

E-ISSN: 2147-1185

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF THE HUMAN AND
SOCIAL SCIENCE RESEARCHES

itobiad

YIL- YEAR: 2024

Cilt-Volume : 13

Sayı- Issue : 3

Temmuz – Ağustos – Eylül

July - August- September

İSTANBUL / TÜRKİYE

Since 2012 -13 th Years

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of the Human and Social Science Researches
itobiad

Cilt/Volume:13 Sayı/ Issue: 3

Temmuz-Ağustos-Eylül / July-August-September 2024

e-ISSN: 2147-1185

www.itobiad.com & https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yayıncı / Publisher

Mustafa Süleyman ÖZCAN- publisher@itobiad.com

itobiadmuhasebe@gmail.com

 0000-0003-1091-6314

Eyüp-İstanbul

www.itobiad.com

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU itobiad@itobiad.com

mustafayigitoglu@ibu.edu.tr-www.mustafayigitoglu.com

 0000-0001-6308-1475

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Bolu-TURKIYE

Baş Editör/ Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -

itobiad@itobiad.com , mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

 0000-0001-6308-1475

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of
Theology, Bolu-TURKIYE

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Prof. Dr. Fuat
Sezgin Library, Scientific Publications and Journals
Coordinatorship / **Coordinator**

3rd Floor, Room 220

Golkoy, 4030, Bolu / TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative
Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Editör Yardımcısı/Editorial Assistant

Assist. Prof. Dr. Eyüp AKBULUT-

eyupakbulut@ibu.edu.tr

 0000-0003-4314-8462

Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu- TURKIYE

Veri Girişi/Data Entry

Assist. Prof. Dr. Eyüp AKBULUT-

eyupakbulut@ibu.edu.tr

 0000-0003-4314-8462

Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu- TURKIYE

E-Yayın/Electronic Publication

30.09.2024

https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yönetim Yer /Executive Office

Yesilpınar Mah. Ruzgarlı Sokak. No:8/10 Eyup
Sultan -İSTANBUL

publisher@itobiad.com ; itobiad@itobiad.com

www.itobiad.com

Dizinlenme Bilgileri / Abstracting And Indexing Services

[itobiad] Tubitak-Ulakbim **TR Dizin**, Ebsco (Sociology Source Ultimate) , Index Islamicus, **Modern Language Association (MLA)**, Education Full Text (H. W. Wilson) Database Coverage List, IPSA, **CNKI**: China National Knowledge Infrastructure, **Erih Plus**, The Belt and Road Initiative Reference Source (Ebsco), **RILM Abstracts of Music Literature (EBSCO)**, EBSCO - SocINDEX For detailed information, please click here: https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Digital Platforms

ULRICH'S (Proquest), JGate, Academic Journal Database, Asos, SJournals, Academic Journals Database, Türk Eğitim İndeksi (TEİ), EuroPub, İlahiyat Atıf Dizi (Davet), Sobiad **For detailed information, please click here:** https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences
Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saim.kayabidi@marmara.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Marmara University. Institute of Islamic Economics and
Finance Faculty of Business Administration, Istanbul-
TURKIYE

Doç. Dr. Hanudin AMİN- hanudin@ums.edu.my

 0000-0003-3645-287X

Universiti Malaysia Sabah- Malasia

Dr. Maciej MILCZANOWSKI – macm@poczta.onet.pl

 0000-0002-2322-2074

Rzeszow University-POLAND

Dr. Mohammad Manzoor MALİK-uhaibm@yahoo.com

 0000-0001-7309-3832

Assumption University of Thailand-THAILAND

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Dr. Nagmi AİMER-najmimuftah@gmail.com

 0000-0003-1739-2509

Higher Institute of Marine Sciences Techniques,
SabrathaLIBYA

Prof. Dr. Ihor HURAK-ihorhurak@gmail.com

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-
Frankivsk- UKRAINE

 0000-0003-1739-2509

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy

Kuala Lumpur / Malasia

Prof. Dr. Ieva MEIDUTĖ-KAVALIUSKIENĖ

ieva.meidute@gmail.com

 0000-0003-0435-7632

Vilnius Gediminas Technical University (Vilnius Tech)

LITHUANIA

Dr. Merve YİĞİTOĞLU- merve56yigitoglu@gmail.com

 0009-0006-7833-7131

Presidency of Religious Affairs- Bolu- TURKIYE

Prof. Dr. Esmail ABOUNOORİ-

esmaiel.abounoori@semnan.ac.ir

 0000-0003-4168-7163

Semran University-IRAN

Assoc. Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-
TURKEY

Dr. Maksym DOICHYK- maksvdoc@ukr.net

 0000-0001-5081-1336

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, UKRAINE

Assist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Fine Arts,

Bolu-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyedi Eylül University

Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology Konya-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Badri ZUBİR - badri@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of
Economics and Management Sciences

 0000-0003-3301-9448

Alan Editörleri/Section Editors

İktisadi İdari Bilimler Editörleri / Economic Administrative Sciences Editors

Prof. Dr. Serkan DİLEK- serkand1975@yandex.com,

 0000-0002-0393-4509

Kastamonu University, Economics and Administrative Sciences Faculty, Bolu-TURKIYE

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saim.kayabidi@marmara.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Marmara University. Institute of Islamic Economics and Finance Faculty of Business Administration, Istanbul-TURKIYE

Assist. Prof. Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages, Kastamonu-TURKIYE

Prof. Dr. Ieva MEIDUTĖ-KAVALIUSKIENĖ

ieva.meidute@gmail.com

 0000-0003-0435-7632

Vilnius Gediminas Technical University (Vilnius Tech) LITHUANIA

Prof. Dr. Norma Md SAAD -norma@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of Economics and Management Sciences

 0000-0002-2455-904X

Islamic Economy, Kuala Lumpur / Malasia

Dr. Khoirul UMAM- khoirulumam@unida.gontor.ac.id

University Darussalam Gontor (unida),

 0000-0002-5530-8884

Indonesia

Dr. Oğuz ÖZCAN- oguzozcan@ticaret.edu.tr

 0000-0003-4031-615X

Eğitim Editörleri / Education Editors

Assoc. Prof. Dr. Cennet GÖLOĞLU DEMİR –

gologlu.cennet@gmail.com, Balıkesir- TURKIYE

 0000-0002-8770-6107

Bandırma Onyediy Eylül University

Assoc. Prof. Dr. Sıtı Zubadah ISMAIL- szubaida@um.edu.my

University of Malaya- Malaysia

 0000-0003-3381-4943

Felsefe ve Dini Araştırmalar Editörleri / Philosophy and Religious Studies Editors

Prof. Dr. Erhan TECİM – erhantecim@gmail.com

 0000-0001-6578-5150

Selcuk University, Sociology, Konya- TURKIYE

Dr. Merve YİĞİTOĞLU- merve56yigitoglu@gmail.com

 0009-0006-7833-7131

Presidency of Religious Affairs- Bolu- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Ali YILDIRIM – oklubali@hotmail.com

 0000-0003-1687-993X

Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Theology, Tokat-TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Şükrü MADEN –

sukrumaden@karabuk.edu.tr

 0000-0002-7165-6299

Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk- TURKIYE

Nelofar ARA- nelofarara2017@gmail.com

 0000-0003-1366-1505

Lovely Professional University, Pencap-INDIA

Assist Prof. Dr. Ahmad ALI- ahmadali.pak@yandex.com

 0000-0001-6739-9384

Abdul Wali Khan University-Pakistan

Tarih Kültür Sanat Editörleri / History, Culture and Arts Editors

Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR-gulcin.yahya@hbv.edu.tr>

 0000-0001-6056-2564

Ankara Hacı Bayram Veli University State Conservatory of Turkish Music Instrument Education Department

Ankara-TURKIYE

Prof. Dr. Aşkın ÇELİK- a_celik36@hotmail.com

 0000-0003-4056-0371

Manisa Celal Bayar University, Faculty of Education, Manisa-TURKIYE

Assist Prof. Dr. Mahmut Sami KANBAŞ-

sami.kanbas@marmara.edu.tr

 0000-0001-6970-3669

Marmara University Theology Faculty, İstanbul- TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Badri ZUBİR - badri@iiium.edu.my

International Islamic University Malaysia, Kulliyah of Economics and Management Sciences

 0000-0003-3301-9448

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ- saim.kayabidi@marmara.edu.tr

 0000-0002-4753-4216

Marmara University. Institute of Islamic Economics And Finance Faculty of Business Administration, Istanbul-TURKIYE

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT-

demiray_f@ibu.edu.tr

 0000-0003-0689-8483

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign Languages, Bolu- TURKIYE

Assist. Prof. Dr. Samet YÜCE- syuce@kastamonu.edu.tr

 0000-0002-9975-4739

Kastamonu University School of Foreign Languages, Kastamonu-TURKIYE

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Assist Prof. Dr. Zeynep BÜYÜKSARAC-

zeynepbuyuksarac@ibu.edu.tr

 0000-0001-7683-0965

Bolu Abant İzzet Baysal University, School of Foreign Languages, Bolu- TURKIYE

Rusça Dil Editörü / Russian Language Editor

Assist. Prof. Dr. Gulzira ZHAXYGULOVA-

gulzirazhaxygulovala@ibu.edu.tr

 0000-0002-3797-6803

BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSIT- Bolu-TURKIYE

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Assist Prof. Dr. Muhammet Ali CAN

muhammetalican@gmail.com

 0000-0001-8781-0812

Çanakkale Onsekiz Mart University, Theology Faculty, Çanakkale- TURKIYE

İndeks Editörü & Index Editor

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU -

itobiad@itobiad.com , mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

 0000-0001-6308-1475

Address: Bolu Abant İzzet Baysal University, Prof. Dr. Fuat Sezgin Library, Scientific Publications and Journals Coordinatorship / **Coordinator**

3rd Floor, Room 220, Golkoy, 4030, Bolu / TURKIYE

Hakem Kurulu / Referee Board

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi [itobiad], en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / **Bu konuda genel bilgi için** www.itobiad.com **Journal of the Human and Social Science Researches [itobiad]** uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential. **For detailed information, please click here:** <https://dergipark.org.tr/en/pub/itobiad>

Telif Hakları/Copyrights

Dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakları yazarlara aittir ve çalışmaları [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

Authors own the copyright to their work published in the journal and their work is licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)

İçindekiler/Contents

I/XI | Jenerik/Generic

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

- 1053/1077 | Abdulgaffar Çiftçi & Alper Tunga Şen
Bürokrasi Kuramları ve İşlevselliği: Marksist, Liberal ve Diğer Kuramlar Dahilinde Bir Analiz
Bureaucracy Theories and Functionality: An Analysis Within Marxist, Liberal and Other Theories
- 1078/1108 | Ali Çiftçi & Mustafa Nuri Ural
Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi
Content Analysis of Atatürk's Opening Speeches in the Grand National Assembly of Turkey
- 1109/1129 | Engin Karafakıoğlu
İşletmelerin Dijital Evrimi: Endüstri 5.0'ın Bibliyometrik Yansımaları
Digital Evolution of Businesses: Bibliometric Reflections of Industry 5.0
- 1130/1156 | Aylin Alkaya
OECD Ülkelerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Analiziyle Daha İyi Yaşam Endeksine Göre Konumları
Locations of OECD Countries According to the Better Life Index with Multidimensional Scaling Analysis
- 1157/1172 | Metin Erdem & Hıdır Apak
Moderated Mediation Analysis Between Burnout and Suicidal Ideation Among Physicians in Türkiye: The Role of Meaning of Life and Satisfaction with Life
Türkiye'deki Doktorlarda Tükenmişlik ve İntihar Düşüncesi Arasında Moderatörlü Aracılık Analizi: Yaşam Anlamı ve Yaşam Doyumunun Rolü
- 1173/1191 | Durmuş Gökkaya
Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği: Türkçe Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması
Healthy and Sustainable Lifestyle Scale: Turkish Validity and Reliability Study

1192/1218	Hüseyin Fatih Atlı Tarım & Gıda Pazarlamasında KOBİ'lerin Yeni Teknolojiler (Yapay Zeka, Blokzincir, Makine Öğrenmesi ve Nesnelerin İnterneti) ile Dijital Dönüşümü ve Başarı Faktörleri Digital Transformation and Success Factors of SMEs with New Technologies (Artificial Intelligence, Blockchain, Machine Learning and Internet of Things) in Agriculture & Food Marketing
1219/1238	Hasan Meral Türkiye'de Katılım Sigortacılığının Gelişimi: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Stratejik Önceliklerin Belirlenmesi Evolution of Participation Insurance in Turkey: Identifying Strategic Priorities for Sustainable Development
1239/1255	Ahmet Çetindaş Tedarik Zinciri Risklerine Karşı Tedarik Zinciri Stratejileri: Tedarik Zinciri Çevikliği ve Esnekliği Supply Chain Strategies Against Supply Chain Risks: Supply Chain Agility and Flexibility
1256/1276	İpek Yurttagüler Analysis of BIST Gold Index Volatility With Autoregressive Conditional Heteroscedasticity Models BİST Altın Endeksi Volatilitésinin Otoregresif Koşullu Heteroskedastisite Modelleriyle Analizi
1277/1291	Nazif Ayyıldız Bankacılık Sektörüne Derin Öğrenme Yöntemiyle Bakış: BİST Banka Endeksi Hareket Yönlerinin Tahmini A Perspective on the Banking Sector with Deep Learning Method: Prediction of BIST Banking Index Movements
1292/1309	Cem Savaş Uluslararası İlişkilerin Kültürel Boyutunu Yeniden Düşünmek: Kültürel Diplomasi ve Kamu Diplomasisi Kavramlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi Rethinking the Cultural Dimension of International Relations: A Comparative Analysis of the Concepts of Cultural Diplomacy and Public Diplomacy
1310/1332	Ümmü Özlem Çerçi Sağlık Kuruluşlarının Sponsorluk ve Sosyal Sorumluluk Tercihleri Üzerine Bir Araştırma A Research On Sponsorship And Social Responsibility Preferences Of Health Care Organizations

1333/1353	Mehmet Ali Demir & Harun Yakışık Enerjinin Tarihsel Gelişimi Historical Development of Energy
1354/1369	Yeliz Cankurtaran Üniversiteler ve Kriz Yönetimi Universities and Crisis Management
1370/1391	Ferhat Kardaş İrade Gücüne Dönüş: Tanımlar, Tarihsel Süreç ve İlişkili Kavramlar Back To Willpower: Definitions, Historical Background & Related Concepts
1392/1417	Gülçin Bilgin Turna Algılanan Çevre Bilgisinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisinde Çevresel Kaygının Aracılık Rolü The Mediation Role of Environmental Concern in the Effect of Perceived Environmental Knowledge on Sustainable Consumption Behavior
1418/1438	Cemal Kazak Körfez Ülkelerinin Kıskaçınca Mısır İhvanı ve 3 Temmuz Darbesinin Analizi The Egyptian Brotherhood in the Grip of the Gulf Countries and Analysis of the July 3 Coup
1439/1458	Serpil Çılğın A Handful of Peaceful Simple Men on The Hill: Monte Cassino Monastery Tepedeki Barışçıl Basit Adamlar: Monte Cassino Manastırı
1459/1480	Seda Mumlu Karanfil Havayolu İşletmelerinde Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma A Study on Sustainable Human Resources Management Practices in Airlines
1481/1502	İlknur Erkan & Turgay Şirin Öğretmen Adaylarının Enneagram Kişilik Tipleri ile Sınıf Yönetimi Öz-Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki The Relationship Between Teacher Candidates' Enneagram Personality Types and Classroom Management Self-Efficacy Beliefs

- 1503/1536 | Gökhan Kerse & Onur Oktaysoy
Münazara Etkinliğinin Birey Üzerindeki Etkilerinin Farklı Değişkenlerle Değerlendirilmesi
The Evaluation of the Effects of Debate Activity on Individuals with Different Variables
- 1537/1551 | Hülya Çağırın Kendirli
Yeni Ekonomide Dijital Pazarlamanın Yeri ve Dijital Medya
The Place of Digital Marketing and Digital Media in the New Economy
- 1552/1569 | Kadir Kaan Göncü
Lojistik Öğrencilerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Düzeylerinin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi
The Effect of Logistics Students' Sustainable Development Awareness Levels on Green Product Purchasing Behavior
- 1570/1586 | Halid Halid & Musab Muhemid
Ez-Zeccâc'ın Ma'âni'l-Kur'ân'ında el-Ahfeş'e Yönelik Nahiv ve Sarf Eleştirilerinin Gerekçeleri
The Reasons for az-Zaccâc's Grammatical and Morphological Criticisms of al-Akhfash in Ma'âni al-Qur'ân
- 1587/1610 | Aslan Çıtır
Kur'ân Bağlamında Mefsedetin Önlenmesine Yönelik Bir Tedbir Olarak Mezâcîr ve Yöntemleri
Mazâjir and Its Methods as a Measure to Prevent Subversion in the Context of the Qur'an
- 1611/1632 | Oktay Kirazoluğu
Coverage of February 2023 Türkiye Earthquakes in Greek Media: Is This a New Earthquake Diplomacy?
Yunan Medyasında Şubat 2023 Türkiye Depremleri: Yeni Bir Deprem Diplomasisi mi?
- 1633/1657 | Kezban Şimşek
Contribution of the Telecommunications Industry to Sustainable Development Goals within the Framework of SASB General Issue Categories: The Case of a Telecommunications Company
SASB Genel Konu Kategorileri Çerçevesinde Telekomünikasyon Endüstrisinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Katkısı: Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği

1658/1673	Murat Polat Arşiv Belgelerine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Depremler Earthquakes in the Ottoman Empire in the 17th-18th Centuries According to Archive Documents
1674/1695	Betül Karakoyunlu Öğretmenlik Mesleğinin İtibarı: Fenomenolojik Bir Araştırma Reputation of the Teaching Profession: A Phenomenological Research
1696/1724	Fikret Osman Bitişik Şartlı, Bağdaşır Seçenekli ve Bağlantılı Tasımların İndirgenmesi Üzerine On the Reduction of Conditional, Inclusive and Copulative Syllogisms
1725/1752	Zeynep Özmen Bol Part-Time Paradox: The Rise of Female Part-Time Employment and Its Impacts on Germany's Labor Market Yarı Zamanlı Paradoks: Kadınların Yarı Zamanlı İstihdamındaki Artışı ve Bunun Almanya'nın İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri
1753/1786	Fatma Tombak İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye'de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi Evaluation of İsmet İnönü Period (1939-1950) Social Darwinism and Eugenic Policies and Practices in Türkiye
1787/1805	Emre Öztürk Sosyal Dünyanın Metodolojik İzdüşümleri Arasında Bir Karşılaşmanın Anatomisi: Comte ve Mill'in Nedensellik Tartışması The Anatomy of an Encounter Between Methodological Projections of the Social World: Comte and Mill's Causality Debate
1806/1823	Ramazan Kıraç İşyeri Nezaketsizliği Çalışan Verimliliği ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Araştırma: Sağlık Çalışanları Örneği A Study on Workplace Incivility, Employee Productivity And Organizational Commitment: The Case of Health Workers

- 1824/1844 | Aykut Dalak
British Reaction against German Entrepreneurship in Iran at the Beginning of 20th Century on the Foreign Office Documents
İngiliz Dışışleri Belgelerinde 20. Yüzyılın Başında İran'da Alman Girişimine İngiliz Tepkisi
- 1845/1857 | Yılmaz Bacaklı
Abay Kunanbayulı ve Mehmet Akif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler
Common Aspects of Abay Kunanbayuli and Mehmet Akif Ersoy's View on Inertia

2024, 13 (3), 1053-1077 | Araştırma Makalesi

Bürokrasi Kuramları ve İşlevselliği: Marksist, Liberal ve Modern Bürokrasi Kuramları Dahilinde Bir Analiz

Abdulgaffar Çiftçi¹

Alper Tunga Şen²

Öz

Bürokrasi devlet yönetiminin yapısal işleyişini sağlayan mekanizma olması ve kendine özgü belirli özellikleri barındırması sebebiyle birçok teorisyenin araştırmalarına konu olmuştur. Çalışmada bahsedilen teorisyenler, savundukları ideolojiler, içinde buldukları ekonomik gelişme düzeyleri, yönetim biçimleri, hükümet sistemleri gibi değişkenlerin etkisinde kalarak bürokrasi ile ilgili görüşlerini ortaya koymuşlardır. Çalışmada ağırlıklı olarak sosyalist ve liberal yaklaşımlar temelinde görüşlere yer verilmiş olursa da bürokrasi hakkında önemli katkılar sunan yönetim bilimcilerin de çeşitli yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda Marx, bürokrasiyi egemen sınıfın kullandığı bir güç olarak ortaya koyarken, Hegel ise, bürokrasiye kamusal hizmetlerin yürütülmesinde devlet ve sivil toplum kuruluşları arasında aracı /köprü görevinde bulunma rolü atfetmiştir. Gerek klasik Liberal görüşlerin temelini atan Hobbes, Locke, Mill gibi teorisyenler, gerekse de Hayek ve Mises gibi Liberal görüşe mensup olan kişiler bürokrasinin kamusal hizmetlerdeki önemli rolünü görmezden gelmemiş; fakat devletin ve bürokrasinin kamunun yararına olacak şekilde sınırlandırılmasının da kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Weber tarafından "ideal bir bürokrasi" tanımlaması yapılmış; Bennis ise Weber'in geliştirdiği teorinin günümüz kamu yönetimi şartlarına uygun olmadığını iddia etmiştir. Bu çalışmanın esası ise bürokrasi kavramının gelişim seyrini mevcut literatürden yararlanarak tarihsel bir bakış açısıyla açıklamaktır. Ayrıca çalışmada söz edilen bu teorisyenlerin bürokrasiye ilişkin görüşlerini ortaya koyarak, bürokrasinin işlevselliğini tartışmaya açmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Marksist Bürokrasi Kuramı, Liberal Bürokrasi Kuramı, Weberyen Bürokrasi, Bürokraside Yeni Yaklaşımlar

Çiftçi, Abdulgaffar & Şen, Alper Tunga, (2024). Bürokrasi Kuramları ve İşlevselliği: Marksist, Liberal ve Modern Bürokrasi Kuramları Dahilinde Bir Analiz, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1053-1077. <https://doi.org/itobiad.1433460>

Geliş Tarihi	07.02.2024
Kabul Tarihi	05.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Araştırma Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Kastamonu, Türkiye, aciftci@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-1224-9634.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Kastamonu, Türkiye, alpertungasen@kastamonu.edu.tr, 0000-0003-1943-9040.

2024, 13 (3), 1053-1077 | Research Article

Bureaucracy Theories and Functionality: An Analysis Within Marxist, Liberal and Other Theories

Abdulgaffar Çiftçi¹

Alper Tunga Şen²

Abstract

Due to its role in ensuring the structural functioning of government administration and its unique characteristics, bureaucracy has been the subject of research by many theorists. These theorists have put forth their views on bureaucracy, considering variables such as the ideologies they advocate, the level of economic development they are in, their forms of governance, and government systems. While the study primarily focuses on perspectives based on socialist and liberal approaches, it also includes various approaches from management scientists who have made significant contributions to the understanding of bureaucracy. In this context, Marx presents bureaucracy as a power utilized by the ruling class, while Hegel attributes to bureaucracy the role of an intermediary/bridge between the state and civil society organizations in the execution of public services. Both classical liberal theorists such as Hobbes, Locke, Mill, and philosophers associated with the liberal perspective like Hayek and Mises acknowledge the important role of bureaucracy in public services, but they also emphasize the inevitability of limiting the state and bureaucracy in a way that benefits the public. Weber defines an "ideal bureaucracy," and Bennis argues that Weber's theory is not suitable for contemporary public administration conditions. The aim of this study is to explain the developmental trajectory of the concept of bureaucracy from a historical perspective by drawing on the existing literature. Furthermore, this study aims to discuss the functionality of bureaucracy by presenting the views of the theorists mentioned in the research on bureaucracy.

Keywords: Bureaucracy, Marxist Theory of Bureaucracy, Liberal Bureaucracy Theory, Weberian Bureaucracy, New Approaches to Bureaucracy

Çiftçi, Abdulgaffar & Şen, Alper Tunga, (2024). Bureaucracy Theories and Functionality: An Analysis Within Marxist, Liberal and Other Theories, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1053-1077.
<https://doi.org/10.1433460>

Date of Submission	07.02.2024
Date of Acceptance	05.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Research Assistant, Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Sciences, Kastamonu, Türkiye, aciftci@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-1224-9634.

² Assistant Professor, Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political and Social Sciences, Kastamonu, Türkiye, alpertungasen@kastamonu.edu.tr, 0000-0003-1943-9040.

Giriş

Bürokrasi, farklı ideolojik görüşlerin bazen şüpheli bir yaklaşımla baktığı bir kavram olsa da, bürokrasinin günümüzde karşı konulamaz bir biçimde modern devletin temel unsurlarından biri haline geldiği bir gerçektir (Shaw, 1992, s. 387). Bürokrasiler, imparatorluklara, sömürge sistemlerine ve uluslara yayılmış karmaşık nedensel ilişkileri olan bir dünya tarihi fenomenidir. Avrupa'daki gelişimi başlangıçta liberal demokrasi ile ilişkili olarak başlamış; bir liyakat yeterlilik sistemi getirerek patronaj yoluyla yolsuzluk sorununu iyileştirmek amaçlarıyla işleyişi hız kazanmıştır (Samier, 2013, s. 901). Fakat bu sorunların bürokrasi icat edildikten sonra yeterince düzeliş düzelmediği tartışmalı olmuştur. Bürokrasi hakkında olumlu ve olumsuz nice görüşler, bu konuyla ilgilenen önemli düşünürler tarafından ortaya konulmuştur. Olumsuz görüşe sahip olanlar bürokrasiyi, “seçimle belirlenmeyen, görevde yetersiz bulunduğu kolayca görevden alınamayan, sabit ve yüksek ücret alan, toplumun içinden gelmesine rağmen özel bir grup olarak toplumu yönlendirmesi noktasında ayrıcalıklı bir konumda bulunan sürekli memurların oluşturduğu bir yapı” biçiminde (Demirelli ve Aydın, 2018, s. 72) tanımlayarak bürokrasinin olumsuzluğuna zaman zaman dem vursa da genel anlamda bürokrasinin, günlük hayatımızın önemli bir parçasını meydana getirdiği bir gerçektir. Nitekim Weber de, bürokrasinin modern dönemde kapsamlı bir şekilde organize olmuş en verimli idari mekanizma olduğunu ve toplumsal düzen için de artık vazgeçilmez bir niteliğe büründüğünü vurgulamıştır. Devletin üstlenmiş olduğu hizmetlerin çoğunu bürokrasi olarak adlandırılan örgütler meydana getirmektedir. Bürokrasi hem kamu sektöründe hem de özel sektörde tercih edilen yaygın bir fenomen halini almıştır. Günümüzde siyaset olgusu da bürokratikleşmiş; bürokrasi ise politikleşmiştir. Bürokratik faaliyetler önemli kararların alınması sürecinde ve bunların yürütülmesi esnasında siyasi iktidarın en önemli ortağı rolünü üstlenmektedir (Eryılmaz, 2011, s. 229; Leblebici ve Kurban, 2011, s. 309). Günümüzdeki akademik çalışmalarda, bürokrasi hem resmi hem özel hem de tüm büyük yapıları (geniş ölçekli) olarak nitelendirilen karmaşık örgütleri açıklayıcı bir şekilde tanımlamak adına tercih edilmektedir. Bürokrasi, siyasi iktidarın ortağı olsa da bu hükümetle, hükümet dışı örgütler arasında fark olmadığı anlamına gelmemektedir (Gökçe ve Şahin, 2004, s. 3).

Bürokrasi hakkında önemli görüşler ortaya koyan başlıca teorisyenlerin gözüyle bakıldığında ilk olarak Hegel'in teorilerinin, modern bürokrasinin liberal bir yorumuna katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Fikirleri üç tezde özetlenebilir: Birincisi bürokrasinin rasyonelliği, modern ekonomik toplum ile anayasal devlet arasındaki bölünmeden gelmektedir. İkincisi, bürokrasi kişisel olmayan bir organizasyondur. Üçüncüsü ise, bürokrasinin bürokratik faaliyetler anayasal normlar ile somut durumlar arasında bir arabuluculuk rolü üstlenmesinden ibarettir (Shaw, 1992, s. 387). Marx'a göre bürokrasi, devlet gücünün her yerden doğrudan merkezi ve tekipleşmiş bir biçimde devreye girmesini sağlayan niteliği ve “sözde saygın görülen devletin sadık görevlileri” rolüyle kamu hizmetlerinin verimsiz şekilde sunulmasına neden olan olgudur (Marx ve Engels, 2004:106). Liberal söylemin bürokrasiye yaklaşımı ise, kendisine tanınan düzenleme sınırlarının dışına çıkmadan, yasal ilkelerin gereklerine uygun işleyen bir yapıda tasarlanmış, kişisel özgürlükler ve liberal demokrasinin gereği çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yaklaşım Mill ve Hayek gibi bilim insanlarının öncülüğünde genel olarak bütün liberal yaklaşımı benimseyen bilim insanlarında açıkça kendini göstermektedir (Özer vd., 2019, s. 146-147). Liberal kuram içerisinde, bürokrasiyi özellikle eleştirel bir bakış açısıyla inceleyen isimler arasında öncelikle Hayek ve Mises

gibi Avusturya İktisat Okulu'nun temsilcileri gelmektedir. Bu düşünürler, dönemlerinde "devlet müdahalesi ve bürokrasiye" yönelik yoğun tenkitler yapmışlardır. (Aydın, 2017, s. 53). Genel olarak, Marksistler bürokrasiyi "egemen sınıfın baskı aracı" olarak algılamak, liberaller onu "özgürlükleri kısıtlayan ve serbest piyasa ekonomisine engel teşkil eden aşırı düzenlemeler" olarak tanımlamakta; toplum ise onu "aşırı kuralcı, topluma önem ve değer vermeyen, ağır ve verimsiz bir yapı" olarak nitelendirmektedir. (Aydilek, 2019, s. 59).

Bu çalışmada literatür taraması yoluyla bu konuda önemli bilgi içeriğine sahip olan belgelere dayalı verilerden yararlanılarak bürokrasi olgusu üzerine bir inceleme yapılmıştır. Özellikle iki siyasal ideolojinin bu konudaki katkısı sonucunda geçmişten günümüze kadar gelen süreçte bürokrasinin ne gibi anlayış değişikliklerine uğradığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma bu değerlendirmeyi yapabilmek için şu araştırma sorularına bir yanıt vermek amacıyla olmuştur. Marksist ve Liberal görüşü temsil eden düşünürler bürokrasiye nasıl bakmaktadır? Bu kuramları eleştiren ya da benimseyen diğer siyasal ideolojilere mensup düşünürler bürokrasiye ve bürokrasinin geleceğine ilişkin ne gibi yorumlar yapmışlardır? Bu bağlamda Marksist, Liberal görüşte olan ya da diğer ideolojileri benimseyen teorisyenlerin kendilerinin yazdığı eserler ve bu konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalar sistematik biçimde derlenerek bürokrasi kapsamlı şekilde açıklanmıştır (Büyüköztürk, vd., 2022:13-28; Çınar, 2021:311).

Bürokrasi Kavramı

Bürokrasi, kökenini ataerkil dönemden almış ve evrimini tamamlamış önemli politik yönetim teorilerinden biridir. Ancak modern anlamda bürokratik yapılanmada ilerlemeler, ulus-devletle eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır (Çevikbaş, 2014, s. 81). 1798 yılı esas alındığında bürokrasi kavramı iktidar ve devlet yönetimini etkileme gücü şeklinde nitelendirilmekteydi. 1836'dan itibaren ise "memurların iktidarı" ve "memur saltanatı" anlamında da kullanılmaya başlanmıştır (Aykaç, 1997:16-17). Bürokrasi, standartlaştırılmış kuralların kişisel tercihlerden bağımsız şekilde uygulandığı ve genellikle hiyerarşik bir yapı tarafından yönetilen organizasyonel bir yapılanmadır (Çelik, 2015, s. 136). Bürokrasi tıpkı "siyaset" teriminde olduğu gibi çok farklı anlamlarda kullanılmakta olan bir kavram olarak nitelendirilebilir. Kimi bilim insanları bürokrasi kavramını yapısal özelliklere (iş bölümü, hiyerarşi, uzmanlaşma, yetki sınırı, geniş ölçek vb.) odaklanarak tanımlamaktadır. Kimi bilim insanları ise bürokrasi ifadesini davranışsal özelliklere (kırtasiyecilik, verimsizlik, katılık, tarafsızlık vb.) vurgu yaparak tanımlamakta ve analiz etmektedir. Bürokrasinin bahsedilen bu niteliklerini belirten tanımlamaları "kırtasiyecilik ve verimsizlik", "akılcı örgüt biçimi", "kamu yönetimi", "memurlar tarafından yönetim" ve "geniş ölçekli örgütler" biçiminde beş grupta toplayarak değerlendirmek mümkün olabilir (Eryılmaz, 2011, s. 230). Bürokrasiyi tanımlamak üzere karşımıza çıkan bu sınıflandırmanın amacı aslında bürokrasinin olumsuz (kırtasiyeci) yanına ve Weber'den kalma "uzmanlaşmış örgüt yapısına" dikkat çekmektir (Akçakaya, 2016, s. 673). Bürokrasi, çeşitli tanımlara konu olan bir kavramdır. Başlıca anlamıyla bürokrasi, hiyerarşik bir yapıda organize edilmiş geniş çaplı bir teşkilatlanma şeklindedir. Dar anlamda, bürokrasi devlet memurları topluluğunu ifade eder. Bu kavram, idari hiyerarşide yer alan memurların sınıfını ve bu memurların kontrolünü anlatır. Özellikle kamu yönetimi faaliyetlerine egemen olan yapıyı ve kamu personelinin tümünü anlatabilmek için bürokrasi terimi kullanılır. Bu terim genellikle devlet örgütlenmesiyle sınırlı olarak kamu sektöründe kullanılır. Bürokrasi, 'devlet yönetimi ve

belirli bir yönetim ve örgütlenme biçimi' olarak anlaşıldığı gibi, aynı zamanda 'kâğıt işleriyle uğraşma, biçimsel davranışlar, işlerin yavaş yürümesi, sorumluluktan kaçınma, iş ve sorumluluğu başkalarına devretme, keyfi kararlar alma, insancıl olmama ve idari baskı' gibi anlamlara gelerek kamusal alanda yönetilenler üzerinde çeşitli çağrışımlar da uyandırabilmektedir. Bunlar, bürokrasinin patolojik olumsuz sonuçlarıdır ve 'bürokratizm' veya 'büropatoloji' olarak adlandırılır (Al, 2002, s. 45-46). Bürokrasinin ortak bir tanımını yapmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bürokrasi adına yapılan tanımların çoğu, birbirlerine bir biçimde bağlı olmalarına karşın, bürokrasinin başka bir yönünden bakmış olmaktadır. Fakat "hierarchy, örgüt, uzmanlaşma, standartlaşma, teşkilat, verimsizlik" gibi terimler yapılan tanımlarda standart şekilde sürekli karşımıza çıkar (Akçakaya, 2016, s. 674). Sosyal bilim alanında büyük çoğunluk, bürokrasi terimini karmaşık büyüklükteki organizasyonları tanımlamak için kullanmaktadır. Bu bakış açısına göre, bürokrasi toplum ve devlet için ne sadece bir düşman ne de bir kahramandır; o sadece belirli özelliklere sahip bir sosyal organizasyon biçimi olarak görülür. Bürokrasinin niteliği, genellikle "siyasallık" ve "örgütlülük" kavramları içerisinde değerlendirilmektedir. Bazıları bürokrasiyi siyasetle ve devletle ilişkilendirirken, diğerleri de teşkilat yapısını öne çıkarır. Örgütlenme, sadece siyasetle sınırlandırılabilir bir kavram olmadığına göre bürokrasinin de yalnızca siyasetle ilgili bir olgu olamayacağını vurgulamak yerinde olacaktır (Aksan ve Çelik, 2011, s. 3). Nihayetinde bürokrasi kavramı üç niteliği ile geçmişten günümüze gelen süreçte yönetime damga vurmuştur: Bürokrasi ilk olarak bunu devlet yönetimi ile ilgili olan her türden faaliyeti çağrıştırarak yapmıştır. İkincisi bürokrasinin kırtasiyecilik niteliğiyle ilgilidir ki bu da bürokratik işlemlerin gereksiz formaliteler, yazçizcilik, uzayıp giden işler ve zaman kaybına neden olması sonucunu doğurmaktadır. Üçüncüsü ise bürokratik yapılanmalarda bulunan "otorite hiyerarşisi, kurallar sistemi ve gayri şahsiliğin hâkim olduğu etkin ya da pasif, verimli veya işlevsel olmayan, teknik üstünlükleri ve zayıf yönleri olan her türlü örgütlenme biçimlerini" anlatmak için bürokrasi kavramı kullanılmaya devam etmektedir (Aydilek, 2019, s. 59).

Bürokrasi Kuramları

Bürokrasinin yapı ve işleyiş özellikleri, tarihsel bağlamda bu gelişim sürecinde birçok teorisyenin araştırmasına dâhil edilmiştir. Bu teorileri birbirlerinden ayıran ve kuramların kabul görmesini sağlayan ortak husus ise, "toplumların ekonomik gelişmişlik düzeyleri, siyasal iktidarlarının sahip olduğu yapılar ve yönetim metotları" şeklinde ifade edilebilir. Bu hususlar yaklaşımların arasında bir bağ kurarken organizasyonların iç-işleyişlerinden ziyade sosyal yapısıyla olan görünen ve görünmeyen ilişkilerini açığa çıkarmaya odaklanmalarını ifade etmektedir (Çevikbaş, 2014, s. 88).

Eski Çin ve Mısır idareleri "bürokratik imparatorluklar" biçiminde nitelendirilebilir. "Doğu Despotizmi" ve "Asya Tipi Üretim Tarzı" da tarihi bürokratik yapılara göre yapılan kavramlaştırmaları ifade etmektedir. Eski Yunan ve Roma yönetimlerine dikkat edildiğinde ise önemli bürokratik yapılanmalara sahip oldukları görülebilmektedir. Orta çağda kendini gösteren kilise örgütü, bürokrasinin en çarpıcı örnekleri arasında yer almaktadır (Dursun, 1992, s. 134-135). Rasyonel bir yönetim şekli olarak bürokrasinin aslını Çin ve Roma İmparatorluğuna, modern bürokrasinin kökenini ise 18. yüzyıl Prusya ve 19.yüzyıl Napolyon dönemi Fransa'sına dayandırabiliriz. Bu süreci daha eski dönemlere kadar götüren bilim adamları olmakla beraber bürokrasinin sanayileşmenin hız kazanması ile idarede daha görünür hale geldiği ifade edilebilir (Akçakaya, 2016, s.

675). Bürokrasiyi yalnızca yaşadığımız dönemin olgusu olarak görmek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Çağımızın modern bürokrasileri ile eski ve orta çağın tarihi bürokrasileri arasında benzerliklerin yanında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Weber'in bürokrasi kuramının, tarihi süreçte bürokrasilerdeki farklılıkları ortaya koyması bağlamında ayrı bir değeri vardır (Dursun, 1992, s. 135).

Hepsi hükümet fikirlerimize büyük katkıda bulunan Aristoteles, Kant, Hobbes, Locke, Hegel ve Rousseau gibi uzun bir politik felsefe tarihi ile uğraşan düşünürler tarafından bürokrasinin temelleri atılmıştır. Bu düşünürler devlete ve hükümete ilişkin fikirlerin daha iyi anlaşılabilmesi noktasında önemli çalışmalar yapmışlardır. Kısmen bu felsefi temele dayanarak, Comte, Marx, Weber, Simmel, Michels ve Habermas'ın sosyal kuramları da bürokratik organizasyonun anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Samier, 2013, s. 902).

Bürokrasi fenomeni, geçmişten günümüze birçok düşünürün dikkatini çekmiştir. 19. yüzyıldan itibaren sağ ve sol görüşleri temsil eden önemli teorisyenler, bürokrasi üzerine değerlendirme yapma gerekliliğini hissetmişlerdir. Bu durumun temel sebebi, bürokrasinin siyasal ve sosyal alanda önemli ve etkili bir kurum olarak iktidar ilişkilerinde kilit bir rol oynamasıdır. (Eryılmaz, 2013, s. 39). Bürokrasi anlayışını etkileyen en eski modern gelenek, kısmen Wilson'un (1887) siyaset-yönetim ayrımını başlatmasıyla şekillenen bilimsel yönetimdir. Taylor'un zaman ve hareket çalışmalarını vurgulayarak analiz ettiği teori de bürokrasi açısından önemli olmuştur. Sonrasında Weber'in Yasal-Rasyonel otorite ve bürokrasiyi buna göre şekillendirmeye çalışan bürokrasi modeli, en temel bürokratik teorilerden biri olmuştur (Samier, 2013, s. 903). Hegel'in bürokrasi kavramı Wilson'a ve Weber'e çok benzemektedir. Hegel, resmîleştirilmiş, kurallara bağlı bir idari bir sistemi savunmuştur. Ona göre "Kamu yönetiminin yürütme işlevlerinin doğası, nesnel olmaları ve özlerinde, önceki kararlarla açıkça tespit edilmiş olmalarıdır (Sager ve Rosser, 2009, s. 1142).

Bürokrasiye ilişkin kuramsal yaklaşımlar gruplandırılacak olursa bürokrasinin rol boyutu, grup boyutu ve örgüt boyutuna değinmemiz gerekmektedir. Rol boyutu, bürokrasinin içerisinde bulunan kişiler yani bürokratları dikkate alarak yapılan bir araştırmadır. Bürokrasinin, grup boyutu bağlamında incelenmesinde, örgütsel ilişkilerin aslında grup ilişkileri olduğu savından yola çıkılarak grup ilişkilerinin sosyal ve politik süreçler bakımından çözümlenmesiyle bir sonuca varılmaya çalışıldığı görülebilmektedir. Bürokrasi örgüt boyutu açısından incelendiğinde ise tüme varım yöntemi kullanılmıştır. Bu yaklaşımda, ilk olarak bürokrasi, küçük parçalar halinde incelendiği, sonrasında da örgütün bütününe değerlendirildiği görülebilmektedir. Burada çalışmanın öncesinde bahsedilen iki yaklaşımın aksine organizasyonların yapısına ilişkin niteliklerin ("merkeziyetçilik ya da adem-i merkeziyetçilik, üst yönetim yapısı, esneklik" vb.) öne çıktığı görülmektedir (Akçakaya, 2016, s. 675).

Bürokrasi, kökeni, evrimi, işlevleri, yapısal anlamda mevcut olan sorunları ve bu sorunlara yönelik bulduğu çözümleri bağlamında kuramsal bir derinliğe sahip olup evrensel nitelikte bir fenomen halini almıştır. Zira, bürokrasi "sosyalist, kapitalist, komünist, liberal ve faşist" olarak adlandırılan her rejimde ve toplumda kendi varlığını mutlak bir şekilde sürdüren bir sistem olmanın yanı sıra, gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın her ülkede var olan bir olgudur (Çevikbaş, 2014, s. 98). Bu olgu bürokrasi kuramcıları tarafından geçmişte dönemin şartları göz önüne alınarak tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir; günümüzde de halen bürokrasinin geçmişteki işlevselliği ve

şu anda ve gelecekte devlet içerisindeki rolünün ne olacağına yönelik yapılan tartışmalar yoğun olarak devam etmektedir. Bu bağlamda ilk olarak çalışmada Hegel'in bürokrasi kuramı incelenecektir.

Hegel'in Bürokrasi Kuramları

Hegel'in bürokratik organizasyonun yapısal özelliklerini nitelendirmesi Weber'in ideal bürokrasi tanımlaması kadar kapsamlı olmuştur. Hegel, modern bürokrasiyi bir siyasi örgütlenme biçimi, kurucu üyeleri ve sosyal çevre ile olan ilişkisi bağlamında ele alarak inceler (Shaw, 1992, s. 381).

Hegel, modern kamu yönetiminin ortaya çıkışını kaçınılmaz bir tarihsel sonuç olarak görmüştür (Sager ve Rosser, 2009, s. 1142). Bürokrasinin kamu yararı için öneminden ve gerekli olduğundan hareket ederek ortaya koyduğu görüşlerde bürokrasinin devlet yönetimindeki önemli rolünü görmezden gelmemiştir (Çevikbaş, 2014, s. 88). Fakat Hegel, bu tutum içerisinde olsa da devlete ya da bürokrasiye körü körüne bağlanmamanın da elzem olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre devlet adamlarına, yöneticilere uluslara özellikle tarihin deneyimi yoluyla bir şeyler öğrenerek idari düzene bu bağlamda bir miras bırakma sorumluluğu verilmiştir. Fakat tecrübenin ve tarihin öğrettiği şey ulusların ve hükümetlerin tarihten hiçbir zaman hiçbir şey öğrenmedikleri ya da ondan oluşmuş öğretilere göre davranmadıkları olmuştur (Hegel, 2006, s. 13).

Hegel, ideal bir devlet ve bürokrasi tanımı yapmıştır ve bu tanımlamalarda Prusya deneyiminden önemli ölçüde yararlanmıştır. Hegel'e göre devletin temel işlevi, toplumun ortak menfaatlerini korumaktır. Hegel'e göre toplum "Mutlak sınıf" ve "Ticari sınıf" şeklinde iki sınıf üzerinden anlaşılabilir. Mutlak sınıfın bürokratlardan oluştuğu unutulmamalıdır. Hegel'in bürokrasi teorisi, kurumların özel menfaatleri ile devletin genel menfaatleri arasındaki mücadeleye üzerine odaklanmaktadır. Hegel'e göre her toplumda "birileri" genel çıkarları savunmakla mükelleftir. Sivil toplum farklı meslekleri, menfaatleri temsil eden şirketleri ve kurumları içermekte; burada meydana gelen özel çıkarlar, farklılık ve çatışma alanlarının oluşmasına yol açmaktadır. Burada çıkarlar sistemini ve çatışma sınırlarını düzenleyen, dengeleyen ve tarafsız bir güce ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Bu güç ise Hegel'e göre devlettir. Sorgulanması ve kaçınılması mümkün olmayan bir yapı olarak görülen devlet, sivil toplum esasında var olan hem çatışmaları kontrol edebilen hem de uzlaştıran bir anlayışla karşımıza çıkar (Özer vd., 2019, s. 132). Hegel'e göre devlet, genel yararı temsil etmektedir. Hegel'in yapmış olduğu analizde de sivil toplum kavramına olumsuz bir anlam yüklediği görülmektedir. Hegel'e göre sivil toplum, bireyler arasındaki çatışmaların temelinde yer alan özel bencillik şeklinde tanımlanmaktadır. Hegel'in devlet anlayışında bürokrasi, genel iradeye ve yarara vakıf, toplumun özel istek ve çıkarlarına hâkim bir konumdadır. Buradan da şu sonuç çıkarılabilir ki Hegel'e göre bürokrasinin kamusal alandaki birincil görevi, sivil toplumun gözetemediği genel yararın savunuculuğunu üstlenmektir (Eryılmaz, 2013, s. 40). Bürokrasi toplumun özel çıkarlarını devlet tarafından temsil edilen genel çıkarlara dönüştürme aracı olarak sivil toplum ile devlet arasında bağlantıyı sağlayan bir görev yerine getirmektedir (Aksan ve Çelik, 2011, s. 3). Hegel'e göre bürokrasi, devlet ile yönetilenler arasında toplu çıkarları temsil eden bir köprüdür, yani devlet ile yönetilenlerin arakesitidir (Sarpyener, t.y, s. 146).

Hegel yürütme iktidarını esas olarak üç kısma ayırmaktadır. Bunların ilki en tepede yer alanlar, ikincisi komiteler nezdinde örgütlenen danışmanlar, sonuncusu ise idari

görevleri yerine getirecek hizmetliler şeklinde sıralanabilmektedir. Bilim insanlarına göre yürütme, “devlet ve onun tüm veçheleri hakkında tam bir bilgiye ve bakışa sahiptir”. Bu sebeple de bürokrasinin, devletin diğer iki erkine nazaran çok daha farklı ve karmaşık bir iç yapısı vardır ve aslında hükümet, bürokrasidir. Yürütme gücünü hükümetin asli organı yapan şey yalnızca bu karmaşık yapısı değildir; aynı zamanda memur seçme kriterleri ve istihdam yapısı da onu diğer yapılardan farklı hale getirmektedir. O çalışanlardan genellikle teorik çalışma, bilimsel eğitim, pratik ve devlet işlerinde tecrübe” çoğunlukla beklenmektedir; “yetenek, beceri ve karakter” ise çalışanlarda olması gereken yetkinlikler şeklinde tanımlanabilmektedir. Bürokrasinin amacı ise ussal devletin evrensel ilkelerini tikel durumlara aktarmak ve bu şekilde genel yararı açığa çıkarıp, sosyal refahı yükseltmektir. Bir kanunun gücü ya da niteliği uygulanmasındadır; yani yalnızca kabul edilmesi onu kanun yapmamaktadır. Kanun potansiyeli ve niteliği uygulandığı an ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Hegel’in devletinde yasama faaliyetinin de yönetime ait olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki devletin yalnızca adı monarşidir, aslında ise memurların yönettiği bir bürokratik düzendir. Hegel bürokrasiyi siyasetin evrensel (tümel) amaçlarını gözetmeleri nedeniyle “evrensel sınıf” olarak adlandırmıştır. Bu “evrensel sınıf” diğer sınıflar gibi kendi subjektif menfaatlerinin arkasından gitmeyecek, onları görmezden gelerek tümelin/toplumun menfaatlerini kollayacaktır. Hegel bu koşulun gerçekleşmesinin ise yalnızca bürokratik sınıfın toplumla bağlarını formel şekilde kurarak ve esaslı bir eğitimle kendilerini tutkusuz ve ahlaklı bireyler olarak yetiştirmelerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Oğuz, 2018, s. 84-85). Hegel’in yürütmeye afettiği örgütsel özelliklerle, modern bürokrasinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Buna göre modern bir bürokraside: farklı görevlere göre işlevsel bir yetki bölümü vardır. Bölünmüş dallar hiyerarşi ilkesine göre ifade edilir. Ofis görevden ayrılır; aralarında doğal veya gerekli bir bağlantı yoktur. Bürokrasi özü itibarıyla nesnel bir nitelikte olduğundan dolayı, bürokratların dahi olmasına gerek yoktur. Kamu hizmetine girme kriterleri, doğum veya statü değil, sınavlarla ölçülecek bilgi ve yetenek düzeyleriyle belirlenir. Modern bürokrasi, geleneksel toplumsal tabakalaşma türünü azaltma eğilimindedir, çünkü yetenek işe alımın ana kriteri haline gelir. Eşitlikçi bir toplum için en uygun idari organizasyon bürokrasidir. Bürokratlar, dış etkilerden bağımsız olmak için devlet tarafından ödenen sabit maaşla geçimini sağlarlar. Onlar, kamu yararına göre yetkilerini kullanmalıdırlar. Hegel’e göre, merkezi bir bürokratik örgütün temel avantajları, devlet işlerini ele almada maksimum basitleştirme sağlaması, hızı ve verimli bir organizasyon yapısı vadedmesidir (Shaw, 1992, s. 382). Hegel ayrıca modern bürokrasinin belli başlı sıkıntıları da gösterdiğini fark etmiştir ve bunun iki büyük soruna yol açtığını düşünmektedir. Birincisi, işlevsel iş bölümü aşırı ise, görevliler faaliyetlerde bulunurken mekanikleşirler. Bürokratlar bu nedenle halkla ilişkileri evrensel perspektiften değerlendirme kapasitelerini geliştirmek için etik bir eğitime ihtiyaç duyarlar. İkincisi, bürokratların organizasyondaki disiplin eksikliği tehlikesine karşı eylemlerinden sorumlu olmaları gerekmektedir (Shaw, 1992, s. 382). Bürokrasiyi bu sorumluluğu ve yükümlülüğü verebilecek tek aktör de Hegel’e göre devleti temsil eden en önemli yürütme gücü olan devletin başındaki yöneticidir. Eğer bu yönetici çalışkan, disiplinli, uyanık, vakarlı ve ahlaklı bir yönetici değilse bürokrasi, kamuyu ilgilendiren her türlü işleri gevşetebilecektir. Hükümet tepeden turnağa felç olacak, her türlü dikkatsizliğe ve isteğe yenik düşecektir. Görüldüğü üzere Hegel’e göre bürokrasi toplumun menfaatlerinin ve özel isteklerinin üzerinde yer alan bir konumda olsa da genel yarar sadece devlet aracılığıyla gerçekleştirilebilir ve korunabilir. Hegel bürokrasiye sınırlı bir işlev yüklemiş; bürokratik despotizmi ise hiçbir zaman

onaylamamıştır. Nihayetinde Hegel bürokrasiyi ve bürokratik yapıları tasvir ederken bunu özel örgütlenme biçimi yani hiyerarşi üzerine kurulu ilişkiler sistemi, uzmanlaşma ve iş birliği konularıyla bağdaştırarak yapmaya çalışmıştır (Hegel, 2006: 99).

Marx'ın Bürokrasi Anlayışı ve Marksizm

Marksizm'e göre devlet, geçmişte köle sahiplerinin, orta çağda feodal beylerinin ve daha yakın zamanlarda burjuvazinin menfaatlerini gözetmeye çalışmıştır. Marksist bakış açısına göre devlet, egemen sınıfın menfaatlerini gözetken ve sermaye birikim sisteminin devamını sağlayarak sermayenin merkezileşmesine hizmet eden bir kapitalist yapı olarak nitelendirilir. Bu anlayışa göre, devletin temel işlevi, egemen sınıfın iktidarını sürdürmek ve kapitalist sistemi desteklemektir. Devlet bu anlayışa göre toplumun genel çıkarlarını değil de belirli bir sınıfın çıkarlarını temsil etmektedir (Aydilek, 2019, s. 59). Marksizm toplumsal yapıları sınıflar açısından analiz eder. Bu analizde, toplum, üretim sürecindeki konumlarına dayalı olarak sınıflandırılmaktadır. Özellikle kapitalist toplumda, iki temel sınıf vardır ve bunlar da ikiye ayrılır: üretim araçlarına sahip olanlar (burjuvazi) ve üretim araçlarına sahip olmayanlar (işçiler). Bu iki ana sınıfın dışında kalanlar ise ara tabakalar olarak adlandırılır ve bürokrasi olgusu da bu kapsamda değerlendirilmeye tabi tutulur (Yavuz, 2017, s. 196).

Marx devlete ve yönetime dair düşüncelerinde bürokrasi konusunu ana odağına almasa da bürokrasi ve toplumdaki güç yapıları arasındaki ilişkiler hakkındaki düşünceleri, bu konuda ortaya çıkan tartışmaların anlaşılmasına katkı sağlar. Marx'ın bakış açısı, bürokrasi konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan Weber ve Michels gibi eleştirmenler için önemli bir referans noktası olmuş ve onları etkilemiştir. Marx, bürokrasi olgusunu devlet yönetimi bağlamında ele alıp yine devlet yönetimi ile sınırlandırarak kullanmıştır (Mouzelis, 2003, s. 10). Bürokrasi kavramı batı düşünce tarihinde, bir dünya görüşünün kavramsal açıdan bir alt sistemi biçiminde ilk defa Marx tarafından değerlendirilmiştir (Sarpyener, t.y, s. 145). Marx, bürokrasi kavramını, kapitalizmin belirli ihtiyaçlarıyla ilişkilendirmekte, burjuva çıkarlarını destekleme ve kapitalist sistemin savunma mekanizması şeklinde değerlendirmektedir. Marx, çalışmalarında esasen iki bürokrasi yaklaşımını incelemektedir. Öncelikle bürokrasiyi hâkim sınıfın çıkarlarını koruma aracı şeklinde tanımlamaktadır. İkincisinde ise bürokrasi bir iktidar aracı olarak görülmektedir. Marx'a göre bürokrasi çok belli ve özel bir sosyal grup oluşturur. Bu grubun varoluşu toplumun sınıflara bölünmüş olmasına bağlı olmakla birlikte kendisi bir sosyal sınıf değildir. Daha kesin olarak bürokrasi, devletin kendi gibi hâkim sınıfın, (özellikle burjuvazinin) egemenliğini sağlamada ve diğer sosyal sınıflar üzerindeki hakimiyetini sürdürmede kullandığı bir araçtır (Marx ve Engels, 2004:99; Özer vd., 2019, s. 133; Eryılmaz, 2011, s. 233). Marx'a göre: "Feodal engellerin kazanması ve kapitalizmin gelişmesine paralel olarak işçi sınıfı, kapitalizmin mezar kazıcısı olarak sahneye çıkmakta ve iktidar için en büyük rakip haline gelmektedir. Bu aşamada bürokrasi, egemen sınıfın, yani burjuvazinin, kendi varlığına ve egemenliğine karşı bütün tehditleri yok etmesine imkân tanır". Burada toplumun devlete ve devletle bağlantılı her şeye olan üstün saygısı da bürokrasi tarafından kullanılarak bu tehditler ortadan kaldırılacaktır. Nitekim Marx, bürokrasinin, "burjuvazinin egemen sınıf olmasını hazırlayan bir aygıttan egemen sınıfın bir aracına" ve devletin "kazançlı görevlilerine" dönüşeceğini" ifade etmiştir. Bürokrasinin bu karakteri, aynı zamanda "bürokrasinin vazgeçilemezliğini açıklar. (Marx ve Engels, 2004:130; Demirelli ve Aydın, 2018, s. 72-73). Marx, gerçek bürokratik akıllı ve onun temel bir ilkesi olan hiyerarşinin, bürokrasiyi vazgeçilmez kıldığını ve

bununla birlikte suüstimalin güçlü bir kaynağı olduğunu ileri sürmektedir. Bu sayede bürokrasinin içsel bağımlılığı teşvik etmekte olduğunu ileri sürmüştür. Marx'a göre bürokrasinin tüm dünya tarafından kabul edilen en önemli özelliği gizliliktir, bürokrasi genel yarara değil, hâkim sınıfın veya başta kendisinin çıkarlarına hizmet etmektedir. Bürokrasinin halkın hayatını düzenlediğini fakat halkın denetiminden ve idrakinden uzak olduğunu ifade etmiştir. Bürokratlar oluşturdukları özel mitler ve sembollerle konumlarını esrarengiz bir hale getirir ve kutsallaştırırlar. Bu şekilde bürokrasi kapalı bir dünya haline gelmekte ve kendi sınırlarını ve ayrıcalıklarını kısınca bir şekilde korumaktadır (Eryılmaz, 2013, s. 41-43). Bürokrasi üretim süreci ile doğrudan bir şekilde ilişkili olmadığından sosyal yapıda organik bir yeri bulunmamaktadır. Bürokrasinin varoluş ve gelişme süreci hem geçici hem de asalak bir karakteri işaret etmektedir. Temel rolü ise statükonun ve yöneticilerinin imtiyazlarının devamlılığını sağlamaktır. Bürokrasinin diğeri bir önde gelen özelliği ise beceriksizliktir. Marx bürokratlarda gayret ve tanımlama eksikliği olduğunu, bürokrasinin ise çoğu zaman sorumluluk almaktan kaçındığını vurgulamıştır. Yine Marx'a göre, bürokratlar sürekli olarak kendi ayrıcalıklarını ve koltuklarını sağlamlaştırabilmek adına baskı fonksiyonlarını genişletmeye çalışmaktadır. Oluşan kendini yüceltme hissiyatı ise, Marx'ın bürokrasinin aşağılık materyalizmi ile bir arada düşünülmemektedir (Mouzelis, 2003, s. 11-12). Marx'ın genel yabancılaşma hipotezine göre, üretim süreçleri sonucu sosyal güçler insan kontrolünden kurtulmakta, bağımsızca varlıklarını sürdürmekte ve insana karşı koymaktadır. Marx'a göre, bu toplumsal güçlerden biri bürokrasidir; git gide kontrol edilemeyen bir hale gelen bürokrasi özerk bir güç olmuştur. Bürokratik yabancılaşmadan pay alan bürokrasi sadece halka karşı yabancılaşmamakta kendi aralarında da bu duyguyu hissetmeye başlamışlardır. Bürokratlar, Marx'ın «bürokratik emperyalizm» dediği, makamlarını korumak için, asıl işlevlerinden uzaklaşarak terfi, kariyer, statü, prestij gibi güçlere bağlanmakta, birbirleri ile anlamsız çatışmalara girişmekte birbirlerine karşı da yabancılaşmaktadır (Sarpyener, t.y, s. 146).

Marx, bürokrasinin Avrupa'da feodal güçlere karşı monarşiye destek olmak için bir araç olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. Kapitalizm ile bürokrasinin sıkı iş birliğini kabul ederek, bürokratik devletin ortadan kaldırılmasının ancak sınıf savaşının bitmesi ve sosyalist devrimle mümkün olacağını belirtir. Marxistlere göre zaman içerisinde bürokrasinin ortadan kalkacağı varsayılsa da uygulamada bu durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Marxist düşünceye göre yapılandırılan ülke idarelerinde bürokrasiden halen çok etkin şekilde yararlanıldığı görülmektedir (Güler, 2016, s. 352; Akçakaya, 2016, s. 679).

Lenin, Trotsky ve Mao gibi düşünürler, Marx'ın kuramlarını geliştirerek bürokrasinin niteliği konusunda farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Trotsky, Marx'ın görüşlerini benimseyerek bürokrasinin bir sınıf olmadığını savunur; ona göre bürokrasi, işçi sınıfının dejenerasyonu sonucu ortaya çıkmış sosyal bir örgütlenmedir (Çelik, 2015, s. 139). Kautsky ise devletin asli bir unsuru olarak memurlara ayrı bir değer vermektedir. Trotsky'ye göre ise bürokrasiyi parti ve devlet görevlilerinden oluşan bir örgütlenme biçimi olarak görmektedir (Demirelli ve Aydın, 2018, s. 71). Onun bakış açısına göre, bürokrasi işçi devletinin ana prensiplerinden uzaklaşarak bozulması sonucu oluşmuştur (Dursun, 1992, s. 144).

Bürokrasiyi inceleme açısından Marx'ın düşüncelerini analiz eden ve bazı düşüncelerini daha fazla anlaşılır hale getiren düşünür Lenin olmuştur. Lenin, bürokratik sistemin dağılmasının, proleter diktatörlüğü ile gerçekleşeceğini söyler. Lenin "Devlet ve Devrim"

adlı eserinde bürokrasiye karşı mücadeleyi gerçekleştirebilmenin belirli ölçütlerini açıklar. Bunlar da: her kamu görevlisinin her an görevden alınabilmesine yönelik bir sistemin varlığı, memur ücretlerinin normal işçi ücretlerine denk olması ve memurları daha basit şekilde denetleyebilecek bir sistemdir (Özer vd., 2019, s. 134). Lenin bürokrasi konusundaki başka bir analizinde, bürokrasiyi yok etme yolunun işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesinden değil, iktisadi gelişme ve sanayileşmenin sağlanmasından geçtiğini ifade etmiştir. Lenin'in bu söylemlerindeki temel amaç, halktan kopuk ve kendini üstün gören bir tutumla kamusal hizmetleri yürüttüğünü düşündüğü memurların bu anlayışını yıkmaktır (Aydilek, 2019, s. 61). Lenin gibi marksist görüşe mensup teorisyenler, bürokrasinin, kapitalizmin korunmasında oynadığı rolü de sıklıkla eleştirmişlerdir (Samier, 2013, s. 904).

Liberalizm ve Devlet / Bürokrasi Anlayışı

Liberalizm, temelinde özgürlük ve eşitlik fikirleri olan bir siyasal ideolojidir. 19. yüzyılda "liberalizm" diye bilinen özgürlük ve eşitlik fikirleri, biçimlenme dönemi süresince, henüz bu isimle tanımlanmamıştı (Yayla, 2012, s. 35). Klasik İktisat Okulunun kurucularından biri olarak bilinen Adam Smith, ünlü eseri olan "Ulusların Zenginliği" adlı çalışmasında, fizyokratlar gibi ekonominin doğal bir düzen dâhilinde işlediğini iddia etmiş ve bunu "görünmez el" şeklinde isimlendirmiştir. Ünlü düşünür bu çalışmasında devletin esasen üç tür rol olması gerektiğini ve bunun haricinde ekonominin doğal işleyişine karışılmamasını gerektiğini iddia etmiştir. Devletin öncelikli görevi, toplumu hem şiddetten hem de diğer devletlerin müdahalelerinden korumak şeklinde ifade edilmektedir. Devletin ikinci görevi ise toplumdaki her kesimi diğer kesimlerin baskısından muhafaza etmek ve bu doğrultuda adaleti sağlayacak şekilde bir yargı sistemi meydana getirmektir. Devletin bir diğer önemli görevi ise kamunun çıkarını gözetecek kamusal hizmetlerin yerine getirilmesidir. Klasik liberalizmi yalnızca Adam Smith'in görüşlerinden ibaret olarak görmemek gerekir. İngiliz "David Ricardo, Thomas Malthus ve John Stuart Mill"; Fransız "Jean Babtiste Say ve Frederic Bastiat" gibi klasik ekonomistler bu siyasal düşünceye önemli katkılar sağlamışlardır. Örneğin, John Stuart Mill'in "Özgürlük Üstüne" adlı yazdığı eser bu bağlamda yapılan en temel çalışmalardan biridir (Aktan, 1995, s. 10-11).

1970'li yılların sonlarına doğru devletler ülke yönetiminde ekonomik anlamda daha fazla sorumluluk almaya başlamış ve görevleri de bu doğrultuda genişlemiştir. Nihayetinde devletin büyümesinin meydana getirdiği yeni problemler iktisatçıları bir takım yeni çözüm arayışlarına yöneltmiştir. 1970'li yılların başında klasik liberalizmin temel savlarını savunan başlıca üç çağdaş liberal düşünce okulu da bu çözümleri bulabilmek için akademik ve siyasal çevrelerde yerlerini almışlardır. Friedrich von Hayek'in öncülüğünde kurulan "Neo-Avusturya Okulu", Milton Friedman'ın liderliğini yaptığı "Chicago İktisat Okulu", ve James M. Buchanan ile ortaya çıkan "Virginia Politik İktisat Okulu" temsilcileri, bu yeni dönemde devletin nasıl hareket etmesi ya da gücünün nasıl sınırlandırılması gerektiğine ilişkin liberal söylemleri yeniden güncelleştirerek önemli fikirler ortaya koymuşlardır (Aktan, 1995, s. 12-13).

Liberalizm, devleti Marksistlerin ifade ettiği üzere "ortadan kaldırılması gereken bir yapı" veya Hegel gibi "kutsal ve aşkın" husus olarak değerlendirmemektedir. Devletin rolünün belirli alanlarda sınırlandırılması şartıyla devleti gerekli görmüşlerdir. Bu yaklaşıma göre, devletin esas işlevi kişilerin hak ve özgürlüklerini koruyup, kişileri barış ve refah içerisinde bir arada yaşatabilmenin yollarını aramak olduğu savunulmaktadır (Aydilek,

2019, s. 59). Liberal düşüncede yönetime, kamu düzenini ve mülkiyeti korumak, dış güvenliği sağlamak, sözleşmelere uymayı garanti etmekle alakalı asgari bir rol tanınmış; bürokrasiden ise bu rolde araçsal ve itaatkâr bir şekilde devlete uyum sağlaması istenmiştir. Bunun sebebi, iktisadi ve politik olarak bireysel özgürlüklere yapılan vurgu olmuştur (Eryılmaz, 2011, s. 235). Liberal düşünürlere göre bürokrasi kavramı kapitalizme engel olduğu kadar, demokrasi için de tehlike teşkil etmektedir. Bunun nedeni ise siyasal olarak bürokrasinin, memurlar tarafından yönetim ve seçilmiş temsilciler eliyle halkın yönetimi demek olan demokrasinin karşısında yer almasıdır. Bürokrasiye karşı demokratik muhalefette bulunanların savundukları görüşlerden bir diğeri ise bürokrasinin dayandığı hiyerarşi, iş bölümü ve kişisellikten uzak olması gibi değerlerin, demokrasinin dayandığı, adalet, yönetime katılma ve ferdiyet değerleri ile ters düşmesidir (Eryılmaz, 2013, s. 51). Bireysel girişimcilik liberal düşüncede ifade edilen kavramlardan biridir. Peter Blau, bürokrasi üzerine yazdığı çeşitli yazılarında bir mittin bahseder ve konuya şöyle devam eder. Buna göre Weber'in bahsettiği rasyonellik tepeden gelmektedir. Diğer bir ifade ile, bir kişiye örgütsel açıdan mantıksal davranmayı söyleyebilmenin tek çaresi ona ne yapacağını söylemek ve onu tüm kişisel girişimlerden uzak tutabilmektir. Araştırması neticesinde bahsedilen böyle bir politikanın izlenmesinin verimsizliği ve çalışanların morallerini nasıl düşürdüğü ispatlanmıştır. Blau, bürokratik uygulamaların etkin yönetimine ve bireysel girişimciliğin uygulanmasına izin veren farklı otoriter olmayan ademi merkeziyetçi kontrol sistemleri olduğunu düşünmektedir (Mouzelis, 2003, s. 71). Mises'e göre ise bürokrasi, hizmetlerin "iktisadi hesaba" göre kıymetlendirilemediği bir idare sistemidir. Bürokraside yürütülen idari hizmetler piyasa fiyatı ile ölçülebilecek bir mahiyet taşımamaktadır. Bu devlet işlerinin başarıyla yürütülmesinin bir kıymet ifade etmeyeceği anlamına da gelmemektedir. Bürokrasiden bağımsız şekilde girişimlerle yürütülen faaliyetler, devlet müdahalesinden ne kadar uzak kalırsa, kâr amacıyla çalışan bir işletmede hiçbir şekilde kırtasiyecilik söz konusu olmayacaktır. Bürokrasinin ekonomik yaşamda mevcut olması, devlet müdahalesinden kaynaklanmaktadır. Bürokrasi, esasen toplumun ekonomik bünyesinde kâr kavramının oynadığı rolü sınırlamak maksadıyla başvurulmuş hükümet tedbirlerinin bir ürünü şeklinde de nitelendirilebilir (Mises, 2000, s. 13-14; Mises, 2000, s.63). Liberal görüşte hâkim olan söylem bu çerçevede şekillense de kurumsal iktisat ve diğer liberal iktisat teorileri çoğunlukla devletin piyasanın bir aktörü olduğu konusunda artık hemfikirdir. Devletin piyasaya hiç müdahale etmemesi gerektiğini söyleyen "anarko-liberal" ve "ultra liberal görüşler" son zamanlarda dünyada yaşanan büyük ekonomik krizlerle beraber geçerliliğini yitirmiş gibi görünmektedir. Son dönemlerde daha da artan şekilde piyasada oluşan krizlere devletler elindeki tüm ekonomik araçları kullanarak müdahale etmektedir (Leblebici ve Kurban, 2011, s. 309). Bu müdahalelerin ne kadar yerinde olduğu tartışmaya açıktır; lakin son dönemde yaşanan "Pandemi krizi" gibi dünyayı derinden etkileyen bir kriz karşısında özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde küreselleşme olgusu ve çeşitli neoliberal söylemler de yeniden tartışmalı hale gelmiştir.

Liberal Bürokrasi Kuramı

Liberal yaklaşımın ilk hali, siyasal düşünceler tarihi literatüründe Hobbes ve Locke ile ortaya konan toplum sözleşmesi öğretisi ile sınırlandırılabilir. Diğer bir deyişle bu zamanlama doğa durumundan siyasal ya da medeni duruma/topluma geçiş şeklinde de ifade edilebilir (Aydın, 2017, s. 47). Hobbes'un "doğa durumu" hipotezi, toplumun ve devletin oluşmasından önce "güvenlik gereksinimi" içinde olan ve bu sebeple öteki insanlar üzerinde iktidar kurma isteğinde olan insanların oluşturduğu bir kalabalık

düşüncesine dayanır. “Akıl” insanların üzerinde uzlaşabilecekleri bir barışın hangi şartlara bağlı olduğunu bu kalabalığa göstermiştir. Bu şartlar, insanların “doğa yasaı” üzerinde hem fikir olmasından başka bir şey değildi. Bu yasa, insanların birbirlerine zararlı olan şeyleri yapmalarının önüne geçecek kimliğe sahip olan devleti inşa etmelerine sebep olmuştur. Devletin tesis edilerek, doğa durumundan çıkılması da “toplum sözleşmesi” ile sağlanmıştır (Çapar ve Yıldırım, 2012, s. 85-86). Hobbes “leviathan” adlı eserinde devlete ve bürokrasiye dair görüşlerini de açıkça ortaya koymuştur. Hobbes’un yapmış olduğu mutlak iktidar tanımlamasında, mutlak iktidar kralların Tanrı’dan aldıkları yetkiye değil, kişilerin menfaatlerine dayandırılmaktadır. Hobbes’un ejderhası (Leviathan) aslında yapay bir insan figürünü temsil etmektedir. İnsanlar doğal düzende kendi aralarında yaptıkları bir sözleşme ile bu yapay insanı yani devleti meydana getirmişler, denilebilir (Çapar ve Yıldırım, 2012, s. 86). Hobbes, Leviathan eserinde liyakati tanımlamış, “bir komutanın, bir yargıcın hatta farklı bir görev üstlenmeye en uygun kişinin, o görevin iyi bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli niteliklere sahip olan kişi” olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşıma göre liyakat bir hakkı gerekli kılmakta ve layık olunan husus ahitle alınmaktadır (Hobbes, 1993, s. 75). Yine Hobbes, kamu görevlilerini tanımlamış ve kamu görevlilerinden bazılarına, bütün ülkenin veya onun bir kısmının genel yönetim sorumluluğu verilebileceğinden bahsetmiştir. Fakat Hobbes’a göre valiler ve yöneticiler egemenin iradesine dayanmayan hiçbir hakka sahip değildir (Hobbes, 1993, s. 174). Yönetim faaliyetlerinde görüş bildirmekten başka işi olmayan danışmanları kamu görevlisi olarak saymamıştır. Çünkü görüş sadece egemene verilmektedir ki egemenin kişiliği, o varken başka biri tarafından ona karşı temsil edilemez (Hobbes, 1993, s. 177). Siyasal liberalizm akımının kurucusu kabul edilen Locke, düşünceleriyle geniş kitleleri etkilemiştir. Kendisine göre uygar toplumda yönetim, dışta topluluk dışında olan kimselerce yurttaşlara verilebilecek zararları önleme gücü ile (savaş ve barış yapma gibi) ve içte, yurttaşların birbirlerine zarar verdiklerinde onlara uygulanacak yaptırımları belirleme gücü ile (yasa yapma) donatılmış bir kurum olarak belirir. Locke’a göre, yasama, yürütme ve yargı erkleri işte böyle doğmuştur. Locke, eserlerinde her türlü gelenek ve otoriteden uzaklaşmanın gerekliliğini, insan hayatına yalnızca aklın yol gösterebileceğini iddia eder. Devletin sözleşme ile oluşan bir kurum olduğunu, devlete hâkim olanın ise kişiler değil yasalar olduğunu savunmaktadır (Çapar ve Yıldırım, 2012, s. 94-99).

Liberal söylemden hareket ederek devlete ekonomik yaşamda küçük bir rol biçmek ne kadar gerçekçi olacaktır? Devletin doğasında böyle bir şey mümkün müdür? Kurumsal iktisadın içerisinde yer alan “işlem maliyeti kuramı” bağlamında bakılırsa, devletin ve onun yönetim aygıtı bürokrasinin doğası hakkında minimal devlet anlayışına pek de uygun olmayan durumlar sıklıkla meydana gelebilmektedir. Bürokrasi düzenleyici işlemlerinde aldığı kararlar konusunda çoğu zaman rasyonel davranmaktan ziyade politik gereklere göre hareket etmektedir. Bürokrasi maliyetler konusunda piyasaya göre daha bağışlayıcıdır. Bürokrasi aşırı yönetmeye eğilimlidir. Bürokrasi hakkındaki bu olumsuzluklar bir tarafa, bürokrasinin işlere ne zaman müdahil olması gerektiği ne zaman piyasadaki durumları düzenlemesi gerektiğine ilişkin soruların cevabı işlem maliyeti kuramını ortaya koyan teorisyenler tarafından bulunmaya çalışılmıştır (Williamson, 1975, s. 26’dan Aktaran: Leblebici ve Kurban, 2011, s. 309). Kuram, piyasadaki güveni zedeleyen “fırsatçılık” egemen olduğunda ve bunu kullanacak alternatif aktörlerin sayısı sınırlı ise (diğer bir ifadeyle tröstler, oligopoller vb. yapılar söz konusu ise) düzenleyici gözetim ve denetim sistemlerine yoğun şekilde ihtiyaç duyulacağını

belirtir. Her ne kadar Williamson, bunu sağlayacak mekanizma olarak doğrudan doğruya bürokrasiye işaret etmemiş olsa da piyasa başarısızlığı durumlarında bu mekanizmaların piyasa içerisindeki aktörler tarafından değil de yine piyasanın vazgeçilmez bir aktörü sayılan devlet ve onun bürokrasisi tarafından devreye sokulması gerektiğini düşünmektedir. Piyasada oluşması muhtemel olan “amaç çatışmasını ve performans belirsizliğinin” yüksek olduğu noktalarda bürokrasi etkili bir denetim birimi olabilir (Leblebici ve Kurban, 2011, s. 309). Fakat günümüzde özellikle Yeni Kamu yönetimi anlayışı ile gelen düzenlemelerin etkisiyle kamu bürokratlarının gerçekten bu denetimleri etkin şekilde yapıp yapamayacağı ve bürokrasinin kamu kurumlarındaki eski konumunu ne ölçüde koruyabileceği gibi konular tartışmalı hale gelmiştir. Buna göre bürokrasi özünden uzaklaşarak liberal yaklaşımlarla gelen değişim rüzgarı ile hızla özel sektöre benzer bir yapılandırma içerisine girmiştir. Kamusal işlerin yürütülmesinde teknolojinin gelişmesi bürokrasi için hem yeni fırsatlar ortaya çıkarmış aynı zamanda kamu kurumlarına yönelik gelen yeni kısıtlamalar ve kontrol mekanizmaları ile bu kurumlara yapılan baskılar da artmıştır. “Liberal bürokrasi” adı verilen bu yeni organizasyon modeli sayesinde katı hiyerarşik yapı ve kontrol mekanizmalarıyla birlikte kamu kurumundaki çalışanlar için özel sektördeki çalışanlara benzer olarak yeni fırsatlar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bunlar "esnek kısıtlamalar" olarak adlandırılmakta ve bunu bir yandan çalışanlara yönelik kontrolü performans odaklı bir yaklaşımla yaparken aynı zamanda onlarla uyum içerisinde de çalışabilmenin yollarını aramaktadır. Ancak bürokrasinin uzun vadede motive edilmesini sağlamak için “liberal bürokrasi tipi” düzenlemelerin yeterli avantajlar sunup sunmadığı halen sorgulanmaya devam etmektedir (Giaque, 2003:586-589).

Liberal söylemin bürokrasiye yaklaşımı, genel çerçevede değerlendirildiğinde kendisine tanınan düzenleme alanı dışına çıkmadan, hukuk devletinin gereklerine uygun işleyen bir yapıda tasarlanmış, bireysel özgürlükler ve liberal demokrasi anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yaklaşım başta Mill ve Hayek olmak üzere genel olarak bütün liberal düşünürlerde açıkça ortaya çıkmıştır (Özer vd., 2019, s. 146-147).

Mill

Liberal yaklaşımın bürokrasi kavramı ile ilgili görüşleri, esas itibarıyla İngiliz yazar John Stuart Mill'in yaklaşımları etrafında yapılmıştır. Mill, öncelikle hem devlet müdahalelerine hem de bürokrasiye bireysel özgürlükler temelinde yaklaşmış; büyümekte olan bir devletin ve bürokrasinin özgürlükler açısından tehlikeler yaratabileceği fikri üzerinde durmuştur. Belirli sınırları olan devlet ve dolayısıyla belirli sınırlara sahip olan bürokrasi tezini ciddi bir şekilde savunmuştur (Eryılmaz, 2011, s. 234).

Mill, çoğunluğun zorbalığından bahsetmiş; halkın zaman zaman bu zorbalık kamu eliyle yapılıyor diye korktuğunu söylemiştir. Toplumun kendi kendine de zorbalık yapabileceğini, kendisini oluşturan bireylere teker teker baskı yapması neticesinde onun baskı araçlarının, kendi siyasi memurları eliyle uygulayabileceklerini tekelleştiremeyeceğini ifade etmiştir. Toplum yanlış buyruklar çıkarırsa, ruhun kendisini tutsak hale getirecek ve bireye daha az kurtuluş yolu bırakacaktır. Memurun baskısına karşı koruma da yetmeyip egemen olan fikir ve duygunun baskısına karşı koruma da gerekecektir. Gerek yöneticiler gerekse toplumu oluşturan diğer kesimler kuralları zorla kabul ettirme eğilimine girdikleri sürece birey bağımsızlığından söz etmek mümkün olmayacaktır (Mill, 2012, s. 9-10). Mill, genç yaştan itibaren çocuklara yeterli bir şekilde

eğitim öğretim imkanının verilmesi ve yeteneklerinin belirlenebilmesi için çeşitli sınavlardan geçmelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Devlet de Mill'e göre bu yolda uygun her türlü imkânı sağlamalıdır (Mill, 2012, s. 148-149). Mill'e göre asıl olan bireyin yeteneğinin geliştirilmesi ve gayretinin açığa vurulmasını sağlamaktır (Eryılmaz, 2011, s. 234). Mill, yönetim işinin profesyonel yöneticilerin elinde olmasına bürokrasi demektedir. Mill'e göre, devlet ne kadar çok fonksiyon üstlenirse o kadar meslek ortaya çıkar. Böylece çok sayıda beleşçi kişiyi (memur ve işçi) bünyesine çeker. Memur kitlesi birbirlerine bağlı oldukları ve sabit kurallara göre iş gördüklerinden, kırtasiyeci bir tavırla iş yapmak eğilimindedirler. Mill, memurlardaki bu olumsuz eğilimlere karşı bir fren olarak, bu kitlenin dışında eşit kabiliyetli ve uyanık bir eleştiri cihazının geliştirilmesini önermektedir. Mill'e göre, yetenekli bir kamu yönetimi elbette gereklidir; fakat bu yönetim, bütün halkı temsil eden organların genel kontrolü altında olmalıdır (Eryılmaz, 2011, s. 234; Eryılmaz, 2013, s. 48). Mill, bürokrasinin, devleti temsil noktasında yararı olduğunu kabul etmektedir; fakat gücün kötüye kullanılması potansiyeli ve insan üretkenliğine getirdiği sınırlamalar da dahil olmak üzere bürokrasinin tehlikelerinin farkındadır (Warner, 2001, s. 403).

Mill'e göre devletin en önemli yapı taşlarından olan hükümet işlemleri her yerde birbirinin benzeri olmak yatkinliğindedir. Bireylerde ve onların kurduğu toplum ve şirketlerde ise, tersine türlü denemeler ve sonsuz bir deneyim çeşitliliği bulunur. Mill'in devlet ve bürokrasi konusunda en çarpıcı düşüncelerinden biri de şu olmuştur: "İngiltere'de veya bazı ülkelerde devlet kademelerinde belirlenecek bürokratların, en zeki ve bilgili kimselerden seçilmesi isteği gayet normaldir. Fakat bu şekilde bir seçim yapılması bizi belli başlı sonuçlara götürmektedir. Hükümet daireleri her yerde ehliyetli adamlarla dolu olursa, ülkenin salt kuramcılarını dışta, bütün geniş kültürlü ve deneyimli zekâları kalabalık bir bürokratlar sınıfının içinde toplanmış olur ve toplumun geride kalan insanları her şeyi yalnızca bunlardan bekler; halk yapacağı bütün şeylerde yönlendirilip ve yönetilmek ya da emir almak için; yetenekli ve gözü yukarıda olanlar ise kişisel ilerlemeleri konusunda, sürekli yalnız bunların eline bakardı. Sonrasında bir şekilde yönetime tesadüfen iyileştirmeci bir yönetici geçse, onlar da bu bürokrat sınıfın çıkarına aykırı hiçbir iyileştirme yapamazlardı. Mill bunları söyler ve ekler: "fakat kendi işini kendi görmeye alışmış bir ulusta görülen manzara bundan epey farklıdır" (Mill, 2012, s. 153-155). Mill'e göre eğer biz sürekli ehliyetli ve verimli bir memurlar heyetimiz olmasını istiyorsak, buna ek olarak bürokrasimizin bir "pedantokrasi" haline dönüşüp soysuzlaşmasını istemiyorsak, insanları yönetmek için gereken yetileri oluşturan ve geliştiren işlerin hepsini bu heyetin kendi elinde toplamaması gerekir (Mill, 2012, s. 157). Mill'e göre bürokrasi kendisine toplum veya diğer aktörler tarafından güvenilmesini istiyorsa, araçsal ve kurucu rollerini iyi yerine getirmesi önemlidir. Bürokrasi, halkın ahlaki ve entelektüel gelişimini ilerletmek için de kamu işlerinin mümkün olan en iyi yönetimini sağlamaktan sorumludur (Warner, 2001, s. 410).

Hayek

Hayek, 1930'lardan itibaren her on yıllık dönemde önemli eserlere imza atmış ve bazı fikirler geliştirmiştir. Bunların en önemlisi, sosyal devletle bağlantılı olarak, refah devleti hakkındaki fikirleri olmuştur. Hayek'in liberal bir anarşist olmadığı, devleti tamamen devreden çıkarmayı hiçbir zaman istemediği eserleri ciddiyetle okunursa anlaşılmaktadır. Buna karşılık refah devletinin ve icraatlarının uygun sınırlarını yeterince net şekilde çizmekte başarısız olduğunu söylemek de gerekir (Yayla, 2012, s. 19). Hayek,

“The Road to Serfdom” adlı eserinde, devlet müdahalelerinin, bir kere başladı mı hem alan hem tür olarak artmasının gerekeceği, bunun iç dinamik kazanan bir süreç dönüşeceği, sonunda özgürlüğün muhafaza edilemeyeceği bir planlanmış toplumun, bir kumanda ekonomisinin, başka bir söylemle “totalitarizme” dönüşebileceğinden bahsetmiştir (Yayla, 2000, s. 234). Devlet müdahaleleri arttıkça hükümet işleri daha karmaşık hale gelmekte ve gittikçe hükümet benzeri bir aygıt dönüşen bürokrasi de hükümetlerin kendisini politize etmesiyle gittikçe büyüyerek alınan hayati nitelikteki politika kararlarını tekel şekilde uygulayıcı bir pozisyona geçmektedir (Hayek, 1997, s. 216). Neoliberal bir söylem olan “kamu sektörünü piyasa ilkeleri ve güçlerine açmak” Hayek’in bunu önlemek için ortaya attığı düşüncelerden biridir (Samier, 2013, s. 903). Hayek’e göre devlet insan yapımı bir kurum olması nedeniyle, kendiliğinden düzene müdahale anlamına gelmektedir. Fakat yine de, devlet, toplumda ihtiyaç duyulan bir kurumdur. Devlet, bireylerin başarılı bir şekilde hedeflerini takip edebilecekleri bir çerçeve oluşturmak ve bunu korumak görevini üstlenmelidir. Çünkü bireysel özgürlüklerin, diğer bireylerin müdahalesine karşı korunması gereklidir. Bunlar haricinde devlete düşen hukukun üstünlüğü ilkesini yerine getiren düzenlemeler yapmaktır (Ataay, 2016, s. 139-140). Hukukun üstünlüğünün vurgulanması burada Weber’in yasal-rasyonel bürokrasi modeline benzer bir bürokratik modelin Hayek tarafından da kurgulanmış olabileceğini düşündürmektedir. Yine Hayek, örgütlü çıkar gruplarına ve partilere güvenmemektedir. Bunların parlamento ve hükümeti kendi kısmi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek istediklerine, böylece genel uyumu bozduklarına inanmaktadır. Hayek’in, bu görüşüyle, liberal çoğulculuk (pluralism) düşüncesine karşı bir konumda olduğu açıktır (Ataay, 2016, s. 140). Hayek, hükümetin hizmet görevlerinin yapılmasında rol üstlenen bürokrasinin de merkezileşmesine karşı çıkmış, belli başlı hizmetlerin merkezi hükümetten yerel hükümete bırakılmasının daha iyi olacağını vurgulamıştır (Yayla, 2012, s. 69-70). Çünkü Hayek’e göre yasama meclisi çok kalabalık olursa ve mahalli olarak atanmış delegeler de kendi aralarında bir temsilci seçme yoluyla bu süreçte etkin olamazsa bu idareler merkezileşecektir. Yasama meclisinin kamusal işleri bu bağlamda yoğunlaşacak, teknik nitelikteki konuları dikkatli bir şekilde incelemeye eskisi kadar fırsatı olmayacaktır. Ve bu işleri ister istemez bürokrasiye ya da bu amaç için meydana getirilen özel kuruluşlara devredecektir. Ve bu işler Hayek’e göre idare meseleleri değil esas anlamda “yasama işleridir ve bu görevler bürokrasiye devredildiği takdirde, bürokratlar doğal olarak denetlenemez niteliğe bürünen bu yetkileri keyfi ve kendi takdirine yönelik kullanma tehlikesini taşıyan bir kimliğe bürünecektir (Hayek, 1997, s. 172-173).

Hayek, ülke kamu yönetimlerinde demokrasinin temel ilkelerinin uygulanabilmesinin ülke siyasetçilerinin ve bürokratların toplum üzerindeki sınırsız iktidarının önüne geçmek adına önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü kendisine göre demokratik bir anayasa oluşturduğunu iddia eden yönetimler modern demokrasi diye iddia ettikleri yolda yönetici organın üstünde hiçbir sınırlamanın olmaması gerektiğine ilişkin savlar ortaya atmaya başlamışlardır (Hayek, 1997:5). Bu sınırlandırma olmazsa ve siyaset ve bürokrasinin gücü sınırsız ise siyaset patronaj yolu ile bu gücü belirli çıkarların hizmetinde kullanacak ve bütün örgütlü baskı ve çıkar grupları hükümete ve bürokrasiye baskı yapmak için birleşeceklerdir (Hayek, 1997:25). Hayek, çağdaş demokrasilerde bu örgütlenmiş grupların hükümetleri ve bürokrasiyi bu şekilde etkileyerek yönetimi “yeniden-dağıtımçı” politikalar yürütmeye teşvik ettiğini ve bunun da demokrasiye zarar verdiğini belirtmektedir (Aktan, 1995, s. 16).

Hayek, demokrasi üzerinden bürokrasiye ve siyasetçilere yönelik bir yaptığı vurgulamalarda siyasi idarecileri belirlemenin ve onları kontrol etmenin demokrasiden daha iyi bir yöntemi olmadığını söyler. Ona göre demokrasi de tek başına bireysel özgürlüğü korumak için yeterli olmamakta, liberalizm tarafından bu sürecin beslenmesi gerekmektedir (Yayla, 2000, s. 250).

Ludwig von Mises

Neo-liberalizmin ortaya çıkmasında etkili olan liberal düşünce okulları arasında başta gelen “Neo-Avusturya” okulunun en önemli düşünürlerinden biri de Mises’tir. Kendisine göre “insan faaliyetlerinin nihai amacı daima ihtiyaçların tatmini” dir. Mises'e göre insan etkinlikleri "amaçlı" olduğundan dolayı insanların eylem ve davranışları “irrasyonel” olamaz. Kısaca, metodolojik bağlamda insan faaliyetleri incelenmek istenirse bireylerin “rasyonel” varlıklar olduğunu kabul etmek zorunludur (Aktan, 1995, s. 13-14).

Liberal düşünürlerden Ludwig Von Mises, bürokrasi kelimesinin halk dilinde taşıdığı manaya değinmiştir. Kendisine göre halk dilinde “hakaret kastiyle” kullanılan bürokrasi, tenkit aracı olarak işlev görmektedir (Dursun, 1992, s. 134). Mises hiç kimsenin kendisinin bir bürokrat olduğunu ve işlerinde kırtasiyecilikle hareket ettiğini kabul etmediğini belirtmiştir. Bürokraside bir kusur muhakkak ki mevcuttur fakat ona göre kimse bürokrasinin tam ve açık bir tarifini yapmak teşebbüsüne girişmemiştir (Mises, 2000, s. 5-6). Mises, bürokrasiye devlete ilişkin bir olgu olarak bakmaktadır. Bürokrasinin gerekli olduğu durumları da bürokrasiye karşı çıktığı noktaları da gayet açık bir dille ifade etmiştir. Belirli hizmetlerde ve alanlarda bürokrasiyi, demokrasi için zorunlu görmektedir. Demokratik rejimlerde bürokrasinin, kanunlara ve bütçeye harfiyen uymak suretiyle işleri idare etmek demek olduğunu belirtmiştir. Fakat bürokrasinin ekonomik hayata yönelik müdahalelerinin de çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabileceğini ifade ederek bürokrasinin sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Mises, bürokrasi konusunda şöyle bir sonuca da ulaşmıştır: “Teşebbüs faaliyeti devlet müdahalesine uğramadığı takdirde, kâr maksadıyla çalışan bir işletme hacmi ne olursa olsun hiçbir şekilde kırtasiyecilik tehlikesine maruz kalmayacaktır. Elastikiyetten mahrum bir bürokrasi rejimine doğru kaydedilen tekamül, iş hayatıyla alakalı değildir. Bürokrasinin iktisadi hayatta kök tutması devlet müdahalesinin bir sonucudur. Bürokrasi, cemiyetin ekonomik bünyesinde kâr mefhumunun oynadığı rolü sınırlama maksadıyla başvuru hükümet tedbirlerinin ürünüdür” (Mises, 2000, s. 13; Eryılmaz, 2011, s. 234).

Mises, vurguladıkları düşüncelerde Marx’ın ortaya koymuş olduğu Sosyalizm’e de büyük eleştiriler yapmış “devlet kontrolünün bütün iktisadi faaliyetlere teşmilinin imkânsız bir şey olduğunu” vurgulamıştır (Mises, 2000, s. 53). Mises’e göre “iş adamlarına devlet memurlarını örnek göstermek kadar büyük bir manasızlık yoktur. Bir bürokrat, işlerini ıslah için teşebbüste bulunmak imkanına sahip değildir. O sadece üst makamlardan aldıkları emirlere itaatle mükelleftir. Amirlerinin onayı olmaksızın işlerin cereyanında herhangi bir değişiklik yapmaya yetkisi yoktur. Bir memurun hizmeti ve fazileti, itaatkarlığı ile ölçülür”. Mises, liberalizm ve bürokrasi ile ilgili bir de şu çıkarımı yapmıştır: “Liberalizmin en parlak devrini teşkil eden 19. asırda dahi Avrupa memleketlerinde, hususi teşebbüs Amerika’da olduğu kadar geniş bir serbestiye erişmemiştir. Avrupa kıtasındaki sanayi teşekkülleri, hemen daima, resmi makamların müdahalesine maruz kalmışlardır. Devlet daireleri istedikleri zaman hususi müesseselere ağır darbeler indirmek kudretine sahiptirler. Hususi işletmeler resmi

makamlarla iyi geçinmek için ellerinden geleni yapmak zaruretinde idiler” (Mises, 2000, s. 64). Mises’in temel kaygısı otoriter ya da bürokratik diye nitelediği toplumsal yapılardaki devlet veya bürokrasiye adeta tapmak ile ilgilidir ve bunun yerine kendisi temsili demokrasi, meşru kanunlar yoluyla bir idare önererek bürokratların da kanunlar çerçevesinde sınırlanmasını savunmaktadır (Aydın, 2017, s. 59).

Bürokrasi Hakkında Diğer Önemli Görüşler

Alman sosyolog Weber, “güç ve otoriteyi” konu alan ana çalışmasında, bir alt konu olarak incelemesine karşın “bürokratik yapılar” olarak adlandırdığı bürokrasi konusuna özel bir önem vermiştir. Weber’in tasarladığı bürokrasi olgusu, mutlak bir biçimde rasyonel, hiçbir kişisel bağlılık ve duygusallığı kabul etmeyen toplumsal kurumların en kusursuz biçimidir. Bürokrasi, bir insan sistemi olmanın ötesinde, bir yasa ve kurallar sistemidir. Weber, büyük ölçekli teşkilatların idare edilmesi için, akılcı temellerin ortaya konması gerektiği düşüncesiyle, “ideal” veya “saf” örgüt biçimini açıklayan bürokrasi kavramını ve modelini geliştirmiştir (Gökçe ve Şahin, 2004, s. 5-6). Weber’in sosyal bilimlerde yöntem üzerine yaptığı birçok çalışmada “kavramsal incelemeler ve değerlendirmeler” üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kavramsal açıklama ve mutlak tanımlamalar üretme çabası içerisinde hem ideal tip hem de değerlere gönderme aslında bahsedilen epistemoloji içerisinde önemli iki husus olarak karşımıza çıkmıştır. Weber’in yaklaşımı dikkate alındığında gerçekliğe yaklaşan diğer yandan gerçekliğin birden fazla görüntüsü ile sınırlı olan ideal tip eşsiz bir yöntem olarak değerlendirilmemelidir. Bürokrasi diğer öğelerin de kökeninde bulunan bir “itici iktidar, aktör ya da organik bir yapılanma olarak önem teşkil etmektedir (Weber, 2005, s. 5-6).

Weber’e göre partiler kitlesel desteği elinde bulundurabilmek maksadıyla örgütlü bürokratik makine haline gelirler. Bu yeni durum da bürokratik otoritenin yasallaşmasına neden olur. Hiyerarşik olarak katı bir emir komuta zincirine sahip bürokratik örgütlenme biçimi olarak devleti de kapsamakta ve bunun kökeninde bilgi ile oluşturulan tahakküm vardır. “Temel örgütlenme şekli” olarak benimsediği bürokrasi, yeni bir organizasyon şekli değildir ve büyük modern kapitalist organizasyonlar gibi kadim uygarlıklar/toplumlar da bürokratik yapıya sahip olarak nitelendirilebilir. Birçok uzmanın akıllı ve etkili bir biçimde bir araya gelmesi ile fonksiyonel bir niteliğe kavuşacak olan bürokrasi için para ekonomisinin kurulacak olması zorunlu olmasa dahi, bu hususun sürdürülebilirliği için bir ön şart olarak nitelendirilebilir. Diğer yandan Weber bürokratik ussallığın gelişmesini, kapitalizmin her alanda yönetime hâkim olmasının kaçınılmaz sonucu olarak görmüştür. Weber bürokratik örgütlenmenin yapısını analiz ederken sürekli makine imgesini kullandığı görülmektedir. Aynı bir makine gibi, bürokrasi, enerjileri kamusal alanda belirli görevlerin yapılmasına tahsis eden en ussal sistemdir (Weber, 2005, s. 5-6). Weber’in görüşlerini ifade etmesinden sonra çoğu düşünür Weber’in görüşlerine çeşitli eleştiriler ve katkılar sunarak bürokrasi konusuna farklı boyutlar kazandırmışlardır. Merton, bürokratik yapıda görülen kurallara aşırı bağlılığın sonradan kendi içerisinde bir amaca dönüştüğünü ve “düzenlemelere uyma” şeklinde ifade edilebilecek disiplinin bürokratin hayatında bir değer haline geldiğini ifade eder. Biçimsel prosedürlere aşırı bağlılık ve kurallara uyma düşüncesi Merton’a göre eninde sonunda teknik memur olgusuna ve kırtasiyeciliğe yol açacaktır. Bu sebeplerden ötürü bürokratik kuralları etkili şekilde telkin eden mekanizmaların detaylı bir incelemesi hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan yönlendirici olacaktır (Merton, 2016:130-137). Bu kurallara aşırı bağlılık Selznick’e göre

merkezde ve taşrada görev alan memurları kamu hizmetlerini sunarken etkinsizleştirmekte ve yurttaşla olan ilişkilerinde de ilgisizliğe sevk etmektedir. Memuriyet problemleri bu şekilde kamu kurumlarının karakterini şekillendirmektedir. Bu memuriyet problemlerinden kaynaklı kamusal hizmetlerin yeterince sunulmamasının önüne geçebilmek için de devlet politika yapısına bürokrasinin yanında halkı da dahil edecek yeni formüller üretmelidir (Selznick, 2016:220).

Habermas, bürokrasinin ve bürokratik yapılanmanın eninde sonunda, sosyal yaşam dünyası için bir tehdit oluşturacağı görüşündedir. Kurumsal sistemler ve bürokratik yapılar, yaşam alanları üzerinde düzenlemeler yapabilme yetisine sahiptir ve bu durum, bürokratik akıl tarafından sosyal alanı geniş ölçüde etkilemektedir. Bu durum, sosyal yaşamın büyük ölçüde bürokrasi tarafından ele geçirilmesi anlamına gelir. Bürokrasinin sunmuş olduğu imkanlardan yararlanabilmek için bireyler, giderek kendilerini bürokrasinin soyut kurallarının kendilerine hükmettiği bir ortamda bulurlar (Aytaç, 2005, s. 334). Bennis'e göre ise Sanayi devrimi sırasında firmaların faaliyetlerini organize etmek ve yönlendirmek için icat edilen ve Weber tarafından kavramsallaştırılan bu bürokrasi olgusu modern şartlara ayak uydurmakta yetersiz kalmıştır. Bürokrasi geçmişte ideal bir tip hem de pratik bir örgütlenme biçimi olarak rutin, kestirilebilir, beşerî olayları yönetmede ve devletin aldığı politika kararlarını uygulama noktasında devlete ve topluma hizmet etmiştir Ancak günümüzde, teknoloji ile beraber ortaya çıkan yeni siyasal ve yönetsel düzene kendisini uyduramazsa bu Weber bürokrasisi hayatta kalamayacak ve yok olacaktır (Bennis, 1966:41).

Parkinson, “örgütlerin büyümesi, personel sayısının artışı ve yönetimin işleyişi” konularında çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Kendi ismi ile anılan bu kanun, yetki sahibi kişilerin işin gereklerine bakmaksızın kendi önemlerini artırmak maksadıyla memur kadrosunu gereksiz bir şekilde şişirmek ve daha fazla mesai almak için ast memurların işi olabildiğince uzatma eğilimlerine dikkat çekmektedir. Parkinson, eserinde bürokratlardan oluşan bir komisyon örneğini vererek ideal komisyon üyeleri sayısının beş olması gerekliliğinden söz etmiştir. Örnekte bu komisyon üyelerinin dördünün pekâlâ sırasıyla maliye, dış politika, savunma ve hukuk konularında uzman olabileceğini; ama son üyenin bu konuların hiçbirinden anlamayan beşincisinin genelde komisyon başkanı olduğunu ifade eder. Bu sayının beş değil de dokuz olduğunu düşünürsek yine bu kabinede kararlar üç kişi tarafından alınabilir, haberler iki kişi tarafından toplanır ve ekonomik uyarılar da diğer kişi tarafından yapılır. Yedinci kişi olan tarafsız komisyon başkanı ile kalan iki kişi genelde vitrin süsü görünümü vermektedir. Yani Parkinson'a göre bürokraside kamu örgütü içinde örgütün büyümesi personel sayısını arttıracaktır. Bu personellerden mutlaka bir kısmı kamu örgütünde hiçbir faaliyet yürütmeyecek, gereksiz bir şekilde istihdam edilmiş olacaktır (Parkinson, 1996, s. 44-45). Gerçekten kamu kurumunda işini iyi yapan bürokratlar da emekliye ayrılacağı zaman elimizde onun yerine geçecek muhtemel bir halef olmayacaktır çünkü o işi uzun yıllar tekel şekilde kendisi yapmıştır. Yani bu verimli bürokratların görevde kalma süresi ne kadar uzun sürerse, yerini doldurma görevi de çok daha ümitsiz bir hal alacaktır (Parkinson, 1996, s. 129). Laurance Peter, Parkinson kanunundan hareket edip, bu kanunu çeşitli yönlerden eleştirerek ve yönetimin evrensel ilkelerini oluşturmaya çalışmıştır. Kendisine göre, tüm bürokratik problemlerin kökeninde yönetimin “tek evrensel ilkesi olan” Peter ilkesi bulunmaktadır (Gökçe ve Şahin, 2004, s. 7-9). Peter'e göre devlet dairelerinde çalışanların hepsi katı bir hiyerarşi içerisinde ve bunların büyük çoğunluğu “mevcut işlerini yapamayan, terfi ettirilemeyen ve görevden de alınamayan

beceriksizlerle doludur. İster “demokrasi, ister diktatörlük, ister komünist veya serbest girişimcilik bürokrasisi” olsun, bu hiyerarşi dayanılmaz bir hale geldiğinde Peter ilkesi, hükümetin çökmesine bile neden olabilir (Peter, 1969, s. 74-75). Sosyal bilimlerde II. Dünya Savaşı’ndan sonra önemli bir ekol oluşturan Davranışçı Okul mensupları, Klasik Örgüt Teorileri’ ne getirdikleri eleştiri ve katkılar ile dikkat çekmişlerdir. Weber’ in bürokrasi teorisi Davranışçı Okul mensupları tarafından eleştirilmiştir. Selznick, Merton ve Gouldner, Weber’in teorisini eleştirenlerin başında gelmektedir. Bu düşünürler, Weber’in bürokrasi teorisini eleştirmekle “Modern Bürokrasi teorileri”ni geliştirmiş ve teoriye önemli katkılarda bulunmuşlardır. İlchman, Weber’in “Hukuki/Rasyonel bürokrasi” modelinin toplumun hızlı değişimi karşısında etkili olamayacağını ifade etmiş ve tekniğin sosyal hayata, idareye ve örgütlere girmesi ile aşırı makineleşme, bilgi ve uzmanlığın önem kazandığını ve bürokrasinin siyasal kararların yapımında görev üstlendiğini savunarak ortaya çıkan yeni sosyal gerçekliğe uygun bir "Rasyonel/Üretken Bürokrasi" modelini geliştirmiştir (Dursun, 1992, s. 144).

Michels’in yaklaşımı incelendiğinde demokrasinin önündeki engel teşkil edeceğini düşündüğü bürokrasinin, belirli bir zaman dilimi içinde güçlenerek oligarşik eğilimler içerisine girdiğini belirtmiş ve “Oligarşi’nin Tunç Kanunu diye adlandırılan kavramı ortaya atmıştır. Ona göre siyasal partiler, sendikalar ve diğer tüm büyük örgütler idarecilerine güç noktasında neredeyse bir tekel konumu sağlamaktadır. Ve söz konusu bu örgütlerin tamamı bürokratik bir yapı ve hiyerarşik şekilde teşkilatlanmış bir sistem geliştirme eğilimi içerisine girmektedir. Neticede bu bağlamda meydana gelebilecek idari sorunlar kendiliğinden bürokrasiyi gerekli kılmaktadır. Bürokrasi örgüt ilkesinin kaçınılmaz bir sonucudur (Dereli, 2008:15). Michels, bürokrasi içerisinde de özellikle düşük rütbeli bürokratları bireysel özgürlük ve girişimin düşmanları olarak tasvir etmiştir. Bahsedilenlerin üstlerine karşı bağlılıkları ve sadakat düzeyleri halkı negatif bir şekilde etkilemekte ve aslında bu husus yolsuzlukların saklanması ve ahlaki düzeyin düşmesini de beraberinde getirmektedir. Michels, bürokrat bireylerin yalnızca toplumu bozmakla kalmadıklarını hatta halkın hizmetçisi konumundan halkın efendisi konumuna geçtiklerini belirtmiştir (Aksan ve Çelik, 2011, s. 4; Çelik, 2015, s. 139). Michels bu noktada bürokrasiyi toplumu ve kamusal faaliyetleri kısıtlayan bir nitelikte görmesi ve bürokrasinin toplumun arzuladığı hedeflerini gerçekleştirebilecek bir mekanizma olduğunu inkâr etmesi nedeniyle bu teorisi aşırı determinist bulunarak eleştirilmiştir (Dereli, 2008:23).

Bruno Rizzi’nin "Bürokratik Kollektivizm" teorisindeki temel iddia, hem kapitalizmde (burjuvazinin) hem de sosyalizmde (devletin) bürokrasinin sömürü ilişkilerine neden olduğudur. Bu durumun temel sebebi de üretim araçlarının mülkiyetinin yurttaşlara verilmemesidir. Devlet de burada egemen sınıfın aracı olarak hareket edeceği yerde, doğrudan egemen sınıf haline gelmiştir (Aydilek, 2019, s.61). Yönetimi daha iyi sindiren bir topluma ancak yönetsel bir devrim yapılarak ulaşılabileceğini belirten James Burnham ve bürokrasinin kabiliyete göre seçilen kamu görevlilerinden oluşması gerektiğini vurgulayan Mosca da bürokrasiye yönelik yeni bir anlayış getiren diğer teorisyenlerdir (Çelik, 2015, s. 140).

Sonuç

Bürokrasi, devlet olgusu yönetim faaliyetlerinde bulunduğu sürece geçmişten günümüze etkisini göstermiş, gelecekte de muhtemelen işlevsel bir şekilde idare örgütü içinde kullanılmaya devam edecek bir olgu olarak değerlendirilebilir. Olumlu ve olumsuz

tanımlamalara da maruz kalsa devletler bir şekilde bürokrasiyle ilişki içerisine girmişler ve bürokrasi de bu ilişkiden genel anlamda güçlü çıkmıştır. Devletin büyümesi bürokrasiyi de güçlendirmiş ve bu konuyla uğraşan düşünürler de iki yapı arasındaki ilişkiye yönelik çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Bürokrasi kuramları da bu görüşler çerçevesinde şekillenmiştir. Marx ve Marx'ın görüşünü takip eden Marksistler bürokrasiye çok olumlu gözle bakmamışlardır. Marx, "bürokratik yabancılaşma" kavramından bahsetmiş, bürokrasiyi bir güç aracı olarak ya da egemen sınıfın çıkarlarını koruyucu özelliğini öne çıkararak bir görüş ortaya koymuştur. Hegel, bürokrasiye Marx kadar sert bir tutumla yaklaşmamış, onun devlet ve sivil toplum arasındaki aracı rolüne değinmiştir; fakat kendisi de bürokratik bir dayatmayı onaylamamıştır. Liberal görüşteki düşünürler de devlet müdahalelerine karşı çıkmışlardır. Liberaller, sınırlı devlet ve sınırlı bir bürokrasi çerçevesinde çeşitli değerlendirmeler yapsalar da devlet veya bürokrasinin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik radikal bir tutum içerisine girmekten kaçınmışlardır. Klasik liberalizmin önemli isimlerinden Mill'e göre bürokrasi bir ölçüde gereklidir; fakat bürokrasi kademelerinde liyakatli kimseler seçilirse ve bürokratik örgütlerin gücünün aşkın bir nitelik göstermemesine dikkat edilirse bürokrasi meşruluğunu sağlayabilir. Neo-liberalizmin ortaya çıkmasında kilit isimlerden biri olan Hayek, piyasaya ve hukukun üstünlüğüne vurgu yapmış; kamu sektörünü piyasa ilkelerine açmanın önemini ve devlet müdahalelerinin sınırlı olması gerektiğini ifade etmiştir. Fakat Hayek devletin toplum için ihtiyaç duyulan bir kurum olduğunun da bilincinde olmuştur. Yine Neo-liberal görüşe sahip Mises, bürokrasinin devreye girmesi gereken noktaları da bürokrasiye karşı çıktığı noktaları da açıkça ifade etmiştir. Belirli hizmetlerde bürokrasiyi zorunlu görse de, bürokrasinin ekonomik hayata tamamen nüfuz etmesi Mises'e göre yönetim faaliyetlerinde işleri rayından çıkaracaktır. Weber'in bürokrasiyi kamusal alan içerisinde yapılması gereken görevleri kurallara ve yasalara bağlı, gayri şahsi ve en ussal şekilde ifa edecek mekanizma olarak gördüğü "ideal bürokrasi" teorisi, uzun yıllar araştırmacılar, teorisyenler ve devletler tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir. Bu teori çeşitli eleştirilere de tabi tutulmuştur. Bu eleştirilere göre bürokrasiye haddinden fazla verilecek önem kırtasiyeciliğe, sosyal alana müdahaleye, oligarşiye ve kamu personelinin gereksiz şekilde artmasına yol açabilecektir. Weber'in bu bürokrasi modelinin, teknolojiye ve değişen şartlara uyum sağlamadığını düşünen modern bürokrasi teorisyenlerinin ise sosyal gerçekliğe uygun yeni bir bürokrasi modeli ortaya koymak için "yeni kamu yönetimi" sonrası yaşanan paradigma değişimini de göz önüne alarak çalışmalarına devam etmeleri beklenebilir.

Bu çalışma açısından özellikle değerlendirilmeye çalışılan sosyalist ve liberal bürokrasi kuramlarında bürokrasi olgusu incelenirken, Marksistler'in bürokrasiyi olumsuz ve ortadan kaldırılması gereken bir olgu olarak görmesi; fakat sosyalist ülkelerde bürokrasinin daha güçlü bir şekilde yapılanmış olması çarpıcı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal görüşler de devlet ve bürokrasi hakkında klasik liberal görüşlere göre daha ılımlı bir tutum içerisine girmeye başlamışlar, devlet müdahalelerinin belirli alanlarda olması gerekliliğini ve bürokrasinin de belirli hizmetlerde çeşitli fonksiyonları yürütmesinin doğal olduğunu ifade etmişlerdir. Bürokrasinin farklı ideolojilerde farklı biçimlerde değerlendirilmeye tabi tutulmaya devam edeceği kesindir; burada önemli olan ise bürokratik yapıyı oluşturan ve bürokrasi içinde yer alan aktörlerin, bu değerlendirmelere, yapıcı eleştirilere ne ölçüde olumlu anlamda tepki vereceği ve kamu örgütü içinde ve dışında değişen şartlara ne kadar uyum sağlayabileceğidir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50).
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)

Kaynakça | References

- Akçakaya, M. (2016). Bürokrasi Kuramları ve Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Sorunlar, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 669-694.
- Aksan, G. & – Çelik, Ö. (2011). Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 1-10.
- Aktan, C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, *Amme İdaresi Dergisi*, 28 (1), 3-32.
- Al, H. (2002). Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi, *Bilimadamı Yayınları*, Ankara.
- Aydın, R. (2017). 1980'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal İktidar ve Bürokrasi İlişkisi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydilek, E. (2019). Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi-Siyaset İlişkisi, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3, 58-72.
- Ataay, C. (2016). Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 129-151.
- Aykaç, B. (1997). Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler, *Yök Matbaası*, Ankara.
- Aytaç, Ö. (2005). Modern Bürokrasiler Ve Yabancılaşma Ethosu, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 319-348.
- Bennis, W.G. (1966). Organizational Developments and The Fate of Bureaucracy, *Industrial Management Rewiew (pre-1986)*, 7 (2), 41.
- Büyüköztürk, Ş. & Çakmak, E. & Akgün, Ö. & Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2022). Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, *Ankara: Pegem Akademi*.
- Çapar, S. & Yıldırım, Ş. (2012). Hobbes ve Locke'un Devlet Düşüncesine Katkıları, *Türk İdare Dergisi*, 474, 77-102.
- Çelik, N. (2015); Postbürokratik Kamu Yönetimi ve Demokrasi, *İGÜSBD*, 2(2), 135-152.
- Çevikbaş, R. (2014). Bürokrasi Kuramı ve Yönetimsel İşlevi, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 75-102.
- Çınar, N. (2021). İyi Bir Sistematik Derleme Nasıl Yazılmalı?, *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 310-314.
- Demirelli, L. & Aydın, R. (2018). Türkiye'deki Kamu Yönetimi Disiplininde Marksist Geleneğin Kurucusu: Kurthan Fişek, *Amme İdaresi Dergisi*, 51(4), 51-88.
- Dereli, T. (2008). Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu, *Çalışma ve Toplum*, (4), 11-38.
- Dursun, D. (1992). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37-38, 133-149.
- Eryılmaz, B. (2013). Bürokrasi ve Siyaset, *Ankara: Alfa Yayıncılık*.

- Eryılmaz, B. (2011). *Kamu Yönetimi*, Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Giaque, D. (2003). *New Public Management And Organizational Regulation: The Liberal Bureaucracy*, *International Review of Administrative Sciences*, 567-592.
- Gökçe, O. & Şahin, A. (2004). 21.Yüzyılda Türk Bürokrasisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1-27.
- Güler, T. (2016). 2000'li Yıllar Türkiyesinde Siyaset Bürokrasi İlişkilerinin Kamu Yönetimi Reformları Üzerinden Okunması, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, (36/1), 347-382.
- Hayek, F.A. (1997). *Hukuk, Yasama ve Özgürlük, Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni*, Çev. Mehmet Öz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hegel, G.W.F (2006). *Tarih Felsefesi*, Çev:Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hobbes, T. (1993). *Leviathan*, Çev.:Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leblebici, D. & Kurban, A. (2011). Gelişen Liberal Ekonomilerde Bürokrasinin Maliyeti: Türkiye Örneği, *International Conference on Eurasian Economies*, 306-310.
- Marx, K. & Engels, F. (2004). *Siyasi Yazılar*. Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın.
- Merton, R.K. (2016). *Bürokratik Yapı ve Kişilik*. J.M. Shafritz & A.C. Hyde Ed., Çev. Ed. H. Akdoğan & S. Altıntop, *Kamu Yönetimi Klasikleri içinde*, Ankara: Global Politika ve Strateji.
- Mises, L.V. (2000). *Bürokrasi*, Çev: Feridun Ergin, Ankara: Liberte Yayınları.
- Mill, J. S. (2012). *Özgürlük Üzerine*, Çev.: Tuncay Türk, İstanbul: Oda Yayınları.
- Mouzelis, N. (2003). *Örgüt ve Bürokrasi*, Çev: Bahadır Akın, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Oğuz, M. (2018). Hegel'in Woodrow Wilson Üzerindeki Tesiri: Organik Devlet Düşüncesinin Amerika'ya Girişi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(2), 75-94.
- Özer, M.A.- Akçakaya, M.-Yaylı, H.- Batmaz, N.Y. (2019). *Kamu Yönetimi Klasik (Yapı ve Süreçler)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Parkinson, C. N. (1996). *Parkinson Kanunu*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Peter, L, & Hull, R. (1969). *The Peter Principle*. New York: Buccaneer Books.
- Sager, F. & Rosser, C. (2009). Weber, Wilson and Hegel:Theories of Modern Bureaucracy, *Public Administration Review*, 1136-1147.
- Samier, E. (2013). *Bureaucratic Theory Myths, Theories, Models, Critiques*, *The Handbook of Educational Theories*, 901-907.
- Shaw, C. (1992). Hegel's Theory of Modern Bureaucracy, *The American Political Science Review*, 86 (2), 381-389.

Sarpyener, A. Bürokratik Görüşlerin Parsons ve Silverman Modellerinde İzlenmesi, https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/2057/makaleler/9/1/arastirmx_2057_9_pp_145-155.pdf, (Erişim Tarihi:05.05.2020).

Selznick, P. (2016). Ortak Yönetim (Kooptasyon) Mekanizması. J.M. Shafritz & A.C. Hyde Ed., Çev. Ed. H. Akdoğan & S. Altuntop, Kamu Yönetimi Klasikleri içinde, Ankara: Global Politika ve Strateji.

Yavuz, M. (2017). Osmanlı Türk Devleti'nde Bürokrasi Kurumunun Rolü: Heper ve Küçükömer Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 53, 194-208.

Warner, B. (2001). John Stuart Mill's Theory of Bureaucracy Within Representative Government: Balancing Competence and Participation, Public Administration Review, 61(4), 403-413.

Weber, M. (2005). Bürokrasi ve Otorite, Ankara: Adres Yayınları.

Yayla, A. (2012). Hayek'in Liberalizm Anlayışı, İstanbul: Kesit Yayınları.

Yayla, A. (2000). Liberal Bakışlar, Ankara: Liberte Yayınları.

Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi

Ali Çiftçi¹

Mustafa Nuri Ural²

Öz

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) açılış konuşmalarının içerik analizine odaklanmaktadır. Atatürk'ün 1920-1938 yılları arasında TBMM'de yaptığı açılış konuşmaları, ekonomi ve kalkınma, toplumsal hayat ve kültür, iç siyaset ve inkılaplar, dış politika ve uluslararası ilişkiler olmak üzere dört ana kategoride incelenmiştir. Araştırmada, Atatürk'ün konuşmalarında bu dört kategorideki konuların her birinin ne sıklıkla ve hangi kapsamda ele alındığı, frekans analizi ve plot analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları verilmeden önce Atatürk döneminde o kategorideki icraatlara değinilmiştir. Çalışmanın dört kategorisini oluşturan konular etrafında Cumhuriyetin ilk dönemlerinde gerçekleşen inkılaplardan örnekler verilmiştir. Bunun sebebi, araştırma sonuçlarının, dönemin gelişmeleri ile uyumlu olup olmadığının görülmesini sağlamaktır. Bu bağlamda sadece inkılaplara değil, Atatürk döneminde gündem olan toplumsal, siyasal, iktisadî, kültürel konularla dış politika konularına da değinilmiştir. Bu konuların Atatürk'ün TBMM açılış konuşmalarında öne çıkan kavramlarla örtüşme durumu değerlendirilmiştir. Ekonomi ve Kalkınma kategorisinde incelenen kavramlarla Atatürk döneminde yapılan inkılap ve icraat konularının paralellığı görülmüştür. İç Siyaset ve İnkılaplar kategorisi de dönemin icraat ve olayları ile uyumlu sonuçlar vermiştir. Araştırmada Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler olarak belirlenen kategoride öne çıkan kavramlar da Atatürk dönemi icraatları ve gündem konuları ile paralel bulunmuştur. Yalnızca Toplumsal Hayat ve Kültür kategorisinde araştırmanın bulguları dönemin icraat, yenilik ve inkılapları ile daha az ölçüde örtüşmüştür. Araştırmada, konu kategorilerine göre yapılan analizlere bakıldığında Atatürk'ün TBMM açılış konuşmalarındaki içerik değişimi de görülmektedir. Araştırmada konuşmaların içeriğinin ve vurgusunun, dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerine bağlı olarak değiştiğini izlemek mümkündür. Bu çalışma, Atatürk'ün TBMM açılış konuşmalarını derinlemesine analiz ederek, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki yönetim anlayışı ve politikalarına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Atatürk, TBMM Açılış Konuşmaları, İçerik Çözümlemesi, Bibliometri

Çiftçi, Ali & Ural, Mustafa Nuri, (2024). Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1078-1108.
<https://doi.org/itobiad.1463692>

Geliş Tarihi	02.04.2024
Kabul Tarihi	05.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Amasya, Türkiye, ali.ciftci@amasya.edu.tr, [0000-0002-1273-4867](https://doi.org/10.1501/0000-0002-1273-4867)

² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Yazılım Mühendisliği Anabilim Dalı, Gümüşhane, Türkiye, mnu23@yahoo.com, [0000-0001-7011-401X](https://doi.org/10.1501/0000-0001-7011-401X)

Content Analysis of Atatürk's Opening Speeches in the Grand National Assembly of Turkey

Ali Çiftçi ¹

Mustafa Nuri Ural ²

Abstract

This study focuses on the content analysis of the opening speeches made by Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, at the Turkish Grand National Assembly (TGNA) from 1920 to 1938. The speeches are examined under four main categories: economy and development, social life and culture, domestic politics and reforms, and foreign policy and international relations. Using frequency analysis and plot analysis methods, the study evaluates how often and in what context topics within these categories are addressed. Before presenting the findings, it discusses the actions and reforms undertaken in each category during Atatürk's tenure. The study provides examples of the early Republic's reforms to see if the research findings align with the period's developments. It touches not only on the reforms but also on the social, political, economic, cultural, and foreign policy issues of Atatürk's time. The alignment of these topics with the prominent concepts in Atatürk's TGNA opening speeches was assessed. A parallel was found between the discussed concepts in the Economy and Development category and the period's reforms and actions. The Domestic Politics and Reforms category also showed results consistent with the period's actions and events. The category of Foreign Policy and International Relations revealed concepts that aligned with Atatürk's actions and contemporary issues. Only in the Social Life and Culture category did the research findings show a lesser degree of overlap with the period's actions, innovations, and reforms. The analysis according to subject categories reveals a change in the content of Atatürk's opening speeches to the TGNA, indicating shifts in emphasis corresponding to the political, economic, and social developments of the time. This work aims to illuminate the governance philosophy and policies of the Republic of Turkey's early years through an in-depth analysis of Atatürk's TGNA opening speeches.

Keywords: Republic, Atatürk, Grand National Assembly of Turkey Opening Speeches, Content Analysis, Bibliometrics

Çiftçi, Ali & Ural, Mustafa Nuri, (2024). Content Analysis of Atatürk's Opening Speeches in the Grand National Assembly of Turkey, Makale Adı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1078-1108.
<https://doi.org/itobiad.1463692>

Geliş Tarihi	02.04.2024
Kabul Tarihi	05.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Giriş

Çoğu ülkede, yasama yılının başında devlet başkanları, yasama organını açılış konuşması yaparlar. Bu konuşmalar, geçmiş yılın değerlendirmesinin yanı sıra yeni yasama yılı için siyasi ve diğer hedefleri de içerebilir. ABD'de, Başkan Kongre'ye birliğin durumu hakkında mesaj gönderir (Gözler, 2020: 236). Her Ocak ayında Kongre'de yaptığı bu konuşmada, dolaylı yoldan kanun tekliflerinde de bulunur, çünkü anayasal olarak kanun teklif etme yetkisi yoktur. Türkiye'de, 1924 ve 1982 Anayasaları TBMM açılış konuşmasını Cumhurbaşkanının görevleri arasında sayarken, 1961 Anayasası bu yetkiyi içermemiştir. 1924 Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı, hükümetin önceki yılki faaliyetlerini ve o yıl için uygun görülen tedbirleri Kasım ayında bir konuşmayla açıklar ya da Başbakan'a okuttururdu (Soysal, 1992: 322). 1982 Anayasası, bu konuşmayı Cumhurbaşkanının inisiyatifine bırakmış, böylece bu iş 1924'te bir görevken, 1982'de bir yetkiye dönüşmüştür.

1982 Anayasası'nda 2017 yılında yapılan değişiklik sonucunda 2018 yılında tam olarak uygulanmaya başlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde (CHS) Anayasanın, Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 104. Maddesinin 3. ve 4. fıkraları sırasıyla şöyledir:

“Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapar. Ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında Meclise mesaj verir.”

2017 yılı Anayasa değişikliği öncesindeki Parlamenter Hükümet Sistemi (PHS) döneminde ise Anayasanın Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 104. maddesindeki söz konusu fıkra şöyle idi.

“Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapmak”

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanının partiler üstü ve tarafsız kabul edildiği PHS'den farklı olarak CHS'de partili olan Cumhurbaşkanına, Meclis açılış konuşması yapmanın yanı sıra iç ve dış siyaset hakkında Meclise mesaj verme yetkisi de tanınmıştır. Burada yasama ve yürütme organları arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesinin ABD'de ve Türkiye'deki anlaşılı ve uygulanışına ilişkin tartışmalara girilmeksizin Meclise mesaj verme düzenlemesinin ABD Başkanlık sisteminden esinlenilerek kabul edildiği söylenebilir. Çünkü yasama organı açılış konuşması yasama gücü ile yürütme gücü arasındaki ilişkiyi ilgilendirmektedir. Bu da doğrudan hükümet sistemi ile ilgili bir konudur. Başkanlık sisteminde (dolayısıyla Türkiye'de CHS'de) Başkan/Cumhurbaşkanı kanun teklifinde bulunamayacağı için çıkmasını istediği kanun konularını yasama organı açılış konuşmasındaki mesajında belirtebilir.

Meclis açılış konuşmalarında devlet başkanları genellikle sadece yasama faaliyetleriyle sınırlı konularda konuşmamakta ve siyasal, toplumsal, askeri ve ekonomik konularda da iç kamuoyuna yönelik mesajlar vermektedirler. Bunun yanı sıra duruma göre dış politika ve uluslararası gelişmelere bağlı olarak dış kamuoyuna da mesaj verebilmektedirler. Dış kamuoyuna verilen mesajlar bazen etkili sonuçlara da yol açabilmektedir. Bunun Türkiye'de yakın dönemde bilinen bir örneği 1 Ekim 1998 tarihinde TBMM açılış konuşması yapan 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, PKK terör örgütü liderini yıllardır ülkesinde barındıran Suriye'ye yönelik verdiği sert mesajdır. Bu mesaj çok etkili olmuş ve Suriye kısa zamanda PKK liderini ülkesinden çıkarmak zorunda kalmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1920 ile 1938 yılları arasında toplam 20 defa TBMM açılış konuşması yapmıştır. İlk konuşmasını 24 Nisan 1920'de, TBMM Başkanı olmadan önce gerçekleştirmiştir ve bu konuşmada Mondros Mütarekesi'nden Meclisin açılmasına kadar olan siyasal durumu ele almıştır. TBMM Başkanı olduktan sonra yaptığı kısa teşekkür konuşmasında siyasal konulara değinmemiştir, bu yüzden ana analizimiz Meclis'in açılışına kadar olan siyasal olayları içeren ilk uzun konuşmasına odaklanmaktadır. 1921-1923 yılları arasında TBMM Başkanı olarak 4, 1924-1938 yılları arasında ise Cumhurbaşkanı olarak 15 olmak üzere, toplamda 20 defa Meclis açılış konuşması yapmıştır. Bu dönem içerisinde, 1923'te yapılan seçimler sebebiyle aynı yıl içinde iki defa konuşma yapma durumu söz konusudur.

Atatürk TBMM'de ilk açılış konuşmasını milletvekillerine yönelik olarak 24 Nisan 1920 tarihinde yapmıştır. İkinci yasama yılı açılış konuşmasını 1 Mart 1921'de; üçüncü yasama yılı açılış konuşmasını 1 Mart 1922'de; dördüncü yasama yılı açılış konuşmasını 1 Mart 1923 tarihinde yapmıştır. 1923 yılı içinde seçimler yenilediği için yeni Meclisin toplanma tarihi olan 13 Ağustos 1923'te Atatürk beşinci yasama yılını açılış konuşmasını yapmıştır (TBMM Yayını, 1987: 127)³. 1924 yılından itibaren TBMM her yılın 1 Kasım günü açılmış ve Atatürk 1938 yılına kadar her yıl Kasım ayının ilk günü açılış konuşmasını gerçekleştirmiştir.

Türkiye'de 1920-1923 yılları arası kurtuluş yılları, 1923 ve izleyen yıllar ise kuruluş yılları olmuştur. 1924'ten sonra devrimler dönemi ve 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu ile fiilen tek parti iktidarı dönemi başlamıştır. Cumhuriyetle birlikte bir yandan da toplumsal-ekonomik sorunlarla mücadele edilmeye başlanmıştır. Ekonomik ve toplumsal kalkınma hamleleri içinde sanayi atılımları, nüfus politikaları, dış borçların ödenmesi gibi konular ülke gündeminde yer tutmuştur. 1930'lu yıllarda içeride tek parti yönetiminin tahkim edilmesi, parti-devlet bütünleşmesi, anayasa değişiklikleri, dil ve tarih araştırmaları, uluslararası alandaki gerilimler önemli gündem başlıklarını oluşturmuştur. Bütün bu konuların doğal olarak Atatürk'ün TBMM açılış konuşmalarına yansımış olması beklenir.

Atatürk, asker kimliğinin yanında aynı zamanda bir siyasetçidir. Asker kimliği ile Kurtuluş Savaşı'na komutanlık yapmıştır. Siyasi kimliği ile bir partinin kurucusu ve lideri olmanın yanı sıra bir devletin kurucu lideridir. Kurduğu devlette ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel alanda köklü değişikliklerin yapılmasına öncülük etmiş, daha açık ifade etmek gerekirse inkılaplar yapmış bir liderdir. Bu nedenle bu araştırmada dört grupta ele alınan çeşitli konulardaki icraatlara imza atmıştır. Söz konusu icraatlara aşağıda her konu başlığında değinilecektir.

Literatür

Atatürk'ün çeşitli yer ve zamanlarda yaptığı konuşmalar, verdiği demeçler, yaptığı yazışmalar, yayımladığı beyannameler yine çeşitli başlıklarda isimlendirilerek kitaplaştırılmıştır. Bunların en yaygın olarak bilinen ve başvurulanları *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)*, *Nutuk*, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (ATTB)* ve

³ TBMM Yayını olarak 1987 yılında basılan Atatürk'ün TBMM'ni Açılış Konuşmaları kitabı s. 127'de 2. Dönem 1. Yasama yılı açılış konuşmasının tarihi 13 Ağustos 1923 yerine yanlışlıkla 13 Ağustos 1924 olarak yazılmıştır.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (ATABE)'dir. Bunların dışında Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, Atatürk'te Konular Ansiklopedisi, Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri kitaplarını da burada belirtmek gerekir.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) tarafından ilk defa 1964 yılında yayımlanmıştır. Çalışmanın, Atatürk'e ait olan tamim, telgraf ve beyannameleri bir araya toplayarak kaynak bir eser olması amaçlanmıştır. Çalışmada tamim ve telgraflar kronolojik bir sıraya göre tertiplenmiştir. Eserin ikinci baskısı 1991'de; üçüncü baskısı ise 2006'da yapılmıştır. *ATTB*'nin, Söylev ve Demeçleri tamamlayan bir eser olduğu ve Atatürk'ün hayat hikayesi, yaşadığı olaylar, Millî Mücadele öncesi, sırası ve sonrasındaki gelişmeler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini anlatan önemli yazışmaları içerdiği söylenebilir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (ATABE) Kaynak Yayınları tarafından 1998 yılında 30 cilt halinde yayımlanmıştır. Bu eser, Atatürk'ün bütün yazı, konuşma, söylem, söyleşi, talimat ve kararnamelelerini kronolojik sırayla bir araya getirmiştir. Çalışmanın, Mustafa Kemal Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün belgeleri bir araya getiren en kapsamlı çalışma olduğu söylenebilir.

Atatürk'te Konular Ansiklopedisi de Atatürk'e ait metinler hakkında yapılan bir çalışma olup Seyfettin Turhan tarafından hazırlanmıştır. 1993 yılında yayımlanan çalışmanın, Atatürk metinleri hakkında ilk elde bilgilenmek isteyenlere yönelik olarak hazırlandığı söylenebilir.

Sadi Borak'ın *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri* adlı çalışmasına da burada değinmek gerekir. Atatürk'ün bazı söylev, demeç, genelge ve telgrafları ile röportajlarından oluşan bu eserin basımına 1980 yılında Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları tarafından başlanmıştır. Ancak basım aşaması tamamlanmadan 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmiştir. Darbe sonrasında Halkevleri kapatılınca kitabın basımı ve dağıtımı aksamıştır. Kaynak Yayınları, bu eseri 1997 yılında basarak yayımladı. Sadi Borak, Halkevleri'nin girişimi öncesinde söz konusu eserin basımı için TİTE'ye yaptığı başvurunun Enstitü tarafından uygun görülmemekle geri çevrildiğini, bu nedenle kitabın basımının Halkevleri Atatürk Enstitüsü'ne sunulduğunu ifade etmektedir (Borak, 2004: 15). Eserin 3. Basımı 2004 yılında Kırmızı Beyaz Yayınlarınca yapılmıştır.

Buraya kadar değinilen Atatürk'ün eserleri üzerine yerli ve yabancı araştırmacılar çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar arasında, Atatürk'ün 1927'de Cumhuriyet Halk Fırkası 2. Kurultayı'nda okuduğu Nutuk öne çıkar. Atatürk'ün Millî Mücadeledeki silah arkadaşı Kâzım Karabekir'in Nutuk'a cevaben yazdığı, 1933 yılında Osmanlıca olarak basılan "Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar" eseri dikkat çekicidir. Karabekir, Nutuk'taki bazı iddialara notlar ekleyerek yanıt verir; örneğin, Nutuk'ta eksik belgelerden bahsedilmesi, Millî Mücadele'nin başlangıcı olarak 19 Mayıs 1919'un gösterilmesine itirazı ve Millî Mücadele fikrini ilk kendisinin ortaya attığını iddia eder. Ayrıca, Atatürk'ün Nutuk'ta eleştirdiği, İT'nin etkisindeki sadrazamlar ve hükümetler üzerine, Meclisin o dönemdeki durumunu ve 1. Dünya Savaşı'ndaki Türk ordularının durumuna dair görüşlerini ifade eder. Karabekir, Kafkas Cephesindeki Türk ordusunun başarılarını ve Yıldırım Orduları Grubunun yenilgisini dile getirir (Karabekir, 1997).

Nutuk hakkında yapılan bilimsel çalışmalara gelince bunlar arasında Paul Dumont'un *Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev* kitabı, Taha Parla'nın *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları Atatürk'ün Nutuk'u*, Cilt 1, Serap Taşdemir'in *Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımaları* başlıklı çalışması, Halil Ersoylu'nun *Nutuk Üzerinde İncelemeler* kitabı, Sami Nihat Özerdim'in *Açıklamalı Söylev Sözlüğü*, Hasan Gürkan'ın *Atatürk'ün Söylev'i (Nutuk) Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi...* v.s sayılabilir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu övgü amaçlı veya tasvirî niteliktedir. Örneğin Ersoylu, kitabının beş ana bölümden oluştuğunu ifade etmekte ve bunların adını "Nutuk'taki 'millî' nitelikli kullanımlar", "Nutuk'ta geçen deyim ve kalıplaşmış unsurlar", "Nutuk'ta, Mustafa Kemal'in Türk milletine lâyük gördüğü sıfatlar", "Nutuk'taki söz birlikleri" ve "Nutuk'taki Batı kaynaklı kelimeler" olarak belirtmektedir (Ersoylu, 1999: XIV).

Paul Dumont, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik ve siyasal şekillenmesinde Nutuk'un rolünü araştırdığını belirtir; Nutuk'un, Atatürk'e olayları kendi görüşlerine uygun şekilde sunma imkânı sağladığını vurgular (Dumont, 1997: 8-9). Taha Parla'nın eleştirel çalışması ise, Atatürk'ün Nutuk'taki dilini ve pozisyonunu inceleyerek, onun kişi kültürüne ve lider odaklı yönetim anlayışına dikkat çeker. Parla, Atatürk'ün Nutuk'ta, liderin merkezî rolüne ve kolektif siyasetin yetersizliğine vurgu yaptığını ifade eder (Parla, 2008a: 49).

Serap Taşdemir, *Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımaları* başlıklı makalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'unu okuduğu tarihlerde yaygın ve yerel basında kamuoyuna nasıl yansıtıldığını ve etkilerini araştırmıştır. Taşdemir'e göre CHF Kongresi'nde Büyük Nutuk'un okunmasını yaygın ve yerel basın öyle büyük bir ilgiyle karşılamıştır ki verilen haberlere göre CHF Kongresi'ni bile gölgede bırakmıştır (Taşdemir, 2009: 681).

Sami Nihat Özerdim'in 1981 yılında Atatürk'ün 100. doğum yılına armağan olarak basılan *Açıklamalı Söylev Sözlüğü*'nde yazar, *Nutuk*'ta geçen kişi, yer, kuruluş gibi özel adları; olay ve kavramları açıklamış ve bunların *Nutuk*'ta hangi sebeple ve hangi bağlamda geçtiğini belirtmiştir (Özerdim, 1981: 5). Yazar özellikle kişiler hakkında daha fazla bilgi vermiştir. Yazar, *Nutuk*'un farklı kurumlarca yapılan baskılarını inceleyerek hazırladığı çalışmasında *Nutuk*'ta geçen bütün kavramları inceleyemediğini ifade etmektedir. *Nutuk*'un sadece 3. Cildi olan Vesikalar-Belgeler'de geçen kişi, yer, kuruluş adları ve kavramları ise yazar tarafından kitabın sonunda Ek olarak verilmiştir. Özerdim, bu çalışmasının yeni kuşaklara yararlı olacağını ifade etmektedir. Araştırdığımız kadarıyla yazarının gösterişsiz bir sözlük olduğunu belirttiği bu çalışmanın ikinci baskısı yapılmamıştır.

Nutuk hakkında Hasan Gürkan'ın yaptığı *Atatürk'ün Söylev'i (Nutuk) Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi* adlı çalışmaya da değinmek gerekir. Gürkan'ın bu çalışmasının amacı, *Nutuk* üzerine yapılmış çalışmaları bibliyografya halinde sunmaktır. Yazar, çalışmasının *Söylev (Nutuk)* üzerine çalışma yapacak araştırmacılara kaynaklık edeceği düşüncesindedir (Gürkan, 2013: 126). Söz konusu çalışmada kısa bir Giriş kısmından sonra liste halinde *Nutuk* çalışmalarına yer verilmiştir. Liste kitap, bildiri, lisansüstü tezler şeklinde bir ayrıma tâbi tutulmuştur.

Atatürk'ün 1906 ile 1938 yılları arasındaki konuşma ve demeçlerini içeren çalışmalara nazaran, TBMM Açış Konuşmaları üzerine daha az sayıda araştırma yapılmıştır. Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, Cilt 2, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri adlı çalışmasında Atatürk'ün siyasal ideolojisini belirlemeye odaklanmıştır.

Parla, TBMM Açış Konuşmalarını incelediği araştırmasında özellikle şeflik sistemi ve 'milletin şefi'nden 'şefin milleti'ne evrilme sürecini ele almıştır (Parla, 2008b: 9). ASD üzerine yapılan sınırlı sayıda çalışmalardan biri olarak Ayşe Bedir'in Atatürk'ün Türk Kadınına Bakışı: Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri'nin Muhteva Analizi adlı araştırması da önem taşımaktadır. Bedir, ASD'yi inceleyerek Atatürk'ün Türk kadınına bakış açısını içerik analizi yöntemiyle araştırmış ve kadınlarla ilgili anahtar kelimeler üzerinden kelime kullanım sıklığını analiz etmiştir (Bedir, 2023: 200).

Atatürk'ün TBMM açış konuşmaları hakkında daha az sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında Özgür Erdem'in, ilk baskısı 2017 yılında İleri Yayınları'ndan çıkan *Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları* kitabı belirtilebilir. Bu çalışma bir analiz içermemekte ve Atatürk'ün Meclis'te yaptığı açılış konuşmalarını bir araya getirmektedir.

İnkılap Kitabevi tarafından 2020 yılında yayımlanan *Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis Konuşmaları* adlı kitapta Atatürk'ün TBMM'nin gizli ve açık oturumlarında yaptığı konuşmalar ve Meclis'te okunan tezkereleri yorumsuz olarak bir araya getirilmiştir. Kitapta Atatürk'ün sadece yasama yılı açılış konuşmalarına değil bütün konuşmalarına yer verilmiştir. Konuşma metinleri sadeleştirilmiş ve yeni nesillerce anlaşılmayan sözcüklerin günümüzdeki karşılıkları kullanılmıştır. Bu kitap çalışması da bir analiz içermemektedir.

Atatürk'ün Meclis açılış konuşmaları hakkında analiz ve değerlendirme içeren bir çalışma Sevda Mutlu tarafından 2014 yılında içerik analizi yöntemiyle yapılmıştır. Mutlu'nun *Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938)* başlıklı araştırması dikkat çekicidir. Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş düşüncesi, ideolojisi ve stratejilerini konu olarak alan bu çalışmada Atatürk'ün TBMM açış konuşmaları üç dönemde ele alınıp analiz edilmiştir. Birincisi, Kurtuluş Hazırlık Aşaması olarak adlandırılan 24 Nisan 1920 tarihli TBMM konuşması, ikincisi Kurtuluş Aşaması denilen 1921-1923 arasındaki TBMM açış konuşmaları ve üçüncüsü Kuruluş Aşaması olarak adlandırılan 13 Ağustos 1923 TBMM açış konuşması ile 1 Kasım 1938 TBMM açış konuşmasına kadar olan yıllardaki TBMM açış konuşmalarıdır (Mutlu, 2014: 91). Yazar, söz konusu konuşmalarda kullanılan bazı kelimelerin kullanım frekanslarını ele alarak nicel ve nitel değerlendirmelerde bulunmuştur.

Elimizdeki çalışmada ise Atatürk'ün kitaplaştırılan konuşma ve beyanları hakkında daha önce yapılan ve yukarıda örnekleri verilen çalışmalardan farklı bir yöntem kullanılarak Atatürk'ün 1920 ile 1938 yılları arasındaki TBMM açış konuşmalarının araştırılması planlanmıştır. Çalışmada ülke içinde ve uluslararası alanda yaşanan gelişmelere göre Atatürk'ün TBMM açış konuşmalarında hangi yıllarda hangi konuların öne çıktığı hususu araştırılmaktadır. Çalışmada iç ve dış gelişmelerle Atatürk'ün konuşmaları arasında ne düzeyde bir ilişki ve etkileşim olduğu hususu üzerinde durulmuştur.

Yöntem

Araştırma Konusunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Bu çalışmada 19 yılda yapılan 20 adet TBMM açılış konuşmasının metinleri bir veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçların anlamlı olarak yorumlanabilmesi için

doğal olarak bir konu sınırlandırmasına gidilmiştir. Bu bağlamda şu dört konu kategorisi belirlenmiştir:

1-Ekonomi ve Kalkınma,

2-Toplumsal Hayat ve Kültür,

3-İç Siyaset ve İnkılaplar,

4-Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler.

Bu grupların her biri bir kategori olarak kabul edilmiştir. İstendiği kadar kategori belirlenebilecek olmasına karşın, çalışmanın sınırlandırılması amacıyla, yalnızca dört farklı kategori oluşturulması uygun bulunmuştur. Konuşmalarda geçen kelimelerin belli konu başlıklarında gruplandırılarak değerlendirilmesi benimsenmiştir.

Atatürk'ün TBMM'yi açış konuşmaları PDF'ye çevrilmiştir. Bunlar PDFFill programından faydalanarak dönemlere göre birleştirilmiştir. Bu gruplar sırası ile: 1920-1923 (1), 1923(2)-1926, 1927-1930, 1931-1934, 1935-1938'dir.⁴ Bu gruplar TBMM'nin yasama dönemlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada TBMM'nin ilk 5 yasama döneminin açış konuşmaları incelenecektir. Çalışmada, birleştirilen dosyalar kontrol edildikten sonra analiz aşamasına geçilmiştir.

Doğal Dil İşleme (NLP), bilgisayarların insan dilini anlaması, yorumlaması ve üretmesi sürecidir. NLP, dilbilim, bilgisayar bilimi ve yapay zeka disiplinlerinin kesişiminde yer alır. Analize tabii olan dosyaların istatistik bilgileri internet tabanlı yapay zeka arayüzü vasıtası ile analiz edilmiştir. Doğal Dil İşleme (NLP), bilgisayarların insan dilini anlaması, yorumlaması ve üretmesi sürecidir. İçerik analizi ise, metinlerdeki anlamları, kalıpları ve temaları belirlemek için kullanılan bir araştırma yöntemidir. NLP, içerik analizinde önemli bir rol oynar, çünkü büyük metin kütlelerini hızlı ve doğru bir şekilde analiz etmeyi sağlar. İçerik analizinde öznel görüşlerin belirlenmesi ve sınıflandırılması, metinlerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlar.

Doğal Dil İşleme (NLP), metinlerde sık kullanılan kelimelerin frekans analizini gerçekleştirmek için kullanılan etkili bir yöntemdir. Bu süreç, metinlerdeki kelimelerin sayılmasını ve sıklıklarının analiz edilmesini içerir. Frekans analizi, kelimelerin ne sıklıkta kullanıldığını belirleyerek metinlerin genel içeriği hakkında bilgi verir. Bu, politik içerikler, ürün incelemeleri gibi metinlerde kullanışlıdır (Shanahan, Qu, & Wiebe, 2005.). Farklı korpuslarda kelime frekans dağılımlarını analiz etmek, karmaşık kelimelerin tespitinde önemli bir rol oynar. Bu analizler, metinlerin basitleştirilmesi ve eğitici içeriklerin hazırlanmasında kullanılır (Ehara, 2019). İki veya üç kelimededen oluşan en yaygın kelime dizilerinin frekansları, kelime gruplarının birlikte kullanımını analiz etmek için kullanılır. Bu, dil modellerinin oluşturulmasında ve kelime gruplarının tespitinde önemlidir (Umeda & Kahn, 1982). Kelime frekanslarının analizi, metinlerdeki temel temaları ve anahtar kelimeleri belirlemek için kullanılır. Bu yöntem, akademik araştırmalar ve pazar analizleri gibi çeşitli alanlarda uygulanır (Dicle & Dicle, 2018). NLP, metinlerdeki kelimelerin frekans analizini gerçekleştirerek önemli içgörüler sağlar.

⁴ 1923 yılında 2 farklı açılış konuşması mevcuttur. Çünkü 1923 yılında ilk açılış konuşması yapıldıktan 1 ay kadar sonra, 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. 1923 yılının Haziran-Temmuz aylarında gerçekleşen seçim sonucunda meclis yenilenmiş, M. K. Paşa, aynı yıl içinde yeni meclisi de açış konuşması yapmıştır.

Bu analizler, metinlerin anlaşılabilirliğini artırır ve çeşitli araştırma ve uygulama alanlarında faydalı bilgiler sunar.

AntConc, NLP tekniklerine dayalı ücretsiz ve çok platformlu bir metin analizi yazılımıdır. Japon akademisyen Laurence Anthony tarafından geliştirilmiştir (Anthony , 2005). AntConc, özellikle dil öğretimi ve araştırma alanında yaygın olarak kullanılan bir araçtır. Yazılım, kelime listeleri oluşturma, anahtar kelimeler tespiti, kelime dizisi analizi ve kelime dağılımı gibi çeşitli işlemlere sahiptir.

AntConc'un çok farklı amaçlarla kullanılabilen esnek bir analiz yazılımıdır.

- Konkordans Aracı: Metinlerdeki belirli kelimelerin bağlamlarını görmek için kullanılır. Kullanıcılar, kelimelerin hangi cümlelerde ve nasıl kullanıldığını analiz edebilir.
- Kelime Listesi Oluşturma: Metinlerdeki kelimelerin sıklığını hesaplar ve en çok kullanılan kelimeleri listeler.
- Anahtar Kelime Analizi: Metinlerdeki önemli kelimeleri tespit eder ve bu kelimelerin frekanslarını karşılaştırır.
- Kelime Dağılımı Grafiği: Kelimelerin metin boyunca nasıl dağıldığını görsel olarak gösterir.

AntConc'da yapılan bu analizler çok farklı alanlarda kullanılabilir. Bu alanda daha önceden yapılmış farklı örnekler mevcuttur (Wang, 2009; Hao, 2008; Lu & Jiang, 2021; Khairas, 2019) .

- Dil Öğretimi: Dil öğretmenleri, öğrencilerin dil kullanımını analiz etmek ve öğretim materyalleri oluşturmak için AntConc'u kullanabilirler.
- Çeviri Çalışmaları: Çevirmenler, kaynak ve hedef metinlerdeki kelime ve ifade kalıplarını karşılaştırmak için AntConc'u kullanabilirler.
- Araştırma: Dil bilimciler ve akademisyenler, büyük metin kütlelerini analiz etmek ve dilsel kalıpları belirlemek için AntConc'u kullanabilirler.

Bu çalışmada da yukarıda özelliklerine kısaca değindiğimiz ücretsiz bir NLP programı olan AntConc yazılımından faydalanılmıştır. Tüm dosyalar için yapılan hem genel istatistiksel bilgiler hem de sıklık grafikleri bu yazılım ile analiz edilmiştir. Söz konusu analizler aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: İncelenen belgelere ait istatistiksel veriler

	Sayfa Sayısı	Paragraf sayısı	Kelime sayısı
Birinci Dönem	81	6503	4801
İkinci Dönem	27	2005	1814
Üçüncü Dönem	14	958	623
Dördüncü Dönem	10	730	509
Beşinci dönem	29	1923	1375
Toplam	161	12119	9122

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, birinci dönemde yapılan konuşmalar en yakın takipçisinden bile neredeyse üç kat fazladır. Aynı kelimenin büyük bir kelime havuzunda aranması ile daha küçük bir kelime havuzunda aranması açısından kelime frekansları

açısından fark oluşabilir. Bunun için aranan kelimenin frekansının, toplam kelime sayısına bölümünden elde edilen normalize edilmiş yüzdeler bu durumu ortadan kaldıracak ve kelime sayısından bağımsız bir değerlendirme imkânı sağlayacaktır.

Analiz teknikleri

Atatürk'ün 20 adet TBMM açış konuşması bu konu gruplarına ait kelimelerin kullanılma sıklığına göre analiz edilmiştir. Daha sonra Antconc yazılımı kullanılarak ngram analizi gerçekleştirilmiştir. 1 gram, 2 gram ve 3 gram analizleri gerçekleştirilmiştir. Her bir analizde en yüksek frekansa sahip ilk 500'er sonuç alınmıştır. Bu sonuçlar en yüksek frekandan en düşük frekansa doğru sıralanmıştır. Ancak ilk 500'e giren sonuçlar içerisinde en düşük frekansa sahip olan terimlerin sayıca daha fazla olmalarına rağmen 500 adet sınırı nedeni ile tamamının elde edilememiş olma ihtimali söz konusu olmuştur. En düşük frekansa sahip birimlerin bir kısmı ilk 500'e girmemiş olabileceğinden, en düşük frekansa ait tüm birimler silinmiştir. Örneğin 1 gramda bu 500 sonucun son 10 adedinin frekans değeri 15, kalanlar 16 ve üstü olduğundan bunlar silinerek çalışmaya frekansı 16 ve üstü olan toplam 490 adet token dahil edilmiştir. Aynı şekilde 2 gramda frekansı 6 olan 67 adet silinerek çalışmaya 7 ve üstü frekansa sahip 433 token ve 3 gramda frekansı 2 olan 178 adet silinerek çalışmaya frekansı 3 ve üstü olan toplam 362 token dahil edilmiştir.

Ana metinlerden oluşan Corpus toplamda 5 dosya ve 55787 tokendan oluşmaktadır. Seçilen ifadelerin (Tablo1,8,15,22) ngram analizi yapılırken kategorilere atılan ifadelerin yalnızca kendisi analiz edilmemiş, analiz için kullanılan sorguda arama kutucuğuna "ifade*" şeklinde yazılarak kullanılmış ve bu ifadenin ek gelmiş tüm hallerinin toplam frekansları çalışmaya dahil edilmiştir. Ngram analizi sonucu en yüksek frekansa sahip ilk 500 kelimedenden oluşan ilk listelerde aynı köke sahip kelimelerden birden fazla kez geçebilmektedir. Uzman görüşü ile kategorilere atama yapılırken bu kelimeler kategori listelerinde de birden fazla kez yer alabilmektedir. Bu nedenle uzman görüşü sonucu yalnızca ekleri farklı olan benzer kelimelerin gruplandırılması yoluna gidilmiştir. Kelimelerin bağlamdan bağımsız şekilde yalnızca frekans analizi ile çetelendiği unutulmamalıdır.

Bu gruplama sonucunda bazı terimler birleştirilmiştir. Birleştirme sonucu çalışmaya dahil edilmesine karar verilen terimler tam olarak kesinleşmiştir. Konu başlıklarına göre frekans tabloları tablo 1,8,15 ve 22'de görülmektedir.

Sonuçta açılış konuşmalarında en çok tekrar eden kelimelerden gruplara göre ayrılmış kelime listeleri elde edilmiştir. Yapılan inceleme sonucu Ekonomi ve Kalkınma kategorisinde 22, Toplumsal Hayat ve Kültür kategorisinde 20, İç Siyaset ve İnkılaplar kategorisinde 66, Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler kategorisinde ise 42 ifadenin çalışmaya dahil edilmesine karar verilmiştir.

Son olarak hangi terimin hangi dönemde ne oranda kullanıldığını ve metin içerisinde bu ifadenin dağılımını ortaya koymak üzere plot analizi yapılmıştır. Plot analizi yerden tasarruf edilmesi amacı ile her başlığın en yüksek frekansa sahip üç kavramı üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Özet olarak Temelde iki çeşit analiz tekniğinden yararlanıldığı söylenebilir, Her bir başlığa ait terimlerin ve seçilen terimlerin geçiş sıklıklarının belirlendiği frekans analizi ve bu terimlerin dönemlere göre dağılımlarının incelendiği plot analizi.

Amaç

Atatürk'ün yasama yılının başında yaptığı konuşmalarda bu konu gruplarından hangisini daha fazla öne çıkardığı belirlendikten sonra bu husus hem dönemin özellikleriyle ve hem de iç ve dış gündemle ilişkilendirilerek anlaşılmasına çalışılmıştır.

Burada konu, açış konuşmalarında kullanılan kelimelerin sıklığının yıllara dağılımı açısından irdelenecektir. Hangi kelimelerin hangi zamanda veya hangi zaman aralığında ne sıklıkla kullanıldığı ortaya çıkarılarak yorumlama yoluna gidilecektir.

Ayrıca plot analizi yardımı ile elde edilen dağılımlardan faydalanarak dönemler arası söylem farklılıkları olup olmadığı belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın amacı temelde şu şekilde özetlenebilir.

- 1- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "Ekonomi ve Kalkınma" ile alakalı en çok geçen ifadeler nelerdir?
- 2- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "Toplumsal Hayat ve Kültür" ile alakalı en çok geçen ifadeler nelerdir?
- 3- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "İç Siyaset ve İnkılaplar" ile alakalı en çok geçen ifadeler nelerdir?
- 4- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler" ile alakalı en çok geçen ifadeler nelerdir?
- 5- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "Ekonomi ve Kalkınma" ile alakalı en çok geçen ifadelerin çalışmaya dahil edilen meclis dönemlerine göre dağılımı nasıldır?
- 6- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "Toplumsal Hayat ve Kültür" ile alakalı en çok geçen ifadelerin çalışmaya dahil edilen meclis dönemlerine göre dağılımı nasıldır?
- 7- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "İç Siyaset ve İnkılaplar" ile alakalı en çok geçen ifadelerin çalışmaya dahil edilen meclis dönemlerine göre dağılımı nasıldır?
- 8- 1920 -1938 yılları arasında yapılan meclis açış konuşmalarında "Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler" ile alakalı en çok geçen ifadelerin çalışmaya dahil edilen meclis dönemlerine göre dağılımı nasıldır?

Bulgular ve Yorumlar

Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular şu şekilde sunulup yorumlanacaktır: Her bir başlıkta elde edilen bulgular ayrı ayrı sunulacaktır. Öncelikle her bir başlık altında frekans sayısına göre sıralanmış olarak seçilen ifadeler verilecek ve metin içerisinde bu tablolar özetlenecektir. Ardından en yüksek frekansa sahip üç ifade için teker teker plot analizi bulguları verilecek ve yorumlanacaktır.

Plot analizi için önce analiz edilen terim ve frekansı verilecektir. Ardından Dosya Adı, Toplam Token, Tekrar sayısı, % Tekrar sayısı, Normalize tekrar sayısı, Dağılım ve % token bilgilerinden oluşan özet tablolar verilmektedir. Burada dosya adı o ifadenin geçtiği meclis döneminin hangisi olduğunu belirtmektedir. Toplam token sayısı ise her bir meclis döneminde yapılan konuşmalarda kullanılan ifadelerin miktarının ölçüsüdür. Konuşma metinlerinden bazıları daha uzun bazıları daha kısa olduğundan, uzun olan

metinlerin analizinde daha çok, kısa olan metinlerin analizinde daha az token üretilmektedir. Tekrar sayısı analize dahil edilen ifadelerin her bir meclis döneminde kaç kere geçtiğini göstermektedir. Tablolar bu esasa göre sıralanmıştır. % tekrar sayısı terimin her bir dönemde geçme sayısının toplam geçme sayısına olan oranını gösterir. Tekrar sayılarının toplamının frekansa, tekrar sayılarının yüzdesinin toplamının da yüzde yüze eşit olması beklenir. Dağılım ise bir ifadenin bir doküman içerisinde ne kadar homojen olarak dağıldığının bir ölçüsüdür. Son olarak ise % token ile seçilen ifadenin o kaynaktan (belgede) geçen toplam ifadelerle oranı verilerek, bu kelimenin bu kaynaktan ne kadar önemli olduğu ve ne kadar sık geçtiği ortaya konulmuştur. Plot analizleri incelenirken her bir ifadenin her bir dönemde kaç kez geçtiği kadar belgenin uzunluğuna göre oranını gösteren yüzdesi de dikkate alınmalıdır. Zira birinci dönemde yapılan açılış konuşmaları diğer dönemlere göre çok daha uzun olduğundan, bu dönemdeki ifadelerle ait frekansların da yüksek olması beklenen bir durumdur ancak daha tarafsız bir değerlendirme için normalize edilmiş değerleri ifade eden % token sütunu dikkate alınmalıdır.

Aşağıda yer alan analizlere yönelik özet bilgiler şu şekildedir.

Tablo 2: İncelenen başlıklar için seçilen ifadelerin istatistikî verileri

	Seçilen ifade sayısı	Seçilen ifade yüzdesi	Seçilen ifade frekansı	Frekans yüzdesi
1-Ekonomi ve Kalkınma	22	14,67%	1216	12,13%
2-Toplumsal Hayat ve Kültür	20	13,33%	1183	11,81%
3-İç Siyaset ve İnkılaplar	66	44,00%	4441	44,32%
4-Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler	42	28,00%	3181	31,74%
Toplam	150	100%	10021	100%

Tablo 2’de her bir başlıkta seçilen ifade sayıları ve ifade frekansları ile bunlara ait yüzdeler verilmiştir. Hem ifade adedi hem de frekans toplamı olarak en çok ağırlığa sahip başlık yüzde 44 ile iç siyaset ve inkılaplar olmuştur. Çalışmada toplam 150 ifade 10 binden fazla kez geçmektedir.

1. Ekonomi ve Kalkınma

Kurtuluş Savaşı’ndan hemen sonra Atatürk, ülkenin gerçek bir ihtiyacıdan kaynaklanan iktisadî hayata ilişkin konulara el atmayı gerekli görmüştür. 1922 ve 1923 yıllarında yaptığı bir çok konuşmasında *kılıç* ile *saban* retoriğini kullanarak sabanın üstünlüğünü ifade etmek suretiyle ekonomik güç olmadan askerî ve siyasî gücün yetersiz ve eksik kalacağını vurgulamıştır. Atatürk’ün konuşmalarında dikkat çeken tema, iktisadî bağımsızlığın önemi ve bunun siyasî bağımsızlıkla ilişkisi olmuştur. Ülkenin kalkınma yolunu nasıl gördüğünü Ocak 1922’deki şu sözleriyle ifade etmiştir: “İslah olunacak şeyler iktisadiyat ve maariftir. Bu sayede memleket imar edilecek, millet refah sahibi olacaktır” (İnan, 2020: 123). Ülkenin ekonomik hayatıyla ilgili ilk büyük icraatlardan birisi 1923 yılında düzenlenen 1. İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Cumhuriyetin ilanından önce ve çok çeşitli meslek mensuplarının katılımıyla düzenlenen kongrede Misak-ı Millî’ye benzetilen ismiyle Misak-ı İktisadî kabul edilmiştir. Ülkenin ileriki yıllarda izleyeceği ekonomik kalkınma ilkeleri bu misakta yer almıştır. Amaç millî ekonominin temellerini atmak, yerli yatırımcıyı desteklemektir. Bunun bir gereği olarak 1924 yılında yatırımcıya

kredi desteği ve çeşitli kolaylıklar sağlamak amaçlı olarak İş Bankası kurulmuştur. 1925'te aşar vergisi kaldırılmış, 1927 yılında sanayi yatırımcısını desteklemek amaçlı olarak Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır (Daver, 1995: 298). 1925 yılında bugünkü adı Türk Hava Kurumu olan Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuş, 1926'da Kayseri'de ilk uçak fabrikası açılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle 1930'larda planlı kalkınma girişimleri başlatılmış ve devletçi politikalara geçilmiştir. Ayrıca 1930'da Cumhuriyet döneminin ilk büyük çaplı inşaat hareketi olarak nitelenen demiryolları yapımına başlanmıştır (Kuruç, 1987: 24). Karabük'te 1937'de kurulan demir-çelik fabrikası (Kuruç, 1987: 120), Zonguldak'ta kurulan kömür ve maden işletmeleri, çok sayıda şeker fabrikasının kurulması, Sümerbank'ın (1933) ve Etibank'ın (1935) kuruluşu gibi ekonomik kalkınma amaçlı girişimler sayılabilir. 1929 Krizinin patlak vermesiyle yerli üreticiyi korumak amacıyla gümrük tarifelerinde düzenlemeye gidilmiş, 1930 yılında çıkarılan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile de kambiyo kontrolü yoluyla Türk lirasının değerini korumayı amaçlayan himayeci bir yola girilmiştir (Kuruç, 1987: 197-198). Ekonomik kalkınma hakkında Atatürk 1937 yılında söylediği "Ekonomik kalkınma; Türkiye'nin hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin belkemiğidir..." (Atatürk, 2006: 853) sözü ve 1938 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın kendisini hissettirdiği sırada "Milletçe ekonomik yönden kuvvetli olarak geleceğin tehlikeli günlerine hazırlanmalıyız" (İnan, 2020: 123) uyarısıyla konu hakkındaki hassasiyetlerini ortaya koymuştur.

Araştırmamızda ilk başlığımız "Ekonomi ve Kalkınma" olarak belirlenmiştir. 1 gram, 2 gram ve 3 gram analizleri sonucu en yüksek frekansa sahip ilk 500'e giren ifadelerde Ekonomi ve Kalkınma ile ilgili olanların frekans sayısına göre sıralanmış hali Tablo 3'te görülebilir. Tablo incelendiğinde çalışma (268), ekonomi (121) ve Anadolu (90) ile ilgili ifadelerin en yüksek frekanslara sahip olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında Atatürk'ün 1922-1923 yılından itibaren konuşmalarında en çok yer verdiği ve icraatlarına yansyan ifadeler ve terimlerin frekansı yüksek çıkmıştır.

Tablo 3: "Ekonomi ve Kalkınma" ile ilgili terimlerin frekans sıralı listesi

Sıra No	İfade	Frekans
1	Çalışma*	268
2	Ekono*	121
3	Anadolu*	90
4	Eğitim*	73
5	Mali*	70
6	Telg*	68
7	Ticar*	66
8	Demir*	57
9	Sağlık*	49
10	Verim*	48
11	Uygar*	45
12	Deniz*	40
13	Sanay*	37
14	Modern*	36
15	Bayındır*	32
16	Maden*	28

Tablo 3 devamı		
Sıra No	İfade	Frekans
17	Maddi*	24
18	Milli Eğitim*	17
19	Mall*	13
20	Sosyal yardım*	13
21	Makin*	11
22	Alet*	10
	Toplam	1216

Tablo 4: “Çalışma” ile ilgili ifadelerin frekansı

İfade	Frekans
Çalışma*	268

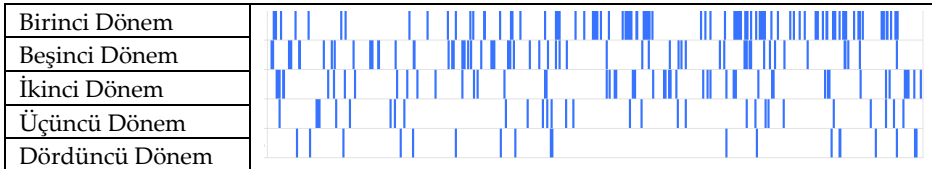
Plot Analizi

Plot analizi ilk yapılacak olan ifadeler “çalışma” ile ilgili olanlardır. Çalışma ile ilgili ifadeler tüm belgelerde toplam 268 kere geçmektedir. Bu sayının beş döneme göre dağılımı aşağıda görülmektedir.

Tablo 5: “Çalışma” ile ilgili ifadelerin plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Birinci Dönem	32636	108	40%	0.777	0,33%
Beşinci Dönem	8427	60	22%	0.871	0,71%
İkinci Dönem	8324	51	19%	0.865	0,61%
Üçüncü Dönem	3848	30	11%	0.835	0,78%
Dördüncü Dönem	2552	19	7%	0.786	0,74%
Toplam	55787	268			0,48%

Tablo 5 incelendiğinde “çalışma” ile ilgili terimlerin en çok birinci yasama döneminde geçtiği görülmektedir. Birinci yasama dönemi n=108 ile çalışma teriminin en çok geçtiği dönem olmuştur. Dördüncü yasama dönemi ise n=19 ile çalışma ifadesinin en az geçtiği dönemdir. Çalışma ile ilgili ifadeler frekans olarak en çok birinci dönemde (% 40) geçmektedir. Ancak birinci dönemde yapılan konuşmalarda toplam 32636 ifade yer alırken örneğin dördüncü yasama döneminde yapılan konuşmalarda yalnızca 2552 ifade mevcuttur. Bu durum da hesaba katıldığında aslında dördüncü yasama döneminde (% 0,74), üçüncü yasama döneminde (% 0,78) ve beşinci yasama döneminde (% 0,71) çalışma ile ilgili ifadeler oransal olarak metinde daha fazla yer almaktadır. Diğer dönemlerde ifadenin ne sıklıkta geçtiğine yukarıdaki tablodan bakılabilir.

Şekil 1: “Çalışma” ile ilgili ifadelerin plot analizi grafiği

Şekil 1 çalışma ile ilgili ifadelerin her bir metinde nerelerde geçtiğini göstermektedir. Bu dağılımların homojen ve dönem boyunca dengeli dağıldığı söylenebilir. Bunun dışında bu ifadenin dönem içi dağılımına bakıldığında dağılımların 0.871 ile 0.777 arasında değiştiği görülmektedir.

“Çalışma” ile ilgili kavramların sayısal olarak 1920-1923 yılları arasında kapsayan birinci dönemde; oransal olarak ise 1931-1934 yılları arasında kapsayan dördüncü dönemde çok kullanılmış olması anlamlıdır. Çünkü, Milli Mücadele’nin devam ettiği yılları da kapsayan 1920-1923 yılları arasında doğal olarak TBMM açış konuşmalarında ekonomi ve kalkınma dışındaki konular fazla yer tutmaktadır. “Çalışma” ile ilgili ifadelerin Kurtuluş Savaşının bittiği 1922 sonlarından itibaren daha fazla kullanıldığı görülebilir. Bunun, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında ekonomik kalkınmaya olan ihtiyaçtan ve bu konudaki duyarlılıktan kaynaklandığı söylenebilir. Özellikle 1923 yılında M. Kemal Paşanın yaptığı yurt gezilerinde en çok üzerinde durduğu konular çalışma, üretme, kalkınma, refah ve zenginleşme gibi konulardır. Paşa ülkenin savaştan yorgun ve fakir düşerek çıktığı hususu üzerinde çokça durarak Yeni Türkiye Devleti’nin süngü ile değil iktisadiyat ile kurulacağını belirtmiştir (Çiftçi, 2018: 727). M. Kemal Paşa çalışmaya ve çalışkan olmaya olan ihtiyacı sık sık vurgulamıştır. Dördüncü döneme gelindiğinde artık kuruluş dönemi çoktan geçmiş ve 1929 Dünya Ekonomik Krizinin de etkisiyle iktisadi kalkınma etrafındaki konular gündemde çok yer almıştır. Bilindiği gibi 1930-1939 yılları arasında Türkiye’de korumacı ve devletçi ekonomi politikaları izlenmiş, 1933’ten itibaren 5 yıllık sanayi planları uygulamaya konmuştur. Dönemin bu özellikleri Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşanın TBMM açış konuşmalarına yansımıştır.

İncelenecek olan ikinci terim frekans tablosunda da ikinci sırada yer alan ekonomi ile ilgili ifadelerdir. Ekonomi terimi ile ilgili ifadelerin toplam frekansı 121 olarak bulunmuştur.

Tablo 6: “Ekonomi” ile ilgili ifadelerin frekansı

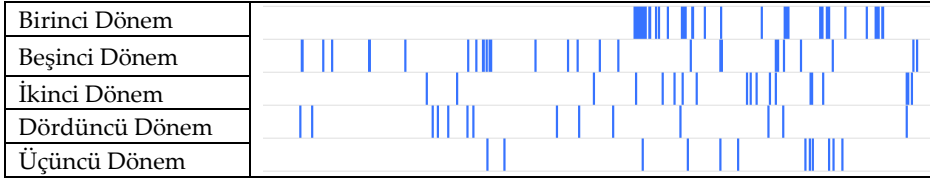
İfade	Frekans
Ekono*	121

Plot Analizi

Tablo 7: “Ekonomi” ile ilgili ifadelerin plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Birinci Dönem	32636	47	39%	0.519	0,14%
Beşinci Dönem	8427	29	24%	0.826	0,34%
İkinci Dönem	8324	19	16%	0.702	0,23%
Dördüncü Dönem	2552	14	12%	0.782	0,55%
Üçüncü Dönem	3848	12	10%	0.506	0,31%
Toplam	55787	121			0,22%

Ekono* ifadesi en çok (n=47) birinci yasama döneminde en az ise (n=12) üçüncü yasama döneminde geçmektedir. Bu ifadenin dönemlere göre dağılımı görece homojendir. Ancak yine dağılım yüzdeleri göz önüne alınırsa en çok (% 0,55) dördüncü yasama döneminde geçtiği söylenebilir.

Şekil 2 - "Ekonomi" ile ilgili ifadelerin plot analiz grafiği

Birinci yasama dönemi hariç terimin metin içerisinde dağılımlarının da homojen olduğu yukarıdaki grafikte görülebilir. Ancak dikkat çekici bir husus terimin en çok geçtiği birinci dönemde bu ifadenin yalnızca metnin son yarısında yer almış olması ve ilk yarıda bu terime hiç rastlanılmamasıdır. Konu ile ilgili ayrıntılı diğer bilgilere yukarıda yer alan tablo ve grafikten ulaşılabilir.

Ekonomi ile ilgili ifadelerle birinci yasama döneminin ilk yarısında hiç rastlanmazken sadece son yarısında rastlanması çok anlamlıdır. Yukarıda "çalışma" ile ilgili değerlendirme yapılırken de belirtildiği gibi elimizdeki çalışmada birinci yasama dönemi olarak alınan 1920-1923 yılları arası hem Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yılları hem de savaşın sona erdiği zaman dilimini içermektedir. M. Kemal Paşanın TBMM açış konuşmalarında ekonomi ile ilgili konulara çok yer vermeye başlaması bu nedenle Kurtuluş Savaşı'nın da bittiği bu dönemin sonuna doğru olmuştur.

Ekonomi ve Kalkınma ile ilgili ele alınan son ifade "Anadolu" ile ilgili olan ifadelerdir. "Anadolu" ile ilgili ifadeler toplamda 90 kere geçmiştir (Tablo 8).

Tablo 8: "Anadolu" ile ilgili ifadelerin frekansı

İfade	Frekans
Anadolu*	90

Plot Analizi

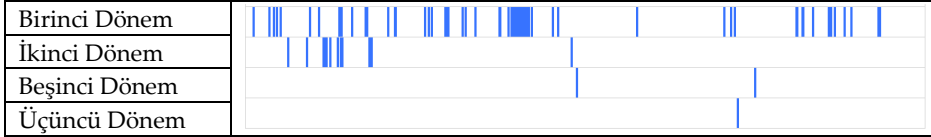
Tablo 9: "Anadolu" ile ilgili ifadelerle ait plot analiz tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Birinci Dönem	32636	74	82%	0.746	0,23%
İkinci Dönem	8324	13	14%	0.239	0,16%
Beşinci Dönem	8427	2	2%	0.333	0,02%
Üçüncü Dönem	3848	1	1%	0.000	0,03%
Toplam	53235	90			0,17%

Anadolu* ifadesinin dönemlere göre dağılımı oldukça ilginçtir. Bu terim neredeyse tamamen birinci yasama döneminde geçmiştir (n=74). Dördüncü dönemde hiç (n=0) üçüncü (n=1) ve beşinci (n=2) yasama döneminde ise çok az geçmiştir. Bu birinci dönemde "Anadolu" kavramının ne kadar çok vurgulandığının bir kanıtıdır.

"Anadolu" kavramı coğrafi bir kavram olmanın ötesinde Türkler/Türk Milleti, Türkiye'de yaşayanlar için bir yurt, bir vatan anlamı da taşımaktadır. 1918'den itibaren Mondros Mütarekesi ile işgale uğrayan Anadolu'nun kurtuluşu için yürütülen İstiklâl Harbi'nde M. Kemal Paşa 1920 ile 1923 yılları arasındaki TBMM açış konuşmalarında doğal olarak yurt, vatan, istiklâl, istikbâl, millet kavramlarının yanı sıra Anadolu, Trakya gibi coğrafi kavramları da çokça kullanmıştır. Elimizdeki çalışmada 5 dönemde incelenen Atatürk'ün TBMM açış konuşmaları içinde "Anadolu"nun birinci yasama dönemini

domine etmesi bu nedenle anlaşılabilir bir husustur. M. Kemal Paşa, 24 Nisan 1920 tarihli TBMM açış konuşmasında çok sık olarak “Anadolu” ifadesini kullanmıştır. Bunun sebebi, 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali ve Mebusan Meclisi’ne baskın düzenlenmesi üzerine Anadolu ile İstanbul ilişkilerinin aldığı hal, Anadolu’daki olası işgalci asker hareketliliği ve buna karşı alınabilecek önlemlerle Anadolu ile İstanbul arasındaki telgraf haberleşmesi konusunda TBMM’de geniş açıklamalar yapmasıdır.

Şekil 3: “Anadolu” ile ilgili ifadelerle ait plot analiz grafiği

Birinci yasama döneminde hemen hemen homojen dağılan (0.746) terim yalnızca bir konuşmada (24 Nisan 1920 tarihli konuşma) arka arkaya çok fazla tekrar edilmiştir. Bunun dışında ise diğer dönemlerde Anadolu kavramı çok az kullanılmıştır. Bu kavramın dönemlere göre dağılımı ile ilgili diğer bilgilere Tablo 7 ve Şekil 3’ten bakılabilir.

2. Toplumsal Hayat ve Kültür

Atatürk döneminde toplumsal ve kültür hayatı ilgilendiren çok sayıda icraata imza atılmıştır. Kültürel dönüşümü sağlamayı ve toplumsal hayatı değiştirmeyi amaçlayan 1924’te Ankara’da Musiki Muallim Mektebi’nin açılması, 1925 yılında şapka devriminin yapılması, 1926 yılındaki hukuk devrimleri, 1928 yılında Latin harflerinin kabulüyle kurulan yaygın eğitim kurumları olan Millet Mekteplerinin açılması belirtilmelidir. 1932 yılında faaliyete geçtikten sonra toplum üzerinde sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve eğitimle ilgili önemli etkilerde bulunan Halkevleri (Zeyrek, 2006: 85), 1930-1934 arasında kadınların seçme-seçilme hakkı ile ilgili düzenlemeler, 1936’da Ankara’da Devlet Konservatuarı kurulmasıyla burada opera, tiyatro ve bale bölümlerinin açılması da bu başlıkta ele alınmalıdır. Batı medeniyetine adapte olunması amacıyla 1925’te takvim ve saat uygulamasında, 1931’de ise ağırlık ve uzunluk ölçülerinde Batının uygulamalarının alınması da toplumsal hayatta önemli etkilerde bulunmuştur. Her ne kadar Atatürk’ün ölümünden sonra, 1940 yılında ve eğitim yoluyla ekonomik kalkınmaya hizmet çerçevesinde düşünülerek açılrsa da Köy Enstitüleri de toplumsal ve kültürel hayatı etkileyen icraatlardandır.

İktisadî hayatla iç içe olan toplumsal hayattaki sorunların başında nüfus yapısı gelmekteydi. Atatürk, savaşıardan yorgun ve bitap çıkmış, yaşlı oranı fazla ve eğitim düzeyi düşük olan nüfus meselesine el atılmasını sağlamıştır. Evlenmeler ve çok çocukluk teşvik edilmiş, nüfus mübadelesi ile ülke nüfusu homojenleştirilirken aynı zamanda nüfus artışı sağlanmaya çalışılmıştır. Toplumsal hayatla ilgili değişikliklerden birisi de kadınların çalışma hayatına ve toplumsal hayata katılmalarının teşvik edilmesi olmuştur. Dil ve tarih araştırmaları bir yandan uluslaşma sürecini beslerken diğer yandan dilde ve kültürde değişimi amaçlamaktaydı.

Araştırmada ikinci olarak Toplumsal Hayat ve Kültür başlığı altındaki konular incelenmiştir. Uzman görüşü sonucu en yüksek frekansa sahip ifadeler arasından seçilen toplumsal hayat ve kültür ile ilgili olan terimlerin frekansa göre sıralanmış listesi Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10: Toplumsal Hayat ve Kültür ile ilgili ifadelerin frekans sıralı listesi

Sıra No	İfade	Frekans
1	Türk*	234
2	Halk*	128
3	Güvenl*	94
4	Anadolu*	90
5	Eğitim*	73
6	Vatand*	68
7	Adli*/adal*	65
8	Sosyal	57
9	Sağlı*	56
10	Öğret*	51
11	Kutsa*	50
12	Huzur*	37
13	Modern*	36
14	Saltan*/sultan*	33
15	Kültür*	27
16	Türk Mill*	25
17	Manevi*	20
18	Yeni yıl*	17
19	Erkek*	12
20	Kadın*	10
	Toplam	1183

Tablo 10’da Toplumsal Hayat ve Kültür ile ilgili ifadelerin listesi görülebilir. En çok geçen ifade Türk* olmuştur. Toplam 234 kez geçen bu ifadeyi sırası ile halk* ve güven* ile ilgili ifadeler izlemektedir. Frekansı en yüksek olan bu üç ifade ile ilgili olarak, dağılımları tespit etmek üzere plot analizi de gerçekleştirilmiştir. Atatürk döneminde toplumsal ve kültürel hayatı etkileyen inkılaplar ve diğer icraatlar ışığında araştırma sonuçlarına bakıldığında inkılap ve icraatlara konu olan kelime, ifade ve terimlerin onun TBMM açılış konuşmalarına yansımaya frekansının düşük olduğu söylenebilir. Bu durum, sosyal, kültürel içerikli devrimlerin ve yeniliklerin diğer günlük konuşmalarda ve toplantılarda dile getirilmekle birlikte TBMM açılış konuşmalarında daha az zikredildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 11: “Türk” ifadesinin frekans sayısı

İfade	Frekans
Türk*	234

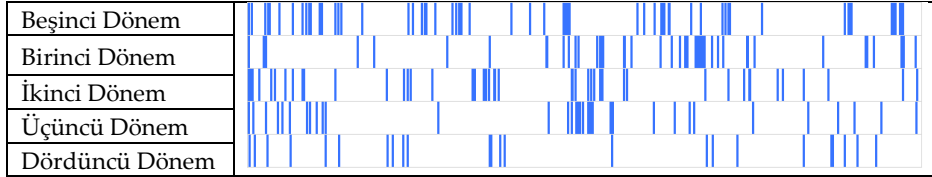
Ele alınacak ilk ifade Tablo 11’de en yüksek frekansa sahip olduğu görülen Türk* ifadesidir. Tablo 12’de tekrar belirtildiği gibi bu kavram tüm metinlerde toplam 234 kez geçmektedir.

Plot Analizi

Tablo 12: “Türk” ifadesinin plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	%tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Beşinci Dönem	8427	69	29%	0.861	0,82%
Birinci Dönem	32636	58	25%	0.706	0,18%
İkinci Dönem	8324	48	21%	0.779	0,58%
Üçüncü Dönem	3848	35	15%	0.747	0,91%
Dördüncü Dönem	2552	24	10%	0.802	0,94%
Toplam	55787	234			0,42%

Terim en çok beşinci yasama döneminde (n=69) en az dördüncü yasama döneminde (n=24) geçmektedir. Ancak yüzdesel olarak bakıldığında sırası ile en çok dördüncü yasama döneminde (% 0,94), üçüncü yasama döneminde (%0,91) ve beşinci yasama döneminde (%0,82) geçmektedir. Birinci yasama döneminde geçme oranının düşüklüğü ise dikkat çekicidir.

Şekil 4: “Türk” ifadesinin plot analizi grafiği

Terimin her bir yasama dönemine ait metinlerde dağılımı da homojendir. Ayrıntılar yukarıda yer alan tablo ve grafikte görülebilir.

“Türk” teriminin en az birinci yasama döneminde (1920-1923 arası) kullanılmasına karşılık dördüncü (1931-1934 arası); üçüncü (1927-1930 arası) ve beşinci (1935-1938 arası) dönemlerde çok kullanılmış olması Türkiye’nin yaşadığı toplumsal-siyasal-kültürel değişimle doğrudan ilişkilidir. Çok milletli Osmanlı toplumunun bakiyesi olan ve farklı etnik unsurların birarada yaşadığı Anadolu’nun kurtuluşu mücadelesi devam ederken 1920-1923 yılları arasında TBMM’de “Türk” ifadesi yerine daha birleştirici ifadelerin kullanılması tercih edilmiştir. Örneğin M. Kemal Paşa, TBMM’nin açılışından 8 gün sonra, Meclis’te 1 Mayıs 1920’deki konuşmasında BMM’yi oluşturan zevatın sadece Türk, sadece Kürt, sadece Çerkes ve sadece Laz olmadığını hepsinden meydana gelen **İslâmî unsurlar** (anasır-ı İslamiye) olarak **samimi bir topluluk** olduğunu ifade etmiştir (Atatürk, 2006: 104). Lozan Antlaşması’nın imzalanması, Cumhuriyet’in ilanı ve 1924 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden sonra ise “Türk ulus devleti” kurma eğilimi belirginleşmiş ve “Türk” ifadesi bu dönemden sonra daha sık kullanılır olmuştur. Bu durumun Atatürk’ün TBMM açış konuşmalarına da yansdığı söylenebilir.

Plot analizi yapılan bir sonraki terim “Halk*” terimidir. Bu terim Toplumsal Hayat ve Kültür ile ilgili ifadelerin arasında en yüksek ikinci frekans değerine sahiptir.

Tablo 13: “Halk” teriminin frekansı

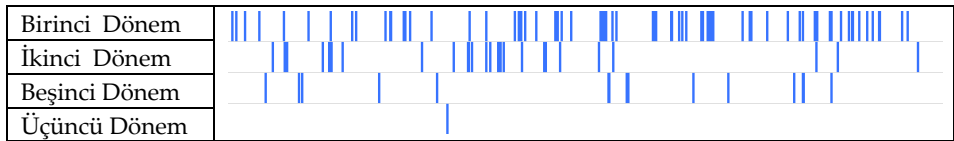
İfade	Frekans
Halk*	128

Plot analizi

Tablo 14: “Halk” teriminin plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Birinci Dönem	32636	83	65%	0.819	0,25%
İkinci Dönem	8324	26	20%	0.675	0,31%
Beşinci Dönem	8427	18	14%	0.631	0,21%
Üçüncü Dönem	3848	1	1%	0.000	0,03%
Toplam	53235	128			0,24%

Halk* terimi ilginç bir şekilde dördüncü yasama döneminde hiç (n=0) üçüncü yasama döneminde ise yalnızca bir kez (n=1) geçmektedir. Bu iki dönem hariç bu ifadenin metin içi dağılımları dengelidir. Birinci yasama döneminde ise ifadenin baskın bir ağırlığı vardır ve toplam frekansın yaklaşık yüzde 65’i yalnızca birinci yasama döneminde (n=83) yer almaktadır. 1920-1923 yılları arasında halk ile birlikte istiklâl mücadelesinin yürütülmüş olması TBMM açış konuşmalarında da halka dönük yoğun mesajların verilmesini beraberinde getirmiştir.

Şekil 5: “Halk” teriminin plot analizi grafiği

Dördüncü yasama döneminde hiç geçmediği ve üçüncü yasama döneminde bir kez geçtiği için bu iki dönemde “halk” kelimesinde metin içi homojenlikten söz edilemez. Ancak geri kalan üç dönemde dağılımlar homojendir. Diğer bilgiler için yukarıda yer alan tablo ve grafik incelenebilir.

Bu bölümde ele alınacak olan son terim “Güvenl*” ifadesidir. Tablo 15’ten de görülebileceği gibi bu ifade tüm metinlerde toplam 94 kez geçmiştir.

Tablo 15: “Güvenl*” ifadesinin frekansı

İfade	Frekans
Güvenl*	94

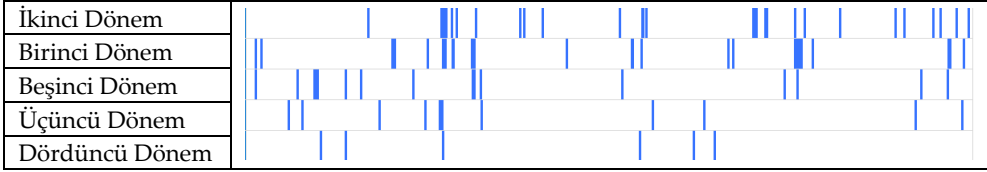
Plot analizi

Tablo 16: “Güvenlik” ile ilgili ifadelerin plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% tekrar sayısı	Dağılım	% token
İkinci Dönem	8324	32	34%	0.729	0,38%
Birinci Dönem	32636	27	29%	0.718	0,08%
Beşinci Dönem	8427	18	19%	0.692	0,21%
Üçüncü Dönem	3848	11	12%	0.714	0,29%
Dördüncü Dönem	2552	6	6%	0.556	0,24%
Toplam	55787	94			0,17%

Güvenlî* teriminin tüm dönemlerde ve dönemlere ait metinlerde dağılımı hemen hemen dengelidir. İfade en çok ikinci yasama döneminde (n=32) en az ise dördüncü yasama döneminde (n=6) geçmektedir.

Şekil 6: “Güvenlî” ile ilgili ifadelerin plot analizi grafiği

İfadenin her döneme ait metinlerde dağılımı incelendiğinde hem Tablo 16’daki dağılım katsayılarından hem de Şekil 6’daki grafikten görülebileceği gibi dağılım hemen hemen tüm dönemlerde homojendir. Güvenlî ile ilgili ifadelerin en çok ikinci yasama döneminde (1923-1926) kullanılmış olması, dışarıda Musul sorunu etrafında Türkiye’nin Doğu sınırlarında İngilizlerle 1926 yılına kadar süren gerginlikler; SSCB ile 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması; içeride 1925 yılındaki Şeyh Sait Ayaklanması etrafındaki gelişmeler; şapka devrimi başta olmak üzere bazı devrimlere halkın gösterdiği tepkiler ve bunlara karşı alınan sert tedbirler; 1926 yılında Mustafa Kemal Paşaya karşı İzmir’de düzenlenen suikast girişimi ile açıklanabilir.

3. İç Siyaset ve İnkılaplar

Atatürk döneminde, araştırmanın İç Siyaset ve İnkılaplar konu başlığı altında değerlendirilebilecek olan çok sayıda çok sayıda inkılap ve icraat bulunmaktadır. En başta Türkiye’de, 1922’de saltanatın kaldırılarak 1923’te cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte İmparatorluk devletinden ulus devlet formuna geçildiğini belirtmek gerekir. Yine 1923’te Lozan Barış Antlaşması ile Türk Milletinin hür ve müstakil mevkiinin kabul ettirilmesi (Bayur, 1995: 135) ve aynı yıl Halk Fırkası’nın kurulması, 1924’te halifelîğin kaldırılması, 1924 Anayasası’nın kabulü sayılmalıdır. Daha sonra 1925 yılındaki şapka devrimi ile aynı yıl yapılan diğer devrimler, 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabulü ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TCF) kapatılması ile tek parti yönetiminin başlaması iç siyaset ve inkılaplar başlığında ele alınabilir. İnkılap hareketleri başlığında yer alması uygun olan gelişmelerden birisi 1925’te Ankara Hukuk Mektebi’nin açılması ve 1926’da hukuk devrimleri bağlamında Batı Avrupa ülkelerinin kanunlarının alınması (Şenel, 2012: 182, 237), 1928 yılında Anayasadaki dinî ifade ve içeriklerin Anayasadan çıkarılması, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile çok partili siyasal hayat denemesi yapılması, 1931’de Türk Ocaklarının kapatılması, 1931’deki ağırlık ve uzunluk ölçüsü devrimleri, 1935 yılındaki seçimlerde ilk defa kadınların ve Türkiye’de yaşayan gayrimüslim azınlıkların TBMM’de temsil edilmesi de belirtilmelidir. İç siyasetle doğrudan ilişkili icraatlar arasında önemli bir başlık olarak 1936’da 3 yıl sürecek olan parti-devlet bütünleşmesine geçilerek devletin adeta Cumhuriyet Halk Fırkası’nı içermiş olmasına değinmek gerekir. Yine 1933 yılında çıkarılan bir Af Kanunu ile TCF mensuplarının ve 1926’da İzmir’de Atatürk’e suikast girişiminde bulunan mahkûmların affedilmesi, 1938 yılında çıkarılan bir başka Af Kanunu ile de 150’liklerin ve İstiklâl Mahkemelerinin kararlarıyla mahkûm edilmiş olanların affedilmesini iç siyaset başlığı altında değerlendirmek gerekir.

İç Siyaset ve İnkılaplar ile ilgili ifadelere ait frekans sıralı liste Tablo 15’te görülebilir. Tablo 15 incelendiğinde diğer başlıklara göre daha çok sayıda ve çeşidi daha fazla

ifadenin mevcut olduğu görülmektedir. Listede yer alan ifadelerin frekansları da daha yüksektir. Bu durum meclis açılış konuşmalarında iç siyaset ve inkılaplarla ilgili konuların çalışmamıza dahil olan beş dönem içerisinde diğer başlıklara oranla daha çok yer tuttuğu şeklinde yorumlanabilir. Atatürk döneminde yapılan inkılaplarla onun sağlığında iç siyasi konuları oluşturan başlıkların elimizdeki araştırmanın sonuçlarına da yansıtıldığı görülmektedir.

Tablo 17: İç Siyaset ve İnkılaplar ile ilgili kavramların frekans sıralı listesi

Sıra No	İfade	Frekans	Sıra No	İfade	Frekans
1	Millet*	464	35	Bakanlar kurul*	27
2	Meclis*	325	36	İtilâf*	26
3	Milli*	313	37	Türk Milleti XXX	24
4	Ulus*	274	38	Atatürk*	23
5	Devlet*	249	39	Mebusan*	21
6	Türk*	234	40	açış konuş*	20
7	Kanun*	206	41	Türkiye Büyük Millet*	20
8	Hükümet*	195	42	Ali Rıza Paşa*	19
9	Cumhuriye*	134	43	Tutanak dergisi*	19
10	Bakan*	122	44	Genelge	17
11	Türkiye*	119	45	Mülki*	15
12	Politik*	117	46	Mustafa Kemal*	14
13	Ordu*	115	47	Posta*	14
14	Paşa*	111	48	Misakı milli*	13
15	Millet meclisi*	108	49	Temsil heyeti*	13
16	Birlik*	106	50	Müslüman	12
17	Büyük Millet meclisi*	85	51	Ali Kemal bey*	11
18	Yasama*	79	52	Kemal Bey*	11
19	Telgraf	68	53	Ordu müfettişi	10
20	Yasama yılı*	68	54	Kemal Paşa*	9
21	Padişah*	63	55	Salih paşa*	9
22	Asker*	48	56	Cemal paşa*	8
23	Kongre*	48	57	müslüman olmayan	8
24	Ankara*	47	58	Yaver*	7
25	Milletvekil	45	59	Müdafaa i hukuk*	6
26	Kabine*	41	60	Meclis i mebusan*	5
27	Sivas*	39	61	Azınl*	4
28	Memleket*	37	62	Kuvay i milli*	4
29	Ferit Paşa*	35	63	Hukuku milliye XXX	3
30	Saltan*/sultan*	33	64	Takrir i Sükûn	3
31	Erzurum*	30	65	Hilafet	1
32	Medeni*	30	66	İstanbul	1
33	nazır* / nezzar *	28		Toplam	4441
34	Osmanlı*	28			

Tablo 17 incelendiğinde en yüksek frekansa sahip üç terimin “Millet”, “Meclis” ve “Millî” olduğu görülür. Aşağıda bu ifadelere ait plot analizleri de yer almaktadır.

Tablo 18: “Millet” teriminin frekansı

İfade	Frekans
Millet*	464

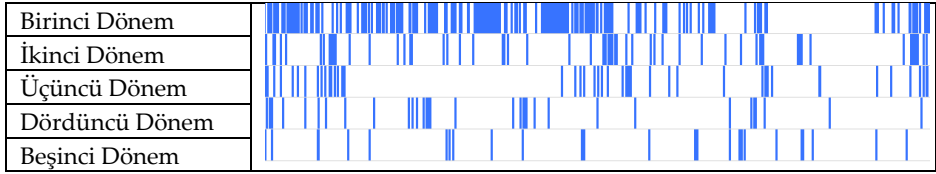
İç Siyaset ve İnkılaplar ile ilgili en yüksek frekansa sahip kelime “Millet” dir (Tablo - 18).

Plot Analizi

Tablo 19: “Millet” terimine ait plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Birinci Dönem	32636	284	61%	0.813	0,87%
İkinci Dönem	8324	70	15%	0.838	0,84%
Üçüncü Dönem	3848	48	10%	0.746	1,25%
Dördüncü Dönem	2552	33	7%	0.736	1,29%
Beşinci Dönem	8427	29	6%	0.826	0,34%
Toplam	55787	464			0,83%

Tablo 19 incelendiğinde bu kavramın oldukça yoğun geçtiği görülmektedir. Millet kelimesi yoğun oranda (% 61) birinci dönemde geçmektedir. Sayı olarak en çok birinci dönemde (284); oran olarak ise en çok dördüncü (% 1,29) ve üçüncü dönemde (% 1,25) geçmektedir.

Şekil 7: “Millet” terimine ait plot analizi grafiği

Birinci dönemde açık ara fark ile diğer dönemlere göre daha fazla kullanılsa da bu dönem hariç diğer dönemlerdeki dağılımı ve her dönemin metinlerinde ifadenin geçtiği yerlerin dağılımı hemen hemen homojendir.

“Millet” ile ilgili ifadelerin en çok birinci dönemdeki TBMM açış konuşmalarında geçmiş olması gayet anlaşılır ve doğal bir durumdur. Çünkü bu dönemde TBMM’nin sevk ve idaresinde yürütülen bir Millî Mücadele vardır. Sonraki yasama dönemi açılışlarında da “millet” kavramı ve ilgili ifadeler kullanılmış olsa da bu kullanımın birinci dönemde daha fazla olması anlaşılabilir bir durumdur.

Tablo 20: “Meclis” terimi frekansı

İfade	Frekans
Meclis*	325

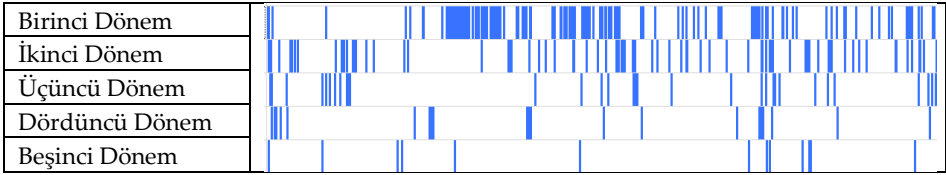
“Meclis” terimi bu başlık altında ikinci en yüksek frekansa sahip kelimedir (Tablo - 20).

Plot Analizi

Tablo 21: “Meclis” teriminin plot analizine ait tablo

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% Token
Birinci Dönem	32636	177	54%	0.772	0,54%
İkinci Dönem	8324	81	25%	0.880	0,97%
Üçüncü Dönem	3848	33	10%	0.808	0,86%
Dördüncü Dönem	2552	21	6%	0.695	0,82%
Beşinci Dönem	8427	13	4%	0.696	0,15%
Toplam	55787	325			0,58%

“Meclis” kelimesi yoğun oranda (%54) birinci dönemde ve ikinci dönemde (%25) geçmektedir.

Şekil 8: “Meclis” terimine ait plot analizi grafiği

Bu iki dönemde açık ara farklı olarak diğer dönemlere göre daha fazla kullanılsa da bu dönem hariç diğer dönemlerdeki dağılımı ve her dönemin metinlerinde ifadenin geçtiği yerlerin dağılımı hemen hemen homojendir. “Meclis” ifadesinin birinci ve ikinci yasama dönemlerinde daha fazla kullanılmış olmasını, monarşik egemenlik anlayışından millî egemenlik anlayışına geçişin bir yansıması olarak görmek mümkündür. Ayrıca, bu dönemlerin altı yüz yıllık padişah egemenliği yerine meclis egemenliği anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı yasama dönemleri olması da bunda etkili olmuştur.

Bu bölümde son olarak ele alacağımız terim “Millî” terimidir. Bu ifadenin tüm dönemlere ait metinlerde toplam frekansı 313’tür (Tablo - 22).

Tablo 22: “Millî” teriminin frekansı

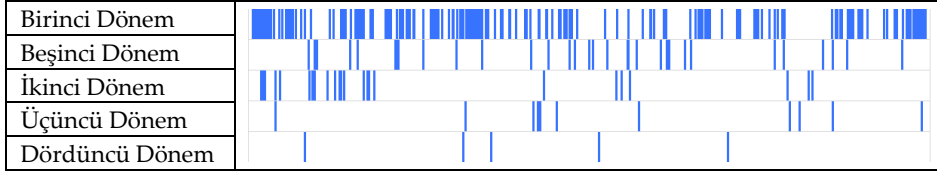
İfade	Frekans
Millî*	313

Plot Analizi

Tablo 23: “Millî” terimine ait plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% token
Birinci Dönem	32636	236	75%	0.861	0,72%
Beşinci Dönem	8427	35	11%	0.839	0,42%
İkinci Dönem	8324	26	8%	0.559	0,31%
Üçüncü Dönem	3848	11	4%	0.656	0,29%
Dördüncü Dönem	2552	5	2%	0.553	0,20%
Toplam	55787	313			0,56%

“Milli” terimi yoğun oranda (% 75) birinci dönemde geçmektedir. Diğer dönemlerde dağılım yüzdesi ise birbirine yakındır. Yukarıda “millet” ve “meclis” ifadeleri hakkında söylenenler “milli” ifadesi hakkında da geçerlidir. Çünkü “millet” ve “milli” kavramlarının anlamca yakınlıklarının yanı sıra bunların “meclis” kavramı ile ilişkili olmaları da böyle bir değerlendirmenin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Bu kavramlar birbirine yakın anlamlı kavramlardır.

Şekil 9: “Milli” terimine ait plot analizi grafiği

Bu dönemde açık ara fark ile diğer dönemlere göre daha fazla kullanılsa da bu dönem hariç diğer dönemlerdeki dağılımı ve her dönemin metinlerinde ifadenin geçtiği yerlerin dağılımı hemen hemen homojendir.

4. Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler

Cumhuriyetle döneminde bir yandan “yurtta sulh dünyada sulh” mottosu ile imparatorluk reflekslerinden uzaklaşıp ulus devlet refleksine geçilirken diğer yandan Doğu-İslam dünyasından ve medeniyetinden kararlı bir kopuşla, muasır medeniyet olarak görülen Batı medeniyetine adapte olunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Atatürk döneminin dış politikası ve karşı karşıya kalınan uluslararası ilişkiler dinamiği önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Atatürk döneminin bazı icraatlarını belirtmek gerekirse en başta Millî Mücadele yıllarında cephe savaşının yanı sıra Bolşevik Rusya başta olmak üzere Batılı ve Doğulu birçok ülke ile yürütülen görüşmeler ve diplomasi faaliyetlerine değinilmesi gerekir. Özellikle İngiltere öncülüğündeki İtilaf güçlerine karşı Bolşevik Rusya ile yürütülen konjonktürel işbirliği görüşmeleri, 1921 yılında bu ülke ile imzalanan Moskova Antlaşması (Yalçın, 2000: 97) ve 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması (Yalçın, 2000: 208) ile iki ülke arasındaki ilişkilerin belli bir temele oturtulması önemlidir. 1923 yılında Lozan görüşmeleri, Musul Meselesi ile ilgili olarak düzenlenen 1924 Haliç Konferansı ve Musul Sorununu çözen 1926 Ankara Antlaşması önemli duraklardır. İki dünya savaşı arasında uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını sağlama amacıyla 1928’de çok sayıda devletin katılımıyla imzalanan Briand-Kellog Paktı’na Türkiye de katılmıştır. Burada Türkiye’nin dünya barışına katkı sağlama düşüncesi ağır basmıştır.

Atatürk’ün önemli dış politika adımları arasında Türkiye’nin 1932’de Cemiyet-i Akvama girişi (Yalçın, 2000: 218), 1934’te Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile bölgesel barış ve istikrar için Balkan Antantı’nı imzalaması, 1936’da, gerilen uluslararası ilişkiler ortamında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının statüsü ile ilgili durumu netleştirmek ve Türkiye’nin buradaki egemenliğini sağlamak amacıyla Montreux Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalaması da önemlidir. Türkiye, 1937’de İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı’nı imzalamış, yine aynı yıl içinde Akdeniz’deki korsan faaliyetlerine karşı İsviçre’nin Nyon kentinde düzenlenen konferansa katılarak uluslararası barışa katkıda bulunmuştur. Türkiye, sosyalist sistemle yönetilen SSCB ile Kapitalist Batı ülkeleri arasında kendi konumunu belirlemeye çalışırken SSCB ve Batı ülkeleri arasında dengeli ilişkiler

yürütmeye çalışmıştır. 1930'lu yıllarda yaşanan uluslararası ilişkilerdeki gerginlikte Türkiye gerginliğin dışında kalmayı ve mümkün olduğu kadar tarafsızlık politikası yürütmeyi ilke edinmiştir.

Atatürk'ün, ölümünden önce Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusundaki çabaları ve diplomatik temasları (Yalçın, 2000: 218), her ne kadar ölümünden sonra 1939'da sonuçlansa da bu başlıkta değinilmesi gereken gelişmelerdendir. Elimizdeki araştırmada son konu başlığı Dış Politika ve Uluslararası İlişkilerdir. Bu başlığa ait ifadelerin frekans sıralı listesi Tablo - 24'te görülebilir.

Tablo 24: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler başlığına ait ifadelerin frekans sıralı listesi

Sıra No	İfade	Frekans	Sıra No	İfade	Frekans
1	Milli*	313	23	Batı*	33
2	Ülke*	301	24	Yabancı*	33
3	Devlet*	249	25	Harb* /harp*	31
4	Türk*	234	26	Hava*	30
5	Güven*	196	27	Rus*	29
6	Vatan*	184	28	İtilâf*	26
7	Dış*	132	29	Komşu*	26
8	İlişki*	124	30	Avrupa*	23
9	Türkiye*	119	31	Türk ulusu*	21
10	Antlaşma*	110	32	Ulusa*	21
11	Düşman*	106	33	kara	13
12	Savaş*	105	34	milli bağımsız*	10
13	Barış*	102	35	Asayiş*	9
14	Dünya*	101	36	Müdafaa*	9
15	Bağımsız*	95	37	milli savunma*	8
16	Dost*	82	38	müslüman olmayan	8
17	Uluslar*	72	39	Milli hak*	4
18	Asker*	48	40	Sırp* /sırb*	4
19	Yunan*	46	41	Hırvat*	3
20	İşgal*	42	42	Sloven*	3
21	Deniz*	39		Toplam	3181
22	Huzur*	37			

Tablo 24 incelendiğinde en yüksek frekansa sahip terimlerin “Milli”, “Ülke” ve “Devlet” ifadeleri olduğu görülür. Ancak Milli ifadesi daha önceki başlıkta analiz edildiğinden tekrar analiz edilmeyecektir. Milli ifadesinden sonra en yüksek frekansa sahip terim ise “Ülke” terimidir (Tablo - 25). Araştırma sonuçları ile döneme ait icraatlar yan yana konulduğunda konular ve araştırma terimleri arasında yüksek düzeyde bir örtüşme bulunduğu görülmektedir.

Tablo 25: “Ülke” ifadesinin frekansı

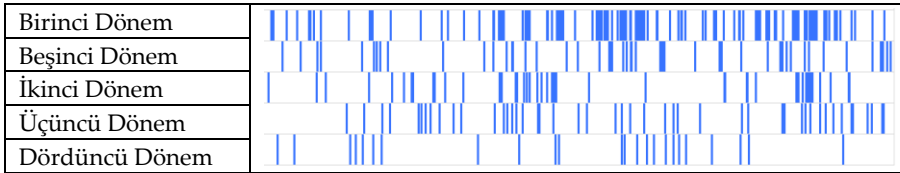
İfade	Frekans
Ülke*	301

Plot Analizi

Tablo 26: “Ülke” teriminin plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% token
Birinci Dönem	32636	131	44%	0.809	0,40%
Beşinci Dönem	8427	51	17%	0.850	0,61%
İkinci Dönem	8324	48	16%	0.724	0,58%
Üçüncü Dönem	3848	47	16%	0.838	1,22%
Dördüncü Dönem	2552	24	8%	0.735	0,94%
Toplam	55787	301			0,54%

“Ülke” terimi yoğun oranda (% 44) birinci yasama döneminde geçmektedir. Oransal olarak ise en çok üçüncü yasama döneminde (% 1,22) geçmektedir.

Şekil 11: “Ülke” teriminin plot analizi grafiği

Birinci dönemde diğer dönemlere göre daha fazla kullanılsa da bu dönem hariç diğer dönemlerdeki dağılımı ve her dönemin metinlerinde ifadenin geçtiği yerlerin dağılımı hemen hemen homojendir.

Plot analizi yapılacak son terim ise “Devlet” terimidir. “Devlet” terimi tüm açış konuşmalarında toplam 249 kez geçmiştir (Tablo 27).

Tablo 27: “Devlet” teriminin frekansı

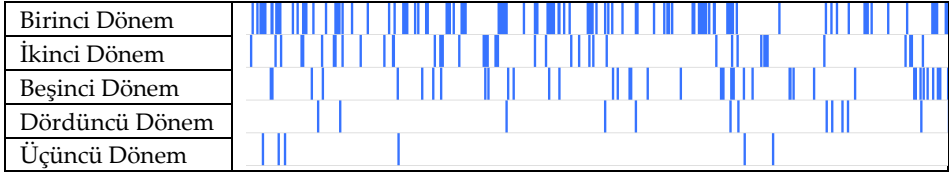
İfade	Frekans
Devlet*	249

Plot Analizi

Tablo 28: “Devlet” terimine ait plot analizi tablosu

Dosya Adı	Toplam Token	Tekrar sayısı	% Tekrar sayısı	Dağılım	% token
Birinci Dönem	32636	138	55%	0.847	0,42%
İkinci Dönem	8324	49	20%	0.821	0,59%
Beşinci Dönem	8427	43	17%	0.792	0,51%
Dördüncü Dönem	2552	13	5%	0.675	0,51%
Üçüncü Dönem	3848	6	2%	0.433	0,16%
Toplam	55787	249			0,45%

“Devlet” terimi yoğun oranda (% 55) birinci dönemde geçmektedir. Yüzde olarak bakıldığında ise üçüncü yasama dönemi hariç genel olarak tüm dönemlerde birbirine yakın oranda kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 12: “Devlet” teriminin plot analizi grafiği

Birinci yasama döneminde diğer dönemlere göre daha fazla kullanılsa da bu dönem hariç “devlet” teriminin diğer yasama dönemlerindeki dağılımı ve her dönemin metinlerinde ifadenin geçtiği yerlerin dağılımı hemen hemen homojendir.

Sonuç/ Conclusion

Mustafa Kemal Atatürk, 1920 ile 1923 yılları arasında 5 defa TBMM açış konuşması yapmıştır. Bunlardan ilki 24 Nisan 1924 tarihinde henüz TBMM Başkanı seçilmeden Heyet-i Temsiliye Başkanı ve Ankara milletvekili olarak ateşkesten meclisin açılmasına kadar geçen süre içindeki siyasi durum hakkında yaptığı konuşmadır. 1921 ile 1923 yılları arasında ise TBMM Başkanı sıfatıyla 4 defa TBMM açış konuşması yapmıştır. 1924 ile 1938 yılları arasında da 15 defa Cumhurbaşkanı sıfatıyla olmak üzere Atatürk toplam 20 defa TBMM açılış konuşması yapmıştır.

TBMM açılışında Atatürk’ün yaptığı konuşmaların içerik analizinin yapıldığı bu çalışmada TBMM’nin ilk beş yasama dönemi ve 18 yıllık bir dönem ele alınmıştır. Ele alınan 18 yıl içinde iç ve dış siyasi konularda çok büyük değişimler yaşanmıştır. İç ve dış siyasal olaylar ve gelişmeler Atatürk’ün TBMM açış konuşmalarına nasıl ve ne kadar yansımıştır?

Öncelikle araştırmanın odaklandığı konu başlıklarında Atatürk döneminde yapılan icraatlarla araştırma sonucunda elde edilen bulgular arasında büyük bir uyum bulunduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki örneğin araştırmanın Ekonomi ve Kalkınma başlığı altında Atatürk’ün TBMM açılış konuşmalarında öne çıkan kavramlar aynı zamanda Atatürk döneminde ekonomi alanında gerçekleştirilen icraatlara işaret etmektedir. Çalışma, ekonomi, demir, sanayi, Anadolu v.s. gibi. Bu durum araştırma sonuçlarının güvenilirliğini destekleyen bir paralelliktir. Çalışmanın İç Siyaset ve İnkılaplar başlığı ile ilgili olarak da aynı uyumun yüksek düzeyde bulunduğu görülmektedir. Atatürk döneminde yapılan inkılap hareketleri ve iç siyasi gelişme konuları ile araştırmada TBMM açış konuşmalarında karşımıza çıkan kavramsal tablonun örtüştüğü söylenebilir. Araştırmanın bir diğer konu kategorisi de Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler olarak belirlenmişti. Atatürk’ün sağlığında dış politikada ve uluslararası ilişkilerde yaşanan çok sayıda gelişme, örneğin devletlerle yürütülen diplomasi faaliyetleri, krizler, gerginlik alanları ve uluslararası anlaşmalar kavramsal düzeyde Atatürk’ün TBMM açılış konuşmalarına yansımış ve araştırmada da bu durum ortaya çıkmıştır. Millî, ülke, devlet, güvenlik, anlaşma, dost, düşman, savaş barış v.s. gibi. Araştırma sonuçları ile Atatürk dönemi icraatları arasında en az paralellik gösteren kategorinin Toplumsal Hayat ve Kültür olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Atatürk döneminde toplumsal hayatı ilgilendiren ve kültürel değişime işaret eden çok sayıda inkılap ve yenilik hareketinin araştırma sonuçlarına görece daha az yansdığı görülmektedir. Bunun nedeni, Batılılaşma ve modernleşme eksenli ve kültürel içerikli

icraatların, siyasal içeriği ağır basan TBMM ortamında ve TBMM açılış konuşmalarında pek öne çıkmaması olarak izah edilebilir.

Çalışma sonuçlarında ilk dikkat çeken husus, açılış konuşmalarında kullanılan kelime, kavram ve ifadeler açısından kurtuluş ve kuruluş dönemleri arasında bir farklılığın olduğudur. Kurtuluş dönemi olan 1920-1923 yılları arasında Anadolu, millet, meclis, milli, ülke ve devlet kavramları çok kullanılmıştır. Buna karşılık kurtuluş dönemini içine alan birinci yasama döneminde sık kullanılmayan “Türk” ifadesinin dördüncü ve beşinci yasama dönemlerinde yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu durum kurtuluş döneminden sonra Türk ulus devleti kurma, Türkçülüğün resmi bir görüş olarak benimsenmesi ve Türk tarihi ve dili ile ilgili araştırmalara yönelme eğilimi ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır.

Çalışma sonucunda dikkat çeken bir başka husus bütün konu başlıklarında iç siyaseti ilgilendiren kavram ve kelimelerin her dönemde yoğunlukla kullanılmış olmasıdır. Bu durum, Atatürk’ün konuşmalarında ülke dışından çok ülke içine siyasi mesajlar vermeyi öncelediğini göstermektedir. Uluslararası alandaki gelişmelerle ve dış politika ile ilgili kavramların iç siyaset konularına göre daha az öne çıktığını belirtmek gerekir. Bu durum yeni bir rejimin kurulmasının doğal sonucu olarak karşılanabileceği gibi yeni rejimle birlikte daha çok iç meselelere kapanma yoluna girilmesi olarak da değerlendirilebilir. Toplumsal ve kültürel hayatı değiştirmeye dönük inkılaplar ve icraatlar da TBMM açılış konuşmalarına görece daha az yansımıştır.

Mustafa Kemal Paşanın TBMM açılış konuşmalarında, ekonomi ile ilgili konulara birinci yasama dönemi içinde, 1922 yılından başlayarak çok yer verdiği görülmektedir. Bu durum onun 1922 ve 1923 yılındaki yurt gezilerindeki konuşmalarına ve diğer mesajlarına yansımıştır. Cumhuriyet’ten sonra ekonomik kalkınma hamlelerinin başlaması da bu tespiti desteklemektedir.

Çalışmaya başlanırken tarafımızca, Atatürk’ün TBMM açılış konuşmalarında kullandığı tematik kavramların dönemlere göre çok daha fazla dikkat çekici bir dağılım arz edeceği, belli kavramların belli dönemlerde kullanımında daha fazla bir öbeklenme olabileceği tahmin edilmişti. Ancak çalışma sonucunda bu tahminin gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Bir başka deyişle seçilen kelime ve kavramların frekansı birbirine daha yakın olarak çıkmıştır. Bununla birlikte bir bütün olarak Atatürk döneminde gerçekleşen inkılaplar, yapılan icraatlarla araştırmada karşılaşılan sonuçlar uyum ve paralellik göstermektedir.

Kaynakça | References

Anthony, L. (2005). AntConc: Design and development of a freeware corpus analysis toolkit for the technical writing classroom. IPCC 2005. Proceedings. International Professional Communication Conference, 2005, 729-737.

Atatürk, M. K. (2006), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları (1987), TBMM Yayınları, Ankara.

Bayur, Y. H. (1995), Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Bedir, A. (2023), Atatürk'ün Türk Kadınına Bakışı: Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri'nin Muhteva Analizi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Dumlupınar University Journal Of Social Sciences), 76, ss. 197-220.

Borak, S. (2004), Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri (2004), Kırmızı Beyaz Yayınları, 3. Baskı, Ankara.

Çiftçi, A. (2018), Atatürk'ün 1923 Yılındaki Yurt Gezilerinde ve Diğer Konuşmalarında Modernleşme ve Kalkınma Konusunda Verdiği Mesajların Değerlendirilmesi, 22-24 Kasım 2018, Innovation and Global Issues Congress-IV, Lara/Antalya, Kongre Bildirileri Kitabı,

Daver, B. (1995), Atatürk ve Ekonomi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XI /Sayı 31.

Dicle, M., & Dicle, B. (2018). Content analysis: Frequency distribution of words. The Stata Journal, 18(2), 379-386.

Dumont, P. (1997), Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev (1997), Çev: Server Tanilli, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

Ehara, Y. (2019). Graph-Based Analysis of Similarities between Word Frequency Distributions of Various Corpora for Complex Word Identification. 2019 18th IEEE International Conference On Machine Learning And Applications (ICMLA), 1982-1986. <https://doi.org/10.1109/ICMLA.2019.00317>.

Ersoylu, H. (1999), Nutuk Üzerinde İncelemeler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gözler, K. (2020), Anayasa Hukukunun Genel Esasları, Ekin Yayınları, 12. Baskı, Bursa.

Gürkan, H. (2013), Atatürk'ün Söylev'i (Nutuk) Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies), XIII/27, Güz/Autumn), ss.123-136.

Hao, Y. (2008). Using AntConc to create a small-scale corpus for EFL class. Journal of Henan Institute of Engineering.

İnan, A. (2020), Der., Düşünceleriyle Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı.

Karabekir, K. (1997), Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul.

- Khairas, E. E. (2019). Using AntConc software as English learning media: The students' perception. *Epigram*
- Kuruç, B. (1987), Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Lu, X., & Jiang, K. (2021). Constructing an ESP bilingual parallel corpus based on AntConc: Application and assessment. *Frontiers in Educational Research*.
- Mustafa Kemal Atatürk'ün Meclis Konuşmaları (2020), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Mutlu, S. (2014), Atatürk'ün Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Rejim Stratejileri: Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmalarının İçerik Analizi (1920-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 30 (2014): ss. 83-114.
- Özerdim, S. N. (1981), Açıklamalı Söylev Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Parla, T. (2008a), Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Cilt 1, Atatürk'ün Nutuk'u, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul.
- Parla, T. (2008b), Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, Cilt 2, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 3. Baskı, Deniz Yayınları, İstanbul.
- Shanahan, J. G., Qu, Y., & Wiebe, J. (2005). *Computing Attitude and Affect in Text: Theory and Applications*. Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- Soysal, M. (1992), 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul.
- Şenel, N.U. (2012), Mahmut Esat Bozkurt ve Türk İnkılabına Etkisi, İdil Yayıncılık, İstanbul.
- Taşdemir, S. (2009), Türk Basınında Büyük Nutuk'un Yansımaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 44, ss. 673-712.
- Umeda, N., & Kahn, D. (1982). Frequency of occurrence of two- and three-word sequences in English. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 72(6), 2031-2033.
- Wang, C. (2009). Applications of AntConc in foreign language teaching and research. *Computer-Assisted Foreign Language Education in China*.
- Yalçın, S. (2000), Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, Berikan Yayınları, Ankara.
- Zeyrek, Ş. (2006), Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951), Anı Yayınları, Ankara.

İşletmelerin Dijital Evrimi: Endüstri 5.0'ın Bibliyometrik Yansımaları

Engin Karafakıoğlu¹

Öz

Dijitalleşme hızla değişen iş dünyasında verimlilik ve rekabet etme açısından önemlidir. Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Birincisi işletmelerde teknolojilerin sürdürülebilirlik kapsamında insan odaklı ve dayanıklı olmasını ifade eden "endüstri 5.0" kavramı ile "işletmeler" kavramı üzerine Social Sciences Citation Index, Science Citation Index Expanded, Emerging Sources Citation Index, Conference Proceedings Citation Index – Conference Proceedings Citation Index – Book Citation Index indekslerinde yer alan çalışmaları belirleyerek Türkçe yayınların niceliğini ve niteliğini değerlendirmektir. Çalışmanın ikinci amacı ise endüstri 5.0 sistemini iş modelleri olarak bünyesinde bulunduran işletmeler üzerine bibliyometrik bir analiz yapılarak literatürde yer alan boşlukların tespit edilmesi ve yapılacak olan yeni çalışmalara önerilerde bulunmaktır. Çalışmada ortaya konulan değişkenler "Paydaş Teorisi" ile ilişkilendirilmiştir. Teori işletmelerin faaliyetleri ortaya konurken çevresel değişikliklerin izlenmesi ve işletme amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için çevreyle uyumlu olması gerektiğini vurgulamaktadır. Endüstri 5.0'ın amacı doğrultusunda hareket eden dijital işletmeler paydaş teorisi kapsamında iç ve dış tüm çevre unsurlarını sürdürülebilirlik boyutunda ele alan bir anlayış ile faaliyetlerini yürütmektedir. Çalışmada Web Of Science veri tabanından alınan veriler R ile bibliyometrik yöntemi ile analiz edilmiştir. "Industry 5.0" ve "Business" kavramları taranarak ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır. Web of Science veri tabanında 2019–2024 yıllarında bulunan 176 araştırmaya erişim sağlanmıştır. Yapılan analizde çalışma sayısının en fazla 94 eserle 2023 yılında olduğu, çalışmalara yapılan ortalama alıntı sayısı 11,283 düzeyinde olduğu görülmektedir. Türkiye merkezli 5 adet makale bulunmaktadır. Endüstri 5.0 güncel bir kavram olup gerek ülkemizde gerekse uluslararası literatürde her geçen yıl daha fazla ele alınması işletmelerin dijitalleşen geleceğinde önemli katkıları olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Dijitalleşme, Dijital İşletmeler, Endüstri 5.0, Dijital Dönüşüm

Karafakıoğlu, Engin (2024). İşletmelerin Dijital Evrimi: Endüstri 5.0'ın Bibliyometrik Yansımaları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1109-1129.
<https://doi.org/10.14266/itobiad.1426641>

Geliş Tarihi	27.01.2024
Kabul Tarihi	09.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Digital Evolution of Businesses: Bibliometric Reflections of Industry 5.0

Engin Karafakioğlu¹

Abstract

Digitalisation is important for efficiency and competitiveness in a rapidly changing business world. This study has two objectives. The first is to evaluate the quantity and quality of Turkish publications by determining the studies in Social Sciences Citation Index, Science Citation Index Expanded, Emerging Sources Citation Index, Conference Proceedings Citation Index - Conference Proceedings Citation Index - Conference Proceedings on the concept of "industry 5.0", which states that technologies in enterprises should be human-oriented and durable within the scope of sustainability, and "enterprises" that include the industry 5.0 system in their strategy. Citation Index - Book Citation Index to evaluate the quantity and quality of Turkish publications. The second aim of the study is to identify the gaps in the literature by conducting a bibliometric analysis in relational and interactional techniques on businesses that incorporate the Industry 5.0 system as a business model and to make suggestions for new studies to be conducted in this context. The variables put forward in the study are associated with the "Stakeholder Theory". Digital businesses, which act in line with the purpose of Industry 5.0, act in the dimension of sustainability within the scope of stakeholder theory. In the study, the data obtained from the Web Of Science database were analysed using the bibliometric method with R, and the results were interpreted by scanning the concepts of "Industry 5.0" and "Business". Access to 176 studies in the Web of Science database between 2019 and 2024 was provided. The analyses show that the highest number of studies was in 2023 with 94 works and the average number of citations was 11,283. There are 5 articles originating from Turkey. Industry 5.0 is a current concept and it is evaluated that it will be discussed more and more every year both in our country and in the international literature and will make significant contributions to the digitalised future of businesses.

Keywords: Bibliometric Analysis, Digitalisation, Digital Businesses, Industry 5.0, Digital Transformation.

Karafakioğlu, Engin (2024). Digital Evolution of Businesses: Bibliometric Reflections of Industry 5.0, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1109-1129.
<https://doi.org/itobiad.1426641>

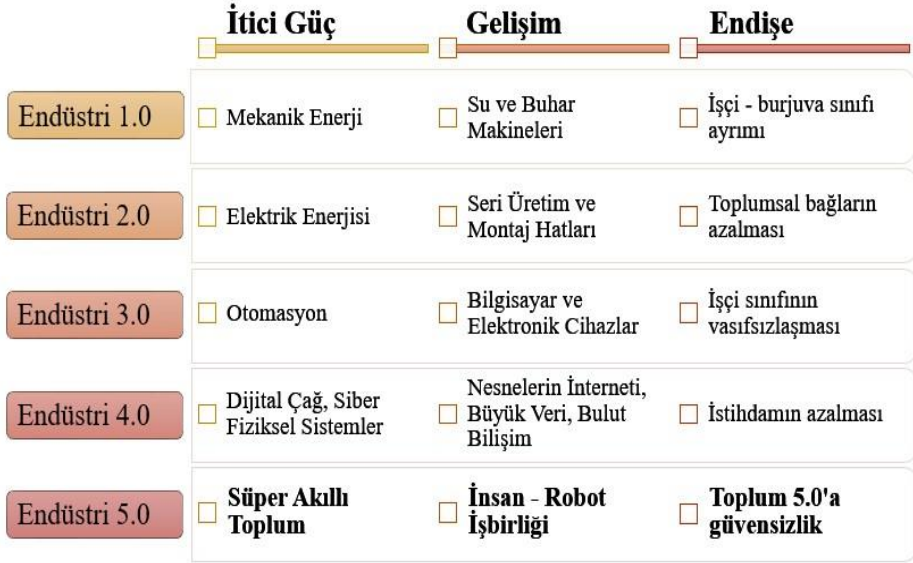
Date of Submission	27.01.2024
Date of Acceptance	09.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1 Dr. Beykent University, Department of Business Administration, Business Administration Istanbul, Turkey, enginkarafakioğlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8308-4347

Giriş

İnsanlık tarihinde teknolojik buluşlar ve kavramsal yenilikler arttıkça endüstriyel anlamda da belirli dönemlerde devrimler yaşanmıştır. 1800'lü yıllardan itibaren Endüstri 1.0 üretim ekipmanlarını çalıştırmak için su buharını kullanarak insanlığı "Buhar Çağı" ile tanıştırmıştır. Endüstri 2.0 ise enerjiyi elektrik üretmek için aracı olarak kullanarak insanlığı "Elektrik Çağı"na taşımıştır. Endüstri 3.0 bilgi teknolojisi düzeyinde toplumu dönüştürürken, Endüstri 4.0 bilgi teknolojilerini ve operasyonel teknolojiyi siber-fiziksel bir sistem biçiminde üretim için birleştirmiştir. Endüstri 5.0 ise insan özelliğini ve zekasını, endüstriyel üretimdeki makinelerin verimliliği ve yapay zeka ile birleştirerek insanın refah değerini yansıtmıştır. Böylece endüstri 5.0 insan-makine arasındaki simbiyotik ilişkiye ait ekosisteme doğru dijital evrimi gerçekleştirmektedir (Ruiz-de-la-Torre vd., 2023, s.402; Madsen vd., 2023, s.63). Endüstri 5.0 sektörleri daha "sürdürülebilir, insan merkezli ve dayanıklı" hale getirmeyi amaçlayan yenilikçi bir kavramdır. Önemli sayıda şirketler halen endüstri 4.0'a uyum sağlamaya çalışırken endüstri 5.0 tartışmalarının çoktan başladığı ifade edilmiştir. İlk olarak 2010 yılında konuşulmaya başlayan, 2016 yılında akademik olarak çalışılan ve 2021 yılında yükselişe geçen endüstri 5.0 küreselde bir çok sektör tarafından benimsenmiştir (Madsen vd., 2023,s.63). Sanayi devrimlerinin tarihsel gelişiminde birçok teknolojik gelişimler ve buna bağlı toplumsal ve ekonomik kaygılar ortaya çıkmıştır. Endüstri 5.0'ın en temel belirleyici yönü süper akıllı toplumlar inşa ederek insan-makine işbirliğine dayalı toplumsal sorunları çözebilmektir (Noor-A-Rahim vd., 2023,s.72; Lou vd., 2024,s.87; Jiménez-Partearroyo vd., 2023,s.36).

Bu durum şekil 1'de gösterilmiştir.

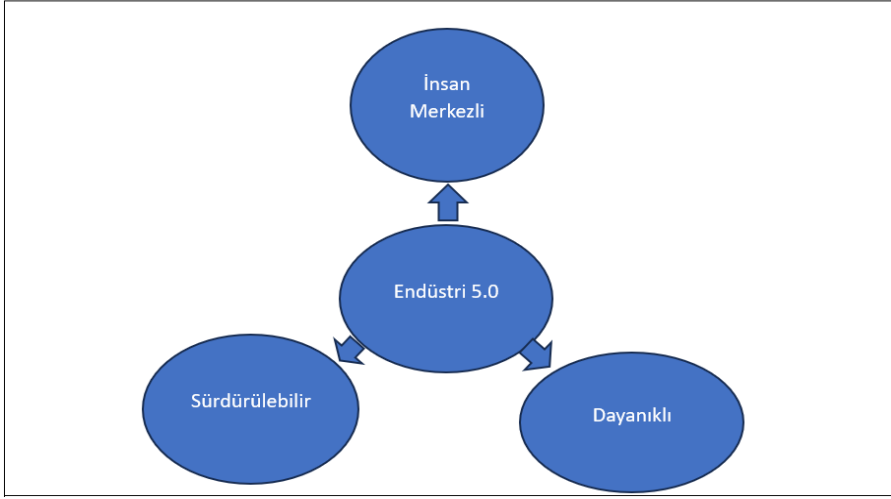

Şekil 1: Endüstri Devrimlerinin İtici Güçleri

Kavramsal Çerçeve

Endüstri 5.0

Endüstri 5.0 kavramı, Endüstri 4.0'ı tamamlayan yeni bir kavram olup çalışanları üretime temel katkıda bulunanlar olarak kabul etmektedir (Górny, 2023). Endüstri 5.0 kavramı Almanya'da 2011 yılında tanıtılan Endüstri 4.0'ın devamı niteliğindedir. Temel amacı sürdürülebilir gelecek için üretim süreçlerinde yer alan insan unsurunu korumak ve teknolojik süreçleri yeşil bir dünya için yönetmektir. Örneğin karbon nötr ve enerji verimliliği yeşil bir endüstri için yeşil üretime odaklanmayı hedeflemektedir (Dautaj & Rossi, 2022). Endüstri 5.0, endüstri 4.0'ın engellerinin üstesinden gelmek üzere tasarlanmıştır. Endüstri 4.0 teknoloji merkezli olduğundan insan boyutu ihmal edilmiştir. Endüstri 4.0 dinamik pazar değişimleriyle başa çıkabilecek şekilde yapılandırılmıştır. Bunun için gerekli beceri ve bilgiye sahip insanlar olmadan sadece makinelerle bu süreci yönetmek mümkün değildir. Bu nedenle endüstri 5.0 insan ve makinelerin iş birliğine odaklanan ve üretimde üretkenlik ve verimliliği sağlamak için sistemin insan ihtiyaçlarına uyarlanmasına dayanan insan merkezli, dayanıklı ve sürdürülebilir bir sistemdir (Trstenjak vd., 2024). Endüstri 5.0, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik hedefini ilerletmek için verilerden yararlanmaktadır. Teknolojik olarak insan hayatına değer katmayı amaçlayan endüstri 5.0 dijital teknolojilerin insan ile iş birliğini ön görmektedir (Doyle-Kent & Kopacek, 2021). Endüstri 5.0, sosyo-teknolojik bir olgu olarak paydaşlar tarafından yönlendirilen ve kademeli olarak geleneksel kâr ve döngüsel tüketim odaklı ekonomik modeller sunmaktadır. Bu modeller yenileyici, sürdürülebilir ve dirençli değer yaratan ekonomik modellerdir (Masoomi vd., 2023). Endüstri 5.0 sürdürülebilir ekonomik iş modeller üzerine kurulan gelecek ve insan odaklı sistemler inşa etmektedir. Gelecek olgusu dijital ve insan iş birliği temelinde yatmaktadır (Dautaj & Rossi, 2022). Örneğin tarımsal ekonomik verimliliğe ulaşmak için bilgisayarlı tohum ve gübre laboratuvar testlerine ihtiyaç vardır. Tarımı daha keyifli hale getirmek için uluslararası iş birliğini teşvik eden ve tarım bilimcilerini istihdam eden bir tarım okulu önemli bir projedir. Elektrik ve su eksikliğiyle mücadele etmek için yenilenebilir enerji kaynakları konusunda da ileri teknolojilere ihtiyaç vardır. Rüzgar enerjisi ve dalga enerjisi kıyı ortamlarında verimli bir zemin bulabilmektedir. Enerji depolamayı, kullanımını ve çevrenin korunmasını arttırabilmek için havada yüzen enerji odalarına ihtiyaç vardır. Tedarik zincirinin yönetimi, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerjinin uzun vadeli sürdürülebilirliği lojistiğe bağlıdır. Bütün bu ihtiyaçları göz önünde alındığında endüstri 5.0 daha çevreci daha uygun maliyetli ve daha sürdürülebilir çözümleri teşvik etmektedir. Sonuç itibari ile endüstri 5.0 nanoteknoloji, biyoteknoloji, büyük veri, yapay zeka ve nesnelerin interneti gibi teknolojileri küresel ısınmanın yavaşlatılmasına ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin teşvik edilmesinde kullanılmasını ön görmektedir (Polinori, 2023; Grosse vd., 2023). Endüstri 5.0'ın üç temel bileşen üzerine kuruludur. Söz konusu temel bileşenler Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Endüstri 5.0'ın Değer Zinciri

Kaynak: (Xu vd., 2021)

Şekil 2'de Endüstri 5.0'ın üç temel bileşeni olan insan merkezlilik, sürdürülebilirlik ve dayanıklılık yer almaktadır. Şekilden anlaşılacağı üzere endüstri 5.0'ın merkezinde insan faktörü bulunmaktadır. Endüstriyel üretimde gelecek koşullar göz önünde bulundurularak çevresel iş modellerinin geliştirilmesi, üretilen mal ve hizmetlerin dayanıklı ve sürdürülebilir olması temel üç temel bileşenin alt yapısını oluşturmaktadır (Xu vd., 2021). 2021 yılında Avrupa Komisyonu Avrupa endüstrisinin sosyal yükümlülüklerini yeniden tanımlaması ve uzun vadeli kârlılığını sağlamak için esnek ve sürdürülebilir siber-fiziksel sistemlerin geliştirilmesi için küresel bir çağrıda bulunmuştur (Jiménez-Partearroyo vd., 2023, s.36). Buradan hareketle sürdürülebilir iş modellerinin insan-makine iş birliği çerçevesinde gerçekleşeceği öngörülerek yaşanabilir yeşil bir dünya için kritik olarak görülmektedir.

Dijital İşletmelerde Endüstri 5.0

Avrupa Komisyonu endüstri 5.0'ı sürdürülebilir ekonomik ve sosyo-çevresel kalkınmayı sağlamak için dijital süreçleri endüstriyel üretimdeki dönüşümde yeni bir paradigma değişikliği olarak tanımlamaktadır (Ghobakhloo vd., 2023,s.94; Asif vd., 2023). Endüstri 5.0 teknolojileri işletmelerin dinamik pazarlarda hızla yenilik yapmalarını ve uyum sağlamalarını desteklemektedir. Bu doğrultuda üretken yapay zeka, nesnelerin interneti, siber fiziksel araçlar firma talebini ve arzını artırmak için çıktı performansını en üst düzeye çıkarmaktadır (Kumar vd., 2023). İş zekası işletmelerin endüstri 5.0'da finansal ve ticari olarak hatasız kararlar almasını sağlamaktadır. Ayrıca büyük veri analitiği endüstri 5.0'ın geniş ve büyüyen veri akışlarına yeni içgörüler sağlamak için yardımcı olabilmektedir. Bu açıdan endüstri 5.0'ın işletmelere olan sonuçları üretimde verimliliği artırarak çalışan konforunu sağlamakta sistemlerin çevik olmasına katkıda bulunmaktadır. İşletmeler ile ilgili alınacak olan kararlarda geleneksel modellerden ayrışarak ve insan hatası gibi önemli bir unsuru devreden çıkararak üstün bir performans sergilemektedir (Song, 2023; Wang vd., 2023). Dijital dönüşüm kapsamı işletmelerin üretim süreçlerine yön vererek endüstri 5.0'dan etkilenmektedir. Bu doğrultuda endüstri 5.0 ve işletme iş ekosistemleri birçok bileşenden oluşmaktadır (Cillo vd., 2021). Endüstri

5.0'ın bileşenleri belirli endüstriyel bağlamlara özgü olmaktadır. Akıllı fabrikalar, distribütörler, teknoloji geliştiriciler, tüketiciler, tedarikçiler ve ürünler, endüstri 5.0 ekosisteminin üretim bağlamında akıllı bileşenleri olarak değerlendirilmektedir (Xu vd., 2021). Hissedar değerini ve kısa vadeli kârlılığı ön planda tutan Endüstri 4.0'ın aksine endüstri 5.0 paydaş değerini ve uzun vadeli sosyo-çevresel sürdürülebilirliği vurgulamaktadır (Erro-Garcés & Aramendia-Muneta, 2023) Avrupa Komisyonu tarafından tanımlanan endüstri 5.0'ın çerçevesi sistematik olarak ekonomik dayanıklılığı, sosyal kalkınmayı, çevresel korumayı, insan odaklılığı ve kaynakların daha sağlıklı dağıtımını hedeflediği için Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyum içerisindedir (Narkhede vd., 2023). Endüstri 5.0 işletmelere insan merkezli ürün ve hizmetlerin nasıl üretilceğini tanımlamaktadır. Bu anlayışla elde edilen değerler toplumsal ve ekonomik sorunlara yenilikçi çözümler sunabilmektedir. İşletmeler aynı zamanda müşteriler ve toplum için sürdürülebilir inovasyonlar geliştirebilir ve süper akıllı toplumlar için süper akıllı işletmeler gelecekte yerini alabilirler (Troisi vd., 2023; Orea-Giner vd., 2022; Carayannis vd., 2023).

Araştırmanın Yöntemi

Teknolojik buluşlar ve kavramsal yenilikler belirli bir periyotta endüstriyel süreçlerde devrim yaratarak bu gelişmelere paralel olarak işletmeleri de değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Kaynakların akılcı bir şekilde üretilmesi ve dağıtılmasından çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm Endüstri 5.0'ın öngördüğü insan-teknoloji iş birliği doğrultusunda gerçekleşmesi beklenmektedir. İnsanı merkeze koyan üretim süreçleri anlayışı işletmelerde Endüstri 5.0 doğrultusunda gerçekleşmektedir. Endüstri 5.0 kavramı güncel bir kavram olup işletmelerin iş modellerinde görülen yeni bir yaklaşımdır. Endüstri 5.0 ve işletmeler ilişkisi üzerine literatürde çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu doğrultuda Web of Science veri tabanında "Industry 5.0" and "Business" kavramları taranarak elde edilen 176 çalışma bibliyometrik yöntem ile analiz edilmiştir. Araştırma modeli bibliyometrik bibtex formatında 2019–2024 yılları arasında Social Sciences Citation Index, Science Citation Index Expanded, Emerging Sources Citation Index, Conference Proceedings Citation Index – Science, Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities, Book Citation Index – Science indekslerinde yer alan 176 İngilizce makale ile görsel ağ yapılar oluşturularak okuyucuya ve literatüre katkı sağlamaktır.

Evren ve Örneklem

Endüstri 5.0 kavramı 2017 yılında bir fikir olarak ortaya atılan bir kavram olup literatürde yer edinmesi ve üzerine bilimsel çalışmalar yapılması çok daha ileri yılları kapsamaktadır. Bu sebeple çalışmada yer alan eserler 2019 ve 2024 yıllarını kapsamaktadır. Web of Science veri tabanında 176 çalışmaya erişilmiştir. İnceleme kriterleri filtrelenerek 2019–2024 yılları arasında Social Sciences Citation Index, Science Citation Index Expanded, Emerging Sources Citation Index, Conference Proceedings Citation Index – Science, Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities, Book Citation Index – Science indekslerinde yer alan 176 İngilizce makale seçilmiştir. Araştırma evreninde seçilen makalelere ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Makalelere Ait Bilgiler

Değişkenler	Veri Sonuçları
VERİLER HAKKINDA TEMEL BİLGİLER	
Zaman aralığı	2019:2024
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vb.)	106
Belgeler	176
Yıllık büyüme oranı %	0
Belge Ortalama Yaşı	1,57
Doküman başına ortalama alıntı sayısı	9,25
Referanslar	11.283
BELGE İÇERİĞİ	
Anahtar Kelimeler Artı (ID)	394
Yazarın Anahtar Kelimeleri (DE)	741
YAZARLAR	
Yazarlar	592
Tek yazarlı dokümanların yazarları	16
YAZARLAR İŞ BİRLİĞİ	
Tek yazarlı dokümanlar	17
Doküman Başına Ortak Yazarlar	3,74
Uluslararası ortak yazarlık %	51,14
BELGE TÜRLERİ	
Makale	103
Makale; Kitap bölümü	1
Makale; Erken Erişim	16
Makale; Bildiri	55
Kitap İncelemesi	1

Verilerin Analizi

Bibliyometrik analiz literatürde yer alan çalışmaların nicelik ve nitelik değişimlerinin tespit edilmesi ve belirli bir konudaki bilgilere ait verilerin analiz edilerek önemini ortaya konulması ile mümkün olmaktadır (Saltık, 2020). Bu sebeple araştırma konuları ile ilgili temel eğilimlerin ortaya çıkarılması, alanında yetkin isimlerin belirlenmesi, teoriler ve uygulamalar bu sayede analiz edilmektedir. Bu doğrultuda verilerin analizinde bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz iki teknik kapsamında gruplandırılmaktadır. Birinci grupta değerlendirici ikincisi ise ilişkiye dayalı etkileşimsel tekniktir. Değerlendirici teknik olarak araştırmacıların performansı ve akademik çalışmaların kıyaslanması, alıntı yapılan makale adedi, toplam atıf adedi, yazar başına atıf sayısı gibi ölçütler değerlendirici grupta bulunmaktadır. İlişkisel-etkileşimsel teknikte ise bilimsel eserler arasındaki ilişkileri tespit etmeye yöneliktir. Öncelikli olarak anahtar kelimeler, ortak yazarlık göstergeleri, ortak atıflar, çoklu yazar durumu ilişkisel ve etkileşimsel teknikler grubunda yer almaktadır (Benckendorff & Zehrer, 2013: 126). Yapılan tarama neticesinde toplanan veriler WoS veri tabanından alınarak bibtext formatında R 4.2.2 paket programı uzantısı olan biblmetrix ile analiz edilmiştir.

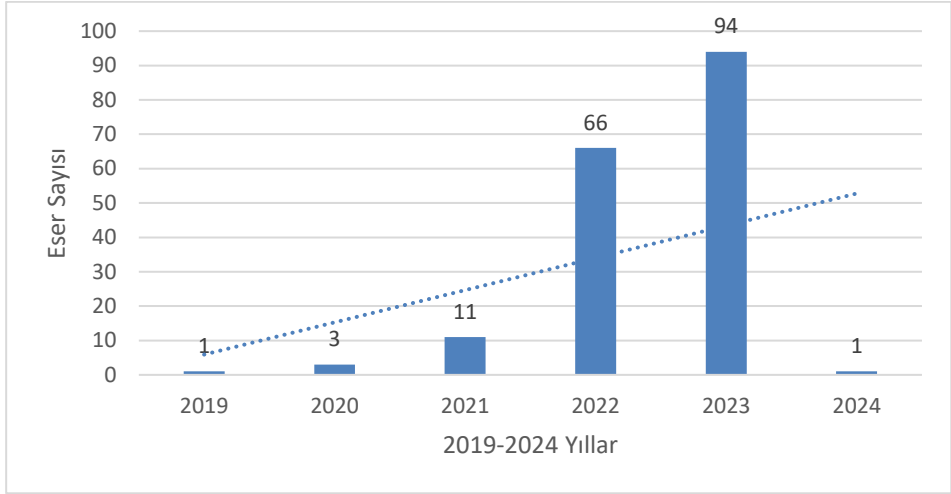
Bulgular

Bibliyometrik analiz WoS veri tabanında bulunan çok sayıdaki çalışmaların birbirleri ile olan etkileşimleri analiz ederek nicel göstergelerin nitel olarak yorumlanmasında ve bu

yorumların görselleştirilmesinde kullanılan analitik bir yöntemdir (Van Eck ve Waltman, 2010).

Dergilere İlişkin Bulgular

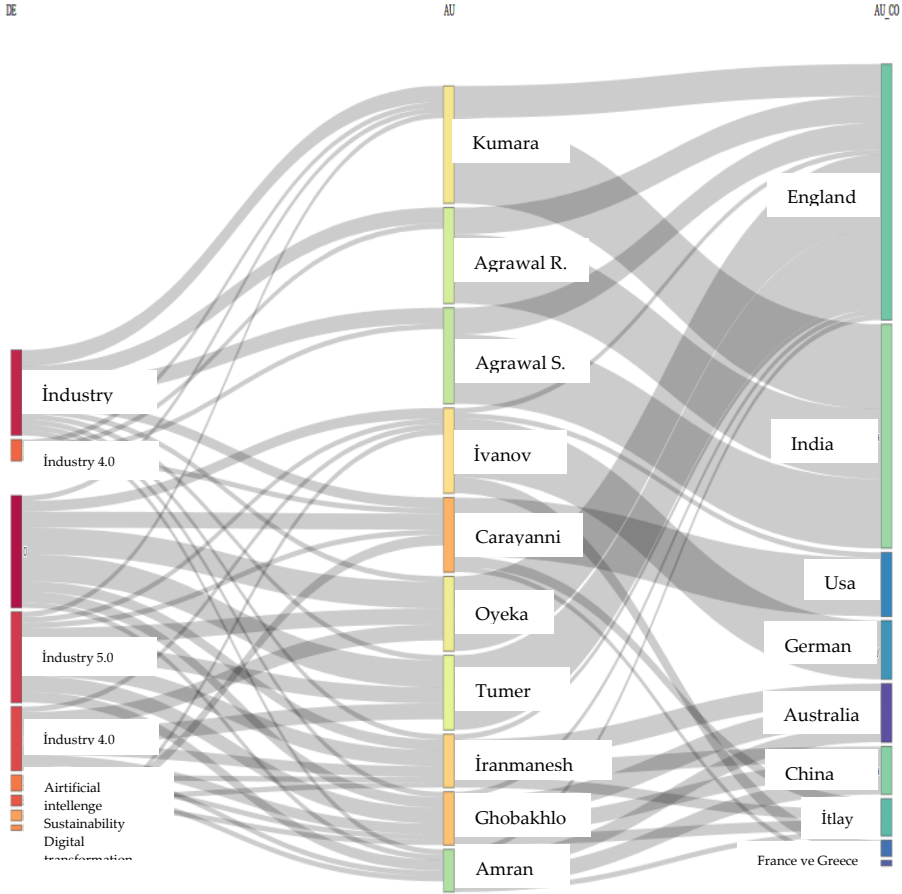
Toplam 176 çalışma analiz edilecek olup çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 3’de görselleştirilmiştir.

Şekil 3. 2019-2024 Yılları Arasındaki Eser Dağılımı

Toplanan veriler son altı yılı kapsamaktadır. Toplamda 176 eserin yıllara göre dağılımına bakıldığında en fazla yayın yapılan yıllar 94 adet ile 2023 ve 66 adet ile 2022 yılları olmuştur. 2023 yılında yapılan 94 adet eser toplam yayın sayısının %57’lük kısmını oluşturmaktadır. En çok araştırılan on konu için atf yapılan referansların ülke, anahtar kelime ve yazarlardan oluşan üç alanlı grafik araştırılan konunun eğilimini göstermektedir.

Şekil 4’de Dijital işletmelerde Endüstri 5.0 kavramları ile ilgili en ilgili on yazarın ülkeleri ve en fazla kullanılan on anahtar kelimelere yer verilmiştir. Buna göre Kumar A., Agrawal R., Ivanov D. ve Crayannis E. gibi yazarlar, çeşitli ülkelerde Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 kavramları üzerine çalışmalar yapmışlardır. Kumar A. ve Agrawal R., Hindistan ve İngiltere’de bu konular üzerine odaklanmışken, Ivanov D. Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya’da Endüstri 4.0, Endüstri 5.0 ve Blockchain kavramları üzerine çalışmıştır. Crayannis E. ise Amerika, İtalya, Fransa ve Yunanistan’da Endüstri 4.0, Endüstri 5.0 ve Dijital Dönüşüm kavramları üzerinde durmuştur. Bu yazarların çalışmaları, Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 kavramlarının global ölçekteki uygulamaları ve etkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bradford tarafından ortaya konulan saçılım yasası, çalışılan bir konuda literatürün dergilere göre dağılımı göstermektedir (Garfield, 1980,s. 476). 1934 yılında yasa üzerine yapılan çalışmada bilimsel dergilerde yer alan eserlerin verimlilik sıralaması göz önüne alınarak çekirdek grubun belirlenmesi akabinde çalışmaların gruplara ve bölgelere göre sınıflandırılması anlamına gelmektedir (Bradford,1934).

Şekil 4. On Konuda Üç Alanlı Grafik

Verimlilik sıralamasına göre Bradford saçılım yasası doğrultusunda hazırlanan veriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Bradford Saçılım Yasasına Ait Dergiler Tablosu

1	Sustainability	12	12	1. Bölge
2	Applied Sciences-Basel	9	21	1. Bölge
3	Ifac Papersonline	6	27	1. Bölge
4	Information Systems Frontiers	6	33	1. Bölge
5	Applied System Innovation	5	38	1. Bölge
6	International Journal of Production Research	5	43	1. Bölge
7	Journal of the Knowledge Economy	5	48	1. Bölge
8	Energies	4	52	1. Bölge
9	Sustainable Development	4	56	1. Bölge
10	Computers & Industrial Engineering	3	59	1. Bölge

Bradford’un saçılım yasası belirli bir konu hakkında öze ilişkin en temel ve çekirdek değerlendirmeleri yaparak konu ile ilgili dergilere yönelik verimli bilgiler elde etmeyi amaçlamaktadır. Böylece okuyucular Bradford’un saçılım yasası sayesinde gereksiz yere zaman harcamayarak önemli fikirler elde edebileceklerdir (Thelwall, 2008). Tablo 2

incelendiğinde Endüstri 5.0 ve İşletmeleri konu alan ve en çok sayıda yayın yapan Sustainability dergisinin 1. bölgeden 12 eserle en çok araştırma yoğunluğu ve kaynak dağılımı yaptığı görülmektedir. Applied Sciences-Basel dergisi ise 1. bölgeden 9 eserle ikinci sırada yer almaktadır. Computers & Industrial Engineering dergisi 3 eserle son sırada bulunmaktadır.

Yazarlara İlişkin Bulgular

Tablo 3. Yazarlara Ait h/g/m İndeks Tablosu

Dergi Adı	h_index	g_index	m_index	Toplan Atıf Sayısı	Yayın Sayısı	Yayınlanan İlk Makalenin Tarihi
Carayannis E.	4	5	1.000	162	5	2022
Ghobakhloo M.	4	4	1.333	69	4	2023
İranmaneş M.	4	4	1.333	69	4	2023
Ivanov M.	4	4	1.333	108	4	2022
Amran A.	3	3	1.500	24	3	2023
Dolgu A.	3	3	1.000	99	3	2022
Kumar S.	3	3	1.000	165	3	2023
Abbas S.	2	2	1.000	9	2	2023
Ahmet T.	2	2	1.000	26	2	2022
Ala-aurinaho R.	2	2	0,667	9	2	2022

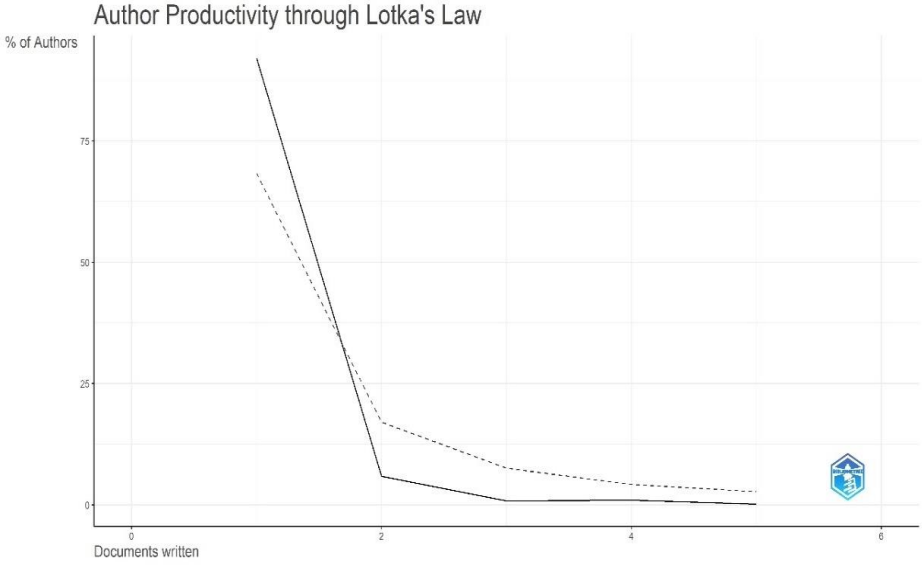
Niceliksel ölçü yazarlar açısından bir başarı kriteri olsa da ortaya koyulan eserlere yapılan atıf sayıları yayınların nitelik olarak değerlendirilmesinde önemli bir kriterdir. Bu doğrultuda tablodaki veriler incelendiğinde Carayannis E.h index 4, g index 5 ve m index 1,000 iken toplam atıf sayısı 162, yayın sayısının ise 5 olması ile birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Yazarların üretkenliğinin değerlendirilmesinde birçok analiz programından yararlanılarak ortaya bir tespit konulabilse de bugün en çok yararlanılan yöntemlerden biri de Lotka yasasıdır. Lotka yasasına göre yazar üretkenlik tablosu Tablo 4 olarak aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4. Lotka Yasasına Göre Yazar Üretkenlik Dağılımı

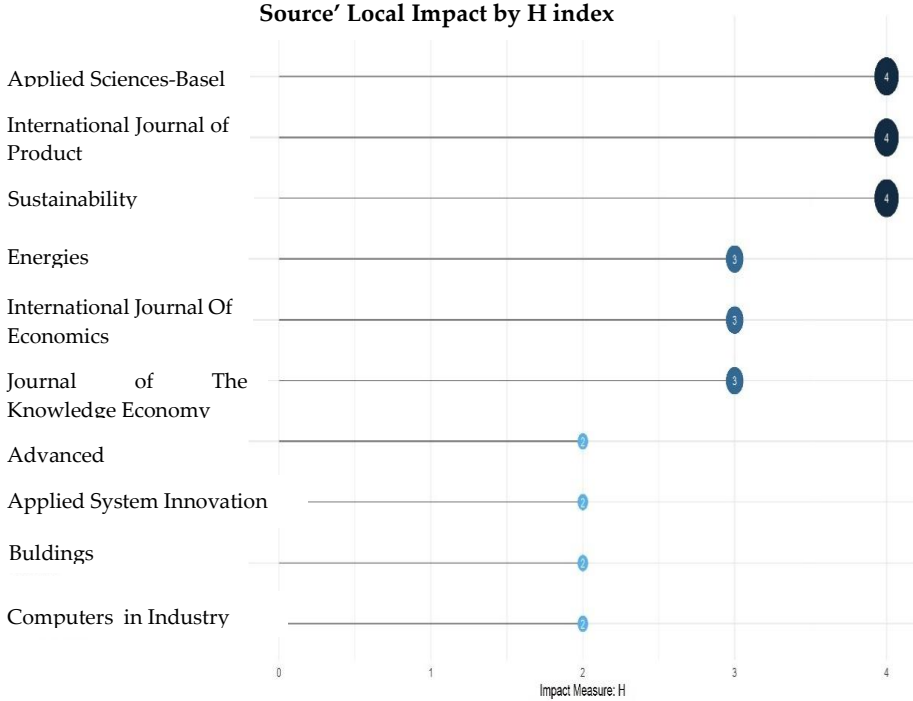
Yazılan belgeler	Yazar Sayısı	Yazarların Oranı
1 Adet Eser	142	0,790
2 Adet Eser	44	0,250
3 Adet Eser	3	0,003
4 Adet Eser	2	0,002
5 Adet Eser	1	0,001

Tablo incelendiğinde 176 araştırma içerisinde 142 adet tekli makale yayınlayan yazar sayısına bakıldığında bu sayı 142 kişidir. Bu sayı toplam yazar sayısına oranlandığında %0,790'dır. İki adet makale yayınlayan yazar sayısı 44 olup eser sayısı 22'dir. 3 makale yayınlayan yazar sayısı 3, 4 makale yayınlayan yazar sayısı 2, 5 makale yayınlayan yazar sayısı 1 olarak verilmiştir. Bu durum Lotka yasasına ait Şekil 3' de ifade edilmiştir.

Şekil 5. Lotka Yasası Dağılımı

Dergilerin üretkenlikleri çeşitli ölçütler doğrultusunda değerlendirilmektedir. Şekil.6'da dergilerin yer aldıkları eserlere dair üretkenlikleri olan h indeksleri görselleştirilmiştir. Bu hususta hazırlanan veriler Şekil.6'da verilmiştir.

Şekil 6. Dergilerin Üretkenliklerinin h İndekslerine Göre Dağılım

Yazarların verimliliği değerlendirilirken yayın sayısının yanı sıra alınan atıflar son derece önemlidir. Yazarların etkinliğinde alınan atıfların sayısı önemli bir kriterdir. Zamana bağlı eserleri adedi ve alınan atf üretkenlik bakımından Şekil' 7 da verilmiştir.

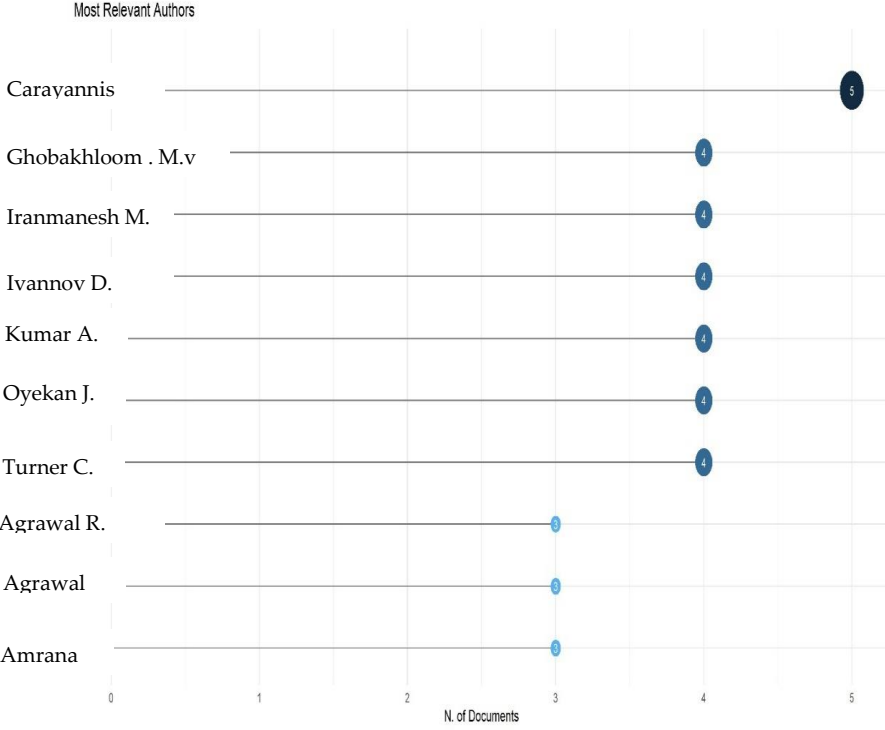
Authors' Production over Time

Şekil 7. Yazarların Zamana Bağlı Üretkenliği

Şekil 7. yorumlandığında en üretken yazar olan Carrayanis E. 2019-2024 yılları arasında 3 adet eser yayınlamıştır. Yazarın en çok atfı 121 alıntı ile 2022 yılında aldığı görülmektedir. Şekilde yer alan diğer yazarların da atf sayılarının Carrayanis E.' den az olduğu görülmektedir.

Yazarlar çalışmalarını hazırlarken o eseri tekli ya da çoklu yazarlar olarak ele alabilmektedir. Tek yazarlı oluşturulan eserlerde yazar eser oluşturma safhasında emeği oldukça fazla iken çoklu yazarlı eserlerde eser oluşturma aşaması iş bölümü olarak yürütülmektedir. Konu ile ilgili en çok araştırma yapan ve ilgili yazarlar etkisi Şekil 8'de verilmiştir.

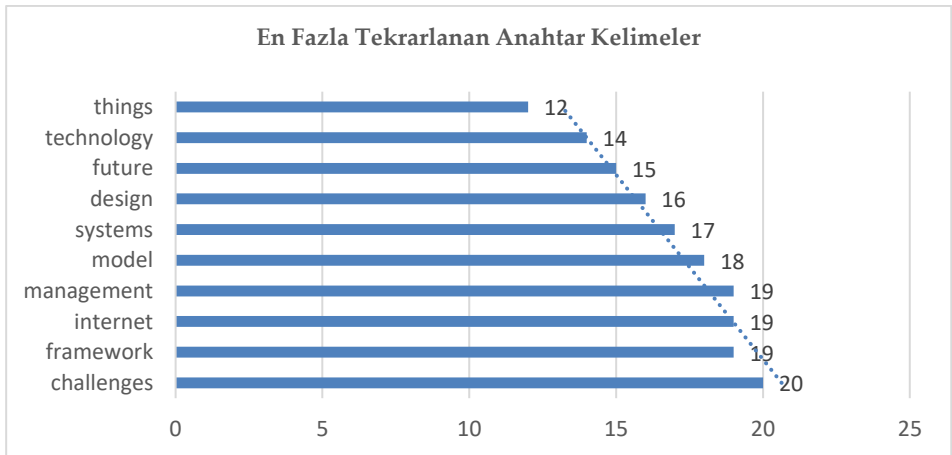
Şekil 8. En İlgili Yazarlar

En çok katkı sağlayan Carayannis E.'dir. Carayannis 5 eser Ghobakhloo M. 4 eser ile en çok katkıyı sağlayan yazarlardır.

Sözcüklerin Analizi

Sözcükler analizleri kendi içerisinde birtakım sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır.

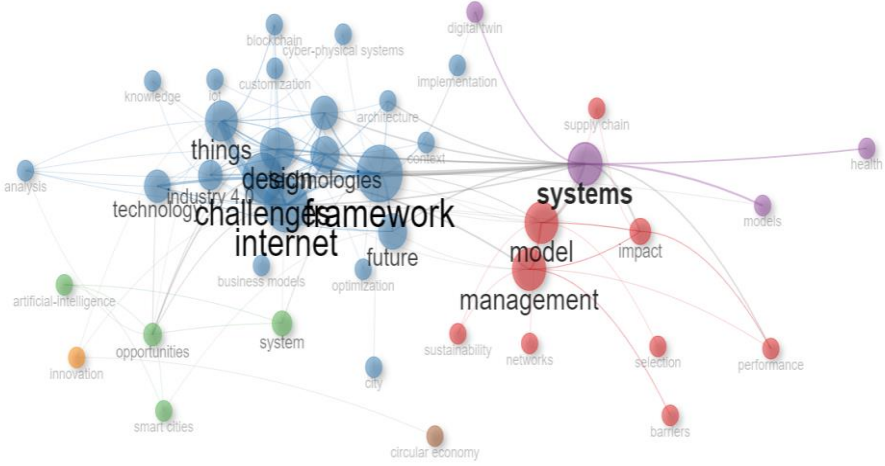
Bu sınıflama yazarlara rehber olup yapılacak olan yeni çalışmalara yol göstermektedir. En fazla tekrarlanan kelimelere ilişkin bulgular Şekil 9'da verilmiştir.

Şekil 9. En Fazla Tekrarlanan Anahtar Kelimeler

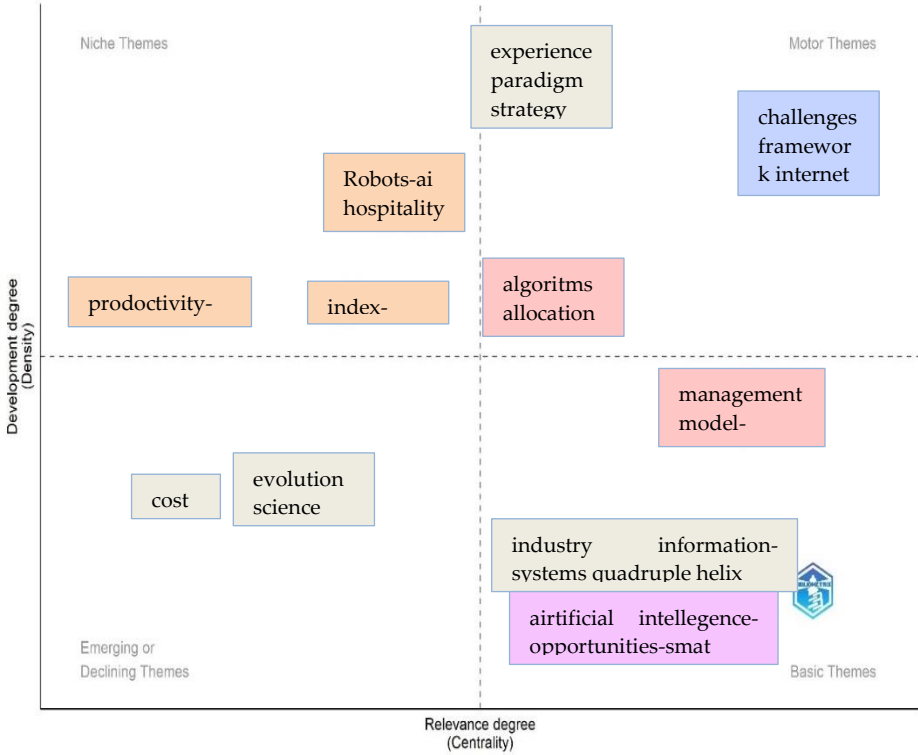

Şekil 11. Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşum Ağı

Kelimeler tematik olarak sınıflandırılabilir. Oluşan kümeleme sayesinde kütle ve etkileşim açısından fikir sahibi olunabilmektedir. Yapılan tematik inceleme Şekil.12’de sunulmuştur.

Şekil 12. Anahtar Kelimelere Göre Tematik Kümeleme

Tematik ağ yapısında merkezi konumda algorithms (algoritmalar) ile 57,01'i deneyim (expearence) ile 87,5'i temsil etmektedir. Paradigm (paradigma) ve strategy (strateji) aynı küme içerisinde yer alıp etki olarak ortalama bir güce sahiptir.

Sonuç

Ortaya konulan çalışmada endüstri 5.0 alanında ve endüstri 5.0'ı konu alan işletmelere yer verilen bilimsel eserlerin 2019-2024 yılları arasındaki konumu ortaya konulmuştur. Endüstri 5.0 işletmelerin yapmış oldukları faaliyetleri dönüştürerek sürdürülebilir, insan merkezli ve dayanıklı hale getirmeyi amaçlamıştır. Endüstri 5.0 yenilikçi bir kavram olup Endüstri 4.0'ın devamı niteliğinde daha bütüncül, çevreci ve insan merkezli bir yaklaşımdır. Endüstri 5.0 gelecek odaklı ve insan merkezli olması bu kavramı önemli bir fenomen yapmaktadır. Dijital işletmeler endüstri 5.0'a uyum sağlamaya çalışırken dünyanın birçok sorununa çözüm aramaktadır. Paydaş teorisi doğrultusunda hareket eden işletmeler bütüncül bir sistemin önemli unsurudur. İşletmelerde endüstri 5.0 alanındaki yapılan çalışmalar ilişkişel-etkileşimsel ve değerlendirici etki olarak incelenmiştir. İlişkişel ve etkileşimsel analizde yer verilen önemli kavramlar anahtar kelimeler, ortak yazarlık, atıflar ve çoklu yazar ilişkisine yöneliktir. Değerlendirici etkiye ise yazarlara ait performanslar, üretilen eserlerin kıyaslanması, bilimsel eserlerin sayısı, yazarın eser başına aldığı atı sayıları gibi niceliksel ölçütler bulunmaktadır. Türkiye'ye bakıldığında işletmeler özelinde ele alınan endüstri 5.0 ile ilgili eserler ilişkişel ve değerlendirici etki olarak zayıf bir durumdadır. Türkiye merkezli sadece 5 adet makale ve bu makalelere yapılan toplam 390 atıf bulunmaktadır. Türkiye'de 5 adet SCI-EXPANDED indeksinde yer alan makaleler ile bu durum ortaya konulmuştur. Endüstri 5.0 endüstriyel sistemlerin dijital gelişimi geliştirmenin insan odaklı olması gerektiğini ön görmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırma sayısı son 6 yılda yoğunluk kazanarak özellikle 2022 ve 2023 yıllarında yukarı yönlü bir hacim sağlamıştır. Türkiye'de endüstri 5.0 ve özelinde işletmeler ile ilgili uluslararası çalışmaların artırılması gerek ülkemizdeki insan-makine iş birliğine gerekse küresel boyutta katkı sağlanacağı değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefleri ve paydaş teorisi doğrultusunda endüstri 5.0 süreci tüm sektörler için hassasiyetle uygulanmalıdır. Kavramlarla ilgili 176 bilimsel eser incelendiğinde en fazla yapılan yayınların 94 adet ile 2023 yılında olduğu görülmüştür. Toplam referans sayısı 11.284'tür. Bu çalışma ile uluslararası literatürde işletmelerde ele alınan endüstri 5.0 kavramı üzerine çalışmalar analiz edilmiştir. Yapılan benzer çalışmalara bakıldığında (Lachvajderová & Kádárová, 2022) yapmış olduğu çalışmada endüstri 5.0 kavramını endüstriyel girişimcilik kavramı ile ele alırken (Aslam vd., 2020) ise inovasyon kavramı ile ilişkilendirmiştir. (Grabowska vd., 2022) endüstri 5.0 kavramını sürdürülebilirlik kavramı ile ele alırken (Massaro, 2022) ise teknoloji kavramı ile ilişkilendirmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda endüstri 5.0 kavramı işletmeler açısından sınırlı fonksiyonlarla ele alınmış olup yapılan bu çalışmada ise endüstri 5.0 kavramı işletmeler açısından daha bütünsel ve geniş bir çerçeveden değerlendirilmiştir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda "Endüstri 5.0" kavramı dijitalleşme, Birleşmiş Milletler Kalkınma Hedefleri, sürdürülebilirlik, dijital dönüşüm, yeşil kaynaklar kapsamında ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak kavramlar üzerine uluslararası literatürde ve ülkemizde çalışmaların yaygınlaştırılması ile işletmeler özelinde ele alınan endüstri 5.0'ın okuyucular, uygulayıcılar tarafından daha iyi anlaşılmasına ve literatürdeki boşlukların doldurulmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, ... Sempozyumunda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "....." adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p> <p>*(.... Üniversitesi Rektörlüğü, ... Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının xx.xx.2023 Tarih , x Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu takdirde)	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%100)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Yazar (%100)</p> <p>Veri Analizi: 1. Yazar (%100)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%100)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%100),</p>
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled ".....", orally delivered at the ..... Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p> <p>* (... University Rectorate, ... Ethics Committee Decision was taken with the decision dated xx.xx.2023, numbered x of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	<p>Design of Study: 1. Author (%100),</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%100)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%100)</p> <p>Writing up: 1. Author (%100)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%100)</p>

Kaynakça | References

Adel, A. (2022). Future of industry 5.0 in society: Human-centric solutions, challenges and prospective research areas. *Journal of Cloud Computing*, 11(1), 40. <https://doi.org/10.1186/s13677-022-00314-5>

Asif, M., Searcy, C., & Castka, P. (2023). ESG and Industry 5.0: The role of technologies in enhancing ESG disclosure. *Technological Forecasting and Social Change*, 195, 122806. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122806>

Aslam, F., Aimin, W., Li, M., & Ur Rehman, K. (2020). Innovation in the Era of IoT and Industry 5.0: Absolute Innovation Management (AIM) Framework. *Information*, 11(2), Article 2. <https://doi.org/10.3390/info11020124>

Borchardt, M., Pereira, G. M., Milan, G. S., Scavarda, A. R., Nogueira, E. O., & Poltosi, L. C. (2022). Industry 5.0 Beyond Technology: An Analysis Through the Lens of Business and Operations Management Literature. *Organizacija*, 55(4), 305-321.

Carayannis, E. G., Canestrino, R., & Magliocca, P. (2023). From the Dark Side of Industry 4.0 to Society 5.0: Looking “Beyond the Box” to Developing Human-Centric Innovation Ecosystems. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 1-17. <https://doi.org/10.1109/TEM.2023.3239552>

Cillo, V., Gregori, G. L., Daniele, L. M., Caputo, F., & Bitbol-Saba, N. (2021). Rethinking companies’ culture through knowledge management lens during Industry 5.0 transition. *Journal of Knowledge Management*, 26(10), 2485-2498. <https://doi.org/10.1108/JKM-09-2021-0718>

Dabo, A.-A. A., & Hosseinian-Far, A. (2023). An Integrated Methodology for Enhancing Reverse Logistics Flows and Networks in Industry 5.0. *Logistics*, 7(4), Article 4. <https://doi.org/10.3390/logistics7040097>

Dautaj, M., & Rossi, M. (2022). Towards a New Society: Solving the Dilemma Between Society 5.0 and Industry 5.0. İçinde O. Canciglieri Junior, F. Noël, L. Rivest, & A. Bouras (Ed.), *Product Lifecycle Management. Green and Blue Technologies to Support Smart and Sustainable Organizations* (ss. 523-536). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94335-6_37

Doyle-Kent, M., & Kopacek, P. (2021). Adoption of Collaborative Robotics in Industry 5.0. An Irish industry case study. *IFAC-PapersOnLine*, 54(13), 413-418. <https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2021.10.483>

Erro-Garcés, A., & Aramendia-Muneta, M. E. (2023). The role of human resource management practices on the results of digitalisation. From Industry 4.0 to Industry 5.0. *Journal of Organizational Change Management*, 36(4), 585-602. <https://doi.org/10.1108/JOCM-11-2021-0354>

Ghobakhloo, M., Iranmanesh, M., Morales, M. E., Nilashi, M., & Amran, A. (2023). Actions and approaches for enabling Industry 5.0-driven sustainable industrial transformation: A strategy roadmap. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(3), 1473-1494. <https://doi.org/10.1002/csr.2431>

Górny, A. (2023). Developing Industry 5.0 To Effectively Harness Production Capacities. *Management Systems in Production Engineering*, 31(4), 456-463.

Grabowska, S., Saniuk, S., & Gajdzik, B. (2022). Industry 5.0: Improving humanization and sustainability of Industry 4.0. *Scientometrics*, 127(6), 3117-3144. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04370-1>

Grosse, E. H., Sgarbossa, F., Berlin, C., & Neumann, W. P. (2023). Human-centric production and logistics system design and management: Transitioning from Industry 4.0 to Industry 5.0. *International Journal of Production Research*, 61(22), 7749-7759. <https://doi.org/10.1080/00207543.2023.2246783>

Jiménez-Partearroyo, M., Medina-López, A., & Juárez-Varón, D. (2023). Towards industry 5.0: Evolving the product-process matrix in the new paradigm. *The Journal of Technology Transfer*. <https://doi.org/10.1007/s10961-023-10053-7>

Kumar, U., Kaswan, M. S., Kumar, R., Chaudhary, R., Garza-Reyes, J. A., Rath, R., & Joshi, R. (2023). A systematic review of Industry 5.0 from main aspects to the execution status. *The TQM Journal, ahead-of-print*(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/TQM-06-2023-0183>

Lachvajderová, L., & Kádárová, J. (2022). Industry 4.0 Implementation and Industry 5.0 Readiness in Industrial Enterprises. *Management and Production Engineering Review, Vol. 13, No. 3*. <https://doi.org/10.24425/mper.2022.142387>

Leng, J., Sha, W., Wang, B., Zheng, P., Zhuang, C., Liu, Q., Wuest, T., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0: Prospect and retrospect. *Journal of Manufacturing Systems*, 65, 279-295. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.09.017>

Lou, S., Zhang, Y., Tan, R., & Lv, C. (2024). A human-cyber-physical system enabled sequential disassembly planning approach for a human-robot collaboration cell in Industry 5.0. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 87, 102706. <https://doi.org/10.1016/j.rcim.2023.102706>

Madsen, D. Ø., Berg, T., & Di Nardo, M. (2023). Bibliometric Trends in Industry 5.0 Research: An Updated Overview. *Applied System Innovation*, 6(4), Article 4. <https://doi.org/10.3390/asi6040063>

Masoomi, B., Sahebi, I. G., Ghobakhloo, M., & Mosayebi, A. (2023). Do industry 5.0 advantages address the sustainable development challenges of the renewable energy supply chain? *Sustainable Production and Consumption*, 43, 94-112. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2023.10.018>

Massaro, A. (2022). Information Technology Infrastructures Supporting Industry 5.0 Facilities. İçinde *Electronics in Advanced Research Industries: Industry 4.0 to Industry 5.0 Advances* (ss. 51-101). IEEE. <https://doi.org/10.1002/9781119716907.ch2>

Mukherjee, A. A., Raj, A., & Aggarwal, S. (2023). Identification of barriers and their mitigation strategies for industry 5.0 implementation in emerging economies. *International Journal of Production Economics*, 257, 108770. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2023.108770>

Narkhede, G., Pasi, B., Rajhans, N., & Kulkarni, A. (2023). Industry 5.0 and the future of sustainable manufacturing: A systematic literature review. *Business Strategy & Development*, 6(4), 704-723. <https://doi.org/10.1002/bsd.2.272>

Noor-A-Rahim, Md., Firyaguna, F., John, J., Khyam, M. O., Pesch, D., Armstrong, E., Claussen, H., & Poor, H. V. (2022). Toward Industry 5.0: Intelligent Reflecting Surface in Smart Manufacturing. *IEEE Communications Magazine*, 60(10), 72-78. <https://doi.org/10.1109/MCOM.001.2200016>

Oliveira, M., Chauhan, S., Pereira, F., Felgueiras, C., & Carvalho, D. (2023). Blockchain Protocols and Edge Computing Targeting Industry 5.0 Needs. *Sensors*, 23(22), Article 22. <https://doi.org/10.3390/s23229174>

Orea-Giner, A., Fuentes-Moraleda, L., Villacé-Molinero, T., Muñoz-Mazón, A., & Calero-Sanz, J. (2022). Does the Implementation of Robots in Hotels Influence the Overall TripAdvisor Rating? A Text Mining Analysis from the Industry 5.0 Approach. *Tourism Management*, 93, 104586. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2022.104586>

Özdemir, V., & Hekim, N. (2018). Birth of Industry 5.0: Making Sense of Big Data with Artificial Intelligence, "The Internet of Things" and Next-Generation Technology Policy. *OMICS: A Journal of Integrative Biology*, 22(1), 65-76. <https://doi.org/10.1089/omi.2017.0194>

Panza, L., Bruno, G., & Lombardi, F. (2023). Integrating Absolute Sustainability and Social Sustainability in the Digital Product Passport to Promote Industry 5.0. *Sustainability*, 15(16), Article 16. <https://doi.org/10.3390/su151612552>

Polinori, S. B., Silvia Micheli, Paolo. (2023). Advantages and Disadvantages of Industry 5.0 in the Twenty-First Century. İçinde *Quality Management, Value Creation, and the Digital Economy*. Routledge.

Ruiz-de-la-Torre, A., Rio-Belver, R. M., Guevara-Ramirez, W., & Merlo, C. (2023). Industry 5.0 and Human-Centered Approach. Bibliometric Review. İçinde F. P. García Márquez, I. Segovia Ramírez, P. J. Bernalte Sánchez, & A. Muñoz del Río (Ed.), *IoT and Data Science in Engineering Management* (ss. 402-408). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-27915-7_71

Song, L. (2023, Mayıs 1). *Business Intelligence (Bi) And Big Data Analytics (Bda) In Industry 5.0: Application Of Adaptive Optimization Algorithms (Aoa) To Improve Firm Performance*. | *Transformations in Business & Economics* | EBSCOhost. <https://openurl.ebsco.com/contentitem/gcd:163900465?sid=ebsco:plink:crawler&id=ebsco:gcd:163900465>

Troisi, O., Visvizi, A., & Grimaldi, M. (2023). Rethinking innovation through industry and society 5.0 paradigms: A multileveled approach for management and policy-making. *European Journal of Innovation Management*, 27(9), 22-51. <https://doi.org/10.1108/EJIM-08-2023-0659>

Trstenjak, M., Gregurić, P., Janić, Ž., & Salaj, D. (2024). Integrated Multilevel Production Planning Solution According to Industry 5.0 Principles. *Applied Sciences*, 14(1), Article 1. <https://doi.org/10.3390/app14010160>

Wang, Z.-J., Chen, Z.-S., Xiao, L., Su, Q., Govindan, K., & Skibniewski, M. J. (2023). Blockchain adoption in sustainable supply chains for Industry 5.0: A multistakeholder perspective. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(4), 100425. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100425>

Xu, X., Lu, Y., Vogel-Heuser, B., & Wang, L. (2021). Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. *Journal of Manufacturing Systems*, 61, 530-535. <https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.10.006>

OECD Ülkelerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Analiziyle Daha İyi Yaşam Endeksine Göre Konumları

Aylin Alkaya¹

Öz

İyi bir yaşam sürmek hayatımızın en büyük gayesidir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından geliştirilen daha iyi yaşam endeksi ülkelerde insanların iyi oluş düzeyini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Daha iyi yaşam endeksinde, bireyin iyi oluşunda rol oynayan boyutlar belirlenerek ülkeler arası iyi oluş düzeylerinin kıyaslamaları yapılabilmektedir. Çalışma kapsamında daha iyi yaşam endeksine göre OECD ülkelerinin birbirlerine göre konumları belirlenmeye çalışılmıştır. Çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinden biri olan çok boyutlu ölçekleme analizi kullanılarak ülkelerin birbirlerine göre konumlandırılmaları yapılabilmektedir. Çok boyutlu ölçekleme analiziyle ülkelerin daha iyi yaşam endeksine göre benzerlik ve benzezmeliklerin uzaklık ölçümlerine dayalı iki boyutlu uzayda konumları belirlenmiştir. İki boyutlu uzayın Boyut 1 ve Boyut 2'nin sıfır noktasına yakın bölgede konumlanan ülkelerin daha iyi yaşam endeksi bakımından daha iyi göstergelere sahip olduğu belirlenmiştir. Avrupa ülkelerinin Boyut 1 ve Boyut 2'nin sıfır noktasına yakın bölgede konumlandıkları belirlenmiştir. Kolombiya ve Meksika daha iyi yaşam endeksi değişkenlerinde OECD ortalama değerine göre olumsuz seyir gösteren ülkeler olarak tüm ülkelerden ayrı olarak konumlanmıştır. Türkiye ve Şili, Boyut 1 ve Boyut 2'nin sıfır noktasına uzakta konumlanan ülkelerdir. Türkiye ve Şili'nin daha iyi yaşam endeksi boyutlarının çoğu olumsuz değerlere sahiptir. Kore de çoğu ülkeye göre Boyut 1'de ayrı bir yerde uzakta konumlanmıştır. Bunun nedeni, Kore'nin daha iyi yaşam endeksi boyutlarının çoğunda olumlu değerlere sahip olmasına karşın bazı boyutlar için olumsuz değerlere sahip bir ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Daha iyi yaşam endeksine göre iyi ve kötü seviyede olan ülkeler belirlenebilmektedir. Daha iyi yaşam endeksine göre düşük seviyelere sahip olan ülkeler, iyi seviyelere sahip olan ülkelerin uygulamalarını ve politikalarını hayata geçirecek vatandaşlarının iyi oluşuna katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: OECD, Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi, Daha İyi Yaşam Endeksi, İyi Oluş, Ülke Konumu

Alkaya, Aylin (2024). OECD Ülkelerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Analiziyle Daha İyi Yaşam Endeksine Göre Konumları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1130-1156.
<https://doi.org/10.1387415>

Geliş Tarihi	07.11.2023
Kabul Tarihi	06.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Nevşehir, Türkiye, aylin@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5932-5553

2024, 13 (3), 1130-1156 | Research Article

Locations of OECD Countries According to the Better Life Index with Multidimensional Scaling Analysis

Aylin Alkaya¹

Abstract

Living a good life is the greatest goal of our lives. The better life index developed by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) is used to determine the well-being level of people in countries. In the better life index, the dimensions that play a role in the well-being of the individual are determined and comparisons of well-being levels between countries can be made. Within the scope of the study, the location of OECD countries relative to each other were tried to be determined according to the better life index. Countries can be located relative to each other by using multidimensional scaling analysis, which is one of the multivariate statistical analysis techniques. With multidimensional scaling analysis, the locations of countries in two-dimensional space based on distance measurements of similarities and dissimilarities according to the better life index were determined. It has been determined that countries located in the region close to the zero point of Dimension 1 and Dimension 2 of the two-dimensional space have better indicators in terms of better life index. It has been determined that European countries are located in the region close to the zero point of Dimension 1 and Dimension 2. Colombia and Mexico are located separately from all countries as countries with unwell values in better life index variables compared to the OECD average value. Türkiye and Chile are countries located far from the zero point of Dimension 1 and Dimension 2. Most of the better life index dimensions of Türkiye and Chile have negative values. Korea is also located in a separate place in Dimension 1 compared to most countries. This is because Korea is a country with well values for most of the better life index dimensions, but unwell values for some dimensions. Countries with well and unwell levels can be determined according to the better life index. Countries with low better life index levels will contribute to the well-being of their citizens by implementing the practices and policies of countries with good levels according to the better life index.

Keywords: OECD, Multidimensional Scaling Analysis, Better Life Index, Well-being, Country Location

Alkaya, Aylin (2024). Locations of OECD Countries According to the Better Life Index with Multidimensional Scaling Analysis. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1130-1156.

<https://doi.org/itobiad.1387415>

Date of Submission	07.11.2023
Date of Acceptance	06.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Nevşehir, Türkiye, aylin@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5932-5553

Giriş

İyi oluş, toplumsal ilerlemenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilmekte ve insanların yaşamları için önemli bir değer olarak kabul edilmektedir (Voukelatou vd., 2021, s.279). İnsanların kendi hayatlarını olumlu olarak algılamasını temsil ettiği için iyi oluş, toplumlar için önemli olan olumlu bir sonuçtur (Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri, 2018; Akt: Aydan vd., 2022). Öznel iyi oluş, Veenhoven (1984) tarafından, bireyin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirme derecesi olarak tanımlanmıştır (Voukelatou vd. 2021, s.294). Kamu politikası sorunları genel çerçevede vatandaşların iyi oluşunun (refahının) arttırılmasıyla ya da dolaylı olarak vatandaşların kendi refah anlayışlarını izleyecekleri koşulların oluşturulmasıyla ilgilidir (Fleche vd. 2012, s.7).

Belirli bir süre (genellikle bir yıl) boyunca üretilen mal ve hizmetlerin akışının bir ölçüsü olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve daha genel çerçevede ekonomik performans tüm makro göstergeleri, toplumun doğru yönde ilerleyip ilerlemediği ve insanların daha yüksek iyi oluş düzeyine ulaşip ulaşmadığı konusunda yeterli bilgi sunmamaktadır. Bu nedenle, kalkınmaya yönelik daha geniş kapsamlı bir ölçüm perspektifine ihtiyaç duyulmaktadır (Boarini vd. 2014, s.12). Her hükümetin temel sorumluluğu vatandaşları için daha iyi yaşam koşulları sağlamaktır. Bu anlamda ekonomik büyümeye karşılık gelen GSYİH'daki artış başlı başına bir amaç değil, daha iyi yaşam koşulları yaratmanın bir aracıdır (OECD World Forum, 2009). Ekonomik büyüme bir toplumun refahının temelidir ancak tek başına amaç değildir. Ekonomik büyümeyle birlikte bir toplumda yüksek yaşam standardının temeli, tam istihdam, sosyal koruma, gelişmiş eğitim ve sağlık sistemi gibi ekonomik ve sosyal hedeflere kolay ulaşılabilirlik esastır (Steigenberger, 2016; Akt: Karacan ve Cengiz, 2019, s. 70). Geçmişte iyi oluş büyük ölçüde GSYİH ile değerlendirilirken günümüzde GSYİH'nın iyi olmanın ölçümünde yeterli bir gösterge olmadığı kabul edilmektedir. Nispeten zengin ülkeler için gelirin iyi oluşu arttırmada daha az etkili olduğu ve iyi oluşun çoğunlukla gelirle ilgisi olmadığına ilişkin kanıtlar vardır (Fleche vd. 2012, s. 7).

Ulusal düzeyde mutluluğu veya iyi oluşu ölçmeye çalışan çok sayıda endeks vardır. Yüzlercesi arasında İnsani Gelişme Endeksi, Butan Mutluluk Endeksi, Makau Yaşam Kalitesi Raporları, Gallup Refah Endeksi (Frijters vd. 2020, s.6) ve Daha İyi Yaşam Endeksi sayılabilir. Uzmanlar ve uzman komisyonları iyi oluşu belirlemede GSYİH'ye alternatifler üzerine çalışmalar yapmıştır. Uzman komisyonlarından en ünlüleri aralarında beş Nobel ekonomi ödülü sahibi kişinin de bulunduğu bir grup ünlü bilim insanından oluşan Stiglitz-Sen-Fitoussi Komisyonu'dur (Stiglitz vd., 2009). Komisyon kapsamlı çok boyutlu istatistiksel sistem önermiştir. Stiglitz-Sen-Fitoussi Komisyonu'nun ardından 2011 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) yaşamın 11 boyutunu belirleyerek daha iyi yaşam endeksi oluşturmuştur (von Reumont vd. 2017, s.1).

Uzun yıllar boyunca toplumsal ilerlemeye ve insanların iyi oluşuna odaklanan OECD, yalnızca ekonomik sistemin işleyişini değil insanların farklı yaşam koşullarını ve deneyimlerini incelemektedir (OECD, 2021). OECD iyi oluşu ölçmede GSYH'nin ötesine geçme ihtiyacını vurgulamakta ve 2011 yılında iyi oluşun ölçümünü teşvik ederek iyi oluş kavramını politika oluşturmanın merkezine yerleştirmek için daha iyi yaşam girişimini başlatmıştır (Boarini vd. 2014, s.16). OECD hükümetlerin vatandaşlarının iyi

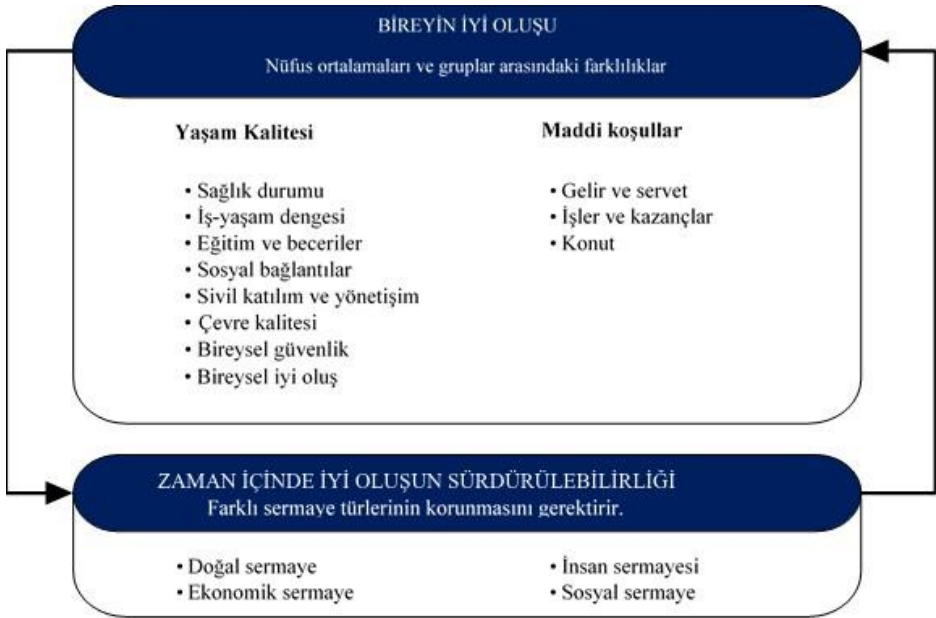
oluşunun ölçülmesine ilişkin daha iyi yaşam endeksini geliştirmiştir. Daha iyi yaşam endeksi genel çerçevede maddi yaşam koşulları, yaşam kalitesi, sosyo ekonomik durum, güvenlik ve iş yaşam dengesini kapsayan 11 konu üzerine odaklanmaktadır. Daha iyi yaşam endeksi hükümetlerin iyi oluşu politika oluşturma sürecinin merkezine yerleştirmesini amaçlayan OECD'nin daha iyi yaşam girişiminin kapsamında olan projelerden biridir. Daha iyi yaşam endeksinde yer alan veriler çoğunlukla Ulusal İstatistik Ofisleri, OECD veya Ulusal Hesaplar, Birleşmiş Milletler İstatistikleri gibi resmi kaynaklardan derlenmektedir (OECD/BLI, 2023a).

Daha iyi yaşam endeksi 11 ölçüm düzeyi ile ülkelerin iyi oluş düzeylerini belirlenmekte ve ülkelerin birbirilerine göre iyi oluş düzeyleri bakımından kıyaslamalarının yapılmasına olanak tanınmaktadır. Daha iyi yaşam endeksinde 11 ölçüm düzeyi eşit ağırlıklarda alınarak ülkeler kıyaslanabilmekte veya 11 ölçüm düzeyinden hangisinin daha önemli olduğu düşünülüyorsa o ölçüm düzeyine daha yüksek ağırlık verilerek ülke kıyaslamaları yapılabilmektedir. Genel bir değerlendirme olarak 11 ölçüm düzeyine eşit ağırlıklar verilerek ölçüm düzeylerinin ortalamaları alınarak daha iyi yaşam endeksi hesaplaması yapılabilmekte ve daha iyi yaşam endeksine göre de ülkeler birbirilerine göre kıyaslanabilmektedir. Daha iyi yaşam endeksi OECD üye ülkeleriyle birlikte Rusya Federasyonu, Brezilya ve Güney Afrika için ölçümlenmektedir.

Daha iyi yaşam endeksine dayalı ülkelerin değerlendirmelerinin yapılması literatür incelemeleri sonucu önemli görülmektedir. Çok değişkenli istatistiksel analiz tekniği olan çok boyutlu ölçekleme analiziyle objektif değerlendirmeler yapılabilmektedir. Çalışmayla OECD ülkelerinin daha iyi yaşam endeksi ölçüm düzeylerine göre birbirine olan benzerliklerinin değerlendirmeleri çok boyutlu ölçekleme analiziyle gerçekleştirilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında en güncel OECD verileriyle çalışıldığı için geçmiş dönem verileriyle çalışılan literatür çalışmalarından farklılaşmakta ve kıyaslamalar yapılabilmektedir. Çalışma kapsamından sırasıyla daha iyi yaşam endeksi bileşenlerine, literatüre yer verilmiştir. Sonraki bölümlerde sırasıyla çalışmanın yöntemi, çalışmanın değişkenleri, bulgular ve sonuç bölümü yer almıştır.

Daha İyi Yaşam Endeksi Bileşenleri

İyi oluş çok boyutlu olduğundan (sağlık, gelir, sosyal ilişkiler, aile yaşamı, eğitim vb. alanları kapsadığından) iyi oluşun birden fazla göstergenin aynı anda dikkate alınmasıyla ölçülmesi gerekmektedir. Daha iyi yaşam endeksi iyi oluşun ölçülmesinde kullanılan bir endeks olarak geliştirilmiştir. Daha iyi yaşam girişimi yaşamın insanlar için önemli olan yönlerine odaklanır (OECD, 2013) ve 11 temel bileşenden oluşmakta olup her bir bileşenin altında bir ila dört arasında değişen alt bileşenler bulunmaktadır. İyi oluş açısından hayatın nasıl olduğu iki temel boyutta dikkate alınmaktadır. Boyutlardan biri maddi yaşam koşulları olan gelir ve servet, işler ve kazançlar ile konutu kapsamaktadır. Diğer boyut ise yaşam kalitesini yansıtan sağlık durumu, iş ve yaşam dengesi, eğitim ve beceriler, sivil katılım ve yönetim, sosyal bağlantılar, çevre kalitesi, kişisel güvenlikle öznel iyi oluşu kapsamaktadır. Daha iyi yaşam endeksinin boyutları Şekil 1'de yer almaktadır. Daha iyi yaşam endeksi 11 temel bileşeni yaşam kalitesi ve maddi koşullar başlığı altında yer almaktadır. OECD (2011) raporunda zaman içinde iyi oluşun sürdürülebilirliği farklı sermaye türlerinin korunmasını gerektirdiği Şekil 1'deki gibi belirtilmiştir.

Şekil 1. Daha iyi yaşam endeksinin kavramsal çerçevesi (Kaynak: OECD, 2011)

Daha iyi yaşam endeksi 11 bileşeni OECD (2011), OECD (2013), OECD (2015) ve OECDDBLI kaynaklarına dayalı özetlenerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Sağlık, zihinsel veya fiziksel hastalıkların olmadığı uzun bir yaşam ve insanların değer verdiği faaliyetlere katılabilme yetisi olup iyi olmak ve iyi hissetmekle ilgilidir (OECD, 2020). Hastalık ve sakatlıklardan uzak sağlıklı uzun bir yaşam sürmek insanların en çok değer verdikleri arasındadır (OECD, 2013). Sağlıklı olmayı herkes ister ve sağlıklı olduğunda ancak kişi iyi olabilir. Sağlıklı olmak daha uzun bir yaşam, iyi sosyal ilişkiler, sağlık bakım maliyetlerinin azalması, eğitime ve iş piyasasına daha iyi katılım demektir. Daha iyi yaşam endeksinin en temel bileşeni olan sağlığın ölçülmesinde yaşam beklentisi, kendi bildirdiği sağlık durumu dikkate alınmaktadır (OECDDBLI, 2023c).

İş ve iş dışındaki yaşam arasında denge sağlayabilmek tüm çalışanların karşılaştığı bir zorluktur. İşi, aileyi ve sosyal yaşamı başarılı bir şekilde sürdürebilmek hanedeki tüm bireylerin iyi oluşu için önemlidir (OECDDBLI, 2023ç). İnsanların boş vakit geçirmeye, kişisel bakıma ve diğer iş dışı faaliyetlere ayırabilecekleri zaman, bireylerin sağlıklı ve üretken kalmasına yardımcı olur (OECD, 2013). Eğitim yaşam için becerilerin öğrenilmesiyle ilgili olup bireylere topluma ve ekonomiye etkin bir şekilde katılımı sağlamaktadır (OECDDBLI, 2023d). Eğitim artışının maddi yaşam koşulları üzerinde güçlü olumlu etkisi vardır. Daha eğitilmiş insanlar aynı zamanda daha iyi sağlık durumuna sahiptir (OECD, 2013). Olumlu sosyal ilişkiler güçlü bir iyi oluş kaynağıdır. Güçlü sosyal ağlara sahip kişilerin bir işe sahip olma ve daha sağlıklı olma olasılıkları da daha yüksektir (OECD, 2015).

Yüksek seçmen katılımı vatandaşların siyasi sürece katılımının bir ölçüsüdür. Seçmen katılımı, seçim sırasında oy kullanan kayıtlı nüfusun yüzdesi olarak tanımlanır Karar alma sürecine yasa ve düzenlemelerin geliştirilmesine halkın katılımı kamunun hükümet

kurumlarına olan güvenini artırır. Bu nedenlerden dolayı seçmen katılımı ve düzenlemelerin geliştirilmesi için paydaş katılımı daha iyi yaşam endeksinin sivil katılım boyutunu oluşturmaktadır (OECD, 2023e).

Çevresel faktörler iyi olma üzerinde önemli etkilere sahiptir. Tehlikeli hava kirleticilerinden, gürültüden ve tehlikelerden uzak yaşamak bireysel, fiziksel ve zihinsel sağlığa katkıda bulunmaktadır (OECD, 2015). Hava kirliliği ve su kalitesi sağlığı ve iyi oluşu doğrudan etkilemektedir. Çevre kalitesi daha iyi yaşam endeksinde hava kalitesi ve yeşil alana erişimle tasvir edilmektedir (OECD, 2020).

Kendini güvende hissetme ve çeşitli tehditlere karşı savunmasızlık kişisel güvenlikle ilgilidir (OECD, 2015). İyi olmanın temel bir unsuru kişinin kendini güvende hissetmesidir. Daha iyi yaşam endeksinde geceleri yalnız yürürken kendini güvende hissetme, cinayet oranları bir ülkenin güvenlik düzeyinin daha güvenilir bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle daha iyi yaşam endeksinin güvenlik boyutunun ölçümünde bu güvenlik belirleyicileri kullanılmıştır (OECD, 2023f). Yaşamdan memnuniyet subjektif bir ölçüm olup ülkeler arası yaşam kalitesini karşılaştırırken objektif veriler için faydalı bir tamamlayıcıdır. Yaşam memnuniyeti kişinin duygularından ziyade bir bütün olarak yaşamını nasıl değerlendirdiğini ölçmektedir (OECD, 2023g).

Gelir artışı daha iyi yaşam standartlarının ve dolayısıyla daha iyi oluşun önemli bir bileşenidir. Daha yüksek ekonomik zenginlik kaliteli eğitim, barınma olanaklarına ve sağlık hizmetlerine erişimi artırabilir. Bu nedenle daha iyi yaşam endeksinin bir bileşeni olarak gelir alınmaktadır. Gelir için iki alt boyut hane halkı net düzeltilmiş harcanabilir gelir (bir hanenin mal veya hizmetlere harcayabileceği parayı temsil etmekte) ve hane halkı net serveti (sahip olunan altın, araçlar, gayrimenkuller, değerli eşyalar gibi sahip olunan öz varlıklar) olarak belirlenmektedir (OECD, 2023h). Hayattaki her şey parayla satın alınamayacak olsa da hem zenginlik hem de gelir bireylerin yaşamak istedikleri hayatı özgürce seçme imkânını arttırmaktadır (OECD, 2011).

Bireysel iyi oluş için iş sahibi olmak ve işten edinilen kazanç çok önemlidir. Bir işte çalışmak kişisel kimliği şekillendirdiği gibi sosyal ilişkiler için fırsat yaratır (OECD, 2011). İş sahibi olmak bireylerin toplumla bağlantıda olmasına, öz saygı oluşturmaya yardımcı olmaktadır. İş oranı, uzun dönem işsizlik, ortalama kazanç ve iş güvenliği dört alt boyutları ile daha iyi yaşam endeksinin iş temel boyutu ölçümlenmektedir (OECD, 2023i).

Daha iyi yaşam endeksinde ölçüm düzeylerinden biri konuttur. Ülkedeki kişilerin barınma koşulları dikkate alınmakta kişi başına düşen oda sayısı ve temel olanaklar olan temiz suya erişimin olması ile kanalizasyon imkânının olup olmadığı ölçümlenmektedir. Konut ölçümü başlığı altında konut harcaması da yer almaktadır. Kişilerin elektrik, su, gaz, kira, mobilya ve onarımları gibi konut maliyetleri hane bütçesinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır (OECD, 2023i). Konut, yaşam standartlarının önemli bir unsuru olup iyi barınma koşulları insanların sağlığı için gereklidir ve çocuk gelişimini etkilemektedir (OECD, 2011).

Literatür

Balešentis ve diğerleri (2011), 2008-2009 yılları verilerine dayalı AB üye ülkelerinin refah düzeyleri kıyaslamalarını yapmayı amaçlamıştır. Kıyaslamaların yapılmasında analizler için MULTIMOORA yöntemi uygulanmıştır. MULTIMOORA yöntemi uygulaması sonucu 2009 yılı itibarıyla “İrlanda, Hollanda, Danimarka, Avusturya, Fransa, Kıbrıs, Finlandiya, Almanya ve Belçika'nın” en yüksek refah seviyesine ulaştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan göreceli olarak en düşük refah düzeyine sahip ülkeler olarak Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Slovakya, Bulgaristan, Polonya, Macaristan, Estonya, Letonya ve Romanya değerlendirmesinin yapılabileceği belirtilmiştir. Tüm AB üye ülkeleri içinde en düşük refah seviyesi ise Çek Cumhuriyeti'nde belirlenmiştir.

Mizobuchi (2013) çalışmasında daha iyi yaşam endeksindeki bireysel göstergelerin bileşik bir göstergesinin oluşturulması önerisinde bulunmuştur. Çalışmada 11 daha iyi yaşam endeksinden alınan bireysel refah göstergeleri bileşik gösterge olarak bir araya getirilmiştir. 34 ülkenin en güncel verileri araştırmada kullanılmıştır. Bileşik bir göstergede toplamak için veri zarflama analizi (VZA) uygulaması yapılmıştır. VZA'dan belirlenen bileşik göstergenin kişi başına düşen GSYİH ve İnsani Gelişmişlik endeksi ile negatif ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Akar (2014) çalışmasında amaç OECD üye ülkeleri ile OECD üyesi olmayan ülkelerden Brezilya ve Rusya için ölçümü yapılan daha iyi yaşam endeksine göre ülkelerin kıyaslanmasını yaparak Türkiye'nin ülkeler içindeki yerini değerlendirmek olmuştur. Türkiye'nin çoğunlukla daha iyi yaşam endeksinde en düşük (olumsuz) değerleri alan ülkeler arasında yer aldığı belirlenmiştir. Türkiye, 11 kriterden oluşan daha iyi yaşam endeksinin üçünde en düşük değerlere sahip değilken geri kalan sekiz kriterde en düşük değerlere sahip 5 ülke arasında yer almıştır. OECD ülkeleri içinde Türkiye'nin genel itibarıyla en düşük daha iyi yaşam endeksi değerlerine sahip ülke olduğu belirlenmiştir.

Nikolaev (2014) çalışmasında OECD'nin daha iyi yaşam endeksine dayalı yaşam kalitesinin ölçülmesiyle yaşam kalitesi ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiye dair kanıtlar sunmuştur. 34 OECD Ülkesinde ekonomik özgürlük ve yaşam kalitesi incelemesi yapılmıştır. Daha iyi yaşam endeksinde yer alan on bir boyuttaki yirmiden fazla yaşam kalitesi göstergesi olan refah alanları ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Ekonomik özgürlük ile refah alanların çoğu arasında güçlü ve pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Ekonomik özgürlüğün toplum, güvenlik ve yaşam memnuniyeti gibi yaşam kalitesi boyutlarıyla en güçlü şekilde ilişkili olduğu saptanmıştır. Yüksek ekonomik özgürlüğün olduğu ülkelerde yaşayanların daha kaliteli ve daha yüksek maddi yaşam standardına sahip olduğu görülmüştür.

Eren Şenaras ve Çetin (2016) çalışması daha iyi yaşam endeksi temelinde OECD üye ülkelerinin, Brezilya ve Rusya'nın benzerlik ve benzezemeliklerinin değerlendirilmesidir. Çalışma verisine uygulama olarak çok boyutlu ölçekleme analizi seçilmiştir. Çalışma verisi sivil katılım, sağlık, iş, iletişim, konut, güvenlik, iş yaşam dengesi, gelir, eğitim, çevre, yaşam memnuniyeti kriterlerini kapsamıştır. OECD ülkeleri arasında Şili, Meksika, İsrail, Türkiye, Kore ülkelerinin genel eğilimden farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca, Yunanistan ile Rusya; Slovakya, Polonya, Estonya, Macaristan ve Portekiz'in genel eğilimden farklılık gösterirken kendi aralarında grup oluşturdukları görülmüştür. Birbirinden en uzak ve farklı algılanan ülkelerin İsviçre ile Meksika olduğu belirlenmiştir. Bulgarlar, OECD ülkeleri arasında Meksika, Türkiye, İsrail, Kore ve Şili'nin

farklılık gösterdiği yorumu yapılmıştır. Eğitim, iletişim, güvenlik, çevre, iş yaşam dengesi kriterlerinin birincil öneme sahip olmadığı belirlenirken iş ve yaşam memnuniyeti kriterinin birincil öneme sahip olduğu görülmüştür. Birbirinden en uzak ve benzemez algılanan kriterlerin yaşam memnuniyeti ile güvenlik ve sivil katılım ile iş yaşam dengesi olduğu belirlenmiştir.

Balestra ve diğerleri (2018), OECD daha iyi yaşam endeksinin 2011'deki lansmanından 2016 yılına kadar OECD'deki 88.000'den fazla kullanıcı daha iyi yaşam endekslerini paylaştığını belirtmişlerdir. Çalışmada refah tercihleri (insanların hayatta en çok neye değer verdiği) hakkında bilgi toplayan bu veri kümesini araştırılmış, bireysel ve ülke düzeyinde refah sonuçları eşleştirilmeye çalışılmıştır. Makalede bireylerin yaşam koşulları ve kültür açısından farklılık gösteren çok sayıda ülkeyi tercih ettiğine dair kanıtlar sunulmuştur. Çalışma OECD ülkelerinde yaşam memnuniyetinin, sağlık ve eğitimin en önemli konular olduğunu tespit etmiştir. Erkeklerin kadınlara kıyasla maddi koşullara daha önem verdiği, yaşam kalitesine ise daha az önem verdiği belirlenmiştir.

Başol (2018) makalesinde OECD üyesi ülkelerde Daha İyi Yaşam Endeksine ilişkin 2016 yılı verileri üzerinden yaşam tatminini etkileyen dinamiklerin neler olduğu incelenmiştir. Model geliştirme stratejisi ve yapısal eşitlik modellemesinin kullanımıyla araştırmanın sonuçları, yaşam tatmini üzerinde pozitif iş kalitesinin ve sağlığın pozitif etkisi olduğu ve yaşam tatmini üzerinde negatif iş kalitesi ile gelirin negatif etkisi olduğunu göstermiştir. Bulgulardan, sağlık durumunda görülen artışın yaşam tatminini yükselttiği ve pozitif iş kalitesinde olacak artışın da yaşam tatminini yükselttiği görülmüştür. Sağlık değişkeni yaşam tatminini üzerinde en kuvvetli etkiye sahip değişken olmuştur. Bu nedenle, sağlıklı yaşam şartlarının ve sağlığa yapılacak yatırımların mutluluk için oldukça önemli olduğunun göstergesi olduğu belirtilmiştir.

Peiró-Palomino ve Picazo-Tadeo (2018), OECD daha iyi yaşam endeksindeki refah alanlarını kapsayan bir bileşik refah göstergesi 35 OECD üye ülkeleri ile Güney Afrika, Rusya ve Brezilya için 2013-2016 dönemi için ele alınmıştır. Refah göstergeleri Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Şüphenin Faydası ilkesi (ŞFİ) ve Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden birleştirilmesiyle oluşturularak ülkelerin sıralamaları belirlenmiştir. İkinci aşamada hiyerarşik kümeleme analiziyle refah kümeleri oluşturulmuş ve kümeleme analizi sonucu refahın oldukça kutuplaştığı belirlenmiştir. Kümeleme analizinde nüfus büyüklüğü de analizlere dâhil edilmiştir, kümeleme analizi sonucu insanların büyük bir bölümünün refahının düşük olduğu belirlenmiştir. VZA-ŞFİ uygulamasıyla ülkelerin refah sıralamalarında en üstte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yer alırken en alt sırada Brezilya yer almıştır.

Çalışmada belirli bir daha iyi yaşam endeksi boyutuna atanan ağırlık üzerindeki memnuniyet seviyeleri etkisindeki heterojenliğin araştırılması için sonlu bir karışım modeli (a finite mixture model) yaklaşımı kullanılmıştır. Eğitim açısından, memnuniyet ağırlık ilişkisi tüm grup için pozitif iken küçük bir alt grup olan genç erkekler için pozitif ve yüksek katsayı değeri olmuştur. Gelir açısından, memnuniyet düzeyleri ve ağırlıklar arasında küçük grup için yüksek pozitif ilişki gösteriyorken büyük grup için istatistiksel olarak anlamlı olmayan negatif ilişki göstermiştir.

Koçhisarlı ve Özarı (2019) makalesinde OECD'nin İyi Yaşam Endeksinin göstergelerine göre refah ülkeleri olarak bilinen Norveç, Danimarka, Finlandiya ve İsveç'in en iyiden en kötüye doğru sıralamalarının yapılması amaçlanmıştır. Hangi ülkenin daha iyi yaşam

standartlarına sahip olduğu performans düzeyleri araştırılmıştır. Bu amaçla sıralamanın belirlenmesinde TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. TOPSİS yöntemi sonucu en iyi yaşam standartları performansına sahip ülkenin Finlandiya olduğu belirlenmiştir. En iyi yaşam standartları performansı sıralamasında ikinci sırada Danimarka, üçüncü sırada İsveç ve son sırada Norveç yer almıştır.

Türe (2019) araştırmasında OECD üye ülkelerinin 15 yıllık (2000-2014) dönemi en güncel verileri kullanılarak ülkelerin refah düzeylerine göre sıralaması belirlenmesi amaçlanmıştır. Entropy formülüyle Gri ilişkisel analizini bir arada kullanan metodolojik bir yaklaşım uygulayarak ülkeler arası refah değerlendirmesi yapılmıştır. Gri ilişkisel analizle OECD ülkelerinin refah düzeylerini sıralaması yapılmıştır. Türkiye'nin ülkeler arasındaki performans ölçümleri de ayrıca değerlendirilmiştir. 13 refah göstergesine dayalı Gri ilişkisel analizinin kullanımıyla performans sıralamaları sonucu İsviçre, İzlanda, Norveç, Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkelerin refah düzeyi açısından başarılı oldukları tespit edilmiştir. Yunanistan, Macaristan, Türkiye, Meksika gibi ülkelerin ise refah düzeyi açısından son sıralarda olduğu görülmüştür. Türkiye sıralamalarda sonlarda olmasına karşın son dönemlerde refahın çeşitli alanlarında ilerlemeler de kaydetmiş olduğu belirtilmiştir.

Hamarat ve diğerleri (2020) çalışmasında G10, OECD ve AB'ye üye ülkelerin Daha İyi Yaşam Endeksi göstergelerinde benzerlik ya da benzemezlik gösterip göstermediği araştırması yapılmıştır. 2017 yılı Daha İyi Yaşam Endeksi verileri kullanılmıştır. Ülkelerin benzerlik ya da benzemezlik gösterip göstermedikleri çok değişkenli analiz tekniklerinden bulanık kümeleme analiziyle araştırılmıştır. Bulanık kümeleme analizinde siluet ve ayrıştırma katsayıları açısından en uygun küme sayısının 2 ile 4 olduğu belirlenmiştir. İki küme durumunda kümelerden birinde G10, OECD ve AB'nin tümüne üye olan ülkelerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bu kümedeki ülkelerin genellikle G10 üye ülkeleri olup AB'nin gelişmiş ülkeleri olduğu görülmüştür. Dört küme sınıflamasında iki kümede gelişmekte olan ülkeler ile G10, OECD ve AB'nin tümüne de üye olan ülkelerin yer almıştır. Kümelerden birinde G10 ülkeleri yer almamıştır. ABD'nin tek başına ayrı bir küme oluşturarak diğer ülkelere ayrı refah özelliklerine sahip olduğu yorumu yapılmıştır. G10, OECD ve AB'den en az birine üye zengin gelişmiş ülkelerin bir kümede yaşam kalitesi endeksi yüksek değerli olarak sınıflanırken gelişmekte olan ülkelerin ise daha düşük yaşam kalitesi endeks seviyeleriyle bir arada kümelendiği belirlenmiştir.

Keklik ve diğerleri (2020), iş-yaşam dengesinin kurulabilmesi açısından iş dışında kalan zamanlarında çalışanların ailelerine ve kendilerine vakit ayırmalarının önemi üzerinde durmuşlardır. Çalışma OECD'nin daha iyi yaşam endeksinin ölçüldüğü ülkelerde iş ve yaşam dengesi 2018 yılı verilerine dayalı ülkelerin sınıflamalarının yapılmasını amaçlamıştır. Ülkelerin amaca yönelik sınıflamalarında kümeleme analizi kullanılmıştır. Çalışma süreleri incelemesinde en fazla çalışma süresinin Türkiye'ye ait olduğu en az çalışma süresinin ise Rusya'ya ait olduğu belirlenmiştir. En az boş zamanı olan ülkenin Türkiye en fazla boş zamanı olan ülkenin Fransa olduğu belirlenmiştir. Kümeleme analizinde 5 küme sınıflaması yapılmıştır. Kümeler arası farklılıklardan en yüksek çalışma saatine sahip ve en az boş vaktin olduğu kümede Türkiye ve Meksika'nın yer aldığı belirlenmiştir. Bireysel zamanın en yüksek ve çalışma zamanının en düşük olduğu kümede Norveç, Kanada, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerin olduğu belirlenmiştir.

Murat (2020) çalışmasında daha İyi Yaşam Endeksinin ölçümünün yapıldığı OECD üye ülkeleri ile Güney Afrika, Rusya ve Brezilya'nın daha iyi yaşam endeksine göre sıralamaları Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz (GRA) ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinde ağırlıklar belirlenmektedir. Ağırlıkların belirlenmesinde CRITIC, entropi, ortalama ağırlıklar ve standart sapma kullanılmıştır. Ülkeler GRA ile belirlenen gri katsayı puanlarına göre sıralanmıştır. En yüksek puana sahip ülkelerin "Norveç, Avustralya, ABD, Kanada, İzlanda, İsviçre, Danimarka ve İsveç" olduğu ve en düşük puana sahip ülkelerin "Güney Afrika, Türkiye, Meksika, Yunanistan, Brezilya, Şili" olduğu tespit edilmiştir. Yüksek refah seviyesi gösteren ülkelerin sosyo ekonomi bakımından benzer özellikler gösterdikleri belirlenmiştir. Düşük puanlı ülkelerin düşük refah düzeyi sebepleri arasında yolsuzluk, işsizlik, yüksek suç oranları, yüksek gelir eşitsizliği gibi faktörler belirtilmiştir.

Taşkaya (2020) çalışmasında Türkiye'deki iller için kişi başına düşen GSYİH ile daha iyi yaşam endeksinin genel endeks düzeyi arasında ilişki olup olmadığı ve illerin yaşam indeksi üzerinde kişi başına düşen GSYH'nin etkisi araştırılmıştır. GSYİH ile daha iyi yaşam indeksi arasında pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir. Sadece GSYH'nin açıklayıcı değişken olarak yer aldığı regresyon modelinde GSYH'nin daha iyi yaşam indeksi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir GSYH'nin daha iyi yaşam endeksindeki değişimin %45,2'sini açıkladığı belirlenmiştir. İkinci regresyon modelinde GSYH'nin, orta ve üstü gelir grubu hane oranının daha iyi yaşam indeksi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu belirlenmişken modelde daha iyi yaşam indeksi üzerinde kişi başına düşen tasarruf mevduatının anlamlı etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Kağızman ve Atan (2021) çalışmalarında 2016 ve 2017 yılları verileri üzerinden daha iyi yaşam indeksi için yeni bir ölçüm modeli geliştirilmiştir. Daha iyi yaşam endeksindeki ölçütler için ağırlıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Ağırlıkların belirlenmesinde uzmanlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir ve SWARA yöntemiyle ağırlıklar oluşturulmuştur. Belirlenen ağırlıklar kullanılarak COPRAS yöntemiyle alternatifler değerlendirilmiş ve model kurulmuştur. OECD'nin daha iyi yaşam endeksine alternatif olan modelde farklı sonuçlar hesaplanmıştır. Bununla birlikte, kurulan modelden elde edilen bulgular ile daha iyi yaşam indeksi bulguları arasında güçlü ilişki olduğu Spearman korelasyon katsayısıyla belirlenmiştir. Çalışma kapsamında kurulan model, OECD'nin daha iyi yaşam endeksine alternatif bir model olarak ortaya konmuştur.

Altintas (2022) çalışmasında daha iyi yaşam indeksi göstergeleri kullanılarak çok boyutlu ölçekleme analiziyle OECD ülkelerini gruplandırması yapılmıştır. OECD ülkelerine ilişkin 2019 yılı verileri kullanılmıştır. Çok boyutlu ölçekleme analizi sonucu ülkelerin iki boyutlu uzaydaki konumları elde edilmiş ve bazı ülkelerin ayrı kümeler oluşturduğu belirlenmiştir. Birleşik Krallık, ABD ve Lüksemburg diğer tüm ülkelerden ayrı konumlandığı belirlenmiştir. Letonya, Şili, Macaristan, Slovakya R., Yunanistan ve Estonya'nın ayrı bir küme oluşturduğu belirlenmiştir. Fransa, İsveç, Türkiye, İtalya, Japonya, Kolombiya, İsrail ve Kore iki boyutlu uzaydaki merkez etrafında kümelenmiş olarak belirlenmiştir.

Brzezińska (2022) araştırmasında 2017 yılı daha iyi yaşam indeksi verilerinden OECD üyesi ülkelerin sınıflamaları çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinden kümeleme analizi ve uygunluk analizine dayalı gerçekleştirilmiştir. Refahı tanımlayan 11 temel

kategoriden 24 değişken üzerinden benzer yapıdaki ülkelerin aynı kümede sınıflanması ve görselleştirilmesi (dendrogram ve algı haritası) sunumu yapılmıştır. Kümeleme analizi için ortalama bağlantı yöntemi, Ward yöntemi ve tam bağlantı yöntemi uygulanmış olup üç yöntemde de ülke sınıflamalarının aynı olduğu görülmüştür. Uygunluk analizinde benzer gruplama olduğu belirlenmiştir. Kümeleme analizi ve uygunluk analizi ülkelerin benzer refah düzeyine sahip kümelere ayırmaya olanak sağlamıştır. Çalışmada daha iyi yaşam endeksi ham veri sunumuna alternatif olarak çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinin kullanılabilceği gösterilmiştir.

Danış (2022) çalışmasında daha iyi yaşam endeksinin ölçümlendiği ülkelerin endekse göre sıralamalarının yapılmasında VIKOR, TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz (GRA) yöntemleri uygulanmıştır. Bu yöntemlerle belirlenen sıralama ile OECD daha iyi yaşam endeksiyle belirlenen sıralama kıyaslanmıştır. İki sıralama arasındaki ilişki Spearman korelasyon katsayısıyla araştırılmıştır. 2020 yılı ve en güncel verileri üzerinden OECD üye ülkeleri için sıralamalar belirlenmiştir. VIKOR, TOPSIS ve GRA yöntemlerinde farklı sıralamalar belirlenmiş ve bu sıralamalar da OECD daha iyi yaşam endeksi sıralamalarından farklı olarak belirlenmiştir. GRA ve VIKOR yöntemleri OECD daha iyi yaşam endeksi sıralamalarına en yakın sıralamayı vermiştir. Sonuçlar daha iyi yaşam endeksi sıralamalarında ve başka kurumların oluşturduğu veya oluşturacağı sıralamalarda farklı ağırlıklandırma stratejilerinin etkisinin incelenebileceğini ortaya koymuştur.

Erigüç ve Kartal (2022) çalışmasında OECD'nin daha iyi yaşam indeksine dayalı Türkiye İstatistik Kurumu'nun Türkiye için geliştirdiği Yaşam Memnuniyeti Endeksine dayalı çeşitli boyutların GSYİH üzerindeki etkisi incelenmiştir. Etkiyi araştırmak üzere regresyon analizi uygulanmıştır. Türkiye'nin iller düzeyinde "İllerde Yaşam Endeksi 2015" araştırmasına dayalı veriler çalışmaya dâhil edilmiştir. Geriye doğru seçimin yapıldığı regresyon analizi sonucu modelde kalan 5 yaşam endeksi değişkeninin GSYİH üzerindeki anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Bulgulara dayalı, kişi başına düşen GSYİH arttırabilmek için yeni çalışma alanları oluşturulması, istihdam oranının arttırılması, şebeke suyuna ve kanalizasyon imkanlarına erişimde kolaylığın sağlanmasının, yükseköğretim ve fakülte mezun sayısının arttırılması gibi iyileştirmelerin yapılmasının gerekli olduğu görüşü belirtilmiştir.

Castellano ve diğerleri (2023) çalışması refaha zaman içinde kalıcı olması durumunda sürdürülebilir olacağı bakış açısında olmuştur. Refahın nasıl sağlandığı ve OECD üye ülkelerinin kaynaklarından yararlanma düzeyinden veya üretim süreçlerinin revize edilip edilmeyeceği değerlendirmelerinde bulunulmuştur. OECD daha iyi yaşam endeksi değişkenleri kullanılarak 37 OECD ülkesinin tamamında refahın sağlanmasında verimliliğin değerlendirilmesinde veri zarflama analizi (VZA) uygulanmıştır. Çalışmada ölçeğe göre değişken getirili VZA hem girdi hem de çıktı yönelimli olarak gerçekleştirilmiştir. Yöntem kullanılarak 37 OECD ülkesinin yeni sıralaması sağlanmıştır. GSYİH arttıkça refahın arttığı ancak belirli bir eşige ulaştıktan sonra refahın GSYİH'ya daha az bağımlı hale geldiği belirlenmiştir. VZA'da teknik verimlilik, girdi kaynakları olarak emek ve sermaye ve çıktı olarak daha iyi yaşam endeksinin 18 değişkeni dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bazı ülkeler sosyal açıdan verimli olduğu halde teknik açıdan verimli olmadığı belirlenmiştir. En yoksul ülkelerin en kötü verimlilik puanı gösterdikleri saptanmıştır. Bununla birlikte, refah düzeyi yüksek ülkeler bu refah düzeylerini sağlamada her zaman etkili olmayabildiği belirtilmiştir. Danimarka ve

Finlandiya gibi ülkeler yüksek düzeyde refaha sahip olmalarına karşın ne teknik ne de sosyal açıdan verimli değil olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Çok boyutlu ölçekleme analizi, metrik ve metrik olmayan değişkenlere uygulanabilen değişkenlerin ya da birimlerin (nesnelerin, gözlemlerin, bireylerin) birbirlerine olan benzerlik ya da benzemezliklerine göre değişken ya da birimlerin iki veya çok boyutlu uzayda konumlandırılmalarının yapılmasını sağlayan çok değişkenli istatistiksel analiz tekniğidir. Birden fazla sayıda belirlenen araştırma değişkenlerine göre değişken veya birimlerin çok boyutlu uzayda konumlanmalarının görselleştirildiği bir analiz tekniğidir.

Çok boyutlu ölçekleme analizi, n sayıda birim arasındaki p sayıda değişkene dayalı belirlenen uzaklıklara bağlı olarak birimlerin (veya değişkenlerin) k ($k < p$) boyutlu bir uzayda grafiğini/görselini/haritasını belirlemeye, böylece birimler (veya değişkenler) arasındaki ilişkileri elde etmeye yardımcı olan grafik tabanlı bir analizdir. Birimler arasındaki uzaklıkların hesaplanabildiği ancak ilişkilerin bilinmediği durumlarda uzaklıklardan yararlanılarak birimler (veya değişkenler) arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışan bir analizdir (Alpar, 2013, s.393).

Çok boyutlu ölçekleme analizinde genel olarak metrik ölçekleme ve metrik olmayan ölçekleme olmak üzere iki yöntemden yararlanılır. Benzerlik ve benzemezlikler oransal veya aralıklı ölçekle ölçülmüş sürekli değişkenler üzerinden belirlemede metrik çok boyutlu ölçekleme, sıralama ölçekli kesikli değişkenlere dayalı belirlemede metrik olmayan çok boyutlu ölçekleme analizi tasarlanmıştır (Borg vd. 2013, s. 37-39).

Metrik çok boyutlu ölçeklemeden uzaklık matrislerinin veri yapısından bağımsız olarak elde edildiği ya da doğrudan var olduğu durumlarda yararlanılır (Alpar, 2013, s.393). n birim arasındaki uzaklıklar matrisi $\mathcal{D}$ olduğunda, bu birimler E^{n-1} boyutlu uzayda n nokta ile ifade edilmekte öyle ki her bir i ve j için d_{ij} 'ler δ_{ij} 'lere eşittir ve δ_{ij} uzaklık değerleri (1) denklemindeki metrik eşitsizliğini sağlamaktadır (Tatlıdil, 1996).

$$\delta_{ij} \leq \delta_{ik} + \delta_{kj}; \text{ tüm } i, j \text{ ve } k \text{ için} \quad (1)$$

Çok boyutlu ölçekleme analizi (1) koşulunu sağlayan birimlerin geometrik modelinin kurulmasını kapsamaktadır, ancak modelin mümkün olduğunca az boyutla temsili olması istenir. Ölçeklemede boyut sayısı indirilmesi yapılır (Tatlıdil, 1996).

i ve j birimleri arasındaki uzaklık ölçümünde en yaygın kullanılan ölçü Euclidean uzaklık ölçüsüdür. X veri matrisinde bulunan i ve j birimlerinin r boyutlu uzaydaki birbirlerine olan uzaklığı için Euclidean uzaklığı:

$$d_{ij} = \left[\sum_{k=1}^r (X_{ik} - X_{jk})^2 \right]^{1/2} \quad (2)$$

Çok boyutlu ölçekleme analizi, veri uzaklık matrisinden belirlenen uzaklıkların daha az boyutlu uzayda birimlerin konumlandırıldığı grafiksel gösterimidir. n birim arasında

$n(n-1)/2$ çift uzaklık hesaplanır. Belirlenen bu orijinal uzaklıklara göre daha az boyutlu bir geometrik gösterimle verilmesi için orijinal uzaklıklara koordinat sistemi çok yakın gösterim uzaklıkları elde edilmeye çalışılır. Orijinal uzaklıklar ile gösterim uzaklıkları arasındaki uygunluğu ölçen ölçüye stress ölçüsü adı verilir (Özdamar, 1999, s.481). Stress ölçüsüyle çok boyutlu ölçekleme analizinde verilere uygun boyut sayısına karar verilir. Analizde uygun boyut sayısını belirlemede en yaygın olarak kullanılan ölçülerden biri Kruskal'in stress ölçüsüdür ve Kruskal'in stress ölçüsü şöyle tanımlanır (Hair vd., 2014, s.496):

$$Stress = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij} - \hat{d}_{ij})^2}{\sum (d_{ij} - \bar{d})^2}} \quad (3)$$

Analizde uygun boyut sayısını belirlemede en yaygın olarak kullanılan ölçülerden bir diğeri de Young'ın formül 1 stress ölçüsüdür. Young'ın formül 1 stress ölçüsü (4) eşitliğinden belirlenir (Ding, 2018, s.50).

$$Stress = \sqrt{\frac{\sum (d_{ij}^2 - \hat{d}_{ij}^2)}{\sum d_{ij}^2}} \quad (4)$$

Burada d_{ij} : Gerçek uzaklık değeri, $\hat{d}_{ij}$: Tahmin edilen uzaklık değeri ve $\bar{d}$: Modelden tahmin edilen uzaklık ortalama değeridir. $\hat{d}_{ij}$ tahmin değerleri orijinal d_{ij} değerlerine yakınsadıkça stress değeri azalır, böylece birimler arasındaki uzaklıklar en iyi biçimde eşleşir (Ding, 2018, s.50).

Stress değeri hata kareler ortalamasına karşılık geleceği için değeri ne kadar küçük olursa tahmin edilen uzaklık değerleri orijinal uzaklık değerlerine o kadar iyi uyumlu demektir. Deneysel ve yapay verilerle oluşturulan deneylerle stress için aşağıda Tablo 1'deki değerlendirme yapılmıştır (Kruskal, 1964, s.3).

Tablo 1. Stress ölçütü (Kruskal, 1964, s.3)

Stress	20%	10%	5%	2½%	0%
Uyum iyiliği	Zayıf	Orta	İyi	Çok iyi	Mükemmel

Çok boyutlu ölçekleme analizinde stress değeriyle birlikte uyum endeksi olan R^2 hesaplaması da yapılır. Ham verilerin çok boyutlu ölçekleme analiziyle belirlenen model yapısına ne kadar uyduğunun ölçüsüdür. R^2 için 0,60 ve üzerinde değer alması durumu kabul edilebilir olarak dikkate alınır (Hair vd., 2014, s.497).

Çalışmanın Değişkenleri

Daha iyi yaşam endeksi değişkenleri Tablo 2'de yer almaktadır. Daha iyi yaşam endeksi 11 temel boyuttan ve toplamda 24 alt boyuttan oluşmaktadır.

Tablo 2. Daha iyi yaşam endeksi boyutları

Temel boyut	Alt boyut	Ölçüm düzeyi
Konut	Temel olanaklara sahip olmayan konutlar	Yüzde
	Konut harcaması	Yüzde
	Kişi başı oda sayısı	Oran
Gelir	Hane halkı net düzeltilmiş harcanabilir gelir	ABD Doları
	Hane halkı net serveti	ABD Doları
İş	İşgücü piyasası güvensizliği	Yüzde
	İş oranı	Yüzde
	Uzun vadeli işsizlik oranı	Yüzde
	Kişisel kazanç	ABD Doları
Toplum	Destek ağının kalitesi	Yüzde
Eğitim	Eğitimsel kazanımlar	Yüzde
	Öğrenci becerileri	Ortalama skor
	Eğitimde geçirilen yıllar	Yıl
Çevre	Hava kirliliği	Metreküp başına mikrogram
	Suyun kalitesi	Yüzde
Sivil katılım	Düzenlemelerin geliştirilmesi için paydaş katılımı	Ortalama skor
	Seçmen katılımı	Yüzde
Sağlık	Yaşam beklentisi	Yıl
	Kişisel bildirim dayalı sağlık durumu	Yüzde
Yaşam memnuniyeti	Yaşam Memnuniyeti	Ortalama skor
Güvenlik	Geceleri yalnız yürürken güvende hissetmek	Yüzde
	Cinayet oranı	Oran
İş yaşam dengesi	Çalışanların çok uzun saatler çalışması	Yüzde
	Boş zaman ve kişisel bakıma ayrılan zaman	Saat

2020 yılı için daha iyi yaşam endeksinde her ülkeye ait veri olmadığı için o boyuta ait eski tarihli veri ya da tahmin edilen değer kullanılarak hesaplamalar yapılabilmektedir. Çalışma kapsamında OECD ülkelerine ilişkin en güncel olan 2020 yılı verilerinin olduğu daha iyi yaşam endeksi alt boyutları (değişkenler) analizlere dâhil edilebilmiştir. Analizlerde yer alan alt boyutlara ilişkin kısaltma isimlendirmeleri kullanılmıştır. KBDO: Kişi Başına Düşen Oda Sayısı, İSTİHDAM: İstihdam Oranı, DAK: Destek Ağının Kalitesi, HK: Hava Kirliliği, SK: Su Kalitesi, DGYPK: Düzenlemelerin Geliştirilmesine Yönelik Paydaş Katılımı, SECMEN: Seçmen Katılımı, YB: Yaşam Beklentisi, KBDS: Kişisel Bildirime Dayalı Sağlık Durumu, YM: Yaşam Memnuniyeti, GH: Geceleri Yalnız Yürürken Güvende Hissetme, CO: Cinayet Oranı.

Bulgular

Bulgular bölümünü çok boyutlu ölçekleme analiziyle daha iyi yaşam endeksinde dayalı OECD ülkelerinin ülke sınıflamaları ve değişken sınıflamaları oluşturmuştur.

Çok boyutlu ölçekleme analiziyle çalışmaya dâhil edilen KBDO, İSTİHDAM, DAK, HK, SK, DGYPK, SECMEN, YB, KBDS, YM, GH, CO değişkenlerine dayalı OECD

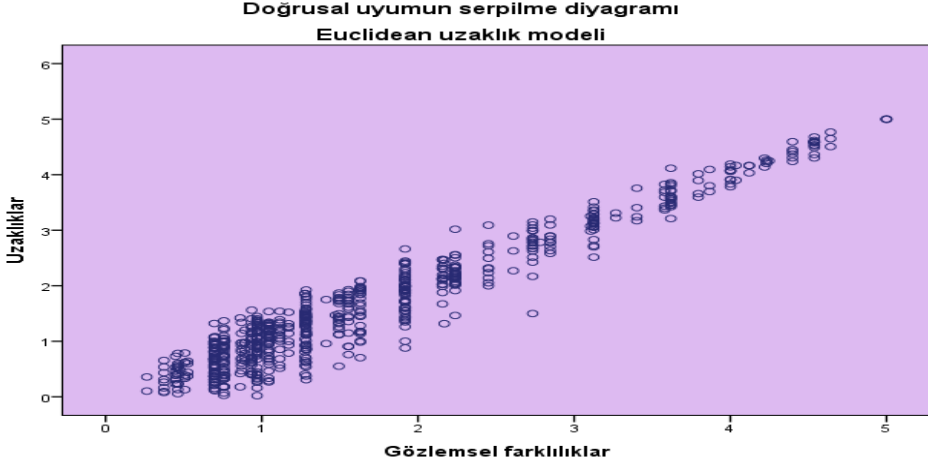
ülkelerinin birbirilerine göre iki boyutlu uzaydaki konumları belirlenmiştir. Değişkenlerin farklı ölçüm düzeyleri olduğu için değişkenlerde z standartlaştırma dönüşümü uygulanmıştır. Ülkelerin araştırma değişkenlerine göre birbirilerine olan uzaklıklarının hesaplamalarında Euclidian Uzaklık ölçümü kullanılmıştır. İstatistiksel analizler SPSS 24.0 paket programında yapılmıştır.

İki boyutlu uzayda stress değerleri ve uyum iyiliği incelemeleri yapılmıştır. Young s-stress değeri hesaplaması gelişmenin 0,001'den daha fazla iyileşme olmadığı duruma kadar sürdürülür (Boyle ve Katz, 1991: 9, Wilkinson, 2013: III-211). Tablo 3'den son yinelemede Young s-stress değeri 0,13982 olduğu ve Kruskal stress değeri 0,14962 olduğu görülmektedir. Bu iki değer iki boyutlu uzaydaki çözümleme için orta düzeyde uyum olduğu yorumuna karşılık gelmektedir. Uyum iyiliği incelemesinde $R^2=0,931$, 1'e yakın değerli olduğu için iki boyutlu uzayda çözümleme uyumun iyi olduğu yorumu yapılır. Stress değerleri ile R^2 değerlerinden iki boyutlu uzayda çözümleme yapmanın uygun olduğuna karar verilir.

Tablo 3. Stress ve uyum iyiliği bulguları

Young S-stress değeri		
Yineleme sayısı	S-stress	Gelişme
1	0,19440	
2	0,15367	0,040
3	0,14710	0,006
4	0,14390	0,003
5	0,14185	0,002
6	0,14055	0,001
7	0,13982	0,000
Kruskal Stress değeri = 0,14962		
$R^2= 0,931$		

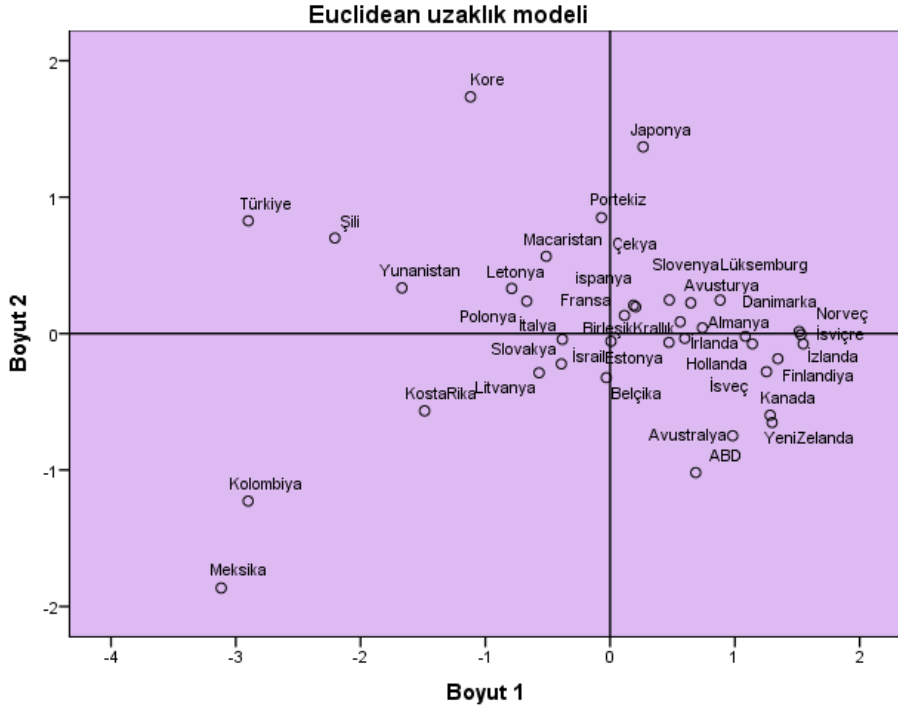
Aşağıda yer alan Şekil 1'deki Euclidian uzaklık modelinde doğrusal uyum serpilme diyagramından ülkeler arası gözlemsel farklılıklar ile uzaklık tahminleri arasında doğrusal bir ilişki yapısı olduğu gözlenmektedir. Doğrusal ilişki yapısı gözlemsel farklılıklar ile uzaklık tahminlerinin uyum içinde olduğunun bir göstergesi olmaktadır. Dolayısıyla, çok boyutlu ölçekleme analizinde iki boyutlu çözümün uygun ölçüm olduğu değerlendirilmiştir.

Şekil 1. Ülkelere göre Uzaklıklar ile Gözlemsel Farklılıkların Euclidean Uzaklık Modelinde Doğrusal Uyum Serpilme Diyagramı

Çok boyutlu ölçekleme analizinin çalışma verisinde ülkeler için Euclidean uzaklık modeline dayalı iki boyutlu uzaydaki çözümlemesi Şekil 2’de sunulmuştur. Çalışma değişkenlerine göre birbirine benzer yapıdaki ülkeler yakın konumda yer alırken birbirine benzemez yapıda olan ülkeler uzak konumda yer almaktadır. Çalışma kapsamında birbirine en benzeyen ülkeler iki boyutun sıfır noktasının kesiştiği yerde olan veya kesiştiği yere en yakın konumda olan ülkelerdir. İki boyutlu uzayda ayrı olarak uzakta konumlanan ülkeler ise diğer ülkelerle en az benzerlik gösteren ülkelerdir. Şekil 2 incelendiğinde Meksika, Kolombiya, Türkiye, Şili, Kore’nin diğer ülkelerden uzakta konum aldığı görülmektedir. Boyut 1’e göre en uzakta yer alan ülkelerin Meksika, Kolombiya ve Türkiye olmakla birlikte Şili’nin de uzakta konumlandığı görülmektedir. Boyut 2 dikkate alındığında Kore ve Japonya ile Meksika ve Kolombiya’nın en uzakta konumlanan ülkeler olduğu gözlenmektedir. Şekil 2’den OECD ülkeleri içinde çoğu Avrupa ülkesinin birbirine yakın konumlandığı görülmektedir.

Şekil 2. Çok Boyutlu Ölçekleme Analiziyle Ülkelerin İki Boyutlu uzayda konumlarının gösterimleri

Tablo 4’de yer alan stimulus koordinat değerlerine bakıldığında Boyut 1 için sıfır noktasına en yakın (en küçük değerli) olan ülke İsrail’dir, ikinci sırada en yakın olan ülke Belçika’dır. Boyut 1 için sıfır noktasına en uzak (en büyük değerli) olan ülke Meksika ve ikinci sırada sıfır noktasına en uzak olan ülke Türkiye’dir. Boyut 2 için sıfır noktasına en yakın ülke Danimarka ve ikinci sırada sıfır noktasına en yakın ülke Estonya’dır. Boyut 2 için sıfır noktasına en uzak olan ülke Meksika ve ikinci sırada sıfır noktasına en uzak ülke Kore’dir. Bu iki ülke Boyut 2’nin iki ayrı ucunda yer almaktadır.

Tablo 4. Ülke stimulus koordinat bilgileri

ULKE	Boyut 1	Boyut 2
Avustralya	1,0208	-0,7124
Avusturya	0,6468	,2409
Belçika	-0,0142	-,3582
Kanada	1,2940	-0,5918
Şili	-2,2394	0,5934
Kolombiya	-2,8661	-1,3035
Kosta Rika	-1,4716	-0,6074
Çekya	0,1927	0,2146
Danimarka	1,0777	0,0050
Estonya	0,4816	0,0069
Finlandiya	1,3525	-0,1168

Tablo 4 devamı

ULKE	Boyut 1	Boyut 2
Fransa	0,1046	0,1143
Almanya	0,5623	0,1048
Yunanistan	-1,6760	0,2301
Macaristan	-0,5253	0,5647
İzlanda	1,5391	-0,0242
İrlanda	0,7402	-0,0191
İsrail	0,0120	-0,0475
İtalya	-0,3777	-0,0602
Japonya	0,2244	1,3750
Kore	-1,1339	1,7273
Letonya	-0,7879	0,4008
Litvanya	-0,5696	-0,2419
Lüksemburg	0,8765	0,2321
Meksika	-3,0802	-1,9206
Hollanda	1,1371	-0,0498
Yeni Zelanda	1,3072	-0,6432
Norveç	1,5065	0,0585
Polonya	-0,6749	0,2418
Portekiz	-0,0968	0,8555
Slovakya	-0,3830	-,2144
Slovenya	0,4628	0,2603
İspanya	0,1724	0,1575
İsveç	1,2654	-0,2261
İsviçre	1,5313	0,0366
Türkiye	-2,9287	0,7260
Birleşik Krallık	0,5965	-0,0161
ABD	0,7208	-0,9927

Bu aşamada ülkelere ait daha iyi yaşam endeksinde yer alan ve çalışmaya dahil edilen değişken bilgileri incelenerek değerlendirmeler yapılabilir. Tablo 5 ve Tablo 6'da ülkelerin çalışma değişkenlerine ait bilgileri sunulmuştur. Tablo 5'de KBDO, İSTİHDAM, DAK, HK, SK ve DGYPK değişkenlerine yer verilmiştir. Tablo 5'ten KBDO: Kişi Başına Düşen Oda Sayısı için en düşük değerler Kolombiya, Türkiye, Meksika, Polonya ve Slovakya'ya aittir, en yüksek değerler ise Kanada, ABD, Yeni Zelanda'ya aittir. İSTİHDAM: İstihdam Oranı için en düşük değer Türkiye'ye ait olup sonraki en küçük değere sahip ülkeler Kosta Rika, Şili ve Yunanistan'dır. DAK: Destek Ağının Kalitesi için en düşük değerler Meksika, Yunanistan, Kolombiya, Kore, Kosta Rika ve Türkiye ülkelerine ait iken en yüksek değerler Çekya, Finlandiya, İrlanda, Norveç ve İzlanda'ya aittir. HK: Hava Kirliliği konusunda en yüksek hava kirliliğinin olduğu ülkeler Şili, Türkiye ve Kore olurken en düşük hava kirliliğinin olduğu ülkeler Yeni Zelanda, Estonya, İsveç ve Finlandiya'dır. SK: Su Kalitesi için en düşük kalitenin olduğu ülkeler Meksika, Şili ve Türkiye iken en yüksek kalitenin olduğu ülkeler Finlandiya, İzlanda, İsveç ve Norveç'tir. DGYPK: Düzenlemelerin Geliştirilmesine Yönelik Paydaş Katılımı için en düşük değerler Macaristan, Şili, Avusturya, İrlanda, Türkiye ve Japonya ülkelerine ait iken en yüksek değerler Birleşik Krallık, ABD ve Hollanda ülkelerine aittir.

Tablo 5. Ülkelerin daha iyi yaşam endeksi KBDO, İSTİHDAM, DAK, HK, SK DGYPK alt boyutlarına ilişkin değerleri

ULKE	KBDO	İSTİHDAM	DAK	HK	SK	DGYPK
Avustralya	1,7	73	93	6,7	92	2,7
Avusturya	1,6	72	92	12,2	92	1,3
Belçika	2,1	65	90	12,8	79	2
Kanada	2,6	70	93	7,1	90	2,9
Şili	1,9	56	88	23,4	62	1,3
Kolombiya	1	58	80	22,6	82	1,4
Kosta Rika	1,2	55	82	17,5	87	1,8
Çekya	1,5	74	96	17	89	1,6
Danimarka	1,9	74	95	10	93	2
Estonya	1,7	74	95	5,9	86	2,7
Finlandiya	1,9	72	96	5,5	97	2,2
Fransa	1,8	65	94	11,4	78	2,1
Almanya	1,8	77	90	12	91	1,8
Yunanistan	1,2	56	78	14,5	67	1,8
Macaristan	1,4	70	94	16,7	81	1,2
İzlanda	1,6	78	98	6,4	97	2,1
İrlanda	2,1	68	96	7,8	80	1,3
İsrail	1,2	67	95	19,7	77	2,5
İtalya	1,4	58	89	15,9	77	2,5
Japonya	1,9	77	89	13,7	87	1,4
Kore	1,5	66	80	27,3	82	2,9
Letonya	1,2	72	92	12,7	83	2,2
Litvanya	1,5	72	89	10,5	83	2,4
Lüksemburg	2	67	91	10	85	1,7
Meksika	1,1	59	77	20,3	75	3,2
Hollanda	2	78	94	12,2	91	2,6
Yeni Zelanda	2,4	77	95	6	85	2,5
Norveç	2,1	75	96	6,7	98	2,2
Polonya	1,1	69	94	22,8	82	2,6
Portekiz	1,7	69	87	8,3	89	1,5
Slovakya	1,1	68	95	18,5	81	3
Slovenya	1,6	71	95	17	93	2,5
İspanya	1,9	62	93	10	76	1,8
İsveç	1,7	75	94	5,8	97	2
İsviçre	1,9	80	94	10,1	96	2,3
Türkiye	1	48	85	27,1	62	1,5
Birleşik Krallık	2	75	93	10,1	82	3,1
ABD	2,4	67	94	7,7	88	3,1
OECD Ortalaması	1,68	68,7	91,1	13,2	84,5	2,15
Standart Sapma	0,41	7,59	5,42	6,15	8,95	0,58

: Olumlu değer

: Olumsuz değer

Tablo 6'da ülkelerin SECMEN, YB, KBDS, YM, GH ve CO değişken bilgilerine yer verilmiştir. Daha iyi yaşam endeksi alt boyutlarından SECMEN: Seçmen Katılımı boyutuna ilişkin en düşük değerler Şili, Portekiz, İsviçre, Kolombiya ve Slovenya'ya ait iken en yüksek değerler Avustralya, Belçika, Lüksemburg'a aittir. YB: Yaşam Beklentisi boyutunda en düşük yaşam beklentisi değerleri Kolombiya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Meksika ülkeleri için olmuşken en yüksek yaşam beklentisi değerleri Japonya,

İspanya, İsviçre için belirlenmektedir. KBDS: Kişisel Bildirime Dayalı Sağlık Durumu için en düşük değerler Japonya, Kore, Litvanya ve Letonya ülkelerine ait iken en yüksek değerler Kanada, Yeni Zelanda ve ABD ülkelerine aittir. YM: Yaşam Memnuniyeti en düşük olan ülkeler Kolombiya, Yunanistan, Kore, Portekiz, Türkiye ve Meksika ülkeleri iken en yüksek olan ülkeler Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Hollanda ve İsviçre'dir.

Tablo 6. Ülkelerin daha iyi yaşam endeksi SEC MEN, YB, KBDS, YM, GH, CO alt boyutlarına ilişkin değerleri

ULKE	SEC MEN	YB	KBDS	YM	GH	CO
Avustralya	92	83	85	7,1	67	0,9
Avusturya	76	82	71	7,2	86	0,5
Belçika	88	82,1	74	6,8	56	1,1
Kanada	68	82,1	89	7	78	1,2
Şili	47	80,6	60	6,2	41	2,4
Kolombiya	53	76,7	80	5,7	50	23,1
Kosta Rika	66	80,5	73	6,3	47	10
Çekya	62	79,3	62	6,9	77	0,7
Danimarka	85	81,5	70	7,5	85	0,5
Estonya	64	78,8	57	6,5	79	1,9
Finlandiya	69	82,1	68	7,9	88	1,2
Fransa	75	82,9	67	6,7	74	0,4
Almanya	76	81,4	66	7,3	76	0,4
Yunanistan	58	81,7	79	5,8	69	1
Macaristan	70	76,4	58	6	74	0,9
İzlanda	81	83,2	77	7,6	85	0,3
İrlanda	63	82,8	84	7	76	0,5
İsrail	67	82,9	74	7,2	80	1,5
İtalya	73	83,6	73	6,5	73	0,5
Japonya	53	84,4	37	6,1	77	0,2
Kore	77	83,3	34	5,8	82	0,8
Letonya	55	75,5	47	6,2	72	3,7
Litvanya	57	76,4	46	6,4	62	2,5
Lüksemburg	90	82,7	72	7,4	87	0,2
Meksika	63	75,1	66	6	42	26,8
Hollanda	79	82,2	75	7,5	83	0,6
Yeni Zelanda	82	82,1	86	7,3	66	1,3
Norveç	78	83	75	7,3	93	0,6
Polonya	68	78	60	6,1	71	0,5
Portekiz	49	81,8	50	5,8	83	0,7
Slovakya	66	77,8	65	6,5	76	0,8
Slovenya	53	81,6	67	6,5	91	0,4
İspanya	72	83,9	75	6,5	80	0,7
İsveç	87	83,2	76	7,3	79	1,1
İsviçre	45	84	81	7,5	86	0,3
Türkiye	86	78,6	67	4,9	59	1
Birleşik Krallık	68	81,3	73	6,8	78	0,2
ABD	65	78,9	88	7	78	6
OECD Ortalaması	69,11	80,98	68,61	6,69	73,84	2,56
Standart Sapma	12,51	2,572	13,12	0,67	12,98	5,66

Olumlu değer

Olumsuz değer

Sonuç

İyi oluş kişiden kişiye farklılık gösteriyor olmasına karşın herkes refah içinde yaşamak sağlıklı iyi bir yaşam sürmek istemektedir. Ülke vatandaşlarının ne kadar İyi olduğu ülke yönetimleri tarafından ölçümlenmek istenmektedir. Ülkelerin iyi oluş bakımından kıyaslanabileceği daha iyi yaşam endeksi geliştirilmiştir. Daha iyi yaşam endeksi OECD ülkeleri ile Rusya, Brezilya ve Güney Afrika için ölçümlenmektedir. Çalışma kapsamında daha iyi yaşam endeksine göre OECD ülkelerinin birbirilerine göre konumu araştırılmıştır.

Araştırmalarda birden fazla sayıda değişken üzerinden değerlendirmeler yapılmak istenildiğinde çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerine başvurulmaktadır. Çalışma kapsamında daha iyi yaşam endeksi boyutlarına (değişkenlerine) göre OECD ülkelerinin birbirilerine göre nasıl konumlandığı araştırılmıştır. Tüm değişkenler ayrı ayrı incelendiğinde ülkelerin birbirine göre konumlandırılmalarının yapılması oldukça güç olmaktadır. Hâlbuki çok değişkenli analiz tekniklerinden biri olan çok boyutlu ölçekleme analizi birden fazla sayıda değişkene dayalı benzerlik ve benzemezliklerin uzaklık ölçümlerine göre ülkelerin birbirilerine göre konumlandırılmalarının yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu nedenle de ülkelerin birden fazla sayıda değişkene göre konumlarının belirlenmesinde kullanılan analizlerden biri olan çok boyutlu ölçekleme analizi çalışmanın yöntemi olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında çok boyutlu ölçekleme analizi uygulanarak OECD ülkelerinin birbirilerine göre konumları belirlenmiştir. Böylece de çok boyutlu ölçekleme analizi ülkeler hakkında genel yargılarda bulunma olanağını sağlamıştır.

Çok boyutlu ölçekleme analiziyle ülkelerin iki boyutlu uzayda konumlarının gösterildiği Şekil 2'den Boyut 1 ve Boyut 2'nin sıfır noktasına yakın bölgede konumlanan ülkelerin daha iyi yaşam endeksi boyutlarında genel itibarıyla daha iyi değerlere sahip ülkeler olduğu söylenebilmektedir. Bu bölgede yer alan ülkeler çalışma kapsamındaki daha iyi yaşam endeksi değişkenlerinde OECD ortalama değerine göre olumlu değerler bakımından daha iyi seviyede oldukları Tablo 5 ve Tablo 6'dan belirlenebilmektedir.

Şekil 2'den Boyut 1 ve Boyut 2'ye göre sol alt köşesinde yer alan Kolombiya ve Meksika en olumsuz daha iyi yaşam endeksi değerlerine sahip ülkelerdir. Kolombiya ve Meksika daha iyi yaşam endeksi değişkenlerinde OECD ortalama değerine göre olumlu yapıdaki değişkenler için ortalamanın altında kalırken olumsuz yapıdaki değişkenler için ortalamanın üstünde değerlere sahiptir. Kolombiya ve Meksika daha iyi yaşam endeksi değişkenlerinde OECD ortalama değerine göre olumsuz seyir gösteren ülkeler olarak tüm ülkelerden ayrı olarak konumlanmıştır.

Türkiye ve Şili ise Şekil 2'de OECD ülkeleri içinde ayrı konumlanan iki ülke olmuştur. Türkiye ve Şili daha iyi yaşam endeksinin çoğu boyutuna göre olumsuz değerlere sahip ülkeler iken bazı değerlerine göre az sayıda da olsa olumlu göstergelere sahip ülkeler olarak belirlenmektedir. Bu nedenle çoğu ülkeden uzakta konumlanmasıyla birlikte Kolombiya ve Meksika'dan da ayrı konumlanmışlardır.

Kore de çoğu ülkeye göre Şekil 2'de ayrı ve uzakta konumlanan ülke olmuştur. Kore daha iyi yaşam endeksi boyutlarının çoğunda olumlu değerlere sahip olmasına karşın DAK, HK, KBDS, YM boyutlarında olumlu olmayan değerlere sahip ülkedir. Bu nedenle de

daha iyi yaşam endeksi boyutlarında olumlu değerlere sahip ülkelerden ayrı konumlanmıştır.

Çok boyutlu ölçekleme analiziyle Meksika, Kolombiya, Türkiye, Şili, Kore'nin diğer ülkelerden uzakta konumlandığı; Birleşik Krallık, Estonya ve diğer çoğu Avrupa ülkelerinin iki boyutlu uzayda merkez etrafında gruplanmış olduğu belirlenmiştir. Ancak literatür incelemelerinden Altintas (2022) çalışmasında ise Birleşik Krallık, ABD ve Lüksemburg diğer tüm ülkelerden ayrı konumlandığı ve Fransa, İsveç, Türkiye, İtalya, Japonya, Kolombiya, İsrail ile Kore iki boyutlu uzayda merkez etrafında kümelenmiş olarak belirlenmiştir. Altintas (2022) çalışmasında standartlaştırılmamış değişkenlere dayalı analiz yapılmışken bu çalışmada z standartlaştırılmış değişkenlere dayalı analiz yapılmıştır. Analiz bulguları bu nedenle farklılık göstermiş olabileceği söylenebilir. Çok değişkenli analizlerde çoğu zaman ölçüm düzeyleri farklı olan değişkenlerin aynı ölçüm düzeyinde olması daha iyi sonuç verebilmektedir. Bu amaçla değişkenlerde standartlaştırma uygulanarak değişkenler aynı ölçüm düzeyine dönüştürülebilmektedir. Kümeleme analizi ve çok boyutlu ölçekleme analizinde çoğu kez değişkenlerin standartlaştırılması yoluna gidilir (Alpar, 2013). Bununla birlikte, Altintas (2022) çalışması 2019 yılı OECD verilerine dayalı yürütülmüşken bu çalışmada 2020 en güncel verileri kullanılmıştır.

Ülkelerin daha iyi yaşam endeksi boyutlarına göre iyi göstergelere sahip olması ülke vatandaşlarının iyi oluşu için gerekli görülmektedir. Ülkelerin vatandaşlarına daha iyi bir yaşam sunabilmeleri için daha iyi yaşam endeksi göstergelerini kendilerine temel alabilirler. İyi göstergelere sahip ülkelerin yapmış oldukları uygulamalar yürütülen politikalar takip edilerek iyi göstergelerin olmadığı ülkelerde uygulamaya konması gerekli görülmektedir. Çok boyutlu ölçekleme analizi daha iyi yaşam endeksi göstergelerinin tümünün birlikte analizde yer almasına olanak tanımaktadır. Daha iyi yaşam düzeylerine dayalı olarak ülkelerin birbirine olan konumlarının araştırılmasında çok boyutlu ölçekleme analizi kullanılmasıyla ülkelerin politika belirlemelerine yardımcı olunabileceği düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%100) Veri Toplanması: 1. Yazar (%100) Veri Analizi: 1. Yazar (%100) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%100)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%100) Data Acquisition: 1. Author (%100) Data Analysis: 1. Author (%100) Writing up: 1. Author (%100) Submission and Revision: 1. Author (%100)

Kaynakça

- Akar, S. (2014). Türkiye’de daha iyi yaşam endeksi: OECD ülkeleri ile karşılaştırma. *Journal of Life Economics*, 1, 1-12.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Ankara: Detay yayıncılık.
- Altıntaş, T. (2022). Grouping OECD Countries According to Better Life Index Indicators by Multidimensional Scaling Analysis. *Cognizance Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(12), 18-22.
- Aydan, S., Bayın Donar, G. ve Arikan, C. (2022). Impacts of economic freedom, health, and social expenditures on well-being measured by the better life index in OECD countries. *Social Work in Public Health*, 37(5), 435-447. doi: 10.1080/19371918.2021.2018083
- Balešentis, T. A. ve Brauers, W. K. M. (2011). Multi-objective optimization of well-being in the European union member states, *Ekonomika istraživanja*, 24(4), 1-15.
- Balestra, C., Boarini, R. ve Tosetto, E. (2018). What matters most to people? evidence from the OECD better life index users’ responses. *Soc Indic Res*, 136, 907-930.
- Başol, O. (2018). OECD ülkelerinde yaşam tatmini üzerine bir değerlendirme, *İŞ, GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(3), 67-86.
- Boarini, R., Kolev, A. ve McGregor, A. (2014). Measuring well-being and progress in countries at different stages of development: Towards a more universal conceptual framework (OECD Development Centre Working Paper No. 325). OECD iLibrary web sayfasından erişildi: https://www.oecd-ilibrary.org/development/measuring-well-being-and-progress-in-countries-at-different-stages-of-development_5jxss4hv2d8n-en
- Borg, I. Groenen, P.J.F., Mair, P. (2013). *Applied Multidimensional Scaling*. New York: Springer.
- Boyle, J. & Katz, I. (1991). Multidimensional scaling of the eight state questionnaire and the differential emotions scale. Erişim adresi: https://works.bepress.com/greg_boyle/137/
- Brzezińska, J. (2022). A study on the OECD better life index using multivariate statistical analysis. *Argumenta Oeconomica*, 1(48), 235-245.
- Castellano, R., De Bernardo, G. ve Punzo, G. (2023). Well-being in OECD countries: An assessment of technical and social efficiency using data envelopment analysis. *International Review of Economics*, 70, 141-176.
- Danış, Y. A. (2022). OECD Ülkelerinin TOPSIS, VIKOR ve GRA yöntemleri kullanılarak refah göstergelerine göre sıralanması ve bütünlük bir çözüm önerisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(2), 433 – 454.
- Ding, C. S. 2018. *Fundamentals of applied multidimensional scaling for educational and psychological research*. Switzerland: Springer International Publishing AG.
- Eren Şenaras, A. ve Çetin, I. (2016), OECD ülkelerinde refahın daha iyi yaşam endeksi ile analizi, *PARADOKS: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 12(2), 31-51.

Erigüç, G. ve Kartal, N. (2022). İllerde yaşam endeksi göstergelerinin bazıları ve sağlık göstergelerinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerine etkisinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 213-222.

Fleche, S., Smith, C. ve Sorsa, P. (2012). *Exploring determinants of subjective wellbeing in OECD countries: Evidence from the world values survey* (OECD Statistics Working Papers No 46). OECD iLibrary web sayfasından erişildi: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/exploring-determinants-of-subjective-wellbeing-in-oecd-countries_5kg0k6zlc5k-en

Frijters, P., Clark, A. E., Krekel, C. ve Richard, L. (2020). A happy choice: wellbeing as the goal of government. *Behavioural Public Policy*, 1-40.

Hair J. F., William J., Barry C. B., Babin J. ve Anderson R. E. (2014). *Multivariate data analysis*. USA: Pearson Education Limited.

Hamarat, B. , Uysal Şahin, Ö. ve Kevşek, H. (2020). OECD, AB ve G-10 ülkelerinin yaşam kalitesi göstergelerine göre benzerliklerinin belirlenmesi: Bulanık kümeleme analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(38), 84-112.

Kağızman, M. A. ve Atan, M. (2021). Daha iyi yaşam endeksine (DİYE) göre OECD ülkelerinde karşılaştırmalı analiz. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 11(2). 379-392.

Karacan, R. ve Cengiz, V. (2019, Kasım). *A Study on economic growth and well-being metrics of better life index (the case G7 countries)*. International Congress of Management, Economy and Policy kongresinde sunulan bildiri, İstanbul, Türkiye.

Keklik, A., Başol, O. ve Yalçın, E.C. (2020). İş-yaşam dengesinin daha iyi yaşam endeksi çerçevesinde değerlendirilmesi: OECD ülkeleri üzerine bir inceleme. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 20-33.

Koçhisarlı, S. ve Özarı, Ç. (2019). İyi yaşam endeksi göstergeleri dikkate alınarak iskandinav ülkelerinin TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(94), 466-480.

Kruskal, J. B. (1964). Multidimensional scaling by optimizing goodness of fit to a nonmetric hypothesis. *Psychometrika*, 9(1), 1-27.

Mizobuchi, H. (2014). Measuring world better life frontier, a composite indicator for OECD better life index. *Social Indicators Research*, 118(3), 987-1007.

Murat, D. (2020). The Analysis of the well-being levels of OECD countries with grey relational analysis. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 83-107.

Nikolaev, B. (2014). Economic Freedom and Quality of Life: Evidence from the OECD's Your Better Life Index. *The Journal of Private Enterprise* 29(3), 2014, x-xx, 1-35.

OECD (2011), How's Life? Measuring well-being, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264121164-en>

OECD (2013), How's Life? 2013: Measuring Well-being, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201392-en>

OECD (2013), How's Life? 2013: Measuring Well-being, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201392-en>

OECD (2015), *How's Life? 2015: Measuring Well-being*, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/how_life-2015-en

OECD (2020). *How's Life? 2020. Measuring Well-being*. <https://www.oecd.org/wise/how-s-life-23089679.htm>

OECD World Forum (2009, Ekim). *Quality of life index in Korea: Why we need it & how to apply*. The 3rd OECD World Forum on Statistics, Knowledge and Policy Charting Progress, Building Visions, Improving Life Busan, Korea.

OECD (2021, Eylül). *Better life initiative: Measuring well-being and progress*. Erişim adresi: <http://www.oecd.org/statistics/better-life-initiative.htm>

OECDBLI (2023a, Eylül). *OECD Better Life Index. What's the Better Life Index?* Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/about/better-life-initiative/#top>

OECDBLI (2023b, Eylül). *Better Life Index Topics*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/>

OECDBLI (2023c, Eylül). *Better Life Index Topics: Health*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/health/>

OECDBLI (2023ç, Eylül). *Better Life Index Topics: Work-Life Balance*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/>

OECDBLI (2023d, Eylül). *Better Life Index Topics: Education*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/education/>

OECDBLI (2023e, Eylül). *Better Life Index Topics: Civic Engagement*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/civic-engagement/>

OECDBLI (2023f, Eylül). *Better Life Index Topics: Safety*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/safety/>

OECDBLI (2023g, Eylül). *Better Life Index Topics: Life Satisfaction*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>

OECDBLI (2023h, Eylül). *Better Life Index Topics: Income*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/income/>

OECDBLI (2023ı, Eylül). *Better Life Index Topics: Jobs*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/jobs/>

OECDBLI (2023i, Eylül). *Better Life Index Topics: Housing*. Erişim adresi: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/housing/>

Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi – 2 (çok değişkenli analiz)*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Peiró-Palomino, J. ve Picazo-Tadeo, A. J. (2018), OECD: one or many? Ranking countries with a composite well being indicator. *Social Indicators Research*, 139(3), 847–869.

Taşkaya, S. (2020). İllerin kişi başına düşen gayrisafı yurtiçi hâsılasının daha iyi yaşam endeksi üzerine etkisi- İller düzeyinde bir analiz. *Sosyoekonomi*, 28(45), 87-98.

Tatlıdil, H. (1996). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Akademi Matbaası.

Türe, H. (2019). OECD Ülkeleri İçin Refah Ölçümü: Gri İlişkisel Analiz Uygulaması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 310-327.

von Reumont, L. Schöb, R. ve Hetschko, C. (2017). *Embedding Effects in the OECD Better Life Index*. VfS Annual Conference 2017 (Vienna), Alternative Structures for Money and Banking 168133, Verein für Socialpolitik, German Economic Association.

Voukelatou, V., Gabrielli, L., Miliou, I., Cresci, S., Sharma, R., Tesconi, M. ve Pappalardo, L. (2021). Measuring objective and subjective well-being: dimensions and data sources. *International Journal of Data Science and Analytics*, 11, 279-309.

Wilkinson, L. (2013). Multidimensional Scaling, III-185- III-214, Erişim adresi: http://cda.psych.uiuc.edu/mds_509_2013/readings/systat_scaling_manual.pdf

2024, 13 (3), 1157-1172 | Research Article

Moderated Mediation Analysis Between Burnout and Suicidal Ideation Among Physicians in Türkiye: The Role of Meaning of Life and Satisfaction with Life

Metin Erdem¹

Hıdır Apak²

Abstract

In recent years, there has been a belief that there has been an increase in the rate of physician suicides in Türkiye due to the agenda of physician suicides in traditional and social media. While the profession of physician is considered one of the risky professions in terms of suicide ideation, some researchers state that there is no such effect among physicians, those who say that the profession is a risk factor for suicide usually explain that burnout is the cause. However, it is insufficient to explain physician suicides as a cause of burnout alone. In this study, a moderated mediation model was examined to explain how the indirect effect of burnout on physicians' suicidal ideation, through presence of meaning of life (PML), is managed by life with satisfaction (SWL). The sample consisted of 214 physicians working in Türkiye. Data were collected from the participants using Demographic Data, the Burnout Scale-Short Form, Life Satisfaction Scale, Meaning of Life Scale and Suicide Probability Scale. The analysis was tested through PROCESS Macro programme. In order to verify the significance of indirect effects, 5000 bootstrap random samples were used. The findings indicate that meaning of life acts as a mediator between burnout and suicidal ideation and that this mediation is influenced by life satisfaction in conclusion, this study examined the effect of burnout on suicide and the results suggest that the meaning of life and life satisfaction may play a protective role in relation to suicidal ideation.

Keywords: Burnout, Suicide Ideation, Meaning of Life, Satisfaction with Life, Moderated Mediation

Erdem, Metin & Apak, Hıdır (2024). Moderated Mediation Analysis Between Burnout and Suicidal Ideation Among Physicians in Türkiye: The Role of Meaning of Life and Satisfaction with Life, *Journal of the Human and Social Science Research*, 13 (3), 1157-1172.

<https://doi.org/itobiad.1483412>

Date of Submission	13.05.2024
Date of Acceptance	15.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., Bingöl University, Faculty of Science and Art, Social Work, Bingöl, Türkiye, metin.erdem.21@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9192-6102

² Assoc Prof., Mardin Artuklu University Faculty of Health Science, Social Work, Mardin, Türkiye, hidrapak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2330-3093

Türkiye'deki Doktorlarda Tükenmişlik ve İntihar Düşüncesi Arasında Moderatörlü Aracılık Analizi: Yaşam Anlamı ve Yaşam Doyumunun Rolü

Metin Erdem¹

Hıdır Apak²

Öz

Son yıllarda Türkiye'de geleneksel ve sosyal medyada doktor intiharlarının gündem olması nedeniyle doktor intiharları oranında bir artış olduğu kanısı olmuştur. Doktorluk mesleği intihar konusunda riskli mesleklerden biri sayılırken bazı araştırmacılar böyle bir etkinin olmadığını ifade etmektedirler. Doktorlarda mesleğin intihar için riski faktörü olduğunu söyleyenler genellikle bu duruma tükenmişliğin neden olduğunu düşünmektedirler. Ancak doktor intiharlarına tek başına tükenmişliğin bir neden olarak gerekçe gösterilmesi yetersizdir. Bu çalışmada, tükenmişliğin doktorların intihar etme düşüncesi üzerindeki dolaylı etkisinin, yaşamın anlamının varlığı (PML) aracılığıyla, yaşam doyumu (SWL) tarafından nasıl yönetildiğini açıklamak için bir moderatör aracılık modeli incelenmiştir. Örneklem Türkiye'de çalışan 214 doktordan oluşmaktadır. Katılımcılardan Demografik Bilgiler, Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu, Yaşam Doyumu Ölçeği, Yaşamın Anlamı Ölçeği ve İntihar Olasılığı Ölçeği kullanılarak veri toplanmıştır. Analiz PROCESS Macro programı aracılığıyla test edilmiştir. Dolaylı etkilerin anlamlılığını doğrulamak amacıyla 5000 bootstrap rastgele örneklem kullanılmıştır. Bulgular, yaşamın anlamının tükenmişlik ve intihar düşüncesi arasında bir aracı görevi gördüğünü ve bu aracılığın yaşam doyumundan etkilendiğini göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma tükenmişliğin intihar düşüncesi üzerindeki etkisini incelemiş ve bulgular yaşamın anlamı ve yaşam doyumunun intihar düşüncesi ile ilişkili olarak koruyucu bir rol oynayabileceğini düşüncesini ön plana getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, İntihar Düşüncesi, Yaşamın Anlamı, Yaşam Doyumu, Moderatörlü Aracılık

Erdem, Metin & Apak, Hıdır (2024). Türkiye'deki Doktorlarda Tükenmişlik ve İntihar Düşüncesi Arasında Moderatörlü Aracılık Analizi: Yaşam Anlamı ve Yaşam Doyumunun Rolü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1157-1172.

<https://doi.org/itobiad.1483412>

Geliş Tarihi	13.05.2024
Kabul Tarihi	15.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bingöl, Türkiye, metin.erdem.21@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9192-6102

² Doç, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Mardin, Türkiye, hidirapak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2330-3093

Introduction

In recent years, suicides among physicians in Türkiye have been a topic of discussion both in the media and on social media. This situation has led to the perception that the suicide risk rate among physicians in Türkiye is high. However, due to the lack of information provided by TÜİK (2023) regarding professions, there is no clear statistical data on the subject. In studies on physicians and suicide, the impact of the profession on suicide is unclear. In some studies, on the subject, it has been found that profession does not have an impact on suicide (Bailey et al., 2018; Skegg et al., 2011), while others (Charlton, 1995; Dutheil et al., 2019; Hawton et al., 2011; Meltzer et al., 2008) indicate that it has an impact. The relationship between the profession and suicides is generally discussed in the context of the concept of burnout.

Professional burnout among physicians has been extensively discussed in the literature (Abdulrahman et al., 2018; Bhugra et al., 2008; Gardner et al., 2019). Most of the literature has examined the relationship between professional burnout in physicians and a range of personal and work-related factors. There are also studies focusing on the relationship between professional burnout and suicidal ideation among physicians (Pompili et al., 2010; Schernhammer and Colditz, 2004; Shanafelt et al., 2011). Long working hours, blame and isolation in the face of medical errors and adverse outcomes, and a "zero-tolerance for mistakes" culture can lead to burnout among physicians. Burnout, in turn, produces widespread consequences such as low-quality of care, increased medical errors, and dissatisfaction among both patient and providers, exacerbating the situation. Thus, physicians experiencing professional burnout may have suicidal ideations and often trying to cope with these ideations alone. While suicide is the ultimate tragic outcome, burnout is a complex condition that leads to various consequences (Stehman et al., 2019).

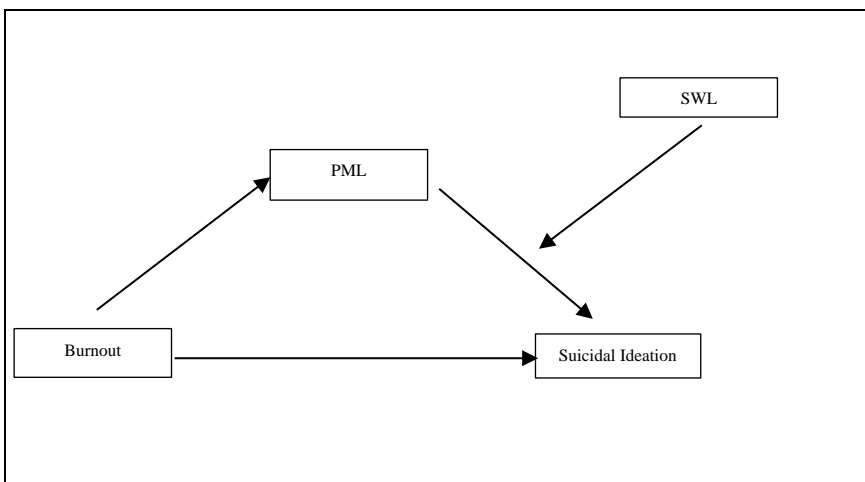
In their study, Hawton et al. (2004) reported that most of the physicians who committed suicide had significant problems at work (workload, long working hours, etc.). Another study investigating the prevalence of burnout and its relationship with suicidal ideations among medical residents, found that suicidal ideations were significantly more common in the group experiencing burnout compared to those who did not (Van der Heijden et al., 2008). A study on physicians conducted by Lheureux et al. (2016) found that the depletion of emotional and physical energy, feelings of helplessness and depression experienced by those facing burnout are expected to ultimately contribute to suicidal ideations. In a study exploring work-related factors and burnout in veterinarian and their association with suicidal tendencies, burnout was found to increase the suicide tendencies among veterinarians (Wallace, 2017). Another study examining the mediating role of burnout in the relationship between work-related stress and suicidal ideations in veterinarian found a positive association between burnout and suicidal ideations, with burnout mediating the relationship between work-related stressors and suicidal ideations (Andela, 2021).

Some studies, on the other hand, reveal that there is no direct link between burnout and suicidality, and that there are various variables such as depression that mediate this link (Menon et al., 2020). The World Health Organization's definition of burnout confirms this, stating that burnout is a professional distress syndrome indicating difficulties in multiple life domains rather than a clinical psychiatric diagnosis (WHO, 2019). From this perspective, this study focuses not on a direct relationship but on mediating variables and the meaning of life, which may reduce suicidal ideation.

In recent times, there has been a considerable amount of research on the positive effects of the sense of meaning in life on an individual's mental health (Steger, 2022; Glaw et al., 2017; Vos, 2016). Hooker et al. (2018) have suggested three ways in which the sense of meaning can impact mental health: a) reducing the experience of stress, b) enhancing adaptive coping skills, c) increased engagement in health behaviors. These statements can be applied to suicidal ideation and burnout. There is a significant body of literature emphasizing the protective role of spirituality in relation to suicide risk (Costanza et al., 2019; Heisel et al., 2016; Kalashnikova et al., 2022). A similar situation can be expressed in the relationship between burnout and the meaning of life. In other words, it can be stated that burnout and the meaning of life are in a reciprocal relationship (Hooker, et al., 2020). In particular, it can be stated that professional burnout, challenging working conditions, fatigue, etc. are negatively affected by the sense of meaning.

Life satisfaction generally describes an individual's overall well-being. This state of well-being is considered as the harmony between one's goals and achievements in life (Proctor, et al. 2009). Hankonen et al. (2001) suggested a clear relationship between life satisfaction and suicide in their 20-year follow-up study. The lack of life satisfaction, or dissatisfaction with life, has a long-term negative impact on suicide risk. Other studies, on the other hand, establish a similar relationship using different expressions and state that life satisfaction has a protective effect on suicide risk (Kim et al., 2021; Melo et al., 2022).

The aim of this study is to develop a model for the relationship between burnout, meaning of life, life satisfaction and suicidal ideation in physicians. Within this scope, it investigates the impact of burnout on suicidal ideations among physicians in Türkiye. It is thought that PML will be the mediator and SWL will be the moderator in the relationship between burnout and suicidal ideation. Therefore, there are two hypotheses of this study. 1) PML had a significant positive effect on the relationship between burnout and suicidal ideation; 2) SWL has a conditional indirect effect on the relationship between burnout and suicidal ideation (Figure 1). The indirect effect of burnout on suicidal ideation through PML is moderated by SWL.

Figure 1 The hypothesized moderated mediation model

Method

Procedure and Participants

First of all, ethical approval for the study was obtained from the Ethics Committee of Bingöl University. Subsequently, the tools of the study were prepared through Google forms to reach the sample. Participation was entirely based on voluntary basis.

Table 1. Demographic Descriptive

Variable (N=214)	n (%)
Gender	
Female	%34.1(73)
Male	%65.9(141)
Age, mean(sd)	34.4 (8.78)
Marital Status	
Single	%36.4 (78)
Married	%60.7 (130)
Divorce	%2.8 (6)
Professional Status	
Specialist	%35.5 (76)
Generalist	%24.8 (53)
Associate	%32.2 (69)
Intern	%7.5 (16)
Working Place	
Public/University Hospital	%94.9 (203)
Private Hospital	%2.3 (5)
Private Clinical	%2.8 (6)
Working Years	
0-3 years	%23.4 (50)
4-6	%23.8 (51)
7-9	%14.5 (31)
10 +	%38.3 (82)

The study consists of 214 participants. When examining the demographic information in Table 1, 65.1% are male, 34.1% are female, the mean age is 34.4 (SD=8.789), marital status shows 60.7% married, 36.4% single, and 2.8% divorced. Regarding professional status, 35.5% are specialists, 24.8% are practitioners, 32.2% are assistants, and 7.5% are interns. As for the workplace, 94.9% work in government/university hospitals, 2.3% in private hospitals, and 2.8% in private clinics. The distribution of the working duration is as follows: 23.4% have worked for 0-3 years, 23.8% for 4-6 years, 14.5% for 7-9 years, and 38.3% for 10+ years.

Measures

Burnout Scale- Short Form

The scale developed by Pines (2005) was adapted to Turkish culture by Çapri (2013). When the adapted scale was examined, the variance (55%), eigenvalues (5.52), Cronbach alpha (.91) and test-retest reliability (.81) indicated the appropriateness of the scale. The Cronbach alpha value was found to be .94 in this study.

Life Satisfaction Scale

The scale developed by Diener et al., (1985) was adapted to Turkish culture by Dağlı and Baysal (2016). The scale is a single-factor scale consisting of five items. When examining the Cronbach's alpha (.88) and test-retest reliability (.97), the scale was considered appropriate. The Cronbach alpha value for this study is .88.

Meaning of Life Scale

The scale developed by Steger et al., (2006) and Demirdağ and Kalafat (2015) adapted it to Turkish culture. The scale consists of two factors and ten items. When the variance (68%), Cronbach alpha (.81 and .85) and test-retest reliability (.72 and .76) were examined in the adapted scale, it was understood that the scale was appropriate. In this study, the sub-dimension of the scale, the presence of meaning in life dimension, was used. The Cronbach alpha value of this sub-dimension is .89.

Suicide Probability Scale

The scale developed by Cull and Gill (1988) was adapted to Turkish culture by Atlı et al. (2009). The scale consists of four factors and 36 items. The Cronbach's alphas for both the scale and the sub-dimension used in the study were (.84 and .84), and two split-half reliability analyses (.81 and .85) indicated the appropriateness of the scale. The Cronbach alpha value of the suicidal ideation sub-dimension used in the study is .82.

Analysis

The data were analyzed using IBM SPSS (The Statistical Package for Social Sciences). Descriptive analyses and correlation analyses were used for participants' demographic information and the relationship between the tools used in the study. It was tested using the PROCESS MACRO program for SPSS (model 14) developed by Hayes (2013) for the model for moderate mediation. A random sample of 5000 bootstrap was used to confirm the significance of indirect effects.

In addition, an assessment was made in terms of multicollinearity before starting the analysis. For this, tolerance value ($<.10$), variance inflation factor (VIF) (>10) and condition index (CI) ($CI < 30$) values were analysed (Şata, 2020). When the multicollinearity results of the study are analysed, it is seen that the values are within the acceptable range.

Results

Before starting the moderated mediation analysis, the normality distributions and correlation relationships of the measurements were examined. When Table 2 is examined, it is seen that the skewness and kurtosis coefficients of the measures' values are normally distributed (Weston and Gore, 2006). When the correlation relationship of the scales was examined, there was a positive and significant relationships between burnout and suicidal ideation ($r=.39, p<0.001$), negative and significant relationships between burnout and SWL ($r=-.47, p<0.001$), negative and significant relationships between burnout and PML ($r=-.31, p<0.001$), negative and significant relationships between suicidal ideation and SWL ($r=-.36, p<0.001$), negative and significant relationships between suicidal ideation and PML ($r=-.40, p<0.001$) and there was a positive and significant correlation between SWL and PML ($r=.56, p<0.001$).

Table 2. Normality, Means, Standard Deviations and Correlations

Variables	Skewness / Kurtosis	M	SD	1	2	3	4
1.Burnout	-0.112 / -0.433	4.24	1.34	1.00			
2.Suicide Thoughts	1.92 / 2.84	1.30	0.39	.39*	1.00		
3.SWL	0.0633 / -0.752	2.58	0.90	-.47*	-.36*	1.00	
4.PML	-0.497 / 0.331	4.78	1.57	-.31*	-.40*	.56*	1.00

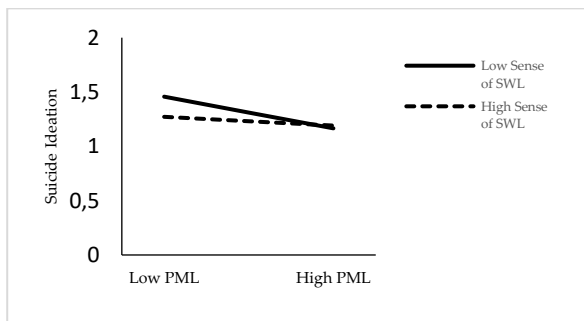
Note. N=214 * p < .001 ; SWL, The satisfaction with life; PML, presence of meaning in life

When Table 3 is examined, the significant effect of burnout on the sought meaning is observed (b= -0.36, t=-4.85, 95% CI = -0.5178 / -0.2187). PML has a significant effect on suicidal ideation (b= -0.05, t= -3.20, 95% CI = -0.0960 / -0.0229); Burnout has a significant effect on suicidal ideation (b=0.07, t= 3.81, 95% CI= 0.0367 / 0.1150). The interactive effect (PML*SWL) is significant (b=0.03, t= 2.19, 95% CI = 0.0038 / 0.0705). In other words, SWL positively affects the relationship between PML and suicidal ideation.

Table 3. Summary of analysis of moderated mediation analysis of SWL, PML and Burnout Predicting Suicide Ideation

Model	Explained Variables							
	PML				Suicide Ideation			
	β	SE	t	95% CI LLCI / ULCI	β	SE	t	95% CI LLCI / ULCI
Constant	6.34	0.33	18.81	5.6803 / 7.0098	1.80	0.23	7.64	1.3406 / 2.2722
Burnout	-0.36	0.07	-4.85	-0.5178 / -0.2187	0.07	0.01	3.81	0.0367 / 0.1150
PML					-0.05	0.18	-3.20	-0.0960 / -0.0229
SWL					-0.04	0.03	-1.30	-0.1108 / 0.0225
PMLxSWL					0.03	0.16	2.19	0.0038 / 0.0705
	R ²	0.10			R ²	0.26		

When Figure 2 is examined, it is seen that the conditional effect of SWL is significant at low (b=-0.09, t=-4.34, 95% CI= -0.1354 / -0.0509) and moderate (b=-0.05, t=-3.20, 95% CI= -0.0960 / -0.0229), but it loses its significance at a high level (b=-0.02, t= -0.97, 95% CI= -0.0778 / -0.0265).

Figure 2. SWL moderated the effect PML on suicide ideation.

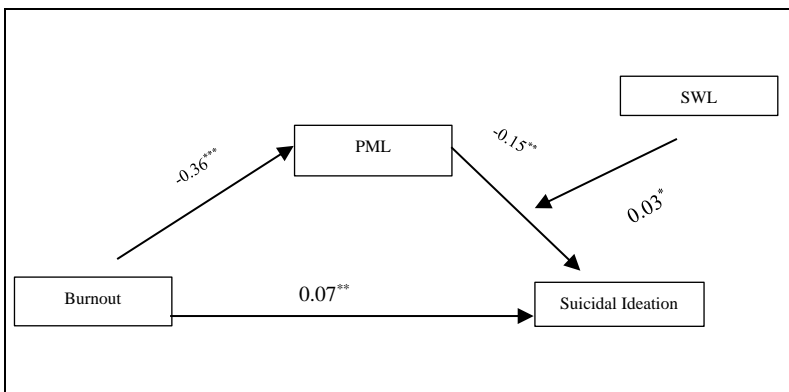
SWL has a significant negative effect in moderated mediation (Index = -0.0137, SE = 0.0079, LLCI = -0.0316, ULCI = -0.0005). In other words, it is seen that the indirect effect of burnout on suicidal ideation through PML is negatively regulated by SWL. Considering the indirect effect of low, moderate and high values of SWL, it is significant at low (b=0.0343, 95% CI= 0.0129 / 0.0627) and moderate (b=0.0219, 95% CI= 0.0069 / 0.0411) levels, but it loses its significance at high levels (b=0.0093, 95% CI= -0.0094 / 0.0301) (Table 4).

Table 4. Summary of analysis of conditional indirect effect

SWL	β	SE	95% CI
			LLCI / ULCI
Low (-1SD)	0.0343	0.0127	0.0129 / 0.0627
Moderate	0.0219	0.0088	0.0069 / 0.0411
High (+1 SD)	0.0095	0.0099	-0.0094 / 0.0301

Discussion

This study aims to explore the complex effects of the meaning of life and life satisfaction on the relationship between occupational burnout and suicidal thoughts among physicians in Türkiye. Since there are relatively few studies related to the meaning of life and suicidal tendency in the literature on physicians, the most significant contribution of this study to the literature is that it partially explains why occupational burnout reduces suicidal tendencies along with the meaning of life. No other study was found in the literature where the meaning of life played an mediation role in the impact of occupational burnout on suicidal tendencies (Figure 3).

Figure 3. The final model Note. N=214 *p<.05, **p<.01, ***p < .001

In the study, the hypothesis that H1 has a mediating role in the relationship between burnout and suicidal tendencies is supported. Meaning of life is an essential factor in the workplace context (Ward and King, 2017). Steger et al. (2006) found that experiencing the meaning of life leads to satisfaction and feelings of fulfillment spreading across different aspects of life, and that those who feel their lives are meaningful are less depressed and feel more satisfaction both in their work and life. A higher sense of meaning in life has been associated with higher well-being, higher self-realization, and less occupational burnout (Steger and Kashdan, 2007).

In this study, the meaning of life played a mediating role between occupational burnout and suicidal tendencies. These findings are consistent with previous studies indicating that an increased sense of meaning in life reduces suicidal ideation (Guo et al., 2023; Lew et al., 2020; Liu et al. 2019; Tan et al. 2018). Moreover, various situations in the workplace context, such as workplace bullying (Henry et al. 2014), can reduce the meaning of life, leading to suicidal ideation. In their study, Liu et al. (2021) examined the meaning of life as a mediator between abusive supervision and suicidal ideation. The results showed that the meaning of life mediated and managed the relationship between abusive supervision and suicidal ideation. Another study showed a significant relationship between burnout and lack of personal accomplishment, which is a sub-dimension of suicidal ideation. This suggests that the lack of meaning derived from one's job is a significant aspect of burnout, especially when considering suicidal ideation (Deep et al., 2018). These findings qualitatively support the findings of the current study.

In the study, the hypothesis that life satisfaction has a conditional indirect effect on the relationship between H2 burnout and suicidal ideation is supported. It has been observed that life satisfaction has a moderating role in the relationship between the meaning of life and suicidal ideation. It has been determined that the effect of meaning in life on suicidal ideation is higher in those with low life satisfaction compared to those with high life satisfaction. Our research results are consistent with the literature, which demonstrates a positive relationship between life satisfaction and meaning of life (Bonebright et al., 2000; Park et al., 2010 Steger et al., 2006; Zika and Chamberlain, 1992).

Meaning in life is an important variable for life satisfaction. In a study conducted with 82 participants on the meaning of life and life satisfaction over 13 months, it was found that meaning moderately and consistently influenced life satisfaction (Steger and Kashdan, 2007). Doing things that people find meaningful contributes to the improvement of both psychological and physical health and increases life satisfaction in individuals. As a result, in individuals; the risk of experiencing anxiety, depression and psychological stresses decreases. In addition to the individual benefits, it also has many organizational advantages (Arisoy and Taş, 2021). Thus, it is believed that this could lead to a decrease in suicidal ideation.

Numerous studies have found a significantly negative association between life satisfaction and suicidal ideation (Heisel and Flett, 2004; Johal and Sharma, 2016; Karataş et al., 2021). A longitudinal study conducted over 7 years with 1,904 young individuals demonstrated that life satisfaction serves as a buffer against suicide risk in the face of depressive symptoms (Yu et al., 2021). A study focusing on Chinese university students during the recurring waves of the COVID-19 pandemic revealed that depression played a partial mediating role between life satisfaction and suicidal ideation. Life satisfaction not only directly affected suicidal ideation, but also indirectly influenced it through the mediating effect of university students' depression (Yu et al., 2022). Lower levels of life satisfaction can promote the occurrence and development of suicidal ideation; it may even encourage the individual to engage in suicidal behaviors, which becomes a critical determinant of suicide probability (You et al., 2014).

In a study involving 566 undergraduate students, negative affect and life satisfaction were identified as significant mediators in the relationship between negative life events and suicidal ideation (Yang, 2021). Another study with 622 physicians demonstrated that life satisfaction played a crucial role as a moderator in reducing work-family conflict and

suicidal ideation levels among physicians (Akram et al., 2022). In conclusion, suicidal ideation and life satisfaction are significant areas of concern due to their impact on both physicians and the quality of health care services (Shanafelt et al., 2012).

Limits

This study has several limitations. Firstly, the small sample size restricts the generalizability of the results. Secondly, the cross-sectional nature of the study also limits its scope. Conducting the study at a time when physicians suicides are on the spotlight could be considered a limitation as it may impact the data. Another limitation of this study is that the data were collected within a single, unique national culture. This could raise some doubts about the universal generalizability of the results. Therefore, repeating the study with physicians from different countries would enhance the reliability of the obtained results.

Conclusion

This study examined the complex effect of life meaning and life satisfaction on the relationship between burnout and suicidal ideation among physicians in Türkiye. There is a mediation between the meaning of life, burnout and suicidal ideation. More importantly, life satisfaction in this relationship positively affects the mediation of the meaning of life between burnout and suicidal ideation. Additionally, life satisfaction affects both conditionally and indirectly. Ultimately, the meaning of life and life satisfaction seem to mitigate the negative effects of burnout on suicidal ideation. Therefore, studies on the meaning of life and life satisfaction among physicians experiencing burnout in Türkiye serve as protective factors against suicidal ideation.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> * (Bingöl University Rectorate, Social and Human Science and Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 23.10.2023, numbered E.126553 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50) Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50)
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> *(Bingöl Üniversitesi Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 23.10.2023 Tarih , E.126553 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%30) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50),

References

- Abdulrahman, M., Farooq, M. M., Al Kharmiri, A., Al Marzooqi, F., & Carrick, F. R. (2018). Burnout and depression among medical residents in the United Arab Emirates: a multicenter study. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 7(2), 435-441. https://doi.org/10.4103/jfmpc.jfmpc_199_17
- Akram, B., Bibi, B., Ashfaq Ahmed, M., & Kausar, N. (2022). Work-family conflict and suicidal ideation among physicians of Pakistan: the moderating role of perceived life satisfaction. *OMEGA-journal of Death and Dying*, 85(2), 465-482. <https://doi.org/10.1177/0030222820947246>
- Andela, M. (2021). Work-related stressors and suicidal ideation: The mediating role of burnout. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 36(2), 125-145. <https://doi.org/10.1080/15555240.2021.1897605>
- Arısoy, A., & Taş, M. A. (2021). Sosyal çalışmacılarda meslek aşkı ve prososyal hizmet davranışları ilişkisi: yaşamın anlamının aracılık etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(53), 827-854. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.787575>
- Atlı, Z., Eskin, M., & Dereboy, Ç. (2009). İntihar Olasılığı Ölçeğinin (İÖÖ) klinik örneklemede geçerlik ve güvenilirliği. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 12(3), 111-124.
- Bailey, E., Robinson, J., & McGorry, P. (2018). Depression and suicide among medical practitioners in Australia. *Internal Medicine Journal*, 48(3), 254-258. <https://doi.org/10.1111/imj.13717>
- Bhugra, D., Bhui, K. S., & Gupta, K. R. (2008). Burnout and stress among doctors and dentists in North India. *International Journal of Culture and Mental Health*, 1(1), 24-29. <https://doi.org/10.1080/17542860802102166>
- Bonebright, C. A., Clay, D. L., & Ankenmann, R. D. (2000). The relationship of workaholism with work-life conflict, life satisfaction, and purpose in life. *Journal of Counseling Psychology*, 47(4), 469. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.47.4.469>
- Charlton, J. (1995). Trends and patterns in suicide in England and Wales. *International Journal of Epidemiology*, 24(Supplement_1), S45-S52. https://doi.org/10.1093/ije/24.Supplement_1.S45
- Costanza, A., Prelati, M., & Pompili, M. (2019). The meaning in life in suicidal patients: The presence and the search for constructs. A systematic review. *Medicina*, 55(8), 465. <https://doi.org/10.3390/medicina55080465>
- Cull, J. G., & Gill, W. S. (1988). Suicide probability scale. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. <https://doi.org/10.1037/t01198-000>
- Çapri, B. (2013). Tükenmişlik ölçeği-kısa formu ile eş tükenmişlik ölçeği-kısa formu'nun Türkçe uyarlaması ve psikoanalitik-varoluşçu bakış açısından mesleki ve eş tükenmişlik ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1393-1418. <https://doi.org/10.12738/estp.2013.3.1576>
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59). <https://doi.org/10.17755/esosder.75955>

Deeb, G. R., Braun, S., Carrico, C., Kinser, P., Laskin, D., & Golob Deeb, J. (2018). Burnout, depression and suicidal ideation in dental and dental hygiene students. *European Journal of Dental Education*, 22(1), e70-e74. <https://doi.org/10.1111/eje.12259>

Demirdag, S. ve Kalafat, S. (2015). Yaşamın Anlamı Ölçeği (YAÖ): Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 83-95. <https://doi.org/10.17679/iuefd.16250801>

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Dutheil, F., Aubert, C., Pereira, B., Dambrun, M., Moustafa, F., Mermillod, M., Baker, J.S., Trousselard, M., Lesage, F.X. & Navel, V. (2019). Suicide among physicians and health-care workers: A systematic review and meta-analysis. *PLoS one*, 14(12), e0226361. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0226361>

Gardner, R. L., Cooper, E., Haskell, J., Harris, D. A., Poplau, S., Kroth, P. J., & Linzer, M. (2019). Physician stress and burnout: the impact of health information technology. *Journal of the American Medical Informatics Association*, 26(2), 106-114. <https://doi.org/10.1093/jamia/ocy145>

Glaw, X., Kable, A., Hazelton, M., & Inder, K. (2017). Meaning in life and meaning of life in mental health care: An integrative literature review. *Issues in Mental Health Nursing*, 38(3), 243-252. <https://doi.org/10.1080/01612840.2016.1253804>

Guo, Z., Yang, T., He, Y., Tian, W., Wang, C., Zhang, Y., Liu, J., Liu, X., Zhu, X. & Wu, S. (2023). The Relationships Between Suicidal Ideation, Meaning in Life, and Affect: a Network Analysis. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s11469-023-01019-9>

Hawton, K., Agerbo, E., Simkin, S., Platt, B., & Mellanby, R. J. (2011). Risk of suicide in medical and related occupational groups: a national study based on Danish case population-based registers. *Journal of Affective Disorders*, 134(1-3), 320-326. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2011.05.044>

Hawton, K., Malmberg, A., & Simkin, S. (2004). Suicide in doctors: A psychological autopsy study. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(1), 1-4. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(03\)00372-6](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(03)00372-6)

Hayes, A. F. (2013). *Methodology in the social sciences. Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.

Heisel, M. J., & Flett, G. L. (2004). Purpose in life, satisfaction with life, and suicide ideation in a clinical sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26, 127-135. <https://doi.org/10.1023/B:JOBA.0000013660.22413.e0>

Heisel, M. J., Neufeld, E., & Flett, G. L. (2016). Reasons for living, meaning in life, and suicide ideation: investigating the roles of key positive psychological factors in reducing suicide risk in community-residing older adults. *Aging & mental health*, 20(2), 195-207. <https://doi.org/10.1080/13607863.2015.1078279>

Henry, K. L., Lovegrove, P. J., Steger, M. F., Chen, P. Y., Cigularov, K. P., & Tomazic, R. G. (2014). The potential role of meaning in life in the relationship between bullying victimization and suicidal ideation. *Journal of Youth and Adolescence*, 43, 221-232. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9960-2>

Proctor, C. L., Linley, P. A., & Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction: A review of the literature. *Journal of Happiness Studies*, 10, 583-630.

Hooker, S. A., Masters, K. S., & Park, C. L. (2018). A meaningful life is a healthy life: A conceptual model linking meaning and meaning salience to health. *Review of General Psychology*, 22(1), 11-24. <https://doi.org/10.1037/gpr0000115>

Hooker, S., Post, R., & Sherman, M. (2020). Awareness of meaning in life is protective against burnout among family physicians: a CERA study. *Family Medicine*, 52(1), 11-16. <https://doi.org/10.22454/FamMed.2019.562297>

Johal, D. S., & Sharma, M. (2016). Suicide ideation and life satisfaction among adolescents: A correlational study. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 21(1), 23-28. <https://doi.org/10.9790/0837-21122328>

Kalashnikova, O., Leontiev, D., Rasskazova, E., & Taranenko, O. (2022). Meaning of life as a resource for coping with psychological crisis: Comparisons of suicidal and non-suicidal patients. *Frontiers in Psychology*, 13, 5948. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.957782>

Karataş, Z., Uzun, K., & Tagay, Ö. (2021). Relationships between the life satisfaction, meaning in life, hope and COVID-19 fear for Turkish adults during the COVID-19 outbreak. *Frontiers in Psychology*, 12, 633384. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.633384>

Kim, J. S., Choi, S. H., Lee, S. E., Lee, C. W., Kim, W. H., Bae, J. N., Lee, J.S., Maeng, S. & Kim, H. (2021). Significant domains of life satisfaction that affect suicidal behavior in adolescents. *Journal of the Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32(3), 104. <https://doi.org/10.5765/jkacap.210004>

Koivumaa-Honkanen, H., Honkanen, R., Viinamaeki, H., Heikkilae, K., Kaprio, J., & Koskenvuo, M. (2001). Life satisfaction and suicide: A 20-year follow-up study. *American Journal of Psychiatry*, 158(3), 433-439. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.3.433>

Lew, B., Chistopolskaya, K., Osman, A., Huen, J. M. Y., Abu Talib, M., & Leung, A. N. M. (2020). Meaning in life as a protective factor against suicidal tendencies in Chinese University students. *BMC Psychiatry*, 20, 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02485-4>

Lheureux, F., Truchot, D., & Borteyrou, X. (2016). Suicidal tendency, physical health problems and addictive behaviours among general practitioners: their relationship with burnout. *Work & Stress*, 30(2), 173-192. <https://doi.org/10.1080/02678373.2016.1171806>

Liu, Y., Gul, H., Zhang, J., & Usman, M. (2019). Abusive supervision and suicidal ideation: The mediating role of basic psychological need satisfaction. *Death Studies*. <https://doi.org/10.1080/07481187.2019.1609134>

Liu, Y., Gul, H., Zhang, J., Raza, J., & Usman, M. (2021). Abusive supervision and suicidal ideation: the potential role of meaning in life. *Deviant Behavior*, 42(12), 1513-1524. <https://doi.org/10.1080/01639625.2020.1757195>

Melo, C. D. F., Vasconcelos Filho, J. E. D., Costa, I. M., Cavalcante, A. K. S., Silva, S. M. M. D., & Freitas Filho, R. A. D. (2022). Assessment and associations between quality of life and risk of suicide. *Psico-USF*, 27, 61-72. <https://doi.org/10.1590/1413-8271202270105>

Meltzer, H., Griffiths, C., Brock, A., Rooney, C., & Jenkins, R. (2008). Patterns of suicide by occupation in England and Wales: 2001–2005. *The British Journal of Psychiatry*, 193(1), 73-76. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.107.040550>

Menon, N. K., Shanafelt, T. D., Sinsky, C. A., Linzer, M., Carlasare, L., Brady, K. J., Stillman, M. J. & Trockel, M. T. (2020). Association of physician burnout with suicidal ideation and medical errors. *JAMA Network Open*, 3(12), e2028780-e2028780. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.28780>

Park, N., Park, M., & Peterson, C. (2010). When is the search for meaning related to life satisfaction?. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 2(1), 1-13. <https://doi.org/10.1111/j.1758-0854.2009.01024.x>

Malach-Pines, A. (2005). The burnout measure, short version. *International Journal of Stress Management*, 12(1), 78. <https://doi.org/10.1037/1072-5245.12.1.78>

Pompili, M., Innamorati, M., Narciso, V., Kotzalidis, G. D., Dominici, G., Talamo, A., Girardi, P., Lester, D. & Tatarelli, R. (2010). Burnout, hopelessness and suicide risk in medical doctors. *Clinica Terapeutica*, 161(6), 511.

Schernhammer, E. S., & Colditz, G. A. (2004). Suicide rates among physicians: a quantitative and gender assessment (meta-analysis). *American Journal of Psychiatry*, 161(12), 2295-2302. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.161.12.2295>

Shanafelt, T. D., Balch, C. M., Dyrbye, L., Bechamps, G., Russell, T., Satele, D., Rummans, T., Swartz, K., Novotny, P. J., Sloan, J. & Oreskovich, M. R. (2011). Special report: suicidal ideation among American surgeons. *Archives of Surgery*, 146(1), 54-62. <https://doi.org/10.1001/archsurg.2010.292>

Shanafelt, T. D., Boone, S., Tan, L., Dyrbye, L. N., Sotile, W., Satele, D., West, C. P. Sloan, J. & Oreskovich, M. R. (2012). Burnout and satisfaction with work-life balance among US physicians relative to the general US population. *Archives of Internal Medicine*, 172(18), 1377-1385. <https://doi.org/10.1001/archinternmed.2012.3199>

Skegg, K., Firth, H., Gray, A., & Cox, B. (2010). Suicide by occupation: does access to means increase the risk?. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(5), 429-434. <https://doi.org/10.3109/00048670903487191>

Steger, M. F. (2022). Meaning in life is a fundamental protective factor in the context of psychopathology. *World Psychiatry*, 21(3), 389. <https://doi.org/10.1002/wps.20916>

Steger, M. F., & Kashdan, T. B. (2007). Stability and specificity of meaning in life and life satisfaction over one year. *Journal of Happiness Studies*, 8, 161-179. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9011-8>

Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80>

Stehman, C. R., Testo, Z., Gershaw, R. S., & Kellogg, A. R. (2019). Burnout, drop out, suicide: physician loss in emergency medicine, part I. *Western Journal of Emergency Medicine*, 20(3), 485. <https://doi.org/10.5811/westjem.2019.4.40970>

Şata, M. (2020). Nicel araştırma yaklaşımları. In E. Oğuz (Ed.). *Eğitimde Araştırma Yöntemleri içinde* (pp 77-97) Eğitimci Kitap Yayıncılık.

Tan, L., Chen, J., Xia, T., & Hu, J. (2018). Predictors of suicidal ideation among children and adolescents: roles of mental health status and meaning in life. In *Child & Youth Care Forum* (Vol. 47, pp. 219-231). Springer US. <https://doi.org/10.1007/s10566-017-9427-9>

Türkiye İstatistik Kurumu (2023). İntihar. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-Istatistikleri-2018-30701>.

Van der Heijden, F., Dillingh, G., Bakker, A., & Prins, J. (2008). Suicidal thoughts among medical residents with burnout. *Archives of Suicide Research*, 12(4), 344-346. <https://doi.org/10.1080/13811110802325349>

Vos, J. (2016). Working with meaning in life in mental health care: A systematic literature review of the practices and effectiveness of meaning-centred therapies. In P. Russo-Netzer, S. E. Schulenberg, & A. Batthyany (Eds.), *Clinical perspectives on meaning: Positive and existential psychotherapy* (pp. 59-87). Springer International Publishing AG. https://doi.org/10.1007/978-3-319-41397-6_4

Wallace, J. E. (2017). Burnout, coping and suicidal ideation: an application and extension of the job demand-control-support model. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 32(2), 99-118. <https://doi.org/10.1080/15555240.2017.1329628>

Ward, S. J., & King, L. A. (2017). Work and the good life: How work contributes to meaning in life. *Research in Organizational Behavior*, 37, 59-82. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2017.10.001>

Weston, R., & Gore Jr, P. A. (2006). A brief guide to structural equation modeling. *The counseling psychologist*, 34(5), 719-751. <https://doi.org/10.1177/0011000006286345>

World Health Association. (2018). International classification of diseases 11th revision (ICD-11). *World Health Organization*. <https://www.who.int/classifications/icd/en/>

Yang, Y., Liu, Y., Jiang, Z., Mo, J., Wang, C., Yang, Y., Jia X. & Lin, L. (2021). Negative affect and life satisfaction mediate the association between negative life events and suicidal ideation in college students. *Psychology, Health & Medicine*, 26(6), 692-700. <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1861637>

You, Z., Song, J., Wu, C., Qin, P., & Zhou, Z. (2014). Effects of life satisfaction and psychache on risk for suicidal behaviour: A cross-sectional study based on data from Chinese undergraduates. *BMJ Open*, 4(3), e004096. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2013-004096700Y>.

Yu, J., Goldstein, R. B., Haynie, D. L., Luk, J. W., Fairman, B. J., Patel, R. A., ... & Gilman, S. E. (2021). Resilience factors in the association between depressive symptoms and suicidality. *Journal of Adolescent Health*, 69(2), 280-287. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.12.004>

Yu, Z., Liu, H., Ye, B., Tang, C., Huang, D., & Liu, L. (2022). Life satisfaction and suicidal ideation among Chinese college students during the recurrent outbreak of COVID-19: a moderated mediation model. *Frontiers in Psychiatry, 13*, 937511. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.937511>

Zika, S., & Chamberlain, K. (1992). On the relation between meaning in life and psychological well-being. *British Journal of Psychology, 83*(1), 133-145. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1992.tb02429.x>

2024, 13 (3), 1173-1191 | Araştırma Makalesi

Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği: Türkçe Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması

Durmuş Gökkaya¹

Öz

Günümüzde sağlığın korunması ve geliştirilmesi ülkelerin önemle üzerinde durduğu konular arasında gelmektedir. Ülkeler sağlık politikaları çerçevesinde bireylerin yaşamlarında sağlıklarını ilgilendiren konularda daha fazla sorumluluk sahibi olmalarını teşvik edecek planlama ve düzenlemeler yapmaktadır. Aynı zamanda bireylerin sağlıkları ile ilgili konularda iyi yönde davranış değişikliklerinin oluşturulması için çeşitli adımlar atılmaktadır. Bu noktada bireylerin hayatlarında daha sağlıklı tercihler yapmasını mümkün kılacak metodların geliştirilmesi, sağlığı ve çevreyi olumsuz olarak etkileyen unsurların bilinçli bir şekilde terk edilmesi ya da bireyler tarafından tercih edilmemesini sağlamak önem arz etmektedir. Bu konuda sağlık politika yapımcılarına ve yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Bununla birlikte bireylerin daha sağlıklı bir şekilde ve daha iyi çevresel koşullarda yaşamaları için kendi kişisel tutum ve davranışları da önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği-Türkçe Versiyonunun (SASYAT Ölçeği) psikometrik özelliklerini test etmek ve bireylerin SASYAT düzeylerini etkileyen faktörleri değerlendirmektir. Bu çalışma psikometrik ve tanımlayıcı bir araştırmadır. Örneklem Türkiye geneli 18 yaş ve üzeri olan yetişkin 600 birey oluşturmaktadır. Ölçeğin kapsam geçerlilik indeksi 0.88'dir. Doğrulamalı faktör analizi uyum indekslerinin çoğunlukla iyi uyum düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Yakınsak ve iraksak geçerlilik indeks kriterleri sağlanmıştır. Test-tekrar test sonuçları ve birinci ve ikinci örneklem dahilinde elde edilen Cronbach Alpha katsayıları ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermiştir. Bireylerin SASYAT düzeyleri orta düzeyin üzerindedir. Sonuç olarak, SASYAT Ölçeği geçerli ve güvenilir bir araçtır. SASYAT ölçeği; fiziksel uygunluk, zihinsel sağlık, duygusal sağlık, manevi sağlık, çevrecilik ve toplumsal bilinç olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Bu araştırmanın demografik değişkenlere göre sonucunda ise; Evli, 41-50 yaş gruplarında, çalışmayanlarda, düzenli sporu bazen yapanlarda, sağlığını çok iyi düzeyde değerlendirenlerde SASYAT önemli düzeyde daha etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Yaşam Tarzı, Sürdürülebilirlik, Sağlıklı Yaşam Tarzı, Ölçek Uyarlama

Gökkaya, Durmuş (2024). Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği: Türkçe Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1173-1191.

<https://doi.org/itobiad.1343535>

Geliş Tarihi	15.08.2023
Kabul Tarihi	17.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

2024, 13 (3), 1173-1191 | Research Article

Healthy and Sustainable Lifestyle Scale: Turkish Validity and Reliability Study

Durmuş Gökkaya¹

Abstract

Today, the protection and promotion of health are among the issues that countries emphasize. Within the framework of health policies, countries make plans and regulations to encourage individuals to take more responsibility for their health in their lives. At the same time, various steps are being taken to create good behavioral changes in matters related to the health of individuals. At this point, it is important to develop methods that will enable individuals to make healthier choices in their lives, and to ensure that elements that negatively affect health and the environment are consciously abandoned or not preferred by individuals. Health policy makers and managers have important duties in this regard. However, their personal attitudes and behaviors also play an important role for individuals to live in a healthier way and in better environmental conditions. In this context, the aim of the study is to test the psychometric properties of the Healthy and Sustainable Lifestyle Scale-Turkish Version (SASYAT) and to evaluate the factors affecting the SASYAT levels of individuals. In terms of design and method, this study is a psychometric and descriptive study. The sample consists of 600 adults aged 18 and over in Turkey. Findings, the content validity index of the scale is 0.88. It was determined that the confirmatory factor analysis fit indices were mostly at the good fit level. Convergent and divergent validity index criteria were met. Test-retest results and Cronbach Alpha coefficients obtained in the first and second samples showed that the scale had high reliability. The SASYAT levels of the individuals scored above the middle level. In conclusion, SASYAT is a valid and reliable tool. SASYAT scale consists of six sub-dimensions: physical fitness, mental health, emotional health, spiritual health, environmentalism and social awareness. As a result of this research according to demographic variables, SASYAT was found to be significantly more effective in those who are married, in the 41-50 age groups, in those who do not work, in those who do regular sports occasionally, and in those who evaluate their health at a very good level.

Keywords: Health, Lifestyle, Sustainability, Healthy Lifestyle, Scale Adaptation

Gökkaya, Durmuş (2024). Healthy and Sustainable Lifestyle Scale: Turkish Validity and Reliability Study, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1173-1191.

<https://doi.org/itobiad.1343535>

Date of Submission	15.08.2023
Date of Acceptance	17.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, sağlıklı bir yaşam tarzına sahip olmak önlenebilir hastalıkları azaltabilir ve yaşam kalitesini artırabilir. İyi yaşamın nasıl sürdürüleceğine ilişkin çalışmalar giderek daha popüler hale gelmektedir (Sfeir vd., 2022, s. 1746). 2021'deki küresel tüketim eğilimleri, tüketicilerin yaşam tarzlarının daha dengeli bir yaşama doğru geliştiğini göstermektedir (Gadeikienė vd., 2021, s. 1). Bireysel sağlık ve yaşam kalitesi ile ilgili faktörlerin yaklaşık %60'ı yaşam tarzı ile ilgilidir. Kişisel sağlığın korunması öncelikli hedefiyle insanlar, çevreyi koruyarak ve çevresel zararlardan kaçınarak yaşam kalitesinin ve sağlıklı yaşamın iyileştirilmesinin nasıl gerçekleştirileceğine de dikkat etmektedir (Biswas, 2020, s. 5922; Matharu vd., 2020, s. 22). Bu durum sağlıklı yaşam tarzının incelenmek için önemli bir alan haline geldiğini göstermektedir (Yi, 2022, s. 75-76).

Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı (SASYAT) kavramı bireylerin çevresel sorunlar hakkında giderek bilinçlenmesi ve son yıllarda popüler bir trend haline gelmesiyle birlikte kendisini geçmiş litetarüre kıyasla karmaşık doğası ve çok boyutlu yapısı ile ortaya koymuştur (Yi, 2022, s. 80). Bu kavramı ortaya atan kişi, 1998 yılında psikolog Sherry Ruth Anderson ve Amerikalı bir sosyolog olan Paul H. Ray'dir (Tam vd., 2021, s. 144). SASYAT ilk olarak sağlık ve zindelik, çevre, kişisel gelişim, sürdürülebilir yaşam ve sosyal adalete odaklanan bir kavram olarak tanımlanmıştır (Pícha ve Navrátil, 2019, s. 234).

SASYAT birey, çevre ve toplum arasında dengeli bir refah arayışında kişisel sağlık ve refahın yanı sıra çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği vurgulayan algısal, tutumsal ve davranışsal bir yaşam tarzı olarak sunulmaktadır (Choi ve Feinberg, 2021, s. 1). SASYAT sağlık ve sürdürülebilirlik alanlarına dayanmaktadır (Biswas, 2020, s. 5922). SASYAT dünyasında sürdürülebilirlik, bireysel sağlık, ruhsal esenlik ve "daha doğal bir yaşam tarzı" arayışıyla özdeşleştirilir. Doğal Pazarlama Enstitüsü (DPE) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, SASYAT'a sahip bir bireyin en az iki katı, diğer bireylere göre çevre dostu ambalajlarda gıda satın aldığı bildirilmiştir (Szakály vd., 2017, s. 2).

SASYAT'a sahip bireyler, yerel, organik ve düşük karbonlu gıdaların üretimini destekleyen hareketleri teşvik ederek sağlık ve sürdürülebilir yaşam tarzını geliştirmeye odaklanan kişiler olarak tanımlanabilir (Kim vd., 2013, s. 559). SASYAT'a sahip bireyler sadece yaşadıkları çevreyi önemsemekle kalmaz aynı zamanda davranışlarının dünya üzerinde herhangi bir olumsuz etki yaratıp yaratmadığı konusunda da endişe duyan insanlardır. Günümüzde SASYAT kavramları, ürün dünyasından (Higuchi ve Avadi, 2015, s. 271; Market SASYAT Lifestyle of Health and Sustainability, 2018; Pícha ve Navratil, 2019, s. 235) seyahat (Urh, 2015, s. 174) ve kişisel bakıma (Puhakka vd., 2021, s. 597) kadar yaşamın farklı yönlerine uygulanmıştır (Tam vd., 2021, s. 144).

SASYAT'ın küresel bir yaşam tarzı trendinin temelini oluşturduğu öne sürülmektedir. Buna nazaran geçmiş yıllarda yapılan çalışma bulguları arasında tutarsızlık vardır. Örneğin, ABD'deki SASYAT'ı benimseyen bireylerin ortalama bir kişiye göre daha sık yeşil ürün satın aldıkları tespit edilmiş, ancak Almanya'daki SASYAT'a sahip ve SASYAT'a sahip olmayan gruplar arasında enerji tüketiminde önemli bir fark bulunmamıştır (Higuchi ve Avadi, 2015, s. 271). SASYAT araştırmalarıyla ilgili bir diğer sorun da araştırmacıların aynı ölçüm araçlarını kullanmamış olmasıdır. Farklı disiplinlerde geliştirilen ölçüm araçları yazar(ların) ihtiyaçları ve inançlarına özgü

olmakla birlikte SASYAT'ın kapsamını ve karmaşık yapısını yansıtmayan tek boyutlu ölçüm araçlarıdır (Choi ve Feinberg, 2021, s. 2).

SASYAT, çevreye duyarlı, sürdürülebilir, sosyal sorumluluk sahibi ve/veya hem insanlar hem de gezegen için daha sağlıklı olacak şekilde tasarlanmış çok çeşitli sektörleri, kurumsal faaliyetleri ve ürünleri/hizmetleri ifade etmektedir (Kiss vd., 2018, s. 77).

SASYAT üzerine yapılan tartışmalarda ilk olarak dikkat çeken konuların ya da temaların başında fiziksel sağlık gelmektedir (Choi ve Feinberg, 2021, s. 2). Genellikle bireyler, yiyeceklerden kişisel bakım ürünlerine kadar fiziksel zindeliği artıran çok çeşitli doğal (Kim vd., 2013, s. 559) ve organik ürünler satın almaktadırlar (Szakály vd., 2017, s. 2). Tabi bu süreçte SASYAT'a sahip bireyler çevrelerinden ya da medya aracılığıyla edindikleri bilgilere güvenme eğilimi göstermektedirler. SASYAT'ı benimseyen bireylerde düzenli egzersiz ve fonksiyonel gıdaların alımı yaygındır. Sağlık yönetimi için SASYAT bireyleri, insanı zihin, beden ve ruhtan oluşan dengeli bir varlık olarak ele alan bütünlleştirici sağlık yaklaşımlarına açıktır (Choi ve Feinberg, 2021, s. 3).

SASYAT'taki ikinci tema, kişisel gelişimle ilgilidir (Pícha ve Navrátil, 2019, s. 234). Fiziksel ve zihinsel sağlık arasındaki bağlantıyı algılayan SASYAT'a sahip bireyler, zihin-beden-duygu-ruh bağlantıları, kendi kendine yardım, liderlik ve yaşam dengesi konularının araştırılması da dahil olmak üzere kişisel gelişim ve büyümeye güçlü bir ilgi duymaktadır (Urh, 2015, s. 170). Üçüncü tema, SASYAT'ın doğasında bulunan felsefi ve psikolojik değerlerdir. İyimser bir gelecek görüşünü, yeni zorlukların deneyimlenmesini, barış arzusunu ve ilişki yönelimini kapsar (Mróz ve Sadowska, 2015, s. 20). Dördüncü tema, SASYAT'a sahip bireyleri tanımlayan ve belirgin özellik olan ekolojik yönelimdir. SASYAT'a sahip bireyler, kendi sağlıkları ile gezegenin sağlığını doğal olarak bağlantılı gördükleri için geri dönüşüm, yeşil bina, ekoturizm ve her türlü çevre dostu ev ve ofis ürünlerini benimseme eğilimindedir. Ekolojik konular hakkında ortalamadan daha fazla bilgi sahibidirler. SASYAT'a yönelik son temada ise sosyal sorumluluk gelmektedir. SASYAT'a sahip tüketiciler, toplumsal sonuçları dikkate alan bir dünya görüşüyle sosyal olarak uyumludurlar (Urh, 2015, s. 175; Pícha ve Navrátil, 2019, s. 235).

DPE'nin çalışmaları sonucu oluşturulan SASYAT'ın önermiş olduğu yaşam tarzına yönelik herhangi bir ampirik kanıtla rastlanılmamıştır. DPE'nin SASYAT'la ilgili on maddeden oluşan yaşam tarzını ölçtüğünü söylediği bir dizi sorular oluşturmuş olsa da, bu soruların kapsamlı bir doğrulama ve ölçek geliştirme prosedürlerinden geçmediği ortadadır. SASYAT'ın doğası ve kapsamı hakkında çok az araştırma yapılmıştır (Choi ve Feinberg, 2021, s. 1). SASYAT'ın ölçümüne yönelik literatürde yapılan ölçekler incelendiğinde; birtakım sınırlamaların olmaması, tek boyutlu yapıda olması ve bu durumun SASYAT'ın karmaşık yapısını ve doğasının önemli yönlerini yakalayamaması konu üzerine eğiliminin önemini ortaya koymaktadır (Choi ve Feinberg, 2021, s. 5).

Geçmiş literatürde SASYAT'la ilgili yapılan ölçeklerde şu alt boyut kavramları öne çıkmıştır; Yeh ve Chen (2011, s. 490) fiziksel, sosyal ve zihinsel sağlık ve çevre dostu faaliyetler, Fu vd., (2012: 73) optimal psikolojik durum, Lehota vd., (2012, s. 18-19) sağlık ve çevre bilinci, etik davranış, özgün değer, Kim vd., (2013, s. 565) çevrecilik, yeşil tüketimcilik, kaynakları koruma, Cowan ve Kinley (2014, s. 38) çevreyle ilgili endişeler ve bilgiler, Wan vd., (2015, s. 396) çevre dostu ürünlerin satın alınması, Park (2015, s. 37) çevresel koruma, Häyrinen vd., (2016, s. 14) çevre yanlısı katılım ve Szakály vd., (2017, s. 3) sağlık/çevre bilinci ve etik/otantik değer odaklı, olduğu görülmüştür.

SASYAT, sağlık ve zindelik, çevre, kişisel gelişim, sürdürülebilir yaşam ve sosyal adalet konularına geniş bir çerçevede odaklanmaktadır (Tam vd., 2021, s. 146-147; Pícha ve Navrátil, 2019, s. 233). Dolayısıyla uluslararası literatürde önemine sıklıkla değinilen bu kavramın geliştirilen teori çerçevesince önerilen teoriyi daha da doğrulamakta, Türk toplumu açısından SASYAT'ın önemini ortaya çıkarmakta ve ileriye dönük araştırmacılara bu yönde araştırma yapma fırsatı sunmaktadır. Bununla birlikte literatürde SASYAT'ı karmaşık doğasını açıklamaya çalışan ve kapsamlı bir ölçek geliştirme prosedürlerinden geçen geçerliliği ve güvenilirliği sağlanan Choi ve Feinberg (2021, s. 10)'in geliştirmiş olduğu SASYAT ölçeği Türkçe uyarlamak için seçilmiştir. Bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği-Türkçe Versiyonu (SASYAT) bireylerin SASYAT düzeylerini değerlendirmede geçerli bir araç mıdır?

SASYAT bireylerin SASYAT düzeylerini değerlendirmede güvenilir bir araç mıdır?

Yetişkinlerin SASYAT düzeyleri nasıldır?

Yetişkinlerin SASYAT düzeylerini etkileyen faktörler nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Tasarımı

Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği Türkçe Versiyon (SASYAT) Türk kültürüne uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi amacıyla çalışma psikometrik, kesitsel ve tanımlayıcı bir tasarımla gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmanın grubu; Türkiye geneli çalışmaya katılmayı kabul eden kolayda örneklem yöntemiyle 18 yaş ve üzeri 600 bireyden oluşmaktadır. Faktör analizlerinde her bir madde için minimum beş maksimum on kişinin olması gerektiği belirtilmektedir (Reio Jr ve Shuck, 2015, s. 15; Watkins, 2018, s. 223). Ulaşılan örneklem ve madde sayısına dikkat edildiğinde örneklemin yeterli olduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve SASYAT ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Bu form, katılımcının cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, çalıştığı kurum tipi, düzenli spor, düzenli beslenme, kronik bir hastalık, sigara içme durumları ve bireylerin sağlık düzeylerine değerlendirmeye ilişkin on sorudan oluşmaktadır.

Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği

Choi ve Feinberg (2021: 10) tarafından bireylerin sağlıklı ve sürdürülebilirlik yaşam tarzını değerlendirmek üzere geliştirilmiştir. Orijinal ölçek "Fiziksel Uygunluk (FU) (5 madde)", "Zihinsel Sağlık (ZS) (3 madde)", "Duygusal Sağlık (DS) (4 madde)", "Manevi Sağlık (MS) (3 madde)", "Çevrecilik (ÇV) (10 madde)" ve "toplumsal bilinç (TB) (3 madde)" olmak üzere altı alt boyut ve 28 maddeden oluşmaktadır.

Ölçekte ters kodlama bulunmamaktadır. Ölçeğin yanıtları “1- Kesinlikle Katılmıyorum” ile 5-Kesinlikle Katılıyorum” arasındadır. Bu ölçekte herhangi bir kesme noktası yoktur ve puanlama sistemi ortalama puanlara dayanmaktadır (Choi ve Feinberg, 2021, s. 6).

Prosedürler (Geri Çevir ve Kültürel Adaptasyon Süreci)

Ölçek uyarlamaları için bağlamsal açıdan farklı sayıda benzer adımlar önerilmiştir (Hernández vd., 2020, s. 393; Sousa ve Rojjanasrirat, 2011, s. 269-272). Bu çalışmada, orijinal ölçeğin kültürel uyarlama sürecinde Uluslararası Test Komisyonu (2017, s. 11) kılavuzuna uyulmuştur. Orijinal ölçek kaynak ve hedef dildeki anlamı dikkate alınarak iki bağımsız çevirmen tarafından İngilizce den Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevrilen versiyon, iki bağımsız çevirmen tarafından İngilizceye geri çevrilmiştir. Orijinal ölçek, Türkçe çeviri ve geri çevrilmiş olan İngilizce versiyonları bir ekip (araştırmacılar, çevirmenler, ölçme ve değerlendirme uzmanı, dilbilimci) tarafından karşılaştırılmıştır. Maddelerin anlamları ve gramer yapısı değerlendirilerek ölçeğin kullanım için hazırlanan versiyonu oluşturulmuştur. Bu versiyonun Türk dili ve kültürüne uygun olup olmadığını değerlendirmek için 12 Uzman Lawshe tekniğine göre maddeleri ve ölçeği gözden geçirmiştir. Ölçeğin kapsam geçerlilik oranı ve kapsam geçerlilik indeksi hesaplanmıştır (Lawshe, 1975, s. 11). Daha sonrasında maddelerin anlaşılır olup olmadığını değerlendirmek için 40 kişilik bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot uygulamada ölçek maddelerinin anlaşılır olduğu görülmüştür. Uzman görüşü ve pilot uygulama aşamaları tamamlandıktan sonra uygulama için nihai ölçek oluşturulmuştur.

Verilerin Analizi

Veriler IBM SPSS Statistics Version 26 (IBM Inc., Armonk, NY, ABD) ve AMOS 24 (Scientific Software International, Skokie, IL, ABD) kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler (sayı, yaş yüzdesi, ortalama, standart sapma), korelasyonlar (Pearson çarpım moment korelasyonu) ve psikometrik testler (kapsam geçerlilik oranı, madde-toplam korelasyonu, Kaiser Meyer Olkin [KMO] yeterlilik ölçüsü ve Bartlett küresellik testi, Açıklayıcı Faktör Analizi [AFA] ve Doğrulayıcı Faktör Analizi [DFA], iç tutarlılık katsayısı, yakınsak ve ıraksak geçerlilik istatistikleri) kullanılmıştır. AFA ve DFA'nın ayrı örneklemelerde yapılması önerilmektedir (Worthington ve Whittaker, 2006, s. 815).

DFA öncesinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett küresellik testi yapılarak örneklem yeterliliğinin ve değişkenler arasındaki ilişkinin faktör analizi için uygun olup olmadığı test edilmiştir. Bu çalışmada model uyumunu test etmek için aşağıdaki uyum indeksleri kullanılmıştır ($\chi^2=$ Ki-Kare, $\chi^2/df=$ Ki-Kare/Serbestlik Derecesi, GFI = Goodness of Fit Index (Uyum İyiliği İndeksi), AGFI= Adjusted Goodness of Fit Index (Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi), NFI=Normalized Fit Index (Normlaştırılmış Uyum İndeksi), IFI= Incremental Fit Index (Arttırılmalı Uyum İndeksi), TLI= Tucker-Lewis Index (Normlaştırılmamış Uyum İndeksi), CFI= Comparative Fit Index (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi), RMSEA= Root mean square error of approximation (Tahmin Hatalarının Ortalamasının Karekökü), RMR= Root Mean Square of the Mean Square of the Estimation Errors (Tahmin Hatalarının Kare Ortalamasının Karekökü).

Daha sonrasında yakınsak ve ıraksak geçerlilik testleri uygulanmıştır [CR= Composite Reliability (Bileşik Güvenilirlik), AVE= Average Variance Extracted (Çıkarılan Ortalama Varyans), MSV= Maximum Shared Squared Variance (Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi), ASV= Average Shared Squared Variance (Paylaşılan Varyansın Karesinin

Ortalaması)]. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach Alpha katsayısı hesaplanarak analiz edilmiştir. Ölçeğin zamansal kararlılığını değerlendirmek için test-tekrar test yöntemi kullanılmış ve sınıf içi korelasyon katsayısı (ICC) hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Veriler 22.06.2023-25.07.2023 tarihleri arasında araştırmacıların çevresinde irtibatla olduğu kişilerden çevrimiçi anket kullanılarak Google.doc ve WhatsApp yardımıyla toplanmıştır. Ayrıca araştırmacıların online olarak anketi ulaştırdığı kişilerden yine çevreleri ile paylaşımları istenmiştir. Katılımcıların gizliliği korumak için anketi isimsiz olarak doldurmaları istenmiştir. Test-tekrar test çalışmalarında, güvenilirliğin doğru tahmin edilebilmesi için minimum örneklem büyüklüğü 30 olarak önerilmektedir (Tavşancıl, 2019, s. 19). Bu aşamada ölçeği iki kez doldurmayı kabul eden 30 birey katılmıştır. Ölçek bu katılımcılara WhatsApp üzerinden iki haftalık arayla uygulanmıştır. Bu aşamada anonimliği korumak ve ilk uygulama ile ikinci uygulamayı eşleştirmek için katılımcılardan formları bir numara ya da takma isim yazarak doldurmaları istenmiştir. Veri toplama aracının her bir katılımcı için tamamlanması 10-15 dakika sürmüştür.

Etik Değerlendirme

Verilerin toplanmasından önce ölçeği geliştiren yazar(lar) ile mail üzerinden irtibat kurulmuş ve de kullanım izni alınmıştır. Etik kurul onayı bir devlet üniversitesinin Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 20 Haziran 2023 tarihli ve 04/33 sayılı karar No ile alınmıştır. Anketin uygulanması sürecinin başlangıcında çalışmanın amacı açıklanmış ve bireylerden gönüllü olarak anketi doldurmaları istenmiştir. Anket uygulamasında çalışmanın amacına önce yer verilmiş daha sonrasında anketin doldurma sekmesi aktif edilmiştir. Araştırmacılar bireyleri herhangi bir sebep göstermeksizin çalışmayı reddetme veya çalışmadan çekilme hakkına sahip oldukları konusunda bilgilendirmiştir.

Sınırlılıklar

Çalışma bulguları araştırma tarihleri içerisinde çalışmaya katılım gösteren 18 yaş üzeri bireylerle sınırlıdır. Bu nedenle araştırma tarihleri daha uzun ve daha geniş kitlelerde kullanılması önerilmektedir.

Bulgular

Bireylerin %62'si kadın, yine %62'si evlidir. Katılımcıların %41,7'si 20-30 yaş aralığında, %57,7'si üniversite mezunu, %69,3'ü kamuda çalışmaktadır. Bireylerin %36'sı düzenli sporu bazen yaptığını, %48,3'ü düzenli beslendiğini, %83,7'sinin kronik bir hastalığının olmadığı, %78,3'ünün sigara içmediği, %61,7'sinin sağlığını iyi düzeyde değerlendirdiği belirlenmiştir. Daha sonrasında kapsam ve içerik geçerliliğine geçilmiştir. Kapsam ve içerik eş değeri için on iki uzman görüşü alınmıştır. Hazırlanan Türkçe form, araştırma ekibi dışında sağlık yönetimi alanında çalışan ve de ölçek geçerlilik ve güvenilirlik üzerine deneyimi olan 12 uzman tarafından değerlendirilmiştir. Lawshe tekniği ile kapsam geçerliliği değerlendirilmiştir. Maddelerin kapsam geçerlilik indeksi 0,88'dir.

Madde analizinde ölçek maddelerinin niteliğini ve ayırt ediciliğini belirlemek için madde analizi yapılmıştır. SASYAT maddelerinin düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları 28 maddelik ölçekte madde toplam $r > 30$ olarak bulunmuştur (Tablo 1). Bir sonraki aşamada yapı geçerliliği analizlerinde öncelikle AFA (temel bileşen analizi/varimax rotasyonu) uygulanmıştır. Ölçekte DS_4. madde ve ÇV_1. madde faktör yükü 0,40'ın altında kaldığı için analiz dışı bırakılmıştır. Madde çıkarımı sonrasında yeniden AFA yapılan ölçekte, KMO testi ve Bartlett küresellik testi yapılmış ve KMO değeri 0.86 ve küresellik testi sonucu Approx Chi-Square= 7793,875 (df = 378, $p < ,001$) olarak bulunmuştur. Ölçekte kalan 26 maddenin faktör yükleri 0,50 ile 0,84 arasındadır ve ölçek maddeleri özdeğeri 1'in üzerinde olan ve toplam varyansın %70,6'sını açıklayan altı faktöre dağılmıştır (Tablo 1).

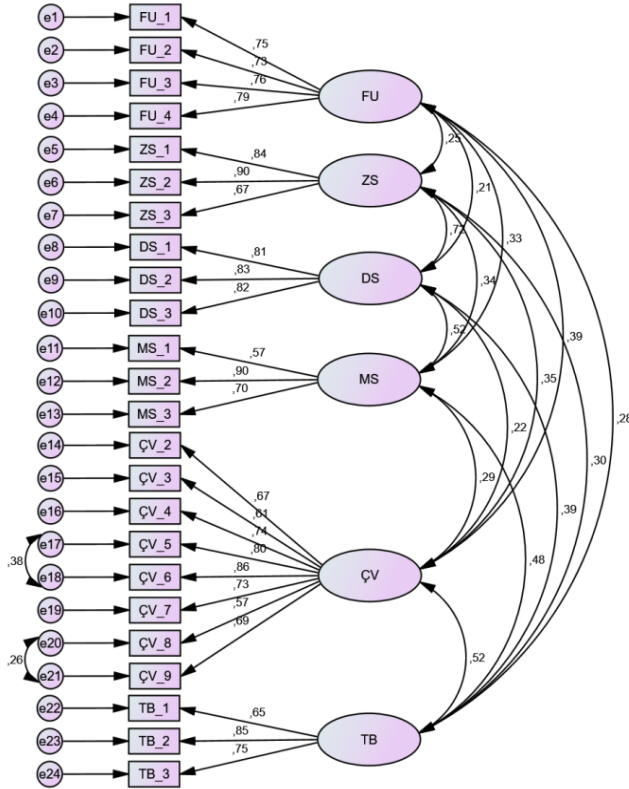
Ölçeğin yeniden keşfedilen yapısının uyumunu değerlendirmek için DFA yapılmıştır. İlk ölçüm sonucunda model fit değerlerinin istenilen aralıkta olmadığı belirlenmiştir (I Ölçüm; Tablo 2). İkinci ölçüme geçmeden standartlaştırılmış faktör yükleri 0,50'nin altında kalan FU'da 5. madde ve ÇV'de 10. madde analiz dışı bırakılmış ve ikinci ölçüm uygulanmıştır (II Ölçüm; Tablo 2).

Tablo 1. SASYAT ve madde analizi, AFA faktör yükleri (N=300)

Ölçek Maddeleri	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu*	Madde Çıkarıldığında Cronbach Alpha Katsayısı*	Faktör Yükü
Fiziksel Uygunluk (FU)			
FU_1	,440	,890	,670
FU_2	,364	,892	,626
FU_3	,344	,893	,634
FU_4	,470	,890	,657
FU_5	,483	,890	,430
Zihinsel Sağlık (ZS)			
ZH_1	,520	,888	,721
ZH_2	,535	,888	,758
ZH_3	,522	,888	,569
Duyusal Sağlık (DS)			
DS_1	,470	,890	,729
DS_2	,454	,890	,766
DS_3	,491	,889	,677
DS_4	,362	,892	,392
Manevi Sağlık (MS)			
MS_1	,397	,891	,485
MS_2	,489	,889	,770
MS_3	,443	,890	,725
Çevrecilik (ÇV)			
ÇV_1	,411	,891	,394
ÇV_2	,585	,888	,548
ÇV_3	,391	,891	,525
ÇV_4	,461	,890	,692
ÇV_5	,511	,889	,833
ÇV_6	,536	,889	,890
ÇV_7	,482	,889	,610
ÇV_8	,449	,890	,491

ÇV_9	,556	,888	,557
ÇV_10	,454	,890	,411
Toplumsal Bilinç (TB)			
TB_1	,423	,891	,564
TB_2	,448	,891	,817
TB_3	,408	,891	,616

Modifikasyon önerileri doğrultusunda çevrecilik alt boyutunda e17 ile e18 ve e20 ile e21 arasında hata kovaryansı atanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. SASAT Ölçeği DFA Görseli (N=300)

Alt ölçek faktör yükleri FU > 0,64; ZS > 0,67; DS > 0,81; MS > 0,57; ÇV > 0,57 ve TB > 0,65 olarak bulunmuştur (Şekil 1). İkinci ölçüm sonucunda istenilen uyum indeksleri χ^2/df (<3); IFI, CFI, (>0,95); RMR, RMSEA (<0,050) iyi uyum GFI, AGFI, NFI, TLI (>0,90) değerleri ise kabul edilebilir uyum düzeyindedir (Tablo 2).

Tablo 2. SASAT DFA testi sonuçları ve model uyum indeksleri (N=300)

Kriter	χ^2/sd	RMR	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
İyi Uyum	≤ 2	$\leq 0,05$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\leq 0,05$
Kabul edilebilir	≤ 5	$\leq 0,08$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,08$
I. Ölçüm	2,588	,073	,868	,838	,850	,902	,886	,901	,067
II. Ölçüm	1,895	,044	,909	,903	,901	,950	,941	,950	,050

Yapı geçerliliği için bir diğer tercih edilen yöntemde yakınsak ve iraksak geçerlilik istatistikleridir. Yakınsak geçerlilik istatistiklerinde $CR > 70$ ve $CR > AVE$ 'dir. Iraksak geçerlilik için MSV , $ASV < AVE$ 'dir.

Tablo 3. Yakınsak ve iraksak geçerlilik istatistikleri (N=300)

	CR	AVE	MSV	ASV	ÇV	FU	ZS	DS	TB	MS
ÇV	0,892	0,512	0,270	0,136	0,715					
FU	0,844	0,575	0,151	0,089	0,388	0,758				
ZS	0,848	0,653	0,518	0,182	0,352	0,245	0,808			
DS	0,859	0,671	0,518	0,206	0,219	0,213	0,720	0,819		
TB	0,797	0,570	0,270	0,163	0,520	0,281	0,301	0,385	0,755	
MS	0,774	0,542	0,269	0,162	0,295	0,330	0,342	0,519	0,475	0,736

Bu çalışma için ölçek güvenilirlik katsayısı iki ayrı örneklem için ayrı ayrı hesaplanmıştır. AFA sonucunda birinci örneklem için ölçek geneli 0,895 iken ikinci örneklem için DFA sonucunda 0,895'dir (Tablo 5).

Tablo 4. Ölçek alt boyutları puan ortalamaları ve korelasyon analizi ilişkisi sonuçları (N=300)

Değişkenler	I. Örneklem (N=300)			II. Örneklem (N=300)		
	AFA Sonucu			DFA Sonucu		
	CA	Çarpıklık	Basıklık	CA	Çarpıklık	Basıklık
FU	0,768	-0,469	0,130	0,842	-0,499	0,206
ZS	0,836	-0,543	0,107	0,838	-0,648	0,259
DS	0,855	-0,863	0,983	0,859	-0,840	0,819
MS	0,746	-0,584	0,541	0,751	-0,680	0,826
ÇV	0,876	-0,369	0,831	0,890	-0,644	1,369
TB	0,724	0,347	0,053	0,780	-0,654	1,432
SASYAT	0,889	-0,256	0,076	0,895	-0,461	0,385

CA=Cronbach Alpha

Ölçeğin kararlılığı test-tekrar test yöntemi ile değerlendirilmiş ve ICC'ler hesaplanmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Test-tekrar test sonuçları SASYAT (N=30)

Değişkenler	95% Güven Aralığı						
	M ± SD Birinci Ölçüm	M ± SD İkinci Ölçüm	ICC	Alt Sınır	Üst Sınır	F	p
FU	3,88±1,03	3,62±0,69	0,871	0,812	0,919	9,011	<0,001
ZH	3,70±1,04	3,79±1,03	0,755	0,662	0,839	6,639	<0,001
DS	3,73±0,97	3,60±1,00	0,787	0,685	0,852	9,544	<0,001
MS	3,88±0,75	3,86±0,66	0,886	0,831	0,932	12,907	<0,001
ÇV	3,52±0,58	3,50±0,55	0,854	0,793	0,906	10,882	<0,001
TB	4,01±0,77	3,97±0,51	0,850	0,788	0,905	12,371	<0,001
SASYAT	3,78±0,57	3,72±0,45	0,925	0,887	0,957	23,320	<0,001

ICC=Sınıf içi korelasyon M=Ortalama; SD=Standart Sapma

SASYAT'ın ortalama ölçüm ICC'si 0.925 olup %95 güven aralığı (GA) 0,887 ila 0,957 arasındadır (F = 23,320, p < 0.001). Alt boyutlarda; ICC ölçümleri FU için 0,871 (%95 GA = 0.812-0.919, F = 9,011), ZH için 0,755 (%95 GA = 0.662-0.839, F = 6,639), DS için 0,787 (%95

GA = 0.685-0.852, F = 9.544), MS için 0,886 (%95 GA = 0.0,831-0.932, F = 12,907), ÇV için 0,854 (%95 GA = 0.793-0.906, F = 10,882) ve TB için 0,850 (%95 GA = 0.788-0.905, F = 12,371) olarak belirlenmiştir. İki ölçümün ölçek puanları arasındaki korelasyon analizinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (p<0,01; Tablo 5). Bireylerin SASYAT düzeylerinin demografik değişkenlere göre değerlendirilmesi Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. SASYAT'ın demografik değişkenlere göre değerlendirilmesi

Değişkenler	N	%	M±SD	Test değeri	P	Gruplar arası Fark
Cinsiyet						
Kadın	228	38	3,69±0,48	T:0,454	0,650	
Erkek	372	62	3,67±0,44			
Medeni durum						
Evli	372	62	3,71±0,42	T:2,042	0,042*	
Bekar	228	38	3,63±0,50			
Yaş						
20-30 yaş ¹	250	41,7	3,65±0,45			
31-40 yaş ²	228	38	3,66±0,46	F:2,592	0,042*	3>2
41-50 yaş ³	92	15,3	3,79±0,44			
51 yaş ve üzeri ⁴	30	5	3,76±0,34			
Eğitim düzeyi						
Lisans öncesi ¹	48	8	3,76±0,46			
Lisans ²	346	57,7	3,67±0,47	F:2,103	0,042*	1>2
Yüksek Lisans ³	146	24,3	3,72±0,39			
Doktora ⁴	60	10	3,56±0,45			
Çalıştığınız kurum tipi						
Kamu ¹	416	69,3	3,64±0,45			
Özel ²	88	14,7	3,69±0,45	F:8,997	0,000*	3>1,2
Çalışmıyor ³	96	16	3,85±0,44			
Düzenli Spor						
Hiçbir zaman ¹	86	14,3	3,56±0,41			
Nadir ²	212	35,3	3,67±0,45			
Bazen ³	216	36	3,74±0,48	F:2,622	0,034*	3>1
Sık sık ⁴	58	9,7	3,71±0,42			
Her zaman ⁵	28	4,7	3,62±0,39			
Düzenli Beslenme						
Evet	290	48,3	3,70±0,48			
Hayır	148	24,7	3,64±0,43	F:1,042	0,353	
Bazen	162	27	3,68±0,41			
Kronik bir hastalık						
Evet	98	16,3	3,72±0,47	T:0,846	0,398	
Hayır	502	83,7	3,67±0,45			
Sigara içme						
Evet	130	21,7	3,69±0,46	T:0,025	0,398	
Hayır	470	78,3	3,68±0,45			
Sağlığınızı nasıl değerlendiriyorsunuz						
Çok İyi ¹	42	7	3,87±0,47			
İyi ²	370	61,7	3,65±0,45	F:3,627	0,013*	1>2
Orta ³	176	29,3	3,71±0,44			
Kötü ⁴	12	2	3,55±0,23			

* $p < 0,05$; T: Bağımsız Örneklem T Testi F: Tek Yönlü Varyans Analizi M=Ortalama; SD=Standart Sapma

Bireylerin SASYAT toplamından aldıkları puan ortalamalarından medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, çalıştıkları kurum tipi, düzenli spor yapma ve sağlık düzeylerini değerlendirme durumlarına göre anlamlı bir fark bulunmuştur (Tablo 6).

Tartışma

Literatürde referans verilen ölçek uyarlama çalışmaları, kültürler arasındaki psikodilsel farklılıkları azaltmaya yönelik uygulamalar yapılmasını önermektedir (Seren vd., 2018, s. 31). Bu çalışmanın amacı SASYAT'ın psikometrik özelliklerini test etmek ve bireylerde SASYAT'ı etkileyen faktörleri değerlendirmektedir. Ölçeklerin, ölçmeyi amaçladığı özelliği başka herhangi bir özelliklikle karıştırmadan doğru bir şekilde ölçme derecesinin göstergesi olarak kabul edilen "geçerlilik" ve ölçüm değerlerinin tutarlılığının göstergesi olarak kabul edilen "güvenilirlik" açısından test edilmesi gerekmektedir. Geçerliliği ve güvenilirliği istenen düzeyde olmayan ölçeklerle yapılan çalışmalarda istatistiksel testlerin gücü azalmakta, ölçümler sonucunda hatalı kararlar ortaya çıkabilmektedir (Çifçioglu ve Seren, 2022, s. 7-8). Bu çalışmanın güçlü yönü, literatürde ölçek uyarlama çalışmaları için önerilen bir kılavuzun kullanılmasıdır. (International Test Commission, 2017, s. 17). Bu kapsamda aşağıda değinilen kriterler dikkatlice ele alınmış ve ölçek uyarlama sürecinde kullanılmıştır.

İlk olarak kapsam geçerliliği yapılmıştır. Bu kapsamda Lawshe tarafından önerilen teknikle 12 uzmandan alınan görüş ile değerlendirilmiştir (Lawshe, 1975, s. 11). 12 uzmanın dahil edilmesiyle kapsam geçerlilik indeksinin Lawshe tekniğine göre $\geq 0,56$ olması gerekmektedir (Çelebi Çakıroğlu ve Seren, 2022, s. 709). Çalışma maddelerin kapsam geçerlilik indeksinin yeterince yüksek olduğunu göstermiştir. Madde analizinden elde edilen düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları, orijinal çalışmaya benzer şekilde literatürde önerilen minimum değerden ($\geq 0,30$) yüksektir (Karaman, 2023, s. 49). Bu sonuçlar neticesinde maddelerin birbiriyle ilişkili ve homojen olduğunu göstermiştir (Tavşancıl, 2019, s. 19). Daha sonrasında AFA neticesinde KMO değeri 0,860'dır. KMO değeri literatürde 0,80 üzeri bir değer alırsa mükemmel düzeyde olduğunu göstermektedir (Marofi vd., 2020: 3). Ayrıca KMO değeri örneklem büyüklüğünün yeterliliğini göstermektedir. Elde edilen değere göre örneklem büyüklüğünün yeterli seviyede olduğu görülmektedir (Watkins, 2018, s. 223). AFA'nın bir diğer aşaması ise açıklanan varyans değerine dikkat edilmesidir. Bu değer 0,40-0,60 arasında elde edildiğinde literatür açısından uygunluğun sağlandığını göstermektedir (Çokluk vd., 2014: 216). Bu çalışma için açıklanan varyans değeri %61,269'dur. AFA ve DFA sonucunda ölçek geneli ve alt boyutları normal dağılım göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2018, s. 68-69).

AFA'nın kriterleri çerçevesince belirtilen ölçek modeli DFA'da oluşturulmuştur. DFA'nın değerlendirilmesinde model fit indeks kriterleri dikkate alınmıştır. DFA için model fit değerleri χ^2 /sd , RMR, GFI, AGFI, NFI, IFI, TLI, CFI ve RMSE sonuçları bu çalışmada en yaygın kullanılan uyum indeksleri olarak raporlanmıştır (Afthanorhan, 2013, s. 199; Kwon ve Marzec, 2016, s. 450). Analiz sonuçlarına göre DFA iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk ölçüm sonucu AFA'da elde edilen yapının model fit indeks değerlerini sağlamadığı görülmüştür. Bu durumda standartize edilmiş faktör yük katsayılarına bakılmıştır.

Faktör yükü 0,50'nin altında kalan iki madde (FU_5 ve ÇV_10 maddeleri) çıkarılmıştır (Oliveira vd., 2022, s. 3). 24 maddeye düşen ve 6 boyutlu yapıda yeniden DFA ikinci ölçümü yapılmış ve model fit değerleri istenilen aralıkta sağlanmıştır (Ernest vd., 2019, s. 4; Wang vd., 2020, s. 736). Yapı geçerliliğinin test edilmesinde kullanılan bir diğer yöntem ise yakınsak ve iraksak geçerlilik analizleridir. Yakınsak geçerlilik için $CR > AVE$ ve $AVE > 50$ olması gerektiği önerilmektedir. Ayrıca CR değeri 0,70'den büyük olmalıdır (Alhaddad, 2015, s. 4; Hair vd., 2011, s. 145). Iraksak geçerliliklerinde ise; $ASV < AVE$ ve $MSV < AVE$ olmalıdır (Ernest vd., 2019, s. 4; Chabo Byaene vd., 2021, s. 9). İlgili değerler doğrultusunda $ASV < AVE$ ve $MSV < AVE$ şartının sağlandığı görülmektedir.

Likert ölçekler kullanılarak yapılan çalışmalarda ölçek geliştirme çalışmalarında Cronbach Alpha analizleri maddelerin iç tutarlılığını test etmek için kullanılır (Bodur ve Seren, 2020, s. 11). Cronbach Alpha katsayısı 0,80-1,00 arasında bir değer alırsa ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir (Tavşancıl, 2019, s. 19). Bu çalışma için Cronbach Alpha değeri iki farklı örneklem için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Cronbach Alpha katsayıları için AFA analizinde elde edilen yapıda 0,889 ve DFA sonucu elde edilen yapıda 0,895 olarak elde edilmiştir. Cronbach Alpha katsayısı 0,80 ve üzeri olduğunda iyi düzeyde olduğu bildirilmektedir (Chabo Byaene vd., 2021, s. 9). Bu çalışmada iki farklı örneklemde yapılan hesaplamalarda Cronbach Alpha değerlerinde 0,80 üzeri olduğu görülmektedir. Ölçeğin güvenilirlik düzeyinin literatür tarafından desteklendiği görülmektedir (Chabo Byaene vd., 2021, s. 9).

Ölçüt geçerliliğinin belirlenmesinde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçekte test tekrar test güvenilirliği ve sınıf içi korelasyon değerleri dikkate alınmıştır. Test tekrar test için 30 bireyden iki haftalık arayla yeniden ölçüm alınmış ve iki ölçüm arasında farkı belirlemek için bağımlı örneklem testi uygulanmış sınıf içi korelasyon değerleri hesaplanmıştır (Alpar, 2018, s. 544-546). İki ölçümün ölçek puanları arasındaki korelasyon analizinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($p < 0,01$). Yapılan analizler ve elde edilen bulgular dikkate alınarak ölçeğin kullanılabilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Demografik değişkenlere göre; evli, 41-50 yaş gruplarında, çalışmayanlarda, düzenli sporu bazen yapanlarda, sağlığını çok iyi düzeyde değerlendirenlerde SASYAT anlamlı düzeyde daha yüksektir. Yapılan çalışmalarda bireylerin sağlık ve çevreye yönelik endişeleri ile cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermiştir (Divine ve Lepisto, 2005, s. 280; Lea ve Worsley, 2005, s. 860; Do Paco ve Raposo, 2009, s. 374; Kassinis vd. 2016, s. 407). Demografik özellikler ve SASYAT arasındaki ilişki ile ilgili olarak, bazı çalışmalar demografik özelliklerin tüketicilerin sağlık veya çevre bilinci üzerinde etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre, sağlıklı bir yaşam tarzı sürdüren tüketiciler kadın, daha yaşlı ve daha eğitilmiş olma eğilimindedir (Tam vd., 2021, s. 145).

Sonuç

Günümüz toplumunda sağlıklı ve sürdürülebilir yaşam tarzı giderek önemli bir hale gelmektedir. Geçmiş yıllara nazaran sağlıklı bir yaşam tarzının oluşturulması ve bunun sürdürülebilir olması hem bireysel sağlık hem de işletmeler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bunun nedenleri arasında ise önceki dönemlere kıyasla bireylerin birçok gıda ürünlerine daha çabuk ulaşabilmesi ve sağlığa yönelik olumsuz tüketim alışkanlıklarının

hızlı bir şekilde yayılması söylenebilir. Bu duruma karşılık bireyler, sağlığını, çevreyi ve geleceğe yönelik gıda noktasında bir sıkıntı yaşanmaması adına sürdürülebilir bir yaşam tarzına sahip olmaya özen göstermelidir. Bu doğrultuda kamu spotları, billboardlar ve çeşitli yayın kuruluşlarında toplumu bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler yapılabilir. Ayrıca unutulmamalıdır ki toplumun geleceğine yön verecek olan bireylerin yetişmesinde faaliyet gösteren eğitim kurumlarında bu konulara yönelik dikkat çekilmelidir. Bilinçli bir toplum oluşturulmasında bireylerin eğitim-öğretim hayatlarından itibaren başlanılmalıdır.

Dünya nüfusunun hızla artmasıyla birlikte geleceğe yönelik ön görülen sıkıntıların başında gıda ve su krizine yönelik önlemler alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun için ise, sürdürülebilir faaliyetlere küresel anlamda önem verilmektedir. Sağlıklı ve sürdürülebilir bir yaşam tarzına yönelik Dünya genelinde farkındalık oluşturulmasıyla birlikte Türkiye’de de buna yönelik faaliyetlerin sayısı arttırılmalı gerek üretim de gerekse hizmet sektöründe sürdürülebilirliğe yönelik eğilimler gösterilmelidir. Kavramsal olarak bu çalışma hem literatüre hem de bu yönde çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bireylerin sağlıklı ve sürdürülebilir yaşam tarzına ilişkin düzeylerini belirlemede katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> *(Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 20.06.2023 Tarih, 04/33 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça | References

- Afthanorhan, W. M. A. B. W. (2013). A comparison of partial least square structural equation modeling (PLS-SEM) and covariance based structural equation modeling (CB-SEM) for confirmatory factor analysis. *International Journal of Engineering Science and Innovative Technology*, 2(5), 198-205.
- Alhaddad, A. (2015). Perceived quality, brand image and brand trust as determinants of brand loyalty. *Journal of Research in Business and Management*, 3(4), 1-8.
- Alpar, R. (2018). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik, SPSS'de çözümleme adımlarıyla birlikte*. Detay Yayıncılık.
- Biswas, A. (2020). A nexus between environmental literacy, environmental attitude and healthy living. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(6), 5922-5931.
- Bodur, G., & Seren, A. K. H. (2020). Geleceğe yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve Türk toplumunda geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21, 5-13.
- Çelebi Çakıroğlu, O., & Harmanlı Seren, A. K. (2022). Psychometric properties of the Gender Role Attitudes Scale among Turkish nursing students and factors affecting their attitudes. *Perspectives in psychiatric care*, 58(2), 706-714.
- Chabo Byaene, A., Mabela, M. M. R., Konde, N. N. J., Muhindo Mavoko, H. ve Kayembe, N. N. (2021). Clinical laboratory customers' loyalty: development and validation of a measuring instrument. *J Comm Med and Pub Health Rep*, 2(3), 1-11.
- Çifçioğlu, Y.Z., & Harmanlı Seren, A. K. (2022). The validity and reliability of the thanatophobia scale-Turkish form: A psychometric study among nurses. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 1-11.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: Spss ve lisrel uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık; 211-275.
- Cowan, K., & Kinley, T. (2014). Green spirit: Consumer empathies for green apparel. *International Journal of Consumer Studies*, 38(5), 493-499.
- Divine, R. L., & Lepisto, L. (2005). Analysis of the healthy lifestyle consumer. *Journal of Consumer marketing*, 22(5), 275-283.
- Do Paco, A., & Raposo, M. (2009). "Green" segmentation: an application to the Portuguese consumer market. *Marketing Intelligence & Planning*, 27(3), 364-379.
- Ernest, O. N., King, B. D., Esther, A., Kwadwo, A. N. ve Ay, A. R. (2019). The effect of lean operations in manufacturing on firm performance: the case of manufacturing firms in ACCRA. *International Journal of Engineering Research and Reviews*, 7(2), 1-7.
- Fu, M. H., Lee, K. R., Pai, M. C., & Kuo, Y. H. (2012). Clinical measurement and verification of elderly LOHAS index in an elder suited TV-based home living space. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 3, 73-81.
- Gadeikienė, A., Šalčiuvienė, L., Banytė, J., Dovalienė, A., Kavaliauskas, M., & Piligrimienė, Ž. (2021). Emerging consumer healthy lifestyles in Lithuania. *Sustainability*, 13(18), 1-22.

Hair, JR, J.F., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a Silver Bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-151.

Häyriinen, L., Mattila, O., Berghäll, S., & Toppinen, A. (2016). Lifestyle of health and sustainability of forest owners as an indicator of multiple use of forests. *Forest Policy and Economics*, 67, 10-19.

Hernández, A., Hidalgo, M.D., Hambleton, R.K. ve Gomez-Benito, J. (2020). International test commission guidelines for test adaptation: A criterion checklist. *Psicothema*, 32(2), 390-398.

Higuchi, A., & Avadi, A. (2015). Organic purchasing factors and consumer classification through their preferences in the metropolitan area of Lima, Peru. *Agronomía Colombiana*, 33(2), 271-279.

International Test Commission. The ITC Guidelines for Translating and Adapting Tests (Second edition). (2017). https://www.intestcom.org/files/guideline_test_adaptation_2ed.pdf

Karaman, M. (2023). Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi: Kavramsal bir çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 47-63.

Kassinis, G., Panayiotou, A., Dimou, A., & Katsifaraki, G. (2016). Gender and environmental sustainability: A longitudinal analysis. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 23(6), 399-412.

Kim, M. J., Lee, C. K., Gon Kim, W., & Kim, J. M. (2013). Relationships between lifestyle of health and sustainability and healthy food choices for seniors. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 25(4), 558-576.

Kiss, V., Kiss, M., Popovics, P., & Szakaly, Z. (2018). Examination of Lifestyle of Health and Sustainability market groups with particular focus on Hungary. *Relationships*, 76-86.

Kwon, Y. ve Marzec, M. L. (2016). Does worksite culture of health (CoH) matter to employees? Empirical evidence using job-related metrics. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 58(5), 448-454.

Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.

Lea, E., & Worsley, T. (2005). Australians' organic food beliefs, demographics and values. *British food journal*, 107(11), 855-869.

Lehota, J., Horváth, Á., & Rác, G. (2012). The methodological and practical issues of lifestyle segmentation in Hungary. *Hungarian Agricultural Research*, 21(3), 18-22.

Market LOHAS Lifestyle of Health and Sustainability. Last Modified (2018). <https://www.marketSASYAT.com/2018-health--natural-consumer-study.html>

Marofi, Z., Bandari, R., Heravi-Karimooi, M., Rejeh, N. ve Montazeri, A. (2020). Cultural adoption, and validation of the Persian version of the coronary artery disease education questionnaire (CADE-Q): a second-order confirmatory factor analysis. *BMC Cardiovascular Disorders*, 20, 1-9.

Matharu, M., Jain, R., & Kamboj, S. (2020). Understanding the impact of lifestyle on sustainable consumption behavior: a sharing economy perspective. *Management of Environmental Quality: An International Journal*.

Mróz, B., & Sadowska, M. (2015). Global consumption trends and consumption of ecological food in Poland. *Konsumpcja i Rozwój*, (1 (10), 17-32.

Oliveira, D. V. D., Codonhato, R., Freire, G. L. M., Júnior, J. R. A. D. N., Nascimento, M. A. D., Bertolini, S. M. M. G., & Fiorese, L. (2022). Psychometric properties of the Purpose in Life Scale in Brazilian older adults. *Geriatrics, Gerontology and Aging*, 16, 1-7.

Park, H. H. (2015). The influence of LOHAS consumption tendency and perceived consumer effectiveness on trust and purchase intention regarding upcycling fashion goods. *International Journal of Human Ecology*, 16(1), 37-47.

Pícha, K., & Navrátil, J. (2019). The factors of Lifestyle of Health and Sustainability influencing pro-environmental buying behaviour. *Journal of cleaner production*, 234, 233-241.

Puhakka, R., Haskins, A. H., Jauho, M., Grönroos, M., & Sinkkonen, A. (2021). Factors affecting young adults' willingness to try novel health-enhancing nature-based products. *Journal of International Consumer Marketing*, 33(5), 595-612.

Reio Jr, T. G., & Shuck, B. (2015). Exploratory factor analysis: implications for theory, research, and practice. *Advances in Developing Human Resources*, 17(1), 12-25.

Seren, A. K. H., Tuna, R., & Bacaksiz, F. E. (2018). Reliability and validity of the Turkish version of the Job Performance Scale instrument. *Journal of Nursing Research*, 26(1), 27-35.

Sfeir, M., Akel, M., Hallit, S., & Obeid, S. (2022). Factors associated with general well-being among Lebanese adults: the role of emotional intelligence, fear of COVID, healthy lifestyle, coping strategies (avoidance and approach). *Current Psychology*, 9, 1-10

Sousa, V. ve Rojjanasrirat, W. (2011). Translation, adaptation and validation of instruments or scales for use in cross-cultural health care research: A clear and user-friendly guideline. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 17(2), 268-274.

Szakály, Z., Popp, J., Kontor, E., Kovács, S., Pető, K., & Jasák, H. (2017). Attitudes of the lifestyle of health and sustainability segment in Hungary. *Sustainability*, 9(10), 1-16.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2018). *Using multivariate statistics (7th edition)*, Boston, MA: Pearson.

Tam, F. Y., Lung, J. W., Silva, J. D., Lam, M. H., Ng, P. I., & Lok, K. M. (2021). A Study of Chinese Consumers towards Lifestyles of Health and Sustainability. *Economics and Business Quarterly Reviews*, 4(3), 144-151.

Tavşanlı, E. (2019). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Urh, B. (2015). Lifestyle of Health and sustainability-the importance of health consciousness impact on LOHAS market growth in ecotourism. *Quaestus*, (6), 167-177

Wan, M., Chen, J., & Toppinen, A. (2015). Consumers' environmental perceptions of children's furniture in China. *Forest products journal*, 65(7-8), 395-405.

Wang, K., Xu, Y., Wang, C., Tan, M., & Chen, P. (2020). A Corrected Goodness-of-Fit Index (CGFI) for model evaluation in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 27(5), 735-749.

Watkins, M. W. (2018). Exploratory factor analysis: A guide to best practice. *Journal of Black Psychology*, 44(3), 219-246.

Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale Development Research: A Content Analysis and Recommendations for Best Practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6). 806-838.

Yeh, N. C., & Chen, Y. J. (2011). On the everyday life information behavior of LOHAS consumers: A perspective of lifestyle. *J. Educ. Media Libr. Sci.*, 48(4), 489-510.

EK:1

Sağlıklı ve Sürdürülebilir Yaşam Tarzı Ölçeği

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Fiziksel Uygunluk					
Sağlığımı düşünerek gıda satın alır ve yerim.					
Şeker, kahve, yağ vb. gıdaları sınırlandırırım.					
Düşük yağ, düşük doymuş yağ ya da düşük kolesterolli beslenmeyi tercih ederim.					
Katkı maddesi yüksek yiyeceklerden kaçınırım.					
Zihinsel Sağlık					
Stresimi kontrol etmeye çalışırım.					
Stresimi ve kaygımı azaltırım.					
Stresimi kontrol etmek için bazı yöntemler kullanırım.					
Duyusal Sağlık					
Olaylara olumlu bakmaya çalışırım.					
Hayat hakkında olumlu düşünürüm.					
Başarısızlık ve hayal kırıklığı ile olumlu bir şekilde başa çıkmaya çalışırım.					
Manevi Sağlık					
Kendimden daha büyük bir güçle bağlantıda olduğumu hissediyorum.					
Kendimin manevi yönlerini beslerim.					
Her günün bir bölümünü dua ederek, meditasyon yaparak ya da kişisel düşüncelerimle geçiririm.					
Çevrecilik					
Çevre dostu ürünleri tercih ederim.					
Geleneksel ürünler yerine sürdürülebilir kaynaklı ürünleri tercih ederim.					
Yenilenebilir enerji kaynaklarına ilgi duyarım.					
Sürdürülebilir tarım uygulamalarını tercih ederim.					
Sürdürülebilir yöntemlerle üretilen ürünleri tercih ederim.					
Geri dönüşümlü malzemelerden üretilmiş ürünleri tercih ederim.					

ederim.					
Satın alma kararlarımı o ürünün dünya üzerindeki etkisine göre veririm.					
Çevre dostu ürünlerin faydalarını aileme veya arkadaşlarıma öğretirim.					
Toplumsal Bilinç					
Sosyal olarak bilinçliyim.					
İçinde yaşadığım yerel toplumu ve üyelerini düşünürüm.					
Günlük yaşamda tüm dünyayı ve nüfusunu düşünürüm.					

Ölçek; fiziksel uygunluk, zihinsel sağlık, duygusal sağlık, manevi sağlık, çevrecilik ve toplumsal bilinç olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek puanlaması “1-Kesinlikle Katılmıyorum ile 5-Kesinlikle Katlıyorum” arasındadır. Ölçekte ters kodlama bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanlar yükseldikçe katılımcıların sağlıklı ve sürdürülebilir yaşam tarzının arttığı ifade edilebilir.

2024, 13 (3), 1192-1218 | Araştırma Makalesi

Tarım & Gıda Pazarlamasında KOBİ'lerin Yeni Teknolojiler (Yapay Zeka, Blokzincir, Makine Öğrenmesi ve Nesnelerin İnterneti) ile Dijital Dönüşümü ve Başarı Faktörleri

Hüseyin Fatih Atlı¹

Öz

Ülke ekonomilerinde önemli bir yer tutan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) tedarik zinciri yapısında daha fazla yaygınlaşması karmaşık ve rekabetçi bir iş ortamında ülke ekonomilerinin gelişiminde oldukça önemlidir. Bununla birlikte KOBİ'ler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (SDG) sağlanması için önemli katkıları olabileceği gibi gıda KOBİ'leri tarım sektöründe tarımsal verimlilik üzerinde de dolaylı etkileri olabilir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve buna benzer uluslararası organizasyonlar buna yol açabilecek uygulamaları desteklemektedir. KOBİ'ler, çalışan sayısı, yıllık cirosu veya yıllık bilanço toplamı belirli bir eşğin altında olan işletmelerdir. KOBİ'ler ekonomik yaşama olumlu katkılar sağlamanın yanı sıra insanların en temel ihtiyaçları olan gıda ürünleri için gıda arzını da sağlayarak önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedirler. Rekabetçi ve karmaşık bir iş ortamında, uygun stratejilerin uygulanması KOBİ'lerin gelişimini ilerletmek için özellikle önemli bir çabadır. Bu makale, tarım & gıda pazarlamasında KOBİ'lerin yeni teknolojiler ile dijital dönüşümünü ve başarı faktörlerini analiz etmiştir. Çalışmada, Web of Science, Scopus ve Google Scholar gibi önemli veri tabanları aday gösterilerek sistematik analiz yöntemi önerilmiştir. Araştırma amacına uygun olarak doğrulanmış anahtar kelimeler kullanılarak farklı literatür platformlarından elde edilen makaleler gözden geçirilmiştir. Araştırma sonuçları, KOBİ'lerin başarı faktörlerini ve yeni teknolojileri benimsemelerinin tarım & gıda pazarlamasını da tüm yönleriyle etkileyeceğini doğrulamaktadır. Bu nedenle KOBİ'ler için stratejiler belirlenirken tüm bu faktörler de dikkate alınarak yeni teknolojilerin tüm süreçlere entegre edilmesine daha çok önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Pazarlama, Yapay Zeka, Blokzincir, Makine Öğrenmesi, Nesnelerin İnterneti, KOBİ

Atlı, Hüseyin Fatih (2024). Tarım & gıda pazarlamasında KOBİ'lerin yeni teknolojiler (yapay zeka, blokzincir, makine öğrenmesi ve nesnelerin interneti) ile dijital dönüşümü ve başarı faktörleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1192-1218.

<https://doi.org/itobiad.1400182>

Geliş Tarihi	05.12.2023
Kabul Tarihi	22.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

2024, 13 (3), 1192-1218 | Research Article

Digital Transformation and Success Factors of SMEs with New Technologies (Artificial Intelligence, Blockchain, Machine Learning and Internet of Things) in Agriculture & Food Marketing

Hüseyin Fatih Atlı¹

Abstract

The greater prevalence of small and medium-sized enterprises (SMEs), which have an important place in country economies, in the supply chain structure is very important in the development of country economies in a complex and competitive business environment. However, while SMEs can make significant contributions to achieving the Sustainable Development Goals (SDGs), food SMEs can also have indirect effects on agricultural productivity in the agricultural sector. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and similar international organizations support practices that may lead to this. SMEs are businesses whose number of employees, annual turnover or annual balance sheet total is below a certain threshold. In addition to making positive contributions to economic life, SMEs also fulfill an important function by providing food supply for food products, which are people's most basic needs. In a competitive and complex business environment, implementing appropriate strategies is a particularly important effort to advance the development of SMEs. This article analyzed the digital transformation and success factors of SMEs with new technologies in agriculture & food marketing. In the study, a systematic analysis method was proposed by nominating important databases such as Web of Science, Scopus and Google Scholar. Articles obtained from different literature platforms were reviewed using validated keywords in accordance with the research purpose. Research results confirm that SMEs' success factors and adoption of new technologies will affect all aspects of agriculture & food marketing. Therefore, when determining strategies for SMEs, more importance should be given to integrating new technologies into all processes, taking into account all these factors.

Keywords: Agricultural Marketing, Artificial Intelligence, Blockchain, Machine Learning, Internet of Things, SME

Atlı, Hüseyin Fatih (2024). Digital transformation and success factors of SMEs with new technologies (artificial intelligence, blockchain, machine learning and Internet of Things) in agriculture & food marketing, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1192-1218.
<https://doi.org/itobiad.1400182>

Date of Submission	05.12.2023
Date of Acceptance	22.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ PhD., Iskenderun Technical University, Hatay, Türkiye, hfatih.atli@iste.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1397-1514

Giriş

Bilgisayar ve iletişim teknolojisinde ortaya çıkan değişimlerin de etkisiyle ekonomide de önemli ölçüde gelişmelere neden olmaktadır (Dilek, 2016, s. 87). Ekonominin amacı aslında toplumun refahını en üst düzeye çıkarmak ve ekonomik verimliliği sağlamaktır (Dilek vd., 2018, s. 7). Verimlilik, ülkelerin veya sektörlerin büyüme ve gelişmişlik düzeyini belirlemek için kullanılan en önemli ölçütlerden biridir (Atlı, 2024a). İhracata dayalı büyümenin artırılması, ülkeler ve firmalar açısından ekonomik kalkınmanın önemli bir belirleyicisi olmuştur (Kayabasi ve Mtetwa, 2016). Dünyadaki tüm ülkelerin ekonomilerinde kilit rol oynayan KOBİ'ler, ulusal ve küresel ekonomilerin gelişiminin temelini oluşturmaktadır (Kot, 2018, s. 1). Rekabetçi bir ekonominin temel faktörlerinden biri, güçlü, uluslararası düzeyde rekabetçi bir KOBİ sektörü yaratmaktır (Koloszár, 2018, s. 27). Özelleştirilmiş yapay zeka çözümleri, KOBİ'lerin karar verme, insan kaynakları, müşteri katılımı envanter kontrolü ve siber güvenlik gibi çeşitli fonksiyonlarının verimliliğini ve etkinliğini artırmaya olanak tanır (Bhalerao vd., 2022). Bununla birlikte günümüz iş senaryosunda yapay zeka tabanlı uygulamalar hem büyük ölçekli kuruluşlar hem de KOBİ'ler için en uygun seçimlerdir. KOBİ'lerin günümüz pazarında hayatta kalabilmeleri için blokzincir tabanlı çözümlere geçmeleri kaçınılmaz ve gereklidir (Mahjoub vd., 2022). Küresel ağ ekonomisinde blokzincir, bu bağlamda önemli bir ihracat itici gücü haline gelmektedir (Rakshit vd., 2022). Gelecekteki dönüşümsel uygulamalar, büyük ölçekli kamu kimlik sistemlerini (örneğin pasaport kontrolü) ve makine öğrenimine dayalı karar almayı kapsayacaktır (Clohessy ve Acton, 2019). Ayrıca nesnelerin interneti (IoT)'nin benimsenmesiyle endüstrinin dijital dönüşümü, işletmelerin bağlantı kurması ve değer yaratması için yeni yollar sağlar (Mourtzis vd., 2016).

KOBİ'ler rekabete yönelik engeller ve yönetsel engellerle karşılaşmaktadır. Yönetsel engeller; bilgi yetersizliği, teknolojik yetersizlik, örgüt yapısı/kültürü farklılıkları ve performans ölçümü eksikliği ile işbirliği konularında ortaya çıkmaktadır. Özellikle teknoloji ve bilgi yetersizliği rekabetçilik kaybına neden olmaktadır. İşletmeler doğru bilgiye erişerek, bu şekilde belirsizliği azaltmak için en doğru kararı vermek zorundadır (Akalin ve Dilek, 2007, s. 58). Bu nedenle rekabetçi ve karmaşık bir iş ortamında, uygun stratejilerin uygulanması KOBİ'lerin gelişimini ilerletmek için özellikle önemli bir çabadır. Bu nedenle son yıllarda yapılan çalışmalar KOBİ'lere çeşitli yönleriyle daha fazla dikkat çekmektedir (Tablo 2). Gıda işletmeleri, insanlar için temel ihtiyaç olan gıda maddelerini üretmesinden dolayı imalat sanayi içinde çok önemli bir konuma sahiptir (Öztürk ve Tekin, 2020, s. 57). Gıda ürünleri açısından müşteri beklentilerindeki hızlı değişim ve çabuk bozulabilme özelliği maliyetleri ve riskleri de arttırmaktadır. Bununla birlikte gıda endüstrisindeki KOBİ'lerin vergilere karşı dayanıklılık geliştirme becerisi, gıda güvenliği açısından hayati öneme sahiptir (Ali vd., 2021, s. 94).

Ulusal gıda sistemlerinin dalgalanmalara ve şoklara dayanma kapasitesine sahip olmasını sağlamak giderek artan bir endişe kaynağıdır (Eakin vd., 2018). Tüketicilerin de gıda güvenliği konusunda güçlü endişeleri bulunmaktadır (Haskaraca vd., 2022). Ayrıca çevresel kaygılar ve olumsuz duygular, organik gıdalara yönelik tutumları ve satın alma niyetlerini etkilemektedir (Ünal vd., 2019). Türkiye'de yaşam tarzındaki önemli değişim, gıda tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiştir (Aydın vd., 2018). Tüketiciler çoğunlukla ürün ve markalara yönelik zihinlerinde nesne özelliklerine (en iyi kalite), haz değerlerine (duyusal güzellikler) ve insanlarla etkileşimlere (referans

grubu etkisi) dayalı prestij anlamları geliştirirler (Sahin ve Nasir, 2022). Tüketiciler gıda tüketiminde marka, kalite ve besin değerlerine daha çok önem vermektedirler (Onurlubaş ve Öztürk, 2023). Değer yaratma, rekabet gücü elde etmede önemli bir rol oynamaktadır (Denktaş Şakar vd., 2018). Rekabetçi bir ortamda bireylerin satın alma kararlarını anlamak pazarlamacılar için önemlidir (Demirgüneş ve Özsaçmacı, 2016). Günümüzde gıda sektöründe yöneticiler; müşteriler ve ortaklarla kalıcı ilişkiler kurmak ve tedarik zincirinde süreç boyunca aksaklıkları önlemek için tekniklere ihtiyaç duymaktadır (Stević vd., 2023).

Mevcut literatürde olan çalışmalar incelendiğinde, KOBİ'lerin yapısı, işleyişi ve zorlukları hakkında çalışmaların sektörel olarak ele alınmadığı tespit edilmiş ve eksikliklerin olduğu ortaya konmuştur. Buna ek olarak, tüm bu hizmetlerin sistematik analiz çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik de daha önce herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Sistematik analiz sonucunda, bu çalışmanın tarım & gıda pazarlamasında KOBİ'lerin yeni teknolojiler (blokzincir, yapay zeka ve makine öğrenmesi) ile teknolojik dönüşümüne ve başarı faktörlerine odaklanan ilk çalışma olduğu görülmüştür. Bu da çalışmanın literatüre katkı sağlayabilecek özgün bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Bu araştırma teoriye birçok farklı yoldan katkıda bulunmuştur. İlk olarak, önerilen çerçeve, literatürde KOBİ'lerinin işleyişi, başarı faktörlerini ve KOBİ'lerin yeni teknolojiler (blokzincir, yapay zeka ve makine öğrenmesi) ile teknolojik dönüşümünü araştıran araştırmaların eksik olmasıyla ilgili vurgulanan boşluğu ele almaktadır. Bu araştırmanın, KOBİ'lerin işletme yöneticileri ve diğer karar vericiler için yeni teknolojilerin benimsenmesinde farkındalık oluşturması düşünülmektedir. İlk olarak, uygulayıcı yöneticiler bu araştırmayı, geliştirilen kavramsal çerçeve aracılığıyla yeni teknolojilerin benimsenmesine yönelik fırsatlar ve zorluklar arasındaki ilişkiyi anlamak için bir kılavuz olarak kullanabilirler. Dahası, bu araştırmada incelenen vakalara benzer özelliklere sahip firmalar, yeni teknolojilerin benimsenmesinde tarım & gıda sektöründe yer alan benzer vakaların farkına varabilirler.

Araştırma planı şu şekilde yapılandırılmıştır: ilk olarak literatür incelemesinde KOBİ'lerin genel çerçevesi ile sistematik analiz yöntemine göre kavramlar açıklanmıştır. Kavramsal çerçeveyi özümseyebilmek için KOBİ, tarım & gıda sektörü, işleyiş, yeni teknolojiler ve başarı faktörleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sonraki bölümde araştırma yöntemi ve araştırma akış süreci aşamaları ile açıklanmıştır. Daha sonra araştırma bulguları ve tartışmalara yer verilmiştir. Nihayetinde ise araştırma önerilerinin de sunulduğu sonuçlar yer almaktadır.

Literatür incelemesi

Girişim; girişimcilerin toplumun ihtiyaçlarını karşılayan mal ve hizmetleri kar elde etmek için üretip satmaya yönelik organize çabasıdır (Pride vd., 2014, s. 220). Ortak hedeflere doğru çalışan bireyler aracılığıyla kar elde etmeyi amaçlayan bir organizasyon olan işletmenin hedefleri, işin türüne ve kullanılan iş stratejisine göre değişmekte ve tercih edilen stratejiden bağımsız olarak, işletmeler bir şekilde toplumun bir ihtiyacını karşılayan bir hizmet, ürün veya mal sağlamalıdır (Davis, 2016). İşletmeler dünya çapında farklı kategorilere ayrılmaktadır. Faaliyet konusu, bulunduğu sektör, piyasa değeri, yıllık satışları, şirketin sahip olduğu varlık miktarı, çalışan sayısı veya buna

benzer özellikler dikkate alınarak sınıflandırılabilir. Dünya çapında işletmeler ayrıca mikro, küçük, orta ve büyük işletmeler olarak da sınıflandırılmaktadır.

"KOBİ" kısaltması Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar tarafından kullanılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, KOBİ'ler gelişmiş ülkelere göre daha büyük bir paya sahiptir. Her ülkenin, KOBİ'ler için oluşturduğu kendi tanımı vardır. Avrupa Komisyonu (EC) KOBİ tanımı için kullanım kılavuzu (2014) değerlendirilmesine göre bir işletmenin dahil olduğu kategoriyi belirleyen ana faktörler şunlardır: personel sayısı, ciro veya bilanço toplamıdır (Tablo 1). ABD'de Küçük İşletme İdaresi (SBA), küçük işletmeleri sahiplik yapısına, çalışan sayısına, kazançlarına ve sektöre göre sınıflandırmıştır. Örneğin, imalatla bir KOBİ, 500 veya daha az çalışanı olan bir firma olabilirken buna karşılık, bakır cevheri ve nikel cevheri çıkaran işletmeler 1.500'e kadar çalışana sahip olabilir ve yine de bir KOBİ olarak tanımlanabilir. AB gibi, ABD de 10'dan az çalışanı olan şirketleri küçük bir ofis / ev ofisi (SOHO) olarak açıkça sınıflandırmıştır.

Avrupa Komisyonu (2021)'na göre KOBİ'ler genellikle büyük şirketlerin genellikle karşılaşmadığı piyasa başarısızlıkları ve verimsizlikleriyle karşı karşıya kaldıkları kanısıyla Avrupa düzeyinde yeni oluşturulan küçük şirketlerin yanı sıra KOBİ'ler kredilere erişim, araştırma ve yenilik projeleri için sermaye ile desteklenmektedir. Farklı ülkelerde KOBİ'lerin ülke ekonomisi içerisinde etkileri nedeniyle sürekli artan bir şekilde araştırma konusu olmaya devam etmektedir (Tablo 2).

Zaridis vd. (2021, s. 1165)'ne göre tedarik zinciri entegrasyonunun tarımsal KOBİ performansı üzerinde olumlu etki yaptığını göstermektedir. Kull vd. (2018, s. 23)'ne göre tedarik zinciri yönetimi (TZY) teorik çerçevelerinin ve araştırma tasarımlarının KOBİ'lerin katılımına izin vermesinin sağlanması, (TZY) alanının ilerlemesine yardımcı olacaktır. Mathiyazhagan vd. (2013, s. 283)'ne göre müşteriler çevre konusunda daha bilinçli hale geldikçe ve hükümetler daha sıkı çevre düzenlemeleri yaptıkça, endüstrilerin tedarik zincirlerinin çevresel etkilerini azaltması gerekir. Son dönemde ters faktoring (Reverse Factoring), sipariş veren tarafların tedarikçilerinin alacaklarının uygun koşullarla finansmanını güvence altına almalarına yardımcı olmak amacıyla başlattıkları bir finansman çözümü olarak ortaya çıkmıştır. Lekkakos ve Serrano (2016, s. 1) ters faktoring planlarının KOBİ'lerin operasyonel kararları ve performansı üzerindeki etkisini incelemiştir.

Tablo 1. İşletme kriterleri

İşletme kategorisi	Personel sayısı	Yıllık ciro	Yıllık Bilanço Toplamı
Mikro	<10	≤ 2 milyon €	≤ 2 milyon €
Küçük	<50	≤ 10 milyon €	≤ 10 milyon €
Orta	<250	≤ 50 milyon €	≤ 43 milyon €
Büyük	≥ 250	> 50 milyon €	> 43 milyon €

Kaynak: EC, (2014).

Tablo 2. Literatür Çalışmaları

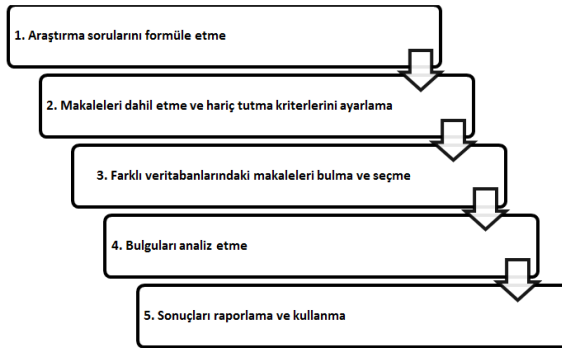
Yazarlar	Araştırma Amacı
Wooi ve Zailani, 2010; Malhotra ve Temponi, 2010; Faisal, 2010; Wooi ve Zailani, 2010; Thun vd., 2011; Ciliberti vd., 2011; Banomyong ve Supatn, 2011; Scarborough, 2012; Lee vd., 2012; Brammer vd., 2012; Inyang, 2013; Bell ve Loane, 2013; Ayuso vd., 2013; Tomlinson ve Fai, 2013; Bourlakis vd., 2014; Van Hoof ve Thiell, 2014; Banaeian vd., 2015; Afonso vd., 2015; Kumar vd., 2015; Shields ve Shelleman, 2015; Huang vd., 2015; Zhu vd., 2017; Dossou, 2018; Gherghina vd., 2020; Malesios vd., 2020; Wong vd., 2020; Kumar Bhardwaj vd., 2021.	Tedarik zinciri & KOBİ
Abor ve Quartey, 2010; Kongolo, 2010; Zhang vd., 2015; Loader, 2015; Colin vd., 2015; Poirier vd., 2015; Rizos vd., 2016; Song vd., 2016; Sinha vd., 2016; Tripathy vd., 2016; Balfaqih vd., 2016; Abraham ve Schmukler, 2017; Ali vd., 2017; Kumar ve Kumar Singh, 2017; Scuto vd., 2017; Quinton vd., 2018; Ormazabal vd., 2018; Bär vd., 2018; Namagembe vd., 2019; Mofokeng ve Chinomona, 2019; Ünal vd., 2019; Zhu vd., 2019; Kalogiannidis, 2020; Partanen vd., 2020; Song vd., 2020; Ali vd., 2021; Khan vd., 2021; Caballero-Morales, 2021.	KOBİ & Ekonomi Büyüme, Gelişme
Mahalik ve Nambiar, 2010; McClements ve Rao, 2011; Holt Giménez ve Shattuck, 2011; Schlosser, 2012; Kong, 2012; Moodie vd., 2013; Lin vd., 2013; Monteiro vd., 2013; Bigliardi ve Galati, 2013; Buttriss, 2013; Saguy ve Sirotnskaya, 2014; Girotto vd., 2015; Dunn, 2015; Mourad, 2016; Pagotto ve Halog, 2016; Arvanitoyannis vd., 2017; Pervan vd., 2017; Kotsanopoulos ve Arvanitoyannis, 2017; Galvez vd., 2018; Rezaee vd., 2018; He vd., 2019; Masotti vd., 2019; Davies, 2019; Garcia-Garcia vd., 2019; Clapp, 2020; Leandro vd., 2020; Arenas-Jal vd., 2020; Agus vd., 2020; Fortunati vd., 2020; Quoquab vd., 2020; Aniqoh ve Hanastiana, 2020; Liu vd., 2021.	Gıda İşletmesi & Gıda Sektörü
Monteiro vd., 2010; Sahota, 2010; Shah Alam ve Mohamed Sayuti, 2011; Wognum vd., 2011; Hutchings, 2011; Chandon ve Wansink, 2012; Trienekens vd., 2012; Goldberg, 2012; Potter ve Hotchkiss, 2012; Reisch vd., 2013; Halloran vd., 2014; George, 2014; Vanderroost vd., 2014; Grimm vd., 2014; Beske vd., 2014; Lang ve Heasman, 2015; Atkins ve Bowler, 2016; Asioli vd., 2017; Frej vd., 2017; Monteiro vd., 2018; Popkin ve Reardon, 2018; Davis vd., 2018; Attia ve Essam Eldin, 2018; Maimaiti vd., 2018; Attia ve Salama, 2018; Ma vd., 2019; Zhao vd., 2019; Ali vd., 2019; Nestle, 2019; Hobbs, 2020; Tiwari vd., 2020; Timilsena vd., 2020; Aday ve Aday, 2020; Rizou vd., 2020; Ozturk ve Tekin, 2020; Jagtap vd., 2021; Walker vd., 2021; Baker vd., 2021; Hanaysha, 2022.	Gıda Teknolojisi, Gıda Tedarik Zinciri & Gıda Pazarlama

Yöntem

Bu çalışmanın amacına uygun olarak Web of Science, Scopus ve Google Scholar gibi önemli veri tabanları aday gösterilerek sistematik analiz yöntemi önerilmiştir. Üç önemli veri tabanından erişilebilen popüler uluslararası dergilerde ve konferanslarda 2010–2024 döneminde yayınlanan makaleler incelenmiştir. Sistematik bir literatür taraması, belirli konular veya ilgi duyulan olgularla ilgili mevcut tüm araştırmaları belirlemenin, değerlendirmenin ve yorumlamanın bir yolu olarak gerçekleştirilmektedir (Kitchenham ve Charters, 2007). Sistematik analiz; en iyi araştırma kanıtını belirlemek için benzer nitelikte araştırmaların yapılandırılarak kapsamlı olarak bir sentezidir (Karaçam, 2013, s. 26). Literatürde birçok çalışmada sistematik analiz yöntemi tercih edilmiştir (Tang ve Musa, 2011; Lacey vd., 2011; Ahi ve Searcy, 2013; Chai vd., 2013; Liñán ve Fayolle, 2015; Hermann vd., 2016; Snyder, 2019; Sterne vd., 2019; Atlam vd., 2020).

Sistematik analiz yöntemi beş ana bölümden oluşmaktadır. Sistematik analiz yönteminin aşamaları (Atlam vd., 2020, s. 7; Ath, 2024b, s. 417) gösterilmiştir (Şekil 1). Makale araştırma çerçevesi (şekil 1) şu şekilde yapılandırılmıştır: ilk olarak sistematik analiz yöntemine göre KOBİ'lerin genel çerçevesi açıklanmıştır. Kavramsal çerçeveyi özümseyebilmek için KOBİ, tarım & gıda sektörü, işleyiş, yeni teknolojiler ve başarı faktörleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Uygulanan yöntemle birlikte bulgu ve

tartışmalara yer verildikten sonra, araştırma önerilerinin de sunulduğu sonuçlar yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma akış şeması (Atlı, 2024b).

Sistemantik literatür taraması yapılan bu çalışmada araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

Araştırma Sorusu 1: Mikro, küçük, orta ve büyük işletmeler nelerdir?

Araştırma Sorusu 2: Tarım & gıda sektörü, KOBİ'lerde mevcut uygulamalar nelerdir?

Araştırma Sorusu 3: KOBİ'lerde başarı faktörleri ve buna yol açacak yeni dijital teknolojiler nelerdir?

Araştırma Sorusu 4: KOBİ literatüründeki araştırma boşlukları nelerdir ve gelecekteki araştırmalar için neler önerilebilir?

Araştırma sürecinde incelenen makaleler araştırma sorularına yanıt olabilecek bilgiler içermektedir. Bu amaçla arama dizisi olarak "KOBİ", "tarım & gıda" ve "dijital teknolojiler" kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeler çalışmanın tüm ana kavramlarını içermektedir. Belirtilen bütün veri tabanlarında başlıklar, özet ve anahtar kelimelerde arama yapılmıştır. Bilimsel makalelerin aranmasını ve seçilmesini ele almak için dâhil etme ve hariç tutma kriterlerine göre 142 adet makale seçilmiştir. Dâhil etme ve hariç tutma kriterleri aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır.

Dâhil etme kriterleri: KOBİ'ler ile ilgili makaleler, hakemli dergilerde yayınlanmış makaleler, uluslararası dergilerde yayınlanmış makaleler.

Hariç tutma kriterleri: Tezler, kitaplar ve kitap bölümleri

Makale seçim sürecinde toplamda 166 makaleye ulaşılmıştır. Listelenen makaleler tek tek incelendiğinde işletme alanında sektörel olarak KOBİ'leri ele alan 142 makale çalışmaya dâhil edilmiştir. Bundan sonraki aşamalarda yer alan bulgular işletme alanında sektörel olarak KOBİ'leri ve yeni teknolojileri ele alan 142 makaleyi kapsamaktadır.

Bulgu ve Tartışmalar

Gıda sektörü, KOBİ'lerin operasyonlarındaki verimsizlik nedeniyle tarım ürünlerinin yaklaşık %30'unun ciddi israf sorununa neden olmakta ve bununla birlikte gıda sektöründeki KOBİ'ler mali sorunlar, teknik beceri eksikliği ve işletmeye yatırım

eksikliği gibi farklı zorluklarla karşı karşıyadır (Singh vd., 2019, s. 10). Hükümetler KOBİ'lerin en büyük müşterisidir ve gıda sektöründeki çeşitli politika oluşturma unsurlarını kontrol etmektedir. Bu nedenle, hükümetler gıda sektörünün rekabet gücünü artırmak için özel ve yabancı yatırımları teşvik etmenin yanı sıra BT hizmet sağlayıcılarını ve iş ortamıyla ilgili ekonomik politikaları teşvik edecek adımlar atması gerekir. Denetim konusunda görev alan ve politika oluşturma yetkisine sahip kamu görevlilerinin bakış açılarını etkileyebilecek etkin bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır (Once ve Turan, 2019).

KOBİ'ler ayrıca birçok ekonomik sektörde yenilik ve rekabeti teşvik etmekten sorumlu olduğu söylenirken büyük firmalardan daha fazla yeni istihdam yaratmalarına rağmen, KOBİ'ler aynı zamanda iş kaybı veya daralmanın çoğunu da yaşamaktadır. Dangayach ve Deshmukh'a (2001, s. 884) göre, imalat stratejisi bakış açısından, KOBİ'lerin temel güçlü yönleri esneklik, hızlı karar verme, yüksek vasıflı yetkinlik ve çalışanların işbirliğidir, zayıflık ise teknik üstünlük eksikliği, altyapı tesislerinin ve finansal kaynakların eksikliğidir. KOBİ'lerin değişen koşullara uyum sağlayabilmesi için teknolojik yenilikleri takip etme ve yenilikleri uyarlama açısından teşvik edilmesi zorunluluktur.

KOBİ'lerin rekabet gücünün geliştirilmesinde yeniliğin önemli rolü vardır. Yetenekler ve yenilikçilik gelecekteki rekabet gücünü yaratır, bu nedenle anahtar bir öneme sahiptir (Kolozsár, 2018, s. 27). Örgütsel yenilik ürünler, hizmetler, işlemler, süreçler ve insanlarla ilgili olarak gerçekleştirilebilir. İnovasyon; yeni mal veya hizmetlerin piyasaya sürülmesine veya sunumda iyileşmeye neden olabilecek fikirlerin pratik olarak uygulamasıdır. İnovasyon, örgütlerin fikirleri yeni yada geliştirilmiş ürünlere veya hizmetler ile süreçlere dönüştürdüğü çok aşama içeren bir süreçtir (Baregheh vd., 2009, s. 1323). İnovasyon açısından, ürün ve süreç inovasyonunda, üretim zincirinde yeni işlevlerin yaratılmasında ve hatta kurumsal inovasyona ve yeni koordinasyon örneklerinin yaratılmasına dönüşen değişiklikler üretmede gözle görülür sonuçlar elde edilebilir (Dini vd., 2007). Üretim zinciri, girdi tedarikçileri, üreticiler, distribütörler ve amacı mal, hizmet ve bilgi akışını optimize etmek olan bağımsız perakendecilerden oluşan ağ içinde meydana gelen temel iş süreçlerinin entegrasyonu olarak tanımlanabilir (Croxtan vd., 2001, s. 13; Wisner, 2003, s. 1). Rekabetçi olabilmek için, KOBİ'lerin tüm yenilik süreci boyunca gelecekte de sürdürülmesi gereken yenilik yapma kapasitesini geliştirmeleri gerekmektedir (Gellynck vd., 2007, s. 209). Özellikle gıda KOBİ'leri için ağ kurma ve firma büyüklüğü yenilikçilik davranışını önemli ölçüde etkilemektedir (Minarelli vd., 2015, s. 33). KOBİ'lerin benzer üretim alanında işbirlikleri katma değeri yüksek ürünler ortaya koymaya yol açar. KOBİ'ler için üretim zincirleri, ağlar ve kümeler faaliyetlerin sürdürülebilirliği açısından da değerlidir. Üretim zincirleri, ürün ve hizmetlere ilişkin sürece dâhil olan, ürün ve hizmetlere katma değer sağlayan tüm işletme gruplarını içeren sistemlerdir. Değer zincirinin bir parçası olarak üretim düzeneğine entegre olan, istihdam yaratma ve refahı teşvik etme potansiyelinde kendini gösteren KOBİ'ler, ekonominin çeşitlenmesine ve dinamikliğe katkıda bulunur (Cardozo vd., 2012, s. 1345).

KOBİ'ler genellikle eksik yönetim bilgisi, daha az kaynak ve sermayeye sahiptir (Kolozsár, 2018, s. 27). Bu nedenle KOBİ'lerin karşılaştıkları birtakım zorluklar bulunmaktadır. Stonkuté (2015, s. 122)'a göre KOBİ'ler için zorluklar şunlardır: örgütsel sınırları bulanıklaştırma, işbirliği, esneklik, yenilikçilik, liderlik, iletişim yönetimi ve

küreselleşme yönetimi, risk ve sürdürülebilirlik yönetimi ile tedarik zinciri entegrasyonudur (Şekil 2). Bu nedenle KOBİ'ler, tedarikçilerle verimli iletişim sistemleri, güven ve stratejik ortaklık geliştirmeye odaklanan kilit tedarikçileriyle işbirliğine dayalı ortaklık kurmalıdır (Bordonaba-Juste ve Cambra-Fierro, 2009, s. 393). Kian Chong vd. (2011, s. 517)'ne göre zorlukların üstesinden gelebilmede işletmeler arası ilişkilerde KOBİ'ler için dahili başarı faktörleri, başarılı müşteri ilişkileri, bilgi sistemleri ve bilgi teknolojisi altyapısı ve performansı, tedarik zinciri olanakları, bilgi görünürlüğü, üst yönetim desteği ve bağlılığı, güvenlik ve güvendir. Küresel rekabet, hükümetin teşviki ve taahhüdü ve kültürel düşünceler ise dış başarı faktörleridir.

Başarılı müşteri ilişkileri, müşteri ile KOBİ'ler arasındaki sağlıklı iletişime dayalı ilişkiye dayanırken KOBİ'ler için kilit başarı faktörleri ise şunlardır: işbirliği, müşteri ilişkileri, bilgi yönetimi, tedarikçilerle stratejik ortaklık, tedarik zinciri tesisleri, ekip çalışması, üst yönetim desteği ve güvendir (Stonkutė, 2015, s. 125). Quayle (2003, s. 79)'e göre KOBİ'lerin başarısı için güven, strateji, israf azaltma ve takım çalışması en önemli konulardandır. KOBİ'ler, kurumsal değer zincirlerindeki israfı azaltmak için yalın uygulamaları (LP) benimseyerek sürdürülebilirliğin sağlanmasına yardımcı olabilir (Dey vd., 2019, s. 582). KOBİ'ler sürdürülebilirlik uygulama yaklaşımına güvenmektedir (Silva ve Figueiredo, 2020). İşletmeler için "geri dönüşüm ve atık azaltma" en fazla uygulama alanı bulan sürdürülebilir politika olarak görülmektedir (Yıldırım ve Kantarcı, 2022). İşletmelerin üretimde sürdürülebilirliğe dikkate etmeleri çevre için son derecede önem kazanmaktadır (Kurtuluş vd., 2019). Sürdürülebilirliğe yönelik uygulamaya dayalı bir yaklaşım, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (UN Sustainable Development Goals, 2018) uyulmasını sağlayabilir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında temel öncelik ise kültürel değişimdir (Chong vd., 2013, s. 487). Gıda endüstrisindeki KOBİ'leri inceleyen Dora vd. (2013, s. 156) eğitimli çalışanların ve kurum içi yeterliliğin, yönetimin taahhüdü ve desteğinden daha önemli faktörler olduğu sonucuna ulaştı. Ayrıca yeni teknoloji gıda işleme endüstrisinin üyelerinin tedarik zincirlerinin yönetimini ve performansını iyileştirmesine yardımcı olmaktadır (Schug, 2017).

Şekil 2. KOBİ'ler için temel başarı faktörleri (Stonkutė, 2015, s. 132)

Büyük şirketler Endüstri 4.0'ın zorluklarını hızla benimsemiş ve şu anda buna karşılık gelen olanak sağlayan teknolojilerin tanıtılması üzerinde yoğun bir şekilde çalışmakta iken KOBİ'ler, Endüstri 4.0'ı uygulamaya koyma potansiyelini ve risklerini sistematik

olarak araştırmak için ne insan ne de mali kaynaklara sahip olma engeliyle karşı karşıyadır (Matt ve Rauch, 2020, s. 3). Ancak çoğu ülkede KOBİ'ler ekonominin omurgasını oluşturmakta, gayri safi yurt içi hasılanın en büyük payını oluşturmakta ve aynı zamanda önemli işverenlerdir. Bu açıdan Endüstri 4.0'ın zorluklarının, fırsatlarının ve gereksinimlerinin KOBİ'lere özel olarak incelenmesi, böylece geleneksel KOBİ'lerin akıllı fabrikalara dijital dönüşümünün önü açılmalıdır.

Yapay zeka (AI)

Yapay zeka, kuruluşlara çeşitli müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için esnek, uyarlanabilir ve etkileşimli alternatifler sunma konusunda hizmet vermektedir. Yapay zekanın temel amacı, organizasyonel performans açısından operasyonel verimliliği artırmak, satış hacmini artırmak, maliyeti en aza indirmek, müşteri yönetiminin otomasyonu, zaman tasarrufu, ileri düzeyde veri toplanması ve işlenmesidir (Bhalerao vd., 2022). Yapay zeka tabanlı uygulamalar, fonksiyonel pazarlama alanlarının müşteriye ve satın alma davranışını tanımlamasını sağlar (Sureka, 2020). Yapay zeka tabanlı pazarlama çözümleri dünya çapında birçok KOBİ için oyunun kurallarını değiştirmektedir. Yapay zeka, iş karar vericilerinin müşterinin satın alma davranışını tanımlamasına ve anlamasına olanak tanır; böylece KOBİ pazarlamacıları, hedef müşterilerle eşleşen uygun stratejiler formüle eder. Yapay zeka tabanlı pazarlama teknolojileri, KOBİ'lerin potansiyel müşterileri edinmelerine ve mevcut müşterileri elde tutmalarına yardımcı olmaktadır (Bhalerao vd., 2022). Örneğin yapay zeka tabanlı çağrı merkezi, ürün stokunun kullanılabilirliğini, çalışma saatlerini ve rezervasyon iptallerini sorgulamak için standart bir çözüm sağlayabilir.

Blokszincir teknolojisi

Blokszincir, işlemleri bir ağda kriptografik mekanizmalarla zincirlenmiş bloklar halinde saklayan dağıtılmış bir defterdir (Nakamoto, 2008). Blokszincir, merkezi bir otorite olmadan (yani ağı kontrol eden bir banka veya düzenleyici olmadan) çalışacak şekilde tasarlanmıştır, ancak işlemlerin yine de doğrulanması gerekir (Mahjoub vd., 2022). Bu, kriptografik anahtar çifti kullanılarak yapılır: genel ve özel anahtarlar (Nakamoto, 2008). Açık anahtar, değer işleminin adreslendiği bir banka hesabı, özel anahtar ise işleme yetki veren bir şifre veya imza gibi düşünülebilir (İlbiz ve Durst, 2019). Her ikisinin de kullanılması, eşlerin dijital imzalar yoluyla kimliğini doğrulamak ve işlemin kilidini açmak için güvenli bir dijital kimlik oluşturur. Blokszincir teknolojisi, KOBİ'lerin güvenlik zorluklarının üstesinden gelmesine, maliyetleri azaltmasına, süreçlerde üretkenliği ve verimliliği artırmasına, tedarik zinciri yönetimini geliştirmesine, dijital dönüşümü hızlandırmasına ve yeni finansal altyapıya erişim sağlamasına yardımcı olabilir (Mahjoub vd., 2022). Blokszincir teknolojisi, küçük ve orta ölçekli işletmeler veya yeni kurulan şirketler arasındaki satın almalara rehberlik ederek fon ödemelerini ve özsermaye alışverişini optimize eder (Merugula vd., 2021).

Makine öğrenmesi (ML)

Makine öğrenmesi, verilerden öğrenebilen ve veriler üzerinde tahminler yapabilen yapay zekada örüntü tanıma ve hesaplamalı öğrenme teorisi çalışmalarını geliştirir (Zhu vd., 2017). Destek vektör makineleri, mantıksal regresyon, karar ağaçları, sinir ağları, vb. gibi hâlihazırda mevcut birçok makine öğrenme modeli bulunmaktadır. Araştırmacılar, kendi araştırma ihtiyaçlarına göre uygun modelleri seçerler. Örneğin

destek vektör makinesi (SVM), denetimli bir öğrenme yöntemi kullanarak verileri sınıflandıran bir tür genelleştirilmiş doğrusal sınıflandırıcıdır (Xia vd., 2023). Makine öğrenmesi ileriye dönük bir teknolojidir ve şu anda çevre sektöründe de zemin kazanmaktadır (Willenbacher vd., 2021). Ancak dijitalleşme KOBİ'lere bir takım zorluklar sunmaktadır. KOBİ'ler dijitalleşmeyi karmaşık ve pahalı olarak algılamakta ve bazı durumlarda buna ihtiyaç görmemektedir. Aynı şekilde çoğu şirkette uygulama için gerekli insan kaynağı mevcut değildir. Geline nokta KOBİ'lerde dijitalleşmenin ve özellikle yapay zeka kullanımının hâlâ çok belirsiz olduğu ve büyük ölçüde eski yapılarına tutundukları sonucuna varılabilir (Willenbacher vd., 2021).

Nesnelerin İnterneti (IoT)

Endüstriyel internet teknolojileri, çoğu KOBİ üretim ağında bilgi paylaşımı, veri entegrasyon platformları ve iletişim arayüzleri için yeni olanaklar sunmaktadır (Mahmood vd., 2018). Nesnelerin İnterneti (IoT), cihazların dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir zamanda herhangi bir nesneyi birbirine bağlamasına izin vererek hayatımızın her alanında büyük bir değişim yarattı (Jaafreh, 2018). Nesnelerin İnterneti (IoT), “nesnelere hakkında bilgi toplayabilen veya iletebilen gömülü sensörler, aktüatörler ve diğer cihazların kullanımı yoluyla fiziksel nesnelerin ağ oluşturması” olarak tanımlanmaktadır (McKinsey, 2014). Bu uygulamaların ekonomi ve toplum üzerinde güçlü etkileri olacaktır. Nesnelerin İnterneti (IoT), farklı endüstriler ve hizmet sektörlerinde üretkenliği ve verimliliği artıracak en büyük teknoloji devrimidir (Jaafreh, 2018). Nesnelerin İnterneti, veri alışverişine olanak tanıyan internet bağlantısına sahip gündelik nesnelere olarak tanımlanıyor. IoT sistemlerini işleten kuruluşların müşterileri, maliyet tasarrufu, üstün kalite ve gelişmiş hizmet biçiminde en fazla değeri elde eder (McKinsey, 2015).

Sonuç ve Öneriler

Küreselleşen dünyada KOBİ'lerin gelişimi için temel bir strateji, rekabetçi üretim zincirlerinde kümelerin ve iş ağlarının oluşturulmasını teşvik ederek şirketlerin birlikteliklerini teşvik etmektir (Carbajal, vd., 2017, s. 1118). Che Senik vd. (2011, s. 259)'ne göre gelişmekte olan ekonomilerdeki KOBİ'lerin ağ oluşturması; birçok gelişmiş ekonomide KOBİ'lerin iş genişlemesinin önemli bir kaynağı olarak, çoğunlukla uluslararasılaşmaya yol açan gerekli istihbaratı sağlar. Rekabetçi ve karmaşık bir iş ortamında, uygun stratejilerin uygulanması KOBİ'lerin gelişimini ilerletmek için özellikle önemli bir çabadır. KOBİ'lerin değişen koşullara uyum sağlayabilmesi için teknolojik yenilikleri takip etme ve yenilikleri uyarılma açısından teşvik edilmesi zorunludur. İstihdama katkı sağlayan, ekonomide önemli bir rol oynamakta olan KOBİ'ler doğaları gereği genellikle girişimcilerdir ve yeniliğin şekillenmesine yardımcı olurlar (Berry-Johnson, 2020). Yenilik KOBİ'lerin rekabet gücünün geliştirilmesinde önemli rolü vardır.

Bu araştırmayla ilgili bazı sınırlamalar bulunmaktadır. KOBİ'ler için temel başarı faktörleri, KOBİ'lerin performansı ve yeni teknolojiler bir çerçevede öne sürülmüştür. Tek bir çalışma altında daha fazla tarım & gıda yönünü kapsayan KOBİ'ler üzerine gelecekteki araştırmalar, çerçevenin uygulanabilirliği konusunda daha derinlemesine bir anlayış sağlayacaktır. Bu makalede Web of Science, Scopus ve Google Akademik'teki çeşitli yayıncıların mevcut makaleleri seçilmiştir. Ancak konuyla ilgili bazı yayıncılar mevcut çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır. Bu nedenle gelecekteki araştırmacılar

mevcut incelemede dikkate alınmayan makaleleri inceleyebileceklerdir. Ayrıca, KOBİ'lerin tedarik zincirleri daha kısa ve daha az karmaşık hale geldikçe yalnızca izlenebilirliğe bağlı olmaları nedeniyle, çerçeveyi açıklamak için ayrıntılı bir pratik kılavuza ihtiyaç vardır. KOBİ'lerin benimsemesi gereken yeni teknolojiler ve başarı faktörlerinin gerçek duruma yansıtılmasının ve mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarla uyumlu hale getirilmesinin sağlanması önemlidir.

KOBİ'lerde yapay zekaya dayalı teknolojilerin benimsenmesi değer katabilir ve rekabet avantajı sağlayabilir (Bhalerao, 2018). McKinsey (2015), IoT kullanan tüketicilerin ve kuruluşların, IoT uygulamalarının ürettiği değer yüzde 90'ını elde edebileceği sonucuna varmıştır. Teknik bilgi ihtiyacını azaltan ve KOBİ'nin gereksinimlerine uyarlanan uygun çerçeveler yoluyla KOBİ'lerin makine öğrenmesi teknolojilerine erişimini daha da kolaylaştırmaya katkıda bulunabilir (Bauer vd., 2020). KOBİ'lerin her ekonomide GSYİH'ya büyük katkı sağlaması nedeniyle KOBİ'lerin sürdürülebilirliği önemlidir (Malesios vd., 2020, s. 623). Blokzincir, işletmelerde devrim yaratma potansiyeline sahip değişmezlik, şeffaflık ve güvenlik özellikleri nedeniyle KOBİ'lerin sürdürülebilirliği için uygun bir seçenek sunmaktadır (Wong vd., 2020, s. 3). Blokzincir teknolojisi; gıda izlenebilirliğini geliştirebilecek ve çevresel sürdürülebilirliği arttırabilecektir (Friedman ve Ormiston, 2022, s. 2). Bu nedenle, tarım & gıda KOBİ'lerinde yeni teknolojilerin etkileri ile sürdürülebilirlik kavramlarının gelecekteki önemli araştırma yolları olarak görülebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Birinci Yazar (%100)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	First Author (100%)

Kaynakça

Abraham, F., & Schmukler, S. L. (2017). Addressing the SME finance problem. *World Bank Research and Policy Briefs*, (120333).

Abor, J., & Quartey, P. (2010). Issues in SME development in Ghana and South Africa. *International research journal of finance and economics*, 39(6), 215-228.

Aday, S., & Aday, M. S. (2020). Impact of COVID-19 on the food supply chain. *Food Quality and Safety*, 4(4), 167-180.

Afonso, H., & do Rosário Cabrita, M. (2015). Developing a lean supply chain performance framework in a SME: a perspective based on the balanced scorecard. *Procedia engineering*, 131, 270-279.

Agus, P., Ratna Setyowati, P., Arman, H. A., Masduki, A., Innocentius, B., Priyono Budi, S., & Otta Breman, S. (2020). The effect of implementation integrated management system ISO 9001, ISO 14001, ISO 22000 and ISO 45001 on Indonesian food industries performance. *Test Engineering and Management*, 82(20), 14054-14069.

Ahi, P., & Searcy, C. (2013). A comparative literature analysis of definitions for green and sustainable supply chain management. *Journal of cleaner production*, 52, 329-341.

Akalın, G., & Dilek, S. (2007). Belirsizlik altında firma kararlarının incelenmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2).

Ali, I., Nagalingam, S., & Gurd, B. (2017). Building resilience in SMEs of perishable product supply chains: enablers, barriers and risks. *Production Planning & Control*, 28(15), 1236-1250.

Ali, M. H., Chung, L., Kumar, A., Zailani, S., & Tan, K. H. (2021). A sustainable Blockchain framework for the halal food supply chain: Lessons from Malaysia. *Technological Forecasting and Social Change*, 170, 120870.

Ali, M. H., Suleiman, N., Khalid, N., Tan, K. H., Tseng, M. L., & Kumar, M. (2021). Supply chain resilience reactive strategies for food SMEs in coping to COVID-19 crisis. *Trends in food science & technology*, 109, 94-102.

Ali, S. M., Moktadir, M. A., Kabir, G., Chakma, J., Rumi, M. J. U., & Islam, M. T. (2019). Framework for evaluating risks in food supply chain: Implications in food wastage reduction. *Journal of cleaner production*, 228, 786-800.

Aniqoh, N. A. F. A., & Hanastiana, M. R. (2020). Halal food industry: challenges and opportunities in Europe. *Journal of Digital Marketing and Halal Industry*, 2(1), 43-54.

Arenas-Jal, M., Suñé-Negre, J. M., Pérez-Lozano, P., & García-Montoya, E. (2020). Trends in the food and sports nutrition industry: A review. *Critical reviews in food science and nutrition*, 60(14), 2405-2421.

Arvanitoyannis, I. S., Kotsanopoulos, K. V., & Savva, A. G. (2017). Use of ultrasounds in the food industry—Methods and effects on quality, safety, and organoleptic characteristics of foods: A review. *Critical reviews in food science and nutrition*, 57(1), 109-128.

Asioli, D., Aschemann-Witzel, J., Caputo, V., Vecchio, R., Annunziata, A., Næs, T., & Varela, P. (2017). Making sense of the “clean label” trends: A review of consumer food choice behavior and discussion of industry implications. *Food Research International*, 99, 58-71.

Atkins, P., & Bowler, I. (2016). *Food in society: economy, culture, geography*. Routledge.

Atlam, H. F., Azad, M. A., Alassafi, M. O., Alshdadi, A. A., & Alenezi, A. (2020). Risk-based access control model: A systematic literature review. *Future Internet*, 12(6), 103.

Atli, H. F. (2024a). Safety of agricultural machinery and tractor maintenance planning with fuzzy logic and MCDM for agricultural productivity. *International Journal of Agriculture Environment and Food Sciences*, 8(1), 25-43.

Atli, H. F. (2024b). Digital marketing in the agricultural sector and digital transformation in agricultural marketing. Sandra Trzcińska (Ed.), *Tokyo 8th International Conference on Innovative Studies & Contemporary Scientific Research Congress (134-140)*. Tokyo – Japan. Liberty Academic Publishers, NY, USA.

Attia, A., & Essam Eldin, I. (2018). Organizational learning, knowledge management capability and supply chain management practices in the Saudi food industry. *Journal of Knowledge Management*, 22(6), 1217-1242.

Attia, A., & Salama, I. (2018). Knowledge management capability and supply chain management practices in the Saudi food industry. *Business Process Management Journal*, 24(2), 459-477.

Aydin, H., Eser, Z., & Korkmaz, S. (2018). The psychological effects of fast food consumption on body image emotions. *British Food Journal*, 120(10), 2236-2249.

Ayuso, S., Roca, M., & Colomé, R. (2013). SMEs as “transmitters” of CSR requirements in the supply chain. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18(5), 497-508.

Baker, P., Russ, K., Kang, M., Santos, T. M., Neves, P. A., Smith, J., ... & McCoy, D. (2021). Globalization, first-foods systems transformations and corporate power: a synthesis of literature and data on the market and political practices of the transnational baby food industry. *Globalization and health*, 17(1), 58.

Balfaqih, H., Nopiah, Z. M., Saibani, N., & Al-Nory, M. T. (2016). Review of supply chain performance measurement systems: 1998–2015. *Computers in industry*, 82, 135-150.

Banaeian, N., Mobli, H., Nielsen, I. E., & Omid, M. (2015). Criteria definition and approaches in green supplier selection—a case study for raw material and packaging of food industry. *Production & Manufacturing Research*, 3(1), 149-168.

Banomyong, R., & Supatn, N. (2011). Developing a supply chain performance tool for SMEs in Thailand. *Supply chain management: an international journal*, 16(1), 20-31.

Bär, K., Herbert-Hansen, Z. N. L., & Khalid, W. (2018). Considering Industry 4.0 aspects in the supply chain for an SME. *Production Engineering*, 12, 747-758.

Baregheh, A., Rowley, J., & Sambrook, S. (2009). Towards a multidisciplinary definition of innovation. *Management decision*, 47(8), 1323-1339.

Bauer, M., van Dinther, C., & Kiefer, D. (2020). Machine learning in SME: an empirical study on enablers and success factors.

Bell, J., & Loane, S. (2013). 'New-wave' global firms: Web 2.0 and SME internationalisation. In *New Developments in Online Marketing* (pp. 33-49). Routledge.

Berry-Johnson, J., (2020), "What is a Small and Mid-size Enterprise (SME)?" , Small and Mid-size Enterprise (SME). Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/s/smallandmidsizeenterprises.asp>

Beske, P., Land, A., & Seuring, S. (2014). Sustainable supply chain management practices and dynamic capabilities in the food industry: A critical analysis of the literature. *International journal of production economics*, 152, 131-143.

Bhalerao, K. (2018). A study of artificial intelligence in small and medium enterprises. *Indian Journal of Training and Development*, 39-42.

Bhalerao, K., Kumar, A., Kumar, A., & Pujari, P. (2022). A study of barriers and benefits of artificial intelligence adoption in small and medium enterprise. *Academy of Marketing Studies Journal*, 26, 1-6.

Bigliardi, B., & Galati, F. (2013). Innovation trends in the food industry: The case of functional foods. *Trends in Food Science & Technology*, 31(2), 118-129.

Bordonaba-Juste, V., & Cambra-Fierro, J. J. (2009). Managing supply chain in the context of SMEs: a collaborative and customized partnership with the suppliers as the key for success. *Supply Chain Management: An International Journal*, 14(5), 393-402.

Bourlakis, M., Maglaras, G., Aktas, E., Gallear, D., & Fotopoulos, C. (2014). Firm size and sustainable performance in food supply chains: Insights from Greek SMEs. *International journal of production Economics*, 152, 112-130.

Brammer, S., Hoejmoose, S., & Marchant, K. (2012). Environmental management in SMEs in the UK: Practices, pressures and perceived benefits. *Business strategy and the environment*, 21(7), 423-434.

Buttriss, J. L. (2013). Food reformulation: the challenges to the food industry. *Proceedings of the Nutrition Society*, 72(1), 61-69.

Caballero-Morales, S. O. (2021). Innovation as recovery strategy for SMEs in emerging economies during the COVID-19 pandemic. *Research in international business and finance*, 57, 101396.

Carbajal, L. M. B., Tovar, L. A. R., & Zimmerman, H. F. L. (2017). Model of associativity in the production chain in Agroindustrial SMEs. *Contaduría y administración*, 62(4), 1118-1135.

Cardozo, E., Velásquez de Naime, Y., & Monroy, R. (2012, July). La definición de PYME en América: Una revisión del estado del arte Definition of SMEs in Latin America: A review of the state of the art. In *6th International Conference on Industrial Engineering and Industrial Management* (pp. 1345-1352).

- Chai, J., Liu, J. N., & Ngai, E. W. (2013). Application of decision-making techniques in supplier selection: A systematic review of literature. *Expert systems with applications*, 40(10), 3872-3885.
- Chandon, P., & Wansink, B. (2012). Does food marketing need to make us fat? A review and solutions. *Nutrition reviews*, 70(10), 571-593.
- Che Senik, Z., Scott-Ladd, B., Entekin, L., & Adham, K. A. (2011). Networking and internationalization of SMEs in emerging economies. *Journal of International Entrepreneurship*, 9, 259-281.
- Chong, M. Y., Chin, J. F., & Loh, W. P. (2013). Lean incipience spiral model for small and medium enterprises. *International Journal of Industrial Engineering*, 20.
- Ciliberti, F., De Haan, J., De Groot, G., & Pontrandolfo, P. (2011). CSR codes and the principal-agent problem in supply chains: four case studies. *Journal of Cleaner Production*, 19(8), 885-894.
- Clapp, J. (2020). *Food*. John Wiley & Sons.
- Clohessy, T., & Acton, T. (2019). Investigating the influence of organizational factors on blockchain adoption: An innovation theory perspective. *Industrial Management & Data Systems*, 119(7), 1457-1491.
- Colin, M., Galindo, R., & Hernández, O. (2015). Information and communication technology as a key strategy for efficient supply chain management in manufacturing SMEs. *Procedia Computer Science*, 55, 833-842.
- Corbet, S., Lucey, B., Urquhart, A., & Yarovaya, L. (2019). Cryptocurrencies as a financial asset: A systematic analysis. *International Review of Financial Analysis*, 62, 182-199.
- Croxton, K. L., Garcia-Dastugue, S. J., Lambert, D. M., & Rogers, D. S. (2001). The supply chain management processes. *The international journal of logistics management*, 12(2), 13-36.
- Dangayach, G. S., & Deshmukh, S. G. (2001). Manufacturing strategy: literature review and some issues. *International journal of operations & production management*, 21(7), 884-932.
- Davis, B., (2016), What is a Business? - Definition, Characteristics & Examples. (2016, January 4). Retrieved from <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-business-definition-characteristics-examples.html>
- Davis, B., Lockwood, A., Pantelidis, I. S., & Alcott, P. (2018). *Food and beverage management*. Routledge.
- Davies, J. (2019). From severe to routine labour exploitation: The case of migrant workers in the UK food industry. *Criminology & criminal justice*, 19(3), 294-310.
- Demirgüneş, B. K., & Özsaçmacı, B. (2016). Exploring the effect of consumers' food-related decision making styles on national brand vs. store brand choice. *International Journal of Marketing Studies*, 9(1), 46-64.

Denktaş Şakar, G., Yildirim, E., & Mansuroğlu, E. (2018). Value creation in project cargo logistics: a Delphi study. *Journal of ETA Maritime Science*, 6(3), 255-274.

Dey, P. K., Malesios, C., De, D., Chowdhury, S., & Abdelaziz, F. B. (2019). Could lean practices and process innovation enhance supply chain sustainability of small and medium-sized enterprises?. *Business Strategy and the Environment*, 28(4), 582-598.

Dilek, S. (2016). Enformasyon ve bilgiye dayali yeni ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 87-91.

Dilek, S., Kesgingöz, H., Konak, A., Halıcıoğlu, S. (2018). Factors Affecting Economic Literacy. *Afro Eurasian Studies*, 7(1), 7-47.

Dini, M., Ferraro, C. A., & Gasaly, C. (2007). *Pymes y articulación productiva. Resultados y lecciones a partir de experiencias en América Latina*. CEPAL.

Dora, M., Kumar, M., Van Goubergen, D., Molnar, A., & Gellynck, X. (2013). Operational performance and critical success factors of lean manufacturing in European food processing SMEs. *Trends in food science & technology*, 31(2), 156-164.

Dossou, P. E. (2018). Impact of Sustainability on the supply chain 4.0 performance. *Procedia Manufacturing*, 17, 452-459.

Dunn, E. C. (2015). *Privatizing Poland: Baby food, big business, and the remaking of labor*. Cornell University Press.

Eakin, H., Sweeney, S., Lerner, A. M., Appendini, K., Perales, H., Steigerwald, D. G., ... & Bausch, J. C. (2018). Agricultural change and resilience: Agricultural policy, climate trends and market integration in the Mexican maize system. *Anthropocene*, 23, 43-52.

EC (European Commission), (2014), Evaluation of the user guide to the SME Definition, By the European Commission, Directorate-General for Enterprise and Industry. Retrieved from https://ec.europa.eu/docsroom/documents/5766/attachments/1/translations/en/rendition_s/pdf

ESCAP, U. (2018). SDG 12: Responsible consumption and production: ensure sustainable consumption and production patterns.

Faisal, M. N. (2010). Analysing the barriers to corporate social responsibility in supply chains: an interpretive structural modelling approach. *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 13(3), 179-195.

Fortunati, S., Morea, D., & Mosconi, E. M. (2020). Circular economy and corporate social responsibility in the agricultural system: Cases study of the Italian agri-food industry. *Zemledska Ekonomika*, 66(11), 489-498.

Frej, E. A., Roselli, L. R. P., Araújo de Almeida, J., & de Almeida, A. T. (2017). A multicriteria decision model for supplier selection in a food industry based on FITradeoff method. *Mathematical Problems in Engineering*, 2017, 1-9.

Friedman, N., & Ormiston, J. (2022). Blockchain as a sustainability-oriented innovation?: Opportunities for and resistance to Blockchain technology as a driver of sustainability in global food supply chains. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121403.

- Galvez, J. F., Mejuto, J. C., & Simal-Gandara, J. (2018). Future challenges on the use of blockchain for food traceability analysis. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 107, 222-232.
- García-García, G., Stone, J., & Rahimifard, S. (2019). Opportunities for waste valorisation in the food industry—A case study with four UK food manufacturers. *Journal of Cleaner Production*, 211, 1339-1356.
- Gellynck, X., Vermeire, B., & Viaene, J. (2007). Innovation in food firms: contribution of regional networks within the international business context. *Entrepreneurship & Regional Development*, 19(3), 209-226.
- George, S. (2014). How the other half dies. In *Classic and Contemporary Readings in Sociology* (pp. 266-271). Routledge.
- Gherghina, Ş. C., Botezatu, M. A., Hosszu, A., & Simionescu, L. N. (2020). Small and medium-sized enterprises (SMEs): The engine of economic growth through investments and innovation. *Sustainability*, 12(1), 347.
- Giroto, F., Alibardi, L., & Cossu, R. (2015). Food waste generation and industrial uses: A review. *Waste management*, 45, 32-41.
- Goldberg, I. (2012). *Functional foods: designer foods, pharmafoods, nutraceuticals*. Springer Science & Business Media.
- Grimm, J. H., Hofstetter, J. S., & Sarkis, J. (2014). Critical factors for sub-supplier management: A sustainable food supply chains perspective. *International journal of production economics*, 152, 159-173.
- Halloran, A., Clement, J., Kornum, N., Bucatariu, C., & Magid, J. (2014). Addressing food waste reduction in Denmark. *Food policy*, 49, 294-301.
- Hanaysha, J. R. (2022). Impact of social media marketing features on consumer's purchase decision in the fast-food industry: Brand trust as a mediator. *International Journal of Information Management Data Insights*, 2(2), 100102.
- Haskaraca, G., Arslan, Y., Ayhan, Z. (2022). Evaluation of factors affecting consumers' poultry meat consumption habits and perceptions and poultry breeding processes. *GIDA* (2022) 47 (6) 1014-1031
- He, X., Deng, H., & Hwang, H. M. (2019). The current application of nanotechnology in food and agriculture. *Journal of food and drug analysis*, 27(1), 1-21.
- Hermann, M., Pentek, T., & Otto, B. (2016, January). Design principles for industrie 4.0 scenarios. In *2016 49th Hawaii international conference on system sciences (HICSS)* (pp. 3928-3937). IEEE.
- Hobbs, J. E. (2020). Food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 68(2), 171-176.
- Holt Giménez, E., & Shattuck, A. (2011). Food crises, food regimes and food movements: rumblings of reform or tides of transformation?. *The Journal of peasant studies*, 38(1), 109-144.

Huang, X., Tan, B. L., & Ding, X. (2015). An exploratory survey of green supply chain management in Chinese manufacturing small and medium-sized enterprises: Pressures and drivers. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 26(1), 80-103.

Hutchings, J. B. (Ed.). (2011). *Food colour and appearance*. Springer Science & Business Media.

Ilbiz, E. and Durst, S. (2019). The appropriation of blockchain for small and medium-sized enterprises. *Journal of Innovation Management*, 7(1), 26–45.

Imenda, S. (2014). Is there a conceptual difference between theoretical and conceptual frameworks? *Journal of Social Sciences*, 38(2), 185-195.

Inyang, B. J. (2013). Defining the role engagement of small and medium-sized enterprises (SMEs) in corporate social responsibility (CSR). *International business research*, 6(5), 123.

Jaafreh, A. B. (2018). The effect factors in the adoption of Internet of Things (IoT) technology in the SME in KSA: An empirical study. *International Review of Management and Business Research*, 7(1), 135-148.

Jagtap, S., Garcia-Garcia, G., & Rahimifard, S. (2021). Optimisation of the resource efficiency of food manufacturing via the Internet of Things. *Computers in Industry*, 127, 103397.

Kalogiannidis, S. (2020). Covid impact on small business. *International Journal of Social Science and Economics Invention*, 6(12), 387-391.

Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33.

Kayabasi, A., & Mtetwa, T. (2016). Impact of marketing effectiveness and capabilities, and export market orientation on export performance: Evidence from Turkey. *European Business Review*, 28(5), 532-559.

Khan, S. A. R., Godil, D. I., Jabbour, C. J. C., Shujaat, S., Razzaq, A., & Yu, Z. (2021). Green data analytics, blockchain technology for sustainable development, and sustainable supply chain practices: evidence from small and medium enterprises. *Annals of Operations Research*, 1-25.

Kian Chong, W., Shafaghi, M., & Leing Tan, B. (2011). Development of a business-to-business critical success factors (B2B CSFs) framework for Chinese SMEs. *Marketing Intelligence & Planning*, 29(5), 517-533.

Kitchenham, B., & Charters, S. (2007). Guidelines for performing systematic literature reviews in software engineering.

Koloszár, L. (2018). Opportunities of Lean thinking in improving the competitiveness of the Hungarian SME sector. *Management and Production Engineering Review*.

Kong, D. (2012). Does corporate social responsibility matter in the food industry? Evidence from a nature experiment in China. *Food Policy*, 37(3), 323-334.

Kongolo, M. (2010). Job creation versus job shedding and the role of SMEs in economic development. *African journal of business management*, 4(11), 2288.

- Kot, S. (2018). Sustainable supply chain management in small and medium enterprises. *Sustainability*, 10(4), 1143.
- Kotsanopoulos, K. V., & Arvanitoyannis, I. S. (2017). The role of auditing, food safety, and food quality standards in the food industry: A review. *Comprehensive reviews in food science and food safety*, 16(5), 760-775.
- Kull, T. J., Kotlar, J., & Spring, M. (2018). Small and medium enterprise research in supply chain management: The case for single-respondent research designs. *Journal of Supply Chain Management*, 54(1), 23-34.
- Kumar Bhardwaj, A., Garg, A., & Gajpal, Y. (2021). Determinants of blockchain technology adoption in supply chains by small and medium enterprises (SMEs) in India. *Mathematical Problems in Engineering*, 2021, 1-14.
- Kumar, R., & Kumar Singh, R. (2017). Coordination and responsiveness issues in SME supply chains: a review. *Benchmarking: An International Journal*, 24(3), 635-650.
- Kumar, R., Singh, R. K., & Shankar, R. (2015). Critical success factors for implementation of supply chain management in Indian small and medium enterprises and their impact on performance. *IIMB Management review*, 27(2), 92-104.
- Kurtuluş, S., Karapinar, E., & Özkan, E. (2019). Organik ürün tüketicilerinin tipolojisi: gönüllü sadelik, çevre bilinci ve değerler açısından pazar bölümlerinin incelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 107-142.
- Lacey, F. M., Matheson, L., & Jesson, J. (2011). Doing your literature review: Traditional and systematic techniques. *Doing Your Literature Review*, 1-192.
- Lang, T., & Heasman, M. (2015). *Food wars: the global battle for mouths, minds and markets*. Routledge.
- Leandro, A., Pacheco, D., Cotas, J., Marques, J. C., Pereira, L., & Gonçalves, A. M. (2020). Seaweed's bioactive candidate compounds to food industry and global food security. *Life*, 10(8), 140.
- Lee, S. M., Kim, S. T., & Choi, D. (2012). Green supply chain management and organizational performance. *Industrial Management & Data Systems*, 112(8), 1148-1180.
- Lekkakos, S. D., & Serrano, A. (2016). Supply chain finance for small and medium sized enterprises: the case of reverse factoring. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 46(4).
- Lin, C. S. K., Pfaltzgraff, L. A., Herrero-Davila, L., Mubofu, E. B., Abderrahim, S., Clark, J. H., ... & Luque, R. (2013). Food waste as a valuable resource for the production of chemicals, materials and fuels. Current situation and global perspective. *Energy & Environmental Science*, 6(2), 426-464.
- Liñán, F., & Fayolle, A. (2015). A systematic literature review on entrepreneurial intentions: citation, thematic analyses, and research agenda. *International entrepreneurship and management journal*, 11, 907-933.

Liu, F., Rhim, H., Park, K., Xu, J., & Lo, C. K. (2021). HACCP certification in food industry: Trade-offs in product safety and firm performance. *International Journal of Production Economics*, 231, 107838.

Loader, K. (2015). SME suppliers and the challenge of public procurement: Evidence revealed by a UK government online feedback facility. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 21(2), 103-112.

Ma, J., Sun, D. W., Pu, H., Cheng, J. H., & Wei, Q. (2019). Advanced techniques for hyperspectral imaging in the food industry: Principles and recent applications. *Annual review of food science and technology*, 10, 197-220.

Mahalik, N. P., & Nambiar, A. N. (2010). Trends in food packaging and manufacturing systems and technology. *Trends in food science & technology*, 21(3), 117-128.

Mahjoub, Y. I., Hassoun, M., & Trentesaux, D. (2022). Blockchain adoption for SMEs: opportunities and challenges. *IFAC-PapersOnLine*, 55(10), 1834-1839.

Mahmood, K., Lanz, M., Toivonen, V., & Otto, T. (2018). A performance evaluation concept for production systems in an SME network. *Procedia CIRP*, 72, 603-608.

Maimaiti, M., Zhao, X., Jia, M., Ru, Y., & Zhu, S. (2018). How we eat determines what we become: opportunities and challenges brought by food delivery industry in a changing world in China. *European journal of clinical nutrition*, 72(9), 1282-1286.

Malesios, C., Dey, P. K., & Abdelaziz, F. B. (2020). Supply chain sustainability performance measurement of small and medium sized enterprises using structural equation modeling. *Annals of Operations Research*, 294, 623-653.

Malhotra, R., & Temponi, C. (2010). Critical decisions for ERP integration: Small business issues. *International Journal of Information Management*, 30(1), 28-37.

Masotti, F., Cattaneo, S., Stuknytė, M., & De Noni, I. (2019). Airborne contamination in the food industry: An update on monitoring and disinfection techniques of air. *Trends in food science & technology*, 90, 147-156.

Mathiyazhagan, K., Govindan, K., NoorulHaq, A., & Geng, Y. (2013). An ISM approach for the barrier analysis in implementing green supply chain management. *Journal of cleaner production*, 47, 283-297.

Matt, D. T., & Rauch, E. (2020). SME 4.0: The role of small-and medium-sized enterprises in the digital transformation. *Industry 4.0 for SMEs: Challenges, opportunities and requirements*, 3-36.

McKinsey. (2014). The Internet of Things: Sizing up the opportunity, 2014. Retrieved from: http://www.mckinsey.com/insights/high_tech_telecoms_internet/the_internet_o_things_sizing_up_the_opportunity.

Merugula, S., Dinesh, G., Kathiravan, M., Das, G., Nandankar, P., & Karanam, S. R. (2021, March). Study of blockchain technology in empowering the SME. In *2021 International Conference on Artificial Intelligence and Smart Systems (ICAIS)* (pp. 758-765). IEEE.

- McClements, D. J., & Rao, J. (2011). Food-grade nanoemulsions: formulation, fabrication, properties, performance, biological fate, and potential toxicity. *Critical reviews in food science and nutrition*, 51(4), 285-330.
- Minarelli, F., Raggi, M., & Viaggi, D. (2015). Innovation in European food SMEs: determinants and links between types. *Bio-based and Applied Economics*, 4(1), 33-53.
- Mofokeng, T. M., & Chinomona, R. (2019). Supply chain partnership, supply chain collaboration and supply chain integration as the antecedents of supply chain performance. *South African Journal of Business Management*, 50(1), 1-10.
- Monteiro, C. A., Cannon, G., Moubarac, J. C., Levy, R. B., Louzada, M. L. C., & Jaime, P. C. (2018). The UN Decade of Nutrition, the NOVA food classification and the trouble with ultra-processing. *Public health nutrition*, 21(1), 5-17.
- Monteiro, C. A., Levy, R. B., Claro, R. M., Castro, I. R. R. D., & Cannon, G. (2010). A new classification of foods based on the extent and purpose of their processing. *Cadernos de saude publica*, 26, 2039-2049.
- Monteiro, C. A., Moubarac, J. C., Cannon, G., Ng, S. W., & Popkin, B. (2013). Ultra-processed products are becoming dominant in the global food system. *Obesity reviews*, 14, 21-28.
- Moodie, R., Stuckler, D., Monteiro, C., Sheron, N., Neal, B., Thamarangsi, T., ... & Casswell, S. (2013). Profits and pandemics: prevention of harmful effects of tobacco, alcohol, and ultra-processed food and drink industries. *The lancet*, 381(9867), 670-679.
- Mourad, M. (2016). Recycling, recovering and preventing "food waste": Competing solutions for food systems sustainability in the United States and France. *Journal of Cleaner Production*, 126, 461-477.
- Mourtzis, D., Vlachou, E. & Milas, N. (2016). Industrial big data as a result of IoT adoption in manufacturing. *Procedia CIRP*, 55, 290-295.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Decentralized Business Review*, 21260.
- Namagembe, S., Ryan, S., & Sridharan, R. (2019). Green supply chain practice adoption and firm performance: manufacturing SMEs in Uganda. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30(1), 5-35.
- Nestle, M. (2019). *Food politics: How the food industry influences nutrition and health*. University of California Press.
- Once, S., & Turan, N. (2019). Auditing in agricultural sales cooperatives and unions. *Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities*, 4(5), 166-174.
- Onurlubaş, E., & Öztürk, D. Tüketici Perspektifinden Makarna: Alışkanlıklar, Tercihler ve Seçimleri Etkileyen Faktörler. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 12(3), 140-159.
- Ormazabal, M., Prieto-Sandoval, V., Puga-Leal, R., & Jaca, C. (2018). Circular economy in Spanish SMEs: challenges and opportunities. *Journal of cleaner production*, 185, 157-167.

Ozturk, D., & Tekin, M. (2020). The Effect of Supply Chain Management on Business Performance: An Application in Food Sector. *Research Journal of Business and Management*, 7, 56-66.

Pagotto, M., & Halog, A. (2016). Towards a circular economy in Australian agri-food industry: an application of input-output oriented approaches for analyzing resource efficiency and competitiveness potential. *Journal of Industrial Ecology*, 20(5), 1176-1186.

Partanen, J., Kohtamäki, M., Patel, P. C., & Parida, V. (2020). Supply chain ambidexterity and manufacturing SME performance: The moderating roles of network capability and strategic information flow. *International Journal of Production Economics*, 221, 107470.

Pervan, M., Pervan, I., & Ćurak, M. (2017). The influence of age on firm performance: Evidence from the Croatian food industry. *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*, 2017(1), 1-10.

Poirier, E., Staub-French, S., & Forgues, D. (2015). Embedded contexts of innovation: BIM adoption and implementation for a specialty contracting SME. *Construction innovation*, 15(1), 42-65.

Popkin, B. M., & Reardon, T. (2018). Obesity and the food system transformation in Latin America. *Obesity Reviews*, 19(8), 1028-1064.

Posada, L. M. L., & Hernández, G. C. (2006). Análisis de las dinámicas culturales al interior de un cluster empresarial. *Estudios Gerenciales*, (99), 13-37.

Potter, N. N., & Hotchkiss, J. H. (2012). *Food science*. Springer Science & Business Media.

Pride, W., Hughes, R., & Kapoor, J. (2014). *Foundations of Business*, 4e. Stamford, CT: Cengage Learning, 220.

Quayle, M. (2003). A study of supply chain management practice in UK industrial SMEs. *Supply Chain Management: An International Journal*, 8(1), 79-86.

Quinton, S., Canhoto, A., Molinillo, S., Pera, R., & Budhathoki, T. (2018). Conceptualising a digital orientation: antecedents of supporting SME performance in the digital economy. *Journal of Strategic Marketing*, 26(5), 427-439.

Quoquab, F., Mohamed Sadom, N. Z., & Mohammad, J. (2020). Driving customer loyalty in the Malaysian fast food industry: The role of halal logo, trust and perceived reputation. *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1367-1387.

Rakshit, S., Islam, N., Mondal, S., & Paul, T. (2022). Influence of blockchain technology in SME internationalization: Evidence from high-tech SMEs in India. *Technovation*, 115, 102518.

Reisch, L., Eberle, U., & Lorek, S. (2013). Sustainable food consumption: an overview of contemporary issues and policies. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 9(2), 7-25.

Rezaee, M. J., Yousefi, S., Valipour, M., & Dehdar, M. M. (2018). Risk analysis of sequential processes in food industry integrating multi-stage fuzzy cognitive map and process failure mode and effects analysis. *Computers & Industrial Engineering*, 123, 325-337.

Rizos, V., Behrens, A., Van der Gaast, W., Hofman, E., Ioannou, A., Kafyeke, T., ... & Topi, C. (2016). Implementation of circular economy business models by small and medium-sized enterprises (SMEs): Barriers and enablers. *Sustainability*, 8(11), 1212.

Rizou, M., Galanakis, I. M., Aldawoud, T. M., & Galanakis, C. M. (2020). Safety of foods, food supply chain and environment within the COVID-19 pandemic. *Trends in food science & technology*, 102, 293-299.

Saguy, I. S., & Sirotinskaya, V. (2014). Challenges in exploiting open innovation's full potential in the food industry with a focus on small and medium enterprises (SMEs). *Trends in Food Science & Technology*, 38(2), 136-148.

Sahin, O., & Nasir, S. (2022). The effects of status consumption and conspicuous consumption on perceived symbolic status. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 30(1), 68-85.

Sahota, A. (2010). The Global Market for Organic Food & Drink1. In *The world of organic agriculture* (pp. 53-57). Routledge.

Scarborough, N. M. (2012). *Effective small business management: An entrepreneurial approach*. Prentice Hall.

Schlosser, E. (2012). *Fast food nation: The dark side of the all-American meal*. Houghton Mifflin Harcourt.

Schug, D., (2017). "How food manufacturers can use technology to manage supply chains." Supply Chain. Retrieved from <https://www.foodengineeringmag.com/articles/96411-how-food-manufacturers-can-use-technology-to-manage-supply-chains>

Scuotto, V., Caputo, F., Villasalero, M., & Del Giudice, M. (2017). A multiple buyer-supplier relationship in the context of SMEs' digital supply chain management. *Production Planning & Control*, 28(16), 1378-1388.

Shah Alam, S., & Mohamed Sayuti, N. (2011). Applying the Theory of Planned Behavior (TPB) in halal food purchasing. *International journal of Commerce and Management*, 21(1), 8-20.

Shields, J., & Shelleman, J. M. (2015). Integrating sustainability into SME strategy. *Journal of Small Business Strategy (archive only)*, 25(2), 59-78.

Singh, R. K., Luthra, S., Mangla, S. K., & Uniyal, S. (2019). Applications of information and communication technology for sustainable growth of SMEs in India food industry. *Resources, Conservation and Recycling*, 147, 10-18.

Sinha, N., Garg, A. K., & Dhall, N. (2016). Effect of TQM principles on performance of Indian SMEs: the case of automotive supply chain. *The TQM Journal*, 28(3).

Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 104, 333-339.

Song, H., Yang, X., & Yu, K. (2020). How do supply chain network and SMEs' operational capabilities enhance working capital financing? An integrative signaling view. *International Journal of Production Economics*, 220, 107447.

Song, H., Yu, K., Ganguly, A., & Turson, R. (2016). Supply chain network, information sharing and SME credit quality. *Industrial Management & Data Systems*, 116(4), 740-758.

Sterne, J. A., Savović, J., Page, M. J., Elbers, R. G., Blencowe, N. S., Boutron, I., ... & Higgins, J. P. (2019). RoB 2: a revised tool for assessing risk of bias in randomised trials. *bmj*, 366.

Stević, Ž., Ulutaş, A., Korucuk, S., Memiş, S., Demir, E., Topal, A., & Karamaşa, Ç. (2023). Supply Chain Management (SCM) Breakdowns and SCM Strategy Selection during the COVID-19 Pandemic Using the Novel Rough MCDM Model. *Complexity*, 2023(1), 3478719.

Stonkute, E. (2015). A literature review on the linkage between supply chain challenges and key success factors for small and medium size enterprises. *Organizacijø Vadyba: Sisteminiai Tyrimai*, (74), 121.

Sureka, A. (2020). 7 Practical Benefits of AI for SMEs You Need to Know. Retrieved from <https://www.clariontech.com/platform-blog/7-practical-benefits-of-ai-for-smes-you-need-to-know>.

Tang, O., & Musa, S. N. (2011). Identifying risk issues and research advancements in supply chain risk management. *International journal of production economics*, 133(1), 25-34.

Thun, J. H., Drüke, M., & Hoenig, D. (2011). Managing uncertainty—an empirical analysis of supply chain risk management in small and medium-sized enterprises. *International Journal of Production Research*, 49(18), 5511-5525.

Timilsena, Y. P., Haque, M. A., & Adhikari, B. (2020). Encapsulation in the food industry: A brief historical overview to recent developments. *Food and Nutrition Sciences*, 11(6), 481-508.

Tiwari, A. K., Nasreen, S., Shahbaz, M., & Hammoudeh, S. (2020). Time-frequency causality and connectedness between international prices of energy, food, industry, agriculture and metals. *Energy Economics*, 85, 104529.

Tomlinson, P. R., & Fai, F. M. (2013). The nature of SME co-operation and innovation: A multi-scalar and multi-dimensional analysis. *International Journal of Production Economics*, 141(1), 316-326.

Trienekens, J. H., Wognum, P. M., Beulens, A. J., & van der Vorst, J. G. (2012). Transparency in complex dynamic food supply chains. *Advanced engineering informatics*, 26(1), 55-65.

Tripathy, S., Aich, S., Chakraborty, A., & Lee, G. M. (2016). Information technology is an enabling factor affecting supply chain performance in Indian SMEs: a structural equation modelling approach. *Journal of Modelling in Management*, 11(1), 269-287.

Ünal, E., Urbinati, A., & Chiaroni, D. (2019). Managerial practices for designing circular economy business models: The case of an Italian SME in the office supply industry. *Journal of manufacturing technology management*, 30(3), 561-589.

Ünal, S., Deveci, F. G., & Yildiz, T. (2019). Do we know organic food consumers? The personal and social determinants of organic food consumption. *Istanbul Business Research (IBR)*, 48(1), 1-35.

- Vanderroost, M., Ragaert, P., Devlieghere, F., & De Meulenaer, B. (2014). Intelligent food packaging: The next generation. *Trends in food science & technology*, 39(1), 47-62.
- Van Hoof, B., & Thiell, M. (2014). Collaboration capacity for sustainable supply chain management: small and medium-sized enterprises in Mexico. *Journal of Cleaner Production*, 67, 239-248.
- Walker, T. R., McGuinty, E., Charlebois, S., & Music, J. (2021). Single-use plastic packaging in the Canadian food industry: Consumer behavior and perceptions. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-11.
- Willenbacher, M., Scholten, J., & Wohlgemuth, V. (2021). Machine learning for optimization of energy and plastic consumption in the production of thermoplastic parts in SME. *Sustainability*, 13(12), 6800.
- Wisner, J. D. (2003). A structural equation model of supply chain management strategies and firm performance. *Journal of Business logistics*, 24(1), 1-26.
- Wognum, P. N., Bremmers, H., Trienekens, J. H., Van Der Vorst, J. G., & Bloemhof, J. M. (2011). Systems for sustainability and transparency of food supply chains—Current status and challenges. *Advanced engineering informatics*, 25(1), 65-76.
- Wong, L. W., Leong, L. Y., Hew, J. J., Tan, G. W. H., & Ooi, K. B. (2020). Time to seize the digital evolution: Adoption of blockchain in operations and supply chain management among Malaysian SMEs. *International Journal of Information Management*, 52, 101997.
- Wooi, G. C., & Zailani, S. (2010). Green supply chain initiatives: investigation on the barriers in the context of SMEs in Malaysia. *International Business Management*, 4(1), 20-27.
- Xia, Y., Xu, T., Wei, M. X., Wei, Z. K., & Tang, L. J. (2023). Predicting chain's manufacturing SME credit risk in supply chain finance based on machine learning methods. *Sustainability*, 15(2), 1087.
- Yıldırım, S., & Kantarcı, T. (2022). A review on sustainability policies of businesses: Recycling and waste reduction. *Journal of Recycling Economy & Sustainability Policy*, 1(1), 1-9.
- Zaridis, A., Vlachos, I., & Bourlakis, M. (2021). SMEs strategy and scale constraints impact on agri-food supply chain collaboration and firm performance. *Production Planning & Control*, 32(14), 1165-1178.
- Zhang, L., Hu, H., & Zhang, D. (2015). A credit risk assessment model based on SVM for small and medium enterprises in supply chain finance. *Financial Innovation*, 1(1), 1-21.
- Zhao, G., Liu, S., Lopez, C., Lu, H., Elgueta, S., Chen, H., & Boshkoska, B. M. (2019). Blockchain technology in agri-food value chain management: A synthesis of applications, challenges and future research directions. *Computers in industry*, 109, 83-99.
- Zhu, Y., Xie, C., Wang, G. J., & Yan, X. G. (2017). Comparison of individual, ensemble and integrated ensemble machine learning methods to predict China's SME credit risk in supply chain finance. *Neural Computing and Applications*, 28, 41-50.

Zhu, Y., Zhou, L., Xie, C., Wang, G. J., & Nguyen, T. V. (2019). Forecasting SMEs' credit risk in supply chain finance with an enhanced hybrid ensemble machine learning approach. *International Journal of Production Economics*, 211, 22-33.

Türkiye’de Katılım Sigortacılığının Gelişimi: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Stratejik Önceliklerin Belirlenmesi

Hasan Meral ¹

Öz

Türkiye’de 2009 yılında uygulanmaya başlayan katılım sigortacılığı, son yıllarda politika yapımcıları ve uygulayıcıların giderek daha fazla ilgisini çeken bir alan haline gelmiştir. Katılım sigortacılığı son on yılda, yıllık %50’yi aşan etkileyici bir büyüme performansı sergilemiş, bu dönemde pazar payı %1,1’den %5’e yükselmiştir. Yakın dönemde üç sigorta ve bir reasürans şirketi pazara girmiş, bu alanda faaliyet gösteren şirket sayısı sekize yükselmiştir. Tüm bu dikkat çekici gelişmelere rağmen katılım sigortacılığının önünde piyasa derinliği, düzenleyici çerçeve, özgün değer önermesi gibi başlıklarda önemli gelişim alanları bulunmaktadır. Bu bağlamda, katılım sigortacılığının sürdürülebilir kalkınması için gerekli stratejik önceliklerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimini en fazla etkileyen faktörleri ortaya koyarak, önümüzdeki dönemde izlenebilecek en etkili politikaları belirlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişiminde etkili politikaların belirlenmesi, sınırlı kaynaklarını en verimli şekilde kullanılmasını ve yatırımların optimize edilmesini sağlayacaktır. Çalışmada, kriter ve alternatif seti öncü literatürden yararlanılarak oluşturulmuş ve katılım sigortacılığı alanında en az 10 yıl deneyime sahip dört uzman ile katılım finans alanında çalışmaları olan bir akademisyenin görüşleri alınmıştır. Alternatif stratejiler, uzman görüşlerine dayalı olarak CODAS yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimindeki etkili faktörlerin “müşteri memnuniyeti” ve “rekabet gücü” olduğunu göstermektedir. Türk katılım sigorta sektöründe sürdürülebilir bir gelişim sağlayabilmek için yatırım yapılması gereken öncelikli alanlar ise “teknolojik dönüşüm”, “ürün çeşitlendirmesi ve inovasyon” ile “stratejik iş ortaklıkları” olarak belirlenmiştir. “Kurumsal sosyal sorumluluk”, “düzenleyici çerçeve ve uyum” ile “farkındalık ve eğitim” başlıkları, katılım sigortacılığında nispeten düşük öneme sahip öncelikler olarak bulunmuştur. Sonuç olarak, katılım sigorta şirketleri, dijitalleşme, ar-ge ve dağıtım kanalları alanlarına yatırım yaparak sigorta pazarında önemli bir rekabet avantajı elde edebilirler.

Anahtar Kelimeler: Türk Sigorta Sektörü, Katılım Sigortacılığı, Tekâfül, Çok Kriterli Karar Verme, CODAS

Meral, Hasan (2024). Türkiye’de Katılım Sigortacılığının Gelişimi: Sürdürülebilir Kalkınma İçin Stratejik Önceliklerin Belirlenmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1219-1238.
<https://doi.org/itobiad.1442044>

Geliş Tarihi	24.02.2024
Kabul Tarihi	24.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, İstanbul, Türkiye,
hasan.meral@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2079-0674

2024, 13 (3), 1219-1238 | Research Article

Evolution of Participation Insurance in Turkey: Identifying Strategic Priorities for Sustainable Development

Hasan Meral¹

Abstract

Over the past few years, participation insurance has gained significant attention from policymakers and practitioners in Turkey. Introduced in 2009, the industry has exhibited impressive growth, with an annual increase of over 50% in the last decade. Its market share has also grown from 1.1% to 5% during this time. Recently, three insurance and one reinsurance company have entered the field, bringing the total number of companies to eight. Despite these impressive developments, there is still significant room for improvement in areas such as market depth, regulatory framework, and unique value proposition. It is therefore imperative to identify the strategic priorities essential for the sustainable development of participation insurance. The objective of this study is to pinpoint the most effective policies to enhance participation insurance in Turkey by identifying the key factors that impact its growth. The identification of the most effective policies will ensure the optimal use of resources and investment. The study's criteria and alternatives are drawn from the leading literature. Insights from four experts with over 10 years of experience in participation insurance and an academic specializing in participation finance are incorporated. The alternative strategies are analyzed using the CODAS method based on expert opinions. The results indicate that "customer satisfaction" and "competitiveness" are the most influential factors in participation insurance development in Turkey. The study identifies "technological transformation," "product diversification and innovation," and "strategic business partnerships" as priority areas that necessitate investment to ensure sustainable development in the Turkish participation insurance industry. "Corporate social responsibility," "regulatory framework and compliance," and "awareness and training" are identified as relatively low priorities in the participation insurance industry. As a result, by investing in digitalization, R&D, and distribution channels, participation insurance companies can gain a significant competitive advantage in the insurance market.

Keywords: Turkish Insurance Industry, Participation Insurance, Takaful, Multi-Criteria Decision Making, CODAS

Meral, Hasan (2024). Evolution of Participation Insurance in Turkey: Identifying Strategic Priorities for Sustainable Development, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1219-1238.
<https://doi.org/itobiad.1442044>

Date of Submission	24.02.2024
Date of Acceptance	24.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., Marmara University, Institute of Islamic Economics and Finance, Istanbul, Turkey,
hasan.meral@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2079-0674

Giriş

Türkiye’de 2009 yılında uygulanmaya başlayan katılım sigortacılığı (tekâfül), son yıllarda politika yapımcıların ve uygulayıcıların giderek daha fazla ilgisini çeken bir alan haline gelmiştir. Katılım sigortacılığı, geleneksel sigortacılık uygulamalarının katılım finans prensipleriyle uyumlandırılmış melez bir versiyonunu temsil etmektedir. Bu yönüyle katılım sigortacılığı, dini inançları nedeniyle sigortacılık sisteminden gönüllü olarak dışlanan toplumsal grupların güvence altına alınmasını sağlayarak, ekonomik istikrarı desteklemekte ve sosyal adalete katkıda bulunmaktadır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (2022) tarafından hazırlanan Katılım Finans Strateji Belgesi’nde katılım sigortacılığına önemli bir yer ayrılmış, katılım sigortacılığının özellikle dini hassasiyetleri nedeniyle sigortaya mesafeli duran kesimlerde finansal içermenin artırılmasında önemli bir rol oynayabileceği belirtilmiştir.

Katılım sigortacılığı Türkiye’de sigortacılığın gelişimi ve piyasa derinliğinin artması anlamında da önemli katkılar sağlamaktadır. Sektör son on yılda, yıllık %50’yi aşan etkileyici bir büyüme performansı sergilemiştir, bu oran toplam sigorta pazarının büyüme hızından %65 fazladır (TSB, 2023a; TSB, 2023b). Bu dönemde katılım sigortacılığının pazar payı %1,1’den %5’e yükselmiştir. Ayrıca, güçlü büyüme performansı ve artan pazar payı, yeni oyuncuların katılım sigortacılığına ilgisini artmıştır. Son iki yılda üç sigorta ve bir reasürans şirketi pazara girmiş, bu alanda faaliyet gösteren şirket sayısı sekize yükselmiştir (TSB, 2023a).

Tüm bu dikkat çekici gelişmelere rağmen katılım sigortacılığının önünde piyasa derinliği, düzenleyici çerçeve, özgün değer önermesi gibi başlıklarda önemli gelişim alanları bulunmaktadır. Hali hazırda aktif olarak üretim yapan üç hayat ve dört hayat dışı sigorta şirketlerinin üretimi zorunlu sigorta branşlarında ve kredi hayat sigortalarında yoğunlaşmaktadır (TSB, 2023a). Bu branşlar fiyat rekabetinin yüksek, karlılığın düşük olduğu alanlardır. Ayrıca şirketler, dağıtım kanalı olarak büyük oranda sermayedarları olan kredi kuruluşlarına bağımlıdır. Kredi kuruluşlarının toplam prim üretimi içindeki payı %49’dur. Acente ve broker dağıtım kanallarının payının görece düşük olması, ürün çeşitlendirmesi ve ölçeklendirme anlamında bir engel teşkil etmektedir (Ersoy ve Meral, 2024, s.191). Katılım sigortacılığı 2019 yılında %5’lik pazar payına ulaşmış, sonraki dört yılda ilave pazar payı elde edememiştir (TSB, 2023c, s.8). Tüm bu koşullar sektörün kırılma noktasını artırmakta, sürdürülebilir kalkınma performansı için risk teşkil etmektedir.

Türkiye’de katılım sigortacılığının düzenleyici çerçevesiyle ilgili de eksiklikler bulunmaktadır. Katılım sigortacılığına ilişkin kanun düzeyinde bir mevzuat bulunmaması, düzenlemeler yönetmelik ve genelge seviyesinde yapılmaktadır. Ayrıca mevzuat yapma tekniği ve paydaş etkileşimi anlamında sorunlar vardır. Örneğin, 2022 Nisan’da Türkiye katılım sigortacılığı modeli olarak tanıtılan “teysir”, aynı yıl Ekim ayında yürürlükten kaldırılmıştır (SEDDK, 2022). Mevzuat düzenlemesinin altı ay gibi kısa bir sürede yürürlükten kaldırılmış olması, düzenleyici otorite ile paydaşlar arasındaki koordinasyon eksikliğine işaret etmektedir. Katılım sigortacılığının Türk sigorta sektöründeki konumunun netleştirilmesine ve geleneksel sigortacılıkla ayrıştıkları hususların da vurgulanmasına ihtiyaç vardır. Ersoy ve Meral’in (2024) çalışması, Türkiye’de katılım sigorta şirketlerinin pazarlama ve iletişim stratejilerinin geleneksel sigorta şirketleriyle büyük oranda benzeştiğini göstermiştir. Özetle, Türkiye’de katılım sigortacılığı güçlü bir büyüme trendine sahip olmasına rağmen sürdürülebilir kalkınma için sektörün önünde aşması gereken bazı zorluklar

bulunmaktadır. Bu noktada, “Türk katılım sigorta sektöründe sürdürülebilir kalkınma için hangi stratejiler önceliklendirmelidir?” sorusunun yanıtlanması önemlidir.

Uluslararası ve ulusal literatürde, tekâfül sigorta sektörünün gelişiminde etkili olabilecek çok sayıda politika önerisine yer verilmiştir. Örneğin Yeganeh vd. (2014), beşeri sermaye alanındaki yatırımların tekâfül sigorta şirketlerinde finansal performansı iyileştireceğini belirtmiştir. Haroun ve Yusoff (2019) ise yeni ürünler sunmanın, tüketicilerin tekâfül sigorta talebini etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğunu göstermiştir. Bu stratejiler tekâfül sigortacılığının gelişimi üzerinde farklı düzeylerde ve değişen oranlarda etkili olsalar da sektörün kaynakları tüm alternatifleri birlikte uygulayacak kadar sınırsız değildir. Dolayısıyla, sınırlı kaynakların en verimli şekilde değerlendirilebilmesi için alternatif stratejiler arasından en öncelikli olanların belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimini en fazla etkileyen faktörleri ortaya koyarak, önümüzdeki dönemde izlenebilecek en etkili politikaları belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın literatüre öncelikli katkıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

(i) Katılım sigortacılığı geleneksel sigortacılığa oranla çok daha güçlü bir büyüme performansı göstermektedir. Bu yönüyle Türk sigorta sektörünün gelişiminde önemli bir itici güçtür. Ayrıca katılım sigortacılığı bugüne kadar sigortaya mesafeli durmuş toplumsal grupların sisteme katılımı ve sigortanın tabana yayılması açısından hayati bir fonksiyon üstlenmektedir. Bu yönüyle katılım sigortacılığının gelişimi, Türkiye’de finansal içermenin ve sigorta kapsayıcılığının artırılması açısından temel bir gereksinimdir.

(ii) Türkiye’de katılım sigortacılığı alanında bugüne kadar yapılmış çalışmalar ağırlıklı olarak sistemin finansal performansına ve geleneksel sigortacılıkla karşılaştırılmasına odaklanmıştır. Bu çalışmalar mevcut resmi tarif etme konusunda başarılı olsalar da gelecekte uygulanması gereken politikalara dair veriye dayalı çok az içgörü sunmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimindeki en kritik faktörleri belirleyerek, yeni dönemde uygulanabilecek stratejilere ilişkin politika yapıcılara ve uygulayıcılara tavsiyelerde bulunacaktır.

(iii) Çalışma katılım sigortacılığı alanında uygulanabilecek farklı stratejilerin değerlendirilmesi için bir karar verme çerçevesi sunmaktadır. Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişiminde en etkili stratejilerin belirlenmesi, sınırlı kaynaklarını en verimli şekilde kullanılmasını ve yatırımların optimize edilmesini sağlayacaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Gelecek bölümde katılım sigorta sektörünün performansına etki eden faktörlere ilişkin kapsayıcı bir literatür incelemesine yer verilecektir. Daha sonra katılım sigortacılığının gelişiminde en önemli kriterlerin ve en etkili strateji alternatiflerinin belirlenmesi için uzman görüşlerine dayalı olarak CODAS yöntemiyle bir analiz gerçekleştirilecektir. Son bölümde ise araştırmada elde edilen bulgulara dayalı olarak politika yapıcılara ve uygulayıcılara tavsiyelerde bulunulacaktır.

Literatür İncelemesi

Katılım sigortacılığının bir ülkedeki gelişimi, katılım şirketlerinin performansının yanında piyasa koşulları, düzenleyici çerçeve ve bireysel farkındalık gibi çevresel faktörlerle de ilişkilidir. Gelişime en fazla etki eden faktörleri doğru anlamak ve buna uygun stratejiler geliştirmek, katılım sigortacılığının sürdürülebilir kalkınması için elverişli bir ortam yaratılmasını sağlayacaktır. Dünyada ve Türkiye’de katılım ve tekâfül sigortacılığının gelişiminde uygulanacak politikalara ilişkin araştırmalar hem politika

yapıcılara hem de uygulayıcılara önemli rol ve sorumluluklar düştüğünü göstermektedir. Bu anlamda literatürde organizasyonel gelişim, paydaş katılımı, stratejik inisiyatifler ve düzenleyici çerçeve olmak üzere dört ana tema ön plana çıkmaktadır.

Katılım sigorta şirketlerinin organizasyonel gelişiminde en fazla vurgulanan önceliklerden birisi beşeri sermayenin güçlendirilmesidir. Beşeri sermaye bir işletmenin çalışanlarının bilgi, beceri, eğitim, tecrübe gibi niteliklerini ifade etmektedir. Yaganeh vd. (2014) İran'daki özel sigorta şirketlerinin performansı üzerine yaptıkları çalışmada, 100 deneyimli sigorta yöneticisine entelektüel sermaye anketi uygulamış ve beşeri sermayenin şirket performansını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Katılım sigortacılığında güçlü bir organizasyonel yapının sağlanması için bir diğer gelişim alanı da kurumsal yönetişimdir. Kurumsal yönetişim, şirketin yönetim ve denetim süreçlerini düzenleyen uygulamalar bütünüdür. Karbhari vd. (2018) Veri Zarflama Analizi yöntemini kullanarak 21 ülkedeki 134 tekâfül şirketinin 2002-2013 yılları arasındaki teknik ve ölçek verimlilikleri üzerine yaptıkları çalışmada, şirketlerin yeterince etkin çalışmadığını ortaya koymakta, yaygın yönetsel uyumsuzluğa ve operasyonel verimsizliğe işaret etmektedir. Bulgular, CEO/Yönetim Kurulu (YK) Başkanı ayrımı, YK büyüklüğü, organizasyon yaşı ve firma büyüklüğünün şirketlerin teknik etkinliği ile pozitif ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Lee vd. (2019), Malezya tekâfül piyasasının etkinliği üzerine yaptıkları çalışmada benzer bulgular elde etmiş ve şirketlerin kurumsal yönetim yapılarını güçlendirmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Katılım sigortacılığının gelişimindeki bir diğer kritik alan da paydaş katılımıdır. En temelde, katılım sigortacılığıyla ilgili farkındalık yaratmak ve bu sigortacılık sisteminin sağlayabileceği avantajlar konusunda toplumu eğitmek gerekmektedir. Ali, Raza, Puaah ve Amin (2019), Pakistan'daki mevcut ve potansiyel tekâfül müşterileriyle yaptıkları anket çalışmasında, tekâfül ürünlerinin tüketiciler tarafından benimsenmesinde ürünlerin karmaşıklık düzeyinin olumsuz etkisi varken, tekâfül farkındalığının olumlu etki yaptığını ortaya koymuştur. Kazaure (2019) de tekâfül alanındaki düşük bilince dikkat çekerek, pazarın büyümesi için farkındalık artırıcı kampanyaların yapılmasını önermektedir.

Kurumsal iletişim bu anlamda katılım sigorta şirketlerinin kullanabileceği en etkili araçlardan biridir. Kurumsal iletişim, bir işletmenin iç ve dış paydaşları ile olan her türlü etkileşimini kapsar. Dolayısıyla çalışanlar arasındaki iletişimden reklam faaliyetlerine kadar bir dizi faaliyet bu alanın konusuna girmektedir. Katılım (tekâfül) sigorta sektörünün toplumsal farkındalığı ve kabulü artırmak için daha etkili bir kurumsal iletişim stratejisi izlemesi gerektiği hem küresel ölçekte hem de Türkiye özelindeki çalışmalarda vurgulanmıştır (Ustaoğlu, 2015; Md Husin vd., 2016). Bu noktada katılım sigorta şirketlerinin yürütecekleri kurumsal sosyal sorumluluk projeleri, katılım sigortacılığının toplumsal itibarlarının artmasına kayda değer katkılar sağlayabilir. Siala (2013), Birleşik Krallık'taki 208 Müslüman tüketici ile yaptığı anket çalışmasının sonuçlarına dayanarak, sigorta ürünleriyle ilişkilendirilmiş bağış faaliyetlerinin tüketicilerin tekâfül ürünlerine olan ilgisini arttırabileceğini öne sürmüştür. Nazri vd. (2020) ise Malezya'daki tekâfül acente yöneticileriyle yaptıkları anket çalışmasında, kurumsal sosyal sorumluluk kapsamındaki ekonomik ve etik faaliyetlerin tekâfül acentelerinin işletme performansları üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermiştir.

Stratejik iş ortaklıkları, ürün geliştirme, yenilikçi iş modelleri gibi alanlardaki girişimler, katılım sigortacılığının gelişiminde etkili olabilecek diğer yatırımlardır. Stratejik iş

ortaklıkları, fiyata dayalı rekabetin son derece yoğun olduğu sigorta pazarında katılım şirketleri için niş pazarlar yaratabilir. Shukor'un (2020) çalışması müşterilerin acentelere olan güveninin, acentenin temsil ettiği tekâfül şirketinin imajından doğrudan etkilendiğini, bunun da müşteri sadakatının önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermiştir. Ersoy ve Meral (2024) ise Türkiye'deki katılım sigorta şirketlerine acenteleri ile daha derin ilişkiler geliştirmelerini ve münhasır acente modelini tesis etmelerini önermiştir. Pazardaki yıkıcı rekabet ortamının dışına çıkmamanın bir diğer yolu da ürün inovasyonun sağlanması ve yenilikçi iş modellerinin uygulanmasıdır. Örneğin, Haroun ve Yusoff (2019), muhtaç bireylerin finansal risklere karşı giderek daha savunmasız hale geldiğinin altını çizerek, mikro tekâfülün toplumsal açıdan dezavantajlı grupların yaşadığı ekonomik güçlükleri hafifletmenin ve toplum genelinde finansal içermeyi artırmanın etkili bir yolu olduğunu savunmuştur.

Yenilikçi iş modelleri başlığında ise eşler arası (peer-to-peer) sigorta, daha adil ve dengeli risk yönetimi potansiyeli nedeniyle Türkiye'de katılım sigortacılığına model önerisi olarak sunulmuştur (Bilgin ve Şaşgın, 2023, s.282). Bu noktada teknolojik altyapı ve dijital dönüşüm tüm bu stratejik inisiyatiflerin adaptasyonunu mümkün kılan ön koşullardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Abdeen vd. (2019), blok zinciri teknolojisinin tekâfül alanında uygulanmasıyla sistemde güven ve şeffaflığın artacağını öne sürmüştür. Dolayısıyla ileri teknoloji yatırımları, katılım sigortacılığında operasyonel verimliliğin iyileştirilmesinden müşteri memnuniyetinin artırılmasına kadar pek çok alanda büyük bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahiptir.

Katılım sigortacılığında sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için iyi tanımlanmış bir düzenleyici çerçeveye ihtiyaç vardır. Katılım sigorta şirketlerinin kuruluşundan, mali yeterliliklerinin gözetilmesine; sistematik risklerin yönetiminden katılım finans ilkeleriyle uyumluluğun denetlenmesine kadar pek çok alanda, bütüncül bir anlayışla hazırlanmış yasal düzenlemelerin varlığı temel bir gerekliliktir. Bu anlamda, çoğu zaman geleneksel sigortacılık mevzuatına tabi olan katılım sigortacılığının kendine özgü gereksinimlerinin karşılanması için müstakil bir mevzuat altyapısının oluşturulması gerekmektedir (Akhter ve Hussain, 2012, s.239). Katılım sigortacılığı mevzuatına uyum, katılım sigorta sektöründe şeffaflığın ve sağlamlığın bir göstergesi olacak, ayrıca tüketicilerin gözünde şirketlerin itibarını artıracaktır. Tüketicinin korunması ve büyümenin desteklenmesi açısından; kapsayıcı bir katılım sigortacılığı mevzuatının tesisi, düzenlemelere uyumun etkin şekilde gözetilmesi, katılım sigortacılığında uygulama standartların belirlenmesi ve sağlıklı bir rekabet ortamının oluşturulması hayati öneme sahiptir. Sağlam bir yasal çerçevenin oluşturulması, sektörün şeffaflığını artırarak tüketici güvenini pekiştirecek ve katılım sigortacılığının daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayacaktır.

Türkiye'de katılım sigortacılığının mevcut durumuna ilişkin değerlendirmeler, uluslararası tekâfül literatüründekine benzer gelişim alanlarına işaret etmektedir. Aslan ve Emin (2015) erken dönemdeki çalışmalarında, Türkiye'de tekâfül sigortacılığına ilişkin yasal düzenleme eksikliğinin altını çizmiş, ayrıca katılım sigortacılığıyla ilgili toplumsal farkındalığın düşük olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada katılım sigortacılığına özgü bir kanunun gerekliliği vurgulanmış ve bu düzenlemenin pazara girmek isteyen sigorta şirketleri için bir güven unsuru oluşturacağı öne sürülmüştür. Dilek (2019) de katılım sigortacılığı tanımının ve uygulama standartlarının netleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. 2017 yılında yapılan mevzuat düzenlemesiyle katılım sigortacılığının yasal uygulama zemini oluşturulmuş, 2020 yılında ise genişletilerek daha kapsayıcı hale

getirilmiştir (Öner, 2018; Umut, 2022). Ancak, Türkiye’de katılım sigortacılığına ilişkin halen birincil düzeyde bir yasal mevzuat bulunmamaktadır. Bu eksiklik, sektördeki düzenlemelerin yeterli olgunluğa ulaşmadığını ve uzun vadeli istikrarın sağlanması için daha kapsamlı yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Ergene ve Ülev’in (2023) güncel tarihli araştırması, katılım sigortacılığı okuryazarlığına ilişkin problemin büyük oranda geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Muhafazakar işadamlarının katılım sigortacılığı farkındalığı üzerine yapılan yarı yapılandırılmış mülakatta, katılımcıların önemli bir kısmının katılım sigortacılığına dair bilgisinin olmadığı ortaya konmuştur. Er ve Durmuş’un (2020) Türkiye’de bireylerin katılım sigortacılığı algıları üzerine gerçekleştirdiği anket çalışmasında, bilgi ve farkındalık düzeyi katılım sigorta talebi ile ilişkilendirilmiş, katılım sigorta şirketlerine kurumsal iletişim faaliyetlerini güçlendirmeleri tavsiye edilmiştir.

Literatür incelemesi, katılım sigorta sektörü performansının çok sayıda içsel ve çevresel faktörden etkilendiğini, öte yandan mevcut güçlükleri ele alma ve fırsatları değerlendirme konusunda uygulanabilecek bir dizi alternatif stratejilerin var olduğunu ortaya koymaktadır. Bu stratejiler, Beşeri Sermaye (A1), Düzenleyici Çerçeve ve Uyum (A2), Farkındalık ve Eğitim (A3), Kurumsal İletişim (A4), Kurumsal Yönetişim (A5), Kurumsal Sosyal Sorumluluk (A6), Stratejik İş Ortaklıkları (A7), Teknolojik Dönüşüm (A8), Ürün Çeşitlendirmesi ve İnovasyon (A9) ve Yenilikçi İş Modelleri (A10) gibi yatırım alanlarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte uygulanacak stratejilerin etkinliği ülkenin sosyoekonomik yapısından ve pazarın dinamiklerinde kadar çok çeşitli unsurdan etkilenmektedir. Literatürde tüm bu stratejilerin olumlu etkisi vurgulanmış olsa da hangi stratejinin daha etkili olduğunda dair bir ampirik analiz bulunmamaktadır. Bu noktada, alternatif stratejilerin katılım sigortacılığının gelişimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi önemlidir. Bu kapsamda çalışmada, literatürde katılım sigortacılığının performansına katkı yapacağı değerlendirilen stratejilerin Türk katılım sigorta sektörü gelişimi üzerindeki muhtemel etkileri incelenecek ve bu amaçla uygulanabilecek en etkili politikalar belirlenecektir.

Yöntem

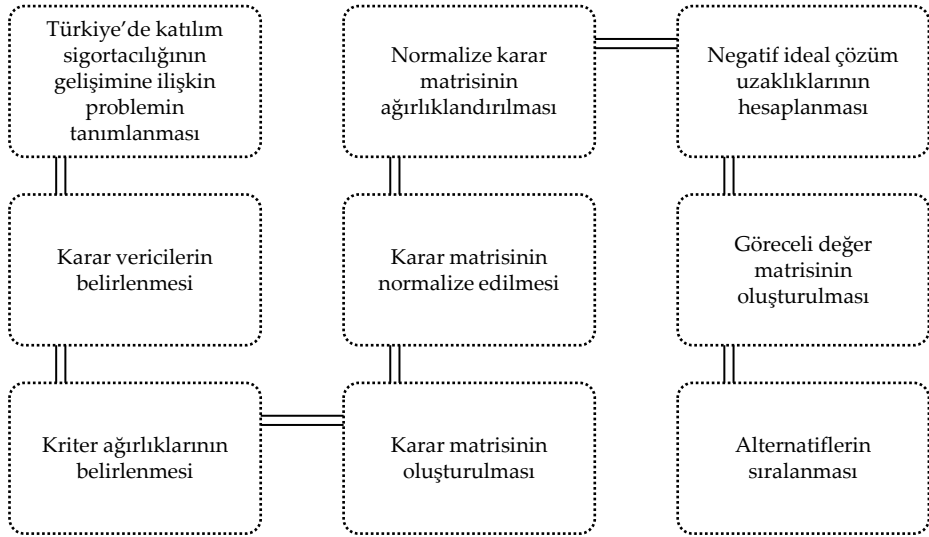
Türkiye’de katılım sigortacılığı son yıllarda güçlü bir büyüme performansı göstermiş olmasına rağmen piyasa derinliği, düzenleyici çerçeve, özgün değer önermesi gibi bir dizi başlıkta önemli zorluklarla karşı karşıyadır. Sektörün bu güçlükleri aşabilmesi ve büyüme performansını sürdürebilmesi için yeni dönemde öncelikli olarak izlenmesi gereken stratejileri belirlemeye ihtiyacı vardır. Bu çalışma, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimini en fazla etkileyen faktörleri ortaya koyarak, önümüzdeki dönemde uygulanabilecek en etkili politikaları belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, katılım sigortacılığı alanında uygulanabilecek alternatif stratejilerin değerlendirilmesi için bir karar verme çerçevesi sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmada, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimine en fazla etki eden faktörlerin belirlenmesi ve bu alandaki strateji alternatiflerinin değerlendirilmesi için güncel bir çok kriterli karar verme yöntemi (ÇKKV) olan CODAS (Combinative Distance-Based Assessment) kullanılacaktır. CODAS, çok sayıda alternatifin yer aldığı karmaşık gerçek dünya problemlerini ele almadaki etkinliği ile öne çıkmaktadır (Ecer vd., 2021, s.1158). Bu yöntemde alternatiflerin sıralanmasında Öklidyen ve Taksicab olmak üzere iki mesafe kullanılmaktadır. Bu ikili yaklaşım, geleneksel ÇKKV yöntemlerinin ayırım yapmakta zorlanabileceği yakın sıralanmış alternatifleri daha etkili bir şekilde

değerlendirebilmektedir (Pamucar vd., 2023, s.2327). CODAS ayrıca son on yılda geliştirilmiş ÇKKV yöntemleri arasında literatürde en sık tercih edilenler arasındadır (Ayan ve Abacıoğlu, 2022, s.67). Araştırma modelinin ayrıntılı açıklaması Şekil 1’de gösterilmektedir.

modeli

Şekil 1. Çalışmada kullanılan araştırma modeli

Kaynak: (Keshavarz Ghorabae, vd., 2016).

Şekil 1’de gösterilen araştırma modeline göre ön analiz aşamasında Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimine ilişkin ÇKKV problemi tanımlanmış, öncü literatüre dayalı olarak kriterler ve alternatifler belirlenmiş, karar vericiler (uzmanlar) tayin edilmiştir. Modelin sonraki aşaması kriter ağırlıklarının uzman görüşüne bağlı olarak belirlenmesi ve normalize edilmesidir. Son aşamada ise CODAS yöntemiyle karar matrisi oluşturulmuş ve negatif ideal çözüm uzaklıklarına bağlı olarak alternatifler sıralanmıştır.

Veri ve Değişkenler

Çalışmada kullanılan kriter ve alternatiflerin belirlenmesinde öncü literatürden yararlanılmıştır. Kriter seti, Türkiye’de sigorta kapsayıcılığının artırılmasına ilişkin Meral vd. (2023) tarafından gerçekleştirilen araştırmadan uyarlanmıştır. Alternatiflerin belirlenmesinde ise Literatür İncelemesi bölümünde detayları verilen çalışmalarda politik önerileri değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1’de gösterildiği üzere uygulanacak stratejilerin etkinliğinin değerlendirilmesinde üçü finansal, ikisi finansal olmayan beş kriter belirlenmiştir. Finansal kriterlerden Aktif Karlılığı, sigorta sektörünün faaliyet karının toplam aktiflerine bölünmesiyle bulunmaktadır. Hasar Prim Oranı ise ödenen hasarların yazılan primlere oranıdır. Son olarak Operasyonel Verimlilik sektörün operasyonel maliyetlerinin prim üretimine oranını temsil etmektedir. Finansal olmayan iki kriterden Müşteri Memnuniyeti, tüketicilerin katılım sigorta şirketlerinin sundukları hizmetlerden genel anlamda ne

derece memnun olduğunu ifade etmektedir. Rekabet Gücü ise katılım sigorta şirketlerinin geleneksel sigorta şirketleri ile rekabette görece konumunu açıklamaktadır.

Tablo 1. Katılım sigortacılığı stratejilerinin değerlendirme kriterleri

Kriterler	Referans
Aktif Karlılığı (K1)	(Kramaric vd., 2017; Olarewaju ve Msomi, 2021)
Hasar Prim Oranı (K2)	(Chen ve Wong, 2004; Kočović vd., 2014)
Müşteri Memnuniyeti (K3)	(Nebo ve Okolo, 2016; Pooser ve Browne, 2018)
Operasyonel Verimlilik (K4)	(Chi-Ai, vd., 2017; Eling ve Jia, 2019)
Rekabet Gücü (K5)	(Hussels ve Ward, 2006; Alhassan, vd., 2015)

Tablo 2’de gösterilen alternatiflerin etkinliği bu beş kriter açısından değerlendirilecek ve katılım sigortacılığı gelişimine en fazla katkı sağlayacak stratejiler belirlenecektir.

Tablo 2. Katılım sigortacılığı strateji alternatifleri

Alternatifler	Referans
Beşeri Sermaye (A1)	(Yeganeh, 2014; Nugraheni ve Muhammad, 2020)
Düzenleyici Çerçeve ve Uyum (A2)	(Akther ve Hussain, 2012; Sopian ve Azmin, 2021)
Farkındalık ve Eğitim (A3)	(Kazaure, 2019, Ali vd., 2019)
Kurumsal İletişim (A4)	(Md Husin vd., 2016; Ustaoglu, 2015)
Kurumsal Yönetişim (A5)	(Karbhari vd., 2018, Lee vd., 2019)
Kurumsal Sosyal Sorumluluk (A6)	(Siala, 2013; Nazri vd., 2020)
Stratejik İş Ortaklıkları (A7)	(Shukor, 2020; Ersoy ve Meral, 2024)
Teknolojik Dönüşüm (A8)	(Abdeen vd., 2019; Ahmad, vd, 2023)
Ürün Çeşitlendirmesi ve İnovasyon (A9)	(Alshammari, vd., 2019; Haroun ve Yusoff, 2019)
Yenilikçi İş Modelleri (A10)	(Abdul Razak, vd., 2021; Bilgin ve Şaşgın, 2023)

Tablo 2’de yer alan alternatifler, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimi için uygulanabilecek çeşitli stratejik yatırım alanlarını ifade etmektedir. Beşeri Sermaye katılım sigorta şirketlerinin insan kaynağına daha fazla yatırım yapması ve daha nitelikli personel istihdam etmesidir. Kurumsal Yönetişim, şirketlerin daha şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim yapısına sahip olmasını ifade etmektedir. Düzenleyici Çerçeve ve Uyum, Türkiye’de katılım sigortacılığının hukuki ve yasal çerçevesinin desteklenmesi ve katılım uyum mekanizmalarının güçlendirilmesidir.

Farkındalık ve Eğitim, katılım sigortacılığının toplumda bilinirlik artırıcı kamu-özel sektör işbirliğinde hayata geçirilecek her türlü uygulamadır. Kurumsal İletişim, şirketlerin toplumsal kabulünü artıracak kitle iletişim faaliyetleridir. Kurumsal Sosyal

Sorumluluk ise katılım finans prensipleriyle uyumlu marka imajını güçlendirecek sosyal yardım faaliyetleridir. Stratejik İş Ortaklıkları, katılım sigorta şirketlerinin sektör içindeki ve dışındaki oyuncularla uzun vadeli işbirlikleri geliştirmelerini temsil etmektedir. Ürün Çeşitlendirmesi ve İnovasyon, katılım sigorta şirketlerinin tüketici beklentilerine uygun olarak geliştirecekleri yeni ürün ve hizmetlerle pazarda farklılaşmasıdır. Yenilikçi İş Modelleri, geleneksel sigorta işleyişinin dışında eşler arası sigorta gibi yeni iş modellerinin uygulanmasıdır. Son olarak Teknolojik Dönüşüm ise dijitalleşme ve yeni teknolojilerin kullanımının artırılmasıdır.

Tablo 3. Karar vericilerin (KV) bilgileri

Karar Verici	Eğitim Düzeyi	Deneyim	Unvan
KV1	Yüksek Lisans	10	İç Denetim Yöneticisi
KV2	Yüksek Lisans	11	Genel Müdür Yardımcısı
KV3	Lisans	13	Acente Müdürü
KV4	Doktora	20	Akademisyen
KV5	Lisans	14	Oto Sigortaları Müdürü

ÇKKV yöntemlerinde, kriter ağırlıklarını ve alternatif etkinliklerini belirleyen karar vericilerin uzmanlık düzeyi, uygulamanın başarısını belirleyen önemli bir faktördür. Uzman görüşünün kullanıldığı ÇKKV araştırmalarında asgari üç uzman değerlendirmesi yeterli kabul edilmektedir (Kou vd., 2021). Bu çalışmada katılım sigortacılığının gelişimine ilişkin daha kapsayıcı bir değerlendirme alabilmek adına uzman sayısı beş olarak belirlenmiştir. Uygulama kapsamında, Türkiye’de katılım sigortacılığı alanında en az 10 yıl tecrübeli dört uzman ve katılım finans alanında çalışmaları olan bir akademisyen ile görüşülmüştür. Karar vericilere ilişkin genel bilgiler Tablo 3’te sunulmaktadır. Kriterlerin önem derecesi ve alternatiflerin etkinliğine ilişkin değerlendirme, karar vericilerden 5’li likert ölçeğinde toplanmıştır.

Model

CODAS ÇKKV problemlerinin çözümünde kullanılan bir analitik yöntemdir. Yöntemde alternatiflerin performansının belirlenmesinde Öklidyen ve Taksicab uzaklık ölçümleri birlikte kullanılmaktadır. Negatif ideal çözümden daha uzak olan alternatif daha fazla tercih edilebilir olarak değerlendirilmektedir. Uzaklık ölçümünde birincil olarak Öklidyen mesafe dikkate alınır, bu ölçüme göre karşılaştırılamayan iki alternatif varsa Taksicab mesafesi kullanılır. CODAS yönteminin aşamaları aşağıda gösterilmektedir (Keshavarz Ghorabae, vd., 2016):

Adım 1. Alternatif ve kriterlerden oluşan karar verme matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Karar matrisi eşitlik 2 yardımı ile normalize edilir ve normalize edilmiş kriter matrisi oluşturulur.

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} & \text{if } j \in N_b \\ \frac{m_i x_{ij}}{x_{ij}} & \text{if } j \in N_c \end{cases} \quad (2)$$

Adım 3. Normalize edilmiş karar matrisi, karar vericilerin belirlemiş oldukları kriter ağırlıkları ve eşitlik 3 yardımı ile ağırlıklandırılır.

$$r_{ij} = w_j n_{ij} \quad (3)$$

Adım 4. Alternatifler için negatif ideal çözüm noktası eşitlik 4 ile hesaplanır.

$$\begin{aligned} ns &= [ns_j]_{1 \times m} \\ ns_j &= \min_i r_{ij} \end{aligned} \quad (4)$$

Adım 5. Her bir alternatifin negatif ideal çözümden Öklidyen (E) ve Taksicab (T) uzaklığı hesaplanır.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (5)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^m |r_{ij} - ns_j| \quad (6)$$

Adım 6. Öklidyen ve Taksicab uzaklıklarının karşılaştırılması için göreceli değerlendirme matrisi oluşturulur.

$$Ra = [h_{ik}]_{n \times n} \quad (7)$$

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k) \times (T_i - T_k)), \quad (8)$$

$k \in \{1, 2, \dots, n\}$ ve ψ iki alternatifin öklid uzaklığının eşitliğini tanımlayan eşik fonksiyonudur. Eşitlik 9 ile hesaplanmaktadır. Eşik mesafesi karar vericiler tarafından 0,01 ila 0,05 arasında belirlenebilir. Çalışmada öncü literatür dikkate alınarak 0,02 olarak uygulanmıştır.

$$\psi(x) = \begin{cases} 1 & \text{if } |x| \geq \tau \\ 0 & \text{if } |x| < \tau \end{cases} \quad (9)$$

Adım 7. Her bir alternatifin değerlendirme puanının eşitlik 10 ile hesaplanır. En yüksek değerlendirme puanına sahip olan en iyi alternatif olarak belirlenir.

$$H_i = \sum_{k=1}^n h_{ik}, \quad (10)$$

Bulgular

Türk katılım sigorta sektöründe uygulanacak alternatif stratejilerin etkinliğinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin ağırlıkları Tablo 4'te gösterilmektedir. Kriter ağırlıkları, karar vericilerin önem değerlendirmelerinin normalize edilmesiyle hesaplanmıştır.

Tablo 4. Karar vericilerin kriter ağırlıkları

Kriter	Ağırlık	Önem Sıralaması
K1	0,213	3
K2	0,174	4

Tablo 4 devamı

Kriter	Ağırlık	Önem Sıralaması
K3	0,234	1
K4	0,165	5
K5	0,214	2

Tablo 5'te yer alan ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi, belirlenen alternatiflerin her bir kriter için etkinliğini göstermektedir. Karar matrisi, eşitlik 2 yardımı ile normalize edilmiş ve eşitlik 3 yardımı ile ağırlıklandırılmıştır.

Tablo 5. Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi

Karar Verici	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,810	0,626	1,028	0,695	0,728
A2	0,469	0,383	0,794	0,397	0,770
A3	0,554	0,348	1,074	0,364	0,770
A4	0,767	0,452	0,934	0,298	0,942
A5	0,682	0,452	0,887	0,595	0,770
A6	0,469	0,348	0,887	0,265	0,642
A7	0,895	0,592	0,981	0,496	1,027
A8	0,938	0,592	0,981	0,794	0,985
A9	0,938	0,661	1,168	0,463	1,070
A10	0,724	0,592	0,981	0,529	0,985

Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinde eşitlik 4 kullanılarak negatif ideal çözüm noktası belirlenmiş, eşitlik 5 ve eşitlik 6 yardımıyla Öklidyen ve Taksicab uzaklıkları hesaplanmıştır. Elde edilen ölçümlerle hesaplanan göreceli değer matrisi Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Göreceli değer matrisi

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10
A1	0,000	1,549	1,104	0,698	0,725	1,845	-0,028	-0,180	-0,161	0,150
A2	-0,476	0,000	-0,147	-0,271	-0,249	0,296	-0,504	-0,656	-0,637	-0,401
A3	-0,329	0,445	0,000	-0,124	-0,102	0,741	-0,356	-0,508	-0,490	-0,254
A4	-0,205	0,851	0,406	0,000	0,027	1,147	-0,233	-0,385	-0,366	-0,130
A5	-0,227	0,824	0,379	-0,022	0,000	1,120	-0,254	-0,406	-0,388	-0,152
A6	-0,570	-0,094	-0,241	-0,365	-0,344	0,000	-0,598	-0,750	-0,731	-0,496
A7	0,133	1,681	1,237	0,830	0,858	1,978	0,000	-0,152	-0,133	0,282
A8	0,582	2,131	1,686	1,280	1,307	2,427	0,450	0,000	0,019	0,732
A9	0,575	2,124	1,679	1,273	1,300	2,420	0,442	-0,019	0,000	0,725
A10	-0,075	1,399	0,954	0,548	0,575	1,695	-0,102	-0,254	-0,236	0,000

Alternatiflere ilişkin hesaplanan değerlendirme puanları ve elde edilen sıralamalar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Alternatiflerin değerlendirme puanları ve sıralamaları

Alternatif	Değerlendirme Puanı	Sıralama	Alternatif	Değerlendirme Puanı	Sıralama
A1	5,703	4	A6	-4,189	10
A2	-3,045	9	A7	6,713	3
A3	-0,977	8	A8	10,614	1
A4	1,113	6	A9	10,517	2
A5	0,874	7	A10	4,504	5

Araştırma bulgularına göre, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişiminde en etkili faktörler Müşteri Memnuniyeti (K3) ve Rekabet Gücü (K5) olarak tespit edilmiştir. Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimi için uygulanabilecek en etkili üç stratejinin ise sırasıyla Teknolojik Dönüşüm (A8), Ürün Çeşitlendirmesi ve İnovasyon (A9) ve Stratejik İş Ortaklıkları (A7) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumsal Sosyal Sorumluluk (A6), Düzenleyici Çerçeve ve Uyum (A2) ve Farkındalık ve Eğitim (A3) alternatifleri ise yatırım etkinliğinin görece düşük olduğu başlıklardır. Türk katılım sigortacılığının gelişiminde öne çıkan yatırım alanları ve kısa açıklamaları aşağıda yer almaktadır:

Teknolojik Dönüşüm (A8):

En yüksek sıralama puanını (10,614) almıştır ve tüm yatırım alternatifleri arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu sonuç katılım sigortacılığın gelişiminde teknolojik dönüşümün kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Teknolojik yatırımların artırılması, dijitalleşme süreçlerinin hızlandırılması ve yeni sigorta teknolojilerinin entegrasyonunun katılım sigortacılığı için stratejik öncelikler arasındadır.

Ürün Çeşitlendirmesi ve İnovasyon (A9):

Oldukça küçük bir puan farkıyla (10,517) ikinci sırada yer almaktadır. Ürün çeşitliliğinin artırılması ve yenilikçi sigorta çözümlerinin geliştirilmesi, katılım sigortacılığının rekabet gücünün artması için oldukça önemlidir. Özellikle müşteri ihtiyaçlarına uygun yeni ürünlerin geliştirilmesi, katılım sigorta şirketlerini fiyata dayalı yıkıcı rekabetin ötesine taşıyacaktır.

Stratejik İş Ortaklıkları (A7):

6,713 puanla üçüncü sırada yer almaktadır. Stratejik ortaklıkların kurulması, katılım sigortacılığının potansiyel müşteri tabanını genişletecek ve sektörel büyümeyi hızlandıracaktır. Bu noktada özellikle banka dışı finansal kuruluşlarla kurulacak işbirlikleri, katılım sigorta şirketlerine yeni iş modelleri ve sigorta çözümleri geliştirmek için alan açabilir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye’de katılım bankacılığına kıyasla kısa bir geçmişe sahip olan katılım sigortacılığı, uygulamanın hayata geçtiği 2009 yılından itibaren ilk beş yılda güçlü bir büyüme performansı göstermiş ve pazar payını kademeli olarak artırmıştır. Bununla birlikte, katılım sigortacılığının prim üretimi büyümesi 2019 sonrası dönemde nispeten

yavaşlamış ve sigorta pazarından aldığı toplam pay yerinde saymıştır. Katılım sigortacılığına ilişkin toplumsal farkındalığın artırılması, sektörün kurumsal yapısının güçlendirilmesi ve özgün bir değer önermesine kavuşması, literatürde sıklıkla vurgulanan gelişim alanlarıdır. Sektör ayrıca kredi kuruluşlarına olan bağımlılık ve zorunlu sigorta branşlarındaki yoğunlaşma gibi bir dizi yapısal sorunla da karşı karşıyadır. Tüm bu faktörler şirketlerin teknik performanslarını baskılayarak, sistematik riskleri belirgin hale getirmekte ve sektörün kırılganlığını artırmaktadır. Bu noktada, Türk katılım sigorta sektöründe sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesini sağlayacak stratejik öncelikli alanlarının belirlenmesi hayati öneme sahiptir.

Bu çalışma, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimini etkileyen faktörleri ve bu alanda uygulanabilecek alternatif politikaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, kullanılan kriter ve alternatif seti öncü literatürden yararlanılarak oluşturulmuştur. Alternatif stratejiler, uzman görüşlerine dayalı olarak CODAS yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimindeki en etkili faktörlerin “müşteri memnuniyeti” ve “rekabet gücü” olduğunu göstermektedir. Türk katılım sigorta sektöründe sürdürülebilir bir gelişim sağlayabilmek için yatırım yapılması gereken öncelikli alanlar ise “teknolojik dönüşüm”, “ürün çeşitlendirmesi ve inovasyon” ile “stratejik iş ortaklıkları” olarak belirlenmiştir. “Kurumsal sosyal sorumluluk”, “düzenleyici çerçeve ve uyum” ile “farkındalık ve eğitim” başlıkları, katılım sigortacılığında nispeten düşük öneme sahip öncelikler olarak belirlenmiştir. Sonuçlar, Türk katılım sigorta sektörü paydaşlarına ve politika yapıcılara önümüzdeki dönemde izlenebilecek stratejilere ilişkin içgörüler sunmaktadır.

Müşteri memnuniyeti ve rekabet düzeyi, Türkiye’de katılım sigortacılığı gelişimi için en kritik unsurlar olarak belirlenmiştir. Müşteri memnuniyetinin sigorta sektöründe başarının belirleyici faktörlerinden biri olduğu literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Müşterilerin sigorta şirketlerinin sundukları hizmetten duydukları memnuniyet düzeyi, özellikle fiyat rekabetinin yüksek olduğu alanlarda güçlü bir ayrıştırıcıdır (Wong vd., 2013; Hassan, Nawaz vd., 2014). Müşteri memnuniyeti arttıkça tüketicilerin sigorta şirketine olan sadakati de artmaktadır (Meral vd., 2024). Böylece sigorta şirketlerinin müşteri edinim maliyetleri düşmekte, bu da şirket karlılığına olumlu etki yapmaktadır (Pooser ve Browne, 2018, s.302-305). Müşteri memnuniyetinin önemi sıklıkla vurgulanmasına rağmen sigortacıların önünde belirgin gelişim alanları bulunmaktadır. Meral ve Ersoy (2023), sigorta şikayetleri üzerinden yaptıkları analizde, Türk sigorta sektörünün müşteri memnuniyeti performansının oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşmış, ayrıca bu anlamda geleneksel sigorta şirketleriyle katılım şirketleri arasında belirgin bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Katılım sigorta şirketleri yalnızca fiyat rekabetine değil aynı zamanda hizmet kalitesine de odaklanmalıdır. Şirketler, müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik politikalar uygulayarak pazarda rekabet üstünlüğü elde edebilirler. Böylece müşterilerin katılım sigorta şirketlerine sadakati artıracak, şirketlerin finansal performansı iyileşecektir.

Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimi için uygulanabilecek en etkili stratejilerden biri teknolojik dönüşüm yatırımlarıdır. Dijitalleşme ve ileri teknolojilerin kullanımı, sigorta sektöründeki popüler konu başlıkları arasında olsa da izlenen politikaların etkinliğine dair soru işaretleri mevcuttur (Kırkbeşoğlu, 2023, s.212-213). Sigortacılar dijitalleşmeyi ağırlıklı olarak geleneksel sigorta süreçlerinin dijital ortama aktarılması olarak algılamakta, dolayısıyla teknolojik dönüşüm anlamında beklenen atılımı gösterememektedir (Cappiello, 2018, s.113). Ahmad vd. (2023), teknolojik ilerlemelerin

tekâfül ekosisteminde dönüştürücü etkilerinin olduğunu belirtmekte, özellikle sektör dışındaki oyunculardan ve finteklerden gelen tehditlere dikkat çekmektedir. Bu yönüyle teknolojik dönüşüm, katılım sigortacılığı için hem fırsat hem de tehdit oluşturmaktadır. Katılım sigorta şirketleri, yeni teknolojilere yatırım yaparak sigortacılık altyapılarını ve hizmet anlayışlarını 21'inci yüzyılın gereksinimlerine uyumlandırabilirse, önemli bir ilerleme sağlayabilirler. Dijital kanallar, Türkiye gibi teknolojiye adaptasyonu yüksek ülkelerde, geleneksel ürün ve hizmetlerin tüketicilere çok daha verimli şekilde ulaştırılmasını sağlayabilir. Bu ihtiyaç, özellikle sigorta gibi karmaşık ürün ve hizmetler akışlarında daha belirgin hale gelmektedir. Teknolojik dönüşüm bir yandan müşteri deneyimini daha pürüzsüz hale getirirken diğer yandan dağıtım ve yönetim maliyetlerini azaltacak, şirketlere esneklik sağlayacaktır. Bu anlamda teknolojik dönüşüm katılım sigortacılığı alanında izlenecek diğer politikaların etkinliğini de belirleyen bir konumdur.

Çalışmada öne çıkan stratejik önceliklerden bir diğeri de ürün çeşitlendirmesi ve inovasyondur. Dünyada ve Türkiye'deki katılım sigorta şirketleri geleneksel sigorta şirketleri ile rekabet halindedir ve benzer ürünleri çoğu zaman aynı dağıtım kanalı üzerinden sunmaktadır. Bu durum katılım sigortacılığının kendine has bir değer önermesi geliştirmesini güçleştirmektedir. Alshammari vd. (2019) tekâfül sektöründe verimliliği artırmak için rekabet ortamını desteklemenin önemine dikkat çekmiş, bu durumun pazardaki ürün ve hizmet çeşitliliğini artıracaklarını belirtmiştir. Haroun ve Yusoff (2019) mikro tekâfül uygulamasının, ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı gruplarda finansal kapsayıcılığın artırılması için önemli araç olabileceğini savunmuştur. Ersoy ve Meral (2024) de Türkiye'deki katılım sigorta şirketlerine pazarda farklılaşmalarını sağlayacak inovatif ürünler geliştirmelerini önermiştir. Yenilikçi ürünler şirketlerin müşteri ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermelerini sağlayacak ve katılım sigorta şirketlerine rekabet üstünlüğü getirecektir. Türk katılım sigorta sektöründe ürün portföyünün çeşitlendirmesi anlamında bariz gelişim alanları bulunmaktadır. Mevcut durumda şirketlerin üretimi, ağırlıklı olarak oto sigortaları olmak üzere birkaç branşta yoğunlaşmıştır. Sağlık ve ihtiyari sorumluluk sigortası gibi alanlarda ise üretim payı oldukça düşüktür. Bu yoğunlaşma katılım sigortacılığı için çevresel faktörlere bağlı sistematik riskler oluşturmakta, ayrıca tüketicilere komple bir katılım sigortacılığı hizmetinin sunulmasını güçleştirmektedir.

Türkiye'de katılım sigortacılığının kapsama alanının artırılması için stratejik iş ortaklıklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Güncel durumda katılım sigorta şirketlerinin üretimleri ağırlıklı olarak kendi sermayedarları olan kredi kuruluşları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Doğası itibariyle sigorta şirketi-müşteri etkileşiminin sınırlı olduğu bir kanal olan bankasürans, sigorta şirketlerine ölçeklendirme açısından önemli bir avantaj sağlasa da müşteri ilişkileri yönetimi, ürün çeşitlendirme gibi açılardan handikapları bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türk katılım sigorta sektörünün %5 düzeyinde sıkışmış olan pazar payını artırabilmek için yeni işbirlikleri geliştirmeye ihtiyacı vardır. Bu işbirlikleri, gömülü sigorta uygulamaları ile sektör dışındaki oyuncularla kurulabileceği gibi münhasır acentelik gibi yapılarla sektör paydaşları ile de sağlanabilir (Ergüneş, 2023, s.268-270; Ersoy ve Meral, 2024, s.192). Stratejik iş ortaklıkları katılım sigorta şirketlerine, uzmanlıkları birleştirme, pazarlama gücünü artırma ve yeni pazarla açılma anlamında önemli fırsatlar sunabilir. Katılım sigorta şirketleri yeni dönemde özellikle teknolojiyi etkili kullanan fintekler, e-ticaret şirketleri ve banka dışı finansal kuruluşlarla iş ortaklığı geliştirmeye odaklanabilirler.

Çalışmada, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimi için en düşük yatırım etkinliğine sahip alanlar kurumsal sosyal sorumluluk ile düzenleyici çerçeve ve uyum olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, Aslan ve Emin (2015) ile Öner (2018) gibi Türkiye’de katılım sigortacılığına özgü kanun çıkarılması gerektiğini sonucuna ulaşan çalışmalarla çelişmektedir. Bu farklılığın olası bir nedeni, Türkiye’de katılım sigortacılığı uygulama standartları anlamında son yıllarda kaydedilen mesafe olabilir. Özellikle, 2020 sonrası katılım sigortacılığına ilişkin yasal çerçevenin güçlendirilmesi, tam katılım modeline geçilmesi ve uyum süreçlerinin netleştirilmesi, bu alandaki boşluğu önemli ölçüde doldurmuştur. Öte yandan, katılım sigorta sektörü paydaşları, rekabetin oldukça yoğun olduğu Türk sigorta sektöründe kısa vadeli ve pratik kazanımlar elde edebilecekleri stratejilere öncelik veriyor olabilirler. Bu bağlamda, kurumsal sosyal sorumluluk, düzenleyici çerçeve ve uyum gibi uzun vadeli ve kapsamlı değişim gerektiren alanlar yerine, teknolojik dönüşüm, ürün geliştirme ve iş ortaklıklarına odaklanmaları makul karşılanabilir.

Bu çalışma Türk katılım sigorta sektöründe yeni dönemde izlenebilecek öncelikli politikalara ilişkin bir yol haritası sunsa da bazı kısıtları olduğunu belirtmemiz gerekir. Çalışmada kullanılan kriter ve alternatif seti mümkün olduğunca kapsayıcı şekilde belirlenmeye çalışılmış olsa da değerlendirme dışında kalan başlıklar bulguların genellenebilme kapasitesini sınırlandırabilir. Ayrıca çalışmadaki kriter ve alternatiflerin değerlendirilmesinde karar vericilerin görüşlerine dayanılmıştır. Karar vericiler katılım sigortacılığının farklı alanlarında tecrübeli uzmanlardan oluşsa da değerlendirmeler subjektiflik içeriyor olabilir. Gelecekteki çalışmalar, müşteri beklentilerine dayalı alan araştırmaları yaparak, müşteri yönetimi alanında daha etkili stratejilerin belirlenmesine katkıda bulunabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu çalışma için T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulunun 08.01.2024 tarihli toplantısının 37 nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * This study has obtained ethical approval from the Ethics Committee of T.C. Çankırı Karatekin University, Faculty of Science, Mathematics and Social Sciences, with decision number 37, dated 08.01.2024.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	The research was conducted by a single author.

Kaynakça

- Abdeen, M., Salman, J., Khan, S., & Ali, T. (2019). Employing Takaful islamic banking through state of the art blockchain: a case study. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 10(12). doi: 10.14569/IJACSA.2019.0101283
- Abdul Razak, S. H., Shawtari, F. A., & Elsaem, B. A. (2021). Ownership type, business model, market structure, and the performance of Takaful and conventional insurance companies in Malaysia. *Cogent Economics & Finance*, 9(1), 1888436. doi: 10.1080/23322039.2021.1888436
- Ahmad, Z., Mokal, M. N., & Rahman, M. (2023). Takaful Industry in the Era of Technological Advancement. *JEKSYAH Islamic Economics Journal*, 3(02), 56-69.
- Akhter, W., & Hussain, T. (2012). Takāful standards and customer perceptions affecting takāful practices in Pakistan: a survey. *International Journal of Islamic and middle eastern finance and management*, 5(3), 229-240. doi: 10.1108/17538391211255214
- Alhassan, A. L., Addisson, G. K., & Asamoah, M. E. (2015). Market structure, efficiency and profitability of insurance companies in Ghana. *International Journal of Emerging Markets*, 10(4), 648-669. doi: 10.1108/IJoEM-06-2014-0173
- Ali, M., Raza, S. A., Puah, C. H., & Amin, H. (2019). Consumer acceptance toward takaful in Pakistan: An application of diffusion of innovation theory. *International Journal of Emerging Markets*, 14(4), 620-638. doi: 10.1108/IJOEM-08-2017-0275
- Alshammari, A. A., Alhabshi, S. M. B. S. J., & Saiti, B. (2019). The impact of competition on cost efficiency of insurance and takaful sectors: Evidence from GCC markets based on the Stochastic Frontier Analysis. *Research in International Business and Finance*, 47, 410-427. doi: 10.1016/j.ribaf.2018.09.003
- Aslan, H., & Emin, M. (2016). İslami Sigortacılık (Tekafül): Yöneticilerin Perspektifinden Türkiye Uygulaması. *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF) 21-23 October 2015 Proceedings*, Cilt: III, 17-29.
- Ayan, B. & Abacıoğlu, S. (2022). Bibliometric analysis of the MCDM methods in the last decade: WASPAS, MABAC, EDAS, CODAS, COCOSO, and MARCOS. *International Journal of Business and Economic Studies*, 4(2), 65-85. doi: 10.54821/uiued.1183443
- Bilgin, M. & Şaşgın, S. (2023). Eşler Arası (P2P) Sigorta: Çalışma Esasları ve Uygulama Örnekleri, H. Meral (Ed.), *21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye içinde* (s. 273-284). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Cappiello, A. (2018). *Technology and the insurance industry: Re-configuring the competitive landscape*. Springer.
- Chen, R., & Wong, K. A. (2004). The determinants of financial health of Asian insurance companies. *Journal of risk and insurance*, 71(3), 469-499. doi: 10.1111/j.0022-4367.2004.00099.x
- Chi-Ai, L., Ming-Kuang, S., & Yung-Ho, C. (2017). Evaluating the operational efficiency of life insurance companies in Taiwan—An application of the dynamic network SBM model. *Applied Economics Finance*, 4(1), 18-33. doi: 10.11114/aef.v4i1.1844

Dilek, İ. (2019). Türkiye’de tekafül (katılım sigortacılığı) ve uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 13, 44-57.

Ecer, F., Pamucar, D., Mardani, A., & Alrasheedi, M. (2021). Assessment of renewable energy resources using new interval rough number extension of the level based weight assessment and combinative distance-based assessment. *Renewable Energy*, 170, 1156-1177.

Eling, M., & Jia, R. (2019). Efficiency and profitability in the global insurance industry. *Pacific-Basin Finance Journal*, 57, 101190. doi: 10.1016/j.pacfin.2019.101190

Er, H. & Durmuş, H. (2020). A Research on the Perceptions of Individuals Towards Participation Insurance (Takaful). *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4). 2017-20

Ergene, L. & Ülev, S. (2023). Muhafazakâr İş Adamlarının Katılım Sigortacılığı (Tekâfül) Farkındalığı ve Tercih Nedenleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 98-111.

Ergüneş, E. (2023). Gömülü (Embedded) Sigorta: Global Trendler ve Türkiye Potansiyeli. H. Meral (Ed.), *21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye* içinde (s. 259-272). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Ersoy, B. ve Meral, H. (2024) Türkiye’de Katılım Sigortacılığı: Geleneksel Sigortacılıkla Karşılaştırmalı Bir Analiz. *İzmir İktisat Dergisi*. 39(1), 180-199. doi: 10.24988/ije.1318992

Haroun, A. E. H., & Yusoff, M. E. (2019). Micro-Takaful as stimulus for financial inclusion: A key component towards sustainable development. *Open International Journal of Informatics*, 7(2), 43-55.

Hassan, R. S., Nawaz, A., Lashari, M. N. ve Zafar, F. (2015). Effect of customer relationship management on customer satisfaction. *Procedia Economics and Finance*, 23, 563-567. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00513-4

Hussels, S., & Ward, D. R. (2006). The Impact of deregulation on the German and UK life insurance markets: an analysis of efficiency and productivity between 1991-2002. *Cranfield University School of Management, RP 4/07*.

Karbhari, Y., Muye, I., Hassan, A. F. S., & Elnahass, M. (2018). Governance mechanisms and efficiency: Evidence from an alternative insurance (Takaful) market. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 56, 71-92. doi: 10.1016/j.intfin.2018.02.017

Kazaure, M. A. (2019). Extending the theory of planned behavior to explain the role of awareness in accepting Islamic health insurance (takaful) by microenterprises in northwestern Nigeria. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 10(4), 607-620. doi: 10.1108/JIABR-08-2017-0113

Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2016). A new combinative distance-based assessment (CODAS) method for multi-criteria decision-making. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 50(3), 25-44.

Kırkbeşoğlu, E. (2023). Sigortacılıkta Dijital Dönüşüm: Mevcut Durum ve Geleceğe Yönelik Öngörüler, H. Meral (Ed.), *21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye* içinde (s. 211-226). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Kočović, J., Paunović, B., & Jovović, M. (2014). Determinants of business performance of non-life insurance companies in Serbia. *Ekonomika preduzeća*, 62(7-8), 367-381. doi: 10.9790/487X-1805017890

Kou, G., Olgu Akdeniz, Ö., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2021). Fintech investments in European banks: a hybrid IT2 fuzzy multidimensional decision-making approach. *Financial innovation*, 7(1), 39. doi: 10.1186/s40854-021-00256-y

Kramaric, T. P., Miletic, M., & Pavic, I. (2017). Profitability determinants of insurance markets in selected Central and Eastern European countries. *International Journal of Economic Sciences*, 6(2), 100-123.

Md Husin, M., Ismail, N., & Ab Rahman, A. (2016). The roles of mass media, word of mouth and subjective norm in family takaful purchase intention. *Journal of Islamic Marketing*, 7(1), 59-73. doi: 10.1108/JIMA-03-2015-0020

Meral, H., & Ersoy, B. (2023). Türk Sigorta Sektöründe Müşteri Memnuniyeti: Sigorta Şikâyetleri Üzerine Derinlemesine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1295-1312. doi: 10.18037/ausbd.1333948

Meral, H. Cavga, S. H. & Ersoy, B. (2024). Enhancing Customer Retention in Insurance: Insights from A Machine Learning Analysis of Complaint Data. *Int. J. of Business Innovation and Research – basım sürecinde.*

Nazri, M. A., Omar, N. A., Aman, A., Ayob, A. H., & Ramli, N. A. (2020). Corporate social responsibility and business performance in takaful agencies: The moderating role of objective environment. *Sustainability*, 12(20), 8291. doi: 10.3390/su12208291

Nebo, G. N., & Okolo, V. O. (2016). Effects of the strategies for customer satisfaction on the performance of insurance firms in Enugu Metropolis. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR_JBM)*, 18(5), 78-90.

Nugraheni, P., & Muhammad, R. (2020). Innovation in the takaful industry: a strategy to expand the takaful market in Indonesia. *Journal of Islamic Marketing*, 11(6), 1313-1326. doi: 10.1108/JIMA-08-2018-0143

Olarewaju, O. M., & Msomi, T. S. (2021b). Intellectual capital and financial performance of South African development community's general insurance companies. *Heliyon*, 7(4), e06712. doi: 10.1016/j.heliyon.2021.e06712

Öner, M. H. (2018). Katılım sigortacılığı yönetmeliği perspektifinde islami sigortacılığın gelişimi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 3(1), 59-71.

Pamucar, D., Görçün, Ö. F., & Küçükönder, H. (2023). Evaluation of the route selection in international freight transportation by using the CODAS technique based on interval-valued Atanassov intuitionistic sets. *Soft Computing*, 27(5), 2325-2345.

Pooser, D. M., & Browne, M. J. (2018). The effects of customer satisfaction on company profitability: Evidence from the property and casualty insurance industry. *Risk Management and Insurance Review*, 21(2), 289-308. doi: 10.1111/rmir.12105

SEDDK. (2022). *Katılım Esaslı Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Sektör Duyurusu (2022/12)*. <https://www.seddk.gov.tr/tr/mevzuat/katilim/genelge-teblig-ve-sektor-duyurulari> (Erişim tarihi: 03.01.2024).

Siala, H. (2013). Religious influences on consumers' high-involvement purchasing decisions. *Journal of services marketing*, 27(7), 579-589. doi: 10.1108/JSM-02-2012-0046

Shukor, S. A. (2020). Trust in takaful agents: antecedents and consequences. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(6), 1161-1174. doi: 10.1108/JIABR-01-2018-0013

T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2023). *Katılım Finans Strateji Belgesi (2022-2025)*. <https://www.cbfo.gov.tr/haberler/katilim-finans-strateji-belgesi-2022-2025ne-iliskin-cumhurbaskanligi-genelgesi-resmi> (Erişim tarihi: 03.01.2024).

TSB. (2023a). *Katılım sigorta verileri*. <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistik/katilim-sigorta-verileri/katilim-sigortaciligi-prim-adet> (Erişim tarihi: 23.01.2024).

TSB. (2023b). *Genel sigorta verileri*. <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistik/genel-sigorta-verileri/prim-adet> (Erişim tarihi: 23.01.2024).

TSB. (2023c). *Katılım sigortacılığı sektör raporu*. <https://www.tsb.org.tr/tr/yayin/katilim-sigortaciligi-sektor-raporu> (Erişim tarihi: 23.01.2024).

Umut, M. (2022). Yeni katılım sigortacılığı mevzuatının sigorta şirketleri için getirdiği düzenlemeler ve yenilikler. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), 240-260. <https://doi.org/10.32957/hacettepehd.1086001>

Ustaoglu, M. (2015). Public awareness, understanding and attitudes towards interest-free insurance (Takaful) services evaluation by education level: survey based on empirical analysis for Turkey. *Journal of Asian and African studies*, 50(4), 445-456. doi: 10.1177/002190961453309

Wong, R., Tong, C., & Wong, A. (2014). Examine the effects of customer satisfaction on customer loyalty: An empirical study in the healthcare insurance industry in Hong Kong. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 4(3), 372-399. doi: 10.9734/BJEMT/2014/6318.

Yeganeh, M. V., SHarahi, B. Y., Mohammadi, E., & Beigi, F. H. (2014). A survey of intellectual capital in public and private insurance companies of Iran case: Tehran city. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 114, 602-609. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.12.754

2024, 13 (3), 1239-1255 | Araştırma Makalesi

Tedarik Zinciri Risklerine Karşı Tedarik Zinciri Stratejileri: Tedarik Zinciri Çevikliği ve Esnekliği

Ahmet Çetindaş¹

Öz

Günümüzün iş dünyasında tedarik zinciri yönetimi, bir dizi dışsal ve içsel belirsizlikle baş etmek zorunda olan firmalar için kritik bir konu haline gelmiştir. Teknolojik gelişmeler, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi dışsal etkenlerin yanı sıra, üretim ile ilişkili içsel faktörler de tedarik zinciri riski oluşturabilir. Tedarik zinciri risklerine karşı firmalar tedarik zincirlerini çevik ve/veya esnek tasarlanmalıdır. Tedarik zinciri risklerini tedarik riski, talep riski ve süreç riski olarak ele alan bu çalışmanın amacı, bu risklerin her birinin tedarik zinciri esneklik ve çeviklik stratejilerine etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, belirsizliklerin yoğun olduğu riskli iş çevrelerinde, şirketlerin tedarik zincirlerini daha çevik ve esnek bir şekilde tasarlamaları gerektiği vurgulanmak istenmiştir. Nicel araştırma yöntemleri kapsamında çalışmanın evreni olan Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 112 imalat işletmesinden telefonla ve çevrim içi veri toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği keşfedici faktör analizi ile öngörülen yapıya uygunluğu doğrulayıcı faktör analizi ile belirlenmiştir. Ayrıca güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayıları ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermiştir. Tedarik zinciri risklerinin tek tek tedarik zinciri stratejileri üzerinde ki etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucu, tedarik riskinin her iki stratejiye ve süreç riskinin sadece tedarik zinciri çeviklik stratejisine etki ettiği bulunmuştur. Talep riski her iki stratejiye de etki etmemiştir. Bu sonuçlar, tedarik zinciri yönetiminde her iki stratejinin de tedarik riskine karşı etkili olduğunu, ancak talep riskine karşı her iki stratejinin de uygun olmayabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, tedarik zinciri çeviklik ve esneklik stratejilerinin, özellikle sanayi firmalarının tedarik kaynaklı risklerle başa çıkmasında etkili bir öneri olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri riskleri, Talep riski, Tedarik riski, Süreç riski, Çeviklik, Esneklik

Çetindaş, Ahmet (2024). Tedarik Zinciri Risklerine Karşı Tedarik Zinciri Stratejileri: Tedarik Zinciri Çeviklik ve Esneklik, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1239-1255.

<https://doi.org/10.21468/itobiad.1468133>

Geliş Tarihi	15.04.2024
Kabul Tarihi	29.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Gaziantep, Türkiye, ahmet.cetindas@hku.edu.tr, ORCID 0000-0003-2262-4204

2024, 13 (3), 1239-1255 | Research Article

Supply Chain Strategies Against Supply Chain Risks: Supply Chain Agility and Flexibility

Ahmet Çetindaş¹

Abstract

In today's business world, supply chain management has become a critical concern for companies dealing with a variety of external and internal uncertainties. External factors such as technological developments, natural disasters, and pandemics, along with internal factors related to production, can create supply chain risks. To address these risks, companies should design their supply chains to be agile and/or flexible. The aim of this study, which considers supply chain risks as supply risk, demand risk, and process risk, is to reveal the impact of each of these risks on supply chain flexibility and agility strategies. It is emphasized that in risky business environments where uncertainties are high, companies should design their supply chains more agile and flexible. Within the scope of quantitative research methods, data were collected via phone calls and online surveys from 112 manufacturing companies operating in the Gaziantep Organized Industrial Zone, which is the population of the study. The construct validity of the scales used in the research was determined through exploratory factor analysis, and the fit to the predicted structure was confirmed through confirmatory factor analysis. Additionally, the reliability analysis indicated that the alpha coefficients of the scales were reliable. Skewness and kurtosis coefficients were checked, revealing that the variables fell within the range of -2 and +2, indicating a normal distribution. After finding a positive relationship between the variables through correlation analysis, regression analysis was applied to test the hypotheses of the study. The results of the multiple regression analysis found that supply risk affects both strategies, and process risk only affects the supply chain agility strategy. Demand risk did not have impacted any of these strategies. These findings suggest that both supply chain agility and flexibility strategies are effective against supply risk, but may not be suitable for demand risk. Therefore, the recommendation stands that supply chain agility and flexibility strategies are particularly effective suggestions for industrial firms to cope with supply-related risks in supply chain management.

Keywords: Supply chain risks, Demand risk, Supply risk, Process risk, Agility, Flexibility

Cetindas, Ahmet (2024). Supply Chain Strategies Against Supply Chain Risks: Supply Chain Agility and Flexibility, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1239-1255.
<https://doi.org/itobiad.1468133>

Date of Submission	15.04.2024
Date of Acceptance	29.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof. Dr., Hasan Kalyoncu University, Faculty of Economics, Administrative & Social Sciences, International Trade and Logistics, Gaziantep, Türkiye, ahmet.cetindas@hku.edu.tr, ORCID 0000-0003-2262-4204

Giriş

Sanayi firmaları için tedarik zinciri risk (TZR)'i çok önemli bir konu olmuştur. Bu durum, COVID-19 salgını, kasırgalar ve depremler gibi günümüzde yaşanan büyük yıkıcı olaylarla daha da iyi anlaşılmuştur. Üretim firmaları, karmaşık küresel tedarik zincirlerinde önemli oyuncular ve tedarik zinciri kesintilerinden önemli ölçüde etkilenmektedirler (Linton & Vakil, 2020).

Risk anlaşılması zor bir yapıdır ve araştırma alanına bağlı olarak birçok farklı şekilde tanımlanır (Wagner ve Bode, 2008, s.310). Tedarik zinciri alanında riski, tedarik zincirini doğrudan etkileyen ve kesintiye uğramasına neden olan olaylardır (Ghadge vd., 2012, s.314). TZR'ler, zincir içerisinde malzeme ve hizmet akışında oluşabilecek aksaklıkların (Zsidisin vd., 2000, s.16), düşük performansın (Wagner ve Bode, 2008, s.308) ve tedarik zinciri verimlilik kaybının nedenidir (Heckmann vd., 2015, s.122). TZR'ler ile mücadele etmek zorunda olan firmalar farklı belirsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin, sık sık piyasaya ürün sürülen sektörlerde talep belirsizliği yüksek iken, daha geniş ürün yelpazesi ve daha yüksek seviye kişiselleştirme gerektiren sektörlerde, ileri teknoloji gereklilikleri ile birlikte arz ve üretim süreçlerinde belirsizlikler oluşmaktadır (Tang, 2006, s.457).

TZR'ler ile TZ stratejileri arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunsa da, bu araştırmanın amacı üç farklı risk türünün TZ esneklik ve TZ çeviklik stratejilerine aynı anda etkisini ortaya koymaktır. Araştırma, hangi TZR ortamında hangi TZ stratejisinin benimsenmesi gerektiği noktasında yol gösterici olabilecektir. Bundan sonraki aşamalarında çalışmanın konusu olan TDR'leri ve TZ esneklik ve çeviklik stratejileri açıklanmış ve literatür taramasıyla analiz edilecek hipotezler belirlenmiştir. Toplanan veriler üzerinde geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve hipotezler çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir. Sonuç kısmında ise bulgular önceki çalışmalarla karşılaştırılmış ve firmalara önerilerde bulunulmuştur.

Tedarik Zinciri Riskleri

Tedarik zinciri, bir mal veya hizmetin ham maddeden o mal veya hizmetin nihai müşterilere teslimatına kadar üretilmesi ve teslim edilmesi için bilgi, finansal ve malzeme akışlarının tüm katılımcıları her iki yönde birbirine bağladığı bir sistemdir (Fiala, 2005, s.419). TZRi, bir tedarik zinciri (TZ)'nin herhangi bir bölümünün normal şekilde çalışmasını olumsuz yönde etkileyen ve bir firma için mali kayıpla sonuçlanan bir olayın veya arızanın ortaya çıkmasıdır (Zsidisin ve Ellram, 2003, s.15). TZR'ler, iş sürekliliği ve kârlılık için önemli bir tehdit oluştururken, TZ esnekliği ve TZ çevikliği ile ilişkisi uygulayıcıların ve akademisyenlerin ilgisini çekmektedir (Aslam vd., 2020; Sosa vd., 2014).

TZ'deki belirsizlik, TZ süreçlerinde arz ve talebin eşleştirme sorunu olarak açıklanırken, TZR genellikle güvenilirmez ve belirsiz kaynakların kesinti yaratması olarak yorumlanır (Tang ve Musa, 2011, s.26). Süreç riski, makine arızaları nedeniyle üretim prosesinin güvenilirmezliğinden kaynaklanmaktadır. Talep riski ise daha önce de belirtildiği gibi değişken talep veya hatalı tahminlerden kaynaklanan çok önemli bir risk türüdür (Bhatnagar ve Sohal, 2005, s.445). Tedarik riski genellikle müşteri ihtiyaçlarının karşılanmaması ve hatta müşteri güvenliğine yönelik tehditler gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilidir (Zsidisin ve Ellram, 2003).

TZR yönetimi yalnızca doğal afetlere müdahale etmekle ilgili bir alan değildir. İş yapma sürecinde günlük olarak karşılaşılan birçok başka risk bulunmaktadır; örnekler arasında günlük talep ve arz dalgalanmaları ve hızlı büyüme yer almaktadır (Sodhi, 2005). Bazı araştırmacılar riskin kaynağını dikkate alarak TZR'ini kesinti riski ve operasyonel risk olarak sınıflandırmıştır (Kleindorfer ve Saad, 2005; Tang, 2006). Operasyonel risk firmanın iç süreçleriyle ilgiliyken kesinti riski arz ve talep ile ilgilidir (Thun ve Hoening, 2011). Diğer benzer bir TZR sınıflandırması ise arz riski, süreç riski, talep riski ve teknoloji riski şeklindedir (Bogataj ve Bogataj, 2007; Tang ve Tomlin, 2008). Manuj ve Mentzer (2008)'de TZR'ini tedarik riski, talep riski ve süreç riski şeklinde sınıflandırmıştır. Tüm bu çalışmalardan yola çıkarak bu çalışmada TZR, tedarik riski, süreç riski ve talep riski olarak boyutlandırılmıştır. Şekil 1'de her bir risk türünün hangi aşamada ortaya çıktığı gösterilmiştir.

Şekil 1. Tedarik Zinciri Riskleri

(Kaynak: Manuj ve Mentzer, 2008)

Talep Riski: Talep riski, belirsiz çevreler ve istikrarsız müşteri ihtiyaçları ile ilişkili riskleri içermektedir (Chen ve Paulraj, 2004). İstikrarsız talep genellikle günümüz şirketleri için en büyük zorluktur. Sonuçları yüksek stok maliyetleri, zayıf müşteri hizmetleri ve güvenilir faaliyetler gibi birçok olumsuzluk olabilmektedir. Talep riski üretilen ürün ve hizmetlere yönelik talepte öngörülemeyen olası değişikliklerdir (Quiggin, 2004, s.13). Talepte meydana gelen beklenmeyen değişiklikler talep tahminini zorlaştırdığından dolayı TZ içerisinde arz ve talep dengesinin bozulmasına neden olmaktadır (Wagner ve Bode, 2008, s.311). Talebin tahmin edilmesindeki zorluklar Talep riskinin nedeni iken, tahmin edilen talep ile gerçekleşen talep arasında ki fark ise sonucudur. Gerçekleşen taleplerin tahminlerden daha düşük olması stok döngüsünün düşmesine ve stok seviyelerinin artmasına neden olmaktadır. Kapasite kullanımının verimsizleşmesi ile atıl kapasite oluşacak ve performans düşecektir. Gerçekleşen taleplerin tahminlerden yüksek olduğu durumda ise siparişlere cevap verememe ve müşteri memnuniyetsizliği durumları meydana gelecektir (Buran ve Ağca, 2018, s.10).

Tedarik Riski: Tedarik riski, işletme çevresindeki değişim nedeniyle tedarikte oluşan sorunların müşteri taleplerini karşılamasını zorlaştırması durumudur (Zsidisin ve Ellram, 2003, s.222). Teslim edilemeyen siparişler nedeniyle alıcılarında kendi faaliyetleri etkileneneğinden zincir içerisinde oluşan aksaklıklar Tedarik riskinin zincir içerisinde yayılmasına neden olmaktadır. Tedarik riskinin nedeni tedarikçilerde meydana gelen belirsizliklerdir. Tedarik belirsizliği, teknolojik karmaşıklıklar sonucu ortaya çıkan malzeme tedarikindeki öngörülemeyen sorunlar ve ürünün değişen üretim yöntemleri ve teknolojileri ile ifade edilen üretim odaklı aksaklıkları ele alır. Tedarik riski ise malların tedarikinde "zaman, kalite ve miktar" açısından olası aksaklıklar olarak tanımlanmaktadır (Kumar vd., 2010, s.3718).

Süreç Risk: Süreç riski operasyonların durdurulması, uygunsuz üretim veya işleme kapasitesi, yüksek düzeyde süreç değişiklikleri, teknoloji değişikliği ve döviz kuru riskini içermektedir (Manuj and Mentzer, 2008). Kapasite yetersizliği veya üretimde kesintiye neden olacak tüm olaylar süreç riskinin başlıca nedenlerindedir. Üreticilerin süreçlerinde yaşayacakları aksamalar tüm TZ'ini etkileyebilmektedir.

Çevik ve Esnek Tedarik Zinciri Stratejileri

Çeviklik kavramı, sürekli ve öngörülemeyen şekilde değişen müşteri fırsatlarıyla rekabetçi bir ortamda karlı bir şekilde faaliyet gösterebilme kapasitesini ifade etmektedir. Çevik strateji ise, değişen müşteri ihtiyaçlarına hızlı ve etkili yanıt vermeye yönelik organizasyonel yönlendirme ve bağlılığı ifade eder (Jayaram vd., 2010; Qi vd., 2009; Lee, 2002). Sharifi ve Zhang (1999) çevikliği, beklenmedik zorluklarla başa çıkma, işletme çevresinde benzeri görülmemiş tehditlere karşı durabilme ve değişimlerden fırsat olarak yararlanma yeteneği olarak tanımlamıştır. TZ çevikliği, bir firmanın TZ'indeki belirsizliklere hızlı yanıt vererek risklerini fırsata dönüştürme yeteneği olarak kabul edilir (Ngai vd., 2011, s.232). Firmalar için esneklik, değişen çevre şartlarına uyum sağlama ve rekabetçiliği artırma açısından çok önemli bir faktördür. Son müşteri taleplerine etkili bir şekilde uyum sağlama zorunluluğunda olan firmalar, esnekliğin sağlanmasına yardımcı olan yapıları, yani değişime uyum sağlama veya değişime yanıt verme yeteneğini artıran yaklaşımları uygulamak zorundadır (Braunscheidel ve Suresh, 2008).

Esneklik ve çeviklik bir firmanın pazar değişikliklerine uyum sağlama veya pazar fırsatlarından yararlanma yeteneğini ifade etmektedir (Goldman vd., 1995). Çeviklik ve esneklik kavramsal olarak birbiriyle sıklıkla karıştırılırsa da gerçekte birbirinden farklı kavramlardır. Esneklik, önceden belirlenmiş parametrelerin mevcut bir yapı içinde durumu değiştirme yeteneği olarak tanımlanırken; çeviklik iş düzeyinde hızlı bir şekilde yeni bir parametre setiyle yeniden yapılandırma yeteneği olarak kabul edilmektedir (Bernardes ve Hanna, 2009, s.36). TZ esnekliği, bir firmanın iç TZ fonksiyonlarına, yani satın alma, mühendislik, imalat ve dağıtım gibi içsel yetenekler ile ilgilenir. Ancak, TZ çevikliği, iş düzeyinde hız odaklı bir yetenek ve kabiliyeti temsil eder (Swafford et al. 2008, s.289).

Her iki TZ stratejisinin önemli bir ortak özelliği ise riskli çevrelerde riskin etkisini azaltmak için kullanılabilir olmalarıdır. Bir sonraki bölümde sıralanan TZR'ler ile TZ esneklik ve TZ çeviklik ilişkisini araştıran çalışmalar bu görüşü doğrular niteliktedir.

Literatür Taraması

TZR'lerin tedarik zinciri stratejileri ile ilişkisini araştıran önceki çalışmalar genel olarak tedarik zincirlerinde entegrasyon, çeviklik ve esneklik gibi stratejilerin TZR'lerin azalttığına ilişkin sonuçlar elde etmiştir (Ahmed ve Huma, 2021; Piprani vd., 2022; Munir vd., 2020). Bir nevi çeviklik ve esnekliğin nedeni de olan tedarik zinciri entegrasyonu ile firmaların riskli çevrelerde zincir içerisinde şeffaflık göstererek ve daha yakın ilişkiler kurarak belirsizliklerle daha iyi mücadele edebildiklerini ve daha yüksek performans gösterdikleri görülmüştür (Zhao vd., 2013; Chen, 2018; Revilla ve Saenz, 2017).

TZR'ler ile çeviklik arasındaki ilişkide tedarik zinciri entegrasyonunun rolünü inceleyen Jajja vd. (2018) entegrasyon ve risk ilişkisinin çevikliğe bağlı olduğunu ve riskler karşısında uygulanan entegrasyon stratejisinin faydalarının çoğunlukla elde edilen

çeviklikten kaynaklandığını göstermiştir. Bu çalışmada ise entegrasyondan bağımsız olarak TZR'lere karşı uygulanan TZ çeviklik ve TZ esneklik stratejileri incelenmiştir.

Tedarik Zinciri Riskleri ile Tedarik Zinciri Esneklik ve Çeviklik ilişkisi

Tedarikte aksamalar ve süreçlerinde dinamik değişiklikler olan ve pazarda tutarsız müşteri öncelikleri ve talepleri olan işletmeler, TZR ile karşı karşıyadır. Bu risklerle mücadele edebilmek için duyarlı bir tedarik zinciri geliştirmeye isteklidir ve bu nedenle çevik tedarik zinciri stratejilerine odaklanmaktadır (Ahmed vd., 2019). Aynı zamanda değişen şartlara uyum sağlama kapasitesini gösteren tedarik zinciri esnekliği de belirsiz ve riskli ortamlarda uygulanabilecek uygun bir stratejidir (Piprani vd., 2022).

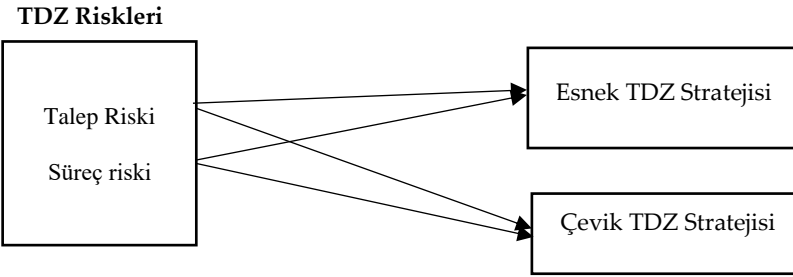
Araştırmacılar, firmaların tedarik zincirlerindeki istenmeyen değişikliklere bakılmaksızın müşterilerine doğru ürünlerin teslimatındaki aksaklıkları önleme veya en aza indirme yeteneğinden kaynaklanan çeviklik performansının şirketin devamlılığı için çok önemli olduğu göstermiştir (Sangari ve Razmiz, 2015; Das, 2001). Çevik tedarik zinciri stratejisini izleyen firmaların risklere karşı daha dayanıklı bir tedarik zincirine sahip olduğunu tespit eden birçok çalışma olmuştur (Waqar vd., 2021; Aslam vd., 2020; Gligor vd., 2016). TYR'nin yönetimini araştıran bu çalışmalarda önemli bir fikir, TZR ile karşı karşıya olan şirketlerin çeviklik konusunda diğerlerinden daha iyi performans göstermeleri gerektiği ve dolayısıyla çevikliğin TZR'ye bir çözüm olarak sunulmaları gerektiğidir (Christopher ve Peck, 2004; Wieland ve Marcus-Wallenburg, 2012; Abrahamsson vd., 2015).

TDZ'ye karşı TZ esneklik stratejisini öneren çalışmalar da azımsanmayacak sayıdadır. Esnekliğin TZR'i azaltmaya yardımcı olacağı önermesi riskli çevrelerde firmaların esneklik eğilimi göstereceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Sreedevi ve Saranga, 2017). Sosa vd. (2014) çalışmasında TZY'yi tedarik, süreç ve talep riski olarak boyutlandırmış ve talep riskinin ve süreç riskinin TZ esnekliğine etki ettiğini ancak tedarik riskinin etki etmediğini bulmuştur. Tang ve Tomlin (2008) analitik modelleme yöntemiyle TZR'yi azaltmada esnekliğin önemini incelemiş ve esnekliğin TZR'yi yönetmede anahtar olduğunu tespit etmiştir. Piprani vd. (2022) çalışmasında, yüksek TZR'li ortamlarda tedarik zinciri dayanıklılığının artırılmasında çok boyutlu TZ esnekliğinin etkisini ampirik olarak incelemiştir. Bulgular, TZ esnekliğinin tedarik zinciri dayanıklılığını arttırdığını göstermiştir. Dolayısıyla riskli ortamlarda firmalar daha esnek davranma eğilimi göstererek risklere karşı dayanıklılık gösterecektir. Sreedevi ve Saranga (2017) TZR'yin tedarik, talep ve süreç riski olarak ele almış ve risklerin sebebinin belirsizlik sonuçlarının ise TZ esnekliği olduğu sonucuna varmıştır. TZR'lerin her biri TZ esnekliğini etkilemiştir.

TZR'ler ve TZ esneklik ve çeviklik stratejileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bulgularından yola çıkarak bu çalışmanın hipotezleri de her bir risk faktörünün TZ esnekliğine ve çevikliğine ayrı ayrı etkisi şeklinde geliştirilmiştir. Hipotezler bir sonraki başlıkta ifade edilmiştir.

Yöntem

Çalışmanın tasarımı gereği yöntem olarak nicel araştırma yöntemlerinin kullanılmıştır. Bu yöntemin başlıca kullanılma nedeni değişkenlerin ölçülmesi için gereken ölçeklerin literatürde hazır bulunması ve nicel araştırmaların bu çalışmanın amaçladığı gibi istatistiksel sonuçlar vermesidir. Araştırmada uygulanan ölçekler için güvenilirlik analizi, keşfedici faktör analizi (KFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Araştırmaya konu olan değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırmada test edilmek istenen hipotezlerin analizi için regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgular önceki çalışmalarla karşılaştırılmış ve firmalara ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur. Literatür taramasından yola çıkarak geliştirilen araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir. Ardından çalışmada araştırılacak hipotezler belirtilmiştir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

Çalışmada analiz edilmek üzere geliştirilen hipotezler aşağıda belirtilmiştir.

H1: Tedarik zinciri talep riski tedarik zinciri esnekliğini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H2: Tedarik zinciri süreç riski tedarik zinciri esnekliğini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H3: Tedarik zinciri tedarik riski tedarik zinciri esnekliğini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H4: Tedarik zinciri süreç riski tedarik zinciri çevikliğini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H5: Tedarik zinciri tedarik riski tedarik zinciri çevikliğini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

H6: Tedarik zinciri talep riski tedarik zinciri çevikliğini pozitif ve anlamlı olarak etkiler.

Araştırmanın Örnekleme ve Demografik Bulgular

Önerilen modeli ve hipotezleri test edebilmek için anket yoluyla veri toplanmıştır. Araştırmanın evrenini, Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren imalat firmaları oluşturmaktadır. Çalışmanın kapsamı Gaziantep ilini kapsamaktadır. Çalışma için etik onayı Hasan Kalyoncu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun Kararı ile elde edilmiştir.

Firmalara e-posta yoluyla gönderilen anketlerden toplam 122 adet geri dönüş sağlanmış ve cevaplandırılan anketlerden 112 sinin kullanılabilir olduğuna karar verilmiştir.

Anketin birinci bölümünde, firmaların faaliyet yılını, çalışan kişi sayısını ve tedarikçi sayısını belirlemeye yönelik 3 soru sorulmuştur. Tanımlayıcı istatistikler için sorulan demografik sorular açık uçlu şekilde yöneltilmiş ve sonradan kategorileştirilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde ise, araştırmanın konusu olan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin ölçekleri sorulmuştur. Bağımsız değişken olan TZR'leri toplam 20 maddede ölçülürken, bağımlı değişken TZ çevikliği 7 ve TZ esnekliği 6 maddede ölçülmüştür.

Araştırmaya katılan firmaların faaliyet sürelerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. İşletmelerin Faaliyet Yılları

Faaliyet Yılı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1-5 yıl	8	7,1	7,1
5-10 yıl	14	12,5	19,6
10-20 yıl	24	21,4	41,0
20- 50 yıl	56	50,0	91,0
50 ve daha fazla	10	8,9	99,9
Toplam	112	100	

Tablo 1'de görüldüğü üzere, işletmelerden 8'i 1-5 yıl arasında, 14'ü 5-10 yıl arasında, 24'ü 10-20 yıl arasında ve 56'i 20-50 yıl arasında ve 50'si 50 yıl ve üzeri süredir faaliyetlerini sürdürmektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin personel sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İşletmelerin Personel Sayıları

Personel Sayısı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1-100	45	40,7	40,7
101-500	39	34,8	75,5
500-1000	12	10,07	85,57
1000 ve daha fazla	16	14,39	99,96
Toplam	112	100	

Tablo 2'de görüldüğü üzere ankete katılan işletmelerden 45'i 0-100 arası, 39'u 101-500 arası, 12'si 500-1000 arası ve 16'si da 1000 ve üzerinde personel çalıştırmaktadır.

Araştırmaya katılan işletmelerin tedarikçi sayılarına ilişkin bilgiler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Tedarikçi Sayısı

Tedarikçi Sayısı	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1-10	30	26,8	26,8
10-20	13	11,6	38,4
20-50	36	32,1	70,5
50-100	15	13,4	83,9
100 ve daha fazla	18	16,1	100
Total	112	100,0	

Tablo 3'de görüldüğü ankete katılan işletmelerden 30'u 1-10 arasında, 13'ü 10-20 arasında, 36'ı 20-50 arasında, 15'i 50-100 arasında ve 18'i 100 ve üzerinde tedarikçi ile çalıştırmaktadır.

Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmada kullanılan TZR ölçeği Buran ve Ağca (2018)'in çalışmasından, TZ çevikliği ve TZ esnekliği ölçekleri Um vd. (2017) çalışmasından alınmıştır. Esneklik ve çeviklik ölçeklerinin maddeleri alınan kaynaklarda İngilizce olarak sorulduğundan, bu çalışmaya uygulanırken çeviri- tekrar çeviri yöntemi ile 4 akademisyen yardımıyla Türkçe 'ye çevirisi yapılmıştır. Katılımcılara sorular 5'li likert ölçeği şeklinde sorulmuştur. Likert ölçekli sorular katılma derecesini göstermektedir.

Ölçeklerin Güvenilirliği ve Yapı Geçerliliği

Keşfedici faktör analizi (KFA) ile kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği sağlanmış ve ardından doğrulayıcı faktör analizi ile (DFA) ölçeklerin öngörülen yapıya uyup uymadığı tespit edilmiştir. Sonra, ölçeklerde bulunan ifadelerin, aralarındaki tutarlılığı belirlemek amacıyla ölçeklere güvenilirlik analizi yapılmıştır.

TZR ölçeği için KFA ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. TZR Faktör ve Güvenilirlik Analizi

TDZ Riskleri	Faktör Yükü	Ortalama	Standart Sapma	Alpha	AVE	CR
<u>Süreç Riski</u>						
SR1	,771	3,7791	,86084	0,74	0,64	0,83
SR2	,867	3,8405	,84566			
SR3	,770	4,1595	,96178			
<u>Tedarik Riski</u>						
TeR1	,587	4,2331	,68105	0,90	0,58	0,89
TeR2	,770	4,0675	,68610			
TeR3	,860	3,9018	,71332			
TeR4	,823	4,1043	,71676			
TeR5	,804	3,8037	,83043			
TeR6	,692	4,1840	,69601			
<u>Talep Riski</u>						
TaR3	,796	3,7730	,97056	0,92	0,63	0,91
TaR4	,860	3,9325	,86159			
TaR5	,874	3,7914	,97787			
TaR6	,746	3,7607	,96119			
TaR7	,800	3,7791	,97515			
TaR8	,659	3,7669	,89973			

KFA sonucu, TZR ölçeği literatüre uygun olarak tedarik riski, süreç riski ve talep riski şeklinde 3 faktörlü yapıyla geçerlenmiştir. Ancak çapraz yüklenmeden dolayı, talep riskinin 1. ve 2. maddeleri (Müşteri taleplerimizde beklenmedik değişiklikler ve dalgalanmalar yaşanmamaktadır, Ana üretim planlarımız yüksek talep değişikliklerine maruz kalmamaktadır), ve süreç riskinin 4., 5. ve 6. maddeleri (Üretim süreci müşteri siparişlerini tutarlı bir şekilde karşılamaktadır, Üretim her zaman planlandığı gibi gerçekleştirilmektedir, Üretim kapasitesi müşteri siparişlerini karşılama kapasitesine sahiptir) çalışmadan çıkarılmıştır. Böylelikle ölçekten toplam 5 madde silinmiş ve ölçek 15 madde olarak geçerlenmiştir. Ölçeğin faktör yükleri süreç riski için 0,770 ile 0,867, tedarik riski için 0,578 ile 860 ve talep riski için 0,659 ile 0,796 aralığında elde edilmiştir.

Ölçeğin toplam varyansın % 71,04'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu TZR ölçeğinin alfa katsayısının 0,909 olarak bulunması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca CR>AVE, AVE>0,5 ve CR>0,7 şartları sağlanmıştır.

TZ çeviklik ölçeğinin KFA ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. TZ Çeviklik Faktör Yükleri ve Güvenilirlik Analizi

TDZ Çeviklik	Faktör Yüğü	Ortalama	Standart Sapma	Alpha	AVE	CR
CVK1	0,766	4,0429	,73156			
CVK2	0,853	4,0982	,81054			
CVK3	0,884	4,1227	,77597			
CVK4	0,837	4,1350	,72449	0,91	0,684	0,94
CVK5	0,865	4,1963	,65602			
CVK6	0,78	4,1104	,78572			
CVK7	0,801	4,1534	,72506			

KFA sonucu TZ çevik ölçeğinin faktör yükleri 0,766 ile 0,884 aralığında elde edilmiştir. KMO değeri 0,903 olarak bulunmuş ve $p < 0,01$ olarak elde edilmiştir. Böylelikle örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğin toplam varyansın %65,8'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısının 0,919 olarak bulunması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca CR>AVE, AVE>0,5 ve CR>0,7 şartları sağlanmıştır.

TZ esnekliği ölçeğinin KFA ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. TZ Esnekliği Faktör Yükleri ve Güvenilirlik Analizi

TDZ Esneklik	Faktör Yüğü	Ortalama	Standart Sapma	Alpha	AVE	CR
ESN1	,774	4,0613	,66382			
ESN2	,835	4,0245	,71966			
ESN3	,816	4,0920	,72699	0,9	0,66	0,92
ESN4	,864	4,2147	,70046			
ESN5	,794	4,2147	,70046			
ESN6	,781	4,2945	,68433			

KFA sonucu TZ esnekliği ölçeğinin faktör yükleri 0,774 ile 0,864 aralığında elde edilmiştir. KMO değeri 0,821 olarak bulunmuştur ve $p < 0,01$ olarak elde edilmiştir. Böylelikle örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğin toplam varyansın %65,80'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucu alfa katsayısının 0,899 olarak bulunması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca CR>AVE, AVE>0,5 ve CR>0,7 şartları sağlanmıştır.

KFA ve güvenilirlik analizinden sonra ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek için DFA yapılmıştır. DFA sonucu ölçeklerin sağladığı uyum iyiliği değerleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. DFA Uyum İyiliği Değerleri

Değişken	CMIN	CMIN/DF	GFI	CFI	TLI	NFI	RMSEA
TZR	140,937	1,905	0,897	0,961	0,945	0,923	0,075

TZ Çevikliği	22,071	2,006	0,964	0,985	0,972	0,972	0,078
TZ Esnekliği	14,221	2,032	0,972	0,987	0,973	0,976	0,079

DFA sonucu ölçekler için elde edilen uyum iyilik değerleri kabul görül düzeyde elde edilmiştir (Bayram, 2013; Civelek, 2018). Ölçeklerin faktör yükleri, süreç riski boyutu için 0,567 ile 0,731 arasında, tedarik riski boyutu için 0,728 ile 0,870 arasında ve talep riski boyutu için 0,699 ile 0,912 arasında bulunmuştur.

Bir sonraki aşamada korelasyon analizi uygulanmış ve bu şekilde değişkenler arasında ilişkiler incelenmek istenmiştir. Korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Korelasyon Analizi

	Ort.	Std. Sapma	Süreç Riski	Tedarik Riski	Talep Riski	Çeviklik	Esneklik
Süreç Riski	3,9264	0,72106	1				
Tedarik Riski	4,0982	0,57622	0,343	1			
Talep Riski	3,8006	0,79325	0,255	0,613	1		
Çeviklik	4,1227	0,61124	0,299	0,413	0,256	1	
Esneklik	4,1503	0,57054	0,275	0,481	0,248	0,784	1

Analiz sonuçları değişkenler arasında aynı yönlü 0,01 anlamlılık düzeyinde ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Regresyon Analizi ile Hipotez Testleri

Üç boyutlu olarak ele alınan TZR'lerin ayrı ayrı TZ çevikliğine ve TZ esnekliğine etkisini tespit etmek için SPSS programıyla regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları tablo 9 ve tablo 10 da gösterilmiştir.

Tablo 9. TZR'lerin TZ Çevikliğine Etkisi (Regresyon Analizi)

Bagimsiz Degisken	β	Standard Hata	T	P
Süreç Riski	,179	,449	2,366	,019
Tedarik Riski	,356	,688	3,843	,000
Talep Riski	-,008	,486	-,091	,927

Tablo 9 süreç, tedarik ve talep riski olarak ele alınan TZR'lerin TZ çevikliğine etkisinin analiz sonuçlarını göstermektedir. Buna göre TZ çevikliğine süreç riski ($\beta=0.179$, $p<0.05$) ve tedarik riski ($\beta=0.356$, $p<0.001$) etki etmiştir. Talep riski TZ çevikliğine etki etmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 10. TZR'lerin TZ Esnekliğine Etkisi (Regresyon Analizi)

Bağımsız Değişken	β	Standard Hata	T	P
Süreç Riski	,129	,058	1,763	,080
Tedarik Riski	,488	,089	5,444	,000
Talep Riski	-,084	,063	-,964	,336

Tablo 10 TZR'lerin TZ esnekliğine etkisinin analiz sonuçlarını göstermektedir. Buna göre TZ esnekliğine süreç riski ($p>0.05$) ve talep riski ($p>0.05$) etki etmemiştir. Sadece tedarik riski TZ çevikliğine etki etmiştir ($\beta= 0.488, p<0.001$).

Sonuç

Tedarik zinciri yönetimi, günümüz iş dünyasında karmaşıklığı ve belirsizliği yönetmek için kritik bir rol oynamaktadır. Tedarik zinciri süreçlerini etkileyebilecek risk oluşturan durumlar meydana geldiğinde tedarik zincirinin yönetimi de zorlaşmaktadır. TZR'leri, doğal afetler, politik istikrarsızlık, hammadde fiyat dalgalanmaları ve lojistik sorunlar gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu riskler, işletmelerin faaliyetlerini sürdürme kapasitesini zorlayabilir ve rekabet avantajlarını tehlikeye atabilir. Bu çalışmada riskler tedarik riski, süreç riski ve talep riski olarak 3 boyutta ele alınmıştır.

TZR'lerine karşı uygulanabilecek TDZ esnekliği ve TDZ çevikliği bu çalışmanın konusu olmuştur. Her iki strateji, risklere karşı etkili bir şekilde mücadele etmek için kritik özellikler sunmaktadır. Esnek tedarik zinciri, değişen koşullara hızlı bir şekilde adapte olabilmekte ve operasyonel sürekliliği sağlamaktadır. Bu, tedarikçi çeşitlendirmesi, envanter yönetimi ve talep tahmini gibi faktörler üzerinde odaklanmayı gerektirir. TZ çevikliği ise, işletmelerin hızlı bir şekilde değişen müşteri taleplerine yanıt verebilme yeteneğini ifade etmektedir. TZ esneklik ve çeviklik stratejileri TZR türlerine karşı uygulanabilecek stratejiler olduğu önceki çalışmalarda gösterilmiştir.

Bu çalışmanın amacı; tedarik riski, süreç riski ve talep riski şeklinde boyutlandırılan TZR'lerin, TZ esneklik ve TZ çeviklik stratejilerine etkisini belirlemektir. Bu kapsamda Gaziantep Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 112 firmadan veri toplanmıştır. Veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Keşfedici faktör analizi ile TZR literatüre uygun olarak 3 faktörlü yapıda, esneklik ve çeviklik ölçekleri ise birer faktörlü olarak geçerlenmiştir. Çarpıklık basıklık katsayıları kontrol edilerek değişkenlerin -2 ve +2 aralığında değer aldığı ve böylelikle normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Korelasyon analizi ile değişkenler arasında pozitif ilişki bulduktan sonra çalışmanın hipotezlerini test etmek için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile TZR'lerden süreç riski, tedarik riski ve talep riskinin ayrı ayrı TZ esneklik ve TZ çevikliğe etkisi analiz edilmiştir. Bunun için iki regresyon analizi yapılmıştır. Birinci regresyon analizinde risk türlerinin TZ çevikliğine etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçları önceki çalışmalarla uyumlu olarak sonuç vermiş ve süreç riski ve tedarik riskinin TZ çevikliğine etki ettiğini göstermiştir (Waqar vd., 2021; Aslam vd. 2020; Gligor vd., 2016). Önceki çalışmalardan farklı olarak talep riskinin TZ çevikliğine etki etmediği görülmüştür. İkinci regresyon analizinde risk türlerinin TZ esnekliğine etkisi analiz edilmiştir. Analiz sonuçları sadece tedarik riskinin TZ esnekliğine etki ettiğini talep ve süreç risklerinin etki etmediğini göstermiştir (Sosa vd., 2014; Piprani vd., 2022). Sonuçlar tedarik riskine karşı her iki stratejinin de uygun olduğunu, talep riskine karşı ise her iki stratejinin de uygun olmayabileceğini göstermiştir. Süreç riskine karşı ise TZ çeviklik stratejisi uygun olurken TZ esneklikle ilgili herhangi anlamlı bir sonuca ulaşamamıştır.

Bu çalışma TZ risklerine karşı uygulanabilecek TZ stratejilerine odaklanmaktadır. Performans göz ardı edilmiştir. İleride yapılacak çalışmalar modele bağımlı değişken olarak performans ekleyebilir ve TZ çeviklik ve esnekliğinin aracılık rolünü test edebilir. Çalışmanın önemli bir kısıtı örneklemin farklı sektörlerden firmalardan oluşması. TZ risk

algısı sektör bazlı farklılık gösterebileceği için gelecek çalışmaların benzer araştırmaları sektör bazı ele alması tavsiye edilmektedir. Sanayi firmaları doğal afetler, salgın hastalıklar, belirsiz talep, tedarikte aksamalar, üretimde güncellemeler gibi içsel ve dışsal bir çok risk ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu gibi nedenlerle meydana gelen risklere karşı TZ çeviklik ve TZ esneklik stratejileri sanayi firmalarına önerilmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> *(Hasan Kalyoncu Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 16.02.2024 Tarih , 2024-8 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> * (Hasan Kalyoncu University Rectorate, Scientific Research Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 16.02.2024, numbered 2024-8 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Abrahamsson, M., Christopher, M. & Stensson, B.I. (2015). Mastering supply chain management in an era of uncertainty at SKF. *Global Business and Organizational Excellence*, 34, 6–17.

Ahmed, W. & Huma, S. (2021) Impact of lean and agile strategies on supply chain risk management, *Total Quality Management & Business Excellence*, 32:1-2, 33-56, DOI: 10.1080/14783363.2018.1529558

Ahmed, W., Najmi, A., Mustafa, Y. & Khan, A. (2019). Developing model to analyze factors affecting firms' agility and competitive capability: a case of a volatile market. *Journal of Modelling in Management*, 14, 2, 476-491.

Aslam, H., Khan, A.Q., Rashid, K. & Rehman, S. (2020). Achieving supply chain resilience: the role of supply chain ambidexterity and supply chain agility. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 31, 6

Bayram N. (2013). Yapısal Eşitlik Modellemesine Girişi Amos Uygulamaları (2. Baskı). Bursa. Ezgi Kitabevi

Bernardes, E.S. & Hanna, M.D. (2009). A theoretical review of flexibility, agility and responsiveness in the operations management literature toward a conceptual definition of customer responsiveness. *International Journal of Operations and Productions Management*, 29(2):30–53

Bhatnagar, R. & Sohal, A.S. (2005). Supply chain competitiveness: measuring the impact of location factors, uncertainty and manufacturing practices. *Technovation*, 25, 5, 443-456.

Bogataj, D. & Bogataj, M. (2007). Measuring the supply chain risk and vulnerability in frequency space. *International Journal of Production Economics*, 108, 1-2, 291-301.

Braunscheidel, M.J. & Suresh, N.C. (2009). The Organizational Antecedents of a Firm's Supply Chain Agility for Risk Mitigation and Response. *Journal of Operations Management*, 27, 119-140. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2008.09.006>

Buran, A.Ç. & Ağca, A. (2018). Tedarik zinciri risklerinin tedarik zinciri performansı üzerinde etkisi: Üretim işletmelerinde bir araştırma. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji Ve Politika Dergisi*, 14(2), 1-18.

Chen, H.L. (2018). Supply chain risk's impact on corporate financial performance. *Int. J. Oper. Prod. Manag.* 38 (3), 713–731.

Chen, I.J. & Paulraj, A. (2004). Towards a theory of supply chain management: the constructs and measurements. *Journal of Operations Management*, 22, (4), 119-150.

Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. . *International Journal of Logistics Management*, 15, 1–14.

Civelek, E. (2018). Yapısal eşitlik modellemesi metodolojisi (1. Baskı). İstanbul. Beta Yayın

Das, A. (2001). Towards theory building in manufacturing flexibility. *International Journal of Production Research*, 39, 4153–4177.

Fiala, P. (2005). Information sharing in supply chains. *Omega* 33 (5), 419–423.

- Ghadge, A., Dani, S. & Kalawsky, R. (2012). Supply chain risk management: present and future scope. *The International Journal of Logistics Management*, 23(3), 313–339.
- Gligor, D.M., Holcomb, M.C. & Feizabadi, J. (2016). An exploration of the strategic antecedents of firm supply chain agility: the role of a firm's orientations. *International Journal of Production Economics*, 179, 24–34.
- Goldman S.L, Nagel R.N. & Preiss K. (1995). Agile competitors and virtual organizations: strategies for enriching the customer. Van Nostrand Reinhold, New York
- Heckmann, I., Comes, T., & Nickel, S. (2015). A critical review on supply chain risk Definition, measure and modeling. *Omega*, 52, 119–132.
- Jajja, M.S.S., Chatha, K.A. & Farooq, S. (2018). Impact of supply chain risk on agility performance: Mediating role of supply chain integration. *International Journal of Production Economics*, 205, 118-138
- Jayaram, J., Ahire, S.L. & Dreyfus, P. (2010). Contingency relationships of firm size, TQM duration, unionization, and industry context on TQM implementation—a focus on total effects. *Journal of Operations Management*, 28, 345–356.
- Kleindorfer, P.R. & Saad, G.H. (2005). Managing disruption risks in supply chains. *Production and Operations Management*, 14 (1), 53–68.
- Kumar, S.K., Tiwari, M.K. & Babiceanu, R.F. (2010). Minimisation of supply chain cost with embedded risk using computational intelligence approaches. *International Journal of Production Research*, 48 (13), 3717–3739.
- Lee, H.L. (2002). Aligning supply chain strategies with product uncertainties. *California Management Review*, 44, 105–119.
- Linton, T. & Vakil, B. (2020). Coronavirus Is Proving We Need More Resilient Supply Chains. *Harvard Business Review*, <https://hbr.org/2020/03/coronavirus-is-proving-that-we-need-more-resilient-supply-chains> (Accessed Date: 07.03.2024).
- Manuj, I., & Mentzer, J. T. (2008). Global supply chain risk management. *Journal of Business Logistics*, 29(1), 133–155.
- Munir, M. Jajja, M.S.S., Chatha, K.A. & Farooq, S. (2020). Supply chain risk management and operational performance: The enabling role of supply chain integration. *International Journal of Production Economics*, 227, 107667
- Ngai E.W.T., Chau D.C.K, Chan T.L.A (2011). Information technology, operational, and management competencies for supply chain agility: findings from case studies. *The Journal of Strategic Information Systems*, 20(3):232–249
- Piprani, A.Z., Jaafar, N.I., Ali, S.M., Mubarik, M.S. & Shahbaz, M. (2022). Multi-dimensional supply chain flexibility and supply chain resilience: the role of supply chain risk exposure. *Operations Management Research*, 15, 307–325. <https://doi.org/10.1007/s12063-021-00232-w>
- Qi, Y., Boyer, K.K. & Zhao, X. (2009). Supply chain strategy, product characteristics, and performance impact: evidence from Chinese manufacturers. *Decis. Sci. J.*, 40, 667–695.

Quiggin, J. (2004). Risk, PPPs and the public sector comparator. *Australian Accounting Review* 14(33):51 - 61

Revilla, E. & Saenz, M.J. (2017). The impact of risk management on the frequency of supply chain disruptions: a configurational approach. *International Journal of Operations and Production Management*, 37 (5), 557–576.

Sangari, M.S. & Razmi, J. (2015). Business intelligence competence, agile capabilities, and agile performance in supply chain: an empirical study. *International Journal of Logistics Management*, 26, 356–380.

Sharifi, H. & Zhang, Z. (1999). A methodology for achieving agility in manufacturing organisations: an introduction. *International Journal of Production Economics*, 62(2):7–22

Sodhi, M. S. (2005). Managing Demand Risk in Tactical Supply Chain Planning for a Global Consumer Electronics Company. *Production and Operations Management*, 14(1), 69-79. <https://doi.org/10.1111/j.1937-5956.2005.tb00010.x>

Sosa, L.A., García-Alcaraz, J.L. & Castrellón-Torres, J.P. (2014). The Effects of Some Risk Factors in the Supply Chains Performance: A Case of Study. *Journal of Applied Research and Technology*, 12, 5, 958-968. [https://doi.org/10.1016/S1665-6423\(14\)70602-9](https://doi.org/10.1016/S1665-6423(14)70602-9).

Sreedevi, R. & Saranga, H. (2017). Uncertainty and supply chain risk: The moderating role of supply chain flexibility in risk mitigation. . *International Journal of Production Economics*,, 193, 332-342

Swafford P.M., Ghosh S. & Murthy N. (2008). Achieving supply chain agility through IT integration and flexibility. . *International Journal of Production Economics*, 116(2):288–297

Tang, C. & Tomlin, B. (2008). The power of flexibility for mitigating supply chain risks. . *International Journal of Production Economics*, 116, 1, 12-27

Tang, C.S. (2006). Perspectives in supply chain risk management. *International Journal of Production Economics*,. 103 (2), 451–488.

Tang, O. & Musa, N. (2011). Identifying risk and research advancements in supply chain risk management. *International Journal of Production Economics*, 133, 1, 25-34

Thun, J.H. & Hoenig, D. (2011). An empirical analysis of supply chain risk management in the German automotive industry. . *International Journal of Production Economics*, 131 (1), 242–249.

Um, J. (2017) The impact of supply chain agility on business performance in a high level customization environment. *Operations Management Research*, 10 (1-2). pp. 10-19. DOI <https://doi.org/10.1007/s12063-016-0120-1>

Um, J., Lyons, A., Lam, H. K. S., Cheng, T. C. E., & Dominguez-Pery, C. (2017). Product variety management and supply chain performance: A capability perspective on their relationships and competitiveness implications. *International Journal of Production Economics*, 187, 15–26.

Wagner, S. & Bode, C. (2008). An empirical examination of supply chain performance along several dimensions of risk. *Journal of Business Logistics*, 29, 1, 307-25.

Wagner, S.M. & Bode, C. (2008). An Empirical Examination of Supply Chain Performance Along Several Dimensions of Risk. *Journal of Business Logistics*, 29(1), 307-325.

Wieland, A. & Marcus Wallenburg, C. (2012). Dealing with supply chain risks: linking risk management practices and strategies to performance. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 42, 887-905.

Zhao, L., Huo, B., Sun, L. & Zhao, X. (2013). The impact of supply chain risk on supply chain integration and company performance: a global investigation. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18 (2), 115-131.

Zsidisin, G. A., Panelli, A., & Upton, R. (2000). Purchasing organization involvement in risk assessments, contingency plans, and risk management: an exploratory study. *Supply Chain Management: An International Journal*, 5(4), 187-198.

Zsidisin, G.A. & Ellram, L. (2003). An agency theory investigation of supply risk management. *Journal of Supply Chain Management*, 39, 3, 15-27.

2024, 13 (3), 1256-1276 | Research Article

Analysis of BIST Gold Index Volatility With Autoregressive Conditional Heteroscedasticity Models

İpek M. Yurttagüler¹

Abstract

Gold is one of the most accepted and reliable investment instruments of all time. On the other hand, its importance in today's financial markets is indisputable. The increasing importance of precious metals, especially gold, which started with the mercantilist process, continues until today. The mercantilist process was a period in which the existence of gold and silver mines was accepted as a measure of wealth. In this period when protectionist economic policies were implemented, it was accepted that the more precious metals entered into the country with the economic policies implemented, the greater the wealth. The importance of gold continued after the end of the mercantilist process. Both the gold standard system and the Bretton Woods periods were also periods when gold was an important investment instrument. Today, gold appears as an asset that is frequently used in times of crisis, both because it is a safe investment instrument and because it is used as a store of value. In this context, empirically measuring and predicting volatility in gold prices is important due to its economic effects on key macroeconomic variables. However, although it lays the groundwork for a theoretical and empirical literature, it stands out that it has a relatively limited research area. This study estimates volatility using ARCH-GARCH-EGARCH and TGARCH modeling techniques with Türkiye gold price data between 2005-2023. These models are statistical models used to model volatility changes in time series. With these models, it is possible to understand and predict how volatility in time series changes over time. At this point, the study aims to contribute to the relatively small literature on gold market volatility. The findings of the study show that the most appropriate model to estimate the volatility in gold prices for Türkiye is GARCH(1,1).

Keywords: Volatility, Gold Price, BIST Gold Index, ARCH, GARCH

Yurttagüler, İpek M. (2024). Analysis of BIST Gold Index Volatility With Autoregressive Conditional Heteroscedasticity Models, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1256-1276.
<https://doi.org/itobiad.1390321>

Date of Submission	13.11.2023
Date of Acceptance	30.07.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Economics, İstanbul, Türkiye, ipeksa@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3368-3787>

BİST Altın Endeksi Volatilitésinin Otoregresif Koşullu Heteroskedastisite Modelleriyle Analizi

İpek M. Yurttagüler¹

Öz

Altın tüm zamanların en çok kabul gören ve güvenilir yatırım araçlarından biridir. Hem asırlardır süren önemi hem de günümüzdeki popülaritesi göz önüne alındığında iktisat literatüründe çalışmalara konu olmuş bir varlıktır. Özellikle merkantilist süreçle birlikte altın başta olmak üzere değerli madenlerin artan önemi günümüze kadar devam etmiş ve günümüz finans piyasalarında oldukça önemli bir yer edinmiştir. Merkantilist süreç altın ve gümüş madenlerinin varlığının bir zenginlik ölçütü olarak kabul edildiği bir dönemdir. Korumacı iktisat politikalarının uygulandığı bu dönemde, uygulanan iktisat politikalarıyla birlikte ülke içerisine ne kadar çok değerli maden girerse zenginliğin o kadar fazla olduğu kabul edilmektedir. Merkantilist sürecin sona ermesinin ardından da altının önemi devam etmiştir. Gerek altın standardı sistemi, gerekse de Bretton Woods dönemleri yine altının önemli bir yatırım enstrümanı olduğu dönemlerdir. Günümüzde de altın, gerek güvenli bir yatırım enstrümanı olması gerekse de değer saklama aracı olarak kullanılması nedenleriyle kriz dönemlerinde sıklıkla başvuru alan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, altın fiyatlarındaki oynaklığın ampirik olarak ölçülmesi ve tahmin edilmesi, temel makroekonomik değişkenler üzerindeki ekonomik etkileri nedeniyle önem taşımaktadır. Ancak, teorik ve ampirik bir literatüre zemin hazırlasa da görece olarak sınırlı bir araştırma alanı bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışma, 2005-2023 yılları arasında Türkiye altın fiyatı verileriyle ARCH-GARCH-EGARCH ve TGARCH modelleme tekniklerini kullanarak volatilitiyi tahmin etmektedir. Oynaklık kavramının modellenmesi noktasında, ARCH ve GARCH modelleri ailesine başvurulmasının önemli bir sebebi bulunmaktadır. Bu modeller, zaman serilerindeki oynaklık değişimlerini modellemek için kullanılan istatistiksel modellerdir. Bu modeller ile birlikte, zaman serilerindeki oynaklığın zaman içinde nasıl değiştiğini anlamak ve tahmin etmek mümkün olmaktadır. Bu çalışma, altın piyasası volatilitésine ilişkin sınırlı sayıdaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bulguları, Türkiye için altın fiyatlarındaki oynaklığı tahmin etmek için en uygun modelin GARCH(1,1) olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Oynaklık, Altın Fiyatları, BIST Altın Endeksi, ARCH, GARCH

Yurttagüler, İpek M. (2024). BİST Altın Endeksi Volatilitésinin Otoregresif Koşullu Heteroskedastisite Modelleriyle Analizi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1256-1276.

<https://doi.org/itobiad.1390321>

Geliş Tarihi	13.11.2023
Kabul Tarihi	30.07.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, ipeksa@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3368-3787>

Introduction

The concept of volatility is a recurring theme in economic literature, particularly in the realm of financial markets. It holds significant importance in the decision-making process of investors. At its core, volatility is concerned with measuring the deviation of an investment instrument from its average value. As such, it is a concept that is closely scrutinized in the analysis of macroeconomic stability. The concept of volatility is also frequently employed in other markets, including exchange rate markets, crypto markets, oil markets, and gold markets. In this context, the present study aims to examine the volatility of the gold market.

The Istanbul Gold Exchange operates under the "General Regulation on the Establishment and Working Principles of Precious Metals Exchanges," which was formulated by the Capital Markets Board (CMB) pursuant to Article 40/A of the Capital Markets Law No. 2499. This regulation was published in the Official Gazette No. 21541 on April 3, 1993, and subsequently came into effect. Although the Istanbul Gold Exchange officially commenced its operations on July 26, 1995, it is not limited to the trading of gold bullion, but also facilitates futures transactions. The establishment of this exchange has enabled the tracking of the gold market index, making the determination of market volatility a significant area of research.

The power of gold and precious metals to be a measure of wealth and to determine the economic structures of countries, which began with the mercantilist period, continued over time as they took an important place in the international monetary system. Since the second half of the 19th century, it has emerged within the monetary system as the main factor of the international monetary system and as an investment instrument. Although its popularity has relatively decreased over time with the emergence of different financial instruments, it is observed that the demand for gold increases again, especially during economic crisis periods. In this context, gold can be considered as a safe haven to eliminate the risk and uncertainty environment in the markets (Bams et.al.2017: 270-271; Fang et.al.2018: 414).

The gold market exhibits distinct attributes in comparison to other financial markets owing to its unique structure. Distinguished by its status as a precious metal and its finite supply, gold is subject to varying tax and regulatory frameworks across different countries. Furthermore, aside from serving as a safe haven during periods of international tensions, political turmoil, or armed conflict, it is also susceptible to speculative influences. Consequently, it becomes evident that gold, akin to any other investment instrument, entails a range of risks. These risks can be enumerated as follows (Giannellis and Koukouritakis, 2019: 27-28; Qian et al., 2019: 1-2; Vengesai et.al., 2022: 34; Ding et.al., 2022: 2)

- ✓ Risk of price fluctuations: Gold prices may fluctuate constantly under the influence of many factors. Factors such as geopolitical events, economic indicators, central bank policies may affect gold prices.
- ✓ Risk of interest rate changes: Rising interest rates may increase the returns of alternative investment instruments and reduce the attractiveness of gold. High interest rates can make gold appear as a non-returning asset.

- ✓ Exchange rate risk: Gold is generally traded in dollars. While the depreciation of the dollar may increase gold prices, the appreciation of the dollar may suppress gold prices.
- ✓ Liquidity risk: The gold market may sometimes experience periods of low liquidity. In this case, trading gold may be more difficult and transaction costs may increase.
- ✓ Manipulation risk: As in financial markets, there may be a manipulation risk in the gold market. Players who try to artificially influence prices may cause misleading movements in the market.
- ✓ Taxes and regulations: Buying, selling and processing gold may be subject to taxation and regulations that vary by country and region. This may result in additional costs or transaction difficulties for investors.

Such risks regarding the gold market cause fluctuations in prices in this market. Volatility in gold prices causes it to affect many areas of the economy, especially financial markets.

Several crucial factors that influence volatility in the gold market can be enumerated as follows (Fang et al., 2018: 414; Beckmann et al., 2019: 663-664; Li et al., 2023: 1-2):

- ✓ Economic Uncertainty: During periods of economic uncertainty, investors frequently seek refuge in safe haven assets. Gold is often regarded as a preferred asset by investors seeking to safeguard their portfolios against economic crises, political instability, and financial turmoil. The heightened demand for gold resulting from such uncertainties can lead to an increase in its prices.
- ✓ Interest Rates: The relationship between interest rates and gold prices is inverse. Low interest rates can enhance the appeal of gold and stimulate demand by reducing the returns of alternative investment instruments. Conversely, high interest rates may render gold an unyielding asset, thereby reducing its demand.
- ✓ Exchange Rates: Since gold is usually traded in dollars, the value of the dollar affects gold prices. A depreciation of the dollar can increase the price of gold because it becomes more valuable against the dollar. Conversely, a strong dollar could suppress the price of gold.
- ✓ Geopolitical Factors: Political or geopolitical tensions, threats of war or tensions in international relations may increase gold demand. In such cases, investors may look for a safe haven and turn to gold.
- ✓ Supply and Demand Balance: One of the basic principles of the gold market is the supply and demand balance. While factors such as mine production, miners' activities, central banks' gold reserves and the jewelry industry affect the supply of gold, investor demand may vary.
- ✓ Speculation: Speculative transactions and investment funds can also affect gold prices. Interest in gold from large investors or speculators may increase market volatility.

This study aims to estimate volatility for the Turkish economy by using gold market closing data for the period 2005-2023. The main reason why volatility was chosen for the gold market is that measuring, researching and monitoring is a very important analysis subject and is important for many different stakeholders. It is important to detect this

volatility in making investment decisions, performing risk management, and analyzing the effects of monetary policies implemented by central banks. On the other hand, gold market volatility can also be considered an indicator of global economic uncertainties or crises. Economists and analysts try to predict economic trends by monitoring volatility levels in the gold market. For these reasons, the volatility of the gold series is investigated in the study.

The examination of volatility in the literature predominantly focuses on financial market variables, thus resulting in a relatively limited amount of research on the volatility of the gold market. Different studies in the existing body of literature have explored spot and forward gold markets, focusing on the spot gold variable. However, this particular study diverges from previous research by conducting an analysis on the return series of the gold index. Moreover, meticulous attention was given to ensuring that the time period under consideration was current and relevant. Consequently, this study aims to make a valuable contribution to the existing literature by addressing this research gap.

In the study, daily data set between 2005 and 2023 was used. In this way, it is aimed to make a clearer estimate of volatility. According to the findings, it was determined that there was volatility in gold prices within the time period considered and the effect of this volatility was eliminated with the GARCH (1,1) model.

In the study, after the introduction section where the general characteristics of the gold market and its relationship with volatility are included, the empirical literature is examined. After explaining the econometric method used in modeling the volatility of the variable considered, the data set and analysis results are included. In the conclusion section, the findings obtained from the analysis are evaluated.

Empirical Literature

Volatility in the gold market emerges as an important macroeconomic indicator. Gold market volatilities are examined in order to observe both the reactions to the policies implemented by central banks and the behavior of investors in case of uncertainty in the economy. For these reasons, there are many studies that evaluate volatility both theoretically and empirically. This section includes literature examples on measuring volatility in the gold market, which is extremely important for both policy makers and investors.

In the study, Şencan (2017) tried to determine the conditional heteroscedasticity model with the highest explanatory power in modeling the BIST gold index return volatility. In the study where daily data set was used between 01.08.2012 and 13.10.2015, index closing data were used and symmetric and asymmetric GARCH type models were examined. The study's findings led to the determination that the GARCH(1,1) model is the most suitable approach for elucidating the volatility of the gold index.

Kurt Cihangir and Uğurlu (2017) investigate the gold market volatility in Türkiye in their study. It was aimed to determine asymmetric effects in the study, where the date range 01.01.2010 - 28.10.2016 was taken and the daily data set was used. In this context, APARCH, TARCH and EGARCH models have also been used along with the GARCH model. According to the findings obtained in the study, the APARCH model was determined to be the most appropriate model in explaining the volatility of the gold

market. During the period under consideration, it was determined that in the case of Türkiye, volatility was significantly influenced by positive shocks rather than negative shocks.

Kayral (2017) conducted a study aimed at identifying the optimal model for explaining gold market volatility in Türkiye. The study analyzed data spanning from 27.07.1995 to 27.07.2016 and focused on conditional heteroscedasticity models. Among the models evaluated, the EGARCH (1,1) model was found to have the highest explanatory capacity. Furthermore, the study revealed that the impact of positive economic news on gold market volatility is more significant than that of negative news.

Karabacak et. al. (2014) investigate the BIST100 index return and gold return volatility in their study. The aim of the study, in which the daily data set between January 3, 2003 and September 11, 2013 is used, is to determine the most appropriate model explaining volatility. For the period considered, it has been determined that the explanatory power of the TARARCH (1,1) model is more than the others in terms of BIST100 index return and the GARCH (1,1) model is more explanatory power than the others in terms of gold return.

Tokat (2013) conducted a study to examine the volatility in gold, foreign exchange, and stock markets using the MGARCH model, a multivariate GARCH model. The study utilized a daily dataset spanning from January 3, 2000, to June 8, 2012. The findings indicated that all the variables under consideration exhibited heteroskedasticity, implying that they were influenced by their own past shocks. Additionally, the study identified changes in the dollar exchange rate as one of the factors influencing volatility in the gold market.

In the study conducted by Kutan and Aksoy (2004), a daily data set between 02.01.1996 and 14.02.2001 is used and it is investigated to what extent the CPI index affects the volatility in the gold market return in Türkiye, which is an example of a country experiencing high inflation. According to the findings obtained from the study in which the GARCH (1,1) model was used, it was determined that the gold stock market did not react significantly to the CPI news. Therefore, it has been concluded that it is not a good protection tool against inflation. On the other hand, it has been found that the gold market reacts to the information announced about GNP and trade balance. In other words, it has been determined that real sector news has a greater impact on gold market volatility.

In their study, Hasana et. al. (2019) modeled the volatility of gold returns for Indonesia using a daily data set between January 1, 2014 and September 23, 2016. In the study, they aim to solve the heteroscedasticity problem by using GARCH models. After analyzing the period under consideration, it has been determined that the GARCH (1,1) model is the most suitable model for volatility analysis and exhibits the highest level of explanatory capability.

In the study, Şengül (2023) compares the predictive powers of the models by using Support Vector Regression-GARCH hybrid models combined with the traditional volatility models, as well as traditional volatility models regarding gold market return volatility. GARCH, EGARCH, GJR-GARCH, SVR-GARCH models were analyzed in the study using the daily data set between 01/01/2010–01/04/2023. According to the

findings, it was concluded that the SVR-GARCH model makes more effective predictions.

In their study, Ejap et. al. (2022) aim to model the volatility in the gold market through GARCH(1,1), EGARCH(1,1) and TGARCH(1,1) models. The evaluation of model performance in the study involved the utilization of a daily data set spanning from January 4, 2016 to October 29, 2021. This assessment was conducted by comparing information criteria. Accordingly, the model with the lowest value in the information criterion is considered the best model. According to the findings, it has been observed that the TGARCH(1,1) model has a better ability to reflect the good or bad news in the economy and it has been concluded that it performs better than other models.

In their study, Swain and Samal (2017) analyze the price volatility in the gold market in the Indian economy. GARCH models were used in the study where the daily data set between 01.01.2011 - 30.06.2016 was examined. According to the findings, the result of the GARCH(1,1) model indicates that approximately 85% of the volatility in the gold market is derived from the previous day's forecasts. According to the result of the EGARCH model, it was observed that a higher volatility occurred after the downward movement of the gold market return. According to the TGARCH (1, 1) model, it was concluded that both positive and negative shocks are equally effective on the volatility that will occur in the future period.

In the study, Bentes (2015) examined the volatility of gold returns using GARCH family models. GARCH(1,1), IGARCH(1,1) and FIGARCH(1,1) models were discussed in the study using daily data between 02.08.1976 - 06.02.2015. According to the findings, it has been determined that the FIGARCH(1,1) model is the model with the highest explanatory power in predicting the volatility in gold returns.

In their study, Akel and Gazel (2015) used a daily data set between 03.07.2000 and 03.11.2014 to investigate whether gold is a good alternative to avoid risk against stock investments. In this context, models belonging to the GARCH family were used. TARARCH and EGARCH models, which take into account asymmetric effects, were used. Based on the results, it was determined that the TARARCH(1,1) model was the optimal choice. It has been disclosed that a positive correlation exists between the returns of stocks and the returns of gold.

In their investigation, Sopipan et. al. (2012) conducted an analysis on the volatility of gold returns using a daily dataset spanning from 04.01.2007 to 31.08.2011. The study employed the MSGARCH model and compared its findings with those of the GARCH(1,1), EGARCH(1,1), and GJR-GARCH(1,1) models. While each model yielded significant results individually, the evaluation of goodness of fit statistics and loss functions revealed distinct outcomes for all models.

In their study, Gencer and Musoğlu (2014) examined the volatility of the Istanbul Gold Exchange by applying various GARCH models. In the study using the daily data set between 04.01.2006 and 20.11.2013, they concluded that the explanatory powers of the EGARCH and CGARCH models were higher.

Econometric Method

Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (ARCH) Model

The ARCH model, which stands for Autoregressive Conditional Heteroskedasticity, is a statistical model used in econometrics and time series analysis to model and forecast volatility in financial markets and other time series data. It was developed by Robert F. Engle in the early 1980s and earned him the Nobel Prize in Economics in 2003.

The primary concept underlying the ARCH model is to encompass the dynamic nature of volatility or variance in a time series. In numerous financial and economic time series, the presumption of a consistent variance (homoskedasticity) is invalid, indicating that the volatility of the data fluctuates over time. The ARCH model tackles this concern by formulating the conditional variance of a time series as a function of previous observations.

The ARCH model was initially introduced by Engle in 1982 with the aim of explaining the inflationary environment in England. However, over time, it has been applied to various other variables. Engle's study in 1982 revealed that the variance of the error term was not constant and was dependent on past values, indicating the presence of autocorrelation between the error term variances in the UK inflation variable. Based on this finding, Engle proposed the development of the ARCH model, which was constructed to account for this autocorrelation (Engle, 1982: 987).

According to conventional time series models, it is postulated that the error term variance remains constant. When analyzed within the context of these models, it is recognized that in the presence of heteroskedasticity, the least squares estimator retains its unbiased and consistent properties, but it yields statistically insignificant outcomes in parameter estimation. Consequently, it becomes imperative to address the issue of heteroskedasticity or develop models that accommodate this variability in variance (Songül, 2010: 4).

The ARCH model is predicated on the fundamental premise that the variance of the error term in a given period t , denoted as $(=\sigma_t^2)$, is contingent upon the square of the error term in the preceding period $(t-1)$, represented as (u_{t-1}^2) . This implies that autocorrelation is not solely confined to the interdependencies between present and past error terms, but is also linked to the present and past variances of the error terms (Gujarati, 2009: 449-450).

An approach evaluated within the scope of variance models such as the ARCH model clearly reveals an independent variable that helps estimate the volatility of the time series under consideration. This situation can be expressed in its most general form with the following equation: (Enders, 2004: 112-113)

$$y_{t+1} = \varepsilon_{t+1}x_t \quad (1)$$

Equation (1) features the variable ε_{t+1} , which denotes an error term with a variance of σ^2 , while x_t is an independent variable. In the event that the independent variable remains constant in preceding periods, it can be inferred that the y_t series is subject to a white noise process with a constant variance. Conversely, if the independent variable assumes variable values instead of constants, the variance of the y_{t+1} variable is expressed as follows (Enders, 2004; Songül, 2010):

$$\text{Var}(y_{t+1}|x_t) = x_t^2 \sigma^2 \quad (2)$$

In accordance with equation (2), it can be inferred that there exists a relationship between the actual value of the independent variable x_t and the conditional variance of the dependent variable y_{t+1} . This implies that a positive correlation exists between the value of x_t and the conditional variance of y_{t+1} . Consequently, the determination of the x_t variable enables the estimation of the volatility of the y_t series (Enders, 2004: 113).

When departing from the assumption of constant variance, the conditional variance is characterized as an autoregressive process of order q (AR(q)). Equation (3) is defined as a general autoregressive conditional heteroscedasticity (ARCH) model.

$$\hat{\varepsilon}_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{\varepsilon}_{t-1}^2 + \alpha_2 \hat{\varepsilon}_{t-2}^2 + \dots + \alpha_q \hat{\varepsilon}_{t-q}^2 + v_t \quad (3)$$

Upon evaluating the estimation process of equation (3) as an autoregressive (AR(q)) model in conjunction with the Lagrangian multipliers test, an investigation into the presence of the autoregressive conditional heteroscedasticity (ARCH) effect is conducted. The statistical value of the ARCH LM test is computed using the formula $LM = (T - q)R^2$ and follows a χ^2 distribution with q degrees of freedom.

$$\begin{aligned} H_0 &= \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_q = 0 \\ H_1 &= \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \dots \neq \alpha_q \neq 0 \end{aligned} \quad (4)$$

The hypotheses are subjected to empirical testing, and based on the results, if the value of LM_{ARCH} is less than the critical value χ_q^2 from the table, the null hypothesis (H_0) is rejected, thereby accepting the presence of the ARCH effect. This conclusion is indicated by previous studies conducted by Gürsakal (2009) and Özden (2008).

Several notable features of the ARCH model have been identified by scholars such as Nargeleçekenler (2011) and Songül (2010). The conditional variance parameter is required to have a positive value. Similarly, the parameters $\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ must all be positive. Specifically, it is necessary that $\alpha_i \geq 0$, where $\alpha_0 > 0$ and $i=1,2,\dots,p$. In the event that $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n=0$ are all equal to zero, the variance will be equal to α_0 . Furthermore, it is essential that each individual α_n or the sum of all α_n 's is less than 1. This constraint ensures the stability of the ARCH process.

The ARCH model has been extended and refined over the years, leading to variations like GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) models, which also incorporate a moving average component. These models find extensive application in the field of finance to simulate and predict volatility, a critical factor in risk management, option valuation, and portfolio optimization, among various other uses.

Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) Model

The ARCH model is a conditional heteroskedasticity model predicated on the supposition that error terms conform to an autoregressive (AR) process. The GARCH model, which was introduced by Bollerslev in 1986, posits that error terms adhere to the autoregressive moving average (ARMA) process. This assumption underpins the development of the GARCH model.

GARCH models, apart from incorporating the ARCH component, incorporate an additional conditional variance component that is influenced by both previous squared returns and previous conditional variances. This feature enables GARCH models to effectively capture the phenomenon of volatility clustering, wherein periods characterized by heightened volatility are observed to occur consecutively. GARCH models involve estimating model parameters, including coefficients for the autoregressive terms (p), the conditional variances (q), and potentially other parameters to capture specific characteristics of the time series.

GARCH models are typically denoted as GARCH(p, q), where ' p ' represents the order of the ARCH component (the number of lags of squared returns included), and ' q ' represents the order of the GARCH component (the number of lags of past conditional variances included).

The most comprehensive depiction of the GARCH(p, q) model is presented by Bollerslev (Bollerslev, 1986: 308-309).

$$\varepsilon_t | \psi_{t-1} \sim N(0, h_t), \quad (5)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i} = \alpha_0 + A(L)\varepsilon_t^2 + B(L)h_t \quad (6)$$

This type of GARCH model must satisfy several conditions. These conditions:

$$\begin{aligned} p &\geq 0, \quad q > 0 \\ \alpha_0 &> 0, \alpha_i \geq 0, \quad i = 1, \dots, q, \\ \beta_i &\geq 0, \quad i = 1, \dots, p. \end{aligned}$$

In contrast, the GARCH(1,1) model, a commonly encountered model in the literature, exhibits a condition whereby $\alpha_1 + \beta_1 < 1$ (Bollerslev, 1986: 311).

The GARCH model can be used for various purposes in finance, such as risk management, portfolio optimization, and option pricing. Analysts and traders often use GARCH models to forecast future volatility, which can be valuable for making investment decisions, risk assessment, and setting hedging strategies.

It's worth noting that there are extensions and variations of the basic GARCH model, such as EGARCH (Exponential GARCH) and IGARCH (Integrated GARCH), which account for different aspects of volatility dynamics. Additionally, there are more complex models like GJR-GARCH that incorporate sudden jumps in volatility.

EGARCH

GARCH models are widely utilized for measuring volatility, but they have been found to possess certain deficiencies. The most significant of these limitations is their assumption of a symmetrical response to shocks in the economy, irrespective of the nature of the shock. However, it is well-established that asymmetric reactions can occur in response to positive or negative shocks in the economy. Consequently, there is a need for asymmetric models. These models are constructed by allowing the impact of negative shocks in the economy to differ from that of positive shocks. In order to address the inadequacy of GARCH models in capturing the leverage effect in financial time series, Nelson (1991) developed EGARCH (Exponential GARCH) models.

This model, developed by Nelson (1991), is modeled in its most general form as follows:

$$\log(\sigma_t^2) = \omega + \sum_{j=1}^q \beta_j \log(\sigma_{t-j}^2) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \left| \frac{\varepsilon_{t-i}}{\sigma_{t-i}} \right| + \sum_{k=1}^r \gamma_k \frac{\varepsilon_{t-k}}{\sigma_{t-k}} \quad (7)$$

The EGARCH model employs the logarithm of conditional heteroscedasticity, thereby eliminating the constraint on GARCH parameters to not take negative values. This is due to the fact that, even if the parameters assume negative values, the logarithmic transformation ensures that h_t remains positive. Moreover, the EGARCH model provides valuable insights into the magnitude and persistence of economic shocks. The model also incorporates the asymmetry effect, which is determined by the volatility parameter α_i . Finally, the presence of the leverage effect is indicated if the estimated parameter α_i is statistically significant (Korkmaz and Çevik, 2009: 29. Özden, 2008: 344).

TGARCH

The TGARCH (Threshold GARCH) model is a variation of the more widely known GARCH (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity) model used in econometrics and financial time series analysis. In a standard GARCH model, the volatility of a financial time series is assumed to depend on its past volatility, and the model incorporates lagged squared returns and lagged squared volatility terms. Financial returns frequently display volatility clustering, wherein phases of elevated volatility are succeeded by similar phases, and conversely.

The TGARCH model introduces a threshold element to account for the fact that volatility dynamics may change under certain conditions or regimes. Specifically, it assumes that there are different volatility regimes, and the transition between these regimes is governed by a threshold. When the financial series crosses this threshold, the volatility dynamics change.

The leverage effect is tried to be determined with the TGARCH model developed by Zakoian in 1994. In other words, the TGARCH model was created by adding the leverage variable to the GARCH model. At this point, its difference from the GARCH model is that it tries to explain the asymmetry in the variance of the error terms (Arduç, 2006: 25).

The TGARCH(p,q) model is shown as follows:

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{k=1}^r \gamma_k \varepsilon_{t-k}^2 I_{t-k}^- + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (8)$$

$$I_{t-k}^- = \begin{cases} 1, & \varepsilon_{t-i} < 0 \\ 0, & \varepsilon_{t-i} \geq 0 \end{cases}$$

In the context of TGARCH models, the value of $\varepsilon_{t-i} = 0$ is regarded as a threshold value. It is postulated that the impact of positive shocks ($\varepsilon_{t-i} > 0$) on the conditional variance is greater than that of negative shocks ($\varepsilon_{t-i} < 0$) on the conditional variance. This effect is incorporated into the model through the I_{t-k}^- parameter. The TGARCH model posits that the impact of positive news is represented by α_i , while the impact of negative news is represented by $\alpha_i + \gamma_i$. It follows that a positive value of γ_i implies a greater effect of negative news. Conversely, a γ_i value of zero indicates that the TGARCH and GARCH models are equivalent (Hossain et al., 2005:419-425. Mapa, 2004:3-5. Özden, 2008: 344-345).

Data Set and Analysis Results

In the field of volatility modeling, it is widely acknowledged in academic literature that daily or weekly data sets are commonly employed. For the purposes of this study, the daily closing data of the BIST gold index, spanning from January 3, 2005 to August 21, 2023, was utilized. The data series was sourced from the official website of Borsa Istanbul and was subjected to modeling using the ARCH-GARCH technique.

While examining the volatility of the BIST gold index closing series discussed in the study, logarithmic transformation was first performed. The main reason for this is that the real size of the fluctuation in the series can be determined by performing the logarithmic transformation. The dimensions of the movement in index values are very different from each other. This difference is observed more clearly in logarithmically transformed series. In this way, the effects of shocks and crises are analyzed more clearly.

The initial stage of time series analysis is widely acknowledged to be the assessment of stationarity. Consequently, the first step undertaken was to investigate the stationarity of the series under consideration.

Table 1: Results of unit root tests

	Gold Index	
	Test Statistics	5% Critical Value
ADF unit root test	-67.97329	-2.862031
PP unit root test	-68.20283	-2.862031
KPSS unit root test	0.289432	0.463000

Based on the outcomes of the ADF, Phillips Perron, and KPSS unit root tests, as presented in Table 1, it can be inferred that the BIST gold index series exhibits stationarity at a significance level of 5%.

In this study, ARCH-GARCH models were employed to ascertain the volatility of the series under investigation. To this end, lagged conditional variances were incorporated into the model. As a preliminary step in estimating the models, it is imperative to establish the average equation based on the ARMA models that align with the structure of the variable in question. In this context, upon examining the significance of the parameters and employing model selection criteria, it was determined that the ARMA(1,1) model was the most appropriate choice for the gold series.

Table 2: ARMA(1,1) Model Forecast Results for BIST Gold Index

	Coefficients	Standard Error	t Value	Probability Value
Constant	0.001072	0.000222	4.836667	0.0000
AR(1)	0.562226	0.073395	7.660297	0.0000
MA(1)	-0.618580	0.070380	-8.789097	0.0000
AIC	-5.495376			
SC	-5.489343			
Log. L.	11563.52			

For the series considered, the presence of the ARCH effect in the error terms of the estimated ARMA(1,1) model is determined by the ARCH-LM test. The results of this test are given in Table 3.

Table 3: ARCH-LM test results for the ARMA(1,1) model

F-statistic:	61.02825	Prob. F(3,4200)			0.0000
Obs*R-squared:	175.6042	Prob. Chi-Square(3):			0.0000
Variable	Coefficient	Standard Error	t Value	Probability Value	
c	0.000171	2.51E-05	6.811911	0.0000	
RESID^2(-1)	0.076496	0.015419	4.961132	0.0000	
RESID^2(-2)	0.171595	0.015236	11.26251	0.0000	
RESID^2(-3)	0.038052	0.015419	2.467813	0.0136	

Table 3 examines the presence of the ARCH effect in the error term of the ARMA(1,1) model. The null hypothesis, which suggests the absence of an ARCH effect, is rejected based on the findings. Specifically, the ARCH-LM test results for the BIST gold series indicate the existence of three ARCH effects, as the probability values are below the significance level of 0.05. Consequently, an ARCH (3) model is established in light of these observations.

Table 4: Test results of ARCH(3) model

Variable	Coefficient	Standard Error	z Value	Probability Value
c	0.000910	0.000134	6.810327	0.0000
AR(1)	0.286632	0.106610	2.688609	0.0072
MA(1)	-0.378418	0.102347	-3.697389	0.0002
VARIANCE EQUATION				
C	8.33E-05	2.42E-06	34.46652	0.0000
RESID(-1)^2	0.281640	0.015408	18.27909	0.0000
RESID(-2)^2	0.214125	0.012970	16.50928	0.0000
RESID(-3)^2	0.216025	0.013043	16.56198	0.0000

Consequently, the equations that constitute the ARCH(3) model can be formulated in the following manner:

$$Gold_t = 0.000910 + 0.286632 Gold_t - 0.378418 \epsilon_{t-1} \tag{9}$$

The variance equation can be defined as:

$$h_t = 0.0000833 + 0.281640 h_{t-1}^2 + 0.214125 h_{t-2}^2 + 0.216025 h_{t-3}^2 \tag{10}$$

Equation (8) represents the variance equation, wherein all coefficients possess positive values. In this respect, it provides the necessary condition. Furthermore, the sum of coefficients in the equation (0.0000833+0.281640+0.214125+0.216025=0.7118733) is less than 1. The sum of coefficients in this equation is a crucial indicator. It is concluded that as the sum of the coefficients approaches 1, the volatility increases relatively. This value obtained in the study indicates that the volatility inertia is relatively above average.

ARCH-LM test is applied to detect the existence of the ARCH effect of the resulting ARCH(3) model. According to the ARCH-LM test, the null hypothesis tests that there is no ARCH effect, and the alternative hypothesis tests that there is an ARCH effect.

Therefore, rejecting the null hypothesis indicates the existence of the ARCH effect. Table 5 shows the ARCH-LM test results with 1, 4, 8 and 12 delays.

Table 5: ARCH-LM test results for the ARCH(3) model

F-statistic	0.313247	Prob. F (1,4203)	0.5757
Obs*R-squared	0.313373	Prob. Chi-Square (1)	0.5756
F-statistic	0.760732	Prob. F (4,4197)	0.5507
Obs*R-squared	3.044348	Prob. Chi-Square (4)	0.5504
F-statistic	1.857525	Prob. F (8,4189)	0.0622
Obs*R-squared	14.83948	Prob. Chi-Square (8)	0.0623
F-statistic	3.136685	Prob. F (12,4181)	0.0002
Obs*R-squared	37.42037	Prob. Chi-Square (12)	0.0002

According to the ARCH-LM test results used to determine the volatility of the series subject to the research, while the existence of volatility is not mentioned in the 1st, 4th and 8th lags, the presence of volatility is noticeable in the 12th lag. Since not all existing lags indicate that there is no ARCH effect, GARCH models were used. In this way, it is aimed to determine a model in which volatility is eliminated.

At this stage of the study, GARCH models were established in order to eliminate the ARCH effect and to determine which of the ARCH (3) - GARCH (1,1) - EGARCH(1,1) - TGARCH(1,1) models is more appropriate for the variable under consideration.

Table 6: Test results for the GARCH(1,1) model

Variable	Coefficient	Standard Error	z Value	Probability Value
c	0.000663	0.000137	4.827350	0.0000
AR(1)	0.377537	0.167712	2.251100	0.0244
MA(1)	-0.453958	0.159292	-2.849849	0.0044
VARIANCE EQUATION				
C	9.72E-06	6.45E-07	15.05681	0.0000
RESID(-1)^2	0.182347	0.007821	23.31385	0.0000
GARCH(-1)	0.787664	0.007235	108.8614	0.0000

According to the findings in Table 6, it was determined that the GARCH variable gave significant results. At this point, the study aimed to determine the most appropriate model by investigating other GARCH models. In this regard, EGARCH and TGARCH models were also used.

Table 7 presents the estimation outcomes for the EGARCH(1,1) model. As a preliminary measure, the statistical significance of the EGARCH(1,1) model's constant terms and coefficients is examined. Hypotheses are formed separately for ω , α_1 , β_1 , γ_1 . Null hypotheses test that the coefficients ω , α_1 , β_1 , γ_1 are not statistically significant, respectively, and alternative hypotheses test that these terms are statistically significant.

Table 7: Test results for the EGARCH(1,1) model

Variable	Coefficient	Standard Error	z Value	Probability Value
c	0.000924	0.000191	4.840001	0.0000
AR(1)	-0.994939	0.000619	-1606.202	0.0000
MA(1)	0.999537	3.84E-05	26050.29	0.0000
VARIANCE EQUATION				

C(4)	-8.515743	0.063122	-134.9084	0.0000
C(5)	0.314138	0.014869	21.12659	0.0000
C(6)	-0.055942	0.008011	-6.983384	0.0000
C(7)	0.044740	0.007579	5.903339	0.0000
Prob. Chi-Square(2)				0.0000

The equation system of the EGARCH(1,1) model is created as follows:

$$\log(\sigma_t^2) = -8.515743 + 0.314138 \left| \frac{\varepsilon_{t-1}}{\sigma_{t-1}} \right| - 0.055942 \frac{\varepsilon_{t-1}}{\sigma_{t-1}} + 0.044740(\sigma_{t-1}^2) \tag{11}$$

The presence of a negative γ_1 value in the equation suggests the existence of a leverage effect. This implies that a decrease in the value of the series under consideration results in greater volatility compared to an equivalent increase in value.

For the adequacy of the model, the ARCH-LM test is applied to the squares of the error terms of the EGARCH(1,1) model. In this way, it is investigated whether the ARCH effect disappears with the established model. According to the results of the ARCH-LM test applied to the squares of the error terms in the EGARCH(1,1) model, it is observed that there is an ARCH effect since the Probability Chi-Square (2) value is less than 0.05. Therefore, the ARCH effect could not be eliminated with the EGARCH model. Therefore, the EGARCH(1,1) model is not a suitable model for the series considered.

At this point, the TGARCH(1,1) model is also examined to determine which model is more suitable.

Table 8: Test results for the TGARCH(1,1) model

Variable	Coefficient	Standard Error	z Value	Probability Value
c	0.000852	0.000162	5.260313	0.0000
AR(1)	0.355377	0.169568	2.095781	0.0361
MA(1)	-0.434282	0.161789	-2.684252	0.0073
VARIANCE EQUATION				
C	9.03E-06	6.14E-07	14.69975	0.0000
RESID(-1)^2	0.197311	0.009549	20.66228	0.0000
RESID(-1)^2*(RESID(-1)<0)	-0.085242	0.010867	-7.844223	0.0000
GARCH(-1)	0.810894	0.007224	112.2503	0.0000
Prob. Chi-Square(1)				0.4007
Prob. Chi-Square(12)				0.4896

Table 8 presents the estimation outcomes for the TGARCH(1,1) model. As a preliminary measure, the statistical significance of the TGARCH(1,1) model's constant terms and coefficients is examined. Hypotheses are formed separately for ω , α_1 , β_1 , γ_1 . Null hypotheses test that the coefficients ω , α_1 , β_1 , γ_1 are not statistically significant, respectively, and alternative hypotheses test that these terms are statistically significant.

The equation system of the TGARCH(1,1) model is created as follows:

$$\sigma_t^2 = 0.00000903 + 0.197311\varepsilon_{t-1}^2 - 0.085242\varepsilon_{t-1}^2 I_{t-1}^- + 0.810894(\sigma_{t-1}^2) \quad (12)$$

As in previous conditional variance models, the existence of the ARCH effect is investigated for the TGARCH(1,1) model. Therefore, Chi-Square probability values are examined and they are seen to be greater than 0.05. Accordingly, "H₀ : There is no ARCH effect on the squares of the error terms." hypothesis cannot be rejected. Since the γ_1 coefficient determined in the model has a value other than zero, the existence of an asymmetry effect is mentioned. However, the TGARCH(1,1) model includes the condition that the parameters in the variance equation are positive. For this reason, although it has a statistically significant value and is a suitable model according to the model selection criteria, the TGARCH(1,1) model is not determined as the most appropriate model.

At this point, it is necessary to determine which model is more appropriate between the ARCH(3), GARCH(1,1), EGARCH(1,1) and TGARCH(1,1) models. For this reason, the selection criteria for the models are compared.

Table 9: Model Selection Criteria

Criteria	MODEL SELECTION CRITERIA			
	ARCH(3)	GARCH(1,1)	EGARCH(1,1)	TGARCH(1,1)
Loglikelihood	12257.11	12357.79	11760.02	12368.85
Akaike	-5.825062	-5.873415	-5.588691	-5.878198
Schwarz	-5.814504	-5.864365	-5.578132	-5.867640
Hannan-Quinn	-5.821329	-5.870215	-5.584958	-5.874465

Table 9 shows the selection criteria for the ARCH(3), GARCH(1,1), EGARCH(1,1) and TGARCH(1,1) models. According to the findings, it is determined that the GARCH(1,1) model is a more suitable model. At this point, when deciding between models in terms of suitability, the model with greater Log likelihood values is preferred. On the other hand, the model with a larger absolute value in terms of Akaike, Schwarz and Hannan-Quinn values is considered to be a more appropriate model. Under these conditions, it was concluded that the GARCH(1,1) model is a more appropriate model in terms of the BIST gold index variable that is the subject of the research.

At this point, since the variance equation coefficients of the TGARCH(1,1) model have negative values and the EGARCH(1,1) model cannot eliminate the ARCH effect, they are not considered as an appropriate model to explain volatility, although they meet other criteria.

Conclusion And Recommendations

Gold appears as a precious metal that has fulfilled the functions of money for centuries. Notably, gold holds the dual role of being both a reliable store of value and a widely accepted medium of exchange. Additionally, gold possesses the advantageous characteristic of serving as a secure refuge for investors seeking stability and protection for their assets.

Gold began to play an important role in shaping economic and political policies, especially during the mercantilist period between the 16th and 18th centuries. The prevailing belief was that to accumulate gold and silver, a country would need to export more than it imported, resulting in a positive balance of trade. For this reason, the

mercantilist period was one of the driving forces behind the search for gold and Europe's effort to find colonies.

This mercantilist period, in which the importance of gold increased considerably, also revealed the necessity of maintaining a stable money supply in order to prevent the possible loss of value in coins. Therefore, it should be noted that the basic elements of monetary policy were developed through gold.

Although mercantilist policies were replaced over time by classical economics and new economic theories and practices such as the adoption of the gold standard that shaped the modern global economy, the importance of gold continued to exist.

Gold prices, like every commodity, are determined primarily by supply and demand dynamics. However, the supply-demand balance is insufficient to explain the fluctuations in gold prices, especially today. The main reason for this is that gold exhibits downward or upward mobility depending on economic instability, the existence of inflationary processes, changes in interest rates, geopolitical and political events. In summary, gold is a volatile asset. It may experience significant price fluctuations in the short and long term. These factors need to be closely monitored for investors to make informed decisions about buying, selling or holding gold.

Due to this important position of the gold market in terms of economies, the study made an analysis covering the period from January 3, 2005 to August 21, 2023 and tried to evaluate the economic dimensions of the volatility in gold prices.

The estimation of volatility in gold prices was conducted by considering the stationarity of the series. In order to ensure stationarity, the constancy of the error term variance was assessed through the implementation of the ARCH-LM test. The analysis encompassed an examination of the stationarity of the series, as well as an evaluation of the autocorrelation function and Cartesian graph. Furthermore, a unit root test was executed, and if the series was found to be non-stationary at the level, differencing was applied to achieve stationarity. The determination of the most suitable ARMA model was based on the analysis of the partial and autocorrelation functions. Subsequently, the ARCH effect was explored in the error squares of the identified ARMA model to ascertain the volatility of the gold price series. To model volatility, asymmetric models such as GARCH, EGARCH, and TGARCH were employed. The analysis indicated that the GARCH(1,1) model was the most appropriate. To evaluate the reliability of the model, the ARCH-LM test was repeated, revealing the disappearance of volatility in the model. Consequently, it was concluded that the GARCH(1,1) model effectively mitigates the impact of gold price volatility.

The objective of this study is to identify the optimal conditional heteroscedasticity models based on the daily return series data of the BIST 100 index. The volatility in the BIST 100 index return series was measured by considering the closing prices. Hence, it was determined that the GARCH(1,1) model is the most suitable model for elucidating the volatility of gold prices.

The research findings indicate that the volatility of the gold return series is not influenced by the leverage effect. This is evident from the asymmetry parameters derived from the TARCH and EGARCH models, which consider the asymmetry in volatility but fail to impose the required constraints. Nevertheless, the significance of the asymmetry parameters suggests the presence of asymmetric effects in the models.

The GARCH(1,1) model is deemed the most suitable for measuring the volatility of the gold return series.

Additionally, comparable findings can be found in other scholarly works. Şencan (2017) and Karabacak et al. (2014) conducted research on the gold return index within the context of the Turkish economy, employing various conditional heteroscedasticity models. Their investigations yielded a congruent outcome.

Both the Turkish economy and the global gold markets are in a critical economic parameter category in many respects. Gold markets are markets that are affected by global and national political and geopolitical events, and where the reflections of the decisions taken by both political authorities and economic policy makers can be followed very closely. The stability of the fluctuation in gold prices depends on many parameters, both nationally and globally. Additionally, considering gold as a safe investment alternative shows that the behavior of economic actors will also have an impact on the stability of gold prices.

It also has an impact on the expectations and decision-making processes of economic actors. Therefore, it is crucial to establish stable economic policies within the country to mitigate the effects of global political and geopolitical events. A stable market is essential in determining investor preferences and constructing a portfolio. This approach is expected to have a positive impact on the Turkish economy, which is highly sensitive and fragile, by reducing fluctuations in gold prices.

The relationship between volatility and risk perception is widely acknowledged. High volatility in economies leads to decreased confidence and creates a risky environment for investors. This is particularly evident in developing countries where fragility is high, resulting in reduced confidence in the economy and affecting investors' risk perception. The cycle of fragility and volatility deepens, leading to increased market fragility. As a result, volatility plays a crucial role in shaping investors' decision-making processes. In economies such as Türkiye, where gold markets are heavily influenced by political and economic decisions, it is imperative to develop policies that reduce market fluctuations and implement them. Therefore, studies aimed at comprehending volatility in gold markets are essential in guiding policy decisions.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

References

- Akel, V. and Gazel, S. (2015). Finansal Piyasa Riski Ve Altın Yatırımı: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1) , 335-350.
- Arduç, Ü. (2006). Bankacılık Sektöründeki Dalgalanmaların Otoregresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile İncelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi.
- Bams, W. F. M., Blanchard, G., Honarvar Gheysary, I., and Lehnert, T. (2017). Does oil and gold price uncertainty matter for the stock market?. *Journal of Empirical Finance*, 44, 270-285. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2017.07.003>
- Beckmann J.,Berger T. and Czudaj R., (2019). Gold price dynamics and the role of uncertainty. *Quantitative Finance, Taylor & Francis Journals*, vol. 19(4), 663-681.
- Bentes, Sonia R. (2015). Forecasting volatility in gold returns under the GARCH, IGARCH and FIGARCH frameworks: New evidence. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, Elsevier*, vol. 438(C), 355-364.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized auto regressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307-327. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(86\)90063-1](https://doi.org/10.1016/0304-4076(86)90063-1)
- Ding, Q., Huang, J., Gao, W., and Zhang, H. (2022). Does Political Risk Matter for Gold Market Fluctuations? A Structural VAR Analysis. *Research in International Business and Finance*, 60, Article ID: 101618, 1-15.
- Ejap, I.N.N., Azmi, N.N.K., Ariff, N.H.M. and Abdullah, N.H.A. (2022). Modelling and Forecasting Gold Price Return and Its Volatility. *Applied Mathematics and Computational Intelligence*, Volume 11, No.1, 399-411.
- Enders, W. (2004). *Applied econometric time series (Second ed.)*. John Wiley, New York.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Fang, L., Chen, B., Yu, H., and Qian, Y. (2018). The Importance Of Global Economic Policy Uncertainty in Predicting Gold Futures Market Volatility: A Garch-Midas Approach. *Journal of Future Markets*, 38 (3), 413-422.
- Gencer, Gaye H. and Musoglu, Z. (2014). Volatility Modeling and Forecasting of Istanbul Gold Exchange (IGE). *International Journal of Financial Research*, Vol. 5, No. 2; 2014, <http://dx.doi.org/10.5430/ijfr.v5n2p87>
- Giannellis, N., and Koukouritakis, M. (2019). Gold price and exchange rates: A panel smooth transition regression model for the G7 countries. *The North American Journal of Economics and Finance*, 49, 27-46.
- Gujarati, D.N. (2009). *Basic econometrics (Fifth ed.)*. New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Gürsakal, S. (2009). Varyans kırılması gözlemlenen serilerde garch modelleri: döviz kuru oynaklığı örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (32) , 319-337.

Hasanah, P., Nasir, S.Q. and Subchan (2019). Gold Return Volatility Modeling Using Garch. *Indonesian Journal of Mathematics Education*, Vol. 2, No. 1, 20-26.

Hossain, N., Troskie, C. G. and Guo, R., (2005). *Comparisons of The Ex Post Efficient Portfolios Under GARCH(1,1) Modeling and GARCH Model Extensions*. Proceedings of the 10th Annual International Conference on Industrial Engineering– Theory, Applications and Practice Clearwater, Florida, 419-425.

Karabacak, M. , Meçik, O. and Genç, E. (2014). Koşullu değişen varyans modelleri ile BİST 100 endeks getirisi ve altın getiri serisi volatilitésinin tahmini. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (1) , 79-90.

Kayral, İ. E. (2017). Estimating The Volatility of Turkey's Gold Market Index With Conditional Heteroscedasticity Models. *Journal of Management and Economics Research*, 15 (2) , 163-181. DOI: 10.11611/yead.264024

Korkmaz, T. and Çevik, E. (2009). Reel Kesim Güven Endeksi ile İMKB 100 Endeksi arasındaki dinamik nedensellik ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 38 (1) , 24-37.

Kurt Cihangir, Çiğdem, and Uğurlu, E. (2017). Altın Piyasasında Asimetrik Oynaklık: Türkiye İçin Model Önerisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 284–299.

Kutan, A. M. and T. Aksoy, (2004). Public Information Arrival and Gold Market Returns in Emerging Markets: Evidence from the Istanbul Gold Exchange. *Scientific Journal of Administrative Development*,2/1.

Li, X., Guo, Q., Liang, C. and Umar, M., (2023). Forecasting gold volatility with geopolitical risk indices. *Research in International Business and Finance*, vol. 64, 1-16.

Mapa, Dennis S., (2004), A Forecast Comparison of Financial Volatility Models: GARCH (1,1) is not Enough. *The Philippine Statistician*, Vol. 53, Nos. 1-4, 1-10.

Nargeleçekenler, M. (2011). Euro kuru satış değerindeki volatilitésinin arch ve garch modelleri ile tahmini. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54 (2), 153-179.

Nelson, D. B. (1991). Conditional heteroskedasticity in asset returns: a new approach. *Econometrica*, 59(2), 347-370. <https://doi.org/10.2307/2938260>

Özden, Ü. H. (2008). İMKB bileşik 100 endeksi getiri volatilitésinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 339-350.

Qian, Y., Ralescu, D. A. and Zhang, B., (2019). The analysis of factors affecting global gold price. *Resources Policy, Elsevier*, vol. 64, 1-9.

Sermaye Piyasası Kanunu, (1993). https://borsaistanbul.com/files/Kiyimli_Madenler_Borsalarinin_Kurulus_ve_Calisma_Esasleri_Hakkinda.pdf.

Songül, H. (2010). Otoresif Koşullu Değişen Varyans Modelleri: Döviz Kurları Üzerine Uygulama. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi.) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü, Ankara.

Sopipan, N., Sattayatham, P. and Premanode, B. (2012). Forecasting volatility of gold price using markov regime switching and trading strategy. *Journal of Mathematical Finance*, 2, 121-131.

Swain Anil Kumar and Samal Gouri Prava. (2017). Price Volatility In The Indian Gold Spot Market: An Econometric Analysis. *International Journal of Advanced Research*, 5 (Jan). 1932-1947. DOI: <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/2963>

Şencan, İ. (2017). BİST Altın Endeksi Oynaklığı Analizi ve Performans Ölçümü. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (107) , 10-24 . DOI: 10.33203/mfy.307170

Şengül, Z. (2023). Comparison of GARCH and SVRGARCH models: Example of gold return. *Journal Of Applied Microeconometrics*, 3(1), 23–35. <https://doi.org/10.53753/jame.2068>

Tokat, H. (2013). Altın, Döviz ve Hisse Senedi Piyasalarında Oynaklık Etkileşimi Mekanizmasının Analizi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (48) , 151-162.

Vengesai E., Rupande L., Tinotenda Muguto H. and Muzindutsi P. F., (2022). Country risk and the interaction between gold price and gold stock index return volatilities: evidence from the South African market. *International Journal of Trade and Global Markets*, vol. 15(1), 32-41.

Zakoian, J. (1994). Threshold Heteroskedastic Models. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18, 931-955.

2024, 13 (3), 1277-1291 | Araştırma Makalesi

Bankacılık Sektörüne Derin Öğrenme Yöntemiyle Bakış: BIST Banka Endeksi Hareket Yönlerinin Tahmini

Nazif Ayyıldız¹

Öz

Finansal sistemdeki temel oyuncular olan bankalar, ekonominin sağlıklı işleminde kritik bir rol oynamaktadırlar. Banka endeksleri ise, genellikle bir ülkenin finansal sektöründeki performansı yansıtarak ekonomik sağlığın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. BIST Banka Endeksi, Türkiye'nin önde gelen banka hisselerini içeren bir endeks olup, bankacılık sektörünün performansını temsil etmektedir. Diğer yandan, hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebilirliği, genellikle karmaşık ve değişken faktörlerle etkilenen bir konudur. Finansal piyasalarda tahmin amacıyla kullanılan temel analiz ve teknik analiz gibi geleneksel yöntemlere ek olarak, son dönemde çok sayıda makine öğrenimi yöntemi geliştirilmiştir. Makine öğrenimi yöntemleri, finansal serilerin doğrusal ve durağan olmayan özelliklerini ele alarak doğru tahminler yapabilmektedir. Tahmin uygulamalarındaki başarısı ile ön plana çıkan derin öğrenme yöntemi ise, büyük veri setlerini etkili bir şekilde işleyerek doğrusal olmayan ilişkileri belirlemede ve yüksek doğrulukla çıkarım yapabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin önde gelen banka hisselerini içeren BIST Banka Endeksi'nin hareket yönlerinin derin öğrenme yöntemi ile tahmin edilmesidir. Analizde, BIST Banka Endeksi'nin 01.01.2013-31.12.2023 dönemindeki haftalık kapanış değerleriyle birlikte, yine haftalık bazda elde edilen mevduat ve kredi faiz oranları, gecelik faiz oranları, mevduat ve kredi hacimleri, bankacılık sektörü aktif toplamı, döviz kurları (Dolar ve Euro) ve BIST 100 endeksi kapanış değerleri girdi verisi olarak kullanılmıştır. Her bir girdi değişkeni için 574 haftalık veri elde edilmiş olup toplam 5.740 adet veri analizde kullanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda, derin öğrenme yöntemi ile BIST Banka Endeksi'nin hareket yönleri %88,70 doğrulukta tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular, derin öğrenme yöntemi kullanılarak banka endeks hareket yönlerinin belirli bir seviyede doğru tahmin edilebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Piyasalar, Bankalar, BIST Banka Endeksi, Derin Öğrenme, Sınıflandırma

Ayyıldız, Nazif (2024). Bankacılık Sektörüne Derin Öğrenme Yöntemiyle Bakış: BIST Banka Endeksi Hareket Yönlerinin Tahmini, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1277-1291.

<https://doi.org/itobiad.1451709>

Geliş Tarihi	13.03.2024
Kabul Tarihi	08.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Öğr. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Suroç Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye, nazifayyildiz@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7364-8436

2024, 13 (3), 1277-1291 | Research Article

A Perspective on the Banking Sector with Deep Learning Method: Prediction of BIST Banking Index Movements

Nazif Ayyıldız¹

Abstract

Banks, the fundamental players in the financial system, play a crucial role in ensuring the healthy functioning of the economy. Bank indices are generally considered indicators of economic health, reflecting the performance of a country's financial sector. The BIST Bank Index, comprising leading bank stocks in Türkiye, represents the performance of the banking sector. On the other hand, predicting stock prices is often a complex issue influenced by various and variable factors. In addition to traditional methods such as fundamental and technical analysis used for forecasting in financial markets, numerous machine learning methods have been developed in recent years. Machine learning methods can effectively handle the non-linear and non-stationary characteristics of financial series, providing accurate predictions. Particularly, the deep learning method has gained prominence in prediction applications by efficiently processing large datasets and identifying non-linear relationships with high accuracy. The aim of this study is to predict the directional movements of the BIST Bank Index, which includes the leading bank stocks in Türkiye, using the deep learning method. The analysis incorporates weekly closing values of the BIST Bank Index from January 1, 2013, to December 31, 2023, along with weekly data on deposit and loan interest rates, overnight interest rates, deposit and loan volumes, total assets of the banking sector, exchange rates (USD and Euro), and BIST 100 index closing values. A total of 574 weeks of data were obtained for each input variable, resulting in the utilization of 5,740 financial data points in the analysis. The analysis revealed that the directional movements of the BIST Bank Index were predicted with an accuracy of 88.70% using the deep learning method. These findings demonstrate that the deep learning method can be effectively employed to predict the directional movements of bank indices with a certain level of accuracy.

Keywords: Financial Markets, Banks, BIST Bank Index, Deep Learning, Classification

Ayyıldız, Nazif (2024). A Perspective on the Banking Sector with Deep Learning Method: Prediction of BIST Banking Index Movements, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1277-1291.
<https://doi.org/itobiad.1451709>

Date of Submission	13.03.2024
Date of Acceptance	08.08.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Lecturer, Dr., Harran University, Suruç Vocational School, Department of Finance, Banking, and Insurance, Şanlıurfa, Türkiye, nazifayyildiz@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7364-8436

Giriş

Hisse senedi endeksleri, finansal piyasaların genel eğilimini ölçmek için kullanılan önemli bir referanstır. Borsa endekslerinin tahmin edilmesi yatırımcılar, karar vericiler ve ekonomi yöneticileri için yatırım kararını yönlendirmek, piyasa risklerini değerlendirmek ve makro düzeydeki maliye politikalarını analiz etmek açısından büyük önem taşımaktadır (Kanwal vd. 2022, s.1). Bu nedenle, borsa endekslerinin gelecekteki eğiliminin doğru bir şekilde öngörülmesi hem uygulayıcılar hem de araştırmacılar için sürekli olarak üzerinde durulan bir konudur. Bununla birlikte, hisse senedi fiyat hareketi, şirketlerin faaliyetleri ve bulunduğu sektör ve ülkedeki gelişmeler gibi çok sayıda faktörden etkilenir. Faktörlerin karmaşıklığı ve değişkenliği hisse senedi fiyat tahminini zorlu bir iş haline getirmektedir (Cui vd. 2023, s.1). Bununla birlikte, hisse senedi fiyatlarının hareket yönlerinin tahmin edilmesi, öncelikle piyasaya artan yatırım akışını teşvik ederek ekonomik büyüme katkı sağlayabilir. Ayrıca, yatırımcıların portföylerinde sağlıklı ayarlamalar yapmalarına ve en yüksek getiriye elde etmelerine yardımcı olacak etkili alım-satım stratejileri oluşturmalarına olanak tanıyabilir. Piyasa düzenleyicileri için doğru kararlar almak ve düzeltici önlemleri uygulamak konusunda rehberlik sağlayarak piyasanın adil ve etkin çalışmasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, işletme yöneticilerine, firma değerlerini maksimize etme konusunda doğru adımları atma fırsatı sunabilir (Mallikarjuna ve Rao, 2019, s.1-2).

Hisse senedi piyasalarındaki fiyat eğilimlerinin öngörülebilmesi, en uygun analiz yönteminin belirlenmesi ve eğilimlerin maksimum doğrulukla tahmin edilebilmesi ile doğrudan ilgilidir. Ancak, hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebilirliği konusu finans alanında hala tartışmalı bir konudur. Bu tartışma, 1970 yılında Eugene Fama tarafından ortaya atılan Etkin Piyasalar Hipotezi üzerinden yürütülmektedir. Etkin piyasalar hipotezine göre, hisse senedi fiyatları yeni bilgilerle belirlenmektedir, fiyatlar geçmiş bilgilerle tahmin edilememektedir ve rastgele bir yürüyüş izlemektedir. Ancak, bu hipotez ortaya atıldığından beri geçerliliği sorgulanmıştır. Diğer yandan sermaye piyasalarında, hisse senedi fiyatlarını tahmin etmek amacıyla temel analiz ve teknik analiz olmak üzere iki ana yöntem kullanılmaktadır. Temel analiz, finansal tabloların ve ekonomik göstergelerin detaylı bir şekilde analizini içerirken; teknik analiz, gelecekteki fiyatları tahmin etmek için geçmiş fiyat hareketlerini incelemeye dayanmaktadır. Temel ve teknik analiz yöntemlerine ek olarak, istatistiksel ve ekonometrik yöntemler arasında yer alan Otogresif Entegre Hareketli Ortalama, Mevsimsel Otogresif Entegre Hareketli Ortalama, Vektör Oto-Regresyon gibi modeller, menkul kıymet borsalarında zaman serilerinin tahmininde kullanılmaktadır. Ancak, bu doğrusal yöntemler, hisse senedi fiyatlarını etkileyen karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkileri tam olarak yakalama konusunda birtakım sınırlamalarla karşılaştıkları için çok başarılı oldukları söylenemez. Son yıllarda, borsa analizinde kullanılmak üzere çok sayıda makine öğrenimi yöntemi geliştirilmiştir. Tahmine dayalı modeller oluşturan makine öğrenimi, finansal serilerin doğrusal olmayan ve durağan olmayan özelliklerini ele alarak yüksek doğruluk performansı sergilemektedir. Yakın zamanda yapılan literatür taraması çalışmalarına göre, sinir ağları borsa tahmininde en sık kullanılan yaklaşımlar arasında yer almaktadır (Kumbure vd. 2022, s.22; Ayyıldız, 2023, s.54). Borsa verilerinin analizi ve tahmininde en fazla ön plana çıkan sinir ağı çeşidi ise derin öğrenmedir. Derin öğrenme, çok sayıda doğrusal ve doğrusal olmayan dönüşümden oluşan birden çok işlem katmanına sahip

derin bir yapı kullanarak verilerdeki üst düzey ilişkileri modellemeye çalışan bir makine öğrenimi dalıdır (Zhong ve Enke, 2019, s.2). Derin öğrenme modelleri, büyük hacimli verileri etkili bir şekilde işleme ve karmaşık doğrusal olmayan ilişkileri belirleme yetenekleri sayesinde doğrusal modeller ve geleneksel makine öğrenimi modellerinden daha yüksek performans göstermektedir (Najafabadi vd. 2015, s.2; Beniwal vd. 2024, s.1-2).

Bankalar, finansal sistemdeki temel oyuncular ve ekonominin sağlıklı işlemesi için kritik bir rol oynamaktadırlar. Banka endeksleri ise, genellikle bir ülkenin finansal sektöründeki performansı yansıtarak ekonomik sağlığın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. BIST Banka Endeksi, Türkiye'nin önde gelen banka hisselerini içeren bir endeks olup, bankacılık sektörünün performansını temsil etmektedir. Bu çalışmada, derin öğrenme yöntemi ile BIST Banka Endeksi'nin hareket yönlerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, BIST Banka Endeksi'nin 01.01.2013-31.12.2023 dönemindeki haftalık kapanış değerleriyle birlikte, yine haftalık bazda elde edilen para ve banka istatistikleri ile makroekonomik finansal göstergeleri girdi verisi olarak kullanılmıştır. Bu göstergeler arasında, mevduat ve kredi faiz oranları, gecelik faiz oranları, mevduat ve kredi hacimleri, bankacılık sektörü aktif toplamı, ile döviz kurları (Dolar ve Euro) ve BIST 100 endeksi kapanış değerleri yer almaktadır.

Literatür incelendiğinde, BIST Banka Endeksi'nde yer alan hisse senetlerinin gelecekteki hareket yönlerinin derin öğrenme yöntemi ile tahminine odaklanan sınırlı sayıda çalışma olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, doğrudan endeks değerleri üzerinden konuyu araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bankaların hisse senetlerinin ayrı ayrı incelendiği çalışmalarda, genellikle geçmiş veriler, teknik göstergeler veya finansal oranlar girdi verisi olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, haftalık kapanış değerlerinin yanı sıra, sektör performansları ve ekonomik gösterge niteliğindeki değişkenler girdi verisi olarak alınmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde, literatürde derin öğrenme modelleriyle banka hisse senetlerinin ve banka endekslerinin hareket yönlerinin tahminine odaklanan çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde araştırmada kullanılan veri seti ve uygulamada kullanılan derin öğrenme yöntemi tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular açıklanarak literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise, genel olarak elde edilen sonuçlar değerlendirilerek piyasa katılımcılarına, piyasa düzenleyicilere ve gelecekte benzer çalışma yapabilecek araştırmacılara çeşitli öneriler yapılmıştır.

Literatür Taraması

Çalışma kapsamında, derin öğrenme yöntemiyle banka hisse senetlerinin ve banka endekslerinin hareket yönlerinin tahminine odaklanan çalışmalar incelenmiştir. Bu bölümde incelenen çalışmalar, iki kısma ayrılarak sunulmuştur. İlk kısımda yabancı ülkelerde faaliyet gösteren bankaların hisse senetlerinin hareket yönlerinin tahminine odaklanan çalışmalar; ikinci kısımda ise Türkiye'de faaliyet gösteren ve BIST Bankacılık Endeksi ve bileşenleri özelinde gerçekleştirilen çalışmalar gruplandırılarak özetlenmiştir.

Yabancı ülkelerde konuya odaklanan çalışmalar incelendiğinde; Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinde uygulamaların yapıldığı görülmüştür. Söz konusu çalışmalardan biri olan Lin vd. (2009) çalışmasında, Çin’de 2000-2005 döneminde faaliyet gösteren 44 bankanın hisse senetlerinin hareket yönlerinin tahmini için iki farklı hibrit model önerilmiştir. Önerilen yaklaşımları doğrulamak için iki ayrı veri seti kullanılmıştır. Her iki veri kümesinde de finansal oranlardan oluşan giriş değişkenleri kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre, önerilen modellerden %83 ile %98 arasında yön tahmin doğruluğu elde edilmiştir. Çin’de konunun incelendiği farklı bir çalışma olan Jin (2023) çalışmasında ise, BAIDU endeksi kullanılarak bankacılık endeksinin hareket yönleri Uzun Kısa Süreli Hafıza (LSTM) modeli ile tahmin edilmiştir. Analizde, iki farklı veri seti denenmiştir. İlkinde yalnızca geçmiş veriler, ikincisinde ise geçmiş verilere ilave olarak Baidu Endeksi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda, standart bir LSTM modeline kıyasla duyarlılığa dayalı LSTM modelinin daha iyi tahmin performansı gösterdiği tespit edilmiştir. Hindistan’da konunun incelendiği Mahajan (2023) çalışmasında, Hindistan Borsası (NSE)’nda faaliyet gösteren HDFC Bank’ın hisse senedi fiyat hareketlerinin tahmininde tekrarlayan sinir ağları (RNN) ve LSTM derin öğrenme modelleri kullanılmıştır. 18 Mart 2022 ile 18 Mart 2023 dönemindeki günlük verilere ilave olarak bankacılık, ilaç, petrol, yazılım ve tekstil dahil olmak üzere çeşitli sektörlerden hisse senedi verileri girdi verisi olarak kullanılmıştır. Deneysel sonuçlara göre, kullanılan modellerden %96,5 ve %98,74 doğruluk performansı elde edilmiştir. Güney Afrika’da konunun incelendiği Mcwera ve Mba (2023) çalışmasında ise, Ocak 2012 ile Mart 2022 arasındaki dönemde faaliyet gösteren beş büyük Güney Afrika bankasının günlük hisse senedi hareket yönleri topluluk (hibrit) sınıflandırıcılar ile tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Günlük getirilerin yanı sıra finansal değişkenler (fiyat/kazanç oranları, temettü getirileri, piyasa değeri ve kazanç getirisi) girdi verisi olarak kullanılmıştır. Hibrit modellerin beş banka genelinde ortalama %92,4 doğruluk elde ettiği belirlenmiştir.

Türkiye’de Borsa İstanbul Banka Endeksi (BIST Banka) özelinde konuyu ele alan çalışmalar incelendiğinde; genellikle farklı derin öğrenme modelleri kullanıldığı ve belirli bankalar özelinde yön tahmin uygulamalarının yapıldığı görülmüştür. Söz konusu çalışmalardan biri olan Gündüz vd. (2017) çalışmasında, bir derin öğrenme modeli olan Evrişimsel Sinir Ağları (CNN) kullanılarak Garanti Bankası ve İş Bankası hisse senedi fiyatlarının günlük değişim yönlerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Girdi verisi olarak bireysel hisse senedi fiyatlarından ve dolar-altın fiyatlarından elde edilen teknik göstergeler kullanılmıştır. Hem fiyat hem de dolar-altın özellikleri kullanılarak yapılan deneylerde Garanti ve İş Bankası hisselerinin hareket yönleri sırasıyla %61 ve %57,4 doğruluk oranları ile tahmin edilmiştir. Borsa İstanbul’daki dokuz farklı banka hisse senedinin hareket yönlerine odaklanan Gündüz vd. (2018) çalışmasında, Uzun-Kısa Süreli Bellek (LSTM) modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda kullanılan modelin ortalama %54 doğrulukla tahmin yapabildiği tespit edilmiştir. İki farklı LSTM modelinin önerildiği Gündüz (2020) çalışmasında ise, Borsa İstanbul’da işlem gören dokuz farklı banka hissesinin saatlik hareket yönleri logaritmik ölçekli hisse senedi fiyatları ve on bir farklı teknik gösterge kullanılarak tahmin edilmiştir. Deneylere göre modellerin ortalama %57,3 doğrulukla tahmin yaptığı belirlenmiştir. Söz konusu dokuz bankaya odaklanan farklı bir çalışma olan Kilimci ve Duvar (2020) çalışmasında ise, Uzun Kısa Süreli Bellek, Tekrarlayan Sinir Ağları ve Evrişimsel Sinir Ağları modelleri kullanılmıştır. Deney

sonuçları, önerilen modellerle banka hisse senetlerinin yönlerinin %86,30, %77,82 ve %79,74 doğrulukla tahmin edilebileceğini göstermektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada BIST Banka Endeksi'nin hareket yönlerinin derin öğrenme yöntemiyle tahmin edilmesi amaçlanmıştır. BIST Banka Endeksi, Türkiye'nin önde gelen banka hisselerini içeren bir endeks olup, bankacılık sektörünün performansını temsil etmektedir. 2024 yılı itibarıyla BIST Banka Endeksi'nde dokuz bankaya ait on iki hisse senedi yer almaktadır. Söz konusu endekste bileşen olarak yer alan bankalar ve hisse senedi kodları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: BIST Banka Endeksi Bileşenleri

<i>Kodu</i>	<i>Bileşen Adı</i>
AKBNK	Akbank
ALBRK	Albaraka Türk
GARAN	Garanti Bankası
ICBCT	ICBC Türkiye Bank
SKBNK	Şekerbank
TSKB	Türkiye İsmail Kalkınma Bankası
HALKB	Halk Bankası
ISATR	İs Bankası
ISBTR	İs Bankası (B)
ISCTR	İs Bankası (C)
VAKBN	Vakıflar Bankası
YKBNK	Yapı ve Kredi Bankası

Kaynak: Borsa İstanbul (BIST).

Çalışma kapsamında, BIST Banka Endeksi'nin hareket yönleri tahmininde kullanılmak üzere; mevduat ve kredi faiz oranları, gecelik faiz oranları, mevduat ve kredi hacimleri, bankacılık sektörü aktif toplamı verileri ve döviz kurları (Dolar ve Euro) <https://evds2.tcmb.gov.tr> ve BIST Banka ile BIST 100 endekslerinin kapanış değerleri <https://tr.investing.com> adresinden çekilmiştir. Verilerin uyumu kontrol edilmiş ve değişkenlerin haftalık bazda ortak olarak yayınlandığı tarihsel dönem olarak, 01.01.2013-31.12.2023 dönemi uygun araştırma dönemi olarak belirlenmiştir. Söz konusu dönem içerisinde 574 haftalık veri bulunmaktadır. Uygulamada, her bir değişken için 574 veri kullanılmış olup çalışmanın toplam gözlem sayısı 5.740'tır. Veri setinin güvenilirliğini test etmek amacıyla; normallik, otokorelasyon, çoklu doğrusal bağıntı ve heteroskedasticity testleri gerçekleştirilmiştir. Normallik testi, verilerin normal dağıldığını; otokorelasyon analizi, hata terimlerinin bağımsız olduğunu; çoklu doğrusal bağıntı testi, bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon olmadığını ve heteroskedasticity analizi, hata terimlerinin sabit varyansa sahip olduğunu göstermiştir.

Derin öğrenme modelinin uygulama aşamasında, veri setinin uygun bir oranda eğitim ve test veri seti olmak üzere iki ayrı parçaya ayrılması gerekmektedir. Eğitim veri seti üzerinden öğrenen derin öğrenme modelinin yaptığı tahminler test veri seti ile karşılaştırılmakta ve tahmin performansı ölçülmektedir. Literatürde veri setinin hangi oranlara bölüneceği konusunda genel bir görüş birliği olmamakla birlikte, büyük veri

setleri için sınıflandırma süreçlerinde genellikle 80:20 oranının kullanılması önerilmektedir Kilimci ve Duvar (2020) ve Mahajan (2023) gibi benzer çalışmalarda da 80:20 oranının kullanıldığı gözlemlenmiştir. Literatürdeki öneriler ve benzer çalışmalar dikkate alınarak veri seti %80'i eğitim ve %20'si ise test verisi olmak üzere iki parçaya bölünmüştür. Modelde kullanılan hiper parametrelerin bulunması amacıyla bir optimizasyon işlemi de gerçekleştirilmiştir. Optimizasyonun ardından önce oluşturulan model eğitilmiş sonrasında gerçekleştirilen tahminler test amacıyla ayrılan veri seti ile karşılaştırılarak kullanılan derin öğrenme modelinin tahmin doğruluk performansı ölçülmüştür.

Finansal zaman serileri kullanılarak tahmin yapabildiği çeşitli derin öğrenme modelleri geliştirilmiştir. Söz konusu yöntemlerden biri olan H2O Derin Öğrenme Modeli, farklı algoritmaların iç içe kullanılması üzerine tasarlanmıştır. H2O Derin Öğrenme Modeli, karmaşık ilişkileri öğrenme yeteneği ve geniş veri setlerini etkili bir şekilde işleyebilme kapasitesiyle dikkat çekmektedir. H2O Derin Öğrenme Modeli; otomatik uyarlanabilir ağırlık başlatma, otomatik veri standardizasyonu, kategorik verilerin genişletilmesi, eksik değerlerin otomatik olarak işlenmesi, otomatik uyarlanabilir öğrenme oranları, çeşitli düzenleme teknikleri, otomatik performans ayarlama, yük dengeleme, ızgara arama, çapraz doğrulama, kontrol noktası oluşturma ve büyük veri kümeleri için farklı dağıtılmış eğitim modları gibi birçok farklı özelliğe sahiptir. Karmaşık yapılandırma işlemlerine ihtiyaç duymamakta ve maksimum performans alınması için modele optimizasyon işlemi uygulanabilmektedir (H2O, 2024).

H2O derin öğrenme modeli, ileri beslemeli bir mimariye sahiptir. Modeldeki temel birim, insan sinir hücrelerinin biyolojik olarak ilham aldığı bir model olan nörondur. İnsanlarda, nöronların çıkış sinyallerinin değişen güçleri sinaptik kavşaklar boyunca seyahat eder ve ardından bağlı bir nöronun etkinleştirilmesi için giriş olarak bir araya getirilir. Ağırlıklı kombinasyonların hesaplanmasında kullanılan formül Denklem (1)'de verilmiştir (Stetsenko, 2017, s.5).

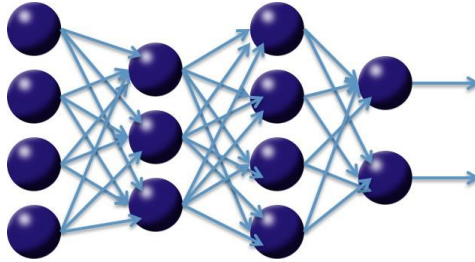
$$\alpha = \sum_{i=1}^n w_i x_i + b \quad (1)$$

Denklem (1)'de de ifade edildiği üzere modelde, ağırlıklı kombinasyon giriş sinyalleri bir araya getirilir ve ardından bağlı nöron tarafından iletilen bir çıkış sinyali $f(\alpha)$ oluşturulur. Şekil 1'de yer alan görselde de ifade edilen f , ağ boyunca kullanılan doğrusal olmayan etkinleştirme fonksiyonunu ve bias b , nöronun etkinleştirme eşliğini temsil Şekil 1'de yer

alan görselde de ifade edilen f , ağ boyunca kullanılan doğrusal olmayan etkinleştirme fonksiyonunu ve bias b , nöronun etkinleştirme eşiğini temsil etmektedir (Arora vd. 2015).

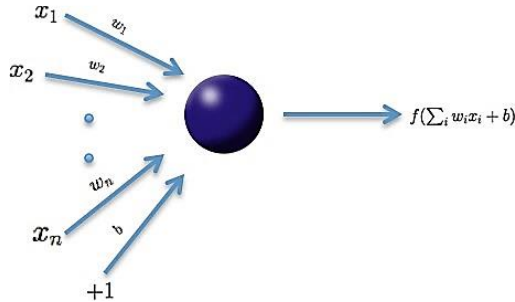
Şekil 1: Etkinleştirme Fonksiyonu

Çok katmanlı, ileri beslemeli sinir ağları, bir giriş katmanı ile başlayarak özellik uzayını eşleştirmek için bir dizi bağlantılı nöron biriminden oluşur (aşağıdaki görselde gösterildiği gibi). Ardından, nonlinearity içeren çok katmanlı katmanlar gelir ve çıkış uzayını eşleştirmek için bir lineer regresyon veya sınıflandırma katmanı ile sona erer. Modelin birimlerinin girişleri ve çıkışları, yukarıda tanımlanan tek bir nöronun temel mantığına uyar (Stetsenko, 2017).

Şekil 2: Çok Katmanlı, İleri Beslemeli Sinir Ağları

Her bir çıktı katmanının altında bias birimleri bulunmaktadır. Nöronları ve diğer nöronlarla olan bağlantıları belirleyen ağırlıklar, tüm ağın çıktısını tamamen belirler. Öğrenme, bu ağırlıkların etiketli eğitim verilerindeki hatayı en aza indirmek amacıyla adapte edildiğinde gerçekleşir. Denklem (1)'de ifade edildiği üzere, her eğitim örneği j için, amaç bir kayıp fonksiyonunu en aza indirmektir (Arora vd. 2015, s.9).

$$L(W, B | j) \quad (2)$$

Burada, W , N katmana sahip bir ağ için i ve $i + 1$ arasındaki katmanları bağlayan ağırlık matrisini gösteren $\{W_i\}_{1:N-1}$ koleksiyonunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, B , $i + 1$ katmanı için bias sütun vektörünü gösteren $\{b_i\}_{1:N-1}$ koleksiyonudur. Bu çok katmanlı sinir ağlarının temel çerçevesi, derin öğrenme görevlerini gerçekleştirmek için kullanılmaktadır (Candel ve Ledel, 2023, s.10).

Bulgular

Derin öğrenme yöntemleri ile ikili sınıflandırma yapıldığında, sınıflandırmanın değerlendirilmesinde karışıklık matrisine göre yapılmaktadır. İkili sınıflandırma için kullanılan karışıklık matrisi Tablo 2’de ifade edilmektedir (Han, Kamber ve Pei, 2012, s.364).

Tablo 2: İkili Sınıflandırma Karışıklık Matrisi

	Gerçek Pozitif Değer	Gerçek Negatif Değer
Öngörülen Pozitif Değer	Doğru Pozitif	Yanlış Negatif
Öngörülen Negatif Değer	Yanlış Pozitif	Doğru Negatif

Karışıklık matrisi tablosu, tahmin edilen sınıf ile gerçek sınıf arasındaki değerleri karşılaştırmak için kullanılmaktadır. Bu tablonun satırları, tahmin edilen sınıfları temsil ederken sütunlar gerçek sınıfları temsil eder. Doğru Pozitif ve Doğru Negatif, doğru bir şekilde sınıflandırılmış pozitif ve negatif örneklerin sayısını yansıtır. Yanlış Negatif ve Yanlış Pozitif ise sırasıyla yanlış bir şekilde sınıflandırılmış negatif ve pozitif örneklerin sayılarını gösterir. Bu matris, modelin performansını değerlendirmek için kullanılmaktadır (Chaurasia ve Tiwari, 2021, s.577).

Sınıflandırıcının performansının değerlendirilmesi, sınıflandırma modelinin oluşturulmasında ve seçiminde kritik bir rol oynamaktadır. Sınıflandırma performansının değerlendirilmesi amacıyla kullanılan en yaygın ölçüt doğruluk oranı olmakla beraber birçok farklı performans metriği de önerilmiştir. Bununla birlikte, bir sınıflandırıcının performansını değerlendirmek için hangi metriğin seçileceğine ilişkin uygulayıcılar arasında genel bir kılavuz bulunmamaktadır (Liu vd. 2014, s.4). Bu çalışma kapsamında performans değerlendirmesinde doğruluk metriği kullanılmış ancak diğer metriklerde hesaplanmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan ve hesaplanan metrikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Sınıflandırma Performans Metrikleri

Metrik	Formül
Doğruluk	$\frac{\text{Doğru Pozitif} + \text{Doğru Negatif}}{\text{Pozitif} + \text{Negatif}}$
Hata Oranı	$\frac{\text{Yanlış Pozitif} + \text{Yanlış Negatif}}{\text{Pozitif} + \text{Negatif}}$
Kesinlik	$\frac{\text{Doğru Pozitif}}{\text{Doğru Pozitif} + \text{Yanlış Pozitif}}$
Duyarlılık	$\frac{\text{Doğru Pozitif}}{\text{Doğru Pozitif} + \text{Yanlış Negatif}}$
F Ölçüsü	$2 * \frac{\text{Kesinlik} * \text{Duyarlılık}}{\text{Kesinlik} + \text{Duyarlılık}}$

Kaynak: Mcwera ve Mba (2023).

Sınıflandırma performansının değerlendirilmesinde en yaygın kullanılan ölçüt olan doğruluk metriği, toplam veri içindeki doğru sınıflandırılan örneklerin oranını ölçmektedir (Sokolova ve Lapalme, 2009, s.429). Sınıflandırma performansının değerlendirilmesinde kullanılan hata oranı metriği ise doğruluk oranının tersi olup, yanlış olarak sınıflandırılan örneklerin oranını ölçmektedir. Kesinlik metriği, pozitif olarak tahmin edilen örneklerin gerçekte pozitif olan örneklere oranını ölçmektedir.

Duyarlılık, doğru şekilde sınıflandırılan pozitif örneklerin doğru örneklere oranını ölçerken özgüllük, doğru şekilde sınıflandırılan negatif örneklerin oranını ölçmektedir. F Ölçüsü ise duyarlılık ve kesinlik değerleri arasındaki harmonik ortalamayı ifade etmektedir. 0 ile 1 arasında değer alan söz konusu metriklerinden hata oranının sıfıra yakın olması diğer metriklerin ise 1'e yakın olması performansın yüksekliğine işaret etmektedir (Gong, 2021, s.4). Derin öğrenme modeline ait tahmin performans sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Karışıklık Matrisi ve Performans Sonuçları

Endeks	Hareket Yönü	Gerçek Yükseliş	Gerçek Düşüş	Toplam
BIST Banka	Öngörülen Yükseliş	51	12	63
	Öngörülen Düşüş	1	51	52
	Toplam	52	63	115
<i>Doğruluk</i>	<i>Hata Oranı</i>	<i>Kesinlik</i>	<i>Duyarlılık</i>	<i>F-Ölçüsü</i>
%88,70	%11,30%	%98,08	%80,95	%88,70

Tablo 4'te yer alan karışıklık matrisi incelendiğinde; derin öğrenme modelinin BIST Banka Endeksi'nin 115 günlük hareketinden 51 yükseliş ve 51 düşüş hareketini doğru tahmin ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, derin öğrenme yöntemi kullanılarak BIST 100 endeksi %88,70 oranında doğrulukta tahmin edilmiştir. Derin öğrenme modeli 52 yükseliş hareketinden 51'ini; 63 düşüş hareketinden ise 51'ini doğru tahmin etmiştir. Dolayısıyla %98,08 kesinlik, %80,95 duyarlılık oranı elde edilmiştir. Kesinlik ve duyarlılık arasında bir denge sağlayan F-Ölçüsü ise %88,70 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda "yükseliş" ve "düşüş" sınıf tahminleri arasında iyi bir dengenin olduğu da görülmektedir.

Elde edilen bulgular, yabancı ülkelerde bankalar üzerine odaklanan benzer çalışmalar olarak Lin vd.. (2009), Mahajan (2023), Mcwera ve Mba (2023) çalışmaları ile BIST Banka Endeksi'ne odaklanan Gündüz vd. (2017), Gündüz vd. (2018), Gündüz (2020), Kilimci ve Duvar (2020) çalışmaları ile girdi verileri, derin öğrenme modeli ve elde edilen doğruluk oranları açısından karşılaştırıldığında çalışmanın bulgularının literatüre katkısı daha iyi anlaşılabilir. Söz konusu benzer çalışmalardan Çin'de konunun incelendiği Lin vd. (2009) çalışmasında, 2000-2005 döneminde faaliyet gösteren 44 bankanın hisse senetlerinin hareket yönlerinin tahmininde iki farklı hibrit model kullanılmıştır. Finansal oranlardan oluşan girdi değişkenlerinin kullanıldığı söz konusu çalışmada %83 ile %98 arasında değişen tahmin doğrulukları elde edilmiştir. Hindistan'da konunun incelendiği Mahajan (2023) çalışmasında, HDFC Bank'ın hisse senedi fiyat hareketlerinin tahmininde tekrarlayan sinir ağları ve uzun kısa süreli bellek modelleri kullanılmıştır. Günlük verilere ilave olarak bankacılık, ilaç, petrol, yazılım ve tekstil dahil olmak üzere çeşitli sektörlerden hisse senedi verilerinin girdi verisi olarak kullanıldığı çalışmada kullanılan modellerden %96,5 ve %98,74 oranında doğruluk performansı elde edilmiştir. Güney Afrika'da beş bankanın günlük hisse senedi hareket yönlerinin tahminine odaklanan Mcwera ve Mba (2023) çalışmasında ise, günlük verilerin yanı sıra finansal değişkenler (fiyat/kazanç oranları, temettü getirileri, piyasa değeri ve kazanç getirisi) girdi verisi olarak kullanılmış ve topluluk (hibrit) sınıflandırıcılar ile tahmin yapılmıştır. Kullanılan hibrit model ile beş banka genelinde ortalama %92,4 doğruluk oranı elde edilmiştir. Bu çalışmalara kıyasla, BIST Banka Endeksi'nin yön tahmininde elde edilen %88,70 doğruluk

oranı, uluslararası benzer çalışmalarla yakın seviyelerde bir doğruluk oranının yakalandığını göstermektedir.

BIST Banka Endeksi özelinde konuyu ele alan çalışmalarda; genellikle farklı derin öğrenme modelleri kullanılarak belirli bankalar özelinde yön tahmin uygulamaları yapılmıştır. Söz konusu çalışmalardan biri olan Gündüz vd. (2017) çalışmasında, bir derin öğrenme modeli olan evrişimsel sinir ağı kullanılarak Garanti ve İş Bankası hisse senedi fiyatlarının günlük hareket yönleri tahmin edilmiştir. Girdi verisi olarak bireysel hisse senedi fiyatları ve dolar-altın fiyatlarından elde edilen teknik göstergeler kullanılarak Garanti ve İş Bankası hisselerinin hareket yönleri sırasıyla %61 ve %57,4 doğrulukla tahmin edilmiştir. BIST Banka Endeksi'ndeki dokuz farklı banka hisse senedinin hareket yönüne odaklanan Gündüz vd. (2018) çalışmasında, Uzun-Kısa Süreli Bellek (LSTM) modeli kullanılmış ve ortalama %54 doğruluk oranına elde edilmiştir. Söz konusu dokuz hisseye odaklanan Gündüz (2020) çalışmasında ise, iki farklı LSTM modelinde hisse senetlerinin saatlik hareket yönü logaritmik ölçekli hisse senedi fiyatları ve teknik göstergeler kullanılarak tahmin edilmiştir. Kullanılan modellerin ortalama %57,3 doğrulukla tahmin yaptığı belirlenmiştir. Söz konusu dokuz banka hisse senedine odaklanan farklı bir çalışma olan Kilimci ve Duvar (2020) çalışmasında ise, uzun kısa süreli bellek ağları, tekrarlayan sinir ağları, evrişimli sinir ağları modelleri kullanılmıştır. Kullanılan modellerle banka hisse senetlerinin yönü %86,30, %77,82 ve %79,74 doğrulukla tahmin edilmiştir. BIST Banka Endeksi bileşenlerinin incelendiği önceki çalışmalarda elde edilen ortalama doğruluk oranı %68'dir. Buna karşın, bu çalışmada, kullanılan girdi değişkenlerinin çeşitliliği ve derin öğrenme modellerinin optimizasyonu ile %88,70 doğruluk oranına ulaşılarak üstün bir tahmin performansı elde edilmiştir. Elde edilen bu yüksek doğruluk oranı, BIST Banka Endeksi'nin hareket yönlerinin tahmininde daha güvenilir ve etkili modellerin geliştirilmesi için önemli bir referans noktası olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Hisse senedi alım satımı, global bir borsa platformunda milyonlarca aktif yatırımcının katılımıyla gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreç, halka açık şirketlerin hisselerinin işletme politikaları, makroekonomik etkiler, küresel dinamikler, teknolojik gelişmeler ve yatırımcı tercihleri gibi bir dizi faktör tarafından etkilendiği için oldukça karmaşıktır. Bununla birlikte sermaye piyasalarında, hisse senedi fiyatlarını tahmin etmek için kullanılan iki temel analiz yöntemi bulunmaktadır: temel analiz ve teknik analiz. Temel analizde, ekonomi, sektör ve firma analizleri ile gerçek değer belirlenmekte ve bu değer, piyasa fiyatı ile karşılaştırılarak alım veya satım kararı verilmektedir. Diğer taraftan, teknik analizde, ekonomi ve sektör analizi yapmadan, sadece geçmiş fiyat hareketleri ve işlem hacmi gibi verilere dayanılarak gelecekteki fiyat hareketleri tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Son yıllarda bilgisayar ve yapay zekâ tabanlı makine öğrenmesi teknikleri de sermaye piyasalarında tahmin amacıyla kullanılmaktadır. Makine öğrenimi yöntemleri arasında ise, büyük miktarda veriye dayanarak karmaşık ilişkileri tespit etme ve öğrenme yeteneği ile derin öğrenme öne çıkmaktadır. Derin öğrenme, yüksek boyutlu zaman serilerindeki karmaşık ilişkileri ve eğilimleri tespit etme kapasitesinden dolayı finansal piyasalarda etkili bir analitik tahmin yöntemi olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, derin öğrenme yöntemi ile Türkiye'nin önde gelen banka hisselerini içeren BIST Banka Endeksi'nin hareket yönlerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Analizde, BIST Banka Endeksi'nin 01.01.2013-31.12.2023 dönemindeki haftalık kapanış değerleriyle birlikte, yine haftalık bazda elde edilen mevduat ve kredi faiz oranları, gecelik faiz oranları, mevduat ve kredi hacimleri, bankacılık sektörü aktif toplamı, döviz kurları (Dolar ve Euro) ve BIST 100 endeksi kapanış değerleri girdi verisi olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda, BIST Banka Endeksi'nin hareket yönleri %88,70 oranında doğrulukta tahmin edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç, literatürdeki benzer araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırıldığında daha anlamlı hale gelebilir. Bu bağlamda, elde edilen %88,70 doğruluk oranıyla, yabancı ülkelerde banka endeksleri üzerine yapılan benzer çalışmalara yakın bir tahmin performansına ulaşılırken; BIST Banka Endeksi'ne odaklanan çalışmalardan daha üstün bir tahmin performansı elde edildiği görülmüştür. Bu durumun ise, kullanılan girdi değişkenleri ve derin öğrenme modellerinin farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, derin öğrenme yöntemi kullanılarak Türkiye'nin önde gelen banka hisselerini içeren BIST Banka Endeksi'nin hareket yönlerinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. BIST Banka Endeksi'nin 01.01.2013-31.12.2023 dönemindeki haftalık kapanış değerleri ile birlikte, yine haftalık bazda elde edilen mevduat ve kredi faiz oranları, gecelik faiz oranları, mevduat ve kredi hacimleri, bankacılık sektörü aktif toplamı, döviz kurları (Dolar ve Euro) ve BIST 100 endeksi kapanış değerleri analizde girdi verisi olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda, BIST Banka Endeksi'nin hareket yönleri %88,70 doğruluk oranıyla tahmin edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, literatürdeki benzer araştırmalarla karşılaştırıldığında daha anlamlı hale gelebilir. Bu bağlamda, elde edilen %88,70 doğruluk oranıyla, yabancı ülkelerde banka endeksleri üzerine yapılan benzer çalışmalara yakın bir tahmin performansına ulaşılırken; BIST Banka Endeksi'ne odaklanan çalışmalardan daha üstün bir tahmin performansı elde edildiği görülmüştür.

Elde edilen bulgular, derin öğrenme yöntemi ile banka endeks hareket yönlerinin belirli bir seviyede doğru tahmin edilebileceğini göstermektedir. Bu ise; banka yatırımcıları, banka yöneticileri ve devlet için çeşitli avantajlar sunabilir. Banka yatırımcıları için, doğru endeks tahminleri daha sağlam yatırım stratejileri oluşturmalarına yardımcı olabilir ve riskleri minimize etme konusunda rehberlik edebilir. Ayrıca, doğru tahminler, yatırımcılara hızlı karar alma yeteneği kazandırarak yatırımcıların piyasa koşullarına daha etkili bir şekilde adapte olmalarını sağlayabilir. Banka yöneticileri için, bu bulgular stratejik planlama süreçlerinde rehberlik ederek gelecekteki ekonomik koşulları daha iyi değerlendirme fırsatı sunabilir. Devlet açısından ise, doğru endeks tahminleri ekonomik büyümeyi destekleyebilir, düzenleyicilere rehberlik edebilir ve finans sektöründeki güçlü performans genel ekonomiye yansyarak ekonomik kalkınmaya katkı sağlayabilir.

Elde edilen sonuçlarla birlikte, çalışmanın belirli kısıtları da göz önüne alınmalıdır. Bu kısıtlar arasında, uygulamanın belirli bir dönem aralığına odaklanması, haftalık verilerin kullanılması, teknik göstergelerin ihmal edilmesi ve tek bir modelle tahmin yapılması gibi faktörler bulunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, mevcut literatürde bulunan çeşitli teknik göstergelerle birlikte farklı sektörel verilerin girdi değişkenleri olarak entegre edilmesi, tahmin yönteminin doğruluk oranını artırabilir. Hibrit modellerin tahmin süreçlerinde kullanılması, daha etkili ticaret stratejilerinin oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, sadece belirli bir dönem veya endeksle sınırlı

kalmaksızın, farklı dönemler ve/veya farklı borsa endeksleri üzerinde uygulamaların gerçekleştirilmesi önerilebilir. Bu önerilen yaklaşımlar, finansal piyasalarda daha güvenilir ve koşullara uygun tahminler elde etme konusunda araştırmacılara ve uygulayıcılara yeni perspektifler sunabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / ift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
ıkar atışması	çıkar atışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Arora, A., Candel, A., Lanford, J., Ledel, E., & Parmar, V. (2015). Deep Learning with H2O. H2O.ai, Erişim Tarihi:22.02.2024, DeepLearning_Vignette.pdf(h2o-release.s3.amazonaws.com)

Ayyıldız, N. (2023). *Prediction of Stock Market Index Movements with Machine Learning*. Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub354>

Beniwal, M., Singh, A. & Kumar, N. (2024). Forecasting Multistep Daily Stock Prices for Long-Term Investment Decisions: A Study of Deep Learning Models on Global Indices", *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 129, DOI:10.1016/j.engappai.2023.107617

Borsa İstanbul-BIST (2024), BIST Banka Endeks Bileşenleri, Erişim Tarihi: 18.02.2024, <https://www.borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/264/bist-banka>

Candel, A. & Ledel, E. (2015). Deep Learning with H2O. H2O.ai, Erişim Tarihi:27.02.2024, DeepLearning_Vignette.pdf (h2o-release.s3.amazonaws.com)

Chaurasia, A. & Tiwari, R.K. (2021). Stock Price Prediction using Various Machine Learning. *International Journal of Advances in Engineering and Management*. 3(1):573-581, DOI: 10.35629/5252-0301573581

Cui, C., Wang, P., Li, Y. & Zhang, Y. (2023), McVCsB: A New Hybrid Deep Learning Network for Stock Index Prediction, *Expert Systems with Applications*, 232, DOI:10.1016/j.eswa.2023.120902

Fama, E.F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *Journal of Finance*, 25 (2), 383-417, DOI:10.2307/2325486

Gong, M. (2021). A Novel Performance Measure for Machine Learning Classification. *International Journal of Managing Information Technology*, 13(1), 11-19. DOI:10.5121/IJMIT.2021.13101

Gündüz, H., Cataltepe, Z. & Yaslan, Y. (2017). Stock Market Direction Prediction using Deep Neural Networks, *25th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*, Antalya, Türkiye, 1-4, DOI:10.1109/SIU.2017.7960512

Gündüz, H., Yaslan, Y. & Çataltepe, Z (2018). Stock Market Prediction with Deep Learning Using Financial News, *26th IEEE Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*, IEEE, New York, Amerika Birleşik Devletleri

Gündüz, H (2020). Stock Market Prediction with Stacked Autoencoder Based Feature Reduction. *28th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*. DOI:10.1109/siu49456.2020.9302391

H2O (2024), H2O Deep Learning (Neural Networks), Erişim Tarihi:25.02.2024, <https://docs.h2o.ai/h2o/latest-stable/h2o-docs/data-science/deep-learning.html>

Jin, S. (2023). Sentiment-Driven Forecasting LSTM Neural Networks for Stock Prediction-Case of China Bank Sector, *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, 14(11), 2023. DOI:10.14569/IJACSA.2023.0141101

Lin,S.W., Shiue,Y.R, Chen,S.C. & Cheng,H.M. (2009), Applying Enhanced Data Mining Approaches In Predicting Bank Performance: A Case of Taiwanese Commercial Banks, *Expert Systems with Applications*, 36(9), 11543-11551, DOI:10.1016/j.eswa.2009.03.029.

Kanwal, A., Lau,M.F., P.H. Ng,S., Sim,K.Y. & Chandrasekaran,S. (2022). BiCuDNNLSTM-1dCNN-A Hybrid Deep Learning-Based Predictive Model for Stock Price Prediction, *Expert Systems with Applications*, 202, DOI:10.1016/j.eswa.2022.117123.

Kilimci Z. H. and Duvar, R. (2020). An Efficient Word Embedding and Deep Learning Based Model to Forecast the Direction of Stock Exchange Market Using Twitter and Financial News Sites: A Case of Istanbul Stock Exchange (BIST 100), *IEEE Access*, 8, 188186-188198, DOI:10.1109/ACCESS.2020.3029860

Kumbure, M.M., Lohrmann C., Luukka, P.& Porras, J. (2022). Machine Learning Techniques and Data for Stock Market Forecasting: A literature Review, *Expert Systems with Applications*, 197, DOI:10.1016/j.eswa.2022.116659.

Liu, Y, Zhou, Y. Wen, S. & Tang, C. (2014), A Strategy on Selecting Performance Metrics for Classifier Evaluation", *International Journal of Mobile Computing and Multimedia Communication*,, 6, 20-35 DOI:10.4018/IJMCMC.2014100102

Mahajan, S. Anand, P. K. Sarangi & A. K. Sahoo, (2023) Escalate the Returns With ML-Based Technical Analysis: Next Day Closing Price Prediction Using RNN and LSTM Models, *3rd International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)*, 261-266, DOI:10.1109/ICACITE57410.

Mallikarjuna, M.& Rao, R.P. (2019), Evaluation of Forecasting Methods from Selected Stock Market Returns. *Financ Innov*, 5, 40. DOI:10.1186/s40854-019-0157-x

Mcwera, A. & Mba, J. C., (2023). Predicting Stock Market Direction in South African Banking Sector Using Ensemble Machine Learning Techniques. *Data Science in Finance and Economics*, 3(4): 401-426. DOI:10.3934/DSFE.2023023

Najafabadi, M. M., Villanustre, F., Khoshgoftaar, T. M., Seliya, N., Wald, R., & Muharemagic, E. (2015). Deep Learning Applications and Challenges in Big Data Analytics. *Journal Of Big Data*, 2(1), 1-21. DOI:10.1186/s40537-014-0007-7

Sokolova, M. & Lapalme, G. (2009). A Systematic Analysis of Performance Measures For Classification Tasks. *Information Processing & Management*. 45. 427-437. DOI:10.1016/j.ipm.2009.03.002

Stetsenko, P. (2017), Machine Learning with Python and H2O, Fifth Edition, Erişim Tarihi: 28.02.2024, DeepLearning_Vignette.pdf (h2o-release.s3.amazonaws.com)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2024). TCMB Bankacılık Verileri, Erişim Tarihi:20.02.2024,<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Bankacilik+Verileri/>

Zhong, X., & Enke, D. (2019). Predicting the Daily Return Direction Of The Stock Market Using Hybrid Machine Learning Algorithms, *Financial Innovation*, 5. DOI:10.1186/s40854-019-0138-0.

Uluslararası İlişkilerin Kültürel Boyutunu Yeniden Düşünmek: Kültürel Diplomasi ve Kamu Diplomasisi Kavramlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi

Cem Savaş¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Uluslararası İlişkiler literatüründe çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi kavramlarını tanımlamak ve bu iki kavram arasındaki ilişkileri incelemektir. Devletlerin belirli dış politika hedeflerine ulaşmak için kültürü araçsallaştırdığı çeşitli yollarla tarihsel olarak ilişkilendirilen bir alan olarak kültürel diplomasi, bir devletin kültürününün dış politika hedeflerini desteklemek için konuşlandırılmasını vurgulamaktadır. *Kültürel diplomasi* günümüzde uluslararası bir etki yaratmak için başvurulan temel araçlardan biridir. Birçok yazar ve araştırmacı tarafından kamu diplomasisinin alt alanlarından birine ya da bununla ilgili bir teknik yönetime indirgenen kültürel diplomasi, aslında kamu diplomasisinin tarihsel temelini teşkil eden bir kavramdır ve kamu diplomasisi tarihsel düzlemde kültürel diplomasinin içinden doğmuştur. Bu çerçevede, çalışmada kamu diplomasisinin *öncülü* olarak tanımlanabilecek olan kültürel diplomasinin temel nitelikleri üstünde durulacak ve uluslararası ilişkilerin kültürel boyutları ele alınacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde kamu diplomasisinin bir *öncülü* olarak kültürel diplomasinin temel nitelikleri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, küreselleşme koşulları altında kültürel diplomasi kavramının edindiği yeni boyutlar tartışılacaktır. Son bölümde ise, kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi kavramları arasındaki benzerlik ve farklılıklar eleştirel bir perspektif çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Uluslararası İlişkiler, Kültür, Dış Politika.

Savaş, Cem (2024). Uluslararası İlişkilerin Kültürel Boyutunu Yeniden Düşünmek: Kültürel Diplomasi ve Kamu Diplomasisi Kavramlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1292-1309. <https://doi.org/itobiad.1428503>

Geliş Tarihi	30.01.2024
Kabul Tarihi	12.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

2024, 13 (3), 1292-1309 | Research Article

Rethinking the Cultural Dimension of International Relations: A Comparative Analysis of the Concepts of Cultural Diplomacy and Public Diplomacy

Cem Savaş¹

Abstract

The aim of this study is to define the concepts of cultural diplomacy and public diplomacy, which are often used interchangeably in the International Relations literature, and to examine the relationships between these two concepts. As a field historically associated with the various ways in which states have instrumentalized culture to achieve specific foreign policy goals, cultural diplomacy emphasizes the deployment of a state's culture in support of its foreign policy objectives. Cultural diplomacy continues to function as one of the main tools for creating international influence today. Cultural diplomacy, which has been reduced to one of the subfields of public diplomacy or a technical method related to it by many writers and researchers, is actually a concept that forms the historical basis of public diplomacy, and public diplomacy emerged from cultural diplomacy on a historical level. In this context, the study will focus on the basic characteristics of cultural diplomacy, which can be defined as the predecessor of public diplomacy, and the cultural dimensions of international relations will be discussed. The first part of the study will focus on the basic characteristics and historical development of cultural diplomacy as a predecessor of public diplomacy. In the second part, the new dimensions of the concept of cultural diplomacy under the conditions of globalization will be discussed. In the last section, the similarities and differences between the concepts of cultural diplomacy and public diplomacy will be examined within the framework of a critical perspective.

Keywords: Cultural Diplomacy, Public Diplomacy, International Relations, Culture, Foreign Policy.

Savaş, Cem (2024). Rethinking the Cultural Dimension of International Relations: A Comparative Analysis of the Concepts of Cultural Diplomacy and Public Diplomacy, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1292-1309.

<https://doi.org/itobiad.1428503>

Date of Submission	30.01.2024
Date of Acceptance	12.08.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assistant Professor, Yeditepe University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Political Science and International Relations (FR), İstanbul, Türkiye, e-mail: cem.savas@yeditepe.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8620-6514.

Giriş

Günümüzde uluslararası planda yürütülen nüfuz (etki, *influence*) politikalarının temel zorluklarından biri, belirli diplomatik pozisyonları meşrulaştırmak için yabancı kamuoyunun desteğini kazanma ihtiyacıdır (Melissen, 2011, s. 5). Bu bağlamda modern diplomasi de 19. yüzyıldan itibaren uluslararası düzlemde bir nüfuz (etki) meydana getirmek için gazeteciler veya yabancı basın muhabirleriyle düzenli temaslar kurulması yoluyla *kamusal* bir boyut kazanmıştır (Lequesne, 2017, s. 184). Her şeyden önce, Uluslararası İlişkiler alanının kültür sorunsalı açısından nasıl ele alınabileceği bu çalışmaya yön veren sorunsallardan biri olarak ifade edilmelidir. Uluslararası İlişkiler disiplini ile kültür arasındaki bağları değerlendirmek, Soğuk Savaş sonrası dönemde kültürle ilgili sorunların diplomasi alanında oynadığı rollerin ve kültürün kazandığı yeni anlamların incelemesini gerektirmektedir. Bu sebeple, Uluslararası İlişkiler disiplininde sıklıkla gözden kaçırılan diplomasi, kültür ve nüfuz arasındaki bağlantılardan yola çıkarak “uluslararası kültürel ilişkiler” üzerine düşünmek gerekir.

Bu noktadan bakıldığında, kültürel diplomasi bir “diplomasi alanı” olarak giderek öne çıkmaktadır (Raymond, 2000, s. 11). Kültürel diplomasi son on yıllarda önem kazanmış olsa da hâlâ *hafife alınan* bir diplomatik faaliyet alanı gibi görünmektedir (Mark, 2010, s. 62; Pajtinka, 2014, s. 95). Kültürel diplomasi; Uluslararası İlişkiler disiplini ve özellikle de Uluslararası İlişkiler Kuramları bağlamında genel olarak ihmal edilmiş ve kapsam itibarıyla salt devletlerarası ilişkilerin meydana getirdiği bir boyutta incelenmiştir (Mark, 2009, s. 2; Ekşi, 2014, s. 129). Brian Hocking ve Donna Lee'nin (2011, s. 660) belirttiği gibi, Uluslararası İlişkiler çalışmalarında genel olarak diplomasinin teorileştirilmesinin yokluğuna işaret edebiliriz. Örneğin realizm bağlamında bu, her şeyden önce diplomasinin bağlamı ve diplomatların rolleri, aktörler olarak egemen devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin incelenmesiyle ilintili bir “ontolojik fikir birliği”ne işaret etmiştir.

Oysa, kültür önemli bir yumuşak güç (*soft power*) kaynağı olmaya devam ettiği ölçüde, *kültürel diplomasi* ya da *kültür diplomasisi* günümüz uluslararası ilişkilerinde etki yaratmanın ana araçlarından biri olarak işlev görmektedir. İlk bakışta kültürel diplomasi, kamu diplomasinin herhangi bir *alt çeşidi*, *alt alanlarından biri* ya da *teknik yöntemi* olarak gözükmektedir (Mark, 2009, s. 1; Ekşi, 2014, s. 128; Karadağ, 2016, s. 87-95; Demir, 2012, s. 71). Bununla birlikte kültürel diplomasi kamu diplomasinin tarihsel temelini teşkil eden bir kavram olarak ifade edilmelidir. Çalışmanın dayandığı bu temel argümandan hareketle, kamu diplomasini tam olarak anlamak için kültürel diplomasinin kökenleri, tarihsel evrimi ve küreselleşme ile birlikte kazandığı yeni anlamlar analiz edilecektir. Bu çalışmanın amacı, literatürde çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi kavramlarını tanımlayarak açıklamak ve iki kavram arasındaki ilişkileri incelemektir. Kamu diplomasisi, yumuşak güç ve kültürel dış politikanın etkisi için önemli bir araç olarak görülebilir. Öte yandan, kamu diplomasisi, tarihsel olarak kültürel diplomasinin içinden doğmuştur. Yöntem olarak kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi kavramlarına dayalı bir literatür taraması sunan bu çalışma, kültürel diplomasinin temel özellikleri üstünde duracak ve uluslararası ilişkilerin kültürel boyutlarını ele alacaktır. Bu doğrultuda, birinci bölümde kamu diplomasinin bir *öncülü* olarak kültürel diplomasinin temel nitelikleri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, küreselleşme koşulları altında kültürel diplomasi kavramının edindiği yeni boyutları tartışılacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise, kültürel diplomasi ve kamu

diplomasisi kavramlarını karşılaştırmalı bir analiz etrafında incelenip bu iki kavram arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınacaktır.

Kamu Diplomasisinin Öncülü Bir Kavram Olarak Kültürel Diplomasiinin Temel Nitelikleri ve Tarihsel Gelişimi

Berridge ve Lloyd (2012, s. 87) tarafından “*bir devletin yurtdışındaki kültürel başarılarının teşviki*” olarak özetlenen kültürel diplomasi, Uluslararası İlişkiler literatüründe son derece *moda* bir terim olan kamu diplomasisine şekil vermiş *öncül* bir kavram olarak ele alınmalıdır. Kamu diplomasisi terimi, eski ABD Büyükelçisi ve Tufts Üniversitesi Edward R. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi Dekanı Edmund Gullion tarafından 1960’ların ortalarında ortaya atılmıştır. Gullion tarafından kamuoyu üzerinde bir etki biçimi olarak tanımlanan kamu diplomasisi kavramı, ABD’nin Soğuk Savaş sırasındaki haber yayıncılığı faaliyetlerinin yanı sıra bazı kültürel ve değişim programlarını açıklamak için tasarlanmıştı (Cull, 2008b, s. 259-260). Kamu diplomasisi kavramının temel niteliklerini bütünsel bir şekilde anlamak için her şeyden önce, kültürel diplomasiinin kökenlerini ve gelişimini kısaca incelemek gerekir. Kamu diplomasisi ya da bir diğer tabirle *kamuoyu diplomasisinin* kökleri, Fransız Devrimi’nden sonra milliyetçilik ve liberalizmin Avrupa kıtasındaki kamuoylarına etki ettiği ve modern anlamda kültürel diplomasiinin ortaya çıktığı 19. yüzyıla kadar götürülebilir. Bu dönemde Avrupa ülkeleri, resmî kurumlar ve elçiliklerin dışında kamuoylarıyla doğrudan bir biçimde iletişim kurmanın önemini keşfetmişlerdi. Bu durum, daha sonraki dönemlerde, net bir şekilde ifade edilen kültürel diplomasiinin bir habercisidir (İskit, 2011, s. 120-121).

Kültürel diplomasi tanımlarında bazen kafa karışıklığına da sebep olan bir çeşitlilik bağlamında, “kamu diplomasisi”, “kültürel uluslararası ilişkiler”, “ulus markalama” (*nation branding*) ve “propaganda” gibi birçok kavram ile karşılaşmak mümkündür. Aslında, kültürel diplomasi tüm bu birbirinden farklı kavramların hiçbirisiyle eşanlamlı değildir (Mark, 2010, s. 65). Öncelikle, kültürel diplomasi kavramı, devletlerin belirli dış politika hedeflerine ulaşmak için kültürü araçsallaştırdığı çeşitli yollarla tarihsel olarak ilişkilendirilen bir alana işaret eder (Pajtinka, 2014, s. 96). Hans-Jürgen Lüsebrink’e (2015, s. 12) göre, “*bir siyasi eylem alanı olarak kültürel diplomasi hem dış politikanın hem de kültür politikasının bir parçasıdır. Dolayısıyla kültürel diplomasi, her biri bir gelenek ve çok daha uzun bir geçmişe sahip iki siyasi alanın kesiştiği noktada konumlanmıştır*”. Bu tanımlamanın yanı sıra, aslında ülkelerin kültürel referanslarının çeşitliliği, farklı ilgi ve öncelikleri ile ülkelerin teşkilatlarının yapısından kaynaklanan birçok kültürel diplomasi tanımına rastlamak mümkündür. Kültürel diplomasiyi dış politika çıkarlarının merkezine yerleştiren yaklaşımlara ek olarak, ülkeler arasındaki kültürel alışverişi, karşılıklılığı ve diyalogu vurgulayan tanımları da literatürde bulmak mümkündür. Örneğin, Milton C. Cummings (2003, s. 1), kültürel diplomasiyi “*karşılıklı anlayışı geliştirmek için uluslar ve halklar arasında fikir, bilgi, sanat ve kültürün diğer yönlerinin değiş tokuşu*” olarak ele almıştır. Bu kültürel diplomasi tanımı, literatürde en fazla atıf yapılanlar arasındadır. Benzer biçimde, Cummings’e göre kültürel diplomasi, “*devletler ve onların halkları arasında fikirlerin, bilgi, sanat ve diğer kültürel öğelerin değişimiyle karşılıklı anlayış*”ı beslemektedir (aktaran Ekşi, 2014, s. 130).

Dolayısıyla hem devlet hem de devlet dışı kurumların önemli rol oynadığı kültürel diplomasi ile doğrudan ilgili olan “örgütlü kültürel bağlar” dan bahsetmek gerekir (Mark, 2010, s. 670). Gerçekten de kültürel diplomasi, “kamu diplomasisi” ve “ulus markalama” gibi çeşitli çağdaş nüfuz yaklaşımlarının üzerine inşa edildiği kültürel etki politikalarının

bir mirasını temsil etmektedir (Pahlavi, 2013, s. 554). Öte yandan, kültürel diplomasi, esasen uluslararası arenayı kültürel kaynaklar aracılığıyla yönetme girişimini ifade ettiği ölçüde “kültürel güç” kavramıyla ilintili hâle gelir. Gerçekten de kültürel güç, diğer uluslara bir ülkeye ait fikirleri ya da başarıları örnek almaları ve bu ülkenin dilini daha çok konuşmaları için ilham verme kapasitesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan, Philip H. Coombs (1964, s. 158), kültürü “*dış politikanın bir aracı*” ve “*gücün dördüncü silahı*” olarak görmektedir.

Bu noktada, spesifik ve çok yönlü bir diplomasi alanı olarak kültürel diplomasının kavramsal çerçevesi üzerinde durmak yararlı olacaktır. Bu açıdan kültürel diplomasiyi, “*dış politika çerçevesinde, ulusal kültürü temsil eden verilerin ihracını amaçlayan ve aynı kültürel alanda diğer ülkelerle etkileşime giren kamu politikası*” olarak tanımlamak yerindedir (Kessler, 2018, s. 263). Anne Dulphy’ye (2010, s. 27) göre ise, kültürel diplomasi, aslında kültürü hem bir dış politika aracı hem de bir “devletlerarası ilişkiler meselesi” olarak ele almaktadır. Bu çerçevede, Peter J. Katzenstein (2005, s. 150), Japonya ve Almanya üzerine yaptığı vaka çalışmasında kültürel diplomasi kavramına “küresel” mantıktan ziyade “uluslararası” bir mantığın yansıdığını vurgulamıştır. Bu aynı zamanda, ülkelerin ulusal çıkarları açısından kültürel unsurların *araçsallaştırılmasına* da işaret eden bir durumdur. Kültürel diplomasi, dış politika bağlamında bir ülkenin ulusal kültürüyle ilgili çeşitli unsurların paylaşılmasını ve diğer aktörlerle etkileşime girilmesini öngören bir kamu politikası alanıdır (Kessler, 2018, s. 263). Ayrıca, Alting von Gensau’nun (1995, s. 250) da belirttiği gibi, kültürel diplomasının kökeni büyük ölçüde kültürün *ulusallaştırılmış* bir temsiline dayanır. Bu nedenle kültürel diplomasi, ulusal çıkarlarını sürdürmek ve diğer ülkeleri etkilemek için kültürel alandaki devlet müdahalelerini daha iyi anlamamıza imkân vermektedir.

Diğer yandan, kültürel diplomasi Uluslararası İlişkilerde yeni bir kavram değildir. Tarihsel gelişimine kısaca bakıldığında, çağdaş diplomasının bu spesifik biçiminin geçirdiği evrimi; 19. yüzyılın sonundan İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar uzanan bir ilk dönem, Soğuk Savaş dönemini kapsayan ikinci bir dönem ve son olarak Soğuk Savaş sonrasını içeren üçüncü bir dönem çerçevesinde takip etmek mümkündür. Birinci dönem bağlamında, kültürel diplomasi alanındaki ilk modern kurumların ortaya çıkışı 19. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Bu kurumlar arasında, Fransız kültürel diplomasisinin eski organı olan *Alliance Française*’den (1883) bu noktada kısaca bahsedebilir. Bu noktada, yapısı itibarıyla bir “sivil toplum örgütü” olan *Alliance Française*’in faaliyetlerinin büyük ölçüde Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından koordine edildiğini söyleyebiliriz (Pajtinka, 2014, s. 97). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, Fransa gibi yurtdışında kültürel etki politikaları geliştiren birkaç devletin faaliyetleri dışında, kültürel diplomasi uluslararası ilişkilerde aslında ikincil bir faktör olarak kalmıştır (Anderson, 1993, s. 134). 1945’ten Soğuk Savaş’ın sonuna kadar diplomasının “kültürel” boyutu, uluslararası ilişkilerde hem değerini hem de uygulama alanını korumaya devam etmiştir. Aslında, kültürel diplomasının evrimindeki ikinci dönem olan Soğuk Savaş boyunca, kültür iki süper gücün elinde oldukça *ideolojik* bir araç hâline gelmiştir. Soğuk Savaş’ın ardından ise, diplomatik ve kültürel faaliyetlerde bir azalma eğilimine tanık olunmuştur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönetimi bu dönemde kamu diplomasisi bütçesini ve personelinin büyük ölçüde azaltmıştır (Pajtinka, 2014, s. 98). Bu durumun kültürel diplomasının kaderi açısından çelişkili sonuçlarla ilgili olduğunu ve oldukça paradoksal bir şekilde olduğunu belirtmek önemlidir.

Kültürel diplomasisinin bu tarihsel gelişiminden hareketle, çağdaş diplomasi kavramının, kültürel diplomasi alanını genişletecek ölçüde devlet aktörünün açıkça ötesine geçtiğini belirtmek gerekir. Bilhassa, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bu evrimle bağlantılı olarak kültürel diplomasinin kurumsallaşmasına tanıklık etmek mümkündür. Örneğin, bu dönemde Fransa, İngiltere ve Almanya'da spesifik kültürel diplomasi organlarının kurulmasına ek olarak, bu alanda belirli işlevleri yerine getiren ilk kültür ataşeliklerinin geliştirilmesi de söz konusu olacaktır (Pajtinka, 2014, s. 97). Çağdaş kültürel diplomasideki en önemli eğilimlerden biri olarak devletçiliğin gerilemesi, dolayısıyla "hükümet dışı" aktörlerle gerçekleştirilen kültür politikalarının önem kazanmasından bahsedilebilir (Ory, 2007, s. 7). Ancak, devletlerin hem kendi içlerinde hem de küresel yönetim ilişkileri açısından tüm güçlerini kaybetmiş olmaları da söz konusu değildir (Nowotny, 2011, s. 16). Devletlerarası ilişkiler, özellikle diplomatik temsil bağlamında, uluslararası ilişkilerdeki geleneksel yerini korumaya devam etmektedir. Çağdaş diplomasi alanındaki aktörlerin çoğalmasına rağmen, hükümetler yakın gelecekte diplomasi uygulamalarındaki baskın yerlerinden vazgeçecek gibi görünmemektedir. Bu durum, özellikle kültürel diplomasi açısından geçerliliğini korumaktadır (Bolewski, 2008, s. 151).

Simon L. Mark'ın (2010, s. 66) belirttiği üzere, kültürel diplomasi, bir devletin kültürünün dış politika hedeflerini desteklemek için konuşlandırılmasını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, kültürel diplomasideki oyuncuların çokluğu dikkate alındığında diplomasinin diplomatların tekelindeki "ayrıcıklı bir alan" olmaktan çıktığını belirtmek gerekir (Serodes, 2007, s. 196). Diplomasi geçen yüzyılda sadece Kültür veya Dışişleri Bakanlıkları gibi devlet organlarının değil, aynı zamanda ülkelerin imajını etkilemeyi hedefleyen özel veya yarı bağımsız girişimlerin işi hâline gelmiştir. Örneğin, *Institut français* çok sayıda şirket, kurumsal vakıf, sponsorluk, vakıf ve derneklerle ilgili olarak kamu sektörü-özel sektör diyaloguna dayalı Fransız nüfuz diplomasisinin (*diplomatie d'influence*) kilit bir aktörü olmaya devam etmektedir. 2007 yılında kurulan Yunus Emre Enstitüsü de Türkiye'nin kültürel diplomasi faaliyetlerini yürüten önemli bir birimdir (Ekşi, 2014, s. 131). Öte yandan, Pascal Ory'nin (2010, s. 18) ifade ettiği üzere, kültürel diplomasi belirli bir devletle hem hukuken hem de fiilen oldukça yakın bağlar oluşturan bir "ilişki ağı"nu ifade etmektedir. Bu açıdan kültürel diplomasi, dış politika hedeflerine ulaşmak için *kültürün araçsallaştırılması* ile *devletlerin çıkarları* arasında bir bağ kurmaktadır (Pajtinka, 2014, s. 96). Ayrıca ülkeler, politikalarını yalnızca dış dünyaya değil, iç siyasetin çeşitli bağlamlarında da meşrulaştırma aracı olarak kültürel diplomasiye yönelmektedir.

Bununla birlikte, kültürel diplomasiyi sadece devlet/ulus merkezli perspektiften ele alıp kavramak pek doğru olmayacaktır. Kültürel diplomasiyi, ülkelerin dış politika çıkarları üzerine temellendiren anlayışların karşısında, aktörler arasındaki kültürel iş birliği, diyalog ve karşılıklı fikirlerinin altını çizen yaklaşımlara literatürde rastlamak mümkündür. Örneğin, Milton C. Cummings'e (2003, s. 1) göre kültürel diplomasi, karşılıklı anlayışı geliştirmek için farklı halklar arasında fikir, bilgi, sanat ve kültürle ilgili unsurları paylaşma fikrine dayalıdır. Benzer biçimde, Marianne Hagelstein'a (2014, s. 12) göre, modern kültürel diplomasi artık diplomatlar aracılığıyla *doğrudan* değil, ancak tam tersine, bir yönüyle *dolaylı* bir şekilde hareket eden kültürel unsurlara dayanmaktadır.

Yumuşak güç ile kültürel diplomasi arasındaki bağlantılardan hareketle, kültürel diplomasinin ne ölçüde bir yumuşak güç aracını temsil ettiği üzerinde durmak önemli

olacaktır. Bu nokta, kültürel diplomasi ile yeni bir güç biçimi olarak yumuşak güç arasındaki yakın bağı vurgulamaktadır. Kültürel diplomasi yumuşak güçle ilişkilendirilmesi zaten her iki kavramın da temelini oluşturan etki (nüfuz) faktörüne dayanmaktadır. Yumuşak gücün unsurları da sert gücün askeri, ekonomik güç gibi unsurları kadar merkezi bir konumda olduğundan, zorlamadan çok iknayı ön plana çıkaran bu perspektiften kültürel diplomasi araçları çok daha fazla anlam kazanmaktadır. Kültürel diplomasi, ülkelerin kültürel ve bilimsel eylemlerinin çeşitli alt alanlarının yürütülmesinde sosyo-kültürel nitelikteki fikirlerin, bilginin, sanatın, müziğin, tarihin, adetlerin ve geleneklerin dikkate alınmasını ifade etmektedir (Lane, 2013, s. 28). Kültürel diplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki benzerlik konusunda, kamu diplomasisinin, uluslararası aktörler arasında belirli bir karşılıklı anlayış ve alışveriş geliştirdiği; ve yumuşak gücün daha ziyade, belirli bir ülkenin kültürel potansiyeli, nüfuz kapasitesi ve diplomatik ağı arasında konumlandırılması gerektiği ifade edilmelidir. Bu bağlamda, Fabrice Serodes'a (2007, s. 198) göre, "*kültürel diplomasi hâlâ sıklıkla bir nevi klasik yumuşak güç, hatta kültürel yayılımın tek kaynağı olarak devlet ile tek bir yönü varsayan bir silah olarak algılanmaktadır*". Bununla birlikte, kültürel diplomasiyi daha açık bir şekilde anlamak için onu oluşturan iki terim olarak diplomasi ve kültürü incelemek gerekir (Pajtinka, 2014, s. 99). Bu doğrultuda, kültürel diplomasiyi "*kendilerini hem -devletlerin- kültürel dış politikalarının hem de devlet dışı inisiyatifin kültürel eylemlerinin hizmetine sokan bir dizi araç ve aktör*" olarak tasavvur edebiliriz (Frank, 2010, s. 670).

Diplomasinin bu spesifik dalının temel amacı, her şeyden önce diğer kültürleri tanımak, fikir alışverişinde bulunmak, farklı kültürler arasındaki çatışmaları önlemek ve klasik diplomasiin çözemediği anlaşmazlıklara bir çare bulmaktır (Kostid, 2012, s. 43). Robert Frank (2010, s. 674) bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bir devletin kültürel dış politikası, her şeyden önce, yurtdışındaki imajını daha iyiye doğru değiştirme ve başkalarının kendisiyle ilgili vizyonunu ve hayal gücünü dönüştürme fikrine dayanır*". Buradan hareketle, kültürel diplomasi ister istemez bölgesel ve iç çatışmalara barışçıl çözümler bulmayı ve istikrarı sağlamayı amaçlayan önemli araçları ele alır (Öztürk, 2012, s. 9). Bu son nokta, kültürel diplomasiyi çeşitli milletlerden vatandaşların karşılıklı ziyaretlerinin olumlu etkilerine dayanan mübadele diplomasisine (*exchange diplomacy*) yaklaştırmaktadır (Pamment, 2012, s. 31).

Küreselleşme ve Kültürel Diplomasiin Yeni Boyutları

Keohane ve Nye'a göre (1987, s. 725) karmaşık karşılıklı bağımlılık olgularının bir toplamı olarak tanımlanan küreselleşmenin, diplomasiin temel özellikleri, araçları ve kapsamı üzerinde doğrudan etkileri söz konusudur. Karşılıklı bağımlılık, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ve bu ülkelerle bazı gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerin belirgin bir özelliği (Holsti, 1978, s. 513-514) olarak tüm uluslararası sisteme etki etmektedir. Artan ekonomik karşılıklı bağımlılık ve küresel değişimlerle birlikte devlet egemenliği ve ülkeler arasındaki fiziksel sınırlar sorgulanır hâle gelmiş, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana bilhassa medyanın geçirdiği dönüşüm bizi nüfuz kavramıyla birlikte dolayısıyla dış politikanın dijital boyutunu yeniden düşünmeye yöneltmiştir. Karşılıklı bağımlılık, karmaşık alt sistemlere sahip küresel bir sistem yaratmıştır ve etkileşimler artık "daha doğrudan ve kitlesel" hâle gelmiştir (Nowotny, 2011, s. 12). Bu çerçevede, yabancı/dış/küresel kamuoyunun tepkilerini daha iyi analiz edebilmek için *yeni kamu diplomasisi 2.0'*ın özellikle küresel düzlemde gelişen sosyal ağlara dayandığını belirtmek gerekir (Lequesne, 2021, s. 17). Philip Seib'in (2009, s. ix) belirttiği gibi,

günümüzde uluslararası etki; çevre, yeni ekonomik güçler, salgın hastalıklar gibi küresel sorunlara çözüm bulmak için hem devlet hem de devlet dışı aktörler aracılığıyla meydana gelmektedir. Bu aşamada yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin diplomatik uygulamalarla olan ilişkisini ele alan birçok çalışma ve makaleden birkaçını burada not etmek gerekir (Potter, 2002; Bjola ve Holmes, 2015; Manor, 2019; Bjola, Cassidy ve Manor, 2019; Hocking ve Melissen, 2015). Aslında bir bakıma, 19. yüzyılda telgrafın ve sonrasında radyonun, 1960'larda televizyonun, 1980'lerde bilgisayarın gelişmesi gibi, sosyal ağların (*Facebook*, *X* ya da eski adıyla *Twitter* veya *Instagram*) günümüzde önüne geçilemez yükselişiyle karşı karşıyayız. Bu durum, Christian Lequesne'e (2021, s. 20-21) göre, diplomatik uygulamalarda rol alan yeni iletişimsel verilerin önemini bir kez daha açık şekilde vurgulamaktadır.

Çağdaş uluslararası ilişkilerin kültürel boyutu, 21. yüzyılın başında diplomasinin önemli bir bileşeni olmayı sürdürmektedir. Küreselleşme koşulları altında toplumların arasındaki etkileşimin artmasına koşul olarak, diplomasinin kamusal boyutu giderek önem kazanmaktadır (İskit, 2011, s. 347). Diplomasinin temel bir unsuru olarak kültüre ve 21. yüzyılın başında kültürün uluslararası ilişkilerde oynadığı rollere baktığımızda, bugün hemen hemen her ülkenin uluslararası düzeyde bir kültür politikası geliştirdiğini ve kültür unsurlarını diplomasine stratejilerinde kullanmaya çabaladığını not etmek mümkündür (Lombard, 2003, s. 13). Buna karşın, son dönemdeki akademik ve uygulamaya dönük çalışmalarda diplomasine ve kültür arasındaki ilişki bir ölçüde ihmal edilmiştir (Bolewski, 2008, s. 145). Bu gerçeklikten yola çıkarak, Kültür ile Uluslararası İlişkiler alanları arasındaki ilişkiler nasıl değerlendirilebilir? Her şeyden önce, uluslararası ilişkilerde, kültürün *basit* bir diplomatik araç olarak mı kaldığı yoksa uluslararası politikanın önemli bir konusu hâline mi geldiğine ilişkin gerek ontolojik gerekse metodolojik bir sorundan bahsedilmelidir. Bu iki alan arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması karşısında, diyalog ve kültürel iş birliğinin merkezinde yer alan diplomasinin güç kavramı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Bu kapsamda, 21. yüzyılda daha az *hiyerarşik*, daha az *somut* ve daha az *zorlayıcı* hâle gelen güç, küreselleşmeye yön veren *ulusötesi* (transnasyonal) güçlerle uyumlu olarak gelişmektedir (Nye ve Welch, 2011, s. 41). Bu durum özellikle, kültürel diplomasine ile yeni bir güç biçimi olarak yumuşak güç arasındaki yakın bağı vurgulamaktadır. Böylelikle, uluslararası ilişkilerde bir yandan gücün kapsamı genişlemekte, diğer yandan alanla ilgili aktörlerin sayısı artmakta ve bu aktörler çeşitlenmektedir. Bu noktada, bir ülkenin küresel düzlemde yaratacağı çekim alanının hem devlet hem de devlet-dışı aktörlerin gerçekleştirdikleri farklı tür eylemlerde yattığını vurgulamak yerinde olacaktır (Lequesne, 2021, s. 12).

Günümüzde devletler yürüttükleri kültürel diplomasine programları aracılığıyla imajlarını düzeltme veya iyileştirme eğilimindedir. Diplomasine, yumuşak güç ve etki arasındaki ilişkilerin kurucu bir unsuru olarak bu olguyu kültürel diplomasine ve uluslararası nüfuz bağlamında incelemek gerekir. Bu doğrultuda, Akira Iriye'nin çağdaş uluslararası ilişkilerin aslında *kültürlerarası ilişkiler* olduğu tespitinden yola çıkarak, uluslararası etki ve kültürel diplomasine stratejilerini yeniden formüle etmek yararlı olacaktır (aktaran Rosendorf, 2009, s. 173). Bu açıdan kültürü, "*bir topluma özgü kolektif temsiller kümesi ve bunların pratikler, yaşam tarzları ve sembolik üretimler biçiminde ifade edilmesi*" olarak tanımlamak gerekir (Frank, 2010, s. 669). Bu noktadan hareketle, kültürel diplomasine, dünyadaki çeşitli ülkelerle ilgili kültürel referanslar, farklı çıkarlar ve öncelikler

bağlamında tüm bu ülkelerin kültürel örgütlenme yapılarını akla getirmektedir. Bir bakıma, kültürün Uluslararası İlişkiler alanıyla ilişkisi, Soğuk Savaş'ın ardından kültürel diplomasinin edindiği yeni anlamlar ve temsiller üzerinde durmamızı gerektirmektedir (Mulcahy, 1999, s. 3). Bu noktada, uluslararası sistemdeki değişimleri, karmaşık karşılıklı bağımlılığın siyasal, toplumsal ve teknolojik yönlerini, 1990'lı yıllardan itibaren devlet-merkezli dünyanın çok merkezli bir dünyaya dönüşmesini ve özellikle kültür alanında özel aktörlerin ortaya çıkışını dikkate almak büyük önem taşımaktadır.

Kültürel diplomasi, kültürün uluslararası sahneye yansıtılmasında anahtar bir kavram olarak anlamını ve rolünü muhafaza etmektedir. Temel olarak düşünsel, sanatsal ve bilimsel başarıların bir ülkeden diğerine yansıtılması fikrine dayanan kültürel diplomasi, iki veya daha fazla aktör arasında iletişime dayalı bir kültürel nüfuz ya da güç ilişkisi çerçevesinde daha iyi kavranabilir. "Kültür diplomasisi" olarak da adlandırılan kültürel diplomasi, aslında kültürel ilişkilerin diplomatik çerçevede kavramsallaştırılmasından ibarettir (Ekşi, 2014, s. 128). Çağdaş diplomasinin özel bir biçimi olarak kültürel diplomasi, aktörler arasındaki bu etki alanının bir parçasıdır. Bu noktadan hareketle kültürel diplomasi ile yumuşak güç arasında doğrudan bir ilişki kurmak mümkündür.

Küreselleşmenin, küresel ölçekte karmaşık karşılıklı bağımlılık ve özellikle kültürel diplomasi uygulamaları üzerinde doğrudan etkileri söz konusudur. Başka bir deyişle, kültür, küreselleşmenin temel bir boyutudur (Tomlinson, 1999, s. 12-31). Ekonomik karşılıklı bağımlılık, toplumlararası değişimlerin çoğalması, küresel meselelerin karmaşıklığının yanı sıra devletlerin egemenliğinden kaynaklanan fiziksel sınırların sorgulanması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından kitle basın organları aracılığıyla gerçekleşen *iletişim devrimi*, dış politikada yumuşak güç gibi yeni tür davranışların ortaya çıkmasıyla bağlantılı olarak kültürel diplomasinin yenilenmesi üzerine düşünmemize imkân vermiştir. Bu bağlamda, kültürel diplomasi sadece bir dış politika aracı olarak değil, aynı zamanda ülkeler arasında ikna, diyalog ve karşılıklı anlayış için bir platform olarak öne çıkmaktadır.

Bu aktör çeşitliliğine koşut olarak 21. yüzyılda güç kavramı; askeri, ekonomik ve yumuşak güç olmak üzere üç temel unsura dayanır (Nye, 2004, s. 5). Bu üç unsurun her biri, küreselleşmeyle birlikte iletişim maliyetlerinin azalması ve teknolojinin gelişmesiyle ters orantılı bir biçimde iletişim olanaklarının artması nedeniyle kapsamlı bir dönüşümden geçmektedir. Konuyla ilintili teorik bağlamın merkezinde, büyük ölçüde Amerikalı kuramcı Joseph Nye'in çalışmaları tarafından şekillenen neoliberal Uluslararası İlişkiler teorisi yer almaktadır. Uluslararası İlişkilerdeki neoliberal yaklaşım, analitik perspektifleri, çoğulculuk ve ulusötesilik (transnasyonalizm) gibi ilgili kuramsal araçları kapsamaktadır. Neoliberal yaklaşıma göre güç, ulusötesi/ulusaşırı aktörlerin artan öneminden doğrudan etkilenir (Keohane, 2002, s. 15). Bu noktada sorulması gereken soru şudur: "Bilgi Devrimi"nin yarattığı koşullar küresel ilişkileri ve diplomasinin doğasını nasıl ve ne ölçüde belirlemektedir? Küresel ölçekte gücün dağılımı ve dönüşümü yumuşak güç aktörlerine de etki etmekte ve sayılarını artırmaktadır. Bu durum bizi özellikle ulusötesi ilişkiler konusunda düşünmeye sevk etmektedir (Nye, 2013, s. 20).

İkinci Dünya Savaşı'ndan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar, temelde devlet aktörü ve devletler arasındaki güç ilişkilerinin yanı sıra, realist yaklaşımın etkisiyle *savaş-barış* ikiliğinin şekillendirdiği uluslararası sistem 1990'ların başından bu yana yeni ve çok daha karmaşık bir uluslararası etkileşimlere sahne olmaya başlamıştır (Özdemir Kiran ve Savaş,

s. 36). Buna paralel olarak, Soğuk Savaş'ın sonundan bu yana diplomasi alanının genişlemesine, yeni diplomatik araç ve yöntemlerin geliştirilmesine de tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerin kapsamı giderek artan ölçüde kültürel, ekonomik ve siyasal alanda kendisini gösteren karşılıklı bağımlılık olgularıyla açıklanabilir (Devin, 2013, s. 1076). Bu süreçte devlet aktörleri ve devletlerarası ilişkilerin ötesinde çok uluslu şirketler, küreselleşme, insan hakları ve toplumsal güvenlikle ilgili sorunlar ön plana çıkmıştır. Diplomasi de bu çerçevede aktör, konu ve sorun çeşitliliği bağlamında kapsamlı bir dönüşümden geçmektedir. Sözgelimi, günümüzde tanık olduğumuz kamu diplomasisi uygulamaları, ulusal ve uluslararası kamuoyunu etkilemek amacıyla sosyal ağlar üzerinde giderek daha aktif bir hâle gelmektedir (Lequesne, 2021, s. 7). Bu “yeni diplomasi” anlayışı, yumuşak gücün temel kaynaklarından etkilenmektedir. Örneğin, “e-diplomasi” olarak da adlandırılan çok dilli medya (*multilingual media*) veya dijital diplomasi uygulamaları, çağdaş diplomasiyi yeni yönlerinden sadece birkaçıdır. Küresel politikadaki tüm bu değişiklikler sayesinde diplomasi, hükümetler arası iletişimi ve diğer ülkelerin halkları arasındaki etkileşimleri sentezleyen kamu diplomasisi gibi yayılma (*diffusion*) kanallarına açılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kültür ve sivil toplumla ilgili unsurlar yeni diplomasi için önemli unsurlar hâline gelmektedir (Öztürk, 2012, s. 9).

Kültürel Diplomasi ile Kamu Diplomasisi arasındaki Temel Benzerlikler ve Farklılıklar

Genel olarak diplomasi ve kültür arasındaki ilişki akademik çalışmalarda ihmal edilen, hatta göz ardı edilen bir konu olmayı sürdürmektedir (Bolewski, 2008, s. 145). Günümüzde Uluslararası İlişkiler disiplininde diplomasi üzerine yapılan araştırmaların durumu oldukça *marjinaldir* (Devin, 2002, s. 215; Jönsson ve Hall, 2005, s. 7). Diğer yandan, çağdaş diplomasi uygulamaları içindeki önemine rağmen, kültürel diplomasi bugün Uluslararası İlişkiler disiplinindeki hâkim teorilerin büyük çoğunluğu tarafından da neredeyse göz ardı edilmektedir. Bu noktada, kamu diplomasisinin söz gelimi *popülaritesi* ile ilgili olarak, dünya genelinde akademik çevrelerin kültürel diplomasiye olan görece düşük ilgisini vurgulamak gerekir (Mark, 2010, s. 64).

Öncelikle, diplomatik çalışmalar içinde kültürel diplomasi ile kamu diplomasisi arasında çok az fark olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, kültürel diplomasiyi, “*kamu diplomasisi aktörlerinin kültürel değişimleri*” bağlamında ele almak mümkündür. Çünkü söz konusu değişimler belirli bir dünya vizyonunu iletmenin mümkün olduğu çeşitli iletişim kanalları olarak görülebilir (Pajtinka, 2014, s. 96). Kültürel diplomasi, bireyler ve toplumlar arasındaki fikir ve değerlerin değişimi ve iletişimine dayalı olduğundan, kamu diplomasisinin bir unsuru olarak ele alınabilir (Ekşi, 2014, s. 133). Kamu diplomasisi ile kültürel diplomasi arasındaki temel benzerliklere rağmen, bazı nedenlerden dolayı onları doğrudan eşleştirmek ya da birbirine indirgemek pek de kolay değildir. (Pajtinka, 2014, s. 101). Özellikle kültürel diplomasi, kamu diplomasisi içine sokulan bir alan olarak göze çarpmaktadır. Örneğin, Cull (2008) kamu diplomasisinin “dinleme”, “savunma”, “kültürel diplomasi”, “değişim diplomasisi” ve “uluslararası yayıncılık” olmak üzere beş bileşenden oluştuğunu ileri sürmüştür. Temel ayrışmaları daha sonra açıklayabilmek adına, bu aşamada ilk önce kültürel diplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki benzerliklere kısaca değinmek önemli olacaktır.

Kamu diplomasisinin yaygın biçimde kullanıldığı alanların başında kültür gelmektedir. Kültür de başka alanlarda görüleceği gibi bir kamu diplomasisi sahasıdır (Sancak, 2016,

s. 126) Terminolojik bir açıdan baktığımızda, Muharrem Ekşi'nin (2014, s. 132) ifadesiyle “*kültür diplomasisi kamu diplomasisinin eş anlamlısı değildir; ancak tanım ve amaçlarının örtüşmesi sebebiyle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır*”. Kamu diplomasisi, açık bir şekilde, yabancı hükümetler yerine doğrudan yabancı halklarla diyalog eylemi şeklinde tanımlanabilir (Seib, 2009, s. vii). Bu nedenle kamu diplomasisinin, yayın, kültürel diplomasi ve değişim gibi faaliyetler aracılığıyla güvenilirlik oluşturarak, demokrasiye inanç gibi değerleri teşvik edip toplumsal-siyasal davranışları değiştirerek bir ülkenin yumuşak gücüne katkıda bulunduğu görülebilir (Pamment, 2014, s. 52-53). Kamu diplomasisi, bilgi teknolojileri çağında hükümet, basın ve kamuoyu gibi temel unsurlar açısından yeni bir diplomasi alanı olmaya devam etmektedir (McConnell, Moreau ve Dittmer, 2012, s. 804). Bu noktada, kamu diplomasisinin başlıca dört işlevinden bahsedilebilir: bir hükümetin toplumlara yönelik resmi pozisyonlarına ilişkin bilgilerin açık bir şekilde yayılmasını gerçekleştirmek (1); bir hükümetin uluslararası pozisyonlarını medyaya yaymak (2); geniş bir kitleyle bilgi alışverişini teşvik etmek ve kolaylaştırmak (3); eğitim, sanat veya spor alanında kültürel değişim politikalarını teşvik etmek (4) (Lequesne, 2013, s. 11).

Bu bağlamda, birçok çalışma kültürel diplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki iç içe geçmişi ve benzerlikleri vurgulamaktadır (Zaharna, 2012; Schneider, 2006; Bound ve diğerleri, 2007). Kültürel diplomasi, verili bir ülkenin kültürel açıdan *hikâyesinin* dünyaya anlatılması ise, söz konusu ülkenin hikâyesinin daha makro düzeyde dünyaya anlatılmasını ifade eden kamu diplomasisi kavramına oldukça yaklaşmaktadır. Aslında her iki diplomasi türü de klasik diplomasiden farklı olarak devlet aktörlerinden çok sivil toplum ve kamuoylarını hedeflemektedir (Ekşi, 2014, s. 132). Kamu diplomasisi gibi, kültürel diplomasi de küreselleşmeye etki eden güçlerden kaynaklanan “bağlamsal baskılara” maruz kalmaktadır. Bu açıdan James Pamment (2012, s. 25-28), küreselleşmenin günümüz diplomasi uygulamaları üzerindeki ağırlığını, medya teknolojilerinin özellikle yeni iletişim bağlamları üzerindeki etkisini ve son olarak, 11 Eylül saldırılarıyla ilgili uluslararası politikanın çeşitli unsurlarını, dolayısıyla terörizm veya küresel ısınmayla mücadelenin belirli ülkeler ve ulusötesi gruplar arasında çok taraflı eylem ve diyalog gerektirdiğini açıklamaktadır.

Tüm bu noktalardan hareketle, kamu diplomasisi, yumuşak güç ve kültürel dış politikayı etkilemek için önemli bir araç olarak görülebilir (Melissen, 2005, s. 3). Kamu diplomasisini, hükümetlerin sadece üçüncü ülkelerle değil aynı zamanda kamuoylarıyla da iletişim kurmak için görel ve çoğu zaman maddi olmayan kaynaklarını seferber ettiği bir araç olarak tanımlayabiliriz (Nye, 2008, s. 99). Pierre Pahlavi'nin (2013, s. 582) öz bir biçimde ifade ettiği üzere, “*kamu diplomasisi, düşünsel faktörler ile dış politika arasındaki ilişkinin incelenmesinde eksik halka olarak görünmektedir*”. Bu çerçevede, kültürel diplomasi ve kamu diplomasisinin bir diğer ortak unsurunu bilhassa yumuşak güç kavramı oluşturmaktadır. Hem kültürel diplomasi hem de kamu diplomasisi, yumuşak güçle doğrudan ilintili bir uygulama alanına işaret eder (Ekşi, 2014, s. 133). Yumuşak gücün resmi araçları ise kamu diplomasisi, ekonomik yardım, iletişim programları ve hatta değişim programlarından oluşmaktadır (Nye, 2009, s. 162). Joseph Nye'nin Uluslararası İlişkiler disiplindeki neoliberal yaklaşım kapsamında karşılıklı bağımlılık kavramıyla ilgili çalışmaları, kültür ve bilginin kamu diplomasisinde ve uluslararası nüfuz stratejilerinde oynadığı rolleri yansıtmaktadır (Pahlavi, 2013, s. 581).

Kamu diplomasisi ile kültürel diplomasi arasındaki farklara değinirsek, her şeyden önce, kültürel diplomasiden kaynaklanan herhangi bir resmi faaliyetin, kamu diplomasisi

alanının bir parçası olmadığı için altını çizmemiz gerekir. Sözelimi, iki veya daha fazla ülkenin diplomatları arasında, kültürel diplomasının ayrılmaz bir parçası olan devletlerarası kültürel ilişkilere ilişkin bir antlaşmanın kabul ya da reddedilmesi, öncelikle yabancı halklarla doğrudan ilişkileri amaçlayan kamu diplomasisinin dışında kalmaktadır (Pajtinka, 2014, s. 101). Buna karşılık, kamu diplomasisinden kaynaklanan her faaliyet de kültürel diplomasının bir parçası olmayabilmektedir (Mark, 2010, s. 66).

Öte yandan, kültürel diplomasiyle kamu diplomasisi arasında uygulamada görülebilecek birtakım farklar ya da ayrışmalardan bahsedilebilir. Kamu diplomasisi bir “diplomasi pratiği” ve “yeni bir diplomasi tarzı” olarak ele alınabileceken, kültürel diplomasi kültür bağlamında diplomasının bir yumuşak güç aracı olarak tanımlanmalıdır (Ekşi, 2014, s. 134). Buna ek olarak, kamu diplomasisi terimi, kültürel diplomasi kavramının açık bir şekilde ötesine geçerek ekonomik kalkınma, ticaret ve turizm, doğrudan yabancı yatırım gibi çok çeşitli alanları kapsamaktadır (Panov, 2012, s. 71). Kamu diplomasisi ayrıca insani yardım diplomasisi, dini diplomasi, dijital diplomasisi ya da diaspora diplomasisi gibi alanlara da işaret etmektedir (Ceylan, 2020, s. 323). Bu durum kamu diplomasisinin kapsadığı alanın, kültürel diplomasiye nazaran çok daha geniş olduğunu ortaya koyar (Pajtinka, 2014, s. 101). Ayrıca, kamu diplomasisi, yabancı hükümetlerden ziyade doğrudan yabancı halklarla ve dolayısıyla kamuoylarıyla geliştirilen bir diyalog eylemi olarak ayrışmaktadır.

Son olarak, kamu diplomasisiyle kültürel diplomasi arasındaki kronolojik bir farklılığın da üzerinde durmak yararlı olacaktır. N. Cull’un (2013, s. vii) “yeni diplomasi” olarak da tanımladığı kamu diplomasisi, daha ziyade 1960’lardan günümüze uzanan dönemi kapsayan ve daha spesifik olarak ABD dış politikası etrafında ortaya çıkan ve hâlen görece yeni bir kavramdır. Buna karşılık, kültürel diplomasi çok daha eski dönemlere gitmekte ve özellikle Fransa örneğinde görülebileceği üzere kıta Avrupası’ndaki modern diplomasi pratikleriyle ortaya çıkan ve tarihsel gelişim gösteren bir kavram ve olgudur. Bu bağlamda, tarihsel olarak aslında çağdaş diplomasının bu orijinal dalını “icat eden” Fransız kültürel diplomasisinin özgüllüğünün altını çizmek gerekir (Cull, 2008a, s. 33; Chaubet, 2013, s. 95).

Sonuç

Bu çalışmada, Uluslararası İlişkiler literatüründe çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan ve bir yönüyle anlam karmaşasına neden olan kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi kavramları tanımlanmış ve bu iki kavram arasındaki ilişkileri ele alınmıştır. Günümüzde bilhassa Uluslararası İlişkiler alanında kültürel dinamiklerin yeniden canlanması olgusuyla karşı karşıya bulunmaktayız. Ülkelerin gerek iç gerek dış politika stratejilerinde giderek daha büyük bir yere sahip olan kültürel konuların önemi, küresel düzeyde bir kültür politikası geliştirilmesi fikrini öne çıkarmakta ve bu gerçeğin altını bir kez daha çizmektedir. Kültürel diplomasi sadece basit bir dış politika aracı olarak değil, aynı zamanda ülkeler arasında ikna, diyalog ve karşılıklı anlayış süreçlerini öne çıkaran bir araç olarak kavranmalıdır. Bu çerçevede, diplomasi açısından kültürün oynadığı rol daha önemli bir hâle gelmiş ve diğer küresel/uluslararası aktörleri etkilemek üzere izlenecek uluslararası kültürel politikalar hayati önem taşımaya başlamıştır.

Kültürel diplomasi ile kamu diplomasisi arasındaki bağları incelerken, küreselleşmenin, dünya ölçeğinde karmaşık karşılıklı bağımlılık çerçevesinde özellikle kültürel etki stratejileri üzerindeki doğrudan etkilerini hatırlamak gerekir. Küreselleşme

dinamiklerine paralel olarak, diplomasi alanı da aktör, konu ve sorun çeşitliliği altında kapsamlı bir dönüşümden geçmektedir. Bu tarihsel gerçeklik, kültür ve diplomasi arasındaki yakın bağları, dolayısıyla kültürel küreselleşmenin etkisi altında bir yumuşak güç aracı olarak “kültür diplomasisi” olarak da adlandırılan kültürel diplomasiyi önemini vurgulamaktadır. Bu noktada, güncel birçok diplomatik vakanın gösterdiği üzere, herhangi bir ülkenin küresel düzeyde geliştirdiği çekim alanının etkisi hem devlet hem de devlet-dışı aktörlerin eyleminde yatmaktadır. Bu sebeple, kültürel diplomasiyi sadece bu devlet/ulus merkezli perspektiften ele alıp kavramak doğru olmayacaktır. Bu nedenle, çalışma kapsamında küreselleşme dinamiklerinin yükselişi ile kültürel diplomasiyi kapsama arasındaki nedensel bağları düşünmek anlamlı olmuştur.

Bir yandan diplomatik çalışmalar içinde kültürel diplomasi ile kamu diplomasisi arasında çok az fark olduğu görülmektedir; diğer yandan ise özellikle kültürel diplomasi, kamu diplomasisi “içine sokulan” bir alan olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, literatürdeki birçok çalışmanın işaret ettiği üzere, kamu diplomasisinin yaygın biçimde kullanıldığı alanların başında kültür gelmektedir; bu durum ise kamu diplomasisini kültürel diplomasiye yaklaştıran bir başka durumdur. Bu benzerlik noktalarından hareketle, kültürel diplomasiyi, bir ülkenin kültürel açıdan *hikâyesinin* dünyaya anlatılmasına dayandığı; kamu diplomasisinin ise söz konusu ülkenin daha makro düzeyde dünyaya hikâyesinin vurgulanması anlamına geldiği ifade edilmelidir. Her iki diplomasi türü de klasik diplomasiye farklı olarak devlet aktörlerinden çok sivil toplum ve kamuoylarına yönelmektedir. Bu çerçevede, kültürel diplomasi ve kamu diplomasisinin bir diğer ortak unsurunu yumuşak güç kavramı oluşturmaktadır. İki kavram arasındaki temel farklarla ilgili olarak ise, öncelikle kültürel diplomasiye kaynaklanan herhangi bir resmi faaliyetin, kamu diplomasisi alanının bir parçası olmadığına itiraz etmemiz gerekir. Öte yandan, kamu diplomasisi bir “diplomasi pratiği” ve “yeni bir diplomasi tarzı” olarak ele alınabileceken, kültürel diplomasi kültür bağlamında diplomasiyi tanımlanmalıdır. Kamu diplomasisi, sadece kültür alanıyla sınırlı kalmayıp ekonomik kalkınma, ticaret ve turizm, doğrudan yabancı yatırım gibi çok farklı alanları da ilgilendirmektedir.

Son olarak, kamu diplomasisi uygulamalarının, kültürel diplomasiyi tarihsel kapsamı içinden doğduğu ve bu düzlemde gelişmiş olduğuna dayanan çalışmanın temel argümanı ulaştığımız bulgular bağlamında netlik kazanmıştır. Sözgelimi, günümüzde tanık olduğumuz kamu diplomasisi uygulamaları, ulusal ve uluslararası kamuoyunu etkilemek amacıyla sosyal ağlar üzerinde giderek daha aktif hâle gelmektedir. Kültürel diplomasi, Uluslararası İlişkiler literatüründe son derece *moda* bir terim olan kamu diplomasisine şekil vermiş *öncül* bir kavram olarak ele alınmalıdır. Spesifik ve çok yönlü bir diplomasi alanı olarak kültürel diplomasiyi kavramsal çerçevesi ve tarihsel gelişiminden hareketle, söz konusu kavramın, dış politika bağlamında bir ülkenin ulusal kültürüyle ilgili çeşitli unsurların paylaşılmasını ve diğer aktörlerle etkileşime girilmesini ön gören bir kamu politikası alanına işaret ettiği bir kez daha vurgulanmalıdır. Bu aynı zamanda, 21. yüzyılda ülkelerin ulusal çıkarları açısından kültürel unsurları hangi ölçüde araçsallaştırdıklarına da işaret eden bir durumdur. Kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi arasındaki ilişkilere odaklanan ve bu anlamda temel bir bağlamsal sınırlamaya sahip bu çalışma, uluslararası etki stratejileriyle ilgili “ulus markalama” ya da “yer/şehir markalama” (*place/city branding*) gibi diğer kavramlar üzerine gelecekte başka yenilikçi çalışmalara kapı açacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışma Doç. Dr. Ali Faik Demir danışmanlığında, 2016-17 döneminde TÜBİTAK – 2214/A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu desteğiyle hayata geçirilen ve 11/11/2019 tarihinde Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde (İstanbul, Türkiye) savunduğumuz " <i>France Dans la Francosphère: Enjeux et Défis de La Politique Francophone de La France de la Ve République comme levier du Soft Power à la Française</i> " (Fransızca Konuşulan Küresel Alanda Fransa: Fransız tarzı bir Yumuşak Güç Aracı olarak Beşinci Cumhuriyet Fransa'sının Frankofoni Politikasının Unsurları ve Zorlukları) başlıklı doktora tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır. <i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu taktirde)	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%100) Veri Toplanması: 1. Yazar (%100) Veri Analizi: 1. Yazar (%100) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%100)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	*This article is extracted from my doctorate dissertation entitled " <i>France in the Francosphere: Issues and Challenges of the Francophonie policy of France in the Fifth Republic as a lever for French Soft Power</i> ", supervised by Assoc. Prof. Ali Faik Demir, which was implemented with the support of TÜBİTAK-2214/A International Doctoral Research Scholarship in the 2016-17 period and was defended at Galatasaray University Social Sciences Institute on 11/11/2019, (Istanbul, Türkiye). <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes – İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	Design of Study: 1. Author (%100) Data Acquisition: 1. Author (%100) Data Analysis: 1. Author (%100) Writing up: 1. Author (%100) Submission and Revision: 1. Author (%100)

Kaynakça

- Anderson, M. S. (1993). *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, New York: Longman.
- Berridge, G. R. ve Lloyd, L. (2012). *The Palgrave Macmillan Dictionnay of Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bjola, C. ve Holmes, M. (Ed.). (2015). *Digital Diplomacy. Theory and Practice*. Abingdon: Routledge.
- Bjola, C., Cassidy, J. ve Manor, I. (2019). Public Diplomacy in the Digital Age, *The Hague Journal of Diplomacy*, 14 (1-2), 83-101.
- Bolewski, W. (2008). Diplomatic Processes and Cultural Variations : The Relevance of Culture in Diplomacy. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, Winter/Spring, 145-160.
- Bound, K., Briggs, R. ve Holden, J S. J. (Ed.) (2007). *Cultural Diplomacy*, London: Demos.
- Ceylan, E. (2020). Kültürel Diplomasi. A. R. Usul ve İ. Yaylacı (Ed.). *Dönüşen Diplomasi ve Türkiye. Aktörler, Alanlar, Araçlar* içinde (s. 321-350). İstanbul: Küre Yayınları.
- Charillon, F. (Ed.) (2002). *Politique Étrangère Nouveaux Regards*, Paris: Presses de Sciences Po.
- Chaubet, F. (2013). Rôle et enjeux de l'influence culturelle dans les relations internationales, *Revue internationale et stratégique*, vol. 1, no. 89, 93-101.
- Coombs, P. H. (1964). *The Fourth Dimension of Foreign Policy: the educational and cultural affairs*. New York, Evanston: Harper and Row.
- Cull, N. J. (2008a). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. Geoffrey Cowan et Nicholas J. Cull (dir.) *Public Diplomacy in a Changing World, The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* içinde (s. 31-54) Vol. 616.
- Cull, N. J. (2008b). *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy*. Cambridge.
- Cull, N. J. (2013). Foreword. M. K. D. Cross ve J. Melissen (Ed.). *European Public Diplomacy Soft Power at Work* içinde (s. vii-xiii). New York: Palgrave Macmillan.
- Cummings, M. C. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington: Center for Arts and Culture.
- Demir, V. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç*. İstanbul: Beta.
- Devin, G. (2002). Les diplomaties de la politique étrangère. Charillon, F. (Ed.). *Politique Étrangère Nouveaux Regards* içinde (s. 215-242). Paris: Presses de Sciences Po.
- Devin, G. (2013). L'International comme dimension compréhensive dans l'enseignement de la science politique. Thierry Balzacq ve Frédéric Ramel (Ed.), *Traité de relations internationales* içinde (s. 1073-1080). Paris: Presses de Sciences Po.
- Dulphy, A. (2010). Introduction (La Diplomatie Culturelle). A. Dulphy, R. Frank, M.-A. Matard-Bonucci ve P. Ory (Ed.). *Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la Diplomatie culturelle à l'acculturation* içinde. (s. 27-30). Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.

Ekşi, M. (2014). *Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Frank, R. (2010). Conclusion. A. Dulphy, R. Frank, M.-A. Matard-Bonucci ve P. Ory (Ed.), *Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la Diplomatie culturelle à l'acculturation* içinde (s. 667-685). Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.

Gensau, A. V. (1995). Cultural Diplomacy and National Stereotypes: for Official Use only? T. Walas (Ed.). *Stereotypes and Nations* içinde (s. 247-251). Cracow: International Cultural Centre.

Hagelstein, M. (2014). *Soft Power et diplomatie culturelle. Le cas de Taiwan*. Academia-Louvain-la Neuve: L'Harmattan s.a.

Hocking, B. ve Donna Lee. (2011). Diplomacy. Bertrand Badie, Dirk-Berg Schlosser ve Leonardo Morlino (Ed.). *International Encyclopedia of Political Science* içinde (s. 659-669). London : Sage.

Hocking, B. ve Melissen, J. (2015). *Diplomacy in the Digital Age*, La Haye: Clingendael, Netherlands Institute of International Relations.

Jönsson, C. ve Martin Hall (2005). *Essence of Diplomacy*, New York: Palgrave Macmillan.

Holsti, K. J. (1978). Review: A New International Politics? Diplomacy in Complex Interdependence. *International Organization*, Vol. 32, No. 2 (Spring), 513-530.

Karadağ, H. (2016). *Kamu Diplomasisi. Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut*, Ankara: Nobel Kitap.

Katzenstein, P. J. (2005). *A World of Regions. Asia and Europe in the American Imperium*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Keohane, R. O. ve Joseph Nye (1987). Jr. Power and Interdependence Revisited. *International Organization*, Vol. 41, No.4, 725-753.

Keohane, R. O. (2002). Introduction: From Interdependence and Institutions to Globalization and Governance. Robert O. Keohane (Ed.), *Power and Governance in a Partially Globalized World* içinde (s. 11-23). New York: Routledge.

Kessler, M.-C. (2018). La diplomatie culturelle. T. Balzacq, F. Charillon ve F. Ramel (Ed.). *Manuel de Diplomatie* içinde (s. 263-274). Paris: SciencesPo Les Presses.

Kostid, D. S. (2012). Cultural Diplomacy and the Protection of Cultural Heritage in Practice: the Fortresses on the Danube. T. E. Öztürk (Ed.). *Cultural Diplomacy. Creating the culture of co-existence in the Balkans* içinde (s. 41-52). Istanbul: TASAM.

Lane, P. (2013). *French scientific and cultural Diplomacy*, Liverpool: Liverpool University Press.

Lequesne, C. (2013). La diplomatie publique: un objet nouveau? *Mondes, Les cahiers du Quai d'Orsay*, sayı 11, 9-12.

Lequesne, C. (2017). *Éthnographie du Quai d'Orsay. Les pratiques des diplomates français*, Paris: CNRS Éditions.

- Lequesne, C. (2021). Introduction. Lequesne, C. (Ed.) *La puissance par l'image. Les États et leur diplomatie publique* içinde (s. 7-30) Paris: SciencesPo Les Presses.
- Lombard, A. (2003). *Politique culturelle internationale. Le modèle français face à la mondialisation*, Internationale de l'Imaginaire Nouvelle Série-No. 16. Paris: Babel Maison des Cultures du Monde.
- Lüsebrink, H.-J. (2015). Le Concept de 'Culture' dans la diplomatie culturelle moderne: Évolutions et mises en perspectives comparatistes France-Allemagne-Québec (Annexe 8). *Les Actes du Colloque intitulé La Diplomatie publique et culturelle de demain : nouvelles stratégies pour de nouveaux défis*. 7-8 Mayıs 2013, Association internationale des études québécoises (AIEQ).
- İskit, T. (2011). *Diplomasi. Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Manor, I. (2019). *The Digitalization of Public Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mark, S. (2009). *A Greater Role for Cultural Diplomacy*. Discussion Papers in Diplomacy. Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.
- Mark, S. L. (2010). Rethinking cultural diplomacy: The cultural diplomacy of New Zealand, the Canadian Federation and Québec, *Political Science*, 62 (I), 62-83.
- McConnell, F., Moreau ve Dittmer T. J. (2012). Mimicking state diplomacy: the legitimizing strategies of unofficial diplomacies. *Geoforum*, 43, 804-814.
- Melissen, J. (Ed.) (2005). *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Melissen, J. (2011). *Beyond the New Public Diplomacy*, Clingendael Paper 3, 1-34.
- Mulcahy, K. V. (1999). Cultural Diplomacy in the Post-Cold War World: Introduction, *Journal of Arts Management, Law, and Society*, Vol. 29, No. 1, 3-6.
- Nowotny, T. (2011). *Diplomacy and Global Governance : the Diplomatic Service in An Age of Worldwide Interdependence*, New Jersey: Transaction.
- Nye, J. S. (2004). *Power in the global information age from realism to globalization*. London: Routledge.
- Nye, J. (2008). Public diplomacy and soft power, G. Cowan ve N. J. Cull (Ed.) *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, Sage, 94-109.
- Nye, J. S. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power, *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 4 (July/August), 160-163.
- Nye, J. S. ve Welch, D. A. (2011). *Understanding Global Conflict and Cooperation. An introduction to theory and history*. Boston: Pearson.
- Nye, J. S. (2013). L'Équilibre des puissances au XXIe Siècle. *Géoéconomie*, II (65), 19-29.
- Ory, P. (2007). Préface. J.-M. Tobelem (Ed.). *L'Arme de la Culture les Stratégies de la diplomatie culturelle non gouvernementale* içinde (s. 9-11). Paris: L'Harmattan.

Ory, P. (2010). Introduction. A. Dulphy, R. Frank, M.-A. Matard-Bonucci ve P. Ory (Ed.). *Les relations culturelles internationales au XXe siècle. De la Diplomatie culturelle à l'acculturation* içinde (s. 15-24). Bruxelles: P.I.E. Peter Lang.

Öztürk, T. E. (2012). Introduction. T. E. Öztürk (Ed.). *Cultural Diplomacy. Creating the culture of co-existence in the Balkans* içinde (s. 9-16). İstanbul: TASAM.

Özdemirkıran Embel, M. ve Savaş, C. (2022). Fransa'daki Uluslararası İlişkiler Anlayışının Temel Nitelikleri: Disiplini Anglo-Amerikan Yaklaşımların Ötesinde Düşünmek. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 29-45.

Pahlavi, P. (2013). La diplomatie publique. T. Balzacq ve F. Ramel (Ed.). *Traité de relations internationales* içinde (s. 553-606). Paris: Presses de Sciences Po.

Pajtinka, E. (2014). Cultural Diplomacy in Theory and Practice of Contemporary International Relations, *Political Sciences (Politické vedy)*, issue: 4, 95-108.

Pamment, J. (2012). *New public diplomacy in the 21st century. A comparative study of policy and practice*, New York: Routledge.

Pamment, J. (2014). Articulating influence: Toward a research agenda for interpreting the evaluation of soft power, public diplomacy and nation brands. *Public Relations Review* 40, 50-59.

Panov, D. K. (2012). Soft power and cultural Memory in Television serials in southeastern Europe. T. E. Öztürk (Ed.). *Cultural Diplomacy. Creating the culture of co-existence in the Balkans* içinde (s. 69-88). İstanbul: TASAM.

Potter, E. H. (2002). *Cyber-diplomacy. Managing Foreign Policy in the Twenty-first Century*. Montréal: McGill-Queen's University Press.

Raymond, de J.-F. (2000). *L'action culturelle extérieure de la France*, Paris: La Documentation française.

Rosendorf, N. M. (2009). A Cultural Public Diplomacy Strategy. P. Seib (Ed.). *Toward a New Public Diplomacy Redirecting U.S. Foreign Policy* içinde (s. 173-194). New York: Palgrave Macmillan.

Sancak, K. (2016). *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç*, Ankara: Nobel Kitap.

Schneider, C. P. (2006). Cultural Diplomacy: Hard to Define, but You'd Know It If You Saw It. *The Brown Journal of World Affairs*, Fall/Winter, Vol. XIII, Issue 1, 191-203.

Seib, P. (Ed.) (2009). *Toward a New Public Diplomacy. Redirecting U.S. Foreign Policy*, New York: Palgrave Macmillan.

Serodes, F. (2007). Le nouveau rôle diplomatique informel des institutions culturelles. Jean-Michel Tobelem, *L'Arme de la Culture les Stratégies de la diplomatie culturelle non gouvernementale* içinde (s. 195-216) Paris: L'Harmattan.

Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture*, Cambridge: Polity Press.

Zaharna R. S. (2012). *The Cultural Awakening in Public Diplomacy, CPD Perspectives on Public Diplomacy* (USC Center on Public Diplomacy at the Annenberg School the University of Southern California). Los Angeles: Figueroa Press.

Sağlık Kuruluşlarının Sponsorluk ve Sosyal Sorumluluk Tercihleri Üzerine Bir Araştırma

Ü. Özlem Çerçi¹

Öz

Günümüzde sağlık kuruluşları, geniş bir hedef kitleye yönelik hem önleyici hem de tedavi edici hizmetler sunarak, toplumun çeşitli kesimlerine dokunma misyonunu üstlenmektedir. Bu sağlık kuruluşları, diğer sektörlerden ayıran geniş kapsamlı hizmet portföyleri ve toplumu ilgilendiren temel konulara odaklanmaları nedeniyle benzersiz bir konuma sahiptirler. Sağlık hizmetleri, toplumun her kesimine ulaşan ve yaşamın her aşamasında ihtiyaç duyulan temel hizmetler olduğu için, sağlık kuruluşları diğer sektörlerle kıyasla çok daha geniş ve heterojen bir hedef kitleye sahiptir. Ancak, bu durum aynı zamanda reklam yapma yasağı gibi sektöre özgü zorlukları aşmayı gerektirmektedir. Bu farklılık ve zorluklar, sağlık kuruluşlarının varlıklarını sürdürmelerini sağlamak için sadece daha fazla çalışma değil, aynı zamanda rakiplerinden farklılaşarak tercih edilmelerini sağlamak amacıyla stratejik bir çaba sarf etmelerini gerektirmektedir. Bu gereklilikler de ancak başarılı halkla ilişkiler çalışmaları ile mümkün olabilmektedir. Halkla ilişkiler, medyayla ilişkiler, kurumsal kimlik- kurumsal imaj, kurumsal reklamcılık, lobicilik, kriz yönetimi, sosyal medya yönetimi, sponsorluk ve sosyal sorumluluk gibi birbirinden farklı uygulamalardan oluşmaktadır. Sağlık kuruluşları, varlıklarını sürdürmek ve tercih edilmek adına, hedef kitleleri ile etkileşimi, iş birliğini, kabulü ve sempatiyi sağlamlaştıran olumlu bir kurumsal imaj oluşturmayı hedeflemektedir. Bu noktada, özellikle, sponsorluk ve sosyal sorumluluk alanlarının sağlık kuruluşlarının dış hedef kitlelere ulaşmada öne çıkan stratejiler olduğunu düşünülmektedir. Hastaneler özelinde sağlık kuruluşlarının sponsorluk ve sosyal sorumluluğu kullanım ve tercih düzeylerini ortaya koymak amacıyla Türkiye'deki zincir hastanelerden en iyi kabul edilen on tanesinin web sayfaları içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz neticesinde, sağlık kuruluşlarının en fazla sağlıklı ilgili sosyal sorumluluk çalışmalarını benimseyerek toplumsal sorunlara duyarlılıklarını artırdıkları, aynı zamanda spor sponsorluklarıyla geniş bir kitleye ulaşmayı hedefledikleri belirlenmiştir. Özellikle spor alanındaki sponsorluklar, sağlık kuruluşlarının toplumsal etkileşimini artırarak tercih edilirliliğini güçlendiren etkili stratejiler olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Kuruluşları, Hastaneler, Halkla İlişkiler Uygulamaları, Sponsorluk, Sosyal Sorumluluk

Çerçi, Ümmü Özlem (2024). Sağlık Kuruluşlarının Sponsorluk ve Sosyal Sorumluluk Tercihleri Üzerine Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1310-1332.
<https://doi.org/itobiad.1407099>

Geliş Tarihi	19.12.2023
Kabul Tarihi	15.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

A Research On Sponsorship And Social Responsibility Preferences Of Health Care Organizations

Ü. Özlem Çerçi¹

Abstract

In today's world, healthcare institutions undertake a mission to touch various segments of society by providing both preventive and curative services for a broad target audience. These healthcare organizations hold a unique position due to their extensive service portfolios and focus on fundamental issues that concern the community, distinguishing them from other sectors. While the majority of other organizations tend to operate in narrower fields and target specific audiences, healthcare institutions face the necessity of operating in broader areas and reaching a more extensive target audience. However, this situation also necessitates overcoming industry-specific challenges such as advertising bans. These distinctions and challenges require healthcare institutions to exert strategic efforts not only to sustain their existence but also to differentiate themselves from competitors and be preferred choices. These necessities can only be fulfilled through successful public relations efforts. Public relations encompasses various practices such as media relations, corporate identity and image management, corporate advertising, lobbying, crisis management, social media management, sponsorship, and social responsibility. Healthcare institutions aim to strengthen their positive corporate image by enhancing interaction, collaboration, acceptance, and empathy with their target audiences to sustain their existence and be preferred choices. Particularly, sponsorship and social responsibility are believed to be prominent strategies for healthcare institutions to reach external target audiences. In order to reveal the sponsorship and social responsibility usage and preference levels of healthcare institutions specifically for hospitals, the web pages of ten chain hospitals in Turkey were subjected to content analysis. The analysis revealed that healthcare institutions primarily adopt health-related social responsibility initiatives to increase their awareness of societal issues, along with a focus on sports sponsorships to reach a broader audience. Notably, sponsorships in the sports domain emerge as effective strategies, enhancing the societal interaction of healthcare institutions and reinforcing their preferability.

Keywords: Healthcare Institutions, Hospitals, Public Relations Practices, Sponsorship, Social Responsibility.

Çerçi, Ümmü Özlem (2024). A Research On Sponsorship And Social Responsibility Preferences Of Health Care Organizations, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1310-1332.
<https://doi.org/itobiad.1407099>

Geliş Tarihi	19.12.2023
Kabul Tarihi	15.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı; yalnız hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik durumu olarak tanımlamaktadır (Özden, 2003, s.35). Bu tanımlamaya göre sağlık kuruluşlarının hedef kitlesine sadece bedenen ve ruhen hasta olanlar değil, henüz hiçbir sağlık sorunu olmayan sağlıklı kimselerde girmektedir. Hal böyle olunca neredeyse toplumun tamamını sağlık kuruluşlarının hedef kitlesi içerisine almak mümkündür. Sağlık kuruluşlarının hastalıkları tedavi etme ve hastalıkları önleme gibi iki temel işlevi vardır. Hastalıkları tedavi etme işlevi sağlık sorunları yaşayan bireylere sağlık kuruluşlarında yüz yüze doğrudan hizmet sunumu şeklinde yerine getirilmektedir. Hastalıkları önleme işlevinde ise planlanmış, bilgilendirici sağlık mesajlarının gruplara yüz yüze veya toplumun hedeflenen kesimlerine iletişim ve kitle iletişim araç ve ortamlarıyla topluca aktarılması şeklinde yerine getirilmektedir. Hizmetin sunumundaki mevcut duruma bakıldığında her iki işlevin yerine getirilmesinde de iletişime önemli görevler düşmektedir. Ancak sağlık kuruluşlarının hem hizmetlerini hem de hizmet sunumundaki potansiyel ve özelliklerini hedef kitlelerine aktarma çalışmalarında ise yasal sınırlılıklar vardır. Örneğin “reklam yapma yasağı” ve “verilen hizmetlerin belirli kriterler çerçevesinde duyurulabilmesi” bunların belli başlı olanlarıdır. O nedenle sağlık kuruluşları diğer sektörlerdeki kuruluşlar gibi reklam ve pazarlama faaliyetlerinde bulunamamakta, onların yerine daha çok halkla ilişkiler faaliyetlerine ve uygulamalarına, bunlar içerisinde de en fazla sponsorluk ve sosyal sorumluluk uygulamalarına yönelmek durumunda kalmaktadırlar.

Sponsorluk, sponsor olanın ve sponsor alanın karşılıklı olarak kabul ettikleri ticari kazanımları elde etmek amacıyla bir takıma, gruba, sanata, sporcuya, akademisyene, mucide, özellikli bir bireye, organizasyona, olaya ya da faaliyete; malzeme, para veya hizmet desteklemesinin yanı sıra; yapılan faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi süreçlerini de kapsayan bir iş anlaşmasıdır ve iki taraf arasında kabul edilmiş sınırlar dahilinde işlemektedir şeklinde tanımlanmaktadır (Canöz & Canöz, 2020, s.67). Sağlık kuruluşları da kendi önceliklerine ve hedeflerine ulaşmak, eksiklik olarak gördükleri yönlerini desteklemek, olumlu imaj oluşturmak, kabulü sağlamak, halkı bilgilendirmek ve farkındalık oluşturmak amacıyla sponsorluk çalışmalarını üstlenirler. Bunları; reklam amaçları, halkla ilişkiler amaçları ve pazarlama amaçları olarak ifade etmek de mümkündür.

Sosyal sorumluluk ise temelde işletme ve toplumun birbirine karşılıklı olarak bağımlı ve ayrılmaz bir şekilde entegre olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu fikri temel alan sosyal sorumluluk anlayışı işletmelerin sadece kâr amacı gütmekle sınırlı kalmayıp, toplum, çevre ve paydaşlarına karşı yasal zorunlulukların ötesinde sorumlu olduklarını kabul etme fikrini ifade etmektedir (Twig, 2002, s.3; Zhao vd. 2023, s.136). Bu motivasyonla bakıldığında yalın bir ekonomik başarıdan ziyade çok boyutlu bir başarı anlayışına sahip işletmeler açısından sosyal sorumluluk, toplumla iç içe olmayı gerektiren, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal fayda için gerekli olan stratejik bir iş yapma pratiği olarak kavramsallaştırılabilir (Pureza & Lee, 2020, s.1412; Öndoğan, 2021, s.5; Bakan & Kalender, 2007, s.347). Yani kısacası sosyal sorumluluk, hedef kitleleriyle karşılıklı anlayış, iletişim, kabul, iş birliği, olumlu imaj oluşturmak, itibar elde etmek ve tanıtım yapmak isteyen sağlık kuruluşlarının doğrudan herhangi bir menfaat beklemeksizin içinde faaliyette buldukları toplumun menfaatine olacak işler yapmaları veya o işleri desteklemeleri olarak tanımlanmaktadır.

Sponsorluk ve sosyal sorumluluğun sağlık kuruluşları tarafından hangi düzeyde tercih edilip kullanıldıklarıyla ilgili literatürde araştırma mevcut değildir. Bu iki halkla ilişkiler uygulamasının kuruluşu farklı kazanımları olmakla birlikte hangisinin ve çeşitlerinin daha çok kullanıldığı uygulayıcı hastaneler üzerinden araştırılıp ortaya konulması somut bilimsel veriye ulaşma açısından gereklilik arz etmektedir. Bu nedenle sağlık kuruluşlarının sponsorluk ve sosyal sorumluluk uygulamalarını ve çeşitlerini, kullanım oranları bağlamında, araştırma bulgularıyla ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, Türkiye’de faaliyette bulunan ve çeşitli kaynaklarda en iyi on hastane olarak gösterilen Acıbadem Hastanesi, Liv Hospital, Medicana, Medipol, Kolon, Medical Park, Memorial, Amerikan, Koç Üniversitesi ve İstinye Üniversitesi hastanelerinin (<https://www.investment.com.tr/tr/turkiyenin-en-iyi-10-hastanesi/>) web sayfalarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesinden elde edilen verilerden oluşmaktadır. İçerik analizi için ise kodlama cetveli oluşturulmuş ve tüm hastaneler aynı veriler açısından incelemeye dâhil edilmiştir. Çalışmada yapılan incelemeler neticesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranacaktır.

Araştırma sorusu 1. Hastanelerin faaliyet sahası büyüklüğü (ulusal / uluslararası) ve sponsorluğa verdikleri önem arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırma sorusu 2. Hastanelerin şube sayısı ve sponsorluğa verdikleri önem arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırma sorusu 3. Hastaneler hangi tür sponsorluk faaliyetlerini tercih etmektedir?

Araştırma sorusu 4. Hastaneler en çok hangi tür sponsorluk faaliyetini tercih etmektedir?

Araştırma sorusu 5. Hastanelerin faaliyet sahası büyüklüğü (ulusal / uluslararası) ve sosyal sorumluluğa verdikleri önem arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırma sorusu 6. Hastanelerin şube sayısı ve sosyal sorumluluğa verdikleri önem arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırma sorusu 7. Hastaneler hangi tür sosyal sorumluluk faaliyetlerini tercih etmektedir?

Araştırma sorusu 8. Hastaneler en çok hangi tür sosyal sorumluluk faaliyetini tercih etmektedir?

Çalışmada öncelikle sponsorluk ve sosyal sorumluluk kavramları üzerinde durulacak daha sonra hastanelerin web sayfalarının içerik analizi yöntemiyle incelenmesi neticesinde elde edilen bulgulara yer verilecektir. Çalışma alanda ilk çalışma olması nedeniyle önemli olduğu ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Sponsorluk

Hedef kitlelerine yaklaşmak aralarında gönül köprüsü kurmak isteyen kuruluşların eski çağlardan beridir uygulaya geldiği çalınmalardan birisi sponsorluktur. Bilimi, sanatı ve sanatçıyı teşvik eden, destekleyen, koruyan ve himaye eden güçlü İmparatorlukların Horasan, Bağdat ve Kurtuba şehirlerinde; Avrupa Rönesans’ının başlayıp yaşandığı

İtalya'nın Floransa şehrinde ilk örneklerini görmek mümkündür. Tarihin farklı dönemlerinde farklı uygulama şekilleriyle ve farklı isimlerle ifade edilmiştir. Asya-Afrika kıtasındaki uygulamalarına herhangi bir ad verilmezken Rönesans döneminde Avrupa kıtasındaki batı uygulamalarına "Mesenlik", Sanayi Devrimi sonrasındaki uygulamalarına ise "Sponsorluk" ismi verilmiştir.

Sponsorluk, tanıtım fırsatları yaratma, gelişmiş görünürlük elde etme ve pozitif imaj geliştirme gibi amaçlarla spor, kültür-sanat ve sosyal alanlarda bir kuruluşun başka bir kuruluşa, bireye veya organizasyona mali destek, kaynak ya da diğer yardım biçimlerini sağladığı stratejik bir iş birliğidir. Bu ilişki genellikle planlama, uygulama ve kontrol süreçlerini de kapsayan, tabi olunan şart ve koşulları belirleyen anlaşmalar yoluyla resmileştirilmektedir (Chebli & Garbhi, 2014, s.914). Sponsorluk, iki taraf arasında yapılan bir anlaşmanın sonucunda ortaya çıkan, spor ve kültür-sanat gibi alanlarda bir kişi ya da kuruluşa doğrudan para, hizmet veya çeşitli malzemeler sağlamayı içeren ve destekleyen belirli beklentilere sahip olduğu bir kurumsal iş ilişkisidir. Bu ilişki, kurumsal amaçları gerçekleştirmek için planlanan, uygulanan, kontrol edilen ve ölçülebilen bir stratejiye dayanmaktadır (Canöz vd. 2021, s.17). Sponsorluk, bir şirketin çıkarlarını ve markalarını belirli bir etkinlik, kuruluş veya hayır işi ile ilişkilendirerek tanıtma pratiği olarak da bilinmektedir. Bu tür iş ilişkisi, karşılıklı fayda sağlama amacı güder ve devamına ya da sonlandırılmasına karar verilebilen bir süreçtir. (Dolphin, 2003, s.176).

Günümüzde kuruluşları sponsorluk yapmaya iten birtakım nedenler vardır. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilmektedir (Geçikli, 2008, s.198; Cornwell & Maignan, 1998, s.12):

- Reklamı yasak ürünlerin ve hizmetlerin (alkol, sigara, ilaç, sağlık hizmetleri vb.) tanıtımı yapılabilmektedir.
- Medya reklamlarına göre maddi açıdan daha ucuzdur.
- Sponsorluğu yapılan etkinlik kitle iletişim araçlarında daha fazla yer almaktadır.
- Okuyucular / izleyiciler medyada yer alan reklamlara ön yargılı ve az ilgili olabilmekte ve bu durum reklamın etki gücünü düşürebilmektedir ancak sponsorluk çalışmaları bu olumsuzluğu yaşamamaktadır.
- Kitle ile daha derin bir duygusal bağ kurma imkânı yaratmaktadır.
- Medyada olumlu bir tanıtım elde ederek kuruluş adının da olumlu bir şekilde duyurulmasını sağlamaktadır.
- Kuruluş adının geniş bir kitle tarafından sıkça duyulması ve tanınmasına olanak tanır.
- Kuruluş eğlencesi düzenleme olanakları sunmaktadır.
- Pozitif kurumsal imaj geliştirmeye ya da var olan imajı güçlendirmeye katkı sağlamaktadır.
- İyi niyet geliştirme aracıdır.
- Etkinliklere katılarak iş birliği ve etkileşimden maksimum düzeyde yararlanma fırsatı sunmaktadır.

- Belirli hedef kitlelere erişim sağlamayı kolaylaştırmaktadır.

-Yeni iş bağlantıları kurmaya ve nitelikli iş gücü çekmeye yardımcı olmaktadır.

Sponsorlukla ilgili mevcut araştırmalar arasında sponsorlukların iç aktivasyonunun, olumlu bir çalışma ortamının teşvik edilmesi, çalışanların gururu, işyerindeki coşku ve çalışanların motivasyonu ve şirketin faaliyetlerine katılımı gibi çeşitli organizasyonel faydalar sağladığını ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur (Bjerke & Elvekrok, 2021, s.194). Kuruluşlar kendi önceliklerini ve hedeflerini gerçekleştirecek, eksiklik olarak gördükleri yönlerini destekleyecek reklam, halkla ilişkiler ve pazarlama amaçları için sponsorluğu üstlenmektedirler. Bu nedenlerden dolayı da farklı türlere ayrılmaktadır. Sponsorluk türleri (Canöz & Canöz, 2020, s.174):

-spor,

-kültür-sanat,

-çevre,

-sosyal,

-macera-seyahat,

-program,

-etkinlik sponsorluğu olmak üzere yedi farklı türe sahiptir. Bunların haricinde faaliyete verilen desteğe ve kuruluşun faaliyetteki düzeylerine göre çeşitlere ayırmakta mümkündür. Böyle bir tasnif yapıldığında da ana ve yan sponsorluk olmak üzere iki çeşide ayrılmaktadır (Brückner & Schorman'dan aktaran Peltekoğlu, 2004, s.300).

2. Sosyal Sorumluluk

Kuruluşların içinde yaşayıp faaliyetlerini sürdürdükleri sosyal çevreye yönelik gönüllü olarak yaptıkları karşılıksız yardımları ve iyilikleri ifade eden sosyal sorumluluk, günümüz kuruluşlarının imaj oluşturmak, itibar artırmak ve toplumsal saygınlık kazanmak için yaygın olarak kullandıkları bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Bu nedenle kısaca, kuruluşların toplumun değer yargılarına ve normlarına uygun şekilde hareket ederek, ama karşılığında doğrudan bir fayda beklemezsizin, gönüllü olarak, faaliyette bulunması (Özüpek, 2005, s.9) olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal sorumluluk 20. Yüzyılın başlarında yaşanan 1929 büyük ekonomik buhranla birlikte daha fazla kullanılır olmuştur. Devletin yetişemeyip açık bıraktığı toplumsal ihtiyaç alanlarının temininin kuruluşlardan beklenmesiyle zirve yapmıştır ve o tarihlerden sonra da kullanımı giderek artmıştır. Günümüzde ise sosyal sorumluluk çalışmaları, çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik prensipleri tarafından büyük ölçüde desteklenmekte ve kuruluşların performanslarını genişletmektedir. Bu durum, kuruluşları, yalnızca ekonomik büyümeye odaklanan bir üretim modelinden, insan odaklı bir yönetim anlayışına ve özellikle, içinde faaliyet gösterdiği toplumun hassas olduğu konulara duyarlı bir yönetim şekline dönüşmeye teşvik etmektedir (Da Silva vd. 2021, s.910).

Kuruluşları sosyal sorumluluk yapmaya iten iki temel nedenin olduğu kabul edilmektedir (Tatari, 2003, s.3):

Birincisi, çalışanların maddi kazanç yanında, inandıkları değerler ve yaşadıkları dünyanın gelişimine katkı sağlamak için de çalışmak istiyor olması.

İkincisi ise, günümüz tüketicilerinin satın alma davranışında ürünün maddi değeri ve kalitesi yanında, üretici kuruluşun toplum yararına yaptığı faaliyetleri de değerlendirmesidir.

Bu nedenlerin gereğini yerine getirmek için de “kâr elde etmek” amaçlı kurulmuş olan kuruluşların içinde yaşadıkları toplumun sorunlarına belirli ölçülerde duyarlı olması, sorunları ortadan kaldırmak için kamusal ve gönüllü kuruluşlarla birlikte mücadele etmesi (Aktan, 2023) ve mücadelesini de halka göstermesi gerekmektedir. Bu esnada iki hedef kitle gözetilerek çalışmalar yürütülür. İlki kuruluşun iç hedef kitlesini oluşturan çalışanları ile hissedarları; ikincisi de dış hedef kitlesini oluşturan müşterileri, tedarikçileri, rakipleri ve basındır.

Sosyal sorumluluğu önemseyip gereği gibi yerine getiren kuruluşlar onun bazı katkı ve yararlarından faydalanırlar. Bunlar (Argüden, 2007, s.40):

- Kuruluşun marka değerinin yükselmesi,
- Kuruluşun çalışan kalitesinin yükselmesi ve çalışan markasının gelişmesi,
- Kuruluşun hisse değerinin artması ve borçlanma maliyetinin düşmesi,
- Kuruluşun yeni pazarlara girmesi ve müşteri sadakatinin oluşması,
- Kuruluştaki verimliliğin ve kalitenin artması,
- Kamuoyunun ve kural koyucuların kuruluşun görüşlerine önem vermesidir.

Bunların haricinde kuruluşların hedef kitleleri ile etkili iletişime geçmelerinin kolaylaşması; çalışanlar, yatırımcılar, bayiler, tedarikçiler, medya ve sivil toplum kuruluşları nezdinde daha güvenilir ve tercih edilir kuruluşlar olmalarının sağlanması da yine kuruluşlar tarafından yararlanılan sosyal sorumluluk fayda ve katkıları arasında sayılmaktadır (Canöz & Canöz, 2020, s.193).

Sosyal sorumluluk çalışmaları doğayı ve çevreyi kirletmeyecek önlemler almakla başlamakta, kültür, sanat, sağlık, eğitim, gelir ve istihdam gibi konularda bilgilendirme veya ihtiyaçları karşılama çalışmalarıyla devam etmektedir. Kotler ve Lee'ye (2006, s.3-4) göre de sosyal sorumluluğun temel konuları arasında 1- toplum güvenliği, 2- eğitim, 3- istihdam, 4- çevre, 5- sosyal ve ekonomik gelişme, 6- temel ihtiyaçlar ve 7- toplum sağlığı bulunmaktadır.

3. Hastaneler Açısından Sponsorluk ve Sosyal Sorumluluğun Önemi

Hastaneler sağlık konusunda dertli olan insanların derdine çare bulunan nihai kuruluşlardır. Verdikleri hizmetlerin üretiminde özel ihtisas, el becerisi, teknoloji kullanımı ve farklı alanların/branşların birlikte çalışması gereken; bu yönleriyle diğer hizmet ve sanayi kuruluşlarına göre de farklılaşan kendilerine özgü özel yerlerdir. Sağlık alanında üretmiş oldukları hizmetler ancak kendilerince ve diğer sağlık kuruluşlarıncaya verilebilmektedir. Hizmetlerinin odağında insan hayatı olduğundan yapacakları hatanın telafisi mümkün değildir. Ayrıca; 1928 yılında yayımlanan “Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (1)”, 1953 yılında yayımlanan “Türk Tabipleri Birliği Kanunu”, 1960 yılında yayımlanan “Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi”, 1998 yılında

yayımlanan “Hekimlik Meslek Etiği Kuralları”, 2004 yılında yayımlanan “Türk Tabipleri Birliği Disiplin Yönetmeliği”, yine 2004 yılında yayımlanan “Özel Hastaneler Yönetmeliği”, 2008 yılında yayımlanan “Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik” ve 2010 yılında Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün yayımlanmış olduğu “Halkla İlişkiler Personeli ve Tıbbi Sekreter İstihdamı Genelgesi” gibi reklam yapma, pazarlama faaliyetlerinde bulunma ve diğer kuruluşlar gibi rekabet içerisine girme konusunda hastaneleri ve sağlık çalışanlarını sınırlayan çeşitli kanunlar, yönetmelikler ve kurallara tabidirler. Durum böyle olunca topluma ve hedef kitlelerine kendilerini anlatmak, onlarda sempati, destek, imaj, itibar ve kabul yaratmak isteyen hastaneler, diğer kuruluşlara göre halkla ilişkilere; dolayısıyla onun uygulamaları olan sponsorluk ve sosyal sorumluluğa daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.

Sponsorluk hastaneler adına iyi niyetin, kurumsal kimliğin ve imajın oluşturulması ya da yerleştirilmesi, farkındalığın sağlanması ve duyurunun yapılması (Peltekoğlu, 2014, s. 375–376), markanın veya kuruluşun tanınırlığının artırılması, medya ilgisinin çekilmesi, çalışan motivasyonunun ve kurum içi ilişkilerin geliştirilmesi (Okay, 2012, s. 71-86) amaçlandığında kullanılan bir uygulamadır ve sponsor kuruluşa bunları sağlamaktadır.

Sosyal sorumluluklar da hastanenin manevi açıdan tatminin ve memnuniyet duymasının sağlanmasının istenmesi ile hastanede çalışma ortamının iyileştirilmesi, çalışma motivasyonunun artırılması, çalışan sürekliliğinin sağlanması, kurumsal itibarın ve kabulün tesis edilmesi, nitelikli personelin istihdamının artırılması, kuruma yönelik güven duygusunun geliştirilmesi, yerel çevreyle ilişkilerin geliştirilip kaynaşmanın sağlanması, basın hastaneye yönelik olumlu tutum sergilemesinin istenmesi, çalışanlar arasında güven, iletişim, dayanışma ve takım ruhunun geliştirilmesi, toplum ve siyasi karar alıcılar nezdinde otorite olarak algılanmasının istenmesi (Fernández-Feijóo Souto, 2009, s.40) hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır.

4. Literatür Taraması

Günümüzde, sağlık sektöründe sponsorluk ve sosyal sorumluluk kavramları giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Sağlık kuruluşlarının bu tür faaliyetlere olan ilgisi, işletme performansının yanı sıra toplumsal etkileri de belirlemede kritik bir rol oynamaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluk programlarının organizasyonel başarıya önemli katkı sağladığı görülmektedir (Ni ve Van Wart, 2015, s.176). Özellikle, işletmelerin halkla ilişkiler stratejileri içinde kurumsal sosyal sorumluluk ve sponsorluk alanları, akademisyenlerin ve uygulamacıların yoğun ilgi gösterdiği konular arasında yer alsa da sağlık sektöründe sosyal sorumluluğa ilgi yenidir ve araştırmalar sınırlıdır (Lopez-Salazar ve diğ., 2016, s.42). Örneğin, Rohini ve Mahadevappa (2010, s.268) Hindistan’da bulunan beş kâr amacı gütmeyen hastanenin topluma karşı algılanan sorumluluklarını keşfetmek amacıyla yaptıkları “Social responsibility of hospitals: an Indian context” isimli çalışmalarında doktorlar ve diğer paydaşlar arasında iş yerindeki sorumluluklar konusundaki algılar arasında önemli farklılıklar olduğunu belirtmişler ve hastanelerin genel sosyal sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için üst yönetimin çeşitli paydaşlarla ilişki içinde olmasının önemini vurgulamışlardır. Gharaee ve diğerleri (2013, s.842) ise hastane bağlamında çalışanların duygusal zekâsı ile kurumsal sosyal sorumluluk arasındaki ilişkiyi incelemişler ve hastanelerde çalışanların duygusal zekâsı ile hastanelerin sosyal sorumluluğu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna

varmışlardır. Bir başka çalışmada, Ürdün'deki devlet ve özel hastanelerde (44) üst düzey yöneticilerin görüşleri araştırılarak toplumsal sorumluluğun rekabet avantajı elde etmedeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır (Al-Sukkar ve diğ., 2013, s.142). Keyvanara ve Sajadi (2015, s.517) İsfahan şehrindeki 946 hastane personelinden veri toplayarak yürüttükleri araştırmalarında sosyal sorumluluk puanı ile hastanelerin sahiplik durumu (kamu veya özel) arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve sosyal sorumluluk ile hastane uzmanlık türü arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varmışlardır. Benzer bir sonuca Choyke ve arkadaşlarının çalışmasında (2022, s.4) rastlanmaktadır. Çalışmada, kâr amacı gütsün ve gütmesin bütün hastanelerin kurumsal kimliklerini korurken topluma olan sosyal sorumluluk görevlerinin de bilincinde oldukları vurgusu yapılmaktadır. Özel hastanelerdeki sosyal sorumluluk çalışmalarının incelendiği bir çalışmada ise (Panduri ve Kumar, 2021, s.52) çalışanların sosyal sorumluluğu ekonomik, etik, yasal ve hayırsever sorumluluklar olarak algıladığı bulunmuştur ve hastane için sosyal sorumluluğun etik, ekonomik, yasal ve hayırsever sorumluluklar olarak önceliklendirildiği belirtilmiştir. Lubis ise (2018, s.25) sosyal sorumluluğun sağlık sektörü üzerindeki etkisini, özellikle de devlet hastaneleri üzerinde değerlendirmeyi amaçladığı çalışmada sosyal sorumluluğun hastane itibarı, hasta sadakati ve hastane değeri üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna dair deneysel kanıtlar sunmaktadır. Türkiye'de yürütülen bir araştırmada (Yıldırım ve Dinçer, 2016, s.57) özel hastanelerin, rekabet üstünlüğü elde etmek için sosyal sorumluluk faaliyetlerinde belirli alanlara odaklandıkları bulgusuna ulaşılırken bir diğerinde sağlık sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini sistematik derleme yaklaşımıyla analiz etmek amacıyla 30 makale incelenerek kamu ve özel hastanelerde yapılan çalışmaların öne çıktığı, ardından sağlık merkezleri, ilaç şirketleri, hane halkı ve öğrenciler üzerinde yapılan çalışmaların geldiği sonucuna varılmıştır (Koca ve Uğurluoğlu, 2021, s.784). Literatür bakıldığında sağlık sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesinde iletişime odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Tomaselli ve diğ. (2018) sağlık KSS iletişiminin önemini ve geleneksel ve etkileşimli teknolojilerin sağlık KSS iletişimi için kullanımını, nicel araştırma metodolojilerini benimseyerek incelemişlerdir. Konunun farklı uygulamalarını anlamak amacıyla, makale Malta ve Hindistan gibi son derece farklı ülkeler ve bağlamlar arasında KSS iletişimi konusundaki en iyi uygulamaları inceleyerek karşılaştırmaktadır. Sonuçlar, her iki ülkede de sağlık KSS iletişimine artan bir ilgi olduğunu vurgulamaktadır. Gözlemlenen temel bulgu, sağlık kuruluşlarının KSS faaliyetlerini iletme için karma bir strateji kullandığıdır. Li ve diğ. (2020) ABD'deki 522 hastaneden oluşan bir örnekleme dayanarak hastane sosyal sorumluluk uygulamalarını içerik analizi yöntemiyle inceledikleri çalışmalarında, hastanelerin genellikle sosyal sorumluluk iletişimlerinde müşteri paydaşlarını hedefledikleri ve bu çabalarında sağlık hakkı, bilgiye erişim hakkı, gizlilik hakkı ve ayrımcılık yapmama hakkı gibi temel alanlara odaklandıklarını tespit etmişlerdir.

Sponsorluk ve hastaneler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde öncelikle araştırma azlığı dikkat çekmekte, yapılan araştırmaların ise hastanelere sponsor olunması (Lexchin, 2022, s.1) ya da hastanelerin yine aynı sektörün parçaları olan sağlık merkezlerine (McCue, 2000, s.268) ve doktora (Derber, 1983, s.561) sponsor olması biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de ise hastaların hastane tercihlerinde etkili olan halkla ilişkiler faaliyetleri (Ayhan ve Canöz, 2006, s.74; Tengilimoğlu ve diğ., 2008, s.19) içerisinde incelendiği tespit edilmiştir.

Bu noktada çalışma, halkla ilişkilerin hastaneler tarafından en çok yararlandığı düşünülen iki uygulama alanı olan sosyal sorumluluk ve sponsorluk faaliyetlerini inceleyen kapsamlı bir çalışma olması nedeniyle literatürde yer alan diğer çalışmalardan ayrıldığı belirtilebilir.

5. Metodoloji

Hastaneler özelinde sağlık kuruluşlarının sponsorluk ve sosyal sorumluluğu kullanım ve tercih düzeylerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, Yabancılar için Türkiye'nin Lider Yatırım Danışmanlığı Firmalarından Gordion Partners tarafından "Türkiye'nin En İyi On Hastanesi" (<https://www.investment.com.tr>) olarak sıralanan listedeki hastanelerle sınırlandırılmıştır. Bu listede yer alan ve araştırmaya veri sağlayan hastaneler: Acıbadem Hastanesi, Liv Hospital, Medicana, Medipol, Kolon, Medical Park, Memorial, Amerikan, Koç Üniversitesi ve İstinye Üniversitesi hastaneleridir. Zincir hastanelerin örneklem seçilmesindeki temel gerekçe, bu hastanelerin geniş bir kitleye hitap etmeleri ve sosyal sorumluluk projeleri ile sponsorluk faaliyetlerinde daha aktif olmalarıdır. Zincir hastaneler, genellikle daha fazla kaynak ve altyapıya sahip oldukları için sosyal sorumluluk ve sponsorluk konularında daha geniş kapsamlı ve etkili projeler gerçekleştirebilmektedirler. Bu nedenle, zincir hastanelerinin tercih edilmesi, araştırmanın daha kapsamlı ve genel geçer sonuçlara ulaşmasını sağlamaktadır.

Çalışmada yöntem olarak içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, doküman, metin ve evrak gibi çeşitli materyalleri belirli kurallar çerçevesinde (örnekleme, kodlama, kategori vb.) analiz ederek nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bilgilere ulaşmayı hedefleyen nitel bir araştırma yöntemi tekniğidir ve sosyal bilimler dahil olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır (Metin ve Ünal, 2022, s.273). Bir diğer tanımla belirli bir kelimenin veya içeriğin metinlerdeki görünümünü incelemeye içerik analizi denmektedir (Potter ve Levine-Donnerstein, 1999, s.258). Bunun için araştırmaya temel teşkil eden hastanelerin web sayfalarının yapılandırılmış kodlama cetveli kriterlerine göre incelenmesiyle elde edilen veriler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmada elde edilen verilerin oransal yüzdelerle dağılımlarını ortaya koymak için SPSS programı kullanılarak frekans analizi, hastane özellikleriyle sponsorluk ve sosyal sorumluluk uygulamaları ilişkisini ortaya koymak için de ki-kare analizi yapılmıştır.

Alanda yapılmış ilk araştırma olması nedeniyle çalışma önemlilik arz etmektedir.

6. Bulgular

6.1. Hastanenin Faaliyet Sahası Büyüklüğü ve Sponsorluk Linki İlişkisi

Kuruluşların uluslararası veya ulusal boyuttaki faaliyetleri onların büyüklükleri ve dolayısıyla halkla ilişkilere ve sponsorluklara verdikleri önemi gösterme açısından bir kriter olarak algılanmaktadır. Bu durumun gerçekten böyle olup olmadığını ortaya koymak için uluslararası ve ulusal boyutta hizmet üreten Türkiye'deki "En İyi 10 Hastane"nin web siteleri incelendiğinde Tablo 1'deki sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Hastanenin Faaliyet Büyüklüğü ve Sponsorluk Linki İlişkisi

	Sponsorluk Linki %
<u>Uluslararası</u>	
Acıbadem	Var (%25.0)
Liv Hospital	Yok (%25.0)
Kolan Hospital Grup	Yok (%25.0)
Memorial	Var (%25.0)
Toplam	%100.0
<u>Ulusal</u>	
Medicana	Yok (%16.7)
Medipol	Var (%16.7)
Medical Park	Var (%16.7)
Amerikan Hastanesi	Yok (%16.7)
Koç Üniversitesi Hastanesi	Yok (%16.7)
İstinye Üniversitesi Hastanesi	Yok (%16.7)
Toplam	%100.0

Uluslararası boyutta faaliyette bulunan hastanelerin web sitelerinde %50,00'sinin sponsorluk linklerine yer verdiği %50,00'sin vermediği; ulusal boyutta faaliyette bulunan hastanelerin ise %33,4'ünün sponsorluk linklerine yer verdiği %66,6'sinin ise yer vermediği görülmektedir. Ortaya çıkan bu verilere göre uluslararası faaliyette bulunan hastanelerin ulusal ölçekte faaliyette bulunan hastanelere göre sponsorluğa daha fazla önem verdikleri ve bunu da web sayfalarındaki sponsorluk linkinde gösterdikleri söylenebilir.

6.2. Hastanenin Şube Sayısı ve Sponsorluk Linki

Kuruluşların sahip oldukları şube sayıları da kuruluşların faaliyet büyüklüklerinde olduğu gibi halkla ilişkilere ve sponsorluklara verdikleri önemi gösterme açısından bir kriter olarak algılanmaktadır. Türkiye'deki "En İyi 10 Hastanenin" şube sayıları ve web sayfalarındaki sponsorluk linkine yer verme durumları bu açıdan incelendiğinde Tablo 2'deki veriler ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Hastanenin Şube Sayısı ve Sponsorluk Linki İlişkisi

	Şube Sayıları	Sponsorluk Linki
Acıbadem	40	Var
Medical Park	22	Var
Medicana	15	-
Memorial	14	Var
Medipol	10	Var
Liv Hospital	7	-
Kolan Hospital Grup	7	-
Amerikan Hastanesi	2	-
İstinye Üniversitesi Hastanesi	2	-
Koç Üniversitesi Hastanesi	1	-
TOPLAM:	120	4

Hastanelerin şube sayıları ile sponsorluk linki ilişkisi arasında bir anlamlılığın olup olmadığını ortaya koymak açısından hastanelerin şube sayılarını ve sponsorluk linkini veren tablodaki verilere baktığımızda 40, 22, 14 ve 10 şubesi bulunan hastanelerin sponsorluk linklerinin olduğu; 15, 7,7,2,2 ve 1 şubeleri olan hastanelerin ise sponsorluk

linklerinin olmadığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu verilere göre 10 ve üzerinde şube sayısına sahip hastanelerin büyük çoğunluğunun web sayfalarında sponsorluk linklerine yer verdikleri, 7 ve altında şube sayısına sahip hastanelerin ise web sayfalarında sponsorluk linklerine yer vermedikleri söylenebilir.

6.3. Hastanenin Şube Sayısı ve Sponsorluk Sayısı İlişkisi

Hastanelerin sahip oldukları şube sayıları da yapacakları sponsorluk sayılarının aratacağı hususunda önyargı oluşturmaktadır. Bu durumun gerçekten böyle olup olmadığını ortaya koyabilmek için hastanelerin şube sayıları ile web sayfalarında yer verdikleri sponsorlukları sayısal olarak karşılaştırıldığında Tablo 3'deki veriler ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3: Hastanelerin şube sayıları ile sponsorluk sayıları arasındaki ilişki

Hastanelerin Şube Sayıları	Sponsorluklarının Sayısı
Acıbadem	21
Medical Park	27
Medicana	4
Memorial	11
Medipol	1
Liv Hospital	-
Kolan Hospital Grup	-
Amerikan Hastanesi	-
İstinye Üniversitesi Hastanesi	-
Koç Üniversitesi Hastanesi	-
TOPLAM:	64

“Hastanelerin şube sayıları ile sponsorluk sayıları arasındaki ilişki” tablosu incelendiğinde büyüklü küçüklü 40 şubesi bulunan Acıbadem hastanesinin 21, 22 şubesi bulunan Medical Park hastanesinin 27, 15 şubesi bulunan Medicana hastanesinin 4, 14 şubesi bulunan Memorial hastanesinin 11, 10 şubesi bulunan Medipol hastanesinin 1, 7 ve daha aşağı sayıda şubesi bulunan diğer hastanelerin ise hiç sponsorluk yapmadıkları görülmektedir. Ortaya çıkan bu verilere göre 10 ve üzerinde şube sayısı bulunan hastanelerin sponsorluklara daha fazla önem verdikleri, dolayısıyla yaptıkları sponsorlukları web sayfalarından paylaştıkları söylenebilir.

6.4. Hastanelerin Tercih Ettikleri Sponsorluk Çeşitleri

İmaj dediğimiz düşünsel fotoğraf kuruluşla ilgili gördüğümüz, duyduğumuz, yaşadığımız, okuduğumuz hemen her şeyden olduğundan halkla ilişkiler adına yapılan hemen her tür çalışmada buna katkı sunmaktadır. O nedenle kuruluşlar oluşturmak istedikleri imaj ve pozitif algı konusundaki halkla ilişkiler çalışmalarını, ulaşmak istedikleri amaç doğrultusunda yaparlar. Bir halkla ilişkiler uygulaması olan sponsorluk da farklı türlere sahiptir ve bu türlerin her birisi farklı imajın oluşumuna katkı sağlar niteliktedir. İnsan odaklı hizmet üretme ve sunma konusundaki ender kuruluşlardan olan hastanelerde halkla ilişkiler bağlamında oluşturmak istedikleri imaj ve olumlu algı için zaman zaman sponsorluklara yönelmektedirler. Ancak sponsorluk çeşitlerinden en fazla hangilerini oluşturmak istedikleri imaj doğrultusunda tercih ettikleri ise araştırılması gereken bir sorunu ortaya çıkartmaktadır. Araştırmaya temel kaynak oluşturan 10 hastanenin web sayfaları içerik analiziyle incelendiğinde Tablo 4'teki veriler elde edilmiştir.

Tablo 4: Hastanelerin yaptıkları sponsorlukların çeşitleri ve bunların kendi içlerindeki yoğunlukları

Hastanenin Adı	Sponsorlukların Çeşitleri ve Dağılımları							Toplam %
	Spor	Kültür-Sanat	Çevre	Sosyal	Maceraz-Seyahat	Program	Etkinlik	
Acıbadem	21 100.0% 36.2%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	21 %100.0
Liv Hospital	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
Kolan Hospital Grup	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
Memorial	6 54.5% 10.3%	5 45.5% 83.3%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	11 %100.0
Medicana	3 75.0% 5.2%	1 25.0% 16.7%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	4 %100.0
Medipol	1 100.0% 1.7%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	1 %100.0
Medical Park	27 100.0% 46.6%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	27 %100.0
Amerikan Hastanesi	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
Koç Üniversitesi Hastanesi	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
İstinye Üniversitesi Hastanesi	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
TOPLAM	58 100.0%	6 100.0%	0 100.0%	0 100.0%	0 100.0%	0 100.0%	0 100.0%	64 %100.0

Acıbadem Hastanesinin %100.0 Spor (21) sponsorluğunu; Memorial Hastanesinin %54.5 Spor (6), %45.5 Kültür-Sanat (5); Medicana Hastanesinin %75.0 Spor (3), %25.0 Kültür-Sanat (1); Medipol Hastanesinin %100.0 Spor (1); Medical Park Hastanesinin ise yine %100.0 Spor (27) sponsorluklarını tercih edip yaptıkları; Liv Hospital, Kolan Hospital Grup, Amerikan Hastanesi, Koç Üniversitesi Hastanesi ve İstinye Üniversitesi Hastanesi'nin ise hiç sponsorluk çalışmaları yapmadıkları görülmektedir. Ortaya çıkan bu verilere göre sponsorluk yapan hastanelerin büyük çoğunluğunun %90.6'sının "Spor" (58), spordan daha az olmak kaydıyla da %9.4 "Kültür-Sanat" (6) sponsorluklarında yoğunlaştıkları görülmektedir.

6.5. Hastanenin Faaliyet Sahası Büyüklüğü ve Sosyal Sorumluluk Linki İlişkisi

Hastanelerin faaliyet büyüklükleri, yani uluslararası veya ulusal olma durumları, halkla ilişkiler kapsamında olumlu imaj oluşturmak, halka yakınlaşmak ve kurumsal kabulü sağlamak konusunda yaptıkları sosyal sorumluluğa atfettikleri önemde herhangi bir farklılaşmaya sebep olmakta mıdır? sorusunu akıllara getirmektedir. Merak uyandıran ve araştırılması gereken bu duruma sağlam dayanak oluşturabilecek araştırma bulgularıyla bir cevap verilebilmesi için 10 hastanenin web sayfaları içerik analizine tabi tutulduğunda, faaliyet büyüklükleri ve sosyal sorumluluk linkine sahip olup olmadıklarını gösteren araştırma bulguları Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Hastanenin Faaliyet Büyüklüğü ve Sosyal Sorumluluk Linki İlişkisi

Sosyal Sorumluluk Linki %	
Uluslararası	
Acıbadem	Yok (%25.0)
Liv Hospital	Var (%25.0)
Kolan Hospital Grup	Yok (%25.0)
Memorial	Var (%25.0)
Toplam	%100.0
Ulusal	
Medicana	Var (%16.7)
Medipol	Var (%16.7)
Medical Park	Yok (%16.7)
Amerikan Hastanesi	Var (%16.7)
Koç Üniversitesi Hastanesi	Var (%16.7)
İstinye Üniversitesi Hastanesi	Var (%16.7)
Toplam	%100.0

Hastanelerin faaliyet büyüklükleri ile sosyal sorumluluk linklerinin varlığı ilişkisine bakıldığında uluslararası faaliyette bulunan hastanelerin %50,00'sinin sosyal sorumluluk linklerinin olduğu %50,00'sinin olmadığı; ulusal boyutta faaliyette bulunan hastanelerin ise %83,33'ünün sosyal sorumluluk linklerinin olduğu %16,67'sinin ise olmadığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu verilere göre ulusal düzeyde faaliyette bulunan hastanelerin büyük çoğunluğunun (%83,3'ü) uluslararası ölçekte faaliyette bulunan hastanelerin ise yarısının (%50.0'sinin) sosyal sorumluluğa önem verdikleri ve bunun göstergesi olarak da web sayfalarında sosyal sorumluluk linkine yer verdikleri söylenebilir.

6.6. Hastanenin Şube Sayısı ve Sosyal Sorumluluk Linki İlişkisi

Kuruluşların sahip oldukları şube sayıları da kuruluşların faaliyet büyüklüklerinde olduğu gibi halkla ilişkilere ve dolayısıyla sosyal sorumluluğa verdikleri önemi gösterme açısından bir kriter olarak algılanmaktadır. Türkiye'deki "En İyi 10 Hastanenin" şube sayıları ve web sayfalarındaki sosyal sorumluluk linkine yer verme durumları bu açıdan incelendiğinde Tablo 6'daki veriler ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6: Hastanelerin Şube Sayıları ile Web Sayfalarında Sosyal Sorumluluk Linki Bulundurma İlişkisi

Hastanelerin Şube Sayıları	Web Sayfasında Sosyal Sorumluluk Linki
40	-
22	Var
15	-
14	Var
10	Var
7	Var
7	-
2	Var
2	Var
1	Var

TOPLAM: 120

Hastanelerin şube sayıları ile sosyal sorumluluk linki ilişkisi arasında bir anlamlılığın olup olmadığını ortaya koymak açısından hastanelerin şube sayıları ile web

sayfalarındaki sosyal sorumluluk linkini veren tablodaki verilere baktığımızda 22, 14, 10, 7, 2 ve 1 şubesi bulunan hastanelerin sosyal sorumluluk linklerinin olduğu; 40, 15 ve 7 şubeleri olan hastanelerin ise sosyal sorumluluk linklerinin olmadığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu verilere göre sahip olunan şube sayısına bağlı kalınmaksızın hemen her büyüklükteki hastanenin web sayfasında sosyal sorumluluk linkine yer verdikleri söylenebilir.

6.7. Hastanenin Şube Sayısı ve Sosyal Sorumluluk Sayısı İlişkisi

Hastanelerin büyüklükleri hakkında fikir veren şube sayıları ile yaptıkları sosyal sorumluluk sayıları arasında bir ilişki olup olmadığına bakmak için kendi web sayfalarından elde edilen bilgilerden oluşturulan “Hastanelerin şube sayıları ile sosyal sorumluluk sayıları arasındaki ilişki” Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7: Hastanelerin şube sayıları ile sosyal sorumluluk sayıları arasındaki ilişki

	Hastanelerin Şube Sayıları	Web Sayfasında Yer Verdikleri Sosyal Sorumluluklarının Sayısı
Acıbadem	40	-
Medical Park	22	30
Medicana	15	-
Memorial	14	63
Medipol	10	162
Liv Hospital	7	3
Kolan Hospital Grup	7	-
Amerikan Hastanesi	2	3
İstinye Üniversitesi Hastanesi	2	5
Koç Üniversitesi Hastanesi	1	-
	TOPLAM: 120	TOPLAM: 266

Tablo 7’deki veriler incelendiğinde büyüklü küçüklü 40 şubesi bulunan Acıbadem hastanesinin 0, 22 şubesi bulunan Medical Park hastanesinin 30, 15 şubesi bulunan Medicana hastanesinin 0, 14 şubesi bulunan Memorial hastanesinin 63, 10 şubesi bulunan Medipol hastanesinin 162, 7 şubesi bulunan Liv Hospital hastanesinin 3, 1 şubesi bulunan Koç Üniversitesi Hastanesinin ise 0 sosyal sorumluluk çalışmasına yer verdikleri görülmektedir. Araştırmada elde edilen bu verilere göre, hastanelerin şube sayıları ile yaptıkları sosyal sorumluluk çalışmalarının bir ilişkisinin olmadığı, farklı şube sayılarına sahip olan hastanelerin gerekli görmeleri ve ihtiyaç hissetmeleri halinde sosyal sorumluluğa yöneldikleri söylenebilir. Başka bir ifadeyle hastanelerin şube sayıları ile sosyal sorumluluk sayıları arasında bir korelasyonun olmadığı görülmektedir.

6.8. Hastanelerin Tercih Ettikleri Sosyal Sorumluluk Çeşitleri

Kuruluşlar halkla ilişkiler çerçevesinde hedef kitlelerle karşılıklı iletişimi kurmak, istenilen doğrultudaki olumlu imajı oluşturmak ve içinde faaliyette bulunan toplumlarda kurumsal kabulü sağlamak arzularadıklarında; kuruluştan ziyade, içinde faaliyette bulunan toplumun yararına olan sosyal sorumluluk çalışmalarına yönelirler. Bir halkla ilişkiler uygulaması olan sosyal sorumluluk da farklı türlere sahiptir ve bu türlerin her birisi farklı imajın oluşumuna katkı sağlar niteliktedir. “Üreteni insan tüketeni insan” olan sağlık hizmetleri ancak hastaneler tarafından üretilebilirken hastaneler de halkla ilişkiler bağlamında oluşturmak istedikleri imaj ve olumlu algı için zaman zaman sosyal sorumluluklara yönelmektedirler. Ancak sosyal sorumluluk

çeşitlerinden en fazla hangilerini tercih ettikleri ise araştırılması gereken bir sorunu ortaya çıkartmaktadır. Araştırmaya temel kaynak oluşturan 10 hastanenin web sayfaları içerik analiziyle incelendiğinde Tablo 8'deki veriler elde edilmiştir.

Tablo 8: Hastanelerin yaptıkları sosyal sorumlulukların çeşitleri ve bunların kendi içlerindeki yoğunlukları

Hastanenin Adı	Sosyal Sorumluluklarının Çeşitleri ve Dağılımları							
	Sağlık	Toplum Güvenliği	Eğitim	Çevre	Toplumsal ve Ekonomik	İstihdam	Temel İnsan İhtiyaç ve	Toplam %
Acıbadem	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
Liv Hospital	14 46.7% 20.6%	14 46.7% 10.5%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	2 6.6% 20.0%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	30 %100.0
Kolan Hospital Grup	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
Memorial	0 0.00% 0.00%	15 23.8% 11.3%	42 66.7% 91.3%	6 9.5% 66.7%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	63 %100.0
Medicana	50 30.9% 73.6%	100 61.7% 75.2%	3 1.9% 6.5%	1 0.6% 11.1%	8 4.9% 80.0%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	162 %100.0
Medipol	0 0.00% 0.00%	3 100.0% 2.3%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	3 %100.0
Medical Park	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
Amerikan Hastanesi	2 66.7% 2.9%	1 33.0% 0.7%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	3 %100.0

Koç Üniversitesi Hastanesi	2 40.0% 2.9%	0 0.00% 0.00%	1 20.0% 2.2%	2 40.0% 22.2%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	5 %100.0
İstinye Üniversitesi Hastanesi	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 0.00% 0.00%	0 %100.0
TOPLAM	68 100.0 %	133 100.0 %	46 100.0 %	9 100.0 %	10 100.0%	0 100.0% 0%	0 100.0% 0%	266 %100.0

Hastanelerin geçmişte yapmış oldukları sosyal sorumlulukları ne tür sosyal sorumluluklara daha fazla yöneldikleri hakkında fikirler vermektedir. Öyle olunca hastanelerin web sayfalarındaki verilerden elde edilen bilgilerden oluşan tabloya göre **“Sağlık”** konusunda Acıbadem %0.0, Liv Hospital %20.6, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %0.0, Medicana %73.6 Medipol %0.0, Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %2.9, Koç Üniversitesi Hastanesi %2.9, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0; **“Toplum Güvenliği”** konusunda Acıbadem %0.0, Liv Hospital %10.5, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %11.3, Medicana %75.2 Medipol %2.3, Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %0.7, Koç Üniversitesi Hastanesi %0.0, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0; **“Eğitim”** konusunda Acıbadem %0.0, Liv Hospital %0.0, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %91.3, Medicana %6.5 Medipol %0.0 Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %0.0, Koç Üniversitesi Hastanesi %2.2, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0; **“Çevre”** konusunda Acıbadem %0.0, Liv Hospital %0.0, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %66.7, Medicana %11.1 Medipol %0.0, Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %0.0, Koç Üniversitesi Hastanesi %22.2, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0; **“Toplumsal ve Ekonomik Gelişme”** konusunda Acıbadem %0.0, Liv Hospital %20.0, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %0.0, Medicana %80.0, Medipol %0.0, Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %0.0, Koç Üniversitesi Hastanesi %0.0, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0; **“İstihdam”** konusunda Acıbadem %0.0, Liv Hospital %0.0, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %0.0, Medicana %0.0, Medipol %0.0, Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %0.0, Koç Üniversitesi Hastanesi %0.0, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0; **“Temel İnsan İhtiyaç ve Arzuları”** konusunda ise Acıbadem %0.0, Liv Hospital %0.0, Kolan Hospital Grup %0.0, Memorial %0.0, Medicana %0.0, Medipol %0.0, Medical Park %0.0, Amerikan Hastanesi %0.0, Koç Üniversitesi Hastanesi %0.0, İstinye Üniversitesi Hastanesi %0.0 oranlarında sosyal sorumluluk çalışmaları yapmışlardır.

Ortaya çıkan bu verilere göre hastanelerin en fazla **“Toplum Güvenliği”** (133), ondan sonra sırasıyla **“Sağlık”** (68), **“Eğitim”** (46), **“Toplumsal ve Ekonomik Gelişme”** (10) ile **“Çevre”** (9) konularındaki sosyal sorumluluk çalışmalarına yöneldikleri; **“İstihdam”** ve **“Temel İnsan İhtiyaç ve Arzuları”** ilgili sosyal sorumluluk konularındaki çalışmalara ise hiç girişmedikleri görülmektedir. Elde edilen bu verilere göre hastanelerin en fazla **“Toplum Güvenliği”** ve **“Sağlık”** konularındaki sosyal sorumluluk çalışmalarını tercih ettikleri, **“İstihdam”** ile **“Temel İnsan İhtiyaç ve Arzuları”** ilgili sosyal sorumlulukları ise hiç tercih etmedikleri ifade edilebilir.

Sonuç

Topluma yönelik hizmet üretirken reklam yapma yasağı gibi birtakım sınırlamalara maruz kalan sağlık kuruluşları çocuklar dışında, neredeyse toplumun tamamına yakını hedef kitle olarak almaktadır. Böylesine geniş ve birbirinden farklı özelliklere sahip kitlelere ulaşmak başlı başına bir sorun olarak görülürken bu durumda iletişim ve halkla ilişkiler zorunlu hale gelmektedir. Özellikle sponsorluk ve sosyal sorumluluk bu durumda hatırı sayılır düzeyde kullanılan iki farklı uygulamadır. Ancak bunlardan hangisinin ve hangi türlerinin sağlık kuruluşlarınca daha fazla tercih edilip kullanıldığı ise merak uyandıran bir durumdur. Bu merakı giderici bilimsel verileri ortaya koyma hususunda Türkiye'nin En İyi 10 Hastanesi olarak kabul edilen sağlık kuruluşlarının web sayfaları üzerinden bir araştırma yapıldığında sponsorluk ve sosyal sorumluluğun kullanımı hakkında şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

En iyi on hastane içerisinde yer alan hastanelerin çoğunluğu uluslararası değil, ulusal düzeyde faaliyet gösteren hastanelerdir. Yani, en iyi hastane tanımlaması için "uluslararası faaliyette bulunma" özelliği önyargıdan ibarettir, "ulusal" düzeyde faaliyette bulunan hastaneler bu tanımlaya daha fazla girebilmektedirler.

En iyi on hastane kategorisine giren hastanelerin büyük çoğunluğunun iki ve daha fazla şubesi vardır. Bunda tek şubeli hastanelerin belki çok daha spesifik ve yerel düzeyde hizmet üretmelerinin etkisi de vardır.

Hastanelerin yarısından daha azı (%40.0'ının) web sayfalarında sponsorluk linkine yer vermektedirler. Sponsorluk linkine yer verenlerde de "uluslararası düzeyde" faaliyette bulunanlar "ulusal düzeyde" faaliyette bulunanlara göre daha fazladır ve sponsorluk çalışmalarını daha fazla yapmaktadırlar.

Hastanelerin şube sayıları 10 ve üzerine çıktığında web sayfalarında sponsorluk linkine büyük çoğunlukla yer vermekte; 7 ve yedinin altında şube sayısına sahip olduklarında ise sponsorluk linkine hiç yer vermemektedirler. Yani, şube sayısı çok olan hastaneler imaj ve sempati oluşturmak, kurumsal kabulü sağlamak ve tanınırlığı, bilinirliği artırmak için sponsorluğa daha fazla önem atfetmektedirler.

Hastanelerin şube sayıları 10 ve onun üzerinde olduğunda sponsorluk sayıları da 1 ve birden fazla olmakta; şube sayıları 7 ve yedinin altında olduğunda ise sponsorluk sayıları sıfır olmaktadır. Bu sonucun ortaya çıkmasında ekonomik imkanlar yanında, tanınma, marka olma, otorite olarak kabul edilme, rekabette üstünlük sağlama ve nihayetinde tercih edilme düşüncelerinin daha fazla ön plana çıkmasının da etkileri vardır.

Hastanelerin büyük çoğunluğu (%90.6'sı) sponsorluk çeşitlerinden en fazla "Spor", spordan daha az olmak kaydıyla da "Kültür-Sanat" sponsorluklarını tercih etmektedirler. Sporun medyada daha fazla yer bulması, toplumda yaygın kitleler tarafından takip edilmesi ve sağlıkla sporun ilişkili olması bu durumun temel nedenleridir.

Hastanelerin sosyal sorumlulukla ilgili yaklaşımlarına bakıldığında ise;

Uluslararası boyutta faaliyette bulunan hastanelerin yarısının sosyal sorumluluk linkleri varken, ulusal boyutta faaliyette bulunan hastanelerin büyük çoğunluğunun sosyal sorumluluk linkleri vardır. Bu sonucun ortaya çıkmasında sosyal sorumluluk çalışmalarının daha yerel düzeydeki toplumsal faydalara yönelik yapılmalarının etkileri

vardır. Ayrıca hastanelerin kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili (sağlık taraması, sağlıklı yaşam, kanser, diyabet vb. konularda halkı bilgilendirme etkinlikleriyle) sosyal sorumluluk çalışmalarını daha fazla tercih etmeleri de bu sonucun ortaya çıkmasındaki bir başka etken olmaktadır.

Hastaneler açısından sahip olunan şube sayıları web sayfasında sosyal sorumluluk linkine yer vermede etkili değildir. Her türden büyüklükteki hastaneler web sayfalarında sosyal sorumluluk linkine yer verebilmektedir.

Hastanelerin şube sayıları ile sosyal sorumluluk çalışmaları sayıları arasında herhangi bir ilişki (korelasyon) yoktur. Gerekli görmeleri ve ihtiyaç hissetmeleri halinde şube sayısına bakılmaksızın sosyal sorumluluk çalışmaları yapmaktadırlar.

Hastaneler en fazla "Toplum Güvenliği" konusunda, ondan sonra sırasıyla "Sağlık", "Eğitim", "Toplumsal ve Ekonomik Gelişme" ile "Çevre" konularında sosyal sorumluluk çalışmaları yaparken; "İstihdam" ve "Temel İnsan İhtiyaç ve Arzularıyla" ilgili sosyal sorumluluk çalışmaları hiç yapılmamaktadır.

Sonuç olarak; sağlık kuruluşlarından hastanelerin yarısından daha azı sponsorluk linkine web sayfalarında yer verirken, sosyal sorumluluk linkine ise yarısından daha fazlası yer vermektedir; Sponsorluk linkine "uluslararası düzeyde" faaliyette bulunanlar daha fazla yer verirken, sosyal sorumluluk linkine "ulusal düzeyde" faaliyette bulunanlar daha fazla yer vermektedirler; Web sayfasında sponsorluk linkine yer vermede 10 ve üzerinde şube sayısına sahip olmak etki ederken, sosyal sorumluluk linkine web sayfasında yer vermede şube sayısının hiçbir etkisi olmamaktadır; Sponsorluk sayılarının artmasında 10 ve üzerinde şubeye sahip olmak etki ederken; sosyal sorumluluk çalışmaları sayılarında şube sayılarının hiçbir etkisi olmamaktadır; Sponsorluk çeşitlerinden en fazla "Spor", spordan daha az olmak kaydıyla "Kültür-Sanat" sponsorlukları tercih edilirken, sosyal sorumluluk çeşitlerinden en fazla "Toplum Güvenliği", ondan daha az olmak kaydıyla da "Sağlık", "Eğitim", "Toplumsal ve Ekonomik Gelişme" ile "Çevre" konularındaki sosyal sorumluluk çeşitleri tercih edilmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale etik kurul kararı gerektirmemektedir ve daha önce herhangi bir yerde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve bir tez çalışmasından üretilmemiştir. Tüm etik ilkeler uygun biçimde araştırmada göz önünde bulundurulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışma tek yazarlıdır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	The research is single- authored.

Kaynakça

Ayhan, B., ve Canöz, K. (2006). Hastaların Hastane Tercihinde Etkili Olan Halkla İlişkiler Faaliyetleri. II. Ulusal Halkla İlişkiler Sempozyumu, Kocaeli Üniversitesi, 27-28.

Aktan, C.C. (2023). Sosyal Sorumluluk ve Çevre Koruma Ahlakı, <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/meslek-ahlaki/sosyal-sorumluluk.htm>, (Erişim Tarihi: 05.09.2023)

Al-Sukkar, A. S., Hussein, A. H. M. M. A., ve Jalil, M. M. A. (2013). The effect of social responsibility in achieving competitive advantage: field study in the governmental and private hospitals in Jordan. *International Journal of Business and Social Science*, 4(5).

Argüden, Y. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk. İstanbul: İGİAD

Bakan, Ö. ve Kalender, A. (2007). Halkla İlişkiler Bağlamında Kurumsal İtibar ve Sosyal Sorumluluk, İletişim ve Ötesi içinde (Editörler: Bilal Arık ve Mustafa Şeker), s. 345-370, Konya: Tablet Yayınları

Bjerke, R. ve Elvekrok, I. (2021). Sponsorship-Based Health Care Programs And Their Impact On Employees' Motivation For Physical Activity. *European Sport Management Quarterly*, 21:2, 194-217, DOI: 10.1080/16184742.2020.1735471

Canöz, K. ve Canöz, N. (2020). Halkla İlişkiler. Konya: Palet Yayınları

Canöz, K., Kaya, K. K. ve Çerçi, Ü. Ö. (2021). Bir Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Sponsorluğun Sözleşmesi ve Hukuki Dayanakları, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.36, s. 15-28, DOI:10.31123/akil.988493

Chebli, L. ve Gharbi, A. (2014). The Impact Of The Effectiveness Of Sponsorship On Image And Memorizing: Role Of Congruence And Relational Proximity, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 109, ss.913 – 924.

Choyke, K. L., Cronin, C. E., Rodriguez, V., Gran, B. C., ve Franz, B. (2022). An Organization's role in anchoring community health: how for-profit hospitals' balance corporate and social responsibility. *SSM-Qualitative Research in Health*, 2, 100037. <https://doi.org/10.1016/j.ssmqr.2021.100037>

Cornwell, B. ve Maignan, I. (1998). An International Review of Sponsorship Research, *Journal of Advertising*, 27:1, 1-21, DOI: 10.1080/00913367.1998.10673539

Da Silva, L., Sugahara, C. R., ve Ferreira, D. H. (2021). Corporate social responsibility in times of crisis: business actions during the Covid-19 pandemic, *Independent Journal of Management & Production*, 12(4), 909-927.

Derber, C. (1983). Sponsorship and the control of physicians. *Theory and Society*, 12(5), 561-601. <https://www.jstor.org/stable/657417>

Dolphin, R. R. (2003). Sponsorship: perspectives on its strategic role. *Corporate Communications: An International Journal*, 8(3), 173-186.

Fernández-Feijóo Souto, B. (2009). Crisis and Corporate Social Responsibility: Threat or Opportunity?, *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, Vol. 2, No. 1.

Gharaee, H., Bahrami, M. A., Rejaliyan, F., Atashbahar, O. B., Homayouni, A., Ataollahi, F., ve Jamali, E. (2013). Corporate social responsibility of hospitals: The effect of emotional intelligence. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 17(7), 842-847. DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.17.07.7649

Geçikli, F. (2008). *Halkla İlişkiler ve İletişim*. İstanbul: Beta Yayını

<https://www.investment.com.tr/tr/turkiyenin-en-iyi-10-hastanesi/> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2023)

Keyvanara, M., ve Sajadi, H. S. (2015). Social responsibility of the hospitals in Isfahan city, Iran: Results from a cross-sectional survey. *International Journal Of Health Policy And Management*, 4(8), 517. <https://doi.org/10.15171%2Fijhpm.2015.29>

Koca, G. Ş., ve Uğurluoğlu, Ö. (2021). Sağlık sektöründe kurumsal sosyal sorumluluk: Sistematik bir derleme çalışması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 784-799. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.774255>

Kotler, P. ve Lee, N. (2006). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*. İstanbul: MediaCat

Lexchin, J. (2022). Sponsorship of Australian and New Zealand medical societies by healthcare companies: an observational study. *JRSM open*, 13(7), 2054270422111243. <https://doi.org/10.1177/2054270422111243>

Li, J. Y., Tian, S., Carter, J., ve Wen, J. (2021). More than the bottom line: Exploring social responsibility practices in hospital settings in the United States. *Health Marketing Quarterly*, 38(4), 297-314. <https://doi.org/10.1080/07359683.2020.1814616>

Lopez-Salazar, A., Ojeda-Hidalgo, J. F., ve Rios-Manriquez, M. (2016). Factors influencing the social responsibility of a public hospital. *International Journal of Business Administration*, 7(6), 42-56. <https://doi.org/10.5430/ijba.v7n6p42>

Lubis, A. N. (2018). Corporate social responsibility in health sector: a case study in the government hospitals in Medan, Indonesia. *Verslas: teorija ir praktika*, 19(1), 25-36. <https://doi.org/10.3846/btp.2018.04>

McCue, M. J. (2000). What determines hospital sponsorship of an HMO?. *Inquiry*, 268-281. <https://www.jstor.org/stable/29772901>

Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227356>

Ni, A., ve Van Wart, M. (2015). Corporate social responsibility: Doing well and doing good. In *Building business-government relations* (pp. 175-196). Routledge.

Okay, A. (2012). *Sponsorluk*. İstanbul: Der Yayınları

Okay, A. ve Okay, A. (2018). *Halkla İlişkiler: Kavram, Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: Der Yayınları

Öndoğan, A. G. (2021) *Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kurumsal İtibara Etkisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınevi.

Özden, M. (2003). *Sağlık Eğitimi*. Ankara: Feryal Matbaası

- Özüpek, M.N. (2005). Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk. Konya: Tablet Kitabevi
- Peltekoğlu, F. B. (2004). Halkla İlişkiler Nedir?. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Peltekoğlu, F. B. (2014). Halkla İlişkiler Nedir? İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Ponduri, S. B., ve Kumar, P. P. (2021). Assessment of Corporate Social Responsibility in Private Hospitals. *IOSR Journal of Business and Management*, 23(12), 52-62. DOI: 10.9790/487X-2312025262
- Potter, W. J. Ve Levine-Donnerstein, D. (1999). Rethinking validity and reliability in content analysis. *Journal of Applied Communication Research*, 27(3), 258-284. <https://doi.org/10.1080/00909889909365539>
- Pureza, A. ve Lee, K. (2020). Corporate Social Responsibility Leadership For Sustainable Development: An Institutional Logics Perspective In Brazil. *Corporate Social Responsibility And Environmental Management*, 27(3), 1410-1424.
- Rohini, R., ve Mahadevappa, B. (2010). Social responsibility of hospitals: an Indian context. *Social Responsibility Journal*, 6(2), 268-285. <https://doi.org/10.1108/17471111011051766>
- Tatari, B. (2003). "Şirketlerin Toplumla İlişkisinde Yükselen Değer: Kurumsal Sosyal Sorumluluk", İzmir Ticaret Odası, http://www.izto.org.tr/IZTO/webdocs/yayinlar/5246_begum.pdf, s1-12
- Tengilimoğlu, D., Yesiltas, M., Kisa, A., ve Dziegielewska, S. F. (2008). The role of public relations activities in hospital choice. *Health Marketing Quarterly*, 24(3-4), 19-31. <https://doi.org/10.1080/07359680802118993>
- Tomaselli, G., Garg, L., Gupta, V., Xuereb, P. A., Buttigieg, S. C., ve Vassallo, P. (2018). Healthcare systems and corporate social responsibility communication: a comparative analysis between Malta and India. *Journal of Global Information Management (JGIM)*, 26(4), 52-66. DOI: 10.4018/JGIM.2018100104
- T.C. Resmi Gazete (1928). 1219 Numaralı Kanun "Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (1)", S.863
- T.C. Resmi Gazete (1953). 6023 Numaralı Kanun "Türk Tabipleri Birliği Kanunu", S. 8323
- T.C. Resmi Gazete (1960). "Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi", S.10436
- T.C. Resmi Gazete (2004). "Türk Tabipleri Birliği Disiplin Yönetmeliği", S. 25446
- T.C. Resmi Gazete (2004). "Özel Hastaneler Yönetmeliği", S. 25475
- T.C. Resmi Gazete (2008). "Ayakta Teşhis ve Tedavi Yapılan Özel Sağlık Kuruluşları Hakkında Yönetmelik", S.26788
- T.C. Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2010). "Halkla İlişkiler Personeli ve Tıbbi Sekreter İstihdamı", Genelge2010/32, S.20486,
- Hekimlik Meslek Etiği Kuralları (1998). TTB 47. Genel Kurulunda kabul edilmiş "Hekimlik Meslek Etiği Kuralları", (10-11 Ekim 1998)

Twigg, J. (2002). Corporate Social Responsibility and Disaster Reduction: Conclusions and Recommendations. University College London, 1-12.

Yıldırım, M., ve Dinçer, M. A. M. (2016). How the process of the CSR activities works on private hospitals: Case study from strategic perspective. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 46-59. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.024>

Zhao, L., Yang, M., Wang, Z. ve Michelson, G. (2023) Trends in the Dynamic Evolution of Corporate Social Responsibility and Leadership: A Literature Review and Bibliometric Analysis. *J Bus Ethics* 182, 135–157. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05035-y>

2024, 13 (3), 1333-1353 | Araştırma Makalesi

Enerjinin Tarihsel Gelişimi

Mehmet Ali Demir¹

Harun Yakışık²

Öz

Tarih boyunca enerji, insanların yaşamlarını sürdürmeleri için temel girdilerden biri olmuş ve olmaya da devam etmektedir. En sade haliyle, enerjiye olan talebin artması sürdürülebilir yaşamın kendisinin temelini oluşturmaktadır. Enerjinin tarihsel gelişimi, insanın yaratıcılığının, uyum yeteneğinin ve sürekli gelişmesinin bir göstergesidir. Bu gelişmenin her aşaması toplumsal, teknolojik ve çevresel alanlardaki değişiklikleri yansıtan, enerji kaynaklarını kullanma ve yönetme biçiminde önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır. İlk çağlarda insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için ateş, rüzgâr ve su değirmenlerini kullanmıştır. 18.yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan sanayi devrimiyle birlikte kömürle çalışan buhar motorlarına geçiş, endüstriyel üretim sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Daha sonrasında petrolün keşfedilmesiyle modern toplumların enerji gereksinimleri büyük ölçüde karşılanmıştır. 20.yüzyılda hidroelektrik, nükleer, güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının ortaya çıkmasıyla enerji kaynakları çeşitlenmiştir. Son olarak 21.yüzyılın odak noktası olan sürdürülebilir ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçme çabası, insanların bu kaynaklara uyum sağlama yeteneğini gözler önüne sermektedir. Bir diğer ifadeyle enerjinin tarihsel gelişimi, insanlığın ilkel enerji kaynaklarından modern topluma güç veren gelişmiş sistemlere olan yolculuğunu gözler önüne sermektedir. Bu çalışmanın amacı, enerjinin tarihsel gelişimini ve insanlık üzerindeki etkilerini özgün bir perspektiften ele almaktır. Tarih boyunca enerjinin keşfi ve kullanımı, medeniyetlerin gelişiminde kritik rol oynamış ve gelecekte de oynamaya devam edecektir. Sürdürülebilir enerji çözümlerinin benimsenmesi, sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal açıdan da büyük önem taşımaktadır. Gelecek nesiller için daha yaşanabilir bir dünya bırakmak, bugün atacağımız adımlara bağlıdır. Enerjinin tarihsel gelişimi, geçmişteki hatalardan ders alarak ve geleceğe yönelik yenilikçi çözümler üreterek, insanlığın sürdürülebilir bir geleceğe sahip olmasına katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda, enerjinin tarihsel yolculuğunu anlamak, geleceğe yönelik stratejiler geliştirmek için hayati öneme sahiptir. Çalışma sonuçlarına göre tarihin her döneminde enerjiye ihtiyaç duyulmuş ve dönemin şartlarına göre farklı girdilerin enerjiye dönüştürüldüğü görülmektedir. Günümüzde de nüfus artışı ve teknolojik gelişmeye paralel olarak enerjiye olan ihtiyaç artmış ancak enerji girdilerinin de fosil girdilerden yenilenebilir kaynaklara doğru bir dönüşümün yaşandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Fosil Yakıt, Yenilenebilir Enerji, Ateşin Keşfi, Sanayi Devrimi.

Demir, Mehmet Ali & Yakışık, Harun (2024). Enerjinin Tarihsel Gelişimi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1333-1353. <https://doi.org/itobiad.1500506>

Geliş Tarihi	13.06.2024
Kabul Tarihi	15.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çankırı, Türkiye, malidemir@karatekin.edu.tr, 0000-0003-0992-347X

² Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Çankırı, Türkiye, haruny@karatekin.edu.tr, 0000-0001-9542-1614

2024, 13 (3), 1333-1353 | Research Article

Historical Development of Energy

Mehmet Ali Demir¹

Harun Yakışık²

Abstract

Throughout history, energy has been, and continues to be, one of the main drivers for human survival. In its simplest form, the increasing demand for energy underpins life itself. The historical development of energy is an indicator of human creativity, adaptability and continuous development. Each stage of this development has brought about significant changes in the way energy resources are used and managed, reflecting changes in the social, technological and environmental spheres. In the early ages, people used fire, wind and water mills to meet their needs. In the 18th century, with the industrial revolution in England, the transition to coal-fired steam engines played an important role in the industrial production process. Later, with the discovery of oil, the energy needs of modern societies were largely met. In the 20th century, energy sources diversified with the emergence of renewable energy sources such as hydroelectric, nuclear and solar. Finally, the transition to sustainable and renewable energy sources, which is the focus of the 21st century, reveals the ability of humans to adapt to these sources. In other words, the historical development of energy reveals humanity's journey from primitive energy sources to the advanced systems that power modern society. This study examines the historical development of energy and its impact on humanity from a unique perspective. Throughout history, the discovery and use of energy has played a critical role in the development of civilizations and will continue to do so in the future. The adoption of sustainable energy solutions is not only environmentally but also economically and socially important. Leaving a more livable world for future generations depends on the steps we take today. The historical development of energy will contribute to the sustainable progress of humanity by learning from the mistakes of the past and creating innovative solutions for the future. In this context, understanding the historical journey of energy is vital for developing strategies for the future. According to the results of the study, energy has been needed in every period of history and different inputs have been converted into energy according to the conditions of the period. Nowadays, the need for energy has increased in parallel with population growth and technological development, but there is a transformation of energy inputs from fossil inputs to renewable resources.

Keywords: Energy, Fossil Fuels, Renewable Energy, the Discovery of Fire, the Industrial Revolution.

Demir, Mehmet Ali & Yakışık, Harun (2024). Historical Development of Energy, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1333-1353. <https://doi.org/itobiad.1500506>

Date of Submission	13.06.2024
Date of Acceptance	15.08.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ R.A. Dr., Cankiri Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Cankiri, Türkiye, malidemir@karatekin.edu.tr, 0000-0003-0992-347X

² Prof. Dr., Cankiri Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Cankiri, Türkiye, haruny@karatekin.edu.tr, 0000-0001-9542-1614

Giriş

Tarih boyunca enerji, insanların hayatta kalmaları ve ekonomik büyüme için temel olmuş ve olmaya da devam etmektedir. En yalın haliyle, enerjiye talebin artması yaşamın kendisinin temelini oluşturmaktadır. Enerji, gündelik hayatın her anında ve yapılan her aktivitede bireyin en önemli ihtiyacı olarak yerini almaktadır (Çukurçayır ve Sağır, 2008, s. 257). Bu çabadaki başarı, insan nüfusunun son on bin yılda olağanüstü bir şekilde artmasını sağlamıştır (Fouquet, 2009, s. 1). Benzer şekilde, milyonlarca yıldır insanlar gibi hayvanlar da yaşamlarının büyük bir kısmını hayatta kalabilmek için yeterli enerjiyi yiyecek şeklinde toplamaya adanmışlardır. Tarım dışı enerji biçimlerinin yoğunlaşması, insan türünün giderek daha ayrıntılı çevreler ve karmaşık toplumlar yaratmasına zemin hazırlamıştır. Daha fazla enerji, daha verimli tüketilerek daha fazla miktarda ısı, güç, ulaşım ve ışık sağlanmıştır (Fouquet, 2008, s.3).

Hayat, sürekli bir enerji dönüşüm ve dönüştürme sürecinden başka bir şey değildir. Uygarlığın başarıları, büyük ölçüde, insan yeteneklerini ve yaratıcılığını genişletmek için çeşitli enerji biçimlerinin giderek daha verimli ve kapsamlı bir şekilde kullanılmasıyla elde edilmiştir. Enerji, sürekli insani gelişme ve ekonomik büyüme için benzer şekilde vazgeçilmezdir. Yoksulluğu ortadan kaldırmak, insan refahını iyileştirmek ve dünya çapında yaşam standartlarını yükseltmek için yeterli ve karşılanabilir enerjinin sağlanması gereklidir (Rogner ve Popescu, 2000, s. 31). İnsani gelişmeye bakmanın bir yolu, bireylere sunulan seçenekler ve fırsatlar açısından değerlendirme yapmaktır. Çoğu, genel olarak, bunun nüfusun yaşam kalitesini iyileştirdiği konusunda hemfikirdir. Enerji, bu seçenekleri önemli ölçüde genişletebilmektedir. Örneğin, basit bir şekilde öküzleri dizginlemek, bir insanın kullanabileceği gücü 10 kat artırmıştır. Dikey su çarkının icadı üretkenliği 6 kat daha; buhar makinesi ise verimliliği bir kat daha artırmıştır. Motorlu taşıtların kullanımı, yolculuk sürelerini büyük ölçüde azaltmakla kalmamış aynı zamanda insanların malları pazarlara taşıma kabiliyetini de büyük ölçüde genişletmiştir. Bugün bol miktarda, kullanılabilir enerjinin hazır bulunabilmesi, birçok insanın benzeri görülmemiş konfor, hareketlilik ve üretkenliğin keyfini çıkarmasına olanak tanımaktadır (Fouquet, 2008, s.17).

Mal ve hizmetlerin üretimi, değiş tokuşu ve tüketimi, enerji kaynaklarını ele geçirme ve kullanma yollarındaki iyileştirmelerle yönlendirilmektedir. Ekonomilerin büyümesi, enerjinin mevcudiyeti, çıkarılması, dağıtımı ve kullanımı ile yakından bağlantılıdır. Toplum açısından enerji kendi başına bir amaç değildir. Bu enerji sistemi, yemek pişirme, aydınlatma, konforlu iç ortam iklimi, soğutmalı depolama, ulaşım, bilgi ve tüketim malları gibi çeşitli hizmetlere yönelik talepleri karşılamak üzere tasarlanmıştır. İnsanlar enerjiyle değil, enerji hizmetleriyle ilgilenmektedir (Rogner ve Popescu, 2000, s. 31-32).

Enerjinin tarihsel gelişiminin bağlamını anlamak, gelecekte insanların, toplumların ve devletlerin önüne çıkacak olan zorlukların ve fırsatların üstesinden gelmek için çok önemlidir. Bireyler, toplumlar ve uluslar geçmişteki hatalardan ders alarak ve geleceğe yönelik yenilikçi çözümler üreterek, insanlığın sürdürülebilir bir şekilde ilerlemesine katkıda bulunacaktır. Bu açıdan ele alınan çalışma, insan emeğinin tarih öncesi çağlardan itibaren kullanılmasından ve ateşin dönüştürücü bir nesne olarak keşfedilmesinden başlayarak günümüze kadar enerjinin gelişmesinde bu yolculuğa katkı sağlayan önemli noktaları ortaya çıkarmaktadır. Ek olarak, enerji kullanımının sosyal ve ekonomik yapılar üzerindeki etkilerini açıklayan bu çalışma, enerjinin eski toplumlardan modern

toplumlara kadar toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiği vurgulanmaktadır. Çalışma bu yönüyle enerjinin tarihsel gelişimini, mevcut literatürü tek bir çalışma haline getirip bütüncül bir yaklaşımla ele alarak sunmaktadır. Böylece, araştırmacılar geçmişten günümüze dünyada enerjinin tarihsel gelişimi hakkında detaylı literatüre tek bir kaynaktan erişme imkanına sahip olacaklardır. Diğer taraftan bu çalışmanın literatüre bir zenginlik ve çeşitlilik katacağı beklenmektedir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde enerji kavramı ve dönemler halinde dünyada enerjinin tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. İkinci bölümde ise Osmanlı'dan günümüze Türkiye'deki çeşitli enerji kaynaklarının tarihsel sürecinden bahsedilecek ve o dönemlerde uygulanan ekonomi politikalarıyla ilişkisi kurulacaktır.

1. Enerji Kavramı ve Dünya'da Enerjinin Tarihsel Süreci

Dünya'daki yaşam nihayetinde güneş enerjisine bağlıdır. Güneş, saniyede metrekaare başına ortalama 1366 watt (W) enerji sağlamaktadır. Bu da Dünya'da kabaca 170.000 terawatt (TW), yılda 128.000.000 milyon ton petrol eşdeğerine (mtep) denk gelmektedir (Ruddiman, 2001).

1.1. İlk Enerji Çağı

İlk enerji çağı, 300.000 yıldan daha uzun bir süre önce, insan türü Homo Sapiens'in Homo Erectus'tan farklılaşmasıyla başlamıştır. Bu çağ, yaklaşık 10.000 yıl önce yerleşik toplumların başlangıcına kadar devam etmiştir (Smil, 2004, s.549). İlk insanlar, mevsimlik bitki büyümesinin ritmini takip ederek göçebe bir şekilde yaşama eğiliminde bulunmaktadır. Yiyecek toplayıcıları olarak insanlar, günlük ortalama 2000 kilokalori (kcal) ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar yiyecek bulmak için geniş bir arazi alanına ihtiyaç duymaktadır. Tarım sayesinde insanların çeşitli biçimlerde avcı-toplayıcı yaşam tarzlarıyla uzun süreler boyunca bir arada var olduğu anlaşılmaktadır (Boserup, 1965; Cowan ve Watson, 1992; Smil, 1994, s.23).

Bundan yaklaşık 12 bin yıl önce Dünya'daki insan nüfusunun yaklaşık dört milyon olduğu tahmin edilmektedir. O zamanlar çoğu tarımsal faaliyetler "kes ve yak" şeklinde sürdürülmekteydi. O dönemlerde bitki örtüsünün yakılması, birkaç yıl boyunca ekilebilecek geçici olarak verimli bir toprak ortaya çıkarmaktadır. Topraktaki besinler tükendikçe, topluluk bir sonraki yerleşim yerine göç etmek durumunda kalmıştır (Fouquet, 2009, s. 2). Aradan geçen yaklaşık 5 bin yıl boyunca, tarımsal faaliyetlerdeki bir nebze olsun verimlilik ile nüfusta da artış meydana gelmektedir. Nüfus artışıyla birlikte tarımsal faaliyetlerde kullanılan 'kes ve yak' durumunda bir düşüş ortaya çıkmakta ve daha kalıcı tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması gerçekleşmektedir (Boserup, 1965). Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan büyük yenilikler tarımsal verimi kökten iyileştirmektedir. Bu dönemde; insanlar tarafından sulama, hayvanlar, pulluk, tekerlek ve metaller gibi malzemeler kullanılmaya başlamıştır. Bu ürünlerin bundan 5000 yıl önce yaşayan 15 milyon insanı desteklemeye yardımcı olması muhtemel olarak görülmektedir. Sonraki üç bin yılda ise nüfus 170 ila 250 milyon arasında artmaktadır (Malanima, 2003, s. 80).

Ana nüfus merkezlerinin çoğunda, insanlar ekvatora yeterince yakın yaşadıkları için kışlar ılıman geçmektedir. Bu durum, soğuktan korunma ve hayatta kalmak için daha sıcak bir iç iklim yaratma ihtiyacını azaltmaktadır. Tarih öncesi toplumların hâkim olduğu tek ekstra somatik enerji dönüşümü, tartışmasız yaklaşık 250.000 yıl öncesine

tarihlenebilen, ısınmak ve yemek pişirmek için ateşin kullanılmasıdır (Smil, 2004, s. 550). İlk topluluk için ateş, esas olarak yemek pişirmek için kullanılmaktadır. Ancak diğer yandan da ısı, yiyeceklerin kalorifik ve besin değerini iyileştirmede hayati bir rol oynamaktadır (Cavaciocchi, 2003, s. 80). Ateş, yemek pişirmenin ve insanları sıcak tutmanın yanı sıra, korumayı ve güvenliği artıran ışığın keşfedilmesini ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte birçok endüstriyel faaliyet için gerekli olan, ısıyla etkinleştirilen malzemelerin de dönüştürülmesini de sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, ateşin ehlileştirilmesi ve yönlendirilmesindeki kademeli gelişmeler, insanların daha yararlı ısı ve ışık üretmesini, insan popülasyonunu artırmasını ve daha iyi araçlar ve daha fazla koruma ile insan yerleşiminin sınırlarını ekvatorun uzaklaştırmasına yol açmıştır (Fouquet, 2009, s.2).

1.2. 11.yüzyıl – 15. yüzyıl

11.yüzyılın sonunda İngiltere’de ortaya çıkan kanıtlar, her iki kişiye bir hayvan (muhtemelen bir öküz) düştüğünü göstermektedir. Avrupa’daki pek çok yerde, enerji (güç) kaynağı olarak at, öküzün yerini almıştır. Orta Çağ boyunca at yönetimindeki bir dizi teknolojik gelişme, yük atlarında olağanüstü bir artışa yol açmıştır (Langdon, 1986, s. 19). Bu dönemde, insanların daha fazla yiyecek üretmeye yardımcı olmasının bir başka yolu da diğer enerji kaynaklarının kullanılmasıdır. Su ve rüzgâr enerjisi özellikle tahılların kırılmasına yönelik olarak kullanılmaktadır. Su çarkı yaklaşık 2500 yıl önce icat edilmiş ve Roma İmparatorluğu’nun sonunda tahıl ezmek, kumaş doldurmak, deri tabaklamak, demir eritmek, şekillendirmek ve yeterli olduğu yerlerde tahta kesmek için yerleşik bir güç kaynağı haline gelmek üzere insanlar tarafından Avrupa’yı boydan boya kat etmektedir. O dönemde, bu mallar için çok yüksek miktarlarda talep bulunmaktadır (Reynolds, 1983). 12.yüzyılda Avrupa’ya yayılan su değirmenlerinin ve ardından yel değirmenlerinin yaygınlaşması, un ve ekmeğin üretim maliyetlerini düşürmüştür (Langdon, 2005). Her ne kadar İngiltere’de hayvanlardan elde edilen emeğin, su veya yel değirmenlerinden önemli ölçüde daha fazla güç sağladığı düşünülmüş olsa da orta çağ döneminde bir endüstriyel güç devrimi iddiaları abartılmış olabilmektedir (Carus-Wilson, 1941).

Daha fazla güç üretme kabiliyetindeki gelişmelere rağmen, Avrupa’da insan nüfusundaki hızlı artış, kıta üzerinde dramatik baskılara yol açmıştır. Daha az verimli topraklar sömürüldükçe verim düşmektedir. Daha fazla tarımsal üretim sağlamak için ormanlar istila edilmektedir. Arazi kullanımları arasındaki ortaya çıkan bu gerilim, bir yandan özellikle gıda fiyatlarını yükseltmekte, diğer yandan ise genellikle daha hızlı getiri sağlayabilen tarımı destekleme eğiliminde bulunmaktadır. Avrupa’da geç orta çağ dönemi, odun yakıtı arzı sorununu ele alan “enerji politikası”nın ilk örneklerini göstermektedir (Ward, 2003, s. 585).

14.yüzyılın ortalarında Avrupa’da ortaya çıkan ‘Kara Veba’ olarak da bilinen ‘Kara Ölüm’ salgınının bir sonucu olarak Avrupa nüfusunun hızlı düşüşüyle baskılar hafiflemiştir, ancak bu baskılar yüzünü 16.yüzyılda tekrar kendini göstermektedir. 15.yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da tarımsal verim önemli ölçüde artmıştır (Smil, 1994, s. 75). Bu dönemde, rüzgâr enerjisi tarımsal ürünlerin arz kaynaklarından talep kaynaklarına nakliye maliyetlerini düşürerek kısmi bir çözüm sağlamaktadır (Maddison, 2003, s. 47). Ancak, daha fazla gıda talebi hem tarım hem de ormancılık ürünleri için arazi üzerinde artan bir baskı oluşturan nüfus artışına da neden olmaktadır. Bu dönemde

Avrupa'nın, artan enerji kaynakları arzı ile artan talep arasında bir gerilime maruz kaldığı görülmektedir.

Ekonomiyi toprağın sınırlarından kurtarma ve modern ve endüstriyel bir ekonomi yaratma konusunda ilk kısmi başarıyı sağlayan ülke Hollanda olmuştur. 16.yüzyılın başlarında, işgücünün yalnızca dörtte biri tarımla, yüzde 12'si balıkçılıkla ve yüzde 3'ü ölü bitkilerin su altında kalıp karbon miktarının artmasıyla kömürleşmiş bir madde olan turba kazmayla uğraşmaktadır. Nüfusunun yüzde 38'i, özellikle tekstil, metal işleri ve biraçılık gibi endüstriyel faaliyetlerde bulunmaktadır. Geri kalanı ise çoğunlukla ticaret ve ulaşım hizmetleri sağlamaktadır (van Zanden, 2003, s. 1016). Hollanda'da 14. ve 15. yüzyıllarda yaşanan bir dizi tarımsal kriz, nüfusun şehir merkezlerine doğru göç etmesine sebep olmaktadır. Bu durum, balıkçılık, biraçılık ve tekstil endüstrilerinde çalışabilen ve üretimde ölçek ekonomileri yaratarak ürünlerini ucuzlatabilen büyük bir işgücü yaratmaktadır. Hollanda'nın denizcilik geleneğinin ve yelkenli gemilerinde rüzgarlardan yararlanma konusundaki gelişen yeteneği, bu ürünlerin Avrupa'nın büyük bölümünde rekabet edebileceği anlamına gelmektedir. Karşılığında tarım ürünleri tedarik edebilen Baltık'taki şehirlerle büyük bir ticaret gelişmekte ve Hollanda'daki arazi baskıları azalmaktadır (van Zanden, 2003, s. 1022). Hollanda, bu dönemde tahıl ithal edip ve değeri yüksek mallar ihraç ederek toprak sorununu ortadan kaldırmayı başarmıştır.

1.3. 16.yüzyıl – 18. yüzyıl

16.yüzyılda İngiltere'de odun yakıtı krizinin İngiliz ekonomisine ağır bir yük getirdiği ve enerji geçişini zorladığı ileri sürülmektedir (Nef, 1926). İngiltere'de gerilimin çözümü mineral yakıtların kullanılmasıyla bulunmuştur (Cipolla, 1962; Wrigley, 1988; Warde, 2007; Fouquet, 2008). Kömürün kullanılmaya başlanması, kısıtlı bir arazinin büyüyen bir nüfusa dayattığı yükü azaltmıştır. Daha sonra, 1650'ler ile 1740'lar arasında, gerçek odun yakıtı fiyatları önemli ölçüde yükselmekte ve bazı kullanıcıları ve endüstrileri kömüre geçiş yapmaya zorlamaktadır. Orta Çağ'da, İngiltere kömür rezervlerinin birçoğu kilise arazisinin altında bulunmaktadır. Kömür endüstrisinin genişlemesi için itici güç, arazi mülkiyetinin 16.yüzyılda Durham Piskoposu'ndan Newcastle tüccarlarına devredilmesidir (Hatcher, 1993). İngiltere'de kömür endüstrisi, artan ısıtma talebini karşılamak için daha fazla maden açmaya ve genişlemeye başlamıştır. 15.yüzyıldan 17. yüzyılın sonuna kadar, kömür madenciliği endüstrisi İngiltere'nin kuzey doğusundaki başlıca zenginlik üreticilerinden biri haline gelmektedir.

İngiltere'de kömürün ikamesi, bazı endüstriler ve hane halkları için 16. yüzyılda başlamıştır. İngiltere'de bir enerji krizini etkin bir şekilde çözen ve bir Sanayi Devrimi'ne yol açan fosil yakıtlar yerine, enerji geçişi iki yüz yıldan fazla süren kademeli bir süreçtir. Örneğin, demir endüstrisinde, Abraham Darby'nin 1709'da ortaya koyduğu, kok şeklindeki kömürün kullanılmasını sağlayan teknolojik çözüm, elli yılı aşkın bir süredir benimsenmiştir (Hyde, 1973).

İngiltere'de 18.yüzyıla gelindiğinde, pek çok endüstri odun yakıtı yerine kömür kullanmanın yollarını bulmuş ve bunları ısıtma amacıyla benimsemiştir. 18.yüzyılda tarımsal üretkenlikteki gelişmeler, işgücünün çoğunu, büyük ölçüde genişleyen kent merkezlerine itmiştir (Campbell, 2003). İngiltere'de 1800'lü yıllara gelindiğinde, enerji ihtiyacının dörtte üçü evlerde, binalarda ve endüstride ısıtma hizmetleri için kullanılmaktadır (Fouquet, 2008).

1.4. 19.yüzyıl- Günümüz

19. yüzyılda İngiltere’de artan kömür talebi, kömür kıtlığı ve daha yüksek fiyat tehdidi hakkında yeni endişeler yaratmaktadır (Church, 1987). Bununla birlikte, üretim yöntemlerindeki yalnızca küçük teknik iyileştirmelerle, İngiltere’deki kömür arzı, artan talebi karşılamak için tekrar genişlemeyi başarmakta ve fiyatları 19.yüzyılın büyük bir bölümünde sabit tutmaktadır. Bunun nedeni, büyük ve erişilebilir rezervler, kömür türlerinin ve kalitelerinin çeşitliliği, çekilecek büyük bir iş gücü ve ulaşım araçlarının iyileştirilmesidir. Örneğin, İngiltere’de 1830 yılında yaklaşık 100 bin, 1870’te yaklaşık 400 bin ve 1913’te bir milyondan fazla madenci bulunmaktadır (Church, 1989, s. 2).

Sanayileşmek için gerekli olan büyük ısınma taleplerini karşılamak için çok az ülke ekonomisi yeterli toprak ve odun yakıtı kaynağına sahip olduğundan, 19.yüzyılda birçok ülke büyük kömür rezervleri keşfetmekte ve İngiltere’nin liderliğini izlemektedir. Böylece kömür, özellikle ABD, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde sanayileşen ekonomiler için organik yakıtlardan fosil yakıtlara geçişin kaynağını sağlamaktadır (Schurr ve Netschert, 1960; Sieferle, 2001; Gales vd., 2007). Örneğin 1850 yılında ABD’nin enerji ihtiyacının yüzde 10’undan azı kömürle karşılanmaktadır. 1910’da fosil yakıtlar enerji ihtiyacının yüzde 90’ını sağlamaktadır (Schurr ve Netschert, 1960, s. 145). ABD’de enerji geçişi yaklaşık 60 yıl sürerken, İngiltere’de aynı geçiş 1600 ile 1800 yılları arasında sürmektedir (Fouquet ve Pearson, 2003, s. 103). Bu durum, enerji kullanan daha fazla yeni teknoloji mevcut oldukça, geçiş hızının arttığını göstermektedir.

Kömür, 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar birçok ekonomide enerji ihtiyacını karşılamaktadır (Schurr ve Netschert, 1960; Gales vd., 2007; Fouquet, 2008). Ancak, kömür üretimi küresel olarak 20.yüzyıla kadar artmaya devam ederken, arzın parçalanması aynı zamanda onun baskın enerji kaynağı olma tehlikesini de yansıtmaktadır (Etemad vd., 1991).

19.yüzyılda yeni enerji kaynaklarının ortaya çıkması, enerji tarihinde bir sonraki aşamaya geçişi sağlamaktadır. Kömürden elde edilen ‘şehir gazı’, petrol ve elektrik, yükselen aydınlatma pazarında enerji kaynakları olarak ortaya çıkmaktadır (Fouquet ve Pearson, 2003). Aydınlatma pazarındaki başarıları ve fiyatlarındaki çarpıcı düşüş kömürü giderek daha fazla devre dışı bırakmakta, diğer enerji hizmeti pazarlarında kullanımını teşvik etmektedir (Fouquet, 2009, s. 9).

Dünya’da geniş çapta işletilecek ilk petrol sahaları, 1860’lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nin Kuzey-Doğusundaki Pensilvanya’da bulunmaktadır. 1880’lerde, Standard Oil adlı bir şirket, petrol ürünlerinin ana üreticisi ve tedarikçisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şirket, ürün kalitesini ve fiyatlarını kontrol etmeyi başarmakta, değişken bir piyasada yağ aydınlatma müşterisine istikrar sağlamaktadır (Yergin, 1991). 20.yüzyılın başında içten yanmalı motorun tanıtılması ve benimsenmesi, petrol ürünlerinin ulaşım hizmetleri için çok daha geniş bir pazarda kullanılacağı anlamına gelmektedir. İki dünya savaşı arasında otomobil fiyatlarında yaşanan düşüş, benzin talebinde büyük bir artışa neden olmaktadır. Standard Oil, Kuzey Amerika anti-tröst yasalarının bir sonucu olarak dağıldıkça ve piyasaya daha fazla tedarikçi girdikçe, petrol ürünlerinin fiyatı 1930’lar ile 1970’lerin başları arasında kademeli olarak düşmektedir (Fouquet, 2009, s. 9). Özellikle 2.Dünya Savaşı’ndan sonra, özel ulaşım talebinin artması ve petrolün ısınma ve hatta elektrik üretimi gibi diğer hizmetlerde kullanılmaya başlanmasıyla, küresel petrol üretimi ve tüketimi hızla artmaktadır. 1970’li yılların başında, dünyanın en büyük petrol

üreticisi olmasına rağmen ABD'nin tüketimi ilk kez arzını aşmaktadır. Bu, şirketlerin artık petrol fiyatlarını kontrol etmek ve istikrara kavuşturmak için üretimi artırma yeteneğine sahip olmadığı anlamına gelmektedir (Fouquet, 2009, s. 9). Bunun yerine, Suudi Arabistan petrol endüstrisi bu ayrıcalığa sahip bulunmaktadır. OPEC'in bir parçası olarak ve Kuzey Amerika ve Avrupa'nın Orta Doğu'daki politikalarına cevaben arzı sınırlamaya ve fiyatları artırmaya başlamakta, bu da 1973'teki petrol şokuna yol açmaktadır. 1979 ve 1980'de İran'daki Devrim ve Irak'la savaşın tetiklediği Ortadoğu'dan arz korkusu fiyatları daha da yükseltmektedir (Yergin, 1991).

1980'li yılların ortaları ve 1990'lı yıllar, birçok ülkenin petrol üretimine başlaması nedeniyle bir petrol bolluğu görülmektedir. Düşük fiyatlar ve özellikle Asya'da hızla genişleyen gelişmekte olan ekonomiler ile tüketim önemli ölçüde artmaktadır. 21.yüzyılın başında artan dünya talebi ve hala ana petrol ihraç eden bölge olan Orta Doğu'daki siyasi istikrarsızlık nedeniyle daha yüksek petrol fiyatlarına dönüş görülmektedir. Ancak, 21.yüzyılın ilk on yılının sonunda, küresel ekonomi bir durgunluğa girerken, petrol fiyatları yeniden düşmekte ve enerji şirketlerinin rezervlerini ve altyapılarını genişletmelerine yol açtığı görülmektedir (Fouquet, 2009, s. 9).

Doğalgaz petrol çıkarılması sırasında bulunma eğilimindedir. Çoğu zaman, piyasa değeri çok az olduğu için gaz kaynağında yakılmaktadır. Petrol arz güvenliğine ilişkin tehditler, tüketicileri ısınma amacıyla gazı kullanmaya ve üreticileri de artan talep kaynaklarına gaz vermeye teşvik etmektedir. 1970'li yılların petrol şoklarından sonra, gaz piyasası hızla artmakta ve 2000 yılında küresel enerji piyasasının yüzde 21'ini temsil etmektedir (Fouquet, 2009, s. 10).

Elektrik, 19.yüzyılın sonunda ağırlıklı olarak aydınlatma için kullanılmaktadır. Kent içi ulaşım hizmetlerinde ve endüstriyel elektrik ihtiyacında kullanılması elektriğin fiyatının düşmesini sağlamaktadır. Küresel ekonominin elektrifikasyonu, üretim faaliyetlerinin birçok yönünü kökten değiştirmektedir. Elektrik, buhar makinelerinde olduğu gibi insan çabasını genişletip yerini alabilirken, hizmetleri daha kolay, daha esnek ve daha güvenli bir ortamda sağlayabilmektedir. O dönemde bir elektrikli makine, her işçinin kendi ekipmanını kontrol etmesine izin vermektedir (Nye, 1999). Güç ve aydınlatma sağlanmasında elektriğin kolaylığı ve esnekliği, dünya ekonomilerinin çoğunun elektriğe geçişini teşvik etmektedir (Rosenberg, 1998).

1960'lı yıllardan önce elektriğin çoğu kömürden üretilmektedir. Petrol, 1970'li yıllarda meydana gelen petrol şoklarına kadar enerji üretimindeki payını artırmaktadır. Ancak, o dönemlerde mümkün olduğunda, birçok ekonomi hidroelektrikten yararlanmaya çalışmaktadır. 2.Dünya Savaşı'ndan sonra, ucuz elektrik arzusu birçok hükümeti sivil bir nükleer enerji programını destekleme yoluna götürmektedir. Ancak, daha yüksek beklenen maliyetler ve güvenlik endişeleri nükleer enerjinin büyümesini engellemektedir. 2000 yılında hidroelektrik ve nükleer enerjinin her biri, küresel birincil enerji tüketiminin yaklaşık yüzde 6'sını sağlamaktadır (Fouquet, 2009, s. 11).

Fosil yakıtlar ve elektrik, çiftlik üretkenliğini artırarak ve dolayısıyla tarımsal nüfusu büyük ölçüde azaltarak, endüstriyel üretimi makineleştirerek ve iş gücünün hizmet sektörüne geçmesine izin vererek, mega şehirleri ve birleşik kentleri gerçeğe dönüştürerek, ticareti küreselleştirerek, kültür ve çeşitli dünyaya birçok yapısal tekdüzen dayatarak modern dünyanın yaratılmasına yardımcı olmaktadır. Kaçınılmaz olarak tüm

bu gelişmeler, yüz milyonlarca insanı ağır fiziksel emekten kurtarıırken, sağlık ve yaşam süresini iyileştirerek, okuryazarlığı yaygınlaştırarak, maddi zenginliğin artmasına izin vererek, geleneksel sosyal ve ekonomik sınırları yıkarak Batılı dünya haline getirirken, muazzam kişisel ve toplu sonuçlar doğurmaktadır (Smil, 2004, s. 557).

Sanayileşmiş ülkelerde insanlar, ateşin enerji potansiyelinden yararlanmayı öğrenmeden önce, kişi başına 100 kattan fazla enerji kullanmaktadır. Enerji, ekonomik büyümeye katkıda bulursa ve tüm ülkeler için temel bir endişe kaynağı olsa da enerjiye erişim ve enerji kullanımı hem ülkeler arasında hem de her ülkedeki zenginler ve fakirler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Aslında, dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri olan 2 milyar insan, neredeyse tamamen geleneksel enerji kaynaklarına bağımlı haldedir. Bu nedenle, modern enerji biçimlerinin mümkün kıldığı fırsatlardan yararlanamamaktadır (Dünya Bankası, 1996; WEC-FAO, 1999; UNDP, 1997). Ayrıca, çoğu mevcut enerji üretimi ve kullanımına, şimdi ve gelecekte insan refahını tehdit eden yerel, bölgesel ve küresel düzeylerde çevresel etkiler eşlik etmektedir.

2. Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Enerjinin Tarihsel Süreci

2.1. Osmanlı Döneminde Enerjinin Kullanımı

Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında, Osmanlı kentlerinde sokakların düzenli aydınlatılması ilk kez gündeme gelmiştir. Bu ferman ile halktan konaklarının ve dükkânlarının önüne kandil koymaları istenmiştir (Özdemir, 2016, s. 19). Evlerde ise aydınlatma aracı olarak varlıklı kesim tarafından balmumu kullanılmış, fakir aileler ise yağ mumu ya da zeytinyağı, hatta bazen yerine sadeyağ kullanmıştır (Aksoy, 2009, s.13).

Sultan Abdülmecit, Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması için Saray'a yakın bir yerde gazhane kurulmasını istemiş ve 1853 yılında Dolmabahçe Gazhanesi kurulmuştur. Kurulan bu gazhane ile 1855 yılında ilk olarak Beyoğlu Caddesi aydınlatılmıştır (Aksoy, 2009, s.47). Daha sonra sırasıyla 1865 yılında Kuzguncuk Gazhanesi, 1880 yılında Yedikule Gazhanesi ve 1891'de ise Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi kurulmuş ve böylece dönemin başkenti olan İstanbul'un birçok cadde ve sokağı enerjiden faydalanmaya başlamıştır (Ergin, 1995, s.2635). Bütün bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nde yerli ve yabancı sermayedarlara 25 ile 75 yıllık arası imtiyazlar verilerek gerçekleştirilmiştir (Özdemir, 2016, s.21).

19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarını teşvik etmeye başladı. Bu girişimlerin en önemlilerinden biri şehirlerin aydınlatılmasıydı. Bu amaçla birçok şehirde girişimlere başlandı. Bu girişimlerden birisi de Tarsus'ta gerçekleştirilmiştir (Sonbay, 2023, s.226). Osmanlı'da Türkiye'de elektrik enerjisi ilk kez Osmanlı Devleti döneminde Tarsus'ta 1902 yılında su değirmeniyle çevrilen 2 kW'lık bir dinamo tarafından gerçekleştirilmiştir (Yurtoğlu, 2018, s.229). O dönemde Tarsus Belediyesi'nde teknik eleman olarak çalışan Avusturyalı Dörfler'in çabalarıyla ülkenin ilk hidroelektrik santrali (HES) Tarsus'a 1800 metre uzaklıkta yer alan Bentbaşı yöresinde kurulmuştur (Sonbay, 2023, s.226).

Damascus veya diğer adıyla Şam-ı Şerif, 1906'nın son günlerinde elektrikli tramvaya kavuşan ilk Osmanlı şehri olmuştur. İstanbul'da ise Dersaadet Tramvay Şirketi'ne verilen imtiyazlar neticesinde 16 Ağustos 1913'te Tünel-Şişli arasında ilk elektrikli tramvay hizmete başlamıştır (Özdemir, 2023, s.20).

Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'nin ilk şehir ölçekli ve ticari amaçlı kurulan kömürlü çalışan termik santrali Silahtarğa Elektrik Santrali Macar ve Belçika bankaları ile ortaklık yapılarak İstanbul'da faaliyete başlamıştır. Böylece şehir ulaşımında elektrikli tramvaylar işletilmeye başlamıştır (Özdemir, 2016, s. 24).

2.2. 1923-1940 Dönemi

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'a verilen elektrik imtiyazına ek olarak, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Edirne ve Gaziantep gibi şehirlerin enerji ihtiyacını karşılamak için de izinler verilmiş ve çeşitli illerde elektrik şirketleri kurulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: 1927 yılında Ankara Elektrik TAŞ, 1929 yılında Adana Elektrik TAŞ ve Urfa Elektrik TAŞ, 1930 yılında Konya Elektrik TAŞ ve 1931 yılında Malatya Elektrik TAŞ'tır (Yurtoğlu, 2018, s.230).

Çubuk-1 Barajı, 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk barajıdır. Bu baraj, Türkiye'nin başkenti Ankara'ya içme suyu sağlamak için 1930-1936 yılları arasında inşa edilmiştir (Sonbay, 2023, s.226).

1933'te hidroelektrik enerjisi ile işleyen aydınlatma ve elektrik şebekesi ilk kez Ödemiş'te kurulmuştur (Gökdemir vd., 2012, s.20).

14 Haziran 1935'te Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla sanayinin ihtiyacı olan madenleri, endüstriyel hammaddeleri ve enerjiyi üretmek ve bu işlerin yapılması için gerekli sermayenin toplanmasını sağlamak için Etibank kurulmuştur (Özdemir, 2023, s.27). Etibank, birçok hidroelektrik santralının (HES) kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Sonbay, 2023, s.231).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1940 yılı sonuna kadar toplamda 165 adet elektrik santrali hizmete girmiştir. Bu sayı mahalli belediyelere devredilen 8 ve ecnebi sermayeli 1 şirketin ilave edilmesiyle 174'e ulaşmıştır (Yurtoğlu, 2018, s.233).

2.3. 1941-1960 Dönemi

Bu dönemde enerji alanında termik santrallerin sayısının artırılmasına önem verilmiştir. Termik santrallerin yanında enerji ihtiyacının giderilmesi için ülkenin birçok bölgesinde barajlar ve HES'ler yapılmıştır. 1950 yılında kişi başına üretilen enerji miktarı 38 kilovat saat iken, 1951 yılının sonunda bu rakam 45 kilovat saat olmuştur (Yurtoğlu, 2018, s.253). Zonguldak ilinde yer alan Çatalağzı Termik Santrali, Tunçbilek Termik Santrali, Soma Termik Santrali, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyük hidroelektrik tesis projesi olan Sarıyar Barajı ve HES, Demirköprü Barajı ve HES, Hirfanlı Barajı ve HES bunlardan bazılarıdır (Başaran, 2023, s.280-281; Sonbay, 2023, s.235-242).

2.4. 1961-1990 Dönemi

Cumhuriyet'in ilk kalkınma planı olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi (1963-1967) içerisinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) kuruldu. 25 Aralık 1963'te kurulan bu bakanlığın asli görevi birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olan enerji ve doğal kaynakları ve bu sektörlerdeki karışıklık, karmaşıklık ve insan gücü israfını önlemek ve hizmetlerin hızlı bir şekilde sağlanmasıdır (Özdemir, 2023, s.29).

25 Ekim 1970 tarih ve 1312 sayılı yasa ile tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir iktisadi Devlet Teşekkülü olan Türkiye Elektrik

Kurumu (TEK), elektrik işlerinin tek başına yönetilmesi ve bütün elektrik tesislerinin bu kuruma bağlanması için 20 milyar Türk lirası sermaye ile kuruldu (Resmi Gazete, 25 Ekim 1970). TEK, imtiyazlı şirketlerin görev bölgeleri ve belediye sınırları dışında tüm ülkede elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve satışı sağlamaktaydı (Sonbay, 2023, s.231).

1973 yılındaki petrol fiyatlarının aşırı artışının neden olduğu petrol krizinden sonra Türkiye’de birçok kömür santralleri kurulmuştur. Seyitömer Santrali, Tunçbilek II Santrali, Soma B Santrali, Yatağan Santrali, Afşin Elbistan Santrali, Yeniköy Santrali, Çayırhan Santrali, Çatalağzı B Santrali ve Kangal Santrali bunlara örnektir (Başaran, 2023, s.281-298). Bu dönemde Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü (DSİ) tarafından birçok baraj ve HES kurulmuştur. Hasan Uğurlu Barajı ve HES, Altınkaya Barajı ve HES, Keban Barajı ve HES, Karakaya HES bunlardan bazılarıdır (Sonbay, 2023, s.243-245).

2.5. 1991-Günümüz

Artan nüfus ve sanayileşme ile enerji ihtiyacı da artan Türkiye, 1990 sonrası da enerjiye olan yatırımlara hız vermeden devam etmiştir. Özellikle bu dönemde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelen Türkiye, bir yandan baraj ve HES yapımına devam ederken, diğer yandan da rüzgâr ve nükleer enerji santrallerine yatırımlar yaparak enerjide dışa bağımlılığı azaltma yoluna gitmiştir. Rusya- Ukrayna savaşından sonra enerji kaynaklarını çeşitlendirmenin, riski azaltmanın önemi daha iyi anlaşılmıştır. Türkiye’nin elektrik üretiminde doğalgazın hakimiyeti uzun yıllar boyunca devam etmiş, ancak 2017 sonrası dönemde kaynakları çeşitlendirme açısından ilerlemeler kaydedilmiştir (Dilek & Konak, 2022, s.72-73). Bu bağlamda, 1983 yılında inşasına başlanan ve tamamen Türk mühendisler ve mimarlar tarafından projelendirilen ve ilk ünitesi 1992 yılında faaliyete geçen Atatürk Barajı ve HES, 2002 yılında ilk enerji üretimi gerçekleştirilen Berke Barajı ve HES, 2002 yılında yapımına başlanan ve 2012 yılında faaliyete geçen Ermenek Barajı ve HES, 2013 yılında elektrik üretimine başlanan Deriner Barajı ve HES ve Türkiye’nin en yüksek, dünyanın ise beşinci yüksek barajı konumunda yer alan Yusufeli Barajı ve HES bu yatırımlardan bazılarını oluşturmaktadır (Sonbay, 2023, s.245-252).

Benzer yatırımlar nükleer santral yapımı için ve rüzgâr enerji türbinleri ve güneş enerji santralleri (GES) için de gerçekleştirilmektedir. Nükleer santral yapım faaliyetleri kapsamında 12 Mayıs 2010 tarihinde Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasında Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra proje şirketi 13 Aralık 2010’da kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır. 3 Mart 2017 tarihinde ilk ünite için inşaat lisansı başvurusunda bulunulan Akkuyu Nükleer Güç Santralinde 19 Ekim 2017 tarihinde nükleer güvenlikle ilgili olmayan yapıların inşaatına başlanmıştır. 8 Nisan 2020’de ikinci ünitenin, 10 Mart 2021’de üçüncü ünitenin ve son olarak 21 Temmuz 2022’de ise dördüncü ünitenin temeli atılmıştır. Böylece Akkuyu Nükleer Güç Santrali inşaatı, dünyadaki en büyük nükleer santralini oluşturmuştur (ETKB, 2024).

Rüzgâr enerjisi potansiyeli açısından Türkiye Avrupa kıtasında önemli bir yere sahiptir. 2006 yılında yayınlanan Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Atlası’na göre Türkiye’de 7,5 m/s üzerinde ortalama rüzgâr hızına sahip rüzgâr projesi yapılabilen ve bu alanların potansiyeli yaklaşık 48.000 MW olarak ön görülmüştür (Demirhan Başbilen, 2023, s.377). Son yıllarda rüzgâr enerjisi kurulumuna teşviklerin artırılmasıyla enerji kaynakları içerisindeki payı da yükselmiştir. Yapılan yatırımlar ile Türkiye’nin 2022 yılı haziran ayı

sonu itibariyle rüzgâr enerjisine dayalı elektrik kurulu gücü 10.976 MW, toplam kurulu güç içerisindeki oranı %10,81 olarak hesaplanmıştır (ETKB, 2024).

Türkiye, güneş enerjisi potansiyeli açısından dünyanın en iyi iklim kuşaklarından birinde yer almaktadır. Özellikle son yıllarda gelişen teknoloji ile enerji kurulum maliyetleri azaldığından, artık Türkiye'nin her yerinde güneş enerji santralleri (GES) kurulması mümkündür. Türkiye'nin ilk termal GES'i İstanbul İkitelli'de 2011 yılında kurulmuştur. Son yıllarda yapılan yatırımlar ile GES'lerden elde edilen enerji miktarı da artma eğilimine geçmiştir. 2023 yılı ağustos ayı sonunda ise Türkiye'nin kurulu gücü 105.339 MW olarak hesaplanmış ve toplam kurulu gücün %10,1'lik kısmı (10.597 MW) güneş enerjisi santralleri tarafından oluşturulmuştur (Yıldız vd., 2023, s.419-420). 2023 yılında yayınlanan Türkiye Ulusal Enerji Planı'nda 2020-2035 döneminde güneş enerjisinin toplam elektrik kurulu gücününün 52,9 GW'a yükselmesi ön görülmektedir (ETKB, 2022).

Tablo 1'de Milattan Önce (M.Ö.) 2000 yılından günümüzde kadar alternatif enerji ve fosil yakıtların kronolojik tarihinden bahsedilmektedir. Türkiye'de de elektrik üretiminde doğalgaz ve hidro

Tablo 1: Tarihsel Zaman Çizelgesi: Alternatif Enerji ve Fosil Yakıt Tarihi*

Tarih	Olay
M.Ö. 2000	Çin, kömürü enerji kaynağı olarak kullanmaktadır.
M.Ö. 200	Doğalgazın ilk pratik kullanımı.
M.Ö. 200	Avrupalılar su enerjisini güç fabrikalarında kullanmaktadır.
1.yüzyıl	Kuzeybatı Çin'in birçok yerinde petrol sızıntıları keşfedilmiştir.
10.yüzyıl	Tahıl öğütmek ve su pompalamak için İran'da inşa edilen yel değirmenleri.
1590'lar	Birden çok kullanım için Hollanda Yapımı Yel Değirmenleri.
1600'ler	İngiltere'de Kok kömürünün geliştirilmesi demir üretimine yardımcı olmaktadır.
1700'ler	Kömür diğer enerjilerin kullanım yerini almaya başlamaktadır.
1712	Kömür madenlerinden suyu pompalamak için İngiltere'de geliştirilen ilk buhar motoru.
1748	Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ilk ticari kömür üretimi Richmond, Virginia'da başlamaktadır.
1800	Elektroliz işlemi keşfedilmiştir.
1821	ABD'de ilk doğalgaz kuyusu açılmıştır.
1830	Kömür ABD'de tren yakıtı olmuştur.
1830'lar	New England'da ilk kömürle çalışan demir ocakları

* <https://alternativeenergy.procon.org/historical-timeline/> (Erişim Tarihi:20.04.2023). Tarihi süreç İngilizce orijinalinden araştırmacı tarafından Türkçe'ye çevrilip özetlenerek metin haline getirilmiştir.

	geliştirilmiştir.
1830'lar	Etanol karışımı ABD'de balina yağının yerini alarak popüler lamba yakıtı olmuştur.
1838	Elektrik üretmek için ilk hidrojen yakıt pili geliştirilmiştir.
1850'ler	Yel değirmeni, Batılı çiftçilerin ve demiryolu inşaatçılarının popüler su pompalama aracı olmuştur.
1859	Pennsylvania'da Edwin Drake tarafından açılan ilk ticari petrol kuyusu.
1860	Makineleri çalıştırmak, buhar üretmek için Fransa'da ilk güneş enerjisi sistemi geliştirilmiştir.
1862	Abraham Lincoln, iç savaşın finansmanına yardımcı olacak ethanol vergisini yasalaştırmıştır.
1870	John D. Rockefeller Standard Oil'i oluşturmuştur ve ABD'de ana enerji kaynağı olarak petrolü geliştirmiştir.
1876	Bir Selenyum güneş pilinde doğrudan güneş ışığından elektrik üretmenin ilk gösterimi gerçekleştirilmiştir.
4 Eylül 1882	New York'ta Thomas Edison tarafından yapılan ilk elektrik santrali.
30 Eylül 1882	Appleton, Wisconsin'de ilk ticari ölçekli hidroelektrik santrali faaliyete geçmiştir.
1888	Cleveland, Ohio'da elektrik üreten ilk yel değirmeni geliştirilmiştir.
1892	Boise, Idaho'da dünyanın ilk jeotermal bölgesel ısıtma sistemi inşa edilmiştir.
1900	Bitkisel yağla çalışan ilk dizel motor Paris'teki Dünya Fuarı'nda tanıtılmıştır.
1901	Modern petrol endüstrisinin doğuşu.
1905	Albert Einstein, fotoelektrik etkiyi açıklayan ilk teorik makaleyi yayınlamıştır.
8 Haziran 1906	Alkolün benzine alternatif olarak kullanılmasını teşvik etmek için 'içki bedava yasa tasarısı' imzalanmıştır.
1906-1908	Alkol yakıtının (etanol) benzin ve gazyağı gibi petrol yakıtlarına göre avantajları bulunması üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
15 Mayıs 1911	ABD Yüksek Mahkemesi, tekeli uygulamalara girdiği için Standart Oil Trust'un feshine karar vermiştir.

1921	Dünya'nın ilk jeotermal enerji santrali California'da inşa edilmiştir.
1924	Petrol endüstrisinden kaynaklanan kirliliği kontrol etmek için ilk federal yasa oluşturulmuştur.
1927	Uzak çiftliklerde elektrik üretmek için satılan ilk ticari rüzgâr türbinleri
1930'lar	Büyük Buhranla mücadele için alkollü yakıt üretimi teşvik edilmiştir.
1935	Dünya'nın en büyük hidroelektrik santrali Hoover Barajı inşa edilmiştir.
1938	Doğalgaz Yasası: Doğalgaz endüstrisinin ilk doğrudan federal düzenlemesi.
Aralık 1942	İlk kontrollü nükleer zincirleme reaksiyon gerçekleştirilmiştir.
1946	1946 Atom Enerjisi Yasası: ABD Atom Enerjisi Komisyonu (AEC) oluşturulmuştur.
1950	Petrol ABD'de en çok kullanılan yakıt olmuştur.
1950'ler	Doğalgaz, kapsamlı doğalgaz boru hatlarının inşasıyla ABD'de önemli bir yakıt haline gelmiştir.
20 Aralık 1951	Idaho'da elektrik üreten ilk nükleer güç reaktörü inşa edilmiştir.
1953	Bell laboratuvarlarında ilk Silikon güneş pili geliştirilmiştir.
30 Ağustos 1954	ABD Kongresi 1954 tarihli Atom Enerjisi Yasasını kabul etmiştir.
Haziran 1956	M. King Hubbard, petrol arzını ölçmek için "Hubberts Pik Teorisi"ni geliştirmiştir.
2 Eylül 1957	Özel nükleer enerji endüstrisinin gelişimini teşvik etmek için 1957 tarihli Price-Anderson Nuclear Industries Tazminat Yasası geçmiştir.
2 Aralık 1957	Pennsylvania, Shippingport'ta ilk ticari nükleer güç santrali faaliyete başlamıştır.
1958	Yörüngedeki İlk ABD uydusu güç için güneş pillerini kullanmaktadır.
1960'lar	General Elektrik, Apollo ve Gemini uzay görevleri için elektrik üretmek amacıyla hidrojen yakıt hücreleri geliştirmiştir.
1960	ABD'deki ilk jeotermal enerji santralleri, 1962'de Kuzey Kaliforniya'daki The Geysers kuru buhar sahasında inşa edilmiştir.
10-14 Eylül 1960	Irak, Bağdat'ta OPEC'in kurulması

1970	Jeotermal Enerji Geliştirme için federal arazinin kiralınmasına izin vermek için 1970 Jeotermal Buhar Yasası geçmiştir.
1970'ler	Güneş pillerinin fiyatı düşmeye başladı ve arazi, kullanım için uygun maliyetli hale gelmiştir.
1973	ABD'ye karşı OPEC petrol ambargosu, gaz kıtlığına ve tayınlamaya neden olmuştur.
16 Kasım 1973	Petrol ambargosunun ardından yurtiçi petrol arzını arttırmak için 1973 Trans-Alaska boru hattı yetkilendirme yasası geçmiştir.
11 Ekim 1974	ABD kongresi, atom enerjisi komisyonunun yerine ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu oluşturmuştur.
1977	ABD Enerji Bakanlığı, Güneş Enerjisi Araştırma Enstitüsünü kurmuştur.
1978	Dünya'nın ilk güneş enerjisiyle çalışan köyü ABD'de kurulmuştur.
28 Mart 1978	Pensilvanya'daki Three Mile Island nükleer kazası, nükleer enerjiye karşı halkta yaygın bir muhalefet yaratmıştır.
Aralık 1980	New Hampshire'da dünyanın ilk rüzgâr santrali inşa edilmiştir.
1981	İlk büyük ölçekli güneş-termal enerji santrali Daggett, Kaliforniya'da faaliyete başlamıştır.
1981	Kaliforniya'nın Altamont Geçidi'nde dünyanın en büyük rüzgâr santrali inşaatına başlanmıştır.
26 Nisan 1986	Eski Sovyetler Birliği'nde Çernobil'de şimdiye kadarki en büyük nükleer kaza gerçekleşmiştir.
24 Mart 1989	Alaska'daki Exxon Valdez Felaketi, ABD sularındaki en büyük petrol sızıntısı meydana gelmiştir.
23 Ocak 1990	ABD Kongresi, hidrojen enerjisinin geliştirilmesini teşvik eden yasayı kabul etmiştir.
1994	ABD ürettiğinden daha fazla petrol ithal etmeye başlamıştır.
9 Ekim 1996	1996 tarihli hidrojen geleceği yasası, ABD'de hidrojen enerjisi gelişimini daha da genişletmek için kabul edilmiştir.
Şubat 2003	Başkan Bush, hidrojen yakıt hücresi gelişimini teşvik etmek için hidrojen yakıtı girişimini açıklamıştır.
27 Şubat 2003	Dünyanın ilk sıfır emisyonlu kömür santrali FutureGen'i inşa etme planları açıklanmıştır.
17 Kasım 2007	Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Raporu, iklim değişikliğinin olduğu ve çoğunlukla insan kaynaklı olduğu sonucuna varmıştır.

Şubat 2008	Wyoming’de ilk ticari selülozik etanol tesisi üretime girmiştir.
7 Ekim 2008	ABD ulusal biyoyakıt eylem planı açıklanmıştır.
22 Nisan 2009	ABD dış kıta sahanlığında rüzgâr enerjisi geliştirmeye yönelik ilk çerçeve açıklanmıştır.
27 Mayıs 2009	ABD, güneş enerjisi ve jeotermal enerji geliştirme için 467 milyon dolarlık geri kazanım yasası fonu açıklamıştır.
20 Nisan 2010	BP Petrol Platformu patlamış ve ABD tarihinin en büyük petrol sızıntısına neden olmuştur.
11 Mart 2011	Japonya sahili açıklarında meydana gelen deprem Fukushima Daiichi’deki altı enerji santraline hasar vermiş; nükleer kriz sonunda mümkün olan en yüksek seviye olan 7. seviyeye ulaşılmıştır.
9 Şubat 2012	ABD Nükleer Düzenleme Komisyonu (NRC), 1978’den beri ilk kez yeni nükleer santralleri onaylamıştır. Gürcistan’da iki yeni reaktör inşa edilecek.
25 Haziran 2013	Başkan Obama, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve enerji santralleri için karbon kirliliği kısıtlamalarını içeren İklim Eylem Planı’nı açıklamıştır.
13 Şubat 2014	Dünya’nın en büyük konsantre güneş enerjisi üretim tesisi Ivanpah aktifleşmiştir.
22 Eylül 2014	Rockefellers ve 800’den fazla küresel yatırımcı fosil yakıtı elden çıkaracağını duyurmuştur.
3 Ağustos 2015	Başkan Obama, enerji santrallerinden kaynaklanan karbon dioksit emisyonlarına ülke çapında ilk sınırları getiren temiz enerji planını açıklamıştır.
22 Mart 2019	New Mexico eyaleti, 2050’ye kadar elektrik için yüzde 100 yenilenebilir enerji taahhüdünde bulunmuştur.
15 Nisan 2020	COVID-19 pandemisi sırasında petrol ve elektrik talepleri düşüyor.
23 Eylül 2020	Kaliforniya, 2035’e kadar benzinle çalışan arabaları yasaklayacak.
8 Şubat 2021	Küresel petrol fiyatları COVID-19 pandemisinden kurtulmuştur.
Nisan 2021	Hindistan fabrikası nükleer santrali kapatılacak.
18 Mayıs 2021	Uluslararası Enerji Ajansı yeni fosil yakıt projesi olmaması çağrısında bulunmuştur.
21 Eylül 2021	Çin, yurtdışında kömür yakan enerji santrali inşasına son verdiğini duyurmuştur.

9 Kasım 2021	Büyük otomobil üreticileri ve ülkeler gazla çalışan arabaları kullanımdan kaldırma sözü vermiştir.
27 Ocak 2022	Meksika Körfezi'nde 80 milyon dönümden fazla petrol ve gaz kiralama iptal edilmiştir.
7 Nisan 2022	Stanford Üniversitesi mühendisleri geceleri elektrik üreten güneş panelleri icat etmiştir.
20 Eylül 2022	Dünya'nın en büyük varlık fonu holdingleri karbondan arındırarak.
28 Mart 2023	Avrupa Birliği ülkeleri yeni gazla çalışan arabaları 2035'e kadar kullanımdan kaldırmayı kabul etmiştir.

Sonuç

Enerjinin tarihsel gelişimi, insanlığın teknolojik ve toplumsal ilerlemesi ile yakından ilişkilidir. Her dönemde enerji kaynaklarının keşfi ve kullanımı, toplumların ekonomik yapılarını, yaşam standartlarını ve çevresel etkileşimlerini derinden etkilemiştir. İlkel dönemlerde sınırlı ve basit enerji kaynaklarına dayanan insan faaliyetleri, sanayi devrimi ile enerji üretiminde büyük dönüşümler yaşamıştır. Modern dönemde elektrik enerjisinin yaygınlaşması ve fosil yakıtların keşfi, enerji tüketim alışkanlıklarını köklü bir şekilde değiştirmiştir. 20. yüzyılda nükleer enerjinin devreye girmesi, enerji üretiminde yeni bir dönemi başlatırken, 21. yüzyılın başından itibaren yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik artan ilgi, sürdürülebilir bir gelecek için umut verici bir gelişme olmuştur. Enerji tarihindeki bu dönüşümler, insanlığın doğayla olan ilişkisini ve toplumsal yapısını şekillendirmeye devam etmektedir. Gelecekte, enerji teknolojilerindeki yenilikler ve çevresel sürdürülebilirlik çabaları, insanlığın enerjiye olan yaklaşımını ve enerji kaynaklarının kullanımını belirlemeye devam edecek, enerjinin üretimi, dağıtımı ve tüketiminde yeni paradigmalara yol açacaktır. Bu değişimlerin, insanlığın doğa ile olan ilişkisini ve toplumsal yapısını nasıl şekillendireceği, gelecekteki enerji politikalarının belirlenmesinde kritik öneme sahip olacaktır. Enerjiye olan talep artmaya devam ederken, yenilikçi ve çevre dostu çözümler, dünya genelinde sürdürülebilir bir enerji geleceği için anahtar rol oynayacaktır. Sonuç olarak artan nüfus, iklim değişikliği, küresel ısınma ve gıda güvenliği bağlamında düşünüldüğünde, sürdürülebilir gelecek için planlanan enerji yatırımlarının yenilenebilir enerji alanlarına dönüştürülmesi gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Gerçekleştirilecek yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımların yanında elektrik depolama tesislerine de yatırımların enerji politikalarının merkezine alınması önem arz etmektedir. Çünkü yaşanacak enerji krizi, enerji kesintilerini de beraberinde getireceği ve bunun stratejik silah olarak kullanılabileceği gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Son olarak özellikle sanayi üretimlerinin büyük bir kısmını petrole ve petrol ithalatına dayalı ekonomilerin ve bu alanda yeteri kadar esnekliğe sahip olmayan ülkelerin enerji risklerini minimize etmelerinde yenilebilir enerji kaynaklarına yatırımların ve bu enerji kaynaklarını çeşitlendirmelerinin önemi karşımıza çıkmaktadır. Kısaca çalışma enerjinin tarihsel sürecini incelediğinden daha sonra yapılacak çalışmalarla enerjinin tarihsel sürecinin diğer disiplinlerle incelenerek literatür genişletilebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. Harun YAKIŞIK danışmanlığında Mayıs 2024 tarihinde Mehmet Ali DEMİR tarafından tamamlanan “Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Küreselleşmenin Enerji Üretimi Üzerine Etkilerinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu takdirde)	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30) Veri Toplanması: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30) Veri Analizi: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%80), 2. Yazar (%20).
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from a doctorate dissertation entitled “Analysis of the Effects of Globalization on Energy Production in Emerging Market Economies with Multidimensional Panel Data Models”, accomplished by Mehmet Ali DEMİR supervised by Prof. Dr. Harun YAKIŞIK (Ph.D. Dissertation, Cankiri Karatekin University, Cankiri, May 2024). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	Design of Study: 1. Author (%70), 2. Author (%30) Data Acquisition: 1. Author (%70), 2. Author (%30) Data Analysis: 1. Author (%70), 2. Author (%30) Writing up: 1. Author (%70), 2. Author (%30) Submission and Revision: 1. Author (%80), 2. Author (%20)

Kaynakça

- Aksoy, A. (2009). *Silahtarağa Elektrik Santrali 1910-2014*. İstanbul: Ofset Yapımevi.
- Başaran, M. (2023). *Türkiye’de Kömür Santralleri Tarihçesi*. Ercüment Özdemirci, Hayriye Gürbüz (Ed.). Cumhuriyetin 100.Yılında Türkiye Elektrik Tarihi içinde (ss.275-313). Ankara: Alp Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
- Boserup, E. (1965). *The Condition of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. Allen and Unwin, London.
- Britannica Procon.org <https://alternativeenergy.procon.org/historical-timeline/> (Erişim Tarihi:20.04.2023).
- Campbell, B.M.S. (2003). *The uses and explaitation of human power from the thirteenth to the eighteenth centruty*. Cavaciocchi içinde (ed.). (183-212).
- Carus-Wilson, E. M. (1941). An industrial revolution of the thirteenth century. *The Economic History Review*. A11(1), 39–60.
- Cavaciocchi, S. (ed.) (2003). *Economia a Energia*. Le Monnier. Florence.
- Church, R. (1987). *The history of the British coal industry*. Oxford: Clarendon Press.
- Church, R. (1989). Production, employment and labour productivity in the British coalfields, 1830- 1913: Some Reinterpretations. *Business History*. (31), 7-27.
- Cipolla, C.M. (1962). *The economic history of world population*. Harmondsworth: Penguin.
- Cowan, C. W., ve Watson, P. J. (1992). *The origins of agriculture*. smithsonian, Washington, DC: Institution Press.
- Çukurçayır, M.A. ve Sağır, H. (2008). Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 257-278.
- Demirhan Başbilen, G. (2023). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Rüzgâr Enerji Santralleri*. Ercüment Özdemirci, Hayriye Gürbüz (Ed.). Cumhuriyetin 100.Yılında Türkiye Elektrik Tarihi içinde (ss.377-412). Ankara: Alp Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
- Dilek, S. & Konak, A. (2022). Resource Diversification in Turkey’s Electricity generation. *Journal of Original Studies*. 3(2), 67-75, DOI: 10.47243/jos.3.2.03
- Ergin, O.N. (1995). Mecelle-i Umur-ı Belediye. *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*.No:2, Cilt:5.
- Etemad, B., Luciani, J., Bairoch, P., ve Toutain, J. (1991). *World energy production 1800-1985*. Switzerland: N.P.
- Fouquet, R. (2008). *Heat power and light: revolutions in energy services*. Edward Elgar Publications. Cheltenham and Northampton, MA.
- Fouquet, R. (2009). *A brief history of energy*, chapters, in: Joanne Evans & Lester C. Hunt (ed.), *International Handbook on the Economics of Energy*. Chapter 1, Edward Elgar Publishing.

- Fouquet, R. ve Pearson, P.J.G. (2003). *Long Run Trends in Energy Services: The Price and Use of Road and Rail Transport in the UK (1300-2000)*. Proceedings of the BIEE Conference. St John's College Oxford.
- Gales, B., Kander, A., Malanima, P., ve Rubio, M. (2007). North versus South: energy transition and energy intensity in Europe over 200 years. *European Review of Economic History*, 11(2), 219-253.
- Gökdemir, M., Kömürçü, M. İ., ve Evcimen, T. U. (2012). Türkiye'de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış, *TMH*, 471, 18-26.
- Hatcher, J. (1993). *The history of the British coal industry*. Oxford: Clarendon Press.
- Hyde C.K. (1973). The adoption of coke-smelting by the British iron industry, 1709-1790. *Explorations in Economic History*, (10), 400-7.
- Langdon, J. (1986). *Horses, oxen and technological innovation: the use of draught animals in English farming from 1066 to 1500*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langdon, J.H. (2005). *The human strategy. An evolutionary perspective on human anatomy*. Oxford University Press.
- Maddison, A. (2003). *The world economy. volume 2: historical statistics. development centre studies*. Paris: OECD Publishing.
- Malanima, P. (2003). *Energy System in Agrarian Societies: The European Deviation*, in Cavaciocchi (ed.). ss. 61-100.
- Nef, J.U. (1926). *The rise of the British coal industry*. London: Routledge and Sons.
- Nye, D.E. (1999). *Consuming power. a social history of American energies*. MIT Press.
- Özdemir, N. (2016). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Elektrik Tarihsel Gelişimi (1850-1938). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3.
- Özdemir, N. (2023). *Türkiye'de Elektrik Enerjisinin Gelişimi ve Kurumsal Yapı*. Ercüment Özdemirci, Hayriye Gürbüz (Ed.). Cumhuriyetin 100.Yılında Türkiye Elektrik Tarihi içinde (ss.17-50). Ankara: Alp Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
- Reynolds, T.S. (1983). *Stronger than a hundred men. a history of the vertical water wheel*. Baltimore, John Hopkins.
- Rogner, H. H., ve Popescu, A. (2000). *An introduction to energy. UNDP, world energy assessment. energy and the challenge of sustainability*. New York: UNDP/UNDESA/WEC. 27-37.
- Rosenberg, N. (1998). The role of electricity in industrial development. *The Energy Journal*, 19(2), 7-24.
- Ruddiman, W.F. (2001). *Earth's climate: past and future*. New York: W.H. Freeman ve Sons.
- Schurr, S.H. ve Netschert, R. (1960). *Energy in the American economy*. London: John Hopkins Press.
- Sieferle, R.B. (2001). *The subterranean forest: energy systems and the industrial revolution*. White Horse Press.

Smil, V. (1994). *Energy in world history*. Westview Press, Boulder, CO.

Smil, V. (2004). *World history and energy*. <https://vaclavsmil.com/wp-content/uploads/docs/smil-article-2004world-history-energy.pdf>

Sonbay, Z. (2023). *Türkiye’de Hidroelektrik Santrallar*. Ercüment Özdemirci, Hayriye Gürbüz (Ed.). Cumhuriyetin 100.Yılında Türkiye Elektrik Tarihi içinde (ss.223-263). Ankara: Alp Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022). Türkiye Ulusal Enerji Planı. <https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/EIGM/tr/Raporlar/TUEP/T%C3%BCrkiye%20Ulusal%20Enerji%20Plan%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2024). <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar> (Erişim Tarihi:13.07.2024).

T.C. Resmî Gazete. (25 Ekim 1970). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13559.pdf> (Erişim Tarihi: 13.07.2024).

United Nations Development Program (UNDP). (1997). *Energy after Rio: prospects and challenges*. New York: United Nations Development Program.

van Zanden, J. L. (2003). The ecological constraints of an early modern economy. the case of Holland 1350-1800. In *Economia Ed Energia Secoli XIII XVIII (1011-1030)*. Le Monnier.

Warde, P. (2003). Forests, energy, and politics in the early modern German States. in S. Cavaciocchi (Ed.). *Economia e Energia*, Florence: Le Monnier, 585–98.

Warde, P. (2007). *Energy Consumption in England and Wales, 1560-2004*. Naples: Consiglio Nazionale della Ricerche.

World Bank. (1996). *Rural energy and development: improving energy supplies for two billion people*. Washington, D.C.

World Energy Council and food and agriculture organization of the United Nations (WEC-FAO). (1999). *The challenge of rural energy poverty in developing countries*. London: World Energy Council.

Wrigley, E. A. (1988). *Continuity, chance and change: the character of the industrial revolution in England*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yergin, D. (1991). *Petrol, para ve güç çatışmasının epik öyküsü*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldız, E.E., Özyayın, M.İ. ve Gazioğlu, K. (2023). *Türkiye’de Güneş Enerjisinin Gelişimi*. Ercüment Özdemirci, Hayriye Gürbüz (Ed.). Cumhuriyetin 100.Yılında Türkiye Elektrik Tarihi içinde (ss.413-434). Ankara: Alp Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.

Yurtoğlu, N. (2018). Cumhuriyet Türkiye’sinde Elektrik Enerjisi Üretimi ve Enerji Politikaları (1923-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(2), s.227-280.

2024, 13 (3), 1354-1369 | Araştırma Makalesi

Üniversiteler ve Kriz Yönetimi

Yeliz Cankurtaran¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı yönetici akademisyenlerin kriz yönetimi ile ilgili fikirlerini ortaya koymaktır.

Yöntem: Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olan olgu bilim deseni kullanılmıştır. Örneklemi Amasya Üniversitesi'nde çalışan 10 yönetici akademisyen oluşturmaktadır. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi ile incelenmiştir.

Bulgular: Gerçekleştirilen görüşmelerde, yönetici akademisyenlerin kriz ve kriz yönetimi kavramlarını beklenmedik kritik/farklı durumlar, düzen bozukluğu, yeni uygulamaların tanıtılması, buhran, çözümsüz durumlar, kaos ortamı ve üstesinden gelinebilen durum olarak tanımladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bulgulara göre, yönetici akademisyenler kriz yönetimini etkileyen etmenleri, yöneticinin yönetim zafiyeti ve maddi durum şeklinde ifade etmişlerdir. Yönetici akademisyenler, kriz yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkilerini ise kırılabilirlik ve tedirginlik azalır, kuruma güven artar, insani ilişkilerde süreklilik, örgütsel bağlılık yükselir, iş doyumu artar ve empati duygusu artar şeklinde belirtmişlerdir. Elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak, güven esaslı diyalog kurulmalı, soğukkanlı olunmalı, sert yaptırımlar uygulamaya konulmalı ve yönetmelikler dikkate alınmalıdır. Ayrıca plan çizilmeli, toplum bilinçlendirilmeli, kriz yönetim ekibi oluşturulmalı şeklinde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kriz Yönetimi, Akademisyen, Üniversitelerde Kriz Yönetimi, Üniversite

Cankurtaran Yeliz (2024). Üniversiteler ve Kriz Yönetimi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1354-1369.

<https://doi.org/itobiad.1507273>

Geliş Tarihi	29.06.2024
Kabul Tarihi	10.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

2024, 13 (3), 1354-1369 | Research Article

Universities and Crisis Management

Yeliz Cankurtaran¹

Abstract

Purpose: The aim of this study is to reveal the ideas of executive academics about crisis management.

Methodology: In this study, qualitative research method, phenomenology design was used. The sample consists of 10 executive academicians working at Amasya University. In the study, data were obtained through semi-structured interview method. The data obtained were analyzed by content analysis.

Findings: In the interviews, it was concluded that the executive academics defined the concepts of crisis and crisis management as unexpected critical/different situations, disorder, introduction of new practices, crisis, unsolvable situations, chaos environment and overcome situation. According to the findings, executive academics stated the factors affecting crisis management as the management weakness of the manager and financial situation. Executive academics stated the effects of crisis management on employees as fragility and uneasiness decreases, trust in the institution increases, continuity in human relations, organizational commitment increases, job satisfaction increases and empathy increases. Based on the results obtained, trust-based dialog should be established, cool heads should be kept, harsh sanctions should be implemented and regulations should be taken into consideration. In addition, a plan should be drawn, public awareness should be raised, and a crisis management team should be formed.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Academician, Crisis Management at University, University

Cankurtaran, Yeliz (2024). Universities and Crisis Management, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1354-1369.
<https://doi.org/itobiad.1507273>

Date of Submission	29.06.2024
Date of Acceptance	10.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1. Giriş

Son yıllarda yükseköğretim kurumlarında meydana gelen kriz olaylarının sayısının artmasıyla birlikte kriz yönetimi, araştırmacıların ilgisini giderek daha fazla çekmektedir (Wang ve Hutchins, 2010:560). Kriz; bir ülkede ya da ülkeler arasında, toplumun ya da bir kuruluşun yaşantısında beliren zor durum, buhran ve bunalımdır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020'a). Kriz, kesin bir değişimin yaklaşmakta olduğu ve oldukça istenmeyen bir sonucun ortaya çıkma olasılığının belirgin olduğu istikrarsız bir durum olarak tanımlanmaktadır (Haza, 2021: 2).

Kriz süreci karışık bir yapıdadır ve krize birçok etmen neden olabilir. Eğitim örgütleri de dâhil olmak üzere her örgüt kriz durumuyla karşı karşıya kalabilir ve bu durumdan olumsuz etkilenebilir. Eğitim örgütlerinin kriz durumundan en az zararla çıkmasını istiyorsak krizi etkin yönetmeliyiz. Buna ilaveten şunu söylemek gerekir ki iletişim ve ulaşım teknolojisinin ilerlemesiyle küçülen dünyada, bir kriz yaşandığında bunun etkisi zincirleme şekilde ilerleyebilmekte ve bütün toplumu etkileyebilmektedir (Sarı ve Sarı, 2020: 51).

O halde kriz yönetimi, kriz sinyallerinin yakalanıp değerlendirilmesini ve krizin en az hasarla atlatılması için gerekli önlemlerin alınmasını ve uygulanmasını içeren bir süreçtir (Şahin ve diğerleri, 2015: 2299)). Kriz yönetimi, örgütün olumsuz durumlarını düzeltmek ya da en aza indirmek için tedbir almak, planlama yapmak, değerlendirmek ve korumak faaliyetlerini de kapsar (Karaköse, 2007:3).

Bu araştırmanın amacı, kriz yönetimine yönelik yönetici akademisyenlerin algılarını belirlemektir. Bu amaçla yönünde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Yönetici akademisyenlere göre;

- 1- Kriz ve kriz yönetimi kavramı nedir?
- 2- Kriz yönetimini etkileyen etmenler nelerdir?
- 3- Kriz yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkileri nelerdir?
- 4- Kriz yönetimi nasıl olmalıdır?

2. Literatür Taraması

2.1. Kriz/ Kriz Yönetimi Kavramları

Kriz kelimesi Yunanca kökenlidir, karar ya da farklılaşma anlamına gelmektedir. Teoride kriz olağanüstü ve tehlikeli durum olarak bilinmekte ve zaman baskısından dolayı hemen karar verilmesi gereken bir durum şeklinde yorumlanmaktadır. Bir başka tanıma göre krizler, karmaşık özellik gösteren kaosa dönüşebilen, toplumlarda ve örgütlerde görülebilen durumlardır. Taneja, (2024:79)'e göre kriz, bir grubu, ekibi ya da kuruluşu aşağıya doğru sürükleyen, hızlı ortaya çıkan ve etkili bir şekilde ele alınmazsa uzun vadeli etkileri olabilecek bir dizi öngörülemeyen olaydır.

Kriz olduğunda panik yapmadan odaklanabilmek ve işin akış organizasyonunu doğru gerçekleştirmek krizden zararsız kurtulmak için büyük önem taşır. Kriz doğru yönetilmezse işletme rekabet avantajını elde edemez ve hedeflerini gerçekleştiremez, bunun sonucunda organizasyon zayıflar. İşletmeler, yaşayabilecekleri krizler için gerekli olan kaynakları tedarik etmeli, alt yapı sistemlerini oluşturmalı, donanımlarını

güçlendirmeli ki, krizden en az zararla çıkabilsin (Okkay, 2019: 310; Coombs, 2007:6; Demirtaş, 2000:355).

Krizler çok karmaşık durumlardır ve krize sebep olan birçok faktör vardır. Bu nedenle her kriz kendine özgü bir özelliğe sahiptir. Kriz oluştuğunda örgütler zarar görebilir ve bütün örgütler kriz durumunu yaşayabilir. Günümüzde ulaşım ve iletişim imkânlarının artmasıyla gittikçe küçülen dünyada, bir kriz yaşandığında zincirleme etki görülebilmekte ve tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir (Sarı ve Sarı, 2020:52).

Örgütlerin alışık oldukları iş yapış şekli ve karar verme mekanizmalarıyla krizin şartlarına uymaları oldukça güçtür. Bundan dolayı kriz durumlarında uygulanacak ilke ve kuralların farklı olması gerekmektedir. Kriz yönetimi; beklenmeyen zamanlarda beliren, olağanüstü durumlar gösteren, farklı nitelikteki uygulamaları gerekli gören yönetim şeklidir. Kriz yönetimi, krizi ve sebeplerini saptamak, onları incelemek, önlemler almayı ve bu önlemleri uygulamaya koymayı, bu önlemleri dikkate alarak olabilecek krizleri öngörmeyi, krizler belirdiğinde önceki belirlenen planları uygulamaya koymayı ve krize karşı tedbirler almayı içerir (Karadeveci, 2004: 30; Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği: 3346).

Cener (2003), kriz yönetiminin örgüt uygulamalarını olanaksız ve güç duruma getiren nitelikte bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca kriz yönetiminin, uzmanlık gerektirdiğini, örgüte ek maliyet yarattığını, bu sebeple kriz ortaya çıktığında krizi en az kayıp ve zararla atlamanın önemli olduğunu belirtmektedir. Özalp (2000:209) ise Cener (2003) ile benzer düşünceler dile getirmiştir. Kriz yönetiminin temel amacının krizleri öngörebilen, kriz türlerini ayırabilen, krizlere karşı tedbirler alabilen, bunlardan bir şeyler öğrenmeyi bilen ve bu durumdan en hızlı şekilde toparlanan örgütler ortaya çıkarmak olduğunu ifade etmektedir (Nardalı ve Çivi, 2004: 80; Yılmaz, 2004:22).

2.2. Üniversiteler ve Kriz Yönetimi

Kriz kavramı, günümüzde tüm alanlarda önemli hale gelmiştir. Yasal, kültüre, teknolojik, politik, ekonomik ve sosyal çevre şartlarında ani değişimler yaşandığı için krizler de artmıştır. Bilhassa hizmet sektöründe ortaya çıkan krizlerde; insan, fiziksel kanıt ve süreçler karıştığı için tüketenlerin tercihini etkileyen faktörler çeşitlenmiştir. Rekabetin arttığı günümüzde, üniversitelerin öğrenciler tarafından seçilmesi için, öğrencilerin istemesi ve özgün nitelikleri taşıması gerekmektedir. Bundan dolayı çoğu üniversite, güvenilir ve yapıcı bir değer yaratabilmek amacıyla kazanımlarını çoğaltmaktadır. Üniversiteler; ücret, sıralama ve rekabet gibi faktörlerden dolayı özel sektör kuruluşu gibi davranmaktadırlar. Tüketici bakış açısına göre, üniversiteler gittikçe daha çok çıktı verebilen bir 'üretim birimi' şeklinde görülmektedir. Kriz durumlarında hizmet sektörünün kırılganlığı artar. Üniversitelerin paydaşları çoktur, bu nedenle buralarda görülebilecek olası krizler, rekabet nedeniyle bu kurumları menfi etkileyebilir ve isteklerin yerine getirilmemesine neden olabilir. Bu sebepten üniversiteler kriz zamanlarında etkili bir iletişim stratejisi izlemelidir. Etkili bir strateji için temelde hangi paydaşların hedeflendiği belirlenmelidir. Ülkemizde çoğu üniversitenin stratejik planı analiz edildiğinde, genelde paydaşları Yükseköğretim Kurulu, birim/üniversite yöneticileri, üniversite ile ilgili kamu ve özel sektör kuruluşları, akademik personel, idari personel, sivil toplum kuruluşları, öğrenciler, öğrenci velileri ve mezunlar, saptadıkları görülmektedir. Paydaşlarının fazla olması nedeniyle üniversiteler hem kitleleri etkiler

hem de kitlelerden etkilenirler. Bu yönden üniversitelerde, kriz durumu yaşandığında, iletişim çok daha duyarlı bir şekilde yönetilmelidir (Penpece ve Madran, 2015:34-35).

3. Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik (olgu bilim deseni) kullanılmıştır. Olgu bilim deseni, olayları yorumlarken, bireylerin tecrübelerinden ve hayatlarından faydalanarak olguya neden olan ortak anlamları değerlendirme üzerinde durmaktadır (Kocacı, 2015: 55-56). Olgu bilim deseninde, bildiğimiz ancak detaylı bilginin olmadığı olayları analiz etmek amacıyla yapıldığından bu araştırma için en uygun desen özelliğinde görülmüştür.

3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Amasya Üniversitesi akademisyenleri olup, örneklem grubu, homojen örneklem tekniği kullanılarak seçilen 10 yönetici akademisyenden oluşmaktadır. Homojen örneklemede, araştırmanın konusu olan problemi ayrıntılı olarak anlamak için küçük ve homojen bir örneklem tercih edilerek detaylı şekilde çalışılmaktadır (Baltacı, 2018). Katılımcı yönetici akademisyenlerin kimlik bilgileri gizlenmiş, adları K1, K2, K3,...ve K12 biçiminde kodlama yapılarak belirtilmiştir. Katılımcılara özgü demografik nitelikler tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1: Araştırmaya katılan akademisyenlere ait demografik özellikler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni hal	Unvan	Mesleki Kıdem
K1	Kadın	46	Evli	Doktora	14 yıl
K2	Erkek	65	Evli	Doktora	20 yıl
K3	Erkek	43	Evli	Doktora	13 yıl
K4	Erkek	55	Evli	Doktora	32 yıl
K5	Erkek	47	Evli	Yüksek lisans	23 yıl
K6	Erkek	58	Evli	Doktora	32 yıl
K7	Kadın	52	Evli	Doktora	30 yıl
K8	Kadın	60	Bekâr	Doktora	25 yıl
K9	Kadın	46	Bekâr	Doktora	10 yıl
K10	Erkek	48	Evli	Doktora	8 yıl

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların, 6’sının erkek, 4’ünün kadın olduğu görülmektedir. Yaş olarak değerlendirildiğinde katılımcıların yaş aralığı 43-65 arasındadır. Medeni durum olarak değerlendirildiğinde katılımcıların 8’inin evli, 2’sinin bekâr olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 9’u doktora mezunu iken, 1’i yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların mesleki görev yılı değerlendirildiğinde 8-32 yıl arasında değişmektedir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Görüşmede insanlar bir konu hakkında düşüncelerini ortaya koymak için sözel iletişim kurarlar ve daha önceden hazırlanmış soruların sorulması ve cevaplandırılması biçiminde bir süreç gerçekleştirilir (Çepni, 2009:350; Merriam, 2009: 169; Patton, 2002:210). Bundan dolayı çalışmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir (Patton, 2002:212). Görüşme formunda bulunacak soruları hazırlarken öncelikle konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve bunun sonucunda araştırmacılar tarafından oluşturulan sorulardan faydalanılmıştır. 10 sorudan (İlk 5 soru demografik bilgiler) meydana gelen yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır.

Hazırladığımız görüşme formu hakkında iki uzmanın görüşü alınmış ve iki akademisyene pilot uygulama yapılmıştır. Bu yönetici akademisyenlerden alınan geri bildirimlerle (açıklık, uygunluk, yeterlilik açısından) formun son hali oluşturulmuştur. Yönetici akademisyenlere uygulamadan önce görüşme konusuyla ilgili bilgi aktarıldıktan sonra araştırmacı tarafından görüşme yapılmıştır. Görüşmeler randevu alınarak, katılımcıların görev yerlerinde yüz yüze yapılmıştır. Görüşmeler 20-25 dakika sürmüştür, veriler not alınarak incelenmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, bir konu ile alakalı metnin, içeriğini aksettirecek kelime ya da kelime gruplarıyla düzenli bir biçimde özetlenerek, kategorilere ayrılır ve araştırmacılar tarafından kurallara bağlı olarak kodlar oluşturulması yöntemi şeklinde belirtilmektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2008:259). İçerik analizinde ilk önce benzer olan nitel veriler belirli tema ve kategoriler doğrultusunda hazırlanır ve daha sonra sebep- sonuç ilişkileri biçiminde incelenir ve değerlendirilerek bazı sonuçlar ortaya çıkarılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:116). Bu çalışmada, genel olarak yönetici akademisyenlerin görüşme formundaki soruları içtenlikle yanıtlamaları ve bu yanıtların ayrıntılı incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik, yönetici akademisyenlerin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki 5 demografik bilgilere yönelik sorular ve 5 açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda, veriler içerik analizi ile incelenmiştir (Marshall and Rossman, 2006:156). Bu inceleme ile elde edilen kod ve temalar, sınıflandırılarak, bulgular bölümünde tablolarla gösterilmiştir.

3.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmanın iç geçerliğini sağlamak için; araştırmacının oluşturduğu görüşme formu hakkında uygulamadan önce uzman görüşleri (iki akademisyen) alınmıştır. Uzman görüşü sonucunda sağlanan veriler ile araştırmacının sorduğu soruların uygunluğu, belirginliği gibi özellikler yönünden analiz edilmiş ve gerekli görülen yerlerde düzeltmeler yapılmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde bütün sorularda katılımcıların cevapları yinelenerek katılımcılardan doğrulamaları söylenmiş varsa doğru algılanmayan bölümler hemen değiştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık olarak 15-20 dakika sürmüştür. Katılımcıların cevapları bulgular bölümünde doğrudan alıntı biçiminde verilmiştir.

Dış geçerliği sağlamak için ise; araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması, verilerin analizi ve bulguların düzenlenme şekli detaylı bir biçimde betimlenmiştir. Buna ek olarak katılımcılar çalışmanın amacına katkı getirecek yararlı kişilerden meydana gelmektedir.

Araştırmanın iç güvenirliliğini artırmak için, bulguların tamamı yoruma yer verilmeden aktarılmış ve veri kaybının önlenmeye çalışılmıştır. Son olarak da verilerin sonuç kısmında tartışılmış ve böylece çalışmanın dış güvenirliliği artırılmaya çalışılmıştır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Üniversiteler ve kriz yönetimini ele alan bu araştırma, alan yazına fayda sağlarken, yapılan başka araştırmalarda olduğu gibi birtakım kısıtları içerir. Bu kısıtlar bütün çalışmaların neticelerine etki etmekte ve araştırmacı müdahale edememektedir.

Buna dayanarak yapılan araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir:

Araştırma yalnızca Amasya Üniversitesi'nde görev yapan yönetici akademisyenleri kapsamaktadır. Araştırma sonuçları başka illerde çalışan yönetici akademisyenleri kapsamamaktadır. Bu nedenle çalışma sonuçları Yüksek Öğrenim Kurumu'na bağlı kuruluşlar için genelleme yapılamaz.

Araştırma yönetici akademisyenlerin kriz yönetimine yönelik algılarını saptamak için gerçekleştirilmiş görüşme soruları ile kısıtlıdır. Ayrıca çalışmanın sonuçları Amasya Üniversitesi'nde Şubat 2024- Mart 2024 tarihlerinde görev yapan yönetici akademisyenlerle sınırlıdır.

4. Bulgular

Yönetici akademisyenlerin açık uçlu sorulara verdiği yanıtlara göre temaların altında kodlar belirlenmiş ve tablolarda anlatılmıştır. Kimi sorularda yönetici akademisyenlerin bir soruda ifade ettikleri fikirler birden çok koda dâhil edilmiştir. Bulgular tema sıralamasına göre detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Çalışmanın birinci araştırma sorusu "Kriz ve kriz yönetimi tanımı nedir?" biçimindedir. Buna göre katılımcılar, kriz ve kriz yönetimi kavramlarını, 1. Beklenmedik kritik/farklı durumlar, 2. Düzen bozukluğu, 3. Yeni uygulamaların tanıtılması, 4. Buhran, 5. Çözumsuz durumlar, 6. Kaos ortamı, 7. Üstesinden gelinebilen durum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu soruyla ilgili bulgular tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Yönetici akademisyenlerin kriz ve kriz yönetimi tanımına yönelik görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek cümle
1	Beklenmedik kritik/farklı durumlar	7	46,6	'Kriz insanların sosyal veya kişisel yaşayışlarında olağandışı hallerin meydana gelmesidir.'(K6) 'Alışılmışın dışında bir durum ortaya çıkmışsa bu krizdir.'(K8) 'Alışılmışın dışında düzenin bozulduğu ortam krizdir.'(K2)
2	Düzen bozukluğu	3	20	'Kriz yönetimi, düzen bozulduğunda krizden kimse zarar görmeden, soğukkanlılıkla bertaraf etmenin hızlı ve güvenilir yolunu bulmak.'(K5)
3	Yeni uygulamaların tanıtılması	1	6,6	'Kriz yönetiminde, var olan kriterlerle sürdürülebiliyorsa bu kriz değildir, yeni kriterler gerektiriyorsa bu krizdir.'(K10)
4	Buhran	1	6,6	'Krize kısaca buhran diyebilirim.'(K4).
5	Çözumsuz durumlar	1	6,6	'Kriz denilince çözumsuz durumlar aklıma geliyor.'(K3)
6	Kaos ortamı	1	6,6	'Herhangi bir durumun birdenbire gelişmesi, hazırlıksız yönetimi yakalaması ve bazen içinden çıkılabildiği çok zor olabilen kaos ortamına kriz denir.'(K1).
7	Üstesinden gelinebilen durum	1	6,6	'Kriz yönetimi, iyi niyet, sükûnet, bilgi birikimi, tecrübe ve liyakat esasına dayanarak üstesinden gelinebilir, yönetilebilir halidir.'(K9)
	Toplam	15	100	

Tablo 2 incelendiğinde yönetici akademisyenlerin kriz ve kriz yönetimi kavramını %46,6 beklenmedik kritik/farklı durumlar olarak, %20 oranında düzen bozukluğu ve %6,6 yeni

uygulamaların tanıtılması, buhran, çözümsüz durumlar, kaos ortamı ve üstesinden gelinebilen durum olarak nitelendirdikleri görülmektedir.

Çalışmanın 2. araştırma sorusu “Kriz yönetimini etkileyen etmenler nelerdir?” şeklindedir. Buna göre katılımcılar, kriz yönetimini etkileyen etmenleri, 1. Yöneticinin yönetim zafiyeti ve 2. Maddi durum şeklinde sıralamışlardır. Bu soruya ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Yönetici akademisyenlerin kriz yönetimini etkileyen etmenlere yönelik görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek cümle
1	Yöneticinin yönetim zafiyeti	10	91	‘Yöneticinin bilgi eksikliği, tecrübesizliği, hiyerarşinin sağlıklı iletişim kuramaması, çalışanların olumsuz tepkileri, çevresel faktörler ve yasal durumlar kriz yönetimini etkiler.’(K1) ‘Zamanında müdahale etmemek, sorumlu olan kişilerle diyalogun kesilmesi, sorumlu olan kişilere zamanında bilgi verilmemesi gibi durumlar kriz yönetiminin etkiler.’(K7) ‘Haksızlık, hukuksuzluk, adaletsizlik, ayrımcılık varsa kriz vardır. İnsanları içten içe kemiren adaletsizliktir ve bu durum huzursuzluk, maddi ve manevi kayıplara neden olur. Hiç yoktan yere bu durum ailelerine ve evreye yansır ve huzursuzluk ortaya çıkar. Liyakatsizlik ve medeni değerlere haiz olmamak kriz ortamını yaratabilir.’(K6)
2	Maddi durum	1	9	Maddi imkânsızlıklar krizi tetikleyen önemli faktörlerdendir.’(K4)
	Toplam	11	100	

Tablo 3 incelendiğinde yönetici akademisyenlerin kriz yönetimini etkileyen etmenleri %91 yöneticinin yönetim zafiyeti olarak, %9 oranında maddi durum olarak nitelendirdikleri görülmektedir.

Çalışmanın 3. araştırma sorusu “Kriz yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkileri nelerdir?” şeklindedir. Bu bağlamda katılımcılar, 1. Kırılganlık ve tedirginlik azalır, 2. Kuruma güven artar, 3. İnsani ilişkilerde süreklilik, 4. Örgütsel bağlılık yükselir, 5. İş doyumu artar ve 6. Empati duygusu artar şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Bu soruya yönelik elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Yönetici akademisyenlerin kriz yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkilerine yönelik görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek cümle
1	Kırılganlık ve tedirginlik azalır	2	16,6	‘Çalışanlarda, kayırmacılık uygulanan kişilerden dolayı örgüte yöneticiye ve kayırılan kişilere karşı kırılganlık ve tedirginlik kendini gösteriyor. Bu durum krizi ortaya çıkarıyor. Bu krizal durum iyi yönetilirse bu kırılganlık ve tedirginlik minimum düzeye iniyor.’(K10)
2	Kuruma güven artar	2	16,6	‘Çalışanlar huzurlu olur, ortam normalleşir, adalet yerini bulmuş demektir, güven ortamı sağlanmış demektir. Eğer iyi yönetilmezse işler laçkalaşır, daha kötü ortam olur, gerginlik ve güvensizlik artar, verimlilik düşer.’(K6)
3	İnsani ilişkilerde	2	16,6	‘Krizin iyi yönetilmesi sonucu ilk aklıma gelen ve hatta

	süreklilik			en önemlisi olduğunu düşündüğüm insan ilişkilerinin sürekliliği sağlanır.’(K8)
4	Örgütsel bağlılık yükselir	2	16,6	‘Kriz yönetimi kurumun eski huzuruna gelmesi için çok önemlidir. Kriz iyi yönetilirse kurumdaki çalışanların kuruma ve yöneticisine olan güveni artar, örgüte bağlılık ve iş doyumunu artar.’(K1)
5	İş doyumunu artar	2	16,6	‘Kriz iyi yönetilmezse çalışanların motivasyonu düşüyor, çalışma istekleri azalıyor, iş ortamında huzursuzluk ve dedikodular başlıyor, diyalog bozuluyor.’(K7)
6	Empati duygusu artar	2	16,6	‘Kişilerin empati kuracağını düşünüyorum. Kurumsal işleyişi sağlıklı hale getirir.’(K3)
	Toplam	12	100	

Tablo 4 incelendiğinde, yönetici akademisyenler, kriz yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkilerine yönelik görüşlerini %16,6 oranında kırılganlık ve tedirginlik azalır, kuruma güven artar, insani ilişkilerde süreklilik, örgütsel bağlılık yükselir, iş doyumunu artar ve empati duygusu artar yönünde görüş bildirmişlerdir.

Çalışmanın 4. araştırma sorusu “Kriz yönetimi nasıl olmalıdır? şeklindedir. Bu bağlamda katılımcılar, 1. Yönetmeliği dikkate almaları, 2. Bütün birim yöneticileriyle konuşmalı, 3. Soğukkanlı olmak, 4. Güven esaslı diyalog kurulmalı, 5. Toplum bilinçlendirilmeli, 6. Plan çizmek, 7. Hazırlıklı olmak, 8. Empati yapılmalı, 9. Sert yaptırımlar uygulanmalı, 10. Sıkı takip, 11. Kriz yönetim ekibi oluşturulmalı, 12. Kurumlar arası ortak çalışmalar yapılmalı şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Bu soruya yönelik elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Yönetici akademisyenlerin krizin nasıl yönetileceğine yönelik görüşleri

Sıra	Kod	f	%	Örnek cümle
1	Yönetmeliği dikkate almaları	5	14,7	‘Yönetmelik ve yönergeler dikkate alınmalı.’(K7) ‘Yasal durumlar göz önüne alınmalıdır.’(K1) ‘Kriz yönetiminde var olan kriterlerle durum sürdürülebiliyorsa bu kriz değildir, yeni kriterler gerektiriyorsa bu krizdir. Elimdeki yönetmelikler, yönergeler bu durumu çözüyorsa problem yok.’(K2) ‘Ahlakın olmadığı yerde hukuk, kanun var. Hukuk sisteminin verdiği haklar, yönetmelik ve yönergeler var. Buralara başvurulmalı. Şunu unutmamak gerekir. Hukuk asgari ahlak, ahlak azami hukuktur.’((K3) ‘Bütün birimlerin yöneticileriyle krize neden olan konu üzerinde konuşulmalı, krizin ne olduğu, giderilmesi için nelerin yapılabileceği konusundaki seçeneklerin ortaya konulması ve ortak bir zemine oturtulması gerekmektedir. Bu seçenek faydalı olmamış ise, ikinci yola geçiş yapılabilir (şayet alternatif durum var ise).’(K7)
2	Bütün birim yöneticileriyle konuşmalı	5	14,7	‘Birim yöneticileriyle bilgi ve fikir alışverişi yapılmalıdır.’(K8) ‘Kriz karşı soğukkanlılıkla tedbirler alınmalıdır.’(K4)
3	Soğukkanlı olmak	5	14,7	‘Yaşanmış bir krizal olayı örnek vermek istiyorum. Hemşire, annesi rahatsızlandığı için balkona çıkarak yardım için bağıyordu. Hâlbuki kendisi hemşire, telaşa kapılıp birşey yapamıyor, mesleğini icra edemiyor,

				annesine yardım edemiyordu. Hemen birileri 112 aramış olmalı ki gelen hemşire müdahale ediyordu. Bu örnekte olduğu gibi eğitim öğretim kurumlarında da bir kriz yaşandığında önce soğukkanlı olunmalı, en az hasarla krizden kurtulma yolları bulunmalıdır. Soğukkanlılık zararın büyümesini ve hizmetin aksamasını önleyen bir mekanizma bana göre.’(K5)
4	Güven esaslı diyalog kurulmalı	5	14,7	‘İyi niyetli, güven esaslı diyalog kurulmalı, kendi kendine konuşmanın bir faydası yoktur. Krizin sebebi makulse diyalog ile hemen sonuçlandırılmalı.’(K6) ‘Sorunlar belirlenir, alternatif çözümler üretilir, çalışanlarla birlikte en doğru karar verilir.’(K1) ‘Görevli, belgeleri imzalamam için getirdiğinde, belgelerin içeriğine bakmadan imzalarım, çünkü onlara olan güvenimi hep hissettirmek istemişimdir. Bir gün görevli bana ‘Siz bize öyle çok güveniyorsunuz ki hocam size karşı açık vermemek için daha çok çabalyoruz artık’ demişti. Yani güven esaslı diyalog çok önemlidir. Daha çok performansı ortaya çıkarmaktadır.’(K5)
5	Toplum bilinçlendirilmeli	3	8,8	‘Kriz için düşünülen, uygulanan her türlü bilgi personel ile paylaşılmalıdır.’(K6)
6	Plan çizmek	2	5,8	‘Krizin ne olduğu, neler yapılabileceği konusunda seçenekleri ortaya koyabilmek lazım.’(K7)
7	Hazırlıklı olmak	2	5,8	‘Krizin yönetmek önemlidir, aksi halde daha büyük krizler ortaya çıkar. Kısa zamanda akış yolu çizmek gerekir.’(K3) İnsana zarar gelmeden onun çözümüne yönelik tedbirler alınmalıdır. Önceden hazırlıklı olmak krizi rahat atlatmayı sağlar.’(K5)
8	Empati yapılmalı	2	5,8	‘Kurumun yapısı kontrol edilmelidir.’(K9) ‘Empatiye önem verilmelidir.’(K3)
9	Sert yaptırımlar uygulanmalı	2	5,8	‘Eski fakültelerde sosyal bakış, yılların düşmanlıkları, siyasi görüş, değer kültür ve yaşam şeklinin farklılığı gibi nedenlerden dolayı ciddi problemler ortaya çıkıyor, krizler kökleşiyor. Çünkü insani ilişkiler kökleşmiş. Bu nedenle karşılıklı iletişimle birbirimizi anlamaya çalışmalıyız.’(K3)
10	Sıkı takip	1	2,9	‘Kriz ekibi görevlerini ihmal etmemeli, görevini aksatanlara ciddi yaptırım uygulanmalıdır.’(K10) ‘Krizin her an olabilirliği vardır. Bu nedenle sıkı takip ve işbirliği halinde olunmalıdır. Dâhili (iç) krizlerde yönetimle birlikte çalışılmalıdır.’(K2) ‘Yüksekokul müdürü olarak atandığım birim yeni kurulma aşamasındaydı.2 yıl geçen kuruluş aşamasında ben inanın tadilat ve yazı işleriyle bile uğraştım. Sadece 1 yıl yönetici konumunda çalıştım diyebilirim. Bu krizal bir durum gibi görünebilir ama bana göre kriz değildi, çünkü hiçbir sorun yaşanmadı. Sıkı bir takiple kriz oluşabilme olasılığını engellediğimi düşünüyorum.’(K7)
11	Kriz yönetim ekibi	1	2,9	‘Kriz yönetim ekibi oluşturulmalıdır. Bu ekip çeşitli zamanlarda toplanarak olabilecek krizler konusunda

	oluşturulmalı			projeler oluşturup çalışmalar yapılmalıdır. Ekip yaptığı çalışmaları bir raporla en üst birime sunmalıdır' (K9)
12	Kurumlar arası ortak çalışmalar yapılmalı	1	2,9	'Güvenlik birimleri ve belediye kuruluşları ile ortak çalışmalar gerçekleştirilmeli.' (K9)
	Toplam	34	100	

Tablo 5 incelendiğinde, yönetici akademisyenler krizin nasıl yönetileceğine yönelik %14,7 oranında yönetmeliği dikkate almaları, bütün birim yöneticileriyle konuşmaları, soğukkanlı olmaları, %8,8 oranında toplumun bilinçlendirilmesi, %5,8 oranında plan çizilmesi, hazırlıklı olunması, empati yapılması, sert yaptırımlar uygulanması, %2,9 oranında sıkı takip yapılması, kriz yönetim ekibinin oluşturulması, kurumlar arası ortak çalışmalar yapılması yönünde görüş bildirmişlerdir.

Sonuç/ Conclusion

Araştırmacı yönetici akademisyenlerin kriz ve kriz yönetimi kavramlarını 1. Beklenmedik kritik/farklı durumlar 2. Düzen bozukluğu 3. Yeni uygulamaların tanıtılması 4. Buhran 5. Çözumsuz durumlar 6. Kaos ortamı 7. Üstesinden gelinebilen durum olarak tanımladıkları sonucuna ulaşmıştır. İlgili alan yazın incelendiğinde, "kriz" Türk Dil kurumunun (TDK) tanımlamasına göre, 1. Birdenbire meydana gelen kötüye gidiş, gelişme, buhran, tehlikeli an ve 2. Büyük sıkıntı, şeklinde tanımlanmaktadır.

Krizi ortaya çıkmadan tamamen yok etmek mümkün değildir. Ancak etkili ve güçlü yöneticilerle krizle mücadele edilebilir. Soğukkanlı ve ciddi bir şekilde kriz sebepleri tespit edilmeli, düzeltici önlemler alınmalı, potansiyel krizlere karşı esnek ve acil bir durum planı yapılmalıdır. Örgütlerin amaçlarına ulaşabilmesi için, olabilecek krizleri önceden saptayıp gereken alt yapı ve stratejileri oluşturmalıdırlar (Haban ve Bozkurt, 2017: 141-142).

Araştırmacı yönetici akademisyenlerin kriz yönetimini etkileyen etmenleri, 1. Yöneticinin yönetim zafiyeti, 2. Maddi durum şeklinde tespit etmiştir. İlgili alan yazın tarandığında diğer pek çok araştırmada benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin, (Karakuş ve İnandı, 2018: 500) çalışmalarında, kriz döneminde okul yöneticilerinin kriz yönetim becerilerinin (kriz iletişimi, kriz planı, acil eylem planları ve kriz hazırlıkları gibi) yetersiz olduğunu tespit etmişlerdir. Yapılan bir diğer araştırmadan elde edilen bulgu ise ilgili araştırmacının bulgularını destekler niteliktedir. Çalışmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde çeşitli noktalar dikkat çekmektedir. Baskıcı ve Şahin (2023:23), pandemi kriziyle ilgili gerçekleştirdikleri çalışmada, yöneticilerin krizin sinyallerini geç fark etmeleri sağlık örgütlerinin krize karşı hızlı ve proaktif davranmadıklarını saptamıştır. Bu durum sağlık örgütlerinde daha fazla zararı getirmiştir. Bu nedenle yöneticiler sadece kurum içi değil, kurum dışı sinyallere de duyarlı olurlarsa, krizler daha az zararlı atlatılacaktır.

Araştırmacı yönetici akademisyenlerin, kriz yönetiminin çalışanlar üzerindeki etkilerini 1. Kırılabilirlik ve tedirginlik azalır, 2. Kuruma güven artar, 3. İnsani ilişkilerde süreklilik, 4. Örgütsel bağlılık yükselir, 5. İş doyumu artar ve 6. Empati duygusu artar şeklinde tespit etmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin, Promsri (2014: 42), çalışmasında, şu sonuca ulaşmıştır 'Geçtiğimiz yıllarda çok sayıda afet ve kriz yaşandığı için, kuruluş türleri ne olursa olsun, kuruluşlar hazır olmalı ve sürekli meydana gelen ve kurumların hedeflerine ulaşmasını engelleyen olaylara karşı

hazırlıklı olunmalıdır. Hazırlıksız bir kriz yönetimi planı, bir kuruluşun düşük moralli işgücü, düşük verimlilik ve karlılık, fiziksel hasar ve hatta çalışanların ölümü ile sonuçlanır. Bu nedenle, kriz yönetimine hazırlıklı olmak hayati bir anahtardır.’

Kim (2018:451), çalışanların bir kriz sonrasındaki toparlanma sürecinde uyum sağlayarak ve değişiklikleri başlatarak bir organizasyonu nasıl destekleyebileceklerini görmek için örgütsel dayanıklılığın olumlu sonuçlarını araştırmak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada, kriz sonrası çalışanların kuruluşlarını normal işleyişlerine döndürmek için çok çabaladıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca çalışanların kriz sonrası olumlu iletişim davranışları gösterdiklerini de ifade etmiştir.

Simoës (2013:52) kriz gibi beklenmedik bir ortamda, kuruluşlar için hangi önlemlerin alınması gerektiğini bilmek zordur. ‘Kuruluşların krize daha iyi bir cevap verebilmeleri için herhangi bir değişikliği uygulamadan önce olası sonuçları iki kez düşünmeleri ve tüm bu hususlar üzerinde kafa yormaları gerçekten önemlidir. Kurumlar özellikle çalışanların ne kadar önemli olduğunu akıllarında bulundurmaldırlar. Herhangi bir ani durum geliştiğinde çalışanların verimliliğinin olumsuz yönde etkileneceğini bilmelidirler’ şeklinde sonuç cümlesi ifade etmiştir.

Araştırmacı yönetici akademisyenlerin, krizin nasıl yönetileceğini 1. Yönetmeliği dikkate almaları, 2. Bütün birim yöneticileriyle konuşmalı, 3. Soğukkanlı olmak, 4. Güven esaslı diyalog kurulmalı, 5. Toplum bilinçlendirilmeli, 6. Plan çizmek, 7. Hazırlıklı olmak, 8. Empati yapılmalı, 9. Sert yaptırımlar uygulanmalı, 10. Sıkı takip, 11. Kriz yönetim ekibi oluşturulmalı ve 12. Kurumlar arası ortak çalışmalar yapılmalı şeklinde tespit etmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Akar (2021:245) çalışmasında, kriz dönemlerinde soğukkanlı davranılmasının ve sıkı takibin krizi daha kolay atlamanın en önemli yolları olduğunu dile getirmiştir. Akınar ve Koçyiğit (2023: 255), çalışmalarında, kriz sonucunda meydana gelen istikrarsızlığın kriz planını indirgediğini, belirsizliği azaltmak ve kaosu önlemek için kriz planlarının mutlaka hazırlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Booker (2014:12)’a göre, krizler birçok kolej ve üniversite kampüsünü sarsmış ve sonrasında bu kurumların birçoğu etkili bir şekilde müdahale etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Son yıllarda yükseköğretim, kampüs saldırıları da dâhil olmak üzere üniversite kampüslerindeki şiddet olaylarıyla sarsılmış ve bazı kampüsler, öğrencilerin başlattığı silahlı saldırılar veya insan kaynaklı felaketlerle ilgili trajedilerle uğraşmıştır. Yükseköğretimin büyük bir kısmı krizleri nadir görülen olaylar veya anomaliler olarak ele alır ve bu nedenle genellikle müdahale etmek için donanımlı veya hazırlıklı değildir. Kurum üzerinde olumsuz etkileri olabilecek felaket olaylarını önlemenin ya da en aza indirmenin yanı sıra, kriz yönetimi planlarının oluşturulmasıdır. Kurumlar ve birimler esnek kriz planları geliştirmeli, yöneticiler krizler sırasındaki rollerini anlamalı ve birimler olaylara hazırlanmak için sürekli öğrenmeye çalışmalıdır.

Hořková-Mayerova (2016:5) yaptığı çalışmada, ‘Kaliteli eğitim, her türlü insan faaliyetinin vazgeçilmez bir önkoşuludur. Düzgün çalışması gereken hiçbir insan faaliyet alanı, belirli bir alandaki çalışanların kalitesini belirleyen gelişmiş bir eğitim olmadan var olamaz. Kamu yönetimi yetkililerinin eğitimi, afetler ve diğer acil durumlara yeterli müdahale koşullarının sağlanması açısından çok önemli bir adımdır. Başarılı çözümlerin koşulları, mesleki bilgi ve becerilerin kazanılması, kritik kriz durumlarını yönetmek için teknik ve teknolojik hazırlığa hâkim olunması ve AB ülkeleriyle karşılıklı iş birliğinin

uyumlu hale getirilmesiyle bağlantılı mevzuatın oluşturulması ve güncellenmesiyle yaratılabilir.' sonucuna ulaşmıştır. Skorkova et al. (2021:570) çalışmalarında kriz yönetiminde bilgi paylaşımı ve ekip çalışmasının önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Araştırmacılara öneriler;

Kriz yönetimi kavramını esas alan bu araştırma, literatüre katkı sağlamanın yanında, diğer araştırmalar gibi bazı kısıtları da içerir. Bu kısıtlar araştırmanın sonuçlarını etkilemekte ve araştırmacı bu durumu engelleyememektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir:

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanarak az sayıda yönetici akademisyenle görüşme yapıldığı için, çalışmadan elde ettiğimiz bulgular genellendirilemez. Bundan dolayı başka araştırmalarda nicel araştırma yaklaşımı kullanılarak daha fazla sayıda katılımcı ile çalışmalar yapılmalıdır. Buna ek olarak çalışma, sadece Amasya Üniversitesi'nde görev yapan yönetici akademisyenlerle sınırlı olduğundan, diğer illerde görev yapan yönetici akademisyenleri de içeren çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Bu konuyla ilgili daha geniş katılımın sağlanacağı nicel araştırmalar yapılabilir. Araştırma yönetici akademisyenlerin kriz yönetimi ile ilgili görüşlerini tespit etmek için hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları ile kısıtlıdır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> *(Amasya Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 06.05.2023 Tarih, 4213 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

Akar, F. (2021). Kriz yönetiminde proaktif ve reaktif yaklaşım: Covid-19 krizi üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 244-259.

Akçınar, M. & Koçyiğit, S. Ç. (2023). Pandemi döneminde özel hastanelerde kriz yönetimi faaliyetleri konusunda çalışan algıları: Ankara ili örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 9(2), 240-258.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.

Baskıcı, Ç. & Şahin, B. (2023). Hastanelerde COVID-19 pandemisi ve kriz yönetimi. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 22-35.

Booker Jr, L. (2014). Crisis management: Changing times for colleges. *Journal of college admission*, (222).

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayınları.

Caner, Pınar, Kriz Yönetimi, <http://www.danismend.com> (Erişim Tarihi: 18.03.2024)

Cinnioğlu, H. (2021). Covid 19 pandemi sürecinde otel yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışları: İstanbul örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 34-46.

Coombs, W. T. (2007). Crisis management and communications. *Institute for public relations*, 4(5), 6.

Çepni, S. (2009). Araştırma ve proje çalışmalarına giriş, Genişletilmiş 4. baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon.

Demirtaş, A. G. H. (2000). Kriz yönetimi. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 23(23), 353-373.

Demirtaş, A. G. H. & Üniversitesi, E. F. İ. (2000). Kriz yönetimi: Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi, 23(23), 353-373.

Haban, M. M. & Bozkurt, B. (2017). Ortaöğretim okul yöneticilerinin kriz yönetimi becerilerinin kurumun sosyal sermaye birikimine etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 46(213), 139-153.

Hazaa, YMH, Almaqtari, FA. & Al-Swidi, A. (2021). Kriz yönetimini etkileyen faktörler: Gelecekteki araştırmalar için sistematik bir inceleme ve sentez. *Cogent İşletme ve Yönetim*, 8 (1), 1-45.

Hošková-Mayerová, Š. (2016). Education and Training in Crisis Management. Online Submission.

Karadeveci, Z. B. (2004). Kriz ortamında turizm işletmelerinde risk yönetimi ve finansal kararlar (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Karaköse, T. (2007). Örgütler ve kriz yönetimi. *Akademik bakış*, 13(2), 1-15.

Karakuş, A. & İnandı, Y. (2018). Ortaokul yöneticilerinin okullarında yaşanan kriz durumlarını yönetme becerilerinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 500-518.

Kim, Y. (2018). Kriz durumlarında anlamlandırma ve anlamlandırma için çalışanların iletişim davranışlarının geliştirilmesi: Etkin iç kriz iletişimi için stratejik yönetim yaklaşımı. *İletişim Yönetimi Dergisi*, 22 (4), 451-475.

Kocabıyık, O. (2016). Olgu bilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya*.

Marshall, C. & Rossman, G.B. (2006). *Designing qualitative research* (Fourth edition). California: Sage Publications.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation: Revised and expanded from qualitative research and case study applications in education*. San Fransisco, USA: Jossey

Nardal, S. & Emin, Ç. (2004). Kriz yönetimi ve Tofaş. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 79-93.

Okkay, İ. (2019). Küreselleşen dünyada kriz yönetiminin önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 308-317.

Özalp, İ. & Öcal, H. (2000). Örgütlerde dönüştürücü transformatönel liderlik yaklaşımı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 207-227.

Pani, A. (2017). Academic leadership: Concept, attributes and practices. *University News*, 55(49), 17-25.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (Third Edition). California: Sage Publications.

Promsri, C. (2014). Taylandlı çalışanların örgütsel kriz hazırlığına yönelik algıları. *Akdeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 41-51.

Sarı, E. & Sarı, B. (2020). Kriz zamanlarında eğitim yönetimi: Covid-19 örneği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2), 49-63.

Simões, MMB. (2013). Krizde insan kaynakları yönetimi: Çalışanlar üzerindeki etkiler (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Universidade Estadual Paulista.

Skorková, Z., Jankelová, N., Joniaková, Z., Blštáková, J. and Procházková, K. (2021). Kriz yolunda özerk yönetim çalışanlarına nasıl liderlik edilir? Kriz yönetimi yetkinliklerinin covid-19 pandemisinde ekip performansı üzerindeki etkisine ilişkin ampirik kanıtlar. *Pardubice Üniversitesi Bilimsel Makaleleri. Seri D. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 29 (1), 561-573.

Şahin, S., Ulubeyli, S. & Kazaza, A. (2015). İnşaatta yenilikçi kriz yönetimi: Yaklaşımlar ve süreç. *Procedia-Sosyal ve Davranış Bilimleri*, 195, 2298-2305.

Taneja, S., Pryor, MG, Sewell, S. & Recuero, AM (2014). Stratejik kriz yönetimi: Yenilenme ve kriz önlemenin temeli. *Yönetim Politikası ve Uygulamaları Dergisi*, 15 (1), 78.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yılmaz, Ö. D. (2004). Turizm işletmelerinde kriz yönetimi ve konaklama işletmeleri yöneticilerinin krizlere ilişkin yaklaşımlarına yönelik bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Wang, J., & Hutchins, H. M. (2010). Crisis management in higher education: what have we learned from Virginia tech?. *Advances in Developing Human Resources*, 12(5), 552-572.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr>

<https://www.mevzuat.gov.tr>

İrade Gücüne Dönüş: Tanımlar, Tarihsel Süreç ve İlişkili Kavramlar

Ferhat Kardeş¹

Öz

Psikoloji bilimi ruh sağlığı sorunlarıyla mücadele deneyimini ve yetkinliğini artırırken, insanlığın karşılaştığı kolektif sorunlar çeşitlenmeye devam ediyor. Günümüzde yaşamın hemen her alanında teknoloji bağımlılığı, depresyon, erteleme, madde bağımlılığı gibi yaygın sorunlarla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu sorunlara müdahaleye dönük yeni yaklaşımlar ortaya atılmakta ve her yaş grubundan insana bu sorunlarla mücadelede kullanabilecekleri beceriler kazandırılmaya çalışılmaktadır. Çağımızın bu yaygın sorunlarına karşı etkili olarak kullanılacak kaynaklardan birisi de irade gücüdür. Din, felsefe, eğitim gibi alanlarda antik çağdan beri ele alınan önemli kavramlardan biri olan irade, Freudyen yaklaşımın etkisiyle uzun zaman alanyazında ihmal edilmiştir. Klasik psikanalizin bazı görüşlerinin sorgulanması ve psikoloji alanında yeni yaklaşımların ortaya çıkışıyla birlikte haz erteleme konusu yeniden ele alınmış ve bu çerçevede 1960'lı yıllarda başlayan haz erteleme/marshmallow deneyleri ile birlikte irade gücü kavramı yeniden aramıza dönmüştür. Bu çalışmanın amacı irade gücüne dönüşün tarihsel arka planını ele almak, irade gücüyle ilişkili kavramları incelemek, irade gücüne yönelik bir kavramsallaştırma ortaya koymak, konuyla ilgili yapılmış araştırmaları incelemek, irade gücüyle ilgili tartışmalara değinmek ve irade gücünün alanyazında ele alınmasına yönelik araştırmacı ve uygulayıcılara bazı öneriler sunmaktır. Bütün bunlardan hareketle irade gücü kavramı; zararlı olana direnç göstermek, yararlı olanı ve iyi geleni uygulamaya geçirmek, işe yarayanı sürdürmek ve engellere rağmen yeniden başlayabilmek şeklinde çok boyutlu bir yapı olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışmanın irade gücünün yeniden farklı boyutlarıyla tartışılmasına, öz-kontrol, öz-düzenleme, öz-disiplin ve haz erteleme gibi önemli konularla ilgili bakış açılarını zenginleştirmesine katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İrade, İrade Gücü, Haz Erteleme, Öz-Kontrol, Öz-Düzenleme, Öz-Disiplin

Kardeş, Ferhat (2024). İrade Gücüne Dönüş: Tanımlar, Tarihsel Süreç ve İlişkili Kavramlar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1370-1391.
<https://doi.org/itobiad.1469473>

Geliş Tarihi	16.04.2024
Kabul Tarihi	11.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Back To Willpower: Definitions, Historical Background & Related Concepts

Ferhat Kardaş¹

Abstract

While psychological science increases its experience and competence to intervene in mental health problems, the collective problems faced by humanity continue to diversify. Today, we face common problems such as technology addiction, depression, procrastination and substance addiction in almost every aspect of life. New approaches to intervene in these problems are being put forward and efforts are being made to provide people of all age groups with skills that they can use to cope with these problems. One of the resources that can be used against these common problems is willpower. The concept of will, one of the important concepts discussed in fields such as religion, philosophy, education since ancient times, has been neglected in literature for a long time due to the influence of the Freudian approach. With the questioning of some views of classical psychoanalysis and the emergence of new approaches in the field of psychology, the issue of delaying pleasure was reconsidered, and in this context, the concept of willpower returned to us with the delay of pleasure/marshmallow experiments that started in the 1960s. The aim of this study is to discuss the historical background of the return to willpower, to examine concepts related to willpower, to put forward a conceptualization of willpower, to examine the research on the subject, to touch on the debates about willpower, and to offer some suggestions to researchers and practitioners regarding the handling of willpower in the literature. Accordingly, willpower has been conceptualized as a multidimensional structure as resisting what is harmful, implementing what is useful and good, maintaining what works, and being able to start over despite obstacles. It is expected that the study will contribute to discussing willpower in different dimensions and to enrich perspectives on important issues such as self-control, self-regulation, self-discipline and delay of gratification.

Keywords: Will, Willpower, Delay of Gratification, Self-Control, Self-Regulation, Self-Discipline

Kardaş, Ferhat (2024). Back To Willpower: Definitions, Historical Background & Related Concepts, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1370-1391.
<https://doi.org/itobiad.1469473>

Date of Submission	16.04.2024
Date of Acceptance	11.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Kendini bilmek ve kendini yönetmek ilk çağlardan itibaren insanların önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde hem dinler hem çeşitli felsefi akımlar hem de eğitim yaklaşımları bu konuları açık veya örtük şekilde ulaştırılması gereken hedefler olarak ifade etmişlerdir. Psikoloji alanının bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışıyla birlikte duygu, düşünce ve davranışları tanımak ve bunları doğru şekilde yönetmek bu alanın da yoğunlaştığı önemli konulardan olmuştur. Bu çerçevede felsefe alanında uzun yüzyıllar çeşitli boyutlarıyla tartışılan irade kavramı psikoloji alanında da ele alınmaya başlanmıştır. Günümüzde yaşamın neredeyse her alanında yaşanan çeşitli değişimler, irade konusunu yeniden önemli hale getirmiştir. Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, yeni yaşam koşullarının neden olduğu kaygı ve stres, medyadaki rol modellerin hayatımız üzerindeki etkileri gibi çeşitli nedenlerden dolayı bugün kendini kontrol etme becerisi önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı irade gücü kavramına yeniden dönüşün tarihsel sürecini ele almak, irade kavramına ilişkin tanımları ortaya koymak, irade gücü ve irade eğitimi ile ilgili yapılmış araştırmaları ele almak, irade gücünü geliştiren kanıta dayalı yöntemlere değinmek ve bütün bunlardan hareketle irade gücüne yönelik bir kavramsallaştırma ortaya koymaktır.

Psikoloji Alanındaki Tarihsel Süreç

Psikolojinin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıktığı 19. yüzyılın sonu irade gücü kavramının toplumun da gündeminde olduğu bir zaman dilimiydi. Bu dönem Avrupa'da Viktorya Dönemi olarak adlandırılmış ve toplumsal yaşamın her alanını etkileyen gelişmeler olmuştur. Çelişkilerle dolu olarak değerlendirilen Viktorya dönemi ailenin, değerlerin, sorumluluğun, kadın-erkek ilişkilerine yönelik çeşitli rol dağılımlarının, evlilikle ilgili çeşitli normların farklı açılardan tartışıldığı bir dönemdir. Bu durumlar da kendini kontrol etme, güçlü bir iradeye sahip olma, cinsel dürtülerini bastırma gibi konuların toplumun önemli gündemleri haline gelmesine neden olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Avrupa'da psikanalizin doğuş ve Freud'un görüşünün yükseliş dönemleridir. Klasik psikanalizin histeriyi bastırılmış cinsellik ve saldırganlık dürtüleri çerçevesinde açıklama girişimleri, serbest çağrışım ve hipnoz yoluyla bilinçaltı malzemenin toplumsal baskı hissedilmeden ortaya çıkarılması gibi yöntemler irade gücü kavramına atfedilen bazı anlamların sorgulanmasına neden olmuş ve irade gücü kavramının bu alandaki etkinliği azalmaya başlamıştır. Freud bir yönüyle Viktorya döneminin katı ahlâki standartlarına ve irade gücü vurgusuna bir karşı duruş ortaya koymuş, iradeyi bir yanlısıma olarak değerlendirmiştir. Rollo May (2010) Freud'un bilinçdışını keşfetmesine olanak tanıyan faktörlerden birinin Viktorya dönemindeki irade gücü vurgusunun kötü etkilerini araştırmak olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede klasik psikanaliz açısından Viktorya dönemi insanı irade gücünü çevresini manipüle etmek, doğayı bir demir yumruk gibi yönetmek ve kendi hayatını da bir nesneyi yönetir gibi yönetmek için bir araç olarak kullanıyordu ve bu yüzden 20. yüzyılın başlarından itibaren irade gücünden vazgeçilmesiyle ilgili bir yaklaşım ortaya konulmuştur (May, 2010). Ancak bütün bunlara rağmen irade gücü geri döndü ve bugün ruh sağlığı alanında var olmaya devam ediyor (Kugelman, 2013, s. 479).

İradeye Dönüş

İrade gücü kavramı sözü edilen sürecin etkisiyle bilimsel olmayan bir kavram olarak değerlendirilip, bir süre çalışılmasa da, bugün alanda tekrar araştırılmaya başlanmıştır (Kugelman, 2013, s. 480). Özellikle 1990'larda öz-kontrol kavramının enerji modeli çerçevesinde ele alınmasıyla birlikte irade gücü konusu da yeniden ele alınmaya başlanmış oldu (Baumeister, Vohs, ve Tice, 2007, s. 351). İrade gücü ve öz-kontrol sürecine yönelik artan ilgi iki nedene dayandırılmaktadır (Baumeister, Vohs, ve Tice, 2007, s. 351). Birincisi; öz-kontrol sürecinin kuramsal düzeyde benliğin doğasını ve işlevselliğini anlamada anahtar bazı öğeleri içermesidir. Çünkü dürtüleri, duyguları ve arzuları düzenleme becerisi benliğin temel özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Tice, Bratlavsky & Baumeister, 2001, s. 53). İrade gücü kavramına artan ilginin ikinci nedeni; yetersiz öz-kontrolün aşırı yeme, alkol ve madde kullanımı, suç ve şiddet davranışları, aşırı harcama, kontrolsüz cinsel davranışlar, istenmeyen gebelikler ve sigara kullanımı gibi davranış ve dürtü kontrol bozukluklarıyla ilişkilendirilmesidir. Öz-kontrol yetersizliği ayrıca duygusal sorunlar, okul başarısızlığı, azim eksikliği, çeşitli görevlerde başarısızlıklar, ilişki sorunları ve aldatma gibi farklı sorun alanlarıyla da ilişkilidir. Diğer yandan her yıl düzenli olarak yapılan Amerika'da stres araştırmasında katılımcılara yaşam amaçları, yaşadıkları stres ve sorunlar ve bu sorunları çözenin önündeki engellere ilişkin çeşitli sorular sorulmaktadır. Bu araştırma sonucunda katılımcıların % 27'si değişimin önündeki en büyük engelin irade zayıflığı olduğunu belirtmişlerdir (APA, 2012, s. 2/18). İrade gücü ve öz-kontrol eksikliği ile ilgili sorunlarla her yaş döneminde karşılaşmaktadır (Baumeister, Heatherton, & Tice, 1994, s. 3). Buna göre benliğin doğasını daha iyi anlama ve yaşamın neredeyse her alanında giderek yaygınlaşan psiko-sosyal sorunlara çözüm geliştirme arayışları psikoloji biliminin tekrar irade kavramına yönelmesine zemin hazırlamıştır.

İrade gücü, kendini kontrol, haz erteleme gibi kavramlar yüzlerce yıldır felsefe, din, ruh salığı gibi alanlarda sıklıkla ele alınan konular olmasına rağmen, bu kavram daha çok öz-kontrol kavramı çerçevesinde ele alınmış ve 2000'li yılların başından itibaren öz-kontrol kavramıyla ilgili yapılan bilimsel araştırmaların sayısı hızla artmaya başlamıştır (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018). Çünkü alışveriş imkânlarının kolaylaşması ve seçeneklerin giderek çoğalması, sosyal medya, sürekli anlık olarak önümüze düşen videolar ve buna benzer çeşitli değişimler anlık ayartıcı haz kaynaklarının giderek çeşitlenmesine neden olmuştur (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018, s. 102). Ancak ilerleyen bölümlerde ele alınacağı üzere, öz-kontrol kavramı tek başına irade gücünün doğasını tek başına yeterince yansıtmamaktadır. Bu açıdan yeni bir irade gücü kavramsallaştırmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

İrade Gücü Kavramı

İrade kavramı Türk Dili Kurumu Sözlüğünde (TDK, 2022) "bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü" olarak tanımlanmaktadır. Alanyazında ise, irade gücü en temelde uzun vadeli hedeflere ulaşmak için kısa vadeli ve ayartıcı hazlara direnç göstermeyi ifade eder (APA, 2012, s. 3/18). Bu durum da en temelde enerjimizi ve kaynaklarımızı verimli kullanmakla ilgili bir duruma işaret etmektedir. Bu yüzden de irade gücü kavramı halk arasında genel olarak güç ya da enerji şeklinde ele alınmıştır (Baumeister, Vohs, ve Tice, 2007, s. 351). İrade gücü istenmeyen dürtüleri bastırmak için ve

istenilenleri de yapabilmek için önemli miktarda enerji kullanımını ifade eder (Duckworth, White, Matteucci, Shearer, Gross, 2016, s. 329). Buna göre irade gecikmiş ancak daha değerli sonuçlar elde etmek için hemen elde edebileceğimiz bir hazzı erteleyebilme durumudur (Mischel, Shoda ve Rodriguez, 1989, s. 933). Bu yönüyle irade gücünü kullanmak davranış yönetiminde daha sıcak bir duygusal sistem yerine, daha soğukkanlı bir bilişsel sistemi kullanmak anlamına gelmektedir (APA, 2012, s. 3/18).

İrade gücünün en çok ilişkilendirildiği boyut kendini kontrol etme ve haz erteleyebilme becerisidir. Bu çerçevede başka bir tanımda APA (2012, s. 3/18) irade kavramını istenmeyen düşünce, duygu ve dürtülere baskın gelebilme kapasitesi olarak kavramsallaştırmıştır. Kendini kontrol etme; yapmak istediğimiz şeylerle yapmamız gereken şeyler arasındaki ayrımı doğru yapabilmekle ilgilidir (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018). Örneğin; sağlıklı beslenmek, işlerimizi zamanında yapmak veya uyku kalitemize dikkat etmek yerine getirmemiz gereken sorumlulukları ifade eder. Ancak sağlığınıza zararlı olduğunu bildiğimiz halde sağlıklı yiyecekler tüketmek, yapmamız gereken bir işi erteleyip başka şeylerle uğraşmak veya çok geç saatlere kadar sosyal medyada vakit geçirmek gibi alışkanlıklar ise anlık isteklerimizdir. Anlık doyum sağlama ve kolay olana yönelme tercihi hem içsel huzursuzluğa neden olmakta hem de bizi daha uzun vadeli gerçek doymulardan alıkoymaktadır. Bu bağlamda daha uzun vadeli bir kazanım sağlayan seçeneği tercih etmek öz-kontrol başarısı, daha ayartıcı olan seçeneğe yönelmek ise öz-kontrol başarısızlığı olarak tanımlanmaktadır (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018, s. 102).

Bazı araştırmacılar irade gücü kavramının tanımı üzerinde bir uzlaşma olmadığını, bu yüzden çok anlamlı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmiştir (Gross, ve Duckworth, 2021, s. 1). Bu açıdan kavram alanyazında kararlılık, gayret, azim, öz disiplin ve öz kontrol gibi isimlerle de ifade edilmektedir (APA, 2012, s. 3/18). Bu kavramlar irade gücünün çeşitli özelliklerini yansıtmakla birlikte, her birinin tek başına irade gücüne denk geldiği söylenemez. İrade gücü daha genel bir yaşam becerisi olarak bu kavramların bazı özelliklerini de içinde barındıran daha çatı bir özellik olarak kavramsallaştırılabilir. Çünkü kişinin kendini kontrol etmesi, haz erteleyebilmesi, başladığı işi sürdürmesi ve bu işte önüne çıkan engellere direnebilmesi kararlılık, azim, öz disiplin ve öz kontrol gibi süreçlerin tümünden çeşitli beceriler gerektirmektedir.

İrade Gücünün Doğası ve Haz Erteleme

İrade gücü ile ilgili araştırmaların kökeni haz erteleme çalışmalarına dayanmaktadır. 1960'lı yıllarda Columbia Üniversitesi öğretim üyelerinden Walter Mischel tasarladığı basit bir testle çocukların haz erteleme becerilerini ölçmek istedi. Bunun için onların önüne marshmallow koydu ve belirli bir süre içinde bunları yediklerinde sadece bir tane yiyeceklerini ancak araştırmacı odaya geri dönene kadar bekleyip yemezlerse ikinci marshmallowu yemeye de hak kazanacaklarını söyledi. Böylece psikoloji alanında uzun yıllar boyunca farklı düzeneklerle yapılacak olan haz erteleme araştırmaları başlamış oldu. Haz ertelemesi araştırmasının sonuçlarını çocuklar gençlik dönemine geldiklerinde yeniden inceleyen Walter Mischel çocukken başarılı şekilde haz ertelemesi yapabilenlerin gençlik döneminde SAT puanlarının daha yüksek olduğunu, daha iyi planlama yapma becerilerine sahip olduklarını, stresle daha iyi baş ettiklerini, zorlu durumlarda daha iyi öz kontrole sahip olduklarını ve daha iyi konsantre olabildiklerini ortaya koydu (APA, 2012, s. 4/18). Benzer şekilde Casey ve diğerlerinin

(2011, s. 14998) yaptıkları boylamsal haz erteleme araştırmasında da katılımcıların haz erteleme becerilerinin uzun süreli etkileri incelenmiştir. Çocukken ölçümleri yapılan katılımcılar 40'lı yaşlarına kadar izlenmiştir. Araştırma sonucunda çocukken marshmallow testlerinde daha düşük puan alan çocukların yetişkinlik yıllarında öz kontrol konusunda zayıf olduğu belirlenmiştir. Dört yaşındaki çocuklar üzerinde yapılan diğer bir araştırma da haz ertelemenin bu çocukların bilişsel ve sosyal açıdan daha yetkin ergenler haline geldiklerini, daha fazla okul başarısı yakaladıklarını, stres ve engellenme ile daha iyi baş ettikleri ortaya konulmuştur (Mischel, Shoda ve Rodriguez, 1989, s. 933). Diğer bir çalışmada da küçük yaşlarda sahip olunan haz erteleme becerisinin yaşamın ilerleyen yıllarında düşük benlik saygısı, madde kullanımı, belirlenen hedeflere ulaşma ve reddedilmeye karşı duyarlılık gibi olumsuzluklara karşı koruyucu bir işlevinin olduğu belirlenmiştir (Ayduk ve diğ., 2000, s. 776).

İrade Gücü ve İlişkili Kavramlar

Sosyal bilimlerde belirli kavramların ele alınmasında sıklıkla karşılaşılan sorunlardan birisi de kavram kargaşasıdır. Benzer özellikleri içeren kavramların işevuruk tanımlarının doğru yapılmaması hem ölçme ve değerlendirme hem de müdahale süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Yine aynı sorundan dolayı alanyazında birbiriyle ilişkili, bazen birbirinin neredeyse aynı özellikleri taşıyan birçok kavram farklı farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. İrade gücü de alanyazında çeşitli değişkenlerle ilişkilendirilebilecek kavramlardan birisidir. İrade gücü ile ilişkili kavramlar arasında öz-kontrol/öz-denetim, öz-düzenleme, öz-disiplin, duygu düzenleme, sorumluluk, haz erteleme gibi değişkenler bulunmaktadır ve bunlar birbiriyle ilişkili değişkenler olarak düşünülmektedir (Şimşir, 2020, s. 52).

İrade gücüyle ilişkili kavramlardan birisi öz-düzenlemedir. Öz-düzenleme daha değerli sonuçlar almak için şimdiki hazzı erteleyebilme becerisi (Mischel, Shoda, & Rodriguez, 1989, s. 933) veya benliğin dürtüsel arzular ve görev performansı dahil olmak üzere, düşünce, duygu ve tepkilerini değiştirme süreci (Baumeister ve diğ., 2018, s. 142) olarak tanımlanmıştır. Öz-düzenleme kişinin çeşitli hedefler belirlemesi, bu hedeflere ulaştıracak stratejiler geliştirmesi ve bu stratejilere ilişkin değerlendirme yapabilmesidir. Buna göre öz-düzenleme bireyin üst-bilişsel, motivasyonel ve davranışsal olarak kendi öğrenme süreçlerinde aktif olmasını ifade eder (Risemberg ve Zimmerman, 1992, s. 93).

Öz-düzenleme kavramının öğrenme motivasyonu, hedef belirleme, tepkileri kontrol etme ve öğrenme stratejileri boyutlarından söz edilmektedir (Cheng, 2011, s. 2). Baumeister ve Vohs, (2007, s. 116) de öz-düzenlemeyi dört bileşen çerçevesinde ele almaktadır. Bunlardan ilki açıkça belirlenmiş standartların ve ölçütlerin olmasıdır. Bu boyut arzulan bir değişim ve düzenlemenin neye göre yapılacağını ortaya koymaktadır. İkinci boyut; gözlemlenebilir ve kayıt altına almaktır. Bu beceri de gelişimi izleme ile ilişkilidir. Üçüncü boyut irade gücü çerçevesinde bireyin değişimini gerçekleştirecek güç ve enerji olarak değerlendirmektedir. Dördüncü boyut da harekete geçme ve kendini düzenleme motivasyonuna sahip olmayı ifade etmektedir. Bodrova ve Leong (2005, s. 6) ise öz-düzenleme kavramını bireyin dürtülerini kontrol etme kapasitesi, yapmak istediği halde bir şeyleri yapmayı durdurabilmesi ve hiç yapmak istemediği halde bir şeyleri yapmaya başlama becerisi olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle öz-düzenleme kapasitesi bireyin bilinçli, istemli ve düşünceli davranışlarının

temelinde yatan derin içsel mekanizmayı ifade eder. İrade gücünün da duygu, düşünce ve davranışlarımızı etkili yönetme süreciyle ilişkili bir beceri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, öz-düzenleme kavramı irade gücüyle yakından ilişkili hale gelmektedir. Baumeister ve Vohs, (2007, s. 115) irade gücü kavramının öz-düzenleme gücünün yaygın ismi olduğunu savunmaktadır. Ancak aynı durum öz-kontrol ve öz-disiplin kavramları içinde söylenebilir.

Öz-kontrol irade gücüyle ilişkili diğer önemli kavramlardan birisidir. Alanyazında öz-kontrol kavramına ilişkin çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Muraven, ve Slessareva, (2003, s. 895) öz-kontrolü amaca yönelik davranışlarımızı olumsuz etkileyebilecek otomatik, alışılmış veya doğuştan gelen davranış, dürtü, duygu ve arzuları bastırma veya engelleme olarak tanımlanmaktadır. Buna göre öz-kontrol bireyin içsel tepkilerini kontrol etme veya değiştirme ve istenmeyen davranışsal eğilimlerini engelleme becerisidir (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004, s. 272). Diğer bir yaklaşıma göre ise öz-kontrol birbiriyle çatışan düşünce, duygu ve eylemleri uzun vadeli amaçlar çerçevesinde bilinçli bir şekilde düzenleme becerisidir. Buna göre öz-kontrol bir ikilem içerir ve birey hemen ödülünü alabileceği bir davranışı yapmak ile kişisel değerleriyle daha uyumlu olan daha uzun vadeli davranışları seçmek arasında bir tercih yapmak durumunda kalır. Bu yönüyle öz-kontrol motivasyon ile ilişkilidir ve bireyin amaçlı ve hedef odaklı bütün eylemlerinin bir bileşenidir (Duckworth, White, Matteucci, Shearer, Gross, 2016, s. 330). Başka bir tanım da öz-kontrol metanetle ayartıcı bir duruma direnç gösterme olarak ifade edilmektedir (Duckworth, vd., 2016). Diğer bir yaklaşım öz-kontrolü; daha uzun vadeli hedefler için çatışan dürtüleri benliğin kendi girişimiyle düzenleme becerisi olarak tanımlamaktadır (Duckworth, Gendler, & Gross, 2016, s. 36).

Öz-disiplin alanyazında bireyin daha uzun vadeli, daha önemli ve daha yüksek bir hedefle ilişkili kazanımlar için baskın ya da ilkel dürtülerini bastırma veya engelleme kapasitesi olarak kavramsallaştırılmaktadır (Allom, Panetta, Mullan, & Hagger, 2016, s. 4; Tangney, Baumeister, & Boone, 2004, s. 275). Buna göre konsantre olma, ilkel dürtüleri kontrol etme ve haz erteleme öz-disiplinin ayrı ayrı ve önemli bileşenleri olarak değerlendirilmektedir (Taylor vd., 2002, s. 49). Kohn (2008, s. 169) öz-disiplin kavramını bireyin irade gücünü genel olarak arzulan hedefleri başarmak için kullanması, öz-kontrol kavramını ise bireyin irade gücünü istenmeyen şeyleri yapmaktan uzak durma ve haz erteleme için kullanma becerisi olarak tanımlamaktadır. Buna göre bu iki kavram birlikte öz düzenleme kavramının iki boyutunu ifade etmektedir. Duckworth (2009, s. 536) ise öz-disiplin kavramını bireyin kişisel olarak istedik amaçlara ulaşmak ve arzu ettiği standartları devam ettirmek için irade gücünü kullanma becerisi olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle öz-disiplin bireyin genel olarak istenen veya kendisine başkaları tarafından dayatılan hedefler için değil, kendi başarmak istediği hedefler için çabalamasını, duygularını ve düşüncelerini yönetmesini ve bu hedeflere ulaşmak için plan yapabildiğini ifade eder. Öz-kontrol kavramı ise ayartan durumlara rağmen kişinin dikkatini, duygularını ve davranışlarını düzenleyebilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Duckworth ve Gross, 2014, s. 320). Buradan hareketle öz-disiplin kavramının daha çok istedik şeyler için harekete geçmeyi ve bu çabayı sürdürmeyi, öz-kontrol kavramının ise bu süreçte ayartan ve hedeften saptıran arzulara, dürtülere, hazlara karşı direnç gösterebilmeyi ifade eder. Duckworth ve Seligman'a (2006, s. 199) göre kişinin öfke krizine girmek yerine öfkesini kontrol edebilmesi, sorulara geçmeden önce test yönergelerini okuyabilmesi, hayallere

dalmak yerine öğretmeni dinleyebilmesi, para biriktirebilmesi, TV izlemek yerine ödevlerini yapabilmesi, sıkılmaya ve zorluklara rağmen uzun vadeli ödevlerine bağlı olması öz-disiplin örnekleri olarak değerlendirilebilir. Araştırmalar (Duckworth ve Seligman, 2005, s. 198) zeka gibi değişkenler kontrol edildiğinde bile öz-disiplinin daha iyi bir akademik performansla ilişkili olduğunu göstermiştir.

Moffit (2011) öz-kontrol kavramını dürtüsellik, sorumluluk, öz-düzenleme, haz erteleme, dikkat eksikliği ve hiperaktivite, yürütücü işlev, irade gücü, zamanlar-arası seçim gibi farklı disiplinlerden kavramları bir araya getiren şemsiye bir terim olarak ifade edileceğini savunmuştur (Moffitt, 2011). Buna karşın Baumeister, Vohs ve Tice, (2007) ise alanyazında öz-kontrol ve öz-düzenlemenin sıklıkla birbirinin yerine kullanılan kavramlar olsa da, öz-kontrol kavramının öz-düzenlemenin kasıtlı, bilinçli ve gayret gerektiren alt boyutu olduğunu ifade etmektedir. Bu durum hangi iki değişkenin de birbirinin alt boyutu olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Buradan hareketle Türk kültüründe irade gücü kavramının her iki kavramı da kapsayan daha uygun bir şemsiye kavram olacağı düşünülmektedir. Çünkü kendimizi kontrol etmek veya duygu-düşünce ve davranışlarımızı düzenlemek tek başına irade gücünün bütün özelliklerini yeterince yansıtmamaktadır. İrade gücü kavramı öz-düzenlemenin, duygu düzenlemenin, azim ve kararlılığın da çeşitli özelliklerini yansıtabileceği için daha kapsamlı olarak değerlendirilmektedir.

İrade Gücünün Yeniden Kavramsallaştırılması

Alanyazında öz-kontrol, öz-düzenleme, öz-disiplin gibi kavramlarla ilgili çok fazla karmaşa olduğu belirtilmektedir (Block, 1996, s. 29). Bazı araştırmacılar öz-disiplinin nihai amacının öz-kontrol olduğunu belirtmekte (Bergin ve Bergin, 1999), diğer bazı araştırmacılar da öz-kontrol kavramının altında yatan psikolojik mekanizmasının irade gücü kavramı olduğu belirtmektedir (Duckworth ve Gross, 2014, s. 320). Görüldüğü üzere ele alınan birçok kavramın birbirinden kesin sınırlarla ayrılması zor görünmektedir. Bu nedenle hem bu iç içe geçme sorununa çözüm üretme hem de Türk kültürüne daha uyumlu bir dil kullanımı açısından "irade" kavramının kullanımı alanyazında da bir öneri olarak sunulmuştur (Koca, 2018, s. 53).

Yukarıda sözü edilen tanımlardan, kuramsal açıklamalardan ve ilgili araştırma sonuçlarından hareketle irade gücü kavramının daha genel bir yaşam becerisi olarak kavramsallaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Buna göre irade gücü kavramı öz-kontrol, öz-disiplin, öz-düzenleme, duygu düzenleme gibi çeşitli kavramların ortak bazı özelliklerini içinde barındıran daha çatı bir kavramdır. Böyle bir kavramsallaştırmanın hem alanyazındaki kavram kargaşasına son vermesi hem de bu kavramlara ilişkin becerilerin daha bütüncül bir şekilde araştırılmasına zemin hazırlayacaktır. Bu durum da irade gücü becerisinin daha bütüncül ve sistematik hale getirilmesine yardımcı olacaktır. Kavramların tek tek ele alındığı bağlamda, örneğin sadece öz-disiplinin veya sadece duygu düzenlemenin kazandırılması yerine, bu becerilerin birlikte daha bütüncül öğretimi de mümkün olacaktır.

İrade Gücü ve Ego Tükenmesi: İrade Gücü Tükenen Bir Kaynak mı?

İrade gücü ile birlikte alanyazında ele alınan kavramlardan birisi de ego tükenmesidir. Ego tükenmesi, kişinin öz-kontrol becerisini kullanmasıyla öz-düzenleme kapasitesinde meydana gelen geçici tükenmeyi ifade eder (Webb ve Sheeran, 2003, s. 279). Buna göre

bazı araştırmacılar öz kontrol gücünün de sınırlı bir enerji olduğunu düşünmektedir. Öz-kontrol gücü sınırlı bir kaynaktır. Bu kaynak kullandıkça tükenir ve kişinin davranışlarını düzenleme becerisi giderek zayıflar (Muraven ve Baumeister, 2000, s. 774). Ego tükenmesi kavramı “öz-kontrolün gücü modeli” çerçevesinde ortaya atılmış bir kavramdır. Buna göre öz-düzenleme süreci sınırlı olan kaynaklarımızı tüketir, insanların bir çeşit ego tükenmesi yaşamalarına neden olur ve bir sonraki aşamada yapılacak bir işte kullanılacak öz-kontrol gücünü sınırlı hale getirir (Job, Dweck, ve Walton, 2010, s. 1686). İrade gücü bu yönüyle tekrar şarj edilebilen, sınırlı ve kullandıkça tükenen bir bataryaya benzetilmektedir. Kişi bu enerjiyi gün içinde kullandıkça tüketir. Bu çerçevede kullanılan başka bir metafora göre ise irade gücü kas gibidir; aşırı kullanıldığında zarar görür ve ego tükenmişlik yaşar (APA, 2012, s. 6/18). İrade ve öz-kontrol gücünün kas gibi çalıştığı görüşü ilk olarak Baumeister, Heatherton ve Tice (1994) tarafından ortaya atılmış, daha sonra Baumeister ve Heatherton (1996) tarafından daha ayrıntılı hale getirilmiştir. Buna göre kas metaforu irade gücünün bir kas gibi düzenli egzersizle güçlendirilebileceğini ve bu süreçte enerjinin doğru kullanımının önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Baumeister, Tice, & Vohs, 2018, s. 141). Daha sonra kas metaforu ego tükenmesi olarak alanyazında kullanılmaya başlanmıştır.

Sözü edilen yaklaşımlar irade gücünün fizyolojik bir temeli bulunduğunu savunmaktadır. İrade gücü tükenmesi yaşayan bireylerin beyinlerinin bilişsel aktivitelerinde yavaşlama meydana geldiği ve kanlarındaki şeker oranlarının azaldığı ortaya konulmuştur (APA, 2012, s. 7/18). Yaşanan bu ego tükenmesinin bireyi çeşitli uyum ve davranış sorunlarıyla karşı karşıya getirdiği belirlenmiştir (Muraven, Collins, ve Nienhaus, 2002; Muraven, Collins, ShiVman, ve Paty, 2005; Stucke ve Baumeister, 2006). Bu görüşü destekleyen başka bir çalışmada da öğrencilerin günün sonlarına doğru yapılan sınavlardaki başarı performanslarının günün başında ya da teneffüsten sonra yapılan sınavlardaki performanslarından daha düşük olduğu belirlenmiştir (Sievertsen, Gino ve Piovesan, 2016, s. 2621).

Gailliot ve diğerleri (2007, s. 326) yaptıkları seri deneysel araştırmaların sonucunda birbiriyle bağlantılı üç önemli sonuç ortaya koydular. Birincisi; öz-kontrol gerektiren bir etkinlikten sonra kandaki glikoz düzeyinin düştüğü ancak öz-kontrol gerektirmeyen zihinsel başka bir etkinlikten sonra kan şekeri düzeyinde bir düşüş meydana gelmediği sonucudur. İkincisi; ilk etkinlikte kan şekerinin düşmesinin sonraki etkinlikteki performansı negatif yönde etkilediğidir. Üçüncüsü de; bir etkinlikten sonra kan şekeri düşen bireylerden arada şeker içeren bir içecek verilenlerin sonraki aşamadaki performanslarının arada diyet içeceği verilen katılımcılardan daha yüksek olduğu sonucudur. Buna göre ego tükenmesi bireyi alkolün kötüye kullanımından öfkeye kadar birçok uyumsuz sorunlu davranışa açık hale getirir (Muraven, Collins, & Nienhaus, 2002; Muraven, Collins, ShiVman, & Paty, 2005; Stucke & Baumeister, 2006). Bu bulgular ego tükenmesi modelini destekleyen önemli sonuçlar olarak alanyazında yer almıştır. Ancak bazı araştırmacılar (Kurzman, 2010, Schimmack, 2012) bu modelin biyolojik açıdan yeterince anlamlı olmadığını, ortaya konulan etki değerlerinin başka faktörlerden de etkilendiğini ve buna rağmen bu değerlere gereğinden fazla anlam yüklediğini iddia etmişlerdir.

Ancak egonun tükenmediğini ve bir sonraki etkinlikte öz-kontrol gücünün düşmediğini gösteren araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Örneğin kendini kontrol etmek üzere

belirli teşvikler verilen kişilerin yaptıkları etkinlikte ego tükenmesi yaşamadıkları belirlenmiştir (Muraven ve Slessareva, 2003, s. 894). Buna göre çok sayıda araştırma irade gücünün sınırlı kaynak olduğunu ve kullanılmaya bağlı olarak tükenen bir kaynak olduğunu ortaya koysa da, bazı araştırmacılar (Job, Dweck, ve Walton, 2010, s. 1686), irade gücünün tükenmesinin bireyin inançlarıyla ilişkili olduğunu iddia etmektedir. Buna göre söz konusu araştırmacıların yaptıkları seri araştırmaların sonucunda irade ve öz-kontrol gücünün sınırlı bir kaynak olmadığını düşünen kişilerin yorucu ve tüketici bir etkinlikten sonra ego tükenmesi yaşamadıklarını ortaya koymuşlardır. Buna göre irade gücü sadece bu gücün sınırlı bir kaynak olduğunu ve kullanıldıkça tükenen bir kaynak olduğunu düşünen kişilerde gerçekten tükenmektedir. Böylece ego tükenmesi kavramı gerçek bir tükenmeden ziyade tükenme inancına ilişkin bir sonuç gibi görünmektedir (Clarkson, Hirt, Jia, ve Alexander, 2010, s. 29). Bu kişiler daha az öz-düzenleme performansı ortaya koymaktadır. Benzer şekilde yapılan bir meta-analiz çalışmasında da ego tükenmesi modeliyle ilgili ortaya konulan deneysel sonuçların toplam etki değerlerinin zayıf olduğu ortaya konulmuştur (Vadillo, Gold, & Osman, 2016, s. 1207). Buradan hareketle bazı araştırmacılar ego tükenmesi modelinde bir revizyon gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuş ve bu yeniden kavramsallaştırma çerçevesinde var olan enerjinin tükenmediği ancak benliğin enerji azaldığı için onu korumaya aldığı ve birey yeterince motive olursa bu enerjiyi kullanabileceği görüşüyle değiştirilmiştir (Muraven, Shmueli, & Burkley, 2006, s. 524)

İradeyi Güçlendirmek Mümkün mü?

Çeşitli araştırma sonuçları irade ve öz-kontrol gücünün arttırılabileceğini ortaya koymaktadır. Burada bazı araştırmacılar (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018, s. 104) durumsal ve zihinsel stratejiler ayrımını ortaya koymaktadır. Zihinsel yöntemler daha çok bireyin çevreyi algılama şeklini kontrol edip değiştirmesiyle ilgiliyken, durumsal yöntemler dürtülerin güçlenmesini engelleyecek çevresel değişkenlerin önceden kontrol edilmesiyle ilgilidir. Bu konudaki diğer bir ayrım da kişinin kendisinin öz-kontrol için başlattığı çaba ile başkaları tarafından teşvik edilmesi şeklinde bir ayrımdır. Alanyazında irade gücünün ve öz-kontrolün geliştirilebileceği ortaya konulmuş; irade güçlendirme ve öz-kontrol geliştirme yöntemleri olarak davranışçı terapi, amaç belirleme, çevresel değişiklikler yapma ve ayartıcı uyarıcı ortamdan uzaklaştırma, zorlayıcı hedefler belirleme, hedeflere ulaştıracak spesifik planlar yapma, zihinsel zıtlık, kendini izleme, ayartıcıyla araya psikolojik mesafe koyma, bilinçli farkındalık, bilişsel terapi, sosyal normları düşünme, pozitif sosyal etiketleme, müşterek değerlendirme, aktif seçim, mikro ortamlar, varsayılanlar gibi çeşitli yöntem ve teknikler önerilmiştir (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018, s. 105).

İrade Gücünü Arttırmada ve Ego Tükenmesini Önlemede Bazı Yöntemler

Uygulama niyetleri belirleme (Implementation Intentions)

İrade gücünü koruma ve ego tükenmesi problemiyle baş etmede kullanılan kanıt dayalı yöntemlerden birisi uygulama niyetleri belirlemektir. Uygulama niyeti "X durumu ortaya çıkar çıkmaz, amaca yönelik Y davranışımı başlatacağım" şeklindeki yönelimi ve zihinsel hazırlığı ifade eder. Bu yönüyle kişi beklenen bir davranışın ipuçlarından hareketle ne zaman, nerede, nasıl davranacağına yönelik önceden çeşitli baş etme stratejileri geliştirmiş olur. Tahmin edilen bir durumun belirtileri ortaya çıkar çıkmaz

kişinin önceden zihninden tasarladığı davranış başlatılır (Webb ve Sheeran, 2003, s. 279). Yapılan bir araştırmada (Webb ve Sheeran, 2003) katılımcılardan önce Stroop testi çözmeleri daha sonra çözümü olmayan bir puzzle çözmeleri istenmiştir. Deney grubundaki katılımcıların Stroop testinden önce *“Kelimeyi görünce anlamına değil, kullanılan mürekkebin rengine odaklanacağım”* şeklinde bir uygulama niyeti belirlemeleri istenmiştir. Kontrol grubuna ise bir yönerge verilmemiştir. Yapılan karşılaştırmalı çeşitli analizlerden sonra uygulama niyeti belirlemenin çabayı daha uzun süre devam ettirici ve ego tükenmesini önleyici etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Benzer şekilde; örneğin alkol alımıyla ilgili problem yaşayan birisi bir parti öncesinde şöyle bir uygulama niyeti ortaya koyabilir; *“Eğer partide bana alkol almam teklif edilirse, limonlu bir soda isteyeceğim”*. Bu şekilde ortaya konulan uygulama niyetlerinin bireyi ayartıcı durumlara karşı koruduğu ve daha kontrollü hareket etmesine yardımcı olduğu belirlenmiştir (APA, 2012, s. 13/18). Buna göre uygulama niyeti belirlemek ego tükenmesinden kaynaklı performans düşüklüğüne engel olmaktadır. Bu bulgu irade gücünün sınırlı bir kaynak olduğu ve verimli kullanılması gerektiği hipotezini de (Muraven ve Baumeister, 2000) desteklemektedir.

Pozitif duyguların gücünden yararlanmak

İrade gücünü etkili kullanmanın ve ego tükenmesiyle baş etmenin yollarından birisi de pozitif duygulanımdan yararlanmaktır. Yapılan bir araştırmada katılımcılar önce öz-düzenleme gerektiren bir uygulamaya tabi tutulmuştur. Daha sonra bir gruba komedi videosu izletilmiş ya da hediye verilmiştir. Etkinlikten sonra daha pozitif bir duygulanım düzeyine sahip bu grubun daha sonra verilen görevlerde nötr duygu durumunda olan, üzgün olan ya da sadece kısa bir dinlenme arası veren üç karşılaştırma grubuna göre anlamlı şekilde daha yüksek performans sergiledikleri belirlenmiştir. Buna göre pozitif duyguları desteklemenin ve çoğaltmanın irade gücünü korumada ve ego tükenmesiyle baş etmede kullanılacak stratejilerden birisi olduğu görülmektedir (Tice, Baumeister, Shmueli, ve Muraven, 2007, s. 379). Pozitif duyguların yararlı olmasının nedenlerinden birisi *“Pozitif Duyguların Genişletme ve İnşa Etme”* etkisidir (Fredrickson, 2001). Buna göre pozitif duygular bireylerin çeşitli durumdaki baş etme repertuarlarını genişletir ve kullanabilecekleri çeşitli kaynaklar inşa eder. Bu yönüyle pozitif duyguların irade gücünü kullanmayı gerektiren durumlarda bireylerin alternatifli düşünmelerine ve ayartıcı durumlara karşı daha dirençli olmalarına yardımcı olması beklenir.

Bedeni ve kasları güçlendirmek

Geleneksel anlayışta düşüncelerin bedeni kontrol ettiği ve düşünceler yoluyla davranışlarımızı iyileştirebileceğimiz varsayılır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda bu etkinin karşılıklı bir süreç olabileceği ortaya konulmuştur. Buna göre irade gücünü arttırmanın ve öz-kontrol becerisini güçlendirmenin yollarından birisi de bedenimizi güçlendirmek ve daha güçlü fiziksel kaslara sahip olmaktır. Bu çerçevede yapılan bir araştırma serisinde yumruğunu sıkma ve güçlendirme, parmaklarını esnetme, baldır kaslarını sıkma ve pazılarını sıkılaştırma gibi çeşitli kas güçlendirme egzersizlerinin bireylerin çeşitli alanlardaki öz-kontrol düzeylerini arttırdığı ve iradelerini güçlendirdiği ortaya konulmuştur. Araştırmacılar bu bulguyu beden-zihin ilişkisi çerçevesinde tartışmış, bedenleşmiş bilişin (embodied cognition) irade gücünü etkileyen

bir faktör olduğunu savunmuş ve sadece bilişin bedeni değil, bedeninin de bilişi etkileyebileceği hipotezini ortaya atmışlardır (Hung ve Labroo, 2011, s. 1047).

Ayartıcı durumlarla araya mesafe koymak

İradeyi güçlendirmenin ve öz kontrol becerisini arttırmanın temel yöntemlerinden birisi de ayartıcı şeylerden uzak durmak, bunlarla araya fiziksel mesafe koymaktır (Kardaş, 2021, s. 133). Yapılan çeşitli çalışmalarda ayartıcı bir haz nesnesinin bireyin görüş alanından uzak olmasının o durumda daha kontrollü hareket etmeyi sağladığı ve hazza direnmeye neden olduğu belirlenmiştir (APA, 2012, s. 15/18). İrade gücünün sınırlı bir enerji olduğu ve dikkatli kullanılması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, uzun süre ayartan bir duruma maruz kalan kişinin o duruma yenik düşmesi daha olasıdır. O yüzden irade eğitimindeki temel nokta ayartan durumlarla bir meydan savaşı yapmak değil, bilinçli bir şekilde mücadele etmek ve onlara mümkün mertebe az maruz kalmaktır.

Düzenli fiziksel egzersizler yapmak

İrade gücünü arttırmada etkili olan temel yaklaşımlardan birisi de düzenli fiziksel egzersizlerdir. Bu çerçevede yapılan bir araştırmada (Oaten ve Cheng, 2006, s. 717) düzenli fiziksel egzersiz yapmanın öz-düzenleme çerçevesinde uzun vadeli kazanımlar sağladığı, 2 aylık düzenli egzersiz programına devam eden katılımcıların algılanan stres, duygusal stres, sigara, alkol ve kafein tüketimi düzeylerinde düşme meydana geldiği belirlenmiştir. Aynı araştırmada katılımcıların sağlıklı beslenme, duygusal kontrol, ev rutinini sağlıklı sürdürme, topluluklara katılma, verdiği sözlere bağlılık, harcamalarını kontrol altında tutma ve ders çalışma alışkanlıklarında iyileşme meydana geldiği ortaya konulmuştur.

Bağlılık ve geleceğe yönelik taahhütte bulunma

Araştırmalar bir davranışı yapma veya zararlı bir alışkanlıktan kurtulma konusunda belirli taahhütlerde bulunan kişilerin başarı şanslarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Duckworth, Milkman, & Laibson, 2018, s. 102). Örneğin; bir banka hesabında sadece belirli miktarda bir birikime ulaştıktan sonra o parayı geri çekeceğini taahhüt eden kişilerle, herhangi bir vaatte bulunulmayan kişiler kıyaslandığında belirli bir vaatte bulunan kişinin birikim başarısının daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Ashraf, Karlan, & Yin, 2006, s. 635). Benzer bir çalışma sigarayı bırakmak isteyen bireylerle yapılmıştır. Bu çalışmada katılımcılardan sigarayı bırakma sürecinde hesaplarında belirli miktarda para biriktirmeleri, başarılı olurlarsa bu parayı kendilerinin kullanmaları, ancak 6 ay sonra yapılacak teste kanlarında nikotin çıkması ve başarısız olmaları halinde de bu parayı bir yardım kuruluşuna bağışlamaları istenmiştir. Sonuç olarak hesapta para biriktirme taahhüdünde bulunan kişilerin başarı oranlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Giné, Karlan ve Zinman, 2010, s. 213). Bu durum irade güçlendirme ve istenen hedeflere ulaşma sürecinde önceden belirli taahhütlerde bulunmanın faydalı olabileceğini göstermektedir.

Gelecekteki en iyi halini hayal etmek

Pozitif psikoloji alanında yapılan çeşitli araştırmalar bireylerin bir şeyleri başarma ve hedeflerine ulaşma sürecinde işe yarayan tekniklerden birinin gelecekteki en iyi hali hayal etme olduğu ortaya konulmuştur (Sheldon ve Lyubomirsky, 2006, s. 73). Hayal

kurmak ve gelecekte ulaşılabilecek başarıları zihninde somutlaştırmak irade gücü açısından da yararlıdır. Uzun vadeli kazanımları düşünen birey ayartmaya çalışan kısa vadeli geçici hazlara karşı daha dirençli hale gelir (Kardaş, 2021, s. 136). Örneğin, daha sağlıklı ve daha fit bir bedene sahip olmak isteyen bir birey, bu görüntüyü zihninde somutlaştırdıkça halihazırdaki yiyeceklere veya diyetini bozacak durumlara karşı daha dayanıklı duruma gelir. Benzer şekilde, kendini gelecekte istediği meslekte ve konumda çalışırken hayal eden ve bunu zihninde olabildiğince somutlaştıran bir öğrenci çalışmak için ve engellere direnmek için daha güçlü nedenlere sahip olacaktır.

İradeyi güçlendirmede ve irade gücünü korumada diğer yöntemler

Alanyazında açıkça belirlenmiş amaçlar, iyi bir kendini izleme süreci ve belirli bir çaba ortaya koymak iradeyi güçlendirmede etkili olabilecek bit süreçler olarak değerlendirilmektedir (APA, 2012, s. 12/18). Başka bir çalışmada bireylerin sözel alışkanlıklarını değiştirmelerinin ve genelde kullanmadıkları ellerini kullanmalarının da irade gücü ve öz-kontrol anlamında olumlu etkiler meydana getirdiği belirlenmiştir (Oaten ve Cheng, 2006). Yine bireylerin iki hafta boyunca fiziksel duruşlarını kontrol etmeleri ve tükettikleri yiyeceklerinin kayıtlarını tutmalarının öz-düzenleme gerektiren süreçlerdeki dayanıklılık ve direnç düzeylerinde iyileşme sağladığı belirlenmiştir (Muraven, Baumeister, & Tice, 1999). Kendini bilmek, alışkanlıkların gücünden yararlanmak, anlamlı bir hayat sürmek, bölünmeye ve dağılmaya rağmen devam etmek, tefekkür ve meditasyondan yararlanmak, stresi doğru şekilde yönetmek, daha erdemli bir yaşamın arayışında olmak, içsel çatışmaları azaltacak kuralları belirlemek gibi yöntemler irade eğitiminde önerilen (Kardaş, 2021) diğer yaklaşımlardır.

İrade Gücünün Etkileri ve İlgili Araştırma Sonuçları

İrade gücü hedeflerimize ulaşmak, istediğimiz alışkanlıkları geliştirmek ve bize zarar veren alışkanlıklardan kurtulmak için kritik bir beceri olarak değerlendirilmektedir (APA, 2012, s. 2/18). Bu nedenle haz erteleme, dürtüleri kontrol etme ve duyguları daha etkili ifade etme gibi beceriler toplumların çocukları için ilk önce istedikleri temel beceriler olarak ön plana çıkmakta ve öz-kontrol konusunda ustalaşma yaşamda birçok alandaki başarının anahtar öğelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir (Moffitt vd., 2011, s. 2693). Benzer şekilde irade gücü akademik başarı ve IQ gibi bilişsel beceriler kadar yaşam ve kariyer kazanımlarını yordayan önemli bir bilişsel olmayan beceri olarak değerlendirilmektedir (Hoffer ve Giddings, 2016, s. 464). Yapılan çeşitli araştırmalar iradeyi güçlendirmenin yaşamın farklı alanlarındaki önemli değişkenlerle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü öz-kontrol çabası daha esnek davranmayı, istenmeyen tepkilerden uzak durmayı ve ayartıcılardan kaçınmayı sağlar (Webb & Sheeran, 2003, s. 480). Öz-kontrol düşüklüğü ve öz-düzenleme başarısızlığı da çeşitli sorunlarla ilişkili bulunmuştur. Öz-düzenleme ile ilgili problemler madde kullanımı, suç davranışı, cinsel yolla bulaşan hastalık ve borç altına girme gibi farklı alanlardaki önemli sorunlarla ilişkilidir (Baumeister, Heatherton, & Tice, 1994, s. 3). Buna göre güçlü bir irade farklı yaş gruplarındaki kişilerin eğitim, sağlık, beslenme, sosyal yaşam, evlilik ve ilişkiler gibi alanlardaki iyi oluşlarıyla ilişkilidir. Haz ertelemesi yapabilmek ve başlanan bir görevi sürdürebilmek kişinin hem verimini artırmakta hem de karşılaştığı sorunlara karşı etkin çözümler geliştirmesine yardım etmektedir.

Bu çerçevede irade gücünün ilişkili olduğu alanlardan birisi sağlıklı beslenme ve obezite konusudur. Tsukayama ve diğerleri (2010, s. 631) tarafından yapılan araştırmada öz-kontrol düzeyi yüksek olan çocukların dürtü kontrolü ve haz erteleme becerilerinden dolayı ergenlik döneminde daha az aşırı kilo problemi yaşadıkları ortaya konulmuştur. Başka bir deyişle, güçlü bir irade obezite gibi sağlık problemlerine karşı koruyucu bir işlev görmektedir. Bu yönüyle irade gücü sürekli sağlıklı, ucuz, hızlı işlenmiş yiyeceklerle maruz kalınan modern dönemde sağlıklı beslenme için gerekli becerilerden birisi olarak değerlendirilmektedir (APA, 2012, s. 8/18). İrade gücü ve öz kontrol becerisi sağlıklı beslenmenin yanında bir takım zararlı alışkanlıklardan korunma konusunda da bir bariyer görevi görmektedir. Bu çerçevede öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada, alt sınıflarda öz kontrol konusunda problem yaşayan çocukların ilerleyen yıllarda alkol, tütün, esrar gibi zararlı alışkanlıklara daha eğilimli olduğu ortaya konulmuştur (King vd.,2011, s. 69). Benzer şekilde düşük öz-kontrolün bireylerin yemek bozuklukları gibi sorunlara karşı daha kırılgan hale gelmeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir (Tangney vd., 2004, s. 271).

İrade gücünün ilişkili olduğu alanlardan birisi de bağımlılık konusudur. Bağımlılığın temelinde bireyin haz veren çeşitli uyarıcılara karşı yeterli direnç göstermemesi olduğu düşünüldüğünde, haz erteleme becerisi olarak irade gücünün bağımlılığa karşı koruyucu ve önleyici olması beklenir. Öz-düzenlemedeki başarısızlığın Batı toplumlarındaki eroin bağımlılığı ve suç işleme gibi kişisel ve toplumsal sorunların temel nedenlerinden biri olduğu belirtilmektedir (Baumeister, Heatherton, & Tice, 1994). İrade gücün bağımlılığın tedavisinde etkili şekilde değerlendirilebileceği, beslenme, egzersiz yapma, zarar veren maddelerden uzak durma gibi konularda da sağlıklı tercihlerde bulunmaya yardımcı olacak katkılar sağlayabileceği ortaya konulmuştur (APA, 2012, s. 10/18). Yapılan araştırmalar yüksek düzeyde öz-kontrole sahip bireylerin daha az dürtü kontrol sorunları yaşadıkları ve bu bireylerin aşırı alkol tüketimi ve aşırı yeme gibi sorunlara karşı daha dirençli oldukları belirlenmiştir. Düşük öz-kontrole sahip bireylerin ise madde kullanımı gibi sorunlara karşı daha kırılgan hale geldikleri ortaya konulmuştur (Tangney vd., 2004, s. 271).

İrade gücü sadece psikolojik değil aynı zamanda sosyo-ekonomik bir değişkendir. Hoffer ve Giddings (2016, s. 464) irade gücünü bilişsel olmayan beceriler çerçevesinde sosyal-duygusal becerilerden birisi olarak değerlendirmektedir. Bireylerin yaşadığı neredeyse bütün kişisel ve sosyal sorunların öz-düzenleme ile ilgili bir boyutu bulunmaktadır (Oaten ve Cheng, 2006, s. 718). Bu yönüyle irade gücü günümüzün önemli temel yaşam becerilerinden birisi haline gelen finansal okuryazarlık ile de ilişkilendirilmektedir. Güçlü bir irade ve öz-kontrolün bireyin harcamalarını doğru planlamasında ve finansal kaynaklarını ihtiyaçları doğrultusunda yönetmesinde etkili olması beklenir. İrade gücü rasyonel seçimler yapmayı, kaynakları disiplinli kullanmayı, ihtiyaç olmayan ayartıcılara karşı direnç göstermeyi gerektiren bir süreç olduğu için tüketim davranışlarıyla yakından ilişkilendirilmektedir (Baumeister, Sparks, Stillman ve Vohs, 2008, s. 5). Diğer yandan bu alanın ego tükenmesi ve irade zayıflaması ile de ilişkili olması beklenir. Çünkü sınırlı finansal kaynakların yönetimi üzerine sürekli kafa yormak ve zihinsel enerji harcamak var olan irade gücü enerjisinin aşırı kullanımına neden olabilir. Çeşitli araştırmalarda irade gücü ve öz kontrol becerisinin finansal karar verme ve tüketim davranışlarıyla da ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre ekonomik zorlukların ve düşük geliri olmanın sürekli çeşitli

kararlar vermek zorunda kalmaktan dolayı öz kontrol gücünü olumsuz şekilde etkilediği ortaya konulmuştur (Spears, 2011, s. 1; Haugtvedt, Herr ve Kardes, 2018, s. 358). Bu durum irade gücünün hem sosyal ve ekonomik süreçleri etkilediğini hem de bu boyutlarda da etkilendiğini ortaya koymaktadır.

İrade gücü ve öz-kontrolün en çok ele alındığı bağlamlardan birisi de eğitsel ve akademik alandır. İrade gücü ve öz-kontrol becerisi başarıyla ve güçlü akademik performansla anlamlı bir pozitif ilişkiye sahiptir (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004, s. 271).

İrade gücü ve öz-kontrol ruh sağlığı sorunları ve bu durumlarda gündelik yaşama uyum konusuyla da ilişkili bulunmuştur. Buna göre öz-kontrol düzeyi yüksek bireylerin somatizasyon, obsesif-kompulsif örüntüler, depresyon, kaygı, aşırı öfke, fobik kaygı, paranoid düşünme ve psikotizm gibi çeşitli boyutlarda daha iyi psikolojik uyum gösterdikleri belirlenmiştir (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004, s. 311). Çünkü bu bireylerde kendini kabul ve benlik saygısı düzeyleri öz-kontrol düzeyi düşük olanlara göre daha yüksek bulunmuştur (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004, s. 312). Benzer şekilde daha yüksek öz-kontrolle sahip bireylerin utanç ve suçluluk hislerinin diğer insanlara göre daha düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004, s. 312). Bu durum da irade gücünün bazı ruh sağlığı sorunlarına karşı önleyici bir işlevinin olabileceğini ortaya koymaktadır.

İrade gücü ve öz-kontrol ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi ve niteliğinin artırılmasıyla da yakından ilişkilidir. Başka bir deyişle, güçlü bir irade ilişkileri de güçlendirmektedir. Buna göre; öz-kontrol düzeyi yüksek bireylerin kişilerarası ilişkilerinin daha iyi olduğu, aile bağlarının daha güçlü olduğu ve aile içinde daha az çatışma yaşadıkları belirlenmiştir. Benzer şekilde öz-kontrolü yüksek bireylerin daha fazla güvenli bağlanma örüntüsüne sahip oldukları ortaya konulmuştur (Tangney, Baumeister ve Boone, 2004, s. 312).

Yaşamın erken dönemlerinde güçlü bir irade geliştirmek, ilerleyen dönemlerde de bireye önemli yararlar sağlamaktadır. Çeşitli boylamsal araştırmalar çocukluk yıllarındaki irade gücü ve öz-kontrol düzeyi yüksekliğinin gençlik ve yetişkinlik yıllarındaki birçok kazanımla ve pozitif sonuçla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Moffitt ve diğerleri (2011) yaptıkları kapsamlı boylamsal çalışmada 1000 çocuğu doğumlarından 32 yaşında kadar boylamsal bir araştırma çerçevesinde izlemişlerdir. Araştırma sonucunda küçük yaşlardaki öz-kontrol becerisinin fiziksel sağlık, madde bağımlılığı, kişisel finansal durum ve suçluluk gibi değişkenlerle ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Başka bir çalışmada sigarayı bırakmak isteyen kişilerden bir hesapta belirli bir miktar para biriktirmeleri istenmiş ve altı ay sonra yapılacak testlerde kanlarından elde edilen bulgular sigara içtiklerini gösterirse bu parayı ceza olarak ödeyecekleri belirtilmiştir. Bununla ilgili bağlılık sözü veren bireylerin sigara içmeme oranlarının, bu konuda herhangi bir bağlılıkta bulunmamış bireylere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Giné, Karlan, & Zinman, 2010, s. 213). 4 yaşındaki bir grup çocuk üzerinde yapılan başka bir boylamsal çalışmada, çocukların 3, 4, 7 ve 11 yaşlarındaki çeşitli verileri kullanılmış ve haz erteleme becerisinin etkileri ölçülmüştür. Buna göre haz ertelemesi yapan çocukların daha tedbirli ve dikkatli, daha fazla konsantre olabilen, daha işbirlikçi, daha mantıklı, daha vakur ve dürtüleri daha iyi kontrol edebilen bireyler oldukları belirlenmiştir. Buna karşın haz ertelemesi

yapamayan çocukları ise daha hırçın, daha kararsız, daha huzursuz, daha sinirli ve genel olarak kendilerini kontrol edemeyen bireyler olduğu ortaya konulmuştur (Funder, Block ve Block, 1983, s. 1198).

Görüldüğü gibi irade gücü alanyazında daha yüksek başarı notları, daha yüksek benlik saygısı, daha düşük madde kullanım düzeyi, çocukluktan ergenliğe geçiş sürecinde aşırı kilo almama, daha iyi ekonomik durum, daha iyi fiziksel ve ruhsal sağlık ve daha iyi sosyal-duygusal gelişim gibi pozitif sonuçlarla ilişkilendirilmiştir (APA, 2012; Eisenberg, Hofer, Sulik, & Spinrad, 2014; Tsukayama, Toomey, Faith, & Duckworth, 2010). Benzer şekilde çocukluk yıllarındaki öz-kontrol düzeyinin yüksek olmasının, yaşamın ilerleyen dönemlerindeki başarı, eğitsel kazanım, sosyo-ekonomik düzey, işe girme durumu ve sağlık gibi çeşitli değişkenlerle ilişkili olduğu (Duckworth ve Carlson, 2013; Duckworth ve Seligman, 2005; Mischel, 2014; Moffitt ve diğ., 2011) ortaya konulmuştur.

Bütün bu sonuçlar; irade gücünün doğasını anlamamanın ve öz-kontrol ve öz-düzenleme gibi alanlardaki başarıyı sağlayacak faktörleri ortaya koymamanın önemli bir zorunluluk olarak düşünülebileceğini göstermektedir (Oaten ve Cheng, 2006, s. 729). Bu yüzden irade gücü yaşamın neredeyse her alanında önemli hale gelmektedir.

Gelecek Yönelimleri

İrade gücü kavramının nasıl bir geleceğe sahip olacağı konusu psikoloji alanının bu kavramı nasıl ele alacağıyla ilgili bir durum olarak değerlendirilmektedir (Kugelman, 2013). Mevcut durumda öncelikli konulardan birisi irade gücünün işe vuruk tanımının yapılması ve benzer kavramlardan farkının ortaya konulmasıdır. Bu durum konunun teorik alt yapısının güçlendirilmesini de sağlayacaktır.

İrade gücünün geleceği ile ilgili önemli konulardan birisi de kavramı ölçmeye yönelik araçların geliştirilmesidir. Geliştirilecek ölçme araçları kavramın alanyazında çalışılmasını ve daha ayrıntılı şekilde ele alınmasını sağlayacaktır. Halihazırda kullanılan ölçme araçları daha çok öz-kontrol ve öz-düzenleme ölçekleridir. İrade gücünün yeniden kavramsallaştırılması ve bu çerçevede yeni ölçme araçlarının ve yöntemlerinin ortaya konulması yararlı olacaktır.

İrade gücü kavramının daha iyi kavramsallaştırılmasını ve anlaşılmasını sağlayacak yöntemlerden birisi de bununla ilgili nitel araştırmaların yapılmasıdır (Kugelman, 2013, s. 494). Nitel çalışmalar belirli bir kavramın derinlemesine çalışılmasına, kavramla ilgili algıların ortaya konulmasına, varsa konuyla ilgili gömülü bulunan kuramsal çerçevelerin belirgin hale getirilmesine katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Bu yöntemle birlikte irade kavramının daha net anlaşılması, kişilerin irade kavramına yönelik görüşlerinin ortaya konulması ve buradan hareketle irade gücüne yönelik daha kapsamlı bir bakış açısının ortaya konulması sağlanabilir.

Sonuç

İrade gücü kavramı öz-kontrol, öz-disiplin, öz-düzenleme gibi çeşitli kavramların temel boyutlarını içeren daha çatı bir kavram olarak değerlendirilebilir. Çünkü iradenin doğasında yer alan haz erteleme, zararlı şeylere direnme, yararlı olanı sürdürme gibi özellikler kişinin kendi hayatında öz-disiplin içinde olmasını, duygu-düşünce-davranışlarını etkili şekilde kontrol etmesini, duygu ve davranışlarını farklı durumlara

uyarlayabilmesini gerektirmektedir. Bu durum irade kavramını yaşamın birçok alanıyla yakından ilişkili hale getirmektedir. Diğer yandan esneklik payı olmayan aşırı kontrolün, kişiye nefes alma alanı bırakmayan aşırı öz-disiplinin ve otantik hareket etmeye olanak tanımayan saplantılı bir öz-düzenleme girişiminin de irade gücü kavramıyla uyumlu olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle irade gücünün doğasında esneklik ve uyum süreçleri de önemli bir yere sahiptir. Ego tükenmesi kavramının ortaya çıkış nedeni tam da böyle bir bağlama dayanmaktadır. Bu durumdan ve yukarıda sözü edilen kavramsallaştırmadan hareketle irade gücünün bu kavramların temel noktalarını içine alan çatı bir kavram olarak ruh sağlığı alanında ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Yaşamın çeşitli alanlarındaki gelişmeler ve buna bağlı olarak gelişen literatür irade gücüne yeniden dönüşü gerekli kılmaktadır. İnsanlığın doğru teknoloji kullanımı, sağlıklı tüketim davranışları, hız çağında etkili zaman yönetimi, haz kontrolü gibi yaygın ihtiyaçlardan dolayı irade gücü alanında yeni çalışmalar yapma, yeni modeller ortaya koyma ve bu çerçevede farklı müdahale çalışmaları geliştirmeye ihtiyacı bulunmaktadır. İnsanlığın elindeki tüm imkânlarla bu sorunlara karşı topyekün mücadele içinde olduğu bugünün koşullarında irade kavramı önemli bir çıkış yolu sağlamaktadır. Buradan hareketle irade gücünü ölçmeye yönelik araçların geliştirilmesi, bu kavramın eğitim, sağlık, ekonomi, toplumsal yaşam gibi çeşitli alanlarda ele alınması ve irade eğitimine yönelik programların geliştirilmesi önemli görünmektedir. Bu çalışmada bununla ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda her bir alt başlığın daha da detaylandırılmasının ve ampirik araştırmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yurt dışında ruh sağlığı alanında çeşitli boyutlarıyla araştırılmaya başlanan irade gücü kavramının Türkiye’de daha çok ilahiyat ve felsefe gibi alanlarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Ülkemizde irade kavramının teorik temelleri, özgür irade, iradeyi kullanarak iyiyi ve kötü tercih etme tartışması gibi konular uzun zamandır ayrıntılı olarak araştırılmakla birlikte, irade gücünün psikolojik boyutu görece ihmal edilmiştir. Bu bağlamda, irade gücünün ruh sağlığı ve eğitim alanlarında da farklı boyutlarıyla çalışılması yararlı olacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça

Allom, V., Panetta, G., Mullan, B., & Hagger, M. S. (2016). Self-report and behavioral approaches to the measurement of self-control: Are we assessing the same construct? *Personality and Individual Differences, 90*, 137–142.

American Psychological Association. (2012). What you need to know about willpower: The psychological science of self-control. *Washington: APA (www.apa.org/helpcenter/willpower.pdf)*.

Ashraf, N., Karlan, D., & Yin, W. (2006). Tying Odysseus to the mast: Evidence from a commitment savings product in the Philippines. *The Quarterly Journal of Economics, 121*, 635–672.

Ayduk, O., Mendoza-Denton, R., Mischel, W., Downey, G., Peake, P. K., ve Rodriguez, M. (2000). Regulating the interpersonal self: strategic self-regulation for coping with rejection sensitivity. *Journal of personality and social psychology, 79*(5), 776-792.

Baumeister, R. F., Tice, D. M., & Vohs, K. D. (2018). The strength model of self-regulation: Conclusions from the second decade of willpower research. *Perspectives on Psychological Science, 13*(2), 141-145.

Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2007). Self-Regulation, ego depletion, and motivation. *Social and personality psychology compass, 1*(1), 115-128.

Baumeister, R. F., Sparks, E. A., Stillman, T. F., & Vohs, K. D. (2008). Free will in consumer behavior: Self-control, ego depletion, and choice. *Journal of Consumer Psychology, 18*(1), 4-13.

Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The strength model of self-control. *Current directions in psychological science, 16*(6), 351-355.

Baumeister, R. F., & Heatherton, T. F. (1996). Self-regulation failure: An overview. *Psychological Inquiry, 7*, 1–15.

Baumeister, R. F., Heatherton, T. F., & Tice, D. M. (1994). *Losing control: How and why people fail at self-regulation*. San Diego, CA: Academic Press.

Block, J. (1996). Some jangly remarks on Baumeister and Heatherton. *Psychological Inquiry, 7*, 28–32.

Bergin, C., & Bergin, D. A. (1999). Classroom discipline that promotes self-control. *Journal of Applied Developmental Psychology, 20*(2), 189-206.

Bodrova, E., & Leong, D. J. (2005). The importance of play: Why children need to play. *Early Childhood Today, 20*(1), 6-7.

Casey, B. J., Somerville, L. H., Gotlib, I. H., Ayduk, O., Franklin, N. T., Askren, M. K., ... & Shoda, Y. (2011). Behavioral and neural correlates of delay of gratification 40 years later. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 108*(36), 14998-15003.

Cheng, E. C. K. (2011). The role of self-regulated learning in enhancing learning performance. *The International Journal of Research Review, 6*(1), 1-16.

Clarkson, J.J., Hirt, E.R., Jia, L., & Alexander, M.B. (2010). When perception is more than reality: The effects of perceived versus actual resource depletion on self-regulatory behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, *98*, 29–46.

Duckworth, A. L., Milkman, K. L., & Laibson, D. (2018). Beyond willpower: Strategies for reducing failures of self-control. *Psychological Science in the Public Interest*, *19*(3), 102-129.

Duckworth, A. L., White, R. E., Matteucci, A. J., Shearer, A., & Gross, J. J. (2016). A stitch in time: Strategic self-control in high school and college students. *Journal of educational psychology*, *108*(3), 329-341.

Duckworth, A. L., Gendler, T. S., & Gross, J. J. (2016). Situational strategies for self-control. *Perspectives on Psychological Science*, *11*(1), 35-55.

Duckworth, A. ve Gross, J. J. (2014). Self-control and grit: Related but separable determinants of success. *Current Directions in Psychological Science*, *23*(5), 319-325.

Duckworth, A. L., & Carlson, S. M. (2013). Self-regulation and school success. In B. W. Sokol, F. M. E. Grouzet & U. Muller (Eds.), *Self-regulation and autonomy: Social and developmental dimensions of human conduct* (pp. 208-230). New York, NY: Cambridge University Press.

Duckworth, A. L. (2009). Self-discipline is empowering. *Phi Delta Kappan*, *90*(7), 536.

Duckworth, A. L., & Seligman, M. E. (2006). Self-discipline gives girls the edge: Gender in self-discipline, grades, and achievement test scores. *Journal of educational psychology*, *98*(1), 198-208.

Duckworth, A. L., ve Seligman, M. E. P. (2005). Self-discipline out does IQ in predicting academic performance of adolescents. *Psychological Science*, *16*, 939–944.

Eisenberg, N., Hofer, C., Sulik, M. J., & Spinrad, T. L. (2014). Self-regulation, effortful control, and their socioemotional correlates. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of Emotion Regulation* (pp. 157-172). New York, NY: Guilford Press.

Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and build theory of positive emotions. *American Psychologist*, *56*, 218-226

Funder, D. C., Block, J. H., ve Block, J. (1983). Delay of gratification: Some longitudinal personality correlates. *Journal of personality and social psychology*, *44*(6), 1198-1213.

Gailliot, M. T., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Maner, J. K., Plant, E. A., Tice, D. M., ... & Schmeichel, B. J. (2007). Self-control relies on glucose as a limited energy source: willpower is more than a metaphor. *Journal of personality and social psychology*, *92*(2), 325-336.

Giné, X., Karlan, D., & Zinman, J. (2010). Put your money where your butt is: a commitment contract for smoking cessation. *American Economic Journal: Applied Economics*, *2*(4), 213-235.

Gross, J. J., & Duckworth, A. L. (2021). Beyond willpower. *Behavioral & Brain Sciences*, *44*, 1-3.

Haugtvedt, C. P., Herr, P. M., & Kardes, F. R. (2018). Self-Regulation: Goals, Consumption, and Choices: Kathleen D. Vohs, Roy F. Baumeister, and Dianne M. Tice. In *Handbook of Consumer Psychology* (pp. 358-375). Routledge.

Hoffer, A., & Giddings, L. (2016). Exercising willpower: Differences in willpower depletion among athletes and nonathletes. *Contemporary Economic Policy*, 34(3), 463-474.

Hung, I. W., & Labroo, A. A. (2011). From firm muscles to firm willpower: Understanding the role of embodied cognition in self-regulation. *Journal of Consumer Research*, 37(6), 1046-1064.

Job, V., Dweck, C. S., & Walton, G. M. (2010). Ego depletion—Is it all in your head? Implicit theories about willpower affect self-regulation. *Psychological Science*, 21(11), 1686-1693.

Kardaş, F. (2021). *İrade Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

King, K. M., Fleming, C. B., Monahan, K. C., & Catalano, R. F. (2011). Changes in self-control problems and attention problems during middle school predict alcohol, tobacco, and marijuana use during high school. *Psychology of Addictive Behaviors*, 25(1), 69-79.

Koca, M. (2018). *Narrative terapi temelli grupla psikolojik danışma programının ergenlerin irade ve kaygı düzeylerine etkisi* (Master's thesis, Hasan Kalyoncu University).

Kohn, A. (2008). Why self-discipline is overrated. *Phi Delta Kappan*, 90, 168-176.

Kugelman, R. (2013). Willpower. *Theory & Psychology*, 23(4), 479-498.

Kurzban, R. (2010). Does the brain consume additional glucose during self-control tasks?. *Evolutionary Psychology*, 8(2), 244-259.

May, R. (2010). *Aşk ve irade*. (Çev: Y. Namer). İstanbul: Okuyan Us Yayınları Mischel, W., Shoda, Y., & Rodriguez, M. L. (1989). Delay of gratification in children. *Science*, 244(4907), 933-938.

Mischel, W. (2014). *The Marshmallow Test: Mastering self-control*. New York, NY: Little, Brown. Mischel, W., Shoda, Y., ve Rodriguez, M. L. (1989). Delay of gratification in children. *Science*, 244(4907), 933-938.

Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belsky, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H. L., . . . Caspi, A. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 108, 2693-2698.

Muraven, M., & Slessareva, E. (2003). Mechanisms of self-control failure: Motivation and limited resources. *Personality and social psychology bulletin*, 29(7), 894-906.

Muraven, M., Shmueli, D., & Burkley, E. (2006). Conserving self-control strength. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 524-537.

Muraven, M., Collins, R. L., ShiVman, S., & Paty, J. A. (2005). Daily fluctuations in self-control demands and alcohol intake. *Psychology of Addictive Behaviors*, 19, 140-147.

Muraven, M., & Slessareva, E. (2003). Mechanism of self-control failure: Motivation and limited resource. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 894-906.

Muraven, M., Collins, R. L., & Nienhaus, K. (2002). Self-control and alcohol restraint: an initial application of the self-control strength model. *Psychology of Addictive Behaviors*, *16*, 113–120.

Muraven, M., & Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources. Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, *126*, 247–259.

Muraven, M., Tice, D. M., & Baumeister, R. F. (1998). Self-control as a limited resource: regulatory depletion patterns. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*, 774–789.

Oaten, M., & Cheng, K. (2006). Longitudinal gains in self-regulation from regular physical exercise. *British journal of health psychology*, *11*(4), 717-733.

Risemberg, R., ve Zimmerman, B. J. (1992). Self-regulated learning in gifted students. *Roeper review*, *15*(2), 98-101.

Schimmack, U. (2012). The ironic effect of significant results on the credibility of multiple-study articles. *Psychological methods*, *17*(4), 551.

Sheldon, K. M., & Lyubomirsky, S. (2006). How to increase and sustain positive emotion: The effects of expressing gratitude and visualizing best possible selves. *The journal of positive psychology*, *1*(2), 73-82.

Sievertsen, H. H., Gino, F., & Piovesan, M. (2016). Cognitive fatigue influences students' performance on standardized tests. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, *113*, 2621–2624.

Spears, D. (2011). Economic decision-making in poverty depletes behavioral control. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, *11*(1), 1-42.

Stucke, T. S., & Baumeister, R. F. (2006). Ego depletion and aggressive behavior: is the inhibition of aggression a limited resource? *European Journal of Social Psychology*, *36*, 1–13.

Şimşir, Z. (2020). *Üniversite öğrencilerinin yaşamında öz-disiplin: Azim, yaşam doyumu ve huzur bağlamında karma bir araştırma* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).

Tangney, J.P., Baumeister, R.F., & Boone, A.L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, *72*, 271–322.

Taylor, A. F., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (2002). Views of nature and self-discipline: Evidence from inner city children. *Journal of environmental psychology*, *22*(1-2), 49-63.

Tice, D. M., Baumeister, R. F., Shmueli, D., & Muraven, M. (2007). Restoring the self: Positive affect helps improve self-regulation following ego depletion. *Journal of experimental social psychology*, *43*(3), 379-384.

Tice, D. M., Bratlavsky, E., & Baumeister, R. F. (2001). Emotional distress regulation takes precedence over impulse control: If you feel bad, just do it! *Journal of Personality and Social Psychology*, *80*, 53–67.

Tsukayama, E., Toomey, S. L., Faith, M. S., & Duckworth, A. L. (2010). Self-control as a protective factor against overweight status in the transition from childhood to adolescence. *Archives of pediatrics & adolescent medicine*, 164(7), 631-635.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2022). <https://sozluk.gov.tr/> (Haziran 2022 tarihinde erişilmiştir).

Vadillo, M. A., Gold, N., & Osman, M. (2016). The bitter truth about sugar and willpower: The limited evidential value of the glucose model of ego depletion. *Psychological Science*, 27(9), 1207-1214.

Vohs, K. D., & Faber, R. J. (2007). Spent resources: self-regulatory resource availability affects impulse buying. *Journal of Consumer Research*, 33, 537-547.

Webb, T. L., & Sheeran, P. (2003). Can implementation intentions help to overcome ego-depletion?. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39(3), 279-286.

2024, 13 (3), 1392-1417 | Araştırma Makalesi

Algılanan Çevre Bilgisinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisinde Çevresel Kaygının Aracılık Rolü

Gülçin Bilgin Turna¹

Öz

Sürdürülebilir tüketim, mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını ifade etmekte olup, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030"un hedeflerinden biridir. Bireylerin sürdürülebilir bir gelecek sağlamak amacıyla tüketim alışkanlıklarını yeniden değerlendirmeleri gerekmektedir. Algılanan çevre bilgisi, bireylerin çevresel konular hakkındaki farkındalık ve bilgi düzeyini yansıtmaktadır. Çevresel kaygı, çevresel sorunların genel yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri duyulan endişe düzeyidir. Algılanan çevre bilgisinin, bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını teşvik etme potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca, çevresel kaygı düzeyi yüksek olan bireylerin, çevre dostu seçimler yapma konusunda daha motive olmaları beklenmektedir. Bu doğrultuda, algılanan çevre bilgisinin bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını nasıl etkilediği ve bu etki üzerinde çevresel kaygının aracılık rolü olup olmadığı sorusundan yola çıkarak oluşturulan anket formu, çevrimiçi ortamda katılımcılara uygulanmıştır. 343 adet geçerli anket verisi, Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analize tabi tutulmuştur. Geçerlilik analizi Doğrulamalı Faktör Analizleri (DFA), güvenilirlik düzeyleri ise Cronbach's Alpha Güvenirlilik Analizleri ile sınanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, algılanan çevre bilgisi ve çevresel kaygı, sürdürülebilir tüketim davranışını pozitif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla, çevre bilincinin ve çevresel kaygının artırılması, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının teşvik edilmesi için önemli bir strateji olabilir. Algılanan çevre bilgisinin sürdürülebilir tüketim davranışına olan etkisinde, çevresel kaygının kısmi aracılık etkisinin bulunması, bireylerin çevre konusunda bilgi sahibi olmasının, sürdürülebilir tüketim davranışlarını doğrudan etkilediği kadar, bu etkinin çevresel kaygı üzerinden de dolaylı olarak şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, çevresel bilgisi yüksek olan bireylerin, çevresel kaygıları da yüksekse, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını daha güçlü bir şekilde benimseyebileceğini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Çevre Bilgisi, Sürdürülebilir Tüketim Davranışı, Çevresel Kaygı, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Pazarlama

Bilgin Turna, Gülçin (2024). Algılanan Çevre Bilgisinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisinde Çevresel Kaygının Aracılık Rolü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1392-1417.
<https://doi.org/10.1447187>

Geliş Tarihi	04.03.2024
Kabul Tarihi	30.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doçent Doktor, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Rize, Türkiye, gulcin.turna@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1684-6548

The Mediation Role of Environmental Concern in the Effect of Perceived Environmental Knowledge on Sustainable Consumption Behavior

Gulcin Bilgin Turna¹

Abstract

Sustainable consumption refers to the efficient use of resources to meet the needs of current and future generations and is one of the goals of the "Sustainable Development Goals 2030" determined by the United Nations. Individuals need to re-evaluate their consumption habits to ensure a sustainable future. Perceived environmental knowledge reflects the level of awareness and knowledge of individuals about environmental issues. Environmental anxiety is the level of concern about the negative effects of environmental problems on the general quality of life. Perceived environmental knowledge has the potential to encourage sustainable consumption behaviors of individuals. In addition, individuals with high levels of environmental anxiety are expected to be more motivated to make environmentally friendly choices. In this context, a survey form was created based on the question of how perceived environmental knowledge affects individuals' sustainable consumption behaviors and whether environmental anxiety has a mediating role in this effect and was applied to participants in an online environment. 343 valid data were analyzed using Structural Equation Modeling (SEM). The validity analysis was tested using Confirmatory Factor Analyses (CFA), and reliability levels were assessed with Cronbach's Alpha. According to the results, perceived environmental knowledge and environmental concern positively influence sustainable consumption behavior. Therefore, increasing environmental awareness and concern may be a crucial strategy to promote sustainable consumption habits. The partial mediation effect of environmental concern on the relationship between perceived environmental knowledge and sustainable consumption behavior suggests that having environmental knowledge directly influences sustainable consumption behaviors, along with indirectly through environmental concern. This indicates individuals with high environmental knowledge and concern are more likely to strongly adopt sustainable consumption habits.

Keywords: Perceived Environmental Knowledge, Sustainable Consumption Behavior, Environmental Concern, Sustainability, Sustainable Marketing

Bilgin Turna, Gulcin (2024). The Mediation Role of Environmental Concern in the Effect of Perceived Environmental Knowledge on Sustainable Consumption Behavior, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1392-1417. <https://doi.org/itobiad.1447187>

Date of Submission	04.03.2024
Date of Acceptance	30.08.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Associate Professor, Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Rize, Türkiye, e-mail, gulcin.turna@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1684-6548

Giriş

Sürdürülebilirlik kavramı; çevresel, sosyal ve ekonomik boyuttan oluşmaktadır (Yıldız vd., 2024, s.177). Algılanan çevre bilgisi ve çevresel kaygı, çevre dostu davranışları teşvik etmek için önemli faktörler olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkileri, çevresel koruma ve sürdürülebilirlik çabalarının önemli bir bileşeni olarak giderek daha fazla araştırılmaktadır. Algılanan çevre bilgisi, bireylerin çevresel sorunlar hakkında bilgi sahibi olma düzeyini yansıtırken, çevresel kaygı ise bireylerin çevresel tehditler ve sorunlar hakkındaki endişelerini ifade etmektedir.

Sürdürülebilir yaşam, doğal kaynakların azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesini vurgulayan tüketim davranışlarını teşvik ederek, gelecek nesiller için kıt kaynaklarını korumak amacıyla çağdaş dünyanın zorunluluğudur (Gupta ve Singh, 2020, s.301). Ancak, esas olarak tüketim odaklı büyümeye dayanan dünya ekonomileri için bu oldukça karmaşıktır. Sürdürülebilir tüketim, giderek artan bir önem ve karmaşıklıkla ilgili bir endişe kaynağıdır (Kostadinova, 2016, s.224). Biswas ve Roy (2015, s.333), sürdürülebilir tüketici davranışını, doğal kaynakların azaltılmış tüketimi, yaşam tarzının değiştirilmesi ve çevre dostu ürünlerin tüketilmesi olarak açıklamışlardır.

Sürdürülebilir tüketim, yaşam tarzında değişiklik anlamına geldiğinden, bireyin kişisel değerleriyle ve yaşadığı sosyal bağlamla yakından ilişkilidir. Akran grubu etkisi, pazar etkisi ve rekabetçi fiyatlarla ürünlerin bulunabilirliği de ürün tüketimini etkiler. Martinez vd. (2015, s.2), sürdürülebilir tüketici davranışını, tüketicinin tüketiminin çevresel etkisi hakkında günlük olarak ne kadar endişeli olduğunu tanımlamışlardır. Bu, hizmetler ve ürünler konusundaki seçimlerini kritik olarak etkilemektedir. Leary'ye göre (2014, s.1953), sürdürülebilir tüketici davranışı, mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılarken, çevrenin gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini olumsuz etkilemeyen bir tür davranıştır.

Bu çalışma, algılanan çevre bilgisi ve çevresel kaygının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisini incelemesi bakımından mevcut literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Literatürde, sürdürülebilir tüketici davranışlarını tanımlarken, çevresel bilginin ve kaygının önemine değinen çalışmalar mevcuttur, ancak bu çalışmalar, genellikle bu üç faktörün etkileşimini ve çevresel kaygının aracılık rolünü kapsamlı bir şekilde incelememiştir. Literatürde çevresel kaygı, genellikle sürdürülebilir tüketim davranışlarına doğrudan etki eden bir faktör olarak ele alınmıştır. Ancak, çevresel kaygının algılanan çevre bilgisi ve sürdürülebilir tüketim davranışları arasındaki potansiyel aracılık rolü yeterince araştırılmamıştır. Bu nedenle, bu çalışma, sürdürülebilir tüketim davranışlarının karmaşık doğasını anlamaya yönelik literatürdeki bilgi boşluğunu doldurmada ve sürdürülebilirlik üzerine yapılan araştırmalarda daha bütünsel bir bakış açısının önemini vurgulamaktadır.

Çalışmada ilk olarak teorik çerçeveden bahsedilmiş, ardından yöntem, analiz ve bulgular sunulmuştur. Sonuç kısmında elde edilen bulgular yorumlanarak tartışılmış, araştırmanın kısıtlarından bahsedilerek, geleceğe yönelik birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Teorik Çerçeve

Bilgi-Tutum-Davranış Modeli (Knowledge-Attitude-Behavior Model-KAB), çevresel bilginin bireylerin tutumlarını şekillendirdiğini ve tutumların davranışa dönüştüğünü öne sürmektedir (Teo vd., 2022, s.2). Dolayısıyla, algılanan çevre bilgisi, bireylerin çevreye yönelik tutumlarını etkileyerek sürdürülebilir tüketim davranışlarına yönlendirebilmektedir. Bu model, Fishbein ve Ajzen'in (1975) Mantıklı Eylem Teorisi (Theory of Reasoned Action-TRA) ve Ajzen'in (1985) Planlı Davranış Teorisi (Theory of Planned Behavior-TPB) gibi çalışmalarından etkilenmiştir. Ancak, KAB modeli belirli bir teori yerine, çevre eğitiminde bilgi arttıkça olumlu tutumların ve buna bağlı olarak davranışların da artacağını varsayan genel bir çerçeve sunmaktadır (Hines vd., 1987, s.2). TPB'ye göre, bireylerin bir davranışta bulunma niyeti, onların tutumlarından, öznel normlardan ve algılanan davranışsal kontrolden etkilenmektedir. Dolayısıyla, çevreye ilişkin bilgi, bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarına yönelik olumlu tutum geliştirmelerine katkıda bulunarak bu davranışları gerçekleştirme niyetini artırabilir.

Değer-Tutum-Davranış Modeli (Value-Belief-Norm Theory-VBN), bireylerin temel değerleri ve çevreye ilişkin inançlarının, çevre dostu davranışları yönlendirdiğini savunmaktadır (Stern vd., 1999, s.81). Bu model, bireylerin temel değerleri ve çevreye ilişkin inançlarının, çevre dostu davranışları yönlendirdiğini savunmaktadır. Algılanan çevre bilgisi, bireylerin çevreye yönelik tutumlarını ve inançlarını etkileyerek sürdürülebilir tüketim davranışlarını artırabilir.

Birçok tüketici, çevre konusunda sorumlu davranışları için yeterli çevresel bilgiye sahip değildir. Çevresel endişe ve bilgi, bireylerin sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunan temel ekosistemlerle olan değerlerini etkilemektedir (Taufique vd., 2016, s.40). Tüketicilerin çevresel endişe ve bilgileri, çevre dostu ürünler, araçlar ve uygulamalar satın alma isteklerini etkilemektedir (Wang vd., 2017, s.1001). Ekolojik sürdürülebilir ürünlere yönelik yüksek farkındalığı olan tüketicilerin, yeşil pazarlama ve ekolojik sürdürülebilir ürünler hakkında güçlü ve olumlu bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir (Osman vd., 2016, s.429; Lavuri ve Susandy, 2020, s.175). Dolayısıyla mevcut literatür, çevresel bilginin tüketicilerin satın alma niyetlerine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ve sürdürülebilir tüketim davranışı ile olumlu bir ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda H1 aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H1: Algılanan çevre bilgisinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Yeni Çevre Paradigması (New Ecological Paradigm-NEP), çevresel tutumları ölçmek amacıyla geliştirilen bir çerçevedir. NEP, insan-merkezli dünya görüşüne karşı ekosistem-merkezli yaklaşımı savunur. Bu paradigma, bireylerin çevreye yönelik tutumlarını, çevresel sorunları nasıl algıladıklarını ve doğa ile insan arasındaki ilişkileri nasıl gördüklerini anlamak için kullanılmaktadır (Dunlap ve Liere, 1978, s.11). NEP, çevresel sorunların insan davranışlarından kaynaklandığını ve bu sorunların çözümünde ekosentrik bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Çevreye dair bilgi ve farkındalığın, bireylerin çevreye yönelik tutumlarını ve kaygılarını nasıl etkilediğini açıklamada kullanılmaktadır.

Normatif Etki Modeli (Norm Activation Model-NAM) modeli, Schwartz (1977) tarafından geliştirilmiş olup, bireylerin başkalarına yararlı davranışlarını açıklamak için kullanılmaktadır. Çevresel kaygı, bireylerin çevreye yönelik sorumluluk hissetmelerine

ve buna uygun davranışlar sergilemelerine yol açabilir. Dolayısıyla, sürdürülebilir tüketim davranışları, bu sorumluluk duygusunun bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Çevresel kaygı taşıyan tüketiciler, herhangi bir ekolojik yönü zarar verebilecek ürünlerden uzak dururlar, çevreye fayda sağlamak amacıyla çevre dostu ürünler, uygulamalar ve araçlar satın alırlar (Jaiswal ve Kant, 2018, s.60; Paul vd., 2016, s.123; Prakash ve Pathak, 2017, s.114). Çevresel kaygı ile sürdürülebilir tüketim arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır (Anbukarasi ve Dheivanai, 2017, s.45). Tüketici bilgisi, sosyal değerler ve çevresel değerler, tüketici tercihini olumlu yönde etkilemektedir (Khan ve Mohsin, 2017, s.65) ve çevre bilgisi ve kaygısının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır (Yadav ve Pathak, 2016, s.732). Bu doğrultuda H2 ve H3 aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H2: Algılanan çevre bilgisinin çevresel kaygı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Çevresel kaygının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Yue vd., (2020, s.1) Çin’de çevresel sorumluluğunun yeşil tüketim davranışı üzerindeki etkisini ve bu etkide çevresel kaygı ve fiyat duyarlılığının aracılık rolünü incelemiştir. Elde ettikleri sonuca göre, çevresel kaygının bu ilişkide kısmi aracılık etkisi olurken, fiyat duyarlılığının negatif yönde bir aracılık rolü bulunmaktadır. Bu araştırmanın bulguları, müşterilerin çevresel tutumlarının yeşil ürünlere ve çevresel kaygılara yönelik önemli ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Esmailpour ve Bahmiary (2017, s.297) yaptıkları çalışmada, tüketicilerin çevresel tutumlarının yeşil ürün satın almalarında çevresel kaygının aracılık etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Koçer ve Delice (2016, s.112), yeşil reklamlara yönelik olumlu tutumların çevresel duyarlılığı etkilediği ve yeşil reklamlara yönelik tutumlar ile çevresel duyarlılık arasındaki ilişkide çevresel kaygının aracılık rolü olduğunu tespit etmiştir. Saritaş’a göre (2018, s.47) çevresel kaygının, yeşil satın alma davranışı ile algılanan tüketici faaliyeti arasında kısmi aracılık rolüne sahiptir. Akdoğan vd., (2020, s.95) algılanan tüketici etkililiğinin ekolojik bilinçli tüketici davranışı üzerinde etkisine çevresel kaygının kısmi olarak aracılık yaptığını tespit etmiştir. Bu bilgiler ışığında, H4 oluşturulmuştur:

H4: Algılanan çevre bilgisinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü vardır.

Yöntem

Araştırmada ölçme aracı olarak anket yöntemi benimsenmiştir. Anket formunda, algılanan çevre bilgisi ölçeği ve çevresel kaygı ölçeği (Öğüt, 2021, s.52), “hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum” olmak üzere 5li Likert ölçeği şeklinde düzenlenmiştir. Sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğinde (Doğan vd., 2015, s.674) alt boyutlar mevcuttur: çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik. Bu sorular, “hiçbir zaman, nadiren, bazen, çoğunlukla, her zaman” olmak üzere, 5li Likert ölçeği şeklinde düzenlenmiştir. Ölçek maddeleri aşağıdaki gibidir:

Algılanan Çevre Bilgisi Ölçeği (AÇB):

AÇB1: Çevreye ilişkin konularda bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum.

AÇB2: Geri dönüşüm hakkında, ortalama bir insandan daha çok şey biliyorum.

AÇB3: Katı atık miktarını azaltan ürünleri ve paketleri nasıl seçeceğimi biliyorum.

AÇB4: Ürün ambalajlarındaki çevre ile ilgili terimleri ve sembolleri anlayabiliyorum.

AÇB5: Çevreye duyarlı ürünler ve ambalajlar satın aldığımı düşünüyorum.

Çevresel Kaygı Ölçeği (ÇK):

ÇK1: Çevre kalitesinin bozulmasından endişe ediyorum.

ÇK2: Çevresel konular en büyük endişemdir.

ÇK3: Çevrenin korunmasına ilişkin konularda duygusal olarak hassasımdır.

ÇK4: Çevre kalitesinin nasıl iyileştirilebileceğine dair konulara kafa yorarım.

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği:

-Çevre Duyarlılığı Ölçeği (ÇD):

ÇD1: Deterjan, şampuan gibi temizlik ürünlerinden çevreye daha az zarar verenleri satın alırım.

ÇD2: Doğal materyaller kullanılarak üretilmiş giysileri satın alırım.

ÇD3: Çevresel sorumluluğu destekleyen firmaların ürünlerini satın alırım.

ÇD4: Doğada çözülebilir ambalajlı ürünleri satın alırım.

ÇD5: Aile bireylerimi ve arkadaşlarımı çevreye zarar verecek ürünleri almamak için ikna ederim.

-İhtiyaç Dışı Satın Alma Ölçeği (İDSA):

İDSA1: Cep telefonu vb. teknolojik aletleri ihtiyaç duymadığım halde yenileri ile değiştiririm.

İDSA2: İhtiyacım olmasa da yeni giysiler alırım.

İDSA3: Alışveriş yaparken listemde olmayan ürünleri de satın alırım.

İDSA4: Yeni çıkan bir ürünü, bende benzeri olsa da satın alırım.

İDSA5: Yiyecek içecek ürünlerinden ihtiyacım olmayanları da satın alırım.

-Tasarruf Ölçeği (T):

T1: Enerji tasarrufu sağlayan beyaz eşyaları satın alırım.

T2: Diğerlerine göre daha az elektrik harcayan elektronik cihazları satın alırım.

T3: Elektronik ürünler satın alırken elektrik tüketim miktarlarına dikkat ederim.

T4: Evde tasarruflu ampuller kullanırım.

-Yeniden Kullanılabilirlik Ölçeği (YK):

YK1: Karton, teneke ve cam gibi ürünlerin ambalajlarını atmak yerine tekrar değerlendiririm.

YK2: İhtiyacım olduğunda az kullanılmış ürünleri kiralar ya da ödünç alırım. (kitap vb.)

YK3: Kullanılmış kağıtları not tutma vb. işlerde yeniden değerlendiririm.

Araştırmanın evrenini 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Türkiye’de 18 yaş ve üzeri nüfus yaklaşık olarak 67 milyon kişidir. Bu bilgi, Türkiye'nin toplam nüfusunun 86 milyonun üzerinde olduğu ve bu nüfusun yaklaşık %77'sinin 18 yaş ve üzeri olduğu

tahminlerine dayanmaktadır (World Population Review, 2024). Çıngı'ya göre (1994, s.25), %5 güven aralığında, evren 500.000 kişi ve üzerinde ise 384 örneklem yeterlidir. Google Forms üzerinde oluşturulan araştırma anketini, kolayda örneklem yöntemiyle (email ve Whatsapp uygulaması üzerinden anket linki paylaşarak), 2023 yılı Ekim ayında çevrimiçi ortamda 363 katılımcı doldurmuştur. Bu tür yöntemlerde, özellikle büyük bir evrende her zaman ideal örneklem büyüklüğüne ulaşmak mümkün olmayabilmektedir. Katılımcıların anketi doldurması gönüllülük esasına dayandığı için katılım oranları üzerinde tam kontrol sağlanamamaktadır. Ancak, elde edilen 363 katılımcı sayısı, Çıngı'nın önerdiği örneklem büyüklüğüne oldukça yakındır. Toplanan 363 adet anketten elde edilen verilerin Z-skor analizlerinde, 20 adet gözlemin uç değer (sapkın değer) oluşturduğu belirlenmiştir. Uç değerlerin analiz sonuçlarını çarpıtma olasılığı göz önüne alındığında, Tabachnick ve Fidell'in (2013, s.489) önerisi doğrultusunda bu anketler analizden çıkarılmış ve kalan 343 anket verisi üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Bu durum, örneklem büyüklüğünün ideal sayıdan az olmasına yol açmıştır. Ancak, 343 adet anket, hâlâ analizlerin güvenilir şekilde yapılması için kabul edilebilir düzeyde olduğu, elde edilen bulguların güvenilirlik ve geçerlilik analizlerini yapmak için yeterli olduğu gözlenmiştir. Analizlerde, sonuçların istatistiksel olarak anlamlı ve geçerli olduğu tespit edildiğinden, araştırmanın pratik koşulları ve istatistiksel güvenilirlik ilkeleri göz önüne alınarak, elde edilen örneklem büyüklüğünün analizler için yeterli olduğu kabul edilmiştir.

Yapısal geçerlilikler Doğrulayıcı Faktör Analizleri (DFA), güvenilirlik düzeyleri ise Cronbach's Alpha Güvenirlik analizleri ile sınanmıştır. Yapısal Eşitlik Modelleri (DFA, Direkt Etki ve Dolaylı Etki) kullanılırken, birden fazla değişken arasındaki aracılık aynı model üzerinde inceleyebilmek amacıyla dolaylı etki modelleri kullanılmıştır.

Öncelikle, araştırmaya dâhil edilen örnekleme ait tanımlayıcı ve demografik faktörlere ait frekans analizleri, ikinci bölümde ölçek değişkenleri ve varsa alt boyutları için hesaplanan betimsel istatistikler ve normal dağılım test istatistikleri yer almaktadır. Bir sonraki bölümde değişkenler arası korelasyonel ilişkiler, korelasyon matrisi ve saçılım grafikleri ile incelenmiştir. Normal dağılım test istatistikleri incelendiğinde değişkenlerin normale yakın dağıldıkları (manidar bir çarpıklık ve basıklık olmadığı) görüldüğünden bir sonraki kısımda normal dağılan veriler için önerilen ve mevcut koşullarda daha güvenilir oldukları bilinen parametrik test tekniklerinden faydalanarak araştırma hipotezleri sınanmıştır.

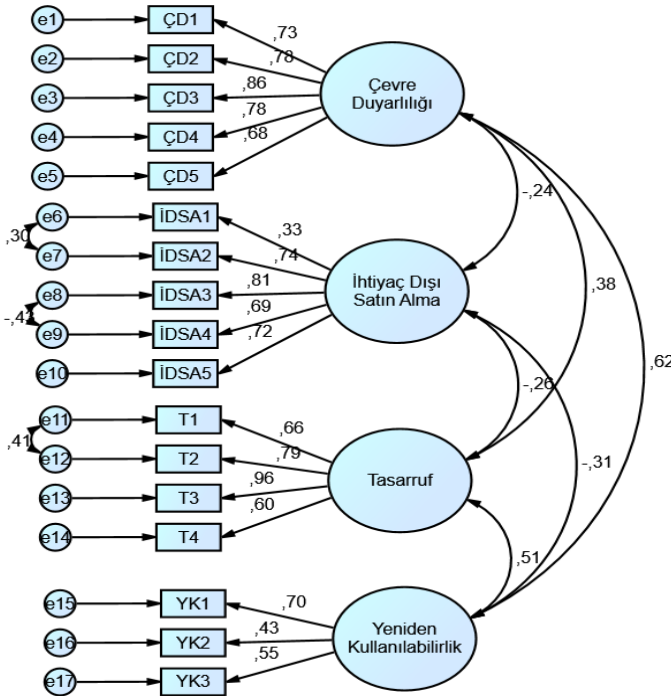
Araştırmada yer alan ilk üç hipotez sürekli değişkenler olan ölçek ve alt boyutları arasındaki direkt ilişkiler, dördüncü hipotez ise aracı ilişki incelemesi içermektedir. Sürekli değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla sunduğu bazı avantajlar nedeniyle Yapısal Eşitlik Modellerinden (YEM) faydalanılmıştır. YEM analizinin birçok avantajı olmakla beraber mevcut araştırma için birden fazla bağımlı değişkenin aynı modelde yer alabilmesi, gizil yapılar ile gözlenen yapılar arasındaki ilişkilerin faktör modelleri (DFA) sayesinde modellenebilmesi ve aracılık modellerinde dolaylı etkilerin modern yöntem ile incelenebilmesi olarak sıralanabilir.

Aracı etki kavramı literatüre Baron ve Kenny (1986, s.1174) tarafından kazandırılmıştır. Aracı etkiyi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin nasıl ve neden ortaya çıktığını açıklamak üzere bir dizi istatistiksel analizi içeren bir mekanizma olarak öne sürmüşlerdir. İlk aşamada bağımlı ve bağımsız değişkeni ikinci aşamada bağımlı ve bağımsız değişkenler ile aracı değişkeni de içeren iki adet regresyon analizi bulgularının

değerlendirilmesi ve karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Hayes (2018: 53) dolaylı etki katsayısının hesaplanması ve söz konusu katsayıdan çıkarımlar yapılmasına dayalı “modern aracılık etki analizi” olarak adlandırılan bir yöntem geliştirmiştir. Söz konusu yöntemde dolaylı etki katsayısının anlamlılığı Bootstrap yöntemiyle binlerce kez yinelenen örneklemelerden elde edilen güven aralıkları ile denetlenmekte ve Sobel testinin katı ve asimetrik dirençsizlik özelliklerine bir çözüm getirmektedir. Modern aracılık analizinde aracılık ilişkisinde etkin ve tutarlı tahmin için en az 2000 yeniden örnekleme ile “bootstrapping” yapılması tavsiye edilmektedir (DiCiccio ve Efron, 1996, s.190).

Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Sürdürülebilir Tüketim Davranışları ölçeğine uygulan DFA’da tüm maddelere ait yol katsayılarının %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve standartlaştırılmış yol katsayılarının 2 tanesi dışında tamamının 0,5’ten büyük olduğu görülmüştür. Ölçek için model uyum indeksleri ile modifikasyonlar eş zamanlı incelenerek 3 adet modifikasyon sonrasında uyum indekslerinin en azından kabul uyuma ve hatta bir kısmının ise mükemmel uyuma işaret ettikleri görülmüştür. Diğer yandan güvenilirlik analizi bulgularının da kabul edilebilir üzeri güvenilirliğe işaret etmesi sonucunda yol katsayısı 0,5’in altında kalan maddelerin ölçekten çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Şekil 1. Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği DFA Şeması

Şekil 1’de DFA analizi standartlaştırılmış yol katsayıları verilmiştir. Görüldüğü üzere İDSA1 ve YK2 maddelerine ait standartlaştırılmış yol katsayıları %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fakat 0,5’in altındadır. Her ne kadar söz konusu standartlaştırılmış yol katsayılarının 0,5’in üzerinde olması arzu edilir bir bulgu olsa da

gerek model uyum indekslerinin kabul edilebilir ve üzeri uyuma işaret etmesi ve faktör güvenilirliklerinin yüksek olması sebebiyle, İDSA1 ve YK2 maddelerinin ölçekte kalmasına karar verilmiştir.

Tablo 1’de model uyum indeksleri incelendiğinde Ki-Kare istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir ($\chi^2(110)=208.438, p<0.05$). Evren kovaryansı ile örneklem kovaryans eşitliğini sınanan söz konusu istatistiğın anlamsız olması (teorik model ile yapısal modelin uyumlu olması) arzu edilir bir durum olmasına rağmen Ki-Kare test istatistiğinin örneklem ve madde sayısına bağımlı bir istatistik olması sebebiyle araştırmacılar Ki-Kare serbestlik derecesi oranının daha tutarlı bir gösterge olduğunu ifade etmektedir (Gürbüz, 2021). Ki-Kare serbestlik derecesi oranı incelendiğinde ise mükemmel model uyumuna işaret ettiği görülmektedir ($\chi^2/S.D=1.895<2$). Diğer model uyum indeksleri incelendiğinde; GFI, RFI, NFI, TLI ve RMSEA istatistiklerinin kabul edilebilir, AGFI ve CFI istatistiklerinin ise mükemmel model uyumuna işaret ettiği görülmektedir (Kline, 2010).

Tablo 1. Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Ölçeği DFA Bulguları

Madde	Faktör	β	Std. β	S.H	t	p	r
ÇD5		1.000	0.685	-	-	-	
ÇD4	Çevre Duyarlılığı	0.976	0.783	0.076	12.889*	[0.000]	0.872
ÇD3		1.131	0.858	0.082	13.854*	[0.000]	
ÇD2		1.128	0.776	0.088	12.787*	[0.000]	
ÇD1		0.996	0.726	0.083	12.056*	[0.000]	
İDSA5		1.000	0.720	-	-	-	
İDSA4	İhtiyaç Dışı Satın Alma	0.797	0.692	0.077	10.288*	[0.000]	0.782
İDSA3		1.190	0.806	0.101	11.810*	[0.000]	
İDSA2		1.093	0.738	0.086	12.680*	[0.000]	
İDSA1		0.493	0.325	0.088	5.568*	[0.000]	
T4		1.000	0.599	-	-	-	
T3	Tasarruf	2.139	0.957	0.185	11.551*	[0.000]	0.859
T2		1.738	0.794	0.151	11.504*	[0.000]	
T1		1.486	0.664	0.146	10.146*	[0.000]	
YK3	Yeniden	1.000	0.554	-	-	-	
YK2	Kullanılabilirlik	0.815	0.428	0.142	5.742*	[0.000]	0.788
YK1		k	1.376	0.700	0.187	7.364*	
Model Uyum İndeksleri							
$\chi^2(110)=208.438^*$ [0.000]	GFI=0.931	RFI=0.898	NFI=0.917	CFI=0.959			
$\chi^2/S.D=1.895$	AGFI=0.905	IFI=0.959	TLI=0.949	RMSEA=0.051			

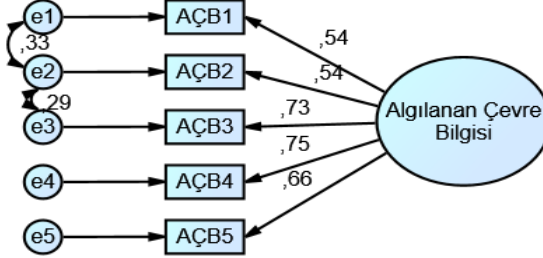
Ölçek Cronbach’s Alpha=0.723

*(%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgelemektedir. Std. β : Standartlaştırılmış yoll katsayısı, S.H: Standart Hata, r: Cronbach’s Alpha katsayısı, [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini (p) içerir.] χ^2 :Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) – her faktöre ait bir adet yoll temel olarak atanıp ve 1 katsayısı ile ağırlıklandırılmaktadır. Temel yollar değiştirilerek bulgular kontrol edilmiştir. Temel yollara ait standart hata, dolayısıyla t ve p istatistikleri hesaplanmamaktadır.

Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayıları incelendiğinde; İhtiyaç Dışı Satın Alma faktörü, Yeniden Kullanılabilirlik faktörü ve ölçek için hesaplanan katsayılar iyi derecede güvenilirliği işaret ederken, Çevre Duyarlılığı ve Tasarruf faktörleri mükemmel derecede güvenilir ölçme araçlarıdır (Özdamar, 2016). DFA ve Cronbach’s Alpha güvenilirlik analizleri birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin mevcut formu ile 4 boyut ve 17 madde ile yüksek güvenilirlikte ve yapısal olarak geçerli ölçüm yapabilecek kapasitede bir ölçme aracı olduğuna karar verilmiştir. Algılanan Çevre Bilgisi ölçeğine uygulanan DFA

analizinde ölçek maddelerinin tamamına ait yol katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve 0,5'in üzerinde olduğu görülmüştür. Model uyum indeksleri incelendiğinde 2 adet modifikasyon sonucunda tamamının mükemmel derecede uyuma işaret ettiği görülmüştür.

Şekil 2. Algılanan Çevre Bilgisi Ölçeği DFA Şeması

Şekil 2'de DFA analizi standartlaştırılmış yol katsayıları verilmiştir. Görüldüğü üzere ölçek katsayılarının tamamı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve en küçük standartlaştırılmış yol katsayısı 0,54 olarak hesaplanmıştır. Model uyum indeksleri, Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ve yol katsayısı anlamlılık ve standartlaştırılmış yol katsayısı büyüklükleri doğrultusunda ölçek dışında bırakılması gereken herhangi bir madde olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 2'de model uyum indeksleri incelendiğinde evren kovaryansı ile örneklem kovaryansının eşitliğini sınanan Ki-Kare istatistiği için sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilemediği görülmektedir ($\chi^2(03)=1.927$, $p>0.05$). Daha açık bir ifade ile teorik model ile yapısal modelin uyumlu olduğu söylenebilir. Diğer model uyum indeksleri incelendiğinde ise tamamının mükemmel uyuma işaret ettiği görülmektedir. Ölçek Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ölçeğin çok iyi düzeyde güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir. DFA ve Cronbach's Alpha güvenilirlik analizleri birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin mevcut formu ile tek boyut ve 5 madde ile yüksek güvenilirlikte ve yapısal olarak geçerli ölçüm yapabilecek kapasitede bir ölçme aracı olduğuna karar verilmiştir.

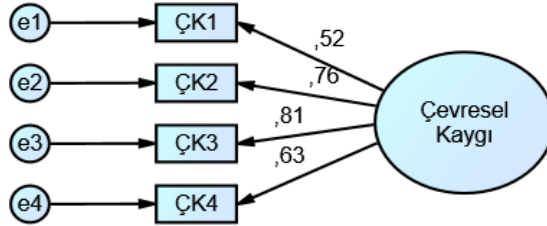
Tablo 2. Algılanan Çevre Bilgisi Ölçeği DFA Bulguları

Madde	Faktör	β	Std. β	S.H	t	p
AÇB5	Çevre Duyarlılığı	1.000	0.660	-	-	-
AÇB4		1.043	0.752	0.103	10.103*	[0.000]
AÇB3		1.077	0.730	0.108	10.000*	[0.000]
AÇB2		0.614	0.539	0.079	7.791*	[0.000]
AÇB1		0.607	0.539	0.075	8.093*	[0.000]
Model Uyum İndeksleri						
$\chi^2(03)=1.927$ [0.588]	GFI=0.998	RFI=0.988	NFI=0.996	CFI=0.999		
$\chi^2/S.D=0.642$	AGFI=0.989	IFI=0.999	TLI=0.999	RMSEA=0.000		
Ölçek Cronbach's Alpha=0.802						

*(%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgelemektedir. Std. β : Standartlaştırılmış yol katsayısı, S.H: Standart Hata, r: Cronbach's Alpha katsayısı, [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini (p) içerir.] χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) - bir adet yol temel olarak atanıp ve 1 katsayısı ile ağırlıklandırılmaktadır. Temel yollar değiştirilerek bulgular kontrol edilmiştir. Temel yollara ait standart hata,

dolayısıyla t ve p istatistikleri hesaplanmamaktadır.

Çevresel kaygı ölçeğine uygulanan DFA analizinde tüm maddelerin yol katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve 0.5'in üzerinde olduğu görülmüştür. Model uyum indeksleri incelendiğinde, modifikasyon yapılmaksızın tamamının mükemmel derecede uyuma işaret ettiği görülmüştür. Ölçek DFA şeması Şekil 3'teki gibidir.

Şekil 3. Çevresel Kaygı Ölçeği Dfa Şeması

Tablo 3'te model uyum indeksleri incelendiğinde evren kovaryansı ile örneklem kovaryansının eşitliğini sınanan Ki-Kare istatistiği için sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilemediği görülmektedir ($\chi^2(02)=0.753$, $p>0.05$). Başka bir ifade ile teorik model ile yapısal modelin uyumlu olduğu söylenebilir. Diğer model uyum indeksleri incelendiğinde ise tamamının mükemmel uyuma işaret ettiği görülmektedir. Ölçek, Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ölçeğin çok iyi düzeyde güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir. DFA ve Cronbach's Alpha güvenilirlik analizleri birlikte değerlendirildiğinde ölçeğin mevcut formu ile tek boyut ve 4 madde ile yüksek güvenilirlikte ve yapısal olarak geçerli ölçüm yapabilecek kapasitede bir ölçme aracı olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 3. Çevresel Kaygı Ölçeği DFA Bulguları

Madde	Faktör	β	Std. β	S.H	t	p
ÇK4	Çevre Duyarlılığı	1.000	0.629	-	-	-
ÇK3		1.091	0.813	0.104	10.478*	[0.000]
ÇK2		1.120	0.763	0.108	10.374*	[0.000]
ÇK1		0.523	0.518	0.066	7.886*	[0.000]
Model Uyum İndeksleri						
$\chi^2(02)=0.753$ [0.686]	GFI=0.999	RFI=0.994	NFI=0.998	CFI=0.999		
$\chi^2/S.D=0.377$	AGFI=0.994	IFI=0.999	TLI=0.999	RMSEA=0.000		
Ölçek Cronbach's Alpha=0.769						

*(%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgelemektedir. Std. β : Standartlaştırılmış yol katsayısı, S.H: Standart Hata, r: Cronbach's Alpha katsayısı, [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini (p) içerir.] χ^2 :Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) - bir adet yol temel olarak atanıp ve 1 katsayısı ile ağırlıklandırılmaktadır. Temel yollar değiştirilerek bulgular kontrol edilmiştir. Temel yollara ait standart hata, dolayısıyla t ve p istatistikleri hesaplanmamaktadır.

Hipotez Testleri

Araştırma kapsamında sınanması istenen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H1: Algılanan çevre bilgisinin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H1,a: Algılanan çevre bilgisinin çevre duyarlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H1,b: Algılanan çevre bilgisinin ihtiyaç dışı satın alma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H1,c: Algılanan çevre bilgisinin tasarruf üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H1,d: Algılanan çevre bilgisinin yeniden kullanılabilirlik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Algılanan çevre bilgisinin çevresel kaygı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Çevresel kaygının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3,a: Çevresel kaygının çevre duyarlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3,b: Çevresel kaygının ihtiyaç dışı satın alma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3,c: Çevresel kaygının tasarruf üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H3,d: Çevresel kaygının yeniden kullanılabilirlik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

H4: Algılanan çevre bilgisinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü vardır.

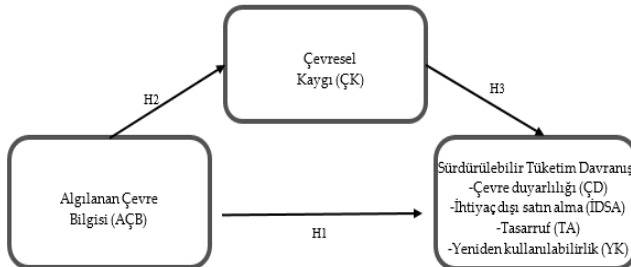
H4,a: Algılanan çevre bilgisinin çevre duyarlılığı üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü vardır.

H4,b: Algılanan çevre bilgisinin ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü vardır.

H4,c: Algılanan çevre bilgisinin tasarruf üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü vardır.

H4,d: Algılanan çevre bilgisinin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü vardır.

İstatistiksel tarama modelinde gerçekleştirilen araştırma için araştırma amaçları ve araştırma hipotezleri göz önünde bulundurulduğunda, H4 aracılık etkisi olmak üzere, araştırma modeli Şekil 4'teki gibi görselleştirilmiştir.

Şekil 4. Araştırma Modeli

Tablo 4. Demografik ve Tanımlayıcı İstatistikler

Özellik	Kategori	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	152	44.3%
	Erkek	191	55.7%
	Toplam	343	100.0%
Yaş	18-30	89	25.9%
	31-40	108	31.6%
	41-50	114	33.2%
	51 üzeri	32	9.3%
	Toplam	343	100.0%
Medeni Hal	Evli	241	70.3%
	Bekâr	102	29.7%
	Toplam	343	100.0%
Çocuk Sayısı	Yok	120	35.0%
	1 çocuk	57	16.6%
	2 çocuk	85	24.8%
	3 çocuk ve üzeri	81	23.6%
	Toplam	343	100.0%
Eğitim (mezun olduğunuz)	İlkokul	7	2.1%
	Ortaokul	10	2.9%
	Lise	82	23.9%
	Üniversite	244	71.1%
	Toplam	343	100.0%
Gelir	8.000 TL ve altı	25	7.3%
	8.001-15.000 TL	102	29.7%
	15.001-20.000 TL	102	29.8%
	20.001 TL ve üzeri	114	33.2%
	Toplam	343	100.0%
Çalışma Durumu	Çalışmıyor	80	23.3%
	Kamu çalışanı	128	37.3%
	Özel sektör çalışanı	84	24.5%
	Diğer	51	14.9%
	Toplam	343	100.0%

Tablo 4'te görüldüğü üzere, katılımcıların %55.7'si erkek, %44.3'ü kadındır. Yaş grupları arasında en büyük dilim %33.2 ile 41-50 yaş aralığına aittir. Katılımcıların %70.3'ü evli olup, %35'inin çocuğu bulunmamaktadır. Eğitim düzeyinde çoğunluk (%71.1) üniversite mezunudur. Gelir dağılımında en büyük grup %33.2 ile 20.001 TL ve üzeri gelire sahipken, %37.3'ü kamu sektöründe çalışmaktadır.

Betimsel İstatistikler ve Normal Dağılım Testleri

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutları için madde toplamlarının madde sayılarına bölünmesi ile elde edilen 1 ile 5 arasında standartlaştırılmış ölçek ve alt boyut değerlerine ait betimsel istatistikler Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5. Ölçek ve Alt Boyut Betimsel İstatistikleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Algılanan Çevre Bilgisi	343	1.600	5.000	3.692	0.679
Çevre Kaygısı	343	2.250	5.000	4.182	0.556
Çevre Duyarlılığı	343	1.000	5.000	3.263	0.796
İhtiyaç Dışı Satın Alma	343	1.000	4.000	1.931	0.735

Tablo 5 devamı

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Tasarruf	343	1.500	5.000	4.180	0.767
Yeniden Kullanılabilirlik	343	1.000	5.000	3.341	0.787

Tablo 6. Ölçek ve Alt Boyut Normal Dağılım Test İstatistikleri

Değişken	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		S	K
	W	p	D	p		
Algılanan Çevre Bilgisi	W(343)=0.100*	[0.000]	D(343)=0.972*	[0.000]	-0.394	0.459
Çevre Kaygısı	W(343)=0.121*	[0.000]	D(343)=0.950*	[0.000]	-0.533	0.111
Çevre Duyarlılığı	W(343)=0.089*	[0.000]	D(343)=0.981*	[0.000]	-0.381	0.137
İhtiyaç Dışı Satın Alma	W(343)=0.148*	[0.000]	D(343)=0.921*	[0.000]	0.889	0.281
Tasarruf	W(343)=0.165*	[0.000]	D(343)=0.874*	[0.000]	-1.180	1.362
Yeniden Kullanılabilirlik	W(343)=0.120*	[0.000]	D(343)=0.968*	[0.000]	-0.467	0.146

*(%5) anlamlılık düzeyinde anlamlılığı simgeler, W: Kolmogorov-Smirnov Normal Dağılım Test İstatistiği, D: Shapiro-Wilk Normal Dağılım Test İstatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecesini içerir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerini içerir.]

Tablo 6 incelendiğinde, tüm değişkenler için hesaplanan normal dağılım test istatistiklerinin anlamlılık değerleri göz önüne alındığında, değişkenlerin normal dağılıma uymadığı görülmektedir ($p < 0.05$). Ancak, sosyal bilimlerde ölçeklerle toplanan verilerle yapılan normal dağılım testlerinde, normal dağılımın sağlanması nadiren karşılaşılan bir durumdur. Tabachnick ve Fidell (2013), bu tür verilerde çarpıklık katsayılarının incelenmesi ve anlamlı bir çarpıklık bulunmadığında normal dağılım varsayımının geçerli kabul edilmesi gerektiğini önermektedir.

Araştırmada yer alan değişkenlerin çarpıklık katsayıları incelendiğinde, tüm değerlerin mutlak değerce 1.5'ten küçük olduğu belirlenmiştir, bu da değişkenlerin anlamlı bir çarpıklığa sahip olmadığını göstermektedir (Hair, 2013). Anlamlı bir çarpıklığın olmaması, fark analizlerinde parametrik testlerin güvenilir bir şekilde kullanılabileceğini işaret etmektedir (Karagöz, 2016). Normal dağılımın ideal koşullarında basıklık katsayısının 0 ve çarpıklık katsayısının 3 olduğu bilinmektedir. Araştırmada kullanılan analiz yazılımı, bu değerleri 0 olarak standartlaştırarak hesaplamaktadır. Değişkenlerin basıklık katsayıları incelendiğinde, tüm değerlerin 1.5'ten küçük olduğu görülmüştür. Bu durum, basıklık katsayılarının anlamlı olmadığını ve basıklığa duyarlı Yapısal Eşitlik Modeli çözümlerinde En Çok Olabilirlik yönteminin güvenilir bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Her iki durum için de parametrik test tekniklerinin kullanımı daha güvenilir sonuçlar verecektir.

Korelasyon Matrisi ve Saçılım Grafikleri

Tablo 7 incelendiğinde Algılanan Çevre Bilgisi değişkeni ile Çevre Kaygısı değişkeni arasında düşük şiddette ve pozitif ($0.300 < |RXY| < 0.500$), Çevre Duyarlılığı değişkeni arasında orta şiddette pozitif ($0.500 < |RXY| < 0.700$), İhtiyaç Dışı Satın Alma değişkeni arasında çok düşük ve negatif ($0.000 < |RXY| < 0.300$), Tasarruf değişkeni arasında çok düşük şiddette pozitif ($0.000 < |RXY| < 0.300$) ve yeniden kullanılabilirlik değişkeni arasında düşük şiddette ve pozitif ($0.300 < |RXY| < 0.500$) korelasyon ilişkileri

görülmektedir. Söz konusu korelasyon ilişkileri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$).

Tablo 7. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

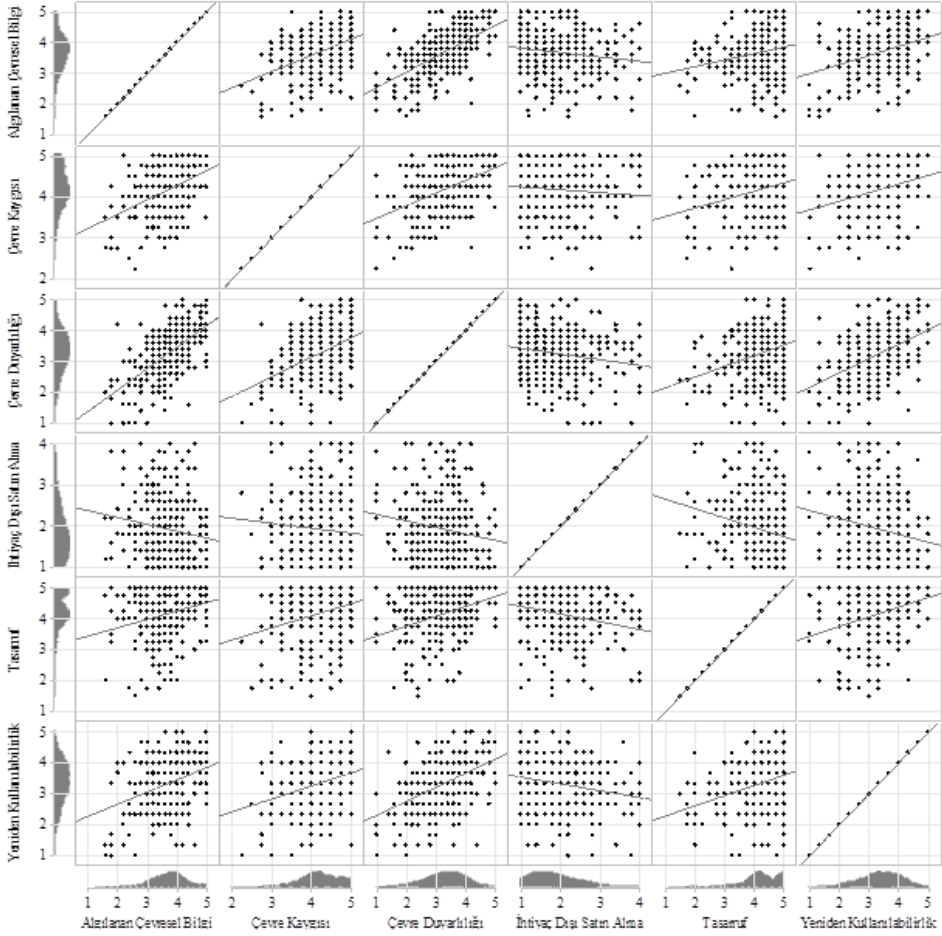
	1	2	3	4	5	6
1. Algılanan Çevre Bilgisi	1.000	0.430* [0.000]	0.593* [0.000]	-0.155* [0.004]	0.240* [0.000]	0.342* [0.000]
2. Çevre Kaygısı		1.000	0.440* [0.000]	-0.092 [0.092]	0.283* [0.000]	0.297* [0.000]
3. Çevre Duyarlılığı			1.000	-0.171* [0.002]	0.334* [0.000]	0.460* [0.000]
4. İhtiyaç Dışı Satın Alma				1.000	-0.240* [0.000]	-0.207* [0.000]
5. Tasarruf					1.000	0.323* [0.000]
6. Yeniden Kullanılabilirlik						1.000

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir]

Çevre Kaygısı değişkeni ile Çevre Duyarlılığı değişkeni arasında düşük şiddette ve pozitif ($0.300 < |RXY| < 0.500$), Tasarruf değişkeni ile çok düşük ve pozitif ($0.000 < |RXY| < 0.300$), Yeniden Kullanılabilirlik değişkeni ile değişkeni ile çok düşük şiddette ve pozitif ($0.000 < |RXY| < 0.300$) ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı korelasyon ilişkileri görülürken ($p < 0.05$), Çevre Kaygısı değişkeni ile İhtiyaç Dışı Satın Alma değişkeni arasında istatistiksel olarak önemli bir korelasyon ilişkisi görülmemiştir ($p > 0.05$).

Çevre duyarlılığı değişkeni ile İhtiyaç dışı satın alma değişkeni arasında çok düşük şiddette ve negatif ($0.000 < |RXY| < 0.300$), Tasarruf değişkeni ile düşük şiddette ve pozitif ($0.300 < |RXY| < 0.500$), Yeniden Kullanılabilirlik değişkeni ile düşük şiddette ve pozitif ($0.000 < |RXY| < 0.300$) korelasyon ilişkileri görülmektedir. İhtiyaç Dışı Satın Alma değişkeni ile Tasarruf değişkeni arasında çok düşük şiddette ve negatif ($0.000 < |RXY| < 0.300$), Yeniden Kullanılabilirlik değişkeni ile çok düşük şiddette ve negatif ($0.000 < |RXY| < 0.300$) korelasyon ilişkileri görülmektedir. Tasarruf değişkeni ile Yeniden kullanılabilirlik değişkeni arasında ise düşük şiddette pozitif bir korelasyon ilişkisi görülmektedir ($0.300 < |RXY| < 0.500$).

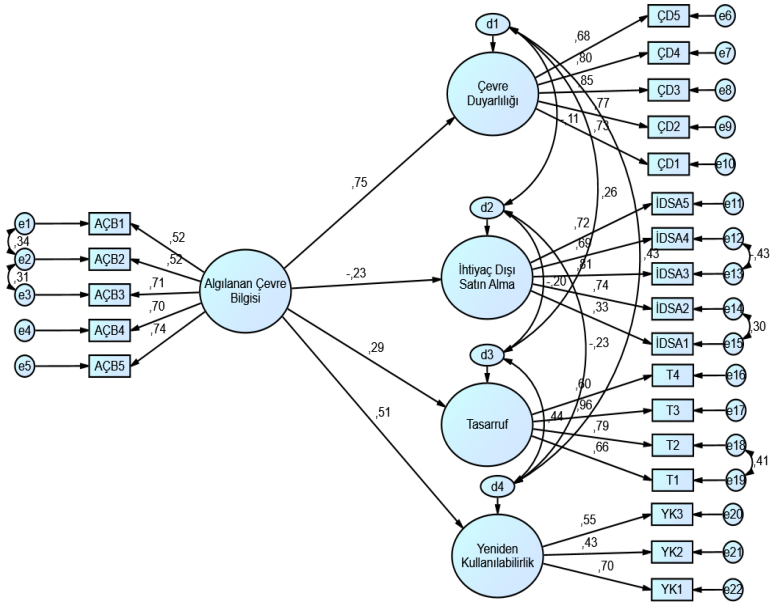
Grafik 1 incelendiğinde korelasyon analizi sırasında elde edilen bulgular ile uyumlu bir şekilde yüksek korelasyonel ilişkilerin olmadığı görülmektedir. Zira saçılım haritasında yer alan noktalar genellikle doğrusal regresyon doğrusu etrafında yoğunlaşmaktan ziyade dağılmaktadırlar. Saçılımlar birbirleri ile karşılaştırıldığında regresyon doğrusu etrafında yoğunlaşmanın en yüksek olduğu değişken çiftinin Algılanan Çevre Bilgi ile Çevre Duyarlılığı olduğu görülmektedir. Doğrusal regresyon doğrularının eğim ise korelasyon katsayısı işaretleri ile uyumludur. İhtiyaç Dışı Satın Alma değişkeni ile tüm değişkenler arasındaki saçılım grafiği doğrusal regresyon doğruları negatif eğimli iken söz konusu değişkenin diğer değişkenler ile negatif korelasyonlu olduğu görülürken diğer tüm regresyon doğruları pozitif eğimli ve söz konusu değişken çiftleri arasındaki korelasyonlar da pozitif katsayı ile tahmin edilmiştir.

Grafik 1. Değişkenler Arası Saçılım Matrisi

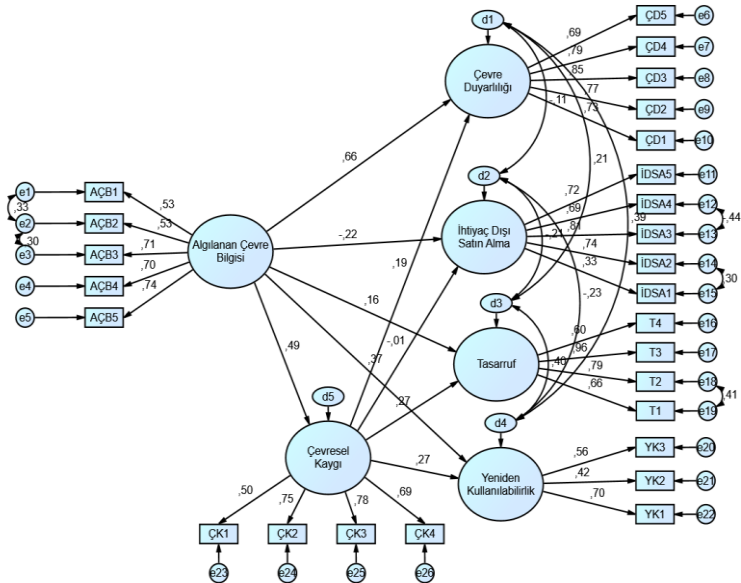
Söz konusu araştırma hipotezlerinde yer alan direkt etkilerin incelenmesi ve hem Baron ve Kenny (1986) nedensel adımlar yaklaşımı hem de Hayes (2018) modern aracılık yöntemi incelemeleri amacıyla iki adet Yapısal Eşitlik Modeli kurulmuştur. İlk Yapısal Eşitlik Modelinde Alınan Çevre Bilgisi Değişkeni dışsal değişken iken, Çevre Duyarlılığı, İhtiyaç Dışı Satın Alma, Tasarruf ve Yeniden Kullanılabilirlik değişkenleri içsel değişken olarak tanımlanmıştır. İkinci Yapısal Eşitlik Modelinde ise birinci modeldeki değişkenlere ek olarak aracı değişken Çevresel Kaygı içsel ve dışsal olarak eklenmiştir. Yapısal Eşitlik Modellerinde değişkenler için içsel ve dışsal ayrımı bulunmamaktadır. Bir kullanım avantajı olarak bir değişken birine göre içsel iken diğerine göre dışsal olabilmektedir.

Söz konusu modellere ait Yapısal Eşitlik Modeli şemaları Şekil 5'teki gibidir. Şekillerde standartlaştırılmış katsayı tahminleri yer almaktadır.

Şekil 5. Direkt ve Dolaylı Etki Modelleri Yapısal Eşitlik Modeli Şemaları

Şekil 5-A. Direkt Etki Yapısal Eşitlik Modeli Şeması

Şekil 5-B. Dolaylı Etki Yapısal Eşitlik Modeli Şeması

Şekillerde görüldüğü üzere ilk model Direkt etkileri, ikinci model ise Direkt etkiler ile aracı etkileri incelemeye olanak sağlamaktadır. Her iki modele ait bulgular Tablo 8’de raporlanmıştır.

Tablo 8. Direkt ve Dolaylı Etki Modeli Bulguları

Direkt Etki Modeli							
Dışsal	→	İçsel	β	Std. β	S.H	t	p
AÇB	→	ÇD	0.698	0.752	0.073	9.561*	[0.000]
AÇB	→	İDSA	-0.214	-0.23	0.062	-3.443*	[0.000]
AÇB	→	TA	0.168	0.295	0.039	4.35*	[0.000]
AÇB	→	YK	0.371	0.506	0.067	5.557*	[0.000]
Direkt Etki Modeli Model Uyum İndeksleri							
$\chi^2(194)=319.665*[0.000]$	GFI=0.922		RFI=0.886		NFI=0.904		CFI=0.959
$\chi^2/S.D=1.648$	AGFI=0.898		IFI=0.960		TLI=0.952		RMSEA=0.044
Dolaylı (Aracı) Etki Modeli							
Dışsal	→	İçsel	β	Std. β	S.H	t	p
AÇB	→	ÇK	0.375	0.487	0.057	6.551*	[0.000]
AÇB	→	ÇD	0.621	0.656	0.076	8.156*	[0.000]
AÇB	→	İDSA	-0.210	-0.223	0.076	-2.779*	[0.005]
AÇB	→	TA	0.092	0.16	0.043	2.159*	[0.031]
AÇB	→	YK	0.28	0.373	0.072	3.907*	[0.000]
ÇK	→	ÇD	0.234	0.19	0.077	3.048*	[0.002]
ÇK	→	İDSA	-0.014	-0.012	0.094	-0.149	[0.881]
ÇK	→	TA	0.204	0.274	0.057	3.556*	[0.000]
ÇK	→	YK	0.266	0.273	0.088	3.007*	[0.003]
Bootstrap Dolaylı Etki Bulguları							
Dolaylı Etki	β	Std. β	p	%95 A.S	%95 Ü.S		
AÇB-→ÇK→ÇD	0.088	0.093*	[0.002]	0.042	0.158		
AÇB-→ÇK→İDSA	-0.005	-0.006	[0.846]	-0.073	0.059		
AÇB-→ÇK→TA	0.077	0.133*	[0.001]	0.041	0.130		
AÇB-→ÇK→YK	0.100	0.133*	[0.003]	0.040	0.182		
Dolaylı Etki Modeli Model Uyum Endeksleri							
$\chi^2(279)=502.396*[0.000]$	GFI=0.899		RFI=0.853		NFI=0.874		CFI=0.939
$\chi^2/S.D=1.801$	AGFI=0.873		IFI=0.940		TLI=0.929		RMSEA=0.048

* (%5) anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade eder, Std. β : Standartlaştırılmış katsayı, S.H: Standart Hata, [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir] χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) %95 A.S: %95 Güven düzeyi alt güven sınırı, %95 Ü.S: %95 Güven düzeyi üst güven sınırı, Dolaylı etki katsayısı güven aralıkları 2000 adet yeniden örneklemlili Bootstrap yöntemi ile elde edilmiştir. Dolaylı etki katsayısı tamamen standartlaştırılmıştır.

Tablo 8’de direkt etki modeli için model uyum indeksleri incelendiğinde evren kovaryans matrisi ile örneklem kovaryans matrisi eşitliği hipotezinin fazla serbestlik derecelerine sahip modeller için beklendiği gibi reddedildiği görülmektedir ($\chi^2(194)=319.665$, $p<0.05$). Söz konusu modeller için daha tutarlı gösterge olan diğer model uyum indeksleri incelendiğinde ise GFI, AGFI, RFI ve NFI indekslerinin kabul edilebilir, $\chi^2/S.D$, IFI, TLI, CFI ve RMSEA indekslerinin ise mükemmel uyuma işaret ettikleri görülmektedir.

Model bulguları incelendiğinde;

Algılanan çevre bilgisi değişkeninin çevresel duyarlılık değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std. $\beta=0.752$, $p<0.05$). Diğer bir ifade ile örneklem dahilinde bireylerin çevre bilgilerine dair algılarının artması çevresel duyarlılıklarının artmasına, azalması ise azalmasına

neden olmaktadır denilebilir. Algılanan çevre bilgisi değişkeninin ihtiyaç dışı satın alma değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=-0.230, p<0.05). Algılanan çevre bilgisi değişkeninin tasarruf değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=0.295, p<0.05). Algılanan çevre bilgisi değişkeninin yeniden kullanım değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=0.506, p<0.05).

Dolaylı etki modeline dair model uyum indeksleri incelendiğinde benzer şekilde evren-örneklem kovaryanslarının eşitliği hipotezinin reddedildiği ($\chi^2(279)=502.396$, p<0.05) fakat diğer model uyum indekslerinden GFI, AGFI, RFI, NFI, TLI ve CFI indekslerinin kabul edilebilir, $\chi^2/S.D$ ve RMSEA indekslerinin ise mükemmel uyuma işaret ettiği görülmektedir.

Dolaylı etki modeli bulguları incelendiğinde;

Algılanan çevre bilgisi değişkeninin çevresel kaygı değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=0.487, p<0.05). Diğer bir ifade ile örneklem dahilinde bireylerin çevre bilgilerine dair algılarının artması çevresel kaygı düzeylerinin artmasına, azalması ise azalmasına neden olmaktadır denilebilir. Çevresel kaygı değişkeninin çevresel duyarlılık değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=0.656, p<0.05). Çevresel kaygı değişkeninin ihtiyaç dışı satın alma değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır (Std.β=-0.012, p>0.05). Çevresel kaygı değişkeninin tasarruf değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=0.274, p<0.05). Çevresel kaygı değişkeninin yeniden kullanım değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisin olduğu görülmektedir (Std.β=0.273, p<0.05).

Direkt etki modeli ve aracı etki modeli bulguları aracılık ilişkisi Baron ve Kenny (1986) nedensel adımlar yöntemi ve Hayes (2018) Modern Bootstrap yöntemleri çerçevesinde incelendiğinde;

Algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü için algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 1), algılanan çevresel bilginin çevresel kaygı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 2), çevresel kaygının çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 3) Direkt etki modelinde 0.752 olan katsayının aracı etki modelinde 0.656 olarak tahmin edildiği görülmektedir. (koşul 4) Sobel testi ise parametreler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu göstermektedir. ($z(02)=2.372$, p<0.05) Bu durumda Baron ve Kenny (1986) prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinde çevresel kaygının kısmi bir aracılık rolü olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinin bir kısmı çevresel kaygının üzerinden gerçekleşmektedir.

Algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde incelendiğinde ise tam standartlaştırılmış dolaylı etki katsayısının 0.093 olarak hesaplandığı ve %95 güven düzeyi için 2000 yeniden örnekleme ile elde edilen Bootstrap alt ve üst güven aralıklarının sıfır değerini içermediği görülmektedir (0<%95 A.S=0.042<

%95 $\dot{U}.S=0.158$). Bu durumda Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinde çevresel kaygının orta düzeyde bir aracılık rolü olduğu söylenebilir ($0.01 < c' < 0.25$). Başka bir ifade ile algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinin orta düzeyde bir kısmı çevresel kaygının üzerinden gerçekleşmektedir.

Algılanan çevresel bilginin ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü için algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 1), algılanan çevresel bilginin çevresel kaygı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 2), çevresel kaygının ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinin ise anlamsız olduğu görülmektedir (koşul 3). Bu durumda Baron ve Kenny (1986) prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolünden bahsedilememektedir.

Algılanan çevresel bilginin ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde incelendiğinde ise tam standartlaştırılmış dolaylı etki katsayısının -0.006 olarak hesaplandığı ve %95 güven düzeyi için 2000 yeniden örnekleme ile elde edilen Bootstrap alt ve üst güven aralıklarının sıfır değerini içerdiği görülmektedir (%95 $A.S=-0.076 < 0 < %95 \dot{U}.S=0.059$). Bu durumda Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin ihtiyaç dışı satın alma üzerindeki etkisinde çevresel kaygının herhangi bir aracılık rolünden bahsedilemez. Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki ve Baron ve Kenny (1986) prosesi bulgularının paralel olduğu görülmektedir.

Algılanan çevresel bilginin tasarruf üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü için algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 1), algılanan çevresel bilginin çevresel kaygı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 2), çevresel kaygının tasarruf üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 3) Direkt etki modelinde 0.295 olan katsayının aracı etki modelinde 0.274 olarak tahmin edildiği görülmektedir. (koşul 4) Sobel testi ise parametreler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu göstermektedir ($z(02)=2.942 < p < 0.05$). Bu durumda Baron ve Kenny (1986) prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin tasarruf üzerindeki etkisinde çevresel kaygının kısmi bir aracılık rolü olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile algılanan çevresel bilginin tasarruf üzerindeki etkisinin bir kısmı çevresel kaygının üzerinden gerçekleşmektedir.

Algılanan çevresel bilginin tasarruf üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde incelendiğinde ise tam standartlaştırılmış dolaylı etki katsayısının 0.133 olarak hesaplandığı ve %95 güven düzeyi için 2000 yeniden örnekleme ile elde edilen Bootstrap alt ve üst güven aralıklarının sıfır değerini içermediği görülmektedir ($0 < %95 A.S=0.041 < %95 \dot{U}.S=0.130$). Bu durumda Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin tasarruf üzerindeki etkisinde çevresel kaygının orta düzeyde bir aracılık rolü olduğu söylenebilir ($0.01 < c' < 0.25$). Başka bir ifade ile algılanan çevresel bilginin tasarruf üzerindeki etkisinin orta düzeyde bir kısmı çevresel kaygının üzerinden gerçekleşmektedir.

Algılanan çevresel bilginin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü için algılanan çevresel bilginin çevresel duyarlılık üzerindeki

etkisinin anlamlı olduğu (koşul 1), algılanan çevresel bilginin çevresel kaygı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 2), çevresel kaygının yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu (koşul 3) Direkt etki modelinde 0.506 olan katsayının aracı etki modelinde 0.273 olarak tahmin edildiği görülmektedir. (koşul 4) Sobel testi ise parametreler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu göstermektedir ($z(02)=2.661, p<0.05$). Bu durumda Baron ve Kenny (1986) prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinde çevresel kaygının kısmi bir aracılık rolü olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile algılanan çevresel bilginin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinin bir kısmı çevresel kaygının üzerinden gerçekleşmektedir.

Algılanan çevresel bilginin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde incelendiğinde ise tam standartlaştırılmış dolaylı etki katsayının 0.133 olarak hesaplandığı ve %95 güven düzeyi için 2000 yeniden örnekleme ile elde edilen Bootstrap alt ve üst güven aralıklarının sıfır değerini içermediği görülmektedir ($0<95\text{ A.S}=0.040<95\text{ Ü.S}=0.182$). Bu durumda Hayes (2018) Modern Bootstrap dolaylı etki prosesi çerçevesinde algılanan çevresel bilginin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinde çevresel kaygının orta düzeyde bir aracılık rolü olduğu söylenebilir ($0.01<c'<0.25$). Başka bir ifade ile algılanan çevresel bilginin yeniden kullanılabilirlik üzerindeki etkisinin orta düzeyde bir kısmı çevresel kaygının üzerinden gerçekleşmektedir.

Anket katılımcılarının demografik gruplar arasındaki farklılıklarının incelenmesi için Bağımsız Örneklem T-Testi ve Anova Testleri gerçekleştirilmiştir. İhtiyaç dışı satın alma değişkeni bakımından kadın (2.064 ± 0.795) ve erkek (1.825 ± 0.666) katılımcılar arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır ($t(341)=2.973, p<0.05$). Ortalamalar incelendiğinde, kadın katılımcıların ihtiyaç dışı satın alma eğilimlerinin erkek katılımcılardan daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Ayrıca, 18 ile 30 yaş arasındaki katılımcıların ihtiyaç dışı satın alma eğilimleri 41 ile 50 yaş arasındaki ve 51 ve üzeri yaş grubundaki katılımcılardan daha yüksektir.

Tasarruf değişkeni bakımından kadın (4.033 ± 0.873) ve erkek (4.297 ± 0.65) katılımcılar arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemli bir fark saptanmıştır ($t(341)=-3.109, p<0.05$). Ortalamalara göre, erkek katılımcıların tasarruf eğilimlerinin kadın katılımcılardan daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. 18-30 yaş arasındaki katılımcıların tasarruf eğilimleri diğer tüm katılımcılardan düşük düzeydedir. Ayrıca, bekâr katılımcıların ihtiyaç dışı satın alma eğilimlerinin evlilerden daha yüksek olduğu ve evli katılımcıların tasarruf eğilimlerinin bekâr katılımcılardan daha yüksek olduğu söylenebilir. Lise ve altı seviyede eğitime sahip katılımcıların tasarruf eğilimleri üniversite seviyesinde eğitime sahip katılımcılardan yüksek düzeydedir. 3 ve üzeri çocuk sahibi olan katılımcıların yeniden kullanılabilirlik konusundaki algı düzeyleri tek çocuk sahibi olanlara kıyasla daha yüksek düzeydedir.

Sonuç

Araştırma sonucunda, kadın katılımcıların ihtiyaç dışı satın alma eğilimlerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olması, cinsiyetin bu tür satın alma davranışlarında belirleyici bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Bu sonuç, Rodriguez vd. (2016) ve çalışmalarıyla paralellik göstermektedir.

18-30 yaş aralığındaki katılımcıların ihtiyaç dışı satın alma eğilimlerinin daha yüksek olması, genç tüketicilerin bu tür harcamalara daha yatkın olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Oliver Wyman'ın 2021 yılında 1138 katılımcıyla yaptığı araştırma sonucuyla benzerlik göstermektedir. Gençler, özellikle çevrimiçi ortamda alışveriş yaparken, ihtiyaçları olmayan ürünleri satın almaktadır. Ancak, genç tüketicilerin ihtiyaç dışı satın alma eğilimleri, genellikle hızlı moda, elektronik cihazlar ve diğer tüketim ürünlerinde kendini göstermektedir. Bu tür harcamalar, sık tüketilen ve hızlı bir şekilde elden çıkarılan ürünlerin çevresel etkilerini artırabilir. Yüksek tüketim, üretim ve atık süreçlerinde daha fazla doğal kaynak kullanımına ve çevreye zarar veren atıkların artmasına neden olabilir.

Bekâr katılımcıların ihtiyaç dışı satın alma eğilimlerinin evli katılımcılardan daha yüksek olduğu, evli katılımcıların ise tasarruf eğilimlerinin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, evliliğin finansal sorumlulukları artırması ve tasarruf yapma ihtiyacını tetiklemesi ile açıklanabilir. Evli bireylerin, aile düzeni ve gelecekteki güvence ihtiyacı nedeniyle daha fazla tasarruf eğiliminde oldukları söylenebilir. Erkek katılımcıların tasarruf eğilimlerinin kadın katılımcılardan daha yüksek olması, cinsiyetin tasarruf davranışlarında belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, erkeklerin finansal planlama ve birikim yapma konusunda daha dikkatli olduklarını ya da kadınların harcama eğilimlerinin daha yüksek olabileceğini düşündürülebilir. Bu bulgunun aksine, Wheeler ve Brooks (2022), Amerika'da yaptıkları çalışmada medeni durumun finansal yönetim davranışlarıyla ilişkili olmadığını tespit etmişlerdi.

Çocuk sayısı arttıkça yeniden kullanılabilirlik konusundaki algı düzeyinin de arttığı gözlemlenmiştir. Üç veya daha fazla çocuğa sahip olan katılımcılar, tek çocuklu katılımcılara göre bu konuda daha yüksek bir farkındalığa sahiptir. Bu durum, çok çocuklu ailelerin kaynaklarını daha verimli kullanma ihtiyacı duymaları ve çevresel sorumluluk konusunda daha bilinçli olmaları ile açıklanabilir.

Araştırma kapsamındaki hipotezlerin tamamının kabul edilmesi; algılanan çevre bilgisi ve çevresel kaygının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucu, çevre konularına duyarlılığın ve bilginin tüketici davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu sonuç, Chi vd., (2021) ve Testa vd., (2020) çalışmalarıyla da desteklenmiştir. Bu durum, çevre dostu ürünlerin tercih edilmesi, doğal kaynakların daha verimli kullanılması ve çevre üzerinde olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik çabaların artmasının, bireylerin çevre bilincinin ve kaygısının artmasının sonucu olarak gerçekleştiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla, algılanan çevre bilgisi ve çevresel kaygının artmasıyla birlikte, sürdürülebilir tüketim davranışlarının yaygınlaşması ve bu doğrultuda çevreye daha az zarar veren tercihlerin artması beklenmektedir. Bu nedenle, çevre bilincinin ve kaygısının artırılması, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının teşvik edilmesi için önemli bir strateji olabilir.

Toplumda çevre bilincini artırmak için eğitim ve farkındalık programları düzenlenebilir. Okullar, işyerleri, topluluk merkezleri ve medya bu tür programların düzenlenmesi için uygun platformlar olabilir. Çevre koruma kampanyaları ve etkinlikler, insanların çevre konuları hakkında daha fazla bilgi edinmelerini sağlayabilir ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını teşvik edebilir. Yeşil ürünlerin kullanımını teşvik etmek için indirimler, teşvikler ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenebilir. Yeşil etiketler ve sertifikalar, tüketicilere çevre dostu ürünleri tanımlamak ve tercih etmelerine yardımcı olabilir. Sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmek ve çevreye zararlı atıkların

azaltılmasını sağlamak için altyapı ve teknolojik gelişmelere yatırım yapılabilir. Vergi teşvikleri, düzenlemeler ve teşvik programları bu amaçla kullanılabilir.

Bu çalışmanın kısıtları arasında, araştırmanın belirli bir dönemde yapılmış olması yer almaktadır. Araştırmanın sadece belirli bir dönemde gerçekleştirilmiş olması, elde edilen sonuçların sadece o döneme özgü olabileceği anlamına gelir. Bu durum, zaman içinde değişen faktörlerin veya trendlerin dikkate alınmasını engelleyebilir ve sonuçların genelleştirilebilirliğini sınırlayabilir. Çünkü çevre bilinci ve tüketim alışkanlıkları zamanla değişebilir ve farklı dönemlerde farklılık gösterebilir. Bu nedenle, çalışmanın sadece belirli bir döneme odaklanması, sonuçların evrensel olarak geçerli olmasını sınırlayabilir. Bu kısıtı aşmak için gelecekte yapılacak çalışmaların uzun dönemli trendleri ve değişimleri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi gerekebilir. Ayrıca, çalışmanın birden fazla dönemde tekrarlanması ve sonuçların zaman içinde nasıl değiştiğinin analiz edilmesi de faydalı olabilir. Bu araştırma, Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri 343 kişinin anket verileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları, sadece bu örneklem üzerinden elde edilen sonuçları yansıtmaktadır ve Türkiye genelinde yaşayan tüm bireyleri temsil etmemektedir.

Geleceğe yönelik yapılacak akademik çalışmalar; yenilenebilir enerji teknolojileri, yeşil ürünler ve çevre dostu üretim yöntemleri gibi teknolojik yeniliklerin çevresel etkilerinin incelenmesini içerebilir. Bu çalışmalar, teknolojinin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki potansiyel etkilerinin anlaşılmasına ve gelecekteki teknolojik gelişmelerin çevre üzerindeki etkilerinin öngörülmesine yardımcı olabilir. Küresel tedarik zincirleri, uluslararası ticaret ve çevresel etkiler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar, bir ülkedeki tüketim davranışlarının diğer ülkelerdeki çevresel etkilere nasıl katkıda bulunduğunu ve küresel çevresel sürdürülebilirlik için nasıl önlemler alınabileceğine yardımcı olabilir. Toplum tabanlı çevre inisiyatiflerinin ve sivil toplum örgütlerinin etkisinin incelenmesine yönelik çalışmalar, toplumun çevresel konulardaki farkındalığını artırmak ve sürdürülebilirlik için gerekli değişiklikleri teşvik etmek için nasıl daha etkili bir şekilde kullanılabileceklerinin belirlenmesine yardımcı olabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun, 27.09.2023 Tarih, 2023/254 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. *(Recep Tayyip Erdogan University, Social and Human Sciences Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 27.09.2023, numbered 2023/254 of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Ajzen, I. (1985). From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior. In: Kuhl, J., Beckmann, J. (eds) Action Control. SSSP Springer Series in Social Psychology. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-69746-3_2.
- Akdoğan, L., Durmaz, Y., & Değirmenci, B. (2020). Algılanan Tüketici Etkililiğinin Ekolojik Bilinçli Tüketici Davranışı üzerine Etkisi: Çevresel Kaygının Aracılık Rolü. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(20), 95-117.
- Anbukarasi, M.; Dheivanai, N. (2017). An Analytical Study on Consumers' Awareness towards Green Fast Moving Consumer Goods in Coimbatore District. *International Journal of Management Studies*, 4, 44-55.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Consideration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1173-1182.
- Biswas, A. ve Roy, M. (2015). Green Products: An Exploratory Study On The Consumer Behaviour In Emerging Economies of the East. *Journal of Cleaner Production*, 87, 463-468.
- Chi, T.; Ganak, J.; Summers, L.; Adesanya, O.; McCoy, L.; Liu, H.; Tai, Y. (2021). Understanding perceived value and purchase intention toward eco-friendly athleisure apparel: Insights from US millennials. *Sustainability*, 13, 7946.
- Çıngı, H. (1994). Örneklem Kuramı. Ankara: H.Ü. Fen Fakültesi Basımevi.
- DiCiccio, T. J. ve Efron, B. (1996). Bootstrap Confidence Intervals. *Statistical Science*, 11(3), 189-228.
- Doğan, O., Bulut, Z.A., ve Çımrın, F.K. (2015). Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4), 659-678.
- Dunlap, R. E., ve Van Liere, K. D. (1978). The "New Environmental Paradigm". *The Journal of Environmental Education*, 9(4), 10-19.
- Esmailpour, M., & Bahmiary, E. (2017). Investigating the Impact of Environmental Attitude on The Decision to Purchase a Green Product with the Mediating Role of Environmental Concern and Care for Green Products. *Management & Marketing*, 12(2), 297-315.
- Gupta, K. ve Singh, N. (2020). Consumer Attitude Towards Sustainable Living in India, *Social Responsibility Journal*, doi: 10.1108/SRJ-03-2018-0081.
- Gürbüz, S. (2021). Amos ile Yapısal Eşitlik Modellemesi. Ankara: Seçkin.
- Hair, F. (2013). Multivariate Data Analysis. Pearson Education Limited.
- Hayes, A. (2018). Introduction To Mediation, Moderation And Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach. New York: The Guildford Press.
- Hines, J. M., Hungerford, H. R., & Tomera, A. N. (1987). Analysis and Synthesis of Research on Responsible Environmental Behavior: A Meta-Analysis. *The Journal of Environmental Education*, 18(2), 1-8. <https://doi.org/10.1080/00958964.1987.9943482>

Jaiswal, D. ve Kant, R. (2018). Green Purchasing Behaviour: A Conceptual Framework and Empirical Investigation of Indian Consumers. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 60-69.

Karagöz, Y. (2016). SPSS ve AMOS Uygulamalı İstatistiksel Analizler. Ankara: Nobel.

Khan, S.N. ve Mohsin, M. (2017). The Power Of Emotional Value: Exploring The Effects of Values on Green Product Consumer Choice Behavior. *Journal of Cleaner Production*, 150, 65-74.

Kline, R. (2010). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. New York: The Guilford Press.

Koçer, L.L. ve Delice, T. (2016). Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumların Çevresel Duyarlılığa Etkisi: Çevresel Kaygının Aracılık Rolü. *Humanities Sciences*, 11(2), 112-139.

Kostadinova, E. (2016). Sustainable Consumer Behavior: Literature Overview. *Economic Alternatives*, 2, 224-234.

Lavuri, R. ve Susandy, G. (2020). Green Products: Factors Exploring The Green Purchasing Behavior of South Indian Shoppers. *Indonesian Journal of Sustainability Accounting and Management*, 4(2), 174-191.

Leary, R.B., Vann, R.J., Mittelstaedt, J.D., Murphy, P.E. ve Sherry, J.F. Jr (2014). Changing The Marketplace One Behavior At A Time: Perceived Marketplace Influence And Sustainable Consumption. *Journal of Business Research*, 67(9), 1953-1958.

Martinez, C.P., Castaneda, M.G., Marte, R.B. ve Roxas, B. (2015). Effects Of Institutions On Ecological Attitudes And Behaviour Of Consumers In A Developing Asian Country: The Case Of The Philippines. *International Journal of Consumer Studies*, 39(6), 575-585.

Oliver Wyman, 2021. How Gen Z Shops and Pays, A Guide for Mechants by Beth Costa and Neeko Gardner. <https://www.oliverwyman.com/our-expertise/insights/2021/sep/how-gen-z-shops-and-pays.html>

Osman, A., Othman, Y.H., Salahudin, S.N., Abdullah, M.S. (2016). The Awareness and Implementation of Green Concepts in Marketing Mix: A Case of Malaysia. *Procedia Economics and Finance*, 35, 428-433.

Öğüt, M.H. (2021). Sürdürülebilir Tüketim Kapsamında Yeşil Satın Alma Davranışı ve Tüketici Kaynaklı Faktörlerin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Özdamar, K. (2016). Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi, IBM SPSS, IBM AMOS ve MINITAB Uygulamalı. Eskişehir: Nisan Yayın Evi.

Paul, J., Modi, A. ve Patel, J. (2016). Predicting Green Product Consumption Using Theory of Planned Behavior and Reasoned Action. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 29, 123-134.

Prakash, G. ve Pathak, P. (2017). Intention To Buy Eco-Friendly Packaged Products among Young Consumers of India: A Study on Developing Nation. *Journal of Cleaner Production*, 141, 385-393.

Rodriguez G. M. de la Luz and Saucedo S., Juana M. and Hernández B. A. and Gutiérrez O. C. (2016). Purchase Behavior Analysis to Identify Compulsive Shoppers in Saltillo, Coahuila Mexico. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3009386>.

Sarıtaş, A. (2018). Yeşil Satın Alma Davranışının Algılanan Tüketici Etkinliğine Etkisinde Çevresel Kaygının Aracılık Rolü. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 5, 47-71.

Schwartz, S. H. (1977). Normative Influences on Altruism. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, 221-279, Academic Press.

Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A., & Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human Ecology Review*, 6(2), 81-97.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics: Pearson New International Edition. Northridge: Pearson.

Taufique, K. M. R., Siwar, C., Chamhuri, N. ve Sarah, F. H. (2016). Integrating General Environmental Knowledge and Eco-Label Knowledge in Understanding Ecologically Conscious Consumer Behavior. *Procedia Economics and Finance*, 37, 39-45.

Teo, C.J.H.; Burns, S.F.; Kawabata, M. (2022). Developing Nutrition Knowledge and Attitude Measures for Athletes with the Knowledge–Attitude–Behavior Model. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 1-8.

Testa, R.; Migliore, G.; Schifani, G.; Tinebra, I.; Farina, V. (2020). Chemical–Physical, Sensory Analyses and Consumers’ Quality Perception of Local vs. Imported Loquat Fruits: A Sustainable Development Perspective. *Agronomy*, 10, 870.

Wang, Z., Zhao, C., Yin, J. ve Zhang, B. (2017). Purchasing Intentions of Chinese Citizens on New Energy Vehicles: How Should One Respond to Current Preferential Policy? *Journal of Cleaner Production*, 161, 1000-1010.

Wheeler, B.E., Brooks, C. (2023). Financial Concerns, Relationship Happiness, and Financial Management Behaviors: A Moderating Relationship Among Married and Cohabiting Respondents. *Journal of Family and Economic Issues*, 44, 325–341 (2023). <https://doi.org/10.1007/s10834-022-09824-5>

World Population Review (2024). <https://worldpopulationreview.com/countries/turkey-population> Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2024.

Yadav, R. ve Pathak, G. S. (2016). Young Consumers’ Intention Towards Buying Green Products in a Developing Nation: Extending the Theory of Planned Behavior. *Journal of Cleaner Production*, 135, 732-739.

Yıldız, O., Kelleci, A. ve Başakcı, T. (2024). Sürdürülebilir Havayollarının Tüketici Tarafından Kabulünü Etkileyen Teşvik Edici Faktörler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 174-202.

Yue, B., Sheng, G., She, S. ve Xu, J. (2020). Impact of Consumer Environmental Responsibility on Green Consumption Behavior in China: The Role of Environmental Concern and Price Sensitivity. *Sustainability*, 12(5), 2074.

2024, 13 (3), 1418-1438 | Araştırma Makalesi

Körfez Ülkelerinin Kıskaçınca Mısır İhvanı ve 3 Temmuz Darbesinin Analizi

Cemal Kazak¹

Öz

Bu çalışma 2012 yılında Mısır'da yapılan ilk bağımsız seçimlerde iktidar olmayı başaran modern Mısır'ın en tartışmalı siyasal aktörlerinden birisi olan İhvan'ı başarısızlığa götüren iç ve dış politik sebepleri ve iktidar sürecini ele almaktadır. Bu ana temanın kapsamı içerisinde bölgede önemli değişikliklere yol açması muhtemel İhvan iktidarına karşı küresel ve bölgesel güçlerin politikalarına odaklanılmıştır. Körfezin önemli aktörleri Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn gibi ülkeler İhvan'ın bölgede başarılı bir siyasi aktör olmasını engelleyerek politik sürecin dışına itilmesi yönünde hareket ederken Katar yönetimi ise Mursi'ye desteğini artırmıştır. Körfez ülkelerinin bu şekilde farklı politikalar izlemesinin nedeni neydi? Bu bağlamda seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin, 2013 yılı Temmuz ayında körfez destekli askeri darbe ile indirilmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu konunun seçilmesinde en önemli etken İhvan'ın Arap dünyasının en eski, en etkili en ve büyük İslami hareketi olmasıdır. 2011 yılında Arap Baharı ile başlayan süreci kendileri için bir fırsat olarak gören Cemiyet kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi ile 2012 yılında yapılan ilk bağımsız seçimlerde Meclisteki çoğunluğu ve Cumhurbaşkanlığını kazanmasına rağmen 1 yıl gibi kısa bir süre içinde iktidardan indirilmiştir. Uzun yıllar mevcut rejimlere karşı alternatif siyaset projesi ortaya koyan Cemiyetin bu süreci sağlıklı yürütmediği ve tarihi bir fırsatı kaçırdığını ifade etmek gerekir. Hiç şüphesiz ki küresel ve bölgesel güçlerin Cemiyete uyguladığı baskı ve çevreleme politikalarının sürecin bu şekilde sonuçlanmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Körfez Ülkeleri, Mısır, İhvan-ı Müslimin, Hürriyet ve Adalet Partisi

Kazak, Cemal (2024). Körfez Ülkelerinin Kıskaçınca Mısır İhvanı ve 3 Temmuz Darbesinin Analizi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1418-1438.
<https://doi.org/itobiad.1447987>

Geliş Tarihi	06.03.2024
Kabul Tarihi	19.08.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr, Cemal Kazak, Serbest Araştırmacı, kzk.cemal@hotmail.com, ORCID:0000-0002-7029-2905.

2024, 13 (3), 1418-1438 | Research Article

The Egyptian Brotherhood in the Grip of the Gulf Countries and Analysis of the July 3 Coup

Cemal Kazak¹

Abstract

This study analyses the internal and external political reasons that led to the failure of the Ikhwan, one of the most controversial political actors of modern Egypt, which succeeded in coming to power in the first independent elections held in Egypt in 2012. Within the scope of this main theme, it focuses on the policies of global and regional powers against the Ikhwan's rule, which is likely to lead to significant changes in the region. While countries such as Saudi Arabia, the UAE and Bahrain, important actors of the Gulf, acted to prevent the Ikhwan from becoming a successful political actor in the region and to push it out of the political process, the Qatari administration increased its support for Morsi. What was the reason for the Gulf countries to pursue such different policies? In this context, the reasons for the overthrow of the elected President Mohamed Morsi by a Gulf-backed military coup in July 2013 are emphasised. The most important factor in choosing this topic is that the Ikhwan is the oldest, most influential and largest Islamic movement in the Arab world. In 2011, the League saw the Arab Spring as an opportunity for itself and, although it won the majority in the Parliament and the Presidency of the Republic in the first independent elections held in 2012 with the Hurriyet and Justice Party it founded, it was ousted from power within a short period of one year. It must be stated that the Society, which had for many years put forward an alternative political project against the existing regimes, failed to carry out this process properly and missed a historical opportunity. Undoubtedly, we can say that the pressure and containment policies applied by global and regional powers on the League were effective in this process.

Keywords: Middle East, Gulf Countries, Egypt, Muslim Brotherhood, Freedom and Justice Party

Kazak, Cemal (2024). The Egyptian Brotherhood in the Grip of the Gulf Countries and Analysis of the July 3 Coup, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1418-1438.
<https://doi.org/itobiad.1447987>

Date of Submission	06.03.2024
Date of Acceptance	19.08.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr, Cemal Kazak, Serbest Araştırmacı, kzk.cemal@hotmail.com, ORCID:0000-0002-7029-2905.

Giriş

Osmanlı'nın Ortadoğu'dan çekilmesi beraberinde birçok problemin ortaya çıkmasına neden olurken bunun sonucu olarak ta bölgede günümüze kadar devam eden istikrarsızlık sürecini başlatmıştır. Özellikle coğrafyanın sahip olduğu yeraltı zenginlikleri bölgesel ve küresel güçlerin buraya odaklanmasına ve bölgenin emperyalist müdahalelere maruz kalmasına neden olmuştur. Osmanlı sonrası bölgede etkili olan Fransız ve İngilizlerin işgal politikalarına karşı yerli halkın örgütlenmesinde ve siyasi bilincin oluşmasında İslamcı grupların etkili olduğu görülmektedir.

Dönemin konjonktüründe İslamcı bir düşünce olarak ortaya çıkan İhvan-ı Müslimin Cemiyeti batılı nüfuzu ve kültürel işgaline karşı ahlaklı bir toplum oluşturmak amacıyla yola çıkmıştır. Asıl mesleği öğretmenlik olan Hasan el-Bennâ tarafından 1928 yılında Mısır'ın İsmâiliye şehrinde kurulan İhvan, çok kısa bir zaman içinde Mısır sosyal hayatında ve çevre ülkelerde etkili olmaya başlamıştır.

İslâm dünyasının Batı karşısında neden geri kaldığı sorusuna cevap arayan Bennâ Müslümanların kalkınmasının ancak İslami değerlere sarılma ile olacağı fikrini savunmakta idi. İslami hareket tarihinde merkezi bir rolü olan Bennâ yaşadığı dönemdeki Müslümanların problemlerine çözüm önerileri ortaya koymakla kalmamış fikirlerini hayata geçirmek için birçok seyahatler yapmış konferanslar gerçekleştirmiştir.

Temelde klasik siyasi parti anlayışına karşı olan Bennâ'nın ilk dönem izlediği yol daha çok siyasete etki edip yön verme şeklindedir. Bu sebeple Cemiyet'in ilk on yıllık süreci eğitim ve davet çalışmaları ile eğitim faaliyetleri şeklinde olmuştur. Fakat sonraki yıllarda toplumsal değişimin en önemli aşamalarından birinin siyasal iktidar olduğunun farkına varan Bennâ siyasi alana daha fazla ilgi duymaya başlamıştır. Bu sebeple Cemiyetin siyasi konulara karışmama prensibi (ikhwanwiki, 2013:12 Haziran) tüzükten çıkarılarak diğer birçok cemiyetten farklı bir misyona sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. 1942 yılında yapılan seçimlerde Bennâ İsmailiyye'den, Muhammed Nasır ise Benha'dan aday olmuş fakat Sırrı Paşa Hükümeti ve İngilizlerin baskısı sonucunda Bennâ Cemiyet adına bir takım kazanımlar elde ederek adaylıktan çekilmeyi kabul etmiştir.

Bennâ sonrası rejimin baskılarından dolayı uzun yıllar siyasi arenadan uzak duran Cemiyetin içinde 1990'lı yıllarda yeni nesil İhvan üyelerinin etkinliğinin artmaya başladığı görülmektedir. Cemiyeti siyasallaştıracağı düşüncesiyle parti kurma fikrine sıcak bakmayan yaşlı kuşak Vefd, İşçi Partisi, Liberal parti gibi farklı siyasi partilerin çatısı altında bireysel adaylarla seçimlere girmeyi tercih etmektedir. Fakat bu düşünceye içerden itirazlar gelmeye başlamış Abdulmunim Ebul Futuh, Ebul Ala Madi gibi isimler Cemiyetten ayrılarak siyasi parti kurma girişiminde bulunmuştur.

Arap Baharı sürecinde 25 Ocak devrimi ile iktidarı bırakan Hüsnü Mübarek'in ardından oluşan siyasi konjonktürde parti kurma kararını yeniden gözden geçiren Cemiyet yetkili organlarında alınan karar neticesinde Hürriyet ve Adalet Partisini kurarak Mısır siyasi hayatında yerini almıştır. Yapılan seçimlerde iktidar olmayı başaran İhvan'ın küresel ve bölgesel güçler tarafından kısıtlanarak alındığı görülmektedir. Bu bağlamda yönetim tecrübesi eksikliği ve bölgesel çevreleme politikaları İhvan'ın hedeflerini gerçekleştirme noktasında önündeki en önemli engel olmuştur.

Çalışmanın temel amacı Körfez ülkelerinin Mısır'da İhvan iktidarına karşı yaklaşımlarını ele almaktır. Bu bağlamda başta Suudi Arabistan olmak üzere körfez ülkelerinin tarihsel İhvan ilişkileri ve körfez monarşilerinin dış politika anlayışında İhvan'ın yeri incelenmiştir. Arap Baharı sonrasında Ortadoğu sosyal ve siyasi hayatında ciddi bir aktör olmaya başlayan İhvandan rahatsız olan Körfez ülkelerinin Mursi karşıtı politikaları ele alınmıştır.

Körfez ülkelerinin dış politikalarında geçmişten gelen iki temel dinamiğin etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi bölgesel güç mücadeleleri (İran etkisi) ve rejimin güvenliği meseledir. Arap baharı sürecinde yaşanan gelişmeler sonrasında ulusal güvenlikleri için ciddi tehdit algılayan körfez ülkeleri Mısır'da İhvan'ın iktidara gelmesiyle endişeye kapılmıştır. Bu gelişmeler İhvan'ın tehdit olarak algılanmasına ve cemiyete yönelik körfez ülkelerinin tavrının sertleşmesine neden olmuştur.

Körfez ülkelerinin abisi olarak kabul edilen Suud rejiminin İhvan'la mesafeli ilişkisi dönemsel olarak değişmektedir. Suud bölgesel politikaları ve ulusal güvenliği bağlamında İhvan'ı kullanılabilecek bir enstrüman olarak görmektedir. Nitekim 1960'lı yıllarda Pan-Arabist Nasır rejimine karşı İhvan'ın Suud rejimi tarafından desteklendiği görülürken konjantüre bağlı olarak Körfez savaşı ile birlikte bu durumun keskin bir şekilde İhvan karşıtlığı şeklinde değiştiği görülmektedir.

Son dönemde Ortadoğu siyasetinde belirleyici role sahip olan Körfez ülkelerinin İhvan'a yönelik politikalarını içeren akademik çalışmaların Türkiye'de görece eksik olmasından dolayı çalışmanın bir boşluğu doldurması temenni edilmektedir.

1. İhvan-ı Müslimin Cemiyeti: Doğuşu ve İdeolojisi

Ortadoğu siyasetinin önemli figürlerinden olan İhvan'ın kurucusu olan Hasan el-Bennâ Mısır'ın Buhayra vilayetine bağlı Mahmûdiye kasabasında 1906 yılında doğdu. (Mitchell.1977:16) İlk dinî eğitimini babasından alan Bennâ sırasıyla Medresetü'r-Reşâdî'd-Dîniyye'ye (Benna. 2012:15) Medresetü'l-İ'dâdî'ye ve Demenhur'daki öğretmenlik okulunun ardından Kahire'de Dâru'l-Ulûm Fakültesine gitmiştir. Sonrasında İsmâiliye şehrinde öğretmen olarak göreve başlamıştır. (Ganim. 2012:139)

Modern İslâmî Hareket tarihinde merkeze oturan bir karakter olan Bennâ yüksek İslâmî hassasiyete sahip teşkilatçı birisi olduğu kadar bir İslam davetçisi ve mürsididir". (Gannuşî. 1987:143) Güçlü bir liderlik özelliğine sahip olan Bennâ'nun genç yaşlarda gerek ülkesindeki gerekse İslam dünyasındaki sorunlarla ilgilendiği söylenebilir.

Toplumu tedrici olarak ıslah etmek isteyen Cemiyet, Osmanlının yıkılmasının ardından İslam coğrafyasında meydana gelen otorite boşluğunu doldurmak gayesiyle kurulmuştur. İlk dönem hayır cemiyeti benzeri bir görüntü veren daha çok sosyal yardım ve davet üzerine çalışmalar yürüten Cemiyet mümkün olduğunca siyasi arenadan uzak durmuştur. Zaman içinde, toplumsal dönüşümü hedefleyen bir hareketin siyasetten ayrı olamayacağını farkına varan Bennâ, siyasallaşmış İslam ideolojisinin temellerini 1938 Şubatı'nda yapılan kongrede atmıştır. (Lia. 2012:286) Bennâ'nın bu kongrede yapmış olduğu açıklamalar İhvan'ın bir hayır kurumundan daha fazla siyâsî ve milli hedefler üzerine odaklandığını, kuvvetli bir ideolojik bilince sahip olduklarını göstermektedir.

2.İhvan'ı İktidara Taşıyan Süreç: Mübarek Rejiminin Yıkılışı ve 25 Ocak Devrimi

1932'den 1952 yılına kadar İngiliz yönetimi altında meşruti monarşi ile idare edilen Mısır, Hür Subaylar darbesiyle asker kökenli devlet başkanları tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Siyasi erki elinde bulunduran askeri otoritenin sahip olduğu devletçi anlayış liberal düşünce başta olmak üzere farklı fikirleri siyasi arenadan mümkün olduğunca uzak tutmaya özen göstermiştir. 1990'lar itibarıyla ekonomik problemlerin artmaya başlamasıyla Mübarek rejiminin siyasal düzen üzerindeki baskısı artmaya başlamıştır. Özellikle İslamcı muhalefetin “terör odaklı “ iç tehdit olarak gösterilerek demokratik değerlerin askıya alınması, olağanüstü hâlin bir türlü sonlandırılmaması, muhalif siyâsî oluşumlara kendilerini ifade etme imkânının verilmemesi, hukuksuz yere soruşturmaların açılması gibi uygulamalar rejim karşıtlığının artmasında önemli etken olmuştur.

Rejimin ABD ve İsrail yanlısı dış politikanın sebep olduğu meşruiyet kaybı ve iç siyâsî ortamda gittikçe artan baskı bir başka sebeptir. (Selâme, ahewar, 2011:10 Nisan) Özellikle 2009 yılında İsrail'in Gazze saldırılarına verdiği destek halkın büyük tepkisini çekmiş birçok şehirde Mübarek karşıtı gösteriler yapılmasına sebep olmuştur. Iraktaki Amerikan işgaline, Sudanın güneyinin bölünmesine sessiz kalan Mısır rejimi Nâsır dönemindeki gibi Mısır'ın bölgede aktif bir dış politika izlemesi özlemini duyan entelektüel, bürokrat, milliyetçi kesimlerin tepkisinin artmasına yol açmıştır.

25 Ocak Devriminin birçok nedeni olmakla birlikte en önemli neden hiç şüphesiz ki gelir dağılımdaki adaletsizliğin yol açtığı ekonomik problemler ve buna bağlı olarak halkın toplumsal huzurunun her geçen gün bozulması gelmektedir. (Sâlih, almasryalyoum, 2012: 18 Şubat) Mısır devriminin “Ful Devrimi” olarak Mısır halkının en önemli gıdalarından birisi olan ve fakirliğin sembolü olan “ful” isimli bakladan almış olması bu durumun en açık göstergesidir. Bunun yanı sıra işsizlik, hükümet organlarındaki rüşvet ve yolsuzlukların yaygınlaşması, halkın geleceğe dair umutlarını söndüren bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Devrimde aktif rol oynayanların büyük bölümünün işsiz gençlerden oluşması bu durumu teyit etmektedir.

Yaklaşık 30 yıldır otoriter Hüsnü Mübarek yönetimi altında yaşayan farklı dünya görüşlerine sahip Mısır halkı, Tunus devriminden etkilenerek ilk kez kendi hür iradeleri ile değişim talebinde bulunarak Tahrir meydanını doldurmuştur. 25 Ocak 2011 yılında başlayan ve milyonlarca Mısırlının katılım sağladığı kitlesel protestolar sonuç vermiş Hüsnü Mübarek görevi bırakmak zorunda kalmıştır.

Tahrir meydanında geniş çaplı gösterilerin başlamasıyla bütün dünya İhvan'ın nasıl bir tavır takınacağını merak ederken İhvan protestolar süresince arka planda kalmayı tercih etmiş gösterilere katılım bireysel ölçekte olmuştur. Gösteriler boyunca eylemlerin tek bir örgütün tekelinde olmasının önüne geçmek için İslâmî semboller ve sloganlar kullanmaktan sakınan İhvan, ideolojik bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. (Bölme vd., 2011) İhvan'ın bu şekilde hareket etmesinde rejimin ve ordunun, gösterilerin ve protestoların İhvan tarafından organize edilen İslami bir devrim iddialarının önüne geçmek istemesi yatmaktadır.

İhvan'ın gösterilerin başlangıcında arka planda kalması devrime yeterince destek olmadığı eleştirilerinin yapılmasına neden olmuşsa da tarihteki acı tecrübeleri dikkate alındığında Cemiyetin gösterilere ihtiyatlı yaklaşımı anlaşılabilir gözükmektedir.

Nitekim rejimin göstericilerin direncinin kırılmasına yönelik manipülatif siyasi tavizlerine karşı Mısır'daki tüm siyasi grupları organize eden İhvan iktidara karşı yapılan bu gösterileri halk devrimine dönüştürmeyi başarmış ve Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesinde etkili olmuştur.

Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin ardından kurdukları Hürriyet ve Adalet Partisi ile seçimlere katılmaya karar veren İhvan, Muhammed Mursi'yi Cumhurbaşkanı adayı olarak göstermiştir. Eski rejimin temsilcisi Ahmet Şefik ile yarışan İhvan'ın adayı Muhammed Mursi oyların %51,7'sini alarak Cumhurbaşkanı olurken Şefik oyların ancak %48,3'sini alabilmiştir. (BBC, 2012:24 Haziran) Seçimler çoğunlukla asker ve bürokrasiden oluşan eski rejim yanlıları ile rejim karşıtı muhafazakâr ve İslamcı gruplar arasında bir mücadeleye sahne olmuştur. Cumhurbaşkanı seçimi sonuçlarının en dikkat çekici tarafı iki adayında aldığı oyların birbirlerine yakın olmasıdır. Oyların bir birine çok yakın olması Mısır halkının seçimlerde oldukça kararsız kaldığını göstermektedir. Sonuçlar ülke içindeki kutuplaşmanın geldiği boyutları ve iktidarı devir alacak İhvan'ın işinin çokta kolay olmadığını göstermesi açısından da önemlidir.(Allam, almasryalyoum, 2012:20 Haziran) Bu durum geçiş sürecinin sancılı olacağını göstermektedir. (Türkmen, 2013) Mısır halkı eski rejimin yeniden iktidarı ele geçirmesinden endişe duyarken İhvan'ın iktidarda nasıl bir performans ortaya koyacağından da endişe duymaktadır. Tüm bu endişelere rağmen Mısır halkı yeni dönemde İslami eğilimli siyasi bir yapı olan İhvan'a bir şans vermek istemiştir. (Semin, 2012)

3.Tarihsel Bağlamda Körfez – İhvan İlişkileri

Arap Baharı sürecinde uzmanların analizlerinde Katar haricinde hemen hemen bütün Körfez ülkelerinin İhvan'ı bir tehdit olarak algıladığı ifade edilmektedir. Dile getirilen bu iddialar gerçekten tarihsel ve siyasi bir dayanağa sahip midir? Bu bağlamda Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, BEA VE Ummandan oluşan Körfez ülkelerinin İhvan'a karşı yaklaşımları aynı olmadığı gibi Cemiyetin bu ülkelerdeki etkinliği de aynı ölçüde değildir. İhvan'ın Suud ve BEA dışındaki rejimlerle çokta olumsuz bir ilişkiye sahip olmadığı bilinmektedir.

Körfez ülkelerinin İhvan'la ilişkisini 1950'li yıllara kadar götürmek mümkündür. 1952 Hür Subaylar darbesiyle iktidarı ele geçiren Nasır, Hür Subaylara destek veren İhvan'ı kendi iktidarı açısından tehdit olarak algılamış ve Cemiyeti yasaklamıştır. Nasır'ın baskısından kaçan İhvan üyelerine ülkenin kapılarını açan Suudi Arabistan (al-Utaybiyi. 2011: 8) bu şekilde yükselen Pan-Arabizm düşüncesini ve bölgedeki Sosyalist, Cumhuriyetçi ülkeleri dengelemek istemiştir. Petrol gelirlerinin artmasıyla ekonomik anlamda zenginleşen Körfez ülkelerinin nitelikli insan gücüne olan ihtiyacı eğitimli İhvan kadroları için bir fırsat olmuştur. Özellikle başta eğitim olmak üzere yargı vb. kurumların tesisinde İhvan'ın ciddi katkılarının olduğu bilinmektedir.

Körfez denince Ortadoğu siyasetinde en etkili ülke hiç şüphesiz ki Suudi Arabistan ve BEA gelmektedir. Bu iki ülkenin İhvan politikaları birbirine benzemekte ve birbirlerini etkilemektedir. Bu nedenle çalışmamızda bu iki ülkenin İhvanla tarihsel ilişkilerine ayrı bir önem verilmiştir. Sahip olduğu güç ve ekonomik imkânlar Suudi Arabistan'ı Körfezin en önemli ülkelerinden birisi yapmaktadır. Riyad rejiminin tarihsel olarak İhvan'la ilişkisini daha çok bölgesel rekabete dayalı gelişmeler belirlemektedir. Bu bağlamda Suud hanedanlığı İhvan'ı kendisine tehdit olarak algıladığı ülkelere karşı

kullanılacak bir piyon olarak görmekte buda ikili arasındaki ilişkinin inişli-çıkışlı bir düzeyde devam etmesine neden olmaktadır. Suud'un dış politikasını etkileyen en temel parametre rejimin güvenliği ve sürekliliğidir. Bu dış politika anlayışından dolayı Suudi Arabistan yönetiminin İhvan'la ilişkisi her zaman belirli mesafe içinde olmuştur.

İhvan siyasi anlamda Suud'da düşük profilli hareket ediyor olsa da İhvan düşüncesinin yeni nesil Suud'lu ilim adamlarını etkiliyor olması rejime karşı muhalif seslerin yükselme ihtimaline sahiptir. İhvan'ın "Sahva" hareketine destek vermesi ve Kuveyt'in işgalinde yabancı askerlerin Suud'da ikametine karşı çıkması rejimi rahatsız etmiştir. Ayrıca Suud rejiminin sahip olduğu Vehhabi anlayışında (din âlimleri ile devlet adamlarının ittifakı söz konusudur) din adamları siyasi konulara karışmazken İhvan anlayışında ise İslam hayatın her alanında yer almaktadır. İhvan, Vehhabi anlayışından farklı olarak seçime dayalı yönetim sisteminin ve demokrasinin İslam'la çelişmediğini düşünmektedir. Bu anlamda kendisini İslam'ın tek uygulayıcısı olduğunu iddia eden Suud yönetiminin bu iddiasını olumsuz anlamda etkileyecektir. Vehhabilik inancını bölgede yaymak için ciddi gayret gösteren Suud, İhvan ideolojisinin küresel olarak yayılmasından endişe etmektedir. (al-Rasheed, al-monitor, 2013: 4 Haziran)

Suud'un kurucusu olarak kabul edilen Kral Abdülaziz döneminde (1932-1964) İhvan'ın Suud tarafından bir tehdit olarak algılandığı yönündedir. Bunun sebebi hiç şüphesiz ki İngiltere ve ABD ile müttefik olan Suud hanedanlığı için antiemperyalist söyleme sahip olan İhvan'ın tehdit oluşturma ihtimalidir. Petrolün sanayideki öneminin ortaya çıkması neticesinde ABD ile Suud hanedanı arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılık çerçevesinde daha da geliştiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda Suud'un önemli müttefikleri ile arasını açacak herhangi bir oluşuma imkân vermeyeceği aşikârdır. (Telci-Rakipoğlu, 2018: 143)

Kral Abdulaziz İhvan'ı rejimi için bir tehdit olarak algılamasına rağmen çok sert bir muhalif tavır da almamıştır. Kutsal topraklarda Kralın misafiri olarak en güzel şekilde ağırlanan Bennâ'nın ülkede İhvan'ın bir şubesini açarak kalıcı faaliyetler yürütme ve kurumsallaşma isteğini Kral Abdülaziz diplomatik bir dil ile "Hepimiz Müslüman Kardeşleriz"(al-Utaybi, 2013) diyerek geri çevirmiştir.

Kral Abdülaziz sonrasında tahta geçen Faysal bin Abdülaziz döneminde İhvan ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır. 1960'lı yıllarda Nasır'ın uyguladığı Pan-Arabist politikalar ile Arap dünyasında popülitesini artırması (Copeland, 1995: 86) Suudi Arabistan'ın endişelenmesine yol açmış, Kral Faysal'ı rahatsız etmiştir. İki ülkenin bölgesel rekabetinin dış politikalarının şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çözüm olarak bölgesel siyasette Nasır'ın Pan-Arabist politikalarına karşı Pan-İslamizmi aktif bir şekilde kullanarak Nasır'ı dengelemek isteyen Kral Faysal İhvan'ın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bu durum Hür Subaylar darbesine destek vermesine rağmen sonraki süreçte Nasır'la ayrı düşen ve Nasır'ın yoğun baskılarına maruz kalan Cemiyetin ayakta kalabilmek için aradığı desteği bulması anlamına geliyordu. İhvan ile Kral Faysalın karşılıklı çıkarlarının uyuşması Nasır'ın baskısından ve hapis cezalarından kaçan İhvan üyelerinin başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerine yerleşmesine etkin bir şekilde başta eğitim olmak üzere ülke siyasetinde etkili rol oynamaya başlamışlardır. (Quist, Drake, 2005: 45)

Faysal'ın İhvan'a desteğinin ardındaki bir başka neden de Cumhuriyeti bir rejim olarak benimseyen Nasır'ın bu sistemi bölgede yaygınlaştırma isteği monarşi ile yönetilen Suud hanedanlığı için ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Hiç

şüphesiz ki Suud'un İhvan'a kucak açmasının ardındaki neden Nasır'ın sosyalist-seküler (el- Feth, 1965), Arap milliyetçiliği tehdidini İhvan'ın desteği ile bertaraf etme isteğidir.

Kral Faysal döneminde İhvan ile ittifak içinde olan Suud rejiminin Faysal sonrasında dönemin değişen siyasi konjonktürüne uygun bir şekilde tutum değiştirdiği görülmektedir. Bölgede yaşanan gelişmeler ve değişen güç dengeleri Suud'un İhvan'a karşı politikalarını da etkilemiştir. 1980'lerde İran-İrak savaşında İhvan'ın ve Suud'un Irak'ı desteklemesinin ardında "ortak düşman algısı" bağlamında İran'ın mezhep temelli Şii yayılcılığının bölge açısından tehdit olarak algılanması yatmaktadır. Saddam'a verilen bu destek ile İran'ın bölgede dengelenmesi hedeflenmiştir.

Suriye'de Esed rejiminin baskıları altında zor günler geçiren İhvan'ın İran lideri Humeyni'den istediği yardımın (Goodarzi, 2009: 300) İran yönetimi tarafından reddedilerek Suriye rejimine tam destek verilmesi (Haykel, 2011:187) İhvan'ın İran'a karşı Suud ile benzer politikalar izlemesine neden olmuştur. Ayrıca Esed rejimi tarafından baskı ve katliamlara uğrayan İhvan'a destek veren Suudi Arabistan (Kirkpatrick, 2014) Hama'da İhvan üyelerine sahip çıkmış (Lefevre, 2013: 133) ülkeyi terk etmek zorunda olanlara da ev sahipliği yapmıştır. (Sunuyama, 2007: 94)

Bu durum 1990'larda Saddam rejiminin bölgede saldırgan ve yayılcı politikalar izlemeye başlamasıyla değişikliğe uğramıştır. Saddamın Kuveyt'i işgal girişimini kendi ulusal güvenliği için tehdit olarak algılayan Suudi Arabistan'ın ABD den yardım istemesi ve ABD askerlerinin ülkeye girişine izin vermeleri İhvan liderleri tarafından tepkiyle karşılanmış ve kınanmıştır. (Fandy, 2007: 48), (Gause, 2011: 20) Ülkedeki İslami kesimler ve alimler Fahd yönetimine karşı tepki göstermişler 1991 yılında Kral'a ultimatoma göndermişlerdir. (Simons, 1998: 312) Bu olayların ardından uzun süredir İhvan'la devam eden iyi ilişkiler bozulmuş Suud rejimi İhvan'dan uzaklaşmaya başlamıştır. (Murphy, 2014)

Şöyle ki Suud İçişleri bakanı Prens Nayif bin Abdülaziz İhvan'ı şer odağı olarak tanımlayan sert ifadeler kullanmış ve bölgede kötülüğün kaynağı olarak göstermiştir. (Abukhalil, 2004: 150) Bu dönemde Suud'un bu politikalarından rahatsız olan İhvan, ABD karşıtlığının etkisiyle Baasçı ve Pan-Arabist Saddamı desteklemiş (Danahar, 2013: 220) Riyad yönetimine cephe alarak bölgede Suud karşıtlığını yaymaya çalışmıştır (Fandy, 2007: 48)

İhvan'la bozulan ilişkilerin aynı şekilde Kral Abdullah'ın 2005 yılında yönetime gelmesinden sonrada devam ettiği görülmektedir. Özellikle 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap baharı süreci Suud'un İhvan'la ilişkilerinin daha da gerilmesine neden olmuştur. Arap Baharı sürecini iktidara erişme noktasında potansiyel bir fırsat olarak değerlendiren İhvan'ın girişimleri Suud'u rahatsız etmiştir. Bölgedeki bu değişimleri ve ayaklanmaları bölgesel statükoya ve milli güvenliğe zarar verebilecek meydan okumalar olarak değerlendiren Suud (Torabi, 2012: 109) bölgesel düzenin korunması yönünde politikalar geliştirerek Arap Baharı sürecinin Krallık üzerindeki olumsuz etkisini asgari düzeye indirmeye çalışmıştır.

Mısır'da Hüsnü Mübarek yönetiminin görevde kalması için destek açıklamaları yapan Suud, bu süreçte ülkesini terk etmek zorunda kalan Tunus devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Aliye sığınma hakkı vermiştir. Arap baharı sonrasında yaşanan süreçte İhvan'ın Mısır'da iktidar olmayı başarması Riyad tarafından endişe ile karşılanmıştır.

İhvan'ın BEA'de varlığı bağımsızlık öncesi döneme kadar uzanmaktadır. BEA İhvan'ın etkili isimlerinden birisi olan Muhammed er-Rükn, Cemiyetin BEA'de kurulmasında İhvan'ın Mısır ve Kuveyt tecrübelerinin etkili olduğunu ifade eder. İhvan üyelerinin spor, kültür ve hayır faaliyetleri yürüten İslah ve Toplumsal Rehberlik Kurumu Emirlikte kurdukları ilk sivil toplum kuruluşudur. Dubai Emiri Raşid Bin Mektum izniyle kurulan bu cemiyet eğitim ve hukuk alanında siyasi anlamda etkili yerlere gelmiştir (Hakala, europarl.europa, 2012: 15 Kasım) Zaman içinde Emirlik toplumunda seçkin işadamları, din adamları ve toplumun ileri gelenlerinin sempatisini ve desteğini kazanmayı başarmıştır. (Nakiydan, 2011:108) BEA gibi refah düzeyi yüksek olan bir ülkede vatandaşların çokta fazla siyasi taleplerin olmadığı bu bağlamda İslah hareketinin daha çok ekonomik olarak daha fakir ve muhafazakâr bölgelerde etkili olduğu söylenebilir.

Kuruluştaki Emirlik yöneticilerinden maddi ve manevi destek alan Cemiyet merkezini Dubai'de kurarken iki şubede Fujairah bölgesinde açmıştır. Şarja emirliği ise Arap milliyetçiliği unsurlarının daha ağır basmasından dolayı İhvan'ın burada şube açmasına izin verilmemiştir. (Nakiydan, 2011: 110) Birleşik Arap Emirlikleri siyasetinde de etkili olmaya başlayan İhvan 1971 yılında kurulan ilk hükümette Said Abdullah Selman'ın İskân Bakanı olarak atanmasını sağlamıştır. Siyasi alandaki etkisini artırarak sürdüren Cemiyet 1977 yılında Muhammed Abdurrahman el-Bekr'i Adalet bakanı, 1979 yılında yine Abdullah Selman'ın Eğitim bakanı olarak atatarak devletin eğitim kurumlarında en etkili güç haline gelmiştir. (Nakiydan, 2011: 111-113)

Cemiyetin BAE hükümetiyle 1994'te gerilmeye başlayan ilişkileri 2006'dan bu yana devlet kademesinde tasfiyelere kadar uzanan mücadele özellikle Arap isyanlarından sonra İslah Hareketi'ne karşı resmi bir tavra dönüşmüştür. Hükümet ile Cemiyetin ilk karşı karşıya gelmesi 1988 yılında İslah dergisinin 6 ay süreyle yayınlarının durdurulması ile başlamıştır. Emirliğin 90'lı yıllardan itibaren geçirdiği ekonomik ve kültürel dönüşüme paralel olarak kamu eğitiminde stratejik vizyon değişimine gitmesi Cemiyet ile hükümet yetkililerini bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. 2003 yılı itibarıyla yaklaşık 170 ihvan mensubu eğitim kurumlarından başka kurumlara nakledildi. 2003 yılında İhvan ve hükümet yetkilileri birçok kez bir araya gelmiş Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayet Cemiyet yetkililerine Örgütü fesh etmeleri kaydıyla dini davet çalışmalarına devam edebileceklerini söylemiştir. (Nakiydan, 2011:117-121)

2006 yılından itibaren Cemiyet üyelerinin devlet organlarından tasfiye edilmeye başlanması Arap Baharı sonrası süreçte daha hissedilir bir şekilde görülmeye başlanmıştır. 2009 yılında yayınlanan Wikileaks belgelerinde Şeyh Muhammed bin Zayid Nahyan'ın eğitim sisteminin hazırlanmasında İhvan ile çatışma içinde olduklarını söylemesi önemlidir. BAE Dışişleri Bakanı Şeyh Abdullah'ın "İhvan ulus devlet sınırlarını ve egemenliğini tanımayan bir örgüttür. Dolayısıyla ülkelerin içişlerine karışmak onlar için garip değil" sözleri harekete bakışı çok iyi özetlemektedir.(Salama, 2012)

Kuveytte'de BEA'deki gibi "İslah ve İrşad" ismiyle kurulan İhvan benzer şekilde eğitim ve sosyal yardım faaliyetlerinde etkili bir kurum olarak öne çıkmıştır. (Toumi, zawya, 2013: 13 Nisan) 1952 yılında ilk tohumları atılan İhvan'ın Kuveytteki sembol ismi Abdullah Ali el-Mutavva'dır.(Nakiydan, 208-210) Cemiyetin siyasi kolu ise HADES veya Anayasa Hareketi şeklinde faaliyet göstermeye başlamış (Nakiydan, 2011:208)

Finansal anlamda geniş imkânlarla sahip olan Cemiyet Irak işgaline karşı direnişte önemli rol oynamıştır. İşgalin ardından el-Hareket'ül-Düsturiyye adıyla parti kuran Cemiyet katıldığı 2005 seçimlerinde parlamentoya altı vekil sokmayı başarmıştır. İslah hareketini kendi iktidarı için bir tehdit olarak gören Sabah ailesi seçim sisteminde değişiklikler yaparak hareketi engellemeye çalışmıştır. Bu anlamda Katar hariç hemen hemen bütün Körfez monarşileri İhvan'ı rejimleri açısından bir tehdit olarak algılamaktadır. Bahreyn ve Umman gibi ülkelerin aktif Mısır politikaları olmamasından dolayı bu konulara çok fazla müdahil olmadıkları söylenebilir.

4.Arap Baharı ve Körfez Ülkelerinin Ulusal Güvenlik Algısında İhvan'ın Yeri

Arap Baharı sürecinde Körfez ülkelerinin politik davranışların temelinde güvenlik önceliği ve savunmacı aktivizmin (Erboğa, 2016:7) olduğu söylenebilir. Uzmanlara göre Körfez güvenliğinin temel dinamiğinde yönetimlerin monarşi üzerine kurulmasından dolayı rejim güvenliği, ulusal güvenlik ve ekonomik sistemin temelini oluşturması nedeniyle enerji güvenliği gelmektedir. İkinci Irak işgaline kadar ABD tarafından sağlanan güvenlik düzeninin Obama döneminde ABD'nin Körfez güvenlik garantörlüğünden kurtulmak yönünde adımlar atması Körfez ülkelerinde büyük bir travma oluşturmuştur. Özellikle ABD'nin Irak'tan çekilmesi sonucu bölgede ortaya çıkan güç boşluğu, Suud ve İran'ın bölgesel rekabeti, Yemende ortaya çıkan istikrarsızlık tehdidine karşı, KİK (Körfez İşbirliği Konseyi) üyesi ülkelerin dış politikalarında güvenlikçi ve refleksif bir yaklaşım ortaya koydukları görülmektedir.

Bu dönemde en çok merak edilen soru, özellikle BAE ve Suud'un neden İhvan hareketine karşı bu kadar katı bir tutum takındığıydı. Hiç şüphesiz ki Körfez ülkeleri Arap Baharı sürecinde dindar Arap halkına alternatif bir siyasal rejim sunma potansiyeli olan İhvan benzeri İslami grupları Körfez monarşilerinin sorgulanmasına yol açtıkları için ulusal tehdit olarak algılamakta ve ötekileştirmektedir. Bölgesel statüyü sürdürmeyi hedefleyen BEA, Suud ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerini İhvan'a karşı tavır almaya iten sebep siyasal söylem farklılığı ve İhvan'ın yönetime katılma arzusu idi. Bu bağlamda İhvan, Suud ve BEA tarafından olumlu karşılanmayan bir siyasi aktördür. Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'in Körfez ülkelerinin tutumlarının belirlenmesinde öncü rol oynadığını söylemek mümkündür. İhvan'ı bir ulusal güvenlik meselesi olarak algılayan bu ülkeler Cemiyetin kontrol altına alınarak tasfiye edilmesi yönünde girişimlerde bulunmuşlardır.

Özellikle devrim ihracından endişe duyan Körfez ülkeleri, kendi rejimlerinin meşruiyetlerinin sorgulanmasını önlemek için süreci engellemeye yönelik doğrudan müdahalelerde bulunmuşlardır. Tarihlerinde belki de ilk kez böylesine kapsamlı ve çok boyutlu bir tehditle karşı karşıya kalan Körfez ülkeleri ABD'nin bölgedeki askeri varlığını sürdürmesini ve revizyonist ülkeleri etkisizleştirecek bir yapının inşasını istemektedir.

Arap Baharı'nın en ciddi kazanımlarından biri olarak kabul edilen Mısır'da Mübarek rejiminin düşmesi ve İhvan'ın iktidarı ele alması Körfez ülkelerinin Mısır'a odaklanmasına ve İhvan'a yönelik hassasiyetin doğrudan ulusal tehdit zaviyesinden değerlendirilmesine neden olmuştur. Özellikle BAE, Arap Baharı sürecinde geniş bir tabana sahip İhvan'ın sivil bir hareket olmaktan çıkarak siyasal bir güce ve dolayısıyla rejime yönelik bir tehdit haline dönüşebileceğini kabul etmektedir. Savunmacı aktivist

politikaların bir sonucu olarak Körfez ülkeleri problemin kaynağı olarak gördükleri İhvan'ın yükselişini bir tehdit olarak algıladığından sistem dışına itilerek tasfiye edilmesine yönelik politikalar ortaya koymuştur.

Bölgesel düzenin yeniden şekillendiği bu dönemde körfez ülkelerinin yeni tehdit algılarına tepkileri de farklı olmuştur. Özellikle dış politikasında ekonomik çıkarların belirleyici olduğu BAE'nin güvenlik tehdidi olarak tanımladığı İhvan'ın Süveyş kanalı ile yeni projeler ortaya koymasından, Aden Körfezi ve Afrika'daki diğer limanları geliştirerek Dubai ve Abu Dabi'nin ikinci plana itilip önemsizleştirilmesinden endişe duymaktadır. (Rantisi-Kekilli, 2017:13)

Nitekim ABD'li Ortadoğu uzmanı Noam Chomsky'nin tespitleri de bu durumu doğrular niteliktedir. Chomsky'ye göre BAE'yi Mısır Cumhurbaşkanı Mursi'ye düşman eden ve Mursi karşıtlarını desteklemeye sebep olan konuların başında Mursi'nin Süveyş Kanalı bölgesini kalkındırma fikri gelmektedir. Bu projenin hayata geçirilmesi ekonomisi üretimden ziyade liman lojistiğine dayalı Dubai için bir felaket olacağını vurgulamıştır. Chomsky, Körfezde İran ile olası bir çatışma esnasında kapatılması mümkün olan Dubai Limanının aksine Süveyş Kanalı uluslararası stratejik bir öneme sahip olduğunu dile getirmiştir. (Chomsky, al-Asr, 2017: 10 Ocak)

Özellikle BAE ve Suud, 2011 sonrasında bölgedeki krizlerde taraf olan bir dış politika ortaya koyarken özellikle İhvan'ın etkili olduğu ülkelerde karşı devrim hareketlerini desteklemiştir. Bu durumdan rahatsızlığını dile getiren Tunus eski Cumhurbaşkanı Munsif Marzuki BAE'nin Arap halklarının iradesinin karşısında olduğunu iddia ederek "karşı devrim yapmak istediğini ve darbecileri finanse ettiğini" söylemiştir. (Merzuki, France 24, 2016: 22 Ocak)

Açık bir şekilde görülmektedir ki Körfez ülkeleri bir taraftan karşı karşıya oldukları güvenlik problemlerine neden olan tehditleri yok etmeye çalışırken diğer taraftan İhvan'a karşı yürütülen politikaların Ortadoğu ülkelerinde uygulanmasına yönelik bölgesel bir düzene dönüştürme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Arap Baharı sürecinde İhvan benzeri siyasi aktörleri destekleyen Katar ile diğer Körfez ülkelerinin sık sık karşı karşıya geldiğini söylemek mümkündür. Katar, Arap devrimlerinin yaşandığı birçok ülkede BAE ve onu destekleyen ülkeleri kısmen dengelemeyi başarmış ve Abu Dabi'nin dış politika hedeflerinin bölgede bir siyasi düzen oluşturmasına engel olmuştur.

5.Körfez Ülkelerinin Kısılcında İhvan ve 3 Temmuz Darbesi

Ortadoğu'nun en eski toplumsal hareketlerinden biri olan İhvan kuruluşundan itibaren toplumsal ve siyasi meselelere müdahil olmuş bir cemiyettir. Mısırdaki Mübarek rejiminin düşmesiyle oluşan siyasi istikrarsızlık ortamı İhvan'a sivil toplum kuruluşu olarak kazandığı deneyimleri siyasi arenaya taşıma fırsatı sunmuştur. Arap halklarının siyasi değişim isteklerinin dışa vurumu olan Arap Baharı çerçevesinde İhvan'ın uzun yıllar muhalif bir toplumsal hareket olarak söylemleri devrim sonrası dönemde siyasi liderlik için ciddi bir alternatif oluşturuyordu.

İhvan destekli Muhammed Mursi'nin seçimi kazanarak devlet başkanı olması durumunda bölgesel statükoyu devam ettirmeyi hedefleyen Körfez ülkelerinde büyük endişeye neden olmuştur. Bu bağlamda İhvan'ın bölge çapında siyasi dönüşümü tetikleyip İhvan'ı birçok ülkede iktidara taşıyabileceğinden kaygı duyan körfez

monarşilerinin Cemiyete yönelik politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden oldu. (Dihstehoff & Lohse, 2020)

Mısır'da İhvan'ın iktidar olması Körfez ülkelerini iki yönden endişelendirmektedir. Birincisi İhvan'ın devlet imkânlarını da kullanarak güçlenerek bölgede daha etkili bir siyasi aktör haline gelmesi diğeri ise Mursi'nin İran'a yönelik politikalarının geleneksel çizginin dışına çıkarak körfez güvenliğini tehlikeye atması endişesidir. 1979'dan bu yana gerçekleşen ilk resmi ziyaretin Mursi (Yorulmaz, 2014) tarafından gerçekleştirilmesi İran'ın Arap Baharı sürecine destek vererek İran karşıtı rejimlerin değişmesini hedeflediğini düşünen Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir.

Zafer konuşmasında birlik ve beraberlikten bahseden Mursi, Mısır'ın daha önce imzalamış olduğu bütün uluslararası anlaşmalara ve sözleşmelere sadık olduğunun altını çizmiş bu şekilde İhvan'la ilgili endişe duyan bölgesel ve küresel aktörlerin endişelerini gidermeye çalışmıştır. (al-Arabiyya, 2012). Mursi ilk yurt dışı gezisini Suudi Arabistan'a yaparak Suud'un ve Körfez ülkelerinin endişelerini gidermek, devrim ihracı içinde olmayacakları mesajını vermek istemiştir. 1979 Devrimi'nden bu yana alt seviyede devam eden İran-Mısır diplomatik ilişkilerinin, İhvan ile iktidarı ile artacağından endişe eden Körfez ülkelerinin kaygılarını gidermek isteyen Mursi'nin Körfez güvenliğinin kırmızıçizgi olarak altını çizmesi körfezin endişelerini dikkate aldığı gösterse de Körfez ülkelerini ikna edememiştir. (BBC, 2012: 11 Temmuz).

Mısır'da meydana gelebilecek siyasi istikrarsızlık sadece Mısır'da değil tüm Arap âleminde güç boşluğuna neden olmakta bu da demokrasi taleplerinin ve ayaklanma girişimlerinin tetiklenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim bu kaotik ortamı fırsat bilen Bahreyn ve Yemen başta olmak üzere Suud'daki Şii nüfusu ayaklanma için cesaret almıştır. Bundan dolayıdır ki Mısır'da siyasi düzenin Körfez ülkeleri lehine sağlanması öncelik hedefler arasındadır. (Bruce, Brookings, 2013: 7 Temmuz) Mısır'ı önemli kılan diğeri bir husus ise Arap dünyasının en kalabalık ve en büyük askeri gücü olması hasebiyle İran'a karşı Körfez'i koruyacak güç olmasıdır. 1980'lerde Saddam'ın üstlendiği rolün benzeri bugün Mısır'a verilmiştir. Bilindiği üzere Saddam Hüseyin seksenlerde Körfez ülkeleri tarafından büyük kredilerle desteklenmiş ve İran'a karşı Körfez'in jandarması rolünü oynamıştır. Sisi'nin yaptığı açıklamalarda Körfezin güvenliğinin kırmızın çizgileri olduğunu vurgulamış ve Körfez, 'Mısır'ın ulusal güvenliğinin iç melesidir" diyerek kendisine verilen ekonomik ve siyasi desteğin karşılığını vermiştir. Ayrıca Mısır 2015 Suudi ve BAE çıkarları lehine İran'a karşı bölgede askeri bir güç oluşturacak Sünni Arap Gücü koalisyonuna katılarak desteğini sunmuştur. (Trager, The Washington Institute, 2017: 8 Mart)

Suud ve BAE'nin Sisi'ye destek vermesinin nedeni Körfezin Mısır'ın askeri gücüne olan ihtiyacıdır. Aynı şekilde ekonomik anlamda güçsüz olan Mısır'da Körfezin cömert yardımlarına ihtiyaç duymaktadır. Mısır, özellikle Suudiler ve Emirlikler için İran ile mücadele stratejisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bölgede kendi kontrolü dışındaki gelişmelere şüpheyle yaklaşan Suud yönetimi İhvan'ın Körfez ülkelerindeki örgütlü yapısından ve ulus ötesi konumundan rahatsızlık olmaktadır. İhvan yönetiminin Mısır'da başarılı olması durumunda Arap dünyasındaki liderlik pozisyonunu geri almak istemesinden endişe duymaktadır. Her ne kadar Nasır'ın baskısından kaçan İhvan üyelerine ev sahipliği yapsa da ne Suud nede diğeri Körfez ülkeleri egemenliklerine zarar verecek imkânı İhvan'a vermemişlerdir.

Şöyle ki, Arap Baharının ilk günlerinde Suud Kralı Abdullah'ın Hüsnü Mübarek'e "Suudi Arabistan halkı ve hükümetinin Mısır hükümetinin ve kardeş Mısır halkının yanında olduğunu" (CNN, 2013: 7 Şubat) belirtmesi Körfez ülkelerinin yaklaşımını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira Suud yönetimi Mübarek devrildikten sonra İhvan iktidarına karşı bir denge unsuru olarak Selefilere desteklemesi bunun en açık göstergesidir. Esasında siyasi parti fikrine karşı çıkan ve bu anlamda sürekli bir şekilde İhvan'ı eleştiren Selefiler fikir değişikliğine giderek bu süreçte siyasi parti kurmuşlar ve seçimlerde hatırı sayılır bir oy almışlardır. İhvan'ı desteklemek adına Selefilere ciddi finansal yardım yapan Körfez ülkeleri, Selefilerin önemli bir propaganda aracı olan kendilerine özel uydu kanallarının kurulmasına da destek olmuşlardır. (Field ve Hamam, 2009). Suudi Arabistan'ın İhvan'a bu denli tepki göstermesinin altında hiç şüphesiz muhafazakâr Sünni doktrini temsil eden İhvan'ın Suudun resmi ideolojisi olan Vehhabilik ile uyuşmaması yatmaktadır. (Steinberg, 2014). Riyad yönetimi İhvan'ın siyasi olarak Suud rejimine karşı alternatif olarak güçlenmesini istememektedir.

Arap ülkeleri içinde lider konumda olan Mısır, jeopolitik konumu tarihsel mirası ile köklü bir geçmişe sahiptir. Bu yönüyle bölge ülkelerine siyasi ve kültürel anlamda etki etme potansiyeline sahip olan Mısır'da demokratik bir seçimle İslamcı bir yönetimin iktidarı ele alması bütün Arap ülkelerini bu yönde bir değişime zorlama ihtimalini içinde barındırmaktadır.

Mısır'da İhvan'ın başarısı Suud dâhil Körfez bölgesindeki monarşilerin dönüşümünde öncü rol oynayacaktı. Birçok ülkede örgütlü teşkilatları olan İhvan'ın bu güçlü organizasyon kabiliyeti Ürdün kralı 2. Abdullah tarafından "İhvan Hilali" (maanews, 2013: 13 Temmuz) şeklinde adlandırılan yeni bir süreci beraberinde getirmiştir. Fas'ta iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, Yemen siyasetinde etkili İslah Partisi ve Libya'da İhvan'la aynı düşünceye sahip siyasetçilerin etkili olmaya başlaması, Tunus'ta Nahda partisinin başarısının bu endişeleri güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

Mısır gibi bölgesel ve küresel sistem için kritik bir öneme sahip bölgede siyasi ve kültürel ağırlığı olan bir ülkede iktidar değişikliği ile batı merkezli dünya sisteminin dışına çıkması küresel aktörler için beklenmedik sonuçlar doğurabilirdi. Özellikle Mısır'ın dünya deniz ticaretinde stratejik bir rolü olan Süveyş kanalına sahip olması, İsrail'le komşu olması Mısır'ı ayrıca önemli kılmaktadır. İsrail-Filistin sorunun çözümünde kritik oyunculardan biri olan Mısır, Filistin'in dünyaya açılan kapısı olması hasebiyle jeostratejik açıdan da önem taşımaktadır. (Koçak, 2013: 12) Libya, Sudan gibi Amerika karşıtı rejimlerle sınırı olmasından dolayı Mısır ABD için ayrı bir önem taşımaktadır.

Nitekim bu sebeptendir ki Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecine küresel ve bölgesel aktörlerin ihtiyatlı yaklaştığı görülmektedir. Mısır yönetiminin devam etmesi başta İsrail olmak üzere birçok bölge ülkesi açısından hayati önem arz etmektedir. İsrail'i endişelendiren en önemli konu Mısır'da iktidara gelecek İslamcı bir yönetimin Mısır'ın Gazze politikalarını değiştirerek olmasıdır. Bugün İsrail'in Gazze'de uyguladığı katliamlara ve sürgün politikalarına Mısır'ın sessiz kalması bunun kanıtı niteliğindedir.

Arap Baharı ile başlayan süreçte BAE başta olmak üzere Körfez ülkeleri İhvan'ın iktidar olmasını demokratik yollarla önlemeye çalışmış Mursi'nin karşısındaki aday Ahmet Şefik'i desteklemiştir. Mursi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonrada iktidardan düşürülmesi için çaba sarf etmişlerdir. BAE, 30 Haziran 2013'te gösteri yapma

çağrısında bulunan Temerrud Hareketi benzeri karşı devrim hareketlerini Mursi iktidardan indirilinceye kadar desteklemiştir. (Hearst, Middle East Eye, 2017: 3 Haziran)

Özellikle Mısır konusunda BAE ve Suudi Arabistan aynı zeminde buluşan BAE ve Suudi Arabistan sahip olduğu ekonomik gücü bölgede stotükonun devamı ve kendi isteği doğrultusunda dizayn edilmesinde kullanmaktadır. BAE ve Suud, Mısırdaki gerçekleşen darbe sonrası bozulan Mısır ekonomisini ve Sisi rejimini ayakta tutmak ve yönetime siyasi mali açıdan destek olmak için yaklaşık 14 milyar dolarlık paket açıklamıştır. Darbe sonrasında üç Körfez ülkesinin (BAE, Suud ve Kuveyt) Mısır'a yaptığı yardım Sisinin İMF 'de alacağı yardımın neredeyse üç katına ulaşmıştır BEA, yaptığı yardımları Mısır ordusu üzerinden yaparak en büyük güvenlik tehdidi olarak gördüğü İslami hareketleri ordu eliyle tasfiye etmek istemektedir. (Noonpost, 2015:25 Haziran) BAE, 25 Ocak sonrasında yönetimi geçici olarak ele alan Askeri Konsey vasıtasıyla Hüsnü Mübareğin yargılanmasını engellemek içinde büyük çaba sarf etmiştir. (almisriyyun, 2015: 10 Aralık)

BAE ve Suud destekli Temmuz darbesiyle Mursi iktidarı düşürülmüş İhvan'da terör örgütleri listesine alınarak yasaklanmıştır. Bu tarihten itibaren Mısır Katar'ın yürüngesinden çıkararak darbenin dış desteğini sağlayan Suud-BAE eksenine kaymıştır. Önce Katar'ın büyükelçisi arından da Kasım ayında Türkiye'nin Kahire büyükelçisi persona non grata (istanmeyen adam) ilan edilerek sınır dışı edilmiştir. (Farouk, 2014:12-13)

Mübarek sonrası dönem ülke ekonomisinin derinden sarsıldığı yerli ve yabancı sermayenin ülkeyi terk etmeye başladığı, kişi başı milli gelirin 7,6 (Şernubi, Ahram, 2011:5 Ocak) dolar seviyelerine gerilediği bir enkazı devralan Mursi'nin ülkenin içinde bulunduğu derin ekonomik problemleri kısa sürede çözüme kavuşturma imkânı olmamıştır. Türkiye, Katar ve Libya gibi ülkelerden gelen dış yardımlar Mısır ekonomisinin bir süre yolunda gitmesini sağlasa (alarabiyya, 2012: 11 Ağustos) da özellik dış borçlanmanın ülke içi yatırıma yönelik değil de refah dağıtım şeklinde kullanılması ekonominin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Bu durum, Mursi'ye karşı gösterilerin oluşmasında, manipüle edilen halkın meydanları tekrar doldurmasında etkili olmuştur. O dönemde hatırlanacağı üzere özellikle eski rejim yanlıların benzin istasyonlarındaki kuyruklar, tüp gaz sıkıntıları ve sürekli meydana gelen elektrik ve su kesintileri halkı rahatsız eden en önemli sorunlar olmuştur.

Mursi döneminde hayatı olumsuz yönde etkileyen elektrik kesintilerinin ve akaryakıt kuyruklarının darbenin ardından bitmesi, asayiş görevlerini yerine getirmeyerek kaos havası oluşmasına katkıda bulunan güvenlik güçlerinin görevlerine geri dönmesi gibi olumlu gelişmeler Mursi yönetiminin altını oymak için yapılmış olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

Körfez-Mısır arasındaki ilişkinin bir başka boyutu da bu ülkelerde bulunan hatırı sayılır Mısırlı iş gücüdür. Sadece finansal yatırımlar bazında değil işgücü anlamında da Körfez-Mısır ilişkileri büyük oranda karşılıklı bağımlılık durumdadırlar.(Farouk, 2014:15) Körfez ülkeleri 2013 Temmuz darbesinden itibaren yaptığı, yaklaşık 20 milyar doları bulan finansal yardımlarla Sisi'ye 2014 ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmasında önemli ölçüde yardımcı olmuştur.(Katzman, 2018: 25 Ekim)Bu yardımların temelinde yukarıda da ifade edildiği gibi demokratik ve parlamenter sistemi benimsemiş olan ve Körfez monarşileri için sürekli bir tehdit unsuru olan

İhvan'ın tamamen devre dışı bırakılmasıdır. Ayrıca Mısır Gazze, Sudan ve Somali gibi kriz bölgelerinde Körfez ile birlikte hareket ederek Katar-Türkiye ittifakının etkisini kırmaya çalışmaktadır.

BAE ile birlikte İhvan konusunda oldukça sert bir tutum takınan Riyad yönetimi bölgesel risklerin artmasından dolayı İhvan'a destek veren bütün aktörlere mesafe koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda Katar'ın Mursi yönetimine destek vermesi ve el-Jazeera'nin bu çerçevede yayınlar yapması BAE ve Suudi Arabistan'ın Katar'a karşı pozisyon almasına neden olmuştur. İlerleyen dönemde Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Mısır, 5 Haziran 2017'de "terör gruplarını desteklediği" ve İran ile yakın ilişkiler kurduğu gerekçesiyle Katar ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiş ve bu ülkeye ekonomik ambargo uygulanmasına kadar gitmiştir.

Sonuç

Arap dünyasının en eski, en etkili ve en büyük İslam'î eğilimli bir toplumsal hareketi olan İhvan iktidarının bölge ülkelerinde değişikliklere yol açma potansiyelinin yüksek olması beraberinde bölgesel ve küresel direnç noktalarını harekete geçirmiştir. Mübarek rejiminin devrilmesinin ardından girdiği ilk seçimde Cumhurbaşkanı seçilmeyi başaran Mursi bir yıl gibi kısa bir süre içinde kendi atadığı genelkurmay başkanı tarafından devrilmiştir. Hiç şüphesiz ki bu şekilde bir sonla karşılaşılmasında küresel ve bölgesel aktörler kadar Mursi'nin aldığı kararlar ve iç politik gelişmelerinde payı büyüktür.

Mısır'da iktidara gelen İslamcı bir yönetimin Türkiye gibi stratejik ülkelerle yapacağı ortaklıkların Ortadoğu'daki müesses düzeni derinden etkilemesi muhtemeldir. Tüm Arap ülkelerini başarılı bir İhvan iktidarı sonrasında ülkelerinde benzer değişim taleplerinin meydana gelmesi ihtimali endişelendirmektedir. Mursi'nin yönetimi esnasında yapmış olduğu stratejik dış ziyaretler vermiş olduğu mesajlar özellikle Gazze konusundaki ifadeleri küresel ve bölgesel aktörleri rahatsız etmiştir. Bunun sebebi Mısır'ın diğer Arap ülkelerini etkileyebilme potansiyeline sahip olmasıdır.

Mısır gibi küresel ve bölgesel aktörler için stratejik öneme sahip bir ülkenin farklı hedefleri ve müesses uluslararası sisteme alternatif söylemleri olan siyasal İslamcı iktidarın eline geçmesi maliyeti yüksek sonuçlar doğurabilirdi. İhvan'ın bu süreçte yaptığı stratejik hataların başında Cumhurbaşkanlığına aday çıkarmaları olmuştur. İhvan devrimin ilk günlerinde yaptıkları açıklamalara sadık kalıp Cumhurbaşkanlığına aday çıkarmayıp devrim paydaşları ile birlikte ortak bir aday ile seçimlere katılmış olsaydı gerek iç dinamikleri gerekse uluslararası aktörleri bu kadar rahatsız etmeyebilirdi. Nitekim gerek Şura meclisini gerekse Halk meclisiyle birlikte Cumhurbaşkanlığına kontrol altına almış siyasal İslamcı kadroların birtakım çevreleri rahatsız edeceği açıktı. Bu sebeptendir ki Mursi seçilmesinin ardından eski sistemi temsil eden Ordu ve Yargı mensuplarının direnci ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucu olarak ta ülkede siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalımlar baş göstermiştir.

Mursi'nin ülke içindeki ekonomik ve sosyal problemleri çözümlenmeden Ortadoğu'da liderlik yarışına girmesi küresel ve bölgesel aktörleri rahatsız etmiştir. İsrail'in güvenliğini ve bölgesel çıkarlarını önceleyen ABD, Mısır'ın kendi kontrolünde bir ülke olarak kalmasını istemektedir. Bu sebeple Batı uzun yıllar Mübarek'in anti demokratik uygulamalarını görmezden gelmiştir. Küresel aktörler için önemli olan rejimin ne olduğu değil kendilerine hizmet edip etmemesidir. Kendi çıkarlarına hizmet eden anti

demokratik rejimi İslamcılarının yönettiği demokratik bir rejime tercih edebildikleri açık bir şekilde görülmüştür.

Sonuç olarak başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinin İhvan'ı rejimleri için tehdit olarak algılamalarından dolayı güçlenmesinin önüne geçmek istemektedir. Bölge ülkelerinin siyasal sisteminin merkezinde yer alan monarşi yönetim anlayışı İhvan'ı sürekli olarak bir tehdit olarak görmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede Suud ve BEA İhvan'ı terör örgütü ilan ederek marjinalize etmiş ve ortadan kaldırılması için büyük bir kampanya başlatmıştır.

Mısır'ın bundan sonraki süreçte Körfez ülkeleri ile ilişkilerinin İhvan'ın baskı altında tutulması ekseninde devam edeceği yönündedir. Çünkü İhvan'ın bölgede siyasi varlığı Körfez ülkelerini ve Arap dünyasındaki monarşileri tehdit eder niteliktedir. Bunun karşılığında Körfezin kendi blokları içerisindeki Mısır'daki rejimi desteklemeye devam etmesi muhtemeldir. Bu döngünün zaten kötü olan Mısır ekonomisinin daha kötüye gitmesi durumunda kırılma ihtimali yüksektir. Dışardan gelen desteklerle çok büyük bir nüfusa sahip Mısır ekonomisinin düzelmesi mümkün görünmemektedir. Körfezden gelen destekler ülkeyi rant devletine dönüştürmekte ki bu sürdürülebilir bir durum değildir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, ... Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "....." adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm</i></p>

	<i>çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> *(... Üniversitesi Rektörlüğü, ... Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının xx.xx.2023 Tarih , x Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu taktirde)	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Veri Toplanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...", orally delivered at the .... Symposium.... * This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year). <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> * (... University Rectorate, ... Ethics Committee Decision was taken with the decision dated xx.xx.2023, numbered x of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	Design of Study: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30) Submission and Revision: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)

Kaynakça

Abukhalil, A. (2004). *The Battle for Saudi Arabia: Royalty, Fundamentalism, and Global Power*. Seven Story Press.

Abu el- Feth, A. (1965). *Mısır İhtilalinin İçyüzü ve Nasır*. (çev. Nusret Kuruoğlu). İstanbul: Rek-tur Kitap Servisi.

Allam. M.Ş. (2012, 20 Haziran). el-İntihabat Riasiyye Kiraatun fi İtticâhât ve'd-Delalat et-Tasvît. *almasryalyoum*. <http://www.almasryalyoum.com>

al-Arabiyya, (2012, 24 Haziran). *evvelu Hitâb lir-Reisi'l-Masri'l-Müntehab Muhammed Mursi* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=pzs7R3lUeUQ>

al-Arabiyya, Emir-u Katar Yed'umu Misr bi-Milyari Dolar, 11.08.2012, <http://www.alarabiya.net> E.T. (03.12.2023)

al-Mısriyyun, el-İmârât verâu adem-i muhâkemeti Mübarak, 20.12.2015, <https://almesryoon.com/>, E.T. (05.07.2016)

al-Jazeera, İktisad-i Masr fi ahdi Mursi, 27.06.2013, <http://www.aljazeera.net>, E.T.(17.04.2022)

al-'Utaybiyi, A.B.B. (2011). *"Ikhwan al-Muslimeen fi al-Khaleej"* Dubai: Markaz al-Mesbar .

al-Rasheed, M. (2013, 4 Temmuz). Saudi Arabia Pleased With Morsi's Fall. *al-monitor*. <https://www.al-monitor.com/>

Bruce. R. (2013, 7 Temmuz). Saudi Arabia Cheers the Coup in Egypt. *Brookings*, <https://www.brookings.edu/articles/saudi-arabia-cheers-the-coup-in-egypt/>

BBC Arabic, Reis Misri Mübahaset fi's-Suudiyye fi Evveli Ziyaretili'l-Hariciyye, 11 07.2012, <http://www.bbc.com/arabic/middleeast>, E.T.(16.03.2023)

BBC Arabic, el-Lecnetü'l-'Ulya lil-İntihabat Tu'linu Fevzî Muhammed Mursi bi-Riaseti Misr, 24.06.2012, <https://www.bbc.com/arabic/middleeast>, E.T.(01.02.2024)

Bölme. S. vd. (2011). "25 Ocak'tan Yeni Anayasaya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", SETA, Rapor No: 2, 22.

Copeland, M. (1995). *Devletler Oyunu Bir CIA Ajanının Anıları*. İstanbul: Nehir.

Chomsky. N. (2017, 10 Ocak). li hâzihî'l-esbâb Tu'adî'l-İmârât lir-Reis Mursi. *al-Asr*. <http://alacr.me/articles/view/13926>

CNN Arabic, Âhil es-Suudi Yed'umu Mübarek, 07.02.2013. <http://archive.arabic.cnn.com/>, (12.04.2020)

Danahar, P. (2013). *The New Middle East: The World After the Arap Spring*, New York: Bloomsbury.

Dihstehoff, J., ve Lohse, A. (2020). Bir Düzen Faktörü Olarak Siyasal İslam? "Arap Baharından Bu Yana Orta Doğu'da Bölgesel Düzenin Yeniden Yapılandırılması. P.O. Amour Macmillan (Ed.), *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East* içinde. Cham: Palgrave Macmillian. 29-59.

- el-Benna, H. (2023, 12 Haziran). et-Terbiyyetü's-siyâsiyye 'inde'l-Îmâm Hasan el-Bennâ. *İkhwanwiki*. <https://www.ikhwanwiki.com>
- el-Gamal. R. – Maclean. W. (2013, 17 Şubat). Analysis: Rise Of Islamists Frays Strategic UAE-Egyptian Relations. *Reuters*. <http://www.reuters.com>
- el-Bennâ. H. (2012). *Müzekkirâtü'd-da'vâ ve'd-dâ'iyeye*, Kahire: Mektebetü'l-Afâk.
- Erboğa, A. (2016). Arap Baharı Sonrası Körfez Güvenliği ve Savunmacı Aktivizm, SETA, 154/7.
- Farouk, Y.(2014). 'More than Money:Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf, Gulf Research Center, 12-13.
- Fandy, M. (2007). (Un) civil War of Words: Media and Politics in the Arab World. London: Praeger.
- Field. N. ve Hamam. A. (2009). Salafi satellite TV in Egypt", *Arab Media and Society*, arabmediasociety. www.arabmediasociety.com
- Ganim, İ. B. (2012). *Hasan el-Bennâ'nın Siyasi Düşüncesi*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Gannuşı, R. (1987). *İslami Yöneliş*, İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Gause, G. F. (2011). Saudi Arabia in The New Middle East. Council of Foreign Relations. Special Report 63. New York.
- Goodarzi, J. M. (2009). Syriaand Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East. London: I.B. Tauris.
- Hakala, P. (2012, 15 Kasım). Opposition in the United Arab Emirates, *europarl.europa*. <https://www.europarl.europa.eu>
- Haykel, B. (2011). Al-Qa'ida and Shiism. Assaf Moghadam ve Brian Fishman (ed.), *Fault Lines in Global Jihad: Organizational*, New York: Routledge.
- Hearst David, "The Emirati Plan for Ruling Egypt", *Middle East Eye*, http://www.middleeasteye.net/fr/news/exclusive-emiratiplan-ruling-egypt_2084590756
- Lia, B.(2012). *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Lefevre, R. (2013). *Ashes of Hama*, New York: Oxford University of Press.
- Merzuki. M. (2016, 22 Ocak). el-Îmârât 'avdeti's-Severât ve Teemmulâtu'l-İnkilâbât. *Fransa* 24.
- Mitchell, R. (1977). *el-İhvân el-Muslimûn*, Kahire: Medbuli Yayınevi.
- Katzman, K.(2018). "The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy, Congressional Research Service
- Koçak. K.A. (2013). Mısır Demokratikleşme Yolunda İki Adım İleri Bir Adım Geri. *Yasama Dergisi*, (23), 12.
- Kirkpatrick, D. D. (2014, 7 March). Saudis Put Terrorist Label on Muslim Brotherhood. *New York Times*. www.nytimes.com

- Maannews, Mâzâ Kâle Melik Ürdün an Mursi, 13.07.2013, <http://www.maannews.net> (13.06.2019)
- Mesut, M. (2013, 6 Ocak). Siyaset el-İktisadiyye fi Misr: Şuubiyye em İslahat?, Nama lil-Buhus ved-Dirasat, <http://nama-center.com/ActivitieDatials.aspx?id=180>
- Murphy, C. (2014, 21 April). The Saudi-Brotherhood divide. Pulitzer Center. www.pulitzercenter.org
- Nakiydan, M. (2011). *el-İhvanu'l Muslimun fi'l İmarât, el-İhvanu'l Muslimun ves'Selefiyyun fi'l Halic*, Merkezü'l- Misbar li'd-dirâsâti ve'l-Buhûs, <https://www.almesbar.net>
- Nonpost, İşkâlî'd-De'am el-İmârâti li-Misr, 25.06.2015, <https://www.noonpost.com/> E.T. (03.05.2016)
- Quist, B. W. ve Drake, D. F. (2005). *Winning the War on Terror: A Triumph of American Values*. New York: Universe Press.
- Rantisi, M. ve Kekilli, E. (2017). Birleşik Arap Emirliklerinin Dış Politikası, SETA, 208/13
- Sâlih. E. (2012, 18 Şubat). el-İhsâ: İrtifau Muaddeli'l-Batâle. *almasryalyoum*, <http://www.almasryalyoum.com>
- Samir Salama, "Shaikh Abdullah slams Muslim Brotherhood", *Gulf News*, 8 Ekim 2012.
- Selâme. A. (2011, 10 Nisan). Asru's-Severât Arabiyye, el-Esbâb ve't-Tedâğiyât. *ahewar*. <http://www.ahewar.org>
- Semin. A. (2012, 27 Aralık). Mısır'daki Olayların Işığında Anayasa Referandumunu. BİLGESAM. <http://www.bilgesam.org>
- Simons, G. (1998). *Saudi Arabia: The Shape of a Client Feudalism*. London: Palgrave Macmillan.
- Sunuyama, S. (2007). *Syrian and Saudi Arabia: Collaboration and Conflicts in the Oil Era*. London: I.B.Tauris.
- Springborg, R. (1989). *Mubarak's Egypt: Fragmentation of the Political Order*, Boulder: Westview Press.
- Steinberg, G. (2014, 14 March). The Gulf States and Muslim Brotherhood. *Pomeps*. www.pomeps.org
- Şernubi. N. (2011, 5 Ocak). 2748 dolar Seneviyyen Mutevassit Dahli'l-Ferdi fi Misr. *Ahram*. <http://www.ahram.org>
- Telci, N.İ. ve Rakipoğu, M. (2018). Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler Politikası:1932-2016, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/1, 137-168.
- Trager. E. (2017, 8 Mart). Sisi's Domesticated Foreign Policy, The Washington Institute, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/sisis-domesticated-foreign-policy>
- Toumi, H.(2013, 13 Nisan). Muslim Brotherhood in the Gulf. *Zawya*. <https://www.zawya.com/>
- Torabi, G. (2012). Arab Revolutions and Iran's Security. *Discourse: An Iranian Quartely*, 10(1-2), 97-117.

- Türkmen, V. (2013, 11 Şubat). Devrim Sonrası Mısır. *ORSAM*. <http://www.orsam.org.tr>
- Yorulmaz, S. (2014, 7 Nisan). Mısır İnan İlişkilerinin Mısır Açısından Değerlendirilmesi, *ORSAM*, Ankara, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4382>
- Wikipedia, Mısır Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, <http://ar.wikipedia.org/wiki>

A Handful of Peaceful Simple Men on The Hill: Monte Cassino Monastery

Serpil Çılğın¹

Abstract

Monte Cassino Monastery, founded by St. Benedict on the hills of Monte Cassino near Rome, Italy, in the Middle Ages, pioneered the formation of European culture and civilization and the development of Western medicine with its rich library and hospices where monks were educated and also served the patients. However, it was an important center of science and culture, offering a retreat to the leading scientists of its time (they were translating the works of Eastern scientists into Latin). Benedict's rule had three basic principles: peace, reading, and manual labor. The monastery established close relations with political and religious authorities, as it enjoyed the support of the nobility and also recruited the children of the aristocracy into its ranks. Later, with many monasteries and a chain of monasteries established in line with the teachings of St. Benedict, he contributed to the formation of the cultural and political map of Europe. He had indirect influences on the events of his time through his close relations with the leading religious and political actors of his age (papacy and royalty, nobility). During the reform movement, it was one of the leading figures of its time. And also supported the reforms of Pope Gregory VII. During the abbacy of Desiderius II. the monastery had good relations with the East Roman Empire, and as due result Byzantine art was imported to the West. In addition, it played an active role in the First Crusade by hosting the Crusaders on their way and with the loans it gave. The Abbey of Monte Cassino significantly influenced the scientific, cultural, and political life of Europe. This study aims to explore the impact of Benedictine Monte Cassino Monastery on Western Europe's scientific, cultural, and political arena.

Keywords: Europe, Monte Cassino Monastery, politics, science, architecture, reform

Serpil, Çılğın (2024). A Handful Of Peaceful Simple Men On The Hill: Monte Cassino Monastery, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1439-1458.
<https://doi.org/itobiad.1457799>

Geliş Tarihi	25.03.2024
Kabul Tarihi	13.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Guest Researcher at the University of Stockholm, Sweden. e-mail: othonacilgin@yahoo.com scilgin@nku.edu.tr, 0009-0007-1828-9163

Tepedeki Barışçıl Basit Adamlar: Monte Cassino Manastırı

Serpil Çılğın¹

Öz

Orta Çağ'da İtalya, Roma yakınlarında Monte Cassino'nun tepelerinde Aziz Benedict tarafından kurulan Monte Cassino Manastırı Avrupa kültür ve medeniyetinin oluşumuna zengin kütüphanesi, keşişlerin eğitim gördüğü ve aynı zamanda hastalara hizmet verdikleri bakımevleriyle Batı tıbbının gelişimine ön ayak oldu. Bununla birlikte, çağının önde gelen bilim adamlarına inziva mekânı sunmasıyla (doğulu bilim adamlarının eserlerini Latince'ye çeviriyorlardı) önemli bir bilim ve kültür merkeziydi. Benedikt'in kuralının üç temel ilkesi barış, kitap okumak ve ele emeği idi. Manastır soyluların desteğini aldığı ve aynı zamanda aristokrasinin çocuklarını kendi saflarına kattığı için siyasi ve dini otoritelerle yakın ilişkiler tesis etti. Daha sonraları Aziz Benedict'in öğretileri doğrultusunda kurulan pek çok manastır ve manastırlar zinciriyle Avrupa'nın kültürel ve siyasi haritasının oluşuma katkıları oldu. Çağının önde gelen dini ve siyasi aktörleriyle (papalık ve kraliyet, soylular) kurduğu yakın ilişkilerle döneminin olaylarına dolaylı etkiler yaptı. Reform hareketi sırasında zamanının önde gelen isimlerinden biriydi. Ayrıca Papa VII. Gregory'nin reformlarını da destekledi. Desiderius II'nin başrahipliği sırasında. Manastırın Doğu Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkileri vardı ve bunun sonucunda Bizans sanatı Batı'ya ithal edildi. Ayrıca yola çıkan Haçlılara ev sahipliği yapması ve verdiği kredilerle I. Haçlı Seferi'nde etkin bir rol oynadı. Monte Cassino Manastırı, Avrupa'nın bilimsel, kültürel ve politik yaşamını önemli ölçüde etkiledi. Desiderius zamanında altın çağını yaşayan manastır aynı zamanda mimari alanda gelişmelere sahne oldu. Monte Cassino Manastırı Avrupa'nın bilimsel kültürel ve siyasi hayatını önemli ölçüde etkiledi. Bu çalışma, Benedikten Monte Cassino Manastırı'nın Batı Avrupa'nın bilim, kültür ve politik arenasındaki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Monte Cassino Manastırı, bilim, mimari, reform, politika:

Serpil, Çılğın (2024). Tepedeki Barışçıl Basit Adamlar: Monte Cassino Manastırı, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1439-1458.

<https://doi.org/10.145779>

Date of Submission	25.03.2024
Date of Acceptance	13.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Introduction

The Abbey of Monte Cassino, founded in the sixth century according to the Benedictine rule, was one of the most important representatives of the peaceful monastic tradition. The basic principle of its founder, St. Benedict, was 'Pax', that is, 'Peace' (Gwynn, 1944, p. 1). The community founded by Benedict was a monastery known for its wise monks, where nobles brought their younger sons to become monks. Until Benedict's death, Benedict's rule (order) was that of a single monastery (house), Monte Cassino. However, later on, many monasteries were established in line with Benedict's teachings (Deanesly, 2005, p. 35). The Abbey of Monte Cassino spread throughout Europe and continued to be one of the principal exponents of Benedictine monasticism. In the feverish climate of the tenth and eleventh centuries, he established close relations with political actors who were at the heart of religious and political events (Conant, 1971, p. 78-79). As the leading representative of Benedictine monasticism, the influence of the Abbey of Monte Cassino increased in the eleventh century, both in the monastic order and in society at large, and its fame spread (Cowdrey, 1983, p. 44-45).

The monks of Monte Cassino were skilled in scientific and cultural fields as well as religious (Cowdrey, 1983, p. 44). Education was one of the cornerstones of the Benedictine rule. Education was one of the cornerstones of the Benedictine rule. The Abbey of Monte Cassino was not only a monastery, but also a leading scientific and cultural center of its time (Sigerist, 1958, p. 138). Monte Cassino, with its rich library containing many scientific, literary, and religious works, became the most famous scientific and cultural center of Europe, where medical and scientific education was given in the Middle Ages (Tschanz, 1997, p. 6-7). In addition to being a leading educational and cultural center, the monastery also produced important works in art and architecture. Especially during the reign of the High Priest Desiderius I, art and architecture education has gained importance. Many of the best Romanesque art was made during this period. Desiderius brought the masters of Byzantine architectural art to Monte Cassino, making the monastery an important center in the field of architecture and art (Van Engen, 1986, p. 280).

The Abbey of Monte Cassino did not stay away from the political developments of the age in which it lived. The monastery maintained good relations with both earthly and otherworldly powers (Deanesly, 2005, p. 36). It was important for the Abbey of Monte Cassino to establish good relations with noble and influential families (Howe, 1988, p. 321-322). In addition to being a center of science and culture, the monastery was a favorite retreat for the nobility (Meeder, 2018, p. 133). The monastery operated in areas where there were intense demands for renewal in religious life (Cowdrey, 1983, p. 44). However, he was also a prominent figure in the reform movement of the eleventh century (Gehl, 1976, p. 1-2). He was a leading supporter of papal reforms. The renewal of religious life corresponds to the golden age of the reform movement under the rule of the abbots of Monte Cassino, Desiderius, and Oderius I. Both contributed to the revival of the papacy after 1046 as the effective center of ecclesiastical authorities, reform, and the renewal of Western Christianity (Cowdrey, 1983, p. 45-46). They also established friendly relations with the Normans, who settled in Southern Italy. The establishment of peace with the Norman invaders was one of the indicators of the admirable diplomacy of Desiderius and his successors. Monte Cassino was in a peaceful approach to both the Normans and Byzantium, which opposed the papacy. It was also influential during the time of monastic

reform and Crusades (Owens, 1987, p. 158-159). Before and after the separation of the churches of Rome and Constantinople (Great Schism 1054), the monastery of Monte Cassino came to the fore in action and polemical discussions. Monte Cassino's prominence in the conflict between the Eastern and Western churches was a natural consequence of the geographical location of the region. Desiderius himself, as abbot of Monte Cassino, had the protection of the new Norman reconciliation rulers in 1059 (Bloch, 1946, p. 193). Thus, the Abbey of Monte Cassino, founded at a close distance from Rome on one of the important roads connecting Northern and Southern Italy, played a central role not only in the history of Western monasticism but also in the political and cultural life of the middle Middle Ages (Russo, 2014, p. 53).

Foundation of the Monastery of Monte Cassino

The Abbey of Monte Cassino, founded in the sixth century according to the Benedictine rule, was one of the most important representatives of the peaceful monastic tradition. The basic principle of its founder, St. Benedict, was 'Pax', that is, 'Peace' (Gwynn, 1944, p. 1). Saint Benedict of Nursia (d. 543) put his teachings into practice in his community in the south of Rome and founded his monastery at Monte Cassino in 529. At the request of his sister Scholastica, Benedict made some minor changes to his rule to meet the needs of women as well, establishing the first two Benedictine communities for both men and women. According to the Benedictine conception of monasticism, Monte Cassino was a community where Christians who devoted themselves to religion could live in peace with the love of salvation of souls and service to humanity (Krey, 1927, p. 218). The community founded by Benedict was a monastery known for its wisdom, where nobles brought their young sons to become monks. Monasticism, which originated mainly in the East, had an influence in Italy before St. Benedict. Saint Benedict also had contacts with monasteries in Byzantium. This made the Benedictines familiar with the writings of the Eastern fathers. Until Benedict's death, Benedict's rule (order) was that of a single monastery (house), Monte Cassino. However, later on, many monasteries were established in line with Benedict's teachings (Deanesly, 2005, p. 35).

The community at Monte Cassino still existed even though St. Benedict had died. In the meantime, other Benedictine communities were formed. After the invasion of Italy by the Germans in 582, the monks of the Abbey of Monte Cassino fled to Rome; The monastery fell into ruins. The monks took the bones of Benedict from among the ruins of Monte Cassino; they transferred them to the Abbey of Sur-Loire, which was the leading center of the Benedictine cult in the late ninth century. As described by Paul Deacon in his *Historia Langobardorum* (HL), in the first decades of the eighth century, only a group of 'simple men' (*virii simplices*) remained in the monastery on the hill of Monte Cassino until the abbot Petronax of Brescia (670-750) re-founded the monastery around 717. Later, with the restoration of monastic life and the contributions of its talented abbots, Monte Cassino spread from ruin to become one of the important figures of religious life with its vast lands and sister monasteries (Wickstrom, 1998, p. 31).

One of those who made important contributions to the spread of Benedictine monasticism was Pope Gregory the Great (540-604). Gregory, who devoted himself to religion at a young age, used the large mansions of which he was heir to establish Benedictine monasteries. When Gregory became pope, he sent Benedictine monks all over Europe to teach Christianity to pagan nations to expand the Benedictine ministry. This is how the

community in Canterbury was formed. The missionary movement that Christianized the Anglo-Saxons was a Benedictine initiative. Monks raised in monasteries in England traveled to distant lands in an attempt to teach Benedictine rule to their relatives on the continent. It was the Anglo-Saxon Boniface, a Benedictine priest who taught Christianity to the pagans in Germany. Boniface took a large number of religious works, including the book of St. Bede, to Germany to educate converts (Krey, 1927, p. 219). Boniface played an important role in the Christianization of Europe.

Monte Cassino was the authentic home of Benedictine during the lifetime of St. Gregory. It was Gregory the Great who sent St. Augustine and his fellow monks to England for missionary work. In *Vita S. Mauri*, it is written that Maurus, one of the first disciples of Benedict at Subiaco and Monte Cassino, went to Gaul with a group of monks and established a community there (Gwynn, 1944, p. 7). In early 868, Odo, Abbot of Glanfeuil, had gone to the Abbey of Saint-Pierre-des-Fossés in Paris with his monks, fleeing from the Norman raiders who had driven them out of their monasteries in the Loire valley. Odo and the monks had brought with them the remains of the bones of St. Maurus, the legendary founder of their monastery. Shortly thereafter, Odo, who was elected abbot of both communities, wrote a *Vita* (biography) in memory of the patron saint of Glanfeuil. Odo argued that St. Maurus was none other than Benedict's disciple of that name, well known from the Dialogues of Pope Gregory. Under the special tutelage of Maurus Benedict, first at Subiaco and then at Monte Cassino, he initiated the transformation of Benedictine teachings into monastic virtues. According to Odo, at Benedict's behest, Maurus spread the teachings of St. Benedict from the mother monastery of Monte Cassino to France, establishing Benedictine monasticism there (Wickstrom, 1994, p. 53-54).

From the sixth century of its foundation, the Abbey of Monte Cassino spread throughout Europe and continued to be one of the main representatives of Benedictine monasticism. In the feverish environment of the tenth and eleventh centuries, his close relations with the political actors at the heart of religious and political events were remarkable. These centuries were a time when the fire of reform spread rapidly throughout Europe, and the monasteries were drawn to the center of this wave. To create the prevalent monastic institution of the eleventh and twelfth centuries, the monks had to find new mechanisms that would in principle unite a large number of disparate houses. This was a process that started from the Carolingians. Charlemagne, deeply influenced by the rule of Monte Cassino on one of his travels in Italy; ordered that all monasteries within the borders of the empire be reorganized according to Benedictine rule. A few years after Charlemagne's death, a Benedictine community appeared in Santiago de Compostela. Eventually, this famous pilgrimage to the Galician region originated with the help of Benedictine houses along the St. James Road (among others) (Conant, 1971, p. 78-79).

Another Benedictine Monastery that operated around the same time as Monte Cassino was Cluny. The Cluny chain of monasteries played an important role in the religious and political events of its time. Both monasteries were influenced by each other. However, in the chronicles of Monte Cassino, there is no mention of the role of Odo, Abbot of Cluny, in the rehabilitation and restoration of the Abbey of Monte Cassino in the middle of the tenth century. When Hugh of Cluny visited the monastery in 1083, he was greeted with a magnificent ceremony. At that time, each monastery was admitted to the brotherhood of the other. Hugh was influential in political affairs at the time and was respected by both papal and imperial supporters (Loud, 1985, p. 77).

In the second half of the eleventh century, the Abbey of Monte Cassino, the leading representative of Benedictine monasticism, grew in influence and spread its fame, both in the monastic order and in society at large. The consolidation and expansion of the order of St. Benedict's Holy Land (Terra Sancti Benedicti), the transfer of both land and other riches to the monastery through donations, formed the material basis of a large monastic community housed in magnificent buildings that many prominent people admired and tried to imitate. Although Monte Cassino did not make major innovations in monastic life, it became the most important education and training center of its age with its multifaceted scientific and cultural success (Cowdrey, 1983, p. 44-45).

Medicine and Science

Education was a cornerstone of the Benedictine rule. St. Benedict, the founder of the Monte Cassino Monastery, criticizes laziness in the eighth chapter of his teachings; the monks in the monastery survive by the labor of their hands; he emphasized that they should occupy themselves with sacred readings and prayers at certain times of the day. During the Lent fast, the monks had to read the books they had taken from the library (Berthoud, 1966, p. 62). Monasteries became schools that trained scholars in part on the occasion of their emphasis on education in leisure time; They established rich libraries that preserved Latin and Greek texts. Throughout its long history, the Library of the Abbey of Monte Cassino has been one of the important actors in the formation of the culture of the Middle Ages (Berthoud, 1966, p. 64).

The life of every Benedictine community, large or small, was built on the foundation of St. Benedict's canons. The essence of Benedictine life can be found in obedience to the high priestess and in the common day-to-day performance of liturgical worship, which Benedict simply called '*the Work of God*' (*Opus Dei*). In the skillful adaptation of his rule to the weaknesses of human nature, he gives each of them nothing necessary for the realization of that ascetic ideal, which draws young novices from the temptations and anxieties of a semi-pagan world to the serene silence of Monte Cassino; The legislative and science-supporting qualities that gave it its unique position in European medieval civilization and culture were kept alive in the Benedictine monastic tradition (Gwynn, 1944, p. 3).

The Abbey of Monte Cassino was not only a monastery, but also one of the leading scientific and cultural centers of its time. It became the cradle of important developments in the fields of theology, medicine, and pharmacy. In the ninth century, called the century of monastic medicine, the clergy and monks were the most educated class of society. Monasteries, especially the Benedictine monasteries north of the Alps, such as St. Gall, Fulda, and Reichenau, were centers of science and culture. Other important centers were the cathedral schools, both of which maintained a peaceful rivalry with the monastic schools, which would lead to the establishment of universities several centuries later (Sigerist, 1958, p. 138). The interest of Benedictine monks in medical matters led to the establishment of medical schools, first in Monte Cassino and then in Salerno. The first medical school in medieval Europe was developed by established under the patronage of the Benedictine monks of the Abbey of Monte Cassino in southern Italy (Walsh, 1903, p. 228).

The monastery was known all over Europe in the ninth century for its scientific and cultural activities (Walsh, 1903, p. 236). Among the various scientific activities in the

monastery were grammatical training, eremitic life, and theological discussions. A large number of people who were engaged in important scientific activities were raised in this monastery. Lawrence of Amalfi, Almanus of Salerno, Leo Marsicanus, Desiderius, Amatus, Guaiferius, and Alberic were among them (Gehl, 1976, p. 7). The Abbey of Monte Cassino founded a hospice (hospital) in the ninth century where monastic medicine was developed. Although not a true medical school in its present form, Monte Cassino was a scientific center where medical studies were conducted. Medical education began with the establishment of various nursing homes corresponding to today's hospitals, for which the monks were responsible, and the monks were assigned to these homes to receive education and help the sick. One of the main activities of the nuns during this period was the care of the sick. The practice of medical sciences was associated with the existence of the monastery, and the tradition of establishing hospitals was continued by the Benedictines in various parts of Europe. The Abbot of Monte Cassino, Desiderius (Pope Victor III), wrote books on the Medical Miracles of St. Benedict. Patients came from all over Europe to the famous hospice of Monte Cassino for treatment (Francis, 1944, p. 336). The fame of the medical school at Monte Cassino became so widespread in the eleventh century that Henry II of Bavaria (951-995), who was suffering from a stone in his kidney, left his home province and came to the nursing home at Monte Cassino for treatment (Walsh, 1903, p. 229).

The monks of Monte Cassino and the scientists who resided there for certain periods contributed to the development of medicine by translating Arabic works into Latin. In the tenth and twelfth centuries, there were notable advances in the field of medical care and education at the Salerno School of Medicine (Roguin, et al., 2021, p. 175). The training in Salerno was more about diet than medication. In addition, the origin of the medical schools in southern Italy owed in part to the fact that in the very early Middle Ages, the monasteries undertook the task of cultivating various plants used in the medicinal field. The botanical gardens at Monte Cassino and Salerno were one of the most important parts of the monasteries (Walsh, 1903, p. 236).

With the capture of the Lombard kingdom, the famous Lombard scholar Paul Deacon came to Charlemagne's court. The palace of a wandering king was an ideal place for intellectual development, where the scholars in his retinue were constantly confronted with information in new libraries. After leaving the Carolingian palace, Paul went to the Abbey of Monte Cassino. Paul's letter to Abbot Theudemar of Monte Cassino in 783, in which he asks about some members of the monastery, shows that he had strong ties to the community even before he retired to the monastery. Paul was in a key position to establish the intellectual links between the Carolingian intellectual elite and the Abbey of Monte Cassino (Meeder, 2018, p. 136).

Monte Cassino became the most famous cultural, educational, and medical center of Europe in the Middle Ages, with its rich library containing a large number of scientific, literary, and religious works. Constantine Africanus of Salerno (also known as Leo) (1020-1087), an eleventh-century physician, retired to the Abbey of Monte Cassino near Salerno after traveling for nearly forty years studying medical sciences in Mesopotamia, India, Ethiopia, and Egypt. In the monastery, he translated many books of the great masters of Arabic medicine and scientific works in Greek into Latin (Tschanz, 1997, p. 6-7). Africanus translated Ali bin Abbas Haly Abbas' encyclopedic medical book '*Kitab al-Maliki*' from Arabic into Latin and called it '*Liber Pantegni*' (*Pantegni*) was the first work to bring

together a broad array of anatomy, physiology, and therapeutic texts in a single work. Africanus also translated the works of Hippocrates, Galen, and Avicenna (Roguin, et al., 2021, p. 173).

Peter Damian, cardinal-bishop of Ostia, one of the leading clergymen and thinkers of the eleventh century, expressed his admiration for Monte Cassino's spiritual development under Desiderius and praised his contributions to the development of monastic ideals (Bannister, 2010, p. 223). In a letter entitled '*De Natura Animalium*' written in 1061, Damian expressed his gratitude to Desiderius and the entire community of Monte Cassino in his capacity as '*archangelus monachorum*' (the archangel of monasticism) for preparing the 'monastic ships' against the present flood (Letter 86) (Damian, 2013, p. 255). Damian had close relations with the Abbey of Monte Cassino, especially with the Abbot Desiderius (1058–1057). Damian was one of the visitors to the Abbey of Monte Cassino (Bannister, 2010, p. 221). In the eleventh century, Abbot Desiderius transformed the Benedictine Abbey at Monte Cassino into one of Italy's most important centers of art. Damian was not only a cardinal-bishop, but also a monk in the Benedictine Monastery of Fonte Avellano. (Frothingham, 1917, p. 326). Damian visited the Abbey of Monte Cassino during his numerous trips to the Via Flaminia. As can be seen from these visits and his correspondence with the monks, Damian was an influential figure in the life and habits of this community (Jotischky, 2012, p. 88).

The monks of Monte Cassino were skilled in scientific and cultural fields as well as religious. (Cowdrey, 1983, p. 44). Monte Cassino's scientific and literary activities in the second half of the eleventh century led to an increase in his fame throughout Europe. During the abbot of Desiderius, Monte Cassino became a considerable center of knowledge and culture of its age. In this circle of learned monks, Alberic Deacon stood out as an important personality. However, at least until 1065, probably as early as 1057, Alberic had taken up residence at Monte Cassino and had begun his literary career in the rich cultural atmosphere of the Desiderian Renaissance at the same time (Jotischky, 2012, p. 87-88). On the occasion of his familiarity with Benedict's rule, there was a bond of friendship between Peter Damian and Alberic of the Deacon, which had probably begun earlier and deepened over time. Alberich wrote '*Quamplurimae Epistolae*' addressed to the cardinal-bishop of Ostia. Peter Damian, on the other hand, wrote three letters to Alberic on matters related to the interpretation of the Scriptures. It is important that Alberic was the only one among all the monks of Monte Cassino with whom Damian corresponded (Jotischky, 2012, p. 88-89).

Another outstanding feature of Monte Cassino was the energy of Abbot Desiderius and his success in diplomacy. The expansion of the monastery's territory and the increase in its wealth; The reconstruction of its buildings was highly regarded by religious and secular rulers, largely the result of Desiderius' zeal and skill. During his abbacy, Desiderius was a towering figure in terms of his achievements in Monte Cassino, in terms of donations, buildings, and the fame of his religious and cultural life, compared to that of his contemporary, Hugh Semur, Abbot of the Benedictine Cluny Abbey (Cowdrey, 1983, p. 45- 46). The Abbey of Monte Cassino was praised in the '*Liber Pontificalis*' (the book describing the Popes) as a school of intellectual and spiritual development that attracted talents from all over the region under the rule of Desiderius (Wickstrom, 1998, p. 36).

In the period between the end of the tenth century and the first decade of the twelfth century, the Abbey of Monte Cassino ensured the writing of some of the most important texts representing the origins of official French historiography in the Middle Ages, as it played a central role in the French political scene and because of its strong organic link with the Capetian dynasty. The monastery is important in historiography in terms of recording the events close to the First Crusade. The crusader edicts and charters preserved in the library of the Monastery of Monte Cassino contain important information about the first crusaders. At the call of the expedition, many crusaders turned to religious communities for material and moral support before heading east. Many statutes and letters that have survived to this day are available in the library of the monastery. II. The monasteries of the period made significant contributions to Urban II's spread of the Crusade message. Because monasteries were among the best sources of accessible liquid wealth in their areas; Many institutions were accustomed to the pilgrimage both by being centers of pilgrimage and by encouraging pilgrimages by their lay neighbors; and most fundamentally, religious communities played a formative role in shaping the very devotional and penitential impulses that could be carried into the crusade (Bull, 1993, p. 370). The monastery of Monte Cassino was already a center of pilgrimage, where it preserved the remains of the body of St. Benedict. Monte Cassino Chronicle reports that many Christians from all over Europe mobilized to participate in this holy journey (Kostick, 2008, p. 106- 107).

The Abbey of Monte Cassino, founded close to Rome on one of the important roads connecting northern and southern Italy, played a central role not only in the history of Western monasticism but also in the cultural life of the Middle Middle Ages (Russo, 2014, p. 53). All the important events that took place in southern Italy in the eleventh and twelfth centuries were recorded by the members of this Benedictine monastery (Russo, 2014, p. 55). In this context, it became one of the important religious institutions in European history by making significant advances in historiography as well as scientific and cultural developments.

Reform Movement and Monte Cassino Monastery

The impacts of the monastery founded on Monte Cassino hill went beyond the borders of the monastic world; It spread to the far reaches of Europe through the political authorities and especially the new Norman leaders of the Southern Italian mainland. They also offered their resources to the religious leaders of Southern Italy to reform local churches and encourage higher standards of widely practiced Christian life, the apostolic life aspiration. The monastery operated in regions where demands for the renewal of religious life were intense (Cowdrey, 1983, p. 44). Monte Cassino was considered an authority on the implementation of Carolingian religious reforms during Theudemar's abbotship. The monastery had a strong influence on the nobility and was known for its contributions to court culture (Meeder, 2018, p. 139). Monte Cassino was built independently of the papal reform and in fact by Pope Leo IX. It had added a new color to religious life even before it began systematically under Leo's papacy. With its equipment, the monastery became one of the main supporters of the papal reforms (Cowdrey, 1983, p. 45). The Popes played an important role in spreading the influence of Monte Cassino. A large number of Monte Cassino monks were elected bishops. For

example, in 1059, two Cassinese monks from Northern Italy were appointed bishops (Loud, 1985, p. 42).

One of the principles underlying reform in practice in the West insisted upon in the rhetoric of almost all reform foundations, was that monks should live off the products of their handcraft. The first monks practiced this basic principle. One of the earliest texts mentioning manual labor is the chronicle of Monte Cassino. In the 990s, a group of monks left Monte Cassino for a pilgrimage to Jerusalem, followed by the Greek monastery on Mount Sinai and Mount Athos. When they returned to Monte Cassino in 998, one of the monks, Liutius, founded a dedicated monastery in which he devoted himself to the ascetic life, to the consternation of both his contemporaries and the chronicler of Monte Cassino, who wrote about a century later, to manual labor, such as grinding grains that the monks would eat. Founded on Mount Athos in the early tenth century as a conscious revival of the practices of the first monks of the holy land, this monastery was not the first. In 933, John of Gorze, after seeing Greek monks working at Monte Gargano in Italy, implemented monastic life based on the principle of manual labor in his new foundation (Jotischky, 2012, p. 64-65).

In addition to the innovative practices he brought to clerical life, Monte Cassino was also an influential figure in the papal reforms. The unimpeded advance of the Normans in southern Italy caused the intervention of the pope. During this period, far-reaching changes were taking place in the Roman Church. Throughout Western and Central Europe, the reform ideas propagated by the Benedictine Cluny order began to gain support. In 1046, Humbert, cardinal-bishop of Silva Candida, the Pope's closest adviser, was one of the leading figures in the advocates of reform, in the person of Pope Leo IX. In the Church of Rome, the predecessor of the archdeacon Hildebrand (Papal Gregory VII by his papal name), with his belief in the primacy of the Roman church. In all the edicts of Leo IX, his strong eloquence, and the indomitable personality of the cardinal stood out. The appointment of Cardinal Humbert, Bishop of Sicily, Leo's repeated trips to Salerno and Siponto, and the councils held (1050) were projections of the pope's political intentions (Bloch, 1946, p. 189-190). The envoys visited Monte Cassino on their way to Constantinople. When they returned, they brought to the monastery a grant from Emperor Constantine Monomachus, who granted two pounds of gold to be paid to the monastery every year (Bloch, 1946, p. 191).

Close relations with the local aristocracy were important for Monte Cassino since the base of the monasteries' material resources were the grants of the nobility. The nobility also played an active role in the spread of reform movements. Abbot Desiderius had connections with the Tuscan family, one of the noble and prestigious families in Italy, which continued to develop over the years. This began in 1056 during the reign of Peter, Abbot of Monte Cassino, when two brothers, Roland and Henry, gave Monte Cassino the Church of San Giorgio on their estate. This was followed by other gifts in 1064 when it became a monastic house attached to St. Giorgio Monte Cassino. Desiderius, on the other hand, made efforts to develop the monastery's estates in Lucca and other parts of Tuscany. In this way, he spread the influence of Monte Cassino in this region, which was in a key position in terms of communication at the center of reform activities, and obtained a guarantee for the settlement of Cassinese in Sardinia. He also connected with Matilda, Countess of Tuscany. In addition, Pope Francis VII was the first to express the monastery's idea of a holy expedition to the east. Gregory and the initiator of the Crusade,

Pope John II. Urban's relations with the countess, his chief supporter, were not limited to Desiderius's time, but continued after the abbot's death (Loud, 1985, p. 68). In 1080, the monks of Monte Cassino were exempted from tolls and payments for textiles taken by following the route of Pisa and Lucca. This connection would be of great importance in political developments after the death of Pope Gregory VII in 1085 (Cowdrey, 1983, p. 11). intellectual centre, such as the monastery of Montecassino or the palace of Matilda, Countess of Tuscany in the time of Urban II; or a mass movement such as Pataria in Milan. The origins and supporters of this trend within the Principality of Capua were the monastery of Monte Cassino (Loud, 1985, p. 10).

Monte Cassino shared the spiritual aims of Pope Gregory VII's reforms (the Gregorian Reforms). In his *ludicium de Regno et Sacerdotio*, Desiderius (along with Guimund, the future bishop of Aversa) called himself a staunch Gregorian. According to the report on the alleged events that took place in the Cassinese region of San Maria di Pallaria, Rome, Gregory VII's first act as pope was to write a letter to Desideria announcing his election. It is possible to see interest in the papacy in the monastic records in the library of Monte Cassino. According to the *Chronicles of Monte Cassino*, the canonical collection, which played an important role in the 'Appointment Dispute', the starting flare of Gregory VII's power struggle, was probably prepared at Monte Cassino. In addition, the works and chronicles in the libraries of the monastery testify to the interest shown in the teachings of St. Gregory, which was also shared by Gregory VII. Desiderius took Gregory the Great as an example when he wrote his book *'Dialogi Desiderius'* (Loud, 1985, p. 66- 67). In addition, the monastery had connections with Gregory's chief supporter, Matilda, Countess of Tuscany. These relations continued not only in the time of Desiderius but also long after his death. Cassinese support was essential for moral reform. Desiderius claimed that a famine arose in Florence because they accepted a bishop who had been made episcopal by simony (simony: the sale or purchase of ecclesiastical offices). He spoke of the plight of the Church before Leo IX. Priests and deacons took wives and lived like laymen. The references to Gregory VII in the *Dialogues of Desiderius* and the poem of Amatus dedicated to him were both written around 1078. During this period, Monte Cassino maintained friendly relations with the papacy (Loud, 1985, p. 68-69).

Since Monte Cassino's territory was not within the borders of any kingdom, it had a political advantage over other monasteries. Because. The so-called 'Terra di San Benedetto' (land of St. Benedict) of Monte Cassino was often considered an independent entity. Therefore Fleury, St. In Ouen or Winchester, he enjoyed political freedom and self-determination. Never satisfied with the Byzantine presence in southern Italy, the papacy at first encouraged Norman efforts to conquer Southern Italy. Two prominent leaders among the Normans were Norman Robert Guiscard, Count of Apulia, Calabria, and Richard, Count of Sicily and Prince of Capua. Monte Cassino had initially opposed the existence of the Normans. Even the abbot Richher (1038-1055) expelled them from the territory of the monastery. However, during the high priesthood of Desiderius (1058-1087), warm and mutually beneficial relations were established between Monte Cassino and the Norman invaders. The establishment of peace with the Norman invaders was one of the indicators of the admirable diplomacy of Desiderius and his successors. Monte Cassino maintained close relations with both the Normans and Byzantium, which opposed the papacy (Owens, 1987, p. 158-159).

In the late eleventh century, new concerns dominated the monastic world: Debates over the relationship of secularists to religious power already existed. Issues of church hierarchy and rightful succession were central to these discussions. Controversy over devotion to the Eucharist and the nature of this rite developed in connection with the growing prestige of the priesthood. The rebuilding of the monastery church by Abbot Desiderius, which was closely related to the points mentioned, was a sign of Monte Cassino's power in the new church construction; Benedict's position as successor and vizier reflected the growing concern of the popes, who were considered the heirs of St. Peter, for their authority. Desiderius' concern for monastic chastity also found expression as a source of authority in an atmosphere of anxiety about the celibacy of monks (clerical marriage). According to the monasticism of Monte Cassino, Benedict communicated the old law to his congregation just as Moses received it from God on Mount Sinai and passed it on to his people. New Benedictine laws were enacted for the ideal monastic life, which emerged as a result of Benedict's adoption of monastic habit (Wickstrom, 1998, p. 33-34).

The reform movement in religious life corresponds to its golden age under the rule of the abbots of Monte Cassino, Desiderius, and Oderius I. Both contributed to the revival of the papacy after 1046 as the effective center of ecclesiastical authorities, reform, and the renewal of Western Christianity (Cowdrey, 1983, p. 45-46). The monastery also became a prominent figure in the reform movement of the eleventh century. Alberic, who produced the most important literary works in the Gregorian reform movement, lived in the Abbey of Monte Cassino and was one of the leading reformers of the time of Abbot Desiderius (Gehl, 1976, p. 1-2). The monastery of Pope Gregory VII's successor, Abbot Desiderius of Monte Cassino, was located on the territory of the Norman lords, to whom Gregory often turned for protection. However, Desiderius was an old and sick man when he was appointed to the papal office (Gwynn, 1944, p. 10). However, he became a personality who deeply influenced the religious and political climate of his time with the policy he followed during his abbot at the Abbey of Monte Cassino.

Relations with The Papacy

Monte Cassino had good relations with both earthly and otherworldly powers. Over time, the monastery had to obtain the financial resources necessary for education from abroad. The first ten years of the newly founded monastery were spent under papal sponsorship. Pope John II Gregory (r. 715-731) and Pope Zacharias (r. 741-752) encouraged Petronax (Abbot of Monte Cassino) to rebuild Monte Cassino (Meeder, 2018, p. 132). The papal protectors of the monastery were Pope John II. Gregory and Zacharias; His protectors in the empire were Charles Martel (686- 741) and Pepin the Short (714 – 768). Both rulers asked for help from Boniface for the restoration of the Frankish Church. As the product of the two-way transformation of England by Celtic and Roman monks, Boniface reflected in his works the enthusiasm that the Celtic monks needed for their journey among the pagans (Deanesly, 2005, p. 36).

In the eleventh century, St. Peter and St. Benedict were at the heart of Latin Western Christianity. (Bannister, 2010, p. 223). Pope IX Stephen, his predecessor IX. Leo and II. When he came to the papal office, he wanted to revive the anti-Norman policy that had been abandoned during the papacy of Victor Victor (1054-1057), and an embassy was opened in Constantinople to establish a new alliance with the Byzantine Empire. Desiderius, the future abbot of Monte Cassino, was a member of the embassy –IX in 1058.

Following Leo's death, Desiderius established friendly relations with Norman Robert Guiscard in line with his new policy. This situation brought Desiderius from time to time to Pope Gregory VII. It was the first evidence of the political plane that made it suspicious for men like Gregory or archbishop Hugh of Lyon. The separation of Eastern and Western churches (Schism (1054)) was one of the most important issues. Therefore, before and after the period of secession, Monte Cassino's men played an important role in polemical debates and activities within this scope. Undoubtedly, Monte Cassino's prominence in the conflict between the Eastern and Western churches was a natural result of the geographical location of the region (Bloch, 1946, p. 192- 193).

Monte Cassino was an important center of Benedictine monasticism in Italy, simultaneously with the period when Benedictine monasticism spread in France at the Cluni Monastery under the rule of Abbots Odilo and Hugh. Their connections with Rome were very tight (Bannister, 2010, p. 223). These connections, established even before Desiderius became abbot, were two-way, both economic and political. In 1049, during Richer's abbotship, Pope IX. Leo gave the Roman Monastery of Santa Croce in Gerusalemme to the possession of Monte Cassino. Pope John II In Alexander's will, Desiderius replaced it with the Church of Santa Maria (now known as San Sebastiano alla Polveriera) in Palatine Pallara. Its abbot would be chosen by the monks but would be blessed by the pope. These gifts were followed by economic privileges granted to Monte Cassino. As early as 1055, during the reign of Abbot Richer, a ship was allowed to trade in Rome without paying taxes and tolls. Desiderius, II. During Victor's papacy, he pawned some valuables and borrowed money to use in Monte Cassino. When Desiderius began rebuilding the basilica at Monte Cassino in 1066, he brought from Rome many of the columns, capitals, and marble pieces he needed for this. He obtained the right to use the Garigliano River, making it possible for the materials in question to be transported by water most of the way to the monastery. One of the most outstanding achievements of Monte Cassino's golden age under Desiderius was the construction of the new basilica and the renovation of the old monastic buildings. The security, expansion, and wealth of 'terra sancti Benedicti' and the collection of donations and property in a very wide area were made possible by the connections Desiderius established in Rome and other centers of power (Cowdrey, 1983, p. 11-12).

Although monasticism meant turning away from the world to dedicate oneself to God and choosing a kind of voluntary exile, Monte Cassino could not stay away from worldly life. He always established close relations with the political and religious powers of his time (Wickstrom, 1998, p. 45). One of the prominent abbots of Monte Cassino was III. Abbot Desiderius (1026- 1087), who was elected pope under the name Victor (1086- 1087) (Wickstrom, 1998, p. 36), had good relations with the secular aristocracy. In 1071, aware of common interests, he turned to his powerful neighbors, the Normans. Desiderius was a peaceful and conciliatory personality. One of the clearest indicators of this situation was the participation of leaders from all over the peninsula in the dedication ceremony of the monastery basilica of Monte Cassino in 1071, thanks to his success in communicating well with all Italian political authorities (Wickstrom, 1998, p. 46). With both their close relations with the papacy and their support for papal reforms, Monte Cassino could not stay away from the religious powers. Despite the close relations it established with the papacy, the monastery continued its relations with Byzantium even after the Schism.

Monte Cassino Monastery's Relations with Political Powers and Nobilities

The Monastery of Monte Cassino was a center of science and culture, as well as a retreat for the nobility. Lombard King Ratchis retired to the Monastery of Monte Cassino in 749. About two years before this event, Zacharias had persuaded Carloman to retreat to Monte Cassino instead of Monte Soratte. At the same time, Boniface sent Sturm the Bavarian, the first abbot of his foundation in Fulda, to Abbot Optatus to learn about Benedictine life. In 751, Boniface established the bond of spiritual unity and brotherhood between Fulda and Monte Cassino. The first relations between the monastery and the lands north of the Alps had already been established by the residence of the Englishman Willibald, who was there not to learn but to teach Benedictine monasticism to the community of Petronax, Abbot of Monte Cassino, beginning in 729 and lasting for about ten years. Even if these royals and foreign visitors did not bring the texts and books themselves, they created the potential for scientific development through their connections with other centers and influential people elsewhere. One of the earliest Monte Cassino manuscripts, Monte Cassino, Archivio dell'Abbazia (753), was associated with Willibald's stay at the monastery (Meeder, 2018, p. 133).

As for other monasteries, it was important for the Monte Cassino Monastery to establish good relations with noble and influential families. Nobles rebuilt old religious houses that had been destroyed in the wars and invasions of the late ninth and early tenth centuries. Initially, rather than founding new monasteries, they worked to restore abandoned ones or develop religious communities in existing private churches and chapels. As can be seen from old foundation maps, political and material support from the nobility was of great importance for monasteries wishing to reunite their original heritage. Thus the Terra Sancti Benedikti of Monte Cassino was re-established; Monastic estates in southern France were restored, reclaiming much land and buildings (Howe, 1988, p. 321- 322). The Canossa family, which had a strong influence in Italy, spread the cults of local saints and relics. Older monasteries such as Monte Cassino and Cluny offered more luxurious and prestigious homes for family converts; a source of family identity, combining spiritual strength with great prayer fellowship; They continued to be an institution that offered sacred lands to bury their dead, keeping the memory of the deceased members of noble families fresh (Howe, 1988, p. 335).

The Norman conquest of southern Italy ended Byzantine rule (Bloch, 1946, p. 188). Meanwhile, IX. The holy war organized and led by Leo against the Normans ended in disappointment with the crushing defeat of the pope at Civitate in 1053. This event discredited the anti-Roman attitude of Michael I Cerularius (Greek Orthodox Patriarch 1043-1059) in Constantinople and thus brought the supporters of Argyrus to power. The plan of unity and alliance with the Pope was now openly expressed by the emperor Constantine IX Monomachus. Cerularius was named by the emperor in IX. He was forced to sign a conciliatory letter to Leo, proposing that he should send an embassy to Constantinople to resolve all the difficulties awaiting the pope. The pope received Humbert de Silva Candida, Archbishop Peter of Amalfi, and the papal chancellor Frederick of Lorraine, who three years later became abbot of Monte Cassino. However, the fate of this famous embassy would result in a great separation between the two churches. The temperament of the three leading figures in the debate, Humbert, Frederick, and Michael Cerularius, made the course of events in Constantinople quite dramatic. They had brought letters with them, urging him to openly conclude an

agreement that Humbert had donated to Cerullarius, implying that Constantine owed his crown to the Church of Rome (Bloch, 1946, p. 190-191).

When Desiderius became abbot, he allied with the new Norman rulers of Southern Italy, Prince Richard of Capua and Robert Guiscard, Duke of Apulia; and took a stand according to the changing realities of political conditions. Richard completed the conquest of Capua in 1062; he then took over the Duchy of Gaeta and the Aquino region in 1063 and 1065, respectively. Duke Richard was Monte Cassino's most powerful neighbor until he died in 1078, and to the south, Robert Guiscard vied with him for political and military power. Abbot Desiderius aimed to preserve friendly relations with both the Normans of Capua and Apulia and to improve cooperation between them. He took advantage of the Norman alliance, and especially the friendship of Richard of Capua, to expand and secure Terra Sancti Benedicti. This friendly relationship was established as early as 1058, when Richard I of Capua confirmed the entire land ownership of Monte Cassino, including the Rocca d'Evandro (Cowdrey, 1983, p. 4).

After the death of Desiderius in September 1087, articles were written that spoke of the anxieties affecting all sections of the Church of Capua. Cardinal Humbert condemned the rule of a church by a layman, claiming that it was the same as raping a priest's wife. But the picture of the relationship between the church and secular society was more complex than this. The church and its constituents needed the economic support of the laity, and the political control of the laity over the monasteries was an inevitable consequence of this situation. Even the leading monasteries of Christendom were not immune from this situation (Loud, 1985, p. 85). According to Humbert's writings, there were three types of fraud. One of these was the possession of the remains of St. Benedict's body. Monte Cassino's claims to being the leader of Western monasticism were certainly not limited to their possession of the body of its founder. But it was closely linked to this situation. It was during the reign of Desiderius that the cult of Benedict became a greatly encouraged phenomenon, with the discovery of what was thought to be his tomb during the reconstruction of the Monastery church of Monte Cassino in 1066. One of the indicators of this situation is the emphasis on the existence of this cherished property in Cassino in charters after 1066 (Loud, 1985, p. 176).

Monte Cassino Monastery has always established close relations with political authorities. II. Desiderius held friendly negotiations with Constantinople on 1 October 1071, a year after Bari, the last Byzantine stronghold in Italy, fell to the Normans. More importantly, in the following years, during the First Crusade, the issues in the reply to the first letter of Oderisius, Desiderius' successor, between the Crusaders and Emperor Alexios I were respected. He emphasized what was offered to the Crusaders. The letter gifted to the monastery is an important document in which Alexios called for the first Crusade (Bloch, 1946, p. 222). Desiderius had good relations with the Normans. As abbot of Monte Cassino himself, he was protected by Norman leaders in 1059 (Bloch, 1946, p. 193).

Monasticism has a long tradition of being interpreted as a sacred or semi-sacred space in the material universe. The monastery is a composite use of metaphors that create and preserve the sanctity of physical space, whether it is described as a kind of military camp for Christ's demon-fighting soldiers, or its spaces are conceptualized as an abode of God on earth, or the monastery is a mass graveyard of monks. It also functions as a mediator

between the earthly and the otherworldly (Baker, 2015, p. 57-58). However, The Benedictines in general, and the Monastery of Monte Cassino in particular, did not stay away from the political developments of the age in which they lived. During the First Crusade, they not only gave loans against mortgages to the Crusaders but also hosted the Crusaders in their monasteries. Since hospitality was considered sacred in Benedictine monasteries, starting with the first Crusade in 1096, Crusaders welcomed at the monastery had no shortage of accommodation during the journey (Fabiani, 1968, p. 150-151; Palmarocchi, 1913, p. 141).

Architectural Contributions of Monte Cassino Monastery

The restoration process was initiated by the abbot Henry II, who rebuilt the monastery basilica on a large scale at the highest point of Monte Cassino. It reached its peak under Desiderius (1058-85). In October 1071, Pope John II. Alexander reconsecrated the great church in front of a large crowd attended by most of Italy's bishops and nobility (Wickstrom, 1998, p. 31). The projects of Abbot Desiderius of Monte Cassino for his monastery constituted the most ambitious and effective example of this renewal. Desiderius summoned from Constantinople artists skilled in the art of mosaics and paving stones because the mastery of Byzantine masters in these arts had been known for centuries. In search of authentic remains of that age, Desiderius went to Rome and spent large sums of money on columns, pedestals, epistyles, and a large number of marbles of various colors. Completed in 1071, the basilica influenced the architecture and decoration of churches in southern Italy. Additionally, the Cassinese influence in Rome was also present in the large monastery church built between 1088 and 1109 by Abbot Hugh I, who visited Monte Cassino in 1083 (Robinson, 2004, p. 286-287). Desiderius' decision to rebuild the entire monastery was against his political interests with the government. The abbot of Monte Cassino not only commissioned works of art from Constantinople but also invited many artists to teach the monks the arts in which the Byzantines were masters (Bloch, 1946, p. 194). The expansion of Terra Sancti Benedicti under Desiderius gave rise to some claims. The collapse of princely authority north of Roccamonfina increased military expenditure. The financial problems experienced by Kluni, one of the important Benedictine monasteries of the period, during the period, were largely due to the overextension of resources to finance an ambitious construction program (Loud, 1985, p. 130).

Two inscriptions dedicated to Maurus are linked to an announcement in the first part of the '*Chronica Monasterii Casinensis*' written by Leo of Ostia (1046 – 1115), a monk of aristocratic origin. Great Abbot Desiderius (1058- 87) From 1086, Pope III. Under the rule of Victor and his successor Oderisius I. Leo reports that in 1065 Desiderius went to Amalfi. Admiring the bronze door of the cathedral made in Constantinople, he decided to buy a door for the monastery church from there. Dedicatory inscriptions reveal that Maurus, a member of one of Amalfi's leading families, paid for the gates. According to the dedication inscription of the gates of Amalfi, the gates at Monte Cassino were a gift from Maurus' son Pantaleo. In addition, Simeon's name was mentioned in another article. Of the present-day gates of Monte Cassino, none of the thirty-six panels above the two Maurus panels of 1066 could have formed part of the gates of Desiderius. Because even the first four listings the properties of Monte Cassino in the region surrounding the monastery called Terra S. Benedicti reflect the extent of this region, at least forty years after the date of the inscription dedicated to Maurus (Bloch, 1987, p. 89).

The contributions of the Monastery of Monte Cassino to architecture, murals, and minor arts continued uninterrupted from the tenth century (900-1050) to the twelfth century (1050-1150), in what has always been considered the Age of the Benedictines. In the reconstruction of Europe, the largest churches of Christendom were built, Monte Cassino (1070s), III. Kluni (1088-1130) built numerous smaller monasteries, as well as Vezelay and many other internationally famous buildings. Although the construction of many of these buildings strained the monastery budget, they were built anyway, tremendously accelerating the flow of wealth into the hands of craftsmen, craftsmen, material suppliers, and others in the building. Much of the best Romanesque art was produced by the Benedictines, and the most successful period covers the period roughly between 1050 and 1150 (Van Engen, 1986, p. 280). The Monastery Church of Monte Cassino (1075) was built as a copy of the church of the Holy Sepulcher in Jerusalem. Like Cluny, another important Benedictine monastery of the period, they encouraged the pilgrimage to Jerusalem and supported the pilgrims (Upton, 2017, p. 45).

Conclusion

Monte Cassino Monastery, which played an important role in the creation of European culture and civilization, was built in the sixth century on the principles of St. Benedict's '*Peace, reading and manual labor*'. Monte Cassino Monastery is where medical and scientific studies are carried out; it was a place where well-known scientists retreated; it became one of the important actors influencing the cultural and scientific life of his age with his emphasis on architectural and artistic studies during the reign of Abbot Desiderius and his rich library in which the works of Eastern scientists were translated into Latin. Henceforth science and culture of the Muslim World transferred into the Christian West. In the field of art and architecture, the monasteries and basilicas built by master craftsmen, especially during the reign of Desiderius, are important examples of Romanesque art. It was an effective period in the spread of Eastern and Byzantine art to Western Europe. Although monastery life meant giving up on the world and staying away from crowds and financial worries, the Monastery of Monte Cassino could not keep itself away from the political and religious events of its age. They supported the reform movement in religious life that spread rapidly throughout Europe. They established close relations with the noble families who pioneered the rise of the cult of saints in Italy. He also had close connections with the Norman leaders who spread throughout Southern Italy and with Byzantium. Especially during the reign of Pope Gregory VII. They became one of the most leading actors in the expansion of the reforms introduced by Gregory. During the first Crusade, one of the most important phenomena of the Middle Ages, they not only gave mortgage loans to the Crusaders but also hosted those who went on the expedition in their monasteries. The Chronicle of Monte Cassino is important in historiography as it records the events in the period close to the First Crusade. He provided financial support, loans, accommodation and moral support to the Crusaders. In terms of its strategic location, as it was founded approximately 50 kilometers from Rome on the road connecting the south and north of Italy, the Monastery of Monte Cassino played a central role not only in the history of monasticism but also in the political, and and scientific and cultural life of the middle Middle Ages, contributing to the construction of today's Europe. He became one of its architects.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled “.....”, orally delivered at the ..... Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled “.....”, supervised by ... (Master’s Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year).</p> <p><i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p> <p>* (... University Rectorate, ... Ethics Committee Decision was taken with the decision dated xx.xx.2023, numbered x of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	<p>Design of Study: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p>
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, ... Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “.....” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>* (... Üniversitesi Rektörlüğü, ... Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının xx.xx.2023 Tarih, x Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu takdirde)	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p>

References

- Baker, T. M. (2015). "Be You as Living Stones Built Up, a Spiritual House, a Holy Priesthood": Cistercian Exegesis, Reform, and the Construction of Holy Architectures (Doctoral dissertation).
- Bannister, E. A. (2010). 'A monastic ark against the current flood': the manuscripts of Peter Damian at the Abbey of Montecassino. *European Review of History — Revue européenne d'histoire*, 17(2), 221-240. DOI: 10.1080/13507481003660894.
- Berthoud, J. (1966). The Italian Renaissance Library. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, 61-80. 78.190.161.86 on Sun, 02 Jul 2023 10:0.
- Bloch, H. (1946). Monte Cassino, Byzantium, and the West in the Earlier Middle Ages. *Dumbarton Oaks Papers*, 3, 163-224. <https://www.jstor.org/stable/1291045>. 78.190.167.141 on Sun, 09 Jul 2023 17:4. 1.
- Bloch, H. (1987). Origin and Fate of the Bronze Doors of Abbot Desiderius of Monte Cassino. *Dumbarton Oaks Papers*, 41, 89-102. <https://www.jstor.org/stable/1291548>. 78.190.161.86 on Sun, 02 Jul 2023 09:4.
- Conant, K. J. (1971). Observations on the Practical Talents and Technology of the Medieval Benedictines. In *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages* (pp. 77-84). London: Palgrave Macmillan UK.
- Cowdrey, H. E. J., & Cowdrey, H. E. J. (1983). *The Age of Abbot Desiderius: Montecassino, the papacy, and the Normans in the eleventh and early twelfth centuries*. Clarendon Press.
- Damian, P. (2013). *Letters*, 1-30. Catholic University of America Press.
- Deanesly, M. (2004). *A history of the medieval church: 590-1500*. Routledge.
- Fabiani, L. (1968). La terra di S. Benedetto/1. La terra di S. Benedetto studio storico-giuridico sull'Abbazia di Montecassino dall'VIII al XIII secolo, 33.
- Francis, H. S. (1944). Traditional Representation of Medicine and Healing in the Christian Hierarchy. *Bulletin of the Medical Library Association*, 32(3).
- Frothingham, A. L. (1917). Ancient Orientation Unveiled: III. *American Journal of Archaeology*, 21(3), 313-336.
- Gehl, P. F. (1976). *Monastic rhetoric and grammar in the age of Desiderius: the works of Alberic of Montecassino*. The University of Chicago
- Gwynn, A. (1944). Monte Cassino and the European Tradition. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 1-11. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:4.
- Howe, J. (1988). The nobility's reform of the medieval Church. *The American Historical Review*, 93(2), 317-339. 78.190.161.86 on Sun, 02 Jul 2023 09:3.
- Jotischky, A. (2012). Monastic reform and the geography of Christendom: experience, observation, and influence. *Transactions of the Royal Historical Society*, 22, 57-74. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:3.

Krey, A. C. (1927). Monte Cassino, Metten, and Minnesota. *Minnesota History*, 8(3), 217-231. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:38:07 +00:00.

Kostick, C. (2008). *The social structure of the First Crusade*. Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004166653.i-324>

Loud, G. A. (1985). *Church and society in the Norman principality of Capua, 1058-1197*. Clarendon Press.

Meeder, S. (2018). Monte Cassino's Network of Knowledge. *The Earliest Manuscript Evidence. Writing in the Early Medieval West: Studies in Honor of Rosamond McKitterick*, 131-145.

Owens, M. S. (1987). *The Montecassino passion play: theatre in a monastic community*. University of California, Berkeley.

Palmarocchi, R. (1913). *L'abbazia di Montecassino e la conquista normanna*. E. Loescher.

Robinson, I. S. (2004). The papal reform of the eleventh century: lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII. In *The Papal Reform of the Eleventh Century*. Manchester University Press, 1st Edition. <https://doi.org/10.7765/9781526112668>

Roguin, A. L., Roguin, A., & Roguin, N. (2021). Historical advancements and evolution in understanding human anatomy and pathology: the contribution of the middle ages. *Advances in anatomic pathology*, 28(3), 171-177. file:///C:/Users/serpil/Downloads/historical_advancements_and_evolution_in.5.pdf

Russo, L. (2014). The Monte Cassino Tradition of the First Crusade: From the *Chronica Monasterii Casinensis* to the *Hystoria de via et recuperatione Antiochiaae atque Ierusolymarum*. In *Writing the Early Crusades. Texts, Transmission and Memory* (pp. 53-62). Boydell.

Sigerist, H. E. (1958). The Latin medical literature of the early Middle Ages. *Journal of the history of medicine and allied sciences*, 127-146. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:2.

Tschanz, D. W. (1997). *The Arab roots of European medicine*. Aramco Services Company. [bxscience.edu. https://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2008/12/12/60049615/Arab%20Roots%20of%20European%20Medicine.pdf](https://www.bxscience.edu/ourpages/auto/2008/12/12/60049615/Arab%20Roots%20of%20European%20Medicine.pdf).

Van Engen, J. (1986). The "Crisis of Cenobitism" Reconsidered: Benedictine Monasticism in the Years 1050-1150. *Speculum*, 61(2), 269-304. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:2.

Walsh, J. J. (1903). *By-Paths Of History. The Church And Science In The Dark Ages. "Ten Silent Centuries Found A Voice" – Carlyle*. Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia, 14(2), 217-242. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:2.

Wickstrom, J. B. (1994). Text and image in the making of a Holy Man: An illustrated life of Saint Maurus of Glanfeuil MS vat. lat. 1202. *Studies in iconography*, 16, 53-82. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:2.

Wickstrom, J. B. (1998). *Gregory The Great's "Life Of St. Benedict" And The Illustrations Of Abbot Desiderius II*. *Studies in Iconography*, 19, 31-73. 88.241.87.179 on Sat, 23 Mar 2024 16:2.

2024, 13 (3), 1459-1480 | Araştırma Makalesi

Havayolu İşletmelerinde Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma

Seda Mumlu Karanfil¹

Öz

Amaç: Araştırmanın amacı, Sivil Havacılık Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarının ve işletmelerdeki sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarının çıktılarının belirlenmesidir. Sürdürülebilir insan kaynakları uygulamaları çalışanların fiziksel ve ruhsal iyilik hallerini korumak için hayata geçirilen bir takım uygulamaları kapsamaktadır. Çalışanların iş yaşam dengelerini koruyabilmeleri için hayata geçirilen bazı kolaylıklar, esnek çalışmalar, kariyer fırsatları, kolaylaştırıcı emeklilik uygulamaları gibi çalışmalar sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarına örnek olarak verilebilmektedir. Bu bağlamda araştırmada şirketlerin ne tür sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarını hayata geçirdikleri ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmanın bir diğer amacı sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarının çıktılarının neler olduğunun belirlenmesi olmuştur. **Yöntem:** Araştırmada havacılık sektöründe faaliyet gösteren ve Türkiye’de ofisi olan 10 havayolu işletmesinin insan kaynakları yöneticileri/üst düzey yöneticileri ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilen veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. **Sonuç:** Sürdürülebilir insan kaynakları uygulamaları sosyal, çevresel, ekonomik olmak üzere üç tema altında toplanmış ve temalara bağlı olarak alt temalar oluşturulmuştur. Alt temalar kodlanmış ve kodların tekrar etme sıklıkları verilmiştir. Araştırma sonucunda sosyal boyutta en çok esnek çalışmanın işletmelerce uygulandığı ve iş sağlığı güvenliği önemlerinin alındığı görülmüştür. Çevresel boyutta ise en çok eğitim materyallerinin dijitalleştiği ancak işe alımlarda kağıt kullanımının hala devam ettiği tespit edilmiştir. Son olarak ekonomik boyutta, işletmelerin sürdürülebilirlik uygulamalarını daha çok kar elde etmek amacı ile gerçekleştirdikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarının çıktıları katılımcılar tarafından en fazla iyi iş ilişkileri, problem çözme, tercih edilen bir işletme olmaya katkı sağlama, iş tatmini, enerji ve su tasarrufu, çevreyi önemseyen ürün ve hizmet üretimine katkı sağlama olarak ifade edilmiştir. Katılımcılar sürdürülebilir yetkinlikler nelerdir sorusuna ise inovasyon, sorumluluk sahibi olma, liderlik, çevreyi önemseme, iletişim, stratejik ve geleceğe yönelik düşünebilme, kapsayıcılık, eşitlik olmak üzere farklı cevaplar vermişlerdir. Araştırmanın sonucunda sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarının öncülleri ve sonuçları görüşmeler ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetimi, Sürdürülebilirlik, Havacılık Sektörü, İnsan Kaynakları Yönetimi, Kaynak Temelli Yaklaşım

Mumlu Karanfil, Seda (2024). Havayolu İşletmelerinde Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1459-1480. <https://doi.org/itobiad.1525817>

Geliş Tarihi	31.07.2024
Kabul Tarihi	19.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Havacılık Yönetimi, İstanbul, Türkiye, sedamumlu@gmail.com, 0000-0003-2553-3877

A Study on Sustainable Human Resources Management Practices in Airlines

Seda Mumlu Karanfil¹

Abstract

Objective: The aim of the research is to determine the sustainable human resources practices of the enterprises operating in the Civil Aviation Sector and the outputs of sustainable human resources practices in enterprises. Sustainable human resources practices include several practices implemented to protect employees' physical and mental well-being. Some of the practices implemented to protect employees' work-life balance, such as flexible work, career opportunities, and facilitating retirement practices, can be given as examples of sustainable human resources practices. In this context, the research aims to reveal what kind of sustainable human resources practices are implemented by companies. Another research aim is to determine the outputs of sustainable human resources practices. **Method:** In the research, interviews were conducted with human resources managers/senior managers of 10 airline companies operating in the aviation sector and having offices in Turkey. The data obtained through in-depth interviews were analyzed by content analysis. **Conclusion:** Sustainable human resources practices were categorized under three themes: social, environmental, and economic, and sub-themes were created based on the themes. The sub-themes were coded, and the frequency of repetition of the codes was given. As a result of the research, it was seen that flexible working is mostly practiced by enterprises in the social dimension, and occupational health and safety measures are taken. In the environmental dimension, it was found that most of the training materials are digitalized, but the use of paper in recruitment still continues. Finally, in the economic dimension, it has been concluded that businesses implement sustainability practices with the aim of making more profit. The outputs of sustainable human resources practices were mostly expressed by the participants as good working relationships, problem-solving, contributing to being a preferred business, job satisfaction, energy and water saving, and contributing to the production of products and services that care about the environment. Participants gave different answers to the question of what sustainable competencies are: innovation, responsibility, leadership, caring for the environment, communication, strategic and future-oriented thinking, inclusiveness, and equality. At the end of the study, the antecedents and consequences of sustainable human resources practices were discussed in the light of the interviews.

Keywords: Sustainable Human Resources Management, Sustainability, Aviation Industry, Human Resources Management, Resource-Based Approach

Mumlu Karanfil, Seda (2024). A Study on Sustainable Human Resources Management Practices in Airlines, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1459-1480. <https://doi.org/itobiad.1525817>

Date of Submission	31.07.2024
Date of Acceptance	19.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof., İstanbul Gelisim University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Aviation Management, İstanbul, Türkiye, sedamumlu@gmail.com, 000-0003-2553-3877

Giriş

Havacılık sektörünün hızla büyümesi ile yakıt tüketimi miktarları artmakta, uçak motorlarının gürültüleri insanları rahatsız etmektedir. Ancak geçmişten bugüne motorların gürültü düzeyleri 20 db azalmış, yakıt tüketimi %70 oranında düşürülmüştür. Gürültü düzeylerinin düşürülmesi, yakıt miktarının azaltılması gibi çalışmalar sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmaların sonuçları arasında yer almaktadır. Sürdürülebilirlik, havacılık sektöründeki tüm kurumlar ve bu kurumların tüm çalışanları açısından bir kurumsal sorumluluk halini almıştır. Kurumsal sorumluluklar ise sağlıklı ve iyi bir çevrede yaşama hakkı, doğal kaynakların kullanılmasında hassasiyet ve doğal kaynakları koruma, çevreye yönelik yasal düzenlemelere uyum sağlama olarak ifade edilmektedir (Torum ve Yılmaz, 2009: 48).

Kurumların uzun dönemde başarıları çalışanların refahının sağlanması, çevreye karşı sorumlulukların yönetilmesi ve ahlaki davranışlara bağlı olunması ile gerçekleşmektedir. İşletmelerde sürdürülebilir bir kültür ile birlikte iş etiğine uyularak işletme hedefleri ile çalışanların iyi oluşu arasında insan kaynakları yönetimi (İKY) aracı rol oynamaktadır (Al-Sulaiti, 2024: 27). İKY, işletmenin strateji ve politikalarına uygun bir şekilde çalışanların refahını arttırmak ve etik ilkelere bağlı kalmak suretiyle sürdürülebilir davranışları ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmektedir. Sürdürülebilir İKY uygulamaları çalışanların ruhen ve bedenen sağlıklı olmalarına odaklanmaktadır.

Sürdürülebilir İKY alanındaki çalışmalar, sürdürülebilirlik ile İKY arasındaki ilişkiyi üç farklı şekilde ele almışlardır. Bunlardan ilki ekonomik açıdan sürdürülebilirliğin işletmelere kazanç getirdiğini ve işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamasına yetenekli çalışanların katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir grup ise sürdürülebilir İKY uygulamalarının çevresel ve sosyal olarak faydaları olduğunu ileri sürmekte ve insani sonuçlara odaklanmaktadır. Son grup ise işletmedeki yönetimin çevresel ve sosyal sonuçları ile kurumsal sonuçları arasındaki ilişkileri inceleyen grup olarak karşımıza çıkmaktadır (Kramar, 2014: 1070). Bu grupların ortak özelliği uzun vadeli ve kalıcı sonuçlara ulaşılmasına odaklanmalarıdır.

Sürdürülebilir İKY uygulamaları sonucunda bireysel, örgütsel, sosyal ve ekolojik olarak bir takım çıktılar elde edilmektedir. Bunlardan örneğin iş doyumu, çalışan motivasyonu ya da çalışanların iş yaşam dengelerini sağlamaları bireysel çıktılardır. Çalışanların iyi iş ilişkileri kurmaları, fiziksel ve öznel olarak iyi oluşları ve bunun sonucunda verimlilik artışı örgütsel çıktılar olarak ifade edilebilir. Sosyal çıktılar da ise iyi iş yeri ilişkileri, işletmenin tanınırlığının artması ile potansiyel iş gücü kaynağının artması şeklindedir. Son ekolojik çıktı ise yeşil ürün ve hizmetlerin kullanılmasının artması, enerji kaynaklarının daha tasarruflu kullanılmaya başlanması ile ilgilidir (Kramar, 2014: 1071).

Yapılan bu çalışma ile de sürdürülebilir İKY'nin işletmelerde sosyal, ekonomik ve çevresel açıdan hangi uygulamaları hayata geçirdiklerinin havacılık sektörü özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca yapılan bu çalışmanın sürdürülebilir İKY ile ilgili literatüre farklı bir kazanım sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

Sivil havacılık sektöründe uygulanan sürdürülebilir İKY uygulamaları nelerdir? Sosyal, çevresel ve ekonomik boyutta neler yapılmaktadır?

Sürdürülebilir İKY uygulamalarının çıktıları nelerdir?

Sürdürülebilir İKY uygulamaları kurumsal olarak ne gibi faydalar sağlamaktadır?

Sürdürülebilir İKY için gerekli yetkinlikler nelerdir?

Literatür İncelemesi

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Yönetimi

1987 yılından bu yana sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalar küresel anlamda, çevreyi korumak ekonomik, ekolojik ve sosyal düzeylerde ortak bir kalkınmayı sağlamayı amaçlamakta, birden fazla alanda da uygulanmaktadır (Liang, 2024: 2048). Sürdürülebilirlik, organizasyonel ve sosyal değişim alanlarında kaynak tahsisine rehberlik etmektedir (Westerman vd., 2020: 3). İşletmelerin büyümeleri açısından önemli hale gelen sürdürülebilir kalkınma konuları gün geçtikçe insan kaynakları (İK) yönetimi ile entegre hale gelmiş (Diaz-Carrion, Lopez-Fernández ve Romero-Fernandez, 2021: 121) ve sürdürülebilir İK kavramının önemi artmıştır. Sürdürülebilir İK uygulamaları işletmenin finansal ve çevresel performansının artırılmasını sağladığı gibi yetenekli çalışanların işletmeye çekilmesi ve işletmede kalmaları açısından önem taşımaktadır (Ehnert, 2009: 3-5). Bununla birlikte çalışanların iş tatmini, motivasyonu, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışları gibi örgütsel sonuçların iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır (Hong ve Kim vd., 2019: 2). Kağıt ve su tüketimi konusunda çevresel sürdürülebilirliğe hizmet eden sürdürülebilir İKY işletmelerin devamlılığı açısından önem taşımaktadır.

De Prins (2020: 1685) çalışanların iş kalitelerinin ve sürdürülebilir istihdamın arttırılabilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. İş yerlerinde işbirliğine dayalı bir örgüt iklimi ile çalışanların daha sosyal bir diyalog içerisinde buldukları bir çalışma ortamının oluşturulması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Sürdürülebilir İKY uygulamaları ile çalışanların merkeze alındığı bir yönetim tarzının benimsenmesi ile çalışanların başarıları örgütün hedeflerine ulaşmaya daha fazla katkı sağlayacaktır.

Havayollarına artan talep ile birlikte havacılık sektöründe sürdürülebilirlik çalışmaları artış göstermiştir. Ancak bununla birlikte hava taşımacılığı, iklim değişikliği konuları da sık sık gündeme gelmektedir. İşletmeler bu anlamda yeşil uygulamalar ile çevreye yönelik bazı politikalar geliştirmeye zorunlu kılınmaktadır. Uçak motorlarından çıkan çeşitli gazlar, çalışanların farklı gruplardan istihdam edilmesi, çevre ve insan sağlığı üzerinde yıkıcı etkiler doğurabilmektedir. Bu yıkıcı etkilerin azaltılması amacı ile sosyal sorumluluğu kapsayan uygulamalar hayata geçirilmektedir (Topçu, 2023: 2420-2421).

Çevresel ve sosyal olarak dengeli ekonomik beklentiler sürdürülebilirlik olarak ifade edilmektedir. İşletmelerin yaptıkları işlerde çevreye duyarlı olmaları ve sosyal anlamda üstlerine düşen görevleri tüm işlerinde yerine getirmeleri sürdürülebilirlik ile ilgili sorumluluklarını ifade etmektedir. İşletmeler verimli olmak ve kar elde etmek amacı ile faaliyetlerini yerine getirirken doğal kaynakları korumalı ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler. İşletmeler dengeli bir şekilde ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda faaliyetlerini yürüttüklerinde kurumsal sürdürülebilirlikten bahsetmek mümkün olacaktır (Torum ve Yılmaz, 2009: 48-49). Kurumsal sürdürülebilirlik, toplumun yeniden üretebileceğinden fazla kaynak kullanmaması

şeklinde ifade edilmektedir. İşletmelerin bugün hissedarlarının, çalışanlarının, müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, gelecekteki paydaşların ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmadan gerçekleştirilmesi kurumsal sürdürülebilirliğin konuları arasındadır. Kurumsal sürdürülebilirliğin sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutu vardır ve her boyut dengeli bir şekilde yönetilmelidir (Dyllick ve Hockerts, 2002: 131-132). İşletmelerin çevresel ve sosyal açıdan sorumluluklarını İK stratejileri ile uyumlu hale getirerek, bu sorumlulukların İK işlevlerine dahil edilmesi ise Sürdürülebilir İnsan Kaynakları (Sürdürülebilir İKY) olarak ifade edilmektedir (Kramar, 2014: 1072-1073). İKY insan sürdürülebilirliğini doğrudan etkilediği için kurumsal sürdürülebilirliğin önemli bir parçasıdır (Kesen, 2016: 557). İnsan kaynakları yönetimine verilen önemin etkisi ile örgütlerin kurumsal performansları etkilenmekte ve bu sayede de işletmelerin sürdürülebilirliği sağlanabilmektedir (Pfeffer, 2010: 11). Kurumsal sosyal sorumluluğun uygulanmasında çalışanların vicdanlı davranışlarını teşvik etmek için eğitim ve gelişim faaliyetleri uygulanmakta ve çalışanların sorumlu davranışları işverenin itibarına katkı sağlamaktadır. Sürdürülebilirlik uygulamaları İKY ile entegre bir şekilde gerçekleşmektedir (Ehnert, 2012: 222). Bu bağlamda çalışanların işe alımları ya da performans değerlendirmelerinde kurumun sürdürülebilirlik hedefleri dikkate alınmaktadır.

İnsan kaynakları yönetimi (İKY) kavramsal ve işlevsel olarak geçmişten günümüze, personel yönetimi, İK yönetimi, stratejik İK ve sürdürülebilir İK kavramları ile gelişim göstermiştir. Stratejik İKY işletmenin stratejileri ile bütünleştirilmesi, işletmenin iç ve dış çevreye uyumu ve işletme stratejilerinin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi (Tyson, 1999: 65) olarak ifade edilmektedir. Ancak stratejik İKY değişen küresel ortamdaki gelişmelere adapte olamamış ve bu durum yeni bir kavram olan sürdürülebilir İKY'nin doğmasına neden olmuştur (Oswal ve Narayanappa, 2014: 22-23). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi (Stratejik İKY) 35 yılı aşkın bir zaman önce insanları yönetmek amacı ile ortaya çıkmış ve işletmelerin finansal olarak sonuçlarına katkıda bulunmuştur.

Stratejik İKY'ne alternatif olarak ise 15 yılı aşkın bir süredir sürdürülebilir İKY yaklaşımı gelişmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı İKY'nin merkezindedir ve kısa-uzun vadede insana, ekolojiye ve işletmenin finansal tablolarına ilişkin olumlu sonuçlar elde edilmesini içerir (Kramar, 2022: 160). Diğer bir taraftan sürdürülebilir İKY, insan kaynağının uzun vadede verimliliğini sağlamak için işe alınması, işe devamlılığının sağlanması, eğitim ve gelişim ile desteklenmesi ve insan kaynağının dinamik olarak yönetilmesine vurgu yapmaktadır (Zaugg vd., 2001: 13-14). Çalışanların yeteneklerine yatırım yapılması çalışanların örgüte bağlılıkları ve katılımlarını arttıracak ve bu sayede örgütler değer yaratabileceklerdir. İnsan kaynağının arzu edilen şekilde yeteneklerinin geliştirilmesi (Wilkinson vd., 2001: 8) ve insanların yeteneklerinin yenilenmesi gerektiği araştırmacılarca savunulmaktadır (Kramar, 2014: 1074). Sürdürülebilir İKY ile planlanan stratejiler gerçekleştirilirken hem örgütsel amaçlar gerçekleşmekte hem de İK'nın yenilenmesi sağlanmaktadır. Stratejilerin örgütsel ve insan kaynağı açısından olumsuz etkileri kontrol edilmektedir (Ehnert, 2009).

Kurumların uzun dönemde başarıları, çalışanların refahının sağlanması, çevreye karşı sorumlulukların yönetilmesi ve ahlaki davranışlara bağlı olunması ile gerçekleşmektedir. İşletmelerde sürdürülebilir bir kültür ile birlikte iş etiğine uyularak işletme hedefleri ile çalışanların iyi oluşları arasında İKY aracı rol oynamaktadır. Bununla birlikte işe alımda sürdürülebilirlik konularında hassas çalışanlar işe alınmakta, çalışanların aile ve iş

yaşamları arasında denge kurulması desteklenmektedir. Böylelikle çalışanların refahı artırılarak işe bağlılıkları sağlanmaktadır (Al-Sulaiti, 2024: 19). İşletmelerde sürdürülebilir bir İKY sistemi için işletmenin sürdürülebilirlik hedeflerinin çalışanlar tarafından benimsenmesi ve uygulanması söz konusudur. Bununla birlikte sürdürülebilir İKY, çalışanların uzun vadede fiziksel, zihinsel, sosyal ve ekonomik refahlarını sağlamaya yönelik uygulamaları işletmenin sürdürülebilirlik hedefleri ile bütünleştirerek hayata geçirmektedir (Özgül ve Gürol, 2019: 112).

Sürdürülebilir İnsan Kaynakları Uygulamaları

İnsan kaynakları yönetimi işletmelerin stratejilerinin uygulanmasında ve rekabet üstünlüğünün elde edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu anlamda sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlayabilmek için değerli kaynak olan insanın önemi ortaya çıkmaktadır. Kaynak temelli yaklaşım da benzer şekilde insanın taklit edilmesi güç, nadir, ikame edilemeyen değerli bir kaynak olduğunu ifade etmektedir. Yine bu yaklaşım ile insan kaynağı sayesinde örgütlerin rekabet avantajı elde ettikleri ve dolayısıyla şirketin başarılı olabilmesi için değerli kaynağın insan olduğu ifade edilmektedir (App vd., 2012). Her çalışan değerli ve nadir olabilir, birden fazla yeteneği olabilir ancak çalışanın işletme açısından rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için ayrıca motive olması/edilmesi de gerekmektedir.

İKY, işletmenin strateji ve politikalarına uygun bir şekilde çalışanların refahını arttırmak ve etik ilkelere bağlı kalmak suretiyle sürdürülebilir davranışları ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmektedir. Çalışanların motivasyonları, becerilerinin geliştirilmesi, çalışanların katılımının sağlanması ile işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlamak mümkündür (Renwick vd., 2013: 8). Bu bağlamda çalışanların iş yaşam dengelerinin korunması adına bazı kolaylıklar sağlamakta, sağlıklı yaşam programları oluşturulmakta ve esnek çalışma programları uygulanmaktadır.

Sürdürülebilir İKY ilgili literatürde üç gruba ayrılmıştır. Bu gruplarda araştırmacılar sürdürülebilirlik ile İKY ilişkisini farklı şekillerde ele alarak değerlendirmişlerdir. Bir grup ekonomik olarak sürdürülebilirliğin rekabet avantajı yaratmasında yeteneğin rolüne dikkat çekmekte ve İKY'nin iç etkilerine odaklanmaktadır. Diğer grup sosyal ve çevresel sağlığı teşvik etmeye ekolojik, çevresel/sosyal ve insani sonuçlara odaklanmaktadır. Bu grup diğer grubun aksine dışsal sonuçlara vurgu yapmaktadır. Son grup ise işletmedeki yönetimin çevresel ve sosyal sonuçları ile kurumsal sonuçları arasındaki ilişkileri inceleyen grup olarak karşımıza çıkmaktadır. İKY politikalarının çevresel sürdürülebilirlik ile ilişkisi, iç ve dış çıktılar arasındaki ilişkilere odaklanmasıdır (Kramar, 2014: 1071). Bu grupların ortak özelliği uzun vadeli ve kalıcı sonuçlara ulaşmak istemeleridir.

Mikro ve makro bakış açısına sahip çalışmalar sürdürülebilirliğin İKY ile ilişkili olduğunu savunmaktadırlar. Bu bakış açısına göre makro boyut, toplumsal ve ekonomik çevre üzerinde İKY işlevlerinin katkısı olduğunu savunmakta diğer taraftan mikro boyutta ise kıt ve yaşlanan işgücü, işten kaynaklanan sağlık problemleri konu alınmakta ve sürdürülebilirliğin bu konular için hayati önem taşıdığını ifade etmektedirler (Ehnert ve Harry, 2012: 223). Bu bağlamda sürdürülebilir İKY topluma ve ekolojik çevreye katkı sağlamakta ayrıca örgüt içerisinde de işgücünün iyi olma haline odaklanmaktadır.

Sürdürülebilir İKY insan yönetimini sağlayan, stratejik İK yönetiminin bir uzantısı olarak bütünsel bir İKY anlayışını temsil etmektedir. Sürdürülebilir İK çevresel ve sosyal baskılar karşısında faaliyet göstermek için gerekli insan yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Clarke, 2011). Dunphy, Griffiths ve Benn (2017: 222-240) sürdürülebilir kuruluşların insani ve ekolojik sürdürülebilirlik ilkelerine yaptıkları işlerin tamamında uymaları ve sürdürülebilirliği geniş çapta uygulayabilir olmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Sürdürülebilir boyuta ulaşmış işletmelerin güçlü kurumsal değerleri, gelişmiş işgücü yetenekleri vardır ve ayrıca bu işletmelerde katılımcı karar alma yüksektir. Bu işletmelerde iş yeri sağlık ve güvenliğine önem verilmekte, etik performans göstergeleri sağlayan İKY uygulamaları bulunmaktadır.

Sürdürülebilir İKY üzerine yapılan araştırmalarda ortak nokta, kurumsal hedefler ile sürdürülebilirlik hedeflerinin uyumlu hale getirilmesinde sürdürülebilir İKY'nin stratejik öneminin var olduğudur. Sürdürülebilir İKY etik davranış, çalışanların refahını sağlamak, sürdürülebilir işgücü uygulamaları geliştirmek, çalışan bağlılığını arttırmak, sürekli yenilik ve yaratıcılık kültürünü teşvik etmede büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilirlik İKY prosedürleri ile birleştiğinde vicdanlı ve sürdürülebilir bir gelecek sağlanabilecek, toplum açısından da dönüşüm sağlayacak bir değişime katkı sağlayacaktır (Al-Sulaiti, 2024: 21).

Metodoloji

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Sivil Havacılık Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, üst düzey yöneticilerinden çalıştıkları kurumlardaki sürdürülebilir İKY uygulamaları hakkında bilgi edinmektir. Çalışma kapsamında nitel araştırma tekniklerinden mülakat tekniği kullanılmıştır (Gürbüz, 2014). Mülakat tekniğinin kullanılmasının amacı sürdürülebilir İKY uygulamaları hakkında derinlemesine bilgi edinilmek istenmesidir. Sürdürülebilir İKY ile ilgili literatür çerçevesinde görüşme soruları hazırlanmıştır.

Araştırma Soruları

1. Sürdürülebilir İKY Uygulamalarınız nelerdir? Açıklayabilir misiniz?
2. Sürdürülebilir İKY uygulamalarını gerçekleştirmek için hangi yetkinlikler önemlidir?
3. Sürdürülebilir İKY uygulamalarını gerçekleştirmek için sizden beklenenler nelerdir?
4. Sizce Sürdürülebilir İKY'nin örgütsel, sosyal, bireysel ve ekolojik sonuçları var mıdır? Var ise nelerdir?
5. Kurumsal stratejileriniz ile İKY stratejileriniz uyumlu mu?

Katılımcılar ve Prosedür

Sürdürülebilir İKY hakkında bilgi edinmek için amaçlı örnekleme tekniği (Marshall and Rossman, 2014) ile Türkiye'de faaliyet gösteren ve ofisi olan havayolları ile iletişime geçilmiştir. Araştırma kapsamına alınan havayollarının 15 tanesine davet gönderilmiş bazı firmalar gizlilikten dolayı araştırmaya katılmayı kabul etmemişlerdir. Görüşülen firmalar Türkiye'den 6, Orta Doğu Ülkelerinden 3 ve Orta Asya'dan 1 olmak üzere toplam 10 havayolu işletmesidir. Firmaların İK yetkililerine ulaşılmaya çalışılmış ancak bazı firmalarda İK yöneticilerine ulaşılamamasından dolayı firmalarda üst düzey

yönetici olarak çalışan kişiler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Potansiyel katılımcılara kartopu tekniği ile ulaşılmış ve yetkililere araştırmaya katılmaları ile ilgili mail gönderilmiştir. Ulaşılan yöneticiler sürdürülebilirlik konusuna ilgili olduklarından değerli içgörülerini araştırmaya katılmayı kabul etmişlerdir. Bu durum araştırmanın keşfedici doğasına katkı sağlayan bir seçim yanlılığıdır.

Araştırmada görüşmeler Google Meet üzerinden yaklaşık 2 ay içerisinde ortalama 45-60 dakika arasında yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye başlamadan önce araştırmanın amacı ve prosedürler hakkında bilgi verilmiş ve katılımcıların onayı ile görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat, araştırmacıdan ziyade katılımcıların kendi düşüncelerini ifade etmelerine olanak tanımaktadır (Blee ve Taylor, 2002). Tablo 1’de araştırmaya katılan işletmeler ile ilgili bilgiler paylaşılmıştır.

Tablo 1. Katılımcı firmalar ve görüşmelere ait bilgiler

Havayolu İşletmesi	Ülke	Çalışan Sayısı	Departman	Görüşme Süresi (Dk.)
A	Türkiye	1.500-2.000 arası	İK Sorumlusu	65
B	Türkiye	400-500 arası	İK Sorumlusu	60
C	Türkiye	500-1000 arası	İK Sorumlusu	57
D	Türkiye	6.000-7.000 arası	İK Sorumlusu	55
E	Türkiye	400-500 arası	İK ve Yönetim	50
F	Türkiye	10.000 üzeri	İK ve Yönetim	65
G	Uzakdoğu	10.000 üzeri	İK ve Yönetim	55
H	Orta doğu	5.000-10.000 arası	İK ve Yönetim	50
I	Orta doğu	10.000 üzeri	İK ve Yönetim	55
J	Orta doğu	10.000 ve üzeri	İK ve Yönetim	60

Katılımcılardan şirketlerini, rol ve sorumluluklarını tanıtmaları istenmiştir. Daha sonra kurumsal sürdürülebilirlik projelerinin var olup olmadığı, sürdürülebilir İKY’nin kendileri için ne anlama geldiği ve kurumlarının sürdürülebilir İK uygulamalarının benimseyip benimsemedikleri sorulmuş ve açıklamaları istenmiştir. Daha sonra Sürdürülebilir İKY uygulamaları konusundaki çalışmaları, sürdürülebilir İKY uygulamalarının hayata geçirilmesinin işletmeler açısından örgütsel çıktılarının neler olduğunu açıklamaları istenmiştir.

Veri Analiz Yöntemi

Veri analizinde nitel araştırmaya yapı sağlayan tematik analizden yararlanılmıştır. Tematik analiz sistematik kodlama ve verilerin analiz edilmesini sağlamaktadır.

Tematik analiz adımları (kaynak); verilere aşinalık, başlangıç kodları oluşturma, tema arama, temaları gözden geçirme, temaları tanımlama ve adlandırma en son sonuç çıkarma aşamalarından oluşmaktadır (Braun ve Clarke, 2012). Veri analizi sürecinde tematik analiz adımları takip edilmiş ve kodlamalar yapılırken veriler tüme varımsal bir kodlama yapmaya olanak sağlamıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirliği sağlamak için araştırmacının dışında farklı bir araştırmacının da veri kodlarını değerlendirmesi güvenilirliği ve şeffaflığı sağlamaktadır (MacPhail, Khoza, Abler ve Ranganathan, 2016). Bu anlamda mevcut araştırmacının dışında bir araştırmacı kodlar oluşturmuş, iki araştırmacının kodları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma turları ardından farklılıklar giderilinceye kadar tartışılmış ve kodlayıcılar

arasında %95'lik bir anlaşmaya varılmıştır. Miles ve Huberman (1994) modeline göre görüş birliği "Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı)= Güvenilirlik" formülü ile hesaplanmaktadır. Bu orana göre %95 oranında araştırmanın güvenilirliğinin sağlandığını söylemek mümkündür.

Ayrıca araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili aşağıdaki çalışmalar yapılmıştır.

- İç geçerliliği sağlamak için katılımcılarla uzun süre etkileşim kurularak güven ortamı oluşturulmuş ve samimi yanıtlar alınması sağlanmıştır (Holloway ve Wheeler, 1996).
- Araştırma yöntemi, süreci ve sonuçları ayrıntılı açıklanmıştır.
- Dış geçerliliği sağlamak için örneklem metodu amaçlı örnekleme ile seçilmiştir.
- Araştırmada elde edilen verilerin ses kayıtları içerik analizi ile değerlendirilmiş ve bazı görüşme notları direk okuyucuya sunulmuştur.
- Güvenilirliği sağlamak için veri kaynaklı üçgenleme, araştırmacı üçgenleme ve yöntem üçgenleme olmak üzere üç üçgenleme metodu kullanılmıştır (Denzin, 1978).
- Veri kaynaklı üçgenleme türünde İK yöneticileri, üst düzey yöneticiler ve bazen de şirketlerde çalışan personel ile görüşmeler yapılmıştır.
- Araştırmacı üçgenleme metodunda verilerin analizi ve kodlanması kısmında farklı bir araştırmacı ile kodlar oluşturulmuş ve yorumlar kontrol edilmiştir.
- Son üçgenleme metodu olan yöntemde ise görüşme yapılan firmaların sürdürülebilirlik ile ilgili dökümanları incelenmiş ve bununla birlikte görüşmeler gerçekleştirilmiştir.
- Güvenilirliği sağlamak için literatürden yararlanılarak araştırma soruları ve kodlar oluşturulmuştur.

Bulgular ve Analiz

İçerik analizi sonucunda elde edilen ana tema, alt temalar, kodlar ve kodların tekrarlama sıklığı Tablo 2'de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Sürdürülebilir İKY uygulamalarına ilişkin temalar

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Cevaplar
SÜRDÜRÜLEBİLİR İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI	SOSYAL	İş Sağlığı ve Güvenliği	D, F, G, I, J
		Esnek Çalışma Uygulamaları	A, B, D, E, F, J
		İş Yaşam Dengesi Uygulamaları	D, F, G, J
		İstihdamın Sürdürülebilirliği	D, F, G, J
		Takım Çalışması, Etkili İletişim	D, E, G, J
		Objektif Performans Değerlendirme	D, G, J
		Eğitim ve Gelişim	G, J
		Diğer (Etik İlkeler,	A,B
	Farklılıklar, Şeffaflık, Emeklilik, Fırsat Eşitliği	D, F, G, H, I, J	
	Kağıt ve Plastik Kullanımını En Aza İndirmek,	A, G, I, J	
	Yeşil Davranışların Ödüllendirilmesi,	D, F, G	
	Yeşil İşe Alım,	D, G, J	

	Yeşil Eğitim,	A, D, E, F, G, J
	Çevre Sertifikaları, Gönüllü Yeşil Etkinlikler	D, E, F, G
ÇEVRESEL	Performans	D, G
	Operasyonlarda Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Sürekli Olması ve Karlılık,	D, F, H
EKONOMİK	Çalışanların Verimliliğinde Artış	D, G
	Atıkların Azaltılması ile Maddi Tasarruf Sağlanması	F, G, H

Tablo 2’de görüldüğü gibi sürdürülebilir İKY uygulamaları literatüre uygun bir şekilde sosyal, çevresel ve ekonomik olmak üzere 3 alt temada toplanmıştır. Sosyal alt teması; iş sağlığı ve güvenliği, esnek çalışma uygulamaları, iş yaşam dengesi uygulamaları, istihdamın sürdürülebilirliği, takım çalışması, etkili iletişim, objektif performans değerlendirme, eğitim ve gelişim ve diğer uygulamalar (şeffaflık, farklılıklar, emeklilik, etik ilkeler, fırsat eşitliği) şeklinde kodlanmıştır. Çevresel alt tema ise kağıt ve plastik kullanımını en aza indirmek, yeşil davranışların ödüllendirilmesi, yeşil işe alım, yeşil eğitim, çevre sertifikaları, gönüllü yeşil etkinlikler ve performans şeklinde kodlanmıştır. Son olarak ekonomik boyuta ait tema ise operasyonlarda sürdürülebilirlik uygulamalarının sürekli olması ve karlılık, çalışanların verimliliğinde artış, atıkların azaltılması ile maddi tasarruf şeklinde kodlanmıştır. Araştırmada tema ve kodlar dikkate alınarak, katılımcıların ifadelerinden elde edilen alıntılar doğrultusunda yapılan içerik analizi aşağıda sırasıyla sunulmuştur.

Tema 1: Sürdürülebilir İKY’nin Sosyal Boyutuna ait Alt Tema

Sürdürülebilir İKY’ne mikro bakış açısı, İK’nın kıt olmasına, yaşanan iş gücüne ve iş nedeni ile ortaya çıkan sağlık problemlerine dikkat çekmekte ve İKY’nin sürdürülebilir olması için yaşamsal stratejilere odaklanmaktadır (Ehnert ve Harry, 2012: 223). Sosyal boyut insan ihtiyaçlarının kapsamlı şekilde karşılanması, sosyal adalet ve katılımın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Sosyal boyut ile ilgili verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların verdikleri yanıtlardan sosyal boyut içerisinde en çok esnek çalışma uygulamalarının hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Esnek çalışmaların ise en çok A,B,D,E,F,J işletmelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Katılımcılardan D; “Pandemi öncesi vardı esnek çalışma ancak sonra hibrit hayatımıza girdi. Üç gün uzaktan, diğer günler evden çalışıyoruz. Perşembe ve cuma ofise gelmiyoruz”; G ise “Evden çalışma yapıyoruz, hafta da bir gün evden çalışıyoruz” şeklinde esnek çalışma uygulamalarını ifade etmişlerdir.

İş sağlığı güvenliği, iş yaşam dengesi uygulamaları ve istihdamın sürekliliği D,E, F,G ve j işletmelerinde gerçekleştirilirken, takım çalışması ve etkili iletişim D,E,G,J işletmelerinde, eğitim ve gelişim G VE J işletmelerinde gerçekleştirilen sosyal boyuta ait kodlardandır. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile ilgili H işletmesi “Genel olarak iş sağlığı ve güvenliğine dikkat edilmiyor. Sağlık açısından değil de bütçe olarak değerlendiriliyor” şeklinde bir cevap ile çalışanların sağlıklarına yapılan yatırımın işletme açısından maliyet olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Buna karşın J “ Ofisin dizaynı ve alt yapısı merkez tarafından belirlenen kriterlere göre dizayn ediliyor. Çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlıklarının korunması açısından çalışmalar yapılıyor.

İş sağlığı ve güvenliği alanında uzman bir firma ile çalışıyoruz. Sağlığınıza çok önem veriliyor. Sağlık problemlerinde yıllık izin yerine özel izin veriliyor. Psikolojik destek almak isterseniz merkezde görevli bir ekipten yardım alabiliyorsunuz” şeklinde bir cevap ile çalışanların sağlıklarının işletmeleri için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır. E işletmesi de benzer şekilde “İş sağlığı ciddi anlamda işletmemizde dikkate alınmaktadır ve çalışma koşullarımız buna uygundur. Çalışma alanımız rahat ve güvenlidir. Bilgisayarlar ayarlanabilir göz hizasına göre, koltuklarımız yenilendi bel boyun sağlığı için. Psikolojik desteğimiz yok ama iş yeri hekimimiz var”. G “İş sağlığı güvenliği uzmanımız var ve eğitimler alıyoruz senede iki kere. Ses azaltmak için halifleks döşendi, ışıkları düzenlediler, etrafa güzel tablolar asıldı, havalandırmalarımız hepofiltreli. A dan z ye her şey temizleniyor” şeklinde yanıt vermişlerdir.

İşletmelerin iş yaşam dengesi uygulamalarının ise katılımcı firmalardan yalnızca 4’ünde uygulandığı görülmektedir. Bunlardan E işletmesi “Yoga, pilates, dans klüplerimiz var, özel günlerde hastaneler ile iş birliği yapıyoruz. Çalışan annelerimizin çocukları gönderecekleri kreşler var. Segment bazlı kadın pilot ve kabin memurlarına gece yatı görevi planlamıyoruz”. G işletmesi ise “Şirketimiz personel mutlu olursa bizde çok iyi kazanırız öğrenmiş. Şirketi kendimizin gibi görüyoruz. Her departman şirketi kara geçirmeyi düşünür. Ana merkezde dans, spor klübü var. Kabin ekiplerinde dans grupları var ve bunlar şirket gecelerinde gösteri yaparak puan kazanıyorlar” şeklinde cevap vermişlerdir. İş yaşam dengesi uygulamalarına verilen cevaplara bakıldığında en çok dikkat çeken uygulamanın çocuklu kadınlar için kreş uygulaması olduğu ve 4 işletmede çalışanların ruhsal iyi oluşlarını etkileyecek bir takım iş yaşam dengesi uygulamalarını hayata geçirdikleri ancak diğer 6 işletmede bu tarz uygulamaların olmadığı dikkat çekmiştir.

Sosyal alt temasına ait diğer seçeneğine ilişkin, A ve B işletmeleri etik ilkelere dikkat ettiklerinden, F,G,H,J emeklilik ile ilgili kolaylaştırıcı uygulamalarından bahsetmişlerdir. Önemli bulgularından birisi ise şeffaflığın 5 işletme, farklılıklara duyulan saygı ve fırsat eşitliğinin 4 işletme tarafından uygulanmasıdır. F “fırsat eşitliğini (kadınların istihdama katılması) kabinde hem kadın hem erkek için ilan açılıyor. Kadınlardan istasyon şefi olabiliyor” sözleri ile ifade etmiştir. D “Sürdürülebilirlik açısından en büyük önem atfedilmesi gereken kavramların kapsayıcılık, çeşitlilik ve eşitlik olduğunu düşünüyoruz. Bu perspektif, yaratıcı ve değer katan, etki artırıcı çalışmaların kapısını açacaktır. Bunun ötesinde değer ve faydanın gerçek anlamda ölçümü için analitik ve eleştirel bakış açısı ve kaynakların etkin kullanımı önemli özellikler olarak görülmektedir” ve “Çeşitlilik, adil, şeffaf ücret yönetimi gerçekleştiriyoruz. Etnik olarak 38 farklı ülkeden çalışmamız var” sözleri ile her millet ve cinsiyetten kişilerin şirketleri için eşit fırsatlara sahip olduğuna vurgu yapmıştır.

Tema 2: Sürdürülebilir İKY’nin çevresel boyutu

Sürdürülebilir İKY’nin çevresel boyutunda kağıt ve plastik kullanımının en aza indirilmesi, yeşil davranışların ödüllendirilmesi, yeşil işe alım, yeşil eğitim, çevre sertifikaları, gönüllü yeşil etkinlikler, yeşil performans değerlendirme kodları yer almaktadır.

Katılımcıların çoğunluğu çevresel boyutta kağıt tasarrufu konusunda (A,D,E,F,G,J) eğitimlerini online olarak gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. D “ Eğitim hibrit modelimiz var. Sınıf içi yapmamız gereken iş sağlığı güvenliği eğitimleri var”; F “Eğitim

materyalleri dijital. Kabin ekipleri sıfırdan alınsa çalışmalarını için kitap verilir ve kitaplar sonra geri toplanır” şeklinde kağıt tasarrufu yaptıklarına dikkat çekmiştir. D, F, G yeşil davranışların ödüllendirildiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde D,F,G’ye ek olarak E gönüllü yeşil etkinlikler gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. G işletmesi yeşil davranışların ödüllendirildiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “İstanbul’da sosyal sorumluluk projelerini destekliyoruz. Hepimize tişört yaptırıyoruz. Kızılıya kan bağışı yaparız ve bir derneğe araç bağışladık. Bazı etkinliklerden puan alıyoruz. Yılın en iyi sürdürülebilirlik projesi olur örneğin ödül alırız.” Yeşil etkinlikler ise F tarafından “Ofislerde pil atık uygulamaları var çöp kutuları kalktı, mavi kapaklar topluyoruz (tekerlekli sandalye), kabin ekiplerine verilen eşyalardan bot yaparak ihtiyacı olanlara veriyoruz” şeklinde cevaplanmıştır.

Yeşil işe alım ile ilgili de D,G,J firmaları online başvuru, online mülakatlar ile işe alımlarını gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Diğer firmalar kağıt kullanmaya ve klasik yöntemler ile görüşme yapmaya devam etmektedirler. F” İşe alımlarda henüz kağıtlar kalkmadı. Ancak alt işveren formları dijital. Öneri yapıldı değişmesini bekliyoruz” şeklinde yanıt vermiştir. Çevresel boyuta ait kodların kağıt tasarrufu konusunda en çok eğitimlerde uygulandığı görülmektedir. İşe alımlarda hala kağıt kullanılmaya devam edilmektedir. 10 firmadan sadece 3’ü yeşil davranışların ödüllendirildiğini ifade etmektedir. Bu durum bize çevresel boyutta firmaların yeşil davranışları henüz örgütte uygulamadıklarını bizlere göstermektedir.

Tema 3: Sürdürülebilir İKY’nin Ekonomik Boyutu

Sürdürülebilir İKY’nin ekonomik boyutunda, operasyonlarda sürdürülebilirlik uygulamalarının sürekli olması ve karlılık, çalışanların verimliliğinde artış, atıkların azaltılması ile maddi tasarruf sağlanması kodları oluşturulmuştur. Bu kodlar sürdürülebilir İKY içerisinde en az hayata geçirilen uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

D “Kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarında iki temel amaç olduğuna inanıyoruz. Öncelikle, şirketlerin sadece ekonomik değil, aynı zamanda çevre ve sosyal fayda yaratan sonuçlara ve değer yaratmaya odaklanabilmesi için güçlü bir ekonomik model üzerine kurulu bir iş yürütmeleri, ekonomik ve yönetim açısından güçlü olmaları ve bunu güçlü ve yetkin insan kaynağıyla sağlamaları büyük önem taşıyor. Öte yandan, geçmişte olduğunun aksine yalnız ekonomik karlılık değil, aynı zamanda üretim sürecinin tüm çevresel ve sosyal boyutlarını da ele alan değer yaratma modelinin benimsenmesi ve uygulanması yine büyük önem taşıyor” şeklinde sürdürülebilir İKY’nin ekonomik boyutunda insan unsurunun önemine vurgu yapmıştır.

A ise “Bu çalışmalar karlılıktan ziyade operasyonların uluslararası normlara uyum sağlaması için yapılıyor. Elinizdeki sürdürülebilirlik verileri ihaleye girmenize ve ticari anlamda anlaşmalar yapmanıza imkan tanıyor. Bir anlamda rekabetçi olmanızı sağlıyor. Karlılığı da artırıyor. Ayrıca pazarlama amacı da var. Öncü lider firma olalım amacı. Yapılanların çevre ve insan için yapıldığını düşünmüyorum” şeklinde bir yanıt ile operasyonlarda uygulanan sürdürülebilirlik projelerinin ya da sürdürülebilir İKY uygulamalarının rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla yapıldığına dikkat çekmektedir. G’de “İçerideki gizli hedef karlılıktır ama şirket bunun bizim mutluluğumuzdan geçtiğini biliyor” şeklinde yanıt vermiştir. Bu durumda şirketlerin uygulamaları karlılık ya da rekabet avantajı sağlamak için yapılsa da çalışana değerli olduğu hissettirilmekte ve

şirketin hedeflerine insanlar aracılığı ile ulaşabileceklerine inandıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Kaynak temelli yaklaşımda olduğu gibi insan değerli ve nadirdir ve bu nedenle insana yapılan yatırım, insanın mutluluğu şirketin de başarısını beraberinde getirmektedir.

Katılımcılara sürdürülebilir İKY uygulamalarının çıktılarının örgütsel, sosyal, bireysel ve çevresel anlamda neler olabileceği sorulmuş ve kendilerine Kramar (2014) tarafından oluşturulan sürdürülebilir İKY'nin bireysel, örgütsel, sosyal ve ekolojik çıktılarından bahsedilmiştir. Ardından bu 4 çıktıdan hangisi/hangilerinin sürdürülebilir İKY'nin çıktılarından olacağını açıklamaları istenmiştir. Sürdürülebilir İKY'nin çıktılarına ilişkin alt temalar Kramar (2014)'ü çalışmasından esinlenilerek oluşturulmuştur.

Tablo 3. Sürdürülebilir İKY'nin çıktıları

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	Tekrar Sayısı
KAYNAKLARI	ÖRGÜTSEL	İyi İş İlişkileri	A, D, E, F, G, H, I, J
		İş yeri Kalitesi	A, D, E, G, H, I, J
		Problem Çözme Yeteneği	A, D, E, F, G, H, I, J
		Örgütsel Verimlilik	A, B, E, D, G, H, I, J
		Sağlıklı İşgücü	D, E, G, H, I, J
		Karlılık	D; E, F, G, J
İNSAN YÖNETİMİNİN ÇIKTILARI	SOSYAL	Maddi Tasarruf	D, E, G, J
		Çalışanlar Arasında İyi İlişkiler	A, E, D, J, F, G, H, I
		Tercih Edilen Bir İşletme Olma	A, D, E, F, J, G, H, I
	BİREYSEL	Potansiyel İş Gücü Kaynağı	A, D, E, F, G, J, H, I
		İş Tatmini	A, D, E, F, G, J, I
		Çalışan Motivasyonu	D, E, G, H, I, J
EKOLOJİK		İş-Yaşam Dengesi	D, E, F, G, I, J
		Örgüte Bağlılık	D, E, G, I, J
		Enerji ve Su Kullanımında Tasarruf	D, E, G, I, J
		Çevreyi Önemseyen Ürün ve Hizmet Üretimi	E, F, G, I, J
		İşle İlgili Çeşitli Maliyetleri Azaltmak	

Sürdürülebilir İKY uygulamalarının örgütsel boyutta en fazla iyi iş ilişkileri, iş yeri kalitesi, problem çözme yeteneği, örgütsel verimlilik sağlayacağı; sosyal boyutta çalışanlar arasında iyi ilişkiler, tercih edilen bir işletme olma, potansiyel iş gücü kaynağı arttırımını sağlayacağı; bireysel anlamda en çok iş tatmini sağlayacağı ifade edilmiştir. Çevresel boyutta ise enerji ve su kullanımında tasarruf, çevreyi önemseyen ürün ve hizmet üretimi en fazla cevap alan seçenekler olmuştur.

Katılımcılara sürdürülebilirlik için gerekli yetkinliklerin neler olduğu sorulmuş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır. A inovasyon, B Sorumluluk sahibi olma, uzun süreli istihdam, çevreyi önemseyen çalışanlar, geri bildirim, iletişim, D kapsayıcılık, çeşitlilik ve eşitlik, , E liderlik, I Durmaksızın öğrenmek, yeniliğe ve değişime açık olmak, adaptasyon, şirket stratejilerine çabuk uyum sağlamak, J stratejik ve geleceğe dönük düşünebilme, norm ve değerler açısından olaylara bakabilme, kişiler arası iletişim ve dayanışma, problem çözebilme şeklinde sürdürülebilirlik için gerekli yetkinlikleri sıralamışlardır.

Sonuç ve Tartışma

Sürdürülebilirlik küresel anlamda çevreyi korumak, ekonomik, sosyal düzeylerde ortak bir kalkınma sağlamayı amaçlamaktadır (Westerman vd., 2020: 1). İşletmelerin büyümeleri açısından önemli hale gelen sürdürülebilir kalkınma konuları İKY ile de entegre edilmiş ve sürdürülebilir İKY kavramının önemi artmıştır (Diaz-Carrion vd., 2021: 121). Havayolu taşımacılığına artan talep ile birlikte iklim konularının sık sık gündeme gelmesi yeşil uygulamaları gündeme taşımış ve çevreye yönelik bazı politikaların geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir (Topçu, 2023: 2420-2421). Çevresel ve sosyal açıdan işletmelerin çevreye duyarlı olmaları ve tüm görevlerinde sürdürülebilirlik ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmeleri kendilerinden beklenmektedir.

Sürdürülebilir İKY uygulamaları çalışanların kişisel gelişimlerine odaklanmaktadır. Diğer bir deyiş ile sürdürülebilir İKY uygulamaları günlük yönetim uygulamalarında insan merkezli olma fikrini benimsemektedir (De Prins vd., 2020: 1685). Çalışanların merkeze alındığı bir yönetim tarzının benimsenmesi ile çalışanların başarıları örgütün hedeflerine ulaşmaya katkı sağlayacaktır. Kurumların ise sürdürülebilirlik projelerini hayata geçirebilmeleri için insan kaynağına ihtiyaçları bulunmaktadır. Çalışanların vicdanlı olması, eğitim ve gelişimlerinin sağlanması ve çalışanların bu konu ile ilgili sorumlu davranışlara sahip olmaları işverenin itibarına katkı sağlayacaktır. Böyle bir durumda sürdürülebilirlik uygulamalarının İKY ile entegre bir şekilde gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Ehnert, 2012: 224-225). Şirketlerin sürdürülebilir uygulamaları gerçekleştirebilmeleri için potansiyel işgücünün işe alımında, performans değerlendirmelerinde ya da eğitim ve gelişim konularında sürdürülebilir hedefler dikkate alınmaktadır. Bu yönü ile İKY sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmayı sağlayacak insan kaynağını ifade etmektedir. Macini vd. (2022: 716) benzer şekilde sürdürülebilir İKY'nin başarısının işletmenin sürdürülebilirlik hedefleri ile uyumlu olmasına bağlı olduğunu ve stratejiler ile uyumlu işe alım, eğitim ve ücret politikalarının başarıyı etkileyeceğini ifade etmektedirler.

İşletmelerin hedefledikleri stratejilere ulaşabilmeleri için hayata geçirilen sürdürülebilir İKY uygulamalarının diğer tarafında ise insan kaynağının sürdürülebilirliği gündeme gelmektedir (Zaugg vd., 2001: 13-24). Sürdürülebilir İKY eğitim, gelişim, işe alım gibi uygulamalarla beraber çalışanların ruhen bedenlen sağlıklı olmaları, iş yaşam dengelerinin korunması, esnek çalışma programlarının sağlanması konularında da çalışmalar yapmaktadır. Yapılan bu çalışmada da insan kaynağının sürdürülebilir olmasına odaklanılmış ve Dünya açısından sürdürülebilirlik konusunda önemli bir yere sahip olan havayolu işletmelerinde sürdürülebilir İKY uygulamalarının neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul ilinde ofisi bulunan ve görüşmeyi kabul eden havayolu işletmelerinin İK departmanları/ üst düzey yöneticileri ile görüşülmüştür. Analiz sonucunda sürdürülebilir İKY uygulamaları sosyal, çevresel ve ekonomik olmak üzere 3 alt temada birleştirilmiştir.

Sürdürülebilir İKY'nin sosyal alt teması incelendiğinde; iş sağlığı ve güvenliği, esnek çalışma uygulamaları, iş yaşam dengesi uygulamaları, istihdamın sürdürülebilirliği, takım çalışması, etkili iletişim, objektif performans değerlendirme, eğitim ve gelişim ve diğer uygulamalar (şeffaflık, farklılıklar, emeklilik, etik ilkeler, fırsat eşitliği) şeklinde kodlanmıştır. Katılımcıların çoğunluğu esnek çalışma gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Genellikle D,G ve J firmaları sosyal boyuttaki uygulamaları

gerçekleştirdiklerini ifade etmişler diğer firmalar ise bu uygulamaları henüz hayata geçirmediklerini bildirmişlerdir. Bunlar iş yaşam dengesi uygulamaları, takım çalışması, etkili iletişim, performansın objektif değerlendirilmesi ve istihdamın sürdürülebilirliği olmuştur. Bu firmalardan D,E,F Türkiye, G Orta Asya J ise Orta Doğu ülkesidir. Bölgesel olarak bakıldığında sürdürülebilir İKY uygulamalarından sosyal boyutunun Türkiye’de daha fazla uygulandığını söylemek mümkündür.

Al-Sulaiti (2024: 27) tarafından yapılan araştırmada, Kültür Bakanlığı’nın sürdürülebilir konusunda iş yaşam dengesi sağlama, çeşitliliği ve kapsayıcılığı artırma, mesleki gelişim fırsatları sunma, şeffaf ve hesap verilebilir prosedürler oluşturma konusunda önlemler aldığı bulgularına ulaşmıştır. Ayrıca bahsi geçen faaliyetlerin işletme açısından verimlilik sağlamanın yanı sıra işgörenler açısından bağlılık ve memnuniyet gibi olumlu sonuçlara ulaşmada katkı sağladığını tespit etmiştir. Bu çalışmada sürdürülebilirlik ile ilgili faaliyetlerin İKY uygulamalarına entegre edilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile İK stratejilerinin bütünleştirilmesine vurgu yapılmaktadır.

Çevresel boyuta ait tema incelendiğinde ise katılımcıların çoğunluğu şirket içi eğitimlerini gerçekleştirirken kağıt kullanmamaktadırlar. Ancak işe alımlarda kağıt kullanımı yalnızca D,F ve G firmaları tarafından kaldırılmıştır. İşletmelerden yalnızca 3’ünün kağıt israfı konusunda özen gösterdiğini göstermektedir. Kağıt ve plastik atıkların azaltılması ise A,G,I ve J firmaları tarafından hayata geçirilmiştir. Gönüllü yeşil etkinlikler ise D,E,F ve G işletmeleri tarafından ödüllendirilmektedir. D,E ve F işletmeleri Türkiye G işletmesi ise Orta Asya asıllıdır. Bu durum Türkiye’de ve Orta Asya’da yeşil etkinliklerin daha fazla ödüllendirildiğini göstermektedir.

Sürdürülebilir İKY’nin ekonomik boyutunda operasyonlarda sürdürülebilirlik uygulamalarının karlılık getirdiğini D,F,H, verimlilik arttırdığını D ve G, maddi tasarruf sağlandığını ise F,G ve H işletmeleri belirtmişlerdir. Görüşme sonucunda sürdürülebilir İKY uygulamalarının ekonomik boyutunun diğer boyutlara oranla çok düşük bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Yine ekonomik boyutta işletmelerden ikisi Türk biri Orta Asya ve bir diğeri Orta Doğu ülkelerindedir. Diğer ülkelere kıyasla Türkiye’de ekonomik boyuttaki uygulamaların hayata daha fazla geçirildiğini söylemek mümkündür.

Ülkeler incelendiğinde Türkiye’de ve Orta Asya’da sürdürülebilir İKY uygulamalarının daha fazla hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. Orta Doğu ülkelerinin cevapları incelendiğinde ise farklılıklara saygı duydukları ve çoğunluğunun iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına uyduğu söylenebilir. Ancak esnek çalışma, kağıt atıklar, yeşil işe alım, yeşil eğitim, istihdamın sürdürülebilirliği, iş yaşam dengesi uygulamaları, performans değerlendirmelerin objektif yapılması, eğitim ve gelişim gibi sosyal ve çevresel İKY uygulamalarının hayata geçirilmediği tespit edilmiştir. Bu anlamda Orta Doğu ülkelerinin sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalarını gerçekleştirirken daha çok sürdürülebilir hedefler ve kar elde etme odaklı oldukları tespit edilmiştir. Orta Doğu ülkesinden katılımcılardan biri şirketin karlılık ve rekabet üstünlüğü sağlamak için sürdürülebilirlik çalışmaları gerçekleştirdiklerinden bahsetmiştir.

Sonuç olarak sürdürülebilir İKY uygulamalarının örgütsel, bireysel, sosyal ve ekolojik olarak bazı sonuçları bulunmaktadır. Örgütsel anlamda iyi ilişkiler, işgücünün sağlığının ve refahının korunması, sosyal açıdan kaliteli iletişim, işveren markası oluşturma, bireysel açıdan ise gerçekleştirilen uygulamalar çalışanların fiziksel ve ruhsal olarak

sağlıklarının korunmasını, motive edilmelerini, iş ve yaşamlarını denge tutmalarını sağlamaktadır. Ekolojik sonuçlar, enerji tüketiminin azalması, kağıt ve su tüketiminin azaltılması olarak ifade edilebilir (Ehnert, 2009). Bahsedilen çıktılara ulaşabilmek adına işletmelerin sürdürülebilir İKY uygulamaları konusunda daha duyarlı olmaları gerekmektedir.

İşletmelerin sürdürülebilirlik uygulamaları ve İKY'nin sürdürülebilirliği işletmenin kurumsal imajına ve marka değerine katkı sağlamaktadır (Ehnert, 2009). Marka değeri şirketin ticari anlaşmalarında güven oluşturmada ve aynı zamanda yetenekli çalışanların da işletmeye çekilmesine katkı sağlamaktadır (Rençber, 2024). Sonuç olarak işletme için prestij, çalışanların motivasyonu ve örgütsel bağlılıklarının artması, çalışan memnuniyeti ve iş tatminini arttırdığı söylenebilmektedir (Hong ve Kim vd., 2019: 2). Araştırmada elde edilen bulgular da literatür ile benzer şekildedir. Sürdürülebilir İKY uygulamalarının örgütsel çıktılarının en fazla iyi iş ilişkileri, iş yeri kalitesi, problem çözme yeteneği, örgütsel verimlilik olarak ifade edilmiştir. Sosyal temada işletmenin tercih edilen bir işletme olma ve İKY uygulamaların potansiyel işgücünü işletmeye çekeceğini neredeyse araştırmaya tüm katılanlar belirtmişlerdir. Bireysel temada ise en çok sürdürülebilir İKY uygulamalarının çalışanlara iş tatmini sağlayacağı üç bölgede benzer bulunmuştur. Bununla birlikte bireysel temadaki uygulamaların, motivasyon, iş yaşam dengesi ve örgüte bağlılık sağlayacağı D,E,G, H, I, J tarafından ifade edilmiştir. Yapılan bir bibliyometrik analiz sonucunda sürdürülebilir İKY uygulamalarının nasıl başarılı olabileceği araştırılmıştır. Bu araştırma sonucunda çalışanların desteklenmesi, iş süreçlerine dahil edilmeleri ve sürdürülebilir bir çalışma ortamının oluşturulmasının çalışanların kurumla özdeşmelerini sağladığı tespit edilmiştir. Bu şekilde kurum ile özdeşleşen çalışanlar daha az işten ayrılmaya istekli olmaktadır (Gomes ve Coelho, 2024). Ayrıca çevresel faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde çalışanların katılımının liderler aracılığı ile gerçekleştirilmesi çalışanların güven düzeylerinin artmasıyla birlikte işletmeye olan bağlılıklarına katkı sağlamaktadır. İKY uygulamalarını çalışanlarda olumlu duygu ve davranışlara (Jiang, Ampaw, Yu ve Wang., 2024: 8), pozitif örgütsel sonuçlara ve bu sonuçlarda işletmelerin finansal sonuçlarına yansıdığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Wilkinson vd., 2001: 7-8). Cheng (2024) yaptığı çalışmada sürdürülebilir İKY uygulamalarının çalışanların psikolojik sermayelerine katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Son olarak ekolojik anlamda D,E,G,I,J enerji ve su tasarrufu, E,F,G,I,J çevreyi önemseyen ürün ve hizmet kullanımı, işle ilgili maliyetlerin azaltılması konularında, sürdürülebilir İKY uygulamalarının katkı sağlayacağını ifade etmişlerdir. Cevaplara bakıldığında Türkiye, Orta Asya ve Orta Doğu açısından benzer sonuçlar elde edildiği ifade edilebilir.

Sürdürülebilir yetkinler ile ilgili katılımcılara yönelttiğimiz soru sonucunda ise yenilikçi olmak, sorumluluk sahibi olmak, işletmede uzun süreli istihdam, kapsayıcılık, çevreyi önemsemek, liderlik, öğrenme ve gelişime açık olmak, stratejik bakış açısı ile geleceğe yönelik düşünebilmek, norm ve değerlere uymak, iletişim, dayanışma, problem çözme sürdürülebilirlik için gerekli yetkinlikler olarak ifade edilmiştir.

İKY, çalışan refahının artırılması, sürdürülebilirliğin şirkette bir kültür olarak teşvik edilmesi, İKY stratejilerinin sürdürülebilirlik hedefleri ile bütünleştirilmesi ve etik standartların gerçekleştirilmesi gibi faaliyetleri işgücünün sürdürülebilmesini desteklemek için gereklidir. Şirketin sürdürülebilirlik ile ilgili uzun vadeli hedeflerine

ulaşmak, kurumsal ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için gerekli insan kaynağının yetiştirilmesinde İKY'nin rolü büyüktür.

İşletmeler çalışanları aracılığı ile diğer işletmelere karşı rekabet üstünlüğü sağlamaktadırlar. Rekabet avantajı sağlayan insanın ise yönetilmesi, insani şartlarda çalıştırılması, iş yerinde ortaya çıkan stres, mobbing, tükenmişlik gibi konulara maruz kalmasının önlenmesi için bir takım uygulamaların hayata geçirilmesi gereklidir. Ayrıca çalışanların iletişim, takım çalışması, sürdürülebilirlik gibi konularda eğitimler alması, iş ortamından kaynaklanabilecek fiziksel ve zihinsel rahatsızlıklarının önlenmesi için çaba gösterilmesi, iş sağlığı güvenliği önlemlerinin alınması, işgücünün niteliğini yükseltme, çalışanlara kariyer fırsatları sunma gibi konuların gündeme alınması ile sürdürülebilir İKY uygulamalarının hayata geçirilmesi mümkündür. Aksi halde işgörenin insani olarak değer görmediği, sınırları dışında çalıştırıldığı, iş yaşam dengesini kurmakta zorlandığı işletmelerde uzun vadeli kalamayacağı gibi iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi örgütsel açıdan önemli konularda olumsuz sonuçlar ortaya çıkacaktır. Böylece rekabet üstünlüğünü sağlamada önemli payı olan insan artık işletme için bir dezavantaj haline gelebilecektir.

Sürdürülebilir İKY üzerine yapılan literatür taraması, kurumsal hedeflerin sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu hale getirilmesinde sürdürülebilir İKY'nin stratejik önemini vurgulamaktadır. Sürdürülebilir İKY etik davranışı, çalışanların refahını ve ekolojik sorumluluğu teşvik eder ve bunların tümü kurumun kalıcı refahına katkıda bulunur. Sürdürülebilir işgücü uygulamalarını geliştirmek, çalışanların refahını ve bağlılığını artırmak ve sürekli yenilik ve yaratıcılık kültürünü teşvik etmek çok önemlidir. Sürdürülebilirliğin İKY prosedürlerine dahil edilmesi, daha vicdanlı ve sürdürülebilir bir geleceğin temellerini atarken işletmeler, çalışanlar ve toplum için avantajlar sağlayan dönüştürücü bir değişimi temsil etmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular kapsamında İK uygulayıcılarına bazı önerilerde bulunulabilir. Öncelikle sürdürülebilir İKY'nin yalnızca İKY ile ilgili olmadığı şirketin stratejik hedeflerine ulaşmada bir rol oynadığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda kaynak temelli yaklaşımdan da yola çıkarak çalışanların taklit edilemeyen, nadir ve değerli olduğu göz önüne alınarak işletmelerin istenen hedeflere ulaşmasında insanın yeri ve öneminin büyük olduğu anlaşılmalıdır. Araştırmada genellikle esnek çalışma, iş yaşam dengesi uygulamalarına verilen yanıtlar bu uygulamaların hayata geçirildiğini gösterse de farklı esnek çalışma modelleri geliştirilerek ya da iş yaşam dengesi uygulamaları hayata geçirilerek çalışanların iş ve yaşam dengelerinin korunması önem arz etmektedir. Bununla birlikte performans değerlendirmelerinin objektif olması, istihdamın sürdürülebilirliği, eğitim ve gelişim konularına daha fazla eğilim gösterilmesi başka bir öneri olarak sunulabilir. Ayrıca kağıt ve plastik atıkların en aza indirilmesi, çevreye verilen zararın azaltılması adına işletmelerin yeşil davranışları ödüllendirmesi öneri olarak sunulabilir. Sürdürülebilir yetkinlikler katılımcılar tarafından inovasyon, uzun süreli istihdam, iletişim, kapsayıcılık, çeşitlilik, eşitlik, liderlik, öğrenme gibi kavramlar ile bütünleştirilmiştir. Araştırma kapsamında öne çıkan sürdürülebilir yetkinliklerin kazandırılması hem örgütsel anlamda hem de bireysel anlamda işletmelere fayda sağlayacaktır.

Araştırmanın farklı bir önerisi ise sürdürülebilirliğin İKY uygulama ve stratejileri ile nasıl destekleneceğine ilişkin verilebilir. Maley (2024: 12) yaptığı çalışmada pandemi nedeni

ile belirsizlik ortamında sürdürülebilirliğin hayata geçirilmesi için İKY uygulamalarının operasyonelleştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu çalışmaya göre davranışsal esneklik, beceri esnekliği ve İKY uygulamalarındaki esneklik ile sürdürülebilir İKY operasyonel hale getirilebilecektir. Davranışsal esneklik, çalışanların değişen koşullara uyum sağlamaları ile ilgili uygulamalara yer vermektedir. Böylelikle örgütün esnek kültür kapasitesi geliştirilmektedir. Beceri esnekliği, organizasyondaki bireysel becerilerin genişletilmesi ve çalışanların yeni beceriler kazanmasını içermektedir. İKY uygulamalarının esnekliği ise belirsiz ortamlarda hızlı bir şekilde İK'nın zorlukları yönetebilmesinden söz etmektedir. Yapılan araştırma pandemi dönemindeki belirsiz ortama yönelik olsa da sürdürülebilirliğin hayata geçirilmesinde İKY uygulamalarının önemine vurgu yapmaktadır. Değişen çevre ve koşullar pandemi gibi olmasa da belirsiz bir ortam yaratmakta her an değişebilen bilgiye, uygulamalara ayak uydurma konusunda esneklik kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Bu bağlamda beceri ve davranış esnekliğinin İKY uygulamaları ile sağlanabileceği bu nedenle de İKY uygulamalarında da esnekliğe ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

Yapılan araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmaya havacılık sektöründeki firmalardan bazılarının katılmayı kabul etmesi ve belirli sayıdaki işletmenin örneklem olarak alınmış olması araştırmanın bir sınırlılığıdır. Araştırma nitel yöntemle yapılmıştır ve sonuçların genellenebilmesi adına nitel yöntemin seçilmiş olması da araştırmanın sınırlılığını oluşturabilir. Son olarak araştırma yalnızca sürdürülebilir İKY uygulamaları ve sürdürülebilir İKY çıktıları üzerine yapılmıştır bu da araştırmanın bir sınırlılığıdır. Yeşil örgütsel davranış, yeşil liderlik, kurumsal sürdürülebilirlik gibi kavramlar ile birlikte sürdürülebilir İKY'nin çalışılması, nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanılması araştırmadaki sınırlılıkların aşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın sürdürülebilir İKY ile ilgili literatüre katkı yapacağı ve gelecekteki araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, ... Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "....." adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>*(.... Üniversitesi Rektörlüğü, ... Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının xx.xx.2023 Tarih , x Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu taktirde)	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p>
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled ".....", orally delivered at the ..... Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year).</p> <p><i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p> <p>* (... University Rectorate, ... Ethics Committee Decision was taken with the decision dated xx.xx.2023, numbered x of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	<p>Design of Study: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p>

Kaynakça | References

Alpman, E., & Göğüş, A. Y. (2017). Havaçılıkta sürdürülebilir gelişme göstergeleri. *Sürdürülebilir Havaçılık Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-11.

Al-Sulaiti, K. (2024). Sustainability and sustainable hrm case study: sustainable hrm in light of ministry of culture, qatar. *WSB Journal of Business and Finance*, 58(1), 19-28.

App, S., Merk, J., & Büttgen, M. (2012). Employer branding: Sustainable HRM as a competitive advantage in the market for high-quality employees. *Management Revue*, 262-278.

Battal, Ü. (2018). Sürdürülebilirlik raporlaması ve entegre raporlama: Türk Hava Yolları ve Güney Afrika Hava Yolları incelemesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 11(3), 393-424.

Benn, S., Dunphy, D., & Griffiths, A. (2007). Integrating human and ecological factors: A systematic approach to corporate sustainability. In *The international handbook on environmental technology management*. Edward Elgar Publishing.

Blee, K. M., & Taylor, V. (2002). Semi-structured interviewing in social movement research. *Methods Of Social Movement Research*, 16, 92-117.

Braun, V., & Clarke, V. (2012). *Thematic analysis*. American Psychological Association.

Cheng, B., Yu, X., Dong, Y., & Zhong, C. (2024). Promoting employee career growth: the benefits of sustainable human resource management. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 62(1), e12371.

Clarke, M. (2011). *Sustainable HRM: A new approach to people management*. Tilde University Press.

Cosenza, A., da Motta Reis, J. S., Souza, C. G., Barbastefano, R. G., Santos, G., & Barbosa, L. C. (2024). Sustainable human resource management, green human resource management, and environmental human resource management: analysis of new and emerging terms related to the human resource area. *Quality Innovation Prosperity/Kvalita Inovácia Prosperita*, 28(1).

De Prins, P., Stuer, D., & Gielens, T. (2020). Revitalizing social dialogue in the workplace: The impact of a cooperative industrial relations climate and sustainable HR practices on reducing employee harm. *The International Journal of Human Resource Management*, 31(13), 1684-1704.

Diaz-Carrion, R., López-Fernández, M., & Romero-Fernandez, P. M. (2021). Constructing an index for comparing human resources management sustainability in Europe. *Human Resource Management Journal*, 31(1), 120-142.

Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy And The Environment*, 11(2), 130-141.

Ehnert, Ina, (2009). "Sustainable Human Resource Management a conceptual and exploratory analysis from a paradox perspective", Springer, London New York.

Ehnert, I., Harry, W., & Zink, K. J. (2011). Sustainability and human resource management. *The future of employment relations*, 215-237.

Ehnert, I., & Harry, W. (2012). Recent developments and future prospects on sustainable human resource management: Introduction to the special issue. *Management revue*, 221-238.

Gomes, G. P., Coelho, A., & Ribeiro, N. (2024). A systematic literature review on sustainable HRM and its relations with employees' attitudes: state of art and future research agenda. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 271.

Holloway, I., & Wheeler, S. (1996). *Qualitative research for nurses*. Oxford: Blackwell Science Ltd.

Hong, G., & Kim, E. (2019). How to attract talented expatriates: The key role of sustainable HRM. *Sustainability*, 11(19), 5373.

Chen, S., Jiang, W., Li, X., & Gao, H. (2021). Effect of employees' perceived green HRM on their workplace green behaviors in oil and mining industries: Based on cognitive-affective system theory. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(8), 4056.

Kesen, M. (2016). İşletme yönetiminde sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin yeri ve önemi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 554-573.

Kramar, R. (2014). Beyond strategic human resource management: is sustainable human resource management the next approach?. *The International Journal Of Human Resource Management*, 25(8), 1069-1089.

Kramar, R. (2022). Sustainable human resource management: Six defining characteristics. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 60(1), 146-170.

Liang, X., Taddei, M., & Xiao, Q. (2024). Sustainable human resource management: the perspectives of Italian human resource managers. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-28.

Macini, N., Fernandes Rodrigues Alves, M., Oranges Cezarino, L., Bartocci Liboni, L. and Cristina Ferreira Caldana, A. (2022), "Beyond money and reputation: sustainable HRM in Brazilian banks", *Employee Relations*, Vol. 44 No. 3, pp. 702-728,

MacPhail, C., Khoza, N., Abler, L., & Ranganathan, M. (2016). Process guidelines for establishing intercoder reliability in qualitative studies. *Qualitative research*, 16(2), 198-212.

Maley, J. F. (2024). Operationalising employee capabilities post pandemic crisis: a sustainable HR approach. *Review of Managerial Science*, 1-22.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications, London.

Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. New York: Sage.

Oswal, N., & Narayanappa, G. L. (2015). Evolution of HRM to E-HRM to achieve organizational effectiveness and sustainability. *International Journal of Business Administration and Management Research*, 1(2), 22-26.

Özgül, B., & Gürol, Y. (2019). Kurumsal sürdürülebilirlikte sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin rolü üzerine bir içerik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(1), 107-126.

Pfeffer, J. (2010). Business and the spirit: Management practices that sustain values. In *Handbook of workplace spirituality and organizational performance* (pp. 43-59). Routledge.

Rençber, İ. (2024). Türk hava yollarının kurumsal sürdürülebilirlik performansının entropi ve topsis yöntemleriyle incelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 597-628.

Renwick, D. W., Redman, T., & Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International journal of management reviews*, 15(1), 1-14.

Topçu, G. (2023). Havaçılıkta sürdürülebilirliğin uluslararası literatürdeki yeri üzerine bibliyometrik analiz. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(99), 2419-2428.

Torum, O., & Yılmaz, A. K. (2009). Havaçılıkta sürdürülebilirlik yönetimi: Türkiye'deki hava limanları için sürdürülebilirlik uygulamaları araştırması. *Journal of Aeronautics and Space Technologies*, 4(2), 47-58.

Tyson, J. F. (1999). FIA techniques and strategies expand the potential of atomic spectrometry. In *Analytical Spectroscopy Library* (Vol. 9, pp. 64-97). Elsevier.

Van Buren, H.J. (2022), "The value of including employees: a pluralist perspective on sustainable HRM", *Employee Relations*, Vol. 44 No. 3, pp. 686-701.

Westerman, J. W., Rao, M. B., Vanka, S., & Gupta, M. (2020). Sustainable human resource management and the triple bottom line: Multi-stakeholder strategies, concepts, and engagement. *Human Resource Management Review*, 30(3), 100742.

Wilkinson, A., Hill, M., & Gollan, P. (2001). The sustainability debate. *International Journal of Operations & Production Management*, 21(12), 1492-1502.

Yıldız, O., Kelleci, Alpaslan., & Başakçı, T. Sürdürülebilir havayollarının tüketici tarafından kabulünü etkileyen teşvik edici faktörler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 174-202.

Zaugg, R. J., Blum, A., & Thom, N. (2001). Sustainability in human resource management. Evaluation Report. Survey in European Companies and Institutions. Arbeitsbericht des Instituts für Organisation und Personal der Universität Bern und des eidgenössischen Personalamtes, 1(1), 1-31.

2024, 13 (3), 1481-1502 | Araştırma Makalesi

Öğretmen Adaylarının Enneagram Kişilik Tipleri ile Sınıf Yönetimi Öz-Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki

İlknur Erkan¹

Turgay Şirin²

Öz

Bu araştırma, öğretmen adaylarının enneagram kişilik tipleri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini 2019-2020 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde uygun örneklem yoluyla seçilen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesindeki farklı bölüm ve sınıflardan basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile ulaşılan 17-50 yaş aralığında 412'si kadın; 101'i erkek, toplam 513 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veriler "Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği" (SYÖİÖ), "Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri" (ETKE) ve "Demografik Bilgi Formu" ile toplanmıştır. Verilerin analizi SPSS 25 paket programı ile yapılmış, verilerin çözümlenmesinde; aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde, frekans, minimum ve maksimum değerler gibi betimsel istatistik analizleri ve Kruskal Wallis-H Testi kullanılmıştır. Analizler neticesinde Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları toplam puanının ve Sonuç Beklentisi alt boyut puanının kişilik tiplerine göre istatistiksel olarak tip 5 lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Öğretmen adaylarından Tip 5 olanların sınıf yönetimi öz yeterlik inançları, Tip 9 olan öğretmen adaylarından daha yüksek tespit edilmiştir. Sonuç beklentisi alt boyutunda ise Tip 4 ve Tip 5 öğretmen adayları arasında Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları toplam puanında olduğu gibi Tip 5 lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Bulgular neticesinde öğretmen adaylarının mesleğe başlamadan önce kişisel farkındalıklarının ve mesleki öz-yeterlik inançlarının gelişmesinde Enneagram Kişilik Modeli'nin kullanılabilirliği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enneagram, Öz Yeterlik İnanç, Kişilik, Öğretmen Adayı, Sınıf Yönetimi,

Erkan, İlknur & Şirin Turgay (2024). Öğretmen Adaylarının Enneagram Kişilik Tipleri ile Sınıf Yönetimi Öz-Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1481-1502.
<https://doi.org/itobiad.1379771>

Geliş Tarihi	23.10.2023
Kabul Tarihi	19.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Öğretmen, Özel Petek İlkokulu, İstanbul, Türkiye, ilkerkan.ie@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7670-191X

² Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, turgay.sirin@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4872-7386

2024, 13 (3), 1481-1502 | Research Article

The Relationship Between Teacher Candidates' Enneagram Personality Types and Classroom Management Self-Efficacy Beliefs

İlknur Erkan¹

Turgay Şirin²

Abstract

The purpose of this research is an investigation the relationship between enneagram personality types of teacher candidates and their self-efficacy beliefs regarding classroom management. The research sample consists of 513 teacher candidates in 412 females and 101 males aged between 17-50 determined through the simple random sampling method of different departments and classes studying at Sabahattin Zaim University in the 2019-2020 academic year in the district of Istanbul province Kucukcekmece. The data of this research was obtained through the "Classroom Management Self-Efficacy Beliefs Scale" (CMSES), "Enneagram Turkey Personality Inventory" (ETPI), and the "Demographic Information Form". The data was analyzed using descriptive statistical analysis (arithmetic mean, standard deviation, minimum-maximum values) and the Kruskal Wallis-H Test by SPSS 25 package program. According to the results of the analysis, it was determined that the scores of prospective teachers' Classroom Management Self Efficacy Beliefs Scale and Outcome Expectancy subscale changed statistically significant differences according to the personality types in favor of Type 5. It was determined that the Classroom Management Self Efficacy Beliefs of Type 5 teacher candidates are higher than teacher candidates of Type 9 and Outcome Expectancy higher than teacher candidates of Type 4. As a result of the findings, it is suggested that the Enneagram Personality Model can be used in the development of the teacher candidates' awareness and classroom management self-efficacy beliefs before starting the profession.

Keywords: Enneagram, Self-Efficacy Belief, Personality, Teacher Candidate, Classroom Management

Erkan, İlknur & Şirin Turgay (2024). The Relationship Between Teacher Candidates' Enneagram Personality Types and Classroom Management Self-Efficacy Beliefs, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1481-1502. <https://doi.org/itobiad.1379771>

Date of Submission	23.10.2023
Date of Acceptance	19.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Teacher, Petek Primary School, İstanbul, Türkiye, ilkerkan.ie@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7670-191X

² Assoc. Prof., İstanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, Islamic Philosophy, İstanbul, Türkiye, turgay.sirin@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4872-7386

Giriş

Toplum; farklı unsurları kapsayan, insan ilişkilerinden oluşan bütüncül bir sistemdir. Bu sistemin önemli unsurlarından olan eğitim, hem sistemin bütünü ile hem de sistemin öğeleri ile etkileşim halindedir (Polat, 2013: 275-276). Organik bir sistem olan eğitim; kompleks yapısı ile bireyden topluma, toplumdaki bireye sağladığı etkileşim ile toplumu ve unsurlarını değiştirebilen ya da etkileşim ile değişebilen bir aksiyon şeklidir (Başar, 1999; Robinson, 2017, s. 68-69). Bu nedenle Çelikkaya (1990: 70) eğitimi, sosyal bir olgu olarak ele almaktadır. Eğitim ile ilgili çalışmalara uyarlanan yönetim bilimi olarak tanımlanan eğitim yönetimi, Tomul'un ifadesi ile disiplinler arası bir uygulama ve çalışma alanıdır. Polat (2013, s. 287), eğitim yönetiminin kurumsal işleyişinin okullarda gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Okulun geleneksel teorilere göre öğrenciyi hayata hazırlamasından farklı olarak Dewey (1907, s. 91) aktif toplum ile okulun da bir yaşam biçimi olduğunu bildirmiştir.

Eğitim yönetiminin ana unsuru olan sınıf yönetimi; kaliteli eğitim yönetiminin belirleyicisidir (Başar, 1999). Ekici (2004), sınıf yönetiminin ana gayesi olan yetkin öğrenme ortamının sağlanmasında en büyük etkenin öğretmen olduğunu bildirmiştir. Dewey (1907, s. 32); geleceği yönlendirecek bireylerin yetiştiği, toplumun embriyosu olarak tanımladığı sınıflarda, öğretmenin sahip olduğu sınıf yönetim tarzının yönlendirici ve oldukça önemli bir unsur olduğunu bildirmektedir. Sınıf yönetiminde öğretmen orkestra şefi, süreç ise orkestra olarak kabul edilebilir (Demirtaş, 2016, s. 25). Eğitimin en önemli unsurlarından olan öğretmenler; eğitim-öğretim süreci ile birlikte davranış geliştirme aşamasında da önemli görevler üstlenmektedirler (Cerit, 2008).

Öğrenme unsurlarından "model" i temsil eden öğretmenlerin bu farkındalığa sahip olabilmeleri önemlidir (Avşaroğlu, 2017, s. 357). Sosyal Bilişsel Kuramın eğitime yansıyan temel kavramlarından biri olan gözlem yoluyla öğrenmede; öğretmenler hem model olarak hem de mevcut modellerle onları buluşturarak öğrencilerinin kişilik örüntülerini etkilemektedirler. Öğrencilerin bilişsel yeteneklerinin geliştirilmesinde, elverişli öğrenme ortamının oluşturulmasında öğretmenlerin yetenekleri ve öz yeterlikleri önemlidir (Bandura, 1997, s. 240). Bandura (1986) öğretmen öz yeterlik inancını; öğretmenlerin mesleklerini ve mesleklerinin getirdiği sorumlulukları yapabileceklerine ait inançları olarak açıklamaktadır. Sosyal öğrenme kuramının temel ilkelerinden olan öz yeterlik inancını, 1977'de ilk ifade eden Bandura (1977, s. 21); kişinin amaçlarına ulaşabilmesi için yapılması gereken davranışları belirlemesi, düzenlemesi ve uygulama sırasında yapabileceğine ait inançları olarak tanımlamaktadır. Öz yeterlik inancı, biçimsel olarak yeterlik inancı ve sonuç beklentisinden oluşmaktadır. Yeterlik inancı; bireyin öz değerlendirmesinde performansının olumlu olacağına ait inancı, sonuç beklentisi ise bireyin performansının neticelendirilmesi ile ilgili tahmini algısını kapsamaktadır.

Öğretmenin disiplin anlayışını ve otoritesini şekillendiren sınıf yönetimi, hem sınıf atmosferini etkilemekte hem de sınıf atmosferinden etkilenmektedir (Taş, 2016, s. 43). Ashton (1984: 28) yetkin öğretmenlerin oluşması için öğretim programlarının öğretmen öz yeterlik inancını güçlendirecek şekilde yapılandırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Öğretmenlerin yetkinliklerinin yanında özellikle mesleğe başlamadan önce öğrendiklerini gerçekleştirebileceklerine olan yüksek derecedeki olumlu inançları ile şekillenen öz yeterlik inançları, sınıf yönetimini olumlu şekilde biçimlendirme gücüne sahiptir (Açıkgöz, 2007, s. 182-194; Akyol, Şenol ve Yüksel, 2017, s. 88; Çetin, 2013, s. 299;

Ekici, 2008, s.100). Öğretmenlik mesleğinin zorlayıcı unsurlarından, mesleki yetkinliklere ait inançların göstergelerinden olan sınıf yönetimi yetkinlikleri ve yetkinliklere ait öz yeterlik inançları, öğretmen adayları açısından mesleğe başlamadan önce ele alınması gereken önemli kavramlar arasında sayılabilir.

Öğretmenlik; kişiliğin aktif rol aldığı, çalışma mekanında, kişiliğin rahatlıkla kendini gösterebildiği bir meslektir. Aksu, Aktaş, Ekici ve Kurt (2013); sınıf yönetiminin, öğretmenin kişiliğinden etkilendiğini bildirmişlerdir. Yörükoğlu (2010, s. 88) ise sınıftaki ruh sağlığında, öğretmen kişiliğinin etken olduğunu belirtmiştir.

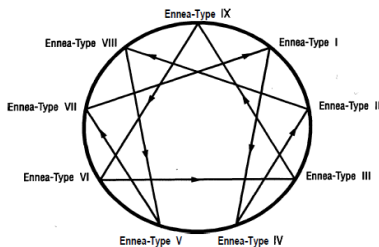
Öğretmen yetkinliğinin yükseltilmesi; eğitim alanındaki verimliliğin artırılmasında önemli etkenlerdendir. Bu amaçla yapılan eğitimde standardizasyona gidilmesi ise hedeflenen sistemden uzaklaşılmasına sebep olabilmektedir. Sadece öğrencilerin değil öğretmenlerin de kişisel farklılıkları ötelenmemelidir (Selçuk ve Yılmaz, 2016, s. 483-484). Biriciklik kavramı ile şekillenen sınıf yönetiminde; öğrenci ve öğretmen özerkliği ile öz yeterlik inancının güçlendirilebileceği, bunun sonucunda da eğitim kalitesinin artabileceği düşünülmektedir.

Robinson (2017, s. 9) öğretmenlerin, doğru olanı yapabilmeleri için öğrencilerini tanımaları gerektiğini belirtir. Yani öğretmenlerin yalnızca öğrencilerini tanımaları ile bu özerkliğin sağlanamayacağı, kendilerini de tanımalarının önemli olduğu düşünülmektedir.

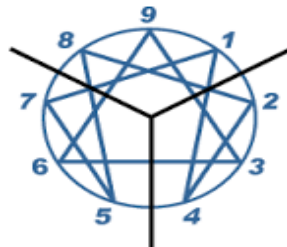
Temel kullanım yöntemlerinden ilki, bireyin kendini tanıması ve çevresini anlamlandırması; ikincisi, eylemlerin altında yatan güdüyü bulabilmesi; üçüncüsü, farkındalık ile potansiyelini gerçekleştirip değişim ve dönüşüm sağlaması olarak ifade edilen (Riso ve Hudson, 2009, s. 13) "Enneagram Kişilik Modeli"nin, eğitim alanında kullanılmasında da yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Palmer, (2014, s. 17-22) "Enneagram"ın, Yunanca dokuz manasındaki "Ennea" ve noktalar manasındaki "Grammos" sözcüklerinden meydana geldiğini, dokuz köşeli yıldız sembolü aracılığıyla dokuz farklı kişilik tipinin yönelimlerini, örtük potansiyellerini, stres ve rahat anlarındaki eğilimlerini, aralarındaki ilişkileri fiziksel, duygusal ve zihinsel üç merkeze göre belirten kadim geleneklerden gelen dinamik bir sistem olduğunu belirtmektedir. Buna ilişkin kişilik tiplerinin rahat ve stres yönleri Şekil 1'de, enneagramdaki merkezler ise Şekil 2'de gösterilmiştir:

Şekil 1. Rahat ve Stres Yönleri.

Şekil 2. Enneagramda Merkezler

Kaynak: Naranjo, 1994, s. 14.

Kaynak: The Enneagram Institute, 2018.

Enneagram; 4600 sene öncesinde Gılgamış Destanı zamanında Mezopotamya'da bulunan "Bilginin Kardeşliği" isimli ezoterik grubun aktarımına dayanmaktadır. Milattan önce

524'te Zoroaster, Pisagor gibi bilginlerin bulunduğu gruba Babil'de açıklanmış; gizli öğretiyi bilenlerin Orta Asya'ya göç etmesi ile taşınmış; Buhara, Semerkant ve Afganistan'daki Sufi tarikatlar etkisi ile özellikle 10. yüzyıldan sonra bu coğrafyadaki onlu sayı sisteminin ve sıfırın bulunması neticesinde gelişmiştir (Bennett, 1974, s. 27-28). Keldani, Pers, Mısır, Yunan, Arap ve Hıristiyan etkileşimi ve özellikle 13. yüzyılda Tasavvufi öğretilerde kendine yer bulmuştur (Christlieb, 2016, s. 30-31). George Ivanovich Gurdjieff'in 1895-1913 yılları arasında yaptığı seyahatler ile Doğu bilgeliği ile harmanlanan enneagram, Avrupa'ya taşınmış (Gurdjieff International Review, 1998); Bolivyalı psikolog Oscar Ichazo, psikiyatrist Claudio Naranjo, Helen Palmer, Don Richard Riso ve Russ Hudson tarafından günümüze ulaştırılmıştır (Maitri, 2018, s. 22-24).

Enneagram Tiplerinin Belirgin Özellikleri

TİP 1: Mükemmeliyetçi, idealist, ilkeli, kontrolcü, reformcu,

TİP 2: Yardımsever, sitemkâr verici, cömert, merhametli, kendini göstermekten hoşlanan, talepkâr, duygusal, empatik,

TİP 3: Hırslı, başarı odaklı, imaja önem veren, ferdiyetçi, duruma göre politik davranabilen, rekabetçi

TİP 4: Özgün, anlam odaklı, bireysel, trajik, içe dönük, romantik, ruh hali değişken,

TİP 5: Gözlemci, araştırmacı, mesafeli, zihinsel, meraklı, bilgi odaklı,

TİP 6: Sorgulayıcı, sadık, güven odaklı, sorumluluk sahibi, güvenilir, kuşkucu, tedbirli, kendini adayan,

TİP 7: Yeniliğe açık, eğlenceli, maceracı, hevesli, dışa dönük aşırıya kaçabilen, dikkati çabuk dağılabilen, çok yönlü, keşfetme odaklı,

TİP 8: Hükmedici, güç odaklı, meydan okuyan, yüksek özgüven sahibi, kararlı, net,

TİP 9: Huzur odaklı, barışçıl, uzlaştırıcı, iyimser, uyumlu, kopuk, tutarlı, inatçı (Riso ve Hudson, 2009, s. 25).

Eğitim alanının enneagram ile buluşması neticesinde; öğretmen ya da öğrenci ayrımına girmeden insan odaklı, bütüncül bir sisteme evrilme olanağı ile biriciklik ilkesinin pratiğe dönüşmesine, öğretmenlerin hem kendi hem de öğrencilerinin kişilik özelliklerinin farkındalığına sebep olabileceği düşünülmektedir. Eğitim sistemini şekillendirecek öğretmen adaylarının; bireysel öz yeterlik inançları ile mesleki ve sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının eylemlerinden ziyade eylemlerinin temelindeki nedenler perspektifinden araştırılması, literatür açısından önemli bulunmaktadır. Özellikle bireyi, tutum ve davranışları ile inceleyen sosyal bilimler sahasında, kişiliğin ve mizacın etkisi önemli etkenlerdendir. Kişiliğin belirlenmesinde çeşitli yaklaşımların olmasına rağmen Enneagram Kişilik Modeli, bütüncül perspektiften; davranışların temelindeki dürtüyü inceleyerek kişiliğin belirteçlerinden mizaca ulaşan dinamik bir sistemdir. Öğretmenlerin kişilikleri ile şekillenen sınıf yönetimini ve sınıf yönetimi ile ilgili öz yeterlik algılarını tespit etmenin ötesinde kişilik tiplerinin hangi sınıf yönetimi öz yeterlik algısı düzeyinde olduğunu, bunun asıl sebeplerini inceleyerek; bilimsel bilginin birikimli olarak ilerlemesi açısından literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Öğretmenlerin verimli bir sınıf yönetimine sahip olabilmeleri için mesleğe başlamadan önce kendi potansiyellerinin ve dezavantajlarının farkındalığı ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarını geliştirmeleri, eğitim öğretim süreci ve yetkinliği açısından önemli bulunmaktadır.

İlgili literatürde; farklı alanlara ve öğretmenlik mesleğine ait öz yeterlik çalışmaları olmasına rağmen öğretmen adaylarına yönelik çalışmalara daha az yer verilmiş (Arslan, 2019; Aydoğdu ve Saban, 2018; Yürüten Arslan, 2020) sınıf yönetimi alt boyut olarak incelenmiştir (Balcı ve Sivri, 2015; Ekici, 2008). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimine ait öz yeterlik inançları ile ilgili yapılan çalışmalar ise sınırlı sayıda kalmıştır (Akyol, Şenol ve Yüksel 2017; Çetin, 2013; Elçiçek, Kinay ve Oral, 2015; Güler, 2019; Sürücü, Ünal ve Yıldırım, 2018; Şahin Sak, 2015; Tok N. ve Tok Ş., 2016). Ülkenin geleceğini yetiştiren ve eğitim sistemini şekillendiren öğretmen adaylarının kişisel öz yeterlik inançlarının yanında mesleki ve sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının da ele alınması literatür açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Yurt dışında yapılan çalışmalarda ise eğitimin kalitesinin artırılması için öğretmenlerin yetkinliklerini ulusal alanda araştıran uzun süreli araştırmalar (Armor ve diğerleri, 1976; Berman ve diğerleri, 1977; National Center for Education Statistics [NCES], 1997; National Commission on Teaching and America's Future [NCTAF], 2003) bu konuya dikkat çekmektedirler. Ayrıca öğretmen öz yeterlik inancı ile öğrenci başarısı ve sınıf atmosferi ilişkisinin incelendiği çalışmalar (Ashton, Dodo ve Webb, 1983; Ashton, 1984; Bandura, 1994; Kaufman ve Sawyer, 2004) ile karşılaşılmaktadır.

Enneagram ile ilgili literatürde eğitim dışındaki farklı alanlarda yüksek lisans tezleri (Bozık, 2021; Erçin, 2018; Kaderoğlu, 2022; Karabulut, 2007; Karakaya, 2008; Küçük, 2021; Öz, 2021; Pesen, 2015) ve ilgili makaleler (Gürsu ve Bozyaka, 2018; Soysal, 2008) bulunmaktadır. Ölçek geliştirme ile ilgili çalışmalar (Giardano, 2008; Newgent ve diğerleri, 2004; Riso ve Hudson, 1999; Subaş ve Çetin, 2017; Şirin, 2020; Taştan 2019; Yılmaz, Yıldırım ve Yücedağ, 2018; Wagner ve Walker, 1983) ile karşılaşılmıştır. Yurt dışında enneagram ile ilgili birçok alanda farklı çalışmalar tespit edilmiştir (Azar ve Fatahy, 2014; Chestnut, 2008; Giordano, 2008; Arthur, Daniels ve Killen, 2016; Moore, 1987). Enneagramın yorumlanması ile oluşan Dokuz Tip Mizaç Modeli ile ilgili de yüksek lisans tezleri (Ateş, 2019; Aycan, 2017; Yıldız, 2018) ve ölçek geliştirme çalışmaları (Yılmaz, Gençer ve Aydemir 2011; Yılmaz ve diğerleri, 2014a; Yılmaz ve diğerleri, 2014b) mevcuttur. Ayrıca Türkiye’de eğitim alanında; lise öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile sosyal ağ bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkinin (Aca, 2020), grup çalışmasında enneagramın matematik başarısına etkisinin (Kabak, 2011), okul yöneticilerinin kişilik tipleri ile iş tatmin düzeylerinin (Kocabıyık, 2021), üniversite öğrencilerinin kişilik tiplerinin meslek seçimi tutumuna etkisinin (Koyuncu, 2021), enneagram modeline göre okul yöneticilerinin mizaç türlerinin farklı değişkenler açısından (Şirin, 2019) incelendiği yüksek lisans tez çalışmaları ile karşılaşılmıştır. Ayrıca ortaokulda enneagram kişilik tipleri ile akademik başarı (Turan, 2020) ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin enneagram kişilik tiplerinin bazı değişkenler açısından incelendiği (Yüksel ve Kızılgeçit, 2021) makaleler de bulunmaktadır.

Ulusal literatürde enneagrama göre öğretmen adaylarının kişilik tipleri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanılmadığından yapılan bu ilk çalışmanın sonucunda elde edilecek bulgular, yorumlar, sonuçlar ve öneriler; Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB), Yüksek Öğretim Kurumu’na (YÖK) ve sınıf öğretmenlerine yol gösterici nitelikte olabileceği düşünülmektedir. Bu alanda akademik çalışma yapanlara ve uygulamaya dönük olarak eğitimcilerde de örnek teşkil edebilir.

Tüm bunların neticesinde araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının enneagram kişilik tipleri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançları arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir.

Bu amaç doğrultusunda araştırmamızın temel problemi; “Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları, enneagram kişilik tiplerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” şeklinde belirlenmiştir.

Bu doğrultuda temel probleme ilişkin aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

Alt Problem 1: Öğretmen adaylarının Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri (ETKE) puanları açısından enneagram temel kişilik tipleri nasıl bir dağılım göstermektedir?

Alt Problem 2: Öğretmen adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları ölçek puanları nasıl bir dağılım göstermektedir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının kişilik tipleri ile sınıf yönetimi öz yeterlik inançlar arasındaki ilişkinin incelenmesi tarama modelinden genel tarama modelinin alt türü olan ilişki tarama modeli ile yapılmıştır. Tarama modeli, geçmiş ve günümüz açısından mevcut bir durumun kendi doğal çerçevesinde tanımlamayı amaçlamaktadır. Genel tarama modeli ise eleman sayısı fazla olan bir evren hakkında genel bir hükme varmak için kullanılır. İlişki tarama modeli ise iki veya daha fazla değişkenin birlikte değişim varlığını incelemektedir (Karasar, 2012). Çalışmada; örneklem ve değişken sayısının uygunluğu, mevcut ortamda herhangi bir müdahale olmadan betimlemenin yapılabilmesi ve değişkenlerin birlikte değişip değişmediğinin saptanması amacıyla bu araştırma modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırma evrenini; 2019-2020 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde yer alan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışmanın yapılacağı üniversite uygun örneklem yoluyla seçilmiştir. Araştırma, öğrenim görülen üniversite olması sebebiyle ayrıca yurt içinden ve yurt dışından gelen birçok öğrenciye, akademik kadroya sahip olmasından dolayı Sabahattin Zaim Üniversitesinde yapılmıştır.

Araştırmanın örneklemini ise bu öğrenciler arasından farklı bölüm ve sınıflardan basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile ulaşılan 513 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Büyüköztürk'e göre (2016) seçkisiz örnekleme modeli; evrendeki her birimin aynı derecede seçilme hakkına sahip, temsil edicilik açısından da en uygun örnekleme yöntemi olduğu bildirilmiştir.

Araştırmanın örneklemine ait bulgularda ise araştırmaya 250'si (%48,7) 17-20; 46'sı (%9) 41-50 yaş aralığında değişen 412'si (%80,3) kadın; 101'i (%19,7) erkek olmak üzere toplam 513 öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcıların 97'si (%18,9) okul öncesi öğretmenliği; 27'si (%5,3) özel eğitim öğretmenliği; 12'si (%2,3) matematik öğretmenliği; 74'ü (%14,4) Türkçe öğretmenliği; 35'i (%6,8) İngilizce öğretmenliği; 89'u (%17,3) Arapça öğretmenliği; 54'ü (%10,6) PDR ve 125'i (%24,4) diğer programlarda eğitim görmektedir. Katılımcıların 154'ü (%30,0) 1. Sınıf; 145'i (%28,3) 2. Sınıf; 109'u (%21,2) 3. Sınıf ve 105'i (%20,5) 4. Sınıftır. 204 (%39,8) katılımcı öğretmenlik uygulaması yapmış ve 309 (%60,2) katılımcı öğretmenlik uygulaması yapmamıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler; “Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği” (SYÖİÖ) ve “Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri” (ETKE) ile sosyodemografik özelliklerin belirlenmesi amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Demografik Bilgi Formu” ile toplanmıştır. Veri toplama araçlarından olan ölçekler için gerekli izinler alınmıştır.

“Öğretmen Adayları Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği” özellikle öğretmen adaylarına uygulanmak amacıyla geliştirildiğinden araştırmanın amacına uygun olduğu saptanmış; “Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri” de, Enneagram Modeline göre bireylerin kişilik tiplerinin özgün bir şekilde belirlenmesi amacıyla ulusal alanda Türk kültürüne uygun, bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği olduğundan tercih edilmiştir.

Öğretmen Adayları Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği

Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarını belirlemek amacıyla Çetin (2013) tarafından geliştirilen Öğretmen Adayları Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği (SYÖİÖ) kullanılmıştır. SYÖİÖ, “Sınıf Yönetimi Yeterlik İnanç” ve “Sonuç Beklentisi” olmak üzere iki alt boyuta sahip, 15 maddeden oluşan beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin genel Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0.81, “Sınıf Yönetimi Yeterlik İnanç” alt faktörüne ait iç tutarlılık katsayısı; 0.76, “Sonuç Beklentisi” alt faktörüne ait iç tutarlılık katsayısı 0.77 olarak tespit edilmiştir Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon değerleri 0.30-0.51 arasındadır. MADFA analizi; RMSEA, .041; $\chi^2/df=1.4$; NFI=.86; NNFI=.94; CFI=.95; GFI=.93; AGFI=.91 olarak saptanmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde ve analizler sonucunda ölçeğin güvenilir ve madde ayırt ediciliğinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ölçeğin birinci alt boyutu olan “Sınıf Yönetimi Yeterlik İnanç”; 3, 8, 9, 13, 14, 16, 17, 12 numaralı maddelerden, ikinci alt boyutu olan “Sonuç Beklentisi” ise 1, 6, 7, 10, 11, 29, 20 numaralı maddelerden oluşmaktadır. Derecelendirme aralıkları; “Tamamen Katılıyorum” 5, “Büyük Ölçüde Katılıyorum” 4, “Kısmen Katılıyorum” 3, “Katılmıyorum” 2 ve “Hiç Katılmıyorum” 1 şeklindedir. Değerlendirme aralıkları; 1.00-1.79 arası “çok düşük”; 1.80-2.59 arası “düşük”; 2.60-3.39 arası “orta”; 3.40-4.19 arası “yüksek”; 4.20-5.00 arası “çok yüksek”tir (Akyol, Şenol, Yüksel, 2018: 91). Ölçekten alınan yüksek puan; öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri (ETKE)

Envanterin uygulanma süreci üç aşamada, 2019-2020 eğitim öğretim döneminde 17-62 (23,23±6,51) yaş aralığındaki 723 kadın (%65.13) ve 387 erkek (%34.86) olmak üzere toplam 1110 kişiye uygulanmıştır. Enneagram Türkiye Envanteri, profil indeksli envanter olduğundan her alt ölçek, kendi içinde Varimax döndürmesine göre temel bileşenler analizine tabi tutulmuş, 54 maddelik 9 alt faktörden oluşan son hali geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirme aşamasında Lawshe analizi, açımlayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizleri, test tekrar test ve yakınsak geçerlik çalışmaları ile doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Nihai güvenilirlik analizinde; toplam ölçek Cronbach alfa değeri; 0.89, alt ölçekler; 0.60-0.78 arasında olduğu saptanmıştır. Her alt ölçek için madde-toplam korelasyonları 0.30'un üzerinde bulunmuştur. Test tekrar test analizinde korelasyon katsayıları 0.20 ile 0.57 arasında bulunmuş, tüm alt faktörlerde anlamlı bir korelatif ilişki saptanmıştır ($p<0,01$). Envanterin doğrulayıcı faktör analizinde (DFA) test edilen modelin

uyum endekslerinin uygun olduğu bulunmuştur [$(\chi^2 (2545,804, sd=1027, p=.000); \chi^2/ sd= 2,47; RMSEA= 0.06; SRMR=0.07; GFI=0.97; AGFI=0.94; CFI=0.92; IFI=0,92; NFI=0.91; RFI=0.87]$. Envanterde toplam puan alınmamakta, ters madde bulunmamaktadır. Envanterde ilgili faktörde alınan puanın artması, ölçülen kişilik tipinin baskın olduğu anlamına gelmektedir. 54 maddeden oluştuğu için ölçekten beklenen en düşük puan 54, en yüksek puan 270' dir. Derecelendirme aralıkları; (1) Beni Hiç Tanımlamıyor, (2) Beni Biraz Tanımlıyor, (3) Beni Orta Derecede Tanımlıyor, (4) Beni Çok Fazla Tanımlıyor, (5) Tümünü Beni Tanımlıyor şeklinde 5'li likert tipi ölçek şeklinde tasarlanmıştır.

Demografik Bilgi Formu

Araştırmada öğretmen adaylarının; cinsiyet, yaş, okunulan program türleri, öğrenim görülen sınıf düzeyleri, öğretmenlik uygulaması yapma durumları hakkında bilgi almak üzere araştırmacı tarafından geliştirilen "Demografik Bilgi Formu" kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler; 2019-2020 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde yer alan İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde farklı bölüm ve sınıflarda öğrenim gören gönüllü öğretmen adaylarından toplanmıştır. Gerekli etik izinler, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörlüğü İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı tarafından 04.09.2020 tarihli, 2020/08 sayılı karar ile alınmıştır. Araştırma kapsamındaki bireylere ölçek sonuçlarının sadece bilimsel amaçlı kullanılacağı sözlü ve yazılı olarak da ifade edilerek uygulanmıştır. Ölçeklerin uygulanması için yaklaşık 20 dakika zaman ayrılmıştır.

Verilerin Analizi

Uygulanan 530 ölçekten 17 tanesi hatalı işaretleme, boş bırakma sebebiyle değerlendirilmemiştir. 513 ölçekten elde edilen verilerin istatistiksel analizi SPSS 25 paket programı ile yapılmıştır. Betimsel verilerin analizinde; yüzde, frekans, medyan, ortalama ve standart sapma kullanılmıştır. Araştırmanın değişkenlerinin normallik varsayımı; kutu-çizgi grafikleri, dal-yaprak grafikleri, Q-Q grafiği ve çarpıklık-basıklığa dair bulgular kullanılarak incelenmiştir. Basıklık ve çarpıklık katsayıları +1,5 ve -1,5 aralığında verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). SYÖİÖ puanlarının çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeğine Ait Sonuçlar

Ölçek	$\bar{x}$	ss	Çarpıklık	Basıklık
Sınıf Yönetimi Yeterlik İnancı	29,06	4,59	-,089	-,070
Sonuç Beklentisi	30,53	3,54	-,098	-,041
SYÖİÖ Toplam	59,59	7,07	-,003	,058

Tablo 1'de görüldüğü üzere ölçek puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1 ve -1 aralığında olduğu saptanmıştır. Verilerin normal dağılmasına rağmen gruptaki eleman sayılarının 30'dan düşük ve ikiden fazla grup olmasından dolayı parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis-H Testi kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2019, s. 155). Kruskal Wallis-H sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere Bonferroni düzeltmesi ile ikili karşılaştırma testi yapılmıştır.

Güvenirlilik Analizi: Cronbach's alfa katsayısı ölçeğin güvenirlilik düzeyini vermekte, katsayısı 0 ile 1 arasında değişmektedir. Özdamar (1997, s. 500) alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenirliliğini; $.00 \leq \alpha < .40$ ise ölçek güvenilir değildir; $.40 \leq \alpha < .60$ ise ölçeğin güvenirliliği düşük; $.60 \leq \alpha < .80$ ise ölçek oldukça güvenilir; $.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçek olarak yorumlamıştır. Ölçeklerin Cronbach's Alfa güvenirlilik analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği ve Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri için Cronbach's Alfa Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Cronbach's Alpha
Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği (SYÖİÖ)	,689
Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri (ETKE)	,893

Tablo 2'de görüldüğü üzere Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği için Cronbach's Alfa güvenirlilik katsayısı ,689 olarak hesaplanmış, ölçek oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri için Cronbach's Alfa güvenirlilik katsayısı ,893 olarak hesaplanmış, yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde; araştırmanın amacına uygun olarak ölçeklere ait betimsel analizler ve araştırmanın problemi ile ilgili istatistiksel analizler neticesinde ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

"Öğretmen adaylarının Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri (ETKE) puanları açısından enneagram temel kişilik tipleri nasıl bir dağılım göstermektedir?" sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Enneagram Kişilik Modeline Göre Temel Tipler Dağılımının Frekans ve Yüzde Sonuçları

Temel Tipler	n	%
Tip 1	66	12,9
Tip 2	111	21,6
Tip 3	37	7,2
Tip 4	33	6,4
Tip 5	43	8,4
Tip 6	65	12,7
Tip 7	58	11,3
Tip 8	11	2,1
Tip 9	89	17,3
Toplam	513	100,0

Tablo 3'te görüldüğü üzere Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri uygulanması sonucunda katılımcıların %12,9'u (n=66) Tip 1; %21,6'sı (n=111) Tip 2; %7,2'si (n=37) Tip 3; %6,4'ü (n=33) Tip 4; %8,4'ü (n=43) Tip 5; %12,7'si (n=65) Tip 6, %11,3'ü (n=58) Tip 7; %2,1'i (n=11) Tip 8 ve %17,3 (n=89) Tip 9 dağılımı gösterdiği belirlenmiştir.

"Öğretmen adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları ölçek puanları nasıl bir dağılım göstermektedir?" sorusuna ilişkin ölçeğe ait en küçük ve en büyük değerler, medyan değerleri ile ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeğine Ait Betimsel İstatistikler

Ölçek	Min	Max	$\bar{x}$	ss	Medyan
Sınıf Yönetimi Yeterlik İnanıcı	15	40	29,06	4,59	3,63
Sonuç Beklentisi	21	35	30,53	3,54	3,86
SYÖİÖ Toplam	37	75	59,59	7,07	3,73

Tablo 4'te görüldüğü üzere Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Sınıf Yönetimi Yeterlik İnanıcı alt boyutu için aralık 15-40 arasında, ortalama=29,06 (3,70), standart sapma=4,59 ve medyan değeri=3,63 olarak hesaplanmıştır. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Sonuç Beklentisi alt boyutu için aralık 21-35 arasında, ortalama=30,53 (4,36), standart sapma=3,54, medyan değeri=3,86 olarak hesaplanmıştır. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği toplam puanı için aralık 37-75 arasında, ortalama=59,59 (3,97), standart sapma=7,07 ve medyan değeri=3,73 olarak hesaplanmıştır.

“Öğretmen adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları, enneagram kişilik tiplerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği Puanlarının Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri Puanlarına Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Ölçekler	Kişilik Tipleri	n	SO	H	sd	p	Fark
Sınıf Yönetimi Yeterlik İnanıcı	Tip 1	66	279,08	15,385	8	,05	-
	Tip 2	111	253,96				
	Tip 3	37	281,86				
	Tip 4	33	234,95				
	Tip 5	43	289,93				
	Tip 6	65	255,18				
	Tip 7	58	282,40				
	Tip 8	11	183,23				
	Tip 9	89	220,24				
Sonuç Beklentisi	Tip 1	66	286,52	23,362	8	,00**	5>4
	Tip 2	111	255,53				
	Tip 3	37	266,84				
	Tip 4	33	196,95				
	Tip 5	43	312,19				
	Tip 6	65	261,02				
	Tip 7	58	271,95				
	Tip 8	11	157,23				
	Tip 9	89	228,11				
Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Toplam	Tip 1	66	285,48	24,384	8	,00**	5>9
	Tip 2	111	254,05				
	Tip 3	37	281,43				
	Tip 4	33	214,08				
	Tip 5	43	309,28				
	Tip 6	65	255,85				
	Tip 7	58	281,03				

Tip 8	11	158,45
Tip 9	89	217,42

*<0.05; **<0.01

Tablo 5'te görüldüğü üzere Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği puanlarının kişilik tiplerine göre karşılaştırılmasına yönelik yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda; Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği Sonuç Beklentisi alt boyut puanlarının kişilik tiplerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir ($H_{(8)}=23,362$; $p<0,01$). Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Bonferroni düzeltmesi ile ikili karşılaştırma testi sonucunda Tip 5 kişilik tipine sahip olan katılımcıların Sonuç Beklentisi alt boyut puanlarının Tip 4 kişilik tipi katılımcılarından daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Ayrıca Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları toplam puanının kişilik tiplerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir ($H_{(8)}= 24,384$; $p<0,01$). Tip 5 kişilik tipine sahip olan katılımcıların Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları toplam puanlarının Tip 9 kişilik tipi katılımcılarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği Sınıf Yönetimi Yeterlik İnançları alt boyutu puanlarının kişilik tiplerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulgusuna ulaşılmıştır ($p>0,05$).

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın neticesinde, çalışmanın temel problemi olan “Öğretmen adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları, enneagram kişilik tiplerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?” temel sorusuna ilişkin elde edilen bulgular neticesinde; sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ve sonuç beklentisi alt boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Ölçeği'nde Tip 5 ve Tip 9 arasında Tip 5 lehine; Sonuç Beklentisi alt boyutunda da Tip 5 ve Tip 4 arasında Tip 5 lehine anlamlı farklılık saptanmıştır. Literatürde Aksu ve diğerleri (2013, s. 205), öğretmenlik mesleğinin kişilik özelliklerine sahip öğretmen adaylarının, sınıf yönetimi ile ilgili tutum ve inançlarının da yüksek düzeyde olabileceği üzerinde durmuştur. Ancak öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançlarının, enneagram kişilik tipleri açısından incelendiği çalışmaların özellikle ulusal alanyazında yeterli olmadığı ve sınırlı kaldığı ifade edilebilir.

Araştırma sonucunda puanların Tip 5 lehine olması; gözleme önem vermesi, uzman kişilik özelliği açısından her ihtimali dikkate alarak bilişsel derinlik ve değerlendirme becerilerine sahip olması ile açıklanabilir (Riso ve Hudson, 2009, s. 101). Nitekim “Sosyal Bilişsel Kuramın” bilişsel öğelerinden olan; gözleme dayalı öğrenme, amaç doğrultusunda eylem ve bireysel analizler (Plotnik, 2009, s. 459), Tip 5'in kişilik özellikleriyle uyumludur. Sürekli öğrenme arzusuyla merakını neticelendirip ayrıntıları inceleme ve uzmanlaşma gayreti sebebiyle (Batı, 2018, s. 155) ilgilendiği alanda derinlemesine öğrenerek kendini özgür ve yetkin hisseden Tip 5, mesleki yetkinlik açısından öngörülebilir analizler ile sonuç beklentisinin; bilgisine güvenmenin yetkinliği ile amaçları doğrultusundaki bireysel analizleri, tutum ve davranışlara odaklanması neticesinde de sınıf yönetimi öz yeterlik inanç seviyesinin yüksek düzeyde çıktığı düşünülmektedir.

Yine Bandura (1997, s. 21-22) yapmış olduğu çalışmasında sonuç beklentisindeki olumlu algının; sonuçları pozitif etkileyen motive edici ve güdüleyici etkiye, olumsuz algının ise engelleyici etkiye neden olduğunu açıklamıştır. Sonuç Beklentisi yüksek olan kişiler; bir işi başaracaklarına inandıklarından, olumsuz hislerinden bağımsız hareket ederek, sonuca odaklanıp başarıya ulaşabilirler (Cüceloğlu, 2018, s. 496). Duygularını en derin yaşayan, yaşananlara karşı oldukça duyarlı olan, olumsuz durumlar karşısında kendi motivasyonunu düşürebilen duygusal merkezdeki Tip 4'ün Sonuç Beklentisinin Tip 5 aleyhine düşük bulunmasında bu özelliklerinin etken olduğu düşünülmektedir.

Başka bir çalışmada Plotnik (2009, s. 460) kendine yeterli olarak ifade ettiği öz yeterlik algısında organize edebilme ve gerçekleştirebilme yetkinliklerine olan güven hissi üzerinde durmuş, problemleri çözmek ve sorumlulukları gerçekleştirmek sebebiyle güven duygusuna ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Başkalarına kendinden önce duyarlı davranan, duygu ve düşüncelerini öteleyerek kendinden uzaklaşabilen, bir davranışı sonlandırmada, önceliklerini tespit etmede sorun yaşayabilen, mevcut olan ve olabilecek problemlerden uzaklaşmayı tercih eden Tip 9' un sınıf yönetimi öz yeterlik inancının düşük bulunmasında bu özellikler etken olabilir.

Araştırmanın alt problemlerinden olan "Öğretmen adaylarının Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri (ETKE) puanları açısından enneagram temel kişilik tipleri nasıl bir dağılım göstermektedir?" sorusuna ilişkin elde edilen bulgularda araştırmaya katılan öğretmen adayları içinde Tip 2 kişilik tipine sahip olanların dağılımının yüksek olduğu gözlenmiştir. En yüksek dağılım sırasıyla; Tip 9, Tip 1, Tip 6, Tip 7, Tip 5, Tip 3, Tip 4 ve Tip 8 olarak tespit edilmiştir. Öğretmen adayları arasında en düşük dağılım Tip 8 kişilik tipinde bulunmuştur. Literatürde okul yöneticileri ile yapılan çalışmada (Şirin, 2019: 66) yöneticilerin Tip 2 kişilikte yoğunlaşması bu araştırma sonucunu destekler niteliktedir. Yardımsız, fedakâr, duygu merkezli, şefkatli, sevgiye önem veren, sosyal ve ihtiyaç duyulmaktan hoşlanan Tip 2'nin (Riso ve Hudson, 2009, s. 103) aday öğretmenler arasında çoğunlukta olmasında; öğretmenlik mesleği yetkinliklerinin, kişilik tipi özellikleri ile örtüşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim 50 yıl süresince yapılan bir çalışmada; öğrenme sürecindeki doğrudan etkiler arasında; öğretmenin öğrencileriyle olan sosyal etkileşim kalitesinin olduğu bulunmuştur (Wang, Haertel ve Walberg, 1994). Demirtaş (2016, s. 42) öğrencilerinin gereksinimlerinin farkında olan öğretmenlerin, uygun motivasyonları kullanabileceği ve bunun önemli olduğu bilgisi ile Tip 2'nin insanların gereksinimleri odaklı iletişimi birlikte ele alındığında çalışmada elde edilen bulgunun literatürle tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Bulgulara göre Tip 2'den sonra en fazla katılımcı oranına sahip Tip 9' un; uyumlu, huzura önem veren ve çatışmadan kaçınan kişilik özellikleri ile kuralları belirgin bir sistemde çalışma tercihinin etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim Daniels ve Price (2016, s. 72) insanların isteklerine karşı hassas olan Tip 9' un öngörülebilirliğe ve rutine önem verdiğini açıklamıştır. Kocacı (2021) tarafından yapılan çalışmada Tip 9 olan okul yöneticilerinin ortalaması diğerlerinden daha yüksek çıkmıştır. Sonraki sırada Tip 6 bulunmakta; sadık, güvene önem veren, koruyucu, sorumluluk sahibi, hayatta karşılaşabileceği olası tehlikelere karşı duyarlı olma (Daniels ve Price, 2016, s. 60) özellikleri, zihinsel merkezde yer alması ve otoriteye uyumlu grubu ile var olan sistemi uygulamada yetkin olduğu, bu nedenle öğretmen adayları arasında ilk sıralarda yer aldığı öngörülmektedir. Hükmetsiz ve otorite kurmaya önem veren Tip 8 için öğretmenlik mesleği, dışsal müdahale ihtimali ile popüler bulunmadığı düşünülebilir. Nitekim Palmer (2014, s. 391) Tip 8 için kurallara uymayı gerektiren, ahlaki kavram ve

tutumların ön planda olduğu ortamların uygun olmayabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle iş birliği ve empatiden ziyade otoriteyi ve bağımsızlığı kaybetme korkusu ile doğrudan eylem odaklı hükmedici hareket eden Tip 8, öğretmen adayları arasında son sırada yer almıştır. Kocacıyık (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise Tip 5 olan okul yöneticilerinin ortalaması en düşük olarak bulunmuştur.

Şirin (2019, s. 64-66) enneagrama göre okul müdürlerinin kişilik tipleri dağılımı ile ilgili yaptığı çalışmada; Türkiye genelinde ve devlet okullarında Tip 3 dağılımının en son sırada, özel okullarda ise beşinci sırada tespit etmiştir. Bu bulgu çalışma ile örtüşmektedir. Bu çalışmada ise Tip 3 son dan ikinci sırada bulunmuştur. Rekabeti seven, duygulara mesafeli, imaja önem veren, başarıya kilitlenmiş, hedefine ulaşmak için elinden geleni yapan, kendinden emin ve etkisini herkesin fark etmesini isteyen Tip 3' ün eğitim alanında genellikle son sıralarda tespit edilmesinde; eğitim sektöründeki iş birliği yapılanmasının, rekabetten uzak çalışma prensibinin, terfi imkanlarının ve sınırlı ücret skalasının etkili olabileceği öngörülmektedir.

Araştırmanın alt problemlerinden “Öğretmen adaylarının Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları ölçek puanları nasıl bir dağılım göstermektedir?” sorusuna ait elde edilen bulgular neticesinde öğretmen adaylarının öz yeterlik inançları sırasıyla “sonuç beklentisi” alt boyutu, sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ölçeği ve sınıf yönetimi yeterlik inancı alt boyutlarında yüksek düzeyde bulunmuştur. Literatür incelendiğinde Akyol ve diğerleri (2017) ile Tok N. ve Tok Ş. (2016) yaptıkları çalışmalarında öğretmen adaylarının yeterlik inançlarını ve sonuç beklentilerini yüksek bulmaları ile bu araştırma sonucu örtüşmektedir. Sürücü ve diğerleri (2018, s. 1701) tarafından yapılan çalışmada ise Yeterlik İnancı ve Sonuç Beklentisi alt boyut puan ortalamaları oldukça düşük bulunmuştur. Yeşilyurt (2013, s. 99) sınıf yönetimini alt boyut olarak ele aldığı çalışmada öğretmen adaylarının öz yeterlik algılarının yeterli düzeyde olduğunu bulmuş, adayların istenmeyen durumlarda, etkinliklerde, kuralların düzenlenmesinde, farklılıklara uygun sınıf yönetiminin oluşturulmasında kendilerini yetkin algıladıkları sonucuna ulaşmıştır. Ekici (2017, s. 3016) tarafından gerçekleştirilen pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adayları ile okul öncesi öğretmen adaylarına yönelik yapılan araştırmada; devlet üniversitesinden mezun olmuş ya da öğrenim gören adayların sınıf yönetimi ile ilgili öz yeterlik inançları, özel üniversiteden mezun olmuş ya da öğrenim gören öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yine Pajares (1996, s.544) araştırmasında yüksek öz yeterlik inancının; bireye daha fazla esneklik, olumsuz geri bildirimlere karşı dayanıklılık kazandırdığı ve kendini geliştiren performans ile ilişkili olduğunu bildirmiştir. Bruning (2004, s. 115-158), öğretmenlerin öz yeterlik inancının; öğretmen-öğrenci ilişkisini ve öğretim planlamasını etkilediğini, öz yeterlik inancı yüksek öğretmenlerin, düşük başarı düzeyindeki öğrencilerine daha sabırlı ve kabullenici bir tutum ile sahip çıktıklarını, öğrencilerinin baş etme yöntemlerini kullanmalarında daha fazla desteklediklerini, başarılarını artırmak için de eleştirmekten ziyade övgüyü pekiştireç olarak kullandıklarını; öz yeterlik inancı düşük öğretmenlerin ise eleştiriye daha fazla kullandıklarını bildirmiştir. Bandura (1994, s. 11) akademik açıdan öz yeterlik inançları düşük olan öğretmenlerin; öğrencilerinin gelişimini sağlamak sebebiyle olumsuz bir otoriteye sahip olabileceklerini belirtmiştir. Nitekim Kaufman ve Sawyer (2004, s. 321-322) sınıfta disiplin ile ilgili problemler ile baş etmede yeterlik inancı yüksek öğretmenlerin tutarlı ve rahat tavırlarıyla problemi aşabilirken, yeterlik inancı düşük öğretmenlerin ise yetersizlik ve kendine güvensizlik ile sorunu kişisel algılayıp,

olumsuz bakış açısı ile eyleme geçtiklerini bu nedenle öğretmenin sahip olduğu öz yeterlik inancının sınıf atmosferini de etkileyebileceğini açıklamışlardır.

Öğretmenlerin mesleklerine ait pozitif bakış açıları, mesleğe başlamadan önce aldıkları eğitim ve öğretim aşamasının yetkinliği ile ilişkili olabilir (Darling Hammond, 2003). Olumlu bir sınıf yönetiminde; görülen eğitim öğretim sürecinin ehemmiyeti ile birlikte, öğretmenlik rolünü yapabileceklerine olan inançları da önemli bir etkidir. Özellikle öğretmen olmadan önce geliştirebilecekleri sınıf yönetimi konusundaki öz yeterlik inançları, verimli bir mesleki hayat için önemli unsurlardandır (Çetin, 2013, s. 299). Bu bulgular eşliğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ve alt boyutlarının yüksek çıkması neticesinde sınıf yönetimi hazır bulunuşluk seviyelerinin ve mesleklerine ait yaklaşımlarının olumlu olduğu ifade edilebilir.

Öneriler

Öğretmen adaylarının kişilik tipleri tespit edilerek öğretim yöntemlerinde, öğrenme mekanlarında, üniversiteye uyumda, psikolojik müdahalelerde, potansiyellerine ve mesleki dezavantajlarına neden olabilecek riskler ve avantajlar tespit edilerek desteklenmelerinde Enneagram Modeli aktif bir şekilde kullanılabilir.

Yükseköğretim programında; kişisel farkındalık ve mesleki yetkinlik amacıyla enneagram eğitimi, seçmeli ders olarak öğretim programlarına ilave edilebilir.

Çalışma; anaokulu/sınıf öğretmenleri ile branş öğretmenleri, pedagojik formasyonlu öğretmenler ile alan öğretmenleri, devlet ve özel üniversitelerde okuyan öğretmen adayları arasında tekrarlanabilir.

Enneagram eğitimi alan ve almayan öğretmen adaylarının ya da öğretmenlerin, sınıf yönetimi öz yeterlik inançları spesifik bir şekilde araştırılabilir.

Öğretmenlerin ya da öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları, öz yeterlik kaynakları perspektifinden enneagram kişilik tipleri ile ilişkilendirilerek çalışılabilir.

Bu çalışma; boylamsal yöntem ile adaylık sürecini, mesleğin ilk yıllarını ve sonrasını kapsayacak şekilde tekrarlanabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu çalışma Doç.Dr. Turgay ŞİRİN danışmanlığında 2020 tarihinde tamamladığımız “Erneagram Modeline Göre Öğretmen Adaylarının Kişilik Tipleri ile Sınıf Yönetimi Öz Yeterlik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>* (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Etik Kurulu 04.09.2020 Tarih 2020/08 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40)</p> <p>Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30)</p>
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is extracted from my master thesis “Investigation of The Relationship Between Personality Types of Teacher Candidates and The Self Efficacy Beliefs Of Regarding Classroom Management According To The Erneagram Model”, supervised by Assoc. Prof. Turgay ŞİRİN. (Master’s Thesis Istanbul Sabahattin Zaim University, Istanbul/Türkiye, 2020).</p> <p><i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p> <p>* (Istanbul Sabahattin Zaim University Rectorate, Sabahattin Zaim University Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 04.09.2020, numbered 2020/08 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	<p>Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%60), 2. Author (%40)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Writing up: 1. Author (%60), 2. Author (%40)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%70), 2. Author (%30)</p>

Kaynakça

- Aca, G. (2020). Lise öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile sosyal ağ bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Açıkgöz, K. Ü. (2007). Etkili öğrenme ve öğretme. İzmir: Kanyılmaz.
- Aksu, Ö., Aktaş, M., Ekici, G. ve Kurt, H. (2013). Öğretmen adaylarının kişilik tipleriyle sınıf yönetimi profilleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2(2), 189-198.
- Akyol, T., Şenol, F. B. ve Yüksel, A. (2017). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimine ilişkin öz yeterlik inançlarının belirlenmesi. The Journal of Academic Social Science Studies, 58, 87-100. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7129>
- Armor, D. J., vd. (1976). Analysis of the school preferred reading program in selected los angeles minority schools. Santa Monica, CA: Rand. <https://www.rand.org/pubs/reports/R2007.html>
- Arslan, Ş. (2019). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin öz yeterlik inancı kaynakları ve öz yeterlik inançlarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Arthur, K., Daniels, D. and Killen, J. (2016). Scientific perspectives on nature, nurture and the enneagram. Enneagram Science. <https://www.enneagramscience.com/articles>.
- Ashton, P.T., Doda, N. and Webb, R. B. (1983). A study of teachers' sense of efficacy. Final report-executive summary. Gainesville, Florida University: National Institute of Education, DC. <https://eric.ed.gov/?id=ED231833>
- Ashton, P. (1984). Teacher efficacy: A Motivational paradigm for effective teacher education. Journal of Teacher Education, 35(5), 28-32. doi:10.1177/002248718403500507
- Ateş, A. (2019). Öğretmenlerin mizaçları ile güç mesafesi algıları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ortak Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Avşaroğlu, S. (2017). Sosyal bilişsel öğrenme kuramı. E. Deniz (Ed.), Eğitim psikolojisi (10. bs., s. 341-362) içinde. Ankara: Pegem.
- Aycan, K. (2017). Dokuz tip mizaç modeli ile aktif müzik eğitimi uygulamalarının ilişkisi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37(3), 911-938. doi:10.17152/gefad.337237
- Aydoğdu, B. ve Saban, Y. (2018). Öğretmen adaylarının fen bilimleri öğretimi öz-yeterlik inançları ile öğretmenlik uygulaması performansları arasındaki ilişki. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 9(2), 120-133.
- Azar, F. S. and Fatahy, O. (2014). Efficacy of enneagram personality types teaching on educational adjustment of students. Scientific-Research Journal of Shahed University 2(10), 29-40 <http://cpap.shahed.ac.ir/article-1-733-fa.html>

Balcı, E. and Sivri, H. (2015). Pre-service teachers' classroom management self-efficacy beliefs. *International Online Journal of Educational Sciences*, 7(4), 37-50. doi:10.15345/ijoes.2015.04.004

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bandura, A. (1986). From thought to action: mechanism of personal agency. *New Zealand Journal of Psychology*, 15(1), 1-17.

Bandura, A. (1994). Self-Efficacy. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior*, (4), 71-81. New York: Academic Press. (Reprinted in H. Friedman (Ed.), *Encyclopedia Of Mental Health*. San Diego: Academic Press, 1998.

Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.

Başar, H. (1999). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: MEB Yayınları.

Batı, U. (2018). *Enneagram kişilik analizi (4. bs.)*. İstanbul: Alfa.

Bennett, J. G. (1974). *The enneagram studies*. London: Coombe Springs Press.

Berman, P., vd. (1977). *Federal Programs Supporting Educational Change: Vol. VII: Factors Affecting Implementation and Continuation*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/reports/R1589z7.html>

Bozık, B. (2021). Evli bireylerin enneagram kişilik tipleriyle evlilik uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Bruning, R. H. (2004). *Cognitive psychology and instruction*, (3rd ed.). NJ: Pearson/Merrill/Prentice Hall.

Büyükoztürk, Ş. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri (21.bs.)*. Ankara: Pegem Akademi.

Büyükoztürk, Ş. (2019). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (25. bs.)*. Ankara: Pegem Akademi.

Cerit, Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712.

Chestnut, B. (2008). Understanding the development of personality type: Integrating object relations theory and the enneagram system. *The Enneagram Journal*, 1, 22-51. <https://www.internationalenneagram.org/store/the-ica-enneagram-journal/>

Christlieb, F. F. (2016). *Where did the enneagram come from (D. Napolitano, Trans.)*. Mexico: Fatima Editores.

Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve davranışı (36. bs.)*. İstanbul: Remzi.

Çelikkaya, H. (1990). Eğitim olgusunun özellikleri. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 2, 67-72.

Çetin, Ş. (2013). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi konusundaki öz yeterlik inançlarını belirleme ölçeği (SYÖİÖ) geliştirme çalışması. *Turkish Studies-International Periodical*

For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, 8(12), 299-310.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5552>

Dainels, D. N. ve Price, V. A. (2016). Enneagram kendini bilme sanatı (S. D. Çiftçi, Çev.). (3. bs.). İstanbul: Kaknüs.

Darling Hammond, L. (2003). Keeping good teachers: why it matters, what leaders can do. *Educational Leadership*, 60(8), 7-13.

Demirtaş, H. (2016). Sınıf yönetiminin temelleri. H. Kıran, K. Çelik (Ed.), *Etkili Sınıf Yönetimi* (12. bs., s. 1-30) içinde. Ankara: Anı.

Dewey, J. (1907). *The school and society*. Chicago: The University of Chicago Press.

Ekici, G. (2004). İlköğretim 1. kademe öğretmenlerinin sınıf yönetimi profillerinin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 29(131), 50-60.

Ekici, G. (2008). Sınıf yönetimi dersinin öğretmen adaylarının öğretmen öz-yeterlik algı düzeyine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (35), 98-110.

Ekici, Y. F. (2017). Okul öncesi öğretmen adayları ile pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik öz yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 3003-3022.
<https://hdl.handle.net/20.500.12436/1383>

Elçiçek, Z., Kinay, İ. ve Oral, B. (2015). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 51-63. doi:10.14686/BUEFAD.2015111014

Erçin, H. Ş. (2018). Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tıp Fakültesi Aile Hekimliği, Ankara.

Giordano, M. A. E. (2008). A psychometric evaluation of the Riso-Hudson Type Indicator (RHETI), Version 2.5: Comparison of ipsative and non-ipsative versions and correlations with spiritual outcomes. (PhD Dissertation). ProQuest Dissertations Publishing. Loyola College In Maryland.

Gurdjieff International Review, (1998). The "Forrest Philosophers" by Clifford Sharpe. G. Gurdjieff's Institute for the Harmonious Development of Man. 1(4).
<http://www.gurdjieff.org/sharpe.htm>

Güler, D. (2019). Yaratıcı drama yönteminin beden eğitimi öğretmen adaylarının sınıf yönetimi öz yeterlik inançları ve iletişim becerileri üzerine etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Gürsu, O. ve Bozyaka H. (2018, Ekim). Enneagram ve tasavvuf psikolojisi. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*. Antalya.

Kabak, S. (2011). Enneagramın 7. sınıf matematik öğretiminde grup çalışmasına etkisi üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bölümleri Enstitüsü, İzmir.

Kaderoğlu, E.N. (2022). Enneagram kişilik tiplerine göre bireyin sahip olduğu kişilik tipinin fonksiyonel rekreasyon tercihinine etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Karabulut, Y. (2007). Yeni kişilik teorisi enneagram ve din psikolojisi açısından kullanım alanları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karakaya, M. F. (2008). A Psychographic view of market segmentation: Introducing a new holistic paradigm: Enneagram (Unpublished Master's Thesis). Yeditepe University, Graduate Institute of Social Sciences, Istanbul.

Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar ilkeler teknikler (23. bs.). Ankara: Nobel.

Kaufman, S. R. and Sawyer, B. E. (2004). Primary-grade teachers' self-efficacy beliefs, attitudes toward teaching and discipline and teaching practice priorities in relation to the responsive classroom approach. *The Elementary School Journal*, 104(4), 321-341. https://www.jstor.org/stable/3202945?seq=1&cid=pdfreference#references_tab_contents

Kocabıyık, T. (2021). Okul yöneticilerinin Enneagram kişilik tipleri ve iş tatmin düzeyleri arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Koyuncu, M. (2021). Enneagram tipolojisine göre üniversite öğrencilerinin kişilik ve mizaç özelliklerinin meslek seçimine ilişkin tutumlarına etkisinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ayvansaray Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Küçük, F. (2021). Ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişim becerileri ile enneagram modeline göre kişilik tipleri arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Maitri, S. (2018). Enneagramın spiritüel boyutu (1. bs.). İstanbul: Omega.

Moore, J. (1987, 2004). Enneagram: Gelişimsel bir çalışma. http://www.gurdjieff-bibliography.com/Current/21_moore_%20enneagram_10march041_2004-07-03.pdf

Naranjo, C. (1994). *Character and neurosis: An integrative view*. Gateways: Nevada City.

National Center for Education Statistics. (1997). *Teacher professionalism and teacher commitment: a multilevel analysis*. U.S. Department of Education Office of Educational Research and Improvement: Washington, DC.

National Commission on Teaching and America's Future. (2003). *No Dream Denied: A Pledge to America's Children*. <http://anyflip.com/wjay/dwqa/basic>

Newgent, R. A., vd. (2004). The Riso-Hudson enneagram type indicator: Estimates of reliability and validity. *Measurement and Evaluation in Conseling and Development*, 36, 226-237. doi:10.1080/07481756.2004.11909744

Öz, H. (2021). Kişilik özellikleri enneagramın tüketicilerin satın alma davranışına etkisi: Eskişehir ili örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Pajares, F. (1996). Assessing self-efficacy beliefs and academic outcomes: The case for specificity and correspondence. *Review of Educational Research*, 66(4), 543-578. [doi:10.3102/00346543066004543](https://doi.org/10.3102/00346543066004543)

Palmer, H. (2014). Ruhun aynası enneagrama yansıyan insan manzaraları (O. Gündüz, Çev.). (3. bs.). İstanbul: Kaknüs.

Pesen, S. R. (2015). Grafik tasarım göstergelerinin algılanmasında kişilik faktörünün enneagram modeline göre incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kemerburgaz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Plotnik, R. (2009). Psikolojiye giriş (T. Geniş, Çev.). S. D. Çiftçi, H. Dağ (Ed.), İstanbul: Kaknüs.

Polat, S. (2013). Okul çevre ilişkileri. A. Çiçek Sağlam (Ed.), *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (1. bs., s. 273-288) içinde. Ankara: Maya.

Riso, D. R. ve Hudson, R. (2009). Enneagram ile kişilik analizi (G. Aksoy, Çev.). İstanbul: Butik.

Robinson, K. (2017). Yaratıcı öğrenciler (D. Boyraz, Çev.). (2. bs.). İstanbul: Sola.

Selçuk, Z. ve Yılmaz, E.D. (2016). Rehber benim: dokuz tip mizaç modeline göre rehberlik yaklaşımına giriş (1. bs). Ankara: Elma.

Soysal, A. (2008). Çalışma yaşamında kişilik tipleri: bir literatür taraması. *Çimento İşveren Dergisi*, 22(1), 4-19.

Subaş, A. ve Çetin, M. (2017). Enneagram Türkiye Kişilik Envanterinin geliştirilmesi: Güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 160-181. <http://dx.doi.org/10.16990/sobider.3478>

Sürücü, A. Ünal, A. ve Yıldırım, A. (2018, Nisan). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi konusundaki öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. 3. Ines Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi, Alanya/Antalya.

Şahin Sak, İ. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının sınıf yönetimi ile ilgili öz-yeterlik inançları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (29), 101-120. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11234/134224#article_cite

Şirin, S. G. (2019). Enneagram metodolojisi tekniğine göre okul yöneticilerinin mizaç dağılımının karşılaştırılmalı olarak incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şirin, T. (2020). Enneagram Türkiye Kişilik Envanteri'nin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *Turkish Studies*, 15(2), 1375-1398. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42149>

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*, (6th ed.). Northridge. CA: California State University.

Taş, A. (2016). Sınıf yönetimin temelleri. H. Kıran, K. Çelik (Ed.), *Etkili sınıf yönetimi* (12. bs., s. 33-55) içinde. Ankara: Anı.

Taştan, K. (2019). Development and validation of a personality type inventory based on enneagram. *Konuralp Tıp Dergisi*, 11(1), 112-120. doi:10.18521/ktd.462049

The Enneagram Institute. (2018). How the Enneagram System Works-The Centers. Erişim adresi (12 Mayıs 2019): <https://www.enneagraminstitute.com/how-the-enneagram-system-works>

Tok, T. N. and Tok, Ş. (2016). Novice teachers' classroom management self-efficacy beliefs. *Journal of Human Science*, 13(3), 5595- 5601. doi:10.14687/jhs.v13i3.4178

Tomul, E. (2013). Yönetim kuramları. A. Ç. Sağlam (Ed.), *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (1. bs., s. 85-109) içinde. Ankara: Maya.

Turan, H. (2020). Enneagram kişilik tipleri ve akademik başarı (Kocaeli-İzmit ilçesi 7. ve 8. sınıf örneği). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(39), 149-158. doi: 10.35343/kosbed.526020

Wagner, J. P. and Walker, R. E. (1983). Reliability and validity study of a sufi personality typology: the enneagram. *Journal of Clinical Psychology*, 39 (5), 712-717. doi: 10.1002/1097-4679(198309)39:5<712::AID-JCLP2270390511>3.0.CO;2-3

Wang, M.C., Haertel, G. D. and Walberg, H. J. (1994). What helps students learn. *Educational Leadership*, 51(4), 74-79.

Yeşilyurt, E. (2013). Öğretmen adaylarının öğretmen öz yeterlik algıları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 88-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6159/82786>

Yıldız, L. (2018). Beden eğitimi öğretmen adaylarında stres tolerans düzeyi, bilişsel duygu düzenleme ve mizaç tipleri arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Yılmaz, E. D., Gençer, A.G. ve Aydemir, Ö. (2011). Tarihsel bir sistemin yeni bir mizaç modeline evrimi: Dokuz tip mizaç modeli. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 12(2), 165-166.

Yılmaz, E. D., Gençer, A. G., Aydemir, Ö., Yılmaz, A., Kesebir, Ş., Ünal, Ö., ... Bilici, M. (2014a). Dokuz tip mizaç ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliği. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(171), 115-137.

Yılmaz, E. D., Gençer, A.G., Ünal, Ö. ve Aydemir, Ö. (2014b). Enneagram'dan dokuz tip mizaç modeline: bir öneri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(173), 396-417.

Yılmaz, O., Yıldırım A. and Yücedağ, D. (2018). Assessment of personality from a new perspective: characterix personality types inventory. *International Journal of Scientific Research and Management*, 6(3), 103-116. doi:10.18535/ijstrm/v6i3.el02

Yörükoğlu, A. (2010). Çocuk ruh sağlığı (30. bs.). İstanbul: Özgür.

Yüksel, A. ve Kızılgeçit, M. (2021). Enneagram kişilik modeli bağlamında ilahiyat fakültesi öğrencilerinin kişilik özelliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, (3), 9-38. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd/issue/63295/856225>.

Yürüten Arslan, M. (2020). Öğretmen adaylarında sosyal görünüş kaygısı ve öz yeterlik inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

2024, 13 (3), 1503-1536 | Araştırma Makalesi

Münazara Etkinliğinin Birey Üzerindeki Etkilerinin Farklı Değişkenlerle Değerlendirilmesi

Gökhan Kerse¹

Onur Oktaysoy²

Öz

Bu çalışmada münazara etkinliğinin birey üzerindeki etkileri farklı değişkenler ve yöntemlerle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmada münazara etkinliğinin bireylerin kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven düzeylerinde farklılık ortaya çıkarıp çıkarmadığı incelenmiştir. Bunun için bir devlet üniversitesi öğrencileri çalışmanın katılımcıları olarak belirlenmiştir. Bu katılımcılar ile nicel ve nitel desen olmak üzere karma yöntemli bir çalışma yürütülmüştür. Birinci çalışmada kontrol (20 kişi), deney (20 kişi) ve izleyici (20 kişi) olmak üzere üç grup oluşturulmuştur. Bu çalışmada yarı deneysel desen ve anket formu kullanılmıştır. İkinci çalışmada ise nitel araştırmanın fenomenoloji yöntemi ve görüşme formu kullanarak süreçte ilerlenmiştir. Birinci çalışmada amaçlar doğrultusunda deney grubu ile 10 hafta boyunca münazara etkinliği gerçekleştirilmiştir. Münazara öncesi ve sonrası anket verisi elde edilmiş ve bu verilerin analizinde Bağımlı Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Testi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular münazara etkinliği öncesi ve sonrasında bireylerin kontrol odaklılık, risk alma ve benlik saygısı düzeylerinde anlamlı farklılıkların bulunmadığını göstermiştir. Öte yandan münazara ile birlikte bireylerin psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, başarı ihtiyacı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven düzeylerinde fark olduğu belirlenmiştir. İkinci çalışmada deney grubundaki 10 katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilmiş ve münazara etkinliğinin olumlu ve olumsuz etkilerine ve sürece ilişkin önerilere ilişkin görüşler alınmıştır. Katılımcılar birinci çalışma bulgularını destekler nitelikte münazara etkinliğinin topluluk önünde konuşabilme, bilgi edinme ve araştırma, ekip ruhunu oluşturma, öz-güveni ve sosyalleşmeyi artırma ve tahammül ve zamanı kullanabilme becerisi kazanma gibi etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla araştırmada münazara etkinliğinin bireyleri etkilediği, bu etkinin hem okul hayatına hem de özel hayat ve iş hayatına yansıtacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Münazara, Müfredat, Psikolojik Gelişim, Sosyal Gelişim, Pozitif Psikoloji

Kerse, Gökhan & Oktaysoy, Onur (2024). Münazara Etkinliğinin Birey Üzerindeki Etkilerinin Farklı Değişkenlerle Değerlendirilmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1503-1536.
<https://doi.org/itobiad.1418572>

Geliş Tarihi	12.01.2024
Kabul Tarihi	19.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBF, Kars, Türkiye, gokhankerse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1565-9110

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBF, Kars, Türkiye, onurkavak@kafkas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8623-614X

The Evaluation of the Effects of Debate Activity on Individuals with Different Variables

Gökhan Kerse¹

Onur Oktaysoy²

Abstract

In this study, the effects of debate activity on individuals were tried to be determined with different variables and methods. In this direction, in the study, it was examined whether the debate activity makes a difference in the levels of control orientation, psychological resilience, self-efficacy, risk taking, need for success, self-esteem, optimism, psychological well-being and self-confidence of individuals. For this purpose, students of a state university were determined as the participants of the study. A mixed-method study, including quantitative and qualitative design, was conducted with these participants. In the first study, three groups were formed as control (20 participants), experiment (20 participants) and audience (20 participants). In the second study, the phenomenological method of qualitative research and interview form were used. In the first study, a debate activity was carried out with the experimental group for 10 weeks in line with the objectives. Questionnaire data were obtained before and after the debate and Paired-Sample T Test and One-Way Variance (ANOVA) Test were preferred in the analysis of these data. The findings showed that there were no significant differences in control orientation, risk taking and self-esteem levels of individuals before and after the debate activity. On the other hand, it was determined that there was a difference in the levels of psychological resilience, self-efficacy, need for achievement, optimism, psychological well-being and self-confidence of individuals with debate. In the second study, interviews were conducted with 10 participants in the experimental group and opinions were obtained regarding the positive and negative effects of the debate activity and suggestions regarding the process. The participants supported the findings of the first study and stated that the debate activity had effects such as speaking in front of the public, obtaining and researching information, creating team spirit, increasing self-confidence and socialization, and gaining the ability to tolerate and use time. Therefore, it was determined in the research that the debate activity affects individuals, and that this effect will be reflected in both school life and private life and business life.

Keywords: Debate, Curriculum, Psychological Development, Social Development, Positive Psychology

Kerse, Gökhan & Oktaysoy, Onur (2024). Evaluation of the Effects of Debate Activity on Individuals with Different Variables, *Journal of the Human and Social Sciene Researches*, 13 (3), 1503-1536.
<https://doi.org/itobiad.1418572>

Date of Submission	12.01.2024
Date of Acceptance	19.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof. Dr., Kafkas University, FEAS, Kars, Türkiye, gokhankerse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1565-9110

² Asst. Prof. Dr. Kafkas University, FEAS, Kars, Türkiye, onurkavak@kafkas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8623-614X

Giriş / Introduction

Bireylerin psikolojik ve sosyal olarak gelişim sağlamaları toplum içerisinde gerek özel hayatını gerekse iş hayatını büyük oranda etkilemekte, bireyin tutum ve davranışları bu doğrultuda şekillenmektedir. Örneğin psikolojik dayanıklılığı ve iyimserliği yüksek bir birey zor, stresli ve travmatik bir olay karşısında yılmadan istikrarlı biçimde mücadele edebilmekte (Bonanno, 2004; Goleman, 2009), psikolojik iyi oluşu yüksek bir birey başkalarıyla olumlu ilişkiler kurabilmekte, yaşamı anlamlandırma ve kendini gerçekleştirilmeye yönelik faaliyetlere yönelmekte (Parvizi ve Özabacı 2022; Huta ve Waterman, 2014) ve özgüveni yüksek bir birey belirlediği hedeflere ulaşmada ve sosyal hayata yönelik ilişkiler kurmada aktif rol üstenebilmektedir (Mckay ve Fanning, 2017). Bu nedenle bireyin özel ve iş hayatını büyük oranda etkileyen psikolojik ve sosyal değişkenlerin belirlenmesi ve iyileştirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada söz konusu bu değişkenlerden kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güvene odaklanılmıştır.

Çalışmada yukarıda ele alınan değişkenler münazara etkinliği bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Münazara, belirli bir düşüncenin ikna edici ve veriyeye dayalı olarak karşı tarafı ikna edecek düzeyde aktarılmasını ifade etmektedir. Bu etkinliğin bireyler üzerinde etkisinin olduğu düşünülmekte, özellikle de ülkemizde yukarıda ifade edilen değişkenler özelinde faydalı olacağı varsayılmaktadır. Zira Türkiye’de ataerkil bir yapının varlığı (Bozok, 2018), çok çocuklu aileler (Tezel Şahin ve Cevher, 2007), ailelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyine bağlı birtakım kısıtlılıklar (Dücan, 2016), özellikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyüyenlerin olanak kısıtları gibi faktörler (Demircioğlu, 2014; Şimşek ve Eroğlu, 2013; Dücan, 2016), bireylerin kendilerini ifade etmeleri noktasında engel teşkil etmekte ve zamanla bu engel durumu bir alışkanlığa dönüşmektedir. Kendini ifade edemeyen bireyler içine kapanık, melankolik, şiddet eğilimi olan kimselere dönüşebilmekte, bu durum kimi zaman toplumsal bir tehdit halini alabilmektedir (Şahin, 2005). Bununla birlikte etkin kullanılmayan her kaynağın maliyete dönüşmesi gibi insan kaynağından da sayılan bu sebepler bağlamında yeterince istifade edilememesi bir maliyete dönüşmekte ve toplumsal kayıp olarak karşımıza çıkmaktadır (Bingöl, 2010). İşte münazara faaliyetinin tam da bu noktada bireye ifade alanı açacağı ve kendisini keşfetmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla münazara etkinliğinin bireylerin kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven düzeylerini etkileyeceği varsayılmaktadır.

Çalışmada ele alınan değişkenler ve elde edilecek bulgular özelinde literatüre şu noktada katkılar sağlaması beklenmektedir. Literatürde her ne kadar münazara etkinliğinin öğrenme ve birey gelişimi üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu öne süren çalışmalar yapılsa da (Duschl ve Osborne, 2002; Carinanos-Ayala vd., 2021; Baso, 2016; Scott, 2008) bu çalışmaların üniversite örneklemiyle yapılmadığı görülmektedir. Oysa üniversite dönemi bireylerin kendilerini ifade edebilecek altyapıya sahip oldukları, belirli bir konuda kişisel görüşlerini ve düşüncelerini açıkça ifade edebilecekleri bir dönemdir. Bu dönemde bireylere kendilerini ifade etme alanlarının açılması onların psikolojik ve sosyal olarak kendilerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Çalışma içinde bulunduğumuz süreçte bireyselleşmenin arttığı ve fiziksel unsurların yerini hızla dijital unsurların aldığı, bunlara bağlı olarak da bireylerin iletişim becerilerinde gözle görülür bir düşüş olduğu

bilinmektedir (McLuhan, 2001; Güngör ve Taşdan, 2016). Bireyleri bir araya getiren, araştırma, düşünme ve ifade etmeye sevk eden münazara etkinliğinin bu soruna kısmen çözüm olacağı, dolayısıyla elde edilen bulgularla birey, grup ve toplum düzeyinde olumlu sonuçlar elde edilmesi beklenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Münazara

Temelleri Sokrates'in gerçeği bulmak için gereklilik olarak ifade ettiği "eleştirel düşünce tekniği"ne dayandığı düşünülen münazara faaliyeti, herhangi bir konu üzerinde zıt düşüncelerin karşılıklı olarak savunulması şeklinde tanımlanmaktadır (Freeley ve Steinberg, 2013; Çabuk ve Yeni, 2016). İki veya daha fazla tarafın belirli bir konu üzerinde fikirlerini tartıştığı, argümanlarını savunduğu ve karşı tarafın argümanlarına karşı çıktığı yapılandırılmış bir tartışma şekli olan münazara, genellikle belli format ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilir (Oğuzkan, 1989). Münazara süreci genellikle bir moderatör tarafından yönetilir ve bir jüri tarafından değerlendirilir. Münazarada önemli olan taraflardan oluşan düşüncenin etkili ve veriye dayalı bir yöntemle savunulması durumudur (Baso, 2016).

Münazara bireyin bilgi toplama, mantık yürütme, argüman geliştirme, kritik düşünme, sözlü iletişim kurma ve karşı tarafı ikna etme becerilerini geliştirmeye odaklanır (Gutek, 2001; Erduran vd., 2006). Münazara etkinliğinde katılımcılar, belirli bir konuda veri toplar, argümanlar oluşturur, bu argümanları destekleyen kanıtlar sunar ve karşı tarafın argümanlarına karşı savunma yapar. Münazara genellikle belirli bir zaman sınırlaması içinde yapılır ve katılımcılar sırayla konuşma fırsatı bulurlar.

Oğuzkan (1989)'a göre münazarada öncelikli amaç, katılanlara gündemde olan konular hakkında farklı farklı yönleriyle zenginleştirilmiş, muhakeme süzgecinden geçirilmiş, veriye dayalı bir tartışma ortamı yaratmaktır. Bu bakımdan münazara faaliyeti fikir tartışması ve fikir münakaşası olarak ifade edilebilir. Münazara faaliyeti bireylerde iddia ve kanıt kavramlarının somutlaşmasına aracılık etmesi bakımından önemlidir. İddia ile kanıt arasındaki ilişkiyi anlamak beraberinde eleştirel düşünebilme yeteneğini de getirmektedir (Gutek, 2001; Erduran vd., 2006). Dolayısıyla münazara etkinliği, fikir oluşum sürecini canlandıran (Ohlsson, 1996), bilimsel bir konu hakkında düşünceleri ileri sürme, destekleme, eleştirme, değerlendirme yapmaya olanak sunan (Kuhn, 1992), konuyu farklı yönleri ile değerlendirebilmeye alan açan (Küçükahmet, 2000), soru sormaya ve dolayısıyla düşünmeye teşvik ettiği için bilginin içselleştirilmesine yardımcı olan (Özden, 1999) etkili bir yöntemdir. Bu çalışmada bu yöntem ele alınmış ve kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven değişkenleri bağlamındaki etkisi incelenmiştir. Bu nedenle aşağıda öncelikle bu değişkenler kavramsal olarak açıklanmış, daha sonrasında ise münazara ve araştırma değişkenleri arasındaki ilişki açıklanarak hipotezler oluşturulmuştur.

Kontrol Odaklılık

İlk olarak Phares tarafından ölçülen ve Rotter (1966) tarafından sosyal öğrenme teorisi bağlamında geliştirilen kontrol odaklılık kavramı, kişiliğin boyutlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Tanç, 2016). Kişilik psikolojisinde incelenen ve Beş Büyük Kişilik boyutundan biri olan "dışa dönüklük (ekstraversiyon) - içe dönüklük (introversiyon)"

boyutlarıyla ilişkili bir kavram olarak tanımlanabilecek olan kontrol odaklılık, genellikle bir kişinin, yaşamındaki olayları ve deneyimleri kontrol etme isteğini ve eğilimini ifade eder. Kontrol odaklılık genellikle bir kişinin çevresel etkiler karşısındaki tutumunu, başkaları üzerindeki etkisini ve karar alma süreçlerini şekillendirir (Uçar, 2016).

Alan yazında etki orijini bakımından kontrol odaklılık kavramının içsel ve dışsal kontrol odaklılık adında iki alt boyut ekseninde ele alındığı görülmektedir (Lee, 2013). İçsel kontrol odaklılığa sahip bireyler, yaşamlarının kontrolünün genel anlamda kendi ellerinde olduğuna inanan bireylerdir. Olayların kendi davranış ve çabalarına bağlı olduğu düşüncesine sahip bu bireyler genellikle kendi kendilerini motive eder, hedefler belirler ve sorumluluk alır. Onlar başarısızlık durumunda dahi, genellikle sorumluluğun kendilerinde olduğu çıkarımını yaparlar (Ng vd., 2006). Dışsal kontrol odağına sahip bireyler ise yaşamlarının büyük ölçüde dış etkenlere bağlı olduğuna inanan bireylerdir. Olayların genellikle şans, tesadüf veya dış etkenlerle kontrol edildiğine inanan bu bireyler, genellikle daha pasif bir tavır sergileyerek dışsal faktörlere bağlı olarak hareket eder ve sorumluluktan kaçınma eğilimi gösterirler (Loosemore ve Lam 2004).

Kontrol odaklılığın, bireyin dünya görüşü, karar alma süreçleri ve stresle başa çıkma yöntemleri gibi eğilimleri üzerinde etkili olabileceği yönünde çok sayıda araştırmanın (Hoffi-Hofstetter ve Mannheim, 1999; Şeşen, 2010; Lee, 2013; Erdem, 2014; Galvin vd., 2018) yer aldığı alan yazında iç kontrol odaklı bireylerin genellikle daha girişken, yüksek motivasyona sahip ve başarıya odaklanan kimseler olduğu vurgulanırken, dış kontrol odaklı bireylerin genellikle daha esnek, hayatı ile ilgili olayların kontrolünü şansa ya da başkalarına bırakma eğiliminde olan kimseler olduğu vurgulanmaktadır.

Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık genel olarak alan yazında stres, travma, zorluk veya olumsuz durumlarla başa çıkma ve bu tür olumsuz deneyimlerden sonra normale dönebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Barker, 1999). Wagnild ve Young (1993), psikolojik dayanıklılığı bir kişilik özeliği olarak ele almış ve stresin birey üzerindeki tahrip edici etkisini azaltıp, onun içinde olduğu koşullara adapte olabildiğini sağlayan bir etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Yine Van Breda (2018) psikolojik dayanıklılık kavramını bir zorluk karşısında ya da sonrasında bireyin zarar görmek yerine daha da güçlenmesine neden olan doğal bir armağan şeklinde tanımlamıştır. Farklı bir tanımda ise psikolojik dayanıklılık, stresli veya travmatik bir olay karşısında dahi bireyin dengesini istikrarlı biçimde devam ettirebilme yeteneği şeklinde ifade edilmiştir (Bonanno, 2004).

Görüldüğü üzere psikolojik dayanıklılık kavramına ilişkin literatürde farklı nitelikte çok sayıda tanım bulunmaktadır. Stewart, Reid ve Mangham (1997) bu bağlamda farklı uzmanlar tarafından yapılan tanımların kesiştikleri bazı kavramsal kesişim noktalarını belirlemiştir. Buna göre bu ortak noktalar şu şekildedir:

- Psikolojik dayanıklılık, bireylerin belli özellikleriyle çevreleri arasındaki etkileşim şeklinde görülebilir.
- Psikolojik dayanıklılık, stres ve stresle mücadele yeteneği arasındaki denge ile ilişkilidir.
- Psikolojik dayanıklılık gelişip değişebilen dinamik bir yapıdadır. Bir travmanın üstesinden gelme, gelecekte yaşanacak travmalarla mücadele edebilme yeteneğini artırır.
- Psikolojik dayanıklılık, hayatın belli dönemlerinde (ergenlik, evlilik, çocuk sahibi

olma vb.) ve belli olaylar karşısında (işsizlik, hastalık, afet vb.) önemli hale gelmektedir.

- Bireyin sosyal tutunma ve rekabet edebilmeleri noktasında psikolojik dayanıklılık önemli bir avantaj yaratmaktadır. Bu bağlamda gelişebilir nitelikteki psikolojik dayanıklılığın desteklenmesi önemlidir.

Son olarak psikolojik dayanıklılık kavramına odaklanan çalışmalarda, psikolojik dayanıklılığın bireyler üzerinde üç önemli etkisinin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Bunlar ise: yüksek riskli durumları dahi etkin yönetme, tehdit altında bile yetkinliğini sürdürebilme ve travmaları çok çabuk atlatılabilir şekilde sıralanabilir (Terzi, 2008).

Öz-Yeterlilik

Öz-yeterlilik kavramı, en basit şekilde “bir kişinin belirli bir görevi başarma veya bir konuda performans gösterme konusundaki kendi algısı ve inancı” şeklinde tanımlanabilir (Bandura, 1994). İlk olarak 1977 yılında Albert Bandura tarafından geliştirilen sosyal bilişsel kuramın bileşenlerinden birisi olan öz-yeterlilik, bir görev ile başa çıkma becerisiyle ilgili olarak kişisel değerlendirme ve inançları içerir (Bandura, 1977 akt. Pajares, 2002). Bandura’ya göre kişinin bir işi gerçekleştirme noktasındaki motivasyonu ve eyleme geçebilme yeteneğiyle ilgili olan öz-yeterlilik, bireyin hedef, arzu, beklenti ve karşılaştığı zorluklar karşısında takınacağı tavır şekillendirme gücüne sahiptir (Bandura, 2000). Schwartz vd. (1996), Bandura tarafından ileri sürülen bu yaklaşımı şu sözleriyle desteklemiş ve öz-yeterliliğin davranışlar üzerindeki etki kapasitesini ifade etmiştir: “Birey herhangi bir şeyin imkânsız olduğuna inanursa, zihni bu durumun imkânsızlığını kanıtlamaya çalışırken, yapılabilir olduğuna inandığında zihni mevcut sorunu çözmek üzere fikirler geliştirmeye çalışır”. Dolayısıyla öz-yeterlilik, bireyin bir konu ile ilgili değerlendirme süreci üzerinde etkili olmanın yanı sıra, o konuya ilişkin takınacağı tavır şekillendirme noktasında da etkili olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere öz-yeterlilik inancı, bilişsel, duyuşsal ve motivasyonel süreçler vasıtasıyla birey davranışlarını belirlemektedir (Bandura, 2012). Dolayısıyla, “Ben bu işi başarır mıyım?” sorusunun, öz-yeterliliğin ifade edilmesinde kullanıldığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır (Donald, 2003). Bu soru, öz yeterlilikte bireyin kendisiyle ilgili duygu ve düşüncelerinin önemini göstermektedir. Kendisini tanıyan ve güçlü-zayıf yanlarının farkında olan birey, bir görevin üstesinden gelme noktasında başarı düzeyini tartabilmekte, dahası görev ile ilgili başarı elde edilmesi için neler yapılması gerektiğini tanımlayabilmektedir.

Bireyin motivasyonunu, duygusal durumunu, çaba gösterme düzeyini ve başarısını etkileyen öz-yeterlilik sosyal bilişsel kuram çerçevesinde bireyin yeteneklerine duyduğu güvenle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda birey, karmaşık, zorlu ve riskli görevleri yerine getirirken, gereksinim duyduğu kapasiteyi sergileme gücünü yine kendisinde bulmaktadır. Öz-yeterlilik düzeyi yüksek olan birey zor bir görevi gerçekleştirirken kendisine güvenir, daha çok çaba sarf eder ve başarı için azimlidir (Bandura, 1994). Bunun tam tersi halde yani öz yeterliliğin düşüklüğü halinde ise birey, görev ile ilgili kendisine güvenmez, baskı ve stres altında hisseder, görevin gerçekleşmesi için gereken çabayı göstermez, durumdan kaçınmaya çalışır, kolay pes eder ve isteksizdir (Baron ve Byrne, 2000).

Risk Alma

Kavramsal olarak risk, “zarara uğrama tehlikesi” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Sosyal bilimler terminolojisi bakımından risk alma, bireyin belirsizlik içeren bir konuya ilişkin alacağı karar ve şans unsuru arasında yaptığı dengeleme şeklinde ifade edilmektedir (Koh, 1996). Risk alma eğilimi ise bireyin belirli bir durumda veya karar verme sürecinde riski ne kadar göze alabildiğiyle ilgilidir. Bu eğilim bir bireyin belirsizlik, olası kayıp veya belirli bir hedefe ulaşma olasılığı arasındaki dengeyi nasıl değerlendirdiğini ifade etmektedir (Yıldırım, Özdemir ve Saygılı, 2016).

Farklı disiplinlerde farklı boyutlarıyla (olumlu/olumsuz) ele alınan risk alma davranışı, özellikle “girişimcilik” alan yazınında girişimciliğin önemli bir bileşeni olarak ifade edilmektedir. Bu noktada tehditler bakımından risk alma, tolere edilme ve gerekçelendirilebilir maruz kalma düzeyini; fırsatlar bakımından risk alma ise, fırsatın sunacağı faydalardan istifade etmek için bireyin riske girmeye ne derece hazır olduğu ile ilgili bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Dewett, 2004). Günümüz dünyasında meydana gelen birçok olay, belirsizlik düzeyinin yükselmesine neden olmakta ve söz konusu belirsizlik egemen ortamda bireysel, organizasyonel ve endüstriyel düzeyde risk alma davranışını gerekliliğe dönüştürmektedir. Belirsizlik ve risk gibi nedenlerle zamanında alınmayan kararlar, bireylerin çeşitli fırsatları kaçırmalarına ve rekabet edebilme yeterliliklerini yitirmelerine neden olabilmektedir. Bu nedenle doğru zamanda, uygun ve yapılandırılmış riskin fırsat elde edebilme bakımından önemli yansımaları olacağı yönünde yaklaşımlar ağırlıktadır (Erkocaoğlu, 2009; Prescott, 2012).

Başarma İhtiyacı

Başarma ihtiyacı, bir kişinin hedeflerine ulaşma ve başarı elde etme arzusunu ifade etmektedir (Gibson vd., 2012). Başka bir ifadeyle, insanların başarı elde etme, takdir edilme ve dahil olduğu sosyal yapıdan saygı görmeye yönelik eğilimlerini kapsayan motivasyon unsuru olarak tanımlanmaktadır (McClelland, 1985). Başarı ihtiyacı, Murray (1938) tarafından ileri sürülen ve insan davranışlarının nedeni olarak gösterilen yirmiyi aşkın ihtiyaçtan biri olup, McClelland tarafından detaylandırılan bir kavramdır. McClelland bireylerin başarıma ihtiyacı, ilişki kurma ihtiyacı ve güç ihtiyacı unsurları nedeniyle motive olduğunu belirtmiş ve başarıma ihtiyacını bir eylemi en iyi ya da en verimli biçimde yapma ve zor ve karmaşık görevleri tamamlama arzusu olarak tanımlamıştır (McClelland, 1985).

McClelland başarıma ihtiyacı yüksek bireyleri, ulaşılabilir ve gerçekçi hedefleri olup sonuç odaklı ilerleyen, sorumluluklarını kabul eden, rekabetçi ve mükemmeliyetçi olan, sürekli daha iyiyi gerçekleştirmek isteyip, bunun için çok çalışan bireyler olarak tanımlamaktadır (Yıldırım, 2007). Yüksek başarı ihtiyacı olan bireyler, daha önce yaptıklarından veya diğerlerinin yaptıklarından daha iyi çıktılar ortaya koyma noktasında son derece hassastır (Gibson vd., 2012). Öyle ki, birey yaptığı işin nitelikli olmasını ne derece arzuluyorsa, başarısız olmaktan da o derece korkmaktadır. Dolayısıyla başarı ihtiyacı beraberinde başarısızlık korkusunu da getirmekte ve kontrol edilemediğinde bireyin hayatını zorlaştırıcı etki yaratabilmektedir (Yıldırım, 2007). Zira McClelland başarıma ihtiyacı kavramına ilişkin bir tanımda, “kusursuzluk temelli standartlar üzerine inşa edilen bireysel beklentilerin bir fonksiyonu” ifadesine yer vermektedir (McClelland, 1985).

Benlik Saygısı

Rosenberg tarafından 1965 yılında yapılan çalışmalar üzerine temellenen benlik saygısı, bir bireyin kendini değerlendirmesini ve bunun neticesinde kendisine duyduğu saygıyı, kabulü ve değeri ifade etmektedir (Santrock, 2006). Farklı bir tanımda ise benlik saygısı, bireyin kendisini olduğu gibi kabullenmesi, kendine dair gerçekçi olması ve kendisini olduğu gibi sevebilmesi şeklinde tanımlanmıştır (Yörükoğlu, 2000).

Yapısal olarak sürekli ancak değişkenlik gösterebilen benlik saygısı kişinin içerisinde yer aldığı çevreden elde ettiği bildirimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu noktada hayatın ilk yıllarında aileden, ergenlik sonrasında ise arkadaş çevresinden elde edilen bildirimler bireyin benlik saygısı üzerinde önemli etkilere sahiptir (Baymur, 1994). Doğru ve güçlü ilişkiler yüksek benlik saygısına neden olurken, zayıf ve başarısız ilişkiler düşük benlik saygısına neden olabilmektedir.

Yüksek benlik saygısı, bireyin kendisini değerli hissetmesini, güçlü yanlarını fark etmesini, hatalarıyla barışık olmasını ve başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Bu noktada, benlik saygısının bireyin hayatındaki başarıları, başarısızlıkları ve zorlukları daha sağlıklı bir şekilde ele almasına yardımcı olacağı ifade edilebilir. Benlik saygısı yüksek bireyler, değişimlere çok daha kolay adapte olabilmekte, yaşam pratiklerini daha kolay ve nitelikli hale getirebilmektedir (Dweck, 2008). Bununla birlikte benlik saygısı yüksek kişiler üretken, mutlu, başarılı, yapıcı vb. olumlu niteliklere sahip olabilmektedirler. Benlik saygısının düşüklüğü ise bireylerin psikolojileri üzerinde tahrip edici etki yaratabilmektedir. Bu kişiler sosyal ilişkilerinde problemler yaşamakta, yalnız, içine kapanık ve melankolik kişilere dönüşmektedirler (Eriş, 2013). Bu etkileri bağlamında bireyin genel refah ve mutluluğu için benlik saygısının geliştirilmesi son derece önemlidir.

İyimserlik

Pozitif psikolojinin önemli kavramlarından biri olan iyimserlik, tüm sorun, zorluk ve stres faktörlerine rağmen her şeyin daha iyi olacağına dair bireyin eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Scheier ve Carver, 1985). Harris ve Middleton (1994) tarafından yapılan benzer bir tanıma göre iyimserlik, bireyin etrafındaki olumsuz durumları görmezden gelip, olumlu durumlara yönelme eğilimidir. Goleman (2009) ise iyimserliğin umutsuzluk, ilgisizlik ve depresyona karşı geliştirilen kişisel bir savunma olduğunu ileri sürmektedir.

Bir kişilik özelliği olarak görülebilecek olan iyimserlik, aynı zamanda sosyal etkilerle şekillenebilen ve öğrenilebilen bir olgudur. Bu noktada Seligman (2000), öğrenilmiş çaresizlik konulu araştırmaları esnasında bu kavramın zıttı denilebilecek öğrenilmiş iyimserlik yaklaşımını geliştirmiş ve iyimserliğin zihinsel bir süreç olduğunu, genetik etkenlerin yanı sıra, çevre ve aile gibi etkenler vasıtasıyla sonradan da öğrenilebilir olduğunu ortaya koymuştur. İyimser bakış açısına sahip kişiler zaman, mekân ya da koşullara göre değişmeyen bir şekilde dâhil oldukları sürecin kendileri için iyi neticeleri olacağına dair bir inanç geliştirirken, tam tersine kötümser bakış açısına sahip kişiler dâhil oldukları süreçlerde bir şekilde işlerin yolunda gitmeyeceğine ve kötü neticelerin gerçekleşeceğine yönelik inanç geliştirirler (Burger, 2006).

Psikolojik İyi Oluş

Alan yazında “mutluluk” kavramıyla ilişkilendirilen psikolojik iyi oluş, en basit haliyle bireyin etkisi altında olduğu olumlu ve olumsuz duygular arasında kurduğu denge olarak ifade edilebilir (Bradburn, 1969). Psikolojik iyi oluş yaklaşımının temellendiği nokta Aristoteles’in “Nikomakhos'a Etik” adlı eserinde değindiği “Eudaimonia (Mutluluk)” terimidir. Bu eserde Aristo, insanın asli görevinin, kendisini mutlu etmek olduğunu ileri sürmektedir (Pakaluk, 2005; Keyinci, 2017).

Psikolojik iyi oluş, kişinin zihinsel, duygusal ve sosyal açıdan sağlıklı ve tatmin edici bir durumda olması şeklinde tanımlanabilir (Erdoğan, 2022). Bu durum, pozitif duyguları deneyimleme, stresle başa çıkabilme, anlamlı ilişkiler kurma, kendini gerçekleştirme ve yaşamın anlamını bulma gibi faktörlere dayanmaktadır (Parvizi ve Özabacı 2022). Bireyin içsel kaynaklarını kullanarak zorluklarla başa çıkma, olumlu ilişkiler kurma, kendini ifade etme ve yaşamı anlamlandırma yeteneğine sahip olmasıyla da ilişkilendirilen psikolojik iyi oluş, ruhsal sağlık, stres yönetimi ve genel yaşam tatmini üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Huta ve Waterman, 2014). Ryff ve Keyes (1995) psikolojik iyi oluş kavramını daha geniş bir perspektifle ele almış ve bireyin benliğini olumlu olarak algılaması, sınırlarını bilip kabul etmesi, şahsi beklentileri doğrultusunda çevresini şekillendirebilmesi ve aktif ve bağımsız olabilmesi ile ilişkilendirmiştir. Ryff, psikolojik iyi olma halinin mutluluk ile doğrudan ilişkili olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre mutluluk, iyi yaşanmışlığın bir neticesidir. Psikolojik iyi oluşun daha kapsayıcı bir yapıda olduğunu vurgulayan Ryff’a göre, bireyin psikolojik iyi oluş elde edebilmesi için altı boyutta zihinsel olarak olumlu deneyim elde etmesi gerekmektedir. Bunlar; kendini kabullenme, başkalarıyla olumlu ilişki kurma, özerk olma, çevresel hâkimiyet, var oluş amacına sahiplik ve kendini geliştirme şeklindedir (Ryff ve Singer, 1998).

Öz-Güven

Farklı birçok tanımı olmakla birlikte öz-güven kavramını Feltz (1988) “bireyin belirli bir aktiviteyi başarılı şekilde gerçekleştireceğine, kendi yetenek, nitelik ve potansiyeline inanması” şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla kavram, belirli bir faaliyetin gerçekleştirilmesi veya belirli bir işin tamamlanması konusunda bireyin kendine güvenmesini içermektedir.

Kugle ve arkadaşları (1983) öz-güveni daha genel bir perspektifle kişiliğin bir bileşeni olarak ele almakta ve kişinin yapmış olduğu öz değerlendirmenin neticesinde eriştiği olumlu durum olarak tanımlamaktadır. Ayrıca araştırmacı bu öz değerlendirme neticesinde elde edilen sonucun olumsuz da olabileceğini ve bunun öz-güvenin tersi olarak tanımladığı acizlik durumunu doğuracağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda kişinin kendisi ile ilgili yaptığı değerlendirme neticesinde elde ettiği sonucun onu bir aciz ya da öz-güvenli bireye dönüştürebileceğini, bunun da bireyin kişiliğini etkileyerek hayatının her alanına sirayet edeceğini vurgulamaktadır (Mckay ve Fanning 2017).

Öz-güven, genel manada kişinin değerlerine, yeteneklerine dahası kendine güvenme halidir. Bireyin sahip olduğu güçlü yanları tanıyıp, kendisiyle barışık ve kapasitesine güven duymasıyla ilgili olan öz-güven, bireyin karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesinde, hedeflerine ulaşmasında ve sosyal anlamda olumlu ilişkiler kurması noktasında önemli role sahiptir (Mckay ve Fanning 2017). Öz-güven, zamanla geliştirilebilen bir özelliktir. Başarılı deneyimler yaşamak bireyin öz-güvenini

artırabilirken, başarısızlık veya olumsuz deneyimler yaşamak özgüveni olumsuz etkileyebilir.

Öz-güven düzeyi yüksek bireyler kendileriyle ilgili nettirler ve bir kalıba girmeye çalışmazlar. Sınırlarının farkında olmaları kendileri için erişilebilir hedef ve amaçlar oluşturmalarını sağlar. Doğru hedef belirlemeleri başarısızlık önünde bir engele dönüşür ve bu nedenle bu kimseler genellikle başarılıdırlar. Sahip oldukları başarı, içerisinde buldukları yapıda fark edilip iyi ilişkiler kurabilmelerini sağlar (Sarıçam ve Güven 2012).

Sosyal Bilişsel Teori Bağlamında Münazara ve Araştırma Kavramları Arasındaki İlişkilere Yönelik Hipotezler

Albert Bandura (1994) tarafından ileri sürülen sosyal bilişsel teori, insan davranışlarının sosyal etkileşime dayandırıldığı ve öğrenmenin bağlamsal, gözlemsel ve taklit edilme yoluyla gerçekleşen bir süreç olduğu varsayımı üzerine inşa edilen önemli bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım davranışın, insanlarla ve dış dünyayla kurulan ilişki ve etkileşim sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır (Bandura, 1994). Klasik davranışçı yaklaşımdan (etki-tepki) farklı olarak Bandura'ya göre birey, içerisinde bulunduğu sosyal yapı ile etkileşimini bir bilişsel süreçten geçirmekte ve davranışlarının yanı sıra öz niteliklerini de bu etkileşimin bir neticesi olarak şekillendirmektedir (Laughey, 2010). Dolayısıyla Bandura (1994), bireylerin sosyal etkileşim alanlarının niteliği ile sergiledikleri davranışlar ve kendilerine yönelik öz değerlendirmeleri arasında bağlantı olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada öğrenme odaklı bir sosyal etkileşim alanının bireyin davranışsal gelişim ve kişisel dönüşümü üzerinde etkili olacağı aşikârdır.

Münazara faaliyeti, sözü edilen öğrenme odaklı sosyal etkileşim alanını tesis edebilmek için oldukça önemli bir alternatiftir. Münazara, belli bir konu üzerinde, karşıt fikirlerle sahip iki ya da daha fazla grubun birbirlerini etkileme ve ikna etmeye yönelik argümanlar geliştirdikleri yapılandırılmış ve kendine has birtakım kuralları olan tartışma etkinliğidir (Freeley ve Steinberg, 2013; Baso, 2016). Kökenleri Sokrates'in eleştirel düşünme tekniğine dayanan münazara faaliyetinin sosyal etkileşim üzerinde temellenen en etkili tekniklerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Kennedy, 2009). Yine French (1980) bireyin şahsi bakış açısını ve düşünce düzlemini inşa edebilmesinin ön koşulu olarak diğerlerinin düşünce ve yaklaşımlarını anlamasının gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu doğrultuda bireyin düşünsel düzeyinin şekillenmesi için diğerleriyle fikir alışverişinde bulunmalarının bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır. Münazara bu gerekliliğe cevap vermesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Yukarıdaki açıklamalara ilaveten münazara kavramının birey üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalar da yapılmıştır. Konuyla ilgili Brem ve arkadaşları (2001) dinamik bir etkileşim sürecinin ve tartışma becerisinin eleştirel düşünme becerisi üzerinde önemli etkileri olduğunu ifade etmiştir. Karatay ve Demirel (2020) tarafından yapılan çalışmada münazara etkinliğinin öğretmen adaylarının konuşma kaygılarını aşmaları ve birbirleri ile sosyal iletişim kurma becerileri noktasında önemli etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Münazaranın kişisel gelişime etkisini konu edinen çalışmalardan biri de Duschl ve Osborne (2002) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya göre eğer sınıf ortamında diyalog kurmaya dayalı tartışmaya imkân veren yapılar yoksa bu durumda öğrenmenin gerçekleşmediği veya sınırlı öğrenmenin geliştiği ortaya konulmuştur. Kuzgun (2000) tarafından yapılan çalışmada demokratik bilinci geliştirmiş, hak ve sorumluluklarını bilen

vatandaşların yetiştirilmesi bakımından okullarda tartışma yönteminin kullanılmasının kaçınılmaz olduğu öne sürülmüştür. Carinanos-Ayala ve arkadaşları (2021) çalışmalarında münazara uygulamasının tartışma kapasitesini, idealist ahlaki yargıyı ve gerçekçi ahlaki yargıyı geliştirdiğini tespit etmişlerdir. McAvoy ve McAvoy (2021) müzakereci stratejinin, katılımı teşvik ettiğini ve tartışmada daha fazla rahatlık sağladığını öne sürmüştür. Baso (2016) yaptığı çalışmada münazara tekniğinin öğrencilerin konuşma yeteneğine etkisini incelemiş ve ön test-son test bulgularından münazarayla konuşma yeteneğinin geliştiğini belirlemiştir. Scott (2008) yaptığı çalışmada münazaranın öğrencilerin belirli bir konuyu daha iyi anlamalarına ve yeni bilgiler öğrenmelerine yardımcı olduğunu, münazara sonrasında öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin arttığını düşündüklerini belirlemiştir. Oktaysoy ve Kerse (2023) çalışmalarında münazara etkinliğinin bireylerin mental iyi oluşlarını artırdığını öne sürmüştür. Konuya yönelik diğer bazı çalışmalarda ise münazaranın bilişsel, sosyoduygusal ve dil gelişiminde olumlu yönde değişimlerin ortaya çıkmasını sağladığı (Çabuk ve Yeni, 2016), öğrenme sürecini kısaltarak niteliğini artırdığı (Yusop ve Sumari, 2015), kişiler arası iletişimin kalitesini artırarak farklı bakış açıları kazandırdığı (Goodwin, 2003) ve eleştirel düşünmede belirgin bir artışa neden olduğu (Chen vd., 2022) öne sürülmüştür.

Yukarıda ifade edilen sosyal bilişsel kuram varsayımları, münazara etkinliğinin sahip olduğu dinamikler ve alan yazın çalışmalarının bulguları dikkate alınarak münazara etkinliğinin bireyin psikolojik ve sosyal gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bunun yanında sadece münazara faaliyetine katılanların değil, aynı zamanda münazara etkinliğinde aynı ortamda bulunan, bu etkinliği izleyen, münazara ekibindeki bireyleri performans olarak değerlendiren ve görüşlerini dile getiren izleyici bireylerin de araştırmadaki değişkenler özelinde etkileneceği düşünülmüş ve aşağıdaki araştırma hipotezleri geliştirilmiştir.

1. H₀: Kontrol, deney ve izleyici grubun ön test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (1H_{0a}), psikolojik dayanıklılık (1H_{0b}), öz yeterlilik (1H_{0c}), risk alma (1H_{0d}), başarı ihtiyacı (1H_{0e}), benlik saygısı (1H_{0f}), iyimserlik (1H_{0g}), psikolojik iyi oluş (1H_{0h}) ve öz-güven (1H_{0i}) değişkenlerinde farklılık yoktur.

H₁: Kontrol, deney ve izleyici grubun ön test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (1H_{0a}), psikolojik dayanıklılık (1H_{0b}), öz yeterlilik (1H_{0c}), risk alma (1H_{0d}), başarı ihtiyacı (1H_{0e}), benlik saygısı (1H_{0f}), iyimserlik (1H_{0g}), psikolojik iyi oluş (1H_{0h}) ve öz-güven (1H_{0i}) değişkenlerinde farklılık vardır.

2. H₀: Deney grubunun ön test-son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (2H_{0a}), psikolojik dayanıklılık (2H_{0b}), öz yeterlilik (2H_{0c}), risk alma (2H_{0d}), başarı ihtiyacı (2H_{0e}), benlik saygısı (2H_{0f}), iyimserlik (2H_{0g}), psikolojik iyi oluş (2H_{0h}) ve öz-güven (2H_{0i}) değişkenlerinde farklılık yoktur.

H₁: Deney grubunun ön test-son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (H_{1a}), psikolojik dayanıklılık (2H_{1b}), öz yeterlilik (2H_{1c}), risk alma (2H_{1d}), başarı ihtiyacı (2H_{1e}), benlik saygısı (2H_{1f}), iyimserlik (2H_{1g}), psikolojik iyi oluş (2H_{1h}) ve öz-güven (2H_{1i}) değişkenlerinde farklılık vardır.

3. H₀: Kontrol grubunun ön test-son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (3H_{0a}), psikolojik dayanıklılık (3H_{0b}), öz yeterlilik (3H_{0c}), risk alma (3H_{0d}), başarı ihtiyacı (3H_{0e}), benlik saygısı (3H_{0f}), iyimserlik (3H_{0g}), psikolojik iyi oluş (3H_{0h}) ve

öz-güven (3H_{0i}) değişkenlerinde farklılık yoktur.

H₁: Kontrol grubunun ön test-son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (3H_{1a}), psikolojik dayanıklılık (3H_{1b}), öz yeterlilik (3H_{1c}), risk alma (3H_{1d}), başarı ihtiyacı (3H_{1e}), benlik saygısı (3H_{1f}), iyimserlik (3H_{1g}), psikolojik iyi oluş (3H_{1h}) ve öz-güven (3H_{1i}) değişkenlerinde farklılık vardır.

4. H₀: İzleyici grubunun ön test-son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (4H_{0a}), psikolojik dayanıklılık (4H_{0b}), öz yeterlilik (4H_{0c}), risk alma (4H_{0d}), başarı ihtiyacı (4H_{0e}), benlik saygısı (4H_{0f}), iyimserlik (4H_{0g}), psikolojik iyi oluş (4H_{0h}) ve öz-güven (4H_{0i}) değişkenlerinde farklılık yoktur.

H₁: İzleyici grubunun ön test-son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (4H_{1a}), psikolojik dayanıklılık (4H_{1b}), öz yeterlilik (4H_{1c}), risk alma (4H_{1d}), başarı ihtiyacı (4H_{1e}), benlik saygısı (4H_{1f}), iyimserlik (4H_{1g}), psikolojik iyi oluş (4H_{1h}) ve öz-güven (4H_{1i}) değişkenlerinde farklılık vardır.

5. H₀: Kontrol, deney ve izleyici grubun son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (5H_{0a}), psikolojik dayanıklılık (5H_{0b}), öz yeterlilik (5H_{0c}), risk alma (5H_{0d}), başarı ihtiyacı (5H_{0e}), benlik saygısı (5H_{0f}), iyimserlik (5H_{0g}), psikolojik iyi oluş (5H_{0h}) ve öz-güven (5H_{0i}) değişkenlerinde farklılık yoktur.

H₁: Kontrol, deney ve izleyici grubun son test ortalamaları arasında kontrol odaklılık (5H_{1a}), psikolojik dayanıklılık (5H_{1b}), öz yeterlilik (5H_{1c}), risk alma (5H_{1d}), başarı ihtiyacı (5H_{1e}), benlik saygısı (5H_{1f}), iyimserlik (5H_{1g}), psikolojik iyi oluş (5H_{1h}) ve öz-güven (5H_{1i}) değişkenlerinde farklılık vardır.

Ayrıca yukarıdaki hipotezleri desteklemek ve münazara etkinliğinin etkisini net bir biçimde ortaya koyabilmek için katılımcılardan bir kısmı ile yarı yapılandırılmış görüşme formları üzerinden nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ikinci çalışma olarak yapılan nitel araştırmada aşağıda yer alan araştırma sorularının yanıtları aranmıştır:

Araştırma sorusu 1: Münazaranın birey üzerindeki olumlu etkileri nelerdir?

Araştırma sorusu 2: Münazaranın birey üzerinde olumsuz bir etkisi var mıdır?

Araştırma sorusu 3: Münazara etkinliğine eğitim müfredatlarında yer verilmeli midir?

Araştırma sorusu 4: Münazara etkinliğini deneyimleyen katılımcılar gözünden sürece ilişkin öneriler nelerdir?

Çalışma 1

Yöntem

Çalışmada amaca ulaşmak için sırasıyla nicel ve nitel olmak üzere iki yöntemin kullanıldığı karma desen tercih edilmiştir. Karma desenli türlerden ise sıralı açıklayıcı tasarım kullanılmıştır. Bu desende nicel veriler daha baskın olup, bu veriler analiz edildikten sonra nitel verilerle bulgular desteklenmeye çalışılmaktadır (Baki ve Gökçek, 2012).

Çalışmada nicel kısım için deney, kontrol ve izleyici gruplu ön-son test modelinin bulunduğu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Yarı deneysel desen, belirlenen gruplar arasında uygulamanın ne düzeyde değişime yol açtığını test etmektedir (Büyüköztürk,

2007). Dolayısıyla kullanılan bu desene münazara etkinliğinin deney, kontrol ve izleyici gruplardaki değişimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle 20 kontrol, 20 deney ve 20 izleyici olmak üzere üç grup oluşturulmuştur.

Deneysel İşlem Süreci

Çalışmada deney grubu, münazara etkinliğini gerçekleştiren ve bu etkinliğin amacı doğrultusunda iki alt gruba ayrılan (A takımı ve B takımı) öğrencilerden; kontrol grubu münazara etkinliğine katılmayan öğrencilerden oluşmaktadır. İzleyici grubu ise deney grubunda yer alan iki alt gruptaki öğrencilerin performanslarını takım düzeyinde değerlendiren ve her hafta gruplarda yıldız oyuncu seçimini gerçekleştiren gruptur. Çalışmada üç grup da gönüllülük esaslı olarak oluşturulmuştur. Münazara etkinliğine geçilmeden önce tüm gruplara anket uygulanmıştır (ön test). Sonrasında 10 hafta boyunca bir moderatör eşliğinde münazara etkinliğine devam edilmiştir. Etkinlik için ilk 5 hafta moderatör tarafından konu dağılımı yapılmış ve bu konunun olumlu tarafları alt grubun birisine, olumsuz tarafları alt grubun diğerine verilmiştir. Kalan 5 haftalık süreç için ise deney grubunun tartışma konularını kendilerinin seçmesi sağlanmıştır. Münazara esnasında moderatörün her iki grubun da konusunu eşit sürede savunması sağlanmıştır. Daha sonrasında grupların tümüne yeniden anket yapılmıştır (son test). Her iki anket uygulamasında da öğrencilerin verdikleri bilgilerin gizli tutulacağı tekrarlanmıştır. Bu süreçte anketlere isim-soy isimlerini yazmamaları ve istedikleri harflerle kodlama yapmaları (örneğin KCD) belirtilmiştir. Elde edilen bu anket verileri süreç sonrasında eşleştirilmiş ve SPSS paket programına aktarılmıştır.

Örneklem

Çalışmanın örnekleminde Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesindeki bir bölümün 60 öğrencisi yer almaktadır. Bu öğrenciler aynı dersi alan 3. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu öğrencilerden 20'si kontrol, 20'si deney ve 20'si izleyici grubunda yer almaktadır. Bu gruplardaki öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Örneklem Ait Bilgiler

Değişken		Kontrol Frekans	Deney Frekans	İzleyici Frekans
Cinsiyet	Kadın	2	7	8
	Erkek	18	13	12
Memleket	Doğu Anadolu	8	7	10
	Güneydoğu Anadolu	3	3	1
	Karadeniz	2	3	1
	İç Anadolu	-	1	-
	Akdeniz	1	3	3
	Ege	1	1	2
	Marmara	3	2	1
	Yabancı Öğrenci	2	-	2
Aile Geliri	5.500 ve altı	3	5	6
	5.501-10.000	13	10	11
	10.001-15.000	1	1	2
	15001-20.000	1	2	-
	20001 ve üzeri	1	2	1
	Kayıp Veri	1	-	-

Tablo 1 devamı				
	Değişken	Kontrol Frekans	Deney Frekans	İzleyici Frekans
Kardeş Sayısı	1	2	2	2
	2	6	6	3
	3	7	2	7
	4	3	4	5
	5	-	4	2
	6 ve üzeri	2	2	1
Anne Eğitim	İlkokul	7	10	9
	Ortaokul	4	5	5
	Lise	4	3	3
	Önlisans/Lisans	2	-	2
	Lisansüstü	-	-	-
	Hiçbiri	3	2	1
Baba Eğitim	İlkokul	6	6	5
	Ortaokul	5	2	4
	Lise	4	7	8
	Önlisans/Lisans	3	2	3
	Lisansüstü	2	-	-
	Hiçbiri	-	3	-

Tablo 1'e göre kontrol, deney ve izleyici grubun üçünde de erkek katılımcıların, Doğu Anadolu Bölgesinden olan katılımcıların ve aile geliri 5.501-10.000 arasında olan katılımcıların sayısı fazladır. Kardeş sayısı açısından kontrol grubunda ve izleyici grubunda 3 kardeşli olanlar daha fazlayken deney grubunda 2 kardeşli olan katılımcılar daha fazladır. Eğitim düzeyi açısından tüm gruplarda anne eğitim düzeyi ilkökul olan katılımcılar daha fazladır. Baba eğitim düzeyi açısından kontrol grubunda ilkökul olan daha fazlayken, deney ve izleyici grubunda lise olanlar daha fazladır.

Veri Toplama Araçları

Katılımcı öğrencilerin ön test-son test karşılaştırması için "Kontrol Odaklılık, Psikolojik Dayanıklılık, Öz-Yeterlilik, Risk Alma, Başarı İhtiyacı, Benlik Saygısı, İyimserlik, Psikolojik İyi Oluş ve Öz-Güven" ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerden kontrol odaklılık için Dağ (1991) tarafından geliştirilen 29 maddelik; psikolojik dayanıklılık için Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen 6 maddelik; öz-yeterlilik için Yeşilay (1996) tarafından geliştirilen 10 maddelik; risk alma düzeyi ve başarıma ihtiyacı için Ören ve Biçkes'in (2011) 6'şar maddelik ölçekleri kullanılmıştır. Bunun yanında benlik saygısı (öz-saygı) için Çuhadaroğlu'nun (1986) 10 maddelik; iyimserlik için Çalışkan ve Uzunkol'un (2018) 8 maddelik; psikolojik iyi oluş (psikolojik refah) için Diener ve arkadaşlarının (2009) 8 maddelik ve öz-güven için Akın'ın (2007) 33 maddelik ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerden kontrol odaklılık ölçeği iki seçeneqli ifadelerden oluşmakta ve ölçekte puanlamaya dahil edilmeyen dolgu sorular da (madde 1, 8, 14, 19, 24 ve 27) bulunmaktadır. Diğer ölçeklerin tümü Beşli Liket tipi (1-Kesinlikle Katılmıyorum...5-Kesinlikle Katılıyorum) seçenekler içermektedir. Katılımcı öğrenciler bu maddeleri sınıf ortamında cevaplamıştır. Öğrencilere anket formu için kodlama yapımları belirtilmiş ve yeterli düzeyde zaman verilerek (15-25 dk) sağlıklı veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemede örneklem büyüklüğü de dikkate alınarak Shapiro-Wilk testi yapılmıştır. Bu doğrultuda ön test ve son testte kontrol, deney ve izleyici gruba ait veriler için elde edilen bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Normallik Testi Bulguları

		Shapiro-Wilk	Kontrol Odaklılık	Psikolojik Dayanıklılık	Öz-Yeterlilik	Risk Alma	Başarı İhtiyacı	Benlik Saygısı	İyimserlik	Psikolojik İyi Oluş	Öz-Güven
Ön Test	Kontrol	İstatistik	,89	,95	,97	,80	,95	,95	,95	,93	,87
		Sig. (p)	,026	,30	,64	,00	,39	,39	,41	,17	,01
	Deney	İstatistik	,87	,93	,95	,94	,95	,92	,94	,84	,92
		Sig. (p)	,014	,14	,33	,25	,43	,11	,26	,00	,09
	İzleyici	İstatistik	,93	,96	,96	,97	,96	,89	,96	,95	,94
		Sig. (p)	,121	,62	,57	,66	,52	,02	,52	,39	,28
Son Test	Kontrol	İstatistik	,94	,96	,96	,98	,95	,97	,93	,97	,97
		Sig. (p)	,237	,56	,50	,85	,40	,72	,12	,72	,76
	Deney	İstatistik	,94	,95	,93	,97	,91	,98	,91	,83	,88
		Sig. (p)	,261	,33	,15	,76	,06	,85	,05	,00	,02
	İzleyici	İstatistik	,94	,95	,95	,98	,95	,90	,93	,85	,75
		Sig. (p)	,204	,32	,41	,86	,36	,04	,18	,00	,00

Tablo 2’deki bulgular incelendiğinde genel itibariyle grupların ön-son test verilerinde p (sig.) değerleri > 0,05 olması nedeniyle normal dağılımın bulunduğu söylenebilir. Bu durumu desteklemek için çalışmada çarpıklık ve basıklık değerleri de incelenmiştir. Elde edilen çarpıklık ve basıklık değerlerinin genel itibariyle -2 ve +2 arasında olduğu görülerek (George ve Mallery, 2016) normallik varsayımının bulunduğu kanaatine varılmıştır. Bu nedenle araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan ön-son test analizlerinde Bağımlı Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans (ANOVA) testi tercih edilmiştir. Bunun yanında yapılan analizlerde etki büyüklüğüne ilişkin hesaplamalar da yapılmıştır. Çalışmada literatürde en yaygın kullanılan hesaplamalardan birisi olan Cohen’s d etki büyüklüğü hesaplanmıştır. Bu doğrultuda iki grup arasındaki etkinin büyüklüğünde 0,20 ise küçük, 0,50 ise orta ve 0,80 ise yüksek etkinin olduğu kabul edilmiştir (Cohen, 1988). Anlamlı farklılığın tespitinin yapıldığı durumlarda Cohen’s d hesaplaması SPSS çıktısı verileri kullanılarak (ortalama ve standart sapma gibi) gerçekleştirilmiştir (Wilson, 2023).

Bulgular

Ölçeklere Ait Ortalamalar

Çalışmadaki kontrol, deney ve izleyici grupta yer alan katılımcıların ön ve son test bağlamında kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven düzeylerine ait bulgular Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçeklere Ait Ortalamalar

			Grup İstatistikleri		
Test			Kontrol Grubu	Deney Grubu	İzleyici Grubu
Kontrol Odaklılık	Ön test	Ortalama	12,20	12,20	12,60
		SS.	2,33	1,70	2,21
	Son test	Ortalama	12,00	11,85	12,55
		SS.	1,75	2,87	2,86
Psikolojik Dayanıklılık	Ön test	Ortalama	3,33	3,00	2,99
		SS.	,76	,67	1,20
	Son test	Ortalama	3,43	3,85	3,47
		SS.	,62	,45	,61
Öz-Yeterlilik	Ön test	Ortalama	3,56	3,46	3,47
		SS.	,54	,53	,76
	Son test	Ortalama	3,81	3,98	3,71
		SS.	,59	,47	,65
Risk Alma	Ön test	Ortalama	3,34	3,55	3,27
		SS.	,70	,59	,59
	Son test	Ortalama	3,68	3,65	3,43
		SS.	,59	,70	,69
Başarı İhtiyacı	Ön test	Ortalama	3,74	3,56	3,47
		SS.	,72	,74	,83
	Son test	Ortalama	3,94	3,84	3,61
		SS.	,55	,58	,65
Benlik Saygısı	Ön test	Ortalama	3,70	3,71	3,78
		SS.	,69	,85	,86
	Son test	Ortalama	3,90	4,04	3,75
		SS.	,59	,53	,84
İyimserlik	Ön test	Ortalama	3,75	3,18	3,22
		SS.	,79	,93	1,06
	Son test	Ortalama	3,75	3,86	3,73
		SS.	,60	,81	,99
Psikolojik İyi Oluş	Ön test	Ortalama	3,73	3,35	3,56
		SS.	,78	,71	,83
	Son test	Ortalama	3,79	4,02	3,81
		SS.	,66	,53	,85
Öz-Güven	Ön test	Ortalama	3,83	3,81	3,91
		SS.	,76	,76	,63
	Son test	Ortalama	4,11	4,13	3,86
		SS.	,59	,58	,84

Tablo 3'e göre kontrol odaklılık açısından kontrol grubunun aldığı puanların ortalaması ön testte 12,20 ve son testte 12,00; deney grubunun aldığı puanların ortalaması ön testte 12,20 ve son testte 11,85; izleyici grubunun aldığı puanların ortalaması ön testte 12,60 ve son testte 12,55'dir. Bu puan ortalamaları, 12 ve altı puan alanlar iç kontrol odaklı, 13 ve üzeri puan alanlar dış kontrol odaklı şeklinde kategorize edilmiştir (Tekin ve Deniz, 2019). Dolayısıyla tüm gruplarda hem ön test hem son test puan ortalamaları katılımcıların iç kontrol odaklı olduklarını göstermektedir.

Çalışmada kontrol odaklılık dışındaki Likert ölçeği kullanılan diğer değişkenlere ait ortalamalar Tablo 3'te yer almaktadır. Bu ortalamalar için "1 - 1,79 çok düşük; 1,80 - 2,59 düşük; 2,60 - 3,39 orta; 3,40 - 4,19 yüksek; 4,20 - 5,00 çok yüksek" referans alınmıştır (Kaygın vd., 2017). Bu doğrultuda değişken ortalamalarının genel itibarıyla yüksek denilebilecek düzeyde olduğu söylenebilmektedir.

Hipotez Testleri

Çalışmada ölçeklerin gruplar özelinde ortalamaları belirlendikten sonra grupların (kontrol, deney ve izleyici) ön test ortalamaları arasında farkın olup olmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) testi bulguları Tablo 4'e aktarılmıştır.

Tablo 4. Grupların Ön Test Ortalamasının Karşılaştırması

		ANOVA				
		Kareler Toplamı	df	Kare Ortalaması	F	Sig.
Kontrol Odaklılık	Gruplar arası	2,13	2	1,07	,24	,79
	Grup içi	251,20	57	4,41		
	Toplam	253,33	59			
Psikolojik Dayanıklılık	Gruplar arası	1,52	2	,76	,92	,40
	Grup içi	46,86	57	,82		
	Toplam	48,38	59			
Öz-yeterlilik	Gruplar arası	,13	2	,07	,18	,84
	Grup içi	21,82	57	,38		
	Toplam	21,96	59			
Risk Alma	Gruplar arası	,86	2	,43	1,10	,34
	Grup içi	22,44	57	,39		
	Toplam	23,30	59			
Başarma İhtiyacı	Gruplar arası	,78	2	,39	,68	,51
	Grup içi	33,13	57	,58		
	Toplam	33,92	59			
Benlik Saygısı	Gruplar arası	,08	2	,04	,06	,94
	Grup içi	36,70	57	,64		
	Toplam	36,78	59			
İyimserlik	Gruplar arası	4,10	2	2,05	2,36	,10
	Grup içi	49,60	57	,87		
	Toplam	53,70	59			
Psikolojik İyi Oluş	Gruplar arası	1,46	2	,73	1,21	,31
	Grup içi	34,42	57	,60		
	Toplam	35,87	59			
Öz-güven	Gruplar arası	,10	2	,05	,10	,91
	Grup içi	29,14	57	,51		
	Toplam	29,25	59			

Tablo 4'te yer alan bulgulardan gruplar arasında ön test ortalamaları açısından herhangi bir farkın bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla kontrol, deney ve izleyici grupların araştırmadaki değişkenler bazında ortalamaları birbirine yakındır. Bu nedenle $1H_{0a}$, $1H_{0b}$, $1H_{0c}$, $1H_{0d}$, $1H_{0e}$, $1H_{0f}$, $1H_{0g}$, $1H_{0h}$ ve $1H_{0i}$ kabul edilmiştir.

Münazara faaliyetinin katılımcıların kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve özgüven düzeylerinde farklılık ortaya çıkarıp çıkarmadığını belirlemek için bağımlı örneklem t testi yapılarak ön test-son test ortalamaları karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda sırasıyla kontrol, deney ve izleyici grupları özelinde fark testleri yapılmıştır. Kontrol grubuna ait fark testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Kontrol Grubu Ön Test-Son Test Ortalama Karşılaştırması (T Testi)

	Ort.	N	S.S.	<i>p</i>	<i>Etki Büyüklüğü</i>
Kontrol Odaklılık_öntest	12,20	20	2,33	,750	-
Kontrol Odaklılık_sontest	12,00	20	1,75		
Psikolojik Dayanıklılık_öntest	3,33	20	,76	,550	-
Psikolojik Dayanıklılık_sontest	3,43	20	,62		
Öz-Yeterlilik_öntest	3,56	20	,54	,022	-0,44
Öz-Yeterlilik_sontest	3,81	20	,59		
Risk Alma_öntest	3,34	20	,70	,142	-
Risk Alma_sontest	3,68	20	,59		
Başarı İhtiyacı_öntest	3,74	20	,72	,263	-
Başarı İhtiyacı_sontest	3,94	20	,55		
Benlik Saygısı_öntest	3,70	20	,69	,052	-
Benlik Saygısı_sontest	3,90	20	,59		
İyimserlik_öntest	3,75	20	,79	1,000	-
İyimserlik_sontest	3,75	20	,60		
Psikolojik İyi Oluş_öntest	3,73	20	,78	,657	-
Psikolojik İyi Oluş_sontest	3,79	20	,66		
Öz-Güven_öntest	3,83	20	,76	,054	-
Öz-Güven_sontest	4,11	20	,59		

Tablo 5'teki bulgulardan kontrol grubu katılımcıların kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven ön test-son test düzeylerinde anlamlı düzeyde farklılığın bulunmadığı ($p > ,05$) görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu değişkenler özelinde kontrol grubu katılımcıların ön test ortalaması ve son test ortalaması arasında farklılık ortaya çıkaracak düzeyde bir değişimin olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle $2H_{0a}$, $2H_{0b}$, $2H_{0d}$, $2H_{0e}$, $2H_{0f}$, $2H_{0g}$, $2H_{0h}$ ve $2H_{0i}$ hipotezleri kabul edilmiştir. Bunun yanında kontrol grubunda katılımcıların öz-yeterlilik düzeylerinde anlamlı düzeyde bir farklılık (ön test= 3,56 ve son test= 3,81; $p = ,022$) tespit edilmiştir. Bu durum incelendiğinde; kontrol grubu katılımcıların münazara öncesi öz-yeterlilik düzeylerinin sonrasındaki düzeylerine göre daha düşük olduğu gözlenmiştir. Farka ilişkin etki büyüklüğü hesaplamasında ise farklılığın 0,50'ye yakın olması nedeniyle (-0,44) orta düzeyde bir etkinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla da $2H_{1c}$ kabul edilmiştir.

Deney grubunun araştırma değişkenleri özelindeki ön test-son test fark bulguları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Deney Grubu Ön Test-Son Test Ortalama Karşılaştırması (T Testi)

	Ort.	N	S.S.	<i>p</i>	<i>Etki Büyüklüğü</i>
Kontrol Odaklılık_öntest	12,20	20	1,71	,60	-
Kontrol Odaklılık_sontest	11,85	20	2,87	7	
Psikolojik Dayanıklılık_öntest	3,00	20	,67	,00	-1,49
Psikolojik Dayanıklılık_sontest	3,85	20	,45	0	
Öz-Yeterlilik_öntest	3,46	20	,53	,00	-1,05
Öz-Yeterlilik_sontest	3,98	20	,46	0	
Risk Alma_öntest	3,55	20	,59	,28	-
Risk Alma_sontest	3,65	20	,70	5	
Başarı İhtiyacı_öntest	3,56	20	,74	,01	-0,42
Başarı İhtiyacı_sontest	3,84	20	,58	9	
Benlik Saygısı_öntest	3,71	20	,85	,05	-
Benlik Saygısı_sontest	4,04	20	,53	3	
İyimserlik_öntest	3,18	20	,93	,00	-0,78
İyimserlik_sontest	3,86	20	,81	1	

Tablo 6 devamı

	Ort.	N	S.S.	p	Etki Büyüklüğü
Psikolojik İyi Oluş_öntest	3,35	20	,71	,00	
Psikolojik İyi Oluş_sontest	4,02	20	,53	0	-1,07
Öz-Güven_öntest	3,81	20	,76	,00	
Öz-Güven_sontest	4,13	20	,58	3	-0,47

Tablo 6'da yer alan bulgular deney grubunda kontrol odaklılık, risk alma ve benlik saygısı değişkenlerinin ön test ve son test ortalamalarında anlamlı düzeyde farklılığın bulunmadığını ($p > ,05$) göstermiştir. Dolayısıyla $3H_{0a}$, $3H_{0d}$ ve $3H_{0f}$ kabul edilmiştir. Bunun yanında deney grubunda psikolojik dayanıklılık (ön test= 3,00 ve son test= 3,85; $p= ,000$), öz-yeterlilik (ön test= 3,46 ve son test= 3,98; $p= ,000$), başarı ihtiyacı (ön test= 3,56 ve son test= 3,84; $p= ,019$), iyimserlik (ön test= 3,18 ve son test= 3,86; $p= ,001$), psikolojik iyi oluş (ön test= 3,35 ve son test= 4,02; $p= ,002$) ve öz-güven (ön test= 3,81 ve son test= 4,13; $p= ,003$) değişkenlerinin ön test-son test ortalamalarında anlamlı düzeyde farklılıklar gözlenmiştir. Dolayısıyla bu değişkenler özelinde son test ortalamasının ön test ortalamasına göre fark ortaya çıkaracak düzeyde yükseldiği tespit edilmiştir. Bunun yanında farka ilişkin etki düzeylerinden etkinin başarı ihtiyacı (-0,42) ve öz-güven (-0,47) değişkenlerinde orta; psikolojik dayanıklılık (-1,49), öz-yeterlilik (-1,05), iyimserlik (-0,78) ve psikolojik iyi oluş (-1,07) değişkenlerinde yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle $3H_{1b}$, $3H_{1c}$, $3H_{1e}$, $3H_{1g}$, $3H_{1h}$ ve $3H_{1i}$ kabul edilmiştir.

Son olarak izleyici gruba ait ön test-son test fark bulguları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. İzleyici Grubu Ön Test-Son Test Ortalama Karşılaştırması (T Testi)

	Ort.	N	S.S.	p	Etki Büyüklüğü
Kontrol Odaklılık_öntest	12,60	20	2,21		
Kontrol Odaklılık_sontest	12,55	20	2,86	,944	-
Psikolojik Dayanıklılık_öntest	2,99	20	1,20		
Psikolojik Dayanıklılık_sontest	3,47	20	,61	,025	-0,50
Öz-Yeterlilik_öntest	3,47	20	,76		
Öz-Yeterlilik_sontest	3,71	20	,65	,203	-
Risk Alma_öntest	3,27	20	,59		
Risk Alma_sontest	3,43	20	,69	,260	-
Başarı İhtiyacı_öntest	3,47	20	,83		
Başarı İhtiyacı_sontest	3,61	20	,65	,405	-
Benlik Saygısı_öntest	3,78	20	,86		
Benlik Saygısı_sontest	3,75	20	,84	,850	-
İyimserlik_öntest	3,22	20	1,06		
İyimserlik_sontest	3,73	20	,99	,068	-
Psikolojik İyi Oluş_öntest	3,56	20	,83		
Psikolojik İyi Oluş_sontest	3,81	20	,85	,169	-
Öz-Güven_öntest	3,91	20	,63		
Öz-Güven_sontest	3,86	20	,84	,733	-

İzleyici gruba ait Tablo 7'deki bulgulara göre psikolojik dayanıklılık dışındaki tüm araştırma değişkenlerinin ön test-son test düzeylerinde anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır ($p > ,05$). Dolayısıyla araştırmada $4H_{0a}$, $4H_{0c}$, $4H_{0d}$, $4H_{0e}$, $4H_{0f}$, $4H_{0g}$, $4H_{0h}$ ve $4H_{0i}$ hipotezleri kabul edilmiştir. İzleyici grubunda psikolojik dayanıklılık düzeyinde münazara öncesi ve sonrasında anlamlı düzeyde farklılık (ön test= 2,99 ve son test= 3,47; $p= ,025$) belirlenmiştir. Farklılığın düzeyine bakıldığında ise orta düzeyde bir etkinin bulunduğu (-0,50) gözlenmiştir. Dolayısıyla $4H_{1b}$ kabul edilmiştir.

Çalışmada son olarak kontrol, deney ve izleyici grubun son test ortalamaları arasında farklılığı belirlemek için ANOVA testi yapılmış ve bulgular aşağıdaki Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Grupların Son Test Ortalamasının Karşılaştırması (ANOVA Testi)

		ANOVA					
		Kareler Toplamı	df	Kare Ortalaması	F	Sig.	Etki Büyüklüğü
Kontrol Odaklılık	Gruplar arası	5,43	2	2,72	,42	,660	
	Grup içi	369,50	57	6,48			-
	Toplam	374,93	59				
Psikolojik Dayanıklılık	Gruplar arası	2,20	2	1,10	3,44	,039	Kontrol-Deney= -0,78 Deney-İzleyici= 0,71
	Grup içi	18,17	57	,32			
	Toplam	20,36	59				
Öz- yeterlilik	Gruplar arası	,77	2	,39	1,17	,318	
	Grup içi	18,78	57	,33			-
	Toplam	19,55	59				
Risk Alma	Gruplar arası	,76	2	,38	,87	,426	
	Grup içi	24,94	57	,44			-
	Toplam	25,69	59				
Başarma İhtiyacı	Gruplar arası	1,17	2	,59	1,65	,200	
	Grup içi	20,17	57	,35			-
	Toplam	21,34	59				
Benlik Saygısı	Gruplar arası	,20	2	,10	,15	,860	
	Grup içi	37,85	57	,66			-
	Toplam	38,05	59				
İyimserlik	Gruplar arası	,64	2	,32	,67	,514	
	Grup içi	27,31	57	,48			-
	Toplam	27,95	59				
Psikolojik İyi Oluş	Gruplar arası	,92	2	,46	1,00	,374	
	Grup içi	26,20	57	,46			-
	Toplam	27,12	59				

Tablo 8'deki bulgulara göre psikolojik dayanıklılık hariç diğer araştırma değişkenleri özelinde son test ortalamalarında anlamlı düzeyde farklılık bulunmamaktadır. Bu nedenle $5H_{0a}$, $5H_{0c}$, $5H_{0d}$, $5H_{0e}$, $5H_{0f}$, $5H_{0g}$, $5H_{0h}$ ve $5H_{0i}$ kabul edilmiştir. Psikolojik dayanıklılık değişkeninde ise ($5H_{1b}$) anlamlı düzeyde farklılık belirlenmiştir ($p = ,039$). Farklılığın kaynağını belirlemek için LSD testi yapılmış (varyans homojenliği sağlandığı için) ve deney grubunun kontrol grubundan (ortalama farkı= ,425) ve izleyici grubundan (ortalama farkı= ,383) farklılaştığı belirlenmiştir. Gruplar arasındaki bu farklılıkların büyüklüğü incelendiğinde ise yüksek etki düzeyinde oldukları (-0,78 ve 0,71) gözlenmiştir.

Çalışma 2

Yöntem

Münazara etkinliğine katılan öğrencilerin sürece ilişkin değerlendirmelerinin belirlenebilmesi, faaliyet ile ilgili katkı, düşünce, öneri ve problemlerin tespit edilebilmesi, bunun yanı sıra yapılan nicel çalışmadan elde edilen bulgulara derinlik kazandırılabilmesi amacıyla nitel bir araştırmanın da yapılmasına karar verilmiştir. Belli bir durum ya da olguya ilişkin derinlemesine ve detaylı veri elde edilebilmesine olanak sağlayan nitel çalışmalar gerçekçi ve bütüncül çıkarımlarda bulunmaya olanak sunmaktadır. Bu nedenle, araştırmada sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilen nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgu bilim) tercih edilmiştir (Christensen vd., 2015).

Fenomenolojik araştırma deseni; bir fenomeni (olayı, deneyimi veya durumu) derinlemesine anlama ve yorumlama amacı taşıyan bir araştırma yöntemidir. Bu desen, insan deneyimlerini ve bu deneyimlerin nasıl anlamlandırıldığını anlamak için kullanılmaktadır. Fenomenoloji, katılımcıların deneyimlerini ve bu deneyimlerin öznelliklerini vurgular. Araştırmacılar, katılımcıların deneyimlerini öğrenmek için açık uçlu sorular sorarlar ve katılımcıların deneyimlerini anlatmalarını isterler (Cresswell, 2012). Bu çalışmada da münazara etkinliğinde etkin rol alan katılımcıların, sürecin kendilerine katkısı, sürece ilişkin olumsuz düşünceleri, daha iyi bir etkinlik için önerileri ve eğitim modeli olarak münazaradan istifade edilip edilemeyeceği yönündeki düşünce, öneri ve değerlendirmelerinin kendi anlatı ve algularından yola çıkarak irdelenmesi amaçlandığından çalışmada olgu bilim tercih edilmiştir.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu noktada katılımcı oluştururken, ölçüt örnekleme yöntemine uygun şekilde münazara etkinliğine katılmış olma ve nitel çalışmaya gönüllü katılım sağlama olmak üzere iki temel ölçüt esas alınmıştır. Araştırma 10 hafta süren münazara faaliyetinin tüm haftalarında rol alan 10 gönüllü öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın 10 katılımcı ile gerçekleştirilmesinin nedeni, nitel araştırmalarda veri doygunluğu ilkesidir. Veri doygunluğu, yapılan araştırmada katılımcılardan elde edilen verilerin yeni tema ve içgörü üretmeyi kestiği, verilerin kendini tekrar etmeye başladığı noktayı ifade etmektedir (Silverman, 2016). Araştırmaya katkı sunan katılımcıların 6'sı (%60) erkek, 4'ü (%40) kadındır.

Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada veri edinme yöntemi olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği özellikle bu çalışmada da tercih edilen olgu bilim çalışmalarında derinlemesine ve detaylı bilgi edinebilmeye olanak sunması bakımından en uygun yöntem olarak kabul edilmektedir (Cresswell, 2012). Çalışmada katılımcılarla yapılan görüşmelerde açık uçlu soruların yer aldığı görüşme formları kullanılmıştır. Görüşme formunda yer alan sorular münazara faaliyetlerinin yapıldığı 10 haftalık sürece ilişkin gözlemler ve alan uzmanları ile yapılan görüşmeler neticesinde oluşturulmuştur. Bu kapsamda gözlem formunda yer alan 3 soru ile katılımcıların sürece ilişkin değerlendirmeleri edinilmiştir.

Veri Çözümle Süreci

Araştırmada, katılımcıların münazara sürecine ilişkin görüşlerini, kendi algı ve anlatımları üzerinden, ayrıntılı ve bütünsel bir biçimde incelemek; katılımcıların sürece ilişkin kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri yanıtların benzerlik ve farklılıklarını tespit edebilmek amacıyla betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Bu yöntemde, katılımcıların değerlendirmelerini etkileyici biçimde sunabilmek adına sıklıkla doğrudan alıntılara yer verilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Veri çözümleme süreci, çalışmanın kavramsal çerçevesi ve araştırma da kullanılan sorular göz önüne alınarak hazırlık, organize etme ve raporlama adımlarına uygun şekilde yapılmıştır (Merriam, 2018). Söz konusu adımlara ilişkin açıklamalar şu şekildedir:

1. *Hazırlık Aşaması:* Bu aşamada katılımcılarla yapılan görüşme söylemleri yazıya dökülmüştür. Görüşülen her bir katılımcıya "K" ile başlayan bir kod verilmiş, bu

sayede katılımcılar K1, K2, K3... şeklinde kodlanmıştır.

2. *Organize Etme Aşaması*: Bu aşamada, araştırmada kullanılan sorular ve araştırma kavramsal boyutu dikkate alınarak bir çalışma çerçevesi oluşturulmuş, söz konusu çerçeve bağlamında verilerin düzenlenip sunulacağı temalar tanımlanmıştır. Kullanılan görüşme soruları ana tema olarak kabul edilmiş, elde edilen veriler ise gruplandırılıp ilgili görüşme sorusu altına işlenmiştir.

3. *Raporlama Aşaması*: Bu aşamada, ana ve alt temalar açık ve anlaşılır biçimde sunulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların sürece ilişkin değerlendirmelerinin daha net anlaşılabilmesi için görüşme sürecindeki ifadelerinden doğrudan alıntı yapılmış, bu sayede geçerlilik ve inandırıcılık sağlanması hedeflenmiştir (Cresswell, 2012). Ayrıca görüşmeler neticesinde elde edilip raporlanan verilerden oluşturulan tema ve çıkarımlar katılımcılarla paylaşarak onaylatılmıştır. Son olarak, katılımcıların münazara faaliyetlerine ilişkin görüşlerini yansıtan temalar, alan yazın çıkarımları dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma bulguları kapsamında; münazaranın bireysel katkıları, münazaranın olumsuz etkileri, eğitimde münazara kullanımı ve münazara yöntem önerileri olmak üzere dört tema oluşturulmuştur. Özellikle ifade edilmelidir ki yapılan tüm görüşmeler katılımcı ve araştırmacı dışında kimsenin olmadığı bir ortamda baş başa yapılmıştır. Bu sayede katılımcıların düşünce beyanı esnasında birbirinden etkilenmelerinin önüne geçilmiştir. Yine sorulan sorulara yönelik herhangi bir yanıt önerisi ya da kısıtlamasında bulunulmamış, tamamen kendi beyanları not edilmiştir. Mülakat sürecinde katılımcıların kendilerine yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar içerisinden önemli noktaların ayrıştırılması ile kodlar elde edilmiş ve elde edilen kodlar söylem sıklıkları dikkate alınarak temalara dönüştürülmüştür.

Katılımcılara yöneltilen “Münazara faaliyeti size ne kattı, bireysel gelişiminizi nasıl etkiledi?” sorusundan elde edilen cevaplardan kısa alıntı örnekleri, bu cevaplar içerisinde koyu punto ile gösterilen kodlar ve söylem sıklığına göre oluşturulan temalar aşağıda yer alan Tablo 9’deki gibidir.

Tablo 9. Münazaranın Bireysel Katkıları

ÖRNEK İFADELER	TEMALAR (SIKLIK)
K2: Münazara bana bir konuda diğerleriyle birlikte hareket edebilmeyi öğretti. Bunun yanında araştırma, öğrenme ve bilgiyi kullanma becerimi kısa sürede çok fazla geliştirerek kendime olan güvenimi arttırdı.	Topluluk önünde konuşabilme (7 kişi)
K8: Münazara süreci beni sosyalleştirdi diyebilirim. Üç yıldır aynı sınıfta olmama rağmen merhabadan öteye geçmediğim kişilerle arkadaş oldum. Bu benim için çok kıymetli. ...Birde özgüvenimi çok artırdı bu etkinlik, topluluk önünde daha rahat hissediyorum artık.	Kendini ifade edebilme (7 kişi)
K9: Ben kendimi bildim bileli kalabalık karşısında rahat edemem , utanıp sıkılırım. Münazara ile bu sorunu tam olarak aşmasam da eskiye göre çok çok iyi durumdayım. ...artık kendimi daha iyi ifade ediyorum.	Bilgi edinme ve araştırma becerisi (5 kişi)
K6: Münazara beni pratik düşünme noktasında çok fazla geliştirdi. İşbirliğinin önemi anlamamı sağladı. Benim gibi düşünmeyi ikna etme süreci bir yarış gibiydi. Çok heyecanlı. ...şunu çok net söyleyebilirim münazara sözle oynanan bir satranç gibi... bilgi önemli ama strateji daha önemli...	Ekip ruhu, takım bilinci (4 kişi)
K4: Topluluk önünde konuşabilmeme , bir hususun her zaman tek doğrudan ibaret olmadığını anlamama büyük katkı sağladı münazara. Fakat benim üzerindeki en büyük etkisi, bana insanları dinlemeyi öğretmesi. Anlamak, yorumlamak ve yanıtlamak için dinlemek gerek...	Özgüven (4 kişi)
	Sosyalleşme (4 kişi)
	Bilgi düzeyi artışına katkı (4 kişi)
	Tahammül (2 kişi)
	Sorumluluk bilinci (2 kişi)
	Dinleme becerisi (1 kişi)

Tablo 9'daki yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara göre, münazaranın farklı bireyler üzerinde farklı olumlu etkiler yarattığı görülmektedir. Bu etkilere baktığımızda; 7 katılımcı münazaranın topluluk önünde konuşabilme ve kendini ifade edebilme becerilerine olumlu katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Yine münazaranın bilgi edinme ve araştırma noktasında olumlu etkileri olduğunu ifade eden katılımcı sayısı 5'tir. 4 katılımcı ekip ruhu ve takım bilinçlerinin geliştirdiğini ifade etmiş, benzer şekilde 4 katılımcı münazaranın özgüvenlerini artırdığını vurgulamıştır. Münazaranın sosyalleşmeleri üzerinde katkısı olduğunu ifade eden 4 katılımcı, yine farklı konulara ilişkin bilgi düzeylerini olumlu etkilediğini ifade eden 4 katılımcı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra tahammül düzeyini arttırdığını ifade eden 2 kişi, zamanı kullanabilme becerisini artırdığını ifade eden 2 kişi, sorumluluk bilinci yarattığını ifade eden 2 kişi, dinleme becerisini artırdığını ifade eden 1 kişi bulunmaktadır. Elde edilen bu veriler nitel araştırma kapsamında cevabı aranan 1. araştırma sorusunun (Münazaranın birey üzerindeki olumlu etkileri nelerdir?) cevabı niteliğindedir.

Katılımcılara sorulan "Münazara faaliyetinin sizce olumsuz etkileri nelerdir?" sorusuna verilerin cevaplardan kısa alıntı örnekleri, bu cevaplar içerisinde koyu punto ile gösterilen kodlar ve söylem sıklığına göre oluşturulan temalar aşağıdaki Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Münazaranın Olumsuz Etkileri

ÖRNEK İFADELER	TEMALAR (SIKLIK)
K6: Münazaranın olumsuz bir yanı olduğunu düşünmüyorum ama söylemek zorunda olsam sürecin üzerinde yarattığı gerginlik derdim...	
K1: Faaliyetlerin özellikle ilk haftalarında gece uykumu kaçırarak kadar heyecan hissettim. Bir anda bu faaliyete dâhil olmam beni ilk zamanlar psikolojik olarak çok yordu . Sonradan "iyi ki" desem de ilk başlarda "eyvah" demişliğim vardır...	
K4: Mantığı itibarıyla münazara zıt fikirlerin karşılaşması demek. Kimi zaman kişiler kendilerini düşüncelerinin önüne çıkardı ve fikir yerine kendilerini yarıştırdı. Bu durum bazılarıyla olan ilişkiye zarar verdi .	Psikolojik gerginlik/stres (3 kişi)
K10: Aynı takımda olmadığım yakın arkadaşlarımla bile farklı düşündüğüm ve düşüncemi savunduğum için sorunlar yaşadım . Öyle ki bazılarıyla hala konuşmuyoruz. Bir de kaybettiğimiz zaman çok üzülüyoruz bu olumsuz bir şey mi bilemedim...	İlişkiye zarar (2 kişi)

Münazaranın olumsuz etkilerini içeren Tablo 10'daki katılımcılardan alınan yanıtlar incelendiğinde 6 katılımcının münazaranın herhangi bir olumsuzluğuna dair değerlendirmede bulunmadığı görülmüştür. Olumsuz değerlendirmeleri olan katılımcıların 3'ü münazara faaliyetleri sürecinde psikolojik gerginlik/stres yaşadıklarını, 2'si ise münazara faaliyetleri esnasında arkadaşlarıyla yaşadıkları gerginlik dolayısıyla ilişkilerinin zarar gördüğünü ifade etmiştir. Elde edilen bu veriler nitel araştırma kapsamında cevabı aranan 2. araştırma sorusunun (Münazaranın birey üzerinde olumsuz bir etkisi var mıdır?) cevabı niteliğinde olmuştur.

Katılımcılara sorulan üçüncü soru "Münazara faaliyeti sizce bir eğitim metodu olarak kullanılmalı mıdır?" şeklindedir. Alınan cevaplardan kısa alıntı örnekleri, bu cevaplar içerisinde koyu punto ile gösterilen kodlar ve söylem sıklığına göre oluşturulan temalar aşağıda yer alan Tablo 11'deki gibidir.

Tablo 11. Eğitimde Münazaranın Kullanımı

ÖRNEK İFADELER	TEMALAR (SIKLIK)
K9: Bence kesinlikle gereklidir. Çünkü konuşmak insan için her şeyden önemli... buna olanak sağlayan her yöntem eğitime entegre edilmeli. Özellikle topluluk önünde konuşma olanağı her zaman bulunamamakta ve toplum olarak bu yönümüz hep eksik kalmakta. Münazaranın eğitime dâhil edilmesinin buna çözüm olacaktır diye düşünüyorum.	
K8: Kesinlikle evet. Çünkü aile nedeniyle baskılanmış, içine kapanmış, konuşmayan çok fazla arkadaşım var çevremde. Onlardan biri de aynı takımda olduğum bir arkadaşım. Ben ondaki değişime yakından şahit oldum. Keşke buna benzer etkinliklerin sayısı daha da artsa eğitimde.	
K2: Bence kullanılmalı fakat münazara dersi diye bir ders yerine bütün derslerin münazara tarzında işlenmesi daha faydalı olur diye düşünüyorum. Öğrencinin derse aktif katılımını sağlaması, sorumluluk hissi yaratması ve sistemin bir parçası olmaya zorlaması çok kıymetli...	Evet kullanılmalı (10 Kişi) Hayır kullanılmamalı: -
K3: Kesinlikle kullanılmalı. Bu model öğrencilerin öğrenme, araştırma, kendini geliştirme ve sosyalleşmeleri üzerinde kesinlikle etkili.	

Tablo 11'deki eğitimde münazaranın kullanımına ilişkin katılımcılardan alınan yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların tümünün (10 katılımcı) münazaranın eğitime entegre edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiği görülmektedir. Katılımcıların tümünün birbirinden habersiz şekilde aynı düşüncede olması oldukça önemlidir. Elde edilen bu veriler nitel araştırma kapsamında cevabı aranan 3. araştırma sorusunun (Münazara etkinliğine eğitim müfredatlarında yer verilmeli midir?) cevabı niteliğindedir.

Son olarak katılımcıların önerilerine dair bilgiler elde etmek için "Münazara faaliyetlerini daha nitelikli hale getirmek için önerileriniz nelerdir?" sorusu yöneltmiştir. Elde edilen cevaplardan kısa alıntı örnekleri ve söylem sıklığına göre oluşturulan temalar aşağıda yer alan Tablo 12'deki gibidir.

Tablo 12. Münazara Yöntem Önerileri

ÖRNEK İFADELER	TEMALAR (SIKLIK)
K10: Münazara etkinliği için ortam çok önemli. Tarafların birbirlerini göremediği, göz teması kuramadıkları bir ortamda etkili bir münazaranın verimli şekilde yapılamadığını düşünüyorum. Çünkü iletişim yalnızca sözle değil aynı zamanda beden ve bakışla da gerçekleştirilen bir eylemdir.	
K9: Takımların sayılarının 5'i geçmemesi ve her bir katılımcının kendisini ifade etmek için kullanacağı asgari süreler olmalı diye düşünüyorum. Bunun yanı sıra seçilen konuların alanımızla uyumlu hale getirilmesi ders başarımızı da olumlu etkiler bence.	Puanlama (4 kişi) Ortam (3 kişi) Takım sayıları (3 kişi) Zaman (2 kişi) Konu seçimi (2 kişi)
K3: Münazara etkinliğinde tarafların puanlanması çok önemli bence. Puanlamanın adil/şeffaf bir şekilde yapılması gerekir aksi halde sürece dair tüm motivasyonumuz yok olmakta.	
K6: Puanlama çok önemli. Adil bir puanlama sistemi kurulmadan başarılı bir münazara faaliyeti yapılamaz. Değerlendiricilerin katılımcılarla olan ilişkisi puanlara yansiyabilmekte... bunun önüne geçilmeli. Bence değerlendirenler r-tarafsız kişilerden oluşmalı.	

Münazara etkinliğine ilişkin önerileri içeren Tablo 12'den katılımcıların en fazla puanlama sürecine ilişkin öneride buldukları görülmektedir. Bu bağlamda 4 katılımcı münazara ekibinin performansını puanlamanın adil, şeffaf ve belli standartta gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Münazara ortamı ve takım sayıları ile ilgili öneride bulunan katılımcı sayıları 3'tür. Yine katılımcılardan 2'si zaman ile ilgili öneride bulunurken, 2 katılımcı da seçilen konuların öğrencilerin eğitim alanlarıyla ilişkili olması gerekliliğini önermiştir. Elde edilen bu veriler nitel araştırma kapsamında cevabı aranan 4. araştırma sorusunun (Münazara etkinliğini deneyimleyen katılımcılar gözünden sürece ilişkin öneriler nelerdir?) cevabı niteliğindedir.

Sonuç

Bu çalışma belirli bir konunun olumlu veya olumsuz yönleriyle tartışılması ve sahip olunan düşüncenin etkili bir şekilde savunulmasını ifade eden münazara konusunu ele almış ve münazara etkinliğinin birey üzerindeki etkilerini farklı değişkenlerle belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada münazara etkinliğinin birey üzerindeki etkisi kontrol odaklılık, psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, risk alma, başarı ihtiyacı, benlik saygısı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven değişkenleriyle belirlenmeye çalışılmıştır. 10 haftalık münazara etkinliğinde kontrol (20 birey), deney (20 birey) ve izleyici (20 birey) gruplarında bulunan 60 bireyden oluşan bir örnekleme çalışma yürütülmüş ve yazına ve sahaya katkı sağlayıcı aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

Elde edilen bulgulardan birisi münazara etkinliği öncesi ve sonrası kontrol grubunda öz-yeterlilik dışında dikkate alınan değişkenler açısından anlamlı düzeyde farklılığın olmamasıdır. Bu bulgu, çalışmada beklenen sonuçlardan birisidir. Zira münazara etkinliği esnasında kontrol grubunda yer alan bireyler bu etkinliğe katılmamış ve izleyici olarak bile yer almamaları sağlanmıştır. Öte yandan beklentilerin aksine öz-yeterlilik değişkeninde anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiş ve bu etkinin orta düzeyde olduğu görülmüştür. Bu durum öz-yeterlilik düzeyinde münazara dışında farklı değişkenlerin etkisi olduğunun göstergesi olabilir. Zira öz-yeterliliği cinsiyet, ailenin ekonomik durumu ve öğrencinin algıladığı sağlık durumu gibi değişkenlerin yanında (Yardımcı ve Başbakkal, 2011), dindarlık düzeyi ve toplumsal değerler de etkileyebilmektedir (Kartopu, 2016). Bu nedenle, 10 haftalık süreçte kontrol grubundaki katılımcıların öz-yeterliliğini artıracak araştırmacıların kontrolü dışındaki faktörlerin bu farklılığı ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

Elde edilen bir diğer bulgu, deney grubunda çalışmada kullanılan değişkenlerin bazılarında münazara öncesi ve sonrası anlamlı farklılıklar gözlenirken bazılarında anlamlı farklılıkların olmamasıdır. Çalışmada münazara etkinliği öncesi ve sonrasında bireylerin kontrol odaklılık, risk alma ve benlik saygısı düzeylerinde anlamlı farklılıklar belirlenmemiştir. Dolayısıyla münazara etkinliği, bireylerin kontrol odaklı olması hariç risk alma düzeylerinde ve benlik saygılarında kısmen artışa yol açmış, ancak bu artış anlamlı bir farklılık ortaya çıkaracak düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu durumun sebebi ön test bulgularında bireylerin bu değişkenler özelinde düzeylerinin yüksek olmasından kaynaklanabilir. Örneğin ön test bulguları benlik saygısında (3,7100) "Katılıyorum" seçeneğine yakın bir ortalamaya sahiptir. Dolayısıyla da münazara öncesinde zaten bireylerin benlik saygısı ve öz-güven düzeyleri yüksektir.

Çalışmada münazara etkinliği öncesi ve sonrasında psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, başarı ihtiyacı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven değişkenlerinde anlamlı düzeyde farklılık belirlenmiştir. Farklılığa ilişkin etki düzeylerinden başarı ihtiyacı ve öz-güven değişkenleri için orta; psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, iyimserlik ve psikolojik iyi oluş değişkenleri için ise yüksek düzeylerde etkilerin olduğu gözlenmiştir. Bu fark münazaranın bu değişkenlerin düzeylerinde artış ortaya çıkardığı yönünde gerçekleşmiştir. Münazara etkinliği öncesine nazaran etkinlik sonrası, bireylerin psikolojik dayanıklılık, öz-yeterlilik, başarı ihtiyacı, iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve öz-güven ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla 10 hafta boyunca kendisine verilen konuyu farklı kaynaklardan araştıran, kendisine verilen sürede açıklayan ve karşı tarafı ikna etmeye çalışan bireylerin münazara etkinliği öncesine göre kendilerini psikolojik olarak daha dayanıklı, sağlıklı ve mutlu, başarı elde etme çabası

yüksek, belirli bir konuda kendine güvenen ve daha yeterli ve geleceğe yönelik daha iyimser olduklarını belirttikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu literatürdeki Brem ve arkadaşlarının (2001), Karatay ve Demirel (2020)'in, Carinanos-Ayala ve arkadaşlarının (2021), McAvoy ve McAvoy (2021)'in, Baso (2016)'nın, Scott (2008)'un ve Oktaysoy ve Kerse (2023)'nin bulgularıyla örtüşmektedir.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu, münazara etkinliğinin ele alınan değişkenler özelinde izleyici grubunda psikolojik dayanıklılık dışında etkisinin olmadığı yönündedir. Bu bulgu çalışmada beklentilerin kısmen aksine gerçekleşmiştir. Zira çalışmada münazara etkinliğine katılım sağlanmasa da etkinlik esnasında aynı ortamda bulunan ve münazara etkinliğini gerçekleştiren bireyleri performans olarak değerlendiren, dolayısıyla da aktif olmasa da pasif olarak katılım sağlayan bireylerde de çalışmada kullanılan değişkenler özelinde değişim olacağı beklenmekteydi. Beklentiler tümüyle sağlanmamış olsa da izleyici grubun psikolojik dayanıklılık düzeyi münazara etkinliği öncesine göre artış göstermiştir. Bu artışa ilişkin etki büyüklüğü ise orta düzeyde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla doğrudan aktif katılım olmasa da münazara, izleyenlerin psikolojik olarak dayanıklılık düzeylerini (pasif katılım) güçlendirmiştir. Dolayısıyla da münazara etkinliğine pasif katılımı da olumlu sonuçlar elde edilebileceği tespit edilmiştir.

Yukarıda elde edilen bulguların, nitel çalışma bulgularıyla da desteklendiği belirlenmiştir. Zira görüşme formuyla elde edilen bulgularda katılımcılar münazara etkinliğinin topluluk önünde konuşabilme ve kendini ifade edebilme becerilerini geliştirdiğini, bilgi edinmeye ve araştırmaya sevk ettiğini, ekip ruhunu aşıladığını, özgüvenlerini artırdığını, sosyalleşmelerini sağladığını, tahammül etme ve zamanı kullanabilme düzeylerini artırdığını ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra dikkat çekici bir biçimde katılımcıların tamamı münazarayı eğitim programlarına girmesi gereken, yüksek nitelikli bir eğitim uygulaması olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla araştırmanın nicel kısmında elde edilen bulgular ile nitel kısımdan elde edilen bulguların önemli ölçüde örtüşmesi, araştırmanın anlamlılığını arttırması bakımından son derece önemlidir.

Çalışmada söz konusu olan bazı kısıtları belirtmekte ve elde edilen bulguları bu kısıtlar çerçevesinde dikkate almakta fayda vardır. Çalışmanın birinci kısıtı münazaraya dahil edilen deney grubunun ele alınan bazı değişkenler özelindeki düzeylerinin münazara etkinliği öncesinde yüksek olmasıdır. Örneğin münazara öncesinde deney grubunun öz-güveni yüksek denilebilecek (ort.= 3,81) bir düzeydedir. Bulgularda öz-güvende münazara etkinliği öncesi ve sonrasında anlamlı düzeyde farklılık görülmemesinin nedeninin bu olduğu tahmin edilmektedir. Zira nitel kısımda bazı katılımcılar münazara etkinliğinin öz-güvenlerini artırdığını belirtse de nicel bulgularda anlamlı farklılık görülebilmesinin nedeninin bu durum olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmada öz-güven düzeyi düşük bireylerin deney grubuna dâhil edilmesiyle münazaranın bu değişkenler özelinde bireyler etkisi daha net görülebilecektir. Bunun yanında nitel araştırmada katılımcılara sürece ilişkin önerileri sorulmuş ve bazı belirgin dönütler alınmıştır. Bundan sonra yapılacak çalışmaların, bu önerileri dikkate alarak gerçekleştirilmesinin faaliyetlerin etkinliği noktasında önemli olacağı öngörülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>*Bu makale yürütücülüğünü Gökhan KERSE'nin yaptığı, Kafkas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen proje (Proje No: 2023-SB-01) verilerinden elde edilmiştir.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>*(Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 23.09.2022 Tarih, 37 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Kafkas Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi
Yazar Katkıları	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (% 60), 2. Yazar (%40)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)</p> <p>Veri Analizi: 1. Yazar (%80), 2. Yazar (%20)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%70), 2. Yazar (%30)</p>
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article was obtained from the data of the project (Project No: 2023-SB-01) supported by Kafkas University Scientific Research Projects Unit, led by Gökhan KERSE.</p> <p><i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p> <p>* (Kafkas University Rectorate, Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board was taken with the decision dated 23.09.2022, numbered 37 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	Kafkas University Scientific Research Projects Unit
Author Contributions	<p>Design of Study: 1. Author (%60), 2. Author (%40)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%80), 2. Author (%20)</p> <p>Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%70), 2. Author (%30)</p>

Kaynakça | References

- Akın, A. (2007). Öz-Güven Ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 167-176. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/16642>
- Baki, A. & Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Electronic Journal of Social Sciences*, 11(42), 1-21. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/70397>.
- Bandura, A. (1994). "Self efficacy". Encyclopedia of Human Behavior In V. S. Ramachandran (Ed.), Newyork Academic Press, 4, 71-81.
- Bandura, A. (2000). Exercise of human agency through collective efficacy. *Current directions in psychological science*, 9(3), 75-78. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00064>
- Bandura, A. (2012). On the functional properties of perceived self-efficacy revisited. *Journal of Management*, 38(9), 12. <https://doi.org/10.1177/0149206311410606>
- Barker RL. (1999). *The social work dictionary*, 4th ed. Washington, DC, NASW Press, 411,455.
- Baron, R. A. & Byrne, D. (2000). *Social psychology*. Massachusetts.
- Baso, F. A. (2016). The implementation of debate technique to improve students' ability in speaking. *Exposure*, 5(2), 154-173. <https://doi.org/10.26618/ejpbj.v5i2.845>
- Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Bingöl, D. (2010). *İnsan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Bonanno G.A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59 (1), 20-28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
- Bozok, M. (2018). Türkiye'de ataerkillik, kapitalizm ve erkeklik ilişkilerinde biçimlenen babalık. *Fe Dergi*, 10(2), 31-42.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Oxford, England: Aldine. <https://doi.org/10.1037/t10756-000>
- Brem, S. K., Russell, J. & Weems, L. (2001). Science on the Web: Student evaluations of scientific arguments. *Discourse Processes*, 32(2-3), 191-213.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri* (Çev: İ. D. E. Sarıoğlu). İstanbul: Kaknüs.
- Büyükoztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carinanos-Ayala, S., Arrue, M., Zarandona, J. & Labaka, A. (2021). The use of structured debate as a teaching strategy among undergraduate nursing students: A systematic review. *Nurse Education Today*, 98, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.104766>
- Chen, X., Wang, L., Zhai, X. & Li, Y. (2022). Exploring the effects of argument map-supported online group debate activities on college students' critical thinking. *Frontiers in Psychology*, 13, 856462. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.856462>

Christensen, L., Johnson, B. & Turner, L. (2015). *Research methods design and analysis*. (A. Aypay, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.

Cresswell, J. (2012). *Educational research*. Boston: Pearson.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Çabuk, B. & Yeni, E. (2016). Okul öncesi eğitimde yeni bir teknik: Münazara. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2439-2456. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/309287>

Çalışkan, H., & Uzunkol, E. (2018). Ergenlerde iyimserlik-kötümserlik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 6(2), 78-95. <https://jhwbjournal.com/uploads/files/9d6c9ce99e81c89081b73ef359d580ac.pdf>

Çuhadaroğlu F. (1986). *Adölesanlarda benlik saygısı*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, H.Ü. Tıp Fakültesi, Ankara.

Dağ, İ. (1991). Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)'nin üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(26), 10-16. <https://toad.halileksi.net/wp-content/uploads/2022/07/rotterin-ic-dis-kontrol-odagi-olcegi-ridkoo-toad.pdf>

Demircioğlu A. (2014). A comparison of the views of Ibn Khaldun and Montesquieu in terms of the effect of climatic conditions on human life. *The Anthropologist*, 17(3), 725-733. <https://doi.org/10.1080/09720073.2014.11891486>

Dewett, T. (2004). Employee creativity and the role of risk. *European Journal of Innovation Management*, 7 (4), pp. 257-266 <https://doi.org/10.1108/14601060410565010>

Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., Oishi, S. & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97(2), 143-156. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9493-y>

Donald, M.G. (2003). *Handbook of self and identity*. Guilford Press.

Duschl, R. A. & Osborne, J. (2002). Supporting and promoting argumentation discourse in science education. *Studies in Science Education*, 38, 39-72.

Dücan, E. (2016). Türkiye'de iç göçün sosyo-ekonomik nedenlerinin bölgesel analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 167-183.

Dweck, C. S. (2008). Can personality be changed? The role of beliefs in personality and change. *Current Directions in Psychological Science*, 17(6), 391-394. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2008.00612.x>

Erdem, H. (2014). Algılanan örgütsel destek ve kontrol odağının stresle başa çıkma yöntemleri üzerine etkileri: Psikolojik sermayenin bu süreçteki rolü ve bir alan araştırması, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İnönü Üniversitesi, Malatya. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/5687/Tez%20Dosyas%C4%B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Erdoğan, E. (2022). Okul müdürlerinin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile Mintzberg'in yönetici rolleri arasındaki ilişki. *Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.62638>

Erduran, S., Ardac, D., & Yakmaci-Guzel, B. (2006). Learning to teach argumentation: Case studies of pre-service secondary science teachers. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 2(2), 1-14. <https://doi.org/10.12973/ejmste/75442>

Eriş, Y. (2013). Ergenlerin benlik saygısı ve sosyal kaygı düzeyleri arasındaki ilişki ve kişisel değişkenlerin etkileri. (*Yayımlanmamış yayımlanmış yüksek lisans tezi*). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4726>

Erkocaoğlu, E. (2009). Kurumsal girişimcilik ile örgüt yapısı arasındaki ilişki. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 203-214. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/50506>

Feltz, D. L. (1988). Self-confidence and sports performance. *Exercise and Sport Sciences Reviews*, 16(1), 423-458.

Freeley, A. & Steinberg, D. (2013). *Argumentation and debate*. Boston: Cengage Learning.

French, S. (1980). Updating of belief in the light of someone else's opinion. *Journal of the Royal Statistical Society*. 143(1), 43-48. <https://doi.org/10.2307/2981768>

Galvin, B. M., Randel, A. E., Collins, B. J., & Johnson, R. E. (2018). Changing the focus of locus of control: A targeted review of the locus of control literature and agenda for future research. *The Job Annual Review*, 820-833. <https://doi.org/10.1002/job.2275>

George, D. & Mallery, P. (2016). *IBM SPSS statistics 23 step by step: A simple guide and reference*. Routledge.

Gibson, J. L., Ivancevich, J. M. & Donnelly, J. H. (Jr) & Konopaske, R. (2012). *Organizations, behavior, structure, processes* (Fourteenth Edition), United States: McGraw-Hill Companies.

Goleman, D. (2009). *Duygusal zekâ*. Varlık Yayınları, İstanbul.

Goodwin, J. (2003). Students' perspectives on debate exercises in content area classes. *Communication Education*, 52(2), 157-163. <https://doi.org/10.1080/03634520302466>

Gutok, G. L. (2001). *Eğitimin felsefî ve ideolojik temelleri*. (Çev.: N. Kale). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Güngör, S., & Taşdan, M. (2016). Okul müdürlerinin perspektifinden ilköğretim okullarında iletişim engelleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1). <https://doi.org/10.17860/efd.96013>

Harris, P. & Middleton, W. (1994). The illusion of control and optimism about health: On being less at risk but no more in control than others. *British Journal of Social Psychology*, 33, 369-386. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01035.x>

Hoffi-Hofstetter, H., & Mannheim, B. (1999). Managers' coping resources, perceived organizational patterns, and responses during organizational recovery from decline. *Journal of Organizational Behavior*, 20(5), 665-685. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1379\(199909\)20:5<665::AID-JOB920>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199909)20:5<665::AID-JOB920>3.0.CO;2-V)

Huta, V. & Waterman, A. S. (2014). Eudaimonia and its distinction from hedonia: Developing a classification and terminology for understanding conceptual and operational definitions. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 15(6), 1425-1456. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9485-0>

- Karatay, H. & Demirel, A. (2020). Münazara etkinliklerinin Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma kaygısına etkisi. İçinde İ. Kalenderoğlu ve P. Kanık Uysal (Ed.), *Türkçe Eğitime Adanan Bir Ömür Dr. Asiye Duman'a Armağan*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kartopu, S. (2019). Öz yeterlilik algısında dindarlık eğiliminin rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 9(50), 73-92. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3550>
- Kaygın, E., Kerse, G. & Yılmaz, T. (2017). Kamu çalışanlarında örgütsel bağlılık ve presenteeism arasındaki ilişki: Kars il örneği. *Ombudsman Akademik*, 6, 181-204. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/500118>.
- Kennedy, R. (2009). The power of in-class debates. *Active Learning in Higher Education*, 10(3), 225-236. <https://doi.org/10.1177/1469787409343186>
- Keyinci, C. (2017). Aristoteles'in Solon'u: mutluluk ve akıbeti üzerine. *DTCF Dergisi* 57(82), 1463-1473. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001572
- Koh, H. C. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics: A study of Hong Kong MBA students. *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), 12- 25. <https://doi.org/10.1108/02683949610113566>
- Kugle C.L., Clements R.O. & Powell P.M., (1983). Level and stability of self-esteem in relation to academic behavior of second graders. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1). <https://doi.org/10.1037//0022-3514.44.1.201>
- Kuhn, D. (1992). Thinking as argument. *Harvard Educational Review*, 62(2), 155-179. <https://doi.org/10.17763/haer.62.2.9r424r0113t67011>
- Kuzgun, Y. (2000). Eğitimde kendini gerçekleştirme. *Sınıfta Demokrasi (Ed: Ali Şimşek)*, 1-25. Ankara: Eğitim-Sen Yayınları.
- Küçükahmet, L. (2000). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Laughy, D. (2010). *Medya çalışmaları: Teoriler ve yaklaşımlar*. Çev: Ali Toprak, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Lee, H.-W. (2013). Locus of control, socialization, and organizational identification. *Management Decision*, 51(5), 1047-1055. <https://doi.org/10.1108/MD-11-2012-0814>
- Loosemore, M. & Lam, A. S.Y. (2004). The locus of control: A determinant of opportunistic behaviour in construction health and safety. *Construction Management and Economics*, 22(4), 385-394. <https://doi.org/10.1080/0144619042000239997>
- McAvoy, P. & McAvoy, G. E. (2021). Can debate and deliberation reduce partisan divisions? Evidence from a study of high school students. *Peabody Journal of Education*, 96(3), 275-284. <https://doi.org/10.1080/0161956X.2021.1942706>
- McClelland, D. C. (1985). *Human motivation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mckay M. & Fanning P. (2017). *Özgüven* (11. Baskı), (Çev. F.G. Atay), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- McLuhan, M. (2001). *Global köy*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Murray, H. A. (1938). *Explorations in personality*. New York: Oxford University Press.
- Ng, T. W., Sorensen, K. L. & Eby, L. T. (2006). Locus of control at work: A meta-analysis. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(8), 1057-1087. <https://doi.org/10.1002/job.416>
- Oğuzkan, F. (1989). *Demokrasi eğitiminde öneriler: Demokrasi için eğitim*. Ankara: TED Yayınları.
- Ohlsson, S. (1996). Learning to do and learning to understand: A lesson and a challenge for cognitive modeling. *Learning in Humans and Machines towards an Interdisciplinary Learning Science*, 37-62. <https://shs.hal.science/hal-00699807/>
- Oktaşoy, O. & Kerse, G. (2023). *Münazara etkinliğinin bireyin mental iyi oluş düzeyine etkisi*. H. Seferli (Ed.), 1st International Silk Road Conference Proceedings Book, Nakhchivan State University (Azerbaijan), ss. 864-874.
- Ören, K. & Biçkes, M. (2011). Effects of personality traits on entrepreneurship potential: A study on higher education students in Nevşehir. *The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 16(3), 67-86. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/194454>
- Özden, Y. (1999). *Öğrenme ve öğretme* (3. baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Pajares, F. (2002). Overview of social cognitive theory and of self-efficacy. *Prieiga Per Internetą*: <http://www.emory.edu/EDUCATION/mfp/eff>.
- Pakaluk, M. (2005). *Aristotle's Nicomachean ethics an introduction*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511802041>
- Parvizi, G., & Özabacı, N. (2022). Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumlarının yordayıcısı olarak bilişsel esnekliğin rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(1), 65-81. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1956920>
- Prescott, R. E. (2012). *Applying prospect theory to moral decision-making: The heuristic biases of moral decision-making under risk* (Doctoral dissertation, Walden University). <https://www.proquest.com/docview/1020574046?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&sourcetype=Dissertations%20&%20Theses>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400876136>
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement, *Psychological Monographs*, 80 (1): 1-28. <https://psycnet.apa.org/record/2011-19211-001>
- Ryff, C. D. & Keyes, C. L. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Ryff, C. D. & Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological inquiry*, 9(1), 1-28. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0901_1
- Santrock, J. W. (2006). *Life-span development psychology*. New York: McGraw Hill Companies.

Sarıçam, H. & Güven, M. (2012). Özgüven ve dini tutum. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* (5):7. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS244>

Scheier, M. F. & Carver, C. S. (1985). Optimism, coping and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4(3), 219. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.4.3.219>

Schwartz, CE, Coulthard-Morris, L., Zeng, Q. & Retzlaff, P. (1996). Multipl skleorisli kişilerde öz yeterliliğin ölçülmesi: Bir doğrulama çalışması. *Fiziksel tıp ve rehabilitasyon arşivleri*, 77 (4), 394-398. [https://doi.org/10.1016/S0003-9993\(96\)90091-X](https://doi.org/10.1016/S0003-9993(96)90091-X)

Scott, S. (2008). Perceptions of students' learning critical thinking through debate in a technology classroom: A case study. *The Journal of Technology Studies*, 34(1), 39-44.

Seligman, M. E. (2000). Optimism, pessimism, and mortality. *Mayo Clinic Proceedings*, 75(2), 133-134. [https://doi.org/10.1016/S0025-6196\(11\)64182-7](https://doi.org/10.1016/S0025-6196(11)64182-7)

Silverman, D. (2016). *Qualitative research*. Sage Publication.

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>

Stewart M, Reid G. & Mangham C. (1997). Fostering children's resilience. *Journal of Pediatric Nursing*, 12 (1): 21-31. [https://doi.org/10.1016/S0882-5963\(97\)80018-8](https://doi.org/10.1016/S0882-5963(97)80018-8)

Şahin, H. (2005). Öfke ve öfke denetiminin kuramsal temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 1-22.

Şeşen, H. (2010). Öncülleri ve sonuçları ile örgüt içi girişimcilik: Türk Savunma Sanayinde bir araştırma, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Kara Harp Okulu Üniversitesi, İstanbul. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/744401>

Şimşek, A. & Eroğlu, Ö. (2013). *Davranış bilimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Tanç, A. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının iş tatmini üzerinde kontrol odağı etkisini tespit etmeye yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 69, 83-98. <https://doi.org/10.25095/mufad.396661>

Tekin, B. & Deniz, B. (2019). Muhasebe meslek mensuplarının iş stresi, iş performansı ve iş tatmini düzeyleri üzerinde kontrol odağı etkili bir faktör mü?. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 84, 65-94. <https://doi.org/10.25095/mufad.625730>

Tezel Şahin, F. & Cevher, F. N. (2007). *Türk toplumunda aile-çocuk ilişkilerine genel bir bakış*. ICANAS 38 (38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara

TDK (2023). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>

Terzi, G. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), 1-11. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/200202>

Uçar, Z. (2016). Örgütsel (işgören) sessizlik olgusunun kişisel ve demografik özellikler bağlamında araştırılması: Nitel bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 17, 311-342. <https://doi.org/10.24988/deuibf.2016311511>

Van Breda, A. D. (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social Work*, 54(1), 1-18. <https://doi.org/10.15270/54-1-611>

Wagnild G. M. & Young H. M. (1993). Development and psychometric evaluation of resilience scale. *Journal of Nursing Measurement*, 1(2), 165-178. https://www.academia.edu/6675361/Development_and_Psychometric_Evaluation_of_the_Resilience_Scale

Wilson, D. B. (2023). Practical meta-analysis effect size calculator. Version date: 2023.11.27. <https://www.campbellcollaboration.org/escalc/d-means-sds.php>

Yardımcı, F. & Başbakkal, Z. (2011). İlköğretim öğrencilerinin öz-yeterlik düzeylerinin ve etkileyen değişkenlerin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 27(2), 19-33.

Yeşilay, A. (1996). Genelleştirilmiş öz yetki beklentisi. <http://userpage.fu-berlin.de/~health/turk.htm>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, K., Özdemir A. & Saygılı M. (2016). Risk alma eğilimi ve başarıma ihtiyacının girişimcilik potansiyeline etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 4(2), 121-121. <https://doi.org/10.22139/jobs.287249>

Yıldırım, S. (2007). *Motivasyon ve çalışma yaşamında motivasyonun önemi*. (Yüksek Lisans Projesi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yörükoğlu, A. (2000). *Gençlik çağı/ ruh sağlığı ve ruhsal sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Yusop, F. D. & Sumari, M. (2015). Pre-service teachers' learning styles and preferences towards instructional technology activities and collaborative works. *Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET*, 14(2), 116-129. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1057360.pdf>

2024, 13 (3), 1537-1551 | Research Article

The Place of Digital Marketing and Digital Media in the New Economy

Hülya Cagiran Kendirli¹

Abstract

Digital marketing is the whole of marketing activities carried out by businesses using digital channels to reach target audiences, increase brand awareness and increase sales. Recently, artificial intelligence and machine learning, and reaching people via the internet, have gained popularity in this field. Digitalization has reached high levels, especially with people forced to stay in their homes during the Covid 19 pandemic. During the pandemic process, digital media and digital marketing have come to the fore tremendously, and the market values of companies operating in this context have increased tremendously. This increase has brought with it new initiatives in this field. In this study, the situation of digital media in Türkiye within the scope of digital marketing is discussed. According to the data obtained, companies that can express themselves in the digital environment have achieved significant success in Türkiye, as in the rest of the world. Even in the journalism industry, systems that can find and promote themselves in the digital environment, instead of traditional news portals, have come to the fore more than traditional reporters. Digital media applications are visited much more than traditional media applications. According to the results obtained, the digital market in Türkiye has become the fastest growing market in Europe with a rate of 53.9% from 2022 to 2023. Türkiye was followed by Hungary and Ukraine. In terms of economic size, the digital market size across Europe has reached 96.9 Billion Euros. The size of this market in Türkiye has increased accordingly. Media investments in Türkiye reached 140.69 Billion TL in 2023, an increase of 120% compared to the previous year. In other words, it reached approximately 5 Billion US Dollars. If we look at the details of the data, total digital media investments reached 2.04 Billion TL, an increase of 14% compared to the previous year.

Keywords: New Economy, Digital Marketing, Digital Media, Place of Digital Marketing, Place of Digital Media

Cagiran Kendirli, Hülya (2024). The Place of Digital Marketing and Digital Media in the New Economy, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1537-1551.
<https://doi.org/10.15013/itobiad.1510072>

Date of Submission	05.07.2024
Date of Acceptance	21.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asist Prof. Dr. Hitit University, FEAS, Department of Business, Corum, Türkiye,
hulyacagirqankendirli@hitit.edu.tr, 0000-0002-1526-0337

Yeni Ekonomide Dijital Pazarlamanın Yeri ve Dijital Medya

Hülya Çağırın Kendirli¹

Öz

Dijital pazarlama, işletmelerin hedef kitlelere ulaşmak, marka bilinirliğini artırmak ve satışlarını yükseltmek için dijital kanalları kullanarak gerçekleştirdikleri pazarlama faaliyetlerinin bütünüdür. Bu alanda son zamanlarda özellikle yapay zekâ ve makine öğrenmesi ve internet üzerinden insanlara ulaşmak popülerlik kazanmıştır. Özellikle Covid 19 pandemi sürecinde evlerine kapanmak zorunda kalan insanlarla birlikte dijitalleşme üst seviyelere ulaşmıştır. Pandemi sürecinde dijital medya ve dijital pazarlama olağanüstü şekilde ön plana çıkmışlar ve bu kapsamda faaliyet gösteren firmaların piyasa değerleri olağanüstü artmıştır. Bu artış beraberinde bu alanda yeni girişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, dijital pazarlama kapsamında dijital medyanın Türkiye'deki durumu tartışılmıştır. Elde edilen verilere göre, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de dünyada olduğu gibi, kendisini dijital ortamdan ifade edebilen firmalar önemli başarılar kazanmışlardır. Habercilik sektöründe dahi geleneksel haber portallarının yerine, kendisine dijital ortamda yer bulabilen ve tanıtılabilen sistemler, geleneksel habercilerden daha ön plana çıkmışlardır. Dijital medya uygulamaları, geleneksel medya uygulamalarından çok daha fazla ziyaret edilmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre 2022 yılından 2023 yılına Türkiye'de dijital Pazar %53,9 oranı ile Avrupa'da en fazla büyüyen pazar konumuna gelmiştir. Türkiye'yi Macaristan ve Ukrayna izlemiştir. Ekonomik Büyüklük olarak ise Avrupa genelinde dijital Pazar büyüklüğü 96,9 Milyar Euro'ya ulaşmıştır. Türkiye'deki bu pazar büyüklüğü ise buna paralel olarak artmıştır. Türkiye'de 2023 yılında önceki yıla göre medya yatırımları ise %120'lik bir artışla 140,69 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Bir başka ifade ile yaklaşık 5 Milyar Amerikan Doları seviyesine ulaşmıştır. Verilerin detayına bakılacak olursa toplamda dijital medya yatırımları ise önceki yıla göre %14 artışla 2,04 Milyar TL'ye ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Ekonomi, Dijital Pazarlama, Dijital Medya, Dijital Pazarlamanın Yeri, Dijital Medyanın Yeri

Çağırın Kendirli, Hülya (2024). Ekonomide Dijital Pazarlamanın Yeri ve Dijital Medya, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1537-1551.
<https://doi.org/itobiad.1510072>

Geliş Tarihi	05.07.2024
Kabul Tarihi	21.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, Çorum, Türkiye, hulyacagirqankendirli@hitit.edu.tr, 0000-0002-1526-0337

Introduction

The world has gone through many societal phases from the past to the present, depending on the developments in science and technology. Each societal phase has its own different rules, and a new phase overrides the old one. Today's world economy is in a new phase, and in this phase, economic activities called new economy play a driving role. Structural characteristics of new economy; One can define these as flexibility in production, risk, uncertainty, change, advanced technology, R&D, network, and lifelong learning. The products and services of new economy are products and services based on information and communication technologies.

With the phenomenon of globalization caused by today's rapid technological developments; the good use of information tools by consumers and their changing preferences and desires parallel to the rising standard of living are leading to a significant process of change in consumer purchasing behavior. The competitive structure in the global markets, development of production units in line with consumer demands, rapid development of product design techniques and rapid transition to information economy have brought about significant changes in the field of marketing. It is observed that due to mass market oriented and product/price oriented studies, traditional marketing tactics and strategies failed to solve marketing problems and companies operating in a competitive environment using traditional approaches lost their effectiveness and had to withdraw from the market after a period of time (Kotler and Armstrong, 2004). Companies had to develop their marketing strategies and introduce new applications to adapt to the market conditions and gain an edge over their competitors. These new strategies have started to find application in digital environments as virtualization and speed are becoming increasingly important due to the new economy (Kumar & Phrommathed, 2006, p.27).

The first part of the study discusses the concept of new economy and its differences from the old economy. The second part examines the concept, applications and benefits of digital marketing which has been extensively used in marketing literature and marketing strategies with the development of technology and increase in internet usage. The final part of the study discusses digital media investments and transaction volumes in Türkiye. This study takes a collective look at the place of the new economy in digital marketing. It can be expressed as an important source in terms of providing the information that researchers will need on this subject in an organized manner.

New Economy Concept

Much of the discussion surrounding the term New Economy stems from the above-average development that emerged in the 1990s, especially in the United States. A survey conducted in March 2000 states that 57% of people living in America said that this new type of economy is very different from the industrial economy (the old economy) (Pohjola, 2002, p.134). Low inflation and higher than expected growth rates, especially between 1996 and 2000, reinforce the idea that U.S. investment in information and communication technologies had an impact on this development.

This process, called the New Economy, which is expected to continue in the long term, is treated in different ways by different segments. These definitions can range from very broad areas that emphasize the invalidity of classical economic theories and rapid

technological change in the era of global competition, to a narrow focus that includes only the impact of information and communication technologies on production and productivity improvement.

In addition, some authors recommend using the terms “economy”, “e-economy” or “digital economy” instead of “new economy”, since the scope of application is very broad and anyone can give it any meaning they want (Tapscott, 1996, p.43). However, the concept of the new economy is now widely accepted worldwide (Bayraç, 2003, p.43).

According to Atkinson and Court, the new economy is defined as all quantitative and qualitative developments that have occurred in the last fifteen years and have changed the rules, structure and functions of the economy (www.neweconomyindex.org, 18.10.2014). In other words, the new economy can be defined as rapid and long-term growth resulting from the dissemination and adoption of ongoing developments in information and communication technology and high productivity (Masi et al., 2002, p.24). In addition, the term new economy refers to an economic structure in which economic needs change with the high technological development and globalization of the world market and the need to think and act in this environment is imperative (Nakamura, 2002, pp.15-30). On this subject, Dilek (2016) defined the Knowledge Economy as the economy in which intellectual resources become more important than physical resources; basic theoretical research becomes more important than applied research; education becomes more important than workplace experience, and change renders the existing foundations of science invalid in a short time (Dilek, 2016, p. 21). In this context, as can be seen from all these definitions, it is concluded that the term new economy includes the importance of several factors such as high growth, low inflation, low unemployment rate, the most important production factor information, as well as globalization and the factors of innovation (Şahin et al., 2014, pp.7-8).

If we evaluate the term new economy in general, it can be expressed as including the processes of collecting, processing, transforming and distributing information. In traditional economies, information was collected, processed and distributed. However, the distinguishing feature of the new economy is that it has advanced, complex computer systems and software programs that collect, process, transform and distribute information faster than traditional economies. The twelve fundamentals of the New Economy laid down by Don Tapscott are as follows (Berikol, 2008, pp.3-5):

- The New Economy is the knowledge economy.
- The New Economy is a digital economy (digitalization).
- Virtualization plays an important role in the New Economy (vitalization).
- The New Economy is a molecular economy (molecularization).
- The New Economy is a network economy (internetworking).
- In the New Economy, intermediaries are eliminated with the help of networks (distermediation).
- The New Economy has brought about a sectoral change.
- The New Economy is an innovation-based economy.
- In the New Economy, the difference between producer and consumer becomes unclear (prosumption).

- The New Economy is an economy of speed (immediacy).
- The New Economy is a global economy (globalization).
- The New Economy has brought with it social problems (disorder).

In this context, with every step of the economic system towards the systems of the future, a process called New Economy is emerging. The most important feature of products and services in the new economy is that information comes to the fore as a basic factor of production. This also determines the basis of ICT-based advertising applications. The new economy plays an important role and develops into a strong combination of human capital, physical capital and intellectual capital, not only in the advertising sector but in all sectors. Since both the use of information technologies and production increase the demand for skilled labor, people who are both producers and consumers, called prosumers, are emerging. By creating databases based on the most important target information, the accessibility of new generation advertising to the target audience is increased. (Şahin et al., 2014, p.7)

Table 1: Differences between Old and New Economy

Element of change	Old economy	New economy
Production and competition area	National	Global
Organization type	Hierarchical-bureaucratic	Network, network
Production organization	Mass production	Just in time production, flexible production
Factor determining growth	Capital, labor	Innovation, inventions and knowledge
The factor that determines technology	Mechanization	Digitalization
The source of comparative advantage	Economies of scale, low cost	Economies of scope, innovation and quality
Importance given to r&d	Low, medium	High
Relations with other companies	Don't act alone	Cooperation, partnership, synergy, merger
Purpose of labor policy	Full employment	High real wage
Required education	For professional diploma	Lifelong learning
Nature of employment	Stable	Full of risks and opportunities
Regulations	Command and control	Flexible, based on market instruments
Human capital	Production oriented	Customer focused
Labor	Important	Less important
Structure of the workforce	Not qualified or specialized in a particular field	Knowledgeable, experienced and versatile, innovative and creative
Assets	Material assets are important	Intangible assets are important
Sectoral structure	Agriculture and industrial sector	Service industry

Source: <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/yeni-ekonomi/ozellikleri.htm> (Date of access: 03/07/2024)

As can be seen from the table, there are differences between the new economy and the traditional economy in favor of the countries that produce knowledge, that is, the industrialized countries. While previously the level of development of a country was measured by the amount of steel and energy it produced, today this level is measured by the amount of information obtained, processed, transmitted and stored using the possibilities of microelectronics, telecommunications and computer technologies that make up information technology. In this new period, instead of physical quantities, quantities based on different information are predominantly included in the development criteria.

Instead of material production carried out with the technologies of industrial society, the information society moves to a mode of production based on computers and information technologies. With the transfer of information to production, a flexible production system comes into play that allows higher quality, higher productivity and continuous innovation, and in which multipurpose robots are used instead of human labor. Flexible production allows the manufacturer to adapt to the conditions in the market in a short time, while it also gives competitors the opportunity to overcome blockages in the market (Bayraç, 2003, p.46). As the traditional economy gave way to the new economy, changes also occurred in the field of marketing. Traditional marketing environments were replaced by online platforms, and with the development of the new economy, digitalization began to enter marketing strategies. The next section of the study discusses the concept of digital marketing, which is a new concept in the marketing literature.

Digital Marketing

Digital marketing is a form of marketing used to increase sales and reach target audiences using the latest technologies. Rapidly developing technology and the increasing number of mobile devices have changed people's lifestyles as well as their purchasing habits. Society has almost become a consumer society. Companies have started to include digital marketing in their budgets, both by marketing the technology itself and by marketing other products using the technology. It is inevitable that companies that do not allocate a budget for digital marketing will fall behind in the competition (Ryan, 2012, p.12).

Digital marketing can be broadly defined as performing marketing functions using information technologies and the Internet. Conducting a market and competitive research on the Internet can be considered as performing market research and environmental analysis in the traditional marketing function in an electronic environment. There is a process in which different applications and methods in digital marketing appear almost every day and existing applications are renewed and optimized (Gündebahar and Kuş-Khalilov, 2013). This section discusses commonly used marketing methods without prioritization. Below are some of the methods that companies often use in digital marketing applications (Özmen, 2011, p.39):

1-Participating in the virtual world both as a company and with products and services by setting up websites, blogs, microsites for products, services and campaigns and opening accounts on social media.

2-Being included in the list of natural search results in search engines and performing search engine optimization to rank at the top.

3-Buying keywords that provide a meaningful return while appearing in search engines. Selecting the words that most accurately represent the company or its products and services. Working on the keywords that the customer prefers to reflect their needs. Conducting tests to analyze click or conversion rates using these keywords to select the most appropriate and economical. Being reachable when customers, suppliers and all business partners call.

4-Using mobile media for advertising and marketing purposes. Thanks to smartphones and other mobile devices that have evolved significantly in recent years, mobile media is rapidly being adopted and used by consumers. It would be beneficial for companies to consider this channel in their marketing activities.

5-Creative banner advertising, video advertising, advergaming, etc. design applications

6-Developing advertising partnership programs with other websites.

7- Conducting e-mail marketing.

8-Sending regular e-bulletins.

9-Participating in social networks, blogs and sharing sites. Striving to express positive opinions and comments about the company, its products and services. Taking precautions before negative opinions and complaints spread.

10-Creating and implementing the word-of-mouth marketing strategy.

Advertising on the Internet has started to emerge as a new sector with different tools and different areas of use both in terms of method and content. With the introduction of advertising in the network environment, companies had the opportunity to reach a very large customer base with very low advertising budgets. Advertising on the Internet offers many advantages to companies due to its features. These: rich content (use of text, images, music, voice, animated animations and videos), mutual interaction, continuous transmission, ability to update immediately, low cost, geographic segmentation (offering different advertising content to users connecting from different points of the world), access to international markets (Koçoğlu and Özcan, 2010, p.25).

Significant cost savings can be achieved online. With online marketing, products and services can often be delivered directly from the manufacturer to the consumer, which offers cost and time benefits for both sellers and buyers. Conducting domestic and international trade transactions electronically ensures effective use of time, minimizes the time between ordering and delivery of products, and reduces time-related costs and storage costs. In particular, the costs of sales promotion and sales promotion are extremely low compared to traditional marketing over the Internet. The structure of cost accounting of companies will also change. Because when processes are shifted to the Internet environment, not only will the way of doing business take on a completely new structure from top to bottom; also the share of production, sales and distribution costs in the total costs will be different (Yayla, 2010, p.26).

Table 2: Digital System Managers' Guide to Digital Marketing

Industry	Saving Rate (%)	Industry	Saving Rate (%)
Aerospace Industry, Machinery Industry	11	Health	5
chemical products	10	Life Sciences	12-19
Coal Industry	2	Metal/Machine Industry	22
Communication	5-15	Media and Promotion	10-15
Information technologies	11-20	Operation/Maintenance/Repair	10
Electronic Parts	29-39	Gasoline and Gas	5-15
Food Additives	3-5	Paper Industry	10
Forest Products	15-25	Steel Industry	11
Airways transporting	15-20		

Source: http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaretin_etikileri_faydalari.php (Date of access: 03/07/2024)

For companies, digital marketing offers other benefits in addition to cost reduction and savings. Some of these benefits can be explained as follows (Gündebahar and Kuş-Khalilov):

- Openness to innovation: New areas are emerging in the field of technology marketing every day, and technology offers marketing opportunities that are open to creativity. For example, when people talked about advertising, they used to think of ads in print media, radio and television, but today there are advertising opportunities on every website you visit. Online shopping sites have found their place in the last 15 years. Much newer sharing networks such as Facebook, Twitter and blogs have created new marketing areas. New mobile and interactive platforms offer creative marketing opportunities.
- Domain height: With technology, the domain of all types of marketing is expanded. Marketing in other areas is made accessible to a much larger audience through technological infrastructures.
- Instant access: Diffusion in technology marketing is rapid. Nowadays, internet usage, especially among young people, is higher than television. With the right marketing tactics, technology offers a much faster access infrastructure for the masses.

Today, companies benefit from sustainable marketing and Industry 5.0 to maintain their positions. Digital marketing has transformed into behavioral marketing models today and marketing needs to be addressed together with the concepts of digitalization and sustainability (Demiroğlu and Ulsoy, 2024, pp. 97-98). Companies need to be present in environments where their customers are present in order to promote their products and services, stay in the minds of consumers and raise awareness, and more importantly, to make profits with their business goals and maintain their sustainability. With the development of technology, the internet becoming part of daily life and time increasing in value with each passing year, companies have started to be active online on digital platforms. In our country, investments in digital media environments by companies that want to take advantage of opportunities are increasing according to the time and number of people spending in online environments. In the third part of the study, the level of

investments in digital media and investments in digital advertising within advertising investments in Türkiye are discussed.

Digital Marketing Investments in Türkiye

Türkiye's infrastructure potential required for e-commerce and the new economy shows a development close to the average of European countries and is in an advantageous position compared to many developing countries. However, the fact that the transformation efforts extended over a very long period of time resulted in a delay in the regulations regarding legal and technical infrastructure, which are the biggest obstacles to the transformation, and in the failure to evaluate the potential in time (Barışık and Yirmibeşik, 2006, pp.56-57). However, in recent years, great progress has been made in digitalization in our country with the technological developments, infrastructure and technical support, as well as the efforts of companies to use the opportunities offered by these developments to their advantage.

According to the Turkish Statistical Institute; The internet usage rate among people in the 16-74 age group was 85.0% in 2022 and 87.1% in 2023. Internet usage rate in 2023 by gender; the proportion was 90.9% for men and 83.3% for women. The proportion of people who used the Internet in the last 12 months and who bought or ordered goods or services over the Internet for personal use (e-commerce) was 46.2% in 2022 and 49.5% in 2023. Broken down by gender, the proportion of people who bought or ordered goods or services over the Internet was 52.4% for men and 46.6% for women. Looking at this ratio according to the time of the last purchase or order of goods or services, it was found that 38.0% of people bought or ordered goods or services in the last 3 months (the first 3 months of 2023). 75.5% of people who bought or ordered goods or services online in the first 3 months of 2023 bought clothes, shoes and accessories. This is followed by deliveries from restaurants, fast-food chains and catering companies with 47.6%, groceries with 37.1%, cosmetics, beauty and health products with 32.2% and cleaning products and personal care items with 28.8%. Examining these people by gender, 69.3% of men bought clothes, shoes and accessories, 48.9% bought deliveries from restaurants, fast-food chains and catering companies and 37.2% bought groceries; 81.7% of women bought clothes, shoes and accessories, 46.4% bought cosmetics, beauty and health products and 46.4% bought deliveries from restaurants, fast-food chains and catering companies. If we examine people who bought or ordered goods or services over the Internet in the first three months of 2023 by the digital content they purchased or subscribed to, 30.7% of these people purchased services for watching films or TV series, followed by services for listening to or downloading music with 30.1% and downloading software (including version upgrades) with 17.7%. If we examine people who bought or ordered goods or services over the Internet in the first three months of 2023 by the online services they purchased, 25.0% of these people purchased transport services (bus, train, plane and boat tickets) through the website or application, followed by subscriptions to Internet or mobile phone connections with 15.2% and ticket purchases for cultural events (cinema, theater, concert, fair, etc.) with 13.5%.

Below is the table containing data on online payment transactions between 2019-2024.

Table 3: Card Payment Transactions Made Online Between 2019-2024

Year	Number of Transactions	Transaction Amount (Million TL)	Transaction Amount (Million USD)
2018	513.146.902	132.626,77	25.071,22
2019	679.084.058	178.284,16	29.968,76
2020	956.362.352	259.515,44	34.975,13
2021	1.489.745.964	445.714,77	33.562,86
2022	2.069.112.072	1.001.482,18	53.469,42
2023	2.543.841.281	2.365.274,17	81.561,18
2024 (Including the last quarter - January-February-March)	698.058.650	939.189,45	29.041,11

Source: <http://www.bkm.com.tr> It was created from information compiled from the page. (Date of access: 03/07/2024)

Table 4 shows the number of card payment transactions and transaction amounts made online in Türkiye in the last 7 years between 2018 and 2024. The expenditure amounts in the table were converted into US dollars at the exchange rates of the Central Bank of the Republic of Türkiye at the end of the year (as of December 31 and March 31, 2024). The reason for this measure is the rapid and excessive depreciation of the TL against foreign currencies in these periods and the misinterpretations that arise in comparison. In order to avoid these misinterpretations, the expenditures were converted into US dollars with the data at the end of the period. According to the data of the Interbank Card Center (BKM), 132,626 million TL payments were made in 2018 with 513,146,902 transactions, and in 2019 this amount reached 178,284 million TL with 679,084,058 transactions. In the first half of 2024, a purchase amount of 30,429.16 TL was achieved with 160,581,912 transactions. In 2023, the number of transactions increased to 2,543,841,281, while the resulting turnover reached 2,365,274 million TL. In the first three months of 2024, the number of transactions was 698,058,650 and the transaction amount was 939,189 million TL. The foreign currency amounts of the transactions are shown in Table 3. When comparing 2018 with 2023, there is an increase of approximately 500% in the number of transactions, while the amount of transactions made increases by 1,800%. Looking at it in US dollars, there is an increase of 324% in US dollars in 2023 compared to 2018. It can be assumed that this is the situation worldwide after the outbreak of the pandemic. The sectoral distribution of online shopping from 2023 is given in the paragraph above.

Table 4: Growth in Digital Marketing Investments in European Countries in 2023

Sequence	Country	Annual Growth (%)
1.	Türkiye	53,9
2.	Hungary	17,1
3.	Ukraine	12,8
4.	Serbia	12,4
5.	Poland	11,5
6.	Czech Republic	10,7
7.	Slovakia	10,5
8.	Romania	10,4
9.	Estonia	9,5
10.	Bulgaria	9,4

Source: https://iab europe.eu/wp-content/uploads/IAB-Europe_AdEx-Benchmark-2023-Report.pdf
Date of access: 03/07/2024

Table 5 lists the advertising investments in our country between 2020 and 2023 based on advertising channels. While the investments in digital media covered in our study were 465 million in 2010, they reached 721 million TL in 2011, an increase of 155%. In 2012, digital media increased by 130.7% compared to the previous year and reached 943 million TL. Digital media, which fell behind television and press in total advertising investments until 2012, has left the press media behind with a positive dynamic since 2012 and taken its place as the second largest medium in total investments. In 2013, it maintained its position in 2012 and companies' investments in digital media increased by 123% compared to the previous year. It is predicted that the gap between digital and print media will widen in the coming years and investments in digital advertising will approach those in television advertising. The following table describes investments in digital media in detail.

Table 5: Türkiye Media Investments for 2020-2023

Türkiye Media Investments (million TL)	2020	2021	2022	2023
TV	2.017,69	2.447,79	2.605,84	2.908,46
Press	942,12	1.047,55	1.113,59	1.139,38
Open air	252,00	306,35	328,08	347,90
Radio/Cinema	149,22	174,37	184,95	190,18
Digital Media	465	721	943	1.169,2
Total Advertising Investments	3.612,87	4.320,16	4.652,60	5.080,70

Source: <http://rd.org.tr/medya-yatirimlari.html>

Table 5 lists the advertising investments in our country between 2020 and 2023 based on advertising channels. While the investments in digital media discussed in our study were 465 million in 2010, they reached 721 million TL in 2011, an increase of 155%. In 2012, digital media increased by 130.7% compared to the previous year and reached 943 million TL. Digital media, which fell behind television and press in total advertising investments until 2012, has left the press media behind with a positive dynamic since 2012 and taken its place as the second largest medium in total investments. In 2013, it maintained its position in 2012 and the investments made by companies in digital media increased by 123% compared to the previous year. It is predicted that the gap between digital and print media will widen in the coming years and investments in digital advertising will approach those in television advertising. The table below describes investments in digital media in detail.

Table 6: 2020-2023 Digital Media Investments

Digital Advertising Applications (Million TL)	2011	2012	2013	2014
Display Advertising Investments	294	374	446,5	247
Impression or click-based advertising investments	236	274	319,2	172
Video advertising investments	22	45	69,5	43
Sponsorship investments	23	32	35,5	19
Revenue sharing advertising investments	13	19	22,2	13
Search Engine Advertising Investments	339	448	587,3	335
Word-based advertising investments	230	320	401,5	221
Search engine display network investments	109	128	185,8	114
Mobile Advertising Investments	25	36	44,8	25

Tablo 6 devamı				
Digital Advertising Applications (Million TL)	2011	2012	2013	2014
Mobile display advertising investments	6	11	16,4	10
Mobile opt-in SMS/MMS investment	19	25	28,4	15
Advertisement Pages Advertising Investments	58	76	79,3	37
Other	5	9	11,3	6
In-game advertising	3	5	5,9	3
Email	2	4	5,4	3
TOTAL	721	943	1.169,2	650

Source:http://www.marketingTürkiye.com.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=18599&Itemid=160)

Table 6 shows the investments made in digital media applications between 2011 and 2014. This includes investments in display advertising, search advertising, mobile advertising and display page advertising. Looking at the amounts in the table, it is obvious that “investments in search advertising” account for the largest share of investments in digital advertising. The large number of investments in these applications shows how important it is for companies to appear at the top of the list of people searching on the Internet. In addition, there is a high rate of increase in investments in mobile advertising. The increase in investments in mobile advertising can be explained by the development of smartphones and the increase in the number of people using these devices. According to TUIK data, 58% of people who used the Internet in the first three months of 2014 used a mobile phone or smartphone to connect to the Internet wirelessly outside their home and workplace, while 28.5% used a portable computer (laptop, netbook, tablet, etc.). Companies are increasing their investments in mobile applications day by day to take advantage of the mobile and internet trend and gain a high market share.

Result and Conclusion

In this study, an overview of investments in digital marketing and digital advertising is presented. In parallel with the changes in many areas with the development of technology, there have been serious developments in the marketing world, and new applications and approaches have begun to appear in the market and in the academic field. In particular, in parallel with the development of the Internet, in the last 20 years, many products have become part of our lives, and new methods are determined by companies that focus on selling their products and services, and with each new method, the importance of information increases by several levels. In parallel with the development of marketing activities, the development of data mining and communication infrastructures are the most effective factors in this process.

Although the information economy and digital marketing are very new in terms of examples and application methods, they are spreading rapidly. Marketing methods, effectiveness and measurement of traditional media; It is more realistic than digital media. Digital media develops and develops its own applications. Considering the applications and examples made so far, it is possible to consider digital media as successful. Successful examples followed one another and began to be heavily included in the marketing strategies of companies.

In Türkiye, digital media has taken its place and entered into competition with traditional media. The increase in investments in digital media proves this. If we examine the data included in our study, our country ranks high in investments and growth rates in digital media. It can be observed that the demand for digital media is increasing with its growth rates every year and investments in this field are increasing. In 2013, our country ranked 2nd among European countries with a growth of 23.4% and investments of 1,169.3 million euros.

The fact that over 50% of the total population uses the Internet and computers and this figure is increasing every year is a sign that investments in digital media will increase. Considering that new generations are more interested and aware of technology, it can be assumed that digital media will widen the gap between print media and overtake television advertising in the long run. The findings and compiled findings obtained from the study are also supported by studies in the literature. To briefly mention these studies; the data obtained from the studies conducted by Nakamura (2000), Özmen (2011), Gündebahar and Kuş-Khalilov (2013) are compatible with the results obtained from the research conducted.

With the changes brought by the new economy, traditional and old practices and approaches have radically changed. With digitalization, time constraints have disappeared and online environments have taken their place in marketing and other areas. Companies have also started to participate in digital media and online platforms, and the number of companies actively using digital media is increasing day by day. It is believed that investments in digital advertising, the development of which we are following today, will reach much higher amounts in the future.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> No need for ethical permission
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions Article is written by just one author	Design of Study: Author (%100), Data Acquisition: Author (%100), Data Analysis: Author (%100), Writing up: Author (%100), Submission and Revision: Author (%100)
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale tek yazarlıdır)	Çalışmanın Tasarlanması: Yazar (%100) Veri Toplanması: Yazar (%100) Veri Analizi: Yazar (%100) Makalenin Yazımı: Yazar (%100) Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar (%100)

Kaynakça | References

Atkinson, R.D. & Court, R.H. (2012). *The new economy index*, Progressive Policy Institute, www.neweconomyindex.org. 18.10.2014

Barışık, S. & Yirmibeşik, O. (2006), Türkiye’de yeni ekonominin oluşum sürecini hızlandırmaya yönelik uyum çabaları, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(4), 39-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeb/issue/54837/750781>

Bayraç, N. H. (2003). Yeni ekonominin toplumsal, ekonomik ve teknolojik boyutları, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1 Haziran, ss. 41-62. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/112947>

Berikol, Z. B. (2008). Yeni ekonominin finansal krizler üzerine etkileri: Türkiye Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* Cilt:12, Sayı:2.ss. 1-15 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/4154/54494>

De Masi, P., Estevão, M. & Kodres, L. (2001). ,Who has a new economy? *Finance and Development*, Volume 38, Number 2. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/06/demasi.htm>

Demiroğlu, F., & Ulusoy, T. (2024). *Sürdürülebilir Davranışsal Pazarlama Modeli*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Dilek, S. (2016). *Biği ekonomisi ve dışsallıklar*, Döner, A.S. and Akyüz, A (Ed.) Bilgi Çağında İnovasyon, İstanbul: Der Kitabevi Yayınları.

Gündebahar, M. & Can Kuş- Khalilov, M. (2013). Teknolojik pazarlama üzerine bir inceleme. Akademik Bilişim 2013 – XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 23-25 Ocak 2013 – Akdeniz Üniversitesi, Antalya, [ab.org.tr/ab13/bildiri/152.pdf](http://ab13/bildiri/152.pdf)

<http://rd.org.tr/medya-yatirimlari.html> Date of acces: 16.07.2024

http://www.bkm.com.tr/istatistik/sanal_pos_ile_yapilan_eticaret_islemleri.asp Date of acces: 16.07.2024

<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/yeni-ekonomi/ozellikleri.htm> Date of acces: 16.07.2024

http://www.elektronikticaretrehberi.com/e-ticaretin_etkileri_faydalari.php Date of acces: 16.07.2024

<http://www.iabturkiye.org/icerik/iab-avrupa-adex-benchmark-2013-raporu-yayinlandi> Date of acces: 16.07.2024

http://www.marketingturkiye.com.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=18599&Itemid=160 Date of acces: 16.07.2024

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16198> Date of acces: 16.07.2024

Koçoğlu, D., & Özcan2, S. O. O. (2010). İşletmelerin İnternet Pazarlama Faaliyetleri: Doğal Taş ve Mermer Sanayinde Bir Araştırma. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 1(1), 23-37. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2010.33042>

Kotler, P. and Armstrong, G. (2004). *Principles of Marketing (Tenth Edition)*. Prentice Hall.

Kumar, S., & Phrommathed, P. (2006). New product development: An empirical approach to study of the effects of innovation strategy, organization learning and market conditions (Vol. 191). Springer Science & Business Media.

Nakamura, L. M., (2000). Economics and the new economy : The invisible hand meets creative destruction, Federal Reserve Bank of Philadelphia. "July/August" *Business Review (Federal Reserve Bank of Philadelphia)* pp. 13-28. <https://fraser.stlouisfed.org/title/5580/item/557713/toc/522291>

Özmen, Ş. I. (2011). Sanal Dünyada Başarının Yol Haritası ve Elektronik Pazarlamanın Boyutları. *İnternet Uygulamaları Ve Yönetimi Dergisi*, 2(1), 37-47. <https://doi.org/10.5505/iuyd.2011.54264>

Pohjola, M., (2002). The New Economy: facts, impacts and policies, *Information Economics and Policy*, Volume 14, Issue 2, pp. 133-144, [https://doi.org/10.1016/S0167-6245\(01\)00063-4](https://doi.org/10.1016/S0167-6245(01)00063-4).

Ryan, D. & Jones, C., (2012). Understanding digital marketing: marketing strategies for engaging the digital generation, London: Kogan Page. United Kingdom.

Şahin, N., & Tütüncü, N. T. S. İ. (2014). Yeni Ekonomi Sürecinde Bilgi İletişim Teknolojileri (Bit) Tabanlı Reklam Uygulamalarına Yönelik Bir İnceleme. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-25. <https://doi.org/10.12780/UUSBD244>

Tapscott, D., (1996), The digital economy, promise and peril in the age of networked intelligence, New York: McGraw-Hill,.

Yayla, K. (2010). New Trends in Internet Marketing: The Effect of Online Social Networks on the Purchasing Behavior of University Students (Master Thesis), Manisa : Celal Bayar University, Institute of Social Sciences, Department of Business Administration.

2024, 13 (3), 1552-1569 | Araştırma Makalesi

Lojistik Öğrencilerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Düzeylerinin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi

Kadir Kaan Göncü¹

Öz

Hızla artan nüfus, ekonomi politikaları, teknolojiadaki gelişimler ve küreselleşmenin sonucu olarak üretim artışı kaçınılmaz bir gereklilik olmuştur. Bu durum kaynakların daha hızlı tükenmesine yol açarak, zamanla üretim ve tüketim arasındaki dengeyi bozmuştur. Tüm bunlarla birlikte insanlık, ihtiyaçlarını karşılamak için doğal düzeni tehdit eden tüketim mekanizmaları geliştirmiş ve nihayetinde; ekonomik, teknolojik ve sosyal değişimlerin çevre üzerinde de olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Son yıllarda artan tüketim eğilimi nedeniyle bireylerin, gerçekten ihtiyaç duyup duymadıklarına bakmaksızın daha fazla harcama ve tüketme güdüsü taşıdığı görülmektedir. Diğer taraftan bu mal ve eşyaların yapımında hangi hammaddelerin kullanıldığı ve üretim süreçlerinde doğanın nasıl etkilendiğinin pek düşünülmediği görülmektedir. Çevre sorunları; insanların düşüncelerine, davranışlarına veya alışkanlıklarına dayanmaktadır. Sağlıklı çevre koşullarının sağlanamaması, sosyo-ekonomik ve politik faktörlere aşırı vurgu yapılarak çevre sorunlarıyla ilgili bazı faktörlerin ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu aşamada, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarını karşılama anlamına gelen sürdürülebilir kalkınma bilincinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, ilerleyen yıllarda ilgili alanda sektör profesyoneli olarak çalışacak olan lojistik öğrencilerine ait sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin farkındalık düzeylerinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerine etkisi araştırılacaktır. Lojistik sektörü, yapısı itibarıyla; hammadde, yarı mamul veya mamulün üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda hatta tüketim sonrasında gerçekleştirilen geri dönüşüm ve bertaraf süreçlerinde aktif bir rol oynayan faaliyetleri kapsamaması sebebiyle sürdürülebilirlik düzeyi açısından son derece hayati önem taşımaktadır. Araştırma çalışmasında, bir üniversitenin lojistik bölümünde eğitim alan 204 öğrenciye yönelik bir anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmaya ait veriler SmartPLS analiz yaklaşımı ile yol modeli kullanılarak yorumlanmıştır. Oluşturulan model ile öğrencilerden elde edilen veriler analiz edilmiş ve çalışma sonucunda, lojistik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerine anlamlı düzeyde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Tedarik Zinciri, Sürdürülebilir Kalkınma, Satın Alma Davranışı, Yeşil Ürün

Göncü, Kadir Kaan (2024). Lojistik Öğrencilerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Düzeylerinin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1552-1569.
<https://doi.org/10.1465112>

Geliş Tarihi	05.04.2024
Kabul Tarihi	21.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

2024, 13 (3), 1552-1569 | Research Article

The Effect of Logistics Students' Sustainable Development Awareness Levels on Green Product Purchasing Behavior

Kadir Kaan Göncü¹

Abstract

As a result of rapidly increasing population, economic policies, developments in technology and globalization, production increase has become an inevitable necessity. This situation has led to faster depletion of resources, disrupting the balance between production and consumption over time. Along with all these, humanity has developed consumption mechanisms that threaten the natural order to meet its needs and ultimately; Economic, technological and social changes have also had negative effects on the environment. Due to the increasing consumption trend in recent years, it is seen that individuals have the motivation to spend and consume more, regardless of whether they really need it or not. On the other hand, it is seen that not much thought is given to which raw materials are used in the production of these goods and items and how nature is affected in the production processes. Environmental problems are based on people's thoughts, behaviors or habits. Failure to provide healthy environmental conditions is due to excessive emphasis on socio-economic and political factors and neglect of some factors related to environmental problems. At this stage, it is necessary to develop awareness of sustainable development, which means meeting today's needs without compromising the ability of future generations to meet their own needs. In this sense, the level of awareness of logistics students about sustainable development, who are likely to work as sector professionals in the relevant field in the coming years, is extremely important. The logistics sector, as of its structure, covers activities that play an active role in the recycling and disposal processes of raw materials, semi-finished products or finished products at all stages from production to consumption, even after consumption. In this study, where the effect of sustainable development awareness levels of logistics students on green product purchasing behavior was investigated, a questionnaire was applied to 204 students studying at the logistics department of a university. The data belonging to this survey study were interpreted using the SmartPLS analysis approach and the road model. With the model created, the data obtained from the students were analyzed and as a result of the research, it was concluded that the sustainable development awareness levels of logistics students had a significant impact on green product purchasing behavior.

Keywords: Logistics, Supply Chain, Sustainable Development, Purchasing Behavior, Green Product

Göncü, Kadir Kaan (2024). The Effect of Logistics Students' Sustainable Development Awareness Levels on Green Product Purchasing Behavior. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1552-1569.
<https://doi.org/itobiad.1465112>

Date of Submission	05.04.2024
Date of Acceptance	21.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte uluslararası ölçekte büyük bir gelişme yaşanmıştır. Nüfusun hızlı artışı, ekonomi politikası, teknolojideki gelişimler ve küreselleşme üretimin artmasına sebep olmuştur. Bu durum kaynakların daha hızlı tükenmesine yol açarak, zamanla üretim ve tüketim dengesini bozmuştur. Tüm bunların sonucunda insanlık, ihtiyaçlarını karşılamak için doğanın dengesini tehdit eden tüketim mekanizmaları geliştirmiş ve nihayetinde; ekonomik, teknolojik ve sosyal değişimlerin çevre üzerinde de olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır (Njoku, 2016, s. 29-40).

Son yıllarda artan tüketim eğilimi nedeniyle bireylerin, gerçekten ihtiyaç duyup duymadıklarına bakmaksızın daha fazla harcama ve tüketme güdüsü taşıdığı ancak bu mal ve eşyaların yapımında hangi hammaddelerin kullanıldığı ve üretim süreçlerinde doğanın nasıl etkilendiğinin pek düşünülmediği görülmektedir (Emel, 2018, s. 15-34).

Çevre sorunları günümüzün en önemli konularından biri olup, tedarik zincirinin her aşamasında dikkate alınması gereken bir başlık haline almıştır. Bu gereklilik nedeniyle tedarik zincirindeki tüm paydaşlar, gönüllü olarak ya da zorunluluktan dolayı çevre duyarlılığı konularını benimsemeye başlamışlardır. Bu aşamada ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel bir şekilde belirginleşen çevre sorunlarının önüne geçebilme ve ekosistemin korunması üzerine odaklanmıştır (Tosun, 2009, s. 3).

Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılama olasılığını ortadan kaldırmadan hazırlanmakla ilgilidir (Ertan, 2018, s. 463-478). Aslında sürdürülebilir kalkınma ekonomi ile ekolojinin arasındaki bağı güçlendiren bir kalkınma anlayışını ortaya koymaktadır (Çobanoğlu & Türer, 2015, s. 235-247).

Sürdürülebilir kalkınma paradigması makro düzeyde kurgulanmış olsa da mikro düzeyde iyileştirmeler yapmanın önemi görmezden gelinemez. Şirketlerin topluma ve çevreye karşı daha fazla sorumluluk almaları ve bu yönde daha fazla çaba göstermelerinin, toplumun sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmasında önemli bir etkiye sahip olacağı beklenmektedir (Kayahan, 2014, s. 58-81).

Sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerinin tam olarak anlaşılabilmesi ve yaşam tarzı haline dönüşebilmesi için eğitimin önkoşul olduğu tüm otoriteler tarafından kabul edilmiş bir gerçekliktir. Sürdürülebilirliğin etkili olabilmesi için ilk aşamada, bireylerin sürdürülebilir açıdan yeterlilik taşıması gerekmektedir. Bu yeterliliği de sağlayacak olan davranış kazanımı, eğitimden geçmektedir (Çobanoğlu & Türer, 2015, s. 235-247).

Sürdürülebilir kalkınma farkındalığı; toplum, birey, işletme ve hükümetleri sürdürülebilir uygulamaları benimsemenin önemi konusunda eğitim başlıklarını içerir. İklim değişikliğinden biyoçeşitlilik kaybına, yoksulluk, eşitsizlik ve kirlilikten diğer küresel sorunlara kadar pek çok konuda farkındalığın artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sunduğu potansiyel çözüm ve fırsatların toplum üzerindeki etkisinin öne çıkarılması da dahil olmak üzere sürdürülebilirlik farkındalığı toplumsal gelecek açısından son derece önemlidir.

Yeşil ürün satın almadaki amaç, alıcıların çevre dostu bir ürün veya markanın yeşil özelliklerini anladıktan sonra satın almalarını sağlamaktır. Tüketicilerin yeşil ürünleri satın alma istekliliği büyük ölçüde ürüne ve algılanan yeşil değere yönelik olumlu tutumlarını yansıtmaktadır (Al-Kumaim ve diğerleri, 2021, s. 1-17).

Günümüzde etkili satın alma, maksimum verimlilik veya en az toplam maliyet vaat eden bir satın alma değil işin ihtiyaçlarına uygun olan ve tedarik zinciri boyunca aranan ve rekabet avantajı ile yetenekleri arasında tutarlılık sağlamaya çalışan bir satın almadır. Son yıllarda ekosistem kalitesinin bozulmasına ilişkin artan endişeler çevreciliğe olan ilginin yeniden canlanmasına yol açmış ve bunun sonucu olarak satın alma uzmanlarını mevcut satın alma stratejilerini yeniden değerlendirme zorunluluğu meydana gelmiştir (Min & Galle, 2001, s. 1222-1238).

Son yıllarda yeşil satın alma konusunda yapılan tartışmaların arttığı görülmektedir. Çalışmaların çoğu gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmış, gelişmekte olan ülkelere ise sınırlı çalışmalar yapılmıştır (Hazaee ve diğerleri, 2022, s. 1-28). Bu çalışmada, ilerleyen mesleki yaşamında ilgili alanda meslek profesyoneli olarak çalışma olasılığı son derece yüksek olan lojistik öğrencilerinin satın alma davranışları analiz edilmiştir.

Lojistik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmanın ilk iki aşamasında sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ve yeşil ürün satın alma davranışı kavramları anlatılmış olup üçüncü aşamada ise derinlemesine yapılmış bir sistematik literatür araştırması sunulmuştur. Çalışmanın dördüncü aşamasında ise yöntemden kısaca bahsedilerek; örneklem, veri toplama süreci, ölçüm araçları ve araştırma bulguları paylaşılmış olup çalışmanın son aşamasında ise elde edilen sonuçların teorik ve pratik katkıları yorumlanarak gelecek araştırmalar için birtakım önerilerde bulunulmuştur. Literatür araştırması aşamasında, "Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı" ve "Yeşil Ürün Satın Alma" yazınına ilişkin yapılan çalışmaların incelenmesi ve sınıflandırılması için "Sistematik Yazın İnceleme" yöntemi (Tranfield ve diğerleri, 2003, s. 207-222) kullanılmıştır. Söz konusu yöntemin çalışmada uygulanması sonucunda, ilgili alanda yeralan yazındaki tüm kaynaklara erişim sağlanmaya çalışılmış ve araştırma konusuyla bağlantılı olanlar seçilerek sistematik bir inceleme ortaya konulmuştur. 2014 ve 2024 yılları arası için gerçekleştirilen literatür analizi için geniş ve kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür.

Literatür araştırması sonucunda, "sürdürülebilir kalkınma farkındalığı" ile ilişkili sınırlı sayıda çalışmaya ulaşıırken bu arama kriterinin "yeşil ürün" ve "satın alma" kriterleriyle birlikte filtrelenmesi sonucunda herhangi bir makalenin tam metni ile karşılaşılammıştır. Alanda böyle bir yazının bulunmayışı çalışmanın yapılması ile ilgili en temel motivasyonlar arasında yer almaktadır.

Lojistik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, kolayda örneklem yöntemiyle elde edilen Trakya Üniversitesi; Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Havsa Meslek Yüksekokulu ve İpsala Meslek Yüksekokulu Lojistik Bölümlerinde eğitim alan 204 öğrenciye uygulanan anket çalışmasına ait veriler SmartPLS analiz yaklaşımı ile yol modeli kullanılarak yorumlanmıştır. Trakya Üniversitesi; iki farklı Avrupa ülkesine sınır komşuluğu (Dört farklı gümrük kapısı), üretim tesislerinin yoğun şekilde bulunduğu Marmara Bölgesi'ndeki konumu ve yeterli sayıda öğrencisi olan bir eğitim kurumu olması sebebiyle çalışma için örneklem seçimi açısından uygun görülmüştür.

1. Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı

Sürdürülebilirlik; çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan var olan kaynaklarımızı korumak ve gelecek nesillere aktarabilmek olarak tanımlanmaktadır (Gündüz ve diğerleri, 2024, s. 183-200). Başka bir ifadeyle ekosistem, toplum veya sürekliliği olan bir sistemin; işlevleri bozulmadan, tükenmeden ve kaynaklara aşırı yüklenmeden kesintiye uğramaksızın varlığını devam ettirmesidir (Demirbaş , 2015, s. 300-316). Dünyada her geçen gün artan nüfusa, sınırlı sayıda olan doğal kaynakların yetmeyeceği açıktır. Dünyayı yakın gelecekte bekleyen yok olma tehdidi küresel kuruluş ve bireylerin önlem ve eylem planlarını gündeme getirmiştir (Beyazyol & Ataman, 2023, s. 110-145).

İnsan, doğası itibariyle gereksinimleri olan bir varlıktır. Bu gereksinimlerinin bir sınırı olmadığı gibi, dünyadaki kaynakların sınırlı sayıda olması ve gün geçtikçe bu kaynakların tükeniyor olması önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan, 2023, s. 176-192). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada her toplum ve kişi; yoksulluğu ortadan kaldırma, çevreyi koruma ve insanlığın refah ve huzur içinde yaşam sürdürmesini sağlama sorumluluğuna sahiptir. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi için sürdürülebilir kalkınma hedeflerini destekleyecek faaliyetlerin düzenlenmesi gerekmektedir (Çimşir & Uzunboylu, 2019, s. 611).

Çevresel kirliliğin yoğun şekilde yaşandığı, şehirleşmenin hızını arttırdığı günümüzde kıt olan kaynakların bilinçsizce tüketimi sonucunda çevreyle ilgili problemler ortaya çıkmakta ve insan sağlığı tehdit altına girmektedir. Özellikle gelişmiş toplum, ülke ve örgütler bu problemle başa çıkabilmek için çevreci faaliyetlere destek vererek doğal çevreyi en az etkileyecek tedbirler alma gayretindedirler. Toplumun genel yapısını etkileyen bu değişim, tüketim alanında da yeniliklere yol açmıştır. Doğal çevrenin korunması, geri dönüşümle elde edilen ürünlerin üretim ve tüketimi, doğal kaynakların verimli kullanılması, çevresel kirliliğinin azaltılması, yenilenebilir ambalajların kullanımındaki artışlar, enerji açısından tasarruflu ürünlerin tercih edilmesi gibi konular önem kazanmaya başlamıştır (Acer & Takın , 2020, s. 260-276).

Günümüze ait en önemli sorunlarından birisi olan çevresel problemler, tedarik zinciri yönetiminin her aşamasında dikkate alınması gerekli yeni bir başlığın doğmasına sebep olmuştur. Bu gereklilik sonucunda tedarik zinciri dahilinde yer alan tüm paydaşlar, çevresel duyarlılıkla ilgili konuları gerek isteyerek gerekse de zorunluluklar sonucu benimsemeye başlamıştır (Acer & Takın , 2020, s. 260-276).

Modern iş zihniyeti büyük ölçüde sürdürülebilirliğe doğru kaymaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik artık sadece stratejik bir seçenek değil, gelecekte hayatta kalmak için kritik bir iş zorunluluğudur. Günümüzde işletmeler müşteri taleplerini, paydaşların endişelerini ve düzenleyici gereklilikleri tepkisel olarak ele almak için sürdürülebilir düşünceyi kullanma mecburiyeti içindedirler. İşletme yönetiminde sürdürülebilirliğin giderek artan önemi göz önüne alındığında, araştırmacılar ve sanayiciler sürdürülebilirliğin iş uygulamalarına nasıl dahil edilebileceğini anlamaya çalışmaktadırlar. Akademisyenler ve uygulayıcılar, iş uygulamalarına ve ürünlere yenilik getirmenin yalnızca kâr odaklı olmaması gerektiğini, çevresel önceliklerinde ele alınarak sosyal refah güvence altına alınması gerektiğini savunmalarına rağmen işletmeler hâlâ paydaşların artan sürdürülebilirlik beklentilerini karşılamakta zorlanmaktadır (Ghobakhloo ve diğerleri, 2021, s. 4237-4257).

İnsanların sebep olduğu çevresel sorunlar; sağlıklı çevre koşullarının sağlanamaması, sosyo-ekonomik ve politik faktörlere aşırı vurgu yapılması ve çevre sorunlarıyla ilgili bazı faktörlerin ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır (Teksöz ve diğerleri, 2010, s. 307-320). "Yeşil tüketiciler, satın alma kararları ile çevreyi etkileyebilen tüketiciler olmakla beraber; üretim, kullanım ve kullanım sonrasında çevreye zarar veren, üretim sürecinde gereğinden fazla kaynak kullanılmasına sebep olan, gereksiz ve fazla ambalaja sahip olan ürünleri tercih etmezler" (Biner, 2014, s. 5-6). Sürdürülebilir kalkınma bilinci, gelecek nesillerin ihtiyaç duyacakları kaynaklardan ödün vermeksizin, günümüz ihtiyaçlarını karşılamak için ekonomik büyüme, sosyal eşitlik ve çevre korumayı dengeleyen uygulamaların anlaşılması ve teşvik edilmesi anlamına gelir. Bu kavram, sürdürülebilir kalkınmayı "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma" olarak tanımlayan Brundtland Raporu'nun 1987 yılında yayımlanmasıyla ön plana çıkmıştır (Çobanoğlu & Türer, 2015, s. 235-247).

İklim değişikliğinden biyolojik çeşitlilik kaybına, yoksulluk, eşitsizlik ve kirlilikten diğer küresel zorluklara kadar birçok konu başlığında farkındalığın artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sunduğu potansiyel çözümlerin ve fırsatların vurgulanmasını içeren sürdürülebilir kalkınma farkındalığı, toplumların geleceği açısından ziyadesiyle önemlidir.

2. Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı

Çevre dostu ve çevreye zararsız bir işlemle üretilen ürün olarak açıklanan yeşil ürün kavramı (Boran , 2023, s. 91-102), hammadde ve tedarik zinciri süreçlerinde sürdürülebilirliği önceleyen kişi veya kurumlar açısından son derece önemsenmektedir.

Yeşil ürünlerin günümüzdeki önemi, çevre koruma, sürdürülebilirlik ve gelecek nesillerin yaşam kalitesini sağlama açısından giderek artmaktadır. Gelişen teknoloji ve sanayi ile birlikte dünya nüfusu ve tüketim alışkanlıkları da hızla artmış, bu durum doğal kaynakların tahribine, çevre kirliliğine ve iklim değişikliğine yol açmıştır. Ancak, son yıllarda küresel düzeyde bu konudaki farkındalık artmış ve insanlar, çevre dostu ve sürdürülebilir ürünlere yönelmeye başlamışlardır (Çuhadar & Kaytancı , 2023, s. 1129-1136). Tüketicilerin satın alma süreçleri birçok uyarıcı ile etki altında kalabilmektedirler. Kişilerin satın alma davranışlarını farklı şekilde etkileyebilecek bu nedenler bazen net olarak saptanamayabilir. Bu bağlamda müşterilerin bu davranışlarını anlayarak aksiyon almak büyük önem taşımaktadır (Bingölbali Varol, 2021, s. 23).

Çevre ve doğaya karşı yüksek bilinçli bireyler, satın alma tercihlerinde hassasiyet gösterme eğilimindedirler. Bu yönelimi fark eden işletmeler pazar paylarını arttırabileceğini için tüketicilerin çevresel kaygılarına yönelik pazarlama faaliyetleri geliştirmeye başlamışlardır (Bingölbali Varol, 2021, s. 23). Teknolojinin gelişimine paralel olarak tüketim alışkanlıklarında olan farklılaşmalar nüfus artışı ile birlikte doğal kaynakları daha hızlı tüketmeye ve çevreye ciddi zararlar vermeye başlamıştır. Zamanla çevre bilinci gelişen tüketicilerin duyarlılıklarının arttığı ve çevreyi daha az kirlüten yeşil ürün satın alma davranışları sergiledikleri görülmüştür (Onurlubaş, 2019, s. 447-457). Bu tarz çevresel sonuçlar düşünülerek yapılmış satın alma davranışı, yeşil satın alma davranışı olarak tanımlanmaktadır. (Yılmaz & Arslan, 2011, s. 1-10). "Çevresel bilinci artan tüketiciler, çevreye karşı daha duyarlı hale gelmekte ve ürünleri satın alırken yeşil ürün olmasına ve çevreye zarar vermemesine özen göstermektedirler" (Onurlubaş, 2019,

s. 447-457). Yeşil tüketimin, insanlar, hayvanlar ve çevreye mümkün miktarda az zarar verme potansiyeli taşımasından dolayı, tüketiciler yeşil tüketim davranışı aracılığıyla kullanarak çevresel kaygılarını eylemlere dönüştürmektedirler (Yılmaz & Aytekin, 2020, s. 439-465). Bu bağlamda yeşil ürün satın alma davranışına etki eden unsurları belirleyebilmek pazarlama faaliyetleri açısından değerlidir. Bu unsurlar arasında yeşil bilgi düzeyi önemli bir yer tutmaktadır (Karaman, 2021, s. 155-176).

Son zamanlarda çevresel kaygılar ve çevresel sürdürülebilirlik dünya çapında büyük ilgi görmeye başlamıştır. Hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar yeşil ürünlerin satın alınmasını tarihteki herhangi bir dönemden daha fazla tartışmaktadırlar. Doğal çevrenin korunmasına yönelik bu denli yoğun kaygılar ve sürdürülebilir tüketimin önemle vurgulanması, tüketicilerin satın alma tercihlerinin değişmesini de tetiklemektedir (Jan & Ji, 2019, s. 6642). Tüketicileri farklı ürünleri satın alırken sürdürülebilirlik özelliklerini aramaya yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Yeşil ürün satın alma amacı, tüketicilerin çevreye ve topluma daha az zarar veren bir ürünü satın alma isteğine karşılık gelmektedir. Burada amaç, alıcının çevre dostu bir ürün veya markanın yeşil özelliklerini öğrendikten sonra satın almasıdır. Tüketicilerin yeşil ürün satın alma isteği, ürünlere yönelik olumlu tutumu ve algılanan yeşil değeri önemli ölçüde yansıtmaktadır. Yeşil satın alma niyeti, bireyin geleneksel ürünlerden daha çevre dostu özelliklere sahip ürünlere öncelik verme olasılığını ve yeteneğini oluşturur (Al-Kumaim ve diğerleri, 2021, s. 1-17).

3. Literatür Araştırması

Literatür araştırmasında, "Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı" ve "Yeşil Ürün Satın Alma" yazınına ilişkin yapılan çalışmaların incelenmesi ve sınıflandırılması için "Sistemik Yazın İnceleme" yöntemi (Tranfield ve diğerleri, 2003, s. 207-222) kullanılmıştır. Söz konusu yöntemin çalışmada uygulanması sonucunda, ilgili alanda yer alan yazındaki tüm kaynaklara erişim sağlanmaya çalışılmış ve araştırma konusuyla bağlantılı olanlar seçilerek sistematik bir inceleme ortaya konulmuştur.

2014 ve 2024 yılları arası için gerçekleştirilen literatür analizi için geniş kapsamlı bir çalışma yürütülmüş ve: Scopus, Science Citation Index, ScienceDirect, Social Sciences Citation Index, IEEE Xplore Digital Library, Arts & Humanities Citation Index, British Library EThOS, Emerald Insight, Springer Nature eBooks veri tabanları seçilmiştir. Geniş ölçekli ve tarafsız bir yazın seçimi yapabilmek amacıyla; "sürdürülebilir kalkınma", "sustainable development", "yeşil ürün", "green product", "sürdürülebilir kalkınma farkındalığı", "satın alma", "satın alma", "purchasing", "purchase" ve "buying" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. EBSCOhost sistem altyapısı kullanılarak belirlenen veri tabanları ve zaman aralıklarında anahtar kelimelerle belirlenmiş kısıtlara göre yapılan taramalar sonucu ortaya çıkan yazın listesi aşağıdaki gibidir. Anahtar kelimeler yazınların "Title/Başlık", "Abstract/Özet" ve "Keywords/Anahtar Kelime" kısımlarında aranmıştır. Kitap veya kitap bölümleri, tezler, tam metnine ulaşılamayan makaleler, araştırma konusu ile ilişkisi zayıf olduğu görülen ve belirlenen diller dışında ulaşılan çalışmalar bir dışlama kriteri olarak kabul edilmiş ve sunulan literatür tablosuna dahil edilmemiştir.

("sürdürülebilir kalkınma farkındalığı" OR "sustainable development awareness")
Ulaşılan makale sayısı: 15

("sürdürülebilir kalkınma farkındalığı" OR "sustainable development awareness") AND ("yeşil ürün" OR "green product") **Ulaşılan makale sayısı: 0**

("sürdürülebilir kalkınma farkındalığı" OR "sustainable development awareness") AND ("satın alma" OR "satın alma" OR "purchasing" OR "purchase" OR "buying") **Ulaşılan makale sayısı: 0**

Literatür araştırması sonucunda, "sürdürülebilir kalkınma farkındalığı" ile ilişkili sınırlı sayıda çalışmaya ulaşıırken bu arama kriterinin "yeşil ürün" ve "satın alma" kriterleriyle birlikte filtrelenmesi sonucunda belirlenen veritabanlarında hiçbir makalenin tam metnine ulaşılamamış olması bu çalışmanın yapılmasıyla ilgili en temel motivasyonlar arasında yer almaktadır.

Tablo 1: Literatür tablosu

1	(Marcu & Oana-Valentina, 2015)	Sürdürülebilir kalkınma ve maliye politikaların ilişkisinin incelendiği bu çalışmada: Sürdürülebilir kalkınmanın genel amacının, kaynakları etkin bir şekilde kullanabilen, çevre korumasını ve toplumsal uyumu sağlamak için ekonominin sosyal ve ekolojik potansiyelinden yararlanan sürdürülebilir toplumlar yaratarak, hem şimdi hem de gelecekte yaşam kalitesini sürekli olarak iyileştirmek olduğu vurgulanmış, olumsuz sosyal dışsallıklara neden olan faaliyetler için daha yüksek bir vergi ve ücret payı olması gerektiği sonucunda ulaşılmıştır.
2	(Demirbaş , 2015)	Öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada: Bölümlere ve cinsiyetlere göre öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyleri hem toplam puan hem de "çevresel etik" ve "çevresel ekonomik" faktörleri açısından anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
3	(Malheiro ve diğerleri, 2015)	Mikroalg laboratuvarları için güneş enerjisiyle çalışan bir kurutucu geliştirmenin ve buna ek olarak öğrencilerin; etik, sosyal uzlaşma becerileri ve sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının artırılmasına katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada: Uzun yaşam döngüsüne ve düşük olumsuz çevresel etkilere sahip teknik bir çözüm tasarımı yapılmıştır.
4	(Njoku, 2016)	Ortaokul öğrencilerinin iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili konulardan ne ölçüde haberdar olduklarını araştırıldığı bu çalışmada: Sürdürülebilir kalkınma konularına ilişkin farkındalık düzeylerinin düşük olmasına rağmen daha fazla bilgi edinmeye istekli ve hazır bulunduğu sonucuna varılmış olup sürdürülebilir kalkınma ile ilgili daha fazla temanın tanıtılması gerektiğini önerilmiştir.
5	(Agboola & Emmanuel, 2016)	Lisans öğrencileri arasında iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki farkındalığın araştırıldığı bu çalışmada: Lisans öğrencilerinin yüksek düzeyde farkındalığa sahip olduğu, bilgi kaynaklarına erişebildiği ve eğitim faktörlerinin farkındalıklarını büyük ölçüde etkilediği bu sebeple ilgili eğitimlerin tüm düzeylerdeki okulların müfredatlarına yapılandırılması ve yerleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
6	(Atmaca ve diğerleri, 2019)	Öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarını belirlemeye yönelik bu ölçek geliştirme çalışmasının sonucunda: Fen bilgisi öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarını belirlemeye yönelik niteliklere sahip olduğu yorumunda bulunulmuştur.

7	(Green & Pace, 2019)	Politika yapıcılarının sürdürülebilir kalkınmaya yönelik algıları, bağlılıkları ve farkındalıkları ile hem yerel hem de ulusal düzeyde sürdürülebilirliği teşvik etmek için gerekli değer ve tutumları geliştirip geliştirmedikleri arasındaki temel bağlantıları belirlemenin amaçlandığı bu çalışmada: Sürdürülebilir kalkınma için klasik ders kitapları ve müfredatların ilk bakışta yeterli gibi görünüyor olsada eksik kaldığı konusunda vurguda bulunulmuştur.
8	(Atmaca ve diğerleri, 2020)	Fen bilimleri, sosyal bilgiler ve ilkököl öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarını belirlemek amacıyla sürdürülmüş olan bu çalışmada: Öğretmenlerin sürdürülebilir kalkınma farkındalıkları, branşları ve hizmet yılları arasında anlamlı bir fark bulunmazken, öğretmenlerin yaşları ve cinsiyetleri ile sürdürülebilir kalkınma farkındalık puanları arasında anlamlı bir fark bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
9	(Bulut, 2020)	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel vatandaşlık ve sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyleri arasındaki farklılık ve benzerliklerin cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre belirlemenin amaçlandığı ve küresel vatandaşlık algılarının sürdürülebilir kalkınma farkındalığına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada: Kız öğrencilerin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu ve öğrencilerin sınıf düzeyine göre yapılan analizde, hem küresel vatandaşlık hem de sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin son sınıfa doğru arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
10	(Dal & Okur Akçay, 2021)	Fen bilimleri öğretmenlerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının; cinsiyet, yaş, kıdem yılı ve eğitim durumuna göre belirlemenin amaçlandığı bu çalışmada: Öğretmenlerin sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarında yaş ve kıdem yılı değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu, cinsiyet ve eğitim durumu değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmış ve farkındalığı arttırmak amacıyla lisans düzeyinde etkinlikler yürütülebileceği gibi önerilerde bulunulmuştur.
11	(Aydın & Keles, 2021)	Farklı branşlardaki öğretmen adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada: Sürdürülebilir kalkınma farkındalığı açısından en yüksek ortalama puanın, 1. sınıflarda öğrenim gören öğretmen adaylarına ait olduğu sonucuna ulaşılrken, öğretmen adaylarının müfredatına sürdürülebilir kalkınma ile ilgili derslerin eklenmesi önerisinde bulunulmuştur.
12	(Ozer ve diğerleri, 2021)	Fen bilimleri öğretmeni adaylarının; bilim, teknoloji, toplum ve çevre arasındaki ilişkiler dair görüşlerinin incelendiği bu çalışmada: Fen bilgisi öğretmen adaylarının ağırlıklı olarak teknolojinin toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri ile insanların çevre üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin görüş belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır.
13	(Akman ve diğerleri, 2022)	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin, çeşitli değişkenler açısından belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada: Kadın katılımcıların hem sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik boyutlarında hem de genel ölçekte puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu, diğer tüm değişkenler için hem ölçeğin boyutları hem de genel ölçek için anlamlı bir fark belirlenmediği sonucuna ulaşılmış ve elde edilen bulgulara dayanarak diğer çalışmalarda cinsiyete bağlı farklılığın incelenmesine dayalı olarak çeşitli öneriler sunulmuştur.
14	(Şimşek & Erkin, 2022)	Hemşirelik öğrencilerinde sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ve ilişkili faktörleri belirlemenin amaçlandığı bu çalışmada: Hemşirelik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık

		düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu ve katılımcıların yarısından fazla bir oranda daha önce sürdürülebilir kalkınma kavramını duymadığı ve yine dörtte üçü gibi oranda sürdürülebilir kalkınma hedefleri hakkında bilgi sahibi olmadığı sonuçlarına ulaşılmış ve geleceğin hemşirelerini harekete geçirmek için müfredata sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin eklenmesi önerilmiştir.
15	(Gürler, 2023)	Sınıf öğretmeni adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıkları ve doğal kaynaklar kavramına yönelik metaforik algılarının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada: Öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının ortalama puanın üzerinde olduğu, 3. sınıf ve kadın öğrencilerin sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının daha iyi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Yöntem, Uygulama ve Bulgular

Yeşil ürün satın alma davranışı ölçeği: Mosavichechaklou'nun, (Fraj ve Martine, 2006; Leonidou vd., 2010; Lee, 2008 ve 2011; kim, 2011)'den alarak, "Türk ve İranlı tüketicilerin yeşil satın alma davranışlarına ilişkin karşılaştırmalı bir araştırma" adlı yüksek lisans tezinde uyarlayarak kullandığı 6 sorudan oluşan beşli likert ölçeğidir. Ölçeğin orijinal çalışmadaki güvenilirlik puanı olan Cronbach $\alpha=0,82$ olarak verilmiştir. Ölçeğin geçerlilik düzeyi faktör analizi ile yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçek puanları literatürde belirtilen kabul düzeyinde olduğundan dolayı ölçeğin geçerli olduğu kabul edilmiştir (Mosavichechaklou, 2017, s. 72-73).

Sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ölçeği: Atmaca, A. C., Kiray, S. A., & Pehlivan, M. (2019) tarafından geliştirilen ve 36 sorudan oluşan beşli likert ölçeğidir. Ölçeğin orijinal çalışmadaki güvenilirlik puanı olan Cronbach $\alpha=0,91$ olarak verilmiştir. Ölçeğin geçerlilik düzeyi doğrulayıcı faktör analizi ile yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçek puanları literatürde belirtilen kabul düzeyinde olduğundan dolayı ölçeğin geçerli olduğu kabul edilmiştir (Atmaca vd., 2019, s. 80-91).

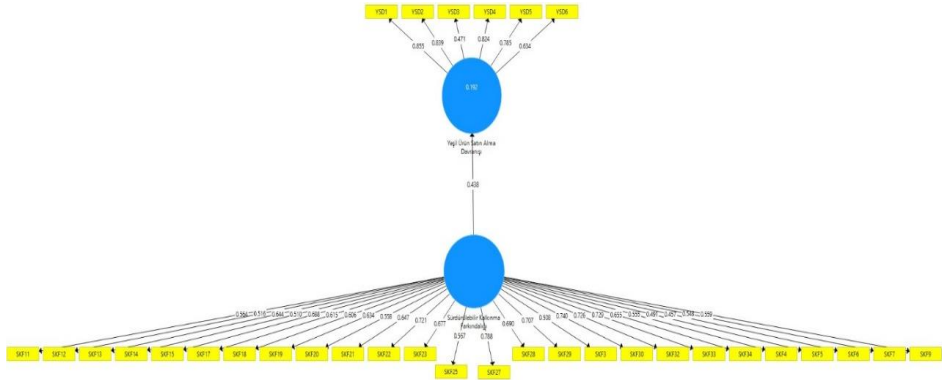
Ölçeklerin bu araştırma örneklemini için elde edilen geçerlik ve güvenilirlik değerleri Tablo 2'de detaylı bir şekilde belirtilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Katılımcılar tarafından tam olarak doldurulan 236 adet yanıtın 32 adedinin kontrol sorusunda istenen kodlamadan farklı cevap verdiği görülmüştür. Talimata uymayan bu veriler, ifadeleri okumadan yanıt verme ihtimalleri bulunduğu için veri setinden çıkartılmıştır. Geriye analizde kullanılacak 204 adet yanıtı içeren veri seti kalmıştır. Analize ölçeklerin normallik varsayımları, geçerlik ve güvenilirliği ölçülerek başlanmıştır.

Faktör analizinde PLS-SEM yol modellemesi ile yapılan analizlerin daha güvenilir sonuçlar verdiği öne sürülmektedir. Bu nedenle Smart PLS programı kullanılarak faktör analizinin gerçekleştirilmesine karar verilmiştir (Afthanorhan, 2013, s. 198-205). Yapılan faktör analizi sonucunda 0,5'in altında faktör yükü olan maddeler, katkı oranı düşük olma ihtimali nedeniyle araştırma modelinden çıkartılmıştır. Modele dahil olan maddelere ait faktör yükleri Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Faktör Analizi

1.1. Yapı Geçerlilik ve Güvenilirliği

Sürdürülebilir kalkınma farkındalığı değişkenindeki AVE (Average Variance Extracted) değerinin literatürde öngörülen minimum değer olan 0,5'in altında olduğu tespit edilmiştir. Ancak CR (Composite Reliability) değerinin 0,6'nın üzerinde olması durumunda AVE değerinin 0,5'in altında olmasının sorun teşkil etmeyeceği aktarılmaktadır (Hair Jr ve diğerleri, 2021, s. 197).

Tablo 2: Temel Geçerlilik ve Güvenilirlik Değerleri

	Cronbach's Alpha	rho_A	Composite Reliability	Average Variance Extracted (AVE)
Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı	0,94	0,95	0,94	0,39
Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	0,84	0,86	0,88	0,56

Tablo 2'deki değerler göz önüne alındığında; Cronbach's Alpha, rho_A, Composite Reliability (CR), Average Variance Extracted (AVE) değerlerinin, geçerlilik ve güvenilirlik açısından yeterli olduğu sonucuna varılmıştır.

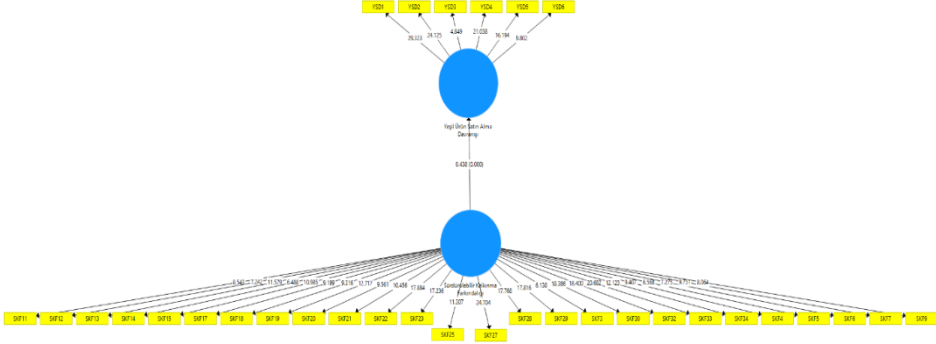
Tablo 3: Yapı Geçerliliği (Fornell-Larcker Kriteri)

	Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı	Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı
Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı	0,63	
Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	0,44	0,75

Fornell Larcker Kriteri değerlendirilirken değişkenlerin kendisiyle kesiştiği hücrede yer alan değer diğer satır ve sütunlardaki değerlerden yüksek olması beklenmektedir (Henseler ve diğerleri, 2015, s. 115-135). Tablo 3'te yer alan değerler incelendiğinde tüm değişkenlerin bahsi geçen kriteri sağladığı görülmektedir.

2.1. Yol analizi

Güvenirlilik ve geçerliğe dair değerlerin olumlu bulunmasının ardından araştırmannın yol analizi modeli oluşturularak hipotez testlerine geçilmiştir. Bunun için SmartPLS programında Bootstrapping yöntemi kullanılmış ve 1000 alt örneklem ile çalıştırılmıştır.

Şekil 3: Yol Analizi

Şekil 3'te yer alan modelde değişkenler ile ifadeler arasında T değerlerinin yer aldığı görülmektedir. Değişkenler arasındaki çizgilerde ise parantez dışında yol katsayıları yer almakta, parantez içinde ise anlamlılık (P) değerleri bulunmaktadır. Modele ilişkin yol katsayılarının, hesaplanması için en küçük kareler analizi (PLS-SEM) ve anlamlılık değerlerinin hesaplanması için yeniden örnekleme (bootstrapping) analizi kullanılmıştır.

Tablo 3: Yol Analizi Değerleri

	Standardize β	Standart Sapma	T değeri	P
Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalığı -> Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı	0,44	0,04	10,64	0,00

Tablo 3 değerlendirildiğinde, sürdürülebilir kalkınma farkındalığı ile yeşil ürün satın alma davranışı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucu ortaya çıkmış ve Standardize β katsayısının 0.44 olarak bulunmuştur.

Sonuç

Lojistik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, Trakya Üniversitesi Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Havsa Meslek Yüksekokulu ve İpsala Meslek Yüksekokulu Lojistik Bölümlerinde eğitim alan 204 öğrenciye uygulanan anket çalışmasına ait veriler SmartPLS analiz yaklaşımı ile yol modeli kullanılarak yorumlanmıştır. Çalışmada bahse konu SmartPLS programının seçiliyor olmasındaki en temel motivasyonun, kısıtlı veri girdisi ile tutarlı sonuçları bootstrapping yöntemiyle alma imkânı veriyor olmasıdır.

Oluşturulan model ile öğrencilerden elde edilen verilerle analiz edilmiş ve araştırma sonucunda: lojistik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin yeşil ürün satın alma davranışı üzerine anlamlı düzeyde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Standardize β katsayısının 0.44 olarak ölçülmesi yüksek düzeyde bir ilişkiye ait varlığı işaret etmektedir.

Lojistik sektörü yapısı itibariyle hammadde, yarı mamul veya mamulün üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda hatta tüketim sonrasında gerçekleştirilen geri dönüşüm ve bertaraf süreçlerinde aktif bir rol oynayan faaliyetleri kapsar. Bu anlamda, ilerleyen mesleki yaşamında ilgili alanda meslek profesyoneli olarak çalışma olasılığı son derece yüksek olan lojistik öğrencilerine ait sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeylerinin seviyesi önemlidir.

İklim değişikliğinden biyolojik çeşitlilik kaybı, yoksulluk, eşitsizlik ve kirlilikten diğer küresel zorluklara kadar birçok konu başlığında farkındalığın artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sunduğu potansiyel çözümlerin ve fırsatların vurgulanmasını içeren sürdürülebilir kalkınma farkındalığı, toplumların geleceği açısından dikkate değer şekilde önemlidir. Profesyonel iş yaşamında, satın alma departmanlarında yoğun olarak faaliyet gösterme potansiyeli taşıyan lojistik öğrencilerinin yeşil ürün satın alma eğilimleri ile sürdürülebilir kalkınma farkındalıkları arasındaki ilişkinin tespiti açısından bu çalışmanın sonuçları önem taşımaktadır.

Literatür araştırması sonucunda, "sürdürülebilir kalkınma farkındalığı" ile ilişkili sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılrken bu arama kriterinin "yeşil ürün" ve "satın alma" kriterleriyle birlikte filtrelenmesi sonucunda belirlenen veritabanlarında hiçbir makalenin tam metnine ulaşamamış olması bu çalışmanın yapılmasıyla ilgili en temel motivasyonlar arasında yer almaktadır. Literatürde; öğretmen adayları (Demirbaş , 2015), (Atmaca ve diğerleri, 2020), (Bulut, 2020), (Dal & Okur Akçay, 2021), (Aydın & Keles, 2021), (Akman ve diğerleri, 2022), (Gürler, 2023) ve farklı programlarda eğitim gören lisans ve önlisans öğrencilerinin (Agboola & Emmanuel, 2016), (Şimşek & Erkin, 2022) sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarının araştırıldığı birçok çalışma bulunmasına rağmen tedarik zinciri profesyonelleri olarak çalışma hayatına girecek olan lojistik öğrencileri ile yapılmış böyle bir çalışmayla karşılaşılmaştır.

Araştırma özelinde demografik yapıların kapsam dışı bırakılması ve farklı üniversitelerde eğitim alan öğrencilere uygulanmamış olması çalışmanın kısıtlılıkları arasında gösterilebilir. İlerleyen çalışmalarda farklı örneklemeler düzeyinde ölçeklere ait alt boyutlarında çalışmaya dahil edileceği araştırmalar ilgili alana katkı sağlayacaktır.

Lojistik öğrencileriyle ilgili alanda doğrudan bir çalışma bulunmuyor olmasına rağmen özellikle öğretmen adaylarının bulunduğu eğitim bilimleri alanında birçok çalışmanın varlığından bahsedilebilir. Tüm bu alanlarda sürdürülebilir kalkınma farkındalığının önemi vurgulanmış ve eğitim müfredatlarında güncellemeler yapılarak ilgili konuya dikkat çekmenin öneminin altı çizilmiştir. Lojistik öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma farkındalık düzeyleri ile yeşil ürün satın alma davranışı arasındaki anlamlı ilişki göz önüne alınarak sözkonusu alanda eğitim alan bireylerin ilgili farkındalıklarının arttırılmasına ilişkin müfredatlar hazırlanması pratik açıdan faydalı olacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışmaya temel teşkil eden alan araştırması için Trakya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 24.01.2024 tarihli toplantısında alınan 01/36 numaralı kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Tek yazarlı araştırma makalesi
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography. For the field research that forms the basis of this study, the Ethics Committee Decision was taken with the decision numbered 01/36 taken at the meeting of Trakya University Social and Human Sciences Research Ethics Committee dated 24.01.2024.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Acer, A., & Takın, İ. B. (2020). Çevreye Duyarlı ve Yeşil Tüketici: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 260-276.

Afthanorhan, W. (2013). A Comparison of Partial Least Square Structural Equation Modeling (PLS-SEM) and Covariance Based Structural Equation Modeling (CB-SEM) for Confirmatory Factor Analysis. *International Journal of Engineering Science and Innovative Technology*, 2(5), 198-205.

Agboola, O. S., & Emmanuel, M. (2016). Awareness of Climate Change and Sustainable Development among Undergraduates from Two Selected Universities in Oyo State, Nigeria. *World Journal of Education*, 6(3), 70-81.

Akman, Ö., Karaaslan, H., & Bayram, F. Ö. (2022). Investigation of Sustainable Development Awareness Levels of Social Studies Teacher Candidates. *International Journal of Research in Education and Science*, 8(3), 545-558.

Al-Kumaim, N. H., Shabbir, M. S., Alfarisi, S., Hassan, S. H., Alhazmi, S. K., Hishan, S. S., & Abu Al-Rejal, H. M. (2021). Fostering A Clean and Sustainable Environment Through Green Product Purchasing Behavior: Insights from Malaysian Consumers' Perspective. *Sustainability*, 13(22), 12585.

Atmaca, A. C., Kıray, S. A., & Çolakoğlu, M. H. (2020). An Examination of Teachers' Sustainable Development Awareness in Terms of Branches, Genders, Ages and Years of Service. *Problems of Education in The 21st Century* 78(3), 342-358.

Atmaca, A. C., Kıray, S. A., & Pehlivan, M. (2019). Development of A Measurement Tool for Sustainable Development Awareness. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 6(1), 80-91.

Aydin, S., & Keles, P. U. (2021). Teachers Candidates' Awareness of Sustainable Development. *Shanlax International Journal of Education*, 9, 221-227.

Beyazyol, E., & Ataman, B. (2023). Sürdürülebilirlik Raporlaması ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksine Tabi Şirketlerde Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 18(59), 110-145.

Biner, N. (2014). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 5-6.

Bingölbali Varol, H. (2021). Çevre Bilincinin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bursa Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 23.

Boran, T. (2023). İklim Değişikliği Krizinin Gölgesinde Yeşil Pazarlama, Yeşil Ürün ve Eko-Etiket Kavramlarına Yönelik Bir Literatür Taraması. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 91-102.

Bulut, B. (2020). Correlation Between Global Citizenship and Sustainable Development Awareness Levels of Pre-Service Teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(3), 279-293.

Çimşir, B. T., & Uzunboylu, H. (2019). Awareness Training for Sustainable Development: Development, Implementation and Evaluation of A Mobile Application. *Sustainability*, 11(3), 611.

Çobanoğlu, O., & Türer, B. (2015). Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi . *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 235-247.

Çuhadar, M., & Kaytancı, M. (2023). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarında Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(4), 1129-1136.

Dal, Ş., & Okur Akçay, N. (2021). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Bazı Değişkenlere Göre Belirlenmesi. *Dicle University Journal of Ziya Gökalp Education Faculty*, (40) , 45-55.

Demirbaş , Ç. (2015). Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalık Düzeyleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (31), 300-316.

Doğan, M. (2023). Sürdürülebilirlik: Su ve Suyun Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 176-192.

Emel, O. B. (2018). Development of An Ecoliteracy Scale Intended For Adults and Testing An Alternative Model by Structural Equation Modelling. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 8(1), 15-34.

Ertan, Y. (2018). Türkiye’de Sürdürülebilirlik Raporlaması (2005-2017). *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 11(3), 463-478 .

Ghobakhloo, M., Iranmanesh, M., Grybauskas, A., Vilkas, M., & Petraite, M. (2021). Industry 4.0, Innovation and Sustainable Development: A Systematic Review and A Roadmap to Sustainable Innovation. *Business Strategy and the Environment*, 30(8), 4237-4257.

Green, S., & Pace, P. (2019). Sustainable Development Awareness and Policy Making in Malta. *Journal of Education for Sustainable Development*, 13(2), 152-167.

Gündüz, T., Zorluoğlu, S. L., & Şahintürk, A. (2024). Views of Pre-Service Science Teachers on Sustainable Development Awareness. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 19(2), 183-200.

Gürler, S. A. (2023). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıkları ve ‘Doğal Kaynaklar’ Kavramına Yönelik Metaforik Algıları. *Yaşadıkça Eğitim*, 37(2), 364-387.

Hair Jr, J. F., Hult, G. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., & Ray, S. (2021). Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) Using R: A Workbook. *Springer Nature*, 197.

Hazaea, S. A., Al-Matari, E. M., Zedan, K., Khatip, S. F., Zhu, J., & Al Amosh, H. (2022). Green purchasing: Past, present and future. *Sustainability*, 14(9), 5008, 1-28.

Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43,, 115-135.

Jan, I. U., & Ji, S. (2019). Values and Green Product Purchase Behavior: The Moderating Effects of The Role of Government and Media Exposure . *Sustainability*, 11(23) , 6642.

Karaman, D. (2021). Yeşil Pazarlama Bilgi Düzeyi ve Yaşam Tatmininin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışına Etkisi: Kuşaklararası Bir Araştırma . *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58) , 155-176.

Kayahan, T. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Muhasebeye Yansımaları: Sürdürülebilirlik Muhasebesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 58-81.

Malheiro, B., Ribeiro, C. C., Silva, M. F., Caetano, N. S., Ferreira, P., & Guedes, P. (2015). Learning Sustainability by Developing A Solar Dryer for Microalgae Retrieval. *Journal of Technology and Science Education*, 5(4), 254-271.

Marcu, N., & Oana-Valentina, C. (2015). Sustainable Development And Fiscal Policies. *Annals of Constantin Brancusi University of Targu-Jiu. Economy Series*, 1-9.

Min, H., & Galle, W. P. (2001). Green Purchasing Practices of US Firms. *International journal of operations & production management*, 21(9), 1222-1238.

Mosavichechaklou, S. (2017). Türk ve İranlı Tüketicilerin Yeşil Satın Alma Davranışlarına İlişkin Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, 72-73.

Njoku, C. (2016). Awareness of Climate Change and Sustainable Development Issues among Junior Secondary School (JSS) Students in Port Harcourt Metropolis, Nigeria. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 8(2), 29-40.

Onurlubaş, E. (2019). The Effects of Social Impact, Environmental Awareness and Environmental Consciousness on Green Product Purchasing Behaviour. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 7(3), 447-457.

Ozer, S., Kiray, S. A., & Cardak, O. (2021). Science Teacher Candidates' Views about Science-Technology-Society-Environment Relations. *Eurasian Journal of Educational Research*, 91, 83-103.

Şimşek, H. G., & Erkin, Ö. (2022). Sustainable Development Awareness and Related Factors in Nursing Students: A Correlational Descriptive Study. *Nurse Education in Practice*, 64, 1-8.

Teksöz, G., Şahin, E., & Ertepinar, H. (2010). Çevre Okuryazarlığı, Öğretmen Adayları ve Sürdürülebilir Bir Gelecek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(39), 307-320.

Tosun, E. K. (2009). Sürdürülebilirlik Olgusu ve Kentsel Yapıya Etkileri. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 2, 3.

Tranfield, D., Denyer , D., & Palminder , S. (2003). Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review. *British Journal of Management*, Vol. 14, 207-222.

Yılmaz, M. K., & Aytekin, R. İ. (2020). Genişletilmiş Değer-Tutum-Davranış Modeli Bağlamında Yeşil Ürün Satın Alma Davranışının İncelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2) , 439-465.

Yılmaz, V., & Arslan, T. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Çevre Koruma Vaatleri ve Çevre Dostu Tüketim Davranışlarının incelenmesi Anadolu . *Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 1-10.

2024, 13 (3), 1570-1586 | Araştırma Makalesi

Ez-Zeccâc'ın Ma'ânî'l-Kur'ân'ında el-Ahfeş'e Yönelik Nahiv ve Sarf Eleştirilerinin Gerekçeleri

Halid Halid¹

Musab Muhemid²

Öz

ez-Zeccâc, "Me'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu" adlı eserinde, birçok âlimin görüşünü ele alarak, bunların yanlış bulduğu veya zayıf olarak nitelendirdiği hususları detaylı bir şekilde incelemiştir. Genellikle reddettiği görüşlerin nedenlerini belirtmiş ve kendi görüşünü destekleyen delilleri arz etmiştir. Ancak bazen birçok görüşü sıralayıp herhangi bir tercih belirtmemiş veya bir görüşü diğerine tercih edip nedenini açıklamamıştır. Bu çalışmada, ez-Zeccâc'ın nedenlerini ve delillerini belirttiği görüşler incelenmiştir. ez-Zeccâc'ın özel olarak görüşlerini ele aldığı âlimlerden biri, Basralı olup Basralıların aksine Kûfelilerin görüşlerini benimseyen Nahivci el-Ahfeş el-Evsat'tır. Çalışmamızda, ez-Zeccâc ve el-Ahfeş'in görüşlerini karşılaştırarak ve diğer görüşlerle birlikte değerlendirerek, en doğru sonuca ulaşmayı hedefledik. Bu çalışmanın önemi, ez-Zeccâc'ın el-Ahfeş'e yönelik eleştirilerinin incelenmemiş olmasıdır. Ayrıca, bu eleştiriler bağımsız bir şekilde ele alınmamıştır. Çalışmada, ez-Zeccâc'ın el-Ahfeş'e yönelik eleştirilerinde kullandığı deliller incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde dil âlimlerinin Kur'an'la ilişkisi ve ez-Zeccâc'ın eserindeki eleştirel metoduna yer verilmiştir. Sonra konumuzu iki ana başlık altında ele aldık. Birinci başlıkta ez-Zeccâc'ın el-Ahfeş'in görüşlerini açıkça yanlış bulduğu yerleri ele aldık. İkinci başlıkta ise, ez-Zeccâc'ın el-Ahfeş'in görüşlerini zayıf bulduğu veya yanlış olduğunu ima ettiği yerleri inceledik. Sonrasında, ulaştığımız sonuçlara yer verdik. Yöntem olarak, her konunun başında incelediğimiz meseledeki anlaşmazlık noktasını belirttik, ardından ez-Zeccâc'ın el-Ahfeş'e olan eleştirisini sunduk. Meselenin incelenmesinde, nahivcilerin görüşlerini, her bir görüşün delil ve kıyaslarını, nedenlerini zikrettik. Müfessirlerin görüşlerinden sadece nahiv veya anlama ilgili olan ve nahivcilerin görüşlerini teyit edenleri zikrettik. Çalışmanın sonunda ise, kendi kanaatimizce en doğru görüşe ulaşmayı amaçladık. Bu metodolojik yaklaşım sayesinde, ez-Zeccâc'ın eleştirilerini ve görüşlerini daha iyi anlamayı ve değerlendirmeyi hedefledik. Bu şekilde, nahiv alanındaki bu önemli tartışmalara katkıda bulunmayı amaçladık. Çalışmada şu sonuçlara varılmıştır: Zeccâc, taklitten uzak bir duruş sergilemiş ve kendisinden önceki birçok dilciyi eleştirmiştir. İleri sürdüğü görüşlerini temellendirmek için semâ', kıyas, icma ve istishâbu'l-asl gibi yöntemlere başvurmuştur. Tartışmalı dil konularında genellikle Basra ekolünü tercih etmiştir. Zeccâc, tercih ettiği görüşler için asah, sahih, savâb/doğru, caiz, zayıf, gayr-ı caiz, hata ve galat gibi kavramları kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Ma'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhu, ez-Zeccâc, el-Ahfeş, Eleştiri, İlet

Halid, Halid & Muhemid, Musab (2024). ez-Zeccâc'ın Ma'ânî'l-Kur'ân'ında el-Ahfeş'e Yönelik Nahiv ve Sarf Eleştirilerinin Gerekçeleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1570-1586.

<https://doi.org/itobiad.1519814>

Geliş Tarihi	21.07.2024
Kabul Tarihi	21.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye, halid.halid@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6930-2523

² İstanbul, Türkiye, Myj882018@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5184-7955

2024, 13 (3), 1570-1586 | Research Article

The Reasons for az-Zaccâc's Grammatical and Morphological Criticisms of al-Akhfash in Ma'âni al-Qur'ân

Halid Halid¹

Musab Muhemid²

Abstract

In his work, Ma'âni al-Qur'ân wa-i'râbuh by al-Zajjâj meticulously examines the views of scholars, identifying and critiquing those he finds incorrect or weak, and often providing reasons and evidence for his own positions. He usually explained the reasons for his refusal and presented the evidence in support of his view. However, he sometimes lists multiple views without indicating a preference or chooses one view over another without explanation. The present study focuses on cases where al-Zajjâj articulates his reasons and evidence. One scholar whose views al-Zajjâj frequently scrutinizes is the Basran grammarian al-Akhfash al-Awsat, who often diverged from Basran thought and adopted Kufan perspectives. Our study aims to compare and evaluate the positions of al-Zajjâj and al-Akhfash to ascertain the most accurate conclusions. The significance of this research lies in the fact that al-Zajjâj's criticisms of al-Akhfash have not been thoroughly examined nor studied independently. We analyze the evidence and reasons al-Zajjâj employs in his critiques. We begin with an introduction that elucidates the relationship between linguistic scholars and the Qur'an, as well as the critical methodology al-Zajjâj employs. Then, the main theme of this study is divided into two parts. The first part addresses instances where al-Zajjâj explicitly finds al-Akhfash's views erroneous. The second part examines cases where al-Zajjâj considers al-Akhfash's views weak or implicitly incorrect. Methodologically, at the beginning of each topic, we identify the point of contention. We then present al-Zajjâj's critique of al-Akhfash. Our examination includes the views of other grammarians, evidence, and analogies supporting each view, and the reasons behind them. We cite the opinions of exegetes only when relevant to grammar or meanings that corroborate the grammarians' perspectives. Ultimately, our aim is to determine the most accurate view based on our analysis. This approach allows for a better understanding and evaluation of al-Zajjâj's critiques, contributing to significant discussions within the field of grammar.

Keywords: Arabic Language, Ma'âni al-Qur'ân wa I'râbuhu, az-Zaccâc, al-Akhfash, Critique, Reasoning

Halid, Halid & Muhemid, Musab (2024). The Reasons for az-Zaccâc's Grammatical and Morphological Criticisms of al-Akhfash in Ma'âni al-Qur'ân, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1570-1586. <https://doi.org/10.1519814>

Date of Submission	21.07.2024
Date of Acceptance	21.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Associate Professor, Siirt University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Siirt, Türkiye, halid.halid@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6930-2523

² İstanbul, Türkiye, Myj882018@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5184-7955

Giriş

Eski ve modern dilbilimciler Kur'ân'ı başta gramer ve morfolojik olmak üzere dil kurallarına göre yorumlamışlar ve dil bilimleri aracılığıyla âyetin tam anlamına ulaşmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Kur'an'ın manalarını öğrenebileceğimiz Arap dili ve tefsir ilimlerine dair birçok kitap yazmışlardır. Bu eserlerin bazısında âyetin genel anlamı atlanarak veya kısaca verilerek tek bir kelimedeki veya yapıdaki dil farklılıklarına odaklanmıştır. Hatta bazı durumlarda okuyucu, Kur'an'ın bir tefsiri değil de gramer veya morfolojik bir kitap okuduğunu bile hissedebilmektedir.

Bu alanda yazılıp öne çıkan kitapların başında Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Seriyî'nin (ö. 311/923) Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû adlı kitabı gelir. Hayatının ilk yıllarında cam işçiliğiyle uğraştığından kendisine ez-Zeccâc lakabı verilmiştir. Bağdatlı dilcilerden olmasına rağmen Basra mezhebinin imamlarından sayılmasının iki nedeni vardır: Birincisi, görüşlerinin çoğunda bu mezhebi benimsemesidir. Diğeri ise Müberred'in (ö. 286/900) Bağdat'a gelmesi üzerine hocası Sa'leb'in (ö. 291/904) meclisinden ayrılarak Basra'nın son imamı olan Müberred'in öğrencisi olmasıdır. Zeccâc'ın bu eseri, içerdiği zengin bilgi birikimi nedeniyle üzerine en çok çalışma yapılan ünlü kitaplardan biri olarak kabul edilmektedir.

Zeccâc, kendisinden önceki ve çağdaşı olan dilbilimcilerin görüşlerini soyut bir şekilde aktarmakla yetinmeyip bunların doğru veya yanlış, güçlü veya zayıf ya da tercih edilen veya tercih edilmeyen şeklinde niteleyerek değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ayrıca aktarmış olduğu görüşün kabul ve reddine dair delilleri zikrederek açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle başkalarıyla aynı fikirde olmadığı görüşleri sunarken büyük bir titizlik gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla onun yüksek düzeyde bir eleştirmen olduğu söylenebilir. Ayrıca onun bu kitabında, üzerinde yapılan çok sayıda araştırma ve incelemeye rağmen incelenmesi gereken birçok konu bulunmaktadır.

Zeccâc, kitabında pek çok dilcinin ismini açıkça zikretmiş, bazılarının görüşlerinin, hatalı veya zayıf olduğunu belirtmiştir. Çoğunlukla reddettiği görüşü gerekçelendirmiş ve kendi görüşünü destekleyen delilleri aktarmıştır. Bazen ise tercih yapmadan görüşü zikretmekle yetinmiştir. Keza bazı görüşleri ise gerekçelendirmeden tercih etmiştir. Bu çalışmamızda Zeccâc'ın gerekçelendirerek aktarmış olduğu görüşleri ve bunlara yönelik delilleri değerlendirilerek takip ettiği metodunun ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Ayrıca onun problemleri çözmesindeki tartışma tarzının ve muhakeme gücünün tespit edilmesi hedeflenmektedir.

Zeccâc'ın birçok yerde ismini zikrettiği âlimler arasında birçok görüşünde Basralılara muhalefet ederek Kûfelilerin yolunu takip eden Basralı dilci Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) vardır. Çalışmamızda konu hakkındaki Zeccâc ile Ahfeş'in görüşlerini karşılaştırarak inceledik, konuyla ilgili farklı görüşleri de ortaya koyup delillerini sunarak en doğru görüşe ulaşmaya çalıştık. Zeccâc'ın eleştirilerine dair yapılan benzer çalışmalar olmasına rağmen Zeccâc'ın Ahfeş'e olan itirazlarını müstakil olarak ele alan herhangi bir çalışmaya ulaşamadık.

Zeccâc'ın Ferrâ'ya (ö. 207/822) olan gramer itirazları ve Zeccâc'ın Kîsâî'ye (ö. 189/805) olan gramer ve morfolojik itirazları başlıklarıyla araştırmamıza yakın bazı araştırmalar bulunmaktadır. Libya el-Asmarya Üniversitesi'ndeki bir öğretim görevlisi tarafından yapılan bu son çalışmada Zeccâc'ın Kîsâî'ye olan itirazları ele alınmıştır. Ancak

araştırmacı Kısâî'nin Kûfeli dilcilerden olmasından hareketle Kûfeli dilcilerin görüşüne uygun bir görüş olmasından dolayı Zeccâc'ın Kısâî'nin dışındakilere olan itirazını Kısâî'ye bir itiraz olarak görmektedir. Araştırmacının bu çıkarımı hatalı olduğu söylenebilir. Zira bir mezhepteki tüm âlimlerin aynı görüşte ittifak etme şartı yoktur. Dolayısıyla Kısâî'ye itiraz edebilmek için onun konu hakkında görüşü doğru bir şekilde aktarılması gerekir. Örneğin araştırmamızın ilk bölümünde ele aldığımız Zeccâc'ın Ahfeş'e olan itirazını araştırmacı Zeccâc'ın Kısâî'ye olan itirazı olarak değerlendirmiş ve konuyu kısa bir şekilde incelemiştir. Ancak konuyu daha geniş inceleyerek gerekli delilleri aktarıp açıklama yapması gerektiğine inanmaktayız.

Telif hareketi ortaya çıktıktan sonra yazarlar, çoğu spekülâtif ve kesin olmayan görüşleri kitaplarında ifade etmişlerdir. Dolayısıyla onlarla çelişen başka görüşlerin varlığı kaçınılmazdır. Böylece çeşitli sanatlardaki bilim adamları birbirlerine itirazlarda bulunmuşlardır. Yapılan itirazlar için “redd”, “istidrâk”, “itirâz”, “ta'kkub”, “îrâd” ve “medhûl” gibi yakın anlamlı bazı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu terimlerin aynı anlamda kullanılması yaygın olmasına rağmen gerçek anlamları dikkatle incelenirse her birinin diğerinden farklı olduğunu görülür. Bu araştırmamızda “redd” kelimesi diğer terimlerden farklı olarak detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

“Redd” kelimesi sözlükte; “reddedilmiş, sözün yalanlanması, geri çevirmek, kabul etmemek, kovmak, engellemek” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca cevap vermek anlamında da kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1414, s. 12/94).

Kelimenin sözlük anlamlardan yola çıkarak terim anlamı şöyle ifade edilebilir: Bir konu hakkında başkalarının sözlerini çürütmek, geçersiz kılmak veya zayıflığını ortaya çıkarmak

1. Kesin İfadelerle Zeccâc'ın Ahfeş'e Olan İtirazı

1.1. **“الم الله لا إله إلا هو” Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır.” (Âl-i İmrân 3/1) âyetinde bulunan iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı kesra hareketinin verilmesindeki ihtilaf**

Zeccâc, Ahfeş'in iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı mîm harfinin kesra ile okunabileceği görüşüne itiraz ederek bunun yanlış olduğunu belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 1/373; Ahfeş el-Avsat, 1990, s. 1/22).

Burada bahsi geçen ihtilaf, âyetin doğru okunmasının dışındadır. Zira kırâat âlimleri, geçiş halinde “mîm” harfinin fetha ile okunması ﷻ lafzındaki “elif” harfinin “lam” harfine katılarak okunmasında icma etmişlerdir. Bu icmanın bir istisnası olarak geçiş halinde Asım'ın “mîm” harfini sakin ve ﷻ lafzındaki “elif” harfini ise katı hemzisi olarak okumasıdır. “Mîm” harfinin fetha ile okunmasında farklı görüşler bulunmaktadır. İki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı mı yoksa ﷻ lafzında “elif” harfinin fethasının “mîm” harfine aktarılması mı? Şeklinde Ferrâ ile Sîbeveyh (ö. 180/796), arasında güçlü bir tartışma bulunmaktadır.

Ahfeş, “mîm” harfinin kesra ile okunması halinde caiz olacağını ve böyle bir okuyuşun Arap dili kurallarına göre mümkün olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu konudaki tartışma dilbilgisi kurallarındaki farklı görüşlerden kaynaklanmaktadır. Ahfeş'in ifadelerinden Kur'an dışında böyle bir okuyuşun caiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak

Zeccâc bunun caiz olamayacağını ve Ahfeş'in sözlerinde hata yaptığını iddia etmektedir. Zira “mîm” harfinden önce kendisinden önceki harfin kesralı olan bir “yâ” harfinin bulunduğunu ve ikinci “mîm” de kesralı okununca kelimedede ağırlığa sebep olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ikinci “mîm” harfinin fetha ile okunması gerektiğini iddia etmiştir. Onun bu gerekçesi kıyası bir kurala dayandığı için güçlü bir sebeptir. Çünkü “yâ” harfi iki kesra olarak kabul edildiğinden kendisinden önceki ve sonraki kesra ile beraber tek bir kelimedede dört kesra bir araya gelmiş olur (Enbârî, 2003, s. 2/611). Aynı zamanda “mîm” harfinin kesra ile okunması الله lafzındaki “lam” harfinin incelmeye yol açar. Bu durum ise ta'zim için yapılan tefhimi ortadan kaldırır (Semîn el-Halebî, t.y., s. 3/6).

Bu konuda Zeccâc'ın, Basralıların görüşünü benimsediği görülmektedir. Zira Basralı dilcilerin öncüsü olan Sîbeveyh Arapların benzer durumda iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı fetha ile okunabileceğini belirtmiştir. Ancak bu durumun sadece hece harflerinde mümkün olabileceğini belirtmiştir (Sîbeveyh, 1988, s. 4/153).

Fakat Ahfeş bu durumun bir Arap lehçesi olduğunu iddia ederek şöyle demiştir: “Zira iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı fetha ile hareke edilmesinin zorunlu olmayıp kesra ile hareke vermek de caizdir. Hatta bu durumun bazı kabilelerin kullanımı olduğunu biliyorum.” (Ahfeş el-Avsat, 1990, s. 1/22).

Vâhidî (ö. 468/1076), Ahfeş'in görüşünü destekleyen Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) uyararak Arap dilinde kullanılan ذبيت ve ذبيت gibi kelimeleri öne sürerek Zeccâc'ın görüşünün reddedildiğini belirtmiştir (İbn Cinnî, 1421/2000, s. 1/163). Zira söz konusu kelimelerde “yâ” harfinden sonra gelen harfe kesra harekesi verilmiştir. Ayıca iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı حيت kelimesinde fetha حيت kelimesinde ise damme harekesinin caiz olduğu gibi okunuşu daha kolay olan kesra harekesinin de caiz olması gerektiğini vurgulamıştır (Vâhidî, 1430, s. 5/13).

Vahîdî'nin bu iddiasına, Zeccâc'ın örnek olarak ele aldığı kelimedede bir önceki harfi kesralı olan “yâ” harfi bulunurken, “Fârisî ile Vahîdî'nin zikrettiği örnekte ise “yâ” harfinden önce kesralı bir harf bulunmadığından dört kesranın art arda gelmediği için kelimedede ağırlık oluşmadığından son harfe kesranın verilmesi mümkündür” şeklinde bir cevap verilebilir. Ancak كيت ve ذبت kelimelerinin aslında كة ve ذة şeklinde olup sondaki kapalı “te” harfi hafzedilip ikinci “yâ” harfinin açık “te” harfine dönüştürülmesinden dolayı asıl itibarıyla dört kesranın yerine geçebilecek şeddeli “yâ” harfi bulunduğu söylenebilir. Bu şekildeki kullanım Arap dilinde çokça bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum Ahfeş'in görüşünü desteklemektedir. (İbn Cinnî, 1421/2000, s. 1/163). Bu görüşe cevap olarak ikinci “yâ” harfinin fethalı olmasından dolayı dört kesrenin art arda gelme durumunu yumuşattığı söylenebilir. Ayrıca “keyte”, “zeyte” ve “ceyri” kelimelerinde ilk harfin kesra ile okunuşuna dair herhangi bir rivâyetin bulunmaması da Zeccâc'ın görüşünü desteklediğini belirtmek gerekir.

Ebû Ali el-Fârisî, “mim” harfinin kesrasıyla ilgili olarak şöyle demiştir: Ebû İshâk'ın, konu hakkında bu açıkça bir hatadır ve eğer caiz olsaydı كيف الرجل şeklindeki kullanımın caiz olması gerekirdi şeklindeki iddiası kabul edilemeyecek bir yanlıdır. Zira “mim” harfinin kesra ile okunmasına dair bir rivâyetin olması, kıyas ile çürütülemez, bilakis onu güçlendirip destekler. (Fârisî, 1969, s. 1/93) Vahîdî onun bu görüşüne karşılık iki sakin harfin bir araya gelmesi durumunda verilmesi gereken asıl hareketin kesra olduğunu ve

herhangi bir engel olmadığı sürece bu harekeden vazgeçilemeyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla olması gerektiği şekilde gelen bir şeyin inkâr edilmemesi gerekir. Fârisî ve Vahîdî'nin yukarıda aktarılan görüşleri Ahfeş'in iddiasını desteklemektedir. Zira sadece asıl olanı dikkate almak bile Ahfeş'in iddiasını ispatlamak için yeterlidir. Aktarılan bu görüşler bize Ahfeş'in görüşünün hatalı olmayıp ancak tercih edilebilecek bir görüş de olmadığına işaret etmektedir.

İbn 'Atıyye el-Endelüsî'den (ö. 541/1147), Zeccâc'ın iddiasının aksine Ahfeş'in görüşünün yanlış olmadığına dair şu rivâyet aktarılmıştır: Ebu Cafer er-Ruâsî (ö. 187/803) ve Ebu Hayva Allah ﷻ âyetini iki sakın harfin bir araya gelmesinden dolayı "mim" harfinin kesrasiyla okumuştur. Ancak İbn Atıyye bu kıraatin zayıf olduğunu vurgulamıştır (İbn 'Atıyye, 1422, s. 1/397). Bu okuyuşun şaz olması dilde delil olarak kullanılmasın engel olmadığını da belirtmek gerekir. Ayrıca Zemahşerî'de (ö. 538/1144) buna benzer şöyle bir nakilde bulunmuştur: Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) geçen âyeti iki sakın harfin bir araya gelmesinden dolayı "mim" harfinin kesrasiyla okumuştur. Ancak Zemahşerî bu okuyuşun caiz olmadığını iddia etmiştir (Zemahşerî, 1407, s. 1/335). Bu kıraatin kabul edilmemesi delil olarak kullanılmasına engel değildir. Bu kıraat Ahfeş'in görüşünü güçlendirmektedir.

Önceki deliller ve görüşlere bakıldığında, Zeccâc'ın görüşünün "sema'a" yani mütevatir ve sahih kıraate dayandığını, Ahfeş'in ise şazz kıraate dayandığı görülmektedir. Zeccâc'ın ileri sürdüğü kıyasi gerekçesi Ahfeş'in gerekçesinden daha güçlüdür. Ancak şazz kıraat ve iki sakın harfin bir araya gelmesi durumunda verilmesi gereken asıl harekeden dolayı Ahfeş'in görüşünün yanlış olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla onun bu görüşü Zeccâc'ın iddia ettiği gibi yanlış bir görüş olmayıp tercih edilmeyen bir görüş olarak nitelendirilmesi daha uygundur.

Sıbeveyh'in, daha önce aktarılan bu durumun sadece hece harflerinde mümkün olabileceği şeklindeki iddiasına dair herhangi bir delil bulunmadığı gibi Ahfeş ve Fârisî gibi bazı dilciler onunla aynı fikirde değillerdir. Ayrıca konu hakkında herhangi bir sema'ın olmaması görüşü ise Ruâsî ve diğerlerinin kıratıyla çürütülebilir.

1.2. "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُؤُكُمْ." (Mâide 5/101) âyetinde zikredilen أَشْيَاءِ kelimesinin vezni konusundaki tartışmalar

Ahfeş ile Ferrâ هين وأهواناء örneğinde olduğu gibi أَشْيَاءِ kelimesinin أفعلاء vezninde olduğunu iddia etmişlerdir. Zeccâc ise onların bu iddialarının yanlış olduğunu belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 2/212).

Gramerciler, أَشْيَاءِ kelimesinin شيء sözcüğünün çoğulu olup gayr-ı munsarîf olması konusunda hemfikirlerdir. Ancak gayr-ı munsarîf olmasının illeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zira Arap dilinde أسماء وأبناء örneklerinde olduğu gibi görünürde أَشْيَاءِ kelimesine benzeyip munsarîf olan birçok kelime bulunmaktadır. Dolayısıyla mezkûr kelimenin aktarılan örneklerden farklı bir asıl ve vezninin olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili farklı görüşlerden sadece Zeccâc'ın değerlendirmede bulunduğu şu üç görüşü aktarmakla yetineceğiz:

Birincisi: Halil ve Sîbeveyh'e göre أشياء kelimesi لفعاء vezninde olup bu kelime aslında شيناء şeklindedir. Kelimenin sonunda iki hemzenin bulunması dile ağır geldiğinden sondaki hemzelerden birincisi kelimenin başına getirilerek kalb-i mekân yapılmıştır. Bu durumda gayr-ı munsarif olmasının illeti kelimenin sonunda memdûde olan te'nis elif'in bulunmasıdır. Ayrıca Arap dilinde kalb-i mekân çok yaygındır. Örneğin انوق kelimesinde "vav" harfinin birinci harf ile yerlerinin değiştirilmesi ve "yâ" harfine dönüştürülerek kelimenin ايتق şekline girmesi. Aynı şekilde قوس kelimesinin çoğulu olan قؤوس kelimesinde son harfin birinci harften sonra getirilmesi ve ikinci "vav" harfinin kelimenin sonunda bulunmasından dolayı birinci vav harfinin ise "yâ" harfi ile beraber bulunmasından dolayı "yâ" harfine dönüştürülmesi ve "yâ" harfine uygunluk için "sin" harfin kesralanması ve de ötre harekesinden kesra harekesine geçmenin zor olmasından ötürü "ka" harfinin de kesralanması sonucunda kelimenin قيبى şekline girmesi (Sîbeveyh, 1988, s. 4/380; Zeccâc, 1988, s. 2/212; Enbârî, 2003, s. 6/296-297; Müberred, 2013, s. 1/168).

Kalb-i mekânının genel kurala aykırı olmasından ötürü bu görüş eleştirilmiştir. Ancak mezkûr kelimenin gayr-ı munsarif olmasından dolayı doğru bir gerekçenin bulunması gerekir. Bu kelime için en doğru gerekçenin kalb-i mekân olduğu söylenebilir. Ayrıca Arap dilinde kalb-i mekânının çok yaygın olması genel kurala olan aykırılığı ortadan kaldırır. Dolayısıyla yukarıdaki görüşün daha isabetli olduğu söylenebilir.

İkincisi: Ahfeş ile Ferrâ'ya göre ألبناء لئن والبناء örneğinde olduğu gibi أشياء kelimesi أفعلاء vezninde olup bu kelime aslında أشيناء şeklindedir. Kelimenin sonunda aralarında "elif" harfi bulunan iki hemzenin olması ve bunun üç hemze olarak kabul edilmesi dile ağır geldiğinden birincisi hafzedilmiştir. Zeccâc ise bu görüşün kıyasi olmayışından dolayı yanlış olduğunu belirtmiştir. Zira فَعْلٌ vezninde olan شيء kelimesi أفعلاء şeklinde çoğul yapılamaz. Sadece نصيب وأنصياء örneğinde olduğu gibi فعيل vezni bu şekilde çoğul yapılabilir (Ferrâ, t.y., s. 1/321). Ayrıca Zeccâc Basralı diltelerin أفعلاء vezninde olan kelimeyi musağğar yapmak için müfred kalıbına dönüştürülmesi gerektiği konusunda hemfikir olduklarını belirtmiştir. Ancak Mazini, Ahfeş ile olan tartışmasında ona أشياء kelimesini nasıl musağğar yaparsın şeklindeki soruya; أشياء şeklinde cevap veren Ahfeş'e karşılık olarak şu cevabı vermiştir: أشياء kelimesi أفعلاء vezninde olsaydı musağğar yapılırken müfred kalıbına dönüştürülmesi gerekirdi (Müberred, 2013, s. 1/168; Zeccâc, 1988, s. 2/212).

Görüldüğü üzere Zeccâc burada kendi görüşünü icma deliliyle güçlendirmiştir.

Pek çok gramerci bu görüşü Ahfeş ile Ferrâ'ya dayandırarak aktarmıştır, ancak Ferrâ konu hakkında Ahfeş'ten farklı bir gerekçe sunarak şöyle demiştir: هين kelimesi هين kelimesinden tahfif edilen هين kelimesine kıyas edilmiş ve هين kelimesi aslında هين olup فعيل vezninde olduğu için أفعلاء vezninde çoğul yapılmıştır. Ancak doğru olan görüş هين kelimesinin aslında هينون şeklinde olup farklı bir vezindedir. Dolayısıyla onun yapmış olduğu kıyas geçersizdir (Vâhidî, 1430, s. 7/547).

Üçüncüsü: Kisâi'ye göre بيت وأبيات örneğinde olduğu gibi أشياء kelimesi أفعال vezninde olup Arap dilinde çok fazla kullanılmasından dolayı فَعْلَاء kelimesine benzetilerek حمراء kelimesi gibi gayr-ı munsarif olmasıdır. Ayrıca أشياء kelimesinin عذراء وعذار kelimeleri gibi أشاوى

şeklinde çoğul yapılması ile صحراء و صحراوات kelimeleri gibi أشياء şeklinde çoğul yapılmasını delil olarak sunmuştur. Ancak Basralı dilciler ile Kûfeli dilcilerin çoğu bu görüşün yanlış olduğuna dair hemfikirdirler. Ferrâ ise kelimenin Arap dilinde çok fazla kullanılması onu hafifletmeyi gerektirdiğini ve munsarîf olması gerektiğini belirterek Kisâî'ye itirazda bulunmuştur (Ferrâ, t.y., s. 1/321). Aynı şekilde Zeccâc, dilcilerin çoğu aynı gerekçeden dolayı Kisâî'ye göre أبناء و أسماء kelimelerinin de gayr-ı munsarîf olması gerekir şeklinde itiraz ettiklerini belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 2/212).

Zeccâc'ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere bir kelimenin gayr-ı munsarîf olma gerekçesinin kıyası olması ve o kelimeye benzeyen tüm kelimelerde geçerli olması gerekir. Dolayısıyla en isabetli görüşün birinci görüşü savunan dilciler olduğu söylenebilir.

1.3. “Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik.” (A'râf 7/11) âyetinde zikredilen كُتِّمَ kelimesinin anlamına dair itiraz

Ahfeş, âyetteki كُتِّمَ kelimesinin "vâv" anlamında olduğu iddiasına karşılık Zeccâc şöyle demiştir: “Bu görüş hatalı olup Halil (ö. 175/791), Sibeveyh ve Arapçası güvenilir olan herkes tarafından kabul görmemiştir (Zeccâc, 1988, s. 2/214).

Zeccâc, Sibeveyh ve Halil'e uyararak “sümme” kelimesinin tertip ve gecikme anlamında olduğu görüşünde olup bu anlamın âyette var olduğunu şöyle açıklamıştır: “Allah ilk önce Adem'i topraktan yarattı ve daha sonra ona şekil verdi”. (Zeccâc, 1988, s. 2/214). Bu görüşünü de şu âyetle desteklemiştir: إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ نُفِثَ لَهُ نُفُثًا فَيَكُونُ “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi ve oluverdi.” (Ali İmrân 3/59) Bu açıklamasıyla Zeccâc, Ahfeş'in âyetteki “sümme” kelimesinin "vâv" anlamında olduğu iddiasının yanlış olduğunu vurgulamıştır.

Zeccâc bu konuda Basralı dilcilerin görüşünü benimserken, Ahfeş ise Kûfeli dilcilerin görüşünü benimsemiştir. Onlara göre âyette yaratılış ve şekil vermek aynı şey veya şekil vermek yaratılışın bir parçası olarak görülmektedir. Ahfeş “sümme” kelimesinin tertip ve gecikme anlamını ifade etmeyip hükümde ortaklığı ifade ettiğini ve “sümme” kelimesinin "vâv" anlamında olduğu açıkça belirtmiştir. Ayrıca âyette hitabın sadece Adem'e (a.s) olabileceği gibi mecaz yoluyla tüm insanlara olmanın da mümkün olduğunu ifade etmiştir (Ahfeş el-Avsat, 1990, s. 1/321). Görüleceği üzere Ahfeş bu görüşünde anlamı öncelemekte iken Zeccâc ise kelimenin asıl anlamını önceleyip kendi görüşünü nakillerle desteklemektedir.

“Sümme” edatı sadece atıf harfi olarak kullanılır (Esterâbâzî, 1395/1975, s. 4/413). Tertip anlamını ifade etmede “fe” harfi gibidir. Ancak gecikme anlamını ifade etmekle ondan ayrılır. “Sümme” edatı hükümde ortaklık, tertip ve gecikme anlamları olmak üzere üç anlam ifade etmektedir.

Ahfeş ve Kûfeliler, “Sümme” edatının zaid olarak kullanılabileceğini iddia etmişler ve bunu Yüce Allah'ın şu sözlerine dayandırmışlardır:

وَعَلَى الْمَلَائِكَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَافَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَافَتْ عَلَيْهِمُ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا “Ve (seferden) geri bırakılan üç kişinin de (tevbelerini kabul etti). Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkılmıştı. Nihayet

Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hallerine) dönmeleri için Allah onların tevbesini kabul etti." (Tevbe, 9/118) Âyette geçen "sümme" kelimesi zaid olup ondan sonra gelen cümle "iza" edatının cevabıdır. Ancak bu yorum birçok dilci tarafından reddedilmiştir. Ebu Hayyân (ö. 745/1344) "iza" edatının cevabının mahzuf olduğunu iddia ederek şunları söylemiştir: "Sümme" edatının zaid olması ve ondan sonra gelen cümlelerin "iza" edatının cevabı olduğu iddiası çok uzaktır. Ayrıca "sümme" edatının zaid olduğu Arap dilinde kanıtlanmamıştır." (Ebû Hayyân, 1420, s. 5/520). Dolayısıyla ona göre zaid olamamasının gerekçesi Araplardan işitilmemiş olmasıdır. Aynı şekilde İbn Hişâm (ö. 761/1360), Ebu Hayyân'ın bu görüşüne katılarak "iza" edatının cevabının mahzuf olduğunu belirtmiştir (İbn Hişâm, 1985, s. 158). Aynı şekilde Kûfeli dilciler "sümme" edatının zaid olduğuna dair şu beyitle de istişhad etmişlerdir: ('Abdulkâdir el-Bağdâdî, 1418/1997, s. 8/497)

أَرَانِي إِذَا أَصْبَحْتُ أَصْبَحْتُ ذَا هَوَىٰ   فَمِمَّ إِذَا أَمْسَيْتُ أَمْسَيْتُ غَادِيَا

İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise yukarıdaki beyitte "sümme" edatının zaid olmadığını ancak "fe" harfinin zaid olduğunu iddia etmiştir. İbn Hişâm da onun bu görüşüne uymuştur. Zira Arap dilinde "fe" harfinin zaid olarak gelmesinin kesin olarak bilinirken "sümme" edatında bu durum kesin değildir (İbn Cinnî, 1421/2000, s. 1/274; İbn Hişâm, 1985, s. 158).

Ahfe, Ferrâ ve Kutrub (ö. 210/825 civarı), "sümme" edatının tertip anlamı ifade etmediğini iddia etmişler ve bunun için şu âyeti delil olarak zikretmişler:

“İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı. Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi.” (Secde, 32/7-9) Âyette zikredildiği üzere Allah ilk önce Adem'i (a.s) daha sonra onun neslini yaratmış ve daha sonra ona ruhundan üflemiştir. Dolayısıyla "sümme" edatı tertip anlamı ifade etmeyip sadece atıf harfi olarak kullanılmıştır. Ancak ikinci "sümme" edatının birinci cümle üzerine atıf yapılarak tertip anlamını ifade ettiği belirtilmiştir (İbn Hişâm, 1985, s. 158).

Ferrâ'ya göre "sümme" edatı bazen gecikme anlamını ifade etmeyebilir. Ancak bu görüş Ezherî tarafından yanlışlıkla Ahfeş'e dayandırılmıştır (Ezherî, 2000, s. 2/164). Ferrâ bu iddiasını Arapların "أعجبي ما صنعت اليوم ثم ما صنعت أمس أعجب" şeklindeki sözleriyle desteklemiştir. İbn Malik ise onun bu görüşünü şöyle açıklamıştır: Ferrâ, Arapların sümme edatıyla başlayan bir cümleden sonra mazi fiile başlayan bir cümleyi kullandıklarını belirtmiştir. Örneğin "Bugün sana bin verdim dün ise sana mal vermiştim" (İbn Mâlik, 1410/1990, s. 3/214). Sîbevyh'in belirttiğine göre bu örnekte aralarında herhangi bir gecikme olmaksızın iki eylemin sıralı bir şekilde meydana gelmesi kastedilmektedir. (Suyûtî, 1987, s. 5/236) Bu açıklamadan "sümme" edatının "fe" harfi gibi tertip anlamını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak iki cümlelerin ifade edilme zamanına göre aralarında gecikme anlamının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla gecikme anlamı "sümme" edatının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu görüşü açıkça savunan Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra), konu hakkında şunları ifade etmiştir: "Sümme" edatı sebebiyet ifade edemez. Zira müsebbep sebepten sonra gelemez. Ayrıca "sümme" edatıyla mufassal olan şey mücmele atıf edilememesiyle "fe" harfinden ayrılır. (Esterâbâdî, 1395/1975, s. 4/413).

Zeccâc'ın Basralı dilcilerin görüşünü benimsemiş olduğu bu iddia son dönem dilcilerin çoğu tarafından benimsemiştir. Zira bu dilciler kendi eserlerinde Ahfeş'in görüşüne itirazda bulunarak ileri sürdüğü delilleri çürütmüştür. Aynı şekilde müfessirlerin çoğu

Zeccâc'ın görüşüne katılmaktadır. Fakat Zeccâc Ahfeş'e yapmış olduğu itirazı daha ileri bir düzeye taşıyarak onun Arap dilinde kendisinden ilim tahsil edilecek güvenilir dilcilerden olmadığını açıkça ifade etmiştir. Ancak Zeccâc bu genellemesinde isabetli olmadığı söylenebilir. Zira kendisi bazı konularda Ahfeş'ten nakilde bulunarak konu hakkındaki görüşünü desteklemiştir.

2. Zeccâc'ın Ahfeş'in Görüşüne Dolaylı Olarak İtiraz Etmesi

2.1. وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ “Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler” (Bakara 2/240) âyetinde mübtedanın haberinin takdir edilmesi konusunda tartışmalar

Âyetin i'rabı hakkında gramercilerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Konu hakkında farklı iki görüşü aktardıktan sonra Zeccâc zikretmiş olduğu dört görüşü aktaracağız. Bunlardan ilki Zemaşşerî'nin tercihi olup *الذین* edatından önce bir muzaf takdir edilmiştir. Buna göre âyetin tevili *الذین يتوفون* şeklinde olup *يتربصن* cümlesi haberdir (Zemaşşerî, 1407, s. 1/281). Diğeri ise Ebu Hayyân'ın tercihi olup, bu görüşü Sibeveyh'e dayandırmaktadır. Ona göre haber mahzup olup âyetin tevili *حکم الذین يتوفون* şeklindedir. Bu görüşe göre *يتربصن* cümlesi tefsiriyledir (Ebû Hayyân, 1420, s. 2/515). Bu iki görüş Mekkî b. Ebi Tâlib (ö. 437/1045) tarafından aktarılmıştır. (İbn Ebî Tâlib, 2009, s. 72).

Zeccâc'ın zikretmiş olduğu görüşler ise şunlardır:

1- Basralı dilcilere göre; *يتربصن* cümlesi mahzup mübtedanın haberi olup cümlenin tevili *أزواجهم يتربصن* şeklindedir. Bu cümle ise *الذین* edatının haberidir. Ona dönen zamir ise muzâfün ileyh konumunda olan *أزواجهم* ifadesindeki *هم* zamiridir. Zeccâc bu görüşün tüm Basralı dilcilere ait olduğunu ve doğru görüş olduğunu vurgulamıştır (Zeccâc, 1988, s. 1/315) Doğru görüş olmasının gerekçesi ise Arap dilinde mübtedanın hafzedilmesinin yaygın olmasıdır.

2- Ahfeş'e göre; *يتربصن* cümlesi *الذین* edatının haberidir. Mübtedaya dönen zamir mahzup olup cümlenin tevili *بعد موتهم* şeklindedir (Ahfeş el-Avsat, 1990, s. 1/189). Zeccâc onun bu görüşünü aktardıktan sonra herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Ancak Basralı dilcilerin görüşünü doğru olarak nitelendirmesi bu görüşün zayıf olduğuna bir işaret olarak yorumlanabilir.

3- Kûfeli dilcilerden Ferrâ'ya göre; *الذین* edatının haberi yoktur. O, bunu şöyle gerekçelendirmiştir: Cümlede iki mübteda bulunduğu birincisine haber getirilmeden ikincisine haber getirilmesi yeterlidir. Bu âyette *الذین* edatına haber getirilmeyerek *أزواج* kelimesine haber getirilmekle yetinilmiştir. Cümlenin tevili ise *الذین يتوفون منكم يتربصن* şeklindedir (Ferrâ, t.y., s. 1/150). Zeccâc cümlede bulunan mübtedaya haber getirilmemesinin cümlede anlam eksikliğine sebep olacağından ve mübtedanın kendisinde amel ettiği haberin zikredilmemesi ayrıca kendisine bir zamir dönmemesi caiz olmadığından onun bu görüşünün yanlış olduğunu belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 1/315).

4- Zeccâc'ın tercihi olan görüşe göre; *يَرِصُنَ* cümlesi *الذَّيْنِ* edatının haberidir. *الذَّيْنِ* edatının sıla cümlesinde bulunan *أَزْوَاجٍ* kelimesine dönen bir zamirin bulunmasının yeterli olduğunu ifade etmiş ve cümlenin teviline *يَرِصُنَ* *أَزْوَاجِهِمْ* şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tercih etmiş olduğu bu görüşün en doğru görüş olduğunu vurgulamıştır (Zeccâc, 1988, s. 1/315) Sabbân (ö. 1206/1792) yukarıdaki âyeti örnek getirerek onun bu görüşünün destekleyen şu açıklamayı yapmıştır: Cümlede mübteda dışındaki bir şeye dönen bir zamirin bulunması mübtedaya dönen zamirin yerine geçebilir. (Sabbân, 2014, s. 1/302).

2.2. “.....Allah yolunda niye savaşmayalım....” (Bakara 2/246)

âyetindeki “En” edatının zaid oluşu hakkındaki tartışmalar

Yukarıdaki âyetin i’rabı ve anlamı hakkında müfessir ve dilcilerin farklı beş görüşü bulunmaktadır. Konu hakkındaki bu görüşleri aktardıktan sonra Zeccâc'ın tercihi ettiği görüşü aktarmak daha isabetli olacaktır.

Birincisi: Bazı dilciler bu görüşü Taberî'ye dayandırmaktadır. Çünkü o, konuya dair redetmiş olduğu bazı görüşleri aktardıktan sonra “en” edatından önce mahzup bir “vav” harfinin olduğunu iddia etmiştir. Ona göre âyetin tevili *وَمَا لَنَا وَلَا لِقَاتِلِ لَا نَقَاتِلُ* şeklindedir. Ayrıca bu tevilin *إِيَّاكَ وَأَنْ تَفْعَلَ* gibi olduğunu ve bu cümlenin de teviline *إِيَّاكَ أَنْ تَفْعَلَ* şeklinde olduğunu belirtmiştir. (Taberî, 2001, s. 4/444). Onun bu görüşü zayıf bir görüştür. Zira *إِيَّاكَ أَنْ تَفْعَلَ* cümlesinde mahzup bir “vâv” harfinin olduğu kabul edilemez. Çünkü *إِيَّاكَ* edati ism-i fiil olup *احْدَر* anlamında olup *أَنْ تَفْعَلَ* cümlesi ise masdar teviline olup bu fiilin mefulüdür. Ayrıca yukarıdaki âyette “lam” harfinin takdir edilmesine de ihtiyaç yoktur.

İkincisi: Müberred'e göre âyette zikredilen *مَا* edatı nefiy edatı olup istifham edatı değildir. Dolayısıyla cümlenin tevili *مَا لَنَا تَرَكَ الْقِتَالَ* şeklindedir. Bu görüşe göre “en” edatı zaid değildir.

Üçüncüsü: Ferrâ buna benzer cümlelerde “en” edatının bulunmaması Arap dili kullanımına uygun olduğu için bir gerekçe aramaya gerek olmadığını belirtmiştir. Bu kullanıma örnek olarak *وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ* “Allah’a niçin iman etmeyelim? .....” (Mâide, 5/84) âyetini aktarmıştır. Ancak anlama bakılarak en edatının getirilmesinin mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Dolayısıyla ona göre âyetin tevili *مَا يَمْنَعُنَا أَنْ نَقَاتِلَ* şeklindedir. Bu görüşü desteklemek adına *مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ* “Secde etmekten seni alıkoyan nedir?” (Sâd, 38/75) ve *مَا لَكَ أَلَّا تَكُونُ مَعَ السَّاجِدِينَ* “Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?” (Hicr, 15/32) âyetleriyle istidlal etmiştir (Ferrâ, t.y., s. 1/163).

Dördüncüsü: Ahfeş, bu âyette “en” edatının anlama bir güzelik ve pekiştirme katmasına rağmen gramer sanatına göre zaid olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla ona göre âyetin tevili *وَمَا لَنَا لَا نَقَاتِلَ* şeklindedir. Ayrıca *مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ* örneğinde zaid olan “min” harfinin kendisinden sonraki ismi mecrur kılması gibi “en” edatının zaid olmasına rağmen kendisinden sonra gelen fiili mansub kıldığını belirtmiştir (Ahfeş el-Avsat, 1990, s. 1/194).

Onun bu görüşü asla muhalefetten dolayı zayıftır. Zira cümlede asıl olan, herhangi bir ögenin zaid olmamasıdır. Sadece anlamın gerektirdiği yerde zaid bir ögenin olduğu kabul edilebilir. Ebu Hayyân, Ahfeş ve Taberî'nin tercih ettikleri görüşün kabul edilemez olduğunu şöyle gerekçelendirmiştir: Zira cümlede hazfedilmiş veya zaid bir ögenin varlığını iddia etmek asla aykırıdır. Ancak zaruret durumunda böyle bir tercihte

bulunulabilir. Burada da herhangi bir zaruret bulunmamaktadır (Ebû Hayyân, 1420, s. 2/572). Zeccâc'ın da aynı gerekçeden dolayı bu görüşe itirazda bulunduğu söylenebilir.

Beşincisi: Kisâi'ye göre âyette zikredilen “en” edatı zaid olmayıp kendisinden önce “fi” harfi takdir edilmiştir. (Kisâi, 1998, s. 92). Zeccâc ve birçok dilci bu görüşü savunmaktadır. Zira Zeccâc ayeti açıklarken وما لنا في أن لا نقاتل şeklinde bir anlam vermiş ve görüşün kendisine göre doğru olan görüş olduğunu açıkça belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 1/327). Zeccâc'ın tercih ettiği bu görüş, Arap grameri kurallarına göre daha uygundur. Zira “en” edatından önce cer harfinin takdir edilmesi çok yaygındır. Ancak Taberi'nin “vav” harfinin hafzedildiği iddiasını destekleyen bir kullanım bulunmamaktadır. Ferrâ ise cümlenin zahiri anlamından vazgeçip anlamı önceleyerek tercih etmiş olduğu görüşü hoş karşılanmamıştır (Fârisî, 1969, s. 2/100).

2.3. “مصائب” kelimesindeki “hemze” harfi hakkındaki tartışmalar

İçinde illet harfi bulunan bir isim مفاعل çoğul kalıbına getirildiğinde “elif” harfinden sonraki “vâv” ve “yâ” harfleri, müfred sigasında zaid harf olmaları şartıyla “hemze” harfine dönüştürülür. Örneğin عجز kelimesindeki “vâv” harfi zaid olduğu için عجانر şeklinde çoğul yapılmıştır. Aynı şekilde صحيفة kelimesindeki “yâ” harfi zaid olduğundan صحائف şeklinde çoğul yapılmaktadır. Zira içinde illet harfi bulunan isimler مفاعل kalıbında çoğul yapıldıklarında iki illet harfinin art arda gelecektir. Bunun için bu harflerden birinin hafzedilmesi veya harfe hareke verilmesi gerekir. Bu durumda harfin hafzedilmesi müfred sigasıyla karıştırılmasına sebep olacağından illet harfine hareke verilerek “hemze” harfine dönüştürülmüştür (İbn Mâlik, 2004, s. 71; İbn ‘Uşfûr, 2011, s. 262; Sibeveyh, 1988, s. 4/356). Ancak müfred kelimedeki “vâv” ve “yâ” harfleri zaid olmadıklarında “hemze” harfine dönüştürülemezler. Örneğin قساور kelimesi قساور şeklinde مفعول kelimesi ise معايش şeklinde çoğul yapılıdır. Ancak وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ “Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık.” (A’râf, 7/10) âyeti مَعَايِشَ şeklinde “hemze” ile okunmuştur. Bu kıraat Basralı dilciler tarafından kabul görmemiştir. Zeccâc, Basralı dilcilerin bu kelimenin “hemze” ile okunmasının yanlış oluşu hakkında hemfikir olduğunu belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 2/321). Ancak bu okuyuşun yanlış olması Basralı dilcilerin gramer kurallarına göre olduğu söylenebilir. Arap dili kurallarına göre bu okuyuşun yanlış olduğu söylenemez. Zira bu okuyuş yukarıdaki kelimenin Araplardan işitilmesinin delilidir. Ayrıca bu okuyuş güvenilir raviler tarafından aktarılmıştır. Bu şekilde okuyanlar arasında A’meş (ö. 148/765), Zeyd b. Ali (ö. 122/740), A’rec (ö. 117/735), Nafi’dan (ö. 117/735) rivayetle Hârîce (ö. 100/718-19) ve İbn Âmir (ö. 118/736) gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu okuyuş kıyasa aykırıdır. Aynı şekilde مصيبة kelimesi مصائب şeklinde çoğul yapılmıştır. Ancak kıyasa göre مصابوب şeklinde çoğul yapılması gerekirdi.

Basralı dilcilerin bu okuyuşu benimsememelerinin nedeni, yukarıdaki kişilerin okuyuşuna güvenmemeleri ve kendi gramer kurallarına uymamasıdır. Konu hakkında Mâzinî (ö. 249/863) şunları ifade etmiştir: Kıraat ilmini Nafi b. Ebu Nuaym’dan (ö. 169/785) aldım. Ancak o, Arap diline vakıf değildi. Buna benzer bazı yanlış okuyuşları vardır. Zira Araplar مصائب kelimesini hemze ile kullanmışlardır. Dolayısıyla yukarıdaki okuyuş yanlıştır. (İbn Cinnî, 1421/2000, s. 1/307). Ancak Arap dilinde lahn olgusu meydana gelmeden önce Hz. Osman’dan kıraat ilmini tahsil eden ve Arap olan İbn

Amr'ın aynı şekilde okuması, Mâzinî'nin bu iddiasını zayıflatmaktadır. Dolayısıyla Nafî'nin Arap olmayışı bu rivayeti aktarırken hata yaptığının göstergesi olamaz. Çünkü rivayet aktarmak için Arap grameri kurallarını öğrenme zorunluluğu yoktur. Konu hakkında Ebu Hayyân şöyle demiştir: Basralı dilcilerin görüşlerine uymakla yükümlü değiliz (Ebû Hayyân, 1420, s. 5/15).

Dilciler, مصيبة kelimesin kıyasa göre مصاوب şeklinde çoğul edilmesi ve Araplardan işitilenin ise مصائب şeklinde olduğu görüşünde hemfikirdirler. Fakat bu kelimenin “hemze” ile okunma gerekçesinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Birincisi: Sibeveyh'e göre Araplar مصيبة kelimesindeki “yâ” harfinin صحيفة kelimesindeki “yâ” harfi gibi olduğunu zannetmişlerdir. Ancak aralarındaki fark aşikardır. Çünkü مصيبة kelimesindeki “yâ” harfi, harekeli “vâv” harfinden dönüşmüştür. Zira bu kelime aslında مضموبة şeklinde olup “vâv” harfinin harekesi bir önceki harfe aktarıldıktan sonra “yâ” harfine dönüştürülmüştür. صحيفة kelimesindeki “yâ” harfi ise zaid olup kelimenin asıl harflerinden değildir. Dolayısıyla Arapların مصائب şeklinde çoğul yapmaları yanlıştır (Sibeveyh, 1988, s. 4/356).

İkincisi: Ahfeş'e göre kelimedeki bulunan “hemze” harfi, müfredin aslı olan مضموبة kelimesindeki “vâv” harfinden dönüştürülmüştür. Ahfeş'in bu görüşünü destekleyen herhangi bir dilciyi göremedik. Zeccâc ise onun bu görüşünün zayıf olduğunu açıkça belirtmiştir (Zeccâc, 1988, s. 2/321).

Üçüncüsü: Zeccâc'ın iki yönlü görüşüdür. Birincisi dilcilerin çoğunluğuna uyarak “vâv” veya “yâ” harflerinin kelimedeki asıl olması durumunda çoğul yapıldığında bu harflerin herhangi bir dönüşüme uğramadığını iddia etmiştir. İkincisi ise Basralı dilcilere muhalefet ederek çoğul kelimedeki “vâv” harfinin “hemze” harfine dönüştürülmesinin yanlıs olmadığını iddia etmiştir. Zira Arapların kesralı olan “vâv” harfini “hemze” harfine dönüştürdüklerini aktarmıştır. Zeccâc konuyu şöyle detaylandırmıştır: Bana göre çoğuldaki “hemze” harfi kesralı olan “vâv” harfinden dönüştürülmüştür. ومسادة kelimesinin إمادة kelimesine dönüştürülmesi gibi. Ancak kesralı “vâv” harfinin dönüşümü kelimenin ilk harfiyle sınırlandırılmıştır. Bunun aksine ötreli “vâv” harfinin dönüşümü kelimenin ilk harfiyle sınırlı değildir. افتت örneğinde ilk harfte dönüşüm olmuşken أدور örneğinde dönüşüm ilk harf dışındadır. Bunun için kesralı harfin ilk harf dışında dönüşmesi ötreli harfe hamledilmiştir. Benim dışımda konuyu bu şekilde açıklayan bir dilcinin olduğunu bilmiyorum. Arapların böyle bir kullanımından dolayı bu kullanımın hatalı olduğunu iddia etmek doğru değildir (Zeccâc, 1988, s. 2/321). Zeccâc'ın bu iddiası Sibeveyh ve ona uyan dilciler için açık bir reddiyedir. “Hemze” harfinin, müfred kelimedeki bulunan “vâv” harfinden dönüştüğünü benimseyen Ahfeş'e ise dolaylı bir reddiye olduğu söylenebilir.

İbn Uşfûr Arap dilinde bu kullanımın أفانيم örneğinde olduğu gibi bir benzeri olduğu için Zeccâc'ın yukarıdaki iddiasını desteklemiştir. (İbn 'Uşfûr, 2011, s. 186). Zeccâc bu konuda Kûfeli dilcilere uyduğu görülmektedir. Zira onlar kendi gramer kuralları altına girmeyen bir konuyu sadece Araplardan işitmeyi esas alarak kabul etmektedirler. Dolayısıyla Zeccâc'ın yapmış olduğu bu reddiyenin doğru olduğu söylenebilir. Zira o bu görüşünde gramercilerin yöntemi olan kıyasa ve benzerine hamletme yolunu seçmiştir. Ayrıca o bu görüşüyle birçok dilcinin farkına varamadığı yeni bir görüşü savunmuştur. Aynı şekilde

Basralı dilcilerin kabul etmediği fakat güvenilir dilcilerin tercih etmiş olduğu معایش şeklindeki okuyuş da Zeccâc'ın bu görüşünü desteklemektedir.

Sonuç

Zeccâc, kendisinden önceki pek çok âlime itiraz etmiştir. Makalede Zeccâc'ın Ahfeş'e olan itirazları ele alınmıştır. Arap dünyasında "Zeccâc'ın Ferrâ'ya olan gramer itirazları" ve "Zeccâc'ın Kîsâî'ye olan gramer ve morfolojik itirazları" başlıklı akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak Zeccâc'ın Ahfeş'e olan çok sayıda önemli itirazları olmasına rağmen konuyla ilgi ne ülkemizde ne de Arap âleminde herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu durum söz konusu çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır. Makalede Zeccâc'ın Ahfeş'e olan itirazlarının gerekçeleri ve bu hususta dayandığı gramer delilleri detaylı olarak ele alınmıştır. İleri sürdüğü görüşlerini semâ', kıyas, icma ve istishâbu'l-asl gibi yöntemlere dayandırmıştır. Bu bakımdan çağdaşları ve kendisinden önceki dilcilerin delillerini kullanmıştır. Ayrıca o, bu delillerden sadece bazılarını açıklamakla yetinmiştir. Pek çok konuda Basralı dilcilerle aynı fikirde olmasa da çoğunlukla Basra ekolünü tercih etmiştir. Dolayısıyla Basra ile Kûfelilerin görüşlerinin karşılaştırılmasında Basra ekolünü desteklemiştir. Zeccâc, Ahfeş'in özellikle Kûfeliler ile aynı fikirde olduğu görüşünün Basralı dilcilerin görüşlerine göre daha aşağı bir konumda olduğunu belirtir. Ancak bazı konularda Ahfeş'le aynı fikirde olduğunu da belirtmemiz gerekir.

Zeccâc, Ahfeş'in الم الله لا إله إلا هو âyetinde yer alan الم ifadesindeki mîm harfinin iki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı kesra ile okunabileceği görüşüne itiraz ederek bunun yanlış olduğunu belirtmiştir. Zeccâc gramerin genel geçer şu kurala dayanarak Ahfeş'in görüşünü reddetmiştir: "Arap dilinde dile ağır geldiği için tek bir kelimedede dört kesra art arda gelmemektedir". Ahfeş ile Ferrâ هين وأهواناء örneğinde olduğu gibi أشياء kelimesinin أفعلاء vezninde olduğunu iddia etmişlerdir. Zeccâc icmâ'ya dayanarak onların bu iddialarının yanlış olduğunu belirterek onlara itiraz etmiştir. Ahfeş'e göre وَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ خَلَقْنَاكُمْ âyetteki ثُمَّ kelimesinin atıf harfi olan "vâv" anlamındadır. Zeccâc ona itiraz etmiş ve âyetteki ثُمَّ hem terfîb hem de terâhî anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. Ahfeş'e göre وَيَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ وَيَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ وَيَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ وَيَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ âyetinde yer alan يَتَرَبَّصْنَ cümlesi, mevsûl ismi olan الذين'nin haberi olup mübtedaya dönen zamir mahzuftür. Cümlelerin takdiri, يَتَرَبَّصْنَ بَعْدَ مَوْتِهِمْ بِأَنْفُسِهِمْ şeklindedir. Zeccâc buna itiraz etmiş ve âyetin takdiri وَأَرْوَاحُهُمْ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِمْ şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Ahfeş, وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ مَا كُنَّا فِيهِ كَاتِلِينَ âyetindeki مَا كُنَّا فِيهِ edâtının zait olduğunu ifade etmiştir. Zeccâc "cümlede asıl olan, herhangi bir ögenin zaid olmamasıdır" kuaralı gereğince Ahfeş'e itirazda bulunmuştur. Ahfeş'e göre مُصِيبَةٌ kelimesinin çoğulu olan مَصَاتِبٌ sözcüğünde bulunan hemze, müfredin aslı olan مُصِيبَةٌ kelimesindeki "vâv" harfinden dönüştürülmüştür. Zeccâc onun bu görüşünün zayıf olduğunu açıkça belirtmiş ve ona itiraz etmiştir.

Zeccâc, tercih ettiği görüşler için asah, sahih, savâb/doğru, caiz, zayıf, gayr-ı caiz, hata ve galat gibi kavramları kullanmıştır. Bazen birçok dilciye göre doğru olan bir görüş için hata ve galat kavramlarını kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla onun tercih ettiği görüşlerden bazılarının isabetli olmadığı söylenebilir.

Onun kıraat konusundaki tutumu Basralı gramercilerinki kadar katı değildir. Zira معایش kelimesiyle ilgili tartışmalara değinirken çoğunluğun görüşüne uyulması gerektiğini belirtmiş ve kıraatin uyulması gereken bir sünnet olduğunu vurgulamıştır. Hatalı olduğu

iddia edilen bazı kıraatlerin hatalı olduğunu kabul etmeyerek dilbilimsel bir çıkış yolu bulmuştur. Zeccâc, gerekçelerinde kıyas yöntemini oldukça titiz bir şekilde uygulamıştır. O diğer dilcilerin de kıyas ameliyelerini de inceleyerek bunların tutarlı olup olmadığı hususundaki düşüncelerini gerekçeleriyle birlikte başarılı şekilde ortaya koymuştur. Zeccâc'a göre Arap dil biliminde semâ' asıl olup herhangi bir talil ile gerekçelendirilemez. Ancak şu var ki Arap semâ'ı, kıyas yöntemiyle desteklenebilir ve nahiv kuralıyla güçlendirilebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Toplanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Veri Analizi: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%55), 2. Yazar (%45) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%90), 2. Yazar (%10)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Study Design: Author 1 (50%), Author 2 (50%) Data Collection: Author 1 (60%), Author 2 (40%) Data Analysis: Author 1 (60%), Author 2 (40%) Writing of the Article: Author 1 (55%), Author 2 (45%) Article Submission and Revision: Author 1 (90%), Author 2 (10%)

Kaynakça | References

‘Abdulkâdir el-Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omar el-Bağdâdî. (1418/1997). *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab* (1-13). Mektebetü'l-Hâncî.

Ahfeş el-Avsat, Saïd b. Mes'ade. (1990). *Me'âni'l-Kur'ân* (1-2). Mektebetü'l-Hâncî.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. (1420). *El-Bahrü'l-muhît* (1-10). Dârü'l-Fikr.

Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed. (2003). *el-İnsâf fi mesâ'ilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn: El-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (1-2). el-Mektebetü'l-'Asriyye.

Esterâbâzî, Muhammed b. el-Hasan er-Razî Necmu'd-Dîn. (1395/1975). *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Ezherî, Halid b. Abdullah. (2000). *Şerhu't-tasrîh 'ale't-Tavzîh* (1-2). Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye.

Fârisî, Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilğaffâr. (1969). *El-İğfâl*.

Ferrâ, Yahya b. Ziyâd. (t.y.). *Me'âni'l-Kur'ân* (1-3). Dârü'l-Misriyye.

İbn 'Atiyye, Abdülhak b. Gâlib. (1422). *El-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (1-6). Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî. el-Mevşilî el-Bağdâdî. (1421/2000). *Sirru sinâ'ati'l-i'râb* (1-2). Dârü'l-Kalem.

İbn Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhammed. el-Kaysî. (2009). *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*. Mektebetü's-Sekâfîti'd-Diniyye.

İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf. (1985). *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb*. Dârü'l-Fikr.

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik. (2004). *İcâzu't-Ta'rîf fi 'İlmi't-Tasrîf*. Muessetü'r-Reyyân.

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik. (1410/1990). *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id* (1-4). Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. (1414). *Lisânü'l-'Arab* (3. bs, 1-15). Dârü Sâdir.

İbn 'Uşfûr, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mü'min b. Muhammed el-İşbilî. (2011). *El-Mumti' fi't-Tasrîf*. Dârü İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.

Kisâî. (1998). *Me'âni'l-Kur'ân*. Dârü Kubâ.

Müberred, Mahammed b. Yezid. (2013). *El-Muktedab*. Dârü'l-Kutubi'l Misriyye.

Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. 'Alî. (2014). *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî li-Elfiyyeti İbn Mâlik* (1. bs). Dârü'l-Fikr.

Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. (t.y.). *Ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* (1-11). Dârü'l-Kalem.

Sîbeveyh, 'Amr b. Osman. (1988). *El-Kitâb* (3. bs, 1-4). Mektebetü'l-Hâncî.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es. (1987). *Hem 'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*. Müessesetü'r-Risâle.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. (2001). *Câmiu'l-Bey'ân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. Dâr Hacr.

Vâhidî, Ali b. Ahmed. (1430). *Et-Tefsîrû'l-basît* (1-25). 'Îmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî.

Zeccâc, İbrahim b. es-Serî. (1988). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* (1-5). 'Âlemü'l-Kütüb.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. (1407). *El-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl* (3. bs, 1-4). Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî.

2024, 13 (3), 1587-1610 | Araştırma Makalesi

Kur'ân Bağlamında Mefsedetin Önlenmesine Yönelik Bir Tedbir Olarak Mezâcir ve Yöntemleri

Aslan Çıtır¹

Öz

Makalenin konusu; mefsedet, mazarratı ve masiyeti engellemeyi, zararı defetmeyi, suça bulaşıp günaha karışmayı önlemeyi ve cürüm işlemekten caydırmayı içeren mezâcir ve yöntemleridir. Amaç; kadim vahiy geleneğinde nebevî bir davranış modeli niteliği taşıyan, usûlü'd-dinin bir bölümünü içeren mezâcirin tahlil etmektir. Mezâcir; içeriği makale formatının ötesine geçen kapsamlı bir konudur. Bu araştırma makalesinde mezâcirin sınırları zarûrât-i hamse terkibiyle tanımlanan dinin, aklın, canın, malın, neslin korunması çerçevesinde belirlenmiştir. Bu hakların korunmasında zararı defetmeyi, günaha bulaşmanın ve suça karışmanın önlenmesini içeren mezâcirin metotlarının caydırıcı gücü incelenmiştir. Mezâcir'de güzel sözün, af ve ihsanın gücü; zararın önlenmesinde sedd-i zerâ'i, kefâret, had ve cihat gibi yöntemlerin etkisi analiz edilmiştir. Kur'ân'ın zararı defetmede emrettiği ve önerdiği uygulamalar âyetler rehberliğinde kaleme alınmıştır. Kur'ân suçun ve zararın verdiği hasara, müeyyidelerin caydırıcılığına göre mutedil bir def-i mefâsit metodu belirlemiştir. Zararı önlemede öncelik güzel söz, af ve ihsan yöntemine verilmiştir. Bu metotların yetersiz olduğu cürümlerde cezâ-i müeyyideler tercih edilmiştir. Mezâcir'de tedricilik esas alınmıştır. Örneğin kefâret müeyyidesinin zararı defetmede yeterli görüldüğü cürümlerde daha ağır müeyyidelerle müracaat edilmemiştir. Fakat bazı suçların cezâ-i müeyyidelerinde hafifletme söz konusudur. Kısas gibi ağır cezalarda diyet ve af tercihi maktûlün velisi ya da vâsîsine bir hak olarak verilmiştir. Sonuç olarak mezâcirin ihtiva ettiği ceza-i müeyyidelerin; suçun aleniyetini, yayılmasını engelleyici tedbir olarak toplumsal vicdânî yapıyı muhafaza etme amacına matuf olduğu görülmektedir. Bu çalışmada tahlil edilen mezâcirin; usûlü'd-din çerçevesinde Kur'ân merkezli analizinin tefsir literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Mezâcir, Mefsedet, Def-i Mefâsit.

Çıtır, Aslan (2024). Kur'ân Bağlamında Mefsedetın Önlenmesine Yönelik Bir Tedbir Olarak Mezâcir ve Yöntemleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 13 (3), 1587-1610.
<https://doi.org/itobiad.1499546>

GelişTarihi	11.06.2024
Kabul Tarihi	22.09.2024
YayınTarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü/İslam Sanatları ve Dini Musiki Ana Bilim Dalı, Çankırı, Türkiye, aslancitir@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5345-8512.

2024, 13 (3), 1587-1610 | Research Article

Mazâjir and Its Methods as a Measure to Prevent Subversion in the Context of the Qur'an

Aslan Çıtır¹

Abstract

The subject of the article; is the mazajir (mezâcir) and its methods which includes preventing evil and rebellion, harm, involvement in crime, preventing involvement in sin and deterring crime. The purpose of the article is to analyze the term mazajir, which is a behavioral model of prophecy in the ancient tradition of revelation and contains a part of the essence of religion (usûlü'd-dîn). Mazajir; is a comprehensive subject whose content goes beyond the article's format. In this research article, the boundaries of the mazajir are determined within the framework of the protection of religion, mind, life, property and progeny, which are defined by the compound zarûrât-i hamse (five human rights that must be protected). In the protection of these rights, the deterrent power of the methods of alibi, which includes preventing harm, being involved in sin, and preventing involvement in crime, has been examined. The power of kind words, forgiveness and kindness in the mazajir; The effects of methods such as sedd-i zerâ'i (blocking the path to evil), atonement, hadd and jihad in preventing harm were examined. The practices that the Qur'ân commands, and recommends in warding off harm are written under the guidance of verses. The Qur'ân has determined a middle way of repelling evil according to the damage caused by crime and harm and the deterrence of sanctions. In mazajir harm, priority is given to the methods of good words, forgiveness and beneficence. If these methods were inadequate, penal sanctions were preferred for crimes. In preventing evil gardualism is taken as a basis. For example, in crimes where the sanction of atonement was deemed sufficient to prevent harm, more severe sanctions were not applied. However, there is a mitigation in the penalties for some crimes. In severe punishments such as retaliation (kisas), the choice of compensation and amnesty is given to the parent or guardian of the victim as a right. As a result, the penalties and sanctions contained in the mazajir, aimed at preserving the social conscience structure as a measure to prevent the publicity and spread of the crime. This study; It will contribute to the literature within the framework of the essence of religion (usûlü'd-din), focused on tafsir of the term mazajir, which is introduced with the word zecr in fiqh method (usûlü'l-fikh) books.

Keywords: Tafsîr, Qur'ân, Mazajîr, Evil, Prevent Evil.

Çıtır, Aslan (2024). Mazâjir and Its Methods as a Measure to Prevent Subversion in the Context of the Qur'an, *Journal of the Human and Social Science Researches* 13 (3), 1587-1610.
<https://doi.org/itobiad.1499546>

Date of Submission	11.06.2024
Date of Acceptance	22.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof. Çankırı Karatekin University, Faculty of Islamic Science, Department of Islamic History and Arts/Turkish Religious Music Main Branch, Çankırı, Türkiye, aslancitir@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5345-8512.

Giriş

İnsanlar; unutarak, istem dışı veya kasten çevresine zarar vermekte; suça ya da günaha bulaşmaktadır. Suç ve günah işlemeyi engellemek, zarar vermeyi defetmek; mezâciri ihtiva etmektedir. Kadim vahiy geleneğinde, ilk peygamberden itibaren mezâciri içeren hususlar, muhtelif masiyet sâikleriyle ilâhi mesajların gündeminde olmuştur.

Müfessir Râgıb el-İsfahânî (öl. V/XI yüzyılın ilk çeyreği), mezâcirin kavramsal çerçevesini “Allah insanlardan bazılarını, bazılarıyla defetmeseydi yeryüzüne bozgunculuk (kaos, kargaşa) hakim olurdu.” (el-Bakara 2/251); “Allah insanlardan bazılarıyla, bazıları def etmeseydi, Allah’ın isminin çokça zikredildiği manastırlar kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi (harap olurdu)” (el-Hacc 22/40) ve “Zinaya yaklaşmayın, zira o (zina) çok büyük bir kötülüktür.” (el-İsrâ 17/32) âyetlerin rehberliğinde oluşturmuştur. Râgıb, mezâciri; itikat, ibadet ve muâmelât gibi kavramlarla aynı çerçevede dercetmiştir. O, mezâciri; iman esasları, ibadetler ve muâmelât gibi usûlü’ d-dîn terkininin bir bölümü kabul etmiştir. Bu bağlamda Râgıb; mezâciri, peygamberlerin tamamının şeriatlerinin, neshe maruz kalmayan esaslarından biri olduğunu ifade etmiştir. (Râgıb, 1420/1999: 1/30-31; detaylı bilgi için bk. Çıtır, 2023: 243, 327-336).

Ayrıca mezâcir; *Tefsir Terimler Sözlüğü*’nde “ıslah edici âyetler ve mü’minleri günahattan ve kötülükten sakındıran Kur’ân nasları” anlamında Zevâciru’l-Kur’ân kavramıyla izah edilmiştir. (Demirci, 2009: 285). Ancak bu makalede Râgıb’ın çerçevesini oluşturduğu Mezâcir kavramı tercih edilmiştir. Bu saiklerle Mezâcir, bu makalenin gündemine alınmıştır.

Tefsir ve lügat kitaplarında genelde zecir kelimesi yer almış³ (Halil b. Ahmed, 1/321; Mâverdi, 2/35; Sem’ânî, 5/310); mezâcir ise bazı tefsirlerde kullanılmıştır. (Sem’ânî, 1418/1997: 1/386; Râgıb, 1420/1999: 1/30-31; Ebüssuûd, 8/217; Bursevî, 9/393; Âlûsî, 1415/1995, 14/207; Kınûcî, 1412/1992, 3/14; Hererî, 1421/2001, 29/23). Yapılan literatür taramasında zecir, mezâcir ya da zevâciru’l-Kur’ân kavramını inceleyen makale ya da tez formatında bir çalışmaya rastlanılmamış; sadece maslahat-mefsedet dengesini ve anlayışını inceleyen araştırmalara ulaşılmıştır. (Karadağ, 2019: 213-239; Şener, 1970: 104-108).

Ancak konumuzun ana temasını içermeyen bu çalışmalara burada değinilmemiştir. Bu araştırma makalesinde ise mezâcir, mefsedeti önleyici tedbirler bağlamında kaleme alınmıştır.

Aslında mezâcir, ilâhî ve beşerî hukuk sistemlerini de (cezâ ve medenî hukuk) temellendiren bir terimdir. Hukuk sistemlerinin bir bölümüne tekabül eden, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ismiyle bilinen son dönem Osmanlı Medenî Kanunu’nda mezâcire ilişkin külli kâideler vardır. Bu kaideler; “Zarar-ı âmîni def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur. Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur. İki fesâd teâruz ettikde ehaffı irtikâb ile a’zâmının çaresine bakılır. Ehveni şerreyn ihtiyar olunur. Def-i mefâsid celb-i menâfi’den evlâdır. Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık yoktur.” ifadelerinde yer almıştır. (Atf Bey, 1327/1910: 33-39; Pekcan, 2003: 268-269).

³ Zecir kelimesinin *Kitâbü’l-ayn* lügat kitabının 1,2,3,4,6,7,8. ciltlerinde yirmi beş yerde mevcudiyeti tespit edilmiştir. Bu kavram, Şâmîle programında farklı lügat kitapların sekiz yüz sekiz yerinde zikredilmiştir.

ihtiva ettiği nakledilmiş, âyetteki **رُجْرَةٌ** sözcüğü sesleniş, haykırış ve son üfleyiş kelimeleriyle tefsir edilmiştir. Meleklerin bulutları sevk edişine delalet eden (Mukâtil, 1423/2003: 3/604, 4/575; Yahyâ b. Sellâm, 1425/2004: 2/822, 826) zecr terimine öfke anlamı da verilmiştir. (Mâverdi 6/196). Kerim kitabın es-Sâffât 37/2. âyetindeki **الرَّاجِرَاتِ** isminin bulutları ve yağmuru sevk eden meleklerle tekabül ettiği belirtilmiştir. (Mâtürîdî 1426/2005: 8/544). Bu âyetteki **الرَّاجِرَاتِ** kelimesinin nebilerin ve âlimlerin; haramları, günahları ve kötülükleri insanlara yasakladığına tekabül ettiği ifade edilmiştir. (Semerkandî, 3/135).

Kur'ân-ı Kerim'in el-Kamer 54/4. âyetindeki **مُزْدَجَرٍ** kelimesine masiyetin yasaklanması, küfürden/şirkten uzaklaştırma, öğüt ve nasihat anlamlarının verildiği belirtilmiştir. (Mücâhid, 1410/1989: 1/634; Mukâtil, 4/177; Semerkandî, 3/370; Kurtubî, 1384/1964: 17/128). Aynı sûrenin dokuzuncu âyetinde geçen **وَالزُّجْرِ** sözcüğünün ise Hz. Nûh'un davetinde ve tebliğinde yaşandığı gibi Hz. Muhammed'in davetinin ve tebliğinin de hakaretle, sebbetmeyle (sövme) ve ölümle tehdit edilerek engellendiğine delalet ettiği nakledilmiştir. (İbn Ebû Zemenîn, 1423/2002: 4/317; Vâhidî, 1415/1994: 1/1046; Sem'ânî, 1418/1997: 5/310). Bu âyetteki zecr kelimesinin; sebbetme, hakaretle ve tehditle engelleme anlamlarında yorumlandığı görülmektedir.

Bu bağlamda âyetlerde geçen zecir kavramının ve türevlerinin muhtevasının; öğüt, nasihat, sesleniş, haykırış, öfke, engellenme, mefsedetin ve masiyetin yasaklanması, küfür ve şirkten uzaklaştırma, bulutların ve yağmurun bir yerden diğer yere sevk edilmiş anlamlarını kapsadığı müşahede edilmektedir. Mezâcir'in muhtelif kalıplarda yer aldığı ve burada zikredilen âyetler bazı tefsirlerde zevâcirü'l-Kur'ân kavramıyla izah edilmiştir. (bk. Sa'lebî, 1422/2002: 8/139; Vâhidî, 3/521; Sem'ânî, 4/391; Begavî, 1417/1997: 7/33; İbnü'l-Cevzî, 1422/2002: 3/535; Kurtubî, 15/62).

1.3. Kur'ân Bağlamında Mezâcir'in Usûlü'd-Din Çerçevesinde Tahlili

Mefâsidi defetme anlamını taşıyan mezâcire değinmeden usûlü'd-dîn terkininin sınırlarını ve kapsamını analiz etmek gerekir. İtikâdi konuları temel alan kelâm sahasında kullanılan usûlü'd-dîn kavramı sadece iman esaslarına hasredilmiştir. Râgıb el-İsfahânî ise inanç esaslarını içeren usûlü'd-dîn teriminin mahiyetini daha geniş perspektifte tefsirinde kaleme almıştır. Usûlü'd-dîn terkininin; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe iman gibi inanç esaslarının yanı sıra ibadet, muâmelât, ahlâk ve mezâcir gibi fikhî alanları da kapsadığı belirtilmiştir. (Râgıb, 1420/1999: 1/30-31).

Usûlü'd-dîn kavramının itikâdi esaslar ve fikhî konular çerçevesindeki mahiyetinde önemli nüans vardır. İman esaslarındaki usûlü'd-dîn; fûrû'd-dîn gibi münâzaraya (benzerlik, paralellik ve karşıtlık) gündem oluşturacak bir fûrû' sahası söz konusu değildir. İnanç esasları bütün peygamberlerde değişmeyen, şeriat farklılığına ve neshe maruz kalmayan, peygamberlerin tamamının (İslam) aslıdır. Fakat fikhî sahasının dercettiği ibadet, muâmelât, ahlâk ve mezâcir konularının usûlü'd-dîn bölümü olduğu gibi fûrû'd-dîn kısmı da mevcuttur. Bu bağlamda ibadet, muâmelât, ahlâk ve mezâcirin hem usûl (usûlü'd-dîn) hem de fûrû' (fûrû'd-dîn) sahaları vardır.

İbadet, muâmelât ve mezâcirde nebilerin tamamının şeriatinde aynı olan, neshe maruz kalmayan ilâhî emirler olduğu gibi şeriat farklılığına tekâbül eden, neshe maruz kalan farklı ilâhî mesajlar da vardır. Usûlü'd-dîn, neshe maruz kalmayan, nebilerin tamamının şeriatlerinde aynı olan ilâhî vahiyleri içerirken; fûrû'd-dîn neshe maruz kalan, şeriat

farklılığına tekâbül eden, nebilere indirilen ilâhî vahiylerdeki farklı mesajları ihtiva etmektedir. Mefsedeti, masiyeti, mazarratı önleme emri nebilerin tamamının şeriatlerinde mevcutken; mefsedeti, masiyeti ve mazarratı engelleme yöntemleri Allah'ın elçilerinin şeriatinde farklıdır. Asıl olan mefsedeti, masiyeti, mazarratı önlemektir; fûrû' olan ise onları engelleme yöntemidir. (şeriat farklılığı için bk. Çıtır, 232-247).

Burada üç âyet çerçevesinde mezâcirin usûlü'd-dîn alanına işaret edilmiştir. Bu âyetler "Allah insanlardan bazılarını, bazılarıyla defetmeseydi yeryüzüne bozgunculuk (kaos, kargaşa) hakim olurdu." (el-Bakara 2/251); "Allah insanlardan bazılarıyla, bazılarını def etmeseydi, Allah'ın isminin çokça zikredildiği manastırlar kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi (harap olurdu)" (el-Hacc 22/40) ve "Zinaya yaklaşmayın, zira o (zina) çok büyük bir kötülüktür." (el-İsrâ 17/32) ifadelerini ihtiva eden lafızlardır. (Bu âyetlerin detaylı izahları için bk. Çıtır, 2023: 243, 327-336).

Kerim kitabın el-Bakara 2/251. âyeti delil gösterilerek müminlerin; fâsık, fâcir, kâfir ve müşrik toplulukları defetmesiyle yeryüzünün bozulmasını engellediği beyan edilmiştir. Bu âyet mü'minlerin yeryüzünü ıslah etme; fâsık, fâcir, kâfir ve müşrik toplulukların ifsat etme misyonunu üstlendiğine işaret etmektedir. (Taberî, 1420/2000: 3/372-374). Yeryüzündeki mezâcirin; peygamberler, mücahitler ve mü'minler vasıtasıyla icra edildiği nakledilmiştir. (Mâtürîdî, 7/424).

İbn Abbâs (öl. 68/687-88) el-Bakara 2/251. âyetin; cinâyet ve küfür gibi mefsedetini iki yönüne delalet ettiğini beyan etmiştir. Bu bağlamda İbn Abbâs'ın, bu âyetin işaret ettiği zecir kavramını, yer ehlinin bozulması sebebiyle fesadın yeryüzünün umumuna yayılmasını engelleme minvalinde ele aldığı görülmüştür. (Mâverîdî, 1/321). Allah'ın; güçlülerin zayıfları yok etmesini engelleyerek toplumdan kötülükleri defetmek maksadıyla insan topluluklarını birbirleriyle meşgul ettiği ifade edilmiştir. (Kuşeyrî, 1/195). İbn Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre Müslüman askerler; kâfirleri, müşrikleri defederek mü'minlerin öldürülmesini, mescitlerin ve ülkelerin harap edilmesini, yeryüzünün içindekileriyle beraber mefsedete uğratılmasını engellemişlerdir. (Vâhidî, 1415/1994: 1/361).

Mefsedeti defetmeyi içeren mezâcir, Allah'ın adının çokça anıldığı mabetlerin yıkılmasını engellemeyi de kapsamaktadır. Begavî (öl. 516/1122); el-Hacc 22/40. âyetteki Salavât, Biye'û, Savâmî'û ve Mesâcid ismiyle anılan mabetlerin Allah'ın isminin anıldığı, nebilerin namaz kıldığı mekânlar olduğunu belirtmiştir. (Begavî, 5/389). Nebilerin, mü'minlerin ve mücahitlerin müşrik ve kâfir topluluklarından teşekkül eden insanları defetmesiyle bu mabetlerin ayakta kaldığı, yıkılıp harap edilmesinin engellendiği, kadim namaz ibadetinin devamını sağladığı zikredilmiştir. (Begavî, 5/389; Râzî, 1420/2000: 23/229; Neseî, 1419/1998: 2/443).

Mefsedeti engellemeyi hedefleyen mezâcir; وَلَا تَقْرَبُوا lafzıyla başlayan âyetleri de ihtiva etmektedir. Allah'ın el-İsrâ 17/32. âyetteki وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَةَ ifadesiyle zinaya yaklaşmayı, zinanın karışmasını mümkün kılan sâiklere yaklaşmayı menettiği ifade edilmiştir. (İbn Kesîr, 1420/1999: 5/72). Âyette zinânın menedildiği, öpmek, dokunmak vb eylemlerin yasaklandığı, gözlerin ve ellerin zinasını avret mahallinin onaylamasına istinaden zinaya yaklaşımdan def-i mefâsitle uzaklaşmanın gerekliliği belirtilmiştir. (Mâtürîdî, 7/43).

Burada zikredilen üç âyet; dinin, aklın, malın, canın, neslin korunmasına zarar verecek mefsedenin mezâcirle engellenmesine davet eden lafızlardır. Zarûrât-i hamsenin

korunmasını sağlayan mezâcirin; usûlü'd-dînden kabul edilmesi, bu kavramın tüm nebilere indirilen vahiylerdeki mevcudiyetine delâlet etmektedir. Mezâcir'in fûrû'u'd-din bölümü (mezâcirin mefseleti engelleme yöntemleri) ise muhtelif başlıklar altında bir sonraki bölümlerde incelenmiştir.

1.4. Kur'ân'a Göre Mezâcir'in Kadim Vahiy Geleneğindeki Konumu

Def-i mefâsidi ihtiva eden mezacire ilişkin ilk kelâm لا اله الا الله kelime-i tevhîdindeki لا harf-i nefyidir. Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) naklettiğine göre İbn Abbas, def-i mazarratı içeren mezacirin iki unsurunun küfür (şirk) ve cinayet (katl) olduğunu belirtmiştir. (Kuşeyrî, 1/195). Bu bağlamda Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına inanmak, şirk de ihtiva eden masiyeti defetmenin ilk şartıdır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, tevhid itikadını engelleyen şirk ve inkâr hareketini Hz. Nûh ve sonrası döneme atfetmektedir. (el-A'râf 7/59; eş-Şûrâ 42/13; Nûh 71/23; İbn 'Âşûr, 1404/1984: 25/51, 29/208).

Melekler, Hz. Âdem'in yeryüzü hilafetini kabullenip secde etmişlerdir. (el-Bakara 2/34). İblis ise Allah'ın Âdem'e secde edin emrine itaat etmemiş, kibre dayanan ırkçı tutumuyla isyan etmiştir. (el-Bakara 2/34). Bu bağlamda İblis'in Allah'ı inkâr edip ona şirk koşması söz konusu değildir. Hz. Âdem'in Allah'a itaat eden müslüman evlatlarına peygamber olarak gönderilmesine istinaden kadim vahiy geleneğinin ilk muhataplarının Hz. Âdem'in Müslüman çocukları olduğu belirtilmiştir. (Râzî, 6/372). Bu bağlamda Hz. Âdem'in risâletindeki ilâhî vahyin muhatapları onun Müslüman evlatları olması hasebiyle kadim vahiy geleneğinde mezâcire ilişkin ilk vahyin şirk ve küfür gibi itikâdî konuları kapsamadığı görülmektedir.

Ayrıca Hz. Nûh'un risâletle görevlendirildiği topluluklardan önceki insanlar arasında küfür (şirk) itikadının yaygınlığına dair Kur'ân'da herhangi bir âyet, peygamberimizden nakledilen herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Bu bağlamda def-i mefâsidin konusu olan mezâcire ilişkin kadim vahiy geleneğindeki ilk yasaklamanın Hz. Âdem' ve Hz. Havvâ'ya hitaben el-Bakara 2/35. âyetindeki *ولا تقربا هذه الشجرة فتكونا من الظالمين* "...*şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.*" ifadesinin *ولا تقربا* lafzıyla gerçekleştiği müşahede edilmektedir.

Def-i masiyeti ihtiva eden mezâcire konu olan bir diğer hususun ise Hz. Âdem'in iki oğlu arasında gerçekleşen cinayet (katl) meselesi olduğu nakledilmiştir. Buna göre burada mezâcire konu olan birinci mesele medeni kanun kapsamındaki sahih nikâh akdinin şartlarını taşımayan bir evliliğe (Kâbil'in evlilik tercihi) teşebbüstür. (Taberî, 10/25; Râzî, 11/339). Diğeri ise bir canın katledilmesiyle neticelenen irtikâptır. Ağaca yaklaşmama ve cinâyet meselesi Kur'ân'da zikredilirken Kâbil'in evlilik tercihi sadece İslam tarihi ve tefsir kaynaklarında nakledilmiştir. (Taberî, 10/25; Râzî, 11/339; Harman, 1996: 14/376-378).

Hz. Âdem'e vahyedilen ilâhî mesajlarda haksız yere insan öldürmenin yasaklandığına dair Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Âdem'in öldürülen oğlunun katledilmesinin öncesinde el-Mâide 5/28. âyette bahsedildiği gibi *"Allah'a yemin olsun ki sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin rabbi Allah'tan korkarım."* ifadesi, haksız yere bir insanın canına kıymanın menedilmesini ihtiva eden def-i mefâsidi içeren mezâcirin kadim vahiy geleneğinin ilk peygamberi Hz. Âdem'e vahyedilen sahifelerde de varit olduğunu göstermektedir.

Bu âyette Hz. Âdem'in katledilen oğlunun, cinayet (katl) hususunda ben Allah'tan korkarım demesi, mezâcirin ilk sahifelerdeki mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu cinâyet meselesinin Hz. Âdem'in evlatlarıyla ilişkili olmadığı İsrâiloğullarından iki adam arasında gerçekleştiği de aktarılmıştır. (Nesefî 1/441). Taberî (öl. 310/923) ise şeytanın ve meleklerin bulunmadığı bir ortamda, cinayetin Hz. Âdem'in iki evladı arasında gerçekleştiğine dair rivayeti ve görüşü daha isabetli bulmuştur. (Taberî, 10/208-209).

Yukarıda elde edilen verilere göre; kadim vahiy geleneğinde def-i masiyetin konusu mezâcirin ilk gündemini ağaca yaklaşmama ve cinayetin yasaklanması gibi hukûkî ve fikhî meseleler oluşturmuştur. Ayrıca insanlığın, def-i mefâsidin konusu mezâcire ilişkin yaygın ilk sorunlarının, akaide yönelik meselelerde olduğunu belirten; bu asırlarda tevhid inancını öteleyen küfür ve şirk gibi meselelerin bulunduğuna işaret eden bir karine de bulunamamıştır.

Tevhid inancını yok etmeye yönelik mefsedenin defedilmesine ilişkin mezâcirin Hz. Nuh'a, Hz. Hûd'a, Hz. Sâlih'a ve sonraki asırlarda gönderilen nebilerle inzal edilen ilâhî mesajlarda varit olduğu görülmektedir. Bu asırlarda def-i mefâsidi ihtiva eden mezâcire dair peygamberlere gönderilen ilahî vahiylerin tevhide dair ortak dil ve üslûbu ise "...sizler için Allah'tan başka ilâh yoktur." (el-A'râf 7/59, 65, 73) kelâm-ı kadimde vücut bulmuştur.

2. Kur'ân Perspektifinde Mezâcir ve Mefsedeti Önleme Yöntemleri

Birinci bölümde kaleme alınan konu başlıkları (etimoloji hariç), genelde mezâcirin usûlü'd-dine ilişkin kısmına tekabül etmektedir. Burada analiz edilen konu başlıkları ise mefsedet ve masiyeti önleyici tedbirleri içeren mezâcirin, fûrû'd-din bölümüne delalet etmektedir. Mefsedetin önlenmesinde eylemin niteliğine, niceliğine ve neticelerine göre kutsal kitaplardaki lafızlarda farklı ve opsiyonel metotlar önerilmiştir. Bu bölümde mefsedet, mazarrat ve masiyeti önleyici tedbir bağlamında değerlendirilen mezâcirde güzel söz ve davranışın gücü, af ve ihsanın gücü, sedd-i zerâî, kefâretler, hadler ve cihat metodu Kur'ân perspektifinde ele alınmıştır.

2.1. Kur'ân'a Göre Mezâcir'de Güzel Söz ve Davranışın Gücü

Mezâcir konusunda nebevî metodun en etkili yöntemlerinin ilki, peygamberlerin tebliğ görevini içeren güzel sözün gücüdür. Yeryüzünde mezâcirin icrasında en güzel söz لا اله الا الله kelâm-ı kadimdir. Bu çerçevede kelime-i tevhid, arzdaki mefsedet, masiyetin ve kötülüklerin önlenmesini temellendiren en etkili sözdür. Peygamberler bu etkili ve güzel sözü efradını cami ağıyarını mani bir şekilde en veciz, kolay, anlaşılır ve etkili bir yöntemle muhataplarına tebliğ etmişlerdir. Onların ortak dil ve üslûbu "...Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ondan başka ilah yoktur... Ey kavmim (tebliğime karşılık) sizlerden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim ücretim beni yaratan Allah'a aittir. Aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?" (Hûd 11/50-51); "Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Sizlerden herhangi bir ücret talep etmiyorum Benim ücretim âlemlerin rabbi Allah'a aittir."⁹ (eş-Şûrâ 26/108-109, 126-127, 144-145, 163-164, 179-180); "Andolsun Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka ilah yoktur... dedi." (el-A'râf 7/59), "Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur... dedi" (el-A'râf

⁹ Bu kelâm-ı kadim; âyetlerde Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb'e atfedilmiştir.

7/65), “*Semud kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber olarak gönderdik. Ey kavimim Allah’a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur... dedi.*” (el-A’râf 7/73) âyetlerinde vücut bulmuştur.

Hız. Musâ’nın lisanında etkili ve güzel söz, Firavun’a hitaben yumuşak bir üslûbla icra edilmiştir. Bu yumuşak yöntemle Hız. Mûsâ ve Hız. Hârûn’un risâletini Firâvun’un onaylaması, İsrâiloğulları üzerindeki zulmünü kaldırması ve azgınlığının önlenmesi hedeflenmiştir. Tâhâ 20/44. âyette belirtildiğine göre Allah, Hız. Mûsâ ile Hız. Hârûn’a Firâvun’un yanına varıp ona kendi risâletlerini açıklamalarını, Firavun’un azgınlık yapmaktan vazgeçmesini ve İsrâiloğullarına yapılan zulümleri kaldırmasını önermelerini emretmiştir. Bu zulmün önlenmesinde “*Firâvun’a gidin, O’nunla yumuşak bir lisanla konuşun. Belki öğüt alır yahut korkar.*” âyetinin belirttiği gibi nefislerin sevip hoşlanacağı, memnuniyet hissedip rahat edeceği yumuşak bir söz ve davranış (Sa’lebî, 3/254) metodunun kullanılması tavsiye edilmiştir. Bu diyalogda korkudan önce latîf ve nâzik lisanla kalpte rağbetin (hevesin, arzunun, iştiyakın) sadır olması, akabinde kalp katılığının yumuşaması, korku ve tehditle gönlün sürûra ererek rahatlaması, (Mâverdi, 3/405) yöntemi takip edilmiştir.

Bu âyetin, tevhide davette yumuşak, latîf ve güzel sözün etkisinin önemine işaret ettiği görülmektedir. Firâvun’u ed-Dine (İslam) davet eden ilk insanlardan Hız. Mûsâ ve Hız. Hârûn’a yumuşak söz kullanması tavsiye edilmiştir. (Kuşeyrî 2/458). Bu yumuşak sözün bu tarz insanlara yapılan tebliğde en doğru iletişim yöntemi olduğu belirtilmiştir. (Ebû Zehre, 9/4730).

Mazarratı ve masiyeti önlemede güzel sözün gücünü anlatan ifadelerden biri de el-Bakara 2/83. âyettir. Sûrenin bu âyetinde insanlara güzel söz söylenmesi emir kipiyle anlatılmıştır. Âyetteki **حَسَنًا** kelimesiyle insanlara hoşgörülü davranışı, bağışlayıp affedici tavırları içeren güzel sözlerin tesiriyle onları iyiliklere sevk etmeye ve kötülüklerden sakındırmaya yönlendirilmesi amaçlanmıştır. (İbn Ebî Hâtim, 1419/1999: 1/161). Âyetin **حَسَنًا** kelimesi, güzel söz manasında **قَوْلًا حَسَنًا** terkihiyle tefsir edilmiş, güzel ahlâka ve güzel davranışa açık, net, etkili ve fasih teşvik mefhumunda yorumlanmıştır. (Abdüllatif el-Hatîb, 1383/1964: 1/15). İbn Abbâs, **حَسَنًا** kelimesiyle Hız. Muhammed’in risâletinin hak olduğuna müteallik doğru ve güzel sözün söylenmesinin kastedildiğini ifade etmiştir. (İbn Abbâs 1/12).

Def-i mefâsidi ihtiva eden mezâcirin sağlanmasında zalim sultanın huzurunda söylenen hak sözün en faziletli cihat olduğu hadis-i şerifte bildirilmiştir. **أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةٌ أَوْ أَمِيرٌ جَائِرٌ عَدْلٌ أَوْ حَقٌّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ** “*Cihadın en faziletlisi zalim sultanın ya da emîrin huzurunda adalet ya da hak kelimeyi söylemektir.*” (İbn Hanbel, 1421/2001: 17/228; Ebû Dâvûd, 4344). Buna göre Hız. Mûsâ’nın kardeşi Hız. Hârûn’la birlikte Kur’ân’da zulmiyle şöhret bulmuş Firâvun’un huzurunda yumuşak üslupla söylediği hak söz ya da adil söz en faziletli cihada tekabül etmektedir. Zalim sultanın huzurunda söylenen sözde kullanılan yumuşak üslup sözün güzelliğinin gücüne ve etkisine işaret etmektedir.

İnsanlarla doğru iletişimin nezaketli söz ve letafetli davranış yoluyla kurulabileceği belirtilmiştir. Bu yöntem sert kalplerin yumuşamasında latîf ve nazik sözlerin katkısını yansıtmaktadır. Yumuşak ve latîf sözün gücü “*Tatlı dil yılanı yuvasından çıkarır.*” atasözümüzle de özdeşleşmiştir. Güzel ve etkili sözün mefseleti defetme gücü divan edebiyatımıza da yansımıştır. (Tatcı, 2012: 149; Bilgin, 2020: 30).

“Söz ola kese savaşı, söz ola bitüre başı,
Söz ola agula aşı, balıla yağ ide bir söz”

Yunus Emre'nin divanında kaleme aldığı bu beyitte etkili ve güzel sözün savaşı sona erdirip sulh ve sükûneti sağlayacağı ifade edilmiştir. Bütün bunlar; mefsedeti, mazarratı ve masiyeti önlemede etkili ve güzel sözün, güzel davranışın katkısının gücüne delalet etmektedir.

2.2. Kur'ân Çerçevesinde Mezâcir'de Af ve İhsan Metodu

Yeryüzünde fitne ve fesadın yayılmasını başlatan, başta insan olmak üzere arzdaki tüm canlılara zarar vermeye sebep olan mefsedet, mazarrat, masiyet ve kötülüklerin engellenmesinde af yönteminin ve kötülüğün iyilikle önlenmesinin, nebevî bir metot olduğu görülmektedir. Bu yöntemle işaret eden âyetlerden bazılarının analizi önem taşımaktadır: “*Ey Habibim! Af yolunu tercih et. İyiliği emret ve (kendini bilmez) cahillerden yüz çevir.*” (el-A'râf 7/199).

Bu âyetin nüzûlü esnasında Cebrail'in Hz. Muhammed'e şöyle bir açıklamada bulunduğu nakledilmiştir. (San'ânî, 1419/1999; 2/105; Taberî, 13/330; Mâverdî, 2/288; Kuşeyrî, 3/617; Kurtubî, 7/345). **فَقَالَ جِبْرِيلُ «يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْفُوَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ** «*Ey Muhammed! Allah, sana zulmedenleri affetmeni, seni mahrum bırakanlara ihsanda bulunmanı ve seni mahrum bırakanlarla ilişkini kesmemeni sana emrediyor.*”¹⁰ (Taberî, 13/330; Mâverdî, 2/288; Kuşeyrî, 3/617; Kurtubî, 7/345). Âyetin tefsirinde nakledilen bu rivayet; mefâsitin, mazarratın, mâsiyetin, kötülüğün (zulüm) önlenmesinde af, ihsan ve kötülüğü yapanla irtibatın devamını sağlayan iletişim gibi üç unsurun canlı tutulmasını önermektedir. Bu üç unsurun; edebî ve ahlâkın güzelliklerini yansıttığı, ahlâkî erdemlerden sayıldığı kabul edilmiştir. (Kuşeyrî, 3/617; Kurtubî, 7/345). Âyetteki af, iyiliği emretme ve cahillerden yüz çevirmenin; şeriatteki kavâid-i külleyenin, kişisel (psikolojik) görgü kurallarının ve pratik uygulamaların temelini oluşturduğu belirtilmiştir. (Reşîd Rızâ, 1410/1990: 9/444). Def-i mefâsidin ve def-i mâsiyetin gerçekleşmesinde şeriatin küllî kaidelerinin, edeb ve ahlâka dayanan pratik uygulamalarının etkili olduğu beyan edilmiştir.

Mezâcir'in iyilikle savılmasının nebevî metot olduğuna ilişkin diğer âyet ise şöyledir: “*İyilikle kötülük bir değildir. Sen kötülüğü (seyyie) en güzel davranışla def et. O zaman seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse candan bir dost olur.*” (el-Fussilet 41/34). Bu âyetle Allah'ın, cahil müşriklerin kötülüklerini erdemli ve affedici tavırla engellemesini; onların verdiği zararları sabırla karşılamak gibi en güzel davranışlarla defetmesini Hz. Muhammed'e öğütlediği bildirilmiştir. Ancak af ve ihsanın gücünün; müşriklerin suç işleyerek vermiş olduğu zararları engellemede yetersizliği anlaşıldığında savaş emri verilmiştir. (Taberî, 19/67). Bu âyete geçmişte yapılan kabahatlerin iyilikle önlenmesi anlamı da verilmiştir. (Mâtürîdî 7/491). Def-i mefâsit ihtiva eden mezâcirde af ve ihsan metodunun ifasında muhtelif yöntemlere müracaat edilmiştir. (Mâverdî, 4/66). Bunlar;

- Kötü kimselerin kötülüklerine göz yumularak görmezden gelinip yokmuş gibi davranılması.

¹⁰ Hadis kaynaklarında bu rivâyete ulaşım sağlanamamıştır. Ancak rivayetin; müfessirlerin, âyetin tefsirindeki kanaatini belirtmesine istinaden önem taşıdığı düşünülerek bu bölümde ele alınmıştır.

- b. Zalimliği, gaddarlığı, ahlaksızlığı ve rezaleti içeren fuhiyatın barış ve güvenlik tedbirleriyle defedilmesi.
- c. Öğüt ve nasihat metodu kullanılarak kötülüklerin engellenmesi.
- d. Hata yapma, günah ve suç işleme gibi kötülüklerin iyilikle yok edilmesi.
- e. Düşmanlara yol gösterme, dostlara ihtar (uyarma, akıl verme) metoduyla mukabelede bulunulması gibi hususları kapsamaktadır.

Bazıları; Hz. İsa'nın "Sizden biriniz yüzünüzün iki tarafından birine tokat atarsa, (tokat atana) hemen öbür yüzünüzü çevirin. İnsanlara bu dini savaşla değil, sözle anlatın." (Matta, 5/39; Luka, 6/29) sözünü istidlâl ederek Hıristiyanlık dâhil her şeriatte mezâcirin mevzu bahis olmadığını zikretmiştir. Hz. İsa'ya atfedilen bu sözün kötülüğe kendi neviyle mukabele etmeyi değil de affa teşvik ettiği, kötülüğe katlanmayı önerdiği iddia edilmiştir. Buna mukabil mezâcirin sadece savaşla icra edilmediği sözle de yerine getirildiği, Hıristiyanlıkta da mevcudiyeti bildirilmiştir. Râgıb; Hz. İsa'nın mesajlarını, duyurularını, ilanlarını mezâcirlle yaptığını beyan etmiştir. (Râgıb, 1/30-31). Kur'ân-ı Kerim; "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Fakat kim bağışlar ıslah ederse onun ecri Allah'a aittir." (eş-Şûrâ 42/40) âyeti affetmenin; mefsetedi, mazarratı, masiyeti engellemede ve kötülükleri düzletmede ıslah hareketi olduğunu beyan etmiştir.

2.3. Kur'ân Bağlamında Mezâcîr'de Sedd-i Zerâ'i Yöntemi

Zerâ'i; iyi-kötü, olumlu-olumsuz, pozitif-negatif ne olursa olsun başka bir şeye ulaştırın vasıta demektir. İstilahta ise, şer'an yasaklanan hususa götüren vasıtaya zerâ'i denilmektedir. Zerâ'i kelimesinin seddi (set çekme); harama götüren yolları kapatma anlamı taşımaktadır. Buna göre **سد الزرائع**; mefsetede götüren vasıtaların yasaklanması manasına gelmektedir. Mefseted, haram veya mekruh çerçevesinde kalan, şer'an yasaklanmış hususları ifade etmektedir. Sedd-i zerâ'i, İslâm hukukunun kaynaklarını ihtiva eden şer'î delillerden biridir. (Şa'bân, 1996: 202).

Kur'ân'da sedd-i zerâ'i kavramına tekabül eden birçok âyet bulunmaktadır. (el-Bakara 2/168, 208; el-En'âm 6/153; el-A'râf 7/206; en-Nûr 24/21). Bu bölümde **ولا تقربوا** lafzının kapsamına giren sedd-i zerâ'i kavramı, kaleme alınmıştır. Def-i mefâsit içeren mezâcirin kapsamındaki sedd-i zerâ'i'yi ilgilendiren **وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ** "Yetimin malına yaklaşmayın. Ancak (yetim)'in malına onun rüş çacağına ermesine kadar (yetimin malını koruyup artırmak şartıyla) yaklaşabilirsiniz." (el-En'âm 6/152; el-İsrâ' 17/34) âyeti yetimin kendisine tevarüs kalan servetine haksız yere yaklaşılmasını men etmektedir. Malın korunması zarûrât-i hamseden kabul edilmesine istinaden başka insanların malına haksız bir şekilde yaklaşılması memnû olsa da rüş çacağına ermeyen yetim; kendini savunma açısından toplumun en zayıf halkasında bulunduğu için onun haklarının korunmasına ilişkin Kur'ân'da müstakil âyet tahsis edilmiştir. Ayrıca miras kalan servetini koruma noktasında zayıf kalan yetimin malına ilişkin insanların aç gözlülüğü daha kuvvetlidir. (Cessâs, 1405/1985: 2/361, 5/26; Mâverdî, 2/287, 3/241). Yetimin malının kullanılmasında, en güzel davranışı içeren ve fedakârlığı gerektiren ihsan metodu tavsiye edilmiştir. İhsân yöntemi muhtelif yorumlara mevzu bahis edilmiştir. (Cessâs, 5/25, 27; Mâverdî, 2/187, 3/241).

- a. Yetimin, kendisine tevarüs eden servetini yönetebilecek büyüklüğe erişip sermayesi kendine teslim edilinceye kadar velisi ya da vâsisi tarafından malının muhafaza edilmesi.

- b. Yetimin malının artmasını sağlamak amacıyla ticarete kullanılarak muhafaza edilmesi.
- c. Velilik ya da vâsîlik mükellefiyetinin ücrete tabi olmamasına istinaden yetimin malını ticarete kullanan velinin ya da vâsînin kendi lehine komisyon alıp kâr etmemesi.
- d. Fakir olan velinin yetimin malından ma'rûf ölçüde faydalanması, zengin velinin ise faydalanma yoluna gitmemesi, yetimi muhtaç duruma düşürerek haddi aşmaması.
- e. Yetimin malının aslının korunup, fûrûuyla (semeresiyle) yatırım yapılması. Bu durumda yetimin malını korumakla mükellef veli bu yatırımdan ma'rûf ölçüde yararlanabilmektedir. Bu âyette yetimin malı üzerindeki mefsedetin, zarar ve masiyetin önlenmesine yönelik yetimin malına haksız yaklaşmanın defedilmesi, sedd-i zerâ'î metodunun def-i masiyet içeren mezâcirdeki tesirini göstermektedir.

Sedd-i zerâ'î'yle ilintili diğer âyet ise **وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْنَىٰ** “Zinâyâ yaklaşmayın...” (el-İsrâ’ 17/32) lafz-i celilidir. Râgıb, zinaya yaklaşmanın neticesini şöyle izah etmiştir: “Bir olguya yakınlık o nesneye ülfeti oluşturur, ülfet muhabbeti doğurur. Muhabbetin temellendirdiği sevgi insanı sevdiği şeye karşı kör ve sağır eder. Bu durum çirkine karşı körlüğü, harama karşı sağırlığı oluşturur. İyiliğe davete sebep olan vasıtalar emredildiği gibi kötülüğe davete neden olan araçlar haram kılınmıştır. Bu bağlamda Peygamberimizin “Gözler zina eder.” (İbn Hanbel, 16/484) hadisi bu duruma işaret etmektedir. Gözlerin bakışı ülfeti oluşturur, ülfet muhabbete davet eder, muhabbetin temellendirdiği sevgi irtikâbı (günah işleme) gerektirir, bu durumda gözlerin bakışı zinânın başlangıcını oluşturur.” (Râgıb, 151-153). Zinâyâ yaklaşmamayı Kur’ân-ı Kerim şöyle açıklamıştır. “Mü’min erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar... Mü’min kadınlara söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar...” (en-Nûr 24/30-31).

Cessâs (öl. 370/981); “Gözler zina eder, gözün zinası bakmaktır, dil zina eder, dilin zinası konuşmaktır, eller zina eder, elin zinası dokunmaktır, ayaklar zina eder, ayakların zinası yürümektir.” (İbn Hanbel, 7/29, 14/218, 438, 15/191, 16/484, 531) hadisindeki zinâyı hakiki manada değil mecâzi anlamda zina ismiyle tanımlamıştır. Buradaki haramın anlamının hakiki zinadaki haramın manasını taşımadığı belirtilmiştir. (Cessâs, 3/96, 120, 5/173).

Sedd-i zerâ'î'yle bağlantılı diğer bir âyet ise **وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ** “Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın...” (el-En’âm 6/151) ilâhî mesajdır. İster alenen isterse gizli olsun **الْفَوَاحِش** kelimesinin ahlak dışı tüm eylemleri kapsadığı zikredilmiştir. Ayrıca *fevâhiş* sözcüğünün zinaya tahsis edildiği, alenen meyhanede bulunma ve istisrâr (gizli cariye edinme), evlenilmesi haram kılınanlarla alenen nikâhlanma ve gizli-saklı zina yapmak, gizli olarak hamr (alkol) kullanmak fiillerini ihtiva ettiği ifade edilmiştir. Âyette geçen kötülüklerin aleniyetinin organların amelleri, gizli olanın ise kalbin itikadı olduğu nakledilmiştir. (Mâverdi, 2/186; Mâtürîdî, 4/313-314). Âyetin; müslümanın haramlarla arasına mesafe koymasına gerektiğine delalet ettiği bildirilmiştir. Bu âyette karşıt cinslerden erkek ve kadının halvet (ıssız yerde baş başa kalma) durumunun zinaya yaklaşmaya vasıta olmasından dolayı menedildiği belirtilmiştir. (Mâtürîdî, 4/312). Âyetin enest ilişkileri, iki kız kardeşi bir nikâhta toplamayı yasakladığına işaret ettiği bildirilmiştir. (Cessâs 4/195). Mezâcirin; çirkin işlere, kötülüğe ve mefsedete giden yolu kapatan, şer’î delillerden kabul edilen sedd-i zerâ'î yöntemini, mefâsidi önleyici tedbir çerçevesinde kapsadığı görülmektedir.

2.4. Kur'ân'a Göre Mezâcir'de Kefâret Metodu

Kefâret kavramı ke-fe-ra kökünden türemiş, bir nesneyi, olguyu, meseleyi örtmek, bürümek anlamlarını taşıyan bir mastar olup tazminat, ceza manalarını ihtiva etmektedir. İstîlâhî çerçevede günahı örtüp günahın kendisiyle bağışlandığı fiilleri eda etme, işlenen suçun telafisi için tespit edilmiş mâlî ya da bedenî müeyyidelerin yerine getirilişini ifade etmektedir. Günah ve hataları silip yok edici dem (kurban), sadaka, köle azad etme, oruç tutma gibi davranışlar kefâretin muhtevasını oluşturmaktadır. (İbn Manzûr, 1414/1994: 5/144; Taberî, 1/361-369; Mâverdî, 2/43-44; Kurtubî, 6/208; Akbulut, 2003: 167-181). Kefâretin mâlî yönüne takabül eden ceza tazminattır (garâmât). Tazminat ise suç (cinâyet) işleyene uygulanan bir mezâcirdir. Garâmât'ten (tazminat) maksat sevap elde etmekten ziyade suçun işlenmesinde caydırıcı nitelik taşımasıdır. (Ebüssüüd, 8/217).

Kur'ân-ı Kerîm; bazı mefsedeti, masiyeti, kötülüğü ve çirkinliği kefâret yöntemiyle engellemeyi hedeflemiştir. Def-i mefasid içeren mezâcir konusunda cezalandırma yöntemi olarak kullanılan kefâret metodu; masiyetin ve mefsedetin engellenmesi amacıyla kullanılan cezalandırmaların en hafifine tekabül etmektedir. Bu konuda beş âyet dikkat çekmektedir. Bu âyetlerde kısasa bedel, kasıtlı yemin, ihramlıyken av hayvanlarını öldürme, hataen bir mü'minin öldürülmesi ve zihar gibi kötülüğe karışanların kefâretle tecziye edilmesi vardır. Bunlar kötülüğü defetmeyi hedefleyen âyetler olarak mezâcirin konusunu içermektedir. Mezâcir'de kefâret metotlarından biri de katl ve yaralama meselesine yönelik kefâretlerdir. Bu duruma ilişkin âyet şöyledir:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ فِصَاصًا ۗ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ

“(Tevrat'ta İsrâiloğullarına) cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalarda kısas farz kılınmıştır. Kim kısıstan vazgeçip (katili) bağışlarsa, bu bağışlama o kimse için kefâret olur...” (el-Mâide 5/45).

Bu âyette öldürme ve yaralamalara ilişkin uygulanacak cezalandırmanın kısas olduğu belirtilmektedir. Kur'ân kısas uygulamasını, Hz. Mûsâ'nın risâletinde İsrâiloğullarına gönderilen Tevrât üzerinden anlatmıştır. Ancak öldürmelere ve yaralamalara dair müeyyide uygulanması konusunda Tevrât'ta kısas haricinde diyet ve kefâret gibi opsiyonel başka ceza uygulamasının olmadığı nakledilmiştir. Kur'ân ise öldürme ve yaralamalarda rahmet saikiyle diyet uygulamasını da maktûlün varislerine hak olarak vermiştir. Bu âyette söz edilen kefâretin; öleni ve yaralananı veya onların velilerini kapsadığına; sadece yararlananlara tahsis edildiğine; öldürme ve yaralama eylemini gerçekleştiren suçlu günahkârı ihtiva ettiğine dair muhtelif görüşler beyan edilmiştir. Kefâretin, katledilenin velisine (katili affeden) hasredildiği de belirtilmiştir. Yaranın kefâreti, yaralananın mükâfatının Allah'tan olduğu belirtilerek verilen sadaka kadar günahların bağışlanacağı nakledilmiştir. Buradaki kefâretin affeden, kısas talep eden ya da diyet isteyen kimseyi içerdiği, kefâretin katile; mükâfatın affedene olduğu ifade edilmiştir. (Taberî, 10/361-369; Mâverdî, 2/43-44; Kurtubî, 6/208).

Mezâcir'de kefâret metotlarından biri de yemin akdinden rüçû etmektir. Yemin; sözlükte güç, kuvvet, sol el, bereket ve and içme anlamlarını taşımaktadır. (İbn Manzûr, 13/458-459). İslam hukuk alanında bir şeyi, sözü ya da hakkı müspet ya da menfi açıdan Allah'ın ismini veya sıfatlarını anarak kuvvetlendirmektir. (Zuhaylî, 1409/1989: 6/588). Aşağıdaki âyette yemin kefâreti gündeme alınmıştır.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْإِيمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ تَصَدُّقًا أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah kasıtlı olmayan yeminlerinizden dolayı sizlere sorumluluk yüklemeyiz. Ancak kasten yapmış olduğunuz yeminlerden sorumlu tutar. Bunun kefâreti ise yediğinizden ve giydiğinizden on fakiri yedirmek ve giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Buna gücü yetmeyen kimse üç gün oruç tutmalıdır...” (el-Mâide 5/89).

Yemin üzerine yapılan akitlerde Allah’ın adının ya da sıfatlarının zikredilmesi, iman eden Müslüman ve insanlar için güven teminatıdır. Yeminlerden dönüldüğü takdirde insanların birlikte yaşama kültürünün temelini teşkil eden güven ortamı sarsılacaktır. Bu durum bir takım masiyetin, mefsedetın yaygınlaşmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda insanların can, mal vb. güvenliğine ilişkin kötülüklerin engellenebilmesi için on fakiri yedirmek ve giydirmek, köle azat etmek, bunlara güç yetirilemediğinde ise üç gün oruç tutmak gibi müeyyidelerin uygulanması güvensizlik gibi masiyetin engellenmesinde mezâcirin önemini göstermektedir. Âyet yemin akdinden dönen kimseyi, kefâretin icrasında muhayyer bırakmıştır. Bu muhayyerlik on fakirin yedirilmesi, giydirilmesi ve köle azat etme çerçevesinde teşekkül etmiştir. Bu kefârete güç yetiremeyenlerin ise oruç tutarak bedenleriyle kefâretlerini ödemeleri gerektiği belirtilmiştir. (Mukâtil, 1/500; Zuhaylî, 3/1740-1741).

Mezâcîr’in bir diğer kefâret metodu ise hac ve umre ibadeti esnasında ihramlı iken birtakım yasaklara uymama neticesinde sorumlu tutulan müeyyidelerdir. Müslümanın normal hayatında kendisine mubah kılınan bazı fiiller; hac ve umre ibadeti esnasında ihramlı iken yasaklanmıştır.¹¹ Bu yasağa ilişkin fiil ve kefâret aşağıdaki âyette belirlenmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَعَابَ أَمْرَهُ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفُ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

“Ey iman edenler! İhramlıyken av hayvanlarını öldürmeyiniz. Kim (av hayvanını) kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın misli evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu adaletli iki kişi takdir eder Yahut o kişi yoksulları doyurur veya onun misli oruç tutup kefâret ödeyerek işlediği fiilin (suçun)vebalini tatmış olsun...” (el-Mâide 5/95).

İhram durumu; insanın dünyevi meşguliyetlerden soyutlanıp hac, umre, vakfe, tavaf ve sa’y gibi ibadetlere odaklandığı bir haldir. İbadetin ruhunu zedeleyecek hadiseler, ihramlı Müslümana yasaklanmıştır. İbadetin ifsat edilmesine sebep olan avlanma, mefsedet olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda dem (avlanan hayvanın misli evcil hayvan kesmek), yoksulları doyurmak ve oruç tutup kefâret ödemek, (Taberî, 10/10; Reşîd Rıza, 6/106) ibadeti ifsat eden mefsedetini engellemeyi konu edinen mezaciri ihtiva etmektedir.

Mezâcîr’in konularından biri de hataen öldürmelerde icra edilme zaruriyetini gerektiren kefâretlerdir. Hataen öldürmelerde tedbirsizlik eylemi olmasına istinaden Şâri’in emrine muhalefet, men ettiği suçu işleme, emrettiği fiili terk etme söz konusudur. Bu bağlamda

¹¹ Haram kılmak anlamını taşıyan İhrâm; mikad ismiyle anılan yerlerde, giyilen izâr ve ridâdan müteşekkil dikişsiz iki parça giysiyle hac veya umre ibadeti niyetiyle telbiye getirerek müslümanın kendisini sorumlu tuttuğu hali ifade etmektedir.

katl suçunu hataen işleyen kimse de cezâ-i müeyyidelere maruz bırakılmıştır. Bu durumu anlatan âyet şöyledir:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةً وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانُوا مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ

“Hataen hariç bir mü’minin (diğer) bir mü’mini öldürmesi caiz değildir. Kim bir mü’mini hataen öldürürse mü’min bir köle âzat etmesi, maktûlün varislerine diyet ödemesi gerekir. Ancak maktûlün ailesinin başışlaması istisnâdır. Eğer maktûl mü’min olmakla beraber düşman bir kavimden ise öldürenin bir köle âzat etmesi gerekir. Eğer öldürülen sizinle aralarında anlaşmalı bir kavim ise maktûlün ailesine diyet vermesi ve mü’min bir köle âzat etmesi gerekir. Bunlara da gücü yetmeyen Allah’a tevbesinin kabûlü için arka arkaya iki ay oruç tutması gerekir...” (en-Nisâ 4/92).

Kasdî olmayan, tedbirsizlik neticesinde hataen meydana gelen katl olgusunun kefareti; öldürülen mü’min ise köle azat etme ve diyet, maktûl mü’min olup düşman bir kavimden ise köle âzat etme, maktûl ile katil aralarında anlaşmalı bir topluluktan ise diyet ve köle âzat etmeyi ihtiva etmektedir. Bu müeyyidelere gücü yetmeyen kimsenin iki ay peş peşe oruç tutması katl meselesinin kefareti olarak telakki edilmiştir. Ancak maktûlün vasisine ya da velisine af hakkı verilmiştir. (Şâfiî’, 1427/2006: 2/633-642).

Def-i mefâsiti içeren mezacirin konularından biri de zihâr suçunun müeyyidesini ihtiva eden kefaretlendir. Zihâr terimi ze-he-ra kökünden türemiş bir kelimedir. Istilâhî bağlamda bir kimsenin karısını veya onun bedeninin bir bölümünü nesep, emzirme veya nikâh yoluyla kendisine ebediyen haram kılınan bir kadına benzetmesidir. (Bilmen, 1985: 179). Zihâr İslam öncesi cahiliye Arap toplumunda teşekkül eden bir boşama şeklidir. Bir kimse karısına *“sen benim için ananın sırtı gibisin.”* dediğinde talak gerçekleşmiş, o kimsenin zihâr ile boşadığı hanımıyla tekrar evlenmesi imkânsız hale gelmiş ve bu talak kadının aleyhine işlemiştir. İslam zihâr boşama uygulamasını kaldırmakla bir mafsedi engellemiştir. Bu kötülükten caydırmak için kefaret metodunu getirmiştir. (Kurtubî, 1/197; Ateş, 1996: 364). Bu kefaret; karısını zihâr yoluyla boşayan kimseye boşadığı hanımıyla tekrar nikâhlanma imkânı sunmuştur. Bu durum çirkin helal kabul edilen boşanmanın engellenmesini, boşanmış kadının aleyhine işleyen sürecin ortadan kaldırılmasını ve bu tarz boşanma teşebbüslerinden caydırıcılığı sunmaktadır. Aşağıda zikredilen âyetler zihâr yöntemiyle eşini boşayan kimseye kefaret müeyyidesiyle boşadığı karısıyla tekrar nikâh akdi yapma imkânı sağlamaktadır.

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنْ اللَّهُ سَمِعَ بِصِيرِ
الَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الَّتِي وَلَدْتَهُمْ وَأَنَّهِنَّ لَيُفْرُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَرُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ
غَفُورٌ
وَالَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ ثَوَاعِلُكُمْ بِهِ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامَ سَبْتَيْنِ مَسْكِينًا ذَلِكَ لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ
اللَّهِ

“Seninle kocası hakkında tartışan ve (kocasını) Allah’a şikâyet eden kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı sözlerinizi işitiyor. Çünkü Allah her şeyi işitendir, görendir. Sizlerden karılarına zihâr uygulayanların karıları asla onların anaları değildir. Onların (zihâr uygulayan kocaların) anaları ise sadece kendilerini doğuran kadınlardır. Hakikat şu ki, onlar yalan

ve çirkin bir söz söylüyorlar. Muhakkak ki Allah affedendir, başlıyandır. Karılarına zihâr uygulayıp da sonra söylediklerinden dönenlerin, onlara (karılarına) dokunmadan önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Sizlere verilen nasihat işte budur. Allah'ın yapıp ettiklerinizin tamamından haberi vardır. Buna (köle âzat etmeye) güç yetiremeyenler, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da (iki ay oruç tutmaya) gücü yetmeyen kimse altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resulüne imanınızın göstergesidir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. İnkârcular için elem verici bir azap vardır.” (el-Mücâdele 58/1-4).

Ayette zikredilen köle azad etme, peş peşe iki ay oruç tutma ve altmış fakiri doyurma gibi kefâretler mefseleti önleyici tedbirler çerçevesinde kötülüğü engellemede mezâcirin rolünü göstermektedir. Kefâretin iki yönü dikkat çekilmektedir. Birincisi; kefâretin, işlenmiş bir suçta ya da günaha karşılık bedel olmasıdır. İkincisi ise vaktinde eda edilememiş bir ibadetin karşılığı olarak başka bir ibadete tekâbül etmesidir. Bu başlık altında; işlenen suçun ya da günahın bedeli olan kefâret analiz edilmiştir. Mezâcir'in kefâret metodunda; diyet, fakirleri doyurma ve giydirme, oruç tutma, köle azad etme, kurban gibi ceza-i müeyyideler bulunmaktadır. Bu müeyyidelerin bazıları mâli bazıları ise bedenîdir. Bunların her biri masiyeti ve mazarratı önlemede tedbir kabilinden mezâcirin muhtevasını içermektedir.

2.5. Kur'ân Çerçevesinde Mezâcir'de Hadlerin Konumu

İslam hukuk sahasındaki suçlar; katl (öldürme), cerh (yaralama), hırsızlık, zina, alkol kullanma, kazif (zina iftirası), yol kesme ve İslam dinini terk etmeyi içeren irtidat, hakkında âyet ya da hadis bulunmayan, içtihadî yöntemle takdirin hâkime bırakıldığı ta'zîr gibi irtikaplardır. (Akşit, 2011: 79-89; Akbulut, 168). Cezalar ise had, kısas, diyet, kefâret gibi müeyyidelerdir. Bu cezaların temel hedefi zarûrât-i hamse denilen akıl, din, can, nesil ve malın korunmasıdır.

Ceza-i müeyyidelerin genel amacı ise suçun aleniyetini, yayılmasını engelleyici tedbir olarak toplumsal vicdânî yapıyı muhafaza etmektir. Ceza-i müeyyidenin özel amacı ise irtikâbî önlemek, suçluyu terbiye ve ıslah etmektir. (Bardakoğlu, 1993: 7/472; Akbulut, 169). Bu kısımda suçun caydırıcılığında en ağır ve etkili ceza-i müeyyidelerden hadlerin konumu mezâcir çerçevesinde ele alınmıştır.

Hadler; Kur'ân'ın âyetleriyle belirlenmiş suçların değişmez cezalarını ihtiva etmektedir. Bu cürümlerin cezalarının değişmezliği Allah'ın haklarına karşı işlenmiş irtikâplardan olması hasebiyledir. Allah'a karşı işlenen suçlar ise hırsızlık, zina, şarap içmek ya da sarhoş olmak, kazif, yol kesme ve İslam dinini terk etmeyi içeren irtidatı kapsamaktadır. (Kâdihân, 1310/1892: 111, 467).

Hırsızlığın cezası el-Mâide 5/38; yol kesmenin cezası el-Mâide 5/33; zina yapanların cezası en-Nûr 24/2, en-Nisâ 4/15; kazif'in cezası en-Nûr 24/4. âyetlerde belirlenmiştir. Bu suçlardan hırsızlık malı muhafazaya, yol kesme malı ve canı muhafazaya, zina nesli muhafazaya, şarap içmek ve sarhoşluk akli muhafazaya, kazif ise insan onurunu zedeleyen namus kavramına yönelik ihlalleri ihtiva eden cürümleri içermektedir. Bunların tamamı insanın temel haklarını ihlal eden irtikâplardır. İnsanın temel haklarını ihlal eden bu suçlar Kur'ân'da Allah'a karşı işlenen cürümler kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda insanın temel haklarını çiğneyen bu irtikâplar Kur'ân'da en ağır ceza-i müeyyidelere söz konusu olmuştur. Hırsızlığın müeyyidesi el kesme; zinanın cezası

celde; yol kesmenin cezası ise mala yönelik olanlarda el kesme cana yönelik olanlarda suçu işleyeni katletme şeklinde tezahür etmektedir. Yol kesmeler de had cezasını gerektirdiği için af söz konusu değildir.

Hadlerde cezaların değişmezliği söz konusu olduğundan hukuki tahlillere ihtiyaç bulunmamaktadır. Ancak bu cezaların uygulanmasında irtikâbın ispatını gerektiren deliller hukuki tahlilleri gerektirmektedir. Hadlerde cezaların niteliği ve yönteminden ziyade suçun ispatının niteliği ve yöntemi fikhî tahlillere mevzu bahis olmuştur. (Akşit, 73-74, 181-197, 212; Akbulut, 167-181). Bu bağlamda mezâcirde hadlerin konumu; mefasidi, mazarratı, masiyeti, kötülükleri, irtikâbı, günahları önleyici tedbirler çerçevesinde kaleme alınmıştır.

2.6. Kur'ân Bağlamında Mezâcir'de Cihat Yöntemi

Bütün peygamberlerin risâletle görevlendirildikleri kavimlerinin ortak sorunu olması saikiyle mefsedeti ve masiyeti önlemede cihat, usûlû'd-dinin bir cüz'ü kabul edilmiştir. Cihadın el-Bakara 2/251, Âl-i İmrân 3/146¹² ve el-Hacc 22/40. âyetlerine istinaden peygamberlerin tamamının şeriatinde varit olduğu belirtilmiştir. (Râgıb, 1420/1999: 1/30-31). Bu bağlamda mefsedet ve masiyet devam ettiği müddetçe Müslümanların tamamı cihattan sorumlu tutulmuşlardır. Ancak mezâcir'de cihadın, opsiyonel metotları vardır. (Cihadın gerekçeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Salmazzem-Bingöl, 2016: 237-239).

Mefsedeti engellemede cihadın opsiyonel metotlarını şöyle izah etmek mümkündür. İyiliğin tebliğ edilerek yaygınlaştırılması, kötülüğün defedilmesi için çabalamak bir cihat yöntemidir. Zalim bir sultanın huzurunda hak sözü söylemek, bir kötülüğün el ile düzeltilmesi, güç yetirilmezse lisan ile düzeltilmesi buna da takat yetmezse kalp ile buğz edilmesi bir cihat metodudur. (Müslim, İman, 80; Nesâî, Cihâd, 48). Bu bağlamda mü'minin iyiliği yaygınlaştırmada ve kötülüğü defetmede Kur'ân ve sünnete mutabık, helal sınırları dâhilinde meşru her faaliyeti, cihadı ihtiva etmektedir.

Mefsedeti önleme açısından mezacirin cihat yöntemi üç meselede analiz edilmiştir. Bu meselelerden birincisi; insanın kendi nefsiyle mücadelesini amaçlayan cihadın ferdî (kişisel) boyutudur. İkincisi insanların yaşadığı toplumların içerisinde gerçekleşen masiyeti önlemeyi hedefleyen cihadın ictimâ (toplumsal) cihetidir. Bu madde bir üst paragrafta izah edilmiştir. Üçüncüsü ise insanın şahsını ve içerisinde bulunduğu toplumu aşan, uluslararası platformda mazarratı def etmeyi ihtiva eden cihadın; devletlerarası ilişkileri ilgilendiren yönüdür. Uluslararası platformdaki gündemini devam ettiren, güncel olgu çerçevesinde Gazze meselesi buna örnektir.

Bu çerçevede cihadın ferdî boyutuna istinaden insanların nefisleriyle yapmış olduğu mücadeleler vardır. Kur'ân insanların nefislerine vesvese veren (şeytan)'dan (en-Nâs 114/4) bahsetmektedir. Peygamberimiz ise “Şeytan kanım dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır. Ben onun içinize bir şey atmasından korkuyorum.” (Buhârî, Bed'u'l-halk, 11; Müslim, Selâm, 23).¹³ buyurmaktadır.

Kur'ân ve hadisin belirttiği gibi şeytanın insanın nefisine verdiği şüphe, tereddüt, kuruntu, gizli söz, kişinin içinden geçen düşünceyi ihtiva eden vesveseler insanın iç

¹² “Nice nebiler var ki onlarla beraber birçok Allah'a kulluk eden kimseler savaştılar. Allah yolunda kendilerine isabet edenlerden dolayı yılmadılar, zafiyet göstermediler, boyun eğmediler, Allah sabredenleri sever.”

¹³ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَلْعَنِي فِي أَنْفُسِكُمْ مِثْلًا

dünyasında gizlenmiştir. Bu vesveseler; insanın zihninde gayr-i ihtiyârî ortaya çıkan, kişiyi kötü ve faydasız davranışa sevk eden, kaynağı belirsiz ve bulanık fikir, düşünce ve kuruntuyu içermektedir. İnsan; nefisini kıskırtan bu tür olumsuz olgularla mücadele etmek durumundadır. Bu olgu; müslümanın nefsiyle de mücadelesini ihtiva eden cihadın başka bir yönüne dikkatleri celbetmektedir. Bu husus “*Müccâhid; Allah yolunda nefisine karşı mücadele edendir.*” (İbn Hanbel, 39/375-386)¹⁴ hadisinde vücut bulmuştur. Genelde insanların özeld Müslümanların nefisleriyle mücadelelerinde yetersiz kalması bu makalede belirtilen masiyetin, mazarratın, mefsedetın ve diğer kötülüklerin teşekkülüne sebebiyet vermiştir. Buraya kadar anlatılanlar; cihadın insanların ferdi ve içtimai çerçevede eda etmesi gereken yönüne delalet etmektedir.

Bir de uluslararası platformda cereyan eden mefsedet, mazarrat ve masiyeti önlemeyi ihtiva eden mezâcirin (zararı def etme) cihat yönteminin; müessis nizam Müslüman devletlerin sorumluluğunu gerektiren yönü vardır. Bu bağlamda cihat; uluslararası diplomasinin en şiddetli, en çetin yönünü oluşturan silahlı savunmayı da kapsamaktadır. Güncel bir olgu çerçevesinde Gazze’deki cinayetleri, katliamları içeren mefsedet, mazarrat ve masiyete hâvî mezâcirin icrasında cihadın rolü önem taşımaktadır. Cihat, Kur’ân’ın önerdiği bir mezâcir olarak milletlerarası mefsedet, mazarrat, masiyet ve suçları önlemeyi de ihtiva eden bir olgudur.

Bugün batıda hükümetlerin bazıları siyonist İsrâil’in devlet terörü ve soykırım politikalarına destek verirken aynı ülkenin vatandaşları sporcular, sanatçılar, akademisyenler; üniversitelerde, futbol sahalarında, şehirlerin merkezlerinde ve buldukları her platformda İsrâil’in Filistin’deki zulümlerini protesto edip Gazzeli Müslümanlara destek olmaktadır. İnsanlığın vicdanı bu tür soykırım ve terör suçlarını reddetmektedir. (İsrâil’in yaptığı soykırım ve terör eylemlerine dair detaylı bilgi için bk. Arı, 2023: 16-38). Bu bağlamda din ve ırk gözetmeksizin tüm dünya ve insanlık; soykırımı tepki vermeli, bu soykırımın durdurulması için harekete geçmelidir.

Tüm insanlığı tehdit eden İsrâil’in soykırımı yönelik terör eylemlerinin durdurulması için mezâcirin cihat metodunun, DEAŞ gibi terör ve merdiven altı örgütlerin inisiyatifine de bırakılmadan müessis nizam Müslüman ülkeler tarafından gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Müslüman devletlerin soykırım vb. suçların caydırıcılığına ilişkin silahlı savunma sistemleriyle ve güçlü ekonomileriyle zalimlere, mücrimlere, siyonist İsrâil gibi terör devletlerine cihadın etkisini hissettirerek mezâciri (zararı defetme) gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Zira mezâcir; insanlık suçu olarak addedilen savaş ve terör eylemlerinin, İslam’ın öngördüğü korunması zarûri olan değerleri tehdit etmesini önlemede, tüm insanlık için geçerli öneriler sunmaktadır.

Sonuç ve Öneri

Kadim vahiy geleneğindeki ilk ilâhî vahyin, el-Bakara 2/35. âyetindeki ... ولا تقربا هذه الشجرة ifadesiyle Hz. Âdem ve Hz. Havva’ya hitaben mezâcir konusunda olduğu müşahede edilmektedir. Mezâcir; def-i mefâsit, def-i masiyet ve def-i mazarrat gibi terkipleri ihtiva eden bir terimdir. Mefsedetı, mazarratı ve masiyeti önlemeyi, zararı defetmeyi, suça bulaşmayı ve günaha karışmayı engellemeyi, cürüm işlemekten caydırmayı içeren mezâcirde Kur’ân’ın belirlediği, tedricilik temelli muhtelif metotlar vardır. Bunlar; mefsedet, mazarrat ve masiyetin önlenmesini sağlayan güzel söz, af ve

¹⁴ الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ (الله)

ihsan, sedd-i zer'â'i, kefaretlar, hadler ve cihat gibi metotlardır. Bu yöntemler; mefsedet ve masiyetin niteliğine, keyfiyetine, mazarratına ve caydırıcılığına göre teşekkül etmektedir. Güzel söz ve davranışın, af ve ihsanın caydırabildiği masiyete bu iki yöntemin dışında cezâ-i müeyyide uygulamayı Kur'ân uygun görmemiştir.

İşlenen cürmün yaratılanlara verdiği zararın ve mefsedetnin niteliğine göre Kur'ân cezalandırma metodu belirlemiştir. Kerim kitabımız; kefaret gerektiren suçlara had müeyyidesi gibi gayr-i âdil bir uygulamayı önermemiştir. Ancak Kur'ân bazı suçlarda caydırıcılıktaki etkisine göre hafif cezalandırma yöntemini kullanmıştır. Örneğin kısas cezası uygulanan katl (öldürme) meselesinde maktûlün velisi ya da vâsisine diyet ve af hakkı verilmiştir. Bu bağlamda Kur'ân perspektifinde mezâcirin temel hedefi; zararı, masiyeti ve mefsedetı engellemek; suç, günah ve cürümlerin işlenmesinin önlenmesinde caydırıcılığın gücünü tesis etmektir. Mezâcir'in ihtiva ettiği ceza-i müeyyidelerin; suçun aleniyetini, yayılmasını engelleyici tedbirler olarak toplumsal vicdânî yapıyı muhafaza etme amacına matuf olduğu görülmektedir.

Mezâcir'i; günümüz Müslümanlarına uygulanan baskıları, katliamları ve soykırımı ihtiva eden mefsedetı ve masiyeti önleyici tedbir bağlamında da tahlil etmek gerekmektedir. Çünkü Kur'ân Müslümanların öldürülmesini ve mabetlerinin harap edilmesini engellemeyi mü'minlere ve mücahitlere el-Bakara 2/251 ve el-Hacc 22/40. âyetlerde önermiştir. Bu bağlamda genelde Filistin'de, Doğu Türkistan'da, Myanmar vb. yerlerde özelde Gazze'de Müslümanlar insanlık tarihinin en büyük mefsedetı ve masiyeti kabul edilebilecek baskı, katliam ve soykırımı maruz kalmakta ve onların mabetleri yıkılıp yok edilmektedir. Uluslararası mefsedetın yaygınlaşmasını önlemede şu adımların atılması (önerilerin uygulanması) mümkündür.

İslam ülkeleri; uluslararası kurumsal bir yapı çerçevesinde, Kur'ân'ın mefsedetı önleyici tedbir kapsamında belirlediği cihat için bir fon tesis etmeli; usûlü'd-dinin bir cüz'ünü içeren cihat müessesesini DEAŞ vb. terör ve merdiven altı örgütlerin istismarından ve inisiyatifinden de kurtarmalıdır. Bu fon; Müslümanlar başta olmak üzere tüm insanlığa yönelik zulüm, katliam, kitle imha, soykırım vb. mefsedet, mazarrat ve suçların engellenmesinde kullanılmalıdır.

Tesis edilecek bu fon; Müslümanlara ve insanlığa yönelik katliam, kitle imha, soykırım vb. mefsedet, mazarrat ve suçları önleme organizasyonlarında Müslüman ülkelerin ekonomilerine verebilecek zararları da azaltacaktır. Uluslararası mefsedetın yaygınlaşmasını önlemede atılacak bu adımlar; zarar-ı defetmeyi içeren, usûlü'd-dinin bir cüz'ünü ihtiva eden, nebevî metot hüviyetini taşıyan mezâcirin yanı sıra Kur'ân'ın mefsedetı önleyici tedbir kapsamında belirlediği, usûlü'd-dinin bir cüz'üne hâvî cihat metoduna da işlevsellik kazandırmış olacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: tek yazar (%100).
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: sole author (%100).

Kaynakça/References

- Akbulut, İ. (2003). "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar". <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/629991> 52/1, 167-181.
- Akşit, M. C. (2011). *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık.
- Âlûsî, Ş. M. (1415/1995). *Ruhu'l-me'ânî*. thk. Ali Abdalbâri Atiyye. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Arı, Y. (2023). "Bir İnsanlık Suçu ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerekliğine Dair Bir Değerlendirme", *Dârulhadis İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5, 16-38.
- Ateş, A. O. (1996). *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Atıf Bey (1327/1910). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Kavâid-i Külliye Şerhi*. İstanbul; Mahmut Bey Matbaası.
- Bardakoğlu, A. (1993). "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Basrî, Ebû'l-Hüseyn (1403/1983). *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Almîs. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Begavî, Ferrâ' (1417/1997). *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 5 cilt. b.y.: Dâru Tayyibe.
- Bilgin, A. A. (2020). "Yunus'un Sözü". *Türk Dili* 69/819.
- Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (1422/2002). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zehîr b. Nâsir. 8 cilt. b.y.: Dâru Takvî'n-Necât, "Bed'u'l-halk 11"
- Bursevî, İ. H. (t.y.). *Rûhu'l-beyân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Cessâs (1414/1994). *el-Füsûl fi'l-usûl*. 4 cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye.
- Cessâs (1405/1985). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Çıtır, A. (2023). *Kur'ân-ı Kerîm'de Dinin Birliği*. Bursa: Emin Yayınları.
- Demirci, M. (2009). *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ebû Dâvûd (t.y.). *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Ebû Zehre, M. (t.y.). *Zehretü't-tefâsîr*. 10 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ebüssuûd Efendi (t.y.). *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Halil b. Ahmed (t.y.). *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim es-Sâmirâî. 8 cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.

Harman, Ö. F. (1996). "Hâbil ve Kâbil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

Hatîb, A. (1383/1964). *Evdahü't-tefâsîr*. b.y.: el-Matba'atü'l-Mısıryye.

Hererî, Muhammedü'l-Emîn b. Abdullah el-Eremî el-'Alevî (1421/2001). *Tefsîru hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fi ravâbî 'ulûmî'l-Kur'ân*. 33 cilt. Beyrut: Dâru Ravkî'n-Necât.

İbn 'Âşûr (1404/1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye.

İbn Abbâs (t.y.). *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*. thk. Fîrûzâbâdî. Lübnan; Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

İbnü'l-Cevzî (1422/2002). *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabiyye.

İbn Ebî Hâtim (1419/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz.

İbn Ebû Zemenîn (1423/2002). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîz*. thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Akkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz. 5 cilt. Kâhire: el-Fârûkü'l-Hadîse.

İbn Hanbel, Ahmed (1421/2001). *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavûd, Adil Mürşid vd. 45 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' (1420/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 cilt. b.y.: Dâru Tayyibe.

İbn Manzûr (1414/1994). *Lisânü'l-'arap*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir.

İncîl (2003). Matta 5/39, Luka 6/29. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Kâdîhan (1310/1892). *Fetâvâ Kâdîhân*. Mısır: y.y.

Karadağ, B. (2019). "İslam Hukukunda Maslahat-Mefsedet Dengesi". *İslam Düşünce Araştırmaları*, 213-239.

Kınûcî, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddık Hân (1412/1992). *Fethu'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân*. 15 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asrıyye.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (1384/1964). *el-Câmi'u ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye.

Kuşeyrî, A. (t.y.). *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî. 3 cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıryye.

Mâtürîdî (1426/2005). *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Mâverdî (t.y.). *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Mukâtil b. Süleyman (1423/2003). *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 4 cilt. Beyrut; Dâru İhyâi't-Türâs.

Mücâhid b. Cebr (1410/1989). *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Neyl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmi'l-Hadîse.

Müslim b. Haccâc (t.y.). *el-Câmi'u's-sahîh*. Thk. Muhammed Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, "İman, 80", "Selâm, 23".

Nesâî (1406/1986). *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, "Cihâd, 48".

Nesefî, Ebü'l-Berekât (1419/1998). *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib.

Ömer, A. M. (1352/1933.). *Mu'cemü'l-lügati'l-'arabiyyeti'l-mu'âsıra*. Kahire: y.y.

Pekcan, A. (2003). *İslam Hukukunda Gâye Problemi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Râgıb el-İsfahânî (1412/1991). *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dâru'ş-Şâmiyye.

Râgıb el-İsfahânî (1420/1999). *Tefsîru'r-Râgıb*. thk. Muhammed Abdülazîz Besyûnî 5 cilt. Tanta: Câmi'atü Tanta Külliyyetü'l-Âdâb.

Râzî, Ebû Bekr (t.y.). *Muhtârü's-sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Râzî, F. (1420/2000). *Mefâtihi'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Reşid R. (1410/1990), Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 12 cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyye.

Sa'lebî (1422/2002). *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Muhammed b. 'Âşûr. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

Salmazzem, M. & Bingöl, A. (2016). "Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(3), 229-246.

San'ânî, A. (1419/1999). *Tefsîru Abdürrezzâk*. thk. Dr. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer (1418/1997). *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim, Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. 6 cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan.

Semerkandî, Ebü'l-Leys (t.y.). *Bahru'l-'ulûm*. 3 cilt. b.y.: y.y.

Şa'bân, Z. (1996). *Usûlü'l-Fıkıh*. trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şâfiî (1427/2006). *Tefsîru İmam Şâfiî*. thk Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmîriyye.

Şener, A. (1970). "İslam Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, 104-108.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (1420/2000). *Câmi'u'l-beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.

Tatçı, M. (2012). *Yunus Emre Divan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Vâhidî (1415/1994). *el-Vasât fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Vâhidî (1415/1994). *el-Vecîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem.

Yahyâ b. Sellâm (1425/2004). *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Zuhaylî, V. (1409/1989). *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*. 10 cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.

Coverage of February 2023 Türkiye Earthquakes in Greek Media: Is This a New Earthquake Diplomacy?

Oktay Kirazoluğu ¹

Abstract

Past recollections of problems provide an essential context for present-day Greek-Turkish relations. The news value of a major disaster is higher in its neighboring country than in other countries. From the past to the present, on occasion of great disasters, considerable public empathy has been provided on both sides, and this situation has been reflected through the media. This article aims to analyze the news coverage of Greek media to determine whether the "earthquake diplomacy" activities were carried out after the February 2023 Türkiye earthquakes, as happened in the 1999 earthquakes. In this context, relevant news in the sample (Kathimerini, Avgi, Naftemporiki) newspapers were analyzed in content for three weeks. Analysis findings show that the newspapers convey earthquake news in line with geographical and emotional proximity values. Earthquake victims' stories have been covered in search of an emotional connection with the reader. The contacts of senior officials on both sides were widely covered in the newspapers, but the officials' statements could not go beyond the earthquake issues and the goodwill wishes. In addition, a significant amount of criticism of the Turkish government in the Greek media, which is a catalyst in bilateral relations, emerges as a negative factor in the direction of relations. It was observed that most of the discourse on disputed issues focused on blaming the other party for current problems and taking little responsibility for the solution of these problems. The limited scope of the small amount of positive discourse seems ineffective for a possible acceleration in bilateral relations. As a result, since the conditions in 2023 are different from those of 1999 and the conditions are not necessarily favorable for bilateral relations, it is perceived that adequate earthquake diplomacy activities cannot be carried out for a new rapprochement phase between the two countries.

Keywords: Earthquake News, News Values, Earthquake Diplomacy, Türkiye-Greece Relations.

Kirazoluğu, Oktay (2024). News Coverage of February 2023 Türkiye Earthquakes in Greek Media: Is This a New Earthquake Diplomacy?, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1611-1632.
<https://doi.org/itobiad.1338080>

Date of Submission	04.08.2023
Date of Acceptance	24.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open-access article under the CC BY-NC license.	

¹ PhD, Ankara, Türkiye, kirazoluğu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9036-6019

Yunan Medyasında Şubat 2023 Türkiye Depremleri: Yeni Bir Deprem Diplomasisi mi?

Oktay Kirazoluğu ¹

Öz

Geçmişteki sorunlara ilişkin bellek, günümüzün Yunan-Türk ilişkilerine temel bir bağlam sağlamaktadır. Meydana gelen büyük bir felaketin haber değeri diğer ülkelere oranla komşu ülkesinde daha yüksektir. Geçmişten günümüze büyük felaketlerden sonra her iki tarafta da hatırı sayılır bir kamuoyu empatisi sağlanmış ve bu durum medya aracılığıyla yansıtılmıştır. Bu makalede; 1999 depremlerinden sonra yürütülen “deprem diplomasisi” faaliyetlerinin Şubat 2023 Türkiye depremlerinden sonra da icra edilip edilmediğinin tespiti için ilgili haberlerin Yunan mediasında yer alışı şekli incelenmiştir. Bu kapsamda örneklem olarak Kathimerini, Avgi ve Naftemporiki gazeteleri üç hafta boyunca içerik olarak analiz edilmiştir. Analiz bulguları, gazetelerin deprem haberlerini coğrafi ve duygusal yakınlık değerleri doğrultusunda aktardığını göstermektedir. Depremzedelerin hikâyeleri okuyucu ile duygusal bir bağ kurma arayışı içerisinde ele alınmıştır. Üst düzey yetkililerin temalarına gazetelerde geniş şekilde yer verilmiş ancak bu temalarda yer alan açıklamalar, her iki tarafın iyi niyet dilekleri ile deprem konularının dışına çıkamamıştır. Ayrıca, ikili ilişkilerde bir katalizör olan Yunan mediasındaki yazıların, Türk hükümetine yönelik önemli miktarda eleştiri içermesi ilişkilerin yönü açısından olumsuz bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Gazetelerde yer alan tartışmalı konular ile ilintili söylemlerin çoğunluğunun, mevcut sorunlar için diğer tarafı suçlamaya ve bu sorunların çözümü için çok az sorumluluk almaya yoğunlaştığı görülmüştür. Az miktardaki olumlu söylemlerin sınırlı kapsamı ise ikili ilişkilerdeki muhtemel bir ivme için etkisiz görünmektedir. Sonuç olarak, 2023 yılındaki koşulların 1999 yılından farklı olması ve ikili ilişkiler açısından yeterince elverişli olmaması nedeniyle, iki ülke arasında yeni bir yakınlaşma aşaması için yeterli deprem diplomasisi faaliyeti gerçekleştirilemediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Deprem Haberleri, Haber Değeri, Deprem Diplomasisi, Türk-Yunan İlişkileri.

Kirazoluğu, Oktay (2024). Yunan Medyasında Şubat 2023 Türkiye Depremleri: Yeni Bir Deprem Diplomasisi mi? *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1611-1632.
<https://doi.org/itobiad.1338080>

Geliş Tarihi	04.08.2023
Kabul Tarihi	24.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr, Ankara, Türkiye, kirazoluğu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9036-6019

Introduction

During the last two decades, in addition to the current problems regarding the Aegean Sea between Türkiye and Greece, the unilateral exploitation of natural gas resources in the Eastern Mediterranean by the Greek Cypriot Administration and Greece, the determination of the borders of the Exclusive Economic Zone and the arming of the Aegean islands by Greece contrary to the agreements have increased the tension. The earthquakes seemed to be a turning point in Greek-Turkish relations, as both countries set aside their differences to unite in the face of tragedy. Some studies (Çarkoğlu & Kirişci, 2020, p.3; Mavrogenis & Kelman, 2013, p.76; Tsakonas, 2010, p.25) assert that the so-called "earthquake diplomacy" resulted from previous reconciliation activities initiated after the İmía / Kardak crisis. Accordingly, earthquake diplomacy played a facilitator role in the rapprochement of the two communities. In 1999, the relationship between the two countries saw a positive shift. The media covered the acts of kindness and compassion shown by both countries in the aftermath of devastating earthquakes. Greece showed sympathy for Türkiye after the İzmit-Gölcük earthquake, and Türkiye reciprocated by sending aid after the Athens earthquake. This mutual support and appreciation fostered strong empathy between the neighboring nations. There have been interactions on many levels. In just a few years, there has been a substantial increase in civil society interactions between the two countries. Sports-related connections commenced and increased that ceased during nationalist tensions. Both countries' media have begun to view their bilateral relations more positively. There has been a significant increase in dialogue and cooperation between government-level affairs. Furthermore, the recognition of Türkiye's candidacy for the European Union was facilitated during the European Council's decision at its Helsinki Summit in 1999.

Not long ago, in February 2023, Türkiye faced devastating earthquakes in the country's southeast region. This shocking event covered the front pages of the newspapers for several days, not only in the world but also in a neighboring country, Greece. In the aftermath of the event, Türkiye asked for international assistance, and several countries, including Greece, offered aid for the recovery. The earthquake is covered extensively in foreign news media. The focus point of the coverage in foreign newspapers is the event, "earthquake" related news, and the "aid/rescue operations" driven by that country. According to the Deutsche Welle (2023), earthquake diplomacy was re-established between Greece and Türkiye, and the US Secretary of State supported the earthquake diplomacy between the two countries. During the visit of Greece Foreign Minister to earthquake site, Turkish Foreign Minister iterated that they do not need wait for another earthquake to improve the relations (Aydoğan, 2023). Furthermore, his Greek counterpart similarly stated that there is no need for a natural disaster to improve the relations between the two states (Nellas, 2023). US Secretary of State Antony Blinken held contacts in Greece after visiting the earthquake region in Türkiye. He called for dialogue between the two states to resolve their disputes (Berberakis, 2023).

Türkiye and Greece have tense relations before the earthquake due to nine US bases in Greece and its threat perception to Türkiye. Besides, the Greek officials started to point to Türkiye as a military threat by conducting joint exercises with the US. The ongoing problems are exacerbated by recent developments reflected by each side's statements. Turkish Minister of Foreign Affairs (NTV, 2022) stated that they (Greece and the US) assert these are the bases set up against Russia, which is not a credible argument for

him. He noted that the tweets of the US Ambassador in Greece were entirely pro-Greek, and the balance of the US regarding the two countries had broken. He added that these actions would further distance Greece from the solution. The Turkish President stated that "these islands have military bases, and if the illegal threats continue, there will be an end to patience" (Kostidis, 2022). Later on, the Greek Prime Minister pointed out Türkiye's growing isolation and urged to return to "essential dialogue" (Ekatimerini, 2022). Moreover, Greece conducted several joint military exercises with the US and other countries (Berberakis, 2022). Thus, the tension had already aggravated until the earthquake in February 2023. This disaster would have helped to release the tensions between the two countries, as happened in 1999. However, the catalyzer mission of the earthquake did not work due to the absence of predisposing factors. The officials' statements pointed to this issue under the influence of elections in both countries in 2023. Greece's prime minister said he was not naive about the relations and added that countries' foreign policies did not change from one day to the next (Doulgkeri, 2023). From all these statements made through the media, it can be understood that there is not enough impetus for an optimistic approach to the current relations. However, the media's role in contending international issues is still questioned. Therefore, the coverage of earthquake news in Greek Media might give hints on this issue. The theoretical frames on the problem will be about proximity and scope as a news value, the effect of earthquakes on Türkiye - Greece relations, the so-called "Earthquake Diplomacy," and the role of media.

Literature Review

Proximity and Scope as a News Value

An event can be covered in multiple stories, each with a different focus or emphasis. The news media often control the scope of a story and can vary depending on their perceived audience and the goals of the publication. As a common idea, proximity mainly affects whether an event becomes news. The extent and type of coverage can also be determined by proximity (Shapiro & Schofield, 1986, p.55). Journalists and scholars have assumed that people are generally more interested in things closer to home than those farther away (Bridges & Bridges, 1997, p.826). "Proximity" is commonly used in literature to describe physical and psychological closeness. Proximity as a determinant in news coverage relates to local (Morton & Warren, 1992, p.1023) and international (Hargrove & Stempel, 2002, p.46) news stories. According to Stevenson (1984, p.134), proximity is a crucial news value journalists consider when selecting which stories to cover. They tend to focus more on news happening in their immediate region than other parts of the world. Cohen and Cohen (2012, p.218) suggested that there is a psychological component to proximity. People tend to perceive patterns of conflict among social systems, with geographic proximity partitioning a person's schematic pattern into international, national, and local levels.

It is interesting to consider how our physical surroundings may influence our perceptions. According to Adams (1986, p.120), economic, political, or culturally connected nations are more likely to cover one another's news. Besides, newspapers prioritize the most relevant news to their readers. An event may be covered with different scopes in different stories. Thus, the scope is controlled by a judgment of the news regarding its importance locally within the province, region, or between countries (Shoemaker et al., 2007, p.233). Moreover some studies (Shoemaker and Cohen, 2006,

p.233; Cohen and Cohen, 2012, p.27) stress that closely connected nations are more likely to feature in each other's news. It certainly makes sense that the more intertwined two nations are, the more likely they are to impact each other's actions and politics.

Even though proximity is a physical constraint, the scope is a cognitive variable representing journalists' judgments of the event's psychological closeness to the audience. The scope is on the scene when media cover high threshold issues like the earthquake in Türkiye. Local journalists worldwide rely on big news agencies to dispatch information about the disaster. Then, the media contextualizes the news and presents it to the reader. Such events have a news value of magnitude (Harcup & O'Neil, 2001, p.278), and in the absence of proximity, journalists seek emotional connections to the story (Waller, 2017, p. 90). The concept of physical closeness is not always straightforward. On the other side of the world, or at least in a neighboring country, when the earthquake in Türkiye is reported locally or nationally, the readers probably think about how lucky they were that the earthquake did not happen in their residential area. Thus, the reader relates to the event emotionally, bringing the event closer to them and making a psychological bond.

The evolution of technology has made it easier for news organizations to cover events from different parts of the world and distribute their messages to specific geographic locations or a worldwide audience. Thus, the physical distance between the event and the news organization's offices has become less critical. With the rise of the World Wide Web, physical geography is not a significant factor since addresses are digital identifiers from the virtual community of the Internet. This shift raises questions about how proximity affects news reporting and consumption. Besides, it is vital to consider the event's proximity to the audience. This consideration can be complex since journalists may write for multiple audiences in different physical locations. For instance, one journalist may write for an international audience while another is for a local community. Even with the availability of satellite-transmitted cable news television networks or the Internet, journalists still need to determine how physically close their audiences are to the events they are reporting.

Turkish and Greek Relations and the Role of Media in Relations

Interestingly, Turks and Greeks have shared the same geographical area for a millennium. However, despite their coexistence, they do not have a positive memory of their mutual experience, especially after Greek independence from Ottoman rule. According to Evin (2020, p.5), the shared history of Greeks and Turks has served to separate them from one another. It seems that how this history has been remembered and interpreted has been quite different on either side of the Aegean Sea. Greek nationalism was strengthened by the fervor of the romantic era, which led to the rejection of any notion of a shared history with Türkiye. For the Turks, Greek independence marked the start of a painful chapter in their history - the eventual loss of a once-great empire. As a result, memories of any common experiences were effectively suppressed. The Greek plans on Türkiye, exemplified particularly by the Greek occupation of the Aegean region after the First World War, made an indelible mark on the Turkish collective memory. The impact of Greek influence on Türkiye is undeniable, especially when considering the occupation of the Aegean region following the First World War. This period of history left a lasting impression on the collective memory of the Turkish people. The partitioning of Turkey according to the 1920 Sèvres Treaty and

the subsequent occupation of Western Anatolia by the Greeks in pursuit of the Megali Idea served to reconfirm Turkish suspicions. On the other hand, the problems faced by Greece in the Second World War and the idea of helping this country were heavily covered in Turkish newspapers in the summer of 1941. The fact that the press constantly brought this issue to the agenda increased the attention and sensitivity of the Turkish public towards the troubles in Greece. Consequently, the ships' aid sent to Greece via the Turkish Red Crescent which scarcely met the requirement (Bakar, 2008, p.418).

The history of Greeks and Turks goes back a long way, but unfortunately, it has not resulted in a strong sense of trust and understanding between the two nations. Textbooks in both countries reproduce a Manichean dualism of the two countries' modern history based on "good" and "evil." (Heraclides, 1980, p.16). This construction of "the other" formed a "national culture" based on introversion, xenophobia, siege mentality, and conspiracy theories (Tsakonas, 2010, p.36). There seems to be a mutual sense of suspicion and mistrust that still affects foreign policy considerations today. Both countries have been heavily influenced by popular and populist constraints and public opinion. According to a study (Çarkoğlu & Kirişçi, 2020, p.13), among the Turkish public, not all nations are perceived similarly. However, the Turkish public is generally negatively predisposed toward the Greeks. Greek suspicions of Turkey were deeply rooted in the fear of a more powerful neighbor. The Turkish intervention in Cyprus in 1974 only heightened these suspicions. Greek governments have actively opposed the US and NATO military assistance to Türkiye since the 1960s, guided by this concern. There has been a suspicion in Türkiye that Greece aims to limit and isolate Türkiye politically and strategically while trying to reduce its global significance in the recent past. During the 1990s, Greece's policy towards Türkiye was mainly containment, which meant Türkiye was not allowed to join the European Union.

According to Barchard (1985, p.48), the strategic balance between the two countries has gradually shifted in Türkiye's favor since the days of the Lausanne Treaty. In terms of population, Turks outnumber Greeks by eight times. Türkiye's gross national product is four times Greece's (World Data, 2023). In the future, Türkiye is poised to become a significant regional power. However, the problems that have been inherited from the past remain, and the disputes are centered on particular issues. The main problems can be summarized as the Cyprus question, the Aegean Sea, the status of ethnic minorities in Western Thrace, and Greece's official action within the EU.

In agenda-setting theory (McCombs & Shaw, 2017, p.105), it has been outlined that the media tell people what to think about. As a part of the media, the newspapers ascertain which issues will be put on the public agenda for discussion. These issues might not only be about internal politics but also foreign affairs. International news covers a noteworthy place in media outlets through journalistic rules. Journalists have added another dimension to their role as reporters of world events. They have become active in the conduct of diplomacy and participants in state relations (Stover, 1981, p.113). The CNN effect, which allows for the constant dissemination of news worldwide 24 hours a day, has had a significant impact on the way governments operate. This phenomenon has created a situation in which governments are forced to make decisions and take actions based on public opinion, whether they like it or not. This indirect pressure can be powerful and may lead to significant changes in government policy (Robinson, 2002, p.1). These changes might lead to conflict between countries. Some may wonder why it

is necessary to keep an eye on the media coverage of the critical issues that consistently cause conflict between the two countries. Therefore, it is essential to mention that a crisis occurred in January 1996, nearly leading the two countries to war. The problem was the sovereignty of islands and islets in the Aegean following the Greek Parliament's decision to ratify the International Law of the Sea. The Turkish Parliament followed the lawsuit with a resolution authorizing the government to use all measures to protect Türkiye's rights in the Aegean. The Kalymnos/Kelemez island mayor raised the Greek flag on the uninhabited islands, and the next day, the flag was removed and replaced with the Turkish flag by the *Hürriyet* (a mainstream newspaper in Türkiye) correspondents who flew to İmía/Kardak by helicopter (Vlaidis et.al, 2022, p.103). *Hürriyet* newspaper recreated a central role in galvanizing Turkish public opinion into a belligerent mood during the İmía/Kardak crisis in 1996 (Batur, 2003, p.1). Thus, the crisis was a media-centralized event supporting government actions that contributed to the outset of the crisis in Türkiye and its escalation in Greece. The role of journalists was so pushy that various international institutions took steps to retrain journalists to avoid a similar situation in the future (Ozgünes, 2000, p.405). The study of Kostarella (2007, p.23) contributes to the understanding of the portrayal of the other and exhibits the role of the press in constructing national identity. The Greek press during this crisis reveals a prevalent tendency toward negative stereotyping of Turks regarding hostility, which is dependent on time and event. Therefore, media has a considerable effect in creating a public view in a crisis if the audience's cognitive bias on a related issue is supported.

The Effect of Earthquakes on Türkiye - Greece Relations, the So-Called "Earthquake Diplomacy" and the Media

In case of a natural disaster, there might be periods in international relations that can strengthen or change the course of existing relationships between the states and societies. Self-serving approaches of states in diplomacy are conjoined by humanitarian attitudes in these periods by the thrust of their society. Humanitarian assistance is the focal point of this relationship. Humanitarian diplomacy is an independent direction of diplomatic activity focused on the issues of protection and assistance to populations in conditions of natural disasters. It is an effective tool for creating humanitarian space, negotiating, gathering resources, developing political-humanitarian influence, and creating a system of formal and informal partnerships necessary for the ever-expanding scope of humanitarian action (Bogatyрева, 2022, p.1365). Earthquake or disaster diplomacy might be a part of humanitarian diplomacy activities but may also differ in terms of specifications such as the role of a catalyzer between the states. There are two notions of disaster diplomacy according to current literature. Proponents of disaster diplomacy argue that it can promote cooperation and communication between countries, such as the US and Cuba after Hurricane Sandy, or India and Pakistan after the 2005 Kashmir earthquake. Critics also claim that it politicizes disaster response and goes against the humanitarian principle of impartiality, such as the US using disaster relief to promote its interests in the Philippines after Typhoon Haiyan. Countries may deliberately use disaster diplomacy to improve relations or occur more passively without necessarily intending to strengthen ties (Stelgias, 2023, p. 36). According to Mustafa (2006, p.35), earthquake diplomacy or disaster diplomacy are the diplomatic initiatives that change the course of relations between two countries following a natural disaster. For Keridis (2006, p.207), a humanitarian disaster can have a positive impact through earthquake diplomacy, providing the framework for new thinking in foreign

policy and a breakthrough in long-standing bilateral stalemates. Scholars focus on three points in the relevant case studies. First, to engage in activities, there must be a pre-existing basis that could strengthen diplomatic ties. Second, disaster diplomacy could emerge if the parties with power decide it should be pursued. Third, factors such as geographical proximity, who offers the help, and with what intent may influence disaster diplomacy (Stelgias, 2023, p. 37). In his study, Stelgias (2023, p. 49) studied two waves (in 1999 and 2023) of Greek-Turkish disaster diplomacy and asserted that the tensions developed over decades due to conflicting interests, values, and priorities are too complex to solve only via disaster-related acts. Focusing on specific issues allows countries to make progress without becoming entangled in more critical and intractable problems.

Media's involvement in diplomacy is becoming increasingly vital as heads of state and non-state actors increasingly use the media as a significant instrument for communication and negotiation. Notable journalists have even sometimes taken the role of diplomats in crises. These media significantly uses the impact of the conduct and coverage of diplomacy (Gilboa, 2001, p.23). For this reason, the use of media and its effect on Greek-Turkish relations comprise a remarkable sample. Private radio and television stations emerged in Greece and Türkiye during the 1990s. These stations often operated with emotion rather than logic and tended to cultivate antagonism to each other. It was rare for them to present the other side's point of view. While some journalists recognize the problems with this approach, they hesitate to change their ways for fear of losing audiences, which could ultimately affect their job (Ozgünes, 2000, p.410).

The events of 1999 marked a turning point for Greek-Turkish relations. The massive earthquakes that occurred during that year were not the only catalyst for this change. Improving relations with Türkiye was an effective and appropriate way out of Greece's quagmire, and the rapprochement process had already begun before the earthquakes following Öcalan's capture. Two disastrous earthquakes in Türkiye and Greece in 1999 precipitated an "earthquake diplomacy" phenomenon between the two countries (Kinzer, 1999). It is interesting to note how natural disasters can sometimes bring people together, even those who may have had strained relationships. At that time, the two countries' responses to each other's calamity set the stage for a spectacular reproaching phase, termed "earthquake diplomacy" (Keridis, 2006, p.207). Thus, the tension melted away after the 1996 Imia/Kardak crisis. In the case of Greece and Türkiye, the earthquakes of 1999 catalyzed a shift in thinking and a new understanding of their shared destiny.

It is heartening to think that positive change can occur even in tragedy. One of the factors that have contributed to the improvement of the political climate is the shift in the attitude of the Turkish and Greek press. For many years, these media outlets had been fueling chauvinistic nationalism in order to gain more readers and viewers. However, following the 1999 earthquake in Türkiye, they have drastically changed their stance. Leading Greek and Turkish news commentators agreed to publish their columns in each other's newspapers. Besides, there has been a noticeable change in the public discourse, with a broader space for collegial debate and a diminishing influence of populist views with the aid of the media.

The media has started to embrace a positive perspective on bilateral relations. This shift has created an environment where political decision-makers can take more realistic steps toward progress. After the 1999 earthquake, several dialogue mechanisms were established for political consultations, such as exploratory contacts regarding Aegean Issues, and High-Level Cooperation Council meetings (MFA, 2023). Greece and Türkiye initiated confidence-building measures, such as opening more border posts, signing agreements in the fields of culture and education, and establishing a direct communication line. They also collaborated in trade, tourism, energy, and combating organized crime and terrorism. There have been visits from military personnel in terms of confidence-building measures. Moreover, journalists published each other's columns in their newspapers.

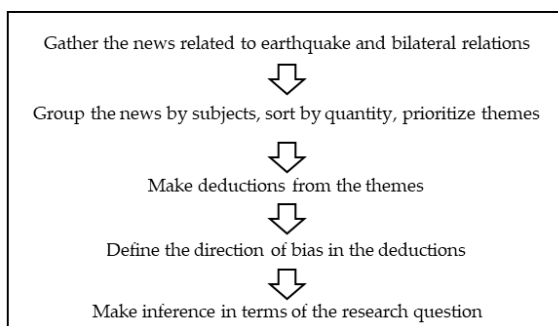
However, studies infer that the Greek-Turkish rapprochement was not the outcome of the 1999 earthquakes, whereas the rapprochement was a process that had already started before them. Actually, diplomatic dialogue between the two countries began two months before the earthquake (Aksu, 2001, p.167). According to (Mavrogenis & Kelman, 2013, p.76), rapprochement has two reasons. The Europeanization process supported the post-earthquake policy changes in bilateral relations for the political elite in both countries. Besides, the earthquakes acted as a stimulus for social change that overcame the perceptions, which bred mistrust on both sides. Although the disaster-related activities in 1999 were crucial for bringing the two countries closer, the initial wave of disaster diplomacy was short-lived, and significant problems reignited during the following decades (Koukis et al., 2016, p.31).

Just before the February 2023 earthquakes, the problems between the two countries not only remained but also augmented at a steady pace due to the issues mentioned in the introduction. Despite their disagreements on various issues and approaches to foreign policy, just after the earthquake, the two neighbors put aside their differences and restarted a positive dialogue through different channels such as diplomatic, political elites, civil societies, and the media. According to Stelgias (2023, p.45), post-disaster activities had all the necessary elements to improve diplomatic relations between the two nations, such as the foundations for diplomacy, the political will to focus on joint disaster relief, and the genuine participation of civil society. Nevertheless, these elements might not be sufficient for a rapprochement phase as happened during 1999. The media had a vital role in boosting or calming the tension between the related adversaries. Greece Foreign Minister Dendias visited the area immediately after the disaster by bringing the first tranche of humanitarian aid. According to Avgi (15 February 2023, p.6), in terms of climate, Greek-Turkish relations are getting better every day since earthquakes and disasters always bring to the surface the best characteristics of the two neighbors: compassion and solidarity. The media's focus on specific issues can lead the public to perceive them as essential and demand action. Besides, the media's role in contending bilateral relations is important as a mediator or an influencer of public perception. Therefore, the news coverage might hint at whether the two countries carried out the so-called "earthquake diplomacy" activities just after the February 2023 earthquakes.

Method of Analysis

This article aims to analyze the coverage of the February 2023 earthquakes in Greek media to track the traces of earthquake diplomacy between the two countries.

Therefore, the research question is formed as follows: “Has there been the so-called earthquake diplomacy activities carried out by the two countries in the aftermath of the February 2023 Türkiye earthquakes, as happened in 1999 earthquakes according to the coverage of the Greek newspapers?” Three newspapers (Kathimerini, Naftemporiki, Avgi) are selected as samples from the research universe (Greek news media). These newspapers are analyzed quantitatively and qualitatively in terms of content regarding the earthquake and bilateral relations news after the earthquakes for a three-week period. Krippendorff (1989, p.403) described content analysis as a research technique for making replicable and valid inferences from data to their context. It seeks to analyze context within specific data given the meaning ascribed to them. Therefore, earthquake and bilateral relations associated news are categorized as topics and counted in each issue. The categorizations depend on the quantity of news, which aims to indicate the importance of the topics for the newspaper. Then, the narratives are searched that might indicate bias in mutual relationships in these articles. News media bias is the unjust favoritism and reporting of certain ideas or standpoints. It is hypothesized negatively in the absence of objective news reporting (Lichter, 2017, p.404). It can be prevalent by omission, selection of source, story, placement, labeling, or emphasizing in a negative way. The articles related to the earthquake and bilateral relations are defined and grouped to determine the narratives' bias. Then, the content of these articles is analyzed to determine whether they have positive or negative deductions. The interpretation of these deductions is made in accordance with the research question. Prospective expectations regarding the study will be established if found.

Figure 1. Schemata of the content analysis methodology

The archive issues of the newspapers have been reached from an online platform, the Press Reader. Therefore, the selection of the newspapers is limited to the platform's service and accessibility of the newspapers. Sample newspapers are selected in different political orientations to observe different views on the issue. Kathimerini (Greek Edition, Η Καθημερινή, The Daily) is a leading political and financial daily newspaper that is close to the liberal center view. Naftemporiki (Η Ναυτεμπορική) is a conservative-oriented financial daily newspaper. Avgi (Η Αυγή, The Dawn) is a left-aligned political newspaper. In parallel with the aim of the study, the newspapers are analyzed in content as a whole and the focal point of the study, which are named as deductions will be presented in a merged table. If found, the disparities among the newspapers will be clarified in the content analysis.

Content Analysis of the February 2023 Türkiye Earthquakes in Greek Media

The earthquake-related news was covered in international media the day after the event. Considering the event's magnitude and effect, newsmakers covered the earthquake according to the universal news values. As the news poured from official or other sources, the news outlets started to spare headlines in line with journalistic rules. As a neighboring country's newspaper, selected newspapers also covered this valuable news in her journalistic codes. The article numbers and the sum of that day's topic numbers are different since there is more than one subject in an article of the related news. A quantitative analysis (Table 1) is made to show the importance of this news through its coverage quantity according to the news outlet.

Table 1. Coverage Quantity of News on Earthquake / Bilateral Relations in Kathimerini, Avgi and Naftemporiki

Coverage / Day (February 2023)	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	Avg	Tot Page	%
Kathimerini	3	3	3	2,5	2,5	5	-	3	2,5	1,5	1	1	-	-	0,8	-	0,5	-	1,5	1,9	32	6
Avgi	3,3	3	1,2	2	0,5	1,2	-	1,2	0,7	-	0,7	0,2	0,7	-	1	1	-	0,7	0,3	1,1	24	4,4
Naftemporiki	2,2	2	1,3	2,2	1,2	-	1	1	0,8	1,5	1,4	-	-	0,5	0,6	0,3	0,3	0,3	-	1	32	3,1
Average	2,8	2,7	1,8	2,2	1,4	2,1	0,7	1,7	1,3	1	1	0,4	0,2	0,2	0,8	0,4	0,3	0,3	0,6	1,3	29	4,5

During the three-week period, the average coverage quantity of the news is % 4,5 of the newspapers, which is a more than sufficient allotment in terms of proximity value. In the meantime, Kathimerini spared twice the pages compared to Avgi and Naftemporiki. Each newspaper has other agendas, considering its specialty, political alignment, and the countries' agenda. During the research period, the main agenda is the parliamentary elections in May 2023. Therefore, the news coverage of these newspapers is mainly concentrated on this issue. Avgi's agenda for the elections is incredibly intense since the newspaper has close ties with the main opposition party, Syriza. Naftemporiki mainly focuses on business and economic affairs; thus, the related coverage remained at the lowest level compared to other newspapers. We have different politically aligned sample newspapers representing the liberal, left-aligned, and conservative views. As such, Naftemporiki is expected to cover and emphasize the related news from a conservative political point of view. Whereas in the articles' content, the earthquake coverage is mainly limited to the economic consequences of the disaster, which is also in the field of the news outlet. Kathimerini and Avgi covered the 2023 earthquake news from a humanitarian perspective, as expected from the 1999 earthquakes. Kathimerini's coverage of bilateral relations is mainly focused on the unsolved problems between the two countries and the criticism of the Turkish political elites. This coverage is a divergent discourse iterated after the 1999 earthquakes. Kathimerini covered the related news more than the other samples from a populist view; therefore, it might be necessary to emphasize the coverage quantity.

Table 2. Coverage Quantity in Kathimerini

Coverage / Day (February 2023)	07	08	09	10	11	12	14	15	16	17	18	21	23	25	Avg
Article Numbers (Headlines)	7	8	10	8	9	10	11	7	5	3	4	4	2	4	6,6
Total Page Coverage	3	3	3	2,5	2,5	5	3	2,5	1,5	1	1	0,8	0,5	1,5	1,9
Covered in First Page	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Number of Pictures / Figures	9	13	20	10	10	9	4	4	6	3	5	1	2	3	7,1

Kathimerini is analyzed separately regarding the news quantity, as shown in the above Table. Although the articles in the newspaper had different subjects, they mainly relate to the earthquake and differed in size. The average number of articles per issue is 6,6; articles augment in the first seven days (avg. 9) and then decrease (avg. 4,1) according to the newspaper’s agenda. The average page coverage per issue is 2,2 in the analyzed 14 issues. The page coverage per issue is also more in the first week and decreases considerably within the second week. The number of pictures and figures related to earthquakes is remarkably higher in the first week (avg. 11,8) than in the second week (avg. 3,5). The priority given to the news can also be measured by its covered page in the newspaper. The first page of the issue has particular importance in the news outlet. The earthquake-related news is covered on the first page within the following nine issues; then, the event comes down to the interior pages. The news accumulates in the politics and international sections of the newspaper. The second page, issues, updates, views, and economy sections of the newspaper covered the news from its particular perspective.

The earthquake and bilateral relations topics in the research sample are categorized, and all 44 topics are ranked to designate their importance according to the newspaper, which can be seen below Table. During the research period, the article subjects and their coverage differ depending on the newspaper's agenda. The most covered subjects are impressions from the earthquake area and stories related to the victims (23), damage of the earthquake and deceased-lost people (17), Greece's official rescue team's rescue stories (16), and descriptions of the earthquake and its consequences (15). It is noteworthy that the term "earthquake diplomacy" has been used in more than 20 articles in the sample newspapers. Therefore, it is an established term, especially after 1999. According to Avgı (8 Feb 2023), with a commendable automatism, the "earthquake diplomacy" reflexes of 1999 were immediately activated to express their solidarity with the neighbor. As stated in the news value of proximity, the economic, political, or culturally connected nations are more likely to cover one another's news; therefore, sample newspapers extensively covered the earthquake news in their neighboring country. Although proximity is a physical constraint, the scope is a cognitive variable representing journalists' judgments of the event's psychological closeness to the audience. Considering the earthquake's effect, the journalist's judgment regarding the importance of the earthquake news far outweighs the other news. Thus, earthquake-related news is covered more than other news.

Table 3. Number of Article Subjects Per Issue

Article Subject / Day (February 2023)	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	Total
1.Impressions / Stories of the Victims	1	4	4	1	4	4		4	2	3			3						1	31
2.The seriousness of the Disaster (Damage / Deceased-Lost People)	3	4	4	5	3	4		4	1	1						1				30
3.Description of the Earthquake and its Consequences	4	4	5	5	3	3	1	3							1					29
4. Rescue Operations / Rescue Stories including EMAC	1	4	3	5	1	3	1	2	2	1										23
5.Greek Aid / Donation Efforts	3	2	3	3			1	2	2	2			1							19
6.Turkish Official Statements	1	2	1	2	3				4	1					1				1	16
7.Criticism of the Turkish Government		1	1	2	2	3		2	2		1									14
8.Earthquake and Elections in Türkiye		2	1	2	1	3		2	1	1										13
9.International Aid Efforts	2	1	2	3				1			1				1					11

10.Other Rescue Operations	1	1	2		1	1	1	1		1	1									10
11.Collapsed Buildings and Construction Quality	2	1	1	2		1		2			1									10
12.Contacts of the High-Level Officials (Greek-Turkish)	2						1	4	2		1									10
13.Building Quality in Greece / Earthquake Preparedness					1	2		1		1		3					1			9
14.Consequences on the Political Stage	1		2	1	2	1		1	1											9
15.Need for Help and Assistance	1	4	2		1			1												9
16.Greek Politicians / Official Statements	2	2	1					1	1		1						1			9
17.Condolences in Media	3	2	1	1			1	1												9
18.Expectations on the Earthquake Diplomacy					2	2	1	1	1								1			8
19.US Efforts on Bridging the Relations										1	1		1	3	2					8
20.Economy - Interest Rates – Stock Exchange in Türkiye		1	1	1				2	1	1								1		8
21.The Situation of Historic Temples / Ancient Monuments	1	2	2		1														1	7
22.Seismologist / Expert Views on an Expected Earthquake in Greece	2			1	2	1		1												7
23.Earthquake Housing		2	1	1	1	1		1												7
24.Turkish State's Aid Efforts		1	1		2	2													1	7
25.Opinions of Prominent Individuals	1				1			1	1			2							1	7
26.Contacts of the High-Level Officials (Other)									1	1	1			2			1			6
27.Seismologist / Expert Views on Earthquake in Türkiye					1	1		1		1		1								5
28.Expectations on Postponement of Elections								1	2				1						1	5
29.Views on Turkish Public Opinion	1		1	2								1								5
30.Earthquake-related Health Problems / Chance of Survival					1	1		1		1	1									5
31.Greek Orthodox Community		1	2																1	4
32.Turkish Media Coverage			1	1					1			1								4
33.Opposition Party Opinions				1	1	1				1										4
34.Consequences on the Turkish Economy				1	1	1			1											4
35.Concerns on Akkuyu Nuclear Power Plant	3					1														4
36.New Facts and Inputs in Relations							1	1		1	1									4
37.Support of the US to Greece, including Bases												1		1	1		1			4
38.Consequences on Refugee-Related Issues / Syrians					1			2										1		4
39.NGO Activities		2	1																	3
40.Looting in the Affected Area			1		1	1														3
41.GASC Presidential Elections								1	1	1										3
42.Views of Previous Earthquakes Eye Witnesses						2														2
43.Earthquake - Theological Issues									1				1							2
44.Missing Children - Prosecutions								1		1										2
45. Sweden's Membership in NATO										1	1									2
46.Earthquake and Press Freedom in Türkiye				1														1		2
47. Türkiye's Role in Energy Corridor																			1	1
48. Türkiye's Agenda in Central Asia																			1	1
Total	33	45	41	42	37	39	8	43	28	23	9	3	14	4	12	3	3	3	9	399

News stories of the victims, damage, death, loss in numbers, and description of the earthquake and its consequences cover the most space in the sample newspapers as the main topics. News on Greece's official rescue operation team came forward during the first week for the reader, which might create a psychological closeness to the victims. Other rescue operations and aid efforts are also covered broadly in the newspaper. The newspaper remarkably covered the consequences of the earthquake on the upcoming elections in Türkiye. The main point in the articles on this issue is that the government's fate would be tied to earthquake-related issues. Accordingly, there is ample coverage regarding the criticism of the Turkish government for not taking adequate precautions and being late on rescue operations. In mentioning the earthquake-related news, sample newspapers covered Turkish officials' statements as a reliable source, which took place in the international news section. The news about historic temples and ancient monuments covered as much space as the news on collapsed buildings and construction quality. This situation shows the priority given to the news on historic sites by the news outlet. Moreover, expert views on an expected earthquake in Greece are covered more than those on Türkiye, which aligns with the proximity news value. The newspapers, as expected, covered Greek aid and donation efforts during the first week. The sample newspapers cover Turkish media coverage and public opinion to see the reflections of their coverage in Türkiye.

Expectations on the earthquake diplomacy and contacts of the high-level officials on earthquake relief issues are covered considerably in the news. United States-related news as a third party in Greek-Turkish relations is also placed in the news outlets. The news coverage is significant in numbers, which may mean there is an effort to improve the relations because of the earthquake. Nevertheless, in addition to the quantity of this news, the content might give exact clues on the intent of the relation. The content related to earthquake diplomacy or bilateral relations is defined and grouped in terms of the narrative's main point in the Table below. The number of deductions affecting earthquake diplomacy is at its highest at the end of the first week. In contrast, it decreases in the second week depending on the newspaper's agenda.

Table 3. Number of Deductions from the Articles in Relation with the Earthquake and Bilateral Relations

Deduction / February 2023	Bias	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	23	25	Total
1.Put aside the differences temporarily.	+	1	3			1		1	2	1	1		2						12
2.Criticism of Government actions.	-			1	1	1	3		1	1		1					1		10
3.Earthquake is an opportunity for a communication channel.	+	1					2	1	2	1		1					1		9
4.Optimistic on Relations (Earthquake Diplomacy).	+	1	2					1	2	1									7
5.The remaining big problems.	-		1				1		2	1								1	6
6.A warm welcome to EMAK.	+				1		1	1	1	1	1								6
7.Uncertainty of relations in the pre-election phase.	-								1	2	2	1							6
8. Expressing condolences.	+	2	1	1	1				1										6
9.Pessimist on Relations (Earthquake Diplomacy).	-	1			1	1	1											1	5
10.The threat of the refugee wave.	-				1	1			3										5
11.The change in Ankara's tone and rhetoric.	+								2			1						1	4
12.Appreciation of the Greek aid.	+							1				1	1					1	4
13.US urge to open communication channels.	+															1	3		4

14.Discourse on aggressive rhetoric.	-								1							1	1	3	
15.Military involvement in operations.	-			1	1				1									3	
16.Discourse on dictatorship.	-	1							1									3	
17.Control of the flow of information on social media.	-			1	1	1												3	
18.It is not fate or nature to blame.	-				1				1									3	
19.Discourse on "We are all Turks"	+				1				1									2	
20.Foreign and domestic policies are interdependent.	-					1			1									2	
21.Ankara's unwillingness to a reconciliation.	-								1								1	2	
22.Türkiye's revisionist policy.	-								1							1		2	
23.Optimism in the pre-election phase.	+					1								1				2	
24.The Greek rescue team is the first to arrive for the mission.	+							1	1									2	
25.Efforts to link F-16 issue with Sweden's NATO Membership.	-													1		1		2	
26.Relations should be redefined.	-										1	1						2	
27.Discourse on "We may come suddenly one night."	-										1							1	
28.Do not approve the assistance to Türkiye.	-					1												1	
29.Do not confuse humanitarian assistance with diplomacy.	-								1									1	
30.Positive referral to Media's comments.	+														1			1	
31.Refusal of GASC aid.	-															1		1	
32.Delusion of self-sufficiency, change the policy or persist in conflict.	-																	1	
33.Create an atmosphere of pre-election polarization.	-																	1	
34.Stress on realism in foreign policy.	-																	1	
35.Ankara is trying to promote its goals due to the earthquake.	-																	1	
36.Turks and Greeks understand each other more than others.	+																	1	
37.US Joint Exercises do not aim to give a message.	-																	1	
38.Change of language of Media in Türkiye.	+																	1	
39.Waning of Expectations in Earthquake Diplomacy.	-																	1	
40.Blaming Ankara for the failure of previous Cyprus talks.	-																	1	
Total		6	9	3	8	11	13	6	23	12	6	8	4	2	1	8	1	8	129

Within the 48 topics, 40 main themes (129 in total) are deducted from the narratives. Fourteen of these deductions (% 35) are positive or optimistic regarding earthquake diplomacy or bilateral relations. Among the narratives, the following deductions can be counted as positive discourses. "Two sides should put aside the differences temporarily. Earthquake is an opportunity for a communication channel. Optimistic on Earthquake Diplomacy Efforts. Türkiye warmly welcomed the Greek rescue team. Expressing condolences to the Turkish neighbor. Appreciation of the Greek aid. The United States urge to open communication channels. Discourse on "We are all Turks." The change of Ankara's tone and rhetoric on bilateral relations. Türkiye's Appreciation of Greek Aid." On the other hand, 26 deductions (% 65) are negative or pessimistic. Among these narratives, the following deductions can be counted as negative discourses. "Criticism of Turkish government actions. The remaining big problems between two countries. Uncertainty of relations in the pre-election phase. Pessimist views on the relations and earthquake diplomacy. The threat of the refugee wave. Criticism of the term "We may

come suddenly one night" and use of aggressive rhetoric. Stress on dictatorship. Ankara's unwillingness for a reconciliation. Türkiye's revisionist policy. Humanitarian assistance should not be confused with diplomacy. Ankara is trying to promote its goals due to the earthquake." The negative deductions include the above-mentioned issues but are not limited to those inferences, as stated in Table 3. Some negative deductions recur in different topics/articles in the sample newspapers. They mainly concentrate on specific issues of the newspapers depending on the agenda. Negative deductions accumulate in the Kathimerini's narratives. Negativity is a bias, and people tend to follow negative news more than other others, excluding some exceptions. Earthquakes itself is already a negative news source. Besides the earthquake-related issues, bilateral issues are also represented negatively in the articles. The representation of the current situation is a willing choice of the news medium in terms of its ideological inclination and journalistic rules.

Although less covered when compared to Kathimerini, Avgi's discourse on bilateral issues is mainly on two neighbors' common interests and the region's stability. Its narratives are ample in quantity on supporting aid and donation efforts. Besides, the stance of the Greek government on bilateral relations is partly criticized in Avgi, which is an expected discourse because of the ideological inclination of the news outlet. When compared with the other newspapers, Kathimerini's narratives are more cautious in the anticipated bilateral relations by emphasizing Turkish government's approach to the unsettled issues. Kathimerini's views on bilateral issues are more populist than Naftemporiki's, which mainly focus on the financial effects of the earthquake.

Not only does the number of negative discourses display the current situation in relations, but the content of these narratives also tells us more about the intent of future relations. As mentioned, it can be understood from the deductions that the circumstances are different from the 1999 rapprochement. Besides, the limited coverage of positive discourses seems ineffective for an impetus. Therefore, it can be inferred from the analysis that since the conditions are not favorable enough and there is not enough preceding impetus on the bilateral relations, there has not been much space for earthquake diplomacy coverage.

Conclusion

Media, specifically newspapers, play an essential role in building or disrupting the relations between the two countries. The Imia/Kardak crisis in 1996 was a media-centralized event that contributed to the outset of the crisis between two countries with the aid of pushy journalists. Afterward, there was a noticeable change in the public discourse with the aid of the media in the 1999 Türkiye earthquake. The media reflected a positive perspective on bilateral relations after the earthquake with the previous impetus for recovering relations. Consequently, due to so-called "earthquake diplomacy" activities, both countries' media began to view their bilateral relations more positively. Nevertheless, just before the February 2023 Türkiye earthquakes, the two countries' main problems seemed to remain unsolved. Moreover, the relations became tenser due to each country's threat perception and exacerbated by each side's statements. After the disaster, it became an expectation that "earthquake diplomacy" would be held between the two countries. In order to analyze the issue, the research question is formed as, "Has there been the so-called earthquake diplomacy activities carried out by the two countries in the aftermath of the February 2023 Türkiye

earthquakes, as happened in 1999 earthquakes according to the coverage of the Greek newspapers?" Sample newspapers (Kathimerini, Naftemporiki, Avgi) are analyzed quantitatively and qualitatively in content to see the media coverage of earthquake diplomacy activities.

According to the analysis, the news coverage quantity regarding the earthquake is % 4,5 per issue. Hence, the newspaper covered the earthquake news in line with the proximity and scope news values more than the other news within the first two-week period. The newspapers contextualized and presented the news in search of emotional bonds to the reader since the impressions or stories of the victims and rescue stories reached a significant number (54 articles) in two weeks. Sample newspapers cover the related news in line with their ideological inclination. Kathimerini's coverage of bilateral relations is mainly focused on the unsolved problems between the two countries and the criticism of the Turkish political elites. This coverage is a divergent discourse iterated after the 1999 earthquakes. Kathimerini covered the related news more than the other samples with a populist view. The contact of high-level officials is covered considerably in the news, which might be a starting point for opening communication channels. Nevertheless, the agenda and statements in these contacts did not go out of either side's good deeds and the earthquake-related issues. Moreover, there is too much criticism coverage of the Turkish government, which is a negative aspect for the Greek media as a catalyst in relations. The number of deductions from the narratives affecting earthquake diplomacy is at its highest in the first week. Two-thirds of these deductions are pessimistic and are counted as negative discourses. The main content of these discourses concentrates on blaming the other for the remaining problems and displaying little responsibility for the solution of the problems. Therefore, according to the content of the newspapers, it can be asserted that there have been "earthquake diplomacy" activities, such as high-level official contacts, rescue teams, aid and donation efforts, solidarity and condolence messages, NGO activities that are carried out in the aftermath of the February 2023 earthquakes. On the other hand, after the 1999 rapprochement phase, mentioned "earthquake diplomacy" activities were also carried out. Moreover, there have been activities such as the establishment of dialogue mechanisms, exploratory contacts, High-Level Cooperation Council meetings, opening border posts, signing agreements on culture and education, establishing communication lines, collaboration in trade, tourism, energy, and combating organized crime and terrorism, military personnel visits, and journalists collaborations. If we compare these activities, we can clearly assert that the activities depending on the 1999 rapprochement phase are much more than the ones in the aftermath of the February 2023 earthquakes.

By controlling the agenda, the media can influence public opinion and political outcomes, as asserted by the agenda-setting theory. Mainstream newspapers constitute a crucial part of media by affecting public opinion from their standpoint, and the newspaper's coverage regarding the mentioned issues is not an exception to this rule. The negative discourse displayed in media on the related issue of quantity and quality might affect bilateral relations. The coverage analysis results of the news are not in line with the previous results because the Greek-Turkish rapprochement started before the 1999 earthquakes due to Europeanization process. The rapprochement previously acted as a stimulus for improving relations before the earthquakes. However, in this case, although there are traces of stimulus, depending on settled disputes, expecting a more potent catalyst for enhancing the relations would be unwise. As Drosopoulos (2023) has

stated, "without political commitment and a future-oriented vision, the existing bottom-up initiatives that are (re)flourishing will remain, once again, just a beautiful page in history."

Past memories of problems influence present-day Greek-Turkish relations. The media has the power to affect the public if the necessary conditions are met. Thus, public empathy can be facilitated through media on both sides. After the earthquake Kathimerini and Milliyet newspapers opened a channel of communication with articles from their top editors addressing each other's audience. According to both newspaper editors (Ekathimerini, 2024), to maintain the existing good climate, it is important to communicate directly more often and it is essential to learn to share instead of divide for both parties. Hence, it is better to focus on resolvable problems step by step rather than the stalemates between the two nations that should be assisted through the media. This study is focused on the sample Greek newspapers' point of view, which is essential for determining the context of public view on the Greek side. As a recommendation, Turkish media's coverage should be analyzed to see the traces of earthquake diplomacy and to perceive the realization of its expectation. Therefore, a qualitative comparison can be made between the two nation's media outlets' efforts on this critical subject matter.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Tarafli Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

References | Kaynakça

- Adams, W. C. (1986). Whose Lives Count? TV. Coverage of Natural Disasters. *Journal of Communication*, 36(2), 113–122. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1986.tb01429.x>
- Aydoğan, M. (2023, 12 February). "Türkiye says Ankara, Athens should not wait for another quake to mend fences." Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkiye-says-ankara-athens-should-not-wait-for-another-quake-to-mend-fences/2817085>
- Aksu, F. (2001). Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente, the Last Decade, *Turkish Review of Balkan Studies*, 6, 167-201. https://www.academia.edu/192238/Turkish_Greek_Relations_From_Conflict_to_D%C3%A9tente_the_Last_Decade
- Avgı (H Αυγή). (2024, 8 February). "Practical Assistance From Greek Society." 11. <https://www.pressreader.com>
- Bakar, B. (2008). Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV, 413-444. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/44088/543260>
- Barchard, D. (1985). *Turkey and the West*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Batur, N. (2003, 13 January). "Winds of Friendship over the Aegean: Words that are Closing an Era," *Hürriyet*, 1, 26.
- Berberakis, S. (2022, 28 September). "Yunanistan'dan Ege'de dört ayrı tatbikat: Erdoğan ve Miçotakis'in Prag'da görüşme ihtimali ortadan kalktı mı?" BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c72edkw8z79o>
- Berberakis, S. (2023, 21 February). " ABD Dışişleri Bakanı Blinken Atina'da Türkiye ve Yunanistan'a diyalog çağrısı yaptı: Anlaşmazlıklar diplomatik yollarla çözülmeli." BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2vj5n2y7wo>
- Bridges, J.A. and Bridges, L.W. (1997). 'Changes in news use on the front pages of the American daily newspaper, 1986–1993', *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 74(4): 826–838. <https://doi.org/10.1177/107769909707400411>
- Bogatyreva, O. (2022). Humanitarian Diplomacy: Modern Concepts and Approaches. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, Vol. 92, Suppl. 14, 1349–1366. <https://link.springer.com/article/10.1134/S1019331622200047>
- Cohen, A. and Cohen, A. (2012). *Foreign News on Television*. 1st edn. Peter Lang Inc., International Academic Publishers. <https://www.perlego.com/book/2941420>
- Çarkoğlu, A. & Kirişçi, K. (2020). The View from Turkey: Perceptions of Greeks and Greek-Turkish Rapprochement by the Turkish Public. In Rubin, B., & Çarkoğlu, A. (edt). *Greek-Turkish Relations in an Era of Détente*. Taylor and Francis.
- Doulgeri, F. (2023, 16 May). "Can an earthquake once again improve relations between Turkey and Greece?" Euronews, <https://www.euronews.com/2023/05/16/can-an-earthquake-once-again-improve-relations-between-turkey-and-greece>

- Drosopoulos, M. (2023, 13 March). "Greece and Turkey, disaster diplomacy." Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa, <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Greece/Greece-and-Turkey-disaster-diplomacy-223967>
- DW. (2023, 07 February). "Turkey and Greece revive earthquake diplomacy." Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/turkey-and-greece-engage-in-earthquake-diplomacy/a-64635547>
- Ekatimerini. (2022, 27 September). "Turkey is 'alone in this game,' says Greek PM, calling Ankara out over aggressive stance." <https://www.ekathimerini.com/news/1194224/turkey-is-alone-in-this-game-says-greek-pm-calling-ankara-out-over-aggressive-stance/>
- Ekatimerini. (2024, 15 January). "Kathimerini, Milliyet editors write for each other's audience." <https://www.ekathimerini.com/news/1229227/kathimerini-milliyet-editors-write-for-each-others-audience/>
- Evin, A.Ö. (2020). Changing Greek Perspectives on Turkey: An Assessment of the post-Earthquake Rapprochement. In Rubin, B., & Çarkoglu, A. (ed). Greek-Turkish Relations in an Era of Détente. Taylor and Francis. <https://www.perlego.com/book/1576222/greekturkish-relations-in-an-era-of-dtente-pdf>
- Gilboa, E. (2001). Diplomacy in the media age: Three models of uses and effects, *Diplomacy and Statecraft*, 12:2, 1-28, <https://doi.org/10.1080/09592290108406201>
- Harcup, T., & O'Neill, D. (2001). What is news? Galtung and Ruge revisited. *Journalism Studies*, 2(2), 261–280. <https://doi.org/10.1080/14616700118449>
- Hargrove, T. and Stempel, G. H. (2002). 'Exploring reader interest in international news,' *Newspaper Research Journal*, 23(4): 46–51. <https://doi.org/10.1177/073953290202300404>
- Heraclides, A. (1980). "Socialization to Conflict: A Case Study of the National Historical Ingroup-Outgroup Images in the Educational System of Greece," *The Greek Review of Social Research*, 38, 16–42. <https://doi.org/10.12681/grsr.259>
- Keridis, D. (2006). Earthquakes, Diplomacy, and New Thinking in Foreign Policy. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 30(1), 207–214. <http://www.jstor.org/stable/45289344>
- Kinzer, S. (1999, 13 September). "Earthquakes Help Warm Greek-Turkish Relations," New York Times. <https://www.nytimes.com/1999/09/13/world/earthquakes-help-warm-greek-turkish-relations.html>
- Kostarella, I. (2007). Framing the other: Turkey in the Greek Press. *GMI: Mediterranean Edition*, 2 (1), 23-32. https://www.academia.edu/27702636/Framing_the_other_Turkey_in_the_Greek_press
- Kostidis, M. (2022, 06 September). "Erdogan doubles down on islands threat." Ekatimerini, <https://www.ekathimerini.com/news/1192654/erdogan-doubles-down-on-islands-threat/>
- Koukis, T., Kelman, I. & Ganapati, N.E. (2016). Greece–Türkiye Disaster Diplomacy from Disaster Risk Reduction, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol. 17, August 2016, 24-32. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1477388/3/Kelman_Koukisetal.IJDRRAccepted.pdf

- Krippendorff, K. (1989). Content Analysis. Pp. 403-407 in Erik Barnouw et al. (Ed.). International Encyclopedia of Communication, Vol. 1. New York: Oxford University Press. <https://repository.upenn.edu/entities/publication/e453403b-dfac-4ded-9ed0-4615cbb2dc84>
- Lichter, S. R. (2017). 'Theories of Media Bias', in Kate Kenski, and Kathleen Hall Jamieson (eds), The Oxford Handbook of Political Communication, Oxford Handbooks, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.44>
- McCombs, M. & Shaw, D.L. (2017). Agenda setting function of mass media. *The Agenda Setting Journal*, 1 (2), 105 - 116. <https://doi.org/10.1075/asj.1.2.02mcc>
- Mavrogenis, S. & I. Kelman. (2013). "Perceptions of Greece-Turkey Disaster Diplomacy: Europeanization and the Underdog Culture." *Balkanistica*, 26, 73-104. <https://ssrn.com/abstract=2434693>
- MFA (Turkish Ministry of Foreign Affairs), (2023). Relations between Türkiye and Greece. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-greece.en.mfa>
- Morton, L. P., & Warren, J. (1992). Proximity: Localization vs. Distance in PR News Releases. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 69(4), 1023-1028. <https://doi.org/10.1177/107769909206900420>
- Mustafa, Z. (2006). Foreign Policy and Earthquake Diplomacy. *Pakistan Horizon*, 59(4), 29-38. <https://www.jstor.org/stable/43615506>
- Nellas, D. (2023, 12 February). "Earthquake diplomacy: Greek foreign minister visits Turkey." The Associated Press. <https://apnews.com/article/greece-government-mevlut-cavusoglu-turkey-earthquakes-dc5c29677dba7ecd83198a1e2c0dde46>
- NTV. (2022, 02 November). "Çavuşoğlu'dan Yunanistan'daki ABD üslerine ilişkin açıklama." NTV Haber. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cavusoglundan-yunanistandaki-abd-uslerine-iliskin-aciklama,zuZfdmFxwkiMSzmWFn2xyQ>
- Ozgunes, N. & Terzis, G. (2000). "Constraints and Remedies for Journalists Reporting National Conflict: The Case of Greece and Turkey," *Journalism Studies*, 1 (3), 405-26, <https://doi.org/10.1080/14616700050081759>
- Robinson, P. (2005). The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy, and Intervention. London; New York: Routledge. <https://www.perlego.com/book/1604613>
- Shapiro, M. E., & Schofield, L. B. (1986). How proximity, circulation, and geographical distribution influenced coverage of Miami's Overtown disturbance. *Newspaper Research Journal*, 7(4), 55-61. <https://doi.org/10.1177/073953298600700406>
- Shoemaker, P. J., Lee, J. H., Han, G., & Cohen, A. A. (2007). Proximity and scope as news values. In Media studies: Key issues and debates, Edt. Devereux, E. 1st edn. SAGE Publications. 231-248. <https://www.perlego.com/book/861384>
- Stelgias, N. (2023). Momentary Partners: The Limitations of the Greek-Turkish Disaster Diplomacy In 2023. *UPA Strategic Affairs*, 4-2, 31-55. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3370280>
- Stevenson, R.L. (1984). Pseudo Debate, *Journal of Communication*, 34(1), March, 134-138, <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1984.tb02991.x>

Stover, W.J. (1981). Journalistic Diplomacy: Mass Media's New Role in the Conduct of International Relations. *Peace Research*, 13(3), 113–118. <http://www.jstor.org/stable/23684902>

Tsakonas, P. (2010). *The Incomplete Breakthrough in Greek-Turkish Relations: Grasping Greece's Socialization Strategy*, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230278073>

Vlasidis, V., Korneeva, A., Vounidi, T., Koutoudis, I. & Voutsikidis, V. (2022). Greek-Turkish Relations: The Role of the Media Amidst Two Crises. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, (8), 101-125. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balkar/issue/70687/1006591>

Waller, L. & Hess, K. (2017). *Local Journalism in a Digital World: Theory and Practice in the Digital Age*. UK: Palgrave Macmillan.

World Data. (2023). Country comparison- Greece, Turkey. <https://www.worlddata.info/country-comparison.php?country1=GRC&country2=TUR>

2024, 13 (3), 1633-1657 | Research Article

Contribution of the Telecommunications Industry to Sustainable Development Goals within the Framework of SASB General Issue Categories: The Case of a Telecommunications Company

Kezban Şimşek¹

Abstract

Sustainable development is an important issue that shapes the future of our planet by addressing economic, social and environmental factors. The United Nations (UN) has set 17 Sustainable Development Goals (SDGs) to ensure sustainable development, the success of which depends on global cooperation and joint efforts. The SDGs set out the environmental, social and economic sustainability issues to be achieved by 2030. Private sector efforts have an important role in achieving these goals. As a result of social responsibility and stakeholder demands, companies share their sustainability activities and the SDGs to which these activities contribute through reports. Telecommunications companies also have the potential to play a key role in achieving many SDGs through the innovative, accessible and inclusive digital infrastructure systems they provide. This study's goal is to reveal the impact of the telecommunications industry on the SDGs through the Sustainability Accounting Standards Board's (SASB) General Issue Categories (GIC). In this context, a methodological framework developed by SASB to identify important sustainability issues across sectors and industries matched SDGs with 26 general sustainability issues. In this framework, SDG impact indices were calculated for the technology and communication sector, which includes the telecommunications industry, and for a telecommunications company operating in Turkey, and SDG impact at the sector, industry and company level was tried to be revealed. According to the calculations, it was concluded that the goal known as SDG 9, which was established to establish strong infrastructures, support sustainable industrialization and strengthen and expand innovation, has an impact score of 37.50% for the telecommunication services industry, 31.25% for the technology&communication sector and 31.25% for the sample telecommunication company. SDG 9 has the highest impact score in telecommunications compared to other SDGs.

Keywords: Sustainable Development Goals, Sustainability Reporting, Telecommunications Industry, Materiality Analysis, SASB General Issue Category

Şimşek, Kezban (2024). Contribution of the Telecommunications Industry to Sustainable Development Goals within the Framework of SASB General Issue Categories: The Case of a Telecommunications Company, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1633-1657.

<https://doi.org/itobiad.1503584>

Date of Submission	23.06.2024
Date of Acceptance	21.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Asst. Prof., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of finance and banking, Kastamonu, Türkiye, kdemir@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2365-6163

2024, 13 (3), 1633-1657 | Araştırma Makalesi

SASB Genel Konu Kategorileri Çerçevesinde Telekomünikasyon Endüstrisinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Katkısı: Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği

Kezban Şimşek¹

Öz

Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları ele alarak, gezegenimizin geleceğini şekillendiren önemli bir konudur. Başarısı küresel iş birliği ve ortak çabalara bağlı olan sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SDG) belirlenmiştir. SDG'ler 2030 yılına kadar ulaşılması arzulanan çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik konularını ortaya koymaktadır. İlgili hedeflere ulaşmada özel sektör çabaları oldukça önemli bir yere sahiptir. Şirketler, toplumsal sorumluluğun ve paydaş taleplerinin bir sonucu olarak sürdürülebilirlik faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin hangi SDG'lere katkı sağladığını raporlar aracılığıyla paylaşmaktadırlar. Telekomünikasyon şirketleri de sundukları yenilikçi, erişilebilir ve kapsayıcı dijital altyapı sistemleri aracılığıyla birçok SDG'nin başarılmasında kilit rol oynama potansiyeline sahiptir. Bu çalışma telekomünikasyon endüstrisinin SDG'ler üzerindeki etkisini Sürdürülebilirlik Muhasebesi Standartları Kurulu'nun (SASB) Genel Konu Kategorileri (GIC) üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda SASB'in sektörler ve endüstrilerde önemli sürdürülebilirlik konularını belirlemek için geliştirdiği 26 genel sürdürülebilirlik konusu ile SDG'lerin eşleştirildiği metodolojik bir çerçeve kullanılmıştır. Bu çerçevede telekomünikasyon endüstrisinin içinde bulunduğu teknoloji ve iletişim sektörü ile Türkiye'de faaliyet gösteren bir telekomünikasyon şirketi için SDG etki endeksleri hesaplanarak sektör, endüstri ve şirket düzeyinde SDG etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan hesaplamalara göre güçlü altyapıları tesis etmek, sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirerek yaygınlaştırmak için oluşturulan ve SDG 9 olarak bilinen hedefin; telekomünikasyon endüstrisi için %37.50, teknoloji ve iletişim sektörü için %31.25, örnek telekomünikasyon şirketi için %31.25 etki puanına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. SDG 9'un telekomünikasyon alanında diğer SDG'lere göre en yüksek etki puanına sahip SDG olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Sürdürülebilirlik Raporlaması, Telekomünikasyon Endüstrisi, Önemlilik Analizi, SASB Genel Konu Kategorisi

Şimşek, Kezban (2024). SASB Genel Konu Kategorileri Çerçevesinde Telekomünikasyon Endüstrisinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Katkısı: Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1633-1657.

<https://doi.org/itobiad.1503584>

Geliş Tarihi	23.06.2024
Kabul Tarihi	21.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, kdemir@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2365-6163

1. Introduction

The telecommunications industry has significant potential in achieving sustainable development goals. With the infrastructure and innovative services it provides, it is helping to realize many social, environmental and economic development initiatives (Tataru et al., 2019, p. 15). Telecommunication services today have gone beyond simple communication services and have become one of the most important tools in achieving sustainable development goals by providing inclusive access to health services education, helping reduce regional inequalities, eliminating the need for many unnecessary and non-environmental activities, and providing technological infrastructure for energy, water and production efficiency practices.

17 Sustainable Development Goals were adopted by the UN General Assembly in 2015 (UNDP, 2022). The United Nations (UN) and other important organizations state that the information and communication technology (ICT) sector, especially the telecommunications industry, has a vital role in achieving these goals (Sumaria, 2021). In their study, Clark et al. (2022) reveal the importance of digital technologies in achieving the sustainable development goals and state that digital inclusion and connectivity are essential for achieving all goals. Achieving all 17 goals requires four strategic elements: digital capabilities, technology, infrastructure and governance (Clark et al., 2022, p. 1). Telecommunication services play a crucial role along with other ICT elements for inclusive digital inclusion, digital capabilities development, technology, infrastructure and governance. However, every company has the potential to contribute to sustainability depending on the sector and industry in which it operates. Identifying the sustainability goals that are important for companies and shaping their sustainability-related activities according to these goals will contribute to the process of achieving the SDGs (Betti et al., 2018, p. 2). In this context, the Sustainability Accounting Standards Board (SASB) has developed 26 general sustainability issues to assist companies. Companies can identify important sustainability issues for themselves by utilizing materiality maps that identify important sustainability issues for 77 industries under 11 sectors in the SASB industry classification system (SASB Standards, 2022). As a matter of fact, it has become very important for companies to report their sustainability activities and which SDGs they contribute to. In this context, many reporting frameworks used by companies such as SASB and GRI have started to harmonize with the SDGs (Elalfy et al., 2021, p. 558). Through the reports produced by the accounting information system, companies present the impact of non-financial and financial activities on the value creation process and the SDGs they contribute to through these activities to their stakeholders.

In this study, a methodological framework that matches 26 general sustainability issues developed by SASB with 16 SDGs was used, the contribution of the important issues identified by SASB for the telecommunications industry to the relevant SDGs was determined and SDG impact indices were calculated for a telecommunications company operating in Turkey. In this way, it is aimed to determine where companies operating in the telecommunications industry contribute or could contribute to the SDGs. Companies and their stakeholders will have the opportunity to identify the social impacts and environmental or shortcomings of a company's operations and products. It is thought that the findings of the study will influence investors and other stakeholders in companies' decision-making processes.

The first section of the study discusses the conceptual framework of sustainable development goals; the key sustainability issues that SASB has identified for the sectors and industries under the Sustainable Industry Classification System (SICS)^{TM}; the concept of materiality; and the contribution of the telecommunications industry to the SDGs. The following section presents the methodology and findings of the research, while the final section evaluates the results of the research.

2. Conceptual Framework

The Sustainable Development Goals (SDGs), aimed for completion by 2030, encompass 17 primary goals and 169 sub-goals. Also known as global goals, the SDGs represent a universal appeal to eradicate poverty, protect the planet, and promote peace and prosperity for all people. These goals are founded on the principle that development must equally prioritize social, economic, and environmental sustainability (UNDP, 2022).

Achieving the Sustainable Development Goals is possible through a concerted effort in which the whole of society contributes its creativity, knowledge, technology and financial resources (UNDP, 2022; Ojutkangas, 2020, p. 2). While the SDGs were initially supported and driven by policymakers, they have rapidly gained prominence among a wide range of actors, including public institutions, NGOs, private sector organizations, and academics (Bebbington and Unerman, 2018, p. 2). With the increasing awareness of development goals, the UN Sustainable Development Goals Fund (SDG Fund) was established in 2014 to support activities in this context. The SDG Fund has brought together UN organizations, national governments, academia, civil society and the business world to achieve the development goals (SDG-F, 2014). On the other hand, the private sector also has a very important role in achieving the relevant goals (Elalfy et al., 2021, p. 557). Sustainable development is improved when the private sector embraces sustainability and becomes part of its operational and business culture. In this context, The SDG-F Private Sector Advisory Group was established within the SDG Fund. The main purpose of the group is to provide a common point of departure on what the private sector can contribute to the SDGs and how the problems encountered can be solved (SDG-F Private Sector, 2014). The SDGs are now being embraced by most companies, both in word and deed, as part of their business operations. For example, companies use development goals as a framework for making decisions about how much of their resources to allocate to which areas (Consolandi et al., 2020, p. 511-512). Similarly, theories in the literature indicate that there are some incentives for companies to engage in and report on sustainability activities (Khaled et al., 2021, p. 3). In particular, Stakeholder Theory and Legitimacy Theory are frequently used to explain how environmental and social initiatives and reporting practices occur in the sustainability context (Islam and Deegan, 2007, p. 853). According to Stakeholder Theory, companies engage in and report on sustainability practices to meet various stakeholders environmental and social expectations (Islam and Deegan, 2007, p. 850). The Legitimacy Theory addresses the issue from a broader perspective, including the stakeholder theory. According to the theory, external pressures on companies through norms and regulations encourage companies to engage in sustainability practices (Khaled et al., 2021, p. 3).

Companies report their corporate sustainability practices and provide information to their stakeholders and society in order to increase their corporate legitimacy by influencing perceptions towards them (Alotaibi and Hussainey, 2016, p. 368; Elalfy et al., 2021, p. 557). The Institutional Theory, which is prominent in the social and

environmental accounting literature and is used to explain the environmental and social initiatives and reporting practices of businesses, links the degree to which businesses adopt sustainability practices with changing institutional pressures and expectations (Islam and Deegan, 2007, p. 853). Regardless of the motivation, the assumptions regarding the sustainability activities carried out by businesses emphasize the importance of accountability to a large number of stakeholders by taking into account the interests of stakeholders (Aras et al., 2021, p. 1169). However, in addition to meeting the expectations of stakeholders, businesses also meet the needs of society. Stakeholders now seek not only financial performance data from businesses but also information regarding their sustainability performance. Businesses have started to present their sustainability initiatives and their contribution to achieving sustainable development goals through sustainability reports. In a study conducted by PwC (2020), it is stated that 72% of the analyzed enterprises mention sustainable development goals in their reports. Sustainable Development Goals are also included in various reporting frameworks such as the Sustainability Accounting Standards Board (SASB) and the Global Reporting Initiative (GRI) (Elalfy et al., 2021, p. 558).

There are many organizations that strive to provide standardization and global unity of practice in sustainability reporting (Elalfy et al., 2021, p. 561; Sethi et al., 2017, p. 790). The International Organization for Standardization (ISO) is one of these organizations with its frameworks and guidelines on environmental, social and economic issues such as ISO 14000, ISO 26000, which have been adopted by many sectors (Clap, 1998, p. 295; Sethi et al., 2017, p. 790). The Global Reporting Initiative (GRI) (Siew, 2015, p. 182), which carries out activities to create a globally applicable sustainability reporting framework, publishes global reporting standards that are most preferred by businesses and applied in different sectors (Elalfy et al., 2021, p. 562). The International Integrated Reporting Council (IIRC) is another organization that publishes sustainability reporting frameworks. The Council has published the Integrated Reporting Framework (IR) in order to create a globally accepted framework. With the integrated reporting framework, companies can clearly demonstrate the link between their financial activities and their sustainability-related activities and how sustainability issues are integrated with company activities as part of the value creation process (King, 2016). Integrated reporting addresses the value creation processes of businesses holistically with governance, financial capital, intellectual capital, environmental capital and social capital components and draws attention to the integration of different dimensions of business performance (Morros, 2016, p. 338). The International Sustainability Standards Board (ISSB) was established by the IFRS Foundation in 2021 to develop high quality, understandable, applicable and globally accepted sustainability standards for sustainability reporting, similar to accounting standards. The ISSB officially published IFRS S1 and IFRS S2 in June 2023, marking a significant step forward in global reporting standards (IFRS Foundation, 2024). In Turkey, these standards, which were published as TSRSs by the Public Oversight Accounting and Auditing Standards Authority (KGK) in 2023, became mandatory for the companies included in the board decision as of 2024 (KGK, 2023).

In terms of sustainability, standardization and materiality-oriented initiatives are important both to reduce measurement differences in sustainability and to identify the incentives that drive companies to act on environmental and social issues. In this sense, it is possible to say that SASB has an increasing impact (Consolandi et al., 2020:513-514). SASB and IIRC merged under the Value Reporting Foundation in 2021. In August 2022,

the Value Reporting Foundation and the IFRS Foundation officially announced their merger (IFRS Foundation CDSB, 2024)

SASB develops standards related to sustainability. The goal is to link businesses and investors by highlighting the financial implications of sustainability. SASB Standards are structured on a sector-based basis. The focus is on sustainability issues that are most relevant to investor decision-making (SASB Standards, 2022). SASB's universe of sustainability issues consists of 26 general categories of issues covering the dimensions of "environment", "social capital", "human capital", "business model and innovation", and "leadership and governance". The SASB identifies important sustainability issues that affect the activities of different sectors and industries and provides a perspective on the corporate impacts related to these issues. The starting point for sector-based materiality analysis is sustainability issues that are important for investor decision-making (SASB Standards, 2022).

The SASB Sustainable Industry Classification System (SICS)^{TM} consists of 77 industries under 11 sectors (SASB, 2018). In this classification system, unlike traditional classification systems, SASB uses companies' sustainability profiles and takes into account sustainability risks and opportunities (SASB Industry, 2022). SASB sets out an approach that clearly and in detail identifies key industry-specific sustainability issues and performance measures. This approach can be used to solve or minimize comparability and conceptualization issues in sustainability (Consolandi et al., 2020, p. 514).

SASB's sector and industry-based Materiality Map and 26 GICs (General Issue Categories) provide a useful tool for SDG-ESG mapping and enable comparisons across sectors. By mapping the SDGs to the SASB framework, it is possible to assess sector, industry and company performance in terms of the impact dimension of the SDGs. DeMates and Phadke (2017) are the first to map the SASB framework to the SDGs. DeMates and Phadke (2017) matched the 30 GICs of the SASB with 17 targets of the SDGs. Betti et al. (2018) matched GICs to 17 SDGs as well as 169 sub-targets and calculated SDG impact indices of sectors and industries. Consolandi et al. (2020) calculated the SDG impact score using the ESG performance of companies in the healthcare sector and the SDG impact index. Aras et al. (2022) calculated the SDG Impact index of Yıldız Technical University using the methodology that matches the SASB framework and SDGs. In materiality analysis, social, environmental, and economic sustainability issues related to the companies themselves and their stakeholders are identified (Sardianou et al., 2021, p. 1775). SASB's materiality analysis is based on issues that affect investors' decision-making processes. In the Accountability Principles, materiality is defined more comprehensively and the impact on an organization and its stakeholders is taken into account in determining the relevant sustainability issues. According to Accountability Principles AA1000, materiality involves identifying and prioritizing the most pertinent sustainability issues, considering their impact on an organization and its stakeholders. Materiality is described as "an issue that will significantly affect the assessments, decisions, actions, and performance of an organization and its stakeholders in the short, medium, and long term" (Accountability Principles, 2018). The Integrated Reporting Council states that materiality analysis is specific to organizations and is based on a multi-stakeholder perspective. In Integrated Reporting, an issue is considered material if it

could significantly affect the organization's ability to create value in the short, medium or long term (IIRC, 2015, p. 4).

Businesses have the potential to contribute to the SDGs depending on the sector and industry in which they operate. There are high-impact SDGs for every sector and high-impact sectors for every SDG. There are some sectors that are more important for the SDGs than others due to the nature of their operations (Betti et al., 2018, p. 2; Khaled et al., 2021, p. 1). Businesses can contribute to sustainability by increasing their awareness and efforts on which goals in the SDGs are relevant to them. To do so, businesses should identify the material sustainability issues that create value for their stakeholders and which SDGs these material issues affect. Companies can use this to assess and report on how their value creation activities contribute to the SDGs (Consolandi et al., 2020, p. 516). Because today, all stakeholders expect businesses to identify the social and environmental impacts caused by their activities and to take responsibility for contributing to sustainability by managing these impacts through sustainable development. In other words, stakeholders demand more from businesses than financial information (Morros, 2016, p. 337). As a matter of fact, many organizations in the reporting field have rapidly started to include the Sustainable Development Goals in their sustainability reports (Bebbington and Unerman, 2018, p. 9). Through integrated reporting, companies present the contribution of their operations to the SDGs to financial information users, and these reports, which are part of the accounting information system, reveal the SDG performance of companies as a non-financial performance element as well as financial performance. Through these reports, investors and other stakeholders gain a holistic perspective on company performance.

The ICT sector, including the Telecommunications, Media and Technology industries, is critical to achieving sustainable development (Ojutkangas et al., 2020, p. 3). This critical importance stems from the sector's vital role in driving advances in technology, science and innovation, which are seen by the UN and other groups as essential to achieving the SDGs (Sumaria, 2021). Achieving all 17 SDGs requires four strategic elements: digital capabilities, technology, infrastructure and governance (Clark et al., 2022, p. 1). The digital infrastructure required for all these elements, and especially the telecommunications networks that make up the Internet, make telecommunications services an important industry in achieving sustainable development (Bandias and Ram Vemuri, 2005, p. 237; Davies et al., 2019, p. 4). Telecommunication systems make production and service processes independent from the human factor, time and space dimensions, and make many contributions to ensuring sustainability. It does this through its direct and indirect effects on information production, flow, evaluation, monitoring, implementation and feedback processes and capacities (Şenyel Kürkçüoğlu, 2021, p. 319). In achieving the SDGs, the telecommunications industry stands out especially with SDG 9, which is related to innovation, industry, and infrastructure. However, the infrastructure and innovative approach offered by the telecommunications industry has the potential to help achieve many other SDGs. From smart cities to global communications, from increasing efficiency and productivity at traffic intersections to providing remote maintenance, from optimizing production processes to providing socio-economically weaker regions with the chance to be digitally included, the telecommunications industry supports sustainable development with many innovative services (Sumaria, 2021). Especially in developing and underdeveloped countries, there is a need to improve telecommunications infrastructure to ensure the achievement of the

SDGs (Davies et al., 2019, p. 4). Studies show that it is possible to achieve significant growth in the economy with investments in telecommunications infrastructure in these countries (Olalekan, 2013; Isa and Adeniji, 2015; Oyeniran and Alliyu, 2016; Matalqah and Matalqah, 2017; Usman and Mazadu, 2021).

Telecommunications services play a critical role as an important ICT element in building and expanding clean and sustainable energy infrastructure and ensuring access to affordable, sustainable, reliable, and modern energy for all. In the report prepared by the International Telecommunication Union (ITU) (2017), the importance of the telecommunications industry in achieving SDG 7 is presented with a special focus on information and communication technologies (ICT). The report underlines the need for energy and telecommunications providers to cooperate to successfully integrate energy and ICT networks. Establishing comprehensive management systems in the energy supply chain, developing real-time measurement sensors, smart grids and pay phones, and telecommunication services help to achieve SDG 7 (ITU, 2017, p. 1-5).

Telecommunication services have changed the way we interact globally and global connectivity has become extremely simple. Emerging mobile network technologies and the ability to seamlessly transfer data around the world have made it possible to conduct meetings, financial transactions, health appointments and even surgeries remotely. These services enable the telecommunications industry to promote sustainability by reducing the use of unnecessary resources and eliminating inefficient, environmentally harmful methods. (Sumaria, 2021; Wickramasinghe and ABD Razak, 2023, p. 26). With online course access, training modules and smart education applications, telecommunications helps education to become more qualified (ITU-T Recommendation, 2022, p. 13). Bello and Othman (2020), in their study investigating the role of multinational telecommunication services in the development of basic education in Nigeria, reveal that multinational telecommunication services have made a significant contribution to the development of the education sector in Nigeria, especially basic education. With the intervention of telecommunication services in education, quality education can be provided leading to the improvement of infrastructure, school enrolment and most importantly, the quality of learning (Bello and Othman, 2020, p. 96; Wickramasinghe et al., 2024, p. 2604). The fact that education can continue without interruption, especially during Covid-19, reveals the importance of telecommunication services and their contribution to SDG4 in particular. Wickramasinghe et al. demonstrate the importance of standard of living and digital education for sustainable development and the positive impact of the telecommunications industry as a moderator in delivering these initiatives (Wickramasinghe et al., 2024, p. 2592)

The Ericsson report (2019) states that the deployment of mobile broadband networks supports economic development, with a 10 percent increase in mobile broadband adoption leading to an average increase in Gross Domestic Product of 0.8 percent. This demonstrates the impact of the telecoms industry in achieving SDG 8: decent work and economic growth. The report also indicates that mobile broadband technology, a telecommunications service, helps reduce inequalities and provides internet access and digital services to meet various societal needs, including education and health services, financial inclusion, entrepreneurship, and humanitarian response. (Ericsson Report, 2019).

Vargas et al. (2020) underline in their study that the Internet of Things (IoT) cansignificantly contribute to sustainable economic, social and environmental development . The Internet of Things, which provides efficiency and productivity gains especially in industrialised economies, has the potential to make significant contributions to social, environmental and cultural development as well as supporting economic growth for developing countries (Vargas et al., 2020, p. 37202).

Another important contribution that the telecommunications industry can make in achieving sustainable development goals is the principle of equity (Şenyel Kürkçüoğlu, 2021, p. 332). The global increase in mobile broadband subscriptions will enable social and economic inclusion and will help reduce inequalities by enabling a wide range of social needs in education, health, production and consumption to be met and accessible to all (Sumaria, 2021; U4SSC, 2023, p. 31). Mobile communications will contribute to achieving the SDGs by providing access to infrastructure and digital services (Ojutkangas et al., 2020, p. 3). In remote and rural areas where telecommunications infrastructure is inadequate, communities are likely to be disproportionately and negatively affected in many areas, particularly in the provision of education and health services (GSMA, 2022, p. 11). With fair telecommunications access, it is possible to eliminate or minimise regional and global inequalities in welfare levels from education to health. This is extremely important to ensure global social and economic development, especially to achieve SDG 10 (Bandias and Ram Vemuri, 2005, p. 237-238). In their study (2005), Bandias and Ram Vemuri underline that the inadequacy of telecommunication infrastructure, especially in regional, rural and remote Australia, creates inequity in the level of welfare throughout the country. The study emphasises the importance of appropriate and equitable telecommunications service provision for sustainable development. In this context, telecommunication systems help to reduce inequalities and create equal opportunities for everyone to access information, resources and services (Ojutkangas et al., 2020, p. 3).

Today, smart city applications have come to the forefront as important tools for achieving many sustainable development goals in SDG11 (FG-AI4EE D.WG2-04, 2022, p. i). Smart city applications have the potential to not only shorten commuting times, but also to provide numerous social and environmental benefits, such as reduced traffic stress and environmental pollution, increased productivity, dispersal of population density across regions, and more choice in where people live, thanks to mobility applications and the increasing acceptance of remote working by the private sector (Mckinsey Global Institute Report, 2018, p. 44). The goal to be achieved with smart city applications is in parallel with sustainable development goals. Smart cities can serve to achieve many sustainable development goals such as reducing environmental problems, efficient use of energy, providing decent work, and ensuring economic development by increasing production and productivity. The telecommunications industry is one of the important providers of smart city systems and services (Mckinsey Global Institute Report, 2018, p. 26). Although building a ubiquitous advanced telecommunications infrastructure to support such smart sustainable city connectivity is a major technological challenge that requires significant deployment and operational costs (U4SSC, 2023, p. 45), telecommunications infrastructure is an enabler for smart cities and helps to achieve numerous goals such as SDG3, SDG4, SDG6, SDG7, SDG8, SDG9, SDG11, SDG13 (Sumaria, 2021).

It is evident that telecommunication services contribute directly and indirectly to the achievement of numerous sustainable development goals. Today, major telecommunication companies go far beyond simple communication services and offer products that use technology and innovation to meet a wide range of social, economic and environmental needs. These products focus on smart technology applications from the cellular connectivity market to smart cities, waste management, education, health, security, water and energy efficiency, and manufacturing (Mckinsey Global Institute Report, 2018, p. 105). It will be decisive for the success of many Sustainable Development Goals for telecommunications companies to follow these developments, focus on important sustainability issues for the industry, and take necessary physical and digital infrastructure initiatives. Better access to physical and virtual digital infrastructure provided by the telecommunications industry will enable societies and individuals to realise potential economic, environmental and social benefits, and people will be able to benefit from technology and applications more effectively and efficiently (Sumaria, 2021).

3. Research Methodology

This study uses a methodology developed by the Sustainability Accounting Standards Board (SASB) to match 26 general sustainability issues with the Sustainable Development Goals. Phadke and DeMatest (2017) were the first to match SASB's GICs with the 17 broad targets of the SDGs. Subsequently, Betti et al. (2018) mapped GICs to the SDGs not only at the goal level but also at the sub-goal level. Betti et al. (2018) also calculated SDG impact indices of sectors and industries to calculate the relationship between GICs and SDGs. Aras et al. (2022) proposed a more refined methodology using the weighted SDG impact index (WSII) to calculate the SDG impact index of the GIC. This study adopts the SASB GIC-SDG matching of Phadke and DeMates (2017) and follows a similar methodology as Betti et al. (2018) in Step 1 and Aras et al. (2022) in Step 2. In the second step, the weighted SDG impact index (WSII) is also used in this study to calculate the SDG impact index of a sample telecommunication company.

This research is based on the studies of Aras et al. (2022). Phadke and DeMates, (2017) mapping of SASB categories with sustainable development goals was used. In this mapping, current SASB categories were used as in Aras et al. (2022) (Table 1). The SDG relevance index was calculated for the technology and communication sector, in which the telecommunications industry is included, by utilising Betti et al. (2018). In the last step, the SDG impact index of the Sample Telecommunication Company was calculated using the studies of Aras et al. (2022).

The material issues of the Sample Telecommunication Company were identified using the 2021 annual report, the material issues were matched with the SDGs and the WSII index was calculated.

Table 1. The updated SASB taxonomy

Dimension	SASB General Issue Category	SDG															
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Environment	E1 Greenhouse Gas Emissions																
	E2 Air quality																
	E3 Energy management																
	E4 Water and wastewater management																
	E5 Waste and hazardous materials management																
	E6 Ecological impacts																
Social Capital	S1 Human rights and community																

	relations																
	S2 Customer privacy																
	S3 Data security																
	S4 Access and affordability																
	S5 Product quality and safety																
	S6 Customer welfare																
	S7 Selling practices and product labeling																
Human Capital	H1 Labor practices																
	H2 Employee health and safety																
	H3 Employee engagement, diversity and inclusion																
Business Modaland Innovation	B1 Product design and lifecycle management																
	B2 Business model resilienc																
	B3 Supply chain management																
	B4 Materials sourcing and efficiency																
	B5 Physical impacts of climate change																
Leadership and Governance	G1 Business ethics																
	G2 Competitive behavior																
	G3 Management of the legal and regulatory environment																
	G4 Critical incident risk management																
	G5 Systemic risk management																
Sum of SASB Issues affecting each SDG		8	9	15	2	6	12	9	10	8	7	10	13	8	7	11	12
Impacted SDGs																	
Non-impacted SDGs																	

Kaynak: Aras, G., Kutlu Furtuna, O & Hacıoglu Kazak, E. (2022). The nexus between stakeholders’ materiality and sustainable development goals: evidence from higher education institutions, International Journal of Sustainability in Higher Education, 23(1), pp. 114-134, DOI 10.1108/IJSHE-11-2020-0439

3. 1. Research Stages

The analysis stages of the research are summarised in the table below.

Table 2. Analysis stages of the research

stage 1	stage 2
Mapping SASB Categories to SDGs for the Technology and Communications Sector and Related Industries	Matching the material Issues of the Sample Telecommunication Company with the SDGs
Calculation of the Industry SDG Impact Index (ISII)	Materiality Analysis of the Sample Telecommunication Company
Calculation of the Sector SDG Impact Index (SSII)	Calculation of the SDG Impact Index of the Sample Telecommunication Company (WSII)
Calculation of the Average Industry SDG Impact Index (AISII)	Calculation of the Average SDG Impact Index of the Sample Telecommunication Company (AWSII)
Calculation of the Average Sector SDG Impact Index (ASSII)	

The research consists of 2 stages. In the first stage, in order to determine the relationship between GICs and SDGs, sector-wide and sub-industry-specific GICs of the technology and communication sector and all industries under the technology and communication sector, including the telecommunications industry, were mapped to SDGs by utilising the SASB taxonomy in which SASB Categories are mapped to SDGs, and sector and industry-specific indices were calculated.

In the final stage, the material issues of the Sample Telecommunications Company, identified using the integrated annual report for 2021 and associated with SASB's GICs,

were matched with the SDGs to calculate the SDG impact of the Sample Telecommunications Company.

Calculations were made over 16 SDGs as in the studies of Aras et al. (2022) and Betti et al (2018). The reason for this is that SDG 17 is related to all of the other 16 SDGs as stated in the relevant studies.

Step 1: Calculating Sector and Industry SDG Impact Indices by Matching SASB Categories with SDGs for the Technology and Communications Sector and Related Industries

In this study, Phadke and DeMates' (2017) study was used as a basis for matching SASB's GICs with SDGs. However, since SASB revised the GICs from 30 to 26 GICs in 2018, the updated taxonomy of SASB was taken into consideration and the updated map in Aras et al. (2022) was used (Table 1).

At this stage, SASB Categories for the Technology and Communications Sector and Related Industries were mapped to the SDGs. Sector and Industry SDG Impact Indices were calculated to provide a measure of the ability of the Technology and Communication Sector and Related Industries to impact the SDGs. According to SASB's Sustainable Industry Classification System (SICS), there are 6 sub-industries (Electronic Manufacturing Services & Original Design Manufacturing, Hardware, Internet Media & Services, Semiconductors, Software & IT Services) under the technology and communication sector, including the Telecommunications industry (Table 3). SASB recognises that 6 out of 26 general sustainability issues are important for Telecommunication Services. "Energy management (E3)", "Customer privacy (S2)", "Data security (S3)", "Materials sourcing and efficiency (B4)", "Competitive behaviour (G2)" and "Systemic risk management (G5)" are important sustainability issues for telecommunication services (Table 3). SASB's important sustainability issues for the Technology and Communication Sector are; "Greenhouse Gas Emissions (E1)", "Energy management (E3)", "Water and wastewater management (E4)", "Waste and hazardous materials management (E5)", "Customer privacy (S2)", "Data security (S3)", "Labour practices (H1)", "Employee health and safety (H2)", "Employee engagement, diversity and inclusion (H3)", "Product design and lifecycle management (B1)", "Supply chain management (B3)", "Materials sourcing and efficiency (B4)", "Competitive behaviour (G2)" and "Systemic risk management (G5)" (Table 3). The map specific to the telecommunications industry where the SASB Categories are mapped to the SDGs is given in Table 4.

Table 3. SASB Technology and Communication Sector materiality map

Dimension	SASB General Issue Category	Electronic Manufacturing Services & Original Design Manufacturing (6 of 26)	Hardware (5 of 26)	Internet Media & Services (5 of 26)	Semiconductors (9 of 26)	Software & IT Services (6 of 26)	Telecommunication Services (6 of 26)
Environment	E1 Greenhouse Gas Emissions						
	E2 Air quality						
	E3 Energy management						
	E4 Water and wastewater management						

	E5 Waste and hazardous materials management																
	E6 Ecological impacts																
Social Capital	S1 Human rights and community relations																
	S2 Customer privacy																
	S3 Data security																
	S4 Access and affordability																
	S5 Product quality and safety																
	S6 Customer welfare																
	S7 Selling practices and product labeling																
Human Capital	H1 Labor practices																
	H2 Employee health and safety																
	H3 Employee engagement, diversity and inclusion																
Business Model and Innovation	B1 Product design and lifecycle management																
	B2 Business model resilience																
	B3 Supply chain management																
	B4 Materials sourcing and efficiency																
	B5 Physical impacts of climate change																
Leadership and Governance	G1 Business ethics																
	G2 Competitive behavior																
	G3 Management of the legal and regulatory environment																
	G4 Critical incident risk management																
	G5 Systemic risk management																
	Material topics																
	Immaterial topics																

Source: SASB Materiality Finder, https://www.sasb.org/standards/materiality_finder/find/?lang=en-us Date of Access: 18.04.2022)

Table 4. Map of telecommunications industry-specific SASB issues affecting the SDGs

Dimension	SASB General Issue Category	SDG															
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Environment	E1 Greenhouse Gas Emissions																
	E2 Air quality																
	E3 Energy management																
	E4 Water and wastewater management																

The material issues of the Sample Telecommunication Company were determined using the document analysis method. Within the scope of document analysis, the integrated annual report of the Sample Telecommunication Company for 2021 was examined and material issues were identified. An average materiality score was calculated for each material issue obtained from the integrated annual report. The average materiality score (S) is calculated by proportioning the number of stakeholders who consider each material issue important to the total number of stakeholders.

$$S = \text{Number of Stakeholders} / \text{Total Number of Stakeholders} \quad (5)$$

Then, these mean score data were separated into high-middle-low bins using an equal-width partitioning algorithm that calculates the width of the intervals (W). The following formula proposed by Aras et al. (2022) was used to calculate the width of the intervals. In the formula; N represents the intervals, B represents the highest value and A represents the lowest value.

$$W = \frac{B - A}{N} \quad (6)$$

In addition, at this stage, the relationship between the material issues of the Sample Telecommunication Company and the SASB issues was determined in order to ensure that the material issues of the Sample Telecommunication Company are matched with the SDGs. In determining this relationship, SASB's sector and industry-specific Sustainability issues descriptions and the Sample Telecommunication Company's descriptions of its material issues in its integrated report were utilised. The SDG impact index of the Sample Telecommunication Company was calculated in accordance with the methodology proposed by Aras et al. (2022). In accordance with this methodology, the SDG impact index of the Sample Telecommunication Company was calculated with the following formula in line with the different materiality levels (high, medium and low) obtained from the document analysis results:

$$WSII_j = \frac{MI_h \cdot 0.6 + MI_m \cdot 0.3 + MI_l \cdot 0.1}{MI} \cdot 100 \quad (7)$$

$$AWSII = \frac{\sum_{j=1}^{16} WSII_j}{16} \quad (8)$$

WSII is used to calculate the impact index of the sample telecommunication company for each SDG. WSII is the ratio of the weighted sum of the number of SASB categories affecting each SDG depending on the level of material. In the calculation, the weight ratio is considered as 0.6 for issues with high material level, 0.3 for issues with medium material level and 0.1 for issues with low material level. MI is the total number of SASB categories affecting SDGs.

3. 2. Analysis Result

Step 1: Findings on the calculation of Sector and Industry SDG Impact Indices by Matching SASB Categories with SDGs for the Technology and Communication Sector and Related Industries

This section presents the findings of the first stage of the analysis.

Through the priority issues identified by SASB for the Technology and Communication Sector and Telecommunication Services sector, the impact score of the Technology and Communication Sector and Telecommunication Services sector on a specific sustainable Development Goal was calculated and presented in Table 5 and Table 6.

Table 5. Industry SDG Impact Index (ISII) for the Telecommunication Services industry (ISII)

SDG	ISII	SDG	ISII
SDG 9	37.50	SDG1	12.50
SDG16	33.33	SDG2	11.10
SDG7	33.30	SDG8	10.00
SDG10	28.57	SDG11	10.00
SDG13	25.00	SDG15	9.09
SDG5	16.70	SDG6	8.33
SDG12	15.38	SDG4	0
SDG3	13.30	SDG14	0

Table 6. Technology&Communication Sector SDG Impact Index (SSII)

SDG	SSII	SDG	SSII
SDG9	31.25	SDG14	21.43
SDG5	30.56	SDG3	21.11
SDG16	29.17	SDG15	19.70
SDG7	27.78	SDG6	18.06
SDG13	27.08	SDG11	16.67
SDG8	26.67	SDG2	12.96
SDG10	26.19	SDG1	12.50
SDG12	21.79	SDG4	0

SDG 9 was found to be the SDG with the highest impact score with 37.50% impact score for Telecommunication Services industry and 31.25% impact score for Technology&Communication Sector (Table5,6). The top five SDGs most affected by the Telecommunication Services industry are SDG 9 with 37.50%, SDG 16 with 33.33%, SDG 7 with 33.30%, SDG 10 with 28.57% and SDG 13 with 25.00%. This means that the industry affects different SDGs at different levels, supporting the finding of Betti et al (2018) and Aras et al (2022) in their studies. When we look at the top five SDGs that the Technology&Communication Sector affects the most, it is SDG 9 with 31.25%, SDG 5 with 30.56%, SDG 16 with 29.17%, SDG 7 with 27.78% and SDG 13 with 27.08%. It is seen that the top five SDGs most affected by the Telecommunication Services industry are largely parallel to the sector to which it belongs.

Table 7 shows the average SDG impact score (AISII) of industries under the technology&communication sector.

Table 7. Average Industry SDG Impact Index (AISII) for the technology&communication sector

Industry	(AISII)
Semiconductors	36.55
Electronic Manufacturing Services & Original Design Manufacturing	27.77
Hardware	23.39
Telecommunication Services	16.51
Software & IT Services	12.50

Internet Media & Services

10.43

According to the finding in Table 7, the average impact score of the industries under the sector varies between 36.55% and 10.43%. Semiconductors industry is the industry with the highest average SDG Impact under technology&communication sector with 36.55%. Internet Media & Services industry has the lowest average SDG Impact with 10.43%. The average SDG Impact score of the Telecommunication Services industry is 16.51%. This means that some industries under the technology&communication sector are more related to the SDGs and some industries affect the SDGs more. As stated by Aras et al (2022), these scores reveal the direct impact of industries on SDGs. When we look at the Telecommunication Services industry in particular, the industry also has indirect effects on the achievement of SDGs. The industry has the potential to contribute to supporting the SDG impacts of other sectors and companies through the infrastructure services it provides. It helps to achieve the SDGs by reaching a wider area of influence in raising public awareness on sustainability. It supports the principle of equality by enabling large masses to access information simultaneously at a more affordable cost. As a matter of fact, in the context of SDG 4, the fact that both the sector and industry effect is 0 confirms this situation. This is because the technology&communication sector and the Telecommunication Services industry have a significant impact on improving the quality of education and reducing inequalities in education, as mentioned in the conceptual section.

Table 8. Average Sector SDG Impact Index(ASSII)

Sector	ASSII
Technology&Communication	21.43

Table 8 shows the average SDG Impact score of the Technology&Communication Sector. The average SDG Impact score of the Technology&communication sector (Average Sector SDG Impact Index (ASSII)) is 21.43 percent (Table 8).

Step 2: Findings on Matching the Material Issues of the Sample Telecommunication Company with SDGs and Calculation of SDG Impact Index

This section presents the findings of the second stage of the research.

Table 9 shows the materiality levels of the material issues of the Sample Telecommunication company in terms of stakeholders and their relationship with SASB issues.

Table 9. Relevance Between Material Topics Of Sample Telecommunication Company and SASB Topics

Material Issues of the Sample Telecommunications Company	Average score (%)	Materiality level*	Related SASB topic
1. Superior Digital Services and Innovation	27.27	L	B1
2. Customer Satisfaction and Loyalty	36.36	L	S6
3. Cyber Security and Privacy	100.00	H	S2,S3, S4
4. Strong Infrastructure and Superior Service Quality	45.45	L	S5, B2
5. Being an Exemplary Corporate Citizen	63.64	M	S1,G3
6. Creating Social Value	54.55	M	S1,H3, G2
7. Combating Climate Change and Effective Energy Management	81.82	H	E1,E3
8. Strong Financial Performance	27.27	L	G5
9. Value-Oriented Responsible Supply Chain	27.27	L	B3,B4
10. Effective Risk and Crisis Management	36.36	L	G5

*Materiality level has been classified as High (H), Medium (M) and Low (L)

Table 9 shows the materiality levels of the material issues of the sample telecommunication company in terms of stakeholders and their relationship with SASB issues. As seen in Table 9, the material issues of the sample telecommunication company are "Superior Digital Services and Innovation", "Customer Satisfaction and Loyalty", "Cyber Security and Privacy", "Strong Infrastructure and Superior Service Quality", "Being an Exemplary Corporate Citizen", "Creating Social Value", "Combating Climate Change and Effective Energy Management", "Strong Financial Performance", "Value-Oriented Responsible Supply Chain" and "Effective Risk and Crisis Management".

These material issues were categorised as High, Medium and Low after the materiality scores calculated by taking into account the number of stakeholder groups that consider these issues important (formula 5) were disaggregated using equal-width segmentation. After the classification, "Cyber Security and Privacy" and "Combating Climate Change and Effective Energy Management (81.82%)", which are important for all stakeholders (100%), were determined as the material issues of the Sample Telecommunication Company with high level of importance. "Being an Exemplary Corporate Citizen (63.64%)" and "Creating Social Value (54.55%)" have been identified as material issues with medium level of importance. "Superior Digital Services and Innovation (27.27%)", "Customer Satisfaction and Loyalty (36.36%)", "Strong Infrastructure and Superior Service Quality (45.45%)", "Strong Financial Performance (27.27%)", "Value-Oriented Responsible Supply Chain (27.27%)" and "Effective Risk and Crisis Management (36.36%)" are material issues with low level of importance.

When we look at the relationship of the material issues of the Sample Telecommunication Company with the GICs of SASB, "Customer privacy (S2)", "Data security (S3)", "Access and affordability (S4)", "Greenhouse Gas Emissions (E1)" and "Energy management (E3)" are the issues of the Sample Telecommunication Company with high materiality level according to the SASB GICs. "Human rights and community relations (S1)", "Employee engagement, diversity and inclusion (H3)", "Competitive behaviour (G2)", "Management of the legal and regulatory environment (G3)" are issues of medium materiality according to the SASB GICs of the Sample Telecommunications Company. "Product quality and safety (S5)", "Customer welfare (S6)", "Product design and lifecycle management (B1)", "Business model resilience (B2)", "Supply chain management (B3)", "Materials sourcing and efficiency (B4)" and "Systemic risk management (G5)" The Sample Telecommunications Company's issues that have a low level of materiality according to the SASB GICs.

Table 10 shows the sample telecommunication company's score for influencing certain SDGs.

Table 10. SDG Impact Index of Sample Telecommunications Company (WSII)

SDG	WSII	SDG	WSII
SDG9	31.25	SDG12	14.62
SDG7	31.11	SDG11	13.00
SDG10	24.29	SDG3	12.00
SDG13	23.75	SDG6	11.67
SDG16	20.83	SDG14	11.43
SDG5	18.33	SDG15	10.91
SDG8	18.00	SDG2	5.56
SDG1	17.50	SDG4	5.00

When the table is analysed, although the Sample Telecommunication Company affects all SDGs to some extent, the SDG that the Sample Telecommunication Company affects at a higher level compared to other SDGs is SDG 9 with an impact score of 31.25%. This shows that SDG 9 is more relevant for the Sample Telecommunication Company than the other SDGs and means that the Sample Telecommunication Company is able to impact SDG 9 at a higher level through its activities and operations. SDG 9 is followed by SDG 7 with 31.11%, SDG 10 with 24.29%, SDG13 with 23.75%, SDG16 with 20.83%.

Table 11 shows the average SDG Impact Indices of Technology&Communication Sector, Telecommunication Services Industry and Sample Telecommunication Company.

Table 11. Average SDG Impact Index (%)

Average SDG Impact Index of Technology&Communication Sector (ASSII): 21.43
Average SDG Impact Index (AISII) of Telecommunication Services Industry (AISII): 16.51
Average SDG Impact Index of Sample Telecommunication Industry (AWSII):16.83

Average SDG Impact Index of Technology&Communication Sector is 21.43%. Average SDG Impact Index (AISII) of Telecommunication Services Industry is 16.51%. Average SDG Impact Index of Sample Telecommunication Company is 16.83%. Average SDG Impact Index of Sample Telecommunication Company is above the industry average but below the sector average.

4. Conclusions

Telecommunication industry is becoming more and more important in achieving sustainable development goals with the infrastructure services it provides from individuals to businesses. Although there are not enough studies in the literature on the impact of the telecommunication industry on achieving sustainable development goals, it is seen that the studies conducted do not have a holistic perspective. In this study, the impact of Technology&Communication Sector, Telecommunication Services Industry and Exemplary Telecommunication Company in contributing to SDGs is considered together and the importance of Telecommunication Services in contributing to SDGs is presented with a holistic perspective at sector, industry and company level. In this article, SASB's key sustainability issues are used, and the contribution of focusing on key issues to achieving the SDGs is explained in the specific case of Telecommunication Services. Through the integrated report, which is an important tool of sustainability reporting, material issues at the sample company level are matched with SASB material issues and SDG impact indices are calculated at the company level.

When we look at the research results, SDG 9 was found to be the SDG with the highest impact score with 37.50% impact score for Telecommunication Services industry, 31.25% impact score for Technology&Communication Sector and 31.25% impact score for the sample telecommunication company. At the sector, industry and sample company level, SDG 9 stands out, which shows that SDG 9 is more relevant than other SDGs for both the telecommunication industry, the Technology&Communication Sector where the telecommunication industry is located, and the sample telecommunication company. The GSMA (2023) report also emphasises the SDG 9 impact of the mobile telecommunications industry in parallel with the research result. In the report, the widespread access of mobile networks, investments in 5G and infrastructure, and the increasing adoption of mobile internet services are cited as the reasons why SDG 9 comes to the fore for the industry. When we look at the other SDGs that the sample telecommunication company

is relevant to, it is seen that these (especially for the first five SDGs) are in parallel with the industry and sector to which it belongs.

According to the results revealing the average SDG impact at sector, industry and company level; Average SDG Impact Index of Technology&Communication Sector is 21.43%, 16.51% for Telecommunication Services Industry and 16.83% for the sample telecommunication company. These results reveal the impact of the telecommunications industry and the sector in which it is located in achieving sustainable development. These results are in line with the results of a limited number of studies (Wickramasinghe and ABD Razak, 2023; Wickramasinghe et al., 2024; Shih, 2011) that address the impact of the telecommunications industry on the SDGs, albeit with a different methodology.

As Betti et al. (2018) stated in their study, there are sectors with high impact for each SDG. For industry and companies, some SDGs come to the forefront due to the nature of the operations belonging to the sector and industry. The contribution of companies in achieving the SDGs is extremely important. In order for companies to provide the contribution expected from them in achieving the SDGs, it would be beneficial for them to focus on the material sustainability issues at the industry and company level. This will help companies both to assess their current contribution to the SDGs and to identify relevant SDGs and focus on the missing SDGs. Thus, stakeholders' expectations regarding sustainability can be met and company performance will be supported by non-financial indicators as well as financial indicators.

As the research results reveal, companies operating in the telecommunication industry have many direct or indirect impacts on the achievement of the SDGs. Focusing on important sustainability issues by being aware of the environmental, social and economic impact of the sector, industry and activities carried out by telecommunication companies, undertaking more accessible, inclusive and innovative physical and digital infrastructure initiatives, and reporting these initiatives and their impacts are not only necessary for company performance, but also decisive for the success of sustainable development goals. In addition, in order to support infrastructure initiatives and digital transformation activities of companies operating in the telecommunications industry, industry-specific tax reductions and incentives should be included in development plans and medium-term programs.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Kaynakça | References

- Accountability Principles. (2018). AA1000, https://www.accountability.org/static/6b3863943105f2a5c4d5fc96affb750d/aa1000_accountability_principles_2018.pdf (Erişim Tarihi: 10.06.2022)
- Alotaibi, K. O. & Hussainey, K. (2016). Determinants of CSR disclosure quantity and quality: Evidence from non-financial listed firms in Saudi Arabia. *International Journal of Disclosure and Governance*, 13(4), pp. 364–393.
- Aras, G., Kutlu Furtuna, O & Hacıoğlu Kazak, E. (2022). The nexus between stakeholders' materiality and sustainable development goals: evidence from higher education institutions. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 23(1), pp. 114-134, DOI 10.1108/IJSHE-11-2020-0439.
- Bandias, S. & Ram Vemuri, S. (2005). Telecommunications infrastructure facilitating sustainable development of rural and remote communities in Northern Australia. *Telecommunications Policy*, 29, pp. 237–249.
- Bebington, J. & Unerman, J. (2018). Achieving the United Nations Sustainable Development Goals An enabling role for accounting research. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 31(1), pp. 2-24.
- Bello, I. & Othman, M. F. (2020). Multinational corporations and sustainable development goals: Examining Etisalat Telecommunication intervention in Nigeria's basic education. *International Journal of Educational Management*, 34(1), pp. 96-110.
- Betti, G., Consolandi, C. & Eccles, R. G. (2018). The relationship between investor materiality and the Sustainable Development Goals: A methodological framework, *Sustainability* 10(7), 2248, <https://doi.org/10.3390/su10072248>.
- Clapp, J. (1998). The privatization of global environmental governance: ISO 14000 and the developing world, *Global Governance*, 4(3), pp. 295-316.
- Clark, S., MacLachlan, M., Marshall, K., Morahan, N., Carroll, C., Hand, K., Boyle, N. & O'Sullivan, K. (2022). Including digital connection in the united nations sustainable development goals: a systems thinking approach for achieving the SDGs. *Sustainability*, 14(1883), pp. 1-13.
- Consolandi, C., Phadke, H., Hawley, J. P. & Eccles, R. G. (2020). Material ESG outcomes and SDG externalities: Evaluating the health care Sector's contribution to the SDGs. *Organization & Environment*, 33(4), pp. 511–533.
- Davies, I. E. E, Nwankwo, C. O., Olofinnade, O. M. & Michaels, T. A. (2019). Insight review on impact of infrastructural development in driving the SDGs in developing nations: a case study of Nigeria, IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, Volume 640, 1st International Conference on Sustainable Infrastructural Development, 24–28 June 2019, Covenant University, Canaan Land, Ota, Nigeria.
- Elalfy, A., Weber, O. & Geobey, S. (2021). The Sustainable Development Goals (SDGs): a rising tide lifts all boats? Global reporting implications in a post SDGs World, *Journal of Applied Accounting Research*, 22 (3), pp. 557-575.

Ericsson Report, (2019). Technology for Good Impact Report at AfricaCom. <https://www.ericsson.com/en/press-releases/5/2019/ericsson-report-technology-can-impact-all-17-sustainable-development-goals-of-the-united-nations> (Erişim tarihi:17.01.2023)

FG-AI4EE D.WG2-04, (2022). Effective use cases on employing artificial intelligence for achieving sustainable development goals and their applications in smart sustainable cities. ITUPublications, https://www.itu.int/dms_pub/itu-t/opb/fg/T-FG-AI4EE-2022-D.WG2.04-PDF-E.pdf (Erişim tarihi:09.02.2024)

GSMA, (2022), 2022 Mobile Industry Impact Report: Sustainable Development Goals.

GSMA, (2022), 2023 Mobile Industry Impact Report: Sustainable Development Goals.

IFRS Foundation, (2024). <https://www.ifrs.org/groups/international-sustainability-standards-board/> (Erişim Tarihi: 19.09.2024)

IFRS Foundation CDSB, (2024). <https://www.ifrs.org/sustainability/climate-disclosure-standards-board/> (Erişim tarihi:19.09.2024)

IIRC- International Integrated Reporting Council (2015), Materiality in IR: Guidance for the Preparation of Integrated Reports.

Isa, M. N. & Adeniji, O. S. (2015). Telecommunication infrastructure and economic growth in Nigeria: New evidence from ARDL bound testing approach to cointegration, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(24), pp. 151-163.

Islam, M. A. & Deegan, C. (2007). Motivations for an organisation within a developing country to report social responsibility information evidence from Bangladesh, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(6), 2008, pp. 850-874.

ITU- International Telecommunication Union (2017). ICT for energy telecommunications and energy working for sustainable development. ITU Publications.

ITU-T Recommendation, (2022). Guidelines for connecting cities and communities with the sustainable development goals. ITUPublications. <https://handle.itu.int/11.1002/1000/15230> (Erişim tarihi:08.02.2024)

KGK,(2023).

https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Surdurulebilirlik/Duyuru/Turkiye_Surdurulebilirlik_Raporlama_Standartlari_ve_TSRSlerin_Uygulama_Kapsami_Resmi_Gazetede_Yayimlanmistir.pdf (Erişim Tarihi: 19.09.2024)

Khaled, R., Ali, H., & Mohamed, E.K.A. (2021). The sustainable development goals and corporate sustainability performance: Mapping, extent and determinants, *Journal of Cleaner Production* 311, pp. 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.127599>.

King, M. (2016). What is Integrated Reporting? *Integrated Reporting Turkey*. <http://www.entegreraporlamatr.org/tr/entegre-raporlama/entegre-raporlama-nedir.aspx> (Erişim tarihi:17.03.2023)

Matalqah, M.M. & Warad, T. M. (2017). The impact of telecom infrastructure on the economic growth: The case of oil-producing and non-oil producing Arab Countries, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), pp. 423-428.

Mckinsey Global Institute Report, (2018). Smart cities: digital solutions for a more livable future. McKinsey & Company.

Morros, J. (2016). The integrated reporting: a presentation of the current state of art and aspects of integrated reporting that need further development, *Intangible Capital*, 12(1), pp. 336-356.

Ojutkangas, K., Rossi, E., Aalto, S. & Matinmikko-Blue, M. (2020). Linking mobile communications with the United Nations Sustainable Development Goals: Mapping process, ITS Online Event, 14-17 June 2020, International Telecommunications Society (ITS), Calgary.

Olalekan, D. O. (2013). The effect of investment in telecommunication on economic growth: evidence from Nigeria, *International Journal of Advancements in Research & Technology*, 2(1), pp. 1-23.

Oyeniran, W. I. & Alliyu, S. O. (2016). Information and telecommunication infrastructure and economic growth: an experience from Nigeria, *Serbian Journal of Management*, 11(2), pp. 275 – 289.

Phadke, H. & DeMates, L. (2017). Investing with the sustainable development goals. How to apply the SASB framework on insight 360 to track company progress on SDGs. Retrieved from <https://www.truvaluelabs.com/downloads/download-investing-with-the-sustainable--development-goals>

Pwc, (2020). SDG Reporting Challenge 2018 - Creating a strategy for a better world, PWC, London.

Sardianou, E., Staupoulou, A., Evangelinos, K. & Nikolaou, I. (2021). A materiality analysis framework to assess sustainable development goals of banking sector through sustainability reports. *Sustainable Production and Consumption*, 27, pp. 1775–1793.

SASB, Industry, (2022). <https://sasb.org/find-your-industry/> (Erişim tarihi:28.08.2022)

SASB, Industry-List, (2018). <https://sasb.org/wp-content/uploads/2018/11/SICS-Industry-List.pdf> (Erişim tarihi:28.08.2022)

SASB Standartlar, (2022). <https://sasb.org/standards/download/> (Erişim tarihi:28.08.2022)

SDG- F Private Sector, (2014). <https://www.sdgfund.org/sdg-fund-private-sector-advisory-group> (Erişim tarihi:16.06.2022)

SDGFund, (2014). <https://jointsdgfund.org/> (Erişim tarihi:16.06.2022)

Sethi, P.S., Martell, T.F. & Demir, M. (2017). An evaluation of the quality of corporate social responsibility reports by some of the world's largest financial institutions. *J Bus Ethics*, 140, pp. 787–805.

Shih, A. (2011). The contribution of mobile telecommunication technology to sustainable development in selected countries in Africa. Master of Science in Technology and Policy at the Massachusetts Institute of Technology.

Siew, R.Y.J. (2015). A review of corporate sustainability reporting tools (SRTs). *Journal of Environmental Management*, 164, pp. 180-195.

Sumaria, R. (2021). The U.N. Sustainable development goals rely on telecoms more than we think. Weaver Labs Labs. <https://medium.com/weaver-labs/the-u-n-sustainable-development-goals-rely-on-telecoms-more-than-we-think-c5eb235c8e38> (Erişim tarihi:08.01.2023)

Şenyel Kürkçüoğlu, M. A. (2021). Infrastructure systems in sustainability and regional development. Resilience Journal, 5(2), pp. 309-325. ISSN: 2602-4667.

Tataru, I. M., Fleaca, E. & Fleaca, B. (2019). Insights on non-financial reporting analysis in the telecommunications industry, Proceedings of the 13th International Management Conference "Management Strategies for High Performance" 31st October – 1st November, 2019, Bucharest, Romania.

UNDP, (2022). What are the sustainable development goals?, <https://www.undp.org/sustainable-development-goals?gclid=CjwKCAjw38SoBhB6EiwA8EQVLInj0ct9wBAL2t4gFN5yUqp3vWwux6n5UdE-IPZuXO4zkm12F8BoCAGMQAvD BwE> (Erişim tarihi:16.06.2022)

Usman, M. D. & Mazadu, U. S. (2021). Telecommunication infrastructure investment and economic growth nexus: Evidence from Nigeria, Lapai Journal of Economics, 5(2), pp. 11-23.

U4SSC, (2023). Reference framework for integrated management of an SSC: A U4SSC deliverable on City Platforms. ISBN: 978-92-61-37811-0

Vargas, A. L., Fuentes, M. & Vivar, M. (2020). Challenges and opportunities of the IoT for global development to achieve the United Nations SDGs. IEEE Access, 8, pp. 37202 – 37213.

Wickramasinghe, S.K.C.R. & ABD Razak, K. (2023). The impact of the telecommunication industry as a moderator on poverty alleviation and educational programmes to achieve sustainable development goals in developing countries. Journal of Informatics and Web Engineering, 2(1), pp. 25-37.

Wickramasinghe, S.K.C.R., Mansori, S., Yazdani, K. & ABD Razak, K. (2024). The multinational telecommunication companies as a moderator to achieve sustainable development considering standard of living and digital education in Sri Lanka. International Journal of Innovative Science and Research Technology, 9(5), pp. 2592-2602.

Arşiv Belgelerine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Depremler

Murat Polat¹

Öz

Depremler jeolojik olaylardır. Depremler şiddetlerine göre insanların yaşamlarını olumsuz etkilemiştir. Osmanlı Devleti zamanında birçok deprem meydana gelmiştir. Osmanlı halkı, meydana gelen bazı depremleri küçük kıyamet şeklinde adlandırmıştır. Bu çalışmanın amacı; Osmanlı döneminde meydana gelen depremlerin yeryüzüne etkisini, depremlerle birlikte yalan ve asılsız haberlerin yayılmasını, depremleri kendisi için fırsata çevirmeye çalışan bazı kişileri, devletin deprem afeti karşısındaki refleksini, halka karşı tutumunu, halkın deprem karşısındaki psikolojik ve sosyolojik davranış biçimlerini, devletin vatandaşlarına yardımını, halkın birbirleriyle olan yardım ve dayanışmasını arşiv belgelerini kullanarak ortaya koymaktır. Depremle birlikte tahrip olan sanatsal ve tarihî değeri yüksek olan yapıların onarımına devletin yaklaşımı, depremde meydana gelen can ve mal kayıplarının tespitinde devletin izlediği yol arşiv vesikaları ışığında incelenecektir. Depremlerde zarar gören camilerin genellikle cami vakıflarıyla onarılmıştır. Depremden dolayı kamusal alan olan kaleler zarar gördüğünde resmî görevlilerin dışında halk da kale onarımına yardım etmiştir. Çalışmada XVI-XVII. Yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nde İstanbul, İzmir, Edirne, Rodos, İnebahtı, Malatya, Amasya, Erzincan, Filibe, Bozcaada, Koritos, Şam, Van, Teke Sancağı'nda yaşanmış depremler incelenmiştir. Depremde tahrip olan ya da yıkılan kiliselerin onarımına ve depremde zarar gören gayrimüslim halkın zor durumuna karşı devletin tutumu arşiv belgeleriyle sunulacaktır. Osmanlı coğrafyasında yıkıcı bir deprem olduğunda devlet halktan aldığı vergileri ertelediği ya da almadığı belgelerle ortaya konulmuştur. Araştırmada; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde bulunan arşiv vesikaları kullanılmıştır. Bugüne kadar Osmanlı toplumunda yaşanan depremlerle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Osmanlı toplumunda yaşanan depremler, bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir müstakil çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayla birlikte Osmanlı Devleti'nde yaşanmış olan depremler dört ana başlık altında işlenerek bütüncül bir tablonun ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Tarihte Depremler, Osmanlı Devleti'nde Deprem, Deprem travması, Depremlerin sosyal hayata etkisi, Afet, Osmanlı Devleti'nde yaşanan depremler

Polat, Murat (2024). Arşiv Belgelerine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Depremler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1658-1673.

<https://doi.org/itobiad.1440819>

Geliş Tarihi	21.02.2024
Kabul Tarihi	25.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye, osmaniyeimuratspolat@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8089-5876

2024, 13 (3), 1658-1673 | Research Article

Earthquakes in the Ottoman Empire in the 17th-18th Centuries According to Archive Documents

Murat Polat¹

Abstract

Earthquakes are geological events that have negatively impacted human lives depending on their magnitude. Numerous earthquakes occurred during the Ottoman Empire, with some being referred to by the Ottoman people as "small apocalypses." This study aims to explore the impact of earthquakes during the Ottoman period on the earth's surface, the spread of false and misleading information during such events, individuals who sought to exploit these disasters for personal gain, the state's response to earthquake disasters, and its attitude towards the affected populace. Additionally, the psychological and sociological behaviors of the people in response to earthquakes, the state's assistance to its citizens, and the mutual aid and solidarity among the public are examined using archival documents. The study also investigates the state's approach to repairing artistic and historically significant structures damaged by earthquakes, and the methods employed by the state to assess the loss of life and property caused by these disasters, as evidenced by archival records. Mosques damaged during earthquakes were typically repaired using mosque foundations, and when public structures such as fortresses were harmed, civilians, alongside official personnel, contributed to their restoration. This study specifically examines earthquakes that occurred in the 16th and 17th centuries in the Ottoman Empire, focusing on regions such as Istanbul, Izmir, Edirne, Rhodes, Inebahti, Malatya, Amasya, Erzincan, Plovdiv, Bozcaada, Koritos, Damascus, Van, and the Teke Sanjak. The state's attitude towards the repair of churches damaged by earthquakes and the plight of the non-Muslim population affected by these disasters will also be presented through archival documents. It is demonstrated through records that in the event of a devastating earthquake, the state either postponed or waived taxes collected from the public. The research utilizes archival documents from the Presidency of the Republic of Turkey, Directorate of State Archives, Department of Ottoman Archives. Although numerous studies have been conducted on earthquakes in Ottoman society, no comprehensive study has yet been carried out that approaches these events holistically. This study seeks to present a comprehensive overview of the earthquakes that occurred in the Ottoman Empire by addressing them under four main categories.

Keywords: Earthquake, Earthquakes in History, Earthquake in the Ottoman Empire, The impact of earthquakes on social life, Disaster, Earthquakes experienced in the Ottoman Empire.

Polat, Murat (2024). Earthquakes in the Ottoman Empire in the 17th-18th Centuries According to Archive Documents, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1658-1673.
<https://doi.org/itobiad.1440819>

Date of Submission	21.02.2024
Date of Acceptance	25.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assistant Professor, Kahramanmaraş İstiklal University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Kahramanmaraş, Türkiye, osmaniyelimuratpolat@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8089-5876

Giriş

Doğal afet insanların yaşadığı yerde gerçekleşen, oluşması önlenemeyen, oluştuğunda durdurulamayan, sosyal hayatı normal akışından çıkartarak çok sayıda can ve mal kaybına sebep olan olayların adıdır (Aslaner ve Çolak, 2023, s.333). Deprem, faylar, volkanik patlamalar ve büyük boyutlu çöküntülerin oluşmasıyla ortaya çıkar (Görür, 2020, s.15). Depremde insanların hareket tarzları ve davranışları değişebilmektedir. Deprem olduktan sonra insanların hareket tarzlarının değişmesinde depremin ne kadar etkisi olduğunu anlamak elbette kolay bir durum değildir. Hele hele resmi tarih vesikalarında deprem sonrası insanların hareket tarzlarını tespit edebilmek hiç kolay bir iş değildir. Bir doğa olayı olarak deprem; insanları korku ve dehşete düşüren olaylar arasındadır. Depremin şiddeti, yapmış olduğu tahribat insanlarda ve toplumlarda korkuyu arttırabilmektedir. Altı yüzyılı aşkın bir süre hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti çeşitli zamanlarda depremlerle karşılaşmıştır. Yedi adadan biri (cezire-i seb'a) olan Ayamavra Adası'nda meydana gelen depremde ada tamamen suya batmıştır. İnsanı hayret, korku ve dehşete düşüren bu olay karşısında Sultan II. Mahmut şaşkınlığını gizleyemeyerek "Subhanallah bu da; bir nev'-i diğér. Hak Teâlâ devlet-i aliyyemizi âfât-ı semâviye ve arzıyeden masûn ve mahfuz eyleye âmin." (BOA. HAT. 892.39373) demekten kendisini alamamıştır. Bu çalışmada XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin İstanbul, İzmir, Edirne, Rodos, İnebahtı, Malatya, Amasya, Erzincan, Filibe, Bozcaada, Koritos, Şam, Van, Teke Sancağı'nda meydana gelen depremler incelenerek devletin ve Osmanlı halkının depreme nasıl bir refleks gösterdiği ortaya konularak literatüre katkı sağlanacaktır.

Osmanlı Devleti'nin birçok sancağında meydana gelen depremlerde tahrip olan kamusal alanlar ve stratejik yerlerin tamiri devlet tarafından önemli görülmüştür. Depremden kaleler (BOA. A. DVNS. MHM. d. 78.708.), camiler (BOA. TS. MS. e. 670.37), hanlar, ambarlar (BOA. TS. MS. e. 670.31; BOZ. AE. SSLM. III. 202. 12076.), hükümet konakları (BOA. ŞD. 1380.12; BOA. ŞD. 1645.22) öncelikli olarak tamir ettirilen yerler arasındaydı. Deprem sonrasında Osmanlı hükümet akli ve Osmanlı halkının depreme yaklaşımı birbirinden farklı farklıdır. Devlet, depremi farklı açılardan değerlendirerek depreme yaklaşımını güvenlik, Osmanlı halkı ve kültürel mirası korumak çerçevesinde değerlendirmiştir. Osmanlı halkı depreme öncelikle canını kurtarmak sonrasında malını kurtarmak şeklinde tepki vermiştir. Osmanlı halkının deprem anında ve hemen sonrasındaki vermiş olduğu refleks büyük korku, atak, kaygı şeklinde olmuştur. Osmanlı halkı, depremde kamusal alanda kendisine ihtiyaç duyulmuşsa ve deprem nedeniyle arama, kurtarma ve tamir etme işlerinde çalışması gerekiyorsa bu konuda inisiyatif de almıştır. Ancak depremlere verilen tepkiler zamana, depreme ve şartlara göre değişiklik göstermiştir.

Bu çalışmaya başlamadan önce Osmanlı Devleti'nde İstanbul, İzmir, Edirne, Rodos, İnebahtı, Malatya, Amasya, Erzincan, Filibe, Bozcaada, Koritos, Şam, Van, Teke Sancağı'nda yaşanmış depremlerle ilgili arşiv belgeleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan depremlerle ilgili yapılan çalışmalarda halkı ilgilendiren konularda bütüncül bir yaklaşım sergilenmediği görülerek Osmanlı Devleti döneminde yaşanan depremler halk ve devlet açısından incelenmiştir. Yaşanan depremlerde kötü niyetli kişilerin depremi suiistimal etmeleri ve asılsız yalan haberleri nasıl yaydıkları konusu da çalışmamızın sınırları içerine dâhil edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi envanterinde bulunan depremlerle ilgili XVII-XVIII.

yüzyıla ait belgeler taranarak transkripti yapılmış ve çalışmada bu belgelerden yararlanılmıştır.

Deprem doğal afetler arasında insanı en çok etkileyen, insan ve toplum ve kent hafızasında kalıcı izler bırakan bir olgudur (Lemi, 2012, s.2). Türkiye Alp Himalaya deprem kuşağında (Ekici, 2023, s.11), aktif faylarla dolu (Görür, 2020, s.14) bir konumda olması nedeniyle depremlerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Hitit İmparatorluğu'nun birçok şehrindeki yıkım, savaşlar nedeniyle değil, depremler nedeniyle meydana gelmiştir (Dreves, 2014, s.36, 37). Tarihsel kayıtlar Anadolu'da birçok yıkıcı depremin olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti de konuşlandığı yer itibarıyla depremlere maruz kalmıştır. Yaşanılan depremlerin devleti ilgilendiren yönleri olduğu gibi kişileri ve toplumu da ilgilendiren yönleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada Yazma Eserler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'nden temin edilen Ahmet bin Recep Elkostantini'nin *Risale-i Zelzele*, M. Aslener ve F. Çolak'ın "Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Yaşanan 6 Büyüklüğü ve Üzeri Depremler", R. Dreves'in *Tunç Çağı'nın Sonu Askerî Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş*, N. Görür *Türkiye'de Deprem Az Gittik Uz Gittik*, Lemi Akın "İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risale-i Zelzele", S. Tansel *Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı*, H. Yekbaş'ın *Malatyalı Necati Divanı*'ndan yararlanılmıştır. Ayrıca birinci el orijinal kaynak olarak yukarıda da zikredildiği gibi Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı envanterinde bulunan arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Arşiv Belgelerine Göre XVII-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Depremler konulu çalışmanın birinci bölümünde; tahrip olan yerlere devlet desteği, ikinci bölümde depremde devletin varlığını hissettirmesi, üçüncü bölümde depremi suiistimal edenler incelenecektir.

1. Tahrip Olan Yerlere Devlet Desteği

Deprem meydana geldiğinde Osmanlı halkı depremin şokunu atlattıktan sonra depremin tahrip etmiş olduğu kamusal alanların tamirine yardım etmek için gayret göstermiştir. İnebahtı ve çevresinde bir deprem olmuştu. 2 Şubat 1745 tarihli belgeye göre İnebahtı Kalesi'nin tamir edilmesi gerekiyordu. Kale tamirini kalede görevli askerî sınıf ve İnebahtı halkı üstlenmişti. Kalenin tamiri için gerekli ödenek hükümet merkezinden talep edilmiştir (BOA. HAT. 1448.14). Görüldüğü gibi depremden zarar gören yerler arasında kale olması durumunda halk ve kale içerisindekilere bu kalenin tamirini üstlenmekten kaçınılıyordu.

Depremde zarar gören camiler genellikle bu camilerin vakıf yöneticileri tarafından onarılıyordu. Bu durum deprem sonrası vakıfların bir sivil toplum kuruluşu olarak vatandaşlar eliyle depremin yıkıcı sonucunu ortadan kaldırma ya da azaltma çalışmalarını göstermesi açısından önemlidir. 1779 tarihinde Malatya'da meydana gelen depremde Darussaade Ağası İsmail'in yaptırmış olduğu cami yıkılmıştı. Bu cami vakfın mütevellisi ve Darussaade Ağası İsmail'in amcaoğlu Es-Seyyit El-Hac Abdulkaki tarafından yeniden yaptırılmıştır (BOA. TS. MS. e. 1132. 16). 23 Mayıs 1766 tarihinde İstanbul'da meydana gelen depremde Küçük Ayasofya Camisi'nin büyük kubbesi birkaç yerden yarılmış, camiye ait tekkenin odası harap olmuştu. Caminin tamir edilmesi için gereken para vakıfta olmadığından evkaf hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştı (BOA. TS. MA. e. 567. 97). 1774 tarihli bir belgede İstanbul'da bir depremin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu depremde At Meydanı'nda bulunan Firuz Ağa Mescidi'nin

zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Firuz Ağa Mescidi'nin mütevellisi bulunan Hafız Mehmet, depremde caminin tahrip olan yerlerini ve bu yerlere ne kadar ücret gideceğini ayrıntısıyla hesaplayarak raporlamıştır (BOA. TS. MA. e. 857. 72).

Deprem olduktan sonra devlet hasar tespiti yaparak mal ve can kaybını kayıt altına alıyordu. Koritos - Yunanca Korinthos Mora'da Rumeli eyaletine sonraları Kaptanpaşa eyaletinde bulunan kaza/naahiye (Sezen, 2017, s.480) ve varoşlarında 13 Şubat 1744 tarihli belgeye göre; şiddetli bir deprem olmuştur. Bu depremde Koritos halkının hane ve damları yıkılmış, birçok insan depremde hayatını kaybetmiştir. Deprem olduktan sonra devlet hasar tespiti yaparak mal ve can kaybını kayıt altına alınmıştır. Burada meydana gelen depremde birçok cami, hane yıkılmıştır. Bu depremde çeşitli köylerde toplam 682 dam ve kule yıkılmış ve kadı tarafından yıkılan, çatlayan ahır, samanlık, ev, cami ve kiliselerin hasarları yıkılmış yarı yıkılmış bir taraftan yıkılmış ya da çatlamış şekliyle rapor haline getirilmiştir. Bu durumda meydana gelen depremin şiddetinin fazla olduğu söylenebilir. Kadı tarafından binaların durumu tespit edilmesine rağmen vefat edenlerin durumlarını gösterir bir bulguya ayrıntılı olarak rastlanmamıştır. Bu kadar yıkıntıya göre söz konusu raporda bir kişinin vefat ettiği raporda belirtilmiştir.³ Koritos'ta yaşanan depremde tahrip olan cami; kilise, ev samanlık gibi yapılardaki hasarlar detaylı bir şekilde belirtilmemiş yıkıldı, yarım yıkıldı ya da çatladı şeklinde ifade edilmiştir. Edirne'de meydana gelen depremde tahrip olan Halil Paşa Han'ın odaları, bu odaların hangi tarafında tahribat olduğu tüm detaylarıyla hatta uzunluklarıyla rapor edilmiştir (BOA. TS. MA. d. 7641).

2. Depremde Devletin Varlığını Hissettirmesi

Deprem olduğunda şiddetine de bağlı olarak can ve mal kaybı, olası bir durumdur. XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Amasya'da büyük bir deprem olmuş ve bu deprem "zelzele-i kebir" şeklinde nitelendirilmiştir. Bu depremde bazı yerler zarar görmüştür.

Amasya'daki büyük depremde Sultan II. Beyazıt'ın bina ettirdiği Cami-i Kebir ve imarethanelerinin bazı yerleri hasar almıştır. Sultan IV. Mehmet, depremde zarar gören Sultan II. Bayezid'in bina ettirdiği cami ve imarethanenin tamir masraflarının yine Sultan II. Bayezid'in kurmuş olduğu vakıf gelirlerine iki yıl dokunulmayarak bu vakfın gelirlerinden karşılanmasını istemiştir. Ancak depremin neden olduğu cami ve imarethane tahribatı fazla olunca Sultan II. Bayezid Han'ın kurmuş olduğu vakfının iki yıllık geliri cami ve imaret tamirine yetmeyince aynı vakfın gelirinin iki yılının daha depremin tahrip ettiği cami ve imaretin tamir masraflarına harcanması Sultan IV. Mehmet tarafından kararlaştırılmıştır. Depremde zarar gören yerlerin tamiri için Sultan II. Bayezid Han'ın kurduğu vakfın dört yıllık geliri olan 80 keseye yakın akçe bu cami ve imaretin tamiri için ayrılmıştı (BOA. TS. MA. e. 781.32).

Depremin yaptığı tahribat halkın mal varlığını kaybetmesine ve bu durum da ekonomik durgunluğa yol açıyordu. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşanan depremler, deprem afetine uğrayanların mali durumunu bozduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin deprem olan birçok bölgesinde, devlet depremedelerin vergilerini ya hafifletmiş ya da vergi tahsilini ertelemiştir. Bozcaada'da meydana gelen bir deprem sonucu adanın ahalisi vergilerini ödemekte zorlanmış ve depremede ada ahalisini borçlarının ertelenmesi istenmiştir (BOA. A. MKT. UM. 375. 40). 21 Ağustos 1750

³ Deprem sonrası yapılan hasar tespiti için bkz. Ekler Tablo 1.

tarihinde Ramazan ayında Filibe’de yaşanan deprem halkı perişan etmiştir. Depremde cizyelerini ödemekte zorlanacaklarını ifade eden Filibe halkı kadıdan cizyelerinde indirimde gidilmesi talebinde bulunmuş ve bu talep hükümet merkezince uygun bulunmuştur. Filibelilerin ödemesi gereken miktarı devlet başka cizye kalemlerine yüklenmesi şartıyla kabul etmiştir (BOA. AE. SMHD. I.254. 20730). Osmanlı devleti, depremden mağdur olan halkın cizye bedellerinde bir miktar indirimde giderek ya da vergiden muaf tutarak depremde zarar gören halkın rahatlamasını sağlamıştır.

Meydana gelen depremlerde zarar gören yapıların onarımında halk da çalışmıştır. 1609 yılında meydana gelen bir depremde Rodos Kalesi tahrip olmuştu. Osmanlı Devleti depremden harap olan bu kalenin tamir işlerinde depremden zarar görmeyen Rodos Adası ahalisinin imece yöntemiyle üçer gün çalıştırılmasına karar vermiştir (BOA. A.DVNSMHM. d. 78. 698). Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti yetkilileri Rodos’ta olan depremde depremedelerden depremde zarar görenleri çalıştırmayı uygun bulmamıştır. Ancak depremde hiç zarar görmeyen ada sakinlerinin çalıştırılması yolunu tercih etmiştir.

Deprem hadisesi olağanın dışında bir hadise olduğundan vuku bulduğunda devlet o yörenin zenginlerinden depreme özgü vergi talep edebilmiştir. İzmir’de Kasım 1688 tarihinde zelzele-i azim adı verilen büyük bir deprem olmuştu. Bu depremde İzmir’e yakın Seyrek Bolu Kalesi tamamıyla yıkılmıştı. Bu kalenin tamir ettirilmesi devlet yetkililerince önemli görülüyordu. Kalenin tamir edilebilmesi için Seferihisar kazası zenginlerini üç bin kuruş vermesi için İzmir kadısına emr-i şerif gönderilmiş fakat bu emre Seferihisar kazasından Hüseyin, Veli, Kapran isimli sipahiler karşı çıkmışlar hatta kale tamiri için başkalarından toplanan paranın toplanmasına engel olmuşlardır. Hükümet merkezinden İzmir kadısına gönderilen hükümlerle depremde zarar gören Seyrek Bolu Kalesi’nin tamiri için para toplanması işine karşı çıkanların engellenmesi istenmiştir (BOA. A. DVNS. MHM. d. 98. 40).

Osmanlı Devleti’nde meydana gelen depremlerden sonra genellikle inşaat ustaları, marangoz gibi zanaatkâr ve işçilere ihtiyaç duyulmuştur (BOA. C. DH. 326.16257; BOA. TS. MA. d. 10029). Depremde zarar gören yerler sanatlı ve tarihi öneme sahip binalar olması durumunda bu binaların tamiri işi bilen, sanatında mahir kişiler tarafından yapılıyordu. Şam’da meydana gelen depremde tahrip olan Şam Kalesi ve Emeviye Camisi için bir bina emini atanmıştır. 13 Ocak 1770 tarihli belgeye göre Şam Kalesi ve Emevi Camisi’ni tamir ettirmek üzere atanan bina emini bu yapıların tamirinin rastgele inşaat ustalarınca onarılması yolunun yanlış olduğu düşünmüş olmalı ki Halep, Antakya, Sayda ve Humus’tan sanatlarını güzel icra eden amele ve ustalarla bu yapıların tamir ettirilmesini uygun bulmuştur (BOA. SMST. III. 131. 10196).

3. Depremi Suistimal Edenler

Osmanlı Devleti’nde çeşitli zaman dilimlerinde meydana gelen depremlerde devlet ve halkın depremin yıkıcı etkilerini azaltmak için çalışmışlardır. Ancak bazı zamanlarda depremi suiistimal eden kişiler ve topluluklar olmuştur.

Deprem olduktan sonra kötü niyetli insanların yağmaladıkları, çaldıkları yerlerin başında dükkân, mağaza gibi yerler gelir. Van’da 1646 tarihinde meydana gelen depremde Sinaniye Camisi yıkılmıştı. Bu caminin dükkân ve arazilerine depremi fırsat bilen mütegalibeler el koymuştur. Depremi fırsat bilerek vakıf malını yağmalayanların yağmaları hükümet merkezinden yazılan bir hükümlerle engellenmeye çalışılmıştır (BOA.

A. DVNSMHM. d. 91. 291). Deprem, fırsatçıların ortaya çıkmasına sebebiyet veren bir olgudur. Böyle günler ve durumlarda toplum önemli sınavlardan geçer. Ancak genelde fırsatçılar, insanların çaresizliklerinden bugünlerde yararlanarak toplumun etik değerlerinden haberdar olmadıklarını göstermiş oluyorlar.

Teke sancağı ve Finike kazasında bir deprem olmuştur. Bu deprem, 10 Ocak 1743 tarihinde belgeye göre salı gecesi saat sekiz civarında vukua gelmiştir (BOA. AE. SMHD. I. 76. 5006. 1). Teke'de yaşayan halk, bu depremde depremin yıkıcı ve çaresizliğe düşürücü etkileriyle mücadele etmeye çalışıyordu. Teke ve Finike deniz kenarında şehirler olması nedeniyle deprem meydana geldiği zamanda halk, bir yandan da düşman korsanlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Halk, perişan bir duruma düşmüştür. Teke sancağına bağlı Finike kazasında Yılan Başlığa bağlı Berkos Kalesi deprem nedeniyle harap olmuştu (BOA. AE. SMHD. I. 76. 5006. 1). Oysa yaz mevsiminde bu kaleler *memerr-i korsandır* (BOA. AE. SMHD. I. 76. 5006. 7). Kale civarında korsan dolaştığı için buraların tamir edilmesi önemli bir iş olarak görülmüştür (BOA. AE. SMHD. I. 76. 5006. 1). Görüldüğü gibi korsanlar, bir deprem yaşamış ve halkı perişan olmuş ve zor duruma düşmüş Finike halkının çaresizliğine bile bakmayarak saldırmaktan kaçınmamışlardır.

Bir devlette deprem gibi doğal afet yaşandığında genellikle kurtarma, yardımlaşma üst düzeye çıkar. Deprem yardımlaşma ve dayanışmanın artmasına vesile olduğu gibi kötü niyetli insanların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. 19 Temmuz 1784 tarihinde Erzincan'da deprem olmuştur. Eski Erzurum valisi Vezir Süleyman Paşa bu depreme Erzincan'da iken hayatını kaybetmiştir. Deprem sonrası asayiş ve emniyetin zayıflamasını fırsat bilen Erzincan ahalisi ve Erzincan köylüleri, Vezir Süleyman Paşa'nın emval ve eşyasını yağmalamışlardır. Vezir Süleyman Paşa'nın depremden dolayı vefat ettiği öğrenildiğinde yağmadan geriye kalan malların kaydı tutularak bu mallar İstanbul'a gönderilmiştir (BOA. D. BŞM. MHF. d. 12900).

Sonuç

16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde yaşanan depremler hem devletin hem de toplumun tepkilerini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu dönemde meydana gelen depremler, Osmanlı coğrafyasının jeolojik olarak aktif bir bölgede yer almasının kaçınılmaz bir sonucudur. Depremler, sadece fiziki yıkıma yol açmamış, aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal ve psikolojik yapısını da derinden etkilemiştir.

Osmanlı Devleti, depremlere karşı aldığı önlemlerle, yönetimin kriz anlarındaki reflekslerini ve topluma karşı olan sorumluluğunu açıkça ortaya koymuştur. Devletin, halktan topladığı vergileri ertelemesi veya almaması gibi uygulamalar, devlet-halk ilişkisinin kriz dönemlerindeki dinamiklerini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin deprem sonrası halka yönelik uygulamaları, sosyal dayanışmayı teşvik edici nitelikte olmuş ve toplumun kendini yeniden inşa etme sürecinde önemli rol oynamıştır.

Halkın depremlere karşı geliştirdiği tepkiler ise büyük ölçüde hayatta kalma içgüdüleri ve sosyal dayanışma çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı toplumu, depremler sonrasında hem bireysel hem de toplumsal düzeyde hızlı bir toparlanma süreci yaşamış, özellikle dini yapılar ve kamusal alanların onarımında aktif rol almıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunun kriz anlarındaki dayanıklılığını ve toplumsal dayanışmanın gücünü göstermektedir.

Sonuç olarak, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde yaşanan depremler, sadece bir doğal afet olmanın ötesine geçmiş, toplumsal hafızada derin izler bırakmış ve devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin depremlere karşı geliştirdiği politikalar ve halkın bu politikalara tepkisi, günümüzde de kriz yönetimi ve toplumsal dayanışma konularında önemli dersler sunmaktadır. Bu bulgular, Osmanlı Devleti'nin kriz anlarındaki yönetim stratejileri ve toplumsal dinamikleri anlamak açısından kıymetli bir kaynak teşkil etmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Tek yazarlı

Kaynakça | References

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Sultan Selim III (SSLM. III). 202.12076.

Ali Emirî Sultan Mahmud I. (AE. SMHD. I) 254. 20730; 76.5006.1; 76.5006.7.

Ali Emirî Sultan Mustafa III (AE. SMST. III.) 131. 10196.

Cevdet Dâhiliye (C.DH) 326. 16257.

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d). 78.698; 78.708; 91.291; 98.40; 98.67.

Hatt-ı Hümayun (HAT). 1448.14; 892. 39373.

Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet (A. MKT. UM). 375.40.

Şura-yı devlet (ŞD). 1380.12; 2887.68; 1645.22.

Topkapı Sarayı Müzesi defteri (TS. MA. d). 10029, 7641.

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TS. MA. e). 567. 97; 670. 37; 670. 31; 781.32, 857. 72; 1132. 16.

Muhallefat Halifesi Defterleri (D. BŞM. MHF. d.) 12900.

Ahmet bin Recep El-Kostantini. (1139). *Risale-i Zelzele* (42 Kon 4172) [Yazma Eser]. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi.

Aslaner, M., ve Çolak, F. (2023). Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir'de Yaşanan 6 Büyüklüğü ve Üzeri Depremler. *Türk Deprem Araştırma Derneği*, 2(5), 331-351.

Bayram. (2008). *Amasya'ya Vali Osmanlı'ya Padişah Bir Şair Adli Sultan II. Bayezîd Hân-ı Velî*. Amasya Valiliği.

Drevs, R. (2014). *Tunç Çağının Sonu Askerî Değişim ve Antik Akdeniz'de Çöküş* (T. Ersoy ve G. Ergin, Çev.). Türkiye İş Bankası.

Ekici, Ö. K. (2023). Yüzyılın En Yıkıcı Karasal "İkili" Depremleri... 6 Şubat 2023 Depremleri. *Bilim ve Teknik*, 56(664), 6-13.

Görür, N. (2020). *Türkiye'de Deprem Az Gittik Uz Gittik..* (1. bs). Doğan Kitap.

Guirguis, M. (2008). *An Armenian Artist in Ottoman Egypt Yuhanna al-Armani and His Coptic Icons*. The American University in Cairo Press.

Kenanoğlu, M. (2017). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* (4. bs). Klasik.

Lemi. (2012). İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-i Zelzele. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 44(44), 1-81.

Özkaynar, G. K. (2023). Afet Döneminde Yönetim Fonksiyonlarının Uygulanma Sürecine Yönelik Bir Araştırma: Kahramanmaraş Depremi Özelinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 2(5), 105-127.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları* (2. bs). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Tansel, S. (2023). *Sultan II. baze't'in Siyasî Hayatı* (2. bs). Türk Tarih Kurumu.

Yekbaş, H. (2016). *Malatyalı Necati Divanı*. Malatya Valiliği.

EKLER

Tablo 1

Rumeli'de Koritos Şehrinde Meydana Gelen Deprem ve Hasar Tespiti

Şehir ve Yıkılan Yer-Mal sahibi	Şehir ve Yıkılan Yer-Mal sahibi	Şehir ve Yıkılan Yer-Mal sahibi
Varoş-Çarşı Camisi minaresi	Varoş-Alay Bey Camisi'nin saçakları	Varış-Hasbo Bey Camisi'nin bir kısmı
Varoş-Boşnak zevcesi Hatice Hanım'ın evinin tamamı	Varış'da Abdi Beyin kulesinin bir kısmı tamamem yıkıldı bir kısmı yarıldı	Varoş-Çarıda 20 dükkan ve dam
Varoş- Diğer birçok yer yıkıldı	Varoş-Köyleri-Dimitraki'nin evi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Köse Banagor v. Nikola hanesi tamamen
Varoş-Köyleri- Köse Ayla hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Estemlu v. Kostendi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Ayla hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Banabot Kaçori hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Banapot Eftemi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Nikola Neroci hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Dimitraki v. Todoroki hanesi tamamen	Varoş-Köyleri- Kostandi v. Nikola hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Benabot v. Kıryazi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Tenaşi v. İşloki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Dimitri v. Dilmeşdişkenu	hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Nikola v. Niyaki'nin iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgi v. Kostendi iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Nikola v. Dimitraki iki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Panago v. Yorgo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Ergeri v. Kanilo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Banabot v. Joti hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Panalot hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yani v. Tenaşi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Apostoli iki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Tenaşi v. Kostandi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Nikola v. Todoroki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Dali v. Estozo hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-İspelotaki v. Benapot iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Rodi v. -Dali beş dam, ve kule, iki çift hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Minhali v. Estero hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yanaki v. Banalot hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Enkli v. Todoro hanesi tamamen yıkıldı	Nikola v. Kostandi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Yanaki v. Niko hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Yanaki v. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Meneloki v. Espelotaki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- banalot v. Nikola hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Nikola v. Esblotaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Estataki v. Polo hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Espelo v. Dosto dolu hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Benaki v. Tirono	Varoş-Köyleri- Nikolo v. Tirono hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Yanaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Papa Benelot v. hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Yanaki v. Yandazi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Derstando hanesi tamamen yıkıldı	Yanaki v. Kostandi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Yanaki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Estero v. Yanaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Benzero v. Şocari hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Dimitraki v. Andarya hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Nebatbo v. Andaryano iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Anastasi v. Dimitraki Beş hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Estero v. Yorgi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Papacur Standaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Benzero v. Korgeda hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Zafri v. İstiploti hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Teryande Felo İspelovi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- İstetaki v. Nepalot hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Dimitri v. Kostandi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yanaki v. Tenanom iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Kanlo v. Borgolo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Hristando v. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı

Varoş-Köyleri-Dimitraki v. Niko 1 dam tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Sohari v. İstetaki 2 hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Benzero v. Borgulo hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Aleksandri v. Toğri hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Dimitraki v. Ferestorlo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Estemo v. Estemat hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Nikolo v. Srotho hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Varoş-Köyleri-Yandezi v. Apostol hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Hayıt v. Nikolo hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yorgo v. Alari hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Palalogo v. Yanaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Polo v. Estemat hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Yorgaki v. Dero hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Erkeri v. Yanaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Andoroco v. Egri hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Eslo v. Estoro hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Nikolo v. Kamuşi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Metropolid rahibin üç hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Rayia v. Yani hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Papa Agos hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Papa Niyaki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Panalot v. Halya hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Panago v. Simo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Papa Mahoka iki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Todoraki v. Kiga hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Vasiliv. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Tenaşi v. Yani hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yani v. Erkili hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Petroca hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Yamandi v. Petroca hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Yani hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Benaki v. Egri hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Şerar Hari v. Kini hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Diyanamdi v. Panalot hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Espelo v. Paluharoni hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Andoni hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yanaho v. Kohari hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Niko v. Banalot iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Zafri v. Palahoroni hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Ergiri v. Darto hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Acı Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Değirmenci Dimitraki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Dimitri Pano hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- İstetaki v. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı	Nikolo v. Yamandi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Dimitraki v. Nikolo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Tenaşi v. Manoko hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- İspeloti v. Dimitraki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Nikolo v. Dimitraki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yanaki v. Aleksandri hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Felpaki v. Tenaşi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- İliya v. Tenaşi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- İspeloti v. Haristodolo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Nikolo v. Todoroki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Andarya v. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı	Manoli v. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Paparali hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri-Papa Benapoti hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Ağa v. Metro hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Benzor v. Yorgaki hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Esmati v. Bati hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Panabot v. Yandazi iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Tohari v. Kostandi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Nikolo v. Estamati hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Regaki yıkılmış	Varoş-Köyleri-Kostandi v. Palahoroni hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Todori v. Andoni hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Vasili hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri-Estamo v. Panalot hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Panalot v. Malahat hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Tenaşi v. Yanaki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Nikolo v. Tenaşi hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Yani v. Estorolo hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Rodi v. Petroca	Varoş-Köyleri- Panalot v. Tarlamba hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Papa Dimitraki iki hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Dimitri v. Tenaşi hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Yorgaki v. Nikola hanesi tamamen yıkıldı
Varoş-Köyleri- Penalapoti v. Haristando hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Panapboti v. ANderya hanesi tamamen yıkıldı	Varoş-Köyleri- Kilise-yi Ayoyani Yarısı yıkıldı

Varoş-Köyleri- Kilise-yi Ayayorgi yarısı yıkıldı	Varoş-Köyleri- Kilise-yi Aya Dimitri Yarısı yıkıldı	Varoş-Köyleri- Kilise-yi Aya Nikola üç ve dört tarafından yapılmış
Karye-i mezbûrede LLafazan Ahmet Beşe'nin iki dam yıkıldı. iki öküz	Meno Beşe'nin iki hanesi ve bir damı tamamen yıkıldı	Nikola v. Kostandi hanesinin yarısı yıkıldı
Yanaki v. Kostandi hanesinin yarısı yıkıldı	Anastebani v. Kanlo hanesinin yarısı	Tenaşi v. Todoroki hanesinin yarısı
Yorgaki v. Benalot hanesinin yarısı	Benaloti v. Haristo Hanesi tamamen yıkıldı.	Pallogo v. İselotaki hanesinin yarısı
Akarto v. Benaki hanesinin yarısı	Dimitri v. İselotaki hanesinin yarısı	Yamandi v. Petroçe hanesinin yarısı
Benzero v. Benalot hanesinin yarısı	Yorgaki v. İstero hanesinin yarısı	Tenaşi v. Yorgo hanesinin yarısı
Felo v. Benaki hanesinin yarısı	Nikolo v. Manlaki hanesinin yarısı	Espelo v. Benalot hanesi üç dört tarafından çatlak
Dimitraki v. Nikolo hanesi ve kulesinin yarısı yıkıldı	Espelo v. Nikolo hanesinin yarısı	Panago v. Nikolo hanesinin yarısı
Rodi v. Nikolo hanesinin yarısı	Rodi v.Tenaşi v. Duka hanesinin yarısı	Benaki v. Korti hanesinin yarısı
Espelo v. Kanlo hanesinin yarısı	Penalot v. Enka hanesinin yarısı	Yorgaki v. Palologo hanesinin yarısı
Espelo v. Haristodolo hanesinin yarısı	Papa Dimo hanesinin yarısı	Nikolo v. Penalot hanesinin yarısı
Espelo v. Lambero hanesinin yarısı	Haristodolo v. Todoraki hanesinin yarısı	Penaki v. Agosto hanesinin yarısı
Benaki v. Yorgaki hanesinin yarısı	İlya v. Yorgaki hanesinin yarısı	Rodi v. Yorgaki hanesinin yarısı
Koca Başı Yorganda'nın üç hane ve Terkola dört tarafından yarıldı	Estaki v. Balalogo hanesinin yarısı yarıldı.	Petroca v. benalot hanesi yarıldı
Nikolata v. Estoro hanesi yarıldı.	Dimitraki v. Benaki hanesi yarıldı.	Koca başı Espero'nun hanesi yarıldı.
Estataki v. Haristolo hanesi yarıldı.	Nikolo v. Yorgaki hanesi yarıldı.	Benaki v. Yorgaki hanesinin yarısı yıkıldı
Yani v. Yorgaki hanesinin yarısı	Estoro v. Andi hanesinin yarısı	Panago v. Estemani hanesinin yarısı
Nikolo v. Belohori hanesinin yarısı	Zahari v. Todoro hanesinin yarısı	Panago v. Benaki hanesi yarıldı.
Nikolo v. Benzero hanesi yarıldı.	Palologo v. Köre hanesi yarıldı.	Penaloti v. Yani hanesi yarıldı.
Der Karye-i Lolşi		
Osman Ağanın üç damı tamamıyla yıkıldı	El-hac Ali'nin üç damı tamamıyla yıkıldı	Yorgaki v. Kola hanesi tamamen yıkıldı
Vedede v. Todoro hanesi tamamıyla yıkıldı		
Der karye-i Sulu		
Osman Ağa'nın iki damı tamamıyla yıkıldı	Vasbeloti v. Dimo hanesi tamamıyla yıkıldı	
Der karye-i Dalçeken		
Karye ahalsinin bir damı tamamıyla yıkıldı	El-Hac Hasan damları tamamen yıkıldı.	
Der karye-i Veledot		
On aded menzil tamamen yıkıldı.		
Der karye-i Penarit		
Mukabeleci Mehmed Efendi'nin üç menzili tamamen yıkıldı	El-Hac Hüseyin'in üç menzili tamamen yıkıldı	Ahmet'İN Bir menzili tamamen yıkıldı
Kördos sakinlerinden Şişman Mustafa'nın bir menzili tamamen yıkıldı.	Halil'in bir menzili tamamen yıkıldı. Söz konusu menzilin altında bir kişi vefat etti.	
Der karye-i Markaşi		
Mukabeleci Mehmet Efendi'nin	İbrahim'in iki menzili tamamen	Gördoslu Ahmed ağa'nın iki

çiftliğinde beş dam tamamen yıkıldı	yıkıldı.	damı tamamen yıkıldı
Gördoslu Baba Ahmed'in bir menzili tamamen yıkıldı		
Der karye-i Döşe		
Halil'in değirmeninin yarısı	Abdi beyin değirmeni tamamen yıkıldı	Metro v. Belici menzili tamamen yıkıldı
Kola defra menzili tamamen yıkıldı	Kola v. kondoyani menzili tamamen	Benaloti menzilin yarısı yıkıldı.
Marino ALno menzilin yarısı yıkıldı	Gerki v. Benaloti menzilin yarısı yıkıldı	Esloți Kokiya menzilin yarısı yıkıldı
İsim silinmiş bu menzilin yarısı yıkılmış.		Encel Mozaki menzilin yarısı yıkıldı
Kola Mozaki menzilin yarısı yıkıldı	Panohoti menzilin yarısı yıkıldı	Kola Darko menzilin yarısı yıkıldı
Baba Dimo menzilin yarısı yıkıldı	Kola İstebani menzilin yarısı yıkıldı	Kola Milona menzilin tamamen yıkıldı
Gerki Nika menzilin tamamı yıkıldı	Yorgo v. Dima tamamen yıkıldı.	Benaloti menzili menzilin yarısı yıkıldı
Todoro Berado menzili tamamen yıkıldı		
Der karye-i Mazı		
Dört hane tamamen yıkıldı	Terzi dükkânı yarısı yıkıldı	
Der karye-i Zaholi		
Mahalle potamuz	Faho v. Yorgaki hanesinin yarısı	Mihali Yarari menzilin yarısı yıkıldı
Dimitraki v. Dafini menzilin yarısı yıkıldı	Yorgo Lazata menzilin yarısı yıkıldı	Zaferi v. Borgosed menzilin yarısı yıkıldı
Dimitri Lazata menzilin yarısı yıkıldı	Benaki v. Kolofya menzilin yarısı yıkıldı	Galfonorezo menzilin yarısı yıkıldı
Taranda Felogorba menzilin yarısı yıkıldı	Kostandi Zaro menzilin yarısı yıkıldı	Hidmo Kolora iki hanesinin tamamı yıkıldı
Papavek hanesinin tamamı yıkıldı	Andoni v. Melsadobolo hanesinin tamamı yıkıldı	Andoraca Melparolo hanesinin tamamı yıkıldı
İstanaki Borya hanesinin tamamı yıkıldı	Dimrorya menzilin yarısı yıkıldı	Palologo menzilin yarısı yıkıldı
Encel Panago menzilin yarısı yıkıldı	Mihali Kirbazi menzilin yarısı yıkıldı	Şohari Kanlo menzilin yarısı yıkıldı
Kazaki Vasili menzilin yarısı yıkıldı	Filbaki v. Zaferi hanesinin tamamı yıkıldı	İstataki v. Zaferi hanesinin tamamı yıkıldı
Benaloki hanesinin tamamı yıkıldı	Dimitraki v. Papaz hanesinin tamamı yıkıldı	İstetaki v. Nikola hanesinin tamamı yıkıldı
Dimitraki v. Papas oğlu hanesinin tamamı yıkıldı	Yamantakefel hanesinin tamamı yıkıldı	Anastasya menzilin yarısı yıkıldı
Haristodolo v. Nikola hanesinin tamamı yıkıldı	Pabek oğlu Yorbaki menzilin yarısı yıkıldı	Benaloki Moroplo hanesinin tamamı yıkıldı
Ester v. Kololoki menzilin yarısı yıkıldı	Andaryalazo menzilin yarısı yıkıldı	Dimolazo hanesinin tamamı yıkıldı
Palogobrari menzilin yarısı yıkıldı	Poldorosrari menzilin yarısı yıkıldı	Papas oğlu Merbano hanesinin tamamı yıkıldı
Anaganos İstamtlu menzilin yarısı yıkıldı menzilin yarısı yıkıldı	Mandezikogi menzilin yarısı yıkıldı	Niko Kortos menzilin yarısı yıkıldı
Miho perari menzilin yarısı yıkıldı	<i>Mahalle-i Kotoz an karye-i mezkûr</i>	
Benaki Benzero menzilin yarısı yıkıldı	Nikolo v. Elya menzilin yarısı yıkıldı	Kostandi Zagana menzilin yarısı yıkıldı
Todoro v. Efy menzilin yarısı yıkıldı	Benaki Tarandaflo menzilin yarısı yıkıldı	Şohari v. Efy menzilin yarısı yıkıldı

Panago v. Kostandi hanesinin tamamı yıkıldı	Yamandı Tarandaflo v. Berzo Etranik menzilinın yarısı yıkıldı	Benaki v. Nikolo menzilinın yarısı yıkıldı
Zaferi Maramsa menzilinın yarısı yıkıldı	Zaferi Karani menzilinın yarısı yıkıldı	Benayoni Milona menzilinın yarısı yıkıldı
Nikolo v. Yorgaki menzilinın yarısı yıkıldı	Papa Dimitri menzilinın yarısı yıkıldı	Benaki v. Efti hanesinin tamamı yıkıldı
Kostandi v. Efti hanesinin tamamı yıkıldı	Andaryafelo pero hanesinin tamamı yıkıldı	(s.5) Todori Fasalo hanesinin tamamı yıkıldı
Galo Fetomolo hanesinin tamamı yıkıldı	Espelo v. Nikolo hanesinin tamamı yıkıldı	Pelohoroni ve Kirbako hanesinin tamamı yıkıldı
Yorgaki Filibaki hanesinin tamamı yıkıldı	Şohari Molo hanesinin tamamı yıkıldı	Andorya Mamenya hanesinin tamamı yıkıldı
Yanki v. Cora hanesinin tamamı yıkıldı	Filibaki v. Benalot hanesinin tamamı yıkıldı	Tenaşi Galofeno hanesinin tamamı yıkıldı
Anaganosti v. Dimitraki hanesinin tamamı yıkıldı	Papa Trandefelo v. Haristodolo hanesinin tamamı yıkıldı	Fili v. Dimitri hanesinin tamamı yıkıldı
Zaferi v. Todori hanesinin tamamı yıkıldı	Anastasi Molo hanesinin yarısı yıkıldı	Mahalle-i Bergoz an karye-i mezkûr
Nioklo Kalbetri hanesinin tamamı yıkıldı	Teraco v. Yani hanesinin yarısı yıkıldı	Estemani v. Benaloti hanesinin tamamı yıkıldı
Beneloti Kakava hanesinin tamamı yıkıldı	Dimitraki v. KAKAVA hanesinin tamamı yıkıldı	Benakta Çokono hanesinin tamamı yıkıldı
Ahmed Paşa Baş çukadarı kulesinin yarısı ve bir ahırını yıkıldı	Molla Ömer'in iki aded menzilinın biri yarısına kadar diğeri tamamen yıkıldı	Kitabet memuru iki ahırını ve bir evi tamamen
Estemativ. Bolo hanesinin tamamı yıkıldı	Nikolav. Bero hanesinin tamamı yıkıldı	Kostandino hanesinin tamamı yıkıldı
Todoro v. Estemati hanesinin bir tarafını yıkıldı.	Haristodolo v. Kostandi hanesinin yarısı yıkıldı	Yanaki hanesinin yarısı yıkıldı
Dimitraki Kaka ve kardeşi Poli Horoni hanesinin yarısı yıkıldı	Dimitri Eriser Hanesinin yarısı yıkıldı	An nahiyeye-i Zir der karye-i Eniklu Kasru
Todoro v. Dima hanesinin tamamı yıkıldı	Derdo v. Royma hanesinin tamamı yıkıldı	Dimazro hanesinin tamamı yıkıldı
Tenaşi Zoli Hanesinin tamamı yıkıldı	Estemati Nesa hanesinin tamamı yıkıldı	Ersero hanesinin tamamı yıkıldı
Todoro v. Encelo hanesinin tamamı yıkıldı	Mendeflova v. Gari hanesinin tamamı yıkıldı	Heldani hanesinin tamamı yıkıldı
Meter v. Nikolo hanesinin tamamı yıkıldı	Nikolo v. Estema hanesinin tamamı yıkıldı	Der karye-i Sulu an nahiyeye-i mezkur
Amandali hanesinin tamamı yıkıldı	Kiga Kalisis hanesinin tamamı yıkıldı	Tanaşa busbe hanesinin tamamı yıkıldı
Derdo v. Eşli hanesinin tamamı yıkıldı	Marko v. Yakot hanesinin tamamı yıkıldı	Benaboti Kamozo hanesinin tamamı yıkıldı
Yorgaki Estani hanesinin tamamı yıkıldı	Eşli Bayora hanesinin tamamı yıkıldı	Demayarına hanesinin tamamı yıkıldı
Yani Kosta hanesinin tamamı yıkıldı	Todor v. Manna hanesinin tamamı yıkıldı	Meter İskafidi hanesinin tamamı yıkıldı
Nika Nakaşi hanesinin tamamı yıkıldı	Kiga Martina hanesinin tamamı yıkıldı	Yani Roko hanesinin tamamı yıkıldı
Kolabaçani	Mano Kosta hanesinin tamamı yıkıldı	Hirekali hanesinin tamamı yıkıldı
Yani Toro hanesinin tamamı yıkıldı	Kula hanesinin tamamı yıkıldı	Yani Yana hanesinin tamamı yıkıldı
Dima Maçali hanesinin tamamı yıkıldı	Ekibya Todori hanesinin tamamı yıkıldı	Hili Avaşi hanesinin tamamı yıkıldı
Der karye-i Sohfoz	Tenaşi hanesinin tamamı yıkıldı	Elya v. Dimitri hanesinin tamamı yıkıldı
Tenaşi v. Lavro hanesinin tamamı yıkıldı	Yanaki v. Nikola hanesinin tamamı yıkıldı	Yazı silinmiş

Yanaki v. Yama hanesinin tamamı yıkıldı	Todoro v. Niko hanesinin tamamı yıkıldı	Papa Bali v. Yagali hanesinin tamamı yıkıldı
Yazı silinmiş	Estemati v. hanesinin tamamı yıkıldı	Kiga v. Oskor hanesinin tamamı yıkıldı
Bereşlo v. Kula hanesinin tamamı yıkıldı	Yorhgaki v. Yorga hanesinin tamamı yıkıldı	Papa Todori hanesinin tamamı yıkıldı
Yorgaki v. Estemati hanesinin tamamı yıkıldı	Der karye-i Absarı an Nahiye-i bâli	Raka hanesinin tamamı yıkıldı
Yamandi hanesinin tamamı yıkıldı	Apostoli Hanesinin yarısı yıkıldı	Zero hanesinin yarısı yıkıldı
Marine Hanesinin yarısı yıkıldı	İbrahim hanesinin tamamı yıkıldı	Hüsevin hanesinin tamamı yıkıldı
Yorgola hanesinin yarısı yıkıldı	Tarakoli hanesinin yarısı yıkıldı	Meterce Nikolo hanesinin tamamı yıkıldı
Hasan hanesinin yarısı yıkıldı	İbrahim beşe bey hanesinin yarısı yıkıldı	Foznasana nam mahalde defterler kethüdası Ali Ağa'nın çiftliğinde sekiz dam ve bir samanlı tamamen yıkıldı
Ali Ağa'nın çiftliğine yakın Köşk isimli çiftlikte üç dam tamamıyla yıkıldı	Vece sahrasında çiftliklerde bir miktar damalar tamamen yıkıldı	Tüm dam ve kule 682

Belge Özeti : Koritos (Koridos) kazası varoşunda ve köylerinde H. 1156 tarihinde meydana gelen deprem üzerine hasar gören binaları ve sahiplerini belirtir defter. Bkz. BOA. A. DVN. d. 808.

Öğretmenlik Mesleğinin İtibarı: Fenomenolojik Bir Araştırma

Betül Karakoyunlu¹

Öz

Sanayi sonrası topluma geçişle birlikte çalışma yaşamı ve meslekler önemli değişimler yaşamıştır. Özellikle bilgi toplumlarına geçiş, sosyal dinamiklerin yanı sıra mesleklerin de sorgulanmasına neden olmuştur. Kol gücüne dayalı meslekler irtifa kaybederken bilgiye dayalı mesleklere olan rağbet artmıştır. Esasen bu noktada öğretmenliğin bilginin taşıyıcılığına yönelik işlevi nedeni ile mesleki itibarının artması beklenir. Ancak mesleğin her geçen gün itibar kaybettiği alan yazınında pek çok çalışmaya konu edilmiştir. Diğer yandan Türkiye özelinde söz konusu külliyyatın konuyu ekseriyetle niceliksel boyutu ile ele aldığı ifade edilebilir. Bu nedenle mesleki itibarla ilgili olarak, meslek mensuplarına yönelik derinlikli çalışmaların sayısı arzu edilen düzeyde değildir. Bu bağlamda mesleğin itibarını ve imajını olumsuz etkileyen faktörlere ve söz konusu faktörlerin birbiri ile ilgisine dair derinlikli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada öğretmenlik mesleğinin itibarına etki eden sosyo-kültürel faktörlerin, mensupların kendi görüşleri doğrultusunda ortaya konması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik desene göre tasarlanmış, üyelerin kendi gözünden kendilerine, ortaklaşa düzeyde deneyimlerine ve toplumun gözünden kendilerine olan algılarının anlaşılması hedeflenmiştir. Araştırma grubu olarak Konya merkez ve ilçelerinde farklı branşlarda görev yapan 30 öğretmen, amaçsal örneklem yolu ile seçilerek yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler betimsel ve sistematik analiz ile çözümlenmiş ve temalar oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda öğretmenlerin mesleki itibar bakımından kendilerini giderek daha gerilemiş olarak değerlendirdikleri, bu durumun sebebi olarak mesleki yetkinlik, üslup ya da meslektaşların tutumu gibi durumları münferit olarak gördükleri ve değişimin temel dinamiklerini toplumsal kültürün mesleğe attığı anlamda aradıkları sonucuna varılmıştır. Üretilen bu yeni anlam ailelerin çocuklara attığı değer, sınav odaklı yaklaşımların mesleki itibarını sayılara indirilmesi, öğretmenlere yüklenen bakıcı rolü, eğitim simülasyonlarının artışı, öğretmene yüklenen rolün toplumsal ideallerden uzaklaşması, mesleğin giderek kadınsılaşması ve pandemi sürecine bağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meslekler Sosyolojisi, Mesleki İtibar, Öğretmenlik, Çalışma Hayatı, Kültür.

Karakoyunlu, Betül (2024). Öğretmenlik Mesleğinin İtibarı: Fenomenolojik Bir Araştırma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1674-1695.

<https://doi.org/itobiad.1523969>

Geliş Tarihi	29.07.2024
Kabul Tarihi	27.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Reputation of the Teaching Profession: A Phenomenological Research

Betül Karakoyunlu¹

Abstract

Working life and professions have experienced significant changes in post-industrial societies. In particular, the transition to information societies has led to questioning of professions as well as social dynamics. While professions based on physical strength are losing ground, the demand for professions based on knowledge has increased. Essentially, at this point, it is expected that the professional reputation of teaching will increase due to its function as the carrier of knowledge. However, it has been the subject of many studies that the profession is losing its reputation day by day. In Turkey, this issue has generally been addressed quantitatively. For this reason, the number of in-depth studies aimed at professionals is not sufficient. This research aims to reveal the socio-cultural factors affecting the reputation of the teaching profession in line with teachers' opinions. For this purpose, the study was designed according to the phenomenological pattern, one of the qualitative research approaches. It is aimed to understand the members' perceptions of themselves through their own eyes, their experiences at a collective level, and their perceptions of themselves through the eyes of society. As the research group, 30 teachers working in different branches in Konya center and districts were selected with a purposeful sample and a semi-structured interview was conducted. The collected data were analyzed with descriptive and systematic analysis and themes were created. As a result of the research, it was revealed that teachers see themselves increasingly declining in terms of professional reputation. According to the participants, the reason for this situation is the change in the meaning that social culture attributes to the profession. The attitudes and behaviors of colleagues are seen as individual examples. The meaning that society attaches to the profession is attributed to the value that families attach to children, the decrease in the reputation of teachers due to exam-oriented approaches, the role of caregivers assigned to teachers, the increase in educational simulations, the role assigned to teachers moving away from social ideals, the increasing feminization of the profession and the pandemic process.

Keywords: Sociology of Professions, Professional Reputation, Teachers, Working Life, Culture.

Karakoyunlu, Betül (2024). Reputation of the Teaching Profession: A Phenomenological Research, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1674-1695.

<https://doi.org/itobiad.1523969>

Date of Submission	29.07.2024
Date of Acceptance	27.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1. Giriş: Mesleklere İlişkin Sosyolojik Arka Plan

Meslekler tarih boyunca hem bireyler hem de toplumlar bakımından hayati işlevlere sahip olmuştur. Özellikle sanayi sonrası toplumlarda, üretim ve tüketim ilişkilerinin başat ilişkiler olması nedeni ile toplumsal dönüşümün, tabakalaşmanın, statü kazanma ve kaybetmenin ve sınıfsal konumların merkezinde yer almıştır. Meslek bir taraftan bireyin sosyal statüsünün tayinini sağlarken diğer taraftan toplumsal yapının kurucu unsuru olarak toplumsal iş bölümünü oluşturur, örgütlülüğü sağlar ve toplumsal uzlaşmaya zemin hazırlar. Hughes'a göre meslek, bir öğrenme sürecinin sonunda elde edilen bilgiye dayanılarak diğerlerinin işlerini halletmesini sağlayan bir kavramdır (1996: 26). Bu nedenle tüm meslek sahiplerinin toplumun diğer bireyleri ile karşılıklı bir ilişkisi söz konusu olmakta ve meslekler toplumsal yapının en önemli etkileşim mekanizmaları arasında sayılmaktadır.

Birey açısından meslek, getiri elde edilen herhangi bir işle kıyaslandığında, hayat boyuluğu imgeler. Bu uzun süreçte toplumla birey arasında bir köprü kurarak topluma entegre olmasını ve uyum sağlamasını kolaylaştırır. Nitekim bireyin toplum içinde bir konum ve kimlik edinmesi meslek sayesinde olur. Meslek, yerleşik bir rol ve pozisyon olduğundan toplum bireyi mesleğine referansla algılar. Nitekim bir mesleği tercih etmek yalnızca hayatını idame ettirecek bir işe talip olmakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda bir ömür boyu devam edecek bir yaşam biçimi, davranış örüntüsü, düşünme ve eyleme biçimi ile sosyal çevrenin de seçimidir. Bu bağlamda sosyolojik olarak meslek icra edilme biçimi, teknik gereklilikleri ve gelir sağlama özelliğinin yanı sıra çeşitli düşünce, inanç ve tutumları üreten, aynı zamanda kendine özgü kuralları, ahlaki yargıları ve etik kaideleri olan bir bütündür.

Meslekler toplumsal alan içinde hem bireyleri birbirine bağlar ancak hem de onları meslekleri sayesinde birbirinden ayırır. Bu durum aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin de üretilmesi anlamına gelir. Ayaç'a göre meslekler, mensuplarına sundukları tatmin ve saygınlık imkanları, kimlik öğeleri ve profesyonel konumları itibari ile önemli bir sosyal farklılaştırıcıdır. Mesleklerin pek çok göstergesi bünyesinde barındırmasından dolayı sosyal bilimciler meslekler üzerinden toplumu açıklama çabasında olmuştur (2013: 16). Öyle ki klasik sosyologlar Marx, Weber ve Durkheim üretim ilişkileri, iş bölümü, uzmanlaşma ve statüye vurgu yaparak modern toplumu meslek üzerinden çözümlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda ekonomi, tabakalaşma, toplumsal değişim ya da eğitim sistemi gibi pek çok meseleyi meslekler üzerinden tartışmak mümkündür.

Dünyada mesleklerle ilgili yapılan çalışmalar daha gerilere götürülebilirse de Türkiye'de henüz yeni gelişen bir alandır. Özellikle Amerikan sosyolojisinde bu konuda derinlikli çalışmalar geliştirilmiştir. 1900'lü yılların başında Şikago Okulu tarafından başlatılan ölçümleme çalışmaları, 1940'lı yıllarda Warner'ın çalışmaları ile kurumsallaşmıştır. 1940 ve 1950'li yıllarda meslek çalışmalarında yapısal işlevselci yaklaşımlar egemen olmuştur. Kingsley Davis ve Wibert Moore, toplumsal eşitsizliklerin toplumsal yapı açısından olumlu etkilerine odaklanarak, farklı mesleklerin motivasyon kaynağı olduğuna vurgu yapmışlardır. Çeşitli eleştirilere maruz kalmış olsalar da bu yaklaşım, mesleki çalışmalarını uzun süre etkilemiştir (Akt. Sunar, 2020: 32). 1960'lı yıllardan sonra çeşitli değişkenleri hesaba katan farklı yönelimler meslek çalışmalarında etkili olmuştur (Duncan, 1961). Meslekleri toplumsal hareketlilik bağlamında ele alan Peter Blau ve Otis Duncan'ın "American Occupational Structure" isimli çalışması konu ile ilgili en önemli

kaynaklardan biridir (1967). 1970'li yıllarda meslek çalışmalarında uluslararası karşılaştırma ve standart ölçek geliştirme çabaları verilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1968 yılında oluşturulan Uluslararası Standart Meslek Tasnifi, söz konusu çabalar için elverişli bir zemin oluşturmuştur (Sunar, 2020: 33). Treiman (1977) uluslararası geçerliliği olan bir ölçek geliştirmiş ve alana ilişkin önemli çalışmalar arasında yer almıştır.

Türkiye özelinde düşünüldüğünde meslekler sosyolojisine son dönemde artan bir ilgi olsa da devamlılık arz etmediği ve henüz istenen seviyede olmadığı değerlendirilebilir. 2000'li yıllara kadar bir elin parmağını geçmeyen tez çalışmaları içinde; Kemerlioğlu tarafından 1973 yılında yazılan "Erzurum'da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma" başlıklı doktora tezi, Cırhınlioğlu tarafından 1995 yılında yazılan "The Changing Structure of the Legal Profession in Turkey: An Historical and Sociological Analysis" başlıklı doktora tezi ve Terzioğlu tarafından yazılan "Turkish Medical Doctors: Historical Experience and Self Narratives" başlıklı yüksek lisans tezi ilk örnekler arasındadır.

Yakın dönemde mesleklerin iktisadi ve sosyolojik boyutlarını da hesaba katan çalışmalar olmadığını söylemek haksızlık olur. Ancak yerli literatürde ekseriyetle tek bir mesleğe odaklanan çalışmaların sayısı görece daha fazladır. Özellikle doktorluk, hemşirelik, öğretmenlik ya da avukatlık gibi göz önünde bulunan mesleklere eğilen çalışmalarda artış dikkat çekmektedir.

2. Mesleki itibar

Mesleki itibar, mesleğin içinde bulunduğu toplum tarafından nasıl algılandığı, anlamlandırıldığı ve değer biçildiği ile ilgili bir kavramdır. Her meslek, toplumsal yapı içinde ona itibar kazandıran belirli bir işleve sahiptir. Pavalko'ya göre mesleki itibar, meslek üyesinin toplum tarafından algılanan genel cazibesi ve sosyal onurudur (1988: 128). Treiman ise mesleki itibarın, meslekten kaynaklı sahip olunan güç ve imtiyazla ilgili olduğunu ifade eder (1977).³ Söz konusu sosyal cazibe ve onur, güç ve imtiyaz bir gösterge olup sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak sürekli değişim içindedir. Bu değişim yalnızca bireyin toplumsal yapı içindeki yerini belirlemekle kalmaz aynı zamanda toplumsal hiyerarşi, otorite ilişkileri, çatışmalar, ekonomik yapı, eğitim ve istihdam gibi konularda da anlamlı sonuçlar üretir.

Meslekler, toplumun çeşitli kurumları üzerinde anlamlı sonuçlar ortaya koyan doğaları sebebi ile statü bakımından konu edilmişlerdir. Mesleklerin saygınlık bakımından değerlendirilmelerine ilişkin çalışmalar dünyada 1920'li yıllarda başlamışsa da Türkiye'de ilk örnekleri 1970'li yıllara rast gelmektedir. ABD'de Counts tarafından 1925 yılında yapılan "Social Status of Occupations" başlıklı çalışmanın ilk örneği olduğu söylenebilir. Treiman'ın (1977) Occupational Prestige in Comparative Perspective başlıklı çalışması, mesleki itibara odaklanmış bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Türkiye'nin de içinde olduğu 60 ülkede yapılan çalışmada, karmaşık toplumlarda tabakalaşmanın kaçınılmaz olduğunu ifade eden yazar, mesleki rollere dayalı iş bölümleri ortaya çıktığını vurgulamıştır. Söz konusu roller güç, itibar ve imtiyaza dayanan eşitsizlikler üretmektedir. Diğer yandan çalışmaya göre mesleki itibar örüntüleri, tüm toplumlarda benzer bir görünüme sahiptir (1977).

³ Mesleki itibar ve mesleki derecelendirmeye ilişkin kavramsal bir analiz için bakınız: Goldthorpe ve Hope, 1972.

Türkiye’de yapılan ilk çalışmalar ise 1977 yılında Aral tarafından, daha sonra 1980 yılında Çıngı ve Kasnakoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine Kasnakoğlu ve Erdil’in (2000) Meslek Saygınlığı ve Tercihleri: Ankara 1996 başlıklı çalışmaları alan yazınında önemli bir kaynaktır. Ancak Sunar tarafından 2015 yılında yapılan ve 2020 yılında tekrar edilen Türkiye’de Çalışma Hayatı ve Meslekler araştırması, eğitim, gelir ve mesleki itibar gibi değişkenleri bütünlüklü olarak ele alması ve mesleki statü endeksi geliştirmeye yönelik olması sebebi ile son yıllarda yapılan en kapsamlı çalışmalardır (Sunar, 2015; Sunar; 2019; Sunar,2020).

Yapılan araştırmalar bütünlüklü olarak incelendiğinde mesleklerin itibar bağlamında sıralanması, toplumdaki topluma ve meslekler özelinde farklılık gösterse de görece belirli bir mantık içinde oluşmaktadır. Örneğin ekonomik getiri, mesleklerin itibarının değerlendirilmesinde en başat ölçüttür. Kasnakoğlu ve Erdil’in 1996 yılında yaptıkları saha araştırması sonuçlarında, bir mesleğin saygın olarak değerlendirilmesinde ilk sırada ekonomik getiri olduğu ifade edilmiştir. Sunar’a göre mesleki itibarın en temel belirleyicileri ekonomik gelir ve eğitim seviyesidir. Diğer bir husus istihdam oranının yüksek olması, iş güvencesi ve kol gücü gerektirmemesidir (2020). Nitekim Blau ve Duncan Amerikan meslek yapısını ve tabakalaşma sistemini ele alırken, mesleki itibarın sosyal bir gösterge olduğuna, ancak eğitim ve geliri de içine aldığına dikkat çekmişlerdir (Blau ve Duncan, 1967).

Meslekler fiziki koşullar bakımından da değerlendirmeye tabi tutulurlar. Ofis ortamında ve masa başındaki meslekler daha itibarlı iken, mesleğin sokak düzeyinde ya da fiziki olarak elverişsiz koşullarda yapılması toplumsal yansımalarını değiştirmektedir. Dahası çalışma koşulları, belirli rutine sahip olup olmaması ve çalışma süreleri de etkili birer unsurdur. Mesleğe toplumun gündelik hayatta ne kadar maruz kaldığı, karşılaşma sıklığı ve görünen faydası hem toplumun mesleğe yüklediği değer ve anlamı göstermekte hem de itibar puanlarını oynatabilmektedir. Bu bağlamda en önemli unsurlardan biri de toplumsal kültürün mesleğe yüklediği anlamdır. Söz konusu anlam, kimi durumlarda mesleklere cinsiyet atamak sureti ile de üretilmektedir. Bu bağlamda kadın meslekleri daha az itibar atfedilen meslekler olarak değerlendirilmektedir. Teczan’a göre kadının mesleki statüsü daha düşüktür (1982). Kadınların daha fazla enformel sektörlerde, düşük statü ve ücretle, örgütsüz biçimde çalışma koşulları bu durumun nedenidir. Gündelik temizlikçilik, sekreterlik, okul öncesi öğretmenliği bu mesleklere örnek olarak verilebilir. Howe ‘a göre (1978) bu işler “pembe yakalı işler” dir.

Mesleki itibarın bir diğer bileşeni mesleki özerklik, güç ve otorite gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Mesleki özerklik bir meslek mensubunun çalışma alanının belirli boyutlarında kontrol sahibi olduğuna ikna olmasıdır. Mesleki otorite ise meslek sahibinin yıllar süren eğitim sürecinin, bilgi birikimin ve deneyiminin sonucunda elde ettiği mesleki yetkinliktir. Bu bağlamda meslek mensupları söz konusu yetkinliklerine dayanarak mesleki kararlarını dış müdahalelerden bağımsız biçimde alma ve uygulama yeteneğine sahip olmak isterler. Sunar’a göre mesleki itibar ile mesleki güç ve otorite arasında yakından ilişki vardır. Güç ve otorite sosyal statünün özel bir bileşenidir. Bir mesleğin işteki konumunun değişmesi, güç ve otoritesinin de değişmesi anlamına gelir. Bireyler mesleklerini değerlendirirken, onun güç ve otoritesini algılayarak değerlendirme yaparlar (2020:49).

Uluslararası yazında ve ülkemizde yapılan araştırmalar bütünlüklü olarak incelendiğinde doktor, öğretmen, hemşire ve bilim insanlarının itibar skalasında üst

sıralarda olduğu dikkat çekmektedir (Sunar, 2019; Luchesi vd., 2009; Buffett, 2022; Müller vd., 2018). Bu durum Treiman'ın mesleklerin tüm toplumlarda mesleki itibarının benzer örüntülere sahip olduğu iddiasını destekler niteliktedir (1977). Treiman'a, kültürel farkların önemi ve meslek farklılıklarını göz ardı ettiğine ilişkin yöneltilen eleştiriler olsa da öğretmenlik açısından, ülkeler çapında daha homojen sonuçlar ortaya çıktığı değerlendirilebilir. Ancak ülkemizde yapılan panel çalışmalarında, öğretmenlik mesleği her ne kadar üst sıralarda yer alsada yıllar içinde mesleki itibar puanının gerilemesi, değerlendirilmesi gereken bir husustur.

3. Mesleki İtibar Bağlamında Öğretmenlik Mesleği

Zaman içinde tarihsel ve toplumsal koşullara göre pek çok meslek ortaya çıkmış, bu mesleklerden bazıları kendilerine ihtiyaç kalmadığından ortadan kaybolmuştur. Ancak kimi meslekler tüm toplumlarda ve dini öğretilerde kendilerine yer bulmuşlardır. Bu bağlamda öğretmenlik, en kadim meslekler arasındadır. Öğretmenler hem sayıca fazla olmaları hem de bireyin yaşamına doğrudan temasları sebebi ile toplumun tüm üyelerinin bir biçimde muhatap olduğu ve hayatlarında iz bırakan, toplumsal yaşama etki eden birer figür olarak görülmüştür.

Öğretmenlik mesleği bir toplumda tüm birey, kurum ve sosyal gruplar için yapılandırıcı bir işlev taşır. Hassasten ulus devlette toplumsal örgütlenmelerin gerektirdiği kadroları yetiştirmesi, varlığını sürdürmesi, bir kimlik kazandırması, değerlerini, ideolojisini ve vatandaşlık bilincini aktarması ve toplumun üyelerine benimsetmesi nedeniyle öğretmenlik mesleği işlevsel görülmüştür. Çünkü öğretmenler, taşıyıcılığını yaptıkları değerlere ikna etme yetkinliğine ve imkanına sahiptir. Diğer yandan bireylerin sosyalleşmesi ve toplumsal düzenin içinde gerekli normlara uyum sağlaması eğitim sayesinde. Bu nedenle eğitim, tarih boyunca tüm toplumlar için vazgeçilmez bir kurum olmuş, eğitim kurumunun beşerî kaynağı olan öğretmenler de toplum üyeleri arasında pozitif bir değere sahip olmuştur.

Öğretmenlik mesleğinin tarih boyunca karşılık geldiği öneme ve mesleki itibar çalışmalarında üst skalalarda puanlanmasına rağmen, mesleki itibarının, toplumsal imaj ve statüsünün düştüğü pek çok çalışma tarafından ifade edilmiştir (Sunar, 2020.; Polat, Kayısı ve Aydın, 2015.; Kıran, Durmuş ve Sucu, 2019). Bu durumun temel sebebi ekonomik sebepler ve çalışma şartlarının kötüleşmesine bağlanmıştır. Nitekim toplum üyeleri eğer mümkünse öğretmen olmak istememektedir (Sunar, 2020; Akyüz, 2019; Ünsal, 2018; Ercan, 2011). Kasnaçoğlu ve Erdil'in 1996 yılında yaptıkları saha araştırmasında da mesleğin değerlendirilmesinde ilk sırada ekonomik koşullar vardır. Yazarlar saha verilerini 1977 yılında yaptıkları çalışma ile karşılaştırdıklarında toplumsal değerlerin değişimine koşut, mesleğin saygın olarak değerlendirilmesinde parasal etkenlerin oranının önemli ölçüde arttığını, insanlığa hizmet ve toplumda yeri olma düşüncelerinin zayıfladığını ifade etmişlerdir (1996: 575).

Tezcan ise 1982 tarihli çalışmasında, öğretmenlerin kamuda istihdam edilmesi, alt ve orta sınıf ailelerden gelmesi, öğrenim derecesinin düşük olması, toplumsal kökenleri ve ekonomik olarak getirisinin zayıf olmasını vurgulamıştır. Yazara göre diğer bir neden kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlerden daha fazla olması ve kadının mesleki statüsünün erkeklere nispetle daha düşük olmasıdır (1982). Güven de mesleğin kamu tarafından istihdam edilmesine işaret etmiştir. Nitekim mesleğin itibarını da ekonomik getirisini de devlet belirlemektedir (2010). Varkey Foundation'ın 2018 yılında 35 ülkede

öğretmenlere ilişkin sunduğu raporda, öğretmenlik mesleğinin itibarı bazı göstergeler ekseninde sunulmuştur. Buna göre Türkiye’de öğretmenin mesleki itibarı 2013-2018 yılları arasında 4 basamak ve 10 puan gerilemiştir (2018). Tüm bu veriler bütünlüklü olarak değerlendirildiğinde öğretmenlik mesleğinin itibarının yaklaşık yarım yüzyıldır gerilediği ve söz konusu gerilemenin ekseriyetle ekonomik getiri ile endekslediği ifade edilebilir.

Öğretmenliğin saygınlığı ile ilgili olarak vurgulanan bir diğer husus mesleki otonominin zayıflığı olmuştur. ⁴ Lu, Jiang, Yu ve Li’ye göre öğretmenlerin iş hayatları üzerindeki kontrolü, programlama, prosedür seçimi ve metot gibi sınıf içi etkinlikleri ve bütçeleme yönetime katılma boyutunu kapsamalıdır (2014). Ancak Öztürk’e (2009); göre Türkiye’de eğitim sisteminde hâkim anlayış, öğretmenin iş yaşamını sıkı biçimde belirleme ve denetleme eğilimindedir. Öğretmenler ders içeriklerini ve öğrenim yöntemlerini seçerken müfredatın ve ders kitaplarının dışına çıkamamaktadır (2009). Bu bağlamda öğretmenler, müfredat seçimi, öğrenimin nitelik ve niceliği ve eğitim programlarının fiziki koşullarının belirlenmesi gibi konularda pasif bir konumdadır.

Mesleki özerkliğin yanı sıra etki nispetini bilgiden ve belirli bir görevde olmaktan alan epistemik otorite de öğretmenliğin mesleki itibarı bakımından anlamlı sonuçlar üretmektedir. Nitekim öğretmenlerin, veliler ve öğrenciler üzerinde bilimsel niteliklerden kaynaklanan epistemik otorite olması beklenir.⁵ Buna ek olarak epistemik otorite ilişkisinde bir kaynak olan öğretmenin, bireyler tarafından bir otorite olmasını sağlayacak özelliklere sahip olduğunun düşünülmesi gerekir. Örekli, öğretmenlerin epistemik bir otorite olarak görülmesinin önündeki engellere değinmiştir. Yazar, öğretmenlerin alanda yetkin olmamaları, bilgiyi aktarmada güçlük çekmeleri, öğrencilere örnek olmamaları, kılık kıyafete yeteri kadar özen göstermemeleri ve iletişim hataları gibi öğretmenden kaynaklı nedenlerin yanı sıra okul yönetimi, eğitim sistemi ve ailelerden kaynaklı dış nedenlerden dolayı epistemik otorite olmadığını vurgulamıştır (2018: 103-106).⁶ Öğretmenin öğrenci üzerinde yaptırım gücünün kalmadığı pek çok çalışma tarafından vurgulanmıştır (Kantos, 2021: 690)

Öğretmenlerin mesleki itibarına ilişkin bir diğer argüman, yönetimlerin ve toplumun mesleğe verdiği değer bağlamında tartışılmaktadır. Öğretmenin kendini toplumun aydın bir üyesi görmesi, mesleğin de yeterli bir üyesi tanımlaması halinde ideal bir öğretmen tipi ortaya çıkmaktadır (Köktaş, 2003: 70). Bu bağlamda siyasal erklerin mesleğe attığı değer konusu, alan yazınında sıkça başvurulan bir argümandır. Özellikle Milli Eğitim Bakanlarının meslekle ilgili olumsuz imaj çizilmesinde oldukça etkili oldukları vurgulanmaktadır (Kantos, 2021:696). Siyasetçilerin mesleklere karşı takındığı tutum ve meslek mensupları ile ilgili açıklamaları, mesleki itibar konusunun önemli bir bileşeni olarak önümüze çıkmaktadır. Bu söylem ve tutum topluma sirayet etmekte ve çoğu kez gündelik yaşamda bireylerin diline pelesenk olmaktadır.

Öğretmenlik mesleğinin eğitim, gelir ve otorite şartlarını tam olarak sağlamıyor olmasına karşın, meslek skalasında halen ilk 20 içinde olması, mesleğin geleneksel ve simgesel

⁴ Öğretmen özerkliği konusunda örnek çalışmalar için bkz: Öztürk, 2011; Öztürk, 2009; Sert, 2007.

⁵ Epistemik otorite kavramını Kruglanski’ye atıfla kullandık. Kruglanski’ye göre bilgi otoritesi ya da epistemik otorite kavramı, bireyin otoritesinin meydana gelmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan bilgi kaynağıdır (Kruglanski A. W., 1980).

⁶ Öğretmenler ile ilgili en önemli nitelikler bilgi sahibi olma, iletişim yeteneği, uygulamalı etkinlikler, dürüst ve adil olma olarak belirlenmiştir (Yaman, İncebacak ve Tunç, 2002: 376).

anlamının sürdüğünün bir göstergesidir. Öğretmenlik 133 meslek içinde 14. Sıradadır (Sunar,2020:43). Ancak 2014-2015 yıllarındaki verilerle kıyaslandığında öğretmenlik köklü bir itibar kaybı yaşamış, 4. sırada iken aradan geçen 5 yılda 14. sıraya gerilemiştir (Sunar,2020:46-51). Bu bağlamda söz konusu gerilemeye ilişkin neden ve nasıl sorusunu sorabilecek nitel araştırmalarla verilerin derinlikli olarak desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

4. Yöntem

Bu çalışma nitel yöntemle yürütülen ve fenomenolojik desen kullanılan alan araştırması sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışma, öğretmenlik mesleğini katılımcıların anlam dünyasında inşa etme, mesleğin itibarını ve imajını olumsuz etkileyen faktörleri deneyimleme ve söz konusu faktörlerin birbiri ile ilgisini kurma sürecinin fenomenolojik olarak incelenmesini içermektedir. Patton'a göre fenomenolojik yaklaşım, kişilerin hem bireysel hem de ortaklaşa düzeyde deneyimlerini nasıl anlamlandırdıkları ve söz konusu anlamı bilinç düzeyine nasıl aktardıkları üzerine odaklanmaktadır (2002: 104). Bu bağlamda öğretmenlerin kendi gözünden kendilerine ve toplumun gözünden kendilerine bakışları doğrultusunda mesleği değerlendirmeleri amaçlanmıştır.

Araştırmada genelleme amacı güdülmektedir. Katılımcılar amaçsal örnekleme tekniği ile seçilmiş 15 kadın ve 15 erkek olmak üzere 30 öğretmenden oluşmaktadır. Creswell fenomenolojik araştırmalarda katılımcı sayısını 10-15 kişi arasında sınırlandırmıştır (2013: 78). Ancak çalışmada, görüşmelerin sistematik düzeyde benzerlik ancak hem de analiz edilebilecek düzeyde çeşitlilik göstermesi için katılımcı sayısı yüksek tutulmuştur. Katılımcı sayısının yüksek tutulmasının bir diğer nedeni tüm branşlarda, tüm okul düzeylerinde (okul öncesi, ilkököl, ortaokul, lise) ve tüm okul tiplerinde (İmam Hatip Ortaokulu, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi vb) temsil edilme isteğidir. Örneğin ilk olarak görüşülen matematik branşındaki bir katılımcının, anaokulu öğretmenleri ve din dersi öğretmenlerinin mesleki itibar algılarının hem örgüt içinde hem de toplum gözünde farklı olduğuna dair ifadeleri, kendisinden sonra görüşülen birkaç görüşmeci ile sistematik olarak benzerlik göstermiştir. Söz konusu benzerlik, branş çeşitliliğinin sağlanmasına karar verilmesinde etkili olmuştur.

Katılımcılara ulaşmada kartopu tekniğinden faydalanılmış, bir katılımcının yönlendirmesi ile diğer bir katılımcıya yönelinmiştir. Katılımcıların homojenlik göstermemesi için tek kanaldan devam eden kartopu görüşmeler yerine, birkaç kanaldan çatallanarak katılımcılara ulaşılmıştır. Katılımcı listesinde görülebileceği gibi mevcut eğitim sisteminde bulunan pek çok branş, öğrenim düzeyi ve okul tipinden katılımcı yer almaktadır. Diğer yandan hem cinsiyet hem de yaş grubu farklılığı dikkate alınmış, geçmişten bugüne değişim dinamiklerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Emekli öğretmenlerin çalışmaya dahil edilmesi söz konusu amacın tezahürüdür.

Katılımcıların tamamının Konya ve ilçelerinde bulunan devlet okullarında görev yapması araştırmanın bir sınırlılığı olarak kabul edilmelidir. Örneklemin devlet okulları ile sınırlandırılması, özel okullarda maaş ve mesai politikalarının yanı sıra veli profil ve beklentilerinin farklı olması ve her özel okulun kendine has bir yönetim politikası izlemesi nedeniyledir. Tüm sınırlılıklarına rağmen çalışma araştırmanın problemi analiz edebilecek seviyede sistematik benzerlik ve farklılık göstermektedir.

Örnekleme alınan öğretmenlerle yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Mülakatların tamamı öğretmenlerin belirlediği, kimi zaman kafe ve restoranlar kimi zaman da

katılımcıların evlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Katılımcılara, çalışmaya katılmanın tamamen gönüllülük esasına dayandığı, çalışmanın her noktasında çalışmadan ayrılacakları, ses kayıtlarının bilimsel amaçlar dışında hiçbir surette kullanılmayacağı ve herhangi bir kuruma verilmeyeceği konusunda aydınlatıcı bilgiler verilmiştir. Yine katılımcıların kişisel bilgilerinin gizliliğinin sağlanacağı, isimlerine çalışmanın hiçbir yerinde yer verilmeyeceği ve çeşitli kodlar aracılığı ile ifadelerinin kullanılacağı aktarılmıştır. Görüşmeler bu konuda tam bir mutabakat sağlandıktan sonra gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların rızası alındıktan sonra gerçekleşen ve toplamda 38 saat 17 dakika süren ses kayıtları deşifre edilmiştir. Deşifreler kelime işlem programına aktararak, betimsel ve sistematik analize tabi tutulmuştur. Veri analizinde anahtar ifadeler sıralanmış ve söz konusu ifadeler doğrultusunda anlam kümeleri oluşturularak yorumlanmıştır.⁷ Çalışma içinde betimlemelerde, görüşmecilerin ifadelerinden örneklere yer verilmiştir.

Yaklaşık 13-14 öğretmen ile görüşüldükten sonra çalışmanın temaları ortaya çıkmış ve daha sonraki görüşmelerde aynı temalar tekrar etmiştir. Araştırmada inandırıcılık ve doğrulanabilirlik kriterlerinin yerine getirilebilmesi için, veriler analiz edildikten sonra 5 öğretmenle araştırmanın sonuçları ve araştırmacının yorumları paylaşılmıştır. Katılımcıların araştırma sonuçlarını onaylaması ile nitel araştırmalar için söz konusu inandırıcılık ve doğrulanabilirlik ilkeleri yerine getirilmiştir.

Kadın öğretmenlerin en genci 29 en yaşlısı 66 yaşındadır. Yaş ortalamaları 44'dür. Erkek öğretmenlerin ise genci 28 en yaşlısı 70 yaşındadır. Yaş ortalamaları 47'dir. Kadın katılımcıların kıdemi 4 yıl ile 30 yıl arasında, erkek katılımcıların kıdemi 2 yıl ile 44 yıl arasında değişmektedir. Erkek öğretmenlerin 3'ü, kadın öğretmenlerin 2'si emeklidir. Araştırma grubunun tamamına bakıldığında 7 sınıf öğretmeni, 2 matematik öğretmeni, 2 sosyal bilgiler öğretmeni, 2 müzik öğretmeni, 2 din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenin yanı sıra, tarih, coğrafya, Türk dili ve edebiyatı, İngilizce, fizik, görsel sanatlar, kimya, biyoloji, okul öncesi, beden eğitimi, rehberlik, Türkçe ve bilişim teknolojileri branşlarında 1'er öğretmen olduğu görülmektedir. Katılımcıların 1 tanesi de sınıf öğretmeni olup halihazırda Milli Eğitim ana birimlerinde idareci olarak görev yapmaktadır. Bu katılımcıya pek çok öğretmenin sorunu ile muhatap olduğu ve haberdar olduğu düşüncesi ile yer verilmiştir. Okul bazlı dağılım noktasında ise öğretmenlerin 7'si ilköğretimde, 6'sı ortaokulda, 4'ü Anadolu lisesinde, 4'ü düz lisede, 2'si fen lisesinde, 2'si imam hatip ortaokulunda, 2'si meslek lisesinde, 1'i Anadolu imam hatip lisesinde ve 1'i de Milli Eğitim bünyesinde görev yapmaktadır. Kadın öğretmenlerin 4'ü kırsal 11'i kentsel, erkek öğretmenlerin 10'u kırsal 5'i kentsel kökenlidir. Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

7 Veri analizine ilişkin süreçler için bakınız: Moustakas. C. (1994). Phenomenological Research Methods, Sage Publication: London.

Tablo 1: Demografik Özellikler ve Mesleki Bilgiler

Kod	Cinsiyet*	Yaş	Doğum Yeri	Medeni Durum	Eğitim	Kıdem Yılı	Branş	Çalıştığı Okul
Ö.1	E	70	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	35	Sınıf	İlköğretim-Emekli
Ö.2	E	64	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	37	Sınıf	İlköğretim-Emekli
Ö.3	E	63	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	36	Sınıf	İlköğretim-Emekli
Ö.4	E	49	Hatay-Kırsal	Evli	Üniversite	22	Tarih	Meslek Lisesi
Ö.5	E	47	Konya-Kentsel	Evli	Üniversite	22	Coğrafya	Anadolu Lisesi
Ö.6	E	46	Kırıkkale-Kırsal	Boşanmış	Üniversite	21	Matematik	İmam Hatip Ortaokulu
Ö.7	E	45	Konya-Kırsal	Evli	Y. Lisans	22	Sınıf-Şube Müdürü	Milli Eğitim
Ö.8	E	33	Aksaray-Kırsal	Bekar	Y. Lisans	8	Sosyal Bilgiler	Ortaokul
Ö.9	E	28	Nevşehir-Kırsal	Bekar	Y. Lisans	2	Sınıf	İlköğretim
Ö.10	E	31	Konya-Kentsel	Bekar	Üniversite	6	İngilizce	İmam Hatip Ortaokulu
Ö.11	E	57	Konya-Kentsel	Evli	Üniversite	32	Sınıf	İlköğretim
Ö.12	E	49	Aksaray-Kırsal	Evli	Üniversite	22	Fizik	Fen Lisesi
Ö.13	E	61	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	44	Sınıf	İlköğretim
Ö.14	E	32	Konya-Kentsel	Bekar	Y. Lisans	4	Müzik	Ortaokul
Ö.15	E	36	Konya Kentsel	Evli	Üniversite	8	Kimya	Lise
Ö.16	K	66	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	30	Sınıf	İlköğretim-Emekli
Ö.17	K	64	Konya-Kentsel	Evli	Üniversite	27	Biyoloji	Lise-Emekli
Ö.18	K	53	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	29	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Fen Lisesi
Ö.19	K	48	Konya-Kırsal	Evli	Üniversite	22	Sosyal Bilgiler	Ortaokul
Ö.20	K	34	Erzurum-Kentsel	Boşanmış	Y. Lisans	10	Beden Eğitimi	Anadolu Lisesi
Ö.21	K	30	İstanbul-Kentsel	Bekar	Y. Lisans	7	Rehberlik	Meslek Lisesi
Ö.22	K	29	Adana-Kentsel	Evli	Üniversite	4	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	Ortaokul
Ö.23	K	58	Niğde-Kentsel	Evli	Üniversite	30	Türkçe	Ortaokul
Ö.24	K	42	Konya-Kentsel	Evli	Üniversite	20	Bilişim Teknolojileri	Lise
Ö.25	K	53	Konya-Kırsal	Evli	Y. Lisans	29	Meslek Dersleri	Anadolu İmam Hatip Lisesi
Ö.26	K	40	Aksaray-Kentsel	Evli	Üniversite	15	Matematik	Anadolu Lisesi
Ö.27	K	31	Muş-Kentsel	Bekar	Üniversite	4	Okulöncesi	Anaokulu
Ö.28	K	34	Kayseri-Kentsel	Boşanmış	Üniversite	6	Görsel Sanatlar	Lise
Ö.29	K	33	Kahramanmaraş-Kentsel	Evli	Üniversite	5	Müzik	Ortaokul
Ö.30E	K	48	Konya-Kentsel	Evli	Üniversite	23	Türk Dili ve Edebiyatı	Anadolu Lisesi

*E: Erkek K: Kadın

5. Bulgular

Çalışma bulguları öğretmenlerin, mesleğin itibarının düşük olduğuna ve giderek düşmeye devam ettiğine dair algıya sahip olduklarını göstermiştir. Bu durumun sebebi olarak mesleğin ekonomik getirisi, bölüm puanları ve üniversitelerin eğitim kalitesi başat nedenler arasındadır ve hemen her katılımcı tarafından zikredilmiştir. Diğer taraftan mesleki yetkinlik ve öğretmenlerin olumsuz kişisel özelliklerinden kaynaklanan nedenler münferit olarak görülmektedir. Buna karşın katılımcılara göre mesleğin itibar kaybetmesinin esas nedeni, toplumsal kültürün mesleğe atfettiği değer ve anlamın değişmesidir. Toplumsal alanda mesleğin değişen tezahürü olarak bulgular, ebeveynlerin çocuklarına yüklediği anlamın değişmesi, öğretmenden toplumsal idealler adına beklentinin azalması, akademik başarıya dair beklentinin başat hale gelmesi, öğretmenin bakıcı olarak görülmesi, eğitim simülasyonlarının öğretmenin yerini alabileceğine dair düşünce, mesleğin daha fazla kadınlara tahsis edilmiş olması ve pandemi sürecinin mesleğe yüklediği olumsuz anlam bağlamında analiz edilmiştir.

5.1. Toplumsal Kültürün Mesleğe Atfettiği Anlamın Dönüşümü; Fenomenolojik Bir Deneyim Olarak “Eti Senin Kemiği Benim”den Değişim Dinamiklerine

Bir kültürün mesleğe yüklediği anlam ona statü atfetmesi, değer biçmesi veya onu algılamasına ilişkin en güçlü gösterge olabilir. İtibar bizim dışımızda, ötekenden bize yansıtılan bir algı ise mesleğin içinde bulunduğu kültürün üyelere aktardığı bilgi, söylem ve yansıtma, mesleğin itibarını ifade edebilmemizde hayati önem taşır. Bu dönüşümün ana damarı “eti benim kemiği benim” şeklindeki yaklaşımla özellikle orta yaş ve üzerindeki öğretmenlerin tamamına yakınında ifade bulmuştur. Söz konusu argüman, öğretmene itibar atfeden güçlü bir kanı olarak görülmekte, bir hayıflanma ve eski günlere duyulan bir özlem olarak yansıtılmaktadır. Elbette katılımcılar, bu bakış açısının da bir ifrat olduğunu ve öğretmene verilen sınırsız otoritenin pek çok çocuğun hayatında olumsuz izler bıraktığını eklemiştir. Ancak yine de açılan bu parantez, şimdiki algının da bir tefrite taşınmasına yöneltilen bir şikâyetle beraberdir. Diğer yandan söz konusu bakış açısı, toplumsal gerçekliğe olanca gücü ile nüfuz etmiş ve o dönemde öğretmenle veli arasında çatışma yaşanmasının önüne geçmiştir. Çünkü bu ilişkide ebeveynler, edilgen bir tutum sergilemiş ve öğretmenin baskın rolünü kabul etmişlerdir. Bir katılımcının (Ö.1) öğretmenin mesleki itibarındaki değişimi “*eti benim kemiği benim’den şehzade çocuklarına*” şeklinde ifade ettiği düşünüldüğünde, ailelerin çocuklarına atfettiği değer giderek artması ile meslek itibarı arasında ters bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Bu anlayışın bitmesi yalnızca çocuğa yüklenen anlamın değişmesi ile değil aynı zamanda kitle iletişim araçlarının yaygın kullanılması ile ilgilidir. Teknolojinin yoğun kullanımı sonucunda okulda olan her türlü duruma devlet organları anında müdahil olmakta, bu durumda öğretmen, otoritesinin sınır ve şiddetini ayarlamakta güçlük çekmektedir:

“Tamam dayak yasak da en azından bir sus diyebilmesi lazım öğretmenin. Eti benim kemiği benim bitti. Disipline etme şeyi çok kısıtlandı. Bakanlık hemen diyor, basına düşünce şöyle davranmayın böyle yapmayın... O zaman da herkes sürekli sert mi davranacağım diye korkuyor” (Ö.22).

Ancak özellikle orta yaşın altındaki öğretmenlerin ifade ettiği şu görüş dikkate değerdir; (Ö.22, Ö.14, Ö.10) eti benim kemiği benim düşüncesi, öğretmene duyulan saygının yanı sıra çocuk üzerinde ailenin bir beklentisi olmamasından kaynaklanmıştır. Dahası beklenti

duymak şöyle dursun, çocuk bakılacak, güdülecek ve gün içinde ayakaltından çekilecek bir ayak bağı olarak görülmüştür.

Bu noktada öğretmenlerin bakıcı olarak görülmesi bağlamında da mesleki itibarın tartışılması gerekmektedir. Öğretmenlerin yarıdan fazlası, ailenin öğretmeni bakıcı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ancak söz konusu bakıcılık beklentisinin nüvesi değişim göstermiştir. Tarım ve hayvancılığın yoğun, çocuk sayısının fazla olduğu dönemlerde çocuklar evde artı bir iş yüküdür. Okul ise daha fazla bağ-bahçe ve ev işlerine zaman ayrılabilmesi için çocukların gönderilebileceği bir kurum olarak görülmüştür. Bu bağlamda öğretmene duyulan ihtiyaç, eğitimden çok bakım kaynaklı olmuştur. Bu bakımda ailenin öğretmenden beklentisi sınırlıdır. Ancak bu sınırlı beklenti zaman içinde “dadi” beklentisine dönüşmüştür. Daha açık bir ifade ile artık “bakıcıdan” gücü ve imkânı üzerinde beklentiler vardır. Bu beklenti özellikle anaokulu ve ilkokulda çocuğun özbakımına ilişkin yoğunlaşmakta ve çocuğun biricik olduğu düşüncesi ile yöneltilen talep ve özenin şiddeti artmaktadır. Tüm bu faktörlere ek ancak bunların üzerindeki beklenti, akademik başarı beklentisidir. Teşbihte hata olmaz ise öğretmene duyulan ihtiyaç, sırası ile çocuğu bırakacak bir yer bulma, dadi ve son kertede “mürebbiye” beklentisine dönüşmüştür. Bugün gelinen noktada okul, çocukların gün içindeki bakımını üstlenen ve annelerin rahatça sosyal hayatlarını devam ettirmelerine olanak veren bir kurum olarak görülmekle beraber akademik başarının tüm yükü de öğretmene yüklenmiştir:

“Öğretmen hem bakıcı hem yarış atı yetiştiricisi. Önceden yalnızca başından atma olarak görüyordu veliler. Şimdi hem başından gitsin ama hem de çocukla birebir ilgilenilsin. Herkesin çocuğu prens ve prenses artık. Hem de herkesin çocuğu Fen Lisesine gidebilecek zekaya sahip. Öğretmen burnu akarsa burnunu silecek, tuvalete giderse yanında gidip tuvalet ihtiyacını karşılayacak... Beslenme yolları veli, akşam arar “hocam yememiş çocuk.” Hesap sorar sana. Ama bunların üstüne, yalnızca iyi bir bakıcı olmakla kalmayacak ayrıca iyi bir seyis olacak, çocukları sistemin dayattığı sınavlara hazırlayacak.” (Ö.24)

Bu noktada özellikle anaokulu ve ilkokul öğretmenlerinin mesleki itibarının söz konusu bakıcılıkla daha fazla ilişkilendirildiği dikkat çekmektedir. Anaokulu öğretmenleri ile ilgili bakıcı öğretmen tartışması pandemi döneminin de başat konuları arasında yer almıştır. Bilindiği gibi pandemi tedbirleri kapsamında ilköğretim ve liselerin uzaktan eğitime devam etmesi kararlaştırılmıştı. Bu dönemde okul öncesi bölümler ve özel kreşler de kapatılan birimler arasında idi. Ancak salgının devam ettiği 2020 yılı Kasım Ayı içinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından anaokulu ve kreşlerin yüz yüze eğitime geçmesine karar vermesi ile öğretmenlerle Millî Eğitim Bakanlığı arasında bir gerginlik ortaya çıkmıştır. Nitekim sosyal medyada “bakıcı değil öğretmeniz” başlık etiketi ile binlerce tweet atılmıştır.⁸ Bu tartışmanın yalnızca pandemi ile sınırlı bir tartışma olmadığı katılımcıların görüşlerinde de ortaya çıkmakta, anaokulunu öğretmenin mesleki itibarının söz konusu bakıcı algısı nedeni ile daha düşük olduğu vurgulanmaktadır:

“İlkokul öğretmenini veli bakıcı olarak görüyor, bakıcı artı öğretmen. Anaokulu öğretmenlerinin itibarı daha da zayıftır” (Ö.3).

Pandemi döneminin mesleki itibara başka yönden de etkileri olmuştur. Katılımcılara göre bu dönem mesleğin itibarını azaltmış ve toplumda mesleğe karşı tepki oluşturmuştur.⁹

⁸<https://www.memurlar.net/haber/939239/bakici-mi-ogretmen-mi-tartismasi-buyuyor.html> Erişim tarihi: 18.02.2024, Saat 13:00

⁹ Toplumsal alandaki bu algının aksine ilkokul öğretmenleri uzaktan eğitimin ilkokulda uygun olmadığını

Bu tepkilerin sebebi, diğer pek çok meslek grubunun sahada ve riskle yüz yüze olmasına karşın uzaktan eğitime geçilmesi ile öğretmenlerin evden çalışmasıdır. Katılımcıların yarıdan fazlası toplumda zaten var olan öğretmen önyargısının pandemi ile körüklendiğini ve pandemik bir öğretmen düşmanlığı yarattığını ifade etmişlerdir. Pandemi döneminin bir diğer etkisi online eğitim sayesinde her ailenin birebir öğretmeni gözlemlene imkânı bulması ve sınıfın içine girmiş olmasıdır. Öte yandan pandemi dönemi simülasyonların kanıksanması bakımından bir pilot uygulama işlevi de görmüştür. Sabah uyanıp elini yüzünü yıkayan kahvaltısını yapan çocuklar, okul zili çaldığında odalarında bilgisayarların başına oturarak simülasyonlardan hakikat devşirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda pandemi döneminin, online eğitimin kanıksanması ve öğretmenin giderek işlevsizleşmesi için bir devir daim pompası olduğu vurgulanmıştır: *“Pandemi döneminde şöyle bir düşünce meydana geldi mesela, öğretmen olmadan da okul olmadan da oluyormuş”* (Ö.2).

Simülasyonların eğitim sistemi içinde yaygın kullanımı bir diğer alanda da kendini göstermektedir. Nitekim katılımcılar YouTube platformundaki eğitim kanallarının yaygınlaşmasının da mesleki itibar bakımından olumsuz etkilerine değinmektedir. Bu yargı, fenomenolojik bir yaklaşım olması dolayısı ile oldukça dikkate değerdir. Söz konusu düşünce, münferit bir saha çıktısı değil katılımcıların neredeyse yarısı tarafından ifade edilmiştir. Bu düşünceye göre YouTube platformunda fen bilimlerinden matematiğe, Türkçeden hayat bilgisine varan geniş bir yelpazede konu anlatımı, soru çözümü hatta sınavlara yönelik içerik üretimleri mevcuttur. Bu içeriklerin yaygınlaşması, giderek müşahhas bir öğretmene, fiziken var olan bir binaya ya da teçhizat ve insan kaynağından teşekkül bir kuruma ihtiyaç kalmadığına yönelik düşünceleri topluma nüfuz ettirmiştir. Öğretmenin bilginin edinilmesi konusundaki biricik olma rolünü sarsmış ve mesleğin itibarını olumsuz etkilemiştir. Bu durumun temelde nedeni, ailenin öğretmenden bir rol model olarak vazgeçmesi ile ilişkilendirmiştir. Yalnızca akademik başarı bekleyen ebeveynler için sanal platformlar oldukça etkili, verimli, ekonomik ve seçenekli öğretmen tipleri sunmaktadır. Bu öğretmenlerin sabrının taşması, çocuğa olumsuz davranışlar sergilemesi ya da ebeveynlerle çatışmaya girmesi de olanaksızdır. Bu nedenle katılımcılara göre amaç yalnızca integral öğrenmekse, öğretmene ihtiyaç kalmamıştır:

“Toplumun eskisi kadar ahlaklı bireylere ihtiyacı var mı? Toplumda bir ahlak erozyonu var. Ee amaç bu değilse ee çocuk izler online videoyu bir üniversite kazansın, meslek sahibi olsun ahlak erdem de olur gider. Bu da öğretmenin itibarında düşüşe sebep olmuştur” (Ö.15).

YouTube platformunda bulunan eğitim materyallerinin toplum nezdinde kabul görmesi katılımcılara göre ahlak, etik, değer aktarımı, kültürel öğelerin verilmesi veya toplumsal bilincin kazanılması gibi hususların göz ardı edildiğinin işaretidir. Somut öğretmen figürünün yerine sanal olanın ikame edilebilmesi, öğretmenden tek beklenenin akademik başarı olduğunun göstergesi sayılmaktadır. Katılımcılara göre tam olarak bu konu da mesleğin saygınlığını etkileyen bir diğer unsurdur. Öğretmenin başarısı ve saygınlığı yalnızca sınav başarısı ile ölçülmektedir. Ercan’a göre Türkiye’deki eğitim sisteminin yaşam boyu öğrenme odaklı olmaması başat sorunlar arasındadır. Okullar, öğrencileri her bir kademe sonunda yapılacak iki büyük sınava hazırlamaktadır. Öğretmenin başarısı sınıfından kaç öğrencinin bu sınavlarda başarılı olduğu ile ölçülmektedir. Bu bakımdan seçmeli sınav tekniğini en iyi öğreten öğretmenlere talep yüksektir (2011: 46).

Bu bağlamda bilgi ile özdeşleşmiş, iyiyi, doğruyu, ahlaklı ve erdemli olanı öğretebileceği için öğrencinin hayatını değiştirme gücü olan öğretmen yerine, sınava hazırlayan öğretmen imajı başat unsur haline gelmiştir (Yıldız, 2014). Şu hâlde toplumun anlam yüklediği değerlerin zayıfladığı değerlendirilebilir. Nitekim mesleğin toplum önünde saygınlığını koruyan ana değerlerin aşınması, mesleğin de aşınması anlamına gelmiştir. Yıldız, bu noktada neoliberal politikaların etkisinden söz eder. Neoliberalizmin piyasa endeksli eğitim anlayışı ile birlikte idealist-toplumcu öğretmen tipinden sınava hazırlayan teknisyen öğretmen tipine doğru evrilme söz konusudur. Söz konusu yeni tipten bilgiyi meta haline getirerek aktarması beklenmiş ve öğretmenin rolünü sınav başarısına indirgeyen politikalarla değer kaybetmesine neden olmuştur (2014). Eğitimin bir meta olarak alınıp satılması ile öğretmen rolünün çıktısı, puan mesabesine indirgenmiştir. Katılımcılar eskiden velilerin öğretmenle görüşmeye geldiklerinde evvela ahlaklı hal ve vaziyetini sorduklarını ancak bugün akademik başarının görüşmenin ana damarı olduğunu vurgulamaktadır. Bu düşünceye göre öğrenciye yol gösterici bir rehber olan öğretmenler değil çocuğu sınava hazırlayabilen öğretmenler “iyi” öğretmendir. Hal böyle olunca yukarıda ifade edildiği gibi sanal platformlardaki öğretmenlerin de iş görmesi anlaşılabilir bir durumdur:

“Akademik bilgiyi öncelidik. Hızlı test çözecek, sınav kazanacak. Bu da öğretmene bakışı değiştirdi. Aileler okula geldikleri zaman önce çocuğun ahlakı durumunu, saygısı, saygısızlığını sorarlardı. Velinin öncelikli beklentisi buydu. Ama artık aileler başarı odaklı olmaya başladılar” (Ö.16).

Toplumsal idealler yerine akademik başarının konularak öğretmenin değersizleştirildiği düşüncesi, “resim, beden, müzik” olarak üçleme şeklinde sıkça ifade edilen branş öğretmenlerine ilişkin yaklaşımla benzerlik göstermektedir. Katılımcılara göre sınavlarda etki etmemesi nedeni ile Resim/Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Müzik dersi öğretmenlerinin mesleki itibarı Matematik, Fen Bilgisi veya Fizik gibi sınavların ana damarını oluşturan derslerin öğretmenleri ile kıyaslandığında düşüktür. Din Kültürü öğretmenleri de benzer biçimde velilerin talepte bulunmadığı, beklentiye girmediği ve görece daha az itibar atfettiği öğretmen grubu olarak vurgulanmıştır. Bu durumun nedeni de sözü edilen toplumsal idealler sorunsal ile yakından ilişkilidir. Örneğin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenin öğrenciye katacağı artıların uzun vadede ortaya çıkması ve ölçülebilir olmamasına karşın, matematik dersi için düşünüldüğünde çıktılar hızlı ve niceldir. Nitekim söz konusu çıktıların uhrevi olması ve gözle görünür olmaması, sınav odaklı ve pragmatist bir düzlemde oldukça zayıf bir beklentinin ürünü olacaktır. Diğer taraftan mesleğin gerektirdiği eğitimle mesleki itibar ilişkisi düşünüldüğünde, söz konusu üç branşa atfedilen değerler daha düşük olması, eğitim süreci ile meslek arasında müteneşip bir ilişki olmamasına bağlanmıştır. Bu üç branş için kendi içinde sıralamaya gidildiğinde, Beden Eğitimi'nin en zayıf itibarlı branş olduğunu vurgulamıştır:

“Resim, beden, müzik öğretmenliği hiçbir şey olamamışların mesleği gibi görülüyor. Beden eğitimi öğretmenliği içlerinde en düşük olanı. Mesela eskiden baraj 180’de işte, barajı geçmiş sadece çocuk. Hemen tamam işte BESYO sınavına bir gir. Din kültürü de önemli değil. O da aynı hem sınavda katsayısı hem de karşılığı hemen alınmaz” (Ö.4).

Burada dikkat çekici bir diğer unsur, resim, beden, müzik şeklinde sayılan üçlemeye daima eklenme gereği duyulan din kültürü dersinin daha az önemsenmesine karşın, din grubu öğretmenlerinin toplumda veya meslektaşlar arasında değilse de bugünkü siyasi konjonktürde daha itibarlı sayıldıklarıdır. İlahiyat grubundaki öğretmenlerin pek çok bürokratik kadroya atanmada önceliği olduğu sıklıkla aktarılanlar arasındadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin yarısına yakını, bir dönem okul müdürlüğü ve müdür yardımcılığı kadrolarına ilahiyatçıları atama geleneği olduğunu ifade etmiştir. Bu atamalar nedeniyle öğretmenler, ilahiyat kökenli öğretmenler karşısında kendilerini değersiz hissetmektedir:

“İlahiyatçı olmadığımızdan... (gülüyor atanamadık manasında) İlahiyatçı olursan hemen idari kapılar önüne açılıyor, bu bir artı. Haddinden fazla ilahiyatçı idareci var şu anda. Bir sendikaya üyeysen, iki ilahiyat kökenli isen beş puan önde başlarsın... İlahiyatçı olanlar x siyasetine daha yakın olurlar. Onların sadakat sahibi olduğu düşünülüyor. Diğer branşları değersizleştirdiler” (Ö.11).

Çeşitli branş farkları, ailelerin çocuklarına attığı değer, akademik başarının öncülenmesi, öğretmene yüklenen bakıcı rolü, pandemi süreci veya sanal eğitim platformları gibi pek çok faktöre yaslanan katılımcıların tamamına göre öğretmenlik mesleği itibar kaybetmiş bir meslektir. Sebepler çeşitlidir ancak katılımcılar, mesleğin itibar kaybettiği mekanlara bir örnek vermeleri gerektiğinde “mahalle” den söz etmektedir. Bu düşünceye göre öğretmenlik mesleği, kitle iletişim araçları ile mesleğin bütününe yönelik bir itibar kaybı içindedir ancak öğretmen, müşahhas bir isim olarak mesleki itibarını mahallede kaybetmektedir. Katılımcılar spor gibi siyaset gibi eğitimin de herkesin hakkında fikir sahibi olduğu ve kolaylıkla yorum yapıp yargıya vardığı bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda öğretmenlik mesleğine itibar kaybettiren en başat unsurlar arasında “dedikodu” bulunmaktadır. Katılımcılara göre mahalle hem itibar atfeden hem de itibarsızlaştıran dedikodunun mekânı olarak görülmektedir.

Mahalle ve komşuluk ilişkilerinde dedikodu yaygın bir ilişkinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Meselelerin uzatılması ve kontrol sisteminin devreye sokulması sureti ile soyut normlara uymayanlar tespit edilir, ilan edilir ve belirlenen standartların içine dönmeye zorlanır (Tatlıdil, 1989: 14). Bu durum dedikodunun toplumsal denetim gücünü vurgular (Alver, 2010: 345). Herkes hakkında dedikodu edilir ancak bekarlar, dullar, gelinler, öğretmenler ve doktorların daha fazla dedikodusu edilmektedir (Demirci: 2004: 15). Bu çalışma açısından da benzer sonuçlara varılmıştır. Katılımcıların yarıya yakını mahallede özellikle annelerin, çocukların kendilerine her gün ilettikleri ve kendi özel çabaları sayesinde edindikleri bilgilerle, öğretmenlerin hem mesleki özellikleri hem de özel hayatları ile ilgili dedikodu yaptıklarını ifade etmiştir. Bu durum, mahallede öğretmenin de dedikodunun yaptırımına maruz bırakıldığı anlamına gelmektedir. Özellikle birinci sınıfa çocuğunu kaydettirecek aileler için mahalledeki bu dedikodular oldukça etkili bir bilgi edinme aracı olmaktadır:

“Birinci sınıf öğretmenleri seçilir mesela veli tarafından. Bir öğretmen iyi, öbürü kötü işte bu kanı veliler arasında yayılıyor. Siz gidiyorsunuz mesela bir öğretmene veriyorsunuz, memnun kalırsanız o öğretmenden komşunuza söylüyorsunuz, o gidiyor komşusuna, arkasına dedikodu aracılığı ile yayılıyor. İlkokulda bir sınav sistemi başarı çıktısı olmadığı için böyle elde ediliyor. Öğretmen itibarını mahalledeki velilerin yargılarından alıyor” (Ö.9).

İlkokul öğretmenlerinin seçilmesinde etkili olan bir diğer husus cinsiyettir. Bu bağlamda kadın öğretmenler ilkokulda daha fazla itibarlı görülmektedir. Bu durumun temelde nedeni çocuğun küçük olması, anne sevgisine muhtaç olması ve kadının çocuk için gerekli olacak şefkati sağlayabileceğine inanılmasıdır. Ancak kadın öğretmenin tercih edilmesinde bu sebeplerin yanı sıra basında son dönemde yer alan istismar haberleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların yarısından fazlası, öğretmenin istismar ile anılmasının bugüne kadar mesleki itibarına vurulan en ağır darbe olduğunu ifade etmişlerdir:

“Basına yansıyan bu taciz olayları, öğretmenle toplumun arasını tepetaklak etti diyebilirim. Bir kasa elmanın içinde bir çürük elma hepsini yavaş yavaş çürüttüğü gibi... Mesela veliler neden böyle laubali oldu öğretmene karşı, işte cevaplarından biri bu. Bir güven kaybı yaşadığı öğretmen...” (Ö.17).

Bu noktada cinsel istismar haberleri sebebi ile medyaya yönelik de tepki oluştuğu dikkat çekmektedir. Katılımcılar bu konuda konuşurlarken kendi meslektaşlarından daha çok medyanın bu konuyu duyurduğuna, hatta topluma pompaladığına kızgındırlar. Bu düşünceye göre cinsel istismar vakaları eskiden de okullarda yaşanan bir durumdu. Ancak ne ailelerin bu tür olayları toplum önünde söyleme cesareti vardı, ne de basına düşüyor ve meslek hakkında toplumsal bir kanaat oluşuyordu. Bu bağlamda katılımcılara göre meslek itibarını zedeleyen faktörlerden biri de medyadır:

“Taciz olayları tabii, medya karaladı, basın verdi verdi... Yaptığı doğru mu öğretmenin değil tabii ama tüm mesleği karaladı. Çocuğum tacize uğrar korkusu işte, velilerde yer ediyor. Velili öğretmen arasında bir kopukluk oldu” (Ö.10).

Cinsel istismarla ilişkilendirilen nedenlerle, hangi oranda velinin kadın öğretmenlere yöneldiği başka bir çalışmanın konusudur. Ancak katılımcı verileri ile bir çıkarımda bulunmamız gerekirse, bu kaygılar nedeniyle öğretmenlik, daha fazla kadınlara aittir. Ne var ki mesleğin kadınsılaşması, öğretmenliği erkekler açısından itibarsızlaştıran bir ölçüttür.

Çalışmalar ilkökul ve anaokulu öğretmenlerinin ezici çoğunluğunun kadınlardan meydana geldiğini vurgulamaktadır.¹⁰ Türkiye dışında yapılan pek çok çalışmada da benzer bir durumun varlığından söz etmek mümkündür. Öğretmenlik kadın mesleği olarak algılanmakta ve kadınlar tarafından daha fazla tercih edilmektedir (Foster ve Newman, 2005; Johnston, McKeown ve McEwen, 1999; Saban, 2003; Smedley, 2007). İngiltere'nin de içinde olduğu pek çok gelişmiş ülkede yapılan çalışmaya göre öğretmenlik kadınsılaşmıştır (Parr, Gosse ve Allison, 2008). Öyle ki erkek öğretmenler kimi zaman kendilerini kadınlara ait bir alana girmiş gibi hissetmekte ve kadın öğretmenler tarafından psikolojik baskıya maruz kalmaktadır (Mulholland ve Hansen, 2003). Bu durumun esasında tam tersi sayılacak kimi sebepleri de vardır. Ücreti ve prestiji düşük olan meslekler, alternatifi olan erkeklere çekici gelmemektedir (Bradley, 1993: 28). Bu durum erkeklerin kadınlara oranla mesleği yeniden tercih etmeyeceklerini ifade etmeleri üzerinde etkilidir. Yine İngiltere'de gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçlarına göre meslek seçiminde kadınlar çocuklarla çalışma, erkekler ise maaş faktörüne dayanmaktadır (akt. Çermik vd. 2010: 202-203).

“Kadın mesleği olarak görülür öğretmenlik. Bayanın fitratına uygun diye düşünüyorum. İletişim açısından, muhatap olma açısından. Artı bayanın fitratına ve kendisine çift taraflı dokunan bir meslek. Evlatlarınıza da çevrenize de” (Ö.18).

Türkiye özelinde düşünüldüğünde bu durumun en temel sebebi, toplumsal roller içinde çocuk bakımının kadına verilmiş olmasıdır. Etkin iletişim kurulan kitlenin çocuklardan oluşması öğretmenlik mesleğini daha fazla kadına uygun bir meslek haline getirmiştir.

¹⁰ Anaokulu ve sınıf öğretmenliği branşlarında kadınların yoğunlaşması bu kanıyı güçlendirmektedir. Ülkemizde yapılan çalışmalara göre sınıf öğretmenlerinin üçte ikisi kadınlardan meydana gelmektedir. Kadınlar erkeklere göre mesleğin kişiliklerine daha uygun olduğunu düşünmektedir (Saban, 2003; Çokadar ve Uşak, 2008; akt. Çermik vd. 2010: 203).

Dahası çalışma şartları, yaz tatili, ders programının kadının günlük hayatına uyarlanabilme ihtimalinin yanı sıra kadınların iş hayatına kabulünün şartlı olması ile de yakından ilgilidir. Karakoyunlu'ya göre kadınlar mesleklerini seçerken toplumsal cinsiyetin getirisi olan rollerine ilişkin bir teyitleşme yapmak mecburiyetindedir. Nitekim kadınlardan, mesleklerini seçeceklerinde her şeyden evvel ne kadar eş ne kadar anne, hatta ne kadar gelin olabileceklerine ilişkin düşünceleri beklenmektedir (2022: 116). İster cinsel istismar haberleri ister çocuk bakımının kadına verilmesi isterse de çalışan kadından beklenen teyitleşme olsun, mesleğin kadınlara ihdas edilmesi ya da kadınsılaşmasının mesleki itibarı azalttığı anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Futbol veya siyaset gibi eğitim de herkesin üzerinde konuşabildiği ya da konuşacak kadar bilgi sahibi olduğu konulardır. Eğitimin girdisi de çıktısı da insandır ve topluma açık bir sistem olduğundan herkesi ilgilendirir. Herkesin yolu en kötü ihtimalle 5 yıl okuldan geçmiş ve bir öğretmenle ilişki kurmuştur. Bir takvim yılı içinde bir tesisatçı ile karşılaşma ihtimalimiz öğretmenle karşılaşma ihtimalimizden daima düşüktür. Hal böyle iken herkesin kolaylıkla yerme, fikir verme, "şöyle yapmalıydı" deme hakkını kendinde bulduğu gündelik bir konuya dönüşmektedir. Çalışma sonuçlarına göre mesleğin bu denli gündelikleşmiş ve herkes tarafından maruz kalınmış doğası onu, hakkında çok konuşulur yaparken itibarını da zedelemiştir. Nitekim mesleğin özellikle komşu sohbetlerinde dedikodu malzemesi yapılmasından dolayı itibar kaybettiği ancak eğer isterse mahallelinin yine itibar atfedebileceğini değerlendirebiliriz.

Sonda söyleyeceğimizi başta söylememiz gerekirse öğretmenlik, tüm katılımcılar için itibarı azalan bir meslektir. Bu bağlamda bir ironiden söz etmek mümkündür. Eğitimin görece öneminin zayıf olduğu yıllarda öğretmen toplum tarafından kıymetli iken, akademik başarının başat unsur olduğu bu dönemde öğretmene atfedilen değer azalması şaşırtıcıdır. Bu durumun pek çok nedeni vardır. Eğitimin değişen nüvesi açısından bakıldığında neoliberal politikalar ile meta haline gelen, piyasalaşan eğitim sistemi içinde öğretmene biçilen rol değerler, ahlaki öğretiler, etik ya da iyi bir vatandaş/insan olmak gibi toplumsal idealler yerine standart ölçümlere ve sayısal göstergelere indirgenmiştir.

Toplumsal ideallerin ve moral değerlerin öneminin zayıflaması ve dolayısı ile öğretmenden bu yöndeki beklentilerin azalmasına koşut YouTube platformundaki online eğitim veren simülasyonların artmasının mesleğe itibar kaybettiğine yönelik söylemler anlaşılırdır. Madem ki rol model oluşturmak ya da değerleri aktarmak için değil de sınavlar için öğretmene ihtiyaç vardır, o halde YouTube gibi eğitim kanallarının da bu işi pekâlâ yapabileceği, hatta çok daha esnek, tekrarlı ve etkileşime açık biçimde yapabileceğini düşünen bir toplumsal anlayış ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmenlerin geleneksel olarak üstlendikleri rol alanının, kitle iletişim araçlarının yeni bilgi kaynağı olmak sureti ile daraltılması anlamına gelmektedir. Bu, öğretmenin bilginin yegâne kaynağı olduğu bir dönemden, bu kaynaklardan yalnızca biri haline geldiği bir döneme geçildiğine dair düşüncedir. Üstelik mesaili ve olumlu ya da olumsuz kişisel özelliklere sahip bir öğretmen, ideallerini ihmal etmiş toplumlar için oldukça dezavantajlı bir modele dönüşmüştür. Bir an için etik, ahlak, değerler, rol model olma ya da şahsiyet inşa etmek gibi amaçlara sahip olmayan ebeveynler olduğu düşünülürse, öğretmenin toplumsal düzeyde elinde ne kalmaktadır? Bu görüşler ışığında katılımcılar, bir

makinenin, öğretmenin yaptığı işi yapabilmesinin (!) onun toplum önünde itibarını zayıflattığı görüşündedir.

Bu duruma öğretmenler hakkında medyada servis edilen olumsuz haberlerin etkisi de eklendiğinde, ebeveynlerin söz konusu kanalları tercih etme ve öğretmen hakkında olumsuz yargı üretme şiddeti artmaktadır. Katılımcılar meslek hakkında yapılan şiddet, hakaret ve özellikle cinsel taciz haberlerinin mesleğe en onulmaz zararı verdiğini ifade etmişlerdir. Özellikle cinsel istismar ile ilgili haberler münferit olduğu halde öğretmen ile aile mutabakatını bozmuş ve güven ilişkisini tamiri mümkün olmayacak biçimde zedelemiştir. Öyle ki öğretmenlerin, kendilerinin dahi çocuklarını öğretmenleri ile hiçbir temasa girmemesi konusunda uyardıklarına ilişkin ifadeleri, meslek üyelerinin de birbirine olan itimadını zayıflattığını gözler önüne sermektedir.

Hem meslektaşların hem de toplum üyelerinin mesleğe olan olumsuz yaklaşımına koşut, öğretmen otonomisinin ve otoritesinin zayıfladığı düşünülmektedir. Mesleki otorite mesleki itibarla oldukça paralel bir unsurdur. Öğretmenler mesleki otoritelerinin kalmadığına yönelik düşüncelerini ekseriyetle “eti senin kemiği benim” şeklindeki toplumsal deyişten hareketle, dönemselleştirerek ifade etmektedir. Bu konuda dikkat çeken bir diğer husus katılımcıların mesleki otorite ve özerkliklerine ilişkin soruları yönetime katılma, eğitim süreçlerinde görüş bildirme ya da eğitim alanlarına ilişkin karar verebilme üzerinden değil salt çocuğa ya da aileye söz geçirebilme yeteneği üzerinden dile getirmiş olmalarıdır. Epistemik mesleki otorite ve güç bağlamında, öğretmenlerin veliler karşısında irtifa kaybettikleri vurgulanırken, öğrencilerin disipline olma ve öğretmenin sözünü dinleme noktasında isteksiz olduğu sıklıkla ifade edilmektedir.

Öğretmene koşulsuz teslim edilmiş ve hesap sorulmayan öğrenci, otorite ve mesleki itibarın zirvesi olarak görülürken, katılımcının tabiri ile “shehzade çocukları döneminde” ebeveynler teslim etmek şöyle dursun öğretmenden gücü üzerinde bir beklentiye girmişlerdir. Otoritenin çocuk olduğuna dikkat çeken katılımcılara göre çocuk merkezli ebeveynler, öğretmene birer bakıcı muamelesi yapmaktadır. Bu bağlamda özellikle ilkököl ve anaokulunda öğretmenlerin bakıcı olarak görülmesi mesleki itibarı azaltan faktörlerden biri olarak önümüze çıkmaktadır.

İlkokul ve anaokulu öğretmenlerinin yanı sıra resim, beden, müzik şeklinde dile getirilen, aslında meslek üyelerinin de derslerin tam isimlerini söylemeden vurguladıkları branşların, itibar bakımından daha zayıf olduğu dile getirilmektedir. Bu üç branş öğretmenleri düşük puanlarla üniversiteye giren ve diğer bölümlerde hedeflediğini yakalayamayan öğrencilerin “denediği” birer branş olarak görülmekte ve mesleki itibar-eğitim bileşenini karşılamamaktadır. Diğer yandan bu branşların sınavlarda çarpanının olmaması nedeniyle mesleki yüklerinin de az olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bu branşlar ne toplumsal idealler fikrinin ne de akademik başarı fikrinin getirdiği itibar payını almaktadır. Tersine bir vurgu ile sözü edilen bir diğer branş ilahiyat kökenli öğretmenliklerdir. Bu branşların da sınavda etki nispeti düşüktür ancak katılımcılar, bugünkü konjonktürde ilahiyat kökenli öğretmenlerin diğer branşlara öncelendiğini ifade ederken, bu branşların bürokrasinin pek çok katmanı için bir anahtar görevi gördüğüne işaret etmişlerdir. Bu bağlamda din grubu öğretmenlerinin, meslektaşlar ve toplum nezdinde itibarı görece zayıf olmasına karşın siyasi konjonktürün verdiği değer bakımından yüksek görülmektedir.

Pandemi döneminin de mesleki itibara çeşitli etkileri olduğu aktarılmış, zaten var olan öğretmen önyargısını körüklediği vurgulanmıştır. Pek çok sektörün bulaş riski altında sahada olmasına karşın, öğretmenlerin uzunca bir süre evlerinde online ders vermiş olmaları, bu tepkileri artırmıştır. Diğer yandan pandemi, öğretmenin kendi özerk alanı olan sınıfta bağımsız olmasına karşın, online eğitim ile veliyi sınıfın içine dahil etmiştir. Akdemir'in bu dönemde ilkokul çocuklarının okulu en çok eve benzediğine dair saha sonuçları (2023: 16) bu dönem ev ile okulun iç içe geçtiğinin bir göstergesidir. Böylece öğretmen, anlatımı, yetkinliği veya üslubu konusunda hakkında çok daha kolay yargı üretilebilir bir imge olmuştur. Katılımcılara göre bu dönem, toplumda pandemik bir öğretmen yargısını yerleştirerek mesleki itibarı azaltıcı etki göstermiştir.

Çalışmanın bütünü ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse öğretmenlerin tamamı mesleki itibarın erozyona uğradığı konusunda hem fikirdir. Bu durumun sebebinin ise toplumsal kültürün öğretmenlik mesleğine attığı değer ve anlamın değişimine bağlılıklarını söylemek mümkündür.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> *(Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörlüğü,Sosyal Bilimler Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 2024 Tarih , 628 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu takdirde)	
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> * (Necmettin Erbakan University Rectorate, Institute of Social Sciences Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 2024, numbered 628 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	

Kaynakça

- Akdemir, S. (2023). Covid-19 pandemi sürecinde ilkokul 1. sınıf öğrencilerinin 'okul' kavramına ilişkin metaforik algıları. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 16-28. doi: <https://doi.org/10.38151/akef.2023.42>
- Akyüz, Y. (2019). Türkiye'de öğretmenin "öğretmen" ve meslek imajı. *Ankara University Journal Of Faculty Of Educational Sciences*, 11 (1), 115-121. doi: doi.org/10.1501/Egifak_0000000565
- Alver, K. (2010). *Streril hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Aral, S. (1977). *Meslek saygınlığı: kuramsal ve ampirik bir çalışma*. (Doçentlik Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Aytaç, Ö. (2003). Meslekler sosyolojisi açısından polislik mesleği. *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 15-33.
- Bakan, G., Bircan, M. A. ve Akman, A. (2023). The investigation of the relationship between classroom teachers' views on distance education and beliefs about computer use in mathematics education. *Journal of Ahmet Keleşoğlu Education Faculty*, 5(2), 566-578. doi: [10.38151/akef.71](https://doi.org/10.38151/akef.71)
- Blau, P. M. ve Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Bradley, H. (1993). Across the great divide: The entry of men into 'women's jobs'. C. L. Williams (Ed). *Doing Women's Work: Men in Nontraditional Occupations* içinde, 10-28. Thousand.Oaks: Sage.
- Buffett, J. (2022), *Top most respected jobs 2022*, Zety. <https://Zety.Com/Blog/Most-Respected-Jobs> (02.04.2024).
- Cirhinlioğlu, Z. (1996). *Meslekler ve sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çıngı, H. ve Kasnakoğlu, Z. (1980). Öznel meslek saygınlığı üzerine bulgular: Ankara, 1977. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7(3-4), 317.
- Duncan, O.D. (1961). A socio-economic index for all occupations. A.J. Reiss, O.D. Duncan, P.K. Hatt and C.C. North, *Occupations and social status*, New York: The Free Press.
- Demirci, K. (2004), Dedikodu kavramına dair, *Milli Folklor*, 64, 11-8.
- Ercan, H. (2011). *Türkiye'de mesleki görünüm*. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO).
- Global Teacher Status Index (2018). *The varkey foundation*. <https://www.varkeyfoundation.org/what-we-do/research/global-teacher-status-index-2018> (16.07.2024).
- Goldthorpe, J. H. and Hope, K. (1972). Occupational grading and occupational prestige. In K. Hope (Ed.), *The analysis of social mobility: Methods and approaches* (pp. 19-79). Oxford: Clarendon Press.

- Güven, D. (2010). Profesyonel bir meslek olarak Türkiye’de öğretmenlik. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 27(2), 13-21.
- Howe, L. K. (1978). *Pink collar workers: Inside the world of women’s work*. New York: Avon.
- Kantos, Z. E. (2021). Öğretmenlik mesleğinin itibarı ile ilgili öğretmen görüşleri. *E-Kafkas Journal Of Educational Research*, 8(3), 682-702. doi: [10.30900/kafkasegt.983200](https://doi.org/10.30900/kafkasegt.983200)
- Karakoyunlu, B. (2022). *Türkiye’de bürokrasi ve memur vatandaş etkileşimi*. Ankara: Akademişen Yayınevi.
- Kasnakoğlu, Z., ve Erdil, E. (2000). Meslek saygınlığı ve tercihleri Ankara 1996. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26(3-4), 575-603.
- Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980-2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, 26 (2), 161-181. doi: <https://doi.org/10.1016/j>
- Kemerlioğlu, E. (1973). *Erzurum’da meslekler ve sosyal tabakalaşma*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kıran, A. B., Durmuş, E. ve Sucu, N. N. (2019). Öğretmenlik mesleğindeki itibar kaybı nedenleri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 8-13.
- Kruglanski, A. W. (1980). The field of cognitive social psychology: Cognitive pluralism and irrationalizm reconsidered. *Paper presented at Symposium on new developments in attributions theory Oxford*. England.
- Lu, J., Jiang, X., Yu, H. ve Li, D. (2014). Building collaborative structures for teachers autonomy and self-efficacy: The mediating role of participative management and learning culture. *School Effectiveness And School Improvement*, (Ahead-Of-Print), 1-18.
- Luchesi L.B., Mendes, I.A.C., Shiniyashiki, G.T. ve Costa Junior, M.L.D. (2009). *An instrument to analyze secondary-level students’ images about nurses*. *Revista da Escola de Enfermagem da USP*, 43, 272-278.
- Moustakas. C. (1994). *Phenomenological research methods*. London: Sage Publication.
- Müller, B., Siegert S., Bürkl R. and Frank R. (2018), *Trust in professions*, Nuremberg Institute for market decisions. <https://www.Nim.Org/Publikationen/Detail-Publikationen/2018-Trust-İnprofessions-Deutsch> (22.05.2024).
- Öztürk, İ. H. (2009). Yeni ortaöğretim tarih programları üzerine eleştirel bir inceleme. *The First International Congress Of Educational Research*, 1-13
- Öztürk, İ. H. (2011). Öğretmen özerkliği üzerine kuramsal bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 82-99.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pavalko, R. M. (1988). *Sociology of occupations and professions* (2. bs). Peacock.
- Polat, Ü., Kaysılı, A. ve Aydın, Ş. (2015). Öğretmen adaylarının eğitimsel, toplumsal ve siyasal beklentileri üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 4(2), 1-14. doi: <https://doi.org/10.30703/cije.321365>

- Sert, N. (2006). EFL student teachers' learning autonomy. *The Asian EFL Journal Quarterly*, 8 (2), 180-201.
- Sunar, L. (2014). *Türkiye'de çalışma yaşamı ve mesleklerin itibarı*. Erişim Adresi: <https://tyap.net/tma> (11.07.2024).
- Sunar, L. (2019), *Türkiye'de çalışma hayatı ve meslekler [Araştırma]*, Toplumsal Yapı ve Araştırmalar Programı, [Https://Tyap.Net/Turkiye-Calisma-Hayative-Meslekler-Arastirmasi](https://Tyap.Net/Turkiye-Calisma-Hayative-Meslekler-Arastirmasi) (03.06.2024).
- Sunar, L. (2020). Türkiye'de mesleki itibar: Dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal Of Economy Culture And Society*, Özel Sayı, 29-58. doi: [10.26650/IECS2020-0053](https://doi.org/10.26650/IECS2020-0053)
- Tatlıdil, E. (1989). *Kentleşme ve geçekodu*. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir
- Treiman, D. J. (2013). *Occupational prestige in comparative perspective*. New York: Academic Press.
- Ünsal, S. (2018). Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin statüsüne ilişkin bir Pareto analizi. *Sakarya University Journal Of Education*, 8(2), 111-130. doi: <https://doi.org/10.19126/suje.379040>
- Yaman, S., İncebacak, B. B. ve Tungaç, A. S. (2022). Öğretmen niteliklerinin belirlenmesinde paydaşların görüşleri. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 376-397. doi: [10.38151/akef.2022.24](https://doi.org/10.38151/akef.2022.24)
- Yıldız, A. (2014). Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin dönüşümü: İdealist öğretmenden sınava hazırlayıcı teknisyen öğretmene. A. Yıldız (Ed.) *Öğretmenliğin dönüşümü* (s.13-26). İstanbul: Kalkedon Yayınevi.

2024, 13 (3), 1696-1724 | Araştırma Makalesi

Bitişik Şartlı, Bağdaşır Seçenekli ve Bağlantılı Tasımların İndirgenmesi Üzerine

Fikret Osman¹

Öz

Bitişik şartlı tasımlar, bağdaşır seçenekli tasımlar ve bağlantılı tasımlar, iki öncül ve bir sonuçtan oluşan basit şartlı tasımlardır. Bu tasımların türünü, birinci öncülleri belirler. Bitişik şartlı tasımların birinci öncülü koşul önermesinden, bağdaşır seçenekli tasımların birinci öncülü tikel evetleme önermesinden, bağlantılı tasımların birinci öncülü de bağdaşmazlık önermesinden oluşur. Bu üç tasımın ikinci öncülleri ve sonuçları ise birinci öncüllerin bileşenlerinden birinin onaylanması ya da onaylanmamasından meydana gelir. Şartlı tasımların burada üzerinde durulan bu türlerinin ikiye geçerli formu vardır. Bitişik şartlı tasımların geçerli formları, ön bileşenin onaylanması ve art bileşenin onaylanmamasıdır. Ön bileşenin onaylanması tasımında, ikinci öncül olarak birinci öncülün ön bileşeni, sonuç olarak da birinci öncülün art bileşeni alınır. Art bileşenin onaylanmaması tasımında ise ikinci öncül olarak birinci öncülün art bileşenin onaylanmaması, sonuç olarak da birinci öncülün ön bileşenin onaylanmaması gelir. Bağdaşır seçenekli tasımların geçerli formları, ön bileşenin onaylanmaması ve art bileşenin onaylanmamasıdır. Ön bileşenin onaylanmaması tasımında, ikinci öncül olarak birinci öncülün ön bileşenin onaylanmaması, sonuç olarak da art bileşenin onaylanması alınır. Art bileşenin onaylanmaması tasımında ise ikinci öncül birinci öncülün art bileşenin onaylanması şeklinde gelir. Bağlantılı tasımların geçerli formları, ön bileşenin onaylanması ve art bileşenin onaylanmasıdır. Ön bileşenin onaylanması tasımında, ikinci öncül olarak birinci öncülün ön bileşenin onaylanması, sonuç olarak da birinci öncülün art bileşenin onaylanmaması alınır. Art bileşenin onaylanması tasımında ise ikinci öncül birinci öncülün art bileşenin onaylanması, sonuç da birinci öncülün ön bileşenin onaylanmaması olarak gelir. Bu çalışmada, tüm bu geçerli olan şartlı tasımların birbirine ve diğer bazı tasımlara indirgenmesi üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, ele alınan şartlı tasımların birinci öncüllerinin eşdeğerleri belirlenerek söz konusu tasımların hangi tasımlara indirgenebildikleri gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çıkarım, İndirgeme, Bitişik Şartlı Tasım, Bağdaşır Seçenekli Tasım, Bağlantılı Tasım.

Osman, Fikret (2024). Bitişik Şartlı, Bağdaşır Seçenekli ve Bağlantılı Tasımların İndirgenmesi Üzerine. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1696-1724.
<https://doi.org/itobiad.1518974>

Geliş Tarihi	19.07.2024
Kabul Tarihi	28.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bursa, Türkiye, fikretosman@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2542-4515

On the Reduction of Conditional, Inclusive and Copulative Syllogisms

Fikret Osman¹

Abstract

Conditional, inclusive and copulative syllogisms are simple hypothetical syllogisms consisting of two premises and a conclusion. The types of these syllogisms are determined according to their first premises. The first premise of conditional syllogisms consists of conditional propositions, the first premise of inclusive syllogisms consists of disjunctive propositions, and the first premise of copulative syllogisms consists of incompatibility propositions. The second premises and conclusions of these three syllogisms consist of the affirming or denying of one of the components of the first premises. Two valid forms of each of the types of hypothetical syllogisms are discussed here. Valid forms of conditional syllogisms affirm the first constituent and deny the second constituent. In the affirming of the first constituent, the first constituent of the first premise is taken as the second premise and the second constituent of the first premise is taken as the conclusion. In the denying of the second constituent, the negation of the second constituent of the first premise is taken as the second premise and the negation of the first constituent of the first premise is taken as the conclusion. Valid forms of inclusive syllogisms are the denying of the first constituent and the denying of the second constituent. In the denying of the first constituent, the negation of the prior constituent of the first premise is taken as the second premise, and the affirmation of the posterior constituent of the first premise is taken as the conclusion. In the denying of the second constituent, the negation of the second constituent of the first premise is taken as the second premise, and the affirmation of the first constituent of the first premise is taken as the conclusion. Valid forms of copulative syllogisms are affirming of first constituent and affirming of second constituent. In the affirming of the first constituent, the prior constituent of the first premise is taken as the second premise, and the negation of the posterior constituent of the first premise is taken as the conclusion. In the affirming of the second constituent, the second constituent of the first premise is taken as the second premise, and the negation of the first constituent of the first premise is taken as the conclusion. In this study, we focus on reducing all these valid hypothetical syllogisms to each other and some other syllogisms. In this context, the equivalents of the first premises of these syllogisms are determined and it is shown to which syllogisms the hypothetical syllogisms discussed here can be reduced.

Keywords: Inference, Reduction, Conditional Syllogism, Inclusive Syllogism, Copulative Syllogism.

Osman, Fikret (2024). On the Reduction of Conditional, Inclusive and Copulative Syllogisms, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1696-1724.

<https://doi.org/itobiad.1518974>

Date of Submission	19.07.2024
Date of Acceptance	28.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bursa, Türkiye, fikretosman@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2542-4515

Giriş

Tasımlar, iki öncülden ve bir sonuçtan ya da ikiden fazla öncülden ve bir sonuçtan oluşan çıkarımlardır (Özlem, 2004, s. 179; Ural, 1995, s. 80). Bu çıkarımların, iki öncülden ve bir sonuçtan oluşanlarına basit tasımlar (Yazoğlu ve İmamoğlu, 2010, s. 86; Kahveci, 2017, s. 136), ikiden fazla öncülden ve bir sonuçtan oluşanlarına ise bileşik tasımlar (Emiroğlu, 2011, s. 173; Çüçen, 2021, s. 120) denir. Basit tasımlar içerisinde; yüklemli, bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli, bağdaşmaz seçenekli ve bağlantılı tasımlar (Osman, 2022, s. 127; Öner, 1996, ss. 112-142), bileşik tasımlar içerisinde ise soritler, ikilemler ve saçmaya indirgeme tasımları yer alır (Osman, 2022, s. 181). Morris R. Cohen ve Ernest Nagel gibi bazı mantıkçılar, basit tasımlardan bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımların bazı varyasyonlarının birbirine eşdeğer olduklarını, dolayısıyla da birbirine indirgenebildiklerini ortaya koyar (Cohen & Nagel, 1962, s. 103). Bu tasımların diğer varyasyonları da birbirine ve diğer bazı tasımlara indirgenebilir mi? Bu çalışmada bu soruyu yanıtlamaya çalışacağız. Bunun için araştırmamızın ilk aşamasında üzerinde durduğumuz tasımları modern/sembolik mantık açısından ifade edeceğiz. Bu doğrultuda aşağıdaki sembolleştirmeleri kullanacağız:

p	Olumlu Basit Önerme (Ön/Birinci Bileşen)
$\sim p$	Olumsuz Basit Önerme (Ön/Birinci Bileşen)
q	Olumlu Basit Önerme (Art/İkinci Bileşen)
$\sim q$	Olumsuz Basit Önerme (Art/İkinci Bileşen)
$\therefore$	Çıkarım İmi

$p \wedge q$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$\sim(p \wedge q)$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Değillenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$\sim p \wedge q$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$\sim(\sim p \wedge q)$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Değillenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$p \wedge \sim q$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$\sim(p \wedge \sim q)$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Değillenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$\sim p \wedge \sim q$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Tümel Evetleme Önermesi
$\sim(\sim p \wedge \sim q)$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Değillenmiş Tümel Evetleme Önermesi

$p \vee q$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$\sim(p \vee q)$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Değillenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$\sim p \vee q$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$\sim(\sim p \vee q)$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Değillenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$p \vee \sim q$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$\sim(p \vee \sim q)$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Değillenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$\sim p \vee \sim q$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Tikel Evetleme Önermesi
$\sim(\sim p \vee \sim q)$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Değillenmiş Tikel Evetleme Önermesi

$p \rightarrow q$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Koşul Önermesi
$\sim(p \rightarrow q)$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Değillenmiş Koşul Önermesi
$\sim p \rightarrow q$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Koşul Önermesi
$\sim(\sim p \rightarrow q)$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Değillenmiş Koşul Önermesi
$p \rightarrow \sim q$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Koşul Önermesi
$\sim(p \rightarrow \sim q)$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Değillenmiş Koşul Önermesi
$\sim p \rightarrow \sim q$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Koşul Önermesi
$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Değillenmiş Koşul Önermesi

$p q$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$\sim(p q)$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Değillenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$\sim p q$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$\sim(\sim p q)$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Değillenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$p \sim q$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$\sim(p \sim q)$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Değillenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$\sim p \sim q$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Bağdaşmazlık Önermesi
$\sim(\sim p \sim q)$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Değillenmiş Bağdaşmazlık Önermesi

$p \downarrow q$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$\sim(p \downarrow q)$	İki Bileşeni de Olumlu Olan Değillenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$\sim p \downarrow q$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$\sim(\sim p \downarrow q)$	Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Değillenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$p \downarrow \sim q$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$\sim(p \downarrow \sim q)$	Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Değillenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$\sim p \downarrow \sim q$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Birlikte Değilleme Önermesi
$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$	İki Bileşeni de Olumsuz Olan Değillenmiş Birlikte Değilleme Önermesi

Araştırmamızın ikinci aşamasında; bu sembolleştirmeler bağlamında ele aldığımız bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımların iki değerli modern/sembolik mantıkta kullanılan denetleme yöntemlerinden yararlanarak hangi tasımlara doğrudan eşdeğer olduklarını, dolayısıyla da hangi tasımlara doğrudan indirgenebildiklerini belirlemeye çalışacağız. Bu indirgemelerde, çıkarımların birinci öncüllerinin eşdeğerlerini ortaya koyup indirgenen çıkarımların ikinci öncüllerini ve sonuçlarını oldukları gibi alacağız. Bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımların ilk öncülleri; koşul, tikel evetleme

ve bağdaşmazlık önermelerinden oluşur. Bilindiği gibi, bu önermelerin ve tikel evetleme önermesinin değillemesi olan birlikte değilleme önermesiyle bağdaşmazlık önermesinin değillemesi olan tümel evetleme önermesinin tüm varyasyonları iki değerli mantık bağlamında doğrudan birbirine indirgenebilir (Osman, 2023, ss. 16-27). Şimdi bu önermelerin birbirine indirgenmelerinden hareketle bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımların farklı geçerli varyasyonlarının hangi tasımların hangi farklı geçerli varyasyonlarına indirgenebildiklerini göstermeye çalışalım.

Bitişik Şartlı Tasımların İndirgenmesi

Bitişik şartlı tasımlar, birinci öncülleri bitişik şartlı önermelerden oluşan tasımlardır (İmamoğlugil, 2018, s. 83; Kaya, 2016, s. 191). Bitişik şartlı önermelere modern/sembolik mantıkta koşul önermeleri denir. Bu önermeler “ise” eklemiyle iki önermeyi birbirine bağlar (Hardeegree, 2011, ss. 39-40; Osman, 2024, s. 14). Bitişik şartlı tasımların ikinci öncüllerinde birinci öncüllerindeki bileşenlerden biri; sonuç kısımlarında ise birinci öncüllerindeki diğer bileşen onaylanarak ya da onaylanmayarak alınır (Emiroğlu ve Altunya, 2018, s. 52). İki geçerli bitişik şartlı tasım vardır. Bunlar, ön bileşeni onaylama (modus ponens) ve art bileşeni onaylamama (modus tollens) şeklindeki tasımlardır (Salmon, 1973, ss. 24-25).

Ön Bileşeni Onaylama

Bu bitişik şartlı tasımda ikinci öncül olarak birinci öncülün ön bileşeninin kendisi, sonuç olarak da birinci öncülün art bileşeninin kendisi gelir.

İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \rightarrow q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: q

(Gemignani, 2004, s. 45).

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge \sim q)$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \mid \sim q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow q)$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge \sim q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge q)$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee \sim q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \mid q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Art Bileşeni Onaylamama

Bu tasımın ikinci öncülü birinci öncülün art bileşeninin değillenmesinden, sonucu da birinci öncülün ön bileşeninin değillenmesinden oluşur.

İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

(Gemignani, 2004, s. 45).

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge \sim q)$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \mid \sim q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow q)$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim p$

Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \rightarrow q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge \sim q)$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow q)$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: $\sim \sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge q)$

2. Öncül: $\sim \sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim \sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \mid q$

2. Öncül: $\sim \sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge q)$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid q$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim\sim p$

Bağdaşır Seçenekli Tasımların İndirgenmesi

Bağdaşır seçenekli tasımlar, birinci öncülleri bağdaşır seçenekli önermelerden oluşan tasımlardır. Bağdaşır seçenekli önermelere modern/sembolik mantıkta tikel evetleme önermeleri denir. Tikel evetleme önermeleri “veya” eklemiyle iki önermeyi birbirine bağlar (Thomas, 1977, s. 24). Bağdaşır seçenekli tasımların ikinci öncülleri, birinci öncüllerindeki iki bileşenden birinin değillenmesi, sonuçları da birinci öncüllerindeki diğer bileşenin onaylanması (tollendo ponens) şeklindedir (McCall, 1961, s. 184). “Bu tasımda büyük öncülün doğruluğu için seçeneklerden en az birinin doğruluğu yeterli olduğundan, seçeneklerden birinin evetlenmesi, diğerinin değillenmesini gerektirmez; oysa birinin değillenmesi diğerinin evetlenmesini gerektirir” (Yıldırım, 2019, s. 104). Buna göre, bağdaşır seçenekli tasımların iki geçerli formu vardır. Bunlar, ön bileşeni onaylamama ve art bileşeni onaylamamadır.

Ön Bileşeni Onaylamama

Bu tasımda; ikinci öncül birinci öncülün ön bileşeninin değili, sonuç da birinci öncülün art bileşeninin kendisi şeklinde gelir.

İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \vee q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

(Cohen & Nagel, 1962, s. 102).

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge \sim q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: q

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow q)$ 2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: q

Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \vee q$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: q

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge \sim q)$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: q

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow q$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: q

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p | \sim q$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: q

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow q)$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: q

Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge q)$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid q$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$

İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim \sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme1. Öncül: $\sim(p \wedge q)$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$ **Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme**1. Öncül: $p \rightarrow \sim q$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$ **Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme**1. Öncül: $p \mid q$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$ **Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme**1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow \sim q)$ 2. Öncül: $\sim\sim p$

∴

Sonuç: $\sim q$ **Art Bileşeni Onaylamama**

Bu tasımda; ikinci öncül birinci öncülün art bileşeninin değil, sonuç da birinci öncülün ön bileşeninin kendisi şeklinde gelir.

İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon1. Öncül: $p \vee q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: p **Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme**1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge \sim q)$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: p

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: p

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: p

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow q)$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: p

Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \vee q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge \sim q)$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \mid \sim q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow q)$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim p$

Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \vee \sim q$ 2. Öncül: $\sim \sim q$

∴

Sonuç: p

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge q)$ 2. Öncül: $\sim \sim q$

∴

Sonuç: p

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow \sim q$ 2. Öncül: $\sim \sim q$

∴

Sonuç: p

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \mid q$ 2. Öncül: $\sim \sim q$

∴

Sonuç: p

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: p

İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge q)$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Bağdaşmazlık Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \mid q$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Bağlantılı Tasımların İndirgenmesi

Bağlantılı tasımlar; birinci öncülleri değilmiş bağlantılı önermelerden oluşan tasımlardır (Öner, 1996, s. 141). Değillenmiş bağlantılı önermeler “hem ... hem de ... doğru değildir” eklemi kullanılarak oluşturulan önermelerdir (Cohen & Nagel, 1962, s. 102). Bu eklem kullanılarak oluşturulan önermelere bağdaşmazlık önermeleri denir (Kutlusoy, 2003, s. 19). Dolayısıyla bağlantılı tasımların, birinci öncülleri bağdaşmazlık önermesi olan tasımlar oldukları söylenebilir. Bununla birlikte, bağdaşmazlık önermeleri, tümel evetleme önermelerinin değillemelerine eşdeğer oldukları (Lorenzen, 1965, s. 35) için Raymond McCall gibi bazı düşünürler, bağlantılı tasımlara tümel evetleyici (conjunctive) tasımlar diyor ve bu tasımların büyük öncüllerini değilmiş tümel evetleme önermeleriyle ifade ediyor (McCall, 1961, ss. 177-190). Biz bu tasımların birinci öncüllerini, “hem ... hem de ... doğru değildir” bağlacı bağdaşmazlık önermesi bağlacı olduğu için bağdaşmazlık önermesinin değillemesinin indirgenmesi olan tümel evetleme önermesinin değilmesi olarak değil, bağdaşmazlık önermesinin evetlemesi olarak ele alacağız.

Bağlantılı tasımların ikinci öncülleri, büyük öncüllerindeki bileşenlerden birinin onaylanması; sonuçları da büyük öncüllerindeki diğer bileşenin değilmesidir. Önce onaylamaya sonra da değillemeye gidildiği için bu işleme onaylayarak değilme (ponendo tollens) denir (McCall, 1961, s. 184). Bu tasımın da üzerinde durduğumuz diğer iki şartlı tasım gibi, iki geçerli formu vardır. Bunlar, ön bileşeni onaylama ve art bileşeni onaylamadır.

Ön Bileşeni Onaylama

Bu tasımda, ikinci öncül birinci öncülün ön bileşeninin olduğu gibi alınması, sonuç da birinci öncülün art bileşeninin değilinin alınması şeklinde gelir.

İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \mid q$

2. Öncül: p

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge q)$

2. Öncül: p

∴

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee \sim q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \mid q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: $\sim p$

$\therefore$

Sonuç: $\sim q$

Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \mid \sim q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge \sim q)$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim q$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim q$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow q$

2. Öncül: p

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow q)$

2. Öncül: p

∴

Sonuç: $\sim\sim q$

İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim\sim q$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge \sim q)$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim\sim q$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee q$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim\sim q$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim\sim q$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow q)$

2. Öncül: $\sim p$

∴

Sonuç: $\sim\sim q$

Art Bileşeni Onaylama

Bu tasımda, ikinci öncül birinci öncülün art bileşeninin olduğu gibi alınması, sonuç da birinci öncülün ön bileşeninin değilinin alınması şeklinde gelir.

İki Bileşeni de Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \mid q$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge q)$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee \sim q$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Bileşeni Olumsuz İkinci Bileşeni Olumlu Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \mid q$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge q)$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee \sim q$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow \sim q$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow \sim q)$

2. Öncül: q

$\therefore$

Sonuç: $\sim \sim p$

Birinci Bileşeni Olumlu İkinci Bileşeni Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \wedge \sim q)$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \vee q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \rightarrow q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \downarrow q)$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim p$

İki Bileşeni de Olumsuz Olan Evetlenmiş Öncüle Sahip Varyasyon

1. Öncül: $\sim p \mid \sim q$

2. Öncül: $\sim q$

$\therefore$

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Tümel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(\sim p \wedge \sim q)$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Tikel Evetleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $p \vee q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Koşul Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim p \rightarrow q$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$

Birinci Öncülü Birlikte Değilleme Önermesi Olan Tasıma İndirgeme

1. Öncül: $\sim(p \downarrow q)$ 2. Öncül: $\sim q$

∴

Sonuç: $\sim\sim p$ **Sonuç**

Çalışmamızın giriş kısmında sorduğumuz; bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımların tüm geçerli varyasyonlarının hem birbirine hem de diğer bazı tasımlara indirgenip indirgenemedikleri sorusuyla ilgili çalışmamızın gelişme kısmında ortaya koyduğumuz veriler ışığında şunlar söylenebilir:

1. Bitişik şartlı, bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımların indirgenmesinde birinci öncüllerin eşdeğerleri alınır; ikinci öncüller ve sonuçlar ise indirgenen tasımların ikinci öncülleri ve sonuçlarıyla aynı kalır.
2. Bitişik şartlı tasımların tüm geçerli varyasyonları iki değerli mantık bağlamında bağdaşır seçenekli ve bağlantılı tasımlara doğrudan indirgenebilir.
3. Bağdaşır seçenekli tasımların tüm geçerli varyasyonları iki değerli mantık bağlamında bitişik şartlı ve bağlantılı tasımlara doğrudan indirgenebilir.
4. Bağlantılı tasımların tüm geçerli varyasyonları iki değerli mantık bağlamında bitişik şartlı ve bağdaşır seçenekli tasımlara doğrudan indirgenebilir.

5. Bitişik şartlı tasımların tüm geçerli varyasyonları, iki değerli mantık bağlamında hem birinci öncülü tikel evetleme önermesinin değillemesine eşdeğer olan birlikte değilleme önermesinden oluşan tasımların farklı varyasyonlarına hem de birinci önermesi bağdaşmazlık önermesinin değillemesine eşdeğer olan tümel evetleme önermesinden oluşan tasımların farklı varyasyonlarına doğrudan indirgebilir.

6. Bağdaşır seçenekli tasımların tüm geçerli varyasyonları, iki değerli mantık bağlamında hem birinci öncülü tikel evetleme önermesinin değillemesine eşdeğer olan birlikte değilleme önermesinden oluşan tasımların farklı varyasyonlarına hem de birinci önermesi bağdaşmazlık önermesinin değillemesine eşdeğer olan tümel evetleme önermesinden oluşan tasımların farklı varyasyonlarına doğrudan indirgebilir.

7. Bağlantılı tasımların tüm geçerli varyasyonları, iki değerli mantık bağlamında hem birinci öncülü tikel evetleme önermesinin değillemesine eşdeğer olan birlikte değilleme önermesinden oluşan tasımların farklı varyasyonlarına hem de birinci önermesi bağdaşmazlık önermesinin değillemesine eşdeğer olan tümel evetleme önermesinden oluşan tasımların farklı varyasyonlarına doğrudan indirgebilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu makale etik kurul kararı gerektirmemektedir ve daha önce herhangi bir yerde sözlü bildiri olarak sunulmamış ve bir tez çalışmasından üretilmemiştir. Tüm etik ilkeler uygun biçimde araştırmada göz önünde bulundurulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Araştırma tek yazarlıdır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	The research is single- authored.

Kaynakça

- Cohen, M. R. & Nagel, E. (1962). *An Introduction to Logic*. New York & Burlingame: Harcourt, Brace and World Inc.
- Çüçen, A. K. (2021). *Klasik Mantık* (9. Baskı), Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Emiroğlu, İ. (2011). *Klasik Mantığa Giriş* (8. Baskı). Ankara: Elis Yayınları.
- Emiroğlu, İ. ve Altunya, H. (2018). *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Gemignani, M. C. (2004). *Basic Concepts of Mathematics and Logic*. New York: Dover Publications Inc.
- Hardegree, C. M. (2011). *Symbolic Logic: A First Course* (4. Edition). New York: McGraw Hill.
- İmamoğlu, H. (2018). *Klasik Mantıkta Akıl Yürütme –İstidlâl*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Kahveci, K. (2017). *Klasik Mantık*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kaya, M. (2016). Varsayımsal (Hypothetical) ve Diğer Kıyaslar., *Klasik Mantık* (Ed. Hüseyin Subhi Erdem, 189-205). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Kutlusoy, Z. (2003). *Temel Sembolik Mantık*. Ankara: ART Basın Yayın.
- Lorenzen, P. (1965). *Formal Logic* (Trans. F. J. Crosson). Dordrecht: D. Reidel.
- McCall, R. J. (1961). *Basic Logic: The Fundamental Principles of Formal Deductive Reasoning* (2. Edition). New York: Barnes & Noble Inc.
- Osman, F. (2022). Geleneksel/Klasik Mantığın Modern/Sembolik Yorumu: İki Değerli Kiplikli Olmayan Mantık Açısından Bir Değerlendirme. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Osman, F. (2023). Mantığın Aritmetik Denklem Dilinin Geleneksel/Klasik Akıl Yürütme Biçimlerine Uygulanması: Frege'nin Begriffsschrift'i Bağlamında Doğrudan ve Dolaylı Çıkarımların İki Boyutlu Notasyonu. Bursa: Emin Yayınları.
- Osman, F. (2024). *Modern Mantığa Giriş –I: İki Değerli Mantık* (3. Basım). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Öner, N. (1996). *Klasik Mantık* (7. Baskı). Ankara: Bilim Yayınları.
- Özlem, D. (2004). *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi* (7. Baskı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Salmon, W. C. (1973). *Logic* (2. Edition). New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Thomas, J. A. (1977). *Symbolic Logic*. Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company.
- Ural, Ş. (1995). *Temel Mantık* (2. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Yazoğlu, R. ve İmamoğlu, T. (2010). *Klasik Mantık*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yıldırım, C. (2019). *Mantık: Doğru Düşünme Yöntemi*. Ankara: FOL Kitap.

2024, 13 (3), 1725-1752 | Research Article

Part-Time Paradox: The Rise of Female Part-Time Employment and Its Impacts on Germany's Labor Market

Zeynep Özmen Bol¹

Abstract

Despite an employment rate of 76.6% for women in Germany, significant issues persist with regard to the labour market situation of women in the country. These include the prevalence of part-time work, the under-representation of women in senior management positions and the existence of pay gaps. This article employs data from the German Statistical Office spanning the period from 2000 to 2022 to examine the growth in part-time employment among women and its ramifications. The paper demonstrates that part-time work is a prevalent phenomenon in female-dominated sectors such as health and education. This is driven by a combination of economic conditions, the necessity to reconcile work and family life, and legal regulations. This situation consequently results in women facing lower remuneration and constrained career prospects. The necessity to balance work and family responsibilities represents a significant challenge for women, impeding their career development and negatively impacting their job performance and workplace commitment. These dynamics serve to perpetuate gender inequalities in the labour market, thereby preventing women from realising their full potential at work. This article makes a significant contribution to the existing literature on the relationship between part-time work and gender inequalities in the German labour market by providing a detailed analysis of this complex relationship. The article offers valuable insights into the potential of legal regulations, such as the Temporary Part-Time Work Act enacted in 2019, to alleviate the adverse effects of part-time work on women. The research is distinctive in its comprehensive examination of the socio-economic dynamics of part-time work, its legal framework, and its impact on gender equality, based on an extensive data analysis conducted over an extended period. By offering a detailed and nuanced understanding of these issues, the study draws attention to the ongoing challenges women face in the labour market and suggests potential policy interventions to promote gender equality. This article emphasises the necessity for targeted measures to facilitate women's career progression and offset the adverse consequences of part-time employment, thereby contributing to a more equitable labour market.

Keywords: Gender Inequality, Part-Time Employment, Labour Market, Career Development, Socio-Economic Dynamics

Özmen, Zeynep (2024). Part-Time Paradox: The Rise of Female Part-Time Employment and Its Impacts of Germany's Labor Market, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1725-1752.
<https://doi.org/itobiad.1503787>

Date of Submission	23.06.2024
Date of Acceptance	28.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹Assist. Prof. Dr., Duzce University, Gumusova Vocational College, Health and Safety Department, Duzce, Türkiye, zeynepozmen3426@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5271-1344.

2024, 13 (3), 1725-1752 | Araştırma Makalesi

Yarı Zamanlı Paradoks: Kadınların Yarı Zamanlı İstihdamındaki Artışı ve Bunun Almanya'nın İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri

Zeynep Özmen Bol¹

Öz

Almanya'da kadınlar %76,6'lık bir istihdam oranına rağmen, yarı zamanlı çalışma, üst düzey yönetimde yetersiz temsil ve ücret farkları gibi önemli sorunlar devam etmektedir. Bu makale, 2000-2022 yılları arasındaki Alman İstatistik Ofisi verilerini kullanarak, kadınlar arasında yarı zamanlı çalışmanın artışı ve bunun sonuçlarını incelemektedir. Makale, ekonomik koşullar, iş ve aile yaşamını uzlaştırma ihtiyacı ve yasal düzenlemeler nedeniyle sağlık ve eğitim gibi kadınların yoğun olduğu sektörlerde yarı zamanlı çalışmanın yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, kadınların daha düşük ücretlerle ve sınırlı kariyer fırsatlarıyla karşılaşmasına neden olmaktadır. İş ve aile sorumluluklarını dengeleme gerekliliği, kadınların kariyer gelişimini engelleyerek iş performanslarını ve işyerine bağlılıklarını olumsuz etkilemektedir. Bu dinamikler, işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliklerinin devam etmesine katkıda bulunmakta ve kadınların işyerinde tam potansiyellerini gerçekleştirmelerini engellemektedir. Bu makalenin literatüre katkısı, Almanya işgücü piyasasında yarı zamanlı çalışma ve cinsiyet eşitsizlikleri arasındaki karmaşık ilişkinin detaylı bir analizini sunmasıdır. 2019'da yürürlüğe giren Geçici Yarı Zamanlı Çalışma Yasası gibi yasal düzenlemelerin, yarı zamanlı çalışmanın kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini nasıl hafifletebileceğine dair değerli içgörüler sunmaktadır. Araştırmanın özgünlüğü, uzun bir dönemi kapsayan geniş veri analizi ve yarı zamanlı çalışmanın sosyo-ekonomik dinamikleri, yasal çerçevesi ve cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisinin kapsamlı bir incelemesinde yatmaktadır. Bu meselelerin ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak, kadınların işgücü piyasasında karşılaştıkları devam eden zorlukları vurgulamakta ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için potansiyel politika müdahaleleri önermektedir. Bu makale, kadınların kariyer ilerlemesini desteklemek ve yarı zamanlı çalışmanın olumsuz etkilerini hafifletmek için hedeflenmiş önlemlere duyulan ihtiyacı vurgulamakta ve böylece daha adil bir işgücü piyasasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet Eşitsizliği, Part-Time Çalışma, İşgücü Piyasası, Kariyer Gelişimi, Sosyo-Ekonomik Dinamikler

Özmen, Zeynep (2024). Part-Time Paradox: The Rise of Female Part-Time Employment and Its Impacts of Germany's Labor Market, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1725-1752.

<https://doi.org/itobiad.1503787>

Geliş Tarihi	23.06.2024
Kabul Tarihi	28.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üye., Düzce Üniversitesi, Gümüşova Meslek Yüksek Okulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, Düzce, Türkiye, zeynepozmen3426@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5271-1344.

Introduction

In the period following the global economic crisis of 2008, the German labour market has demonstrated consistent and robust growth. A significant factor contributing to this growth has been the increasing participation of women in the labour market, particularly in part-time employment. By 2020, 47% of employed women will work part-time, compared to only 11.5% of men (STATISTA, 2023, p. 6). Holst and Bringmann (2016, p. 16) have demonstrated that labour market reforms in Germany, including the Hartz concepts and family policies such as parental leave and childcare provision, have led to an increase in part-time employment rates. Furthermore, economic shifts, such as the transition from manufacturing to service-oriented sectors, have been linked to an increase in flexible employment options, including part-time work (Lott & Büniger, 2023, p. 4; Eichhorst & Tobsch, 2015, p. 87).

The transition towards part-time work has been pivotal in enhancing employment prospects; however, it also necessitates a comprehensive assessment of job quality, career advancement and its contribution to the perpetuation of gender inequalities. Effinger (2009, p. 82) emphasises these complexities by drawing attention to the contrast in types of employment between men and women. There is a notable degree of gender segregation in the labour market, with horizontal segregation evident in occupations that are stereotypically dominated by one gender, and vertical segregation observed in the lack of women in managerial positions, as documented by Bosch and Lehndorff (2001, p. 213). Furthermore, part-time employment may unintentionally serve to reinforce traditional gender norms and contribute to the widening of the pay gap, as suggested by Kümmerling (2018, p. 12). Sectors with a high concentration of female workers, such as retail and care, often lack full-time roles and substantial career progression. Furthermore, these sectors are perceived as low status and offer limited financial growth, which serves to entrench gendered economic inequalities (Hausmann et al., 2016, p. 219; Koebe et al., 2020, p. 5).

In light of the aforementioned findings and in alignment with the primary objective of this study, three principal research questions have been formulated to gain insight into the expansion of part-time employment in Germany and its ramifications for gender equality, economic structure, and social security systems. (i) What are the key factors that have driven the growth of part-time employment among women in Germany? This question will assist in elucidating the role of economic, social, and legal changes in the growth of part-time work, particularly among women. An investigation into the interrelationship between the proliferation of part-time employment, labour market dynamics, family policies and trends will facilitate the identification of the underlying causes of this employment pattern. (ii) What are the implications of part-time work for gender equality and labour market dynamics? This question seeks to examine the influence of part-time work on women's career advancement, remuneration equality and labour market involvement in greater detail. (iii) What is the impact of part-time work on women's social security and pension rights? This question permits an evaluation of the long-term consequences of part-time work and its prospective influence on women's social security entitlements, particularly in regard to lifetime earnings and pension security.

The study is structured in such a way as to systematically uncover the layers of this complex issue. The first section analyses the development of part-time work in Germany in its historical and socio-economic dimensions, and sheds light on its place in the literature. The second chapter sets out the theoretical framework and methodology of the study, thus consolidating the foundation of the research. The third chapter discusses how part-time work can be understood from a gender perspective, highlighting its importance in the context of gender equality. Chapter 4 discusses the impact of mini-jobs and such employment on the labour market as a whole, and examines the underlying causes and consequences of their growth. Chapter 5 aims to provide an in-depth understanding of the gender implications of part-time work through sectoral and occupational analyses. Chapter 6 highlights how the COVID-19 pandemic exposed and exacerbated gender inequalities in Germany's labor market, as women faced greater challenges in regaining employment, increased childcare responsibilities, and heightened risks due to their overrepresentation in low-paid, temporary jobs, despite programs like Kurzarbeit offering some relief. The seventh chapter discusses the impact of the Temporary Part-Time Work Act and looks at the possible negative aspects of part-time work. The eighth chapter assesses the significance of the findings of the study in terms of policy making, social implications and future research, with the aim of expanding the knowledge base through these analyses. The conclusion outlines the limitations of the study and suggests possible avenues for future research. By combining macroeconomic perspectives with individual employment experiences, this comprehensive review aims to shed light on the intricacies of part-time employment and to create a more equitable dialogue in the labour market.

1. Background

In 1999, The Economist referred to Germany as the “Sick Man of the Euro” (The Economist, 1999). While many European countries faced high unemployment rates in the 1990s due to the mid-1970s oil crisis, Germany was slow to react to the worsening labor market conditions, having delayed necessary reforms in labor market policies for a long time (Eichhorst & Marx, 2009, p. 78). Additionally, Germany struggled with significant challenges such as the financial burden of reunifying East and West Germany and an underdeveloped service sector (Walwei, 2014).

Between 1991 and 2003, Germany's GDP growth rate was only 1.8%, which was half the growth rate of the United Kingdom. This contributed to a decline in employment and an increase in unemployment (Jacobi & Kluve, 2007, p. 45). In response to these challenges, then-Chancellor Gerhard Schröder initiated a comprehensive labor market reform in Germany in 2001. These reforms, known as the Hartz Reforms, were defined by four laws aimed at strengthening job search activities, providing incentives for the unemployed to accept jobs, and increasing labor force participation, especially for women and older workers. Accompanying measures included shortening the eligibility period for unemployment benefits, abolishing early retirement options, and reducing employers' social security contributions. These reforms had a transformative impact on the functioning of the German labor market (Bellmann et al., 2014, p. 7).

Notably, despite the severe economic downturn during the 2008-2009 financial crisis, the labor market remained relatively resilient, a fact partially attributed to the success of these reforms. Nobel laureate economist Paul Krugman (2009) referred to this phenomenon as

the "German job miracle" in his New York Times column, sparking widespread debate on the resilience of Germany's labor market.

The "Part-Time and Fixed-Term Employment Act" introduced in 2001, along with the phased implementation of the Hartz reforms between 2003 and 2005, enabled the German economy to create jobs for 2.5 million people, mostly in part-time, fixed-term, or temporary (outsourced) contracts from 2005 onward. Furthermore, since 2008, more than half of the increase in female employment has come from part-time positions (İlieva & Wrohlich, 2022, pp. 17-19; Weinkopf, 2014, p. 192). Research conducted by the Sachverständigenrat (2019) also shows that the growing prevalence of part-time employment, particularly among women, has significantly contributed to overall employment growth since the economic recovery began in 2010. Statistical data from the Federal Statistical Office (STATISTA, 2023, p. 21) indicates that the number of part-time positions subject to social security contributions has increased by 21% over the past decade, signaling a structural shift toward more flexible forms of employment. The literature suggests that this shift reflects not only a response to economic conditions but also deeper social transformations, as individuals seek more flexible work-life configurations (STATISTA, 2023, p. 22).

Furthermore, the increase in part-time work in Germany can be attributed to the ageing population and associated demographic changes. As Duell and Vetter (2020, pp. 25-26) observe, the German labour market has demonstrated notable flexibility, with rising employment rates attributed to the expansion of part-time work, particularly among women and older workers. This transformation is in accordance with broader European trends, wherein part-time employment has become a pivotal element of labour market recuperation and flexibility (EUROSTAT, 2020, p. 47).

The growth in part-time employment in Germany has also been influenced by policy initiatives designed to reduce long-term unemployment and integrate refugees and asylum seekers into the labour market as part of broader active labour market programmes (Kraft & Drossel, 2019, p. 40). The phenomenon of migration has exerted a significant influence on the configuration of the labour market, thereby contributing to the diversification and accessibility of part-time employment opportunities. This process has been perceived as a strategy to expand the availability of part-time employment opportunities, with the aim of increasing the participation of different labour groups in the labour market.

As a consequence of these trends, part-time employment has become a double-edged sword in the German labour market. Consequently, it has facilitated the reconciliation of work and family life, as well as the integration of diverse groups of workers into the labour market.

Conversely, concerns have been raised regarding the quality of employment, pay equity and long-term career development, particularly for women. In her study, Lehndorff (2012) highlights that part-time work is often associated with lower wages and constrained career advancement, particularly for women. She emphasises that this situation poses a significant risk to women's economic security.

Furthermore, the effect of this phenomenon on the social security system has constituted a significant area of investigation. O'Reilly et al. (2015, p. 776) demonstrate that social

security entitlements for women engaged in part-time employment have a detrimental impact on their lifetime earnings and pension security, when compared to those in full-time roles. Eichhorst and Marx (2011, p. 75) observed that the 2008 economic crisis led to an increase in employment opportunities for women, although these were predominantly limited to low-paid, part-time roles lacking social security benefits.

Notwithstanding the aforementioned long-standing employment issues, Chancellor Merkel implemented three significant policy reforms over the course of her four terms in office, although these were only enacted in her final two terms. These are (1) the law on the equal participation of women and men in management positions, (2) the law on the transparency of pay structures and (3) the law on the further development of part-time work. In terms of their scope and impact, all three laws indicate progress towards gender equality in the German labour market. However, they have been weakened due to political pressure (Ahrens & Scheele, 2022, p.168). It is notable that none of the three laws in question fully encompasses the target groups. Indeed, each leaves gaps that companies are able to exploit in order to minimise the impact of the laws on gender equality (Mushaben, 2022, p.25).

The available evidence indicates that women work fewer hours per week, fewer years, have lower incomes and are more likely to be at risk of poverty, particularly if they are single parents (Rubery et al., 2018, p. 515). Research by Bothfeld and Rouault (2014, p. 65) suggests that part-time work may contribute to cumulative disadvantage over a woman's career, leading to lower lifetime earnings and reduced pension entitlements. However, comprehensive studies tracing these long-term consequences, especially in the context of the evolving German labour market, are scarce (Maier, 2017, p. 82).

This study aims to address this gap, not only by shedding light on the current state of women's part-time employment, but also by providing a comprehensive understanding of the changing labour and gender landscape in Germany. Based on national labour force data from 2000 to 2022, this study seeks to answer the question of whether part-time work is a choice or a necessity for women.

2. Research Methodology

The methodology employed in this study offers a comprehensive assessment of the available data, with the objective of analysing the rise of part-time employment among women in Germany. In lieu of undertaking primary quantitative analysis, this research critically evaluates and synthesises information from established sources with a view to gaining insight into the nuances of labour market developments.

This analysis is based on comprehensive labour market data provided by the Federal Employment Agency and the Federal Statistical Office. These institutions provide a plethora of information pertaining to employment trends, demographic shifts, and economic indicators. By analysing these datasets, the study examines the growth of part-time employment and its implications for labour and gender dynamics.

By means of secondary data analysis, the research interprets statistical information in a specific context in order to construct a narrative about the evolving landscape of employment in Germany. This approach allows for a detailed examination of the evolution of women's part-time employment, demonstrating how it has been shaped by broader socio-economic forces. The analysis synthesizes disparate data points, including

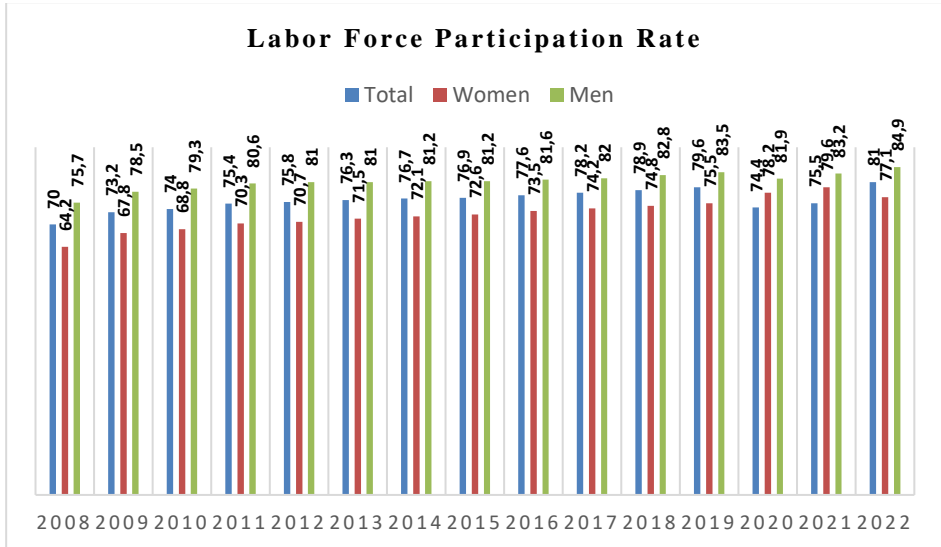
employment rates, gender distribution, and sectoral trends, thereby providing a comprehensive overview of labor market transformation.

This evaluative methodology is particularly well suited to the research objectives, as it provides a detailed examination of the available data, thereby revealing the underlying patterns and consequences of part-time work among women in Germany. The objective of this careful assessment is to provide insights into the complexity of the labour market by shedding light on the strategic role of part-time employment in economic and social contexts. By synthesising disparate data sources and elucidating their shared meanings, the research contributes to a more nuanced comprehension of the phenomenon of part-time work and its long-term implications for the labour market and gender equality.

3. Part-Time Employment and Gender Dynamics

With a population of 83.2 million, Germany has the fourth largest economy and industrial base in the world. The overwhelming majority of businesses in Germany are small and medium-sized enterprises, collectively employing 61% of the workforce (STATISTA, 2024). In 2022, the labour force comprising individuals aged between 15 and 65 will reach a total of 41.1 million people. The number of women in the labour force, excluding welfare recipients, is 19.3 million, while the number of men in the labour force is 21.8 million (STATISTA, 2023, p. 17).

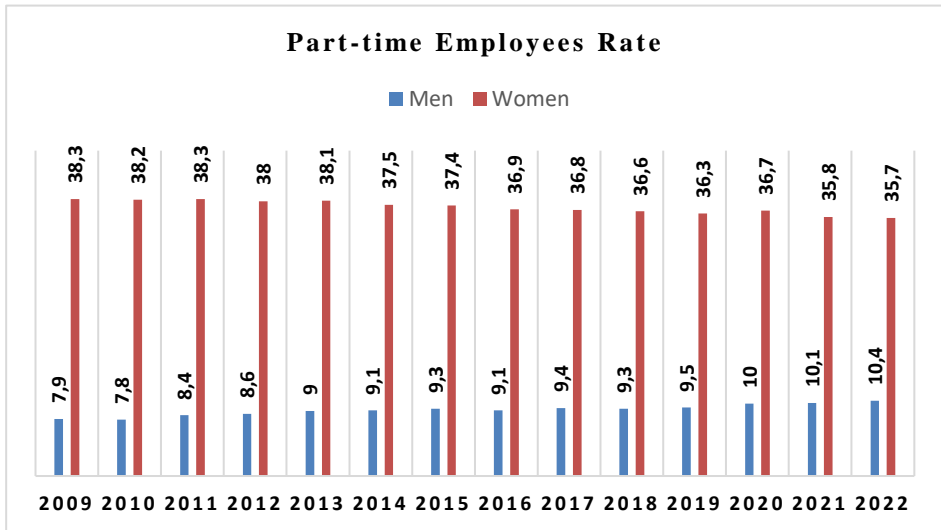
With the exception of 2016 and 2017, when refugees, predominantly male, entered the labour market, Germany has demonstrated a consistently positive trajectory in terms of female labour force participation over the past decade. In 2012, 71.7% of women aged 15-65 were engaged in employment or actively seeking work, compared with 75.3% in the present day. Over the same period, the male employment rate increased by a mere 1.2 percentage points, reaching 83.5% (Figure 1).

Figure 1: Labor Force Participation Rate by Gender in Germany (%) (2008-2022)

Source: (STATISTA (c), 2024).

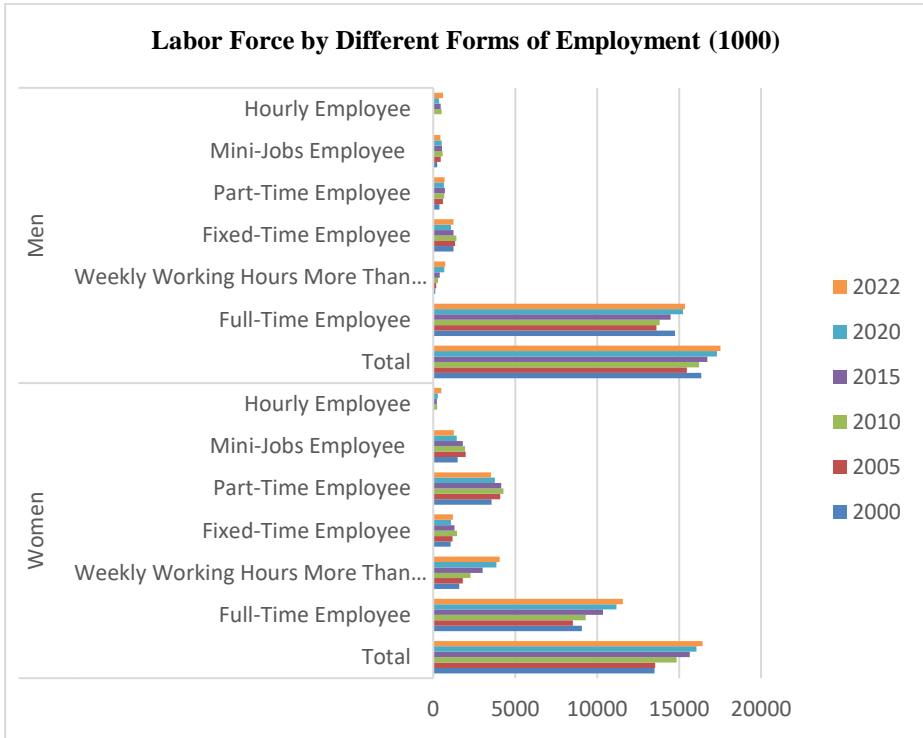
The observed increase in female employment is largely attributable to the prevalence of part-time work. In Germany, almost half of women are employed on a part-time basis, in comparison to only 15% of men (Figure 2). In accordance with the provisions of the 'Arbeitsförderungsgesetz', which was incorporated into German legislation in 1985, an employee who is engaged for a period of less than the standard weekly working time of a person occupying a similar position at the same place of work (20 hours or less per week) is deemed to be employed on a part-time basis (Jung, 2011, p.12).

Figure 2: Part-Time Employees Rate by Gender in Germany (%) (2009-2022)

Source: (OECD, 2024).

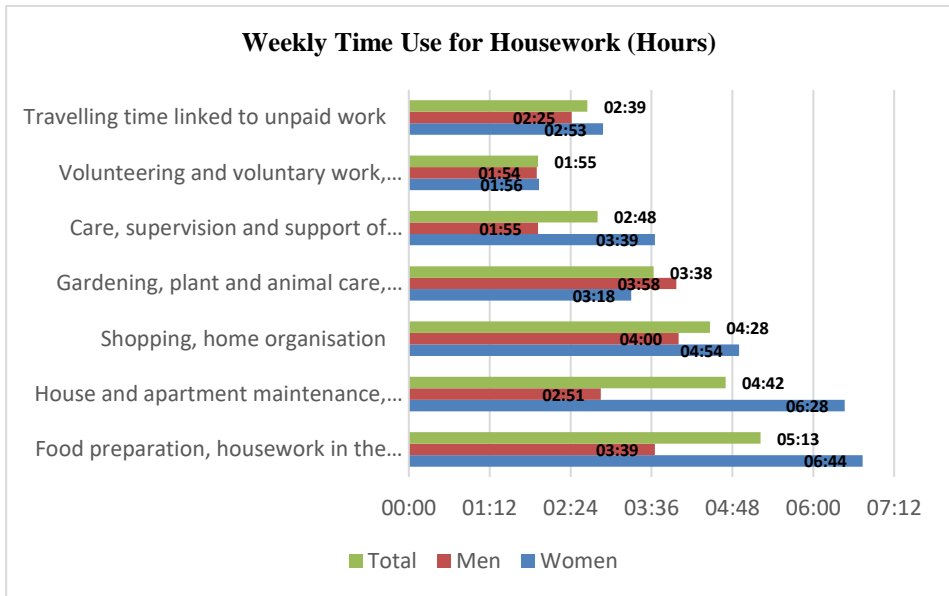
In Germany, two distinct categories of part-time work exist. These are classified as either 'normal part-time work' or 'marginal part-time work', also referred to as 'mini-jobs' (Bispinck & Schulten, 2011, p. 23; Keller & Seifert, 2013, p. 462). The economic crisis of 2008 saw a rise in part-time work and mini-jobs, which resulted in a reduction in average working hours and further exacerbated gender inequalities in the labour market (Figure 3). The increase of 2.8 million women in part-time work between 2008 and 2022 (OECD, 2024), in comparison to the unchanged number of women in full-time work, serves to further illustrate the unequal structure of the labour market.

Figure 3: Labour Force Ratio in Germany by Different Forms of Employment and Gender (1000) (2000-2022)

Source: (STATISTA (d), 2024).

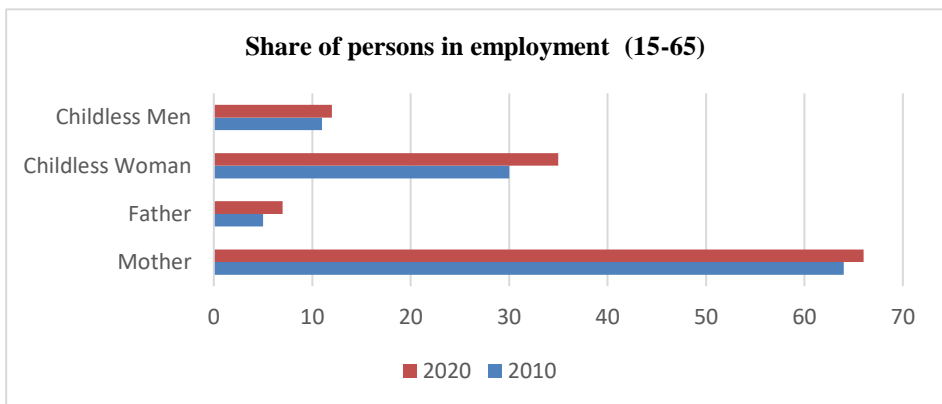
The German government's reports on gender equality elucidate the gender-based disparities in vocational training, career trajectories, and working conditions (Ahrens & Scheele, 2022, p. 162). In particular, the Second Gender Equality Report, published in 2017, indicates that women dedicate a significantly greater proportion of their time to care work than men (BMFSFJ, 2017, p. 11). The prevalence of gender-based care discrimination is estimated to be 52.4%. This equates to an average of 87 minutes more per day spent by women on unpaid care work than by men. The mean duration of unpaid care work performed by men is 2 hours and 46 minutes per day, whereas the mean duration for women is 4 hours and 13 minutes (Figure 4). The most evident consequence of this is the discrepancy in the prevalence of full-time work between men and women (Yollu-Tok & Garzón, 2019, p. 764).

Figure 4: Time Use of Women and Men in Germany (Hours) (2022)

Source: (STATISTA (e), 2024).

The challenge of balancing work and childcare is particularly acute for parents with young children. In Germany, 66% of working mothers are employed on a part-time basis, whereas only 7% of fathers are engaged in part-time work (Figure 5). Furthermore, the proportion of mothers with young children working part-time in Germany is notably higher than in other Member States of the European Union (EU-27). In 2020, 69.3% of working women with at least one child under the age of 12 worked part-time, compared to an EU average of only 33.9%. Nevertheless, fathers in a comparable situation in Germany were employed on a part-time basis at a rate of 7.6%, which is in close proximity to the EU average of 5.6% (STATISTA (f), 2024).

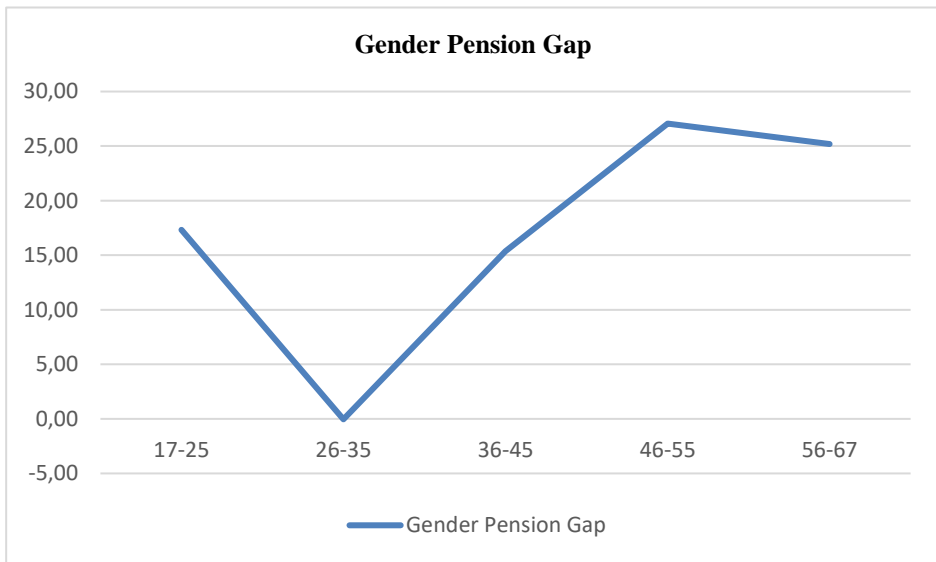

Figure 5: Share of Persons Aged 15 and Under 65 in Employment (%)

Source: (STATISTA (f), 2024).

The gender pension gap is a manifestation of gender-based care discrimination and wage inequality and reflects the disparity in retirement incomes between men and women. Defined as the percentage difference in the average gross monthly pensions between genders, this gap serves to illustrate the economic consequences of lifelong earnings inequalities. As demonstrated by Flory et al. (2015, p. 126), a more pronounced pension gap implies a proportionately reduced gross pension for women in comparison to men. In their 2019 study, Niessen-Ruenzi and Schneider quantified the gender pension gap at 25.20%. This figure serves to illustrate the persistent financial disadvantage faced by women in retirement (see Figure 6).

The gender pension gap is a consequence of gender-based care discrimination and wage inequality. The gender pension gap is defined as the percentage difference between the average gross monthly pension of all women and the average gross monthly pension of all men (Flory et al., 2015, p. 128). The gender pension gap is defined as the percentage difference between the average gross monthly pension received by women and the average gross monthly pension received by men. A larger gender pension gap indicates a lower gross monthly pension received by women relative to men. As indicated by the study conducted by Ruenzi and Schneider (2019, p. 7), this ratio was 25.20% in 2019.

Figure 6: Gender Pension Gap (%) (2019)

Source: (Niessen-Ruenzi & Schneider, 2019, p.7).

As reported by the Institute for Labour Market and Occupational Research (IAB) in Nuremberg, the gender pension gap in Germany is 26% (Table 1). In the initial stages of their careers, up to the age of 35, the gross monthly pension projections for male and female employees are similar, with a minimal gap in the early stages of their careers. It can be reasonably assumed that if their wage growth follows a parallel path, similar pension outcomes will be expected. However, a divergence begins after the age of 35, when men tend to earn more and therefore contribute more to their pensions, resulting in larger pension funds (Barišić & Consiglio, 2020, p. 4). A significant contributing factor

to this shift is the formation of families at this stage of life, which often results in lower female labour force participation or a transition to part-time work following childbirth. This, in turn, establishes the foundations for the gender pay gap in this age group (Chhaochharia et al., 2019, p. 432). In particular, mothers of children aged 3 to 9 are most likely to be in part-time employment, due to the limited number of schooling hours and the difficulties in obtaining full-time schooling (Keller & Kahle, 2018, p. 56).

Table 1: Gender Pension Gap (%)

	Equal Weighted Gender Pension Discrimination (%)	Age-Weighted Gender-Pension Discrimination (%)
All Employees with IAB Employment Background	25,97	26,05
All Employees at IAB Including Peers	22,52	22,88
Mid-Career (25-49 Years) with IAB Employment Background	17,30	17,97
Mid Careers (25-49 Years) Including Precedent Values	16,71	17,26

Source: (Niessen-Ruenzi & Schneider, 2019, p.8).

The confluence of wage inequality and childcare shortages has led to a greater propensity for women to engage in part-time employment. In an economy facing challenges with regard to growth and labour shortages, this represents a significant missed opportunity. In a report published last year, the Department of Employment (STATISTA, 2023, p.8) identified the potential for an increase in the number of hours worked by women, but emphasised the necessity for improvements in overall conditions. Even in professions that are predominantly female, such as paramedicine, men receive a salary that is 40% higher. A study conducted in 2017 by the Berlin Institute for Economic Research revealed that women receive approximately 50% less in remuneration than their male counterparts over the course of their working lives (Wrohlich & Zucco, 2017, p. 430).

As indicated by national statistical data (STATISTA, 2024), approximately one in five women (19.2%) in Germany will be at risk of poverty in 2022, compared to 17.7% of men. Although the rates appear to be similar, the gender gap is particularly pronounced among the young and the old. In the 18-24 age group, 32.7% of women and 25.4% of men are at risk of poverty. For individuals aged 65 and above, the at-risk-of-poverty rate is 22.6% for women and 18.2% for men.

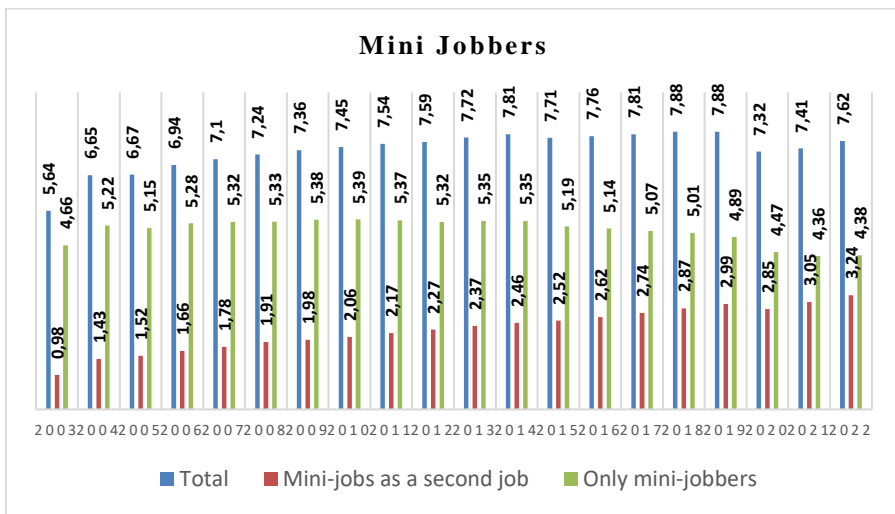
The disproportionate representation of women in part-time work reflects both existing social norms and structural inequalities in the labour market, thereby reinforcing gender inequality (Effinger, 2009, p. 82). Therefore, despite the flexibility advantages of part-time work, these roles are frequently associated with reduced hourly remuneration (Kümmerling, 2018, p.16) and a paucity of advancement opportunities, defined as 'occupational decline' (Bothfeld & Rouault, 2014, p.66). This results in a significant discrepancy in pension benefits between men and women, with women receiving, on average, only 53% of the average male pension (STATISTA, 2023, p. 8).

4. Mini-Jobs and Their Impact on The Quality of Women's Employment

The concept of mini-jobs, a distinct category of 'marginal employment', emerged in the 1960s. Its purpose was twofold: firstly, to motivate housewives to engage in small-scale part-time work and secondly, to alleviate labour shortages in various sectors (Mansour, 2012, p.418). Notwithstanding the alterations in the labour market that have occurred in recent decades, the exclusion of these marginal jobs from social security has persisted to a considerable extent (Caliendo & Kritikos, 2010, p. 73). A substantial reform was initiated in 2003 with the implementation of the 'Hartz reforms' (Keller & Seifert, 2013, p. 462), which elevated the income threshold for insurance purposes from €325 to €400 and eliminated the limitation on working less than 15 hours per week. As of January 2024, the income threshold for mini-jobs has been increased to €538 per month (STATISTA, 2024). In Germany, mini-jobs are a popular choice among students due to their flexibility, allowing them to align their work hours with their educational commitments. Additionally, they serve as a crucial stepping stone for the long-term unemployed, facilitating their re-entry into the labour market (Bispinck & Schulten, 2011, p. 36; Keller & Seifert, 2013, p. 463).

It is not uncommon for individuals receiving social assistance to be engaged in marginal employment. Figure 7 illustrates that approximately one-third of insured individuals are employed in a private mini-job, with the overwhelming majority of these individuals being women. In 2022, there were 1,527 women and 1,208 men employed in a marginal employment situation as a second job. Furthermore, in the same year, 3,470,000 women and 1,898,000 men received benefits from a minijob, representing 3.47 million and 1.898 million beneficiaries, respectively. The reasons for this may vary. One potential explanation for this discrepancy is that women are frequently unable to assume employment subject to social security contributions due to family-related constraints, as access to childcare facilities is often limited. Another reason is that companies continue to prioritise hiring men as the primary earners subject to social security contributions (STATISTA, 2023, p. 8).

Figure 7: Different Types of Mini-Jobs in Germany (Millions) (2003- 2022)

Source: (STATISTA (a), 2024).

In general, mini-jobbers are not required to make social security contributions and are not liable for income tax on their earnings. It would appear that a significant proportion of those engaged in mini-jobs are not aware that this is an illusion. Discrimination on the part of employers is evidenced by the payment of lower wages, particularly in the service sector (Hohendanner & Stegmaier, 2012, p. 3). The exemption from taxes and social security contributions constitutes an important subsidy for mini-jobs (Bahmann, 2012, p. 38; Benkhoff & Hermet, 2008, p. 12; Voss-Dahm, 2009; Voss-Dahm & Weinkopf, 2012, p. 8; Winkel, 2005, p. 294).

Another situation is closely related to tax and social security regulations, which still favour the traditional German model of male-dominated earnings. This is characterised by a tax system based on income redistribution and a social security system in which the spouse who is not actively working benefits from the social protection of the other spouse (Consiglio & Göbler, 2021, p.2). Those engaged in mini-jobs are able to retain the tax benefits associated with joint income, while also maintaining coverage under their partner's health insurance at no additional cost. Should working hours and earnings exceed the permitted limit for mini-jobs, marginal tax rates may increase considerably (Cammarata, 2020, p. 8). This increase in the family's marginal tax rate when a woman begins working can act as a significant disincentive to increasing female participation in the labour market. (Statista, 2023, p. 9).

The male demographic of mini-job holders is more likely to be younger or older and to have a second main job, whereas the female demographic is predominantly middle-aged with children. A study conducted by the IAB revealed that nearly 50% of women with a secondary minijob earned less than €1,250 in their primary position, while 50% of men with an additional minijob received remuneration above €2,500 (STATISTA (a), 2024).

A further study has demonstrated that the assumption that mini-jobs represent a brief period of employment for women is erroneous. The mean duration of women's employment in minijobs is 79 months. Furthermore, the duration of engagement in minijobs is even longer for married women and those with dependent family members residing in their household. The average duration of employment in minijobs for married women is 85 months, while for women with family members requiring care at home, it is 99 months (Duell & Vetter, 2020, p. 32).

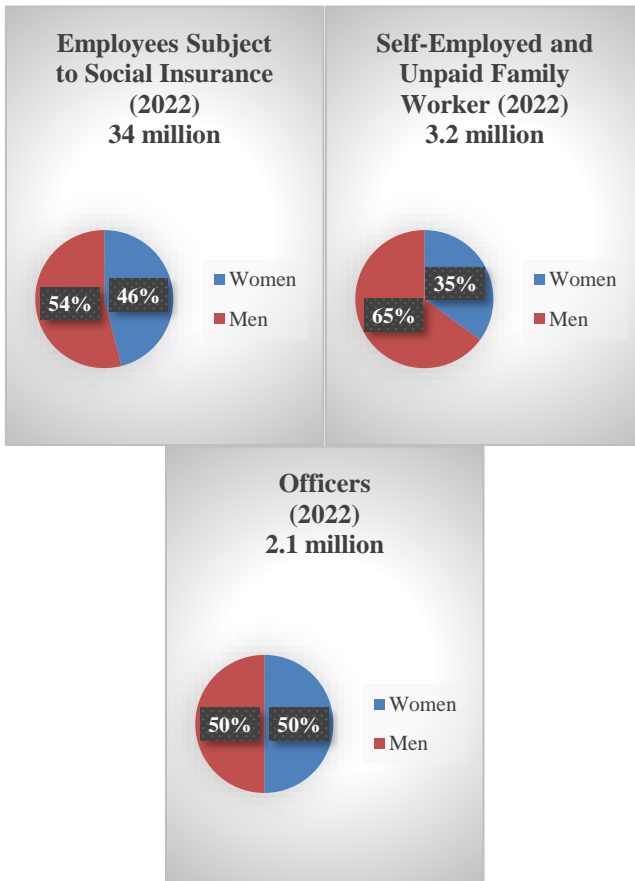
It is evident that minijobs do not serve as a mere "stepping stone" for women workers (Weinkopf, 2014, p. 192). Among women who have previously held a mini-job, only 14% are currently employed on a full-time basis, while 26% are engaged in an insured part-time position. Over 50% of individuals who previously held a minijob have since exited the labour market entirely (STATISTA, 2024). Mini-jobs constitute a significant obstacle to securing regular part-time or full-time employment. The exclusive pursuit of a mini-job is an effective means of perpetuating a state of economic dependency and powerlessness among women (Keller & Kahle, 2018, p. 56).

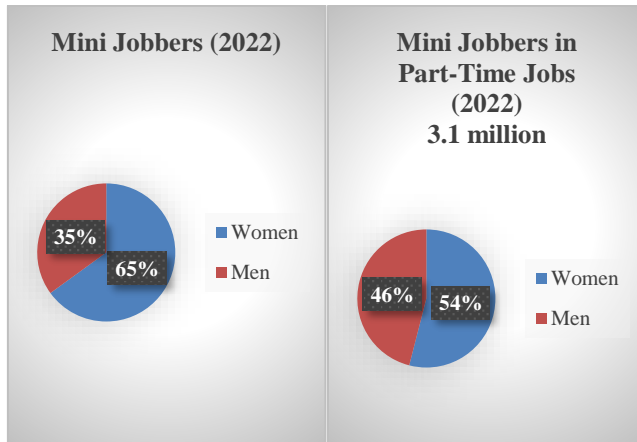
The dearth of childcare facilities represents a significant challenge to women's preference for minijobs. Nevertheless, the nationwide expansion of daycare facilities is estimated to necessitate an annual budget of €8.7 billion. The federal government has allocated a mere €2 billion for the years 2025 and 2026 (European Commission, 2024). Furthermore, the considerable discrepancies in childcare quality between eastern and western Germany must be addressed. This necessitates the implementation of consistent standards

throughout the country. This is the only means of ensuring equal living conditions and equitable educational opportunities (Weinkopf, 2014, p. 192). One of the most striking contrasts between the eastern and western regions of Germany is the availability of childcare facilities for children under the age of three. As indicated in the report published by the European Commission (2024), 3.7 million children are enrolled in daycare centres throughout Germany, with a total of 56,700 daycare centres currently in operation. In Germany, 33.6% of children under the age of three are enrolled in daycare centres. Of these facilities, 52.1% are located in eastern Germany and 30.3% in western Germany.

5. Sectoral Analysis of Part-Time Employment

The participation of women and men in employment subject to social security contributions varies according to the specific forms of employment in question (Samtleben et al., 2021, p. 783). A greater proportion of the self-employed and unpaid family workers are women than might be expected. Excluding those engaged in unpaid family work, the number of women in self-employment stands at 4.1 million. In 2022, women constituted 50% of the total number of civil servants, which exceeded two million. The following tables demonstrate that marginal employment, which is an atypical form of work, is predominantly occupied by women. It is evident that over half of marginal employees hold a second job, with over 50% of these employees being women (Figure 8).

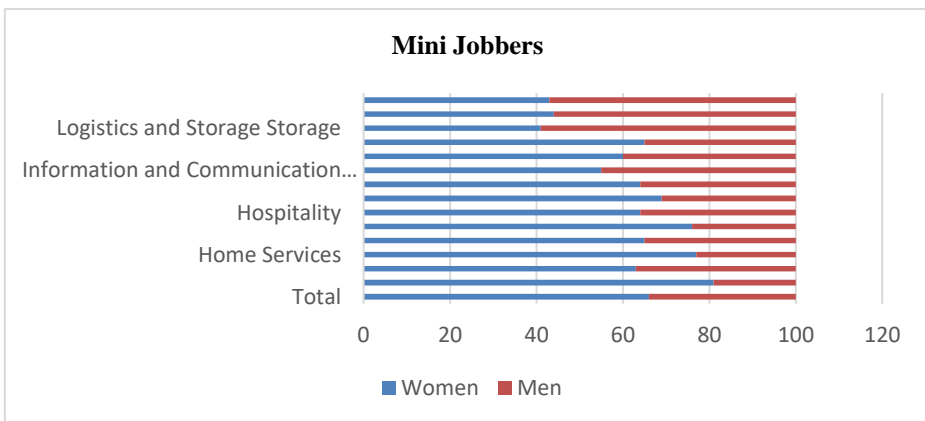

Figure 8: Female and Male Employees in Germany by Different Employment Status (%) (2022)

Source: (STATISTA, 2023, p.16).

The sectoral distribution of part-time employment in Germany exhibits a complex and nuanced picture, with notable discrepancies between sectors. As indicated by the Federal Statistical Office (STATISTA, 2023, p.16), sectors such as retail trade, health and education have witnessed the most substantial growth in part-time employment (Figure 9). These sectors, which have historically exhibited higher female employment rates, have been at the vanguard of the expansion of part-time employment opportunities. This phenomenon reflects broader trends towards service-oriented economic growth and the feminisation of certain occupations (Kalina & Weinkopf, 2013, p. 6). Eichhorst and Tobsch (2015, p. 82) posit that the prevalence of part-time work in these sectors is attributable to two factors: the flexible nature of service jobs, which often require variable working hours to meet consumer demand, and the growing need for work-life balance among the workforce, particularly among women.

Figure 9: Rate of Mini Jobbers Subject to Social Security Contributions in Germany by Sector (%) (2022)

Source: (STATISTA, 2023, p.9)

Nevertheless, the quality of part-time employment opportunities varies considerably across sectors, which in turn affects job security, benefits and working conditions. In the health and education sectors, for instance, part-time positions frequently entail relatively secure contracts and access to benefits that are analogous to those afforded to full-time employees. However, this stability is not a universal phenomenon across all sectors. In the retail and hospitality sectors, part-time employment is frequently associated with diminished job security, reduced benefits, and more erratic work schedules (Bächmann, 2022, p. 877). These discrepancies are not merely a reflection of sector-specific economic patterns and labour demand; they are also shaped by the legal frameworks that regulate employment in these sectors (Bosch & Lehndorff, 2001, p. 213). The number of male employees exhibits greater fluctuation than the number of female employees throughout the year, with a peak at the end of the summer and a low at the beginning of the year. Furthermore, this phenomenon should be contextualised within the broader framework of gender-specific occupational preferences. In occupations that do not entail seasonal work, the number of male employees exceeds that of female employees (Kalina & Weinkopf, 2013, p. 11).

The majority of those engaged in marginal employment are concentrated in the maintenance and repair of motor vehicles (688,000) and the tourism sector (547,000) (Figure 9). As is the case with part-time employment subject to social security contributions, the proportion of women in minor jobs is particularly high in the health and social work sectors, at 81%. Furthermore, the proportion of women in minor jobs is considerable in other services and in private households (77%). In the finance and insurance sector and in other services, approximately three-quarters of minijobbers are women (STATISTA, 2023, p. 12).

It is of paramount importance to gain insight into the distribution and nature of part-time employment across different sectors in order to effectively address the broader implications of this employment trend on the labour market. Although part-time work provides significant flexibility and opportunities for many employees, the inconsistency in job quality underscores the necessity for targeted policy interventions (Wrohlich & Zucco, 2017, p. 430). It is imperative that these interventions seek to guarantee that part-time work does not result in the formation of a two-tier labour market, wherein workers in specific sectors are unduly disadvantaged. The analysis of policy interventions and market adaptations to part-time work demonstrates the necessity for a nuanced approach that strikes a balance between the flexibility requirements of firms and the rights and protections of workers.

6. COVID-19 Pandemic and Women's Employment

The COVID-19 pandemic, supply chain disruptions, and the Russia-Ukraine war have exposed weaknesses in the German economy. As other countries, especially China, increasingly produce goods previously imported from Germany, and rising interest rates further hinder economic growth (Bellmann, Bellmann, & Hübler, 2023, p.6). Slowing global growth, declining industrial production, and consumers' struggles with rising inflation also negatively affected the German economy. In the first quarter of 2023, the economy contracted by 0.1%, and no growth was recorded in the second quarter. The unemployment rate stood at 5.4% in 2023 (Anadolu Ajansı, 2024).

However, the COVID-19 crisis did not significantly increase women's unemployment risk compared to men. According to Professor Panu Poutvaara (2021), although the unemployment rate rose slightly higher for women, more men lost their jobs, with 263,000 men dismissed compared to 229,000 women. This is attributed to women's greater ability to work remotely in Germany compared to other countries.

While women in Germany had more opportunities for remote work than men, those in the service sector, where the majority of women were employed before the pandemic, faced greater challenges in regaining pre-pandemic employment levels. In 2019, 85% of working women in Germany were employed in the service sector, and the sector's downturn during the crisis placed significant pressure on female employment (Bellmann, Bellmann, & Hübler, 2023, p.8).

The German government's short-time work program (Kurzarbeit) played a crucial role in preventing job losses during the COVID-19 crisis. This program allowed employers to reduce employees' work hours while paying 60% of their wages, and this amount could be increased for parents with childcare responsibilities (Profeta et al., 2021, p.26). However, programs like Kurzarbeit deepened gender inequalities due to the "she-cession" effect of the pandemic (Ara & Das, 2022, p.190). Women, who are more involved in childcare than men, benefited more from these programs, which in turn increased their lifelong poverty risk (Fuch-Schündeln et al., 2020, p.1650). Additionally, Kurzarbeit did not cover workers in low-paid and temporary "mini-jobs," in which approximately 28% of women in Germany were employed, leading to greater negative impacts on women during the pandemic (Cook & Grimshaw, 2020, p.220).

One of the most controversial measures during the pandemic was the prolonged closure of schools and childcare facilities. Although necessary to control the virus's spread, these measures negatively affected women's work conditions and career prospects (Hipp & Bünning, 2020, p.667). Since young children required more care from their mothers, women had to take on additional responsibilities at home. According to Kreyenfeld and Zinn (2021, p.120), during the first lockdown in Germany, while daycares and schools were closed, women spent 9.6 hours per day on household chores, compared to 5.3 hours for men. Before the pandemic, women spent 6.7 hours, and men 2.8 hours per day on housework. This shows that women sacrificed more than 8 hours a day for childcare, negatively affecting their productivity at work.

Single mothers, in particular, faced the greatest time demands and economic pressures during the pandemic. To alleviate the childcare responsibilities of single-parent households, the German government expanded the "Kinderkrankentage" (child sickness days) program, increasing the number of leave days from 10 to 20 during the pandemic and providing additional support (Profeta et al., 2021, p.28).

The COVID-19 pandemic acted as a catalyst, accelerating digitization processes in the German labor market and pushing traditional face-to-face work models in favor of home office and mobile work (Röttger & Weber, 2022). While Friedrich Merz, leader of Germany's main opposition party, claimed that many of the one million Ukrainians coming to Germany were "social tourists" seeking state benefits rather than refugees (Deutsche Bundesbank, 2024), the shortage of skilled labor had exceeded 630,000, becoming a barrier to economic growth (Bonin et al., 2021, p.20). Better utilizing the existing domestic labor force presents an opportunity to address the skilled labor

shortage. The government is called upon to create better framework conditions for full-time jobs, as many part-time workers, including many women and mothers, express a desire for full-time work. Achieving this goal requires changes to various regulations, including the tax system, childcare centers, and mini-jobs. There is still a need for policies that address the specific challenges women face in the labor market, including support for caregiving responsibilities and access to stable, well-paying jobs in growing sectors (Bellmann, Bellmann, & Hübler, 2023, p.12).

7. Temporary Part-Time Legislation and Its Effects

The German legislation pertaining to part-time work, introduced in 2001 and subsequently reinforced in 2019 through the introduction of the 'bridging part-time' regulation, is designed to facilitate a healthier work-life balance by enabling employees to transition between part-time and full-time roles (Plum, 2019, p.130). This legislation is particularly pertinent to larger organisations with a workforce exceeding 45 employees, with the objective of fostering greater flexibility within the labour market. The new regulation reinforces the entitlement of employees to resume their previous full-time working hours after a designated period (typically 1-5 years) of part-time work (BMAS, 2024). The legislation is designed to assist employees who wish to reconcile personal commitments, such as childcare or caring for a relative, with their professional responsibilities (IAW, 2023).

Despite the advantages of the legislation, its implementation in smaller companies presents certain difficulties. Furthermore, the fact that it is predominantly used by women has given rise to debates about gender equality and career progression (Ilieva & Wrohlich, 2022, p.18). Those with a critical perspective argue that while the legislation provides a framework for flexible working arrangements, it may not be sufficient to address the wider issue of the 'part-time trap' that many women face, particularly in smaller firms where the reach of the legislation is limited. Furthermore, existing part-time workers, particularly mothers, frequently encounter disadvantages, underscoring the necessity for more comprehensive policies to guarantee equal access to flexible working opportunities and to address underlying structural barriers in the labour market (Auth & Peukert, 2021, p. 179).

The difficulties encountered in the implementation of the law on temporary part-time work demonstrate that, despite representing a significant stride towards gender equality in the labour market, it does not fully address the gender norms and structural barriers inherent in the existing system (Plum, 2019, p. 130). Legislation should aim to improve the position of women in the labour market, while taking into account the impact of the current part-time work model on women.

Conclusion

The future of the labor market and gender equality in Germany remains uncertain, particularly when considering the long-term effects of COVID-19 (Hermann & Kunze, 2024, p. 6). Despite Merkel being one of the most powerful women in the world and the presence of strong female leaders in Germany, women's roles in the corporate world are limited (Mushaben, 2022, p. 28). In German culture, the term "Frauenberufe" (women's jobs) refers to low-paid careers such as social services, nursing, and hairdressing (IWD, 2021). This reflects the persistence of traditional gender roles and economic inequalities.

According to Eurostat data, in 2023, 3.96 million people were employed in science and engineering in Germany, of which 1.36 million were women. This means that women accounted for 21.2% of the workforce in these fields. However, despite this significant number, the proportion of women in science and engineering has increased slowly, with only a one percentage point increase across Europe in the last decade (Eurostat, 2023). Similarly, the representation of women in top management positions in Germany has increased in recent years but remains below the desired level. According to research by the Allbright Foundation, as of March 2024, the proportion of female executives in Germany's 100 highest-turnover family companies was 12.6%, compared to 19% in DAX-listed companies (Allbright Stiftung, 2024, p. 8). Meanwhile, the proportion of women on the supervisory boards of the 40 largest companies in Germany's DAX index reached a historic high of 40.3% in 2024, surpassing the 40% threshold for the first time (Russell Reynolds Associates, 2024). Internationally, Germany ranks seventh, behind countries like France, Norway, and Italy.

Part-time work is particularly common among women in Germany. In 2023, while 31% of employees worked part-time, 50% of women and only 13% of men were employed in this way. Having children leads to a reduction in working hours, particularly for women. In 2023, 67% of mothers with children under 18 worked part-time, compared to only 9% of fathers. The reasons for part-time work also differ by gender. Women often work part-time due to childcare, while men are more likely to do so for educational purposes (STATISTA, 2024(g)). It is easy to understand how the time spent on care work or paid work affects the time available for the other. For example, if a woman in a partnership does significant unpaid care work in the household, she has little time left for paid work. Conversely, a full-time working father has less time for care work. Thus, reducing the burden of reproductive work is a key leverage point for developing and realizing women's employment potential.

It is also crucial for women to maintain their connection to the labor market to preserve their human capital. Women are often overqualified for the activities they perform, so improved time sovereignty can help them best utilize, maintain, and even expand their human capital in the labor market. Therefore, women need time to engage in paid work. Flexible part-time models that consider different preferences and reasons for part-time work are necessary, and this is possible even while offering good jobs with appropriate working hours. In addition to part-time options close to full-time status—such as a 30-hour week (Lott & Zucco, 2021, p.7)—recent discussions have focused on job-sharing programs and working hours models based on life stages.

The Brückenteilzeit regulation, which came into effect on January 1, 2019, allows employees to reduce their working hours for a certain period and then return to their previous working hours. However, since 94% of companies in Germany have fewer than 45 employees, the regulation's impact on promoting part-time work has been limited to a rate of 0.5% (Gürtzgen, 2024, p.18).

Another specific challenge is the division of labor within the household, which is often shaped by cultural values and tends to disadvantage women. For instance, when external care for a sick child is not available, which task takes priority? Since the introduction of parental allowance in 2007, the percentage of mothers opting to receive benefits for more than 10 months has exceeded 98%. Although the proportion of fathers taking parental

leave has more than doubled from 21.2% in 2008 to 43.7%, the average duration of benefit receipt for fathers is only 3.6 months (Hermann & Kunze, 2024, p.10). This indicates that most women continue to take advantage of parental allowance months, dedicate more time to care work, and allocate less time to paid work. Research shows that early involvement of men in childcare has a positive impact on their long-term commitment to the family (Samtleben et al., 2021, p.800). Redistributing care work could alleviate pressures in the labor market and organize work and task distribution based on individuals' actual skills and preferences, rather than gender, making both types of work more satisfying.

Women's disadvantaged position in the labor market and their risk of poverty stem from various factors, including their tendency to work in lower-paid jobs, frequently working part-time due to taking on a significant portion of care responsibilities, and having their career development hindered (Consiglio & Göbner 2021, p.4). Addressing these issues requires a comprehensive approach. Steps should be taken to ensure equal pay and promotion opportunities in the workplace, provide quality and accessible childcare services, improve parental leave regulations, and challenge gender role stereotypes. In particular, reforms in joint income taxation for married couples could enhance gender equality in the labor market. Moreover, abolishing tax and social security exemptions for marginal employment and increasing the partner quota within the parental leave scheme could further promote gender equality (Hermann & Kunze, 2024, p.9).

Although this study provides a comprehensive analysis by combining quantitative data with qualitative insights to offer a holistic view of the part-time employment landscape in Germany, one limitation is the lack of recent in-depth interviews and case studies. Nonetheless, based on the available data, achieving gender equality will require joint action by the government, businesses, trade unions, and civil society organizations. Effective economic and equality policies must recognize financial, time, and cultural factors as real challenges and address them in a targeted manner.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

References

- Ahrens, P., & Scheele, A. (2022). Game-Changers for Gender Equality in Germany's Labour Market? Corporate Board Quotas, Pay Transparency and Temporary Part-Time Work. *German Politics*, 31(1), 157–176. <https://doi.org/10.1080/09644008.2021.1984428>
- Allbright Stiftung. (2024). Kaum Frauen an der Spitze von Familienunternehmen, 1-12. <https://www.allbright-stiftung.de/studien/kaum-frauen-an-der-spitze-von-familienunternehmen> (12.04.2024)
- Anadolu Ajansı. (2024). Ifo, Almanya'nın büyüme tahminini düşürdü. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ifo-almanyanın-buyume-tahminini-dusurdu/3157005> (12/09/2024)
- Ara, N., Das, S. (2022). Collision of Covid-19 Pandemic Lockdown on the Economic Conditions among Women: A Sociological Perception. *Afro Eurasian Studies*, 9 (3),182-194. <https://doi.org/10.33722/afes.1094797>
- Auth, D., & Peukert, A. (2021). Gender Equality in the Field of Care: Policy Goals and Outcomes During the Merkel Era. *German Politics*, 31(1), 177–196. <https://doi.org/10.1080/09644008.2021.2007884>
- Bächmann, A.-C. (2022). Are Female-Dominated Occupations a Secure Option? Occupational Gender Segregation, Accompanied Occupational Characteristics, and the Risk of Becoming Unemployed. *European Sociological Review*, 39(6), 876-889. <https://doi.org/10.1093/esr/jcac068>
- Bahmann, R. (2012). Studie zur Analyse der geringfügigen Beschäftigungsverhältnisse: Forschungsvorhaben im Auftrag des Ministeriums für Arbeit, Integration und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen. *RWI Projektberichte*, 1-150.
- Barišić, M., & Consiglio, V. S. (2020). Women in the German Labor Market: The Cost of Being a Mother. *Expert Briefing*. Bertelsmann Stiftung, 1-12.
- Bellmann, L., Bellmann, L., & Hübler, O. (2023). Labour Mobility in German Establishments During the COVID-19 Crisis: Panel Data Analyses with Special Reference to Short-Time Work and Working From Home. *IZA Discussion Paper No. 15935*. Institute for the Study of Labor (IZA). <https://docs.iza.org/dp15935.pdf> (12/09/2024)
- Bellmann, L., Gerner, H.-D., & Laible, M.-C. (2014). The German Labour Market Puzzle in the Great Recession. *CEPREMAP Productivity Project*. Preliminary Draft for the Conference, January 23, 2015. Institute for Employment Research (IAB).
- Benkhoff, B., & Hermet, V. (2008). Zur Verbreitung und Ausgestaltung geringfügiger Beschäftigung im Einzelhandel. Eine explorative Studie aus der Perspektive von Management und Beschäftigten. *Industrielle Beziehungen*, 5–31.
- Bispinck, R., & Schulten, T. (2011). Trade Union Responses to Precarious Employment in Germany (WSI Working Paper 178). *The Institute of Economic and Social Research (WSI)*, Hans Böckler Foundation, 1-59. <https://econpapers.repec.org/paper/zbwwsidps/178.htm> (12.04.2024)

- BMAS. (2024).
Meldungen. <https://www.bmas.de/DE/Service/Presse/Meldungen/meldungen.html>
(12.04.2024)
- BMFSFJ. (2017). Second Gender Equality
Report. <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/122438/4ba437d4515ba928d1c03d31e67d4d3a/zweiter-gleichstellungsbericht-der-bundesregierung-eine-zusammenfassung-englisch-data.pdf> (12.04.2024)
- Bonin, H., Krause-Pilatus, A., & Rinne, U. (2021). Arbeitssituation und Belastungsempfinden von abhängig Beschäftigten im von der Corona-Pandemie geprägten Jahr 2021: Zentrale Ergebnisse repräsentativer Befragungen von Februar bis September 2021; Endbericht. (Forschungsbericht / Bundesministerium für Arbeit und Soziales, FB570/10). Berlin: *Bundesministerium für Arbeit und Soziales; IZA Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit GmbH*. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-77181-1> (12/09/2024)
- Bosch, G., & Lehndorff, S. (2001). Working-Time Reduction and Employment: Experiences in Europe and Economic Policy Recommendations. *Cambridge Journal of Economics*, 25(2), 209–243.
- Bothfeld, S., & Rouault, S. (2015). Families Facing the Crisis: Is Social Investment a Sustainable Social Policy Strategy? *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 22(1), 60–85. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu014>
- Caliendo, M., & Kritikos, A. (2010). Start-ups by the Unemployed: Characteristics, Survival and Direct Employment Effects. *Small Business Economics*, 35, 71–92. <https://doi.org/10.1007/s11187-009-9208-4>
- Cammarata, P. (2020). *Raus aus der Mental-Load-Falle: Wie gerechte Arbeitsteilung in der Familie gelingt*. Beltz.
- Chhaochharia, V., Kim, D., & Korniotis, G. (2019). Mood, Firm Behavior, and Aggregate Economic Outcomes. *Journal of Financial Economics*, 132(2), 427–450. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2018.10.010>
- Cook, R., & Grimshaw, D. (2020). A gendered lens on COVID-19 Employment and Social Policies in Europe. *European Societies*, 23(sup1), 215–227. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1822538>
- Consiglio, V. S., & Göbler, K. (2021). Minijobs in Deutschland: Die Entwicklung und Struktur einer umstrittenen Beschäftigungsform. *Factsheet*. Bertelsmann Stiftung, 1-5.
- Deutsche Bundesbank. (2024). Technical Paper (No. 02/2024). <https://www.bundesbank.de/resource/blob/914850/7e51bbe9f6f649f9f3fef4c321007b1e/mL/2024-02-technical-paper-data.pdf> (12/09/2024)
- Duell, N., & Vetter, T. (2020). The Employment and Social Situation in Germany. *Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies*, 1-60.
- Effinger, P. (2009). Varieties of Undeclared Work in European Societies. *British Journal of Industrial Relations*, 47(1), 79-99. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-8543.2008.00711.x> (12.04.2024)

Eichhorst, W., & Marx, P. (2011). Reforming German Labour Market Institutions: A Dual Path to Flexibility. *Journal of European Social Policy*, 21(1), 73–87. <https://doi.org/10.1177/0958928710385731>

Eichhorst, W., & Tobsch, V. (2015). Not So Standard Anymore? Employment Duality in Germany. *Journal for Labour Market Research*, 48(2), 81–95.

European Commission. (2024). Germany—Employment, Social Affairs & Inclusion—European Commission. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1111&intPageId=4547&langId=en> (12.04.2024)

Eurostat. (2020). *The EU in the world*. European Union. Belgium.

Eurostat. (2023). Beschäftigte in Wissenschaft und Ingenieurwesen nach Geschlecht [Data set]. <https://ec.europa.eu/eurostat/de/data/database> (12.04.2024)

Fuchs-Schündeln, N., Krueger, D., Ludwig, A., & Popova, I. (2020). The Long-Term Distributional and Welfare Effects of Covid-19 School Closures. *The Economic Journal*, vol 132(645), 1647-1683.

Gürtzgen, N. (2024). Einführung der Brückenteilzeit: bislang keine spürbaren Folgen für Teilzeitarbeit. *IAB-Forschungsbericht*, 2. Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung (IAB), 1-28. <https://doku.iab.de/forschungsbericht/2024/fb0224.pdf> (12.04.2024)

Flory, J. A., Leibbrandt, A., & List, J. A. (2015). Do Competitive Workplaces Deter Female Workers? A Large-Scale Natural Field Experiment on Job Entry Decisions. *The Review of Economic Studies*, 82(1), 122–155.

Hausmann, A.-C., Kleinert, C., & Leuze, K. (2016). Entwertung von Frauenberufen oder Entwertung von Frauen im Beruf? : Eine Längsschnittanalyse zum Zusammenhang von beruflicher Geschlechtersegregation und Lohnentwicklung in Westdeutschland. *Kölner Zeitschrift Für Soziologie Und Sozialpsychologie*, 67(2), 217–242. <https://doi.org/10.1007/s11577-015-0304-y>

Hermann, M., & Kunze, L. (2024). Gender Equality in the German Labor Market: Current Challenges and Untapped Potential. *Bertelsmann Stiftung*. https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/BiW/BSSt_Factsheet_Gender_Equality_German_Labor_Market.pdf (30.08.2024)

Hipp, L., & Bünning, M. (2020). Parenthood as a Driver of Increased Gender Inequality During COVID-19? Exploratory Evidence From Germany. *European Societies*, 23(sup1), 658–673. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833229>

Hohendanner, C., & Stegmaier, J. (2012). Geringfügig Beschäftigte in deutschen Betrieben: Umstrittene Minijobs (Marginal Employment in Germany: Controversial 'Minijobs'). *Institut Für Arbeitsmarkt- Und Berufsforschung (IAB)*, 1-8. <https://ideas.repec.org/p/iab/iabkbe/201224.html> (12.04.2024)

Holst, E., & Bringmann, J. (2016). Arbeitszeitrealitäten und Arbeitszeitwünsche in Deutschland: Methodische Unterschiede Ihrer Erfassung im SOEP und Mikrozensus (Desired and Actual Working Hours in Germany: Methodological Differences in

Measurement between SOEP and Mikrozensus) (*SSRN Scholarly Paper 2818955*), 1-28. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2818955>

IAW. (2023). Evaluation des Gesetzes zur Weiterentwicklung des Teilzeitrechts – Einführung einer Brückenteilzeit. <https://www.iaw.edu/forschung-detail/evaluation-des-gesetzes-zur-weiterentwicklung-des-teilzeitrechts-einfuehrung-einer-brueckenteilzeit.html> (12.04.2024)

Ilieva, B., & Wrohlich, K. (2022). Gender Gaps in Employment, Working Hours and Wages in Germany: Trends and Developments over the Last 35 Years. *CESifo Forum*, 23(2), 17-19. ifo Institut - Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München.

IWD. (2021). Typische Männer- und Frauenberufe. *iwd*. <https://www.iwd.de/artikel/berufswahl-typisch-mann-typisch-frau-380726/> (12.04.2024)

Jacobi, L.; Kluge, J. (2007): Before and After the Hartz Reforms: The Performance of Active Labour Market Policy in Germany, *Zeitschrift für ArbeitsmarktForschung*, 40 (1), 45- 46.

Jung, L. (2011). National Labour Law Profile: Federal Republic of Germany. *International Labor Organization* http://www.ilo.org/ifpdial/information-resources/national-labour-law-profiles/WCMS_158899/lang--en/index.htm(12.04.2024)

Kalina, T., & Weinkopf, C. (2013). Niedriglohnbeschäftigung 2011: Weiterhin arbeitet fast ein Viertel der Beschäftigten in Deutschland für einen Niedriglohn. *IAQ-Report*, 1-15.

Keller, B. K., & Seifert, H. (2013). Atypical Employment in Germany: Forms, Development, Patterns. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 19(4), 457–474. <https://doi.org/10.1177/1024258913501757>

Keller, M., & Kahle, D. I. (2018). Realisierte Erwerbstätigkeit von Müttern und Vätern zur Vereinbarkeit von Familie und Beruf. *STATISTA*, 3, 54–72.

Koebe, J., Samtleben, C., Schrenker, A., & Zucco, A. (2020). Systemrelevant, aber dennoch kaum anerkannt: Entlohnung unverzichtbarer Berufe in der Corona-Krise unterdurchschnittlich. *DIW Berlin*, 48, 1-9. https://www.diw.de/de/diw_01.c.792754.de/publikationen/diw_aktuell/2020_0048/systemrelevant_aber_dennoch_kaum_anerkannt_entlohnung_unverzichtbarer_berufe_in_der_corona-krise_unterdurchschnittlich.html (12.04.2024)

Kraft, S., & Drossel, M. (2019). Untersuchung des sozialen, beruflichen und gesundheitlichen Erlebens von Pflegekräften in stationären Krankenpflegeeinrichtungen – Eine qualitative Analyse. *Heilberufe Science*, 10(2), 39–45. <https://doi.org/10.1007/s16024-019-0327-9>

Kreyenfeld, M., & Zinn, S. (2021). Coronavirus and Care: How the Coronavirus Crisis Affected Fathers' Involvement in Germany. *Demographic Research*, 44(4), 99–124. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.4>

Krugman, P. (2009). Free to Lose. <http://www.nytimes.com/2009/11/13/opinion/13krugman.html?ref=paulkrugman> (12.09.2024)

Kümmerling, A. (2018). Geschlechtsspezifische Unterschiede in den Arbeitszeiten: Fortschritt auf der einen, Stagnation auf der anderen Seite. *IAQ-Report*, 2018(08), 1-22. <https://doi.org/10.17185/dupublico/47961>

Lehndorff, S. (2012). Europe at the Crossroads. *Global Labour Column*, 107. https://global-labour-university.org/wp-content/uploads/fileadmin/GLU_Column/papers/no_107_Lehndorff.pdf (12.04.2024)

Lott, Y., & Bünger, P. (2023). Mental Load – Frauen tragen die überwiegende Last. *WSI Report*, 87. Hans-Böckler-Stiftung, 1-11.

Maier, C. (2017). Democratic Dangers Beyond Borders. *Global Policy*, 8(6), 78–86. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12491>

Mansour, H. (2012). Does Employer Learning Vary by Occupation? *Journal of Labor Economics*, 30(2), 415–444. <https://doi.org/10.1086/663590> (12.04.2024)

Mushaben, J. M. (2022). Against All Odds: Angela Merkel, Ursula von der Leyen, Annegret Kramp-Karrenbauer and the German Paradox of Female CDU leadership. *German Politics*, 31(1), 20–39. <https://doi.org/10.1080/09644008.2021.2000599>

Niessen-Ruenzi, A., & Schneider, C. (2019). The Gender Pension Gap in Germany. *SSRN Electronic Journal*, 1-13. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3455189>

OECD. (2024). Employment: Share of Employed in Part-Time Employment, by Sex and Age Group. <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54746> (12.04.2024)

O'Reilly, J., Robinson, & Banki, S. (2015). Is Negative Attention Better Than No Attention? The Comparative Effects of Ostracism and Harassment at Work. *Organization Science*, 26(3), 774–793. <https://doi.org/10.1287/orsc.2014.0900>

Plum, M. (2019). Das Gesetz zur Weiterentwicklung des Teilzeitrechts - Einführung einer Brückenteilzeit. *Monatsschrift für Deutsches Recht*, 73(3), 129–135. <https://doi.org/10.9785/mdtr-2019-730303>

Poutvaara, P. (2021). (Director, Center for International Institutional Comparisons and Migration Research, Institute for Economic Research (IFO)). In interview with the AXA Research Lab on Gender Equality, April 15.

Profeta, P., Caló, X., & Occhiuzzi, R. (2021). COVID-19 and its economic impact on women and women's poverty: Insights from 5 European countries. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate-General for Internal Policies. https://doi.org/PE_693.183

Röttger, C., & Weber, E. (2022). Es gab keinen Big Quit in Deutschland. *Ökonomenstimme*. <https://www.oekonomenstimme.org> (12/09/2024)

Rubery, J., Grimshaw, D., Keizer, A., & Johnson, M. (2018). Challenges and Contradictions in the 'Normalising' of Precarious Work. *Work, Employment and Society*, 32(3), 509–527. <https://doi.org/10.1177/0950017017751790>

Russell Reynolds Associates. (2024). DAX-Aufsichtsräte: Frauenanteil übersteigt erstmals die 40 Prozent-Marke. <https://www.russellreynolds.com/de/Insights/thought-leadership/Documents/DAX-Aufsichtsratsstudie-2024.pdf> (12.04.2024)

Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung. (2019). Jahresgutachten 2019/20: Den Strukturwandel meistern. <https://www.sachverstaendigenrat-wirtschaft.de/jahresgutachten-2019.html> (12.04.2024)

Samtleben, C., Wrohlich, K., & Zucco, A. (2021). Auswirkungen des Elterngeldes auf die partnerschaftliche Arbeitsteilung. In *Eltern sein in Deutschland* (Sachverständigenkommission des Neunten Familienberichts, Hrsg.). DJJ Verlag, 780-803.

STATISTA. (2023). Die Arbeitsmarktsituation von Frauen und Männern 2022. https://statistik.arbeitsagentur.de/DE/Statischer-Content/Statistiken/Themen-im-Fokus/Frauen-und-Maenner/generische-Publikationen/Frauen-Maenner-Arbeitsmarkt.pdf?__blob=publicationFile (12.04.2024)

STATISTA (a). (2024). Beschäftigte (Minijobs) nach Neben- und Hauptbeschäftigung in Deutschland. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1314041/umfrage/geringfuegig-beschaeftigte-in-deutschland-nach-beschaeftigungsverhaeltnis/> (12.04.2024)

STATISTA (b). (2024). Erwerbstätige in Deutschland (Beschäftigung)—Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/DE/Themen/Arbeit/Arbeitsmarkt/Erwerbstaetigkeit/_inhalt.html (12.04.2024)

STATISTA (c). (2024). Erwerbstätigenquote in Deutschland nach Geschlecht bis 2022. *Statista*. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/198921/umfrage/erwerbstaetigenquote-in-deutschland-und-eu-nach-geschlecht/> (12.04.2024)

STATISTA (d). (2024). Kernerwerbstätige in unterschiedlichen Erwerbsformen—Atypische Beschäftigung. *Statistisches Bundesamt*. <https://www.destatis.de/DE/Themen/Arbeit/Arbeitsmarkt/Erwerbstaetigkeit/Tabellen/atyp-kernerwerb-erwerbsform-zr.html> (12.04.2024)

STATISTA (e). (2024). Zeitverwendungserhebung 2022. *Statistisches Bundesamt*. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Einkommen-Konsum-Lebensbedingungen/Zeitverwendung/Ergebnisse/_inhalt.html (12.04.2024)

STATISTA (f). (2024). 66 % der erwerbstätigen Mütter arbeiten Teilzeit, aber nur 7 % der Väter. *Statistisches Bundesamt*. https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/03/PD22_N012_12.html (12.04.2024)

STATISTA (g). (2024). Arbeitsmarkt: Frauen und Männer am Arbeitsmarkt 2023. *Statistisches Bundesamt*. <https://www.destatis.de/DE/Themen/Arbeit/Arbeitsmarkt/Erwerbstaetigkeit/Publikationen/Downloads-Erwerbstaetigkeit/broeschuere-arbeitsmarkt-blick-frauen-maenner-2023.pdf> (12.04.2024)

The Economist. (1999). "The Sick Man of the Euro," June 3rd <http://www.economist.com/node/209559> (12.04.2024)

Voss-Dahm, D., & Weinkopf, C. (2012). Niedriglohnfalle Minijob. *WSI-Mitteilungen*, 65(1), 5–12.

Walwei, U. (2014). Curing the Sick Man: The German Labour Market on the Way to Good Health? *IABCCurrent Reports*, 15/04/2014. Nuernberg: Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung.

Weinkopf, C. (2014). Women's Employment in Germany. Robust in Crisis But Vulnerable in Job Quality. *Revue de l'OFCE*, N° 133(2), 189–214.

Winkel, R. (2005). Minijob-Bilanz: Kaum Lohnfortzahlung bei Krankheit und Mutterschaft. *Soziale Sicherheit*, 9, 292–298.

Wrohlich, K., & Zucco, A. (2017). Gender Pay Gap Varies Greatly by Occupation. *DIW Economic Bulletin*, 7(43), 429–435.

Yollu-Tok, A., & Garzón, F. (2019). Feministische Ökonomik als Gegenprogramm zur Standardökonomik. *List Forum Für Wirtschafts- Und Finanzpolitik*, 44(2), 763–766. <https://doi.org/10.1007/s41025-019-00116-9>.

2024, 13 (3), 1753-1786 | Araştırma Makalesi

İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi

Fatma Tombak¹

Öz

İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi; siyaset, dış politika, eğitim, kültür, din, laiklik, demokrasi vb. birçok konu açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuş ve ülkemizde zengin bir literatür oluşmuştur. Ancak 20. yüzyılda Liberalizm, Sosyalizm, Sosyal Darwinizm, Faşizm ve Nasyonalizm gibi sistemler ve siyasî akımların ortaya çıktığı, geliştiği bir dönemde özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Hitler Almanyası ile öjenizm zirve yapmıştı. II. Dünya Savaşı’nda kritik bir görevde olan İsmet İnönü’nün hızla dünya siyasetine yön veren “Sosyal Darwinizm ve Öjenizm”e bakışı, tavrı, dönemin aydın ve yazarlarının öjenik uygulamalara bakışları hakkında akademik olarak çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu çalışmada Sosyal Darwinizm ve Öjenik kavramları açıklanarak bu kavramların ortaya çıkışı, siyasî düşünce ve akımlara yansımaları anlatılacak ayrıca 20. yüzyıl siyasî tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti üzerinde öjenizmin etkisi vurgulanacaktır. Akabinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün öjenizme bakışı değerlendirilip öjenizm temelli (Faşizm, Nazizm gibi) siyasî akımlara karşı İnönü’nün tavrı ve dönemin devlet politikasının temel noktaları öjenizm üzerinden ele alınacaktır. Sonuçta İnönü dönemindeki devlet politikalarındaki ve toplumsal hayattaki uygulamalarda öjenik ve Sosyal Darwinist etki ortaya konularak bu etkinin tarihi seyri verilecektir. Böylece dönemin siyasî tarihi ve gelişmeleri daha iyi anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Öjenizm, İkinci Dünya Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Sosyal Darwinizm.

Tombak, Fatma (2024). İsmet İnönü Dönemi (1939-1950) Türkiye’de Sosyal Darwinizm ve Öjenik Politika ve Uygulamaların Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1753-1786.
<https://doi.org/itobiad.1484945>

Geliş Tarihi	15.05.2024
Kabul Tarihi	26.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AİİT Bölümü Öğretim Görevlisi, Aydın, Türkiye, fatma.tombak@adu.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2439-0173>

2024, 13 (3), 1753-1786 | Research Article

Evaluation of İsmet İnönü Period (1939-1950) Social Darwinism and Eugenic Policies and Practices in Türkiye

Fatma Tombak¹

Abstract

İnönü's presidential period; politics, foreign policy, education, culture, religion, secularism, democracy, etc. It has been evaluated in detail in terms of many subjects and a rich literature has emerged in our country. However, in the 20th century, when systems and political movements such as Liberalism, Socialism, Social Darwinism, Fascism and Nationalism emerged and developed, eugenicism reached its peak, especially with the Second World War and Hitler's Germany. II. There are almost no academic studies on the view and attitude of İsmet İnönü, who played a critical role in World War II, towards "Social Darwinism and Eugenism", which rapidly shaped world politics, and the views of the intellectuals and writers of the period on eugenic practices. In this study, the concepts of Social Darwinism and Eugenics will be told by explaining their emergence, their reflection on political thought and movements and the impact of eugenics on the Republic of Türkiye in the 20th century political history will be emphasized. Subsequently, the view of the second President of the Republic of Türkiye, İsmet İnönü, on Eugenicism will be evaluated and İnönü's attitude towards eugenicist-based political movements (such as Fascism, Nazism) and the main points of the state policy of the period will be discussed through eugenicism. As a result, the eugenic and social Darwinist influence in the state policies and social life practices of the İnönü period will be revealed and the historical course of this influence will be given. Thus, the political history and developments of the period will be better understood.

Keywords: İsmet İnönü, Eugenics, World War II, History of the Republic of Türkiye, Social Darwinism.

Tombak, Fatma (2024). Evaluation of İsmet İnönü Period (1939-1950) Social Darwinism and Eugenic Policies and Practices in Türkiye, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1753-1786
<https://doi.org/itobiad.1484945>

Date of Submission	15.05.2024
Date of Acceptance	26.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Aydın Adnan Menderes University, Rectorate, Department of Atatürk's Principles and Revolutions. Aydın, Türkiye, fatma.tombak@adu.edu.tr , ORCID: 0000-0003-2439-0173

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1939-1950 yılları arasındaki devlet politikasında uygulama sahasında ve aydınların (bilim adamlarının, gazetecilerin ve araştırmacıların) yazılarında "Sosyal Darwinizm" ve "Öjenizm" ne kadar yer almıştır ya da ne kadar etkili olmuştur? sorusuna odaklanan bu çalışmada, öncelikle devletin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü özelinde cevap aranmıştır. Bunun nedeni ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1946'ya kadar tek parti ve 1950'ye kadar tek başına iktidar olan CHP'nin genel başkanı ve aynı zamanda devletin en yetkili kişisi olmasıdır. CHP'nin hem "Milli Şefi" hem de devlet başkanı olarak bürokrasiye ve siyasî hayata yön veren en etkili kişi olan İsmet İnönü'nün bu süre zarfındaki "Sosyal Darwinist ve Öjenik" politika ve uygulamaları üzerinde durulacaktır. Daha sonra da bu politikadaki değişimler ele alınarak analiz edilecektir.

Çalışma üç başlıkta kurgulanmıştır: İlk başlıkta dünyada ve Türkiye Cumhuriyeti öncesi var olan Osmanlı Devleti'ndeki Sosyal Darwinizm ve öjenizm kavramlarının ve düşünce sistemlerinin gelişmesi, algısı ve etkisi ele alınırken ikinci bölümde Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatına kadar olan süreçte Türkiye'de sosyal Darwinist ve öjenik uygulamalar ile politikalar incelenecektir. Ayrıca İsmet İnönü'nün de uzun bir dönem başbakan olarak yer aldığı bu dönemin incelenmesi, İsmet İnönü Dönemi'nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise İsmet İnönü Dönemi'ndeki Sosyal Darwinist ve öjenik politikalar incelenecektir. Bu son bölüm ise iki kısımda ele alınacaktır. Birinci kısım 1939-1945 yılları arasını kapsarken bu yıllar arasında ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı olan İnönü'nün II. Dünya Savaşı sonuna kadar izlediği siyaset ve ülkedeki uygulamalar, Sosyal Darwinizm ve öjenik açıdan değerlendirilecektir. İkinci kısımda ise 1946'dan 1950'ye kadar olan süreçte, çok partili hayata geçildiği dönemde, İnönü'nün politika ve uygulamalarında Sosyal Darwinizm ve öjenik politikaların varlığı tartışılacaktır.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1939 yılları) için öjenik, Sosyal Darwinizm, Darwinizm ve ulus inşa süreci üzerine literatürde önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak adı geçen konular hakkında İsmet İnönü'nün özellikle Cumhurbaşkanlığı Dönemi'ni kapsayan çalışma yok denecek kadar azdır. Bu nedenle Atatürk sonrasında yeterince ele alınmayan Sosyal Darwinist ve öjenik politika ve uygulamalar hakkında literatüre katkı sağlaması, bu çalışmanın hedefidir.

Ayrıca tek başına İnönü'nün incelenmesi; çalışmanın problematiğine, odaklandığı soruya sağlıklı bir cevap vermek için yeterli olmayacaktır çünkü İnönü'yü ve politikalarını etkileyen toplumsal hayatı, toplumun o anki durumunu, basındaki gelişmeleri ve toplumun parçası olduğu dünya toplumlarının durumunu ve dış dünyadaki siyasî gelişmeleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı'nın iç gelişmelere ve politikalara etkisi, çok partili hayata geçişin hükümetin ve İnönü'nün politikalarına etkisi, toplumsal beklentiler, Soğuk Savaş'ın getirdiği tehditler ve tehdide karşı Batı dünyasında konumlanan Türkiye'nin ABD merkezli siyasî politikalarının iç politikaya dolayısı ile öjenik ve Sosyal Darwinist uygulamalara etkisi de çalışmada ele alınmıştır.

Çalışmanın ulaştığı sonuç ise Mustafa Kemal Atatürk'ün devletin siyasetine ve topluma hatta dünya siyasetinde dönemine yön veren bir lider olduğunu ortaya koyarken İsmet İnönü'nün dönemin ve toplumun yönlendirdiği bir lider olduğunu kanıtlayan bir çalışma olmuştur. Dönemin şartlarına göre hayatı da incelendiğinde İsmet İnönü, önce

Sosyal Darwinist, öjenik politika ve uygulamalar izlerken yaşanan II. Dünya Savaşı, ekonomik bunalım, enflasyon, toplumsal beklentiler, dış baskılar, Batı dünyasının beklentileri, Sovyet Rusya'nın tehdidi (SSCB) ve çok partili hayata geçiş; onun öjenik politikalarından kopmasını zorunlu kılmıştır.

Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için önce kavramlar ve düşünce sistemleri kısaca açıklanmış daha sonra da genelden özele (Dünyada ve Osmanlı'dan Türkiye'ye Sosyal Darwinizm ve öjenizm) ve geçmişten günümüze kronolojik bir yöntem izlenmiştir.

Sosyal Darwinizm ve Öjenik

Charles Darwin, evrimin bireyler geliştiği için değil, değiştikleri için gerçekleştiğini savunmuş ve doğal ayıklanmayı (doğal seleksiyon) canlılar dünyasının geniş çeşitliliğine neden olan yaratıcı bir güç olarak görmüştür (Callinicos, 2013, s. 161-167). Ona göre *"var olma savaşı bütün organik varlıkların büyük oranda çoğalma eğiliminde olmalarının kaçınılmaz sonucudur."* (Darwin, 1996, s. 83). Darwin'in tezine göre türler ve insan türü çok uzun süren bir evrim sürecinin ürünüdür (Ünalın, 1997, s. 15). Bu şekilde Darwin tarafından Darwincilik/Darwinizm düşüncesinin temelleri atılmıştır. Darwin'in evrim teorisi, öncelikle insanın ve diğer canlı türlerin yaratılışında ilahi bir gayenin olduğu paradigmasına karşı çıkmıştır. İnsanın ontolojik yönünü, biyolojiyi merkeze alarak açıklayan Darwin; hayatın amacının yaşamak olduğunu öne sürmüştür (Ergün, 2022). Darwin'in insan ırkı üzerine yaptığı çalışmalarda ulaştığı sonuç birçok insan ırkının tarihten silinmesi, ırkların silinmesi ve bazı ırkların varlığını sürdürmesi bir yarış gibidir ve yarış kaybedenler tükenerek yok olmuştur (Darwin, 1978, s. 258-259).

Darwincilikten etkilenerken ortaya çıkan doğal ayıklanma ile en uygun ırkların/türlerin hayatta kalması düşüncesinin toplum hayatına aktarılmasına dayanan görüş, Sosyal Darwinizm olmuştur (Marshall, 2009, s. 129-130). Sosyal Darwinizm'in muhteva olarak ortaya çıkışı oldukça tartışmalıdır. T. Hoobes'a, H. Spencer'e kadar çeşitli düşünürlerin bu düşünce sisteminin fikir babası olduğunu belirtenler bulunmaktadır (Ergün, 2022, s. 4-5). Sosyal Darwinistlerin bir kısmı dayanışmayı merkeze alırken bir kısmı toplumlar, ırklar arasında savaşı merkeze alarak bazı ırkların üstünlüğüne inanmıştır (Borlandi vd., 2011, s. 709-710). Sosyal Darwinistler; Darwin'in Malthus yorumunu, onun nüfus kuramını meşrulaştırmanın bir aracı yapmış ve onun yaşamak için mücadele doktrinini birçok hayvan türünden biri olarak kabul edilen insanlara uyarlamışlardır (Doğan, 2023, s. 63). Sosyal Darwinizm, serbest pazar ekonomisini savunan ve müdahaleci devlete karşı olan bir ideoloji olarak da tanımlanabilir. Sosyal Darwinizm, *"laissez-faire"*³ ile eş anlamlı iken devlet sosyalizmi veya kolektivizmle tamamen zıttır (Doğan, 2023, s. 63). Özetle *"Darwinizm'in sosyal argümanlarını önceleyen ve biyolojik teorileri de sosyal bilimlere uyarlamaya çalışan düşünceye Sosyal Darwinizm denmektedir."* (Ergün, 2023, s. 20). Toplumsal hayatı, ırklar için bir mücadele alanı gibi gören Sosyal Darwinizm'in bir yansıması olan öjenizm/öjenik ise, Darwin'in tezleri üzerine inşa edilmiştir. Öjeniği bilimsel yapan ise Hobsbawm'ın ifade ettiği gibi *"1900'den sonra çevrenin kalıtım üzerindeki etkilerinin kesin olarak ortadan kaldırılabilceğini ve çoğu karakterin ya da bütün karakterlerin tek bir gen tarafından belirlendiğini yani Mendel çizgisinde seçici biçimde insan üretmenin mümkün olduğunu ima eden genetik biliminin doğuşu"* (Hobsbawm, 2021, s. 275) olmuştur.

³ Birakınız yapınlar.

Öjenizm, insan eliyle seleksiyonun/seçilimin işletildiği ve belli bir ırkı güçlendirmeye çalışan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın teorisyeni, Darwin'in de kuzeni olan F. Galton'dur (Ergün, 2022, s. 5). Ancak öjenizmin fikir babası Darwin'dir. Çünkü Darwin, toplumda dezavantajlı olan insanlara yardım etmek için uygulanan sosyal politikalara karşı çıkmış ve bu politikaların toplumlar için zararlı olduğunu savunmuştur (Ergün, 2022, s. 5). Bu düşüncesiyle öjenik düşüncenin de fikir tohumlarını ekmıştır. Çünkü sosyal Darwinizm'de öjenizme temel olan düşünce "ırklar arası mücadele"dir.

Öjenik, belirli bir halkı ırksal yönden geliştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu sonuca negatif ve pozitif öjenikle ulaşılabilir (Marshall, 2009, s. 556). Burada kastedilen "pozitif öjeni" toplumun sağlığını temizlik ve güvenlik kurallarıyla sağlamaya çalışan uygulamaları kapsarken "negatif öjeni" toplumun ıslahını ve gelişmesini, insanlık dışı argümanlarla sağlamayı amaçlayan uygulamaları kapsamaktadır (Fındık, 2022, s. 16). Öjenizme göre

"toplumda farklı açılardan dezavantajlı konumda olan gruplar hızla ürer veya avantajlı gruplarla birleşme ve çoğalma meydana gelirse toplumun kendi içinde ve diğer toplumlarla arasındaki ilişkilerde başarısızlıklar meydana gelecektir. Bu şekilde de toplumda biyolojik, fizyolojik ve içtimai yozlaşma meydana gelecektir." (Ergün, 2023, s. 114)

20. yüzyıl ulus devletlerin yükseldiği bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda gelişen öjenik, modern ulus devletlerin kendi ulusunu inşası için kullandıkları bir araç olmuştur. Bu dönem devletler tarafından sıkça başvurulan öjenik siyaset, nüfusun beden ve zihin açısından sağlıklı bireylerinin çoğaltılmasını ve sağlıksız unsurların da azaltılmasını amaçlayan bir siyaset olarak doğmuştur. Böylece insan soyunun geliştirilmesi amaçlanmıştır (Eryücel, 2022, s. 13). Bu yüzyılda I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım, birçok devleti ve yönetim anlayışını değiştirmiştir. Özellikle Avrupa'da var olma savaşında ayakta kalmak isteyen devletlerin/milletlerin takip etmesi gereken siyaset olarak öjenik politikaları uyguladıkları gözlemlenmiştir.

Öjenik görüşü ilk dile getiren düşünür Darwin'in de akrabası olan Francis Galton (1822-1911) olduğu ifade edilmişti (Pearson, 1911). Galton, "Darwinizm"den yola çıkarak "Sosyal Darwinizm" in temellerini atmıştır (Eryücel, 2022, s. 59). Öjenistler, biyolojik hayatta kalma sorununu toplumsal üreme sorununa dönüştüren gerçek Darwinçiler olarak ifade edilmiştir (Ergün, 2023, s. 113).

Sosyal Darwinizm ve öjenik fikrin Almanya'da etkinlik kazanmasında Haeckel'in görüşleri etkili olmuştur. Hitler ise bu fikirleri benimseyip devlet politikası haline getirmiştir. Hitler, bilinçli bir ırk ıslahının mümkün olduğuna inanan ilk devlet adamıdır. Böylece uzun bir dönem devletin müdahalesini reddeden düşünceye sahip Sosyal Darwinizm, Hitler ile devletin topluma ve bireylere müdahale etmesine zemin hazırlayan bir düşünce sistemine dönüşmüştür (Ergün, 2023, s. 114, 115, 121 ve 137). Burada konu ile ilgili olduğu için kısaca biyopolitika kavramından da bahsedilmesi gerekmektedir. Biyopolitika genel itibarıyla 17. yüzyıldan itibaren devlet gücünün yönetim aygıtı olarak işlev görmekte, insan yaşamını ve bedenini ilgilendiren/düzenleyen tüm fiillerin bileşkesi olarak tanımlanmaktadır. Bedene hükmeden iktidar; yaşama, bireye ve dolayısıyla topluma hükmetmektedir. Bu nedenle nüfus ve toplum üzerinden yapılan politikalar biyopolitikanın (Özmkas, 2019) da konusuna girmektedir (Koç, 2018, s. 193-218). Biyopolitika ve öjenik siyaset arasında özellikle spor ve beden terbiyesi konularında ve uygulamalarında çok yakın hatta aynı yaklaşımlar söz konusudur. Çünkü her iki

düşünce sisteminde de insan bedeni üzerindeki uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sağlam bedenli insanlar, sağlam ırkın temelini oluşturduğu için öjenik siyasetin de hedefi olmuştur (Sağıroğlu, 2020). Bu nedenle genelde biyopolitikayı ilgilendiren bu çalışma, özelden İsmet İnönü Dönemi'nin Sosyal Darwinist ve öjenik politika ve uygulamalarına odaklanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihini daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı iyi kritik edilmelidir. Çalışma konusu bakımından Osmanlı Dönemi incelendiğinde Osmanlı aydınlarının en çok Alman Darwinistlerin⁴ etkisinde kaldığı görülmektedir (Ergün, 2023, s. 179 vd.). Özellikle Ludwing Büchner ile Ernst Haeckel, Darwinizm'in ve Sosyal Darwinizm'in dünyadaki en önemli temsilcileri olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran bu düşünce, başta Büchner ile Haeckel aracılığıyla olmak üzere Osmanlı aydınları üzerinde etkili olmuştur. Bu etkiyle Osmanlı'nın yaptığı savaşları, yaşadığı sıkıntıları Sosyal Darwinist düşünce sistemi ile yorumlamaya çalışmışlardır. Örneğin Balkan Savaşları gibi yaşanan son dönemdeki önemli savaşlar, ırklar arası mücadele ve Sosyal Darwinizm'in bir yansıması olarak görülmektedir. Osmanlı aydınlarından Sosyal Darwinist düşüncenin ilk önemli temsilcisi Ahmet Mithat Efendi olmuştur (Doğan, 2023, s. 137). H. Ziya Ülken'e göre Türk fikir hayatında ilk defa Ahmet Mithat Efendi ile Batı'nın felsefe problemleri üzerinde düşünölmeye başlanmıştır (Ülken, 1994, s. 115). Bu etkilenme süreci sonra da devam etmiş ve Darwinizm, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve imar yılları olan tek parti dönemine de sirayet etmiştir (Ergün, 2023, s. 186 vd.).

Öjenik kavramı Türkiye'de ilk defa Doktor Münir Mazhar (1891-1973) tarafından kullanılmıştır. Münir Mazhar, öjenik kavramını 1920 yılında Millî Eğitim Bakanlığının öğretmenler için çıkardığı Tedrisat adlı dergide "*Öjenik: Irkın İslahı İlmî*" başlıklı makalede kullanmıştır (Mazhar, 1912). Ancak öjenik içerikli yazılar Osmanlı Dönemi'nden itibaren yayınlanmaya başlanmıştı (Kalaycıoğulları ve Akgündüz, 2019). Türkiye'de öjenik üzerine ilk çeviri çalışması da İngiliz öjenist Karl Pearson'ın eserinden yapılmıştır. 1923 yılında Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından Karl Pearson'ın eseri Türkçeye çevrilmiş ve "*İslâh-ı İrk*" adıyla yayımlanmıştır⁵.

Atatürk Dönemi'nde Sosyal Darwinizm ve Öjenik

19. ve 20. yüzyıl çok uluslu imparatorlukların son bulduğu (Almanya, Osmanlı Devleti gibi) ulus-devletler çağının açıldığı bir dönem olmuştur. Smith'in belirttiği üzere bir ulus devlet inşası 1789'dan önce benzeri görölmeyen bir süreçtir (Smith, 2013, s. 69). Nitekim Giddens'in ifade ettiği gibi modern toplumlar bir ulus-devlet sistemi içerisinde var olan devletlerdir (Giddens, 2008, s. 8). 1920'lerde ve 1930'larda tüm dünyada millî kimliğin kurgulanması ve millî birliğin muhafazası için "ırk" kilit bir kavram olarak kullanılmıştır. Nitekim ABD Başkanı W. Wilson'un "On Dört Nokta" olarak adlandırılan konuşmasında Osmanlı Devleti'nin ırklar üzerinden bölünmesi öngörülmektedir (Ürer, 2003).

⁴ Sosyal Darwinist düşüncenin vatani Almanya olmuş ve Osmanlı da dahil olmak üzere birçok ülkeye Sosyal Darwinist düşünce Alman düşünürler aracılığıyla girmiştir. Sosyal Darwinist düşünce özellikle Osmanlı aydınlarına Alman düşünürler arasındaki Büchner ve Haeckel; Fransız düşünürler arasındaki Le Bon ve Demonis aracılığı ile ulaşmıştır (Doğan, 2023, s. 286).

⁵ Dönemin yaklaşımlarını yansıması açısından önemli bir eser olan Mustafa Rahmi'nin kitabı 1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Maarif Vekaleti Neşriyatı tarafından basılmıştır. Mustafa Rahmi Balaban, *İslâh-ı İrk*, İstanbul 1339 (1923) Matbaa-i Amire.

Anadolu'da başlatılan İstiklal Mücadelesinde bu ilkelere dayanan politikalar belirlenmişti (28 Ocak 1920 tarihinde alınan Misâk-ı Millî kararları bunun bir örneğidir.) Hobsbawm'ın ifade ettiği gibi "ulus" kavramı devletlerin yeni vatandaşlık diniydi. Ulus kavramı bütün vatandaşları devlete bağlayan bir harç görevi görmüştü (Hobsbawm, 2021, s. 166). Bunun için kurucuları tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulmuş bir devlet olarak millî kimliğin oluşturulması ve milliyetçi ideolojinin yerleştirilmesi gerekli görülmüştü. Burada dikkat çeken nokta ise yeni gelişmekte olan bilim dalları vasıtasıyla ırkın modern millî kimliği tarif edecek bilimsel araştırma birimi olarak algılanması olmuştur (Maksudyan, 2021, s. 9 vd). Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonuna kadar hâkim olacak olan Faşizm ve Nazizm⁶ ırkçılık ve öjenik politikaların küresel biçimde yayılmasında etkili olmuştur (Çoban, 2021, s. 82). Doğu ve Güneydoğu Avrupa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi yaklaşan II. Dünya Savaşı tehdidi altında ırkçılığa ve öjenığe sığınmıştı (Durgun, 2014, s. 91).

Türkiye'de öjenik özellikle 1930'lu yılların "nüfus", "sağlık", "aile", "beden terbiyesi ve spor" politikalarında uygulama alanı bulmuştur (Eryücel, 2022, s. 280-281)⁷. Biyopolitikanın ve öjenik siyasetin bir sonucu olarak 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de gençlerin teşkilatlandırılması çalışmalarına önem verilmiştir. Bu uygulamalarda gençlerin beden, ruh ve zihin yapılarının güçlendirilerek yetiştirilmesi hedeflenmiş; bu amaçla gençlik örgütlerinin kurulması, gençliğin teşkilatlanması için kanuni düzenlemelere de gidilmiştir⁸. Bu alanda çıkarılan en önemli kanun, 1938 yılında çıkarılan "Beden Terbiyesi Kanunu" II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde çıkarılmış ancak savaşın başlaması ile hedeflendiği şekli ile hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır⁹. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise yaşanan ekonomik sıkıntılar ve hükümetin kurulan yeni dünya düzeninde yer alma çabaları, gençlik politika ve uygulamalarına yeterince önem vermemesine neden olmuştur.

İki büyük dünya savaşı arasındaki dönemde Türkiye'de yaşanan köklü siyasal ve zihinsel dönüşümde şüphesiz en büyük etki Mustafa Kemal Atatürk'ün olmuştur. Atatürk, yeni bir toplum inşasında asıl yönlendirici olmuştur (Toprak, 2022). Mustafa Kemal Atatürk, Türklere yeni bir geçmiş sunmak, kimlik ve aidiyet kazandırmak; barbar, geri, aşağı ırk olarak görülen Türk milletini 19. asır Alman milliyetçiliğinin geliştirdiği ve işlevselleştirdiği bir kavramsallaştırma olan "kültür taşıyıcısı" statüsüne yükseltmek istemişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün inşâ etmek istediği yeni Türk kimliği için tarih, antropoloji ve arkeoloji gibi bilim dalları seferber edildiği gibi "arzulanan deliller keşfolunmuş ve bir mega milliyetçi tez yaratılmıştır". "Arayınız bulacaksınız." talimatı onun konuya bakışının ve metodolojisinin özünü yansıtmıştır. Antropolojiden bunu (Türk tarih tezini) onaylamasını, arkeolojiden gerekli bulguları elde etmesini ve antropometriden maddi ölçümler sunmasını istemişti. Mustafa Kemal, bulgularını

⁶ İki dünya savaşı arası dönemde İtalya'da Faşizmin, Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin ve Fransa'da entegral milliyetçiliğin yükselişiyle kurumsallaşmış milliyetçiliği yeniden radikalleştirerek fanatizme doğru çekiştiren bir akım oluşmuştu (Bora, 2018, s. 216).

⁷ Nüfus, beden terbiyesi, hıfzısıhha konularında öjenik uygulama ve düşünceleri içeren kapsamlı bir çalışma Arpacı tarafından yapılmıştır (Arpacı, 2015).

⁸ Bu kapsamda çıkarılan Beden Terbiyesi Kanunu'nu biyopolitika açısından ayrıntılı bir incelemesi için bk. (Tokatlıoğlu, 2020)

⁹ Bu konuda çalışması olan Akcan, esas etkenin siyasi iktidarın meselenin üzerine ciddiyetle eğilmemesi olduğunu belirtmiştir (Akcan, 2017).

Darwinist bir bağlama yerleştirmeye gayret etmişti. Antropoloji temelli yeni Türk kimliği yaratılmasının fikir babası olmakla kalmayarak onun ete kemiğe büründürülmesini sağlayan, konu üzerinde yoğunlaşan da Atatürk'ün kendisi olmuştu (Hanoğlu, 2023, s. 530-563). Özellikle bu dönemde antropolojinin bir disiplin olarak gelişmesi, ırkçılığın yükselişiyle sıkı ilişki içerisinde ve zamansal olarak da çakışmaktadır (Maksudyan, 2021, s. 19).

Atatürk'ün öjenik uygulama ve politikaları incelendiğinde taklit içermediği, özgün olduğu ve uygulamaların yeni kurulan Türk Devleti'nin iki dünya savaşı arası dönemde ulusun çıkarları ve devletinin ihtiyaçları tarafından belirlendiği anlaşılmaktadır. Diğer önemli husus bu dönemdeki Sosyal Darwinist ve öjenik politikaların, bir amacının da Batı'da Türklerle ilgili ön yargıları ortadan kaldırmak olduğudur (Eryücel, 2022, s. 26-27). Buradan doğan, savunma refleksiyle de geliştiği anlaşılan ırkî araştırmaların amaçlarından biri, dönemin Avrupası'nda yükselen ırkçı söylem ve politikalar karşısında Türklerin barbar ya da aşağı ırk değil; medeniyet kurucu bir ırk olduğunu ortaya koymaya çalışmaktı. Kafatası ölçümleri, Türk tarih tezi, arkeolojik kazılar, antropolojik çalışmalar ve kongreler yolu ile Türklerin brakisefal, beyaz Alp ırk ailesinden olduğunu bilimsel olarak kanıtlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştı. Ayrıca geçmişte medeniyet kuran atalarının yeni kuşağı olarak tarihini ve medeniyetini Türkler keşfettikçe çağdaşlaşmanın daha kolay ve hızlı olacağı düşünülmüştü. Ancak Atatürk'ün Türk milliyetçiliği, Hitler ya da Mussolini gibi hayalci ve yayılcı olmamıştı. Örneğin Atatürk'ün her gelişmesini yakından takip ettiği ve hassas olduğu Hatay meselesi, (Atatürk'ün vefatından sonraya kalmış) insanî ve hukukî bir şekilde çözülmüştü.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet yılları ile birlikte tarih eğitiminde potivist tarihçilik ön plana çıkmaya başlamış, Cumhuriyet ile birlikte ulus devlet inşası sürecinde Darwinist bir tarih eğitimi hâkim olmuştur (Toprak, 2011, s. 4-9). Cumhuriyet'in kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk, özellikle 1930'lu yıllarda bir ulus devlet oluşturma projesini uygulamaya koymuş ve tarih-dil çalışmaları yeni Türk kimliğinin kurucu unsurları olarak tanımlamıştı. Tarih çalışmaları, bizzat Atatürk'ün inisiyatifile başlamış ve "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" oluşturulmuştu. Bu heyetin ilk çalışması da 1930 yılında hızlıca hazırlanan "Türk Tarihi'nin Ana Hatları" adlı kitap olmuştu (Özdemir, 2013, s. 13). Antropolojinin bu denli önem kazandığı bir evrede tarih ders kitapları kadar diğer ortaöğrenim alanları da bu tarihsel derinlikten etkilenmişti. Ortaöğrenimde biyolojiden jeoloji hatta mantık kitaplarına kadar birçok ders kitabı evrim kuramına ayrıntılı bir biçimde yer vermişti (Toprak, 2012, s. 317 vd.).

Türkiye'de antropoloji bilimi Ari ırk tezlerine mesafeli durmuş ve Avrasya modeli üzerine kurulu bir ırk anlayışını benimseyerek Latin antropolojisinin Kıta Avrupası ile ortak zemini teşkil eden, Orta Asya göç söylemini geliştirmişti (Durgun, 2014, s. 110). Bu amaçla özünü Mustafa Kemal Atatürk'ün belirlediği Türk Tarih Kongreleri organize edilmiş ve Türk Tarih Tezi ileri sürülmüştü. Bu tarih kongrelerinde antropolojinin ulus inşâ sürecinde bir misyon edindiği görülmektedir. Özellikle İkinci Tarih kongresindeki bildirilerin birçoğu bunu yansıtmaktadır (Türk Tarih Kurumu, 2010; Kuşçi, 2021).

Türk Tarih Tezi incelendiğinde bu tez; Türk ırkının kafatasının brakisefal olduğu, Türklerin ana yurdunun Orta Asya olduğu, buradan göç eden Türklerin Anadolu ve Orta Doğu'da Sümer ve Hitit uygarlıklarını kurduğu ve Türklerin medenî uygarlık kuran bir millet olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece Anadolu'nun ezeli bir Türk yurdu

olduğunu ve Türklerin uygarlık kuran bir millet olarak barbar değil, Batılılar gibi medenî bir ırk olduğunu dünyaya kabul ettirmek hedeflenmiştir. Türk vatandaşına da millî kimlik ve onurlu bir geçmiş sunulmak istenmiştir. Böylece seküler bir ulusal kimlik oluşturmaya çalışan kurucu ideoloji “Türk Tarih Tezi”nin doğruluğunu ortaya çıkarmak için arkeoloji, filoloji ve antropolojiye önem vermiştir. Bunun için Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurulmuş, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kongreleri düzenlenmiş, yayınlar çıkarılmış ve Türkiye’de arkeolojik kazılar, antropolojik araştırmalar yapılmış ve yaptırılmıştır. Arkeoloji¹⁰ 1930 ve 1940’larda “*Türk tarih tezinin iddialarını bilimsel olarak destekleyecek materyali ve belgeleri ortaya çıkarmakla*” görevlendirilmiştir. Bu anlamda ilk kurulan kurum 1934 Türk Arkeoloji Enstitüsü’dür. Ayrıca Ankara’da Atatürk’ün isteği ile 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuş ve bu fakülteye bağlı olarak 1937 yılında arkeoloji bölümü açılmıştır (Özdemir, 2013, s. 13-16). Böylece arkeoloji, ulus inşâ sürecinde “Türk Tarih Tezi”ni destekleyecek somut deliller üretecek bir disiplin olarak yerini almıştır. Yapılan Hitit kazıları, Hatay ili yüzey araştırmaları bunun örnekleridir. Arkeoloji, Atatürk’e tasavvurunu hayata geçirmek için antropometri benzeri somut veriler sağlamıştır. Arkeoloji özellikle Hititlerin “ecdat” haline getirilmesinde önemli katkı sunmuştur (Hanioglu, 2023, s. 569).

Afet İnan’ın doktora tezi bir anlamda Atatürk’ün geliştirdiği “Türk Tarih Tezi”nin antropometri kullanımıyla ulaştığı neticeyi ortaya koymuştur. İnan’ın ifadesi ile I. Türk Tarih Kongresi’nde sınırlı ve yetersiz belgelere, verilere, delillere dayanılarak verilen hükümler, onun tezi sayesinde antropometrik ölçüm ve istatistiklerle onaylanmıştır (Hanioglu, 2023, s. 566). İnan’ın doktora danışmanı Atatürk’ün de etkisi altında kaldığı dönemin ünlü antropoloğu E. Pittard’ın ifade ettiği gibi “*Hiçbir zaman, hiçbir devletin bu nevi bir antropoloji envanteri vücuda getirmediyi*” görülmektedir. Çünkü bu tez çalışmaları sırasında Trakya ve Anadolu’da 64.000 kişi ölçülmüş ve tetkik edilmiştir. Her birinin fişinde 38 kayıt bulunmaktadır. Bu fişlenen kayıtların toplamı 24.320.000’e ulaşmaktadır. “*Araştırmaya asıl kıymeti veren ise araştırmada yer alan kadınların sayısının çok fazla olmasıdır. Cinsiyet karşılaştırması bakımından başka hiçbir anket bu şekilde değildir*” (İnan, 2022, s. 5). 1936 yılında başlayan antropometrik ölçümlerinde İnan’a (bu yıllarda Başbakan olan) İnönü’nün de destek verdiği görülmektedir. Başbakan İnönü; Savunma, Milli Eğitim ve Sağlık bakanlıklarına çalışmaya yardımcı olmaları için talimatlar vermiştir (İnan, 2022, s. 67). İnan, doktora tezi ile 64.000 insan üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda Türklerin çoğunun kafa yapısının brakisefal olduğunu ve Türklerin beyaz Avrupalı Alp ırkından olduğunu ortaya koymuştur (İnan, 2022, s. 121-180).

Atatürk dönemi sosyal Darwinist uygulamalar ve bu düşünce sistemiyle uyumlu çalışmalar verildikten sonra öjenik uygulamalara bakıldığında yeni kurulan Türk devletinin ihtiyaç ve sorunları ile uyumlu öjenik politikalar takip edildiği görülmektedir. Burada en önemli husus ülkenin savaşıardan, salgınlardan dolayı azalan nüfusuydu. Kuruluştan sonra yönetimi öjenik siyasete zorlayıcı önemli sebepler arasında, nüfusun az olması birinci nedeni oluşturmuştur. Cumhuriyet kurulduğunda büyük bir nüfus sorunuyla karşı karşıya kalınmıştı. Bu nedenle güçlü ve sağlıklı nesillere ihtiyaç vardı (Toprak, 2022, s. 334). Böylece öjenik siyaset ve uygulamalar nüfus politikalarında da kendini göstermiştir çünkü homojen bir toplum/millet/ırk yaratma hedefi öjenik siyasetin

¹⁰ Türkiye’de arkeolojinin gelişiminde Alman ekolü belirleyici olmuştur 1923 -1945 dönemi arkeolojisi pragmatik bir yeni ulus devletin inşa edilmesi sürecinde Türk tarihçesine arkeolojik kanıtlar sağlamayı misyon edinmiştir (Özdemir, 2013, s. 22).

temelini oluşturmuştur. Bunun için toplum sağlığı ve üremesi uygulamalarına önem verilmiştir. Bu uygulamalar incelendiğinde sağlıklı ve sağlam bedenli bir nesil/insan yetiştirmek hükümetin ana politikalarından biri olmuştur. Böylece öjenik siyasetin önemli bir boyutu olarak toplum sağlığının iyileştirilmesi, çocuk ölümlerinin azaltılması, nüfusun sağlıklı bir şekilde çoğalması gibi nüfus ve sağlık politikaları olmuştur. Türkiye’de iki dünya savaşı arası dönemde uygulanan nüfus politikalarının en önemli ayağını “püerikültür”¹¹ oluşturmuştur. Nüfusun artması, doğumların artmasına ve doğan çocukların yaşamasına bağlı olduğundan Cumhuriyet yönetimi, nüfus politikaları içinde “püerikültür”e ilişkin tedbirlere büyük önem vermişti¹². Bu alanda “Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti” ve “Süt Damlası” kurumu “püerikültür” alanında önemli işlere imza atmıştı (Eryücel, 2022, s. 236 vd.).

Bir ülkenin öjenik uygulamalarını ve politikalarını en iyi gösteren belgeler, o ülkenin mevzuatı ve kanunlarıdır. Böylece o ülkenin uyguladığı öjenik politikaların içeriğine ulaşmak mümkündür. Bu açıdan Türkiye’deki öjenik uygulamalara bakıldığında Türkiye’nin öjenik siyasetinin pozitif tedbirler içerdiği, ırkçı-etnik bir içeriğinin olmadığı yapılan çalışmalarda da ortaya konulmuştur (Eryücel, 2022). Nüfusun artırılması, artan nüfusun bedenen sağlıklı ve dinç olması, ırkın islahı, çocuk ölümlerinin azaltılması, kadın sağlığının güçlendirilmesine yönelik uygulamalar ve kanuni düzenlemeler de bunun göstergesi olmuştur (Ergün, 2023, s. 284-295). Bunlara örnek verilecek olunursa bunlar arasında sağlık, nüfus, aile, spor ve bedene dair kanuni düzenlemeler dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki 1930 tarihli 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’dur¹³. Kanunda kalıtsal hastalık sahibi kişilerin evlenmesinin yasaklanması, dönemin en popüler öjenik yaklaşımlarından biridir. Sağlık konusu, nüfusun artırılması en önemli ve öncelikli konular olduğu için bu alanda birçok hukuki düzenleme gerçekleştirilmiştir¹⁴. Bunun dışında 1930’lu yılların ilk yarısında özellikle Türk sporunda Alman etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkiyle beden terbiyesi ve spor alanı daha çok öjenik öğeler içermeye başlamıştı (Akın, 2019, s. 117). Nitekim 1938 yılında Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuş ve 1938 yılında Beden Terbiyesi Kanunu çıkarılmıştı¹⁵. Atatürk Dönemi’nde beden terbiyesi ve sporun ortalama sağlık düzeyini yükseltici yönde kurgulandığı en belirgin alan ve eğitim sistemi olmuştur (Akın, 2019, s. 101 vd). Bu kanunlardan başka 1934 yılında TBMM’de “2510 Sayılı İskân Kanunu” kabul edilmişti¹⁶. İskân Kanununun maddeleri incelendiğinde sadece Türk soylu olanların ülkeye yerleşmesine izin verileceği görülmektedir (Madde 4). Kimsesiz gelen küçük yaştakilerin yerleşime kabul edilmesi (Madde 8) ve gelen göçmenlere yapılacak yiyecek ve sağlık yardımlarının yer alması (Madde 9) gelen Türk soylu kişilerin ırk, beden ve sağlık yönünden pozitif öjenik tedbirlerle desteklendiği anlaşılmaktadır.

¹¹ Çocuk Yetiştirme, Çocuk Bakımı ve Gelişimi.

¹² Bu dönemde çocuk bakımı ve sağlığı, nüfusun artması gazete ve dergilerde de işlenerek halk bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır (Örneğin bk. *Servetifunun (Uyanış) Dergisi*, 1 Ağustos 1929, s. 17).

¹³ 1930 tarihli 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (TÜBA, 2010).

¹⁴ Sağlık alanında gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler ve uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Aksakal, 2017; Çakmak, 2023).

¹⁵ 1928 tarihli 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu. Kabul Tarihi: 29.06.1938.

¹⁶ 1934 Tarihli 2510 Sayılı İskan Kanunu. Kabul Tarihi: 14.06.1934.

1938 yılında çıkarılan 3453 sayılı kanunla evlilik yaşı düşürülmüştür¹⁷. Bunun yanında yine evliliği teşvik etmek ve nüfusun artmasını sağlamak için 15 Haziran 1938 tarihli TBMM oturumunda, “Gelir Vergisi Kanunu” görüşülürken “bekarlık vergisi” gündeme gelmiştir. Kanun’un 90. Maddesi, gelir vergisi hesaplanırken bekâr mükellefler için %5 ilave zam yapılacağını hükme bağlamıştır. Ayrıca bu dönemde çıkan gazete ve dergilerde nüfusun artmasına yönelik teşvik edici yazıların (Ülkü dergisi gibi) ön plana çıktığı görülmektedir (Eryücel, 2022, s. 233-235). Bu kanunlar ve uygulamalar incelendiğinde Türkiye’de erken Cumhuriyet Dönemi’nde öjenik politikaların pozitif öjenik anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Temelde çevre şartlarını değiştirmek amacıyla bir yandan alkol, fuhuş, uyuşturucu gibi alışkanlıklara karşı yaygın bir propaganda yürütülmesi bir yandan da toplumun yüksek nitelikli üyelerinin çok çocuk sahibi olmaya teşvik edilmesi dikkat çekmektedir (Akın, 2019, s. 115).

Türkiye’de tıp doktorlarının özellikle ülkenin millî menfaatleri doğrultusunda bilimsel olarak öjenik politika ve sağlık uygulamalarını gündeme getirdikleri görülmektedir¹⁸. Türkiye’de öjenik konusu ilk olarak 1935 yılında düzenlenen, konusu “Alkolizma ve Toksikomani” olan VI. Ulusal Tıp Kurultayı’nda dolaylı olarak işlenmişti. Yine “VI. Ulusal Tıp Kurultayı”nda, bir sonraki kurultayın konusunu belirlemek için yapılan kapanış oturumunda, yüzü aşkın imza ile “öjenik” konusu teklif edilmişti. Bu teklif, kabul edilmiş ve Türkiye’de öjenik konusu, doğrudan ilk defa 17-19 Ekim 1938 tarihleri arasında düzenlenen “VII. Ulusal Tıp Kurultayı”nda tartışılmıştır (Eryücel, 2022, s. 214-215). Bu gelişmeler, öjeni kavramının ve öjenik uygulamaların Türkiye’deki tıp çevresinde ne kadar önemsendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye’de 1930’lu yıllarda en radikal öjenist tıpcı olarak ruh hastalıkları uzmanı Mazhar Osman (Uzman¹⁹) (1884-1951) dikkat çekmektedir. Mazhar Osman öjenik üzerine eserlerinde, “salgın hastalıklarla mücadele”, “mâli teşvikler” gibi pozitif öjenik tedbirlerin yanında “evlilik öncesi muayene” ve “kısırlaştırma” gibi negatif öjenik tedbirlere de başvurulmasını önermişti²⁰. Mazhar Osman gibi öjenik siyasetin negatif ve pozitif yönünün birlikte ele alınmasını isteyen bir diğer doktor, Besim Ömer (Akalın)’dır. Besim Ömer (Akalın), nüfus politikaları (gebelik, çocuk sağlığı, nüfus meselesi gibi) ve öjenik konusunda yazılar yazmıştır²¹. Modern ebeliğin kurucusu olan Besim Ömer, Çocukları Koruma Derneği, Verem Savaş Derneği ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin (Kızılay) kurulmasında etkin rol almıştır (Öztürk ve Demirsoy, 2019, s. 38). Eserleri incelendiğinde sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına, sağlıklı bir hayatın özelliklerine ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına yönelik olduğu görülmektedir (Akalın, 1933; Akalın, 2014; Akalın 2015; Akalın 2019). Türkiye’de öjenik üzerine en kapsamlı eserlerden biri 1938 yılında bakteriyoloji uzmanı Server Kâmil Tokgöz (1881-1943) tarafından yazılmıştır. Tokgöz, “*Ojenizm (İrk Islahı)*” adını taşıyan eserinde, negatif ve pozitif öjenik tedbirlerin

¹⁷ Erkekler için 17, kadınlar için 15 olarak belirlenmişti.

¹⁸ Türkiye’de öjeni fikrinin yaygınlık kazanmasında özellikle tıp fakültelerinde akademisyen olarak çalışan hekimler etkili olmuştur (Ersöz, 2014, s. 138 vd.)

¹⁹ Soyadı olarak Uzman ismini alan Mazhar Bey’in soyadı bazı kaynaklarda Usman olarak da geçmektedir (Yıldırım, 2012).

²⁰ Konu ile ilgili önemli eserleri: Akıl Hastalıkları, İstanbul 1928; Akıl Hastaları, İstanbul 1929; Sıhhat Almanakı, İstanbul 1933; Öjenik, İğdiş, Kısır, İstanbul 1935; Seriri Cepheden Alkolizm, İstanbul 1935.

²¹ Akalın hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ülman, 2004-2005).

ayrıntılı bir tanımını ve dünya ülkelerindeki öjenik uygulamaların dökümünü yapmıştır (Eryücel, 2022, s. 212).

Sağlık açısından bakıldığında Türkiye’de akıl hastaları ile frengi, belsoğukluğu, cüzzam ve verem hastalarının evlenmesini engelleyen kanunî düzenlemelerin, negatif öjenik tedbirler bağlamında bir uygulama olduğu söylenebilir²². Böylece Türkiye’nin kendi ihtiyaç ve sorunlarından doğan ve taklitten uzak kendine özgü bir öjenik siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Dönemin ihtiyaçlarına, sorunlarına göre ve kurucu liderin hedeflerine göre Türkiye’de uygulanan Sosyal Darwinist ve öjenik politikalar Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra meydana gelen iç ve dış gelişmeler nedeniyle özellikle çok partili siyasî hayata geçişle birlikte gittikçe azalmıştır. Hanioglu; bu konuda Atatürk’ün vefatından sonra hemen bunun gözlemlendiğini belirterek Atatürk’ün milliyetçi ulus inşâ projesinin kendisinin vefatından sonra rafa kaldırılıp, gittikçe içeriğinin değiştirildiğini ifade etmiştir. Bunun nedeni olarak da Atatürk’ün milliyetçiliğinin ideoloğluğuna soyunan ve tezlerini benimsemiş görünen kişilerin çoğunluğunun hızla tavır değiştirmesini göstermiştir. İnönü liderliğindeki yeni yönetimin Tanzimat Fermanı’nın ilanının 100. yıl dönümünü anma çalışması başlatması, kurucu liderin etkisini ve önemini azaltmaya çalıştığı Osmanlı geçmişinin yeniden öne çıkarılması anlamına gelmişti (Hanioglu, 2023, s. 637-639). Nitekim III. Türk Tarih Kongresi’nde (Kasım 1943) sunulan bildirimler arasında Enver Ziya Karal, Lütfi Barkan, Hadi Selen, Halil İnalçık, Muzaffer Göker, Neşet Çağatay gibi tarihçiler Osmanlı tarihine ilişkin konuşmuştur (Türk Tarih Kurumu, 2010). Tarih ders kitaplarının Darwinist gelişim tablosunu esas alan birinci ve ikinci cildinin bazı bölümleri 1939 yılında, diğerleri ise tedricen değiştirilerek sadece tarih tezi değil onun içine yerleştirildiği kuramsal çerçevede farklılaşmış, yine “Güneş Dil Kuramı” da benzer bir kaderi paylaşmıştır (Hanioglu, 2023, s. 637-639).

İsmet İnönü’nün²³ Cumhurbaşkanı Olması ve Türkiye’de Yeni Bir Dönemin Başlaması

Atatürk’ün vefatından hemen sonra İsmet İnönü cumhurbaşkanı olarak seçilmişti. TBMM’deki 387 milletvekilinden 348’i oylamaya katılmıştı ve oylamada tüm oyların İsmet İnönü’ye verildiği görülmüştü. Böylece Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Atatürk’ten sonra Türkiye’nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmişti. Anılarında belirttiğine göre kendisi bu sonucu şöyle değerlendirmişti:

“Meclis çılgın bir halde 24 saat güç sabretti. Bütün memleket, radyolar başında bekledi. Oy birliği ile beni cumhurbaşkanı seçtiler. İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkiine fikrini sevmedikleri, korktukları bilinen, bir çekilmiş adamın getirilmesi, isteyerek ve serbest oy ile yapılmış gerçek bir seçim olarak tarihe geçecekti.” (Turan, 2003, s. 141).

İsmet İnönü’nün 11 Kasım 1938’de başlayıp 14 Mayıs 1950 seçimleri ertesinde 22 Mayıs’ta sona eren 11 yıl 6 ay 11 günlük Cumhurbaşkanlığı dönemi onun yaşam öyküsü ile devlet hayatının iç içe olduğu bir süreçti (Turan, 2003, s. 159). Bu süreçte bir asker olarak savaşın yıkıcılığını bilen ve öjenik siyasete önem veren İnönü, hem insani hem ekonomik yıkım getirecek ve devletin varlığını tehlikeye düşürecek bir tehdit olarak gördüğü II. Dünya

²² Bu uygulama, akıl hastalarının ve bulaşıcı hastalık taşıyanların evlenmesini engellemek için kurgulanan “evlilik öncesi tıbbi muayene” dir (Eryücel, 2022, s. 270 ve 282).

²³ İzmir’de 1884 yılında doğan İsmet İnönü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Turan, 2003).

Savaşı'nda savaş dışı kalmayı tercih etmişti. Ayrıca Almanlara güvenmediği de anılarından anlaşılmaktadır. Nitekim, I. Dünya Savaşı başladığında İsmet İnönü, Büyük Karargâhın Harekât Şubesi Müdürlüğüne atanmıştı. Bir süre sonra da 3 yıl kıdem alarak albaylığa (miralay) yükseltilmişti (14 Aralık 1915) bu sıralarda Başkomutanlık Kurmay Başkanı olarak karargâhta görev yapan Alman Generali Bronsart, bir konuşmada savaş sonrasındaki kazançlarının başında Belçika'nın geldiğini söylemişti. Daha başka kazanç düşünüp düşünmedikleri yolundaki bir soru üzerine de şunu eklemişti: “Türkiye!” Bu yanıt karşısında İsmet Bey, şu kanaate varmıştı: “Almanlar, Türkiye'ye, gitmek üzere gelmemişlerdi.” (Turan, 2003, s. 23). Bu yaşadığı olayın onun Almanlar hakkındaki düşünceleri ve II. Dünya Savaşı'nda izleyeceği politika üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bundan ve ülkenin menfaatlerinden dolayı İsmet İnönü II. Dünya Savaşı'na girmemiş, tarafsız kalmayı başararak ülkesini yıkımdan korumuştur. Nitekim savaştan sonra Almanlar hakkındaki düşünceleri haklı çıkmıştı ve savaş sonrasında bir konuşmadaki ifadeleri de onun ülkesini ve milletini nerede konumlandırmak istediğini göstermişti:

“İtalya, Nazilerle birleşmişti ve her ikisi aşıktan Sovyetler ve Batı âleminin karşısındaydılar. Bu çatışma, iki saf halinde olacaktı. Biz, Batı âlemi ile beraber bulunmalıydık... Nazilerin ve özellikle faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını fırsat bekleyen hırslı bir istila heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi bir endişe geçirmiştik. Naziler Balkanlar'a hemen hemen hâkim olma yolundaydılar. Bizim selametimiz Batı ile beraber olmaktaydı.” (Turan, 2003, s. 248).

İnönü'nün hayatı incelendiğinde asker ve devlet adamı olarak öjenik uygulamalara sıcak baktığı, savaş karşıtı olarak nüfusun sağlıklı, nitelik ve nicelik olarak güçlü olmasını hedefleyen bir düşüncede olduğu ya da benimsemek durumunda kaldığı görülmektedir. İrkçılıktan uzak yeni kurulan Türk devletinin sürekliliğini sağlayacak ve devrimleri koruyacak bir politika takip ettiği siyasal yaşamından çıkarılan önemli sonuçlardır. Unutulmamalıdır ki Cumhuriyet'in ilanından başlayarak 1937 sonlarına kadar gerçekleştirilen devrimci atılımlar, kuruluşlar onun başbakanlığı döneminde uygulamaya konulmuştu. Bu nedenle kısaca başbakanlığı döneminden itibaren Sosyal Darwinist ve öjenik uygulamalara bakışının verilmesi, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Başbakanlığı döneminde Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDK) kurulmuştu. Böyle bir örgütlenmeye yönelişte Başbakan İnönü'nün büyük desteği olmuştu. Nitekim İsmet İnönü'nün dil çalışmalarına verdiği önemi bilen Atatürk, 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe'de toplanan Birinci Dil Kurultayı'ndan sonra kurumun Genel Sekreteri Ruşen Eşref Ünaydın'a şu notu göndermişti: “Müşkillerinizin hallinde (çözümünde) daima Başvekil İsmet Paşa'ya müracaat edeceksiniz, başka kimseye değil.” (Turan, 2003, s. 178).

İnönü, halkevlerinin ikinci yıl dönümünde, 23 Şubat 1934'teki konuşmasında bu kuruluşları Cumhuriyet Türkiye'si'nin bir simgesi olarak nitelemiş ve bu kuruluşların işlevlerini şöyle açıklamıştı:

“Halkevleri; yeni Türkiye hayatının başlı başına bir unsuru, bir remzidir (simgesidir). Yeni nesil; açık havada, spor meydanında ve dam altında, halkevinde toplanıyor. Ancak böyle bir nesildir ki beden kuvveti, fikir kuvveti ve iman kuvvetiyle yeni Türkiye'nin istikbalini koruyor; yeni zamanın bütün sert dileklerine cevap vermeye hazırlanıyor.” (Turan, 2003, s. 237).

Mustafa Kemal Atatürk, adını bizzat kendi koyduğu ve 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini (DTCF'yi) açtırmış; İç Anadolu ve Hititler arasındaki tarihsel bağ ortaya çıkarmak için de Hitit araştırmalarına önem vermişti. Bunun için Atatürk, 1932'de

Fransa'da kurulan Revue Hittite Asianique isimli dergiyi de himayesine almıştı. Mustafa Kemal'in vefatından sonra bu dergiyi İsmet İnönü, himaye etmeye devam etmiştir. Bu himayenin devam etmesi konuya verilen önemin Atatürk ile sınırlı olmadığını, İnönü tarafından da sahiplenildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Hatay bölgesinde kazı yapılmasını İnönü özellikle istemiş, bölgenin Türklüğünü ispata yönelik bulgular ortaya çıkarılmasını hedeflemişti. 1930'ların sonunda bilindiği gibi Hatay meselesi, bu konunun hassasiyetini gösteriyordu. Bu dönemde yapılan kazılar; Türklerin uygarlık tarihindeki varlığını ve rolünü ortaya çıkarmayı, tarih öncesi Anadolu'da Türklerin medeniyet kurduğunu ve medeniyet kuranlarla sonradan gelen Türklerin aynı ırktan olup Orta Asya kökenli olduklarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştı (Özdemir, 2013, s. 17-21). Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren müzeler kurulmaya başlanmış, takip eden yıllarda müze sayısı hızla artmıştı. Anadolu'da geçmişin kalıntılarını korumak ve sergilemek, Anadolu uygarlıklarının dünya medeniyetine ve uygarlığına katkıları göstermesi ve koruma altına alması bakımından da önemliydi. Bu amaçla İnönü Dönemi'nde müzeler konusunda kurumsallaşmaya gidilmesini de bu düşüncenin yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde, 1946 yılında, Millî Eğitim Bakanlığının kuruluşu ile ilgili kanun gereğince "Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü" kurulmuştu²⁴.

1939 ile başlayan İnönü Dönemi'nin odak noktası, İkinci Dünya Savaşı olmuştu. Bu dönemde savaştan kaçınmak için mekik diplomasisi yürütülmüştü. Ayrıca başlangıçta Türkçü düşünceleriyle tanınan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, başbakan olarak atanmıştır. Bu olay, çalışmanın konusu açısından önemli olduğu için üzerinde durulması gereken bir husustur. Refik Saydam'ın ani vefatıyla Şükrü Saraçoğlu, hükümeti kurmuş ve başbakan olmuştu (1942). II. Dünya Savaşı'nın şiddetli günlerinde Saraçoğlu, hükümet programını Meclis'te okurken konuşmasında şu ifadelerle de yer vermişti: "*Biz Türk'üz ve hep Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan sorunu olduğu kadar ve en az o kadar bir vicdan ve kültür sorunudur. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu doğrultuda çalışacağız.*" (TBMM Zabıt Ceridesi, 05.08.1942.) Saraçoğlu, 1942 hükümet başkanı olarak bunları dile getirmişti. Bu durum İnönü ve hükümetinin hassas bir dönemde ırkçı söylemlerin hükümet programına yansiyacak kadar girmesi iyi analiz edilmesi gereken bir noktadır. Türk Milliyetçisi bir kişi başbakan olmuş ve bu sözleri mecliste alkışlarla karşılanmıştır. Bu durum TBMM'nin Avrupa'daki totaliter rejimlerin söylemlerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ancak savaşın seyrine göre hükümet açıklamaları ve politikaları değişime uğramıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ve cephe harplerinde ağırlığını giderek hissettiren savaş ekonomisi bütün dünyayı etkilemiştir. Türkiye'de bundan payına düşeni almıştır. Nitekim savaş yıllarında karaborsacılık başlamış, gıda fiyatları hızla yükselmiş, hayat pahalılığı giderek artmıştır. Bu nedenle savaş yıllarında milyonlarca insanı askere alan hükümetin giderleri artmış, enflasyon hem halkı hem de devleti olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu kapsamda tedbirler alan hükümet Millî Koruma Kanunu'nu çıkarmıştır²⁵. İnönü Dönemi'nde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan depremlerden de ülkenin ekonomisi ve sosyal hayatı olumsuz etkilenmiştir²⁶.

²⁴ Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43034/tarihce.html> Erişim Tarihi: 04.03.2024.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 18.01.1940; Millî Korunma Kanunu, Kabul Tarihi: 18.01.1940, Kanun No: 3780.

²⁶ Bunların ilki ve en önemlisi 1939 Erzincan depremidir. Diğer önemli depremler 20 Haziran 1943 tarihinde Adapazarı ve Hendek'te 27 Kasım 1945 tarihinde özellikle Orta Karadeniz Bölümü'nde (Tosya-Ladik-Samsun)

Saraçoğlu hükümeti de yaşanan sıkıntılar karşısında ekonomik krize çözüm üretememiş, enflasyon ve geçim sıkıntısı devam etmiştir. Bu durumda hükümet, devletin bütçe açığını kapatmak için savaş döneminde hızla zenginleşen özellikle tüccar kesiminden servetlerinin bir kısmını vergi olarak almak için Varlık Vergisi Kanunu'nu²⁷ çıkarmıştır (1942). Ancak adı geçen vergiden beklenen gelir elde edilemediği gibi halkın gözünde hükümetin; diğer devletlerin gözünde ise Türkiye'nin itibarı zedelenmiş, ırkçı ithamlara da maruz kalınmıştı (Goloğlu, 2021, s. 183-190). Alınmaya çalışılan tedbirlere rağmen ekonomik kriz durdurulamamıştı. Bunun üzerine yeni bir vergi getirilmiştir. Toprak ağalarından ve tarımdan zenginleşen kesimden vergi almak için Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (TBMM Zabıt Ceridesi, 19.04.1944) çıkarılmıştı²⁸.

İsmet İnönü Dönemi'ndeki politika değişiminde öjenik uygulamaların ve söylemlerin neredeyse yok denecek düzeye inmesinde dış gelişmeler (SSCB tehdidi, NATO Paktna girme isteği ve Batı dünyasına entegre olma çabaları) yanında Hasan Ali Yücel'in de etkisinin olduğu görülmektedir. Yücel'in bakan olarak dönemin özellikle Millî Eğitim politikalarında etkisi büyük olmuştur. Savaş sonrası barışçı, insancıl ve demokratik bir dünya özlemi ile Batı dünyası hareket ederken Yücel'in bu dönemde Millî Eğitim Bakanı olması önemli bir gelişmedir. Yine Hasan Ali Yücel'in hümanist, Doğu-Batı sentezine inanmış bir bakan olarak Dünya ve Batı klasiklerini Türkçeye çevirterek insan sevgisini merkeze alan yeni bir dönemi başlatması da dikkate değerdir (Kepenek, 2024, s. 47-48). Onun döneminde basılan kitaplar ve ders kitapları hümanist bir bakış açısıyla yazılmıştı. 1940'ta kurulan "Tercüme Bürosu"nda birçok klasik eser Hümanizma akımının²⁹ etkisi ile Türkçeye çevrilmişti (Akkaya, 2012, s. 7). Yücel'in etkisi ile özellikle kültür ve eğitim politikalarında "Türk Tarih Tezi"nin merkezde olduğu Türk merkezli uygulamalardan Avrupa merkezli, hümanist politika ve uygulamalara geçilmişti³⁰. Yücel'in bakanlığı döneminde Batı dünyasının eserleri çevrilmiş, insan merkezli bir dünya kurgulanmak istenmiştir. Ayrıca Yücel'in bakanlığında Atatürk Dönemi'ndeki Türkçü, milliyetçi eğitim ve kültür politikaları terk edilerek Batıcı, antik Yunan merkezli eğitim ve kültür politikaları benimsenmişti. Daha sonra çok partili hayata geçmesiyle iktidar-muhalefet çekişmeleri, halkın talep ve beklentilerine yönelik siyaset izlenmesi (oy kaygısı) neticesinde hümanist uygulama ve politikalarda yumuşamaya ve daha sonra bu politikaların da terk edilmesine neden olmuştu. Son tahlilde Atatürk Dönemi özellikle 1930'lu yıllarda Türk merkezli, öjenik siyaset ve politikalar toplumu ve kültürü şekillendirirken İnönü Dönemi'ndeki gelişmeler ile özellikle II. Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlar nedeniyle öjenik ve Türk merkezli politika ve söylemler azalarak yerini Hümanist ve Avrupa merkezli politika ve uygulamalara bırakmıştı. Böylece Atatürk

birçok ili etkileyen depremdir (Haçın, 2014; TBMM Zabıt Ceridesi, 19.07.1943; TBMM Zabıt Ceridesi, 29.11.1943; TBMM Zabıt Ceridesi, 13.12.1943).

²⁷ Varlık Vergisi Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 11.11.1942, Kanun No: 4305. Verginin uygulanışı hakkında ayrıntılar için bk. (Ökte, 1951).

²⁸ Vergi ve ayrıntıları için bk. (Çomaklı vd. 2012).

²⁹ Hümanizm: Kökleri antik Yunan'a kadar uzanan bir düşüncedir. Düşüncenin merkezine ve hayatın merkezine insanı koyan düşünce sistemidir. Bu düşünce sisteminin de çeşitleri bulunmaktadır (Marshall, 2009, ss. 309-310).

³⁰ Bu hümanist politikanın özü "Batı'nın klasik ilmine dayalı bir eğitim sistemi yoluyla Türk kültürünün yeniden ihya edilmesi" idi (Durgun, 2015, s. 23).

Dönemi başlayan çağdaşlaşma ve ulus inşâ sürecindeki temel politikalar; Türkçü, öjenik eksenden İnönü Dönemi'nde Batıcı, hümanist³¹ ve Avrupa merkezli bir eksene kaymıştı.

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde lise tarih ders kitaplarında "Türk Tarih Tezi"ne olan ilgi azalmış, onun yerini artık hümanizm düşüncesi almaya başlamıştı. Türklerin beyaz Alp ırktan olduğu tezine de yer verilmiş ancak "Türk Tarih Tezi"nin savunduğu birçok hususa kitaplarda yer verilmemiş artık Avrupa merkezli Batı medeniyetinin temelleri olan Antik Yunan ve Roma uygarlıkları konularına ağırlık verilmiştir (Çelik, 2016, s. 105-108, Toprak, 2011).

İnönü'nün, Atatürk'ün vefatı üzerine yayınladığı beyanname incelendiğinde Atatürk'ün miras bıraktığı prensipleri İnönü'nün en değerli emaneti olarak benimsediği görülmektedir (Kop, 1945, s. 10-11). Bu düşünce sistemi Kemalizm'di. Kemalizm'i benimseyen ve ilke edinen İnönü'nün dönemi incelendiğinde Atatürk inkılaplarının ana prensiplerinden ödün vermemeye çabalamasına rağmen "Kemalizm" söyleminden giderek uzaklaştığı ve başbakanlık dönemindeki konuşma ve söylemlerindeki "Kemalizm" vurgusu Cumhurbaşkanı olduktan sonra giderek azaldığı tespit edilmiştir (Gülen, 2015).

II. Dünya Savaşı sürerken -1944 yılında- Almanya'nın savaşı giderek kaybetmeye başladığı görülmüştür. Türkiye'de de Cumhurbaşkanı ve hükümetin konjonktür gereği bu süreçte Türkçü kesimi baskı altına aldığı görülmektedir. Bu dönemde basın kanunu düzenlenerek CHP ve hükümetin politikalarını eleştiren gazeteler ve dergiler kapatılmıştır. Dönemin Türkçü kesiminin önemli yazarlarından Nihal Atsız'ın çıkardığı Orhun dergisine ceza verilmiş bir süreliğine kapatılmıştır. Ülkede komünizmin giderek güçlendiğine dikkat çeken yazısı ile (Orhun, 1 Mart 1944 ve 1 Nisan 1944) "Başbakan Saraçoğlu'na Açık Mektup" şeklinde yayınlayan Nihal Atsız, makalesi nedeniyle yargılanmıştır. Tarihte "Turancılık Davası" ile isimlendirilen davada Nihal Atsız ve Türkçü aydınlar tutuklanmıştır. İnönü de 19 Mayıs 1944 tarihli konuşmasında bu olaya değinerek "ırkçılığa karşı olduklarını" belirtmiştir (Goloğlu, 2021, s. 261-272). Konuşmasının ayrıntıları incelendiğinde İnönü, Türkçüleri ırkçı olmakla suçlayarak "ırkçıları bölücü, bozguncu, aldanmış insanlar (ırkçılığı da hastalık belirtisi) olarak" ifade etmiş; Turancıların karşısında olduğunu belirtmiştir (Goloğlu, 2021, s. 268-269). İnönü'nün bu konuşmasını bir politika haline getiren Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, 1944-1945 ders yılı açılışında bütün okullarda Cumhurbaşkanı'nın bu nutkunun okutulmasını emretmiştir. Tarih, devrim tarihi gibi ilgili derslerde bu konuşmaya göre derslerin işlenmesini de istemiştir (Müftüoğlu, 2005; Darendelioğlu, 1975).

İnönü Dönemi Sosyal Darwinist ve Öjenik Politika ve Uygulama Örnekleri

İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'na girmeyerek, ülkesini ve milletini koruyarak, nüfusun sağlığını muhafaza ederken nüfus artışını devam ettirmiştir. Böylece öjenik uygulamaların savaşın sonuna kadar devam ettiği görülmektedir³². II. Dünya Savaşı

³¹ İnönü Dönemi kültür politikalarının ayrıntıları için bk. (Şeker, 2006).

³² CHP İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir'in de savaş yıllarında (1943) meclis konuşmaları incelendiğinde hükümete öjenik uygulamalar tavsiye ettiği görülmektedir. Karabekir "bakımsız Türk çocuklarının ortalıkta yitip gitmesinin engellenmesini, emeklilerin yoksulluktan kurtarılmasını, ihtiyarlık ve hastalık yüzünden çalışmayanlar için yardım kurumlarının kurulmasını" tavsiye etmiştir (Goloğlu, 2021, s. 209). Ayrıca Kâzım Karabekir, aile ve çocuk hakkındaki görüşlerini yansıtan kitabında yetim çocuklar için yetimler kasabası kurulması gibi ideallerinden bahsetmiştir (Karabekir, 2023).

sırasında yaşanan olumsuz olaylar ve sonrasında öjenik siyasete Batı dünyasındaki olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasına ve değişen dünya siyasetine rağmen bilim adamlarının özellikle tıpçıların ve antropologların öjenik uygulamalara yönelik akademik çalışmaları sayıları az da olsa devam etmiştir. Sayıları azalarak devam eden bu tür çalışmalar, özellikle sağlık alanında devletin takip ettiği politikalara çeşitli öneri yazılarından oluşmaktadır.

Antropolojinin Türkiye'deki kurucularından olan Şevket Aziz Kansu'nun (1903-1983) çalışmaları konumuz açısından önemlidir. Kansu, Atatürk'ün teşvikiyle başladığı çalışmalarını İnönü zamanında da devam ettirmiş; yaptığı çalışmalarla ve sonrasında danışmanlığını yürüttüğü doktora tezleri ile öjenik politikalara uygun antropolojik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kansu, 1939 yılında Ülkü Halkevleri mecmuasında yayınladığı "Öjenik Problemleri" adlı makalesinde, öjeniği "*insan ırklarının çoğalmasına, korunmasına ve özellikle ıslahına faydalı olan bilgilerin araştırılması ve uygulanması*" olarak tanımlamış (Kansu, 1939); bu çalışmasında özellikle negatif öjenik tedbirleri ele almıştır. Kansu'nun danışmanlığını yaptığı doktora tezleri incelendiğinde ise II. Dünya Savaşı sonrasında antropoloji alanında bireysel çabalarla Kansu ve öğrencilerinin Sosyal Darwinist bakış açısıyla Türk ırkının özelliklerini ortaya koymaya devam ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında İbrahim Işıklar'ın hazırladığı "Türk Çocuklarının Bülüş Yaşı Üzerinde Araştırmalar" adlı doktora tezinin sonuçları Belleten dergisinin 1949 yılındaki sayısında yayımlanmıştır (Işıklar, 1949). Yine Kansu'nun danışmanlığında Saim Apay tarafından hazırlanan "Türk Suçlularında Antropo-Sosyal Araştırmalar" adlı doktora tezinin sonuçları Belleten dergisinin 1946 yılındaki sayısında yayımlanmıştır (Apay, 1946).

Atatürk'ün vefatından sonra İnönü'nün Türk Antropoloji mecmuasında yayımlanan yazısı, onun antropoloji ile ırk araştırmalarına gösterdiği ilginin ve desteğin devam ettiğini gösteren diğer bir örnektir (Türk Antropoloji Mecmuası, 1939). Bu dönemde bilim adamlarının çalışmaları incelendiğinde öjenik konusu üzerinde eserler ve çalışmalar yaptıkları gözlenmektedir. Patalog Fatma Perihan Çambel (1909-1987) ise 1946 yılında yazdığı "*Öjenik (Eugenics) Hakkında Düşünceler*" adlı eserinde, Türkiye'nin genetik ve öjenik araştırmalarda geri kaldığını, bunun giderilmesi için Ankara Hıfzıssıhha Okulunda "*Genetik ve Öjenik Araştırmalar Kürsüsü*"nün kurulmasının hayati derecede önemli olduğunu belirtmiştir. Çambel eserinde, öjeniği "*halk sağlığının korunması*" (hıfzıssıhha) anlamında kullanmıştır (Çambel, 1946). Bir başka bilim adamı olan Selim Sırrı Tarcan'ın hayatı incelendiğinde Tarcan'ın Türkiye'de beden terbiyesi ve spor alanındaki çabalarıyla bu konulara yön veren önemli bir aktör olduğu görülmüştür (Mutlu, 2020). Osmanlı Dönemi'nden itibaren önemli çalışmaları olan Tarcan, İnönü Dönemi'nde "*Spor Pedagojisi*" (Tarcan, 1942) gibi kitaplar yazarak spor ve beden terbiyesi konusunda öjenik uygulamaları önermiştir. Ayrıca bu dönemde nüfusun artırılması ve sağlıklı bireylere sahip güçlü bir devlet olmak için Cumhuriyet Dönemi'nde sporun yaygınlaştırılmasına önem verilerek kurumsallaşmaya gidilmiş ve bu konuda önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Dönemi'nden devralınan spor politikaları daha sistematik şekilde yürütülmeye çalışılmıştır³³.

³³ Bu amaçla kanunlar çıkarılırken bir taraftan da "*İzçilik Teşkilatı, Türk Spor Kurumu, Türkkuşu, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü ve Okul Spor Yurtları gibi spor kuruluş, örgüt ve dernekleri devletin genel spor politikası kapsamına almış ve faaliyetleri desteklenmiştir.*" (Vatandaş ve Vatandaş, 2023).

1938 yılında Beden Terbiyesi Kanunu çıkarılmış ve Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştu. Atatürk ile başlatılan bu öjenik hamle, İnönü Dönemi'nde istenilen seviyeye gelememiştir. Spora ve beden terbiyesine verilen öneme rağmen beden terbiyesi programları fiziki ve maddi yetersizlikler nedeniyle büyük ölçüde uygulanamamıştır. Bilhassa II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ekonomik kriz bunda olumsuz bir etki yaratmış ve devlet, savaşa girmediği halde ağır ekonomik sıkıntılar nedeniyle bu politikayı istikrarlı bir şekilde sürdürmemiştir (Akın, 2019, s. 209 vd). Ancak Atatürk ve İnönü dönemindeki kanunlar, ders kitapları ve söylemler incelendiğinde nüfus artışı, öjenik ve beden terbiyesi politikalarına önem verildiği görülmektedir. Öyle ki öjenizmin savunucularından Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsünün öğretmenlerinden biri olan Halil Fikret Kanad, asalakları ve ahlaken bozuk olanları da ayıklamaktan yana olduğunu dile getirmişti (Bora, 2018, s. 227). Ayrıca Kanad'ın kitabı "*Milliyet İdeali ve Topyekün Millî Terbiye*" (1942), resmî ideolojinin politikalarını yansıtan bir eser olma özelliği de göstermektedir. Kanad, "*milliyet idealinin Türkcülük olduğu ve milliyet hissini Türklere çok eski zamanlardan beri süregeldiğini*"ni ifade etmiştir (Uygun, 2022, s. 90 ve 94).

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak 1941 yılında Dil Bayramı için yayınladığı mesajda millî benliğe ve kimliğe doğrudan etkisi bakımından dil çalışmalarını desteklediği ve bu çalışmaları ilgilie takip ettiği görülmektedir. Özellikle "*Kültür dilimiz hızla arınma yolundadır.*" ifadesinin Sosyal Darwinist bir bakış açısını yansıtan bir mesaj olarak okumak mümkündür (Belleten, Ekim 1941).

Ancak 1940'lı yıllarda tarih kitapları artık çoğunlukla Darwin'den, evrim kuramından ve "din-dışı" anlayıştan biraz daha arındırılacak şekilde basılmaya başlanmıştı. Aynı şekilde Atatürk'ün ölümünden sonra ders kitaplarından çıkarılan bir diğer husus da "ırk" konusuydu. Savaş yıllarında yayımlanan ders kitaplarındaki ırk bahsine, Atatürk'ün ölümünden sonra yer verilmemeye başlanmıştı (Durgun, 2014, s. 120). Sosyal Darwinizm'in etkisi hümanizma akımı ile devam ederken Türk Tarih Tezi terk edilmeye başlanmıştı. Bunun en önemli nedeni olarak yaşanan II. Dünya Savaşı sonrası değişen dünya düzeni gösterilebilir. Bu yeni dönemde Soğuk Savaş başlamış, İnönü de Türkiye'nin konumunu buna göre şekillendirmeye çalışmıştır. II. Dünya Savaşı, dünyanın gördüğü en yıkıcı savaş olmuştur. Bu savaşta milyonlarca insan ölümler yüzlerce şehir yerle bir olmuştu. Bu 6 yıllık savaş sonucu Faşizm, Nazizm son bulmuş sıcak savaş sona ermişti. Ancak barış da kurulamamış, dünya "soğuk savaş" sürecine girmişti (Armaoğlu, 2019, s. 319-321). Ülkesini savaşın dışında tutması İnönü'nün siyasi hayatındaki en büyük başarılarından biri olarak kabul edilmektedir (Tuncer, 2002, s. 19). Ancak savaş biterken yaşanan ekonomik ve toplumsal sıkıntılar nedeniyle İnönü, "*gerek geniş halk yığımları gerekse ticaret ve tarım sermayesi açısından çoktan gözden düşmüş bir durumdaydı.*" (Koçak, 2020, s. 544). Bu nedenle İnönü hem dünyadaki değişimi fark etmiş hem de ülke içinde bir sosyal kriz yaşanmadan duruma el koyması gerektiğini görmüştür. Bunun sonucunda Türk demokrasi tarihinde önemli bir süreci başlatarak çok partili hayatın yolunu açmıştır (Ahmad, 2014, s. 105-106). Savaş sonrasında Türkiye'nin dış siyaseti incelendiğinde ise 1944-1947 yılları arasında bir yalnızlık çekildiği görülmektedir. Bu yalnızlık 1947 yılında Truman Doktrininin ilanı ile bitecek yeni müttefik ABD olacaktır (Koçak, 2020, s. 548). Bu süreçte ABD, dünyanın en büyük ekonomik ve askerî gücü olmuştu. Soğuk savaş başlarken ABD'nin SSCB'yi kuşatma ve SSCB'nin yayılmasını engelleme girişimlerinde Türkiye, ABD için çok önemli bir

konumda yer almıştır. Çünkü Türkiye, SSCB'nin komşusu, Akdeniz'e açılmasındaki ve yine petrol ülkelerine hâkim olmasındaki en büyük engel olmuştur (Kepenek, 2024, s. 63-66). Soğuk Savaş Dönemi'ndeki bu yeni dünya düzeninde SSCB, İran'a yerleşmeye çalışmış; Türkiye'yi tehdit edip Boğazlarda üs talep etmiş ve Kars ve Ardahan'ı kendine terk edilmesini istemişti. Üstelik bu süreçte Yunanistan'da ise iç savaş yaşanmış, ülkede komünistler ayaklanmıştı (Armaoğlu, 2019, s. 321-328). Türkiye'yi kuşatan bu tehdit sarmalında ABD'nin 12 Mart 1947'te uygulamaya koyduğu Truman Doktrini ile Yunanistan ve Türkiye'yi "komünizmden korumak" için yeni bir dönemi başlatmıştı. Bundan kısa bir süre sonra yine 1947 yılı içerisinde Türkiye'nin Marshall planına dahil edilmesi ile Türkiye'de ABD'nin ağırlığı ekonomik ve siyasî olarak etkili olmaya başlaması da dikkate değer bir başka husustur (Armaoğlu, 2019, s. 336-338). SSCB'nin Doğu Avrupa'da sosyalist yönetimler kurması, Türkiye ve Yunanistan'ı tehdit etmeye başlaması ABD'nin "çevreleme politikası"nı yürürlüğe koyarak Türkiye ile müttefik olmasının yolunu açmıştır (Karakuş, 2021, s. 120). Böylece Türkiye'de, II. Dünya Savaşı bitip soğuk savaş dönemi başlarken 1945-1947 yıllarındaki yaşanan iç ve dış gelişmeler sonucunda ABD merkezli bir siyaset izlenmesinin yanı sıra siyasî, askerî, ekonomik ve eğitim politikaları başta olmak üzere ülkedeki pek çok politikaya ABD yön vermeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1950'lerin başında Kore Savaşı'yla birlikte bu ilişki, NATO Paketi'ne üyelik ile müttefikliğe dönüşmüş ve NATO Paketi'ne üye olmak da ABD'ye bağımlılığı artırmıştır. Bu durum ülkede sanayinin gelişmesini yavaşlatırken ekonomik olarak ABD'ye bağımlı bir Türkiye yaratmıştı. 1945-1950 yılları arası dönemde Hasan Ali Yücel'in başkanlığına son verilecek; eğitimde, kültürde, ülke içerisindeki politikada hümanist, Batı merkezli yaklaşım yerini ABD merkezli yeni yaklaşıma terk etmesi bu değişim ve dönüşümün ilk adımlarından biri olmuştur. Bu süreçte Komünizm tehdidinden dolayı sol gruplara ve Sovyet Rusya'ya karşı tepkili olan muhafazakâr sağın güçlendiği görülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin savaş sonrası Birleşmiş Milletler'e (BM) kurucu üye olabilmesi için demokratik, çok partili bir siyasî hayata geçmesi şart koşulmuştu. Bu isteklerin sonucunda Türkiye, 1946'da çok partili hayata geçmiştir. Özellikle çok partili hayata geçmesiyle halkın etkili olduğu basın kültürünün eş zamanlı ortaya çıkması, siyasette halkın daha etkili aktör olduğu bir süreci başlatmıştır. Bu durum, kamusal alanda halkın istek ve taleplerinin ön plana çıkmaya başladığı bir sürecin de başlangıcını oluşturmuştur.

Basın açısından öjenik kavramı ve Sosyal Darwinist düşünceler incelendiğinde hükümet taraftarı olan mecmualar ve dönemin önemli dergileri olan Ülkü, Kadro ve Varlık; yazarları devletin onlara çizdiği sınırlar içinde kalan fikirleri savunan mecmualar olduğu gözlenmektedir (Brockett, 2022, s. 126). Bu dergiler ve bazı basın organları üzerinden devletin halka yönelik öjenik ve Sosyal Darwinist politikalarını takip etmek mümkündür. Özellikle Varlık dergisinde yazılan yazılar incelendiğinde dönemin öjenik politikalarının yansımaları görülmektedir. Bu yazılar arasında dikkat çekenlerden biri, Şubat 1939'da İhsan Aksan'ın kaleme aldığı yazıdır. Aksan, "Sihhat ve İrk Bakımından Kan Grupları" (1939) adlı yazısında Türk ırkının çoğunlukla A grubu kan taşıdığına vurgu yaparak şunları ifade etmişti: "*Türk ırkı yüzde nispeti ile A'ları galip Avrupa ırklarının baş sırasında gelmektedir. Türk halkında A grubu galiptir ve ırk indeksi yüksektir.*" (Aksan, 1939, s. 18). Derginin 1939 ve 1940 yıllarında çıkan yazılarında Sosyal Darwinist ve öjenik içerikli yazılara sıkça rastlanmaktadır³⁴. 1940 yılında Dr. Mahmut Şemsi Kural, Fransızların

³⁴ Örneğin: M. Müştak Urenus, Antropoloji Hukuk İlmi, Varlık Dergisi, Sayı 132, Ocak 1939; Cemal Sena Ongun,

harpte Almanlara karşı yenilmesini tamamen ırkî ve biyolojik şartlara bağlayan bir yazı kaleme almıştı (Kural, 1940). Bu dönemde zamanın öjenik yaklaşımına uygun olarak kadın ve erkek rolleri, evlilik, nüfusun nitelik ve niceliğinin artırılması üzerine kaleme alınan yazılar, Varlık dergisinde yayımlanmıştır. Örneğin Cemil Sena Ongun, kızların eğitiminin aile ve toplum için önemini vurgulayan bir yazı kaleme almış ve boşanma oranlarının giderek arttığına dikkat çekmişti (Ongun, Ekim 1940). Aynı şekilde Tevfik Besim de nüfusun nicelik ve nitelik özelliklerinin önemine dikkat çekerek son zamanlarda evlenme ve çocuk yapma oranlarının düşüşüne vurgu yapan bir yazı yazmıştı (Besim, Temmuz 1941). Ancak savaşın bitmesi ve Nazi Almanyası'nın savaşı kaybetmesi üzerine ülke politikaları değişmiş, bu durum hükümetin düşüncelerini yansıtan Varlık dergisinin yazılarını da etkilemişti. Savaşın sonuna doğru bu değişim, derginin yazılarına yansımış; Varlık dergisi giderek bir edebiyat dergisi olmaya başlamıştır. Belirtilen durumu, derginin kapaklarından da takip etmek mümkündür (Bk. Resim 1-2). Özellikle 1943 yılından itibaren Varlık dergisinde edebiyat konulu yazıların arttığı görülürken öjenik temalı yazıların azaldığı görülmektedir. Savaşı eleştiren ve bilime önem verilmesini belirten Cemal Sezgin, yazısını bitirirken dönemin hâkim bakış açısının öjenikten hümanizmaya doğru evrildiğini yazısında yansıtmaktadır (Sezgin, Ocak 1946). Yazısında Sezgin, zihinsel dönüşümün ne kadar keskin olduğunu da şöyle yansıtmıştır:

“Aile, kabile, aşiret ve ırk gibi isimlerle insanları birbirine düşman ederek, insanlığı birbirine katarak, onlardan faydalanmayı temel alarak işe girişen ihtiraslı devlet adamları yerine; bütün insanları kardeş görerek onlara ebedî saadeti ilimle getirmeğe çalışan devlet adamlarının yolu açık olacaktır.” (Sezgin, Ocak 1946, s. 177).

Ayrıca çok partili dönemde laiklik, gericilik tartışmaları en büyük gündemi oluşturuyordu. Varlık sahibi ve editörü Yaşar Nabi, Türkiye'nin geleceğinin Batı'da olduğunu belirterek Batı'ya dönük siyaset izlenmesini istiyor; laiklik karşıtlığının en büyük tehlike olarak görüyordu (Varlık Dergisi, Mayıs 1947).

Gazetelerde de çok partili hayata geçinceye kadar olan süreçte tek parti olan ve hükümet olan CHP'nin ve İsmet İnönü'nün politikalarını yansıtan gazetelerin varlığı ve sayısı dikkat çekmektedir. Çok partili hayata geçinceye kadar muhalif gazete sayısı yok denecek kadar azdı. Ayrıca uygulanan sansür ile (basının baskı altına alınması nedeniyle) mevcut gazetelerin yayınlarını hâkim gücün istemeyeceği bir şekilde yazması da neredeyse imkânsız bir durumdu. Bu dönemde “Cumhuriyet” gazetesi ve “Milliyet” gazetesi gibi gazeteler CHP'nin adeta sözcüsü gibi yayın yapmıştı (Brockett, 2022, s. 117 vd). Bunlar dışında “Ulus” kent merkezlerinde, “Yurt” gazetesi de kırsal bölgede CHP'nin adeta yayın organı olarak çıkmıştı (Brockett, 2022, s. 125). Ulus gazetesi; öjenik siyasete yönelik nüfusun artması, halk sağlığı, çocuk bakımı ve gelişimi üzerine yazılara sütunlarında yer vererek halkı bu konuda teşvik etmiş ve bilinçlendirmeye çalışmıştı³⁵.

Dünkü ve Bugünkü Gençlik, Varlık Dergisi, 133, Ocak 1939; Orhan Conker, Büyük Türkiye İdeali Karşısında Nüfus Davamız, Varlık Dergisi, 141, Mayıs 1939; Mhrizafer Köstem, İstanbul Çocuk Kurtarma Yurdu, Varlık Dergisi, 142, Haziran 1939; Cemil Sena Ongun, Gençliği Yetiştirmek İçin, Varlık Dergisi, 169, Temmuz 1940; Cemil Sena Ongun, Kızlarımız ve Aile Terbiyesi, Varlık Dergisi, 174, Ekim 1940; Tevfik Besim, Suç Karşısında Çocuk, Varlık Dergisi, 179, Aralık 1940; Cemil Sena Ongun, Erkek Çocuklarımız ve Yuva Terbiyesi, Varlık Dergisi, 181, Ocak 1941; Tevfik Besim, Nüfus Siyasetinin Hedefi, Varlık Dergisi, 192, Temmuz 1941; Cemil Sena Ongun, Gençlik Meselesi, Varlık Dergisi, 226, Aralık 1942; Cevdet Karabilgin, Boşanma Davalarını Önleyici Tedbirler, Varlık Dergisi, 242, Ağustos 1943.

³⁵ Bk. (Ulus Gazetesi, 10 Şubat 1944, s. 5; Ulus Gazetesi, 27 Nisan 1944, s. 5; Ulus Gazetesi, 3 Ekim 1945, s. 4; Ulus Gazetesi 24 Eylül 1948, s. 2; Ulus Gazetesi, 8 Mayıs 1948, s. 2).

Bu gazeteler arasında Cumhuriyet gazetesinden örnek verilecek olursa gazetede, Sosyal Darwinist ve öjenik uygulamaya dönük köşe yazıları ve haberler yer aldığı görülmektedir. 1 Şubat 1940 tarihli gazetede Agah Sırrı Levend'in bir yazısında “*çocuk terbiyesinde muallimin rolü*” ne dikkat çekilmişti (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat 1940). Yine gazetenin aynı sayısında nüfusun azalmasına neden olan salgın hastalıklara karşı bir yazı yer almış, tifüs vakalarına karşı alınan tedbirler dile getirilmişti (Bk. Resim 3). Savaşın şiddetli zamanlarında ise Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir yazıda dönemin Sosyal Darwinist ve öjenik politikasına uygun olarak Türk ırkının diğer ırklardan üstünlüğüne dikkat çekilmiştir. (Bk. Resim 4). Dr. Rükneddin Fethi'nin kaleme aldığı yazıda, Türk milletinin “*ruh sıhhati*” bakımından diğer ırklardan üstün olduğu vurgulanmıştı (Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1941). Bununla birlikte savaş yıllarında öjenik yazılar gazetede yoğunlukta olmuştur. Bunlardan birini kaleme alan Prof. Dr. Kazım İsmail, nüfusun ve çocuk nüfusunun artmasına -bu durumu Avrupa ülkeleri ile karşılaştırarak- dikkat çekmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 1941). Yine bu yıllarda diğer gazetelerde de öjenik politikalara uygun bir şekilde evlilik, sağlık, nüfus, kadın ve erkek rollerine yönelik yazılar kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de savaş yıllarında Akşam Postası gazetesinde Dr. Rasim Adasal'ın sağlıklı nesiller için sağlıklı evliliğin şartlarını dile getiren “*Hekime Göre İdeal İzdivaç Şartları*” (Akşam Postası gazetesini, 4 Nisan 1941) yazısı göze çarpmaktadır. Adasal'a göre öjenizmin vazifesi ferdin sıhhat ve istikbalinden ziyade milletin tekamülü ve saadetidir.

1945 yılından sonra Türkiye'de siyasi alanda çok partili hayata geçişle eş zamanlı olarak ulusal ve yerel basında önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Yerel ve ulusal basında halkın daha çok görünür olduğu, halkın sahneye çıkıp belirleyici olmaya başladığı bir süreç de başlamıştır (Brockett, 2022, s. 148 vd.). Artık 1940'lı yıllarda halkın merkezde olduğu bir basılı kültür ortaya çıkmıştır. Böylece II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda değişen siyasal konjonktürün de etkisiyle Türkiye de devlet siyasal sistem değişikliğine giderek tek partili yönetim yapısından çok partili bir yönetim yapısına geçiş gerçekleştirmişti. Bu, Türk siyasal hayatı için çok önemli bir değişikliklerdir.

CHP'nin 7. Kurultayı'nda özellikle devletçilik ve laiklik ilkeleri ana gündemi oluşturmuştu. Konuşmalarda, önergelerde ülkedeki din ve din eğitimi ile ilgili sorunlar gündeme getirilmişti (Salimoğlu, 2020, s. 63 vd.). Nitekim CHP'nin 1947 yılındaki 7. Kurultayı'nda partide net bir şekilde dönüşüm kararı alınmış, halkın beklentilerine yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu değişim politikaları incelendiğinde Sosyal Darwinist ve öjenik siyasetten kesin bir kopuşun yaşandığı açıkça görülmektedir. 7. CHP Kurultayı'nda (1947) ilkökul dördüncü ve beşinci sınıflara din dersi konulması, Ankara'da ilahiyat fakültesinin açılması, tekke ve türbelerin yeniden açılmasına karar verilmesi bunun en somut göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. CHP'nin din politikalarında bu denli köklü bir değişime gitmesine iki önemli gelişme neden olmuştur. Bunlardan birincisi II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin komünizme karşı liberalizmi benimsemesi yani Sovyet Rusya'ya karşı ABD merkezli politika takip etmeye başlaması; ikincisi de 1946'da çok partili hayata geçmesiyle ortaya çıkan muhalefet yani rakip parti olgusudur. Böylece iç ve dış gelişmeler, partinin programında önemli değişikliklere gitmesine neden olmuştur. Özellikle kongrenin öncesinde ve kongre sırasında yaşananlar

incelendiğinde³⁶ bu kongrenin Türk siyasi ve demokrasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir (Uzun, 2012, s. 101-139).

Avrupa'da savaş bitmiş ve yeni dünya düzeni kurulurken Türkiye'de ekonomik kriz, yolsuzluklar gündeme gelmiş ve hükümetin politikalarından, vergi uygulamalarından rahatsız olan kesimlerde memnuniyetsizlik artmış ve yeni arayışlar başlamıştı. TBMM'de "Çiftçi Topraklandırma Kanunu" tasarısı görüşmelerinde³⁷ parlamentoda muhalefetin net olarak ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu tarihten sonra Türkiye'nin çok partili hayata geçişi hızlanmıştır³⁸. Burada değinilmesi gereken bir başka husus da ABD merkezli siyasetin bir yansıması olarak ayrıca oy kaygısı ile de CHP'nin, halkın beklentilerini dikkate almaya başlaması ve tek parti dönemi uygulamalarından vazgeçmeye başlamış olmasıdır.

1945'te ayrıca SSCB tehdidine karşı halkta ve hükümette tepkilerin oluşmasıyla sol kesimlere ve sol basına karşı saldırıya varan taşkınlıklar da yaşanmıştı. 4 Aralık 1945'te CHP'li Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ulus gazetesindeki "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı yazısı sonucunda galeyana gelen üniversite öğrencilerinin sol kesimin sözcülüğünü yapan Tan gazetesinin matbaasına saldırdığı görülmektedir (Ulus Gazetesi, Aralık 1945). 1946 yılında ise Hasan Ali Yücel'in bakanlıktan alınması ve komünistlik ile suçlanması, 1948 tarihinde ise solcu yazar Sabahattin Ali'nin faili meçhul bir cinayetle öldürülmesi bunun diğer örneklerini oluşturmaktadır. Ayrıca bu dönemde Turancı yayın Orkun, dinci yayın Büyük Doğu ve Sebil-ül Reşat gibi mecmuaların sol kesimlere yönelik eleştiri içeren yayınları dikkat çekmektedir.

İsmet İnönü Dönemi'nde II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntıların basın kültürünü nasıl etkilediği kadar kültür hayatında yaşanan eksen kaymasını da "Yücel" gibi dergilerde açıkça görmek mümkündür (Doğan, 2008). Türkiye'de Muhtar Fehmi Enata'nın liderliğinde 1935-1955 yılları arasında yayımlanan bu mecmua, Türk hümanizmini hedeflemiştir. 163 sayı çıkan dergide yayımlanan yazılar incelendiğinde ilk sayılarında derginin "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş Dil Teorisi"ni benimsediği (Doğan, 2008, s. 98-99) görülürken Atatürk'ün vefatından sonra dergi, bu bakış açısını değiştirmiş ve "Hummanismanın arayıcılığı ile kendimizi bulmak" mottosu ile çıkmaya başlamıştı (Doğan, 2008, s. 105). Yücel mecmuası, 1940'larda hümanizmin tarihî ve felsefî içeriğine yönelik fikirler üreterek Türk düşün hayatına hümanist bir istikamet verme çabasında olmuştur (Yener, 2021). Yine Atatürk ve İnönü dönemlerinde yayınlanan dergilerden biri

³⁶ "Özellikle de 1946'da ülkede çok partili siyasal yaşama geçilmesi ve DP'nin kurulmasından sonra, bu partinin CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefet, CHP kadrolarını ülkede ve dünyada yeni oluşan siyasi konjonktür karşısında, o güne kadar uyguladıkları politikaları yeniden gözden geçirmek -bir başka deyişle- CHP'ye yeni bir parti kimliği kazandırmak zorunda bırakmıştır." (Uzun, 2012, s. 133).

³⁷ Meclis oturumlarında topraklandırma kanunu tasarısı üzerine günlerce tartışmalar yaşanmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, 14.05.1945 – 18.05.1945. (54. Birleşimden 58. Birleşime kadar tartışmalar sürmüştür.)

³⁸ Bu konuda Metin Tokar'ın yorumu dikkat çekicidir: "Toprak Kanunu, kanun olarak Türkiye'ye bir şey getirmede ama Toprak Kanunu'nun müzakeresi Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıklarının önüne çıkardı." (Tokar, 1990, s. 58). Mahmut Goloğlu da iktidar partisinin düştüğü durumu ve buna rağmen iktidar partisindeki kişilerin bu durumu görememelerini şöyle ifade etmiştir: "Millî Şef Dönemi'nin yarattığı özgürlük özlemi, hayat pahalılığı ve geçim zorluğunun sıkıntıları, idaresizlik ve yolsuzlukların sebep olduğu küskünlükler, adam başına günde 125 gram ekmeğin aile sofrasında paylaşılmasının ve ölüye kefen bezi bulamamanın üzüntüleri ile Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi de etkileyen bunalımları eklenmişti. Özetlemek gerekirse aleyhteki şartlar öylesine hep bir araya gelmişti ki tüm ulus, ne olursa olsun Halk Partisi'ni iktidardan uzaklaştırmak hevesine kapılmıştı. Halk Partisi'nin iktidar hizbindekilerin bu gerçeği bir türlü görememelerine karşılık, muhalefet hizbindekiler ve Halk Partisi dışındaki tüm politikacılar halkın bu eğiliminden yararlanarak yeni partiler kurma yoluna girmişlerdi." (Goloğlu, 2021, s. 441).

olan “*Ün*” dergisi³⁹ de “*Sağlıklı nesillerin varlığının devletin geleceği için önemli*” olduğunu vurgulayan yazılar yayımlamıştı (Gökmen, 2022, s. 230).

İsmet İnönü Dönemi’nde öjenik uygulamalar arasında dikkat çeken bir başka husus da spor çalışmalarındır. İnönü Dönemi’nde yayımlanan “*Beden Terbiyesi ve Spor*” dergisi, 1939’dan 1944 yılının Mart ayına kadar 46 sayı çıkan bir mecmuadır. 1938 yılında kanunla kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü yayını olan bu dergide “*spor, spor yapmanın yararları, neden spor yapılmalı, spor sağlık arasındaki ilişki, spor ve vatan savunması arasındaki ilişki, sağlıklı nesil için yapılan sporun yararları, sporla uğraşan, bedenen ve zihnen gelişen Türk genci, sıklıkla değinilen, vurgulanan konular arasında yer almaktadır*”. Ayrıca “*Kadınlar için spor, kadınların yapması ve yapmaması gereken spor dalları, hangi dönemde, nasıl bir spor uygulaması yapılması gerekir gibi konular dergide değinilen konular arasındadır.*” (Gökkaya ve Biçici, 2023, s. 40).

Devletin ve hükümetin beden terbiyesine ve spora önem vermesi, öjenik olarak askerlik konusu ile de ilgiliydi. Dünyada yaşanan II. Dünya Savaşı’na paralel olarak Türkiye’nin de her an savaşa hazır, yetenekli askerlere ve güçlü askerler doğuracak kadınlara ihtiyacı vardı. Nitekim 1941 yılı bütçe görüşmelerinde Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’nün bütçesi onaylanırken milletvekillerinden Osman Şevki Uludağ bu düşünceyi açıkça kamuoyuna ilan etmiştir: “*Türk erkeği asker, kadınları da asker anası olacaktır*” (Gökkaya ve Biçici, 2023, s. 41). Ayrıca savaş yıllarında Batı’da kadına olan ihtiyaç her alanda hissedilmiş ve bu durum Türkiye’nin öjenik siyasetine de sirayet etmiştir. Nitekim Beden Terbiyesi ve Spor dergisininin 37. sayısında “*Alman Kadınları ve Eskrim*” adlı çalışmaya da atıfta bulunularak eskrimin kadınlar tarafından yapılması teşvik edilmişti (Tarhan, 1942).

Reşat Nuri Güntekin’in 1946 yılında yayımladığı romanı “*Miskinler Tekkesi*” bu dönemdeki öjenik uygulamalara da gönderme içermektedir. Romanda ana karakter, kafatasının büyüklüğü ile dikkat çeken “*Kocabaş*”lı bir kişidir. Kalıtsal özelliklerin baskınlığını ve kuşaklara aktarımı dile getirilerek yazılan roman, öjenik Sosyal Darwinist dönemin hâkim uygulamalarının yansımasıdır (Güntekin, 1979, s. 10-11).

II. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle Avrupa halklarında Hitler ve Nazizm’e karşı oluşan kin ve nefret Sosyal Darwinizm’i ve öjenik siyaseti de Avrupa’da gözden düşürmüştü; Batı toplumlarında görülen bu tavır ve tepki Türkiye’yi de etkilemiş, Batılılaşmayı ve savaş sonrası Batı demokrasisinde yer edinmeyi ilke edinen İsmet İnönü’nün açıklamalarına da politikalarına da bu durum yansımış ve Sosyal Darwinist yaklaşım etkisini giderek kaybetmişti. Örneğin Atatürk’ün manevi kızlarından Afet İnan, bizzat Atatürk’ün teşvik ve himayesiyle hazırladığı doktora tezinin Türkçe baskısını geciktirmiş ve daha sonra bu doktora tezine yönelik açıklamalardan özellikle kaçınmıştır. Görülüyor ki öjenik popüler olduğu dönemde ulus inşâ sürecindeki Türkiye’de bu düşünce sistemi benimsenmiş ve uygulanmıştır ancak II. Dünya Savaşı bir kırılma noktası olduğu için dönemin ve konjonktürün gereği bu düşünce sisteminden giderek vazgeçilmiştir.

Savaş sonrasında genel siyaset terk edilse de Türk milletinin sağlık kalitesinin yükseltilmesine yönelik tıp doktorlarının çalışmaları ve araştırmalarını içeren yazılar çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmaya devam etmişti. Bu durum öjenik

³⁹ Tek Parti Döneminde CHP’nin bir yan kuruluşu olan Isparta Halkevi’nin yayın organı olarak çıkan *Ün* dergisi 1934 yılında yayınlanmaya başlamış ve 1949 sonuna kadar çıkmıştır. Dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Gökmen, 2022).

uygulamaların bilime uygun zeminde var olmaya devam ettiğini göstermektedir. Döneme ait sağlık ile ilgili kaleme alınan bir eser, bunun bir örneğini oluşturmaktadır. F. Kerim Gökay'ın "Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler" kitabının girişinde sağlam nesil yetiştirmek politikasına önem veren İsmet İnönü'nün şu cümlesi yer alır: "*Uyuşturucu maddeler iptilasından cemiyetleri, milletleri kurtarmak fen ve siyasal adamları için en esaslı ödevdir.*" (Gökay, 1948).

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla Türkiye'nin siyasî ve kültürel hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Atatürk Dönemi rasyonalist, bilimci, akılcı, Türkçü ve öjenik siyaset ve uygulamalar terk edilmeye başlanmış Batıcı, bilimsel düşünce ve çalışmalarda daha çok taklide yönelik, önce Avrupa merkezli daha sonra ABD merkezli hümanist, barışçı, insancıl bir çağdaşlaşma siyaseti izlenmiştir. Bu eksen kaymasında, II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu yeni dünya düzeni ana neden olmakla birlikte başta İsmet İnönü olmak üzere Hasan Ali Yücel gibi kişilerin (devlet siyasetine yön verenlerin) de etkisi olmuştur.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Fransa merkezli aydınlanma çabaları Türkiye üzerinde etkili olmuşken Atatürk Dönemi'nde özellikle 1930'larda Türk merkezli bir çağdaşlaşma benimsenmiştir. İnönü Dönemi'nde ise II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla savaş dışı kalıp ulusu ve ulusal sınırları saldırlardan koruma politikası öncelenmiş, savaşın etkisiyle ekonomik sorunlar hükümetlerin en önemli önceliği olmuştur. Bu dönemde savaş için nüfusun güçlü, dinç ve doğurganlığı yönünde yazı ve söylemler dikkat çekerken II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte oluşan yeni dünya düzeninde dengeleri korumaya çalışan İnönü, SSCB'nin de tehditleriyle yönünü Batı'ya dönmüştür. 1945 sonrasında ABD merkezli çağdaşlaşma ve kalkınma benimsenmeye başlanmıştır. Dış politikada ve siyasette ABD merkezli politikalar etkili olurken eğitim ve kültür politikalarında Hasan Ali Yücel'in de etkisi ile İnönü Dönemi'nde hümanizm akımı etkili olmaya başlamıştır. Ancak çok partili hayata geçişle birlikte siyasî partilerin sayısı artmış, yerel ve ulusal basında yeni gazete ve dergiler çıkmaya başlamış, fikirden sanata çeşitlilik artmıştır. Bu ulusal kimliğin de şekillenmesinde etkili olmuş Müslüman-Türk kimliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Burada halk ile hükümet arasındaki karşıtlık dikkat çekmiş; eğitim ve kültür politikaları ile üzerine giydirilmeye çalışılan hümanist, insancıl, Batı merkezli gömleği halkın kabullenmediği görülmüş ve bu muhalefette olan halkın beklentilerine göre siyaset üreten Demokrat Parti'yi iktidara taşıyan bir süreci de beraberinde getirmiştir.

Çalışmada odaklanılan öjenizm konusunda Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü Dönemi'nde de benzer politikalar uygulanmaya devam etmiştir ancak İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ve yarattığı tablo Faşizm'i ve Nazizm'i dünyadan silerken toplumların öjenik politikalara karşı olumsuz bir tutum takınmasına neden olmuştur. Dünyada kurulan yeni dünya düzeninde yer almak isteyen Türkiye, çok partili hayata geçmek zorundaydı. Bu nedenle çok partili hayata geçme kararı alınmıştır. Hem çok partili hayata geçiş hem de İkinci Dünya Savaşı'nın ülkede yarattığı ekonomik kriz halkta iktidara karşı bir soğukluk getirirken muhalefete olan ilgiyi ve desteği artırmıştır. Oluşan bu yeni durum karşısında iktidar halkın beklentilerine, ihtiyaçlarına ve sorunlarına daha fazla eğilmek zorunda kalmıştır. Sonuçta hükümet politikalarında

Sosyal Darwinist siyaset ve uygulamalara gittikçe daha az yer verilmeye başlanmıştır. İnönü Dönemi incelendiğinde “Türk Tarih Tezi”nin özünden -şartlar gereği- uzaklaşmaya başlandığı Türkçülük, Komünizm gibi aşırı uçlara karşı mesafeli durulduğu, hümanist bakış açısının ön plana çıktığı ve önce Avrupa merkezli daha sonra giderek ABD merkezli dış siyasete odaklanıldığı görülmektedir. Truman Doktrini, Marshall Yardımı ve Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kuruluşu gibi dış gelişmelerin de etkisi ile çok partili hayata geçilerek demokratik toplum yapısının içselleştirilmeye çalışıldığı ancak bu siyasal sisteme geçişte halkın kendi dinî değerlerini dikkate almayan, ekonomik sorunlarını çözemeyen CHP’den uzaklaştığı bu vaatleri veren DP’ye yakınlaştığı görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Atatürk Dönemi’nde net bir kararlılıkla uygulanan, taklit içermeyen öjenik politikalar ve “Türk Tarih Tezi”ne odaklanan tarih, dil, antropoloji, arkeoloji çalışmaları, Sosyal Darwinist düşünceye uygun ders kitapları ve politikalar, bağımsız dış politika; İnönü Dönemi’nde yaşanan II. Dünya Savaşı, karşılaşılan dış tehditler, ekonomik kriz ve halkın beklentileri nedeniyle değişime ve dönüşüme uğramıştır. Bunun sonucunda İnönü Dönemi’ne özgü bir durum ortaya çıkmıştır. Bu nedenle İnönü Dönemi kendine özgü koşullar içerisinde değerlendirilmelidir. İnönü öncelikle ülkenin savaş dışı kalmasını sağlamış daha sonra ülkenin çok partili hayata geçişine imkân tanımıştır. Böylece döneminde iki önemli gelişmeyi başarıyla gerçekleştirmiştir. Ancak ülkenin ekonomik durumu, toplumsal değişimler ülkenin sanayi, alt yapı, ulaşım ve sağlık alanındaki ihtiyaçları giderip kalkınması ve gelişmesi için ona fırsat ve zaman vermemiştir. Bilim adamları, tıp doktorları, antropologlar, yazar ve gazeteciler çalışmalarında öjenik düşünce sistemine uygun fikirler ve tezler üretmiş/üretmeye devam etmiş; bu konuda uygulama ve politika tavsiyelerinde bulunmuşlardır. Türk milletinin daha sağlıklı, daha sağlam, daha güçlü beden yapısına sahip olması, toplumun nüfusunun artması, çocuk ölümlerinin azalması vb. fikirler ve tezler üreten bu çalışmalardan devletin o dönemdeki ekonomik ve siyasi şartları gereği yeterince değerlendiremediği görülmektedir. Ancak pozitif öjeni uygulamalarını çağrıştıracak toplum sağlığına korumaya yönelik adımlar atılmıştır. Bunun yanı sıra Negatif öjeni ve ırkçılığı çağrıştıran uygulamaların tatbik edilmediği tespit edilmiştir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. çev. Sedat Cem Karadeli, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akcan, E. (2017). İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye’de ‘Gençlik Teşkilatı’ Oluşturmaya Dönük Bazı Tasavvur ve Teşebbüsler. *Bellekten*, 81(292), 1001-1030.
- Akın, Y. (2019). *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*. 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akkaya, B. (2012). İnönü Dönemi Kültür Politikalarında Hümanizm. *History Studies*, 2012, 4 (1), 1-13.
- Akkor, N. (2022). *Churchill – İnönü Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Aksakal, H. İ. (2017). Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 219-231.
- Aksan, İ. (1939). Sıhhat ve Irk Bakımından Kan Grupları. *Varlık Dergisi*, 134.
- Akşam Postası Gazetesi, 4 Nisan 1941.
- Apay, S. (1946). Türk Suçlarında Antropo-Sosyal Araştırmalar. *Bellekten*, 4 (1), 51-68.
- Armaoğlu, F. (2019). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Arpacı, M. (2015). *Modernleşen Türkiye’de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni*. (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aytemur Sağıroğlu, N. (2020). Öjeni ve Sağlam Bedenlilik. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 115-133.
- Balaban, M. R. (1923). *İslâh-ı Irk*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Beden Terbiyesi Kanunu. Kabul Tarihi: 29.06.1938. Kanun No: 3530.
- Bellekten, Ekim 1941, 5 (20), 437- 438.
- Besim Ömer (Akalin). (1933). *Üzüm ve Üzümlü Tedavi*. 4. Baskı, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- Besim Ömer (Akalin). (2014). *Doğururken ve Doğurduktan Sonra (H. 1320/M. 1902-1903)*. yay. haz. Türkmen Törelî, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Besim Ömer (Akalin). (2019). *Çocuk Büyütmek*. yay. haz. Haluk Perk, İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları.
- Besim Ömer (Akalin). *Neval-i Afiyet*. <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin>. Erişim: 10.07.2015
- Besim, T. (1940). Suç Karşısında Çocuk. *Varlık Dergisi*, 179.
- Besim, T. (1941). Nüfus Siyasetinin Hedefi. *Varlık Dergisi*, 192.

- Bora, T. (2018). *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Borlandi, M. (2011). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. çev. Bülent Arıbaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brockett, G. D. (2022). *Ne Mutlu Türküm Diyene (Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi)*, çev. Özgür Balkılıç, Ankara: Fol Kitap.
- Callinicos, A. (2013). *Toplum Kuramı (Tarihsel Bir Bakış)*. çev. Yasemin Tezgiden, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Conker, O. (1939). Büyük Türkiye İdeali Karşısında Nüfus Davamız. *Varlık Dergisi*, 141. Cumhuriyet Gazetesi, 1 Şubat 1940.
- Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1941.
- Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 1941.
- Çakmak, F. (2023). Cumhuriyet Türkiye’si’nin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyet’in 100. Yılında Türkiye, 324-353.
- Çambel, F. P. (1946). *Ögenik (Eugenics) Hakkında Düşünceler*, İstanbul.
- Çelik, H. S. (2016). İnönü Dönemi’nde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (24), 80-121.
- Çoban, H. (2021). *Milliyetçilik ve Biyopolitika (Türkiye’de Ulus İnşası, Irk Olgusu ve Politik Bileşenler)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çomaklı, Ş. E., Koç, F. & Yıldırım, K. E. (2012). Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 61-70.
- Darendelioğlu, İ. E. (1975). *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Darwin, C. (1978). *İnsanın Türeyişi*. çev. Öner Ünal, 3. Baskı. Ankara: Onur Yayınları.
- Darwin, C. (1996). *Türlerin Kökeni*. çev. Öner Ünal, 5. Baskı. Ankara: Onur Yayınları.
- Doğan, A. (2023). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. 3. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Doğan, M. C. (2008). ‘Yücel’ Dergisinin Fikrî ve Edebî Tahlili. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1 (3), 97-115.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*. Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Durgun, Ş. (2015). Türk Merkezli Yaklaşımdan Avrupa Merkezli Yaklaşımına Geçişte Hümanizma, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2 (4), 1-25.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 299-316.
- Ergün, R. (2022). Darwin’de Sosyal Darwinizm. *Din Sosyolojisi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-20.
- Ergün, R. (2023). *Tek Parti Döneminde Sosyal Darwinizm*. İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Ersöz, B. (2014). *Türkiye’de Genetik Üzerine Yapılan Çalışmalar (1933-1963) ve Genetik Biliminin Dünyada İzlediği Seyir İçindeki Yeri*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eryücel, E. (2022). *Ulus İnşâ Sürecinde Öjenik Siyaset ve Irkçılık*. 2. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

Fındık, B. (2022). Öjeni Kavramına Genel Bir Bakış. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 22, 15-20.

Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. çev. Cumhur Atay, Ankara: Kalkedon Yayınları.

Goloğlu, M. (2021). *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*. 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını.

Gökay, F. K. (1948). *Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Gökkaya, S. B. & Biçici, M. (2023). *Türkiye’de Biyopolitika ve Kadın*, Ankara: İKSAD Yayını.

Gökmen, M. (2022). *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulus Devlet Olarak İnşasında Basının Rolü ÜN Dergisi Örneği*. (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gülen, A. (2015). II. Dünya Savaşı’ndan 27 Mayıs’a İsmet İnönü’nün Söylemlerinde Kemalizm. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 111-136.

Güntekin, R. N. (1979). *Miskinler Tekkesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Haçin, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXX, 37-70.

Hanioğlu, M. Ş. (2023). *Atatürk Entelektüel Biyografi*, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Hobsbawm, E. (2021). *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*. çev. Vedat Aslan, 8. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.

Işıklar, İ. (1949). Türk Çocuklarının Bülüş Yaşı Üzerinde Araştırmalar. *Belleten*, 7 (4), 515-524.

İnan, A. (2022). *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi (Türk Irkının Vatanı Anadolu)*. 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İskân Kanunu. Kabul Tarihi: 14.06.1934. Kanun No: 2510.

Kalaycıoğulları, İ. & Akgündüz, B. (2019). Osmanlılardan Erken Cumhuriyet Dönemi’ne Öjenizme Dair İlk Metinler. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 87-95.

Kansu, Ş. A. (1939). Öjenik Problemleri. *Üllkü Dergisi*, XIII (74).

Karabekir, K. (2023). *Çocuk Davamız*. 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karabilgin, C. (1943). Boşanma Davalarını Önleyici Tedbirler. *Varlık Dergisi*, 242.

Karakuş. G. (2021). *Soğuk Savaşta Ara Kesit: İsmet İnönü Dönemi*. 2. Baskı, Çanakkale: Paradigma Akademi.

- Kepenek, Y. (2024). *Cumhuriyet Çağdaşlaşmasından Günümüze Türkiye'nin Değişimi*. 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koç, A. (2018). Michel Foucault'nun 'Biyopolitika' Kavramının Teorik Çerçevesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi (ANKASAM)*, 2 (2), 193-218.
- Koçak, C. (2020). *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*. II. Cilt, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Komisyon. (2010). *Dördüncü Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunula Tebliğler*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kop, K. K. (1945). *Millî Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Köstem, M. (1939). İstanbul Çocuk Kurtarma Yurdu. *Varlık Dergisi*, 142.
- Kural, M. Ş. (1940). Milletlerin Hayatında Biyolojik Şartların Ehemmiyeti. *Varlık Dergisi*, 171.
- Kuşçi, A. (2021). Arşiv Belgelerine Göre İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 177-191.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43034/tarihce.html> Erişim Tarihi: 04.03.2024.
- Maksudyan, N. (2021). *Türklüğü Ölçmek (Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939)*. 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınbay & Derya Kömürücü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mazhar, M. (1912). Öjenik, Irk'ın Islahı İlmi. *Tedrisat Mecmuası*, 12 (57).
- Millî Korunma Kanunu, Kabul Tarihi: 18.01.1940. Kanun No: 3780.
- Mutlu, M. (2020). Beden Terbiyesi ve Spor Hayatında Selim Sırrı Tarcan (1874-1957). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16 (32), 583-615.
- Müftüoğlu, M. (2005). *Millî Şef Dönemi'nde Çankaya'da Kabus (1944 Turancılık Davası)*, İstanbul: Başak Yayınları.
- Ongun, C. S. (1939). Dünkü ve Bugünkü Gençlik. *Varlık Dergisi*, 133.
- Ongun, C. S. (1940). Gençliği Yetiştirmek İçin. *Varlık Dergisi*, 169.
- Ongun, C. S. (1940). Kızlarımız ve Aile Terbiyesi. *Varlık Dergisi*, 174.
- Ongun, C. S. (1941). Erkek Çocuklarımız ve Yuva Terbiyesi. *Varlık Dergisi*, 181.
- Ongun, C. S. (1942). Gençlik Meselesi. *Varlık Dergisi*, 226.
- Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Özdemir, A. (2013). Hayali Geçmiş: Arkeoloji ve Milliyetçilik 1923-1945 Türkiye Deneyimi. Der. Oğuz Erdur, Güneş Duru, *Arkeoloji Niye? Nasıl? Ne İçin?*, içinde 7-26, 2. Baskı, İstanbul: Ege Yayınları.
- Özmkas, U. (2019). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öztürk, H. & Demirsoy, N. (2019). Besim Ömer Akalın'ın Üzüm ile Tedavi Adlı Eserinin Değerlendirilmesi. *Lokman Hekim Dergisi*, 9(1): 37-44.

Pearson, K. (1911). Francis Galton. *Nature*, 85, 440-445.

Salimoğlu, M. (2020). Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve Din Politikası (1945-1950). *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 57-75.

Servetifunun (Uyanış) Dergisi, 1 Ağustos 1929.

Sezgin, C. (1946). Bilim ve İnsanlık. *Varlık Dergisi*, 300.

Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik (Kuram, İdeoloji, Tarih)*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Atıf Yayınları.

Şeker, K. (2006). *İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Tarcan, S. S. (1942). *Spor Pedagojisi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası,

Tarhan, T. (1942). Eskrimin Faydaları. *Beden Terbiyesi ve Spor*, 38, İstanbul.

TBMM Zabıt Ceridesi, 05.08.1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, 13.12.1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, 14.05.1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, 18.01.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, 18.05.1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, 19.04.1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, 19.07.1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, 29.11.1943.

Tokatlıoğlu, A. E. (2020). *Biyopolitika kavramı çerçevesinde 1938 Beden Terbiyesi Kanunu*. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973) Tek Partiden Çok Partiyeye Geçiş*. 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.

Toprak, Z. (2022). *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Toprak, Z. (2011). Darwinizmden Ateizme Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 216: 2-14.

Tuncer, H. (2022). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*. 3. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Turan, Ş. (2003). *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TÜBA Çevre Komitesi. (2010). *Türkiye'nin Sağlık Bağlamı İçinde 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Cumhuriyetin Sağlık Sorununa Yaklaşımı*. Ankara: TÜBA.

Türk Antropoloji Mecmuası, Sayı: 19-22, Eylül 1939.

Türk Tarih Kurumu. (2010). *III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Bildiri Kitabı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Türk Tarih Kurumu. (2010). *İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul: 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Ulus Gazetesi 24 Eylül 1948.

Ulus Gazetesi, 10 Şubat 1944.

Ulus Gazetesi, 27 Nisan 1944

Ulus Gazetesi, 3 Ekim 1945.

Ulus Gazetesi, 8 Mayıs 1948.

Ulus Gazetesi, Aralık 1945.

Urenus, M. M. (1939). Antropoloji Hukuk İlmi. *Varlık Dergisi*, 132.

Uygun, S. (2022). Halil Fikret Kanad'ın Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye Yaklaşımı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 108, 85-107.

Uzun, H. (2012). İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII (25), 101-139.

Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ülman, Y. I. (2004-2005). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi Dr. Besim Ömer Akalın. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10-11, 435-464.

Ünalın, Ö. (1997). *Darwin Ne Yaptı?* Ankara: Saypa Yayınları.

Ürer, L. (2003). Woodrow Wilson'un İdeal Dünya Tasarımının, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Felsefesine Etkileri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28, 1-22.

Varlık Dergisi, Mayıs 1947.

Varlık Vergisi Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 11.11.1942. Kanun No: 4305.

Vatandaş, S. & Vatandaş, C. (2023). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne Biyopolitika ve Sporun Siyaseti. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19 (39), 1437-1469.

Yener, M. (2021). Yücel Dergisinde Hümanizm Bahsi. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 148-167.

Yıldırım, N. (2012). Mazhar Osman Usman. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 42, Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 189-191.

Resim 1: Savaş Bitmeden Önceki Varlık Dergisinin Kapağı: Varlık Milliyetçi ve Memleketçi Fikir Mecmuası.

Resim 2: Savaş Bittikten Sonraki Dönemde Yayınlanan Derginin Bir Sayısındaki Kapağı: Varlık Aylık Fikir ve Sanat Mecmuası.

2024, 13 (3), 1787-1805 | Araştırma Makalesi

Sosyal Dünyanın Metodolojik İzdüşümleri Arasında Bir Karşılaşmanın Anatomisi: Comte ve Mill'in Nedensellik Tartışması

Emre Öztürk¹

Öz

Auguste Comte ve John Stuart Mill, sosyal dünyanın incelenmesine dair kapsamlı metodolojik fikirler ortaya koymuş etkili isimlerdir. Comte ve Mill bir dönem diyalog içinde olmuş, karşılıklı eleştiri ve önerilerle birbirlerine katkı sunmuşlardır. Sosyolojinin toplumsal fenomenlerden hareketle toplumsal yasaları oluşturma düşüncesi, Comte kadar Mill'in de gündeminde yer almıştır. Ancak Mill, Comte'un sosyoloji projesini psikoloji ve etoloji gibi bilimlerle genişletme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu minvalde Comte ve Mill bilimsel açıklamanın temel mahiyetleri arasında yer alan nedensellik konusunda, kimi yönlerden birbirinden farklılaşan değerlendirmelere başvurmuşlardır. Sosyal dünyanın bilimsel incelenmesine yönelik natüralist bir tutum her ikisinin çalışmalarına hâkim olmuşsa da, insan davranışlarını açıklama ve nedenlerini ortaya çıkarma noktasında projelerini farklı argümanlarla tamamlamayı tercih etmişlerdir. Mill, Comte'un pozitif bilim projesine oldukça ilgiyle yaklaşmışken, sosyolojinin bu piramide dahil edilme tarzının ve ona biçilen rolün tüm bir pozitif bilim sistemini tehlikeye attığı kanaatinde olmuştur. Düşünürler arasında 1840'ların başında başlayan mektuplaşmalar, Mill'in Comte'un sistemini iyileştirmeye yönelik pek çok önerisini gözler önüne sermektedir. Temelde Mill, sosyolojik bir nedensel açıklamanın gerçekten mevcut olabilmesi için, bireyi farklı nitelikleriyle izah etmeye çalışan sair sosyal disiplinlerden de yararlanması gerektiği inancındadır. Bu nedenle, makalede, Comte ve Mill karşılaşmasının verimli entelektüel dinamiklerini sergilemek adına onların nedensellik konusunda birbiriyle ayrışan ve örtüşen yönlerinin neler olduğu ele alınmıştır. Comte ve Mill pek çok farklı kavram veya tema ışığında irdelenebilir. Lakin nedensellik konusundaki argümantasyonun her iki isim arasında cereyan eden temasın ne gibi sonuçlar yarattığını ölçmede daha verimli bir kavrayış sunabileceği söylenebilir. Bu anlamda, makalede, Comte ve Mill'in nedensellik kavrayışlarının sergilenmesi, her iki entelektüel ufkun nedensellik analizi üzerinden karşılaştırılması ve her bir düşünürün bir diğeri aracılığıyla anlaşılmasına katkı sunan unsurların gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Auguste Comte, John Stuart Mill, Nedensellik, Nedensel Açıklama, Sosyoloji.

Öztürk, Emre (2024). Sosyal Dünyanın Metodolojik İzdüşümleri Arasında Bir Karşılaşmanın Anatomisi: Comte ve Mill'in Nedensellik Tartışması, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1787-1805.
<https://doi.org/itobiad.1502995>

Geliş Tarihi	20.06.2024
Kabul Tarihi	27.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye, emre.ozturk@bakircay.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4635-5005>

The Anatomy of an Encounter Between Methodological Projections of the Social World: Comte and Mill's Causality Debate

Emre Öztürk¹

Abstract

Auguste Comte and John Stuart Mill are influential figures who introduced comprehensive methodological ideas regarding the study of the social world. Comte and Mill were in dialogue for a while and contributed to each other with mutual criticism and suggestions. The idea of sociology to create social laws based on social phenomena was on the agenda of Mill as well as Comte. However, Mill attempted to expand Comte's sociology project with sciences such as psychology and ethology. In this regard, Comte and Mill resorted to evaluations that differ from each other in some respects regarding causality, which is among the basic characteristics of scientific explanation. Although a naturalistic attitude towards the scientific examination of the social world dominated the works of both of them, they preferred to complete their projects with different arguments in explaining human behavior and revealing its causes. While Mill was very interested in Comte's positive science project, he thought that the way sociology was included in this pyramid and the role assigned to it endangered the entire positive science system. The correspondence between thinkers that began in the early 1840s reveals many of Mill's suggestions for improving Comte's system. Essentially, Mill believed that in order for a sociological causal explanation to truly exist, it should also benefit from other social disciplines that try to explain the individual with its different qualities. For this reason, in the article, in order to display the productive intellectual dynamics of the encounter between Comte and Mill, their differing and overlapping aspects regarding causality are discussed. Comte and Mill can be examined in the light of many different concepts or themes. However, it can be said that the argumentation about causality can provide a more productive understanding in measuring what kind of results the contact between the two names creates. In this sense, the article aims to firstly display Comte and Mill's conceptions of causality, then compare both intellectual horizons through causality analysis, and finally show the elements that contribute to the understanding of each thinker through the other.

Keywords: Auguste Comte, John Stuart Mill, Causality, Causal Explanation, Sociology.

Öztürk, Emre (2024). The Anatomy of an Encounter Between Methodological Projections of the Social World: Comte and Mill's Causality Debate, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1787-1805.
<https://doi.org/itobiad.1502995>

Date of Submission	20.06.2024
Date of Acceptance	27.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof. Dr., İzmir Bakırçay University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sociology Department, İzmir, Türkiye, emre.ozturk@bakircay.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4635-5005>

Giriş

Düşünce tarihinde belli fikir kaynakları arasındaki karşılaşmalar, bir ismi bir diğeri aracılığıyla anlamayı daha olanaklı hale getiren verimli bir okuma eksenini oluşturur. Bu hermeneutik strateji, düşünürleri daha derinlikli anlamayı olanaklı kılan bir anahtar sunar. Örneğin Hume'un Kant aracılığıyla, Hegel'in Marx aracılığıyla ya da Heidegger'in Gadamer aracılığıyla okunmasının meydana getireceği daha geniş ve çok renkli düşünsel spektrumda olduğu gibi. Bu anlamda düşünce tarihi aynı zamanda bir karşılaşmalar evrenidir. Bu evrenin en güzide örneklerinden biri de Auguste Comte ve John Stuart Mill'in son derece üretken fikir işçiliklerinin, en verimli sekanslarını barındıran diyalog serüvenidir. Hiç şüphesiz ki Comte, Mill aracılığıyla kendisi hakkında çok şey öğrenmiştir. Kendi düşünce sistematığının zayıflıklarını, kırılganlıklarını ve aksayan yönlerini Mill aracılığıyla daha doğrudan görme imkânı bulmuş, Mill ise Comte aracılığıyla *Mantık Sistemi'*nde neyin nasıl olmaması gerektiğini daha çabuk kavrama ve keskinleştirme olanağına kavuşur. Mill bu yönüyle, Comte'a nazaran, öğrenmeye daha açık, kendi projesini mümkün olduğunca kusursuzlaştırmaya, kendisini önceleyen örneklerin zaafalarına düşmeden ilerlemeye daha meyilli bir zihne sahip görünür. Comte ise, *Pozitif Felsefe Kursları'*nda epey yol almış olduğundan, yaptıkları, henüz yapmaya koyulduklarının kapsam ve yönünü tayin eden bir zorunluluğa dönüşmüştür. Comte'un, bu sınırlandırıcılığı, felsefi konstrüksiyonunun tutarlığı adına bilinçli bir strateji olarak izlediğini öğreniyoruz. O, bu minvalde Mill'e, açıkça "beyin hijyeni" (1995, s. 37) tercihi de eleştirilerini de bariyerin ardında tutmuş görünüyor. Mill'in dostane değerlendirmeleri, tüm apaçık ve şeffaf anlatımına rağmen, Comte'un zihninde inşa ettiği pozitif felsefe piramidinin kristalize mimarisinde köklü bir değişikliğe yol açmaya yeterli bulunmaz. Zira bu değerlendirmelerden bir kısmı, doğrudan Comte'un en gözde projesi, pozitif felsefe sisteminin ana figürü, bilimlerin kraliçesi olarak taçlandığı sosyolojiyi de hedef almıştır. Mill için sosyal dünyanın bilimsel incelemesi, gerçekten mesafe almak ve belli bir yol kat etmiş sayılmak için insan doğasına da eğilmek, insanın karakterini biçimlendiren etkenleri dahi içeren analizleri de belli ölçülerde yapmak zorundadır. 26 Mart 1946 tarihli mektubunda Comte'a şöyle yazmaktadır:

"Bir bilim olarak sosyolojinin, insan doğasına dair daha derin bir anlayışla kendisini desteklemeden önemli bir ilerleme kaydedemeyeceğine inanmaya devam ediyorum. Koşulların gücü önemli pratik gelişmeler sağlayabilir, ancak bugün sosyal teori, insanın entelektüel ve ahlaki teorisini aynı anda mükemmelleştirmekle ilgilenmediği sürece, yalnızca ikincil ilerlemeler sağlayabiliyor gibi görünüyor" (Mill, 1995a, s.366).

Bir başka mektubunda Mill, "statik sosyolojiyi gerçekten pozitif bir duruma dönüştürmek ... benim etoloji adını verdiğim ikincil bilimin çok gelişmiş bir durumunu, yani bireysel ya da toplumsal dış koşulların ahlaki ve entelektüel karakterin oluşumunu nasıl etkilediğine dair teoriyi gerektirir" (1995b, s. 198) diye seslenmektedir. Comte içinse toplumsal fenomenler alanı, kendine özgü yasaları olan bir yapıya sahiptir. O Mill'in eleştirileri karşısında kendine vazife edindiği büyük tarihsel misyonu, yani pozitif sistemi (özellikle de pozitivist sosyolojiyi) inşa etme görevini tavizsizce uygulamaya devam etmiştir. Neticede, olgucu bir ortaklık temelinde başlayan bu diyalog, nihayetinde (örtüşen pek çok hususa rağmen) birbirinden farklılaşan bir bilimsel araştırma mantığıyla sonuçlanmıştır. Bu minvalde Comte ve Mill bilimsel açıklamanın (veya Aristotelesçi anlamda "bilme"nin) temel mahiyetleri arasında yer alan nedensellik konusunda birbirinden farklılaşan değerlendirmelere de başvurmuşlardır. Özellikle de insan davranışları ve toplumsal süreçlerin açıklanmasında, sosyolojinin rolünden kaynaklanan küçük açılma ayrılma, onları benzer güzergahlarda tutmaya engel teşkil etmese

de nedensel açıklama modelinde belirgin bir fark yaratır. Bu kapsamda, makalede, Comte ve Mill karşılaşmasının verimli entelektüel dinamiklerini sergilemek adına onların nedensellik konusunda birbiriyle ayrışan ve örtüşen yönlerinin neler olduğu ele alınmıştır. Comte ve Mill pek çok farklı kavram veya tema ışığında birbirinden ayrıştırılabilecek veya yaklaştırılabilecek yönlere sahiptir. Lakin nedensellik konusundaki argümantasyonun her iki isim arasında cereyan eden temasın ne gibi sonuçlar yarattığını ölçmede daha verimli bir kavrayış sunabileceği söylenebilir. Bu bakımdan makalede, Comte ve Mill'in nedensellik kavrayışlarının sergilenmesi aracılığıyla, her iki entelektüel ufkun nedensellik analizi üzerinden karşılaştırılması ve her bir düşünürün bir diğeri aracılığıyla anlaşılmasına katkı sunan unsurların neler olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Auguste Comte: Pozitif Fenomenlerin Ardışıklık İlişkisi Olarak Nedensellik

Nedensellik düşüncesi ve nedensel ilişkiler kurma girişimleri, 19. yüzyıl dünyasının entelektüel ikliminde yeşeren pek çok disiplin için, kendi araştırma nesneleri arasında belli türden nedensellik bağı kurulabileceğini gösterme arayışıyla öne çıkmıştır. Bu gayretin en yoğun şekilde hissedildiği disiplinlerin başında sosyoloji gelir. Bu sosyolojik temerküzün mevcudiyetinde, pozitivizmin ve sosyolojinin kurucu ismi Auguste Comte önemli bir yer işgal eder. Comte, fenomenler arası yasavari ilişkilerin varlığını savunan pozitivistlerin önde gelen ismidir. “Pozitif düşünce” ile insanlığın entelektüel gelişiminde, farklı araştırma alanlarının bütününde kendisini gösteren ve yetkinlik kazanan bir düşünme mantığının hâkimiyet sahasını betimler. Bu pozitif düşünme tarzı, en genel anlatımıyla, “olayları[n], her biri belli önceleyen şartların kaçınılmaz sonuçları olan kalıcı bir düzenin parçaları olarak alı[nmasını]” temel alır (Mill, 1993, s. 15). Odaklanmamız gereken şey, evrende karşımızda beliren ve gözlemimize konu olan fenomenlerin birlikteliği ve ilişkileridir. “Bilimsel” sayılabilmek için, herhangi bir soruşturma, incelediği fenomenler arasındaki yasaları ortaya çıkarabilmeli, fenomenleri “ayrık” bir tekillik olarak değil, diğer fenomenlerle olan ilişkisi bağlamında açıklamaya ve anlaşılır kılmaya çabalamalıdır. Çünkü Comte’a göre, fenomenler dışında hiçbir şeyin bilgisine sahip olmadığımızdan özleri ve herhangi bir olgunun gerçek kipini bilemeyiz, sadece onun diğer olgularla olan *ardışıklık* ve *benzeşim* ilişkisini kavrayabiliriz. Bu ilişkiler süreklidir; bu da benzer şartlar altında daima benzer oldukları anlamına gelir. Fenomenleri birbirine bağlayan kalıcı benzeşimler ve onları birer önceleyen (neden) ve takip eden (sonuç) olarak birleştiren ardışıklıklar, onların yasaları halini alır. Olgular hakkında bildiğimiz her şey fenomenlerin bu yasalarından ibarettir. Onların asıl doğası, (yeterli veya aslı) nihai nedenleri bizce bilinemez ve anlaşılamazdır (Mill, 1993, s. 6). Bu hareket noktası, Comte’un pozitif bilimlerinin temel çalışma prensibini oluşturur. Genel yasalara ulaşmayı hedefleyen pozitif bilimlerinin bu özelliği insan zihninin teolojik, metafizik ve pozitif aşamalarından geçerek yetkinleşmeleriyle varlık bulmuştur. Comte, bu disiplinlerin oluşum seyrini ortaya koyarken bir yandan da eş zamanlı olarak insan zihninin metafizik aşamadan pozitif aşamaya nasıl evrildiğini gözler önüne sermeye çalışır.

“İnsan zihninin doğasından, her bilgi dalı kendi gelişiminde, zorunlu olarak üç farklı teorik evreden geçmeye yazgılıdır: teolojik ya da imgesel evre, metafizik ya da soyut evre ve son olarak bilimsel ya da pozitif evre. İlk durumda, doğaüstü fikirler, daha sonra bilimi oluşturacak olan az sayıdaki izole gözlemleri birbirine bağlamaya hizmet eder. ... İkinci evre, birinci evreden üçüncü evreye bir geçiş aşaması olmak adına varlık bulur. ... Üçüncüsü, ne türden olursa olsun, tüm bilginin kesin halidir, ilk iki aşama onu kademeli biçimde hazırlamaya hizmet eder” (Comte, 1983, s. 29-30).

Bu bağlamda, Comte, pozitif bilimler dediği ve fenomenler arasındaki ardışıklık ve benzeşim ilişkilerini yasalarla açıklayan disiplinlerin filizlenme safhasıyla insan zihninin metafizik

unsurlardan arınarak düşünmeye başladığı kırılma anının paralellik gösterdiğini düşünür. Ne var ki gözlemlenebilir olgulara vurgu yapması, onun empirizmin katı bir uygulayıcısı olduğunu göstermez. Bu yöndeki tavır, sadece ilkelerden olguları çıkaran ya da sadece olgulardan ilkeleri çıkaran eğilimler arasında birleştirici bir kullanımı tercih ettiği anlamına gelir. Bir anlamda, Comte'un felsefesi, rasyonalizm ve empirizmi, tümevarım ve tümdengeli her iki yöntemin avantajlarını bilimsel ilerlemeye katmak üzere birleştirme gayretiyle öne çıkıyor. Comte ne kadar çok gözlem yapılırsa, rasyonalizm ve tümevarımın kademeli olarak o denli önemli bir hal alacağı inancındaydı (Pickering, 1993, s. 695). Dolayısıyla Comte için, "belli ilkeler ışığında" gözlemi öne çıkarmak yönündeki görüşü pozitif bilimlerin temel kuralı haline getirmek, teori ile gözlem arasında karşılıklı gerekliliğe dayalı bir ilişkinin doğa araştırması açısından ne ölçüde yararlı olacağını ortaya koymak bakımından hayatidir. Ona göre, "bir yanda, her pozitif teori ne denli zorunlu olarak gözlemler üzerine kurulmuş olmalıysa, diğer yanda aynı hassasiyetle, zihnimiz, gözleme erişmek için, herhangi bir teoriye o denli ihtiyaç duyar" (Comte, 2001, s. 35). Böylelikle "doğa araştırması onların yasalarını bulmak için fenomenleri incelemekle ve fenomenler arasındaki daimî ardıllık ilişkileri ya da benzerlikleri açığa çıkarmak"la (Comte, 2000a, s. 225) kalmıyor, belli teoriler çerçevesinde belli gözlemlere erişmeyi de mümkün kılıyor. Comte'a göre, fenomenleri izlerken onları doğrudan doğruya birkaç ilkeye hiç bağlamasaydık, yalnızca, ilkelerden yalıtılmış gözlemleri düzenlemek ve sonuç olarak onlardan bir ürün elde etmek bizim için imkânsız olmakla kalmayacak, aynı zamanda onlara tamamıyla egemen olmaya yetenekli olamayacaktık ve böylelikle olgular, çoğu zaman bizim gözlerimizle görülmemiş kalacaklardı (Comte, 2001, s. 35). Bu nedenle pozitif bilim, özellikle de organik dünyanın incelenmesi söz konusu olduğunda, tümdengelim ile tümevarım, teori ile gözlem arasında bir denge kurmayı gözetmelidir.

Bununla birlikte Comte, pozitif bilimler için doğrudan fenomenin kendisi üzerine yönelen bir "nedensellik" araştırmasını da problematik bulur. Comte, fenomenlerin kendilerinden hareketle belli nedensel ilişkilerin varlığını açığa çıkarmayı hedefleyen pozitif bilimlerin hiçbir şekilde ilk nedenler, özler, teleolojik, teolojik veya fail nedenler gibi metafiziksel açıklamalara müracaat etmemesi gerektiğini önemle vurgular. Doğa araştırmalarında ilk nedenleri arama girişimi "bilimsel aşamayı sekteye uğratmaktan başka bir işe yaramayacak, anti-bilimsel ve gerçek dışı bir karaktere sahiptir" (Comte, 2000a, s. 225). Ona göre,

"Pozitif Felsefenin ilk özelliği tüm fenomenleri değişmez doğa *Yasalarına* bağlı görmesidir. Bize düşen, (ilk veya nihai *Nedenler* arayışının ne denli boşuna bir çaba olduğunu görerek) onları mümkün en az sayıya indirgeyen bir vukufu en doğru şekilde ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Nedenler üzerine kafa yorarak, kökenler veya amaçlarla ilgili herhangi bir güçlüğü çözüme kavuşturmayız. Bize düşen asıl görev, fenomenlerin koşullarını en doğru şekilde analiz etmek ve onları doğal ardışıklık ve benzeşim ilişkileriyle açıklamaktır" (Comte, 2000a, s. 31).

Comte nazarında "neden"lere dair soruşturmanın, zihnin gelişim sürecinde pozitif aşamadan önceki evrelere ait olduğuna inandığı, özler ve erekler bulma girişimini üstlenen bir niteliği vardır. Nedensel bir açıklama için önümüze sunduğu tek alternatif, bir fenomeni başka fenomenlerle olan ilişkisi içerisinde gözlemlemek ve açığa çıkan belli düzenlilikleri kayıt altına almaktan ibarettir. Kendi terimleriyle aktarmak gerekirse,

"zihnimizin olgunluğunu karakterize eden temel devrim esasen, *yasalar* yani gözlemlenmiş fenomenler arasında varolan değişmez ilişkiler bulmaya yönelik basit araştırmayı, her konuda, kelimenin tam anlamıyla nedenlere yönelik imkânsız araştırmanın yerine koymaya dayanır. ... Pozitif araştırmalarımız her şeyden önce, her alanda, araştırılan şeyin, kökenini ve ereğini bulmaya çalışmayı bir kenara bırakarak, ne olduğunu sistematik olarak

değerlendirmeye indirgenmelidir” (Comte, 2015, s. 180-181).

Comte doğrudan bir fenomenin kendi içinde ilk nedenini araştırma çabasının, diğer fenomenlerle olan ilişkisi gözlemlenmediği sürece, anlamlı, somut, gözlemlenebilir ve genellenebilir bir sonuç üretmeyeceği kanaatindeydi. Neden kavramına ilişkin karşılıklı, onun metafizik argümantasyona geri dönüşü çağrıştıran ve insan zihnini herhangi bir mesafe almadan belli konular içerisinde yerinde saymasına yol açma olasılığından kaynaklanmaktadır. Bilimde yasa adını almaya layık görülen tek bir ilişki tarzı var, bu da fenomenler arası nedensel ilişkilerdir. Bunun dışında “ilk neden” ve “nihai neden” türünden, maddeye sirayet etmiş bir “kuvve” veya “töz”ü çağrıştırmaya meyilli kavrayışları reddetmektedir. Bu anlamda Comte’un neden kavramına ilişkin eleştirisi, nedensel ilişkilere dair bir reddiye değil, onun teolojik ve metafizik kullanımına yönelik bir karşı duruş olarak okunmalıdır. Mill’in (1993) yerinde tespitiyle,

“kimi zaman Comte’un nedenler araştırmasını reddettiği söylenir. Ancak bunun doğru olmadığı aşikârdır, Comte sadece nihai veya yeterli nedenlere ilişkin sorgulamaları kabule yaşamamıştır. Onun ulaşılamaz olarak nitelendirildiği nedenler kendilerinde bir fenomen değildiler. Bir fiziksel olgunun bir başkasının nedeni olabileceği her durumda nedenlere ilişkin araştırmaları onaylar. Ne var ki nedensellik sözcüğünün kendisine bir itirazı var; o sadece ardışıklık yasalarından söz etmeye rıza göstermektedir” (s. 57).

Comte, bu yöndeki düşüncelerine Newton’un kütleçekim yasasını örnek gösterir. Ne de olsa bu yasa, “fenomenlerin ilk nedenlerine ya da ereksel nedenlere ihtiyaç duymadan açıklanmasına imkân tanıyan bir yasa” (Comte, 2000a, s. 152) olduğu gibi, “fenomenleri mutlak kesinliği olan tahminlerde bulunmamıza izin veren değişmez yasalara bağlı şeyler olarak kavrar” (Comte, 2000a: 259). Böylelikle, Comte’a göre, Newton’un kütleçekim yasası belli bir yükseklikten yere bırakılan bir cismin düşeceğini tahmin etmemizi olanaklı kılmakla kalmıyor, daha da önemlisi bu tahminimizi mutlak bir doğruluğa kavuşturuyor. Bu kuramın başarısı hiçbir şekilde özlerle, nihai hedeflerle ilgilenmemesinde yatar. Belli yasaların varlığı bizleri tüm deney verilerinin peşine takılmaktan kurtarıyor ve gelecekte benzer durumun her ortaya çıkışında aynı sonuçların meydana geleceğini bilmemize olanak sağlıyor.

Bu noktada Comte’un pozitif bilimlere yüklediği bir diğer misyonla karşılaşırız: geleceği tahmin etmek. Bir doğa araştırmasının tek görevi fenomenler arasındaki nedensel ilişkileri açığa çıkarmak değil, bu ilişkilerden hareketle, aynı türden fenomenlere konu olan olayların sonuçlarını tahmin edebilmektir. Comte’un deyişiyle, “meydana gelmiş olgular arasında gözlemlenmiş ilişkilerin ilk kullanımı, önceki birliklilikler aracılığıyla gelecekteki ardılıkların ne olabileceğini öğretmektir” (Comte, 2000b, s. 212-213). Bu nedenden ötürü Comte, birçok yerde pozitivizmle kestirimci gücü birleştirmeye yönelir. Onun için her pozitif bilimin amacı geleceği geçmişten hareketle tahmin etmektir (Singer, 2005, s. 65). Aynı şartlara tabi tüm olgular için geçerli olan yasaların mevcudiyeti, doğanın işleyiş ve devinimindeki düzenliliği ve tabiiyeti gösterir. Comte bu düzenlilik ve tabiiyetin henüz fenomenleri arasındaki yasavari ilişkilerin keşfedilmediği başka alanlara da aktarılmasıyla, insanlığın her konuda üzerinde hemfikir olacağı kaosa kapalı olan öngörülebilir bir yaşam sisteminin de dizayn edileceğini düşünür. Comte’un sosyal teoride bir “pozitivist” olarak en çok tartışılan yönü de, pozitif bilim sistemini diğer alanlara aktarıp, pozitif felsefe dizgesini sosyal dünyanın incelenmesiyle nihayete erdirmeye fikriyle ilgilidir. Zira Comte’un amacı basitçe bir bilim tarihi sunumu yapmak değildir, insanlığın bugüne kadarki zihinsel ve entelektüel gelişimini, tüm alanlarda pozitif bilim sisteminin gereklilikleri doğrultusunda birleştirip, pozitif felsefenin ruhundan beslenen kalıcı bir bilimsel, politik, ahlâki ve toplumsal düzen yaratmaktır. Ona göre, “pozitivist, tüm diğer fenomenler arasında yaptığı gibi, zorunlulukla doğa düzenine, yani

başka bir deyişle doğa yasaları dizisine dayandığı gibi, sosyal fenomenler arasındaki düzenle de ilgilenir” (Comte, 2009, s. 111). Sosyal fenomenler arasındaki ardışıklık ve benzeşim yasalarının açığa çıkarılması pozitivistizmin ya da pozitif felsefe sisteminin nihai ve tamamlayıcı hedefidir. Sosyoloji bu misyonun baş aktörü olarak sahneye çıkar. Comte, uzunca bir dönem sosyal dünyanın incelenmesinde, sosyolojiden sosyal fenomenlerin yasalarını araştıran bir “sosyal fizik” olarak söz eder. Bu vurgu, Comte’un sosyolojiden ne beklediğini, onun pozitif felsefe sistemindeki yerini ve diğer bilimlerle olan ilişkisini anlaşılır kılmak adına oldukça öğretici bir yöne de sahiptir. Zira “sosyal fizik” adlandırması, sosyal dünyanın pozitivist ve doğa bilimsel mantığa uygun olarak incelenmesi gerekliliğine doğrudan atıf yapmaktadır. Comte’a göre, doğa fenomenlerinin yasaları olması gibi sosyal fenomenler dünyasında da yasalar mevcuttur, ancak bu yasalar henüz keşfedilmiş değildir. Sosyal fiziğin temel amacı belli anlamlı ilişkileri, fenomenler arasındaki ardışıklığı gözlemleyerek sosyal fenomenler arasındaki yasaları ortaya çıkarmaktır. Onun nezdinde, “insan zihni, gerek mekanik gerek kimyasal olarak yer ve gök fiziğini; ayrıca gerek bitkisel gerekse hayvansal olarak da organik fiziği kurmuş olduğuna göre, geriye yapması gereken; sosyal fiziği kurarak gözlem bilimleri sistemini tamamlamak”tır (Comte, 2001, s. 42). Bu anlamda Comte, sisteminde, “sosyoloji ya da sosyal bilim”i, “fenomenleri diğer bilimlerin ilkesel hakikatlerine bağlı olan ve onlarsız anlaşılacak olan” bir alan olarak ele alır (Mill, 1993, s. 39). Buna rağmen, sosyal fenomenlerin de, daha yüksek karmaşıklıkları ile uyumlu kesinlik sınırları içinde, diğer tüm sınıflarında olduğu gibi, öngörüye yer veren bir hassasiyetle ele alınması gerektiğini savunur (Comte, 2000b, s. 181). Sosyal fenomenler arası ilişkilerin incelenmesinde de “gerçek pozitif anlayış[ın] her zaman, doğa yasalarının değişmezliği genel dogmasına göre, *öngörmek için görmeye*, gerçekleşen şeyi, gerçekleşecek şeyi ondan sonuç olarak çıkarmak için incelemeye dayan[dığı]”nı vurgular (Comte, 2015, s. 186). Böylelikle, “sosyoloji ‘toplumsal evren’in özellikleri ve ilişkilerini araştırıp ortaya çıkartabilir ve diğer bilimler gibi, bunları az sayıda soyut ilke içinde ifade edebilir. Somut olayların gözlemleri sosyolojik yasaları oluşturmak, doğrulamak ve değiştirmek için kullanılabilir. Yeterince gelişkin yasalar ortaya konulduğunda, bu yasalar toplumsal dünyayı değiştirecek aletler ve araçlar olarak kullanılabilir” (Turner, Beeghley ve Powers, 2013, s. 43). Ancak sosyoloji, toplumsal fenomenlerin anlaşılmasında kendisinden önceki bilimlerdeki gelişmelerden de faydalanır; sosyoloji adeta, kademeli olarak gelişen ve birbirini tamamlayan bir bilimsel ilerlemenin nihai safhası konumundadır. Comte’un deyişiyle, “pozitif sosyoloji tüm bilimleri karşılıklı olarak birbirine bağlar” (Comte, 2000b, s. 228). Bu anlamda, yeni disiplinin temelini atmak için sosyologların sadece diğer bilimlerin kendisinde, mantığında, yöntemlerinde yetkin olması gerekmiyor, bunun yanında bu bilimlerin eşit olmayan gelişmelerinin yasasını ve ilişkilerinin yapısını dikkate alan yeni felsefede de yetkin olmaları gerekiyor (Gane, 2006, s. 68). Ancak, konusunun özelliği itibarıyla sosyoloji aynı zamanda en karmaşık bilimdir. Comte’un deyişiyle, “sosyal fizik tarafından incelenen fenomenler, ... en özel, en karmaşık ve insanlıkla doğrudan en çok ilgili fenomenlerdir” (Comte, 2001, s. 81). Yine de “daha önceki fenomenlerin tümüne ... az çok bağımlıdırlar” (Comte, 2001, s. 81). Bu nedenle, kendisinden önce pozitif niteliğini kazanmış bilimlerle paylaştığı pek çok yönü olmakla birlikte, onlardan ayrılan bazı yönere de sahiptir. Bu bakımdan Comte, sosyal fenomenler arasındaki ilişkilerden edinilecek yasalarla doğa fenomenlerinden elde edilecek yasalar arasında her ne kadar bir fark görmede isteksizse de, sosyal fenomenleri incelemeye yönelik araştırmanın doğa bilimlerinden farklılaşan nitelikleri olacağını belirtmekten geri kalmaz. Her şeyden önce, “sosyoloji en karmaşık bilim olduğundan, diğer bilimlerden daha çok araştırma yöntemine ihtiyaç duyuyordu” (Pickering, 1993, s. 621). Comte pozitif felsefenin temelinde yer alan “gözlem” ve “deney”i sosyolojik araştırmanın içerisine de ikame eder. Bunun yanında biyolojiden

“karşılaştırma”lı analizi de sosyolojik araştırmaya uyarlamaya gayret eder. Bunlara ek olarak da, sosyal fenomenlere özgü olan “tarihsel yöntem”i, üzerinde pek çok defa önemle durarak ilave eder. Comte için (2000b, s. 178), “fenomenlerin yasalarının incelenmesi, gözlemin kademeli olarak iyileştirilmesine bağlı” olduğundan sosyolojide de gözlem, başat yöntemsel ilke konumundadır. Ne var ki, yukarıda da ele alındığı üzere Comte’un teoriden bağımsız bir duyu verileri kümesini toplama işine indirgenmiş bir gözlemden söz etmediği hatırd tutulmalıdır. Saf gözlem, saf veri, saf duyu gibi kavramlar yerine, Comte gözlemin sosyal fenomenleri birbirine bağlayan statik ve dinamik yasalarla iliştilerle kullanılması daha doğru olacağını düşünür. Bu anlamda, fizik veya kimya biliminde tek tek gözlemlerden bütüne gidilmesi yerinde iken, sosyal dünyanın araştırılması söz konusu olduğunda bunun tersi bir yol izlemenin daha verimli olacağını düşünür. Dolayısıyla sosyolojinin gözlemi kullanım tarzı diğer bilimlerden ayrılan bir yöne sahiptir. Comte bir noktada, tümdengelim ile tümevarım arasındaki sıradan ilişkiyi tersine çevirerek, sosyolojiye uygun yöntemin inorganik doğanın bilimlerinden farklı olduğunu gösterir. Bilimin yaygın düzeni, ayrıntılardan bütüne doğru ilerlerken, sosyolojinin yöntemi ise bütünden ayrıntılara doğru ilerler (Mill, 1993, s. 86-87). Zira sosyolojide gözlemlerin bağıntılara diğer bilimlerden daha çok ihtiyacı vardır; başka olgularla bağlanmadığı sürece bir sosyal olgunun hiçbir anlamı olmadığı gibi, herhangi bir rasyonel yarar içermeyen basit bir anektod olmaktan öteye de gitmez (Comte, 2000b, s. 205). Comte, kullanımı doğrudan bir doğa biliminki gibi olmasa da, sosyolojide “deney”e de yer verir. Ancak burada sosyal fenomenlerin bir laboratuvar ortamında incelenmesi söz konusu olmadığından, “dolaylı bir deney” imkânından söz eder. Biyolojideki kullanımından feyz alarak, bazı patolojik örneklerin incelenmesi aracılığıyla normal olana dair bir çıkarımda bulunabileceğimiz deneysel bir kullanımın olanaklılığını savunur (Comte, 2000b, s. 206). Comte karşılaştırma yönteminde ise yine biyoloji örneğine göre, farklı organizmalar arasındaki mukayesenin, eşdeyişle organizmalar arasındaki karşılaştırmanın bir benzerini sosyal dünyaya uyarlar. Bu anlamda insan toplulukları ile hayvanlar mukayese edilebilir. Ama karşılaştırma ile Comte esas olarak varolan farklı toplumlar arasında ve yine toplumların kendi içinde yapılacak bir karşılaştırmanın yararları üzerinde durur. Zira böylesi bir karşılaştırmanın, toplumların evriminin farklı aşamalarının bir bütün içinde görülmesine katkı sunacağını ileri sürer (Comte, 2000b, s. 208-209). Toplumların kendi geçmişlerini göz önünde bulundurma fikri, sosyolojiyi diğer disiplinlerden en belirgin biçimde farklı kılan “tarihsel yöntem”e götürür. Karşılaştırma yönteminin doğrudan sonucu olsa da, Comte bu analiz biçimine ayırıcı bir yer vermeyi uygun görür. Comte, tarihsel karşılaştırmaya, toplumların dinamik yasalarına yöneldiği için oldukça önem verir. Comte nazarında, “tarihsel karşılaştırmanın ihmal edilmesi, sosyal evrim hakkında hiçbir şeyin anlaşılmasına, sosyolojiye özgünlüğünü veren temel fenomenin, tarihsel analize açılan kapı için gerekli olan anahtarın, yani nesillerin birbiri üzerindeki kademeli ve devamlı etkisinin saklı kalmasına veya kavranamamasına neden olacaktır” (Comte, 2000b, s. 218). Dört yöntemin her biri, toplumun statik ve dinamik yasalarının açığa çıkarılmasına belli ölçülerde katkıda bulunur. Sosyoloji her dört yöntemi kullanarak, statik ve dinamik yasaları bulmayı, sosyal fenomenlerin toplumun bu statik ve dinamik yasaları ile olan ilişkisini kurmayı hedefler. Zira sosyolojinin misyonu esas olarak toplumun farklı parçalarla birlikteliğini sağlayan unsurlarını araştırmak olduğu kadar, onun hareket ve devinim yasalarını da keşfetmektir. Bu anlamda, sosyolojide “sosyal dinamik ardışıklık yasalarını incelerken, sosyal statik birliktelik yasalarını araştırır” (Comte, 2000b, s. 191). Ancak Comte, toplumun statik incelenmesine yer verse de, sosyolojiyi diğer disiplinlerden ayırıştıran özgün bir yan barındırdığına inandığı için dinamik yasaların keşfine daha çok önem verir. Kendi sözcükleriyle aktarmak gerekirse, “toplumsal statik görüşü sosyolojinin temelini oluştursa da,

dinamik görüş, sosyolojiyi ... daha ayrıcalıklı kılan sürekli ilerleme veya daha ziyade insanlığın kademeli gelişimi ana teziyle sadece ikisinden daha ilginç olanı değil, aynı zamanda felsefi karakteri daha belirgin olanıdır” (Comte, 2000b, s. 190). Zira Comte sosyoloji aracılığıyla sadece bir sosyal dünya incelemesi yürütmek maksadında değildir, bu incelemenin sonuçlarıyla ilişkili olarak ve bu incelemeyi yönlendiren entelektüel hedef doğrultusunda (düzen ve ilerleme) bir toplumsal kalkınma ve yapılandırma yaratmak gayesindedir. “Bilimin görevi”, sadece “fenomenleri yönetmek değil”, aynı zamanda “onlar üzerinde değişiklik yapmaktır” (Comte, 2000b, s. 201). Bu yönüyle, Comte’un ellerinde sosyoloji, sadece toplumsal fenomenleri inceleyen bilim olmanın ötesinde, “yeni bir manevi gücün temeli olarak toplumsal bir doktrine dönüş[ür]” (Gane, 2006, s. 3). Farklı entelektüel aşamalara ait fikirlerin bir arada varolmasının yarattığı entelektüel anarşiyi ortadan kaldırmak ve pozitif entelektüel ruha uygun bir birlik ve dayanışma idealini tesis etmek pozitif felsefe ve onun neferi olan sosyolojinin temel vazifesidir. Yeni toplumsal düzende ilerleme, korkulması veya kaçınılması gereken mutlak negatifik değil, bir önceki duruma nazaran daha iyi bir toplumsal düzen olduğunun göstergesidir. Comte’a göre,

“tüm önceki felsefeler, düzeni, modern politığe bütünüyle uygulanamayacak şekilde ifade edilen bir kavrayışla durağan bir şey olarak tanımladılar. Ama mutlağın kendisini reddetmesi ve tesadüfiliğe yer açmamasıyla pozitivizm, düzenden anlaşılınan şeye tamamen yeni bir görünüm kazandırır ve onu ilerlemeci uygarlığımızla uyumlu hale getirir. Onu en sağlam zemine, sübjektif kuruntuların tüm tehlikelerine karşı korunacağı doğa yasalarının değişmezliği ilkesi üzerine yerleştirir” (2009, s. 111).

Dolayısıyla, sosyolojide düzen ve ilerleme arasındaki korelasyon şöyle bir form kazanır; düzen tüm ilerlemenin koşuludur, ilerleme düzenin konusudur. Ya da soruna daha derinlemesine nüfuz etmek adına şöyle bir formülasyon da mümkündür; ilerleme basitçe düzenin gelişimi olarak değerlendirilebilir, doğa düzeni kendi bünyesinde zorunlu olarak ilerlemenin tüm tohumlarını barındırır (Comte, 2009, s. 112). Sosyal dünyanın incelenmesinde, sosyal fenomenlerin yasaları keşfedilip hâkimiyet kazandıkça, düzen konusu bir münakaşa meselesi olmaktan kurtarılacak ve toplum bilimsel kaideler doğrultusunda dizayn edilecektir.

Gelgelelim, Comte’un sosyal dünyayı inceleme konusunun gerçek anlamda neye karşılık geldiğine dair bir belirsizlik söz konusu olduğu gibi, sosyolojinin tatbik edilmesi konusunda da kalemini tatmin edici bir açıklık ve katıyetle kullandığı söylenemez. Pickering’in de (1993, s. 618) vurguladığı gibi, “Comte’un irdelemelerinin en göze çarpan zayıflığı ‘sosyal’ ile ne anladığını açıklıkla tanımlamadaki başarısızlığıdır.” Turner, Beeghley ve Powers (2013), benzer bir eleştiri hattı üzerinde, Comte’un “bu soyut biliminin [sosyolojinin] pratik gündelik ilişkiler dünyasında nasıl ‘kullanılması’ gerektiği konusunda bir ölçüde belirsizlik içinde” (s. 43) olduğunu öne sürerek, “Comte’u toplumsal evren anlayışımıza katkıda bulunan bir teorisyen olarak görmemekte” (s. 52) bir haklılık payı olabileceği iddiasında bulunurlar. Çünkü “pozitivizmin ve onun kraliçesi sosyolojinin ortaya çıkışını meşrulaştırmak için ilginç bir yol seçilmiştir, ancak bu yol sosyolojiye ‘toplumsal evren’in dinamikleri konusunda bir anlayış sunmamıştır” (s. 51). Bu anlamda, Comte’un sosyoloji projesinin, gerçekten de diğer bilimleri ne ölçüde birleştirip onların daha anlaşılır kılınmasına katkı sunacak bir yönü olduğu bahsi açıklanmaya muhtaçtır. Bunun yanında, herhangi bir bilim dalı kadar bilim olan sosyolojinin kendi özerk bilimsellik idealinin geliştirilmesine katkı sunan somut açıklayıcı araştırma süreçleri de tatmin edici cevaplardan uzaktır. Gözlemin önemine ilişkin sayısız vurgusuna rağmen, Comte’un beklendiği gibi “sosyal fenomenlerin gözlemine ilişkin kuralların”ın neler olduğuna dair etraflı somut bir araştırması bulunmaz. Comte’çu

sosyolojinin bu muğlak alanlarına, daha sonra Émile Durkheim *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda (2004) açıklık getirmeye çalışacaktır.

Yine de Comte'un analizleri, pek çok isim üzerinde azımsanamayacak bir etki bırakmıştır. Mill'in fikir sisteminde Comte'cu bilim idealini belirgin biçimde yansıtan argümanlar yer alır. Ancak Mill, Comte'tan farklı düşünce geleneklerinden de faydalanmış ve nedensellik analizinde kimi yönlerden Comte'tan ayrılan bir bakış açısı geliştirmiştir. Böylelikle Mill, Comte'un sosyoloji projesine de önemli şerhler düşerek, hem Comte'un "pozitif bilimler" ve "sosyoloji" projesinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamış hem de "nedensel açıklama" ve "nedensel analiz" kavrayışında farklı bir perspektif sunmuştur.

John Stuart Mill: Tümevarımsal Mantığın İzleği Olarak Nedensel Açıklama

Comte'un ardışıklık ve benzeşim ilişkilerini sosyal fenomenler alanında kabul eden olgucu bakış açısının, İngiltere'de önemli izdüşümleri olmuştur. Mill'in çalışmaları bunun iyi bir örneğidir. Mill, Comte'ta olduğu gibi, toplumsal reforma ve insanın mutluluğuna derin bir ilgi duymuş, toplumsal ve politik alanlarda bilginin ilerlemesine doğa bilimlerinin sonuçlarına denk sonuçların eşlik edeceğine inanmıştır. Aynı şekilde böyle bir bilgiyi elde etmek için fizik, anatomi ve fizyolojide o denli başarılı bir biçimde kullanılmış olan yöntemleri uygulamanın zorunlu olduğunu kabul etmiştir (Thilly, 2010, s. 497). Comte'un *Pozitif Felsefe Dersleri*'nden oldukça etkilenmiş ve bu çalışmayı "bilim felsefesi üzerine bugüne kadar yazılmış en ciddi eserlerden biri" olarak görmüştür (Capaldi, 2011, s. 172). Mill, Comte dışında Bacon ve Hume'dan da önemli ölçüde etkilenmiş, Kepler ve Newton gibi doğa bilimcilerinin çalışma mantığını da oldukça iyi analiz etmiştir. Mill, bilginin her şeyden önce bir yöntem işi olduğuna inanmış, deneyimi ve tümevarımı bilimsel araştırmanın merkezine yerleştirmiş, deneyimden beslenen tümevarımsal akıl yürütmeyi adeta doğru bilginin odağı haline getirmiştir. Deneyim ve tümevarım onun çalışmalarının temel kalkış noktaları olarak gösterilebilir. Mill'e göre, bilginin dayandığı yegâne kaynak deneyimdir. Hiçbir gerçek bilgi, basitçe zihnimize müracaatla elde edilemez. Gerçekliği, bütünüyle kazanmak için deneyime yönelmeliyiz (Watson, 1994, s. 5). Mill, tümevarıma da aynı ölçüde merkezi bir yer atfeder. Tümevarımı, "belli bir olay ya da olaylar dizisinde doğru bildiğimiz bir şeyin, belli yönlerden önceki duruma benzer özelliklere sahip tüm diğer durumlarda da doğru olabileceği çıkarımında bulunma süreci olarak" (Watson, 1994, s. 87) tanımlamış ve tümdengelsel çıkarım olarak adlandırdığımız ve genel önermeden tekilin kendisini edindiğimiz kıyasın dahi, daha önce gözlenmiş ve deneyime dayalı olan pek çok tekil sonucun doğruluğunun bir ürünü olarak var olduğunu savunmuştur. Bu nedenle, ona göre tüm bilimler, tümdengelsel olanları da dâhil olmak üzere, istisnasız, kanıtları deneyime dayalı olan tümevarımsal bilimlerdir (Mill, 1981a, s. 253). Mill bu bağlamda, mantığın ve hatta matematiğin doğrularının,

"son derece çok sayıdaki örneklerle dayanan tümevarımsal genellemeler olduğunu öne sürüyordu. Destekleyici örneklerin sayısının böylesine büyüklüğü olgusu, onun görüşüne göre, bu genellemelerin zorunlu ve evrensel olarak doğru olduğuna inanmamızı açıklıyordu. Onları destekleyen kanıtlar öylesine güçlüydü ki, ters bir sonucun ortaya çıkması bize inanılmaz görünüyordu. Bununla birlikte, ilke olarak, bu tür genellemelerin yürütülmesi olanağı vardır. Bunların olasılığı çok yüksektir, fakat tümevarımsal genellemeler olarak, kesin değildirler" (Ayer, 1998, s. 51).

Öte yandan, tümevarım, olguların farklı ilişkilendirme tarzlarına göre farklı biçimlerde karşımıza çıkabilir. Zira doğa olguları birbiriyle iki türde ilişki kurarak varlık gösterirler;

eşzamanlılık ve ardışıklık. Her olgu, bir diğeriyle ya birlikte varolur ya da onu önceler ve takip eder (Mill, 1981a, s. 323). İşte bilim için olguya dönük tüm doğruların en kıymetli olanı, onların art arda gelişleriyle ilgili olanıdır. Çünkü gelecek olaylara yönelik her makul öngörü, bunların bilgisi üzerine kurulur (Mill, 1981a, s. 324). Fenomenlerin ardışıklığı ile ilintili tümevarımlar doğrudan nedensellik ilkesinin temelinde yer alır. Tümevarımın zemini, ardışık fenomenlerle ilgili olduğu sürece, “başlangıcı olan her olgunun bir nedeni vardır” şeklinde ifade edilebilecek nedensellik yasasına işaret eder (Watson, 1994, s. 89). Dolayısıyla Mill’in nedensellik kavrayışı tümevarıma ilişkin mütalaalarının bir ürünü olarak, “deneyimden” beslenen, fenomenlerin ardışıklığıyla ilintili tümevarımların bir niteliği olarak karşımıza çıkar. Eşdeyişle, Mill’in nedenselliğe dönük argümanları tümevarımsal kuramla olan ilişkisi ekseninde öne çıkmaktadır. Mill, tümevarımsal düşünme için deneyimin verilerinden hareket edilmesi gerektiğini öne sürmüştü, nedenselliği ele alırken Hume’un isteklerine uygun olarak tüm metafizik unsurlardan arınmış bir yaklaşım tarzı sergilemiştir. Burada Mill’in bir ölçüde Comte’un izinde olduğu görülür. Comte sözcüğün kendisini kullanmayı reddedip, sadece “yasa”lardan konuşmayı tercih ederken, fenomenin ardında belli etkileri yaratmaya dönük içsel kuvvet ya da etkinlik olarak yer alan gerçeklikler olarak varsayılan ontolojik nedenleri [buna ilişkin kavrayışı] defetmek niyetindedir. Mill ise kavramı kullanmayı sürdürür, çünkü bunun basitçe, kendi olgusal sonuçlarının kalıcı ve koşulsuz önceleyeni olan bir olgusal öncül için en uygun isim olacağını düşünür. Hume’un çözümlerinin negatif sonuçları, üstü kapalı veya açık bir biçimde, her iki isim tarafından da kabul edilir. Diğerinden ziyade bir başkasını yaratmaya yönelik olarak, neden içerisinde yer alan herhangi bir kuvvete dair bilgiye ya da nedenle sonuç arasında mevcut olan herhangi bir bağlantıya sahip değiliz. Doğanın yasaları olgusal yasalardır, kendinde şeylerin yasaları değildir ve onlar üzerine olan tüm bilimiz deneyime bağlıdır (Whittaker, 1993, s. 39-40). Bu durumda deneyime konu olmadığı varsayılan bir önermeler dizgesi tasarlamak yanlış kurgulanmış bir uğraş olacaktır. Mill’e göre, şeylerin doğasına veya olayların gizli nedenlerine insan zihni ile ulaşamaz. Deneyimlerimiz dışında ve deneyimlerimizden çıkarsananlar dışında hiçbir şey bizim bilgi objemiz olamaz (Keat ve Urry, 2001, s. 124). O, açık bir biçimde “bir şeylerin nihaî ya da ontolojik nedenleri üzerine araştırma yapmıyorum” demiştir (Mill, 1981a, s. 326). Mill açısından nedenselliğin böyle bir uğraş olmamalıdır. Kendi deyişiyle, neden kavramı tüm tümevarım kuramının kökeninde yer aldığı ve bu kuram için vazgeçilmez olduğu için bilimin ihtiyaç duyduğu nedensellik kavramı sadece deneyimle ilgilenmeli ve ondan hareket etmelidir (Mill, 1981a, s. 326). Nedensellik ancak tümevarımsal kuram içinde bu yönüyle işlendiği takdirde bilime uygun bir işleyişe sahip olabilir. Mill’e göre, deneyimden elde edilen neden kavramı tümevarımsal bilimlerin ihtiyaç duyduğu tek neden kavramıdır. Nedensellik, görünüşün nihaî yaratıcısıyla ilgili tüm düşülmelerden ve kendinde şeylerin doğasıyla alakalı tüm diğer sorulardan bağımsız biçimde, doğadaki her olgu arasında gözlemler aracılığıyla elde edilen art arda gelişlerin değişmezliği olarak tümevarımsal bilimlerin temel dayanak noktasıdır (Mill, 1981a, s. 326-327). Peki, burada ardışıklıktan Mill basitçe bir nedenin her zaman aynı sonucu doğuracağı beklentisini mi ima etmektedir? Öncelikle Mill’in nedenselliği bir neden-sonuç ardışıklığı olarak ele aldığı açıktır;

“bir olgu bir kez varlık göstermişse, ortaya çıkmasında etkili olan şey ne olursa olsun, sürekli olarak bağlantılı olduğu bir takım olgu veya olgular tarafından öncelenmiş demektir. Her olay için nesnelere veya olayların birtakım kombinasyonları, verili koşulların eşzamanlılığı, olumlu ve olumsuz, ‘daima’ bu olgu tarafından takip edilenlerin mevcudiyeti söz konusudur. Bu koşulların mevcudiyetini henüz idrak etmiş olamayabiliriz, ama bu türden koşulların bulunacağından asla şüphe etmemeliyiz” (Mill, 1981a, s. 327).

Fakat Mill, buradan hareketle, aynı sonucun her zaman aynı nedenden kaynaklanacağı, bir nedenin daima önce gelen şey anlamında kullanılabileceği ve her durumda aynı etkiyi yaratacağı çıkarımında bulunmaz. O, aynı nedenin her durumda aynı sonucu yaratacağından ziyade, “bir kez olan şeyin yeterli bir benzerlik derecesi altında yeniden olacağı ve yeniden olmakla kalmayıp aynı koşullar ne denli yinelerse onun da o denli sık olacağı”nı (Thilly, 2010, s. 490) vurgular. Yani Mill, “nedenselliğin yalnızca ön-olayın her zaman sonuç tarafından izlenmiş olduğunu değil ama şeylerin şimdiki yapısı sürdüğü sürece her zaman böyle olacağını” savunur (Thilly, 2010, s. 492). Böylesi bir yaklaşım aracılığıyla bir şeylerin nedenlerini tanımlamaya çalışan kimse, neden kavramını, “kendisini takip eden bir şeyin önceleyeni” olarak kullanmakla, “geçmiş ve gelecek deneyimlerimizde de sürekli aynı takip edeni önceleyen şey” anlamında kullanma hakkı olmadığını bilir. Çünkü takip eden bir önceleyenin nedeni olan şeyle arasındaki basit bir ardıllık nedenin yasavari mevcudiyeti düşüncesini doğuramaz, ancak *mevcut şartlar devam ettiği sürece* takip eden bir önceleyenin varolacağı iddia edilebilir (Mill, 1981a, s. 338). Dolayısıyla Mill’e göre, doğadaki olgular arasında belli ilişkilerin varlığını tekrar tekrar gözlemlemek, iki olgu arasında nedensel bir yasadan çok, aynı şartlar devam ettiği sürece nedensel bir bağıntı olduğu genellemesine imkân tanımaktadır. Çünkü sadece bir ardışıklık ilişkisi, tek başına nedensellik düşüncesini sağlayamaz. Nedensellik, *diğer tüm şartlar açığa çıktığı oranda* belli bir ardışıklığın mevcudiyetine imkân tanıyan bir bağıntı olarak anlam kazanır. Başka bir deyişle, “gerçek bir neden tüm önceleyenlerin bütünüdür... ve bu önceleyenlerden birini, diğerlerini hesaba katmadan neden diye adlandırma hakkımız yoktur” (Mill, 1981a, s. 328). Kısacası, “bir olgunun nedeni, onun koşullarının bir toplamıdır” (Mill, 1981a, s. 327). Ve aynı koşulların tümü aynı biçimlerde açığa çıktığı takdirde, onu belli tarzda bir sonucun takip edeceği söylenebilir.

Mill’in nedensellik ilkesine dair görüşlerinin en tartışmalı yönleri, nedenselliği insanın özgür iradesiyle bağdaştırma meselesine adım attığında açığa çıkar. Mill temelde, insanın özgür bir varlık olduğunu kabul etmekle birlikte, onun eylemlerinin belli koşullar tarafından öncelenmiş olduğu gerçeğini de kabul eder. İyi de her iki görüş birbiriyle nasıl uzlaştırılabilir? Mill, aynı evrende hem nedenselliği hem de özgürlüğü bağdaştırmaya çalışır. Bu anlamda Mill, belirlenimciliğe teslim olmaya yanaşmadığı gibi, ne kendi bedenine talimat veren bilince ne de doğa fenomenleri arasındaki ardışıklığı bir nedensellik yasası altında açıklayabilen *a priori* forma sahip bir bilinç düşüncesine kendini koşulsuzca teslim etmeye yanaşır (Mill, 1981a, s. 355-356). O her iki uç nokta arasında, nedenselliğin insan dünyasındaki yerini göstermeye girişir. Mill çok temel bir soruyla başlar; “İnsan varlıklarının eylemleri, tıpkı diğer tüm doğa olaylarında olduğu gibi, değişmez yasalara tabi midir? Ardışık fenomenlere dayalı tüm bilimsel teorilerin temelinde yer alan neden-sonuç sabitliği, gerçekten de onlar arasında da saptanabilir mi?” (Mill, 1981b, s. 835). Mill’in bu soruya yanıtı olumludur. İnsanların davranışlarının bir başlangıcı olduğuna göre bir nedeni vardır ve her durumda eylemin oluşmasında etkili olan tüm faktörleri belirleyecek bir düzeyde bilgiye sahip olsaydık, bireyin davranışlarını kestirmek de pek güç olmazdı. Ne var ki Mill, belli açılardan bireyin eylemlerinde zorunluluğun mevcut olduğunu, eylemleri yönlendiren belli şartların olduğunu kabul etse de, buradan hareketle bir tür yazgıcılığa varmayı doğru bulmaz. Bu nedenle, felsefi zorunluluk düşüncesinin genelde yanlış anlaşıldığı kanaatindedir. Bireyin eyleminde etkide bulunan bütün şartlar (çevre, alışkanlık, karakter, istek ve emeller) kavrandığında, Mill’in de kabul ettiği üzere bir eylemin akıbeti hakkında ön görülerde bulunmanın mümkün olduğu inancı vardır. Sorun, bu inancın özgür iradeyi tamamen dışarıda tutarak yol almaya başlamasıyla belirir. Mill nezdinde, bu inanç özgür iradeye yer açmadığında kendisini yanlış

yorumlamış olur. İnsanın özgür iradesi söz konusu olduğunda, onun eylemlerine yol açan fiziksel zorunluluklar olduğu muhakkaktır, ancak onun hiçbir eyleminde eylemin başlatıcısı olarak algılanamayacağı sonucu çıkmaz. Mill, bu tartışmada kısmen zorunluluğu kabul eder, ancak bireyin özgür iradesine de yer açar. Özgür iradeye yer açmayacak denli ileri giden zorunlulukçu (*necessitarians*) düşünürleri, belli ölçülerde kaderci olmakla eleştirir. Zorunlulukçu, eylemlerimizin karakterimiz tarafından, karakterimizin ise içinde bulunduğumuz topluluğumuz, eğitimimiz ve koşullarımız tarafından şekillendirildiğini düşünür. Eğitimimiz ve içinde yer aldığımız şartlar karakterimizi biçimlendirir ve hiçbir şey bireyi belli bir tarzda hissetmek ve davranmaktan alıkoymaz ya da onda en azından bunu önleyecek bir çabaya yer verilmez. Bu nedenle bireyin olduğundan farklı olduğunu iddia etmesinin anlamı yoktur, zira doğasını değiştirecek bir güce sahip değildir. Ancak Mill'e göre bu büyük bir yanılgıdır. Çünkü birey, belli oranlarda karakterini değiştirecek güce sahiptir. Bireyin karakterinin belli şartlar tarafından biçimlenmiş olması onun biçimlendirebileceği yönlerinin mevcudiyetiyle tutarsızlık göstermez. Onun karakteri, içinde yer aldığı koşullarca (topluluk dâhil) belirlenir. Elbette bir çırpıda her ne isek olduğumuz şeyden farklı bir biçim alabileceğimiz söylenemez, ancak bütünüyle karakterimizi oluşturduğu iddia edilen koşullardan ibaret olduğumuz da söylenemez. Karakter basitçe kendisini değiştirmeye karar vermekle değişirse de, onu belirleyen şartları değiştirdiğimizde bunu gerçekleştirebiliriz. Kendimizi başka türlü koşullara tabi kıldığımız zaman, istediğimiz takdirde tamamıyla karakterimizi değiştirmeye yetkin olduğumuz söylenebilir; tıpkı bizden öncekilerin onu bizler için değiştirmiş oldukları gibi (Mill, 1981b, s. 838-839). Dolayısıyla eylemlerimizi seçebilme deneyimimizin kendisi hakiki bir deneyim ve gerçek bir olaydır. İnanç ve arzularımız bizzat nedensel zincirin unsurları olsa da, belli düşüncelere sahip olarak arzularımızı değiştirebiliriz. Mill burada nedensellikte özgür irade arasında bir tür uyum yakaladığına inanmış ve Hume'a benzer şekilde bu fikirle, sosyal bilimi ve onun kamusal siyasetle bağlantısını mümkün kılan bir nedenselliği ve ahlakî özgürlük duygumuzu koruduğunu düşünmüştür (Capaldi, 2011, s. 189). Yalnız Mill'in nedenselliği koruyarak insan özgürlüğünü kurtarma adına kayda değer bir mesafe kat edebildiği pek söylenemez. Zira her durumda karakterimizi biçimlendirmemiz, başka türden şartların zaten yerleşmiş olmasına bağlı kılınmaktadır. Bu anlamda bu kuramın en zayıf noktası, "bir insanın karakterinin ya başından saptanmış olduğunu ya da onun kendi denetimi dışında yatan etmenler tarafından biçimlendirildiğini varsaymasıdır" (Copleston, 2000, s. 47). Mill'in açıklamalarına yönelik eleştiriler temelinde bu hususu öne çıkarmaktadır. Mill'in eleştirmenlerine göre,

"aslında Mill insan özgürlüğü lehine bir argüman geliştirmemişti. Muhalifleri, eğer istersek, elbette ki karakterimizi biçimlendirebileceğimizi ve hatta kişilik özelliklerimizi değiştirebileceğimizi söylüyordu. Sorun şu ki seçimin kendisi önceki nedenlerin bir sonucudur. Görünüşe göre Mill'in buna itirazı yoktu, çünkü bu durum ilke olarak kendi karakterimizi şekillendirme yetimizi reddetmiyordu... İnsanların karakterini değiştirebilme yetisi vardır ve Mill için o zamanlar bu kadarı yeterlidir. Ancak, ...eleştirmenlerin daha sonraları ısrarla vurguladığı üzere, nihai aşamada tam olarak kontrol edemediğimiz bu yeti gerçekte nereye varmaktadır? Bağımsızlığın anlamlı bir şekilde bireyselliğin temeli olabilmesi için, Mill'in daha güçlü bir irade özgürlüğü tanımına veya yorumuna ihtiyacı olduğu açıktır" (Capaldi, 2011, s. 190).

Mill'in nedensellik analizi insan özgürlüğü ile uzlaştırılma gücünü taşısa da, kendi içinde ele alındığında, bir sonucu, onu açığa çıkarmada etkili olan koşullar toplamının bir ürünü olarak değerlendirmekle, sosyal bilimlerdeki olayların açıklanmasına yönelik yaygın olarak yer edecek bir analiz biçimini dillendirdiği söylenebilir. Mill, daha önce defalarca tekrar etmiş belli

bir olayın, bu olayın açığa çıkmasında etkili olan tüm faktörlerin görünmesi durumunda onun benzer bir biçimde varlık bulacağı görüşündedir. 19. yüzyıl bilimleri düşünüldüğünde Mill'in bu yaklaşımının büyük etkileri olduğu, çoğu disiplinde uygulanmaya değer bulunduğu görülecektir. Özellikle sosyal bilimler söz konusu olduğunda bu açıklamanın kayda değer tarafları vardır. Ancak toplumsal olaylar oldukça karmaşık ve çok nedenli bir niteliğe sahiptir. Olayların ne zaman, hangi biçimlerde açığa çıkabileceğini kestirmek, çoğu zaman irili ufaklı etkide bulunan pek çok koşulun betimlenmesinin zorluğu nedeniyle imkânsız bir iştir. Lakin Mill sosyal bilimlerde de bu idealin gerçekleştirilebilir olması gerektiğini, en azından ilke olarak, kabul etmiş ve savunmuştur.

Mill, fiziksel bilimleri moral ya da beşerî bilimlerden yalıtın bir kapsamda “doğa bilimleri” (*natural science*) ifadesine pek yer vermemiştir. Ona göre, “fiziksel” bilimler “moral” ya da “beşerî” bilimlerden ayrıştırılır ancak hepsi aynı ölçüde doğa bilimidir (Ryan, 1970, s. xvii). O, bütün açıklamaların temelde aynı mantıksal yapıya sahip olduklarını kabul ettiğinden; kendilerine dayanarak doğal değişimleri açıkladığımız ilkelerle, sosyal değişimleri açıkladığımız ilkeler arasında esasta mantıksal bir farkın olmadığına dair bir inanca sahiptir (Winch, 2007, s. 80). Yine de, Mill'in sosyal bilimlerin bilimselliğine ve bunun nasıl olanaklı olduğuna dair analizleri, onun yeni yeni kurulmakta olan bir alan olduğu gerçeği ve konusunun karmaşıklığı göz önünde tutularak yapılır. O, sosyal bilimlerin konusunu, “insan kitlelerinin kolektif hareketleri, sosyal yaşamın oluşturduğu farklı olgular” olarak tanımlar ve “bireysel karakterin oluşumunun karmaşık bir çalışma alanı olduğu göz önüne alındığında, bu konunun daha karmaşık olduğu”na ilişkin bir kanının yerleşmiş olduğuna değinir (Mill, 1981b, s. 875). Ona göre, insanların eylemleri bilimsel bir kesinlikle tahmin edilemez, çünkü bu bireylerin içinde yer aldığı koşulların tamamını önceden kestirebilmek güçtür. Ama mevcut tüm koşulların bir bileşkesi biliniyor olsaydı, hiç şüphesiz, insanların düşünme, hissetme ve eyleme tarzlarına kesin ve evrensel olarak doğru bir tarzda yaklaşılabildi. Eş deyişle, sosyal bilimler de bireylerin düşüncelerinin, hislerinin ya da eylemlerinin neler olabileceğine dair öngörülerde bulunmamıza imkân tanıyabildiğinde, göksel cisimler üzerine doğru tahminlerde bulunma kudretine sahip astronomi ile aynı ölçüde kesin bir bilim olarak görülebilecektir (Mill, 1981b, s. 846). Zira sosyal olaylara dönük nedensel bir açıklama, neden sonuç ilişkisine dair bir genelleme, henüz idrak edilmemiş bir yasanın tüm yönleriyle tarif edilememiş izlerini bünyesinde barındırıyor olabilir. Sosyal bilimlerde henüz bu denli kesin öngörülere yer açan bir yasanın mevcudiyeti söz konusu olmayabilir. Ama Mill nazarında, incelediğimiz olgular, hangi alanda olursa olsun aynı mantıksal şartların ürünü olduğu için, sosyal bilimlerin bir gün doğa bilimleri kadar kesin yasalara erişmesinin önünde de bir engel yoktur. Bu anlamda Mill için Comte'taki sorun idealde değil, bu ideale ulaşma tarzında toplanır. Mill, Comte'u, “yeterli bir bilimsel yöntem bilgisiyyle, sosyolojinin yöntemini tanımlamaya yeltenen yegâne düşünür” (Mill, 1981b, s. 897) olarak nitelendirir. Ancak sosyal bilim gibi sosyal olaylarda pek çok ayrı etkenin göz önünde bulundurulması gereken karmaşık ve yeni yeni oluşmakta olan bir alanın “ona layık bir vahşilik tarafından, sosyoloji adıyla karşılanması”ndan (1981b, s. 895) pek hoşnut kalmaz. Dahası, Mill, Comte ile “birer mantıkçı olarak ortak paydada buluşabiliyorken, sosyoloji söz konusu olduğunda daha fazla birlikte yol alamadıklarını” açıklıkla dile getirecektir (1981c, s. 221). Zira Comte, “bireyi ve bireyciliği dışlayan bir sosyoloji” (Kızılçelik, 2020, s. 141) yapma tarzını öne çıkarıyordu. Sosyoloji kurgusunda Comte, insan doğası araştırmasından ayrıştırılmış bir toplumsal yasalar bilimi öngörüyordu. Mill'in temel itirazlarından biri de burada gün yüzüne çıkıyor. Mill, söz konusu yasaların insan doğasının göz ardı edilmesiyle elde edilemeyeceği inancındaydı. Mill nazarında sosyoloji insan doğasına odaklanan psikoloji gibi bilimleri yok sayarak, Comte'un

öngördüğü gibi sosyal dünyanın pozitif, yasavari ardışıklık ve benzeşim yasalarını bulamazdı (Ryan, 1970, s. 152). Comte, onun gözündeki, psikolojiyi dışarıda tutarak toplumsal yasaları doğrudan toplumsal fenomenlerden hareketle elde etmeyi salık veriyordu. Bu durumda Comte, “kendi sosyal bilimler sisteminde psikolojinin herhangi bir rolünü reddediyordu. Ona göre psikoloji, toplumsal yaşamın yasalarının türetilebileceği ‘bireysel yaşamın yasalarını’ keşfetme girişimiydi ancak böyle bir girişim imkânsızdı” (Kawana, 2018, s. 137). Comte için bilim olarak sayılmayan psikolojinin, Mill’in ellerinde temel bir bilim mertebesine yükseltildiği görülür. Ancak Mill psikolojiye ek olarak, etolojiyi yardımcı bir bilim olarak inşa eder. Bu nedenle, Mill, sosyolojinin “etoloji” gibi yan bilimlerle birlikte çalışması gerektiği, sosyal fenomenlerin sadece sosyolojinin mevcut durumuyla ele alınamayacağı kanaatindeydi (Ryan, 1970, s. 157). Mill etoloji ile, “psikolojiyi ve onun mikro düzeydeki ‘zihin yasalarını’ sosyolojiye ve topluluklara veya birey sınıflarına ilişkin makro düzeydeki yasalara bağlayan bir aracı bilim”i (Ball, 2010, s. 41) kastediyordu. Temel misyonu mikro ile makro arasında bir arabulucuk yapmaktı. Çünkü Mill’in bakış açısından, sosyal olaylara yönelik incelemeler insan doğasına yönelik sonuçlarla karşılaştırılmalı ve birbirlerinin verilerinden beslenen bir işleyişe sahip olmalıydı. Yoksa “sosyal olguların bilimi” ideali, Mill nezdinde de gerçekleştirilebilir ve ulaşılabilir bir hedeftir. Fakat başlangıç noktası değildir. Mill “sosyal olguların bilimi”nden önce, insan doğasının bilimini yapmaya yeltenir ve bu anlamda zihin yasalarıyla ilgilenen psikoloji ve karakter oluşumlarının incelenmesiyle ilgilenen etolojiye ağırlık verir. Bu yeni bilim, Comte’un sosyolojisi gibi “natüralist” bir nitelik taşıyordu (Varouxakis and Kelly, 2010, s. 4). Mill’in etolojisinin en büyük hedefi, moral bilimlerin ihtiyaç duyduğu ara ilkeleri, ruhbilimin yalın ya da genel yasalarından çıkarsamak olarak öne çıkar (Thilly, 2010, s. 498). Bunun için, “belli şartlar tarafından biçimlenmiş karakter tipi hakkındaki teoriden elde edilen çıkarım, bu şartların açığa çıktığı belirli deneyimlerle test edilmeli ve bir bütün olarak bilimin sonuçları, günümüz insan doğasıyla ilgili ortak deneyimden beslenen genel eğilimlerle de sürekli bir doğrulama ve düzeltme sürecine tabi tutulmalıdır” (Mill, 1981b, s. 874). Nitekim, farklı biçimlendirici deneyimlere sahip kişilerin farklı karakterleri olacaktır ve farklı karakterlere sahip insanlar hem bireysel olarak hem de başkalarıyla birlikte farklı şekillerde hareket edeceklerdir (Ball, 2010, s. 41). Bu durumda bir insan doğası biliminin, insan doğasının evrensel yasalarının ürünleri olarak sunulan, insanlığın pratik bilgisini oluşturan tahmini doğrular oranında varolacağı söylenebilir (Mill, 1981b, s. 848). Yine de Mill etoloji vasıtasıyla, insanların neden davrandıkları gibi davrandıklarını açıklamada, bu bilimin merkeziliğini ve önemini, hatta vazgeçilmezliğini vurgulamayı sürdürür. Ne var ki Mill bu yeni etoloji bilimini geliştirme çabasına girişmez (Ball, 2010, s. 35). O etolojiyle öncelikli olarak Comte’un sosyoloji projesine dahil olması gerektiğine inandığı tamamlayıcı bir bağlantı noktasını açıklamaya çalışır. Bu anlamda, Mill’in köprü vazifesi gören bu yeni “bilime” büyük değer verdiği açıktır. Ancak o beklenen kapsamlı etoloji çalışması hiçbir zaman gelmez. Comte’a ısrarla sosyolojiyi etoloji bilimiyle desteklemesi gerektiğini salık verirken, etoloji biliminin temel ilkelerini ve işleyiş mantığını etrafıca aktaran herhangi bir eser kaleme almaz. Etoloji fikri, onun *Mantık Sistemi*’nde kısaca değinilen, tamamlanmamış bir proje olmaktan öteye gitmez.

Son olarak, Mill, açıklayıcı toplumsal genellemelerin zorunlu olarak sınırlı ve koşullu olacağını kabul etmeye Comte’tan daha yakındır. Bu anlamda, bir tarihsel dönem için genel olarak doğru olan bir şeyin, başka bir tarihsel dönem için de doğru olması gerekmez. Mill bu noktada Comte’tan, sosyal statik bilimi adı verilen, bir toplumsal bağlamdaki açıklayıcı toplumsal genellemelerle, sosyal dinamik bilimi adı verilen, bir bağlamdan diğerine geçişle ilgili açıklayıcı toplumsal genellemeleri birbirinden ayırmayı öğrenmişti (Capaldi, 2011, s. 191). Mill, Comte’ta olduğu gibi, “sosyal fenomenlerin bir arada varoluşunun bilimi”yle “ardışık

toplumsal durum”un bilimine farklı görevler bahşeder (Mill, 1981b, s. 915-917). Dolayısıyla Mill’in, tüm farklılıklarına rağmen, birçok konuda Comte’un daha önce arşınlanmış olduğu patikaları tekrar ettiği söylenebilir. Ancak söz konusu kavram ve kuramların kullanımında Mill’in yorumu bir tekrara değil, farka dönüşür. Sözgelimi, Comte, sosyal dinamikler tarafından tahmin edilen tarihin doğal akışının arzu edilir görülmesi gerektiğine ve bu nedenle herhangi bir değişiklik gerektirmediğine inanıyordu. Buna göre, bilim bize tarihin gidişatını gösterdiğinde, insanoğlunun tarihin yönünü değiştirmesine gerek kalmadığı gibi artık bunu yapması mümkün de değildir. Mill ise, olayların gelecekteki gidişatını bilimin tahmin ettiğinden daha çekici hale getirmeye açıklığın, mümkün olduğu kadar gerekli olduğuna ve insanın özgürlüğünü kullandığı yerin burada sergilendiğine inanıyordu (Kawana, 2018, s. 140). Bu anlamda Mill nazarında sosyal dinamik, Comte’un doğrusal ilerlemeci kuramıyla (uç hal yasasıyla) özdeşleştirilmez. Sosyal dünyayı açıklama çabası, dünyayı daha iyi doğrultularda değiştirmeye çabalayan bir insani düşünme eğilimini lağvetmez. Toplumun pozitif yasaları bize, tarihin yönünü göstere dursun, insan için mevcut şartların iyileştirilebilirliğini düşünme çabası onun gözünde mutlak olarak kalır.

Sonuç

Comte’un nedenselliğe dair yaklaşımı, büyük oranda, belli fenomenlerin ardından belli öngörülen fenomenlerin takip etmesi anlamında bir “ardışıklık” ile sınırlandırılmıştır. Comte, doğa bilimleri başta olmak üzere, sosyal dünyanın incelenmesinde de pozitif felsefenin tatbikini ilerlemenin temel dinamiği olarak gördüğünden, olguların kendi içinde “ereklerine”, “özlerine”, “ilk nedenlerine” yönelik araştırmaları çağrıştıracak cinsten bir metafiziksel neden soruşturmasına dönüşecek analizlere karşı son derece ihtiyatlı davranmıştır. Pozitif bilimleri gözlemlenebilir olgular ekseninde yükseltirken, fazlaca spekülasyon ve metafizik bulduğu tüm yükleri omuzlarından birer birer atmış, pozitif bilim sisteminde teolojik ve metafizik çağı geride bırakmakla kalmamış, bunların ele aldığı konuları ve inceleme tarzını da devre dışı bırakmıştır. Artık yapılması gereken gözlemlenebilir fenomenler arasındaki bağıntıları keşfetmek, yani gözlemi toplumsal fenomenlerin incelenmesine de yansıtmaktır. Mill de aslında, sosyal alanda belli düzenliliklerin varlığını açığa çıkarmak suretiyle belli genellemelere erişebileceği iddiasıyla, her iki olgu alanı arasında fark gözetme noktasında Comte denli isteksizdir. Mill’in sosyal alanların daha karmaşık olduğuna ilişkin ilavesi, onun sosyal alanda bir doğa bilimci gibi çalışmasının önünde engel teşkil etmez. Natüralist bir ruh her ikisinin çalışmalarına belli ölçülerde sirayet eder. Sosyal olayların doğa olaylarından daha karmaşık olmasına rağmen, belli olguların nedenlerine ilişkin yasavari açıklama getirme ihtiyacı, Mill’in sosyal dünyaya bakışına da egemen olur. Ancak bu kabul, onun insanın kendi karakterini yetkinleştirme süreçlerine olan inancını sarsmaz. Daha iyi bir toplumsal yapılanma elbette bilimsel ilkelere beslenecektir, ama bunlar düşünen, sorgulayan ve kendini dönüştüren bireyin çaba ve edimleriyle inşa edilir. Comte ise bilime yeni bir iktidar, yeni bir din olarak eğilir. Bilim, metafizik köklerinden sıyrılan zihnin yeni biat yeridir. Toplumsal örgütlenme ve iyi yaşam stratejileri muğlaklığını yitirmiştir. Mill ise, seçenekleri konuşma taraftarıdır. Farklı varoluşları kendi özel nitelikleriyle yaşatma ve yüceltme stratejilerini kovalar. Comte toplumsal kurtuluşa ve toplumsal mühendisliğe ağırlık verirken, Mill bireysel aidiyetlerin nüanslarını koruma taraftarıdır. Mill ile Comte arasındaki bu ayrışma, Comte pozitif felsefesini politikaya doğru yaygınlaştırdığında daha da belirgin hale gelir. O kadar ki Mill, Comte’un *Pozitif Politika Sistemi* başlıklı son dönem çalışmasını okuduğunda dehşete kapılır ve metni “toplum ve politika üzerine kafa yoran tüm düşünürler için, özgürlük ve bireyselliğin değeri görmezden geldiğinde neler olabileceği konusunda ibretlik bir eser” (1981c, s. 221) olarak takdim eder.

Neticede, Comte sosyolojiyle bütün bir gözlem bilimleri ya da pozitif bilim sisteminin tamamlandığını düşünürken, Mill psikoloji ve etolojinin de *moral science* söz konusu olduğunda sosyolojiye eşlik etmesi gerektiğini savunur. Mill'in bu stratejisi Comte nezdinde bilimin öngörülebilirliğine darbe indirmek anlamına gelirken, Comte'un kestirimci (üç hal yasası gibi) toplumsal yasalar tasnifi Mill nezdinde bireysel gerçekliklere ters düşer. Bu anlamda Comte için pozitif düzen dâhilinde ilerleme mümkünken (hatta kaçınılmazken), Mill için pozitif bir düzen sadece bilim insanların ardından gidilerek inşa edilecek bir toplumsal örgütlenme meselesi değildir. Düzen, insanların pek çok başlıkta daha çok ilerlemesiyle başarabilecekleri bir görevdir. Ve daha iyi bir düzen için daha çok gelişim, daha çok yetkinleşme ve daha çok sorumluluk gerekecektir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Ayer, A. J. (1998). *Dil, doğruluk ve mantık*. V. Hacıkadiroğlu, (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ball, T. (2010). Competing theories of character formation: James vs. John Stuart Mill. G. Varouxakis and P. Kelly (ed.). *John Stuart Mill - thought and influence* içinde (s. 1-18). London: Routledge.
- Capaldi, N (2011). *John Stuart Mill*. İ. H. Yılmaz, (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Comte, A. (1983). Plan of the scientific operations necessary for reorganizing society. G. Lenzer (ed.). *Auguste Comte and positivism: the essential writings* içinde (s. 9-67). Chicago: The University of Chicago Press.
- Comte, A. (1995). Letter 2: Comte to Mill (Paris; 20 November 1841). O. A. Haac, (Trans.). *The correspondance of John Stuart Mill and Auguste Comte* içinde (s. 36-41). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Comte, A. (2000a). *The positive philsofhy of Auguste Comte - Volume i*. H. Martineau, (Trans.). Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2000b). *The positive philsofhy of Auguste Comte - Volume ii*. H. Martineau, (Trans.). Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2000c). *The positive philsofhy of Auguste Comte- Volume iii*. H. Martineau, (Trans.). Kitchener: Batoche Books.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. E. Ataçay, (Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Comte, A. (2009). *A general view of positivism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma*. E. Ataçay, (Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Copleston, F. (2000). *Felsefe tarihi - cilt 8/a: yararcılık ve pragmatizm*. D. Canefe, (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Durkheim, É. (2004). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. C. Saraçoğlu (Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Gane, M. (2006). *Auguste Comte*. London: Rotledge.
- Kawana, Y. (2018). *Logic and society: the political thought of John Stuart Mill, 1827–1848*. Palgrave Macmillan.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilim olarak sosyal teori*. N. Çelebi, (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılcıkelik, S. (2020). *Sosyoloji tarihi 3: Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in sosyal teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mill, J. S. (1981a). *Collected works of John Stuart Mill - volume vii: a system of logic i-iii*. J. M. Robson and R. F. Mcrae (ed.). Toronto: University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1981b). *Collected works of John Stuart Mill - volume viii: a system of logic iv-vi*. J. M. Robson and R. F. Mcrae (ed.). Toronto: University of Toronto Press.
- Mill, J. S. (1981c). *Collected works of John Stuart Mill - volume i: autobiography and literary essays*. J. M. Robson and J. Stillinger (ed.). Toronto: University of Toronto Press.

- Mill, J. S. (1993). *Auguste Comte and positivism*. Bristol: Thoemmes Press.
- Mill, J. S. (1995a). Letter 83: Mill to Comte (India House, London; 26 March 1846). O. A. Haac, (Trans.). *The correspondance of John Stuart Mill and Auguste Comte* içinde (s. 364-367). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Mill, J. S. (1995b). Letter 40: Mill to Comte (India House, London; 30 October 1843). O. A. Haac, (Trans.). *The Correspondance of John Stuart Mill and Auguste Comte* içinde (s. 197-205). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Pickering, M. (1993). *Auguste Comte: an intellectual biography - volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ryan, A. (1970). *The philosophy of John Stuart Mill*. London: Palgrave Mcmillan.
- Singer, M. (2005). *The legacy of positivism*. London: Palgrave Mcmillan.
- Turner, J. H., Beeghley, L. ve Powers, C. H. (2013). *Sosyolojik teorinin oluşumu*. Ü. Tathıcan, (Çev.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Thilly, F. (2010). *Bir felsefe tarihi*. N. Küçük ve Y. Çevik, (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Varouxakis G. and Kelly, P. (2010). John Stuart Mill's thought and legacy: a timely reappraisal. G. Varouxakis and P. Kelly (ed.). *John Stuart Mill - thought and influence* içinde (s. 1-18). London: Routledge.
- Watson, J. (1994). *Comte, Mill and Spencer: an outline of philosophy*. Bristol: Thoemmes Press.
- Whittaker, T. (1993). *Comte and Mill*. Bristol: Thoemmes Press.
- Winch, P. (2007). *Sosyal bilim düşüncesi ve felsefe*. Ö. Demir, (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.

2024, 13 (3), 1806-1823 | Araştırma Makalesi

İşyeri Nezaketsizliği Çalışan Verimliliği ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Araştırma: Sağlık Çalışanları Örneği

Ramazan Kırac¹

Öz

Bu çalışmada, sağlık çalışanlarında gözlemlenen işyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliğine ve örgütsel bağlılığa etkisi incelenmiştir. Nicel araştırma deseni kullanılarak yapılan bu çalışmanın verileri, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nden elde edilmiştir. Çalışmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup 300 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Anket tekniği kullanılarak elde edilen istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada 7 madden oluşan "İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği" 4 madden oluşan "Çalışan Verimliliği Ölçeği" ve 15 madden oluşan "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeklerin sırasıyla Cronbach Alpha değerleri 0,918, 0,739 ve 0,841'dir. Elde edilen veriler doğrultusunda tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, path analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Araştırmaya dâhil olanların % 68,3'ü kadın ve %55,7'si 25 ve 34 yaş aralığındadır. Sağlık çalışanlarından %14,3'ü doktor, %27'si hemşire-ebe, %22'si tıbbi sekreter, %1,3'ü idari personel ve %35,3'ü diğer sağlık personeli. Katılımcıların % 63'ü 5 ve üzeri yıl meslekte çalışmakta olup, % 49,7'si 5 ve üzeri yıl araştırma yapılan hastanede çalışmakta olduğunu belirtmiştir. İşyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliği ve örgütsel bağlılık üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, işyeri nezaketsizliği ile çalışan verimliliği ve örgütsel bağlılık arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. İşyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliğini ve örgütsel bağlılığı negatif yönde etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anahtar İşyeri Nezaketsizliği, Çalışan Verimliliği, Örgütsel Bağlılık, Sağlık Çalışanları, Davranış.

Kırac, Ramazan (2024). İşyeri Nezaketsizliği Çalışan Verimliliği ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Araştırma: Sağlık Çalışanları Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1806-1823.
<https://doi.org/itobiad.1467055>

Geliş Tarihi	09.05.2024
Kabul Tarihi	27.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, ramazan46k@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8032-1116>

2024, 13 (3), 1806-1823 | Research Article

A Study on Workplace Incivility, Employee Productivity And Organizational Commitment: The Case of Health Workers

Ramazan Kırac¹

Abstract

In this study, the effects of workplace incivility on employee productivity and organizational commitment in healthcare workers were examined. The data of this study, which was conducted using quantitative research design, were obtained from Kahramanmaraş Sütçü İmam University Health Practice and Research Hospital. Convenience sampling method was used in the study and 300 healthcare professionals were reached. The data obtained using the questionnaire technique were analyzed using a statistical program. "Workplace Incivility Scale" consisting of 7 items, "Employee Productivity Scale" consisting of 4 items and "Organizational Commitment Scale" consisting of 15 items were used in the study. The Cronbach Alpha values of the scales are 0.918, 0.739 and 0.841 respectively. Descriptive statistics, correlation analysis, path analysis and regression analysis were performed in line with the data obtained. Of those included in the study, 68.3% were female and 55.7% were between the ages of 25 and 34. Among the healthcare professionals, 14.3% were doctors, 27% were nurse-midwives, 22% were medical secretaries, 1.3% were administrative staff and 35.3% were other healthcare professionals. 63% of the participants have been working in the profession for 5 or more years, and 49.7% of them have been working in the hospital where the research was conducted for 5 or more years. Workplace incivility was found to have a negative effect on employee productivity and organizational commitment. As a result of the research, it was determined that there is a relationship between workplace incivility and employee productivity and organizational commitment. It has been observed that workplace incivility negatively affects employee productivity and organizational commitment.

Keywords: Workplace Incivility, Employee Productivity, Organizational Commitment, Healthcare Workers, Behavior.

Kırac, Ramazan (2024). A Study On Workplace Incivility, Employee Productivity And Organizational Commitment: The Case of Health Workers, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1806-1823.
<https://doi.org/10.21467/itobiad.1467055>

Date of Submission	09.05.2024
Date of Acceptance	27.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, ramazan46k@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8032-1116>

Giriş

Organizasyonlar içerisinde bireyler birden fazla kişi ve grupla etkileşim ve iletişim halindedir (Üstün ve Ersolak, 2020, s.434). Bu etkileşime bağlı olarak da örgüt içerisinde birden çok olumlu ve olumsuz örgütsel davranış sergilenmektedir. Bu davranışlardan biride işyeri nezaketsizliğidir. İşyeri nezaketsizliğinden kaynaklı örgütlerde tükenmişlik, tatminsizlik, sadakatsizlik, stres, iş-aile çatışması, verimsizlik, performans düşüklüğü, işten ayrılma niyeti, örgütsel sessizlik, örgütsel siniklik gibi davranışlar artmaktadır (Pearson vd., 2000, s.125; Penney ve Spector, 2005, s.779; Cortina vd., 2001, s65; Pearson ve Porath, 2005, s.779; Cingöz ve Kaplan, 2015, s.13; Logan, 2016, s.50; Kanten, 2014, s.12; Kızıloğlu, 2019, s.35; Huang ve Lin, 2019, s.49; Kumral, 2017; s.11; Lewis & Malecha, 2011, s.42; Çoban ve Deniz, 2018, s.287). Bu gibi davranışların artması örgütlerde bağlılığın azalmasını ve verimliliğin düşmesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Sağlık çalışanları zorlu çalışma şartları altında yoğun bir tempo ile çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bu süreç sağlık çalışanlarında stres oluşturmakla birlikte iletişim kopukluğuna da neden olmaktadır. Buna bağlı olarak sağlık çalışanları güçsüz duruma düşmekte ve saldırgan bir tavır sergilemektedir (Logan, 2016, s.50). Sergilenen bu tavırlardan biride işyeri nezaketsizliğidir. İşyeri nezaketsizliği çalışan bireyler üzerinde stres oluşturmakta ve bu strese bağlı olarak da çalışanların motivasyon ve verimliliği düşmektedir (Logan, 2016, s.50; ; Lewis ve Malecha, 2011, s.42; Rehman vd.,2022, s.191). Nezaketsiz davranışların bireysel etkisi olduğu kadar örgütsel etkisi de vardır. Örgüt içerisinde performans düşüklüğüne neden olmakta, örgüte karşı düşmanca tavır sergilenmekte örgüt içerisinde çatışmalara neden olmaktadır (Mete, 2022, s.152). Aynı zamanda işyerinde nezaketsiz davranışlar sergilenmesi bireyin işe olan bağlılığını da olumsuz etkilemektedir (Mahmood vd., 2023, s.815). Literatürde de görüldüğü üzere işyeri nezaketsizliği hem bireysel hem de örgütsel açıdan organizasyonları olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu araştırmada da işyeri nezaketsizliğinin çalışanları hem bireysel açıdan hem de örgütsel açıdan nasıl olumsuz etkilediği üzerine durulmuştur. Buna bağlı olarak araştırmada iki farklı soruya cevap aranmaktadır.

Araştırmanın ilk sorusu; sağlık çalışanlarında gözlemlenen nezaketsiz davranışlar çalışan verimliliğini etkilemekte midir? İkinci sorusu; sağlık çalışanlarında gözlemlenen nezaketsiz davranışlar örgütsel bağlılığı etkilemekte midir? Buna bağlı olarak çalışmanın amacı "Sağlık çalışanlarında gözlemlenen işyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliğine ve örgütsel bağlılığa etkisi" şeklindedir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın literatür kısmında "işyeri nezaketsizliği", "çalışan verimliliği" ve "örgütsel bağlılık" kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmanın yöntem kısmında araştırmanın modeli, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama aracı, araştırmanın analizi ve araştırmanın etik kısmına yer verilmiştir. Bulgular kısmında, araştırmanın tanımlayıcı istatistiksel analizlerine, ölçeklere ait psikometrik analizlere, korelasyon analizine, regresyon analizine ve path diyagramına yer verilmiştir. Araştırmanın sonuç ve tartışma kısmında araştırmaya ait değişkenler ile demografik değişkenlerin sonuçları verilerek tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

İşyeri Nezaketsizliği

İşyerindeki nezaket kavramı, çok sayıda bilim adamı tarafından ele alınmış (Walsh, 2012, s.408) ve iş yerinde çalışan bireylerin birbirlerine karşı gösterdiği saygı, kibarlık, nazik olma ve iyi niyetli davranma şeklinde tanımlanmıştır (Alhas, 2021, s.157). İşyeri

nezaketsizliği kavramı ise ilk olarak Andersson ve Pearson (1999, s.453) tarafından ele alınmıştır. Andersson ve Pearson'a (1999, s.454) göre işyeri nezaketsizliği "iş yerinde karşılıklı saygı normlarının ihlali ile ortaya çıkan düşük yoğunluklu ve niyeti belirsiz olan ancak hedefe zarar veren sapkın davranış" şeklinde tanımlanmıştır. Delen (2011, s.46) göre, iş yeri normlarına aykırı davranış olarak tanımlanmaktadır. Dion (2006, s.11) göre bu kavram, karşılıklı saygı kurallarını ihmal ederek, aşağılayıcı ve küçümseyici davranışlar sergilemektir. Literatürde işyeri nezaketsizliğini, üretkenlik karşıtı iş davranışı (Işıkay, 2018, s.7), zorbalık, taciz ve kötü davranış (Gökçe, 2008, s.107) ile ilişkilendiren çalışmalar yer almaktadır (Üstün ve Ersolak, 2020, s.435). Görüldüğü üzere işyeri nezaketsizliği bireyin kurum içinde göstermiş olduğu olumsuz ve istenmeyen davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin kurum içinde nezaketsiz davranış sergilemesini tetikleyen faktörler olabilmektedir. Bu faktörler; kişisel özellikler, demografik veriler, statü, mizaç, bireylerin duygusal durumları, stres düzeyi, değişen iş koşulları, iş yükü, örgüt kültürü, işletme politikaları, yöneticilerin tutumları gibi değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özcan, 2022, s.343). İşyeri nezaketsizliği bireyleri etkilediği gibi örgütü de olumsuz etkilemektedir. Zorbalık, mağduriyet, işte suistimal, kötü muamele, işyeri travması, çalışan istismarı, çalışanların işlerini yapma becerisi üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olan işyeri nezaketsizliğiyle bağlantılıdır (Mahmood vd., 2023, s.817). Örgütler için önemli bir stres kaynağı olan işyeri nezaketsizliği, örgütsel bağlılığı, işten ayrılma niyeti, çalışan verimliliğini üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir (Logan, 2016, s.50; Pearson ve Porath, 2005, s.11; Lewis ve Malecha, 2011, s.44; Rehman vd., 2022, s.192).

Çalışan Verimliliği

Verimlilik genel anlamda insan kaynağı, para, zaman gibi girdilerin çıktılara dönüştürülmesini ifade etmektedir (Singh ve Chaudhary, 2022, s.184). Verimlilik, çalışanın görev tanımından beklenen arzu edilen sonuçları elde etmek için kendisine verilen işi aktif olarak yürütürken harcadığı zamanı ifade etmek için de kullanılmaktadır (Ferreira ve Du Plessis, 2009, s.2). Çalışan verimliliği ise, çalışanların uygulama ve üretim gerektiren görevlerde aktif olarak harcadığı zaman olarak tanımlanabilir (Singh vd., 2022, s.183). Yunus ve Ernawati (2018, s.1920) göre çalışan verimliliği kuruluşun hedeflerine ulaşmak için mal ve hizmet üretme yeteneği olarak tanımlanmıştır. Sharma ve Sharma'ya (2014, s.596) göre çalışan verimliliği, bir çalışanın fiziksel olarak işinde bulunduğu sürenin yanı sıra, işyerinde bulunması sırasında "zihinsel olarak mevcut" olma veya verimli bir şekilde çalışma derecesine de dayanmaktadır. Günümüzde kuruluşların ana hedeflerinden biri çalışanların verimliliğini artırmaktır. Kuruluşlar çıktı kalitesinin iyileştirilmesi yoluyla rekabet avantajı elde etmek ve maliyetlerini azaltmak istiyorsa verimliliğini artırmak zorundadır (Hanaysha, 2016, s.63). Dolayısıyla, çalışan verimliliğinin şirketin kârı üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. Kuruluşlar, çalışanları desteklemek ve motive etmek için gerekli adımları atarak, çalışma koşullarını iyileştirerek, çalışanların daha üretken olmasına ve kurumsal bağlılığın artmasına yardımcı olabilirler (Rehman vd., 2022, s.192). Günümüzün küresel rekabetçi pazarında bir şirketin başarısı için çalışan verimliliği kritik bir öneme sahiptir. Çalışanlar tam potansiyellerine ve maksimum üretkenlik düzeyine ulaşabilmeleri için motive edilmesi gerekmektedir. Çalışanların üretkenliğini takdir eden ve teşvik eden firmaların, bunu yapmayan emsallerine göre başarılı olma olasılıkları daha yüksektir (Olajide, 2019, s.78).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, çalışan ile örgüt arasındaki ilişkiyi tanımlayan temel kavramlardan biridir (Wołowska, 2014, s. 130). Örgütsel bağlılık çalışanın örgütten aldığı girdilerle ilgili olup, her iki taraf arasındaki ilişkinin sonuçlarıyla ve ayrıca örgütün hedef ve değerleri ile çalışan arasındaki duygusal bağla yakından ilişkilidir (Herrera ve De Las Heras-Rosas, 2021, s. 3). Örgütsel bağlılık aynı zamanda çalışanların örgütte çalışmaya devam etme ve örgütsel hedeflere ulaşmaya çalışma motivasyonunun da göstergesidir (Riyanto vd., 2023, s.521). Çalışanın şirketine bağlılık düzeyine katkıda bulunan en önemli faktörler; uyumluluk, yetkilendirme, amaç netliği, eşitlik ve adalet, özerklik ve geri bildirimdir (Mahmood vd., 2023, s.817). Klein ve Park (2015, s.59), bir tutum olarak örgütsel bağlılığın en sık şu şekilde tanımlandığını ileri sürmektedir;

- Belirli bir işletmenin üyesi olarak kalmak için güçlü istek,
- Örgütsel arzulara göre çaba gösterme arzusu,
- Belirli inançlar örgütsel değer ve hedeflerin kabulü.

Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütle özdeşleşme tutkusunun bir türüdür (Utami vd.,2021, s.508). Özdeşleşme kavramı ise, organizasyonun kendisini, organizasyonel hedefleri ve üyelerin davranışlarının organizasyonun gerektirdiği şeylerle ne kadar eşleştiğini ifade eder (Jang vd., 2021, s.148). Meyer ve Allen (1991, s.63) örgütsel bağlılık çeşitleri duygusal, devam ve normatif bağlılık olarak sınıflandırmıştır. Meyer ve Allen (1997, s.21) göre bağlılığın tüm boyutları, birey ile örgüt arasındaki ilişki ve bireyin örgütte kalma veya onu terk etme arzusuyla ilgilidir, ancak her boyutun gücü, farklı faktörler tarafından koşullandırılmaktadır.

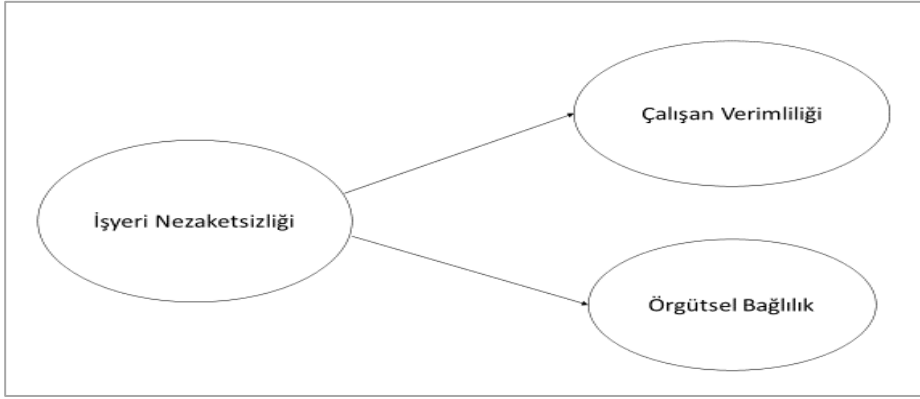
Devam bağlılığı, organizasyonu terk etmenin getireceği maliyetlerin farkındalığıdır. Örgüte temel bağlılığı devamlılık bileşenine dayanan çalışanlar, ihtiyaç duydukları ölçüde örgütte kalırlar (Wołowska, 2014, s.130). Duygusal bağlılık, bireyin bir örgüte bağlanması, özdeşleşmesi ve katılımını içerir (Johnson ve Chang, 2006, s.552). Duygusal bağlılığa sahip çalışanlar, örgütlerinin yararına çalışmaya eğilimlidirler. Bu tür bir bağlılık genellikle organizasyonun çalışma grubu üyeleriyle olumlu duygusal bağlantılar kurmasını sağlayan olayların, eylemlerin ve politikaların bir sonucudur (Liou, 2008, s.117). Son olarak, normatif bağlılık, çalışanın yükümlülüklerine ve sorumluluklarına veya çalışanların organizasyona karşı yükümlülüklerine olan inancını tanımlar (Meyer vd., 1990, s.711). Normatif bağlılık bileşeni bireyin örgütte kalma konusundaki ahlaki görev duygusudur (Wołowska, 2014, s.131). Genel olarak duygusal bağlılık daha çok örgüte duyulan sevgiyle, devam bağlılığı işi kaybetme korkusuyla ve normatif bağlılık ise kalma zorunluluğu duygusuna dayanmaktadır (Meyer ve Allen, 1991, s.22).

Gereç ve Yöntem

Bu çalışma uygulamalı ve kesitsel bir araştırma özelliği göstermektedir. Çalışmada nicel araştırma deseni kullanılmış olup, yöntem kısmında araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama araçları, araştırmanın sınırlılıkları ve araştırmanın etiğine yer verilmiştir.

Araştırmanın modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere araştırmanın modeli verilmiştir. Model doğrultusunda araştırmanın hipotezleri aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Hipotez 1: H₁-Sağlık çalışanlarında işyeri nezaketsizliği çalışan verimliliğini etkilemektedir.

Hipotez 2: H₁-Sağlık çalışanlarında işyeri nezaketsizliği örgütsel bağlılığı etkilemektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Anket tekniği kullanılarak yapılan bu araştırmanın evrenini, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapan sağlık çalışanlarından (Doktor, Hemşire-ebe, Tıbbi Sekreter, İdari Personel, Diğer Sağlık Personelleri) oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni 1500 kişi olup 300 sağlık çalışanı araştırmaya dâhil olmuştur. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Örneklem hesaplama yöntemi için ölçek madde sayısına bakılarak da örneklem hesaplama yapılmıştır. Literatürde ölçek madde sayısının 3 katı (Sönmez ve Alacapınar 2016, s.152), 4 ya da 5 katı (Özcan ve Balyer 2013, s.140), 5-10 katı (Erdoğan vd., 2015) örneklem araştırma için yeterli olduğunu savunan görüşler vardır. Bu araştırmada toplam madde sayısı 26'dır. Hesaplamalara göre örneklem sayısı yeterlidir.

Veri toplama Araçları

Araştırmada dört bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde sağlık çalışanlarına ait demografik değişkenlere yer verilmiştir. İkinci bölümde işyeri nezaketsizliği ölçeğine, üçüncü bölümünde çalışan verimliliği ölçeğine, dördüncü bölümde ise örgütsel bağlılık ölçeğine yer verilmiştir. Ölçeklere ait bilgilere aşağıdaki yer verilmiştir.

İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği, Cortina vd. (2001) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe Uyarlamasını Gök ve diğerleri (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçek 7 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki maddeler 5'li Likert ölçeğine göre tasarlanmıştır ("0 = Hiçbir zaman" ... "4 = Çok sık"). Ölçeğin Cronbach Alpha değerleri 0,918'dir. Çalışan Verimliliği Ölçeği ilk olarak Kirkman ve Rosen (1999) daha sonra da Sigler ve Pearson (2000) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği Çöl (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçek 4 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. 5'li Likert ölçeğine göre tasarlanmıştır (1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum). Ölçeğin Cronbach Alpha değerleri 0,739'dur. Örgütsel Bağlılık Ölçeği, Porter ve arkadaşları (1974) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması

Erceylan (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçek 15 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. 5'li Likert ölçeğine göre tasarlanmıştır (1-Kesinlikle katılıyorum, 2-Katılıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılmıyorum, 5-Kesinlikle katılmıyorum). Ölçeğin Cronbach Alpha değerleri 0,858'dir. Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda bu ölçeğin madde sayısı 11'e düşmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde veriler istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliklerine bakmak için Cronbach Alpha değerleri verilmiş olup, normal dağılıma uygun olup olmadığını incelemek içinde çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada önce tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiş daha sonra ölçeklere ilişkin psikometrik analizler, korelasyon analizi, regresyon analizi ve path diyagramı yapılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, elde edilen örneklem ile sınırlıdır. Tüm evrendeki kişilerin örnekleme eşit şartlar altında dahil edilememesi nedeniyle araştırmada kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın evreni 1500 kişi olup, araştırma kapsamı araştırmaya katılmaya gönüllü olan 300 kişi ile sınırlıdır. Araştırma Kahramanmaraş Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi çalışanları (Doktor, Hemşire-ebe, Tıbbi Sekreter, Diğer Sağlık Personelleri) ile sınırlıdır. Araştırmada elde edilen örneklem sadece bu hastanede çalışanların tamamı ile genellenebilir.

Araştırma Etiği

Bu araştırma için, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (09.02.2024 tarihli ve E- 286101 sayılı raporu). Ayrıca 20.02.2024 tarihli ve 290351 sayılı yazılı Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi Başhekimliği tarafından da izin alınmıştır.

Bulgular

Bu kısımda araştırmanın tanımlayıcı istatistiksel analizler, ölçeklere ait psikometrik analizler, korelasyon analizi, regresyon analizi ve path diyagramına yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Sosyo-Demografik Özellikler

	Değişkenler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	205	68,3
	Erkek	95	31,7
Yaş	18-24	23	7,7
	25-34	167	55,7
	35-44	97	32,3
	45 ve Üzeri	13	4,3
Mesleğiniz	Doktor	43	14,3
	Hemşire-Ebe	81	27,0
	Tıbbi Sekreter	66	22,0
	Diğer Sağlık Personelleri	110	36,6
Çalışma Yılı	1	24	8,0
	2	27	9,0

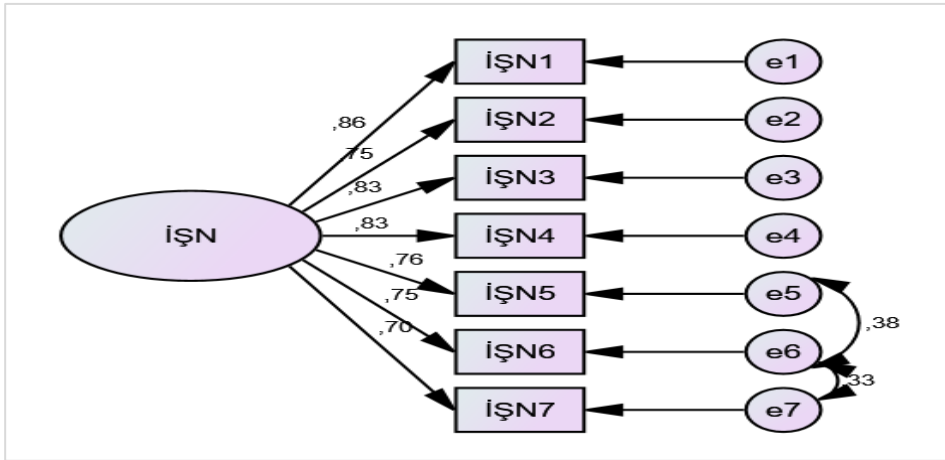
	3	45	15,0
	4	15	5,0
	5 ve üzeri	189	63,0
Kurumda Çalışma Yılı	1	33	11,0
	2	38	12,7
	3	60	20,0
	4	20	6,7
	5 ve üzeri	149	49,7
Toplam		300	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya dâhil olanların % 68,3’ü kadın ve %55,7’si 25 ve 34 yaş aralığındadır. Sağlık çalışanlarından %14,3’ü doktor, %27’si hemşire-ebe, %22’si tıbbi sekreter ve %36,6’sı diğer sağlık personeldir. Katılımcıların % 63’ü 5 ve üzeri yıl meslekte çalışmakta olup, % 49,7’si 5 ve üzeri yıl araştırma yapılan hastanede çalışmakta olduğunu belirtmiştir.

Tablo 2. İşyeri Nezaketsizliği, Çalışan Verimliliği, Örgütsel Bağlılık Ölçeklerine Ait Psikometrik Özellikler

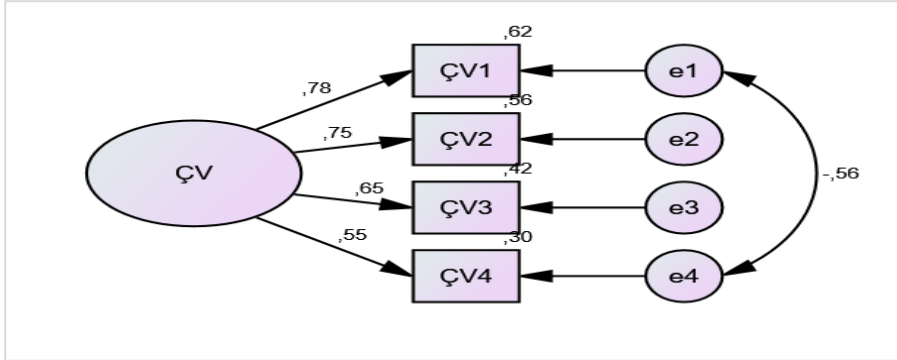
Ölçekler	İfade Sayısı	Min	Max	Cronbach Alpha	ort	SS	Normallik Testi	
							Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
İşyeri Nezaketsizliği	7	0	3,57	0,918	0,821	0,769	1,255	1,189
Çalışan Verimliliği	4	2,50	5	0,739	4,106	0,687	-0,318	-0,699
Örgütsel Bağlılık	11	1,36	5	0,858	3,651	0,615	-0,748	0,780

Tablo 2’de görüldüğü üzere işyeri nezaketsizliği, çalışan verimliliği, örgütsel bağlılık ölçeklerine ait psikometrik özellikler verilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliklerine bakmak için Cronbach Alpha değerlerine, normal dağılıma uygun olup olmadığını incelemek için ise çarpıklık ve basıklık değerlerine yer verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde ölçeklerin hem güvenilir hem de normal dağılıma uygun olduğunu görülmektedir (Tavakol ve Dennick, 2011, s.54; Tabachnick ve Fidell, 2013, s.499).

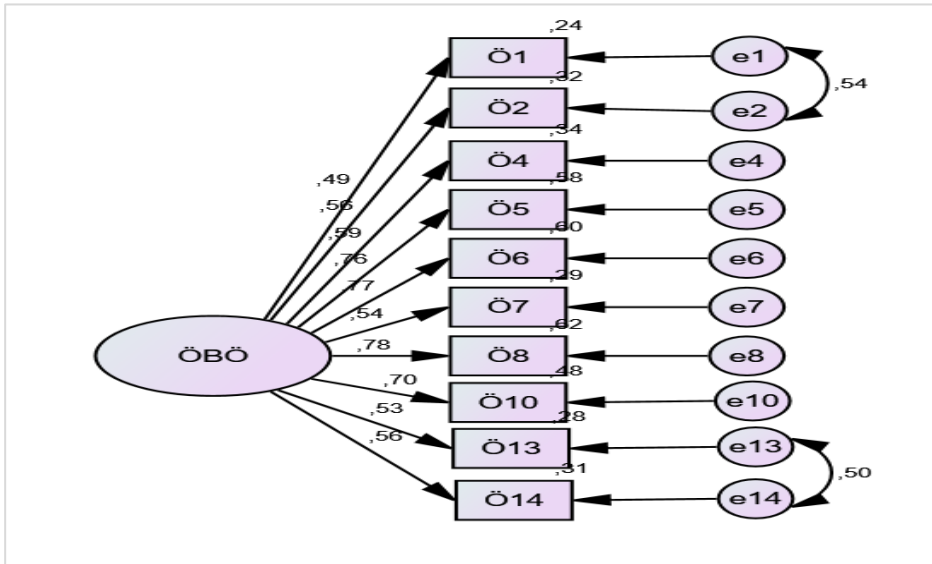
Şekil 1. İşyeri Nezaketsizliği Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı (İŞN= İş Yeri Nezaketsizliği)

Şekil 1’de görüldüğü üzere İşyeri Nezaketsizliği Ölçeği’ne ait doğrulayıcı faktör analizi verilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerlerini iyileştirmek için soru 5 ile 6 ve soru 6 ile soru 7 arasında kovaryans yapılmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerleri şu şekildedir: $\chi^2/sd=1,956$ GFI=0,979 AGFI=0,951 CFI=0,992 RMSEA=0,057 RMR=0,016 SRMR=0,0178. Bu değerler model değerinin mükemmel uyum olduğunu göstermektedir (Hooper vd., 2008 s. 53-60; Yaşhoğlu, 2017; Gürbüz ve Şahin, 2018, s.212).

Şekil 2. Çalışan Verimliliği Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı (ÇV= Çalışan Verimliliği)

Şekil 2’de görüldüğü üzere Çalışan Verimliliği Ölçeği’ne ait doğrulayıcı faktör analizi verilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerlerini iyileştirmek için soru 1 ile 4 arasında kovaryans yapılmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerleri şu şekildedir: $\chi^2/sd=4,696$ GFI=0,960 AGFI=0,901 CFI=0,926 RMSEA=0,079 RMR=0,045 SRMR=0,0619. Bu değerler normal değer ve kabul edilebilir değer arasında yer aldığı gözlemlenmiştir (Hooper vd., 2008 s. 53-60; Yaşhoğlu, 2017; Gürbüz ve Şahin, 2018, s.212).

Şekil 3. Örgütsel Bağlılık Ölçeğine Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Path Diyagramı (ÖBÖ= Örgütsel Bağlılık Ölçeği)

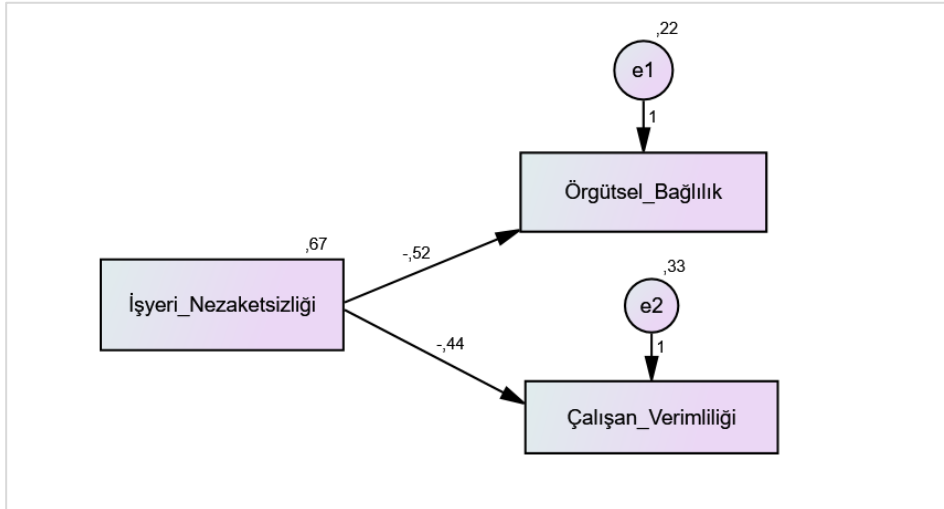
Şekil 3’de görüldüğü üzere Çalışan Verimliliği Ölçeği’ne ait doğrulayıcı faktör analizi verilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerlerini iyileştirmek için soru 1 ile 2 ve 13 ile 14 arasında kovaryans yapılmıştır. Kovaryans yapılmadan önce eşik değeri 0,3 ‘ün altında olan sorular (3,9,12,15) ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği indeks değerleri şu şekildedir: $\chi^2/sd=3,221$ GFI=0,935 AGFI=0,892 CFI=0,942 RMSEA=0,076 RMR=0,039 SRMR=0,0430. Bu değerler normal değer ve kabul edilebilir değer arasında yer aldığı gözlemlenmiştir (Hooper vd., 2008 s. 53-60; Yaşlıoğlu, 2017; Gürbüz ve Şahin, 2018, s.212).

Tablo 3. İşyeri Nezaketsizliği, Çalışan Verimliliği ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiye Ait korelasyon Analizi.

	1	2
1- İşyeri Nezaketsizliği		
2- Çalışan Verimliliği	r	-,533**
	p	,000
3- Örgütsel Bağlılık	r	-,668**
	p	,000
		,350*
		,021

n=300 *p<0,05 **p<0,001

Tablo 3’de görüldüğü üzere işyeri nezaketsizliği, çalışan verimliliği ve örgütsel bağlılık ortalamaları arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi birden fazla değişken arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılmakta olup -1 ile +1 değer arasında bir değer alır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Tablo 3 incelendiğinde işyeri nezaketsizliği ile çalışan verimliliği ($r = -0,533$) ve örgütsel bağlılık ($r = -0,668$) arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0,001$). Aynı zamanda çalışan verimliliği ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki vardır ($r =0,350$ $p<0,05$).

Şekil 4. İşyeri Nezaketsizliğinin Örgütsel Bağlılık Ve Çalışan Verimliliği Üzerindeki

Etkisini Gösteren Path Diyagramı

Şekil 4’de görüldüğü üzere işyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliği ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin gösteren path diyagramı verilmiştir. Modele ait uyum iyiliği indeks değerleri ($\chi^2/sd=0,022$ $GFI=1,000$ $AGFI=0,998$ $CFI=1,000$ $RMSEA=0,001$ $RMR=0,003$ $SRMR=0,0047$) normal değerler arasında olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018). İşyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliği ($B=-0,44$) ve örgütsel bağlılık ($B=-0,520$) üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklere ait regresyon tabloları aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. İşyeri Nezaketsizliği Ölçeğinin Çalışan Verimliliği Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	R ²	F	p	B	β	t	p
Sabit						5,011		20,213	0,000
İşyeri nezaketsizliği	Çalışan verimliliği	0,533	0,284	15,072	0,000	-0,443	-0,533	-3,882	0,000

n=300 *p<0,05 **p<0,001

Tablo 4’ün sonucuna göre çalışan verimliliği değişkenindeki değişimin % 28’i ($R^2=0,284$) işyeri nezaketsizliği tarafından açıklanmaktadır. Modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir sorun olmadığı tespit edilmiştir ($F=15,072$ $p=0,000$). Bağımsız değişken olan işyeri nezaketsizliğinin ($\beta=-0,533$ $t=-3,882$ $p=0,000$) çalışan verimliliği üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analize göre işyeri nezaketsizliğindeki her bir birim artış çalışan verimliliği puanında $B=-0,443$ ’lük bir azalış sağlamaktadır. Hipotez 1 kabul edilmiştir.

Tablo 5. İşyeri Nezaketsizliği Ölçeğinin Örgütsel Bağlılık Ölçeği Üzerindeki Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	R ²	F	p	B	β	t	p
Sabit						4,269		22,425	0,000
İşyeri nezaketsizliği	Örgütsel bağlılık	0,968	0,447	30,695	0,000	-0,521	-0,668	-5,540	0,000

n=300 *p<0,05 **p<0,001

Tablo 5’de görüldüğü üzere göre örgütsel bağlılık değişkenindeki değişimin % 44’ü ($R^2=0,447$) işyeri nezaketsizliği tarafından açıklanmaktadır. Modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir sorun olmadığı tespit edilmiştir ($F=30,695$ $p=0,000$). Bağımsız değişken olan işyeri nezaketsizliğinin ($\beta=-0,668$ $t=-5,540$ $p=0,000$) örgütsel bağlılık üzerinde negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan analize göre işyeri nezaketsizliğindeki her bir birim artış örgütsel bağlılık puanında $B=-0,521$ bir azalış sağlamaktadır. Hipotez 2 kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Sağlık çalışanlarında işyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliğine ve örgütsel bağlılığa etkisi incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada ayrıca çalışan verimliliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide incelenmiştir. Araştırmaya dâhil olan sağlık çalışanlarının % 68,3’ü kadın ve %55,7’si 25 ve 34 yaş aralığındadır. Sağlık çalışanlarından %14,3’ü doktor, %27’si hemşire-ebe, %22’si tıbbi sekreter, %1,3’ü idari personel ve %35,3’ü diğer sağlık personelidir. Katılımcıların % 63’ü 5 ve üzeri yıl meslekte çalışmakta olup, % 49,7’si 5 ve üzeri yıl araştırma yapılan hastanede çalışmakta olduğunu belirtmiştir. İşyeri

nezaketsizliğinin örgüt içerisinde birçok olumsuz davranışlara neden olduğu bilinmektedir. İşyeri nezaketsizliğinin, iş tatmini ve iş doyumunu (Pearson vd., 2000, s.135; Penney ve Spector, 2005, s.794), örgütsel sadakat (Pearson ve Porath, 2005, s.11), örgütsel güven (Cingöz ve Kaplan, 2015, s.14; Logan, 2016, s.50), örgütsel bağlılık (Porath ve Pearson, 2010, s.69; Hossny, Qayed ve Yoyssef, 2015, s.88; Sarıtaç, 2017; Gültaş, 2019, s.80), örgütsel etkililik (Laschinger vd., 2012: 317), İş performansı (Cortina vd., 2001, s.70; Logan, 2016, s.50; Kızıloğlu, 2019, s.98) işten ayrılma niyeti (Kanten, 2014, s.20; Kızıloğlu, 2019, s.99; Huang ve Lin, 2019, s.49) örgütsel sessizlik (Kumral, 2017, s.102), örgütsel verimlilik (Logan, 2016, s.50; Pearson ve Porath, 2005, s.11; Lewis ve Malecha, 2011, s.45) ve örgütsel sinizm (Çoban ve Deniz, 2018, s.290) gibi bir çok örgütsel davranış konusu ile ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada sağlık çalışanlarında işyeri nezaketsizliğinin çalışan verimliliğini ve örgütsel bağlılığı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık çalışanları zorlu çalışma şartları altında yoğun bir tempo ile çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Bunun yanında sağlık çalışanlarında stres oluşmakla birlikte iletişim kopukluğu yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak sağlık çalışanları güçsüz duruma düşmekte ve saldırgan bir tavır sergilemektedir (Logan, 2016, s.51). Bu saldırgan tavrılardan biri olan işyeri nezaketsizliği bireylerin çalışma verimliliğini ve örgüte bağlılığını düşürmektedir. Lewis ve Malecha'nın (2011, s.46) hemşireler üzerinde yaptığı çalışmada da işyeri nezaketsizliğinin üretkenliği etkilediği tespit edilmiştir. Laschinger ve diğerleri (2009, s.317) Kanada 'da sağlık sektöründe yaptığı çalışmada işyeri nezaketsizliği örgütsel bağlılığı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Smith ve diğerleri (2010, s.1005) yaptıkları başka bir çalışmada yine işyeri nezaketsizliğinin az olduğu işletmelerde örgütsel bağlılığın daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Martynowicz (2016 s.108) ilaç sektöründe yaptığı çalışmada işyeri nezaketsizliğinin işe adanmayı olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Sarıtaç (2017, s.121) yaptığı çalışmada işyeri nezaketsizliğinin hem sözleşmeli bireylerde hem de kadrolu bireylerde örgütsel bağlılığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hem literatür sonuçları hem de bu çalışmanın sonuçları da gösteriyor ki işyeri nezaketsizliği örgüt içerisinde verimliliği ve örgütsel bağlılığı etkilemektedir. Sağlık sektöründe de hizmetlerin kalitesi ve hasta memnuniyeti açısından hizmetleri sunan kişilerin verimliliği ve kuruma bağlılığı önemli bir faktördür. Bu faktörleri olumsuz etkileyen işyeri nezaketsizliği oluşturan etmenlerin belirlenmesi ve önlem alınmasında kurum yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Sağlık hizmetleri matris organizasyon yapısında olması bakımından burada hem proje yöneticilerine hem de fonksiyonel yöneticileri işyeri nezaketsizliğini ortadan kaldıracak önlemler alması gerekmektedir. Bu çalışmanın kapsamı birçok sağlık çalışanından (Doktor, Hemşire-ebe, Tıbbi Sekreter, İdari Personel, Diğer Sağlık Personelleri) oluşmaktadır. Bundan sonraki yapılacak olan çalışmalarda daha mesleğe yönelik çalışmaların yapılması ve meslek özelinde örgütsel davranışlara bakılması önerilmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i> * Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının 09.02.2024 Tarih , E- 286101 Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> * (Kahramanmaraş Sütçü İmam University Rectorate, Social Sciences and Humanities Ethics Committee Decision was taken with the decision dated 09.02.2024, numbered E- 286101 of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Alhas, F. (2021). İş yeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Business Economics and Management Research Journal*, 4(2), 156-175.
- Andersson, L.M., & Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of Management Review*, 24(3), 452-471.
- Cingöz, A., & Kaplan, A. (2015). The effect of workplace incivility on job satisfaction and organizational trust: A study of industrial enterprises in Turkey. In *WEI International Academic Conference Proceedings*, Vienna, Austria (pp. 12-15).
- Cortina, L.M., Magley, V.J., Williams, J.H., & Langhout, RD. (2001), Incivility In the workplace: Incidence and impact. *Journal Of Occupational Health Psychology*, 6(1), 64-80.
- Çoban, R., & Deniz, M. (2018). Çalışanların işyeri nezaketsizliği ve örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik imalat sektörü üzerinde bir araştırma. 6. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, Kasım, Isparta.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Delen, M. G. (2011). Çalışma Hayatında İşyeri Kabalığı Olgusu. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 53, 43-58.
- Dion, M.J. (2006), *The Impact of Workplace Incivility and Occupational Stress on The Job Satisfaction and Turnover Intention of Acute Care Nurses*, University of Connecticut.
- Erceylan, N. (2010). Yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkileri ve bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Erdoğan S., Nahcivan N., & Esin N. (2015) *Hemşirelikte Araştırma (2. Baskı)*. Nobel Kitabevi, Ankara.
- Ferreira, A., & Du Plessis, T. (2009). Effect of online social networking on employee productivity. *South African Journal of Information Management*, 11(1), 1-11.
- Gök, S., Karatuna, I., & Başol, O. (2019). İşyeri nezaketsizliği ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 106-115.
- Gökçe, A.T. (2008), *Mobbing: İş yerinde yıldırma nedenleri ve başa çıkma yöntemleri*. Ankara: Öğreti: PEGEM Akademi.
- Gültaç, A. S. (2019). Örgütsel sapma ve nezaketsizlik davranışları ilişkisinde iş yerinde dışlanmanın aracı rolü. Sağlık kurumlarında bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık.
- Hanaysha, J. (2016). Improving employee productivity through work engagement: Evidence from higher education sector. *Management Science Letters*, 6(1), 61-70.

Herrera, J., & De Las Heras-Rosas, C. (2021). The organizational commitment in the company and its relationship with the psychological contract. *Frontiers in psychology*, 11, 609211.

Hossny, E.K., Qayed, M.H., & Yoysef, H.R. (2015), Effect of workplace civility, structural and psychological empowerment on newly graduated nurses organizational commitment at hospitals in Assiut city, *IOSR Journal of Nursing and Health Science*, 4(6), 87-95.

Hooper, D., Coughlan, J., Mullen, M.R. (2008). Structural equation modelling: guidelines for determining model fit. *Electronic Journal Of Business Research Methods* 6(1), 53-60.

Huang, H. T., & Lin, C.P. (2019). Assessing ethical efficacy, workplace incivility and turnover intention: A moderated-mediation model. *Review of Managerial Science*, 13(1), 33-56.

İşıkay, Ç. (2018), İş yeri nezaketsizliği, tükenmişlik ve iş doyumunu ilişkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü: Muğla ili kamu hastaneleri birliğinde görev yapan hemşireler üzerine bir araştırma. Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Jang, J., Lee, D. W., & Kwon, G. (2021). An analysis of the influence of organizational justice on organizational commitment. *International Journal of Public Administration*, 44(2), 146-154.

Johnson, R. E., & Chang, C. H. (2006). "I" is to continuance as "we" is to affective: The relevance of the self-concept for organizational commitment. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(5), 549-570.

Kanten, P. (2014), İş yeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26.

Kızıloğlu, E. (2019). İş yeri nezaketsizliğinin bilgi paylaşma tutumu ve iş çıktıları üzerindeki etkisi: Algılanan etik iklimin aracı rolü. *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya.*

Kirkman, B.L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: The antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42, 58-74.

Klein, H. J., & Park, H. M. (2015). Organizational commitment. In: J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (2nd ed.), (Vol 17. pp. 334–340). Oxford, UK: Elsevier.

Kumral, T. (2017). İşyeri nezaketsizliği ve örgütsel sessizlik ilişkisinde örgütsel dışlanmanın aracı rolü. *Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*

Laschinger, SHK., Leiter, M., Day, A., Gilin, D. (2009), Workplace empowerment, incivility and burnout: Impact on staff nurse recruitment and retention outcomes. *Journal of Nursing Management*, 17(3), 302- 311.

Lewis, P.S., & Malecha, A. (2011), The Impact of workplace incivility on the work environment, manager skill and productivity. *The Journal of Nursing Administration*, 41(1), 41-47.

Liou, S. R. (2008). An analysis of the concept of organizational commitment. In *Nursing forum* (Vol. 43, No. 3, pp. 116-125). Malden, USA: Blackwell Publishing Inc.

Logan, T. R. (2016). Influence of teamwork behaviours on workplace incivility as it applies to nurses. *Creighton Journal of Interdisciplinary Leadership*, 2(1), 47-53.

Mahmood, B., Yasmeen, B., Ramzan, M., & Zafar, J. (2023). Examining the mediating role of self efficacy between workplace incivility and organizational commitment: An empirical assessment. *Journal of Positive School Psychology*, 7(4), 813-835.

Martynowicz, J. (2016). The Role of Workplace Incivlity on Employee Engagement in The Pharmaceutical Industry. Doctor of Management in Organizational Leadership. University of Phoenix.

Mete, B. (2022). Sağlık kurumlarında işyeri nezaketsizliği üzerine geleneksel bir derleme. *MEYAD Akademi*, 3(2), 150-161.

Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1997). *Commitment in the workplace. Theory, Research, and Application*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. doi:10.1016/ 1053-4822(91)90011-Z.

Meyer, J. P., Allen, N. J., & Gellatly, I. R. (1990). Affective and continuance commitment to the organization: evaluation of measures and analysis of concurrent and time-lagged relations. *Journal of Applied Psychology*, 75(6), 710-720. doi:10.1037/0021-9010.75.6.710.

Olajide, O. O. (2019). Determinants of employees productivity in listed manufacturing firms in Southwestern Nigeria (Doctoral dissertation, Obafemi Awolowo University).

Özcan K., & Balyer A. (2013) Liderlik oryantasyon ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 136-150.

Özcan, G. (2022). İşyeri nezaketsizliği: Kavramsal bir inceleme. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 341-367. <https://doi.org/10.38057/bifd.1183503>.

Pearson, C. M., & Porath, C. L. (2005). On the nature, consequences and remedies of workplace incivility: No time for "nice"? Think again. *Academy of Management Perspectives*, 19(1), 7-18.

Pearson, C. M., Andersson, L. M., & Porath, C. L. (2000). Assessing and attacking workplace incivility. *Organizational Dynamics*, 29(2), 123-137

Penney, L.M., & Spector, P.E. (2005), Job stress, incivility, and counterproductive work behavior (Cwb): The moderating role of negative affectivity. *Journal of Organizational Behavior*, 26(7), 777-796.

Porath, C. L., & Pearson, C. M. (2010). The cost of bad behavior. *Organizational Dynamics*, 39(1), 64-71.

Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., & Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of applied psychology*, 59(5), 603-609.

Rehman, Z. U., Ziaullah, M., Mehmood, S., Buzdar, A. D., & Kashif, M. (2022). Exploring the relationship of workplace incivility, organizational commitment and turnover intention in the perspective of social exchange theory. *Indian Journal of Economics and Business*, 21(3), 189-202.

Riyanto, S., Handiman, U. T., Gultom, M., Gunawan, A., Putra, J. M., & Budiyanto, H. (2023). Increasing job satisfaction, organizational commitment and the requirement for competence and training. *Emerging Science Journal*, 7(2), 520-537.

Sarıtaç, G. (2017). Örgütsel bağlılık ve işyeri nezaketsizliği arasındaki ilişkide etik lider algısının aracılık rolü: Muğla Büyükşehir belediyesi örneği. Tezli Yüksek Lisans. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Sharma, M. S., & Sharma, M. V. (2014). Employee engagement to enhance productivity in current scenario. *International Journal of Commerce, Business and Management*, 3(4), 595-604.

Sigler, T.H., & Pearson, C.M. (2000). Creating an empowering culture: Examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5, 27-52.

Singh, S., & Chaudhary, N. (2022). Employee productivity: An analysis of dimensions and methodology through systematic literature review. *Empirical Economics Letters*, 21(4), 183-204.

Singh, S., Solkhe, A., & Gautam, P. (2022). What do we know about employee productivity?: Insights from bibliometric analysis. *Journal of Scientometric Research*, 11(2), 183-198.

Smith, L. M., Andrusyszyn, M. A., & Spence Laschinger, H. K. (2010). Effects of workplace incivility and empowerment on newly-graduated nurses organizational commitment. *Journal Of Nursing Management*, 18(8), 1004-1015.

Sönmez V., & Alacapınar F. G. (2016) Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama. Anı Yayıncılık, Ankara.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson

Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International journal of medical education*, 2, 53-55

Utami, N. M. S., Sapta, I. K. S., Verawati, Y., & Astakoni, I. M. P. (2021). Relationship between workplace spirituality, organizational commitment and organizational citizenship behavior. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 507-517.

Üstün, F., Ersolak, Ş., (2020), Örgüt ikliminin işyeri nezaketsizliği üzerine etkisinde makayavelist kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 433-460.

Walsh, B. M., Magley, V. J., Reeves, D. W., Davies-Schriels, K. A., Marmet, M. D., & Gallus, J. A. (2012). Assessing workgroup norms for civility: the development of the civility norms questionnaire-brief. *Journal of Business and Psychology*, 27(4), 407-420.

Wołowska, A. (2014). Determinants of organizational commitment. *Human Resources Management & Ergonomics*, 8(1), 129-146.

Yaşlıoğlu, M.M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Yunus, E. N., & Ernawati, E. (2018). Productivity paradox? The impact of office redesign on employee productivity. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 67(9), 1918-1939.

British Reaction against German Entrepreneurship in Iran at the Beginning of 20th Century on the Foreign Office Documents

Aykut Dalak¹

Abstract

Throughout the 19th century, Great Britain widened her economic and commercial net all over the world thanks to her navy and trade agreements. Through that century, Iran policy of Great Britain was transformed considerably. Iran at first was a subheading of India policy of the Foreign Office. After the first half of the century, Iran, though not so much as India, became a region of competition in terms of not only political blocking, but of economic and commercial interests with Russia. Great Britain aimed specifically at gaining concessions in return of concluding loan agreements for Qajar governments because accumulation of capital in Great Britain owing to protective duties carried out against foreign goods needed to flow into the lands virgin with regard to capitalism. Following the crisis of 1873, British capital or capital supported by the Foreign Office was invested in Asia and Africa, which Iran was a significant example of. The only rival of hers in Iran was Russia during the century. Germany, however, rose as a third power at the beginning of the next century, which led Great Britain and Russia to agree on the spheres of influence. After that, Great Britain tried to keep Germany away from Iran. Germany struggled to do the same as Great Britain had been doing via banking, concessions, etc. In the light of the documents of the Foreign Office, this paper aims to shed light on the reaction of Great Britain against the entrepreneurship efforts of Germany to find new markets for her capital by employing the qualitative method on historical research design and document analysis has been utilised to collect data. Referring to classifications of the Foreign Office -Affairs of Persia and Arabia and Affairs of Persia in the National Archives, this paper tries to reveal how Great Britain and her representatives in the region reacted against Germany's attempts to acquire economic and commercial interests in Iran.

Keywords: Great Britain, the Foreign Office, Iran, Germany, Loans, Concessions

Dalak, Aykut (2024). British Reaction against German Entrepreneurship in Iran at the Beginning of 20th Century on the Foreign Office Documents, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1824-1844.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1420082>

Date of Submission	15.01.2024
Date of Acceptance	30.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

İngiliz Dışişleri Belgelerinde 20. Yüzyılın Başında İran'da Alman Girişimine İngiliz Tepkisi

¹ Instructor Dr., Karabuk University, The School of Foreign Languages, Karabuk, Turkey,
aykudalak@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9342-3584

Aykut Dalak¹

Öz

İngiltere 19. yüzyıl boyunca donanması ve ticaret anlaşmaları sayesinde ekonomik ve ticarî ağını tüm dünyada genişletmiştir. Bu yüzyıl boyunca İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nun İran politikası oldukça değişmiştir. Hindistan kadar olmasa da İran sadece Rusya'nın siyasî etkisi açısından değil, aynı zamanda ekonomik ve ticarî çıkarlarının önüne geçilmesi açısından bir rekabet sahasına dönüşmüştür. İngiltere, Kaçar hükümetleriyle karşılığında özellikle imtiyazlar elde etme amacıyla kredi anlaşmaları yapmıştır çünkü yabancı ürünlerine karşı uygulanan korumacı gümrük politikaları dolayısıyla İngiltere'de biriken sermayenin kapitalizm açısından bakir topraklara ihraç edilmesi gerekmiştir. Özellikle 1873 Krizi'nin ardında İngiliz sermayesi ya da İngiltere tarafından desteklenen sermaye Asya ve Afrika'da yatırım olarak kullanılmaya başlamıştır. İran bu ihracın belirgin bir örneğini sunmaktadır. Bu yüzyıl boyunca İngiltere'nin İran'daki tek rakibi Rusya'dır. Ancak Almanya 20. yüzyılın başında üçüncü bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Almanya'nın ortaya çıkışı İngiltere ve Rusya'nın İran'da nüfuz alanları konusunda anlaşmasına yol açmıştır. Bunun ardından, İngiltere, Almanya'yı İran'da uzak tutmaya çalışmıştır. Almanya ise İngiltere'nin yaptığı gibi bankacılık ve imtiyazlar yoluyla İran'da ekonomik ve ticarî çıkarlar elde etmeye çaba göstermiştir. Bu çalışma İngiliz Dışişleri belgeleri ışığında tarih araştırma deseninde nitel araştırma yöntemi kullanarak Almanya'nın sermayesi için yeni pazarlar bulma arayışlarına karşı İngilizlerin tepkisine ışık tutmayı amaçlamaktadır ve veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Bu çalışma İngiliz Ulusal Arşivi'ndeki Foreign Office-Affairs of Persia and Arabia and Affairs of Persia başlıklı tasniflere referans vererek İngiltere'nin ve bölgedeki İngiliz temsilcilerin Almanya'nın İran'da ekonomik ve ticarî çıkarlar elde etme çabasına nasıl cevap verdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, İngiliz Dışişleri, İran, Almanya, Kredi, İmtiyaz

Dalak, Aykut (2024). İngiliz Dışişleri Belgelerinde 20. Yüzyılın Başında İran'da Alman Girişimine İngiliz Tepkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1824-1844.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1420082>

Geliş Tarihi	15.01.2024
Kabul Tarihi	30.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Introduction

Great Britain viewed Iran as the gate of India. India, the focus of the Foreign Office, was a crucial market to British capital, so was it to British governments. Iran, therefore, was just a part of India policy of the Foreign office. Inherently, the trade had been carried on with Iran since the relations of both began; nevertheless, after the first half of the 19th century when Britain's relatively poor economic performance can be attributed largely to the failure of the British entrepreneur to respond to the challenge of changed conditions (Aldcroft, 1964: 113), Great Britain concentrated on Iran more in terms of economic and commercial interests, which was a result of accumulation of capital within the borders of Great Britain. This accumulated capital could not produce more profits anymore. Put it differently, within the national borders, capital supported and boosted by the protective duties reached its maximum capacity, which made profits decline.

One and first of the global economic crises happened in 1873. The crisis roughly lasted from 1873 to 1896. The features of the crisis can be listed as economic stagnation all around the world, overproduction, low turnover of capital and decline in profits in this period. (Kaymak, 2010: 192). Before that period, profits had increased in a booming way with the industrial development and investments, particularly in the railway business. The expansion of British economy starting in the 1850s peaked in 1872 (Kaymak, 2010: 170); however, 1873 was the final limit of high profits, followed by Industrial Revolution 2.0 led by the U.S.A. and Germany with respective states' strong patronage, which Great Britain would try to overcome the effects of the crisis and to keep her predominance in the world by relying on her hegemonic position (Kaymak, 2010: 192). Thus, industrially developed countries headed for new markets and resources to be able to recover their trade, economy, and profits.

Besides the accumulation of capital, some philosophers and politicians formulated how conventional capitalism was transformed into imperialism. To begin with, as Bukharin (2009: 41) stated, this accumulated capital needed to outflow into foreign factories and mines, plantations and railroads, steamships and banks; therefore, the national capital became international. In addition to the outflow of capital, "free lands", in other words "free markets", were shared among capitalists (Bukharin, 2009: 86). Secondly, Lenin (2014: 94) explained this situation within the framework of this process by putting forward five features of capitalism: accumulation of capital, combination of banking and industrial capital, capital outflow, establishment of international monopolies and completion of division of the world among capitalist states. In addition to Bukharin and Lenin, Hilferding (1981: 223-224), too, discussed the same topic in similar concepts: control of capitalist industry by banking system, cartels and trusts, monopolization. This flow of capital into foreign countries, notably to ones virgin in terms of capitalism, happened in the same way in the Iran sample. This outflow was guaranteed and protected by Great Britain. According to Curzon (1966: 461), the all subjects of Britain should be able to employ their capital without any fear or doubt for any kinds of enterprises, combination and formation of companies aimed at construction of roads and factories. Capital, especially British capital, supported and encouraged by the British started to flow into Iran, which as an underdeveloped country, was offering plenty of profit opportunities for capitalists in the second half of the 19th century. During the 19th century, the trade between Great Britain and Iran continued mostly on raw materials from Iran and manufactured or semi-manufactured products from Great Britain. As British capital and capital supported by the British earned more and more in Iran,

financiers, investors and agents of theirs demanded an institution to be able to regulate financial transactions. Based on the concession given in 1872, George Reuter was granted the right to establish and run a bank titled the Imperial Bank of Persia in Iran in 1889 (Kazemzadeh, 1968: 210). This bank, furthermore, was expected to regulate the outflow of capital which became surplus and redundant in not only in Great Britain but also other developed countries. To this point, what Curzon expressed and Reuter did and what Bukharin, Lenin and Hilferding explained seem quite coherent. Taken the latter group's formulations into consideration, accumulation of capital, combination of banking and industrial capital, capital outflow and establishment of international monopolies seems to have been completed in Iran sample by 20th century. The last feature would be put into practice at the beginning of the 20th century.

As great powers having competed against each other in the previous century, Great Britain and Russia decided to agree on economic demarcation of Iran which would lead to the partition of Iran by the Anglo-Russian Convention of 1907 because the industrial rise of Germany had already attracted the attention of the British and the Russian. Particularly, with the introduction of the Merchandise Marks Act of 1887 (Neuberger and Stokes, 1979: 188), a number of products imported by Great Britain had "Made in Germany" labels, which alerted a good many British decision-makers. One of the most important of these decision-makers was Lord George Hamilton. He suggested cooperation and economic demarcation of Iran with Russia after having admitted the supremacy of Russia especially in the north of Iran (F.O. 416/4, 1900: Inclosure in No.11). According to Hamilton and the ones thinking like him, the use of force in Iran would not bring the previous earnings in Iran back (F.O. 416/1, 1899: No.59). Despite the fact that the division plan had been mentioned on the agenda of the Foreign Office more than eight years before the agreement, it took more time to be concluded. In 1907, the Convention, also named Grey-Iswoolskii Agreement, was concluded; and the *de facto* division of Iran became official, which meant that in the north of Iran, Russia would be the sole option for economic and commercial and in the south of Iran, Great Britain (F.O. 416/33, 1907: No. 277). Herewith, the last feature of imperialism formulated by both Bukharin and Lenin was fulfilled. The source of capital had its own sphere of influence and both states promised to avoid getting economic or financial concession in the other's sphere of influence.

After announcement of the constitution and establishment of the Assembly (Mejliss) in Iran, Great Britain and Russia were now more hated powers. Specifically following the Anglo-Russian Convention, a third option in politics was looked for and demanded by the Persian. Germany was a new option for emergent Persian politicians in the Assembly, who were aware of the fact that Germany was seeking economic and commercial interests in the Middle East. The visits of Kaiser Wilhelm II to the Middle East had been aiming at providing new markets and colonies for accumulated German capital. To be able to resist against and if possible, to nullify the Anglo-Russian Convention, the politicians in the know tried to get use of the ambitions of the young capitalist option -Germany- as the Ottoman Empire had been doing.

This paper aims to reveal how the Foreign Office and the representatives and agents of Great Britain in the region reacted against the attempts of Germany to acquire economic and commercial interests. For this end, as first-hand documents, the documents of the Foreign Office have been analysed by employing qualitative method on historical research design to answer questions like "How did Great Britain try to defend her

concessions and privileges?, How did Germany try to enter Iran as a third capitalists? What was the stage of politics like in Iran at the beginning of 20th century? To what extent was Germany successful in Iran?" These questions have been answered by referring to classifications of the documents of the Foreign Office -Affairs of Persia and Arabia and Affairs of Persia in the National Archives. From this point on, these documents have been given with "F.O." abbreviation. Furthermore, Iran or Persia and England or Great Britain titles have been used as synonyms as each was written in the documents and books.

Before the Constitutional Revolution

Iran was of great importance to Great Britain due to the former's geostrategic position, as the gate of India. Great Britain, at first, approached Iran as a whole to be able to protect her own economic and commercial interests in India. The economic decline following the crisis of 1873 needed cutting-edge ventures. Capital accumulated within the island, therefore, required outflowing. To this end, Iran was a great option owing to natural resources and pauper labour there. Additionally, existing representatives of Great Britain in the region was another advantage of British capital and the capital supported by the British. It can be stated that during the 19th century, notably in the second half of the century, aforementioned capital outflow into Iran. Following the banking concession and privileges of Reuter, Great Britain made Iran dependent in terms of economy and finance. Within the framework of this paper, it has to be noted that at the beginning of the 20th century, Great Britain was carrying out status-quoist policies in Iran. Meanwhile, she was trying to counterbalance the efforts of Russia to dominate Iran in terms of both economy and politics. Because Great Britain was aware of the fact that she had been losing power and influence all over the world after the crisis of 1873, she shifted some traditional policies in Iran. Despite being a rival and competitor in Iran, Russia became almost an ally to Great Britain. After Russia got eliminated in the competition, Germany would be the new competitor for Great Britain.

Bukharin's (2009: 41) statement about capital's outflowing into foreign factories and mines, plantations and railroads, steamships and banks seems correct for Great Britain's economic and commercial interests and actions in Iran. For instance, the Foreign Office decided to grant a loan to Iran (F.O. 416/5, 1901: No.76) as in the 19th century. This one was concluded to encounter the one given by Russia, which was just one of the numerous loan agreements between Great Britain and Iran. Those agreements were concluded in return of more concessions from Iran as well as interest profit. While British representatives in the region were trying to take more concessions from Iran, they were also struggling to obstruct or nullify Russian attempts to grant loans or obtain concessions (F.O. 416/13, 1903: No.355B). Yet, when the Persian Government applied the Imperial Bank for additional advances or loans, the British representatives in the region tried to keep one step ahead of Russians and informed the Foreign office as follows: "The Russians need not be informed of a new loan". (F.O. 416/13, 1903: No. 167)

Moreover, loans were recovering the financial problems of the Persian governments at least for a short time because Great Britain had been worrying about an unexpected fall of Qajar dynasty or chaotic situations possible to occur. So it was also emphasized in the documents that British existence contributed much to the peace in the region; without Great Britain, the Gulf and the countries adjacent would have been again prone to the old disorders and chaos. Tranquillity and peace in Iran meant a lot for the British to carry on the trade of herself as it had been. It was the same from the viewpoint of Russia. Suffice

it to say as an instance, it was stated on a Russian newspaper named *Moscow Viedomosti* "The more Persia's condition consolidated, the larger the market for the disposal of the surplus of our manufacturing industries" (416/2, 1900: Inclosure in No. 72).

British capital also headed for mine concessions in Iran. Having obtained mine concessions in the southern Iran, British representatives both protected those privileges (F.O. 416/1, 1899: No.20) and endeavoured to obtain more of them. British representatives also worked a lot to protect mint privilege of the Imperial Bank of Persia (F.O. 416/15, 1903: No.79). Whenever this exclusive right of the Imperial Bank of Persia was violated by smaller and illegal institutions in Iran, British representatives took action by holding talks with Iranian officials and by informing the Foreign Office.

Next, British entrepreneurship included road constructions in Iran. Mostly within the south of Iran, the road concessions of Great Britain were defined in detail in a report prepared by Sir Arthur Hardinge because of reassignment by the Foreign Office. Hardinge, who pointed that most of the concessions belonged to the Imperial Bank of Persia under title of Persian Transport Company and some foreseen dangers for the concessions, highlighted the importance of concessions and their being under British control (F.O. 416/26, 1905: No.9). Concentrating on the south of Iran, the road concessions had two vital purposes for the British. The first role was naturally to make the trade in the region easier. The second one was to keep the route to India from the south of Iran under control. In accordance with these purposes, Great Britain attained much importance to the road concessions. Besides obtaining more road concessions, the representatives of Great Britain pursued the Russian attempts. Before the Anglo-Russian Convention, Russian entrepreneurialships in the north of Iran had disturbed the British (F.O. 416/2, 1899: No.12) because they thought Russians would expand their sphere into the southern Iran, which had already fallen in the hands of British capital. In spite of the efforts of the British, Russia was able to obtain road concessions in Iran, almost all of which were in the northern Iran. As it was, the British wanted to be sure that the concessions were engaged in the north of Iran (F.O. 416/17, 1904: No.47).

Another kind of concessions granted by the Persian Government to Great Britain was related to oil (as firstly read "naphtha" on the original documents) and it was of the essence in terms of economic and commercial interests of Great Britain. An Australian mining magnate, William D'arcy was mentioned in the documents in July 1901 as someone "to develop naphtha industry at Zohab, Shuster, and elsewhere in the south-west" (F.O. 416/6, 1901: No. 112). Before obtaining the Oil Concession, D'arcy sent Mr. Marriot to Iran (F.O. 416/6, 1901:No.11) to negotiate the articles. Originally granted to Mr. Paul Kitabji, former Director-General of Persian Customs, the Oil Concession included prospect for work and refine oil throughout Persian Kurdistan, Kermanshah, Luristan, and Arabistan (F.O. 416/13, 1903: Inclosure 2 in No. 154). Russian demands to lay down petroleum pipes through Persian lands seemed contrary to the D'arcy Concession and both Great Britain and Iran rejected them (F.O. 416/7, 1901: No.210). It is also seen in the documents that the Russian tried to nullify the D'arcy Concession by granting loans to the Persian government and attempted to lay down her intended pipeline (F.O. 416/8, 1901: No.34). Thus, defending and protecting the rights and privileges of British capital and capital supported by the British can be seen as a duty of British representatives in the region.

Furthermore, Anglo-Russian competition was going on in the development of communications. As Great Britain was the most-favoured nation in Iran, she was struggling to keep that status in regards to communication scope as well. For example, Great Britain wanted to remove difficulties and Russian objections which had been going on for the Central Persian Telegraph Convention of 1901 (F.O. 416/17, 1904: No.140). As another instance of this sort of concessions, British representatives endeavoured a lot to obtain Henjam-Bunder Abbas telegraph line construction (F.O. 416/18, 1904: No.64). It can be discussed within both commercial and political frameworks. Politically, telegraph lines were giving an advantage in terms of quick information. Commercially, these lines were accelerating speculations in the international financial markets. In addition, connection of other lines with Seistan-Meshed line occupied the agenda of British representatives in the region pretty much (F.O. 416/18, 1904: Inclosure 1 no. 33). To the British, telegraph lines and this kind of concessions paved the way for the predominant position of Great Britain in the region.

All in all, those concessions were aimed at profitable investment of outflow of capital from British side. Accumulated capital was brought to Iran, directed into economically and commercially advantageous businesses and protected by British officials and representatives in the region. British capital was distributed into Iran in different fields of investment. And security of the capital was provided with banking services and communication lines.

Before the Constitutional revolution in Iran, Germany did not occupy the agenda of the British very much. In 1899, Germany became an option for the Persian Government but it was stated "a German loan was naturally out of question as it would be objected by the Russians" (F.O. 416/1, 1899: No.57). During that period, the most important event threatening the British and the Russian was a railway concession through Mesopotamia to Baghdad, which disturbed the both much (F.O. 416/3, 1900: No.46). The same worries were expressed by the India Office as well (F.O. 416/4, 1900: Inclosure in No. 11). In a similar vein, it was noted that the Anatolian Railway had its terminus at some point upon the Gulf, which worried Great Britain; nevertheless, it would not need calling a concern if British capitalists were given a share at least to that of any other Power in the capitalization of the company in its management, and in the orders for materials and equipment (F.O. 416/8, 1902: No.177). In addition to the rumours of a railway concession of German capital, British representatives took a close interest in German activities in the region. To illustrate, in a telegram sent by the India Office, the Foreign Office was informed even about a potential and possible German concession for the pearl fisheries from the Ottoman Government in the Persian Gulf (F.O. 416/5, 1901: No.207). In addition, in tables prepared by the Board of Trade, it is clearly seen that Germany increased her trade with Iran from 1893-1902 (F.O. 416/12 1903: Inclosure 1 in No. 386). After Germany obtained the concession for the construction of lines in the valley of the rivers Tigris and Euphrates, German activities attracted attention of Russian officials as well. According to a document titled "secret", British representatives sent a report prepared by Russians about German activities in the region. In the report, it was highlighted that German capitalists would turn their attention to the Persian market and try to find a way for their productions from Mesopotamia into western Persia (F.O. 416/15, 1903: Inclosure in 1 No.199). Russians' prediction of clash of interests of England and Germany in terms of commerce proved to be true. The competition would be firstly related to the southern Iran. In this report, it was also admitted that Germany, on account of the high

development of her industry at that time, was a more dangerous competitor than Great Britain. What is more, according to the statistics compiled by the Imperial Marine Department in 1904, the total value of foreign securities of German capital invested abroad was estimated at more than 461,000,000£ (Crammond, 1914: 804). The part of Persia and British India in this estimated amount was the least but increasing year by year. Taking all these reports and tables into consideration, worries of the British and the Russian do not seem in vain. Germany's increasing trade with Iran, attempts to expand her influence in the Middle East through concessions from the Ottoman Government and last but not least, developed industry were enough to disturb the status-quoist powers in Iran because after the German activities became perceivable in Iran, Russia can be counted among the status-quoist powers in Iran, which would not be official until 1907.

Based on this background, till 1907, the year when signing of the Anglo-Russian Convention took place, Anglo-Russian competition lasted as mentioned above. Great Britain was trying to keep concessions, rights and privileges of her subjects and capital and if possible, to expand them more relying on her predominant, diplomatic and financial power whereas Russia was trying to expand her influence towards the southern parts of Iran relying on her geographic advantages. Nonetheless, after the unexpected defeat of Russia in the Russo-Japanese War, the Russian side waned in the competition and came to agree with Great Britain in terms of the division of Iran into spheres of influence. Now the real threat was coming from Germany. To obstruct German activity in Iran, the British contemplated an Anglo-Russian *entente* in Iran worked in the same spirit as the Austro-Russian *entente* in the Balkans (F.O. 416/13, 1903: No.54).

After the Constitutional Revolution

Although German entrepreneurship in Persia in the 19th century had been relatively scarce, the aim of Germany in the following century was to flow her capital into the Middle East like Great Britain had been doing. There were, however, two major differences of the German scheme in principle. The first and the most obvious difference is that Germany was late to find a new market and colony for herself because she had completed the unification process in 1871. Thus, Germany, unlike Great Britain, was lacking of large sums from the exploitation of the colonies. Secondly, in Great Britain the joint-stock company was essentially an association of wealthy capitalists while its task in Germany was to provide industrialists with the capital they needed and to direct into their enterprises the money of the other classes (Hilferding, 1981: 306). In other words, there was a foundational difference between German and British capitals. The relationship between banks and industry in Germany was interdependence and concurrence whereas it was a causal link in Great Britain. In a nutshell, when Great Britain undertook the division of the world and even completed that task in some parts of the world, Germany had just started to follow the identical pattern with some differences. Iran example of this undertaking for Germany was a significant one as Great Britain directly tried to hinder the latter's economic and commercial efforts and endeavours.

As pointed out in the differences of British and German capitalism in the previous paragraph, German capital had more inherent and closer relations with banking capital. Therefore, German entrepreneurship in Iran was more about banking and loan concessions. One of the loan rumours was reflected in a telegram sent from Tehran. Grant Duff, serving as Cecil Spring-Rice's substitute in Tehran, warned the Foreign Office about a suspected German loan to Iran under cover of Belgian financiers (F.O. 416/27, 1906:

No.113). After eliminating the Russian factor in Iran, Great Britain seemed to have the new competitor. Rather than the decline in financial profits, Great Britain was more worried about losing her dominance in Iran. Aware of the rise of German industry, Great Britain accelerated the negotiations of the prospective Anglo-Russian convention. Russia was, as well, enthusiastic for the agreement because of her weak finance and internal politics after both the Russo-Japanese War in 1904-05 and the Constitutional Revolution in 1905. The Russian Government was also suspicious of a German loan under cover of Belgian financiers because of Naus's frequent conversations with the German Ambassador (F.O. 416/27, 1906: No.120). When the British representatives in Tehran questioned the Persian Government about the rumours, Grand Vizier Mushir-ed-Dowleh denied such negotiations but added the Persian Government had to apply elsewhere for money since financial assistance was refused by both Russia and England (F.O. 416/27, 1906: No.145). That document shows that Great Britain and Russia started to take joint action in Persian affairs and that the Persian Government started to utilise German option against this joint action. The worries of the British appeared to come out right because of the attitude of the Grand Vizier. Additionally, Grant Duff continued to inform the Foreign Office about the German activities in Iran in the first half of 1906. The rumoured German loan was amounting to 25.000.000 marks under conditions such as a coaling station near the mouth of Shatt-ul-Arab, a road concession from Khanikin to Kermanshah, and a college and hospital in Tehran managed by Germans (F.O. 416/27, 1906: No.193). Germany, just like she had achieved in the Ottoman Empire, was chasing after the construction concessions of roads and railways in Iran. According to Spring-Rice, British Ambassador to Persia from 1906 to 1908, heard that M. Stemrich, the newly appointed German Minister to Persia, would be provided with strong letters of recommendation from the Sultan to the Shah and had connection with both the Deutsche Bank and the Baghdad Railway (F.O. 416/27, 1906: No.5). As seen on these documents, German capital eager to flow into the Persian market was targeting railway and road construction concessions by the support of the Deutsche Bank, which corrects Hilferding's point of view.

To prove all these rumours, Grant Duff was pointing out six reasons to warn the Foreign Office about the German threat: the appointment of German Consul-General in Constantinople to Persia, the appointment of a Military Attaché to Persia, the increase in German imports into Persia, the building of a very large country Legation, the German management in only Persian hospital in Tehran, and arrangement of the Hamburg-American Line to run steamers to the Persian Gulf (F.O. 416/27, 1906: No.193). The last sign that showed Germans were not indifferent to Persian affairs had been conveyed to the Foreign Office on May 2, 1906 by the Consul-General Sir W. Ward in Hamburg. The route of the Hamburg-American Steamship Company would be Hamburg, Antwerp or Rotterdam, Mediterranean ports, Port Said and eventually the Persian Gulf (F.O. 416/27, 1906: No.103). In German press, it was expressed that if this line could be activated, this would be a challenge to the British who saw themselves as the masters of the Persian Gulf (F.O. 416/27, 1906: Inclosure in No.103). As Great Britain regarded the Persian Gulf as her own particular sphere of interest and influence, this sea line as well as the Baghdad Railway was natural challenges for her trade and domination in the region for two major reasons. Firstly, Great Britain had been trying to sober the Russian ambitions in the southern Iran, which was actually about limiting a power within the spheres of interests and influence. But this time threat was coming from the western Iran and from a more industrial power. Secondly, German capital, as stated by Hilferding (1981), had closer

and inherent relations with banking capital, which is called Finance Capital. As Germany had much larger capital than the previous competitor: Russia, Great Britain felt the threat to her interests in the region, from Egypt to India. German threat had already been felt by the British and Great Britain had already begun to make alliances in different parts of the world with different states. In the *entente* of 1904, Great Britain and France had agreed on spheres of influence of each other in Morocco. The next one, which will be mentioned herein below, would be about Iran.

The certain signs stated by Grant Duff on May 22 were also reflected by various newspapers in Germany. According to the articles of newspapers such as Berliner Tageblatt, Franfurter Zeitung, Lokalanzeiger, and Frei Deutsche Presse, more or less, the same attitude was assumed and the rumours were denied (F.O. 416/27, 1906: No.203). But according to this document, it was confirmed that the funds for the construction of the Taurus section of the Baghdad Railway were already available, and that the assistance of foreign capital for this purpose would not be required. German capital seems to have tried to give the impression that Germany would confine herself with the concessions she had obtained and not ask more. In addition to telegrams and newspaper articles, in the House of Commons, which deals with the interests of bourgeois, the German concession of the road of Khanikin-Kermanshah was brought up on July 9, 1906.

On September 7, 1906, Sir Edward Grey instructed Sir A. Nicolson to keep status quo with Russia in Iran (F.O. 416/28, 1906: No.152). This instruction seems to have related to German activity in Iran because Sir A. Nicolson replies this instruction by mentioning Persian finances and involvement of German capital. Negotiations were in progress between the Persian Government and a German Bank (highly probably the Deutsche Bank) in view a loan to be accompanied with guarantees and concessions (F.O. 416/28, 1906: No.154). Main fear of the British was that a probable agreement would include the establishment of a German bank in Iran. Sir A. Nicolson requested his minister to take action with Russia against German threat and believed no time should be lost by the British and Russian government in blocking the project by assisting the Persian Government financially (F.O. 416/28, 1906: No.154). This document was titled "confidential". On another letter titled "very confidential" from Sir A. Nicolson on the same day, the British ambassador offered his minister to take action about the debts of the Persian Government. As a repayment due to the Imperial Bank of Persia at the end of that month, there were also sums due immediately to the Russian Bank (F.O. 416/28, 1906: No.179). Sir A. Nicolson frankly stated that Great Britain and Russia had to obstruct the establishment of a German Bank by using Persian debts as a "trump card". Contradictorily, these debts would not be withdrawn but would be postponed by the Great Powers to be able to block German capital flow into Iran. The postponement was approved by the Foreign Office on September 24, 1906 (F.O. 416/28, 1906: No.210). It is clear that Great Britain and Russia had started to co-operate to hinder German capital in Iran before signing the Anglo-Russian convention. Besides the negotiations of the future agreement, they were engaged in a joint loan to the Persian Government.

Sir A. Nicolson informed the Foreign Office about his conversation with M. de Schoen, the German Ambassador in St. Petersburg, on November 5, 1906. What is remarkable in the conversation is that Sir A. Nicolson, after trying to learn the truth about the rumours in Iran, said to his colleague that the principle of the open door had been a cherished one in Great Britain and that a potential competition between Great Britain and Germany in Iran would be only of advantage to the politicians of Persia who delighted in playing one

country off against the other (F.O. 416/29, 1906: No.209). Sir A. Nicolson referred to the principle of the open door, the statement of the principles by the United States in 1899 and 1900 for the protection of equal privileges among countries trading with China and in support of Chinese territorial and administrative integrity (Britannica, 2024). The open door policy may be true in term of integrity of Iran but not in terms of equal privileges because Great Britain always wanted to keep her predominant position and most-favoured status in Iran. Nicolson also wanted to convince his colleague that a possible competition in Iran would not be profitable for either of them. By using the comparison between Iran and China, the British ambassador tried to justify their position in the region. In another conversation between Sir A. Nicolson and M. de Schoen, the German ambassador was quite frank. He said to his British colleague that the Persian Government had approached the German Government and asked to establish a bank in Tehran to effect loans and other financial transactions. He believed that a bank would be established in some other place in Persia and confine itself strictly to commercial affairs with having nothing to do with loans or concessions (F.O. 416/29, 1906: No.268).

After 1906, German entrepreneurship efforts in Iran and rumours of a German loan to the Persian Government went on in 1907 as well. This time, the Imperial Bank of Persia warned the Foreign Office about the issue. As there was a popular opposition to the British and Russian effect in Iran after the Constitutional Revolution, the Persian Government and Constitutionals (inside or outside the Assembly or Mejliss) may have negotiated with Germany to be able to meet the financial deficit of 1906 (F.O. 416/32, 1907: No.180). The same rumour, though unconfirmed officially, was mentioned by the Legation in Tehran: "The Shah is stated to have consented to German Loan to National Bank subject to consent of Assembly" (F.O. 416/32, 1907: No.181). Despite the fact that it was named the National Bank, it was the planned as a German bank in Iran. To German capital, it would be the guarantee to regulate financial transactions and a way to obtain concessions. Here was a big problem for National Bank. The Assembly opposed to any kinds of foreign influence in the country. Thus, as well as the opposition to the British and Russian influence, a possible German effect was being protested in the Assembly. The Assembly was unlikely to consent to the concessions such as right to share in any concession granted to foreigners, to exploit all mines now worked by the State, free land for bank buildings and right of mortgage (F.O. 416/32, 1907: No.264B). Ignoring the objection of the Assembly, the Foreign Office wrote to India Office about Iran that the appearance of Germany as a serious political factor in Persia, which would inevitably result from a large German loan on adequate security, would be highly detrimental to British interests (F.O. 416/32, 1907: No.271). The idea that a loan from France or indeed from any European country would be less objectionable would be rejected by the Foreign Office because this would neutralize the good results expected from the proposed Anglo-Russian convention. It would be nearly impossible for the Persian Government to agree not to contract any loan with a foreign bank or government without the option being first given to England and Russia (F.O. 416/32, 1907: No.271). It is obvious that before the conclusion of the proposed agreement, Great Britain and Russia had become the status-quoist powers in the region. To them, another option than the both could not be given any chance to have a word in the Persian politics or financial issues. Nearly the same method to hinder German activities in Iran was carried on in 1907 as had been done in 1906. But according to the Imperial Bank of Persia in Tehran, as the rumours of establishment of National Bank got more frequent, it was clear that nothing would be done by the Government (addressing the Persian Government) except under severe

pressure. The Imperial Bank of Persia in London had to use its best endeavours to impress upon the Foreign Office the urgent necessity of vigorous action (F.O. 416/33, 1907: Inclosure in No.60).

The assembly seemed to have carried out the traditional policy of the former Persian government, playing one country off against the other, and gave Germany the concession of banking after a long debate as Great Britain and Russia were thought to have agreed on the division of Iran. In addition, Delegate of the Persian Government said German Minister would break off relations if concession were rejected (F.O. 416/33, 1907: No. 102). After the Assembly passed the banking concession in July 1907 to last till the end of 1909, the Foreign Office instructed the Legation in Tehran to avoid all appearance of opposition to the establishment of the German Bank and reminded of the fact that though according to the principle equal opportunity, the Germans had a perfect right to demand, their established right should be respected (F.O. 416/33, 1907: No. 149). This was another significant example of the policies and attitudes of the British in the region for two reasons. Firstly, the Foreign Office wanted to protect British reputation in Iran as British reputation had been damaged several times in the country, the most notorious of which was the 1891-92 Tobacco Regie concession. At the turn of the new century, Russian effect was on probation by the people of Iran. Hence, it can be said that the Foreign Office did not want British side to attract much attention of Persians. Moreover, the Foreign Office instructed the British Legation to avoid criticise the decisions of the Assembly because it was adopted by the Persians as a magic wand, having been called Adalathane, to solve all of their problems. Secondly, it was the eve of the proposed Anglo-Russian convention. Because it was known that the agreement would make tremendous impact and get reaction in Iran, the Foreign Office may have not wanted to battle in more than one field. Eventually, the negotiations lasting for more than two years were concluded and the Anglo-Russian Agreement was signed in September 1907. The signature and publication of the agreement were delayed, which proves the worries of the Foreign Office. (F.O. 416/33, 1907: No.312).

After the signature of the Anglo-Russian Convention, German threat was still on the agenda of the British representatives in the region and the Foreign Office. According to a report prepared by Mr. Vice-Consul H. G. Chick on German entrepreneurship efforts and activities in the region, especially the operations of Hamburg-America Line during the first year of their venture, this company should not be only evaluated in terms of current competition with British Shipping Companies and British traders. The report warned the Foreign Office about the evident German efforts to create vested interests on which she may ultimately base a claim to be associated with the political as well as the commercial future of Southern Persia and the Gulf (F.O. 416/34, 1907: No. 417). In the report, it was emphasized that the venture of the company aroused antagonistic spirit among the important British commercial concerns in the Gulf ports (F.O. 416/34, 1907: Inclosure in No. 417). In the same report, it was stated that involvement of various German companies and partners such as the Deutsche-Orient Bank, Heinicke and Co., Messrs. R. Wönckhaus and Co., Messrs. Traun, Strücken and Co., etc. were stated to show the future of German identification with the politics and commerce of Persia. Following calculating the expenses and expenditures of the German companies, the British representative claimed that pioneers of German traders in the region adopted a tenacious intention to create interests, even at a pecuniary loss. At the end of the report, H. G. Chick put forward certain precautions, reforms and desiderate such as reform in the local working of the

Bank of Persia, lighterage from British steamers in British owned lighters, greater regularity in the sailings of British vessels from Persian waters, establishment of a British company for transport over the great southern road, more attention to export trade from Southern Persia via Bushire, the forestalment of all German schemes of concessions in the valley of Karun, close attention by those firms concerned to the tendencies of German development in the Gulf, the pushing of British sugar and Indian indigo (F.O. 416/34, 1907: Inclosure in No. 417). The report presents the most important elements of British trade in the region ranging from banking and sailing to local materials of India. However, the most striking of all is the suggestion of forestalment of all German schemes of concessions in the valley of Karun. As Karun road was the scheme of the British to connect Tehran to Karun and Tigris, the concession concerning Karun obtained by Messrs. Lynch and Co. was very profitable and commercially important to Great Britain. By 1902, 90% of shipping cleared at the Gulf ports was British and the value of British trade on the Karun River had risen to £271,732 from the humble £16,000 recorded in 1891 (McLean, 2012: 490). Consequently, the British representatives aware of the value of the trade and privileges of British companies were worried about German activities in the region and their warnings seem sound.

Mr. Rabino, who held over the manager of the Imperial Bank of Persia for a long time, said to Mr. Marling that the German Bank scheme was to be actively pushed, and would receive most influential backing through the Deutsche Orient Bank and other first rate banking establishments in Germany (F.O., 416/36, 1908: No.43). However, signs from the German officials and representatives to venture of German capital to flow into Persia were negative in 1908. According to what Sir A. Nicolson heard in St. Petersburg, there was no desire on the part of the German Government to encourage such schemes, and, indeed, the situation in the Berlin money market was not favourable to financial adventures in a country like Persia (F.O. 416/35, 1908: No. 418). Herr Gutmann also stated that the opening of the German Bank was postponed (F.O., 416/36, 1908: No.43).

Despite the delay of the opening of the bank, the British representatives continued to inform the Foreign Office about German activities in the region. Sir F. Lascelles informed the Foreign Office about Germans' attempts in Persia. To him, Germany wanted more freedom in the region and was aware of the superiority of England but eager to increase her commercial and industrial activity in Persia (F.O. 416/37, 1908: No.422). Delays and slow moves of Germans in the region were due to the German Legation's being understaffed and lack of a Vice-Consulate in the capital and commercial capital, Tabreez (F.O. 416/38, 1908: No.169).

From the second half of 1908 to the beginning of 1909, Iran agenda was involved in the counter-revolution movement. 1909 started with the same topics. So as seen in the documents, the focus of the British representatives and officials turned from German activities to Persian internal politics, which resulted in a decrease in the number of the documents concerning German attempts. Most documents related to Germans or at least having a word about Germans are including a German military instructor trying to act as an instructor to the Persian army about whom the British and Russian Governments co-operated to control and to take measures (F.O. 416/39, 1909: No.134). The signing of the Anglo-Russian Convention may also have had an impact upon this change of focus, at least the decrease.

Moreover, at that time, the counter-revolution move of the Court led to the grievances and reaction by the people. A declaration by Nationalists of Astrabad made to the Russian, English, and Ottoman and German representatives was transmitted to the Foreign Office (F.O. 416/39, 1909, No.413). In the declaration signed by all the merchants and people of Astrabad, two points were proclaimed: the first one was that lending money to the Persian Government without signature of the people would not be valid; the second one was that concessions given by the Persian Government without the consent of the people would be void, and in all such cases the Persian people would not be responsible (F.O. 416/39, 1909, Inclosure 2 in No.413). What Sir George Barclay, the next ambassador of Great Britain in Persia between 1908-1912, wrote on April 16 to the Foreign Office makes a similar point. Rumours that the Shah had received financial assistance from one of the great banks of Germany were found totally unfounded by Sir Barclay (F.O. 416/40, No.391). The perplexity and chaotic condition of Persia at that time may have discouraged the German representatives and entrepreneurs. Because the Assembly was discussing about flow of German capital into Persia as a third option for the other Great Powers, Germany seems to have fallen behind after the court coup to the Assembly. As mentioned before, Germany did not have adequate amount of officials and guard in Persia, obtaining and protecting concessions to-be would not seem so probable. These may be the cause of loss of motivation for both the German Government and capitalists to outflow capital into Persia for that time.

On May 12 1909, another elaborative and extensive report on German commercial activities in the region was conveyed to the Foreign Office by Consul-General Cox. While Hamburg-America Line doubled its trade and cargoes in its second year in the region, British shipping companies meanwhile had a bad year (F.O. 416/40, No. 616). Cox underlined that British companies in the region had been working under great stress due to the continuance of chaotic order things which had been lasting for three years in Persia; unless Great Britain came to their aid, enabled them to cope on more equal terms German enterprise, they could not go on their business anymore. In the report, Cox again emphasized the reduplication of German trade and put forward his own presumption that their subsequent establishment of branches in other ports in the region would be possible (F.O. 416/40, Inclosure in No. 616). The monetary assistance, the root of which was unknown at that time (whether it was from German capitalists or the German Government itself), and unpaid dividends helped German enterprise to get a foothold in the region. Thus, in the report, Cox stated that it would be better to evaluate the success of German enterprise without the monetary assistance and unpaid dividends due to unprofitable results in the second year. However, he was worried about the competition of the German line because it affected British shipping companies. As a result, Cox wrote that it appeared certain that His Majesty's Government must afford temporary state-aid to the British line to enable them to stifle to German competition and not to come to terms with the powerful German line (F.O. 416/40, Inclosure in No. 616). Though not having established regular agencies or branches of banks in Persia and being under-staffed mostly, the joint German enterprise was active especially in the southern Iran as seen on the documents, which affected British companies in the region negatively. Though not profitable at that time, German trade was encouraged whether it was from the German Government or German capitalists to get a foothold in the region. It seemed possible that German capital needed to find a place for itself at the expense of having no profit at first. In spite of trade success in the southern Iran, Germany could not have political and

economic influence in the northern parts of the country, which were much more over costing.

While Germany supported German capital to outflow in to the southern Iran in terms of trade, Russia was in a more comfortable place compared to Great Britain. As it was too expensive to carry on trade on land in Iran, the northern part belonging to Russia on the basis of the Anglo-Russian Convention was not affected as much as the southern part. The emperors Wilhelm and Nicholas met at Potsdam in November 1910, but the final agreement on Persia was not signed until August 1911. It formally acknowledged Russia's "special interests" in Iran whereas Germany was declared to have only "commercial ends" there (Kazemzadeh, 1968: 596).

Conclusion

Great Britain and the capital supported by her had a problematic process due to the crisis of 1873 at the end of the 19th century. Great Britain, therefore, needed to invest and outflow her capital in Asia and Africa mostly at the end of the 19th century. Iran, though at first attributed a geographical importance, became more important to Great Britain due to her potential profitable offers for capitalists. Great Britain started to invest her capital in Iran in various fields. Following the banking concession of Reuter, Great Britain established a bank called the Imperial Bank of Persia. It was not only regulating monetary transactions, but also giving Great Britain a predominant position in terms of trade and finance in Iran. After outflowing her capital into Iran, Great Britain divided Iran into spheres of influence with Russia. Russia was the sole competitor of Great Britain in the 19th century. But Russia could not afford this competition politically and financially anymore at the beginning of 20th century and fell behind Great Britain due to the defeat in the Russo-Japanese War of 1904-05 and the imminent revolution of 1905. It can be alleged that following the withdrawal of Russia from the competition in Iran, Great Britain seemed unchallengeable. However, after the competition with Russia during the 19th century in Iran, Great Britain faced a new rival and competitor in Iran at the beginning of the 20th century: Germany.

Economic and commercial interests of Great Britain in Iran ranged from loan agreements to concessions for construction of roads and for natural resources of the latter. Late in her unification and consequently for finding new markets all around the world, Germany turned her attention to the Middle East. After getting in touch with the Ottoman Empire, Iran became a new target for German capital or capital supported by Germany. Great Britain, which had a lot of interests in Iran, came to attention and reacted to expansion and investment of German capital since Great Britain was aware of the rise of the German industry and capital. As seen on the documents, Germany followed nearly the same track as Great Britain. Germany wanted to have concessions for banking and natural resources. Despite being successful in obtaining the banking concession, Germany failed to obtain concessions for natural resources in the first decade of the 20th century as Great Britain had done. However, it must be noted that Germany was successful in increasing trade with Iran, especially in terms of shipping, which naturally disturbed Great Britain. Thus, the British representatives followed and observed almost all the activities of German representatives and enterprises in the region. In addition, the British representatives in the region wrote reports including suggestions and recommendations as well as their observations to the Foreign Office.

Great Britain had settled and had a predominant position and hegemony in Iran while Germany was late to transform Iran to her market and to export her capital into. As German capital or capital supported by Germany had closer and more inherent relations with finance capital, first attempts were headed for loan agreements. As pointed out in the light of the documents, Great Britain had been struggling to hinder other powers to grant loans to the Persian governments. After the elimination of Russian in the Iran competition, Germany followed nearly the same track and tried to grant loans to the Persian governments. Even though some of these were rumours in the documents, the British representatives in the region focused on the rumours and kept the Foreign Office up-to-date. The Constitutional Revolution in 1906 offered a chance for Germany to have political and economic influence in Iran; nevertheless, the counter-revolutionary moves of the Shah nullified that again. It seems possible that Great Britain followed the same policy of keeping the Qajar Court as it had been to carry on the status-quo. It can be said that the change of policies in Iran, shifting the source of threat from Russia to Germany, was the next phase of the alliances of the imminent World War I. With the new century, Great Britain was trying to improve her relations with France by the *Entente Cordiale* in 1904 and with Russia by the Anglo-Russian Convention in 1907. The motive behind the both agreements was the rise of Germany. Against the threat of Germany, Great Britain seemed to be ready in North Africa and the Middle East.

To conclude, Great Britain and Germany both seem to have had nearly all of the features listed by Lenin, Bukharin, and Hilferding. Accumulation of capital, combination of banking and industrial capital, capital outflow, establishment of international monopolies and completion of division of the world were completed as processes of transformation from capitalism to imperialism. However, whereas Great Britain was outflowing accumulated capital in her lands into Iran, Germany was trying to have the same by subsidising the enterprises operating in the region in the first years of 20th century. Nonetheless, although the hegemony of Great Britain in Iran was challenged and Germany increased her trading volume in Iran, her first attempts were nullified by Great Britain, which relied on her hegemony, financial power, naval capacity and the agreement with Russia to divide Iran into spheres of influence. The first decade of 20th century can be said to be successful for Great Britain as she could keep her hegemony and followed accomplished status-quoist policies in Iran, which would be inherited by the U.S.A. after the world wars. During and after the World War I, Germany would not give up and would have new chances to have influence in Iran, which requires further studies and investigations.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This paper has been produced from the PhD thesis “İngiliz dışişleri belgeleri ışığında İngiltere-İran ilişkileri (1899-1909)” by Aykut Dalak.</p> <p>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</p> <p>*This study does not require any ethics committee approval.</p>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Single author
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale Aykut DALAK'ın “İngiliz dışişleri belgeleri ışığında İngiltere-İran ilişkileri (1899- 1909)” adlı Doktora tezinden üretilmiştir.</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p> <p>Bu çalışma Etik Kurul Onayı Gerektirmektedir.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Tek yazarlı

References / Kaynakça

Aldcroft, D. H. (1964). The Entrepreneur and the British Economy, 1870-1914. *Economic History Society*, 17 (1), 113-134.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, December 26). Open Door policy. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Open-Door-policy>

Bukharin, N. (1929), *Imperialism and World Economy*, London: Martin Lawrance Limited.

Crammond, E. (1914), The Economic Relations of the British and German Empires. *Royal Statistical Society*. 77(8), 777-824.

Curzon, G. N. (1966). *Persia and Persian Question*. London: Frank Cass & CO. LTD.

Hilferding, R. (1981). *Finance Capital*. London: Routledge.

Kaymak, M. (2010). 1873-1896 Krizi: mit mi gerçeklik mi?. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(02), 165-194. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002163.

Kazemzadeh, F. (1968). *Russia and Britain in Persia: Imperial Ambitions in Qajar Iran*. London & New York: I. B. Tauris.

McLean, D. (2012). Constructors in a foreign land: Messrs. Lynch & Co. on the Bakhtiari road 1897–1913, *Business History*, 54(4), 487-509.

Neuburger, H. and Stokes, H. H. (1979). The Anglo-German Trade Rivalry, 1887-1913: A Counterfactual Outcome and Its Implications, *Social Science History*. 3(2), 187-201.

UK National Archives-Public Records Office-Foreign Office-416-Confidential Print-Middle East

PRO, FO 416/1, July 19, 1899, from Marquess of Salisbury, Foreign Office, to Sir M. Durand, Gulahek (No.20)

PRO, FO 416/1, August 20, 1899, from Sir M. Durand, Gulahek, to Marquess of Salisbury, Foreign Office (No. 57)

PRO, FO 416/1, November 2, 1899, from Lord G. Hamilton, to India Office

PRO, FO 416/2, February 10, 1900, from Sir C. Scott, St. Petersburg, to Marquess of Salisbury, Foreign Office (Inclosure in No. 72)

PRO, FO 416/2, December 14, 1899, from Sir M. Durand, Tehran, to Marquess of Salisbury, Foreign Office (No. 12)

PRO, FO 416/3, May 2, 1900, from Sir C. Scott, St. Petersburg, to Marquess of Salisbury, Foreign Office (No. 46)

PRO, FO 416/4, July 6, 1900, from Lord G. Hamilton, India Office, to Government of India (Inclosure in No.11)

PRO, FO 416/4, July 6, 1900, from India Office, to the Foreign Office (Inclosure in No. 11)

PRO, FO 416/5, March 14, 1901, from Sir A. Hardinge, Tehran, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No.76)

PRO, FO 416/5, May 31, 1901, from India Office, to Foreign Office (No.207)

PRO, FO 416/6, August 28, 1901, from Sir A. Hardinge, Tehran, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No. 11)

PRO, FO 416/6, July 12, 1901, from Sir A. Hardinge, Gulhek, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No.112)

PRO, FO 416/7, December 21, 1901, from Sir A. Hardinge, Tehran, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No.210)

PRO, FO 416/8, December 24, 1901, from Sir A. Hardinge, Tehran, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No. 34)

PRO, FO 416/8, March 19, 1902, from Marquess of Lansdowne, Foreign Office, to Sir E. Monson, Paris (No.177)

PRO, FO 416/12, March 6, 1903, from Board of Trade, to Foreign Office (Inclosure 1 in No.386)

PRO, FO 416/13, April 11, 1903, from Sir A. Hardinge, Gulahek, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No.54)

PRO, FO 416/13, April 12, 1903, from Lord Curzon, Viceroy's Camp, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (Inclosure 2 in No. 154)

PRO, FO 416/13, May 7, 1903, from Sir A. Hardinge, Tehran, to The Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No. 167)

PRO, FO 416/13, June 11, 1903, from The Marquess of Lansdowne, Foreign Office, to Sir A. Hardinge, Tehran (No. 355B)

PRO, FO 416/15, October 28, 1903, from the Imperial Bank of Persia, London, to Foreign Office (No.79)

PRO, FO 416/15, November 23, 1903, from Mr. Spring-Rice, St. Petersburg, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (Inclosure in 1 No.199)

PRO, FO 416/17, February 5, 1904, from Sir A. Hardinge, Tehran, to Marquess of Lansdowne, Foreign Office (No. 47)

PRO, FO 416/17, March 23, 1904, from Sir A. Hardinge, Gulahek, to Marquess Lansdowne, Foreign Office (No. 140)

PRO, FO 416/18, April 22, 1904, from Sir A. Hardinge, Gulahek, to Marquess of Lansdowne (Inclosure 1 No. 33)

PRO, FO 416/18, May 26, 1904, from Sir A. Hardinge, Gulahek, to Marquess of Lansdowne (No. 64)

PRO, FO 416/26, December 23, 1905, from Sir A. Hardinge, London, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.9)

PRO, FO 416/26, December 23, 1905, from Sir A. Hardinge, London, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.9)

PRO, FO 416/27, May 9, 1906, from Grant Duff, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.113)

PRO, FO 416/27, May 12, 1906, from Spring-Rice, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.120)

PRO, FO 416/27, May 14, 1906, from Grant Duff, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.145)

PRO, FO 416/27, May 22, 1906, from Grant Duff, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.193)

PRO, FO 416/27, March 28, 1906, from Spring-Rice, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.5)

PRO, FO 416/27, May 22, 1906, from Grant Duff, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.193)

PRO, FO 416/27, May 2, 1906, from Sir W. Ward, Hamburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.103)

PRO, FO 416/27, May 2, 1906, from Sir W. Ward, Hamburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (Inclosure in No.103)

PRO, FO 416/27, June 13, 1906, from Mr. Whitehead, Berlin, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.203)

PRO, FO 416/28, September 7, 1906, from Sir Edward Grey, Foreign Office, to Sir A. Nicolson, St. Petersburg (No.152)

PRO, FO 416/28, September 8, 1906, from Sir A. Nicolson, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.154)

PRO, FO 416/28, September 8, 1906, from Sir A. Nicolson, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.179)

PRO, FO 416/28, September 24, 1906, from Sir Edward Grey, Foreign Office, to Sir A. Nicolson, St. Petersburg (No.210)

PRO, FO 416/29, November 5, 1906, from Sir A. Nicolson, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.209)

PRO, FO 416/29, December 4, 1906, from Sir A. Nicolson, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.268)

PRO, FO 416/32, May 31, 1907, from Imperial Bank of Persia, to Foreign Office (Inclosure in No.180)

PRO, FO 416/32, May 31, 1907, Sir C. Spring-Rice, Gulahek, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.181)

PRO, FO 416/32, June 24, 1907, from Sir C. Spring-Rice, Gulahek, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.264B)

PRO, FO 416/32, June 26, 1907, from Foreign Office, to India Office (No.271)

PRO, FO 416/33, July 10, 1907, from Imperial Bank of Persia, to Foreign Office (Inclosure in No.60)

PRO, FO 416/33, July 24, 1907, from Sir C. Spring-Rice, Gulahek, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.102)

PRO, FO 416/33, July 16, 1907, from Sir C. Spring-Rice, Gulahek, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.149)

PRO, FO 416/33, August 31, 1907, from Sir A. Nicolson, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.277)

PRO, FO 416/33, September 3, 1907, from Sir Edward Grey, Foreign Office, to Sir C. Spring-Rice, Gulahek (No.312)

PRO, FO 416/34, November 25, 1907, from Consul-General Cox, Bushire, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.417)

PRO, FO 416/34, November 25, 1907, from Consul-General Cox, Bushire, to Sir Edward Grey, Foreign Office (Inclosure in No.417)

PRO, FO 416/35, March 23, 1908, from Sir A. Nicolson, St. Peterburgh, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.418)

PRO, F.O., 416/36, March 9, 1908, from Mr. Marling, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.43)

PRO, F.O. 416/37, August 26, 1908, from Sir F. Lascelles, Berlin, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.422)

PRO, FO, 416/38, November 3, 1908, from Count de Salis, Berlin, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.169)

PRO, FO, 416/39, January 5, 1909, from Sir A. Nicolson, St. Petersburg, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.134)

PRO, FO, 416/39, February 23, 1909, from Sir G. Barclay, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.413)

PRO, FO, 416/39, February 23, 1909, from Sir G. Barclay, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (Inclosure 2 in No.413)

PRO, FO, 416/40, April 16, 1909, from Sir G. Barclay, Tehran, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.391)

PRO, FO, 416/40, May 12, 1909, from Consul-General Cox, Bushire, to Sir Edward Grey, Foreign Office (No.616)

PRO, FO, 416/40, May 12, 1909, from Consul-General Cox, Bushire, to Sir Edward Grey, Foreign Office (Inclosure in No.616)

2024, 13 (3), 1845-1857 | Araştırma Makalesi

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler

Yılmaz Bacaklı¹

Öz

Modern Kazak edebiyatının önemli ismi Abay (İbrahim) Kunanbayulı ile Anadolu coğrafyasında sosyal hayata dair din, siyaset ve sanat gibi konularda etkili bir isim olan Mehmet Âkif Ersoy arasında pek çok bakımdan müştereklikler bulunmaktadır. Âkif'in ve Kunanbayulı'nın en önemli özelliği her konuda oldukça çalışkan olmalarıdır. İki aksiyon insanı da ilimden ahlaka, eğitimden sanayiye her şeyin tümüyle sükût halinde bulunduğu; herkesin çalışmaktan vazgeçip vakitlerini farklı nedenlerle tembellik ederek tükettiği bir zamanda toplumsal hayatı tekrar inşa edebilmek için olanca güçleriyle çalışır. Toplumları için hemen her dönemde fikir, inanç ve davranış kalıpları yönüyle örnek ve önder olan bu iki aydın; ruhsal bir hastalık olarak da değerlendirilebilecek atalet kavramı üzerinde ısrarla durur. Toplumlarının içerisine düştüğü atalet duygusunu eleştirmekle yetinmeyen Kunanbayulı ve Âkif, ataletin yok edilmesi için insanların yapması gerekenlere de eserlerinde yer verir. Atalet kavramına dönük bakışlarında ciddi ortak yönler bulunan Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif; bu duygunun tespiti, teşhisi ve bu meselenin nasıl çözülmesi gerektiği konusunda da benzer düşünür. Her iki isim de estetik kaygıları önceleyen bir sanat adamı olmaktan çok toplum meseleleri dert edinen aydınlara özgü bir ahlak anlayışı ile hareket eder. Derinlikli gözlemleri sayesinde sorun alanlarına dönük gerçekçi ve samimi çarelerin peşindedirler. Yakın tarihlerde, benzer şartlarda yaşayan yine benzer toplumsal dinamiklerle yetişen Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif var olan sorunlara da ortak tepkiler verir. Bu çalışma ile hedeflenen dil, inanç ve düşünce bakımından aynı kültür ortamına ait bu iki ismin, farklı coğrafyalarda bulunmalarına karşılık toplumlarındaki atalet sorununa bakışlarındaki ortak yönleri gösterebilmektir. Böylelikle yaşadıkları toprak parçası ayrı olsa da ortak his ve kültür dünyasından beslenen aydın insanlar arasındaki yakınlık net olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Abay Kunanbayev, Mehmet Âkif Ersoy, Atalet

Bacaklı, Yılmaz (2024). Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler Adı, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 1845-1857.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1522457>

Geliş Tarihi	25.07.2024
Kabul Tarihi	30.09.2024
Yayın Tarihi	30.09.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makedir.	

2024, 13 (3), 1845-1857 | Research Article

Common Aspects of Abay Kunanbayuly and Mehmet Akif Ersoy's View on Inertia

Yılmaz Bacaklı¹

Abstract

There are many similarities between Abay (İbrahim) Kunanbayuly, an important name in modern Kazakh literature, and Mehmet Akif Ersoy, an influential name in the Anatolian geography in matters such as religion, politics and art regarding social life. Akif and Kunanbayuly work with all their might to rebuild social life at a time when everything from science to morality, from education to industry is completely silent; everyone gives up working and spends their time being lazy for various reasons. These two intellectuals, who have been leaders for their societies with their ideas, beliefs and behavior patterns in almost every period, insist on the concept of inertia, which can also be considered a mental illness. Abay Kunanbayuly and Mehmet Akif, who have serious common aspects in their perspectives on the concept of inertia, also think similarly about the detection, diagnosis and how this feeling should be resolved. Both names act with a moral understanding specific to intellectuals who are concerned with social issues rather than being artists who prioritize aesthetic concerns. Thanks to their deep observations, they pursue realistic and sincere solutions to problem areas. In recent times, Abay Kunanbayuly and Mehmet Akif, who lived in similar conditions and grew up with similar social dynamics, also give common responses to existing problems. The aim of this study is to show the common aspects of the perspectives of these two names, who belong to the same cultural environment in terms of language, belief and thought, on the problem of inertia in their societies, despite being in different geographies. Thus, although the land they live in is different, the closeness between the enlightened people who are nourished by a common feeling and cultural world can be clearly seen.

Keywords: Kazakh Literature, Turkish Literature, Abay Kunanbayuly, Mehmet Akif Ersoy, Inertia

Bacaklı, Yılmaz (2024). Common Aspects of Abay Kunanbayuly and Mehmet Akif Ersoy's View on Inertia, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (3), 1845-1857.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1522457>

Date of Submission	25.07.2024
Date of Acceptance	30.09.2024
Date of Publication	30.09.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Abay Kunanbayulu ile Mehmet Âkif yakın tarihlerde yaşamış ve hem toplumlarında hem de dünyada meydana gelen olaylara karşı duyarlı bir tutum sergilemiş iki aksiyon insanıdır. İkisi de oldukça mahir oldukları sanat adamı taraflarından şuurlu bir tercihle vazgeçip bir ideal insanı olarak yaşar. Döneminde toplumun ileri gelenlerinden birisi olan babasının halkı dinlediği ve sorunlarına çözüm bulduğu meclislere çocuk yaşlardan başlayarak katılan Abay Kunanbayulu, hem problemlere hem de çözüm yollarına aşinadır. Erken yaşlarda halkı tarafından sorumluluk sahibi, adalet timsali biri olarak kabul edilen şair, sözde mahir bir hatip olarak tanınır. Sözünü halkının emrine veren Kunanbayulu çok genç yaşta Kazak halkı için örnek bir lider olur. (Bökeyhan, 2013: 89). Mehmet Âkif ise milletin derdi namına eserlerinde şiiriyeti değil, içeriği ön plana çıkararak sorunlara çözüm bulma arayışındadır (Okay, 1998: 43).

Kunanbayulu ve Âkif'in, içerisinde hayatlarını sürdürdükleri toplum, devrin olumsuz şartlarına teslim olarak olup bitene müdahale etmekten korkan insanlardan oluşmaktadır. İnsanlar olumsuz durumlardan öylesine etkilenir ki mevcut durumu olduğu gibi kabullenmek ve değiştirmeye yeltenmeden tembellik etmek bir maharet olarak görülmeye başlanır. Batılı ülkeler, aynı dönemde her şeyin merkezinde kendi çıkarlarının bulunduğu yeni bir medeniyet inşa etme sürecini yürütmektedir. Abay Kunanbayulu ve Mehmet Âkif bu anlamda her eylemin öznesinin ve tüm dünya varlığın ayrıcalıklı sahibinin Batı olarak kabul edildiği bir tarihî sürece şahitlik eder. Bu tarihî süreçte Batı medeniyeti kendisinden olmayan ya da hegemonyasına itiraz eden her şeyi ve herkesi sömürgeci anlayışı nedeniyle ötekileştirip görünmez kılmaktadır. Batı medeniyetinin bir parçası olmadığında hem Türkistan hem de Osmanlı coğrafyası ötekileştirilme, dönüştürülüp yok edilme planının nesnesi olmaktan kurtulamaz (Sunar, 2007: 60-61). Nitekim bu büyük planın görünen misyonu gereği farklılıkları nedeniyle değersiz olarak işaretlenen bu iki medeniyet, önce 'uygarlaştırma' adı altında etkisizleştirilmeye çalışılır. Ardından ise kültür, tarih ve asabiyet yönüyle bağlı oldukları devasa bütünden koparılmalari planlanmaktadır. Böylece kuvvetten düşürülen büyük bir medeniyet; hafızası gerçeklerden boşalmış, minik ve icat edilmiş tarihlere mahkûm edilen devletçiklere dönüştürülmek istenilir.

Batı medeniyetinin bir parçası olan Rusların baskısıyla geçmişle bağı koparılan, istikbal ümidi yok edilen Kazakların da içerisinde bulunduğu Türkistan coğrafyası ile Batılı devletler tarafından kudreti ve bütün değerleri örselenen Osmanlı toplumu arasında sürecin sonuçları yönüyle pek çok benzerlikler vardır. Temel de dertleri ortak olan bu iki farklı coğrafyanın dili, düşünüşü, inancı ve gelenekleri de müşterektir. Hafızası tahrip edilen, kendisine güveni yok edilen ve kuvvetten düşürülen her iki toplumun da istikbâl tasavvuru yok olur. Bu nedenle toplumu oluşturan her bir ferdin yaşadıkları zamanda olup bitenlere karşı duyarsızlaştığı görülür. Peşi sıra toplumlar; kıymet hükümlerini yitiren vicdanları ile mizanını kaybetmiş akıllarının allak bullak ettiği geleneklerinden korkularının yeniden biçimlendirdiği hurafelere sarılır. Canlılığını ve istikametini yitiren yaşamlarını dış dünyaya hatta birbirlerine kapatarak bencil bir toplum haline gelirler.

Müslümanların çoğunluğunu oluşturduğu Doğu medeniyeti, XVII. yüzyılda sömürgeci koloni kuvvetlerinin taarruzuna uğrayıncaya kadar samimi ve kuvvetli bir inancın her türlü problemin üstesinden geleceğine inanır. Bu nedenle o dönemde yapılan entelektüel tartışmalarda süregelen problemlerin ve Batı karşısındaki ezilmişliğin iman konusundaki

samimiyetin ve kuvvetin yitirilmiş olması ya da inançları uygulamadaki kusurlar ile izaha edilmeye çalışılması dikkati çeker. Müslüman merkezli Doğu medeniyetinde gelenekçi anlayış; maddî ve manevî bakımdan ortaya çıkan kayıpları telafi edebilmek için tüm gücünü iman ve amel konusundaki eksikliklerini ortadan kaldırmak için seferber eder. Buna karşılık XIX. yüzyılın son yarısında yine aynı medeniyet sathında toplumun kuvvet kazanması, gelişmesi ve muasır bir medeniyet seviyesine ulaşabilmesi için beşerî bilgiye de ihtiyaç duyduğunu yeniden hatırlayan bir nesil yetişir. Ancak bu neslin mensupları o tarihlerde insanlara gelenekçiler kadar hızlı ve kolayca tesir edemez (Ahmed, 1992: 25-26).

Müslüman Doğu medeniyeti; XIX. yüzyılın sonunda askerî, siyâsî, fikrî ve iktisadî manada tam anlamıyla dağılma ve çöküş dönemi yaşar. Maddî hayat unsurları yönüyle bu medeniyeti teslim alan ve tahrip eden batı, manevî hayat unsurları bakımından da teslim alabilmek için tam bir kuşatma harekâtı başlatır. Sahip oldukları ile yetinmeyen, sanayi devrimi sonrasında kazanç hırsı ile diğer tüm dünya topraklarını ve özellikle Müslüman merkezli Doğu medeniyetini bâkir ve bereketli bir koloni şeklinde değerlendiren Batılı devletler tüm güçleriyle buralara saldırırlar. Neticede oluşturdukları yeni algı ile toplumun önemli bir kısmına ve aydınların da bir kesimine tesir ederler (Ahmed, 1992: 27-28). Sömürgeci Batının propagandasının tesir ettiği toplum ve aydın kesiminde bu etkilenmesinin ortaya çıkardığı en bariz hastalık ise 'atalet' olur.

Bir toplumsal sorun olarak atalet; tembellik, işsizlik, işlemezlilik (Akalm, 2011: 180), boş durma, çalışmama (Doğan, 2014:108) gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Çevresinde olup bitene karşı neredeyse şuurlu bir körlük ve sağırlık durumu şeklinde ortaya çıkan atalet hastalığı, ferdî bünyelerden toplumsal hayata sirayet eden bir seyir izler. Buna göre hayatın olağan akışından doğan gelişerek değişme ihtiyacını fark edemeyen fertlerin; bu ihtiyacın gerektirdiği şekilde hareket etme konusunda üsengeçlik göstermeleri, ihmâlcî davranışları, sürekli erteme arayışı içerisinde olmaları ya da tembellik etmeleri atalet olarak adlandırılabilir. İnsanların ve sonunda toplumların bedenlerinde ve zihin dünyalarını felce uğratan bu hastalığın en yaygın sebepleri: belirsizlik duyarsızlık, kaybetme endişesi, yabancılaşma ve eğitimsizliktir (Soysal, 2010: 17-19).

Fertler ve nihayet toplumlar içerisine düştükleri atalet duygusu nedeniyle muhakeme ve inisiyatif alma kabiliyetlerini yitirir. Bu nedenle karar alma, sorumluluk üstlenme ve harekete geçme gibi özneye has tutumlar sergilemek yerine dış kaynaklı kararların ve davranış kalıplarının biçimlendirdiği nesnelere dönüşürler. Ataletin etkisindeki insan ve toplumlar kimliklerini kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Dahası bu tehlikenin büyüklüğünü kavrayamayacak bir gaflet durumdadırlar.

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif atalet hastalığını en net biçimde görerek toplumlarını bunun etkisinden kurtarmak için büyük bir gayret sarf eder. Onların hemen her eserinin merkezinde ataletle karşı mücadele azmi vardır. İnsanlarını tedavi edilebileceğine inandıkları bu hastalıktan kurtarmak ya da yeni nesillere bu hastalığın yayılımını engelledebilmek isterler.

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Ataleti Teşhis Etme Yöntemindeki Müsterek Yönler

En eski örneğinden bugüne sanat ve hususen edebiyatın iki temel amacı vardır. Bu temel amaçlardan ilki sanatkârdan başlayarak eserin muhatabı olan tüm insanlar için estetik haz bakımından bir tatmin duygusu yaratmaktır. Böylelikle sanat, temas ettiği fert ya da kitlelere keyif ve huzur veren bir işlev üstlenir (Çetişli, 2013: 16). Sanat, bu ilk temel amaçta araç olarak değerlendirilmez. Sanatkârın diğer her şeyden bağımsız bir biçimde amacı sanat yapmaktır. Sanat faaliyetinin ikinci, belki de ikincil, temel amacı da fert yahut toplum düzeyinde meydana gelen kimi sorunları tespit, teşhis, teşhir, tenkit ve tedavi etme çabasına aracılık etmektir. Sanatkârın eseri ile inisiyatif olarak ortaya çıkışı, sanatı amaç olmaktan çıkarıp araç seviyesine indirir. Böylelikle sanat kendisinden daha üst bir amaca hizmet etmek için kullanılır.

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy eserlerini estetik haz tatmini için değil, toplumsal sorunları görünür kılmak için kaleme alır (Esim, 2012: 61). Onlara göre sanat, ulvî amaçları gerçekleştirmede bir araç olarak kullanılırsa anlamlıdır. Bu tutum, her iki ismi de sanatkâr olmanın ötesinde bir fikir ve ideal adamı kısacası 'hikmet erbabı' yapar. Ataleti teşhis etmede Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif'in sanatı araç olarak kullanması önemli bir ortak yöndür:

Ben yazmıyorum şiiri meşgale için,
Boş şeyleri, masalı derlemek için.
Gönlü uyanık, dili kabiliyetli,
Yazdım gençlere örnek vermek için. (Kunanbaev, 1957: 96)

...

Bana sor sevgili kârî' sana ben söyleyeyim,
Ne hüviyette şu karşında duran eş'arım;
Bir yığın söz ki, samîmiyeti ancak hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârım. (Ersoy, 1994: 2)

Şairler, sanatı araç olarak değerlendirdikleri için eserlerinde de oldukça realisttir. Kunanbayulı konusunda oldukça derinlikli çalışmalar yapan Muhtar Avezov, onun realist bir tutumla Kazak hayatını değerlendirdiği ve her şeyi olduğu gibi aktarmaya çalıştığı düşüncesindedir (Avezov, 1976:3, İsmail-Çınar, 1995: 11'den). O, eski şairlerden farklı olarak geleneğe ve mevcut zamanda olup bitene eleştirel bir gözle bakmaya çalışır. Bu nedenle Kunanbayulı; halkın iyiliğine olduğuna tüm kalbiyle inandığı için düşünce, inanç ve davranış kalıpları bakımından tüm sorunlu alanları ima yoluyla, mütereddit ya da dolambaçlı bir şekilde göstermez. Bu konulardaki tutumu gerçekçi, net ve oldukça serttir (Esim, 2012: 68).

Şimdiki halkın anlattığı çalıp çırpma,
Bilinçli insan görmedim sözü anlayacak.
Bu günlerde, bu memlekette hiçbir şey yok,
Merhamet edilip mutlu ve memnun olunacak (Kunanbaev, 1957: 33)

Abay Kunanbayulı, toplumunu sorunlu alanlardan kurtarıp yeni baştan inşa etme amacıyla şiir sanatını kullanır. Eserlerinde toplumdaki her sınıftan insanı gözlem

gücünün imkânlarının sınırlarını zorlayarak en gerçekçi biçimde okuruna aktarmaya çalışır. Onun toplum hayatından sözleri ile resimleştirdiği her kesit aslında yoğun bir eleştiri içerir. Böylece insanların hayatlarının aksayan yanları konusunda bilinç kazanmalarını ve en ideal hayat formu için harekete geçmelerini sağlamaya çabalar (Ahmetov, 2013: 158). Çünkü Kunanbayulı, yaşanan dönemin düşünce, inanç ve davranış kalıplarından çok rahatsızdır. Halkın; istikbal endişe taşımamaktan uzak, sadece günlük telaşların peşinde koşan, zamanın gereklerine duyarsız kalmaktan dolayı dinamizmini yitiren geleneklere körü körüne teslim olan kimseler olmasının ne derece kötü bir sonu hazırladığının farkındadır. Tesiri ve yayılma sahası bakımından tehlikeli bir gaflet bilinçsizliğinden halkını kurtarabilmek adına sözlerini olabildiğince sert ve can yakıcı bir biçimde söyler esasında:

Hırsızlıkla kazanç elde edeyim deyip
 Çekişirse köyü kesip biçeyim deyip
 Bu şekilde davranırsa Allah kahreder.
 (...)
 Çalışarak kazanç elde etmez,
 İlim öğrenerek düşünmez,
 Fuzulî bir şekilde evinde yatar.
 (...)
 Dedikodudan başka sırrı yok,
 İş yapmaya hevesi yok,
 Yalan, gıybet, övünmede
 Akıp duruşu tıpkı su...
 (...)
 Bu sözümde yalan yok,
 Söylenmeden kalan söz yok,
 Farkına varın, gözleyin,
 Halkın hâli böyledir (Kunanbaev, 1957: 58-60)

Mehmet Âkif'in bir gelecek tasavvuru olmakla birlikte, bu tasavvur gerçekten asla kopmaz. Zira onun şiiri boş bir hayalin değil, tam anlamıyla hayatı kuşatan iradenin şiiridir (Topçu, 2006: 26). Onun şiirlerindeki realist tavrı; sokaktan başlayarak tüm şehrin ve şehrin insanının hayatına ayna tutar. Bu tavrı, bir şehir örneğinde aslında bütün Doğu medeniyetinin içerisine düştüğü sefaletin hazin manzaralarına dikkati çeker (Karakoç, 2007: 39).

Âkif kendisini şair olarak isimlendirmekten bilhassa kaçır. Nitekim onun şiirleri de sadece edebiyata has teknikleri veya romantik şairlere özgü bir duyarlılığı içermez. Onun şiirleri tüm cepheleriyle hayatın derinlikli gözleminden beslenir. Gözlemlerinde özel bir seçme yapmaz. Kimi detayları daha vurgulu bir biçimde öne çıkarır. Onun eserleri okuru zekâ ve duygu bakımından etkilemeye dönük retorik unsurlara değil, onu harekete geçip inisiyatif almaya çağıran gerçeklere dayanır (Sümer, 2023: 326). Âkif'e göre şiir, topluma gerçekler konusunda bilinç kazandırmak için kullanılıyorsa kıymetlidir:

Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim;
İnan ki: her ne demişsem görüp de söylemişim.
Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek! (Ersoy, 1994: 216)

Abay Kunanbayulı'na benzer şekilde Âkif'in de en büyük şikâyeti içerisinde yaşadığı toplumun tembel oluşundandır. Üstelik bu tembelliğe dinî terminolojide önemli bir yeri olan 'tevekkül' kavramının kisve olarak kullanılmasından çok rahatsızdır. Ona göre tembellik hâlinin tevekkül kavramı üzerinden meşrulaştırılma çabaları insanların dine dair malumatı doğru kaynaklardan edinmemeleri nedeniyledir. Aslında sadece eylem yani davranış kalıpları bakımından değil, öğrenme süreçleri yönüyle de ciddi ve yaygın bir ataletin varlığını göstermesi bakımından bu durum oldukça önemlidir. İnsanlar zamanın ve ihtiyaçların değiştiğini umursamaz bir tutum içerisinde. Âkif, çevresinde olup biten her şeye akılları ve iradeleriyle müdahale ederek dünyayı idealleri çerçevesinde ve istedik biçimde değiştirmeye çabalayan dinamik insanlar arar. İnançların; esasından uzaklaşmadan çağın şartlarının gerektirdiği biçimde yeniden değerlendirildiği ve geçmişin alışkanlıklardan kaynaklı kötü tutum, davranış, düşünüş ile inanç kalıplarının ortadan kaldırıldığı bir toplumsal değişim sürecini başlatmak ister (Aktaş, 2007: 28-29). Bu nedenle o da Kunanbayulı gibi insanları atalete sevk eden yanlış referanslarla yerleşik hâle gelmiş anlayışları dönemin ihtiyaçlarına uymamaları nedeniyle eleştirir.

Allah'a değil, tapığın evhâma dayandın;
Yandınsa eğer, hakk-ı sarîhinde ki yandın.
Meflûc ederek azmini bir felc-i irâdî,
Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdî!
Mâdem ki didinmez, edemez, uğraşamazsın;
İksîr-i bekâ içsen, emin ol, yaşamazsın. (Ersoy, 1994: 443-444)

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Ataletin Sebepleri Konusundaki Müşterek Yönleri

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy insanlarını atalete düşüren nedenler konusunda da ortak düşünür. Her ikisi için de halkın atalete sevk eden temel sebep cehalettir. Bilginin yokluğu, bilmezlik hâli hatta bilmekten bilhassa kaçınmak biçiminde ifade edebilecek cehalet; bütün toplumu etkisi altına alarak ilerleyemez duruma getirir. Âkif, toplumsal gelişimin en büyük düşmanı olan cehalet yok edilmeden hiçbir şeyin düzeltilemeyeceğini düşünür. Kunanbayulı'na göre cahillik insanları zamanın gerçeklerine duyarsız ve kıymetsiz duruma getirir (Hopaç, 2013: 5).

Beğenmezdim cahili de
Akılsız diye aşığlayarak,
Düzeltecek idim zamanı
Kendimi çok kuvvetli vehmedip.

Bulamadım destek kendime,
Çok cahille çatışırken,
İnanmadı hiç kimse sözüme,
Âdetlerinde direnerek... (Kunanbayev, 1957: 140)

Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki: Ne din kaldı ne nâmûs!
Ey sine-i İslâm'a çöken kapkara kâbûs,
Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el! (Ersoy, 1994: 200)

Kunanbayulı ve Âkif'e göre toplum, cehalet nedeniyle mevcut gerçeklikle bağ kuramaz. Her geçen gün çevresinde olup bitene yabancılaşan insanların yaptığı tek şey sorgulamaksızın geçmişte yapılanların şuursuz bir taklidinden ibarettir. Hiç kimse yapıp ettiklerinin ya da yapmadıklarının sebepleri veya sonuçları üzerine kafa yormaz. Herkes elindeki korumak, mevcut şartların ayakta kalmasını sağlamak için çalışır. Bu nedenle toplumsal hareketlilik azalır, gelişim süreçleri durağanlaşır. Zira mevcut olan ve mülkleri saydıkları şeylere sıkı sıkı sarılıp onu korumaya çalışmaktan başkaca bir şey yapmaya yeltenmezler. İnsanlar, yaşananlardan memnun olmasalar da yanlış bir kader anlayışının etkisinde çaresizlik duygusu içerisinde katlanmak, razı olmak gerektiği düşüncesindedir. Bu çaresizlik duygusu da ataletle sebep olur. Mevcudu sürekli biçimde sorgulama, daha iyisini arama, doğrusuna ulaşma, harekete geçme çabası olmadığından dinamik toplum yapısı yitirilir. Âkif, statükoyu korumaktan başka bir telaşı olmayan toplum fertlerini şiddetli bir biçimde eleştirerek ataletle sert bir şekilde karşı durur (Erol, 2014: 99):

Çin' de, Mançurya'da din bir görenek, başka değil.
Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.
Acaba meyl-i teâlî ne demek onlarca?
"Böyle gördük dedemizden!" sesi milyonlarca
Kafadan aynı tehevvrüle bakarsın, çıkıyor!
Arş-ı âmâli bu ses tâ temelinden yıkıyor. (Ersoy, 1994: 159)

Abay Kunanbayulı ise cehaletin iyi olan her şeye düşmanlık eden bir hastalık olduğunu düşünür. Rüşvet, dedikodu, yalan, hırsızlık, kıskançlık, dalkavukluk, merhametsizlik, tembellik, inançsızlık ve eğitimsizlik gibi bütün olumsuz hislerin ve tutumların hepsi Kunanbayulı'na göre cehaletin tarifi içerisinde yer alır (Ayan, 2014: 3). Tabiatı bakımından kendisi kötü olan cehaletin, kendisi ile değerli olan her şeyi ortadan kaldırarak kötülüğü yerleşik hâle getirdiğine inanmaktadır. Onun düşüncesine göre cehalet; insanlardaki ideal ve istikbal arayışının katili, atalet hastalığının ise kaynağıdır:

İyilik uzun kalmaz
Kötülük asla yok olmaz.
Ümidin atı şahlanarak,
Çift dizginini germez.
(...)

Hepsinden de o kıymetli,
 Ne yaparsın tamamen cahili.
 Tümü kahraman, kurna arkadaş,
 Övünmekle kaçırır keyfimi (Kunanbayev, 1957: 156)

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy'un Ataletin Çözüm Yolları Konusundaki Müşterek Yönleri

Abay Kunanbayulı ile Mehmet Âkif Ersoy, toplumun tüm gelişme imkânını ortadan kaldıran atalet durumunun esas sebebi olarak cehaleti işaret etmekle yetinmez. Bu durumun ortadan nasıl kaldırılabileceğine dönük tekliflerini de ortaya koyarlar. Buna göre her iki isim de ataletin ancak eğitim faaliyetleriyle yok edilebileceği konusunda hemfikirdir.

Toplumsal sorunları teşhis etmeyi, bu sorunlara ideal çözümler önermeyi böylece kendilerini ait hissettikleri sosyal bünyeye karşı sorumluluklarını yerine getirmeyi görev sayan iki münevver şair; eğitim faaliyetleriyle tek tek her ferdin ve nihayet bütün toplumun ruhunda, hayatında köklü bir inkılap yapmaktır. Ahlakı, ahlakla biçim kazanan düşünceyi ve bu iki kıymet unsurunun bir düzen halinde bağlı olduğu devlet yapısını değiştirip geliştirecek bir inkılap hareketi için eğitimin esas şart olduğu açıklar (Topçu, 2006: 46-47).

Çıkarını düşünme şerefini düşün,
 Talip ol, fazlasını öğrenmeye.
 Daha iyi tüm bilim kitapta
 Üşenmeden okuyup görmeye. (Kunanbayev, 2014: 52)

Kunanbayulı, insanın yaratılış bakımından bilmek ihtiyacı ile donatıldığını düşünür. Bu nedenle cehalet onun fitratına uygun değildir. Cehalet insanın aslından olmadığı için bünyesini bozan bir sonuç ortaya çıkarır. Zira insanın dünyadaki varlık sebebi bilmektir. Doğumundan ölümüne bu ihtiyacın etkisinde sürekli tekâmül içerisinde yaşar. Bu tekâmül süreci nedeniyle de eğitim almaya uygun bir yaratılışa sahiptir:

Adımı adam koyduktan sonra,
 Nasıl nadan (cahil) olayım? (Kunanbayev, 1957: 224)

Kunanbayulı'na göre insanları ataletten kurtaracak biricik çare; şöhrete, maddî menfaate ya da kişisel konfora erişmeyi temel amaç olarak belirlemeden ve asla bencilce maksatlarla ulaşmak için kullanılmayan eğitim faaliyetleri olacaktır. Buna karşılık eğitim faaliyetlerinden sorumlu olan aydın kimselerin de süreçte karşılaştıkları sıkıntılardan şikâyet etmeden, sabrederek insanların yanında olması gerekmektedir (Hopaç, 2013: 6).

Bir bilimden başkasının
 Tümü de hastalıklı
 Böyle insan karşılaşır,
 Gecikmeden beklentileriyle... (Kunanbayev, 1957: 251)

Mehmet Âkif Ersoy da cehaletten kaynaklanan ataletin insanın yaratılış kodlarına aykırı olduğu kanaatinde. İnsanın bu hastalıktan kurtulabilmesi ve fitratını koruyabilmesi için ise mutlaka çalışması gerektiğine inanır.

Atâlet fitratın ahkâmına mâdem ki isyândır;

Çalışsın, durmasın her kim ki dâvâsında insandır. (Ersoy, 1994: 137)

Âkif için eğitim almak, ilim öğrenmek Doğu medeniyetinin merkezini oluşturan Müslüman toplumların uğrunda fedakârlık yapması ve mutlaka elde etmek için çaba göstermesi gereken yitirilmiş hazinesidir. Çünkü bu toplumların yaşadığı bütün sorunları ortadan kaldıracak cehaletten ilme doğru gerçekleştireceği gelişimle mümkün olabilecektir.

Müslüman, elde asâ, belde divit, başta sarık;

Sonra, sırtında, yedek, şaplı beş on deste çarık;

Altı aylık yolu, dağ taş demeyip, çiğneyerek

Çin-i Maçın'deki bir ilmi gidip öğrenecek. (Ersoy, 1994: 372)

Âkif; toplumun içerisine düştüğü atalet çukurundan çıkabilmesi, düşünce ve davranış kalıplarının tekrar olması gereken doğal ve ideal hâlini alabilmesi için ciddi bir eğitim faaliyeti hamlesinin ertelenmeksizin başlatılmasını ister. Ona göre kaybedilecek vakit kalmamıştır. Ataletle geçirilen dönemlerin telafi edilebilmesi adına yapılacaklar bellidir:

O çocuklarla berâber, gece gündüz, didinin;

Giden üç yüz senelik ilmi sık elden edinin.

Fen diyârında sızan nâ-mütenâhî pınarı,

Hem için hem getirin yurda o nâfi' suları. (Ersoy, 1994: 424)

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy eğitim çalışmalarının mevcut zaman ile istikbal arasında sağlam bir köprü kurması gerektiği kanaatindedir. Akla bilimin imkânları ile işlerlik kazandırılması ve içerisinde yaşanan dönemin değil, gelecek zamanların ve nesillerin tekrar ihyasını amaçlayan bir çalışma yürütülmelidir. Her iki aydın şair de eğitim çalışmalarının günü kurtaracak geçici çözümler üretmek yerine bütün bir istikbali planlayan zengin bir muhtevaya ve metoda sahip olmasını bekler (Hopaç, 2013: 8).

Her iki şair de eğitimin en önemli hasılası olan bilimin milliyeti ve dini olmadığına inanır. Japonlara, Ruslara veya Yahudilere, Hristiyanlara özgü bir ilimden söz etmek mümkün değildir. Bilhassa Kunanbayulı; Kazak halkının başındaki sefaletin, yokluğun, açlığın ve kargaşanın nedenini eğitimsizlikle doğrudan ilişkilendirir. Buna karşılık Rusların gelişmiş ve kuvvetli bir toplumsal sisteme sahip olmasının da eğitim konusunda ileride olmaları ile açıklar.

Kunanbayulı, kendisi başta olmak üzere tüm Kazak toplumunu kurtaracak en önemli kazanımın sistemli ve yeterli eğitim olacağına tüm kalbiyle inanır. Onun yaşadığı dönemde eğitimin Rusların inhisarındaymış gibi görüldüğü söylenebilir. Bu nedenle de Kazak toplumunun Ruslara ilişkin diğer tüm maddi ve manevi kültür unsurları gibi eğitime de bu nedenle mesafeli olduğu değerlendirilebilir. Kunanbayulı, sadece Ruslar tarafından kullanılıyor olmasından hareketle bilimsel çalışmalardan uzak durmak, hatta bilimle meşgul olanları tahkir edip bu tür faaliyetleri yapılamaz hale getirme erdemli bir tavır değildir. Tam aksine tam anlamıyla bir cahilliktir (Erdem, 2001: 17).

Mehmet Âkif de Abay Kunanbayulı'na benzer şekilde insanlığın ortak malı olduğunu düşünmektedir. Ancak hem Kunanbayulı hem Âkif bu ortak mülkün özgün yanları da bulunması gerektiğini de kabul eder. Buna göre toplumların bilimsel faaliyetleri ve sanat çalışmalarını kendisi kalarak yapmayı öğrenmesi gerekmektedir. Bu tür faaliyetlerin ve çalışmaların millî metotlarla gerçekleştirilmesi toplumların saygınlıklarının ve özdeğerlerinin korunarak gelişmesini sağlayacaktır.

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesâinize son sūr'atini.
Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırda tutun ettiğim ihtarı demin:
Bütün edvâr-ı terakkîyi yapıp geçmek için,
Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye"niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz. (Ersoy, 1994: 178)

Sonuç

Abay Kunanbayulı ve Mehmet Âkif Ersoy yakın dönemlerde yaşamış ve benzer hassasiyetleri paylaşan sanat ve hikmet insanlarıdır. Her ikisi de ait oldukları toplumun içerisine düştüğü buhranlı durum nedeniyle mustarıptır. Hoşnutsuzluklarının temel sebebi ise insanların, etraflarında yaşananlara duyarsız kalması ve inisiyatif almaktan korkan tembellikleridir.

Toplumun tüm katmanlarına bulaşıcı bir hastalık gibi sirayet eden atalet duygusunun ortadan kaldırılması konusunda yapılması gereken ilk şey bu durumun korkmadan ve net bir biçimde teşhis edilmesidir. Kunanbayulı ve Âkif bu konudaki teşhisi oldukça realist bir biçimde ve kesin olarak yapar. Onların halktaki karşılığı düşünüldüğünde bu korkusuz tutumun arkasındaki kuvveti daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Halk tarafından ağır eleştirilere uğramayı, yok sayılmayı göze almadan bu tespitleri yapmak kolay değildir. Dönemin diğer eğitilmiş sanat adamları gibi halka dalkavukluk edip onların dostu ve eğlencesi olmak konforlu bir tercihtir.

Kunanbayulı ve Âkif teşhisten başka ataletin sebepleri noktasında da görüş birliği içerisindedir. Buna göre her iki isim de atalet hastalığının esas sebebinin toplumsal cehalet olduğunda hemfikirdir. İnsan ruhlarının ve bedenlerinin her türlü yeniliğe karşı direncinin cehaletin körleştirmesinden kaynaklandığını düşünürler. Toplumun yeniliğe meylini azaltan elindekileri kaybetme korkusuyken dünyaya karşı ilgisizliği de yaratılışına düşman olan her türlü şeye karşı insanları zayıflatır.

Ataletin temel nedenleri konusunda müşterek bir kanaate sahip olan Kunanbayulı ve Âkif, bu sorunun nasıl çözülebileceği hususunda da ortak bir tavır takınır. Nitekim her iki şair ve hikmet insanı da ataletin çaresi olarak eğitim faaliyetlerini işaret eder. Eğitim faaliyetleri sayesinde aklın aydınlığını kendisine rehber edinen insanlık; ilgisini, duyarlılığını ve dinamizmini körelten cehaletin yoğun karanlığını yok edecektir. İnsanlık tarihinin ortak mirası olan bilimsel zenginliği nesiller arasında aktararak aklını işleyen insanlardan oluşan toplumlar; kölelikten ve kesin bir yıkım ve yok oluştan sadece bu şekilde kurtulabilir. Üstelik yaratılışı yönüyle öğrenmeye ve bilmeye karşı büyük bir

ihtiyaç duyan insanın varoluş sebebini ve doğal kimliğini koruması ancak böyle mümkün olabilir.

Birbirlerinden görece farklı coğrafyalarda yaşasalar da Kunanbayulı ve Âkif'in atalet problemlerine yönelik tavırlarındaki benzerlik rastlantı değildir. Aralarındaki kuvvetli benzerliğin nedeni aynı kültür havzasından beslenmiş olmalarında; din, dil ve düşünüş temelinde ortaklıklar gösteren bir medeniyette yetişmelerinde aranmalıdır. İki kardeş halkın hem problemler hem de bu problemlere aydın ve sanatkarlarının bakışı noktasındaki müşterek taraflar bugün için oldukça anlamlıdır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma, 12-14 Mayıs 2017 tarihlerinde Erzurum Atatürk Üniversitesinde gerçekleştirilen "I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni"nde sözlü olarak sunulan 'Abay Kunanbayev ve Mehmet Akif Ersoy'un Atalete Bakışındaki Müşterek Yönler' adlı bildirinin makale formatına çekilmiş, güncellenmiş, geliştirilmiş metninden oluşmaktadır. <i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This study consists of the updated and improved text of the paper titled 'Common Aspects in the View of Inertia of Abay Kunanbayev and Mehmet Akif Ersoy', which was presented orally at the "I. International Turkish Language and Literature Knowledge Festival" held at Erzurum Atatürk University on 12-14 May 2017. <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Ahmed, Kadiruddin. (1992). İslam Dinimiz ve Entelektüel Atalet. (Çev. Ertuğrul Aytekin) İstanbul: İlke Yayınları.
- Ahmedov, Zeki (Haz.) (2002). Kalın Elim Kazağım – Abay. Almatı: Atamura Yayınevi.
- Ahmedov, Zeki (2013). Abaydın Akındık Tulğası, Süretkerlik Şeberliği." (Ed. Davren Muhamadiyev). Ulı Dala Tulğaları-Abay (İbrahim) Kunanbayulı. Almatı: Edebiyat Alemi, s. 152-282.
- Akalın, Şükrü Halûk (Haz.) (2011). Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.
- Aktaş, Şerif. (2007). "Mehmet Âkif ve İnsan". Hece. Sayı: 133, s. 25-37.
- Avezov, Muhtar. (1976) "Abaydın Halıkşılığı Cane Realistiğı". Culdız 3.
- Ayan, Ekrem. (2014). "Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinde Eğitim". Eskişehir: Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi.
- Bökeyhan, Alihan (2013). Abay (İbrahim) Kunanbayulı. (Ed. Serikkazı Sıbanbayulı Korabay). Ulı Dala Tulğaları Seriyyası Abay (İbrahim) Kunanbayulı. Almatı: Adebiet Alemi Baspası.
- Çetişli, İsmail (2013). Batı Edebiyatında Edebî Akımlar. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Doğan, D. Mehmet (Haz.) (2014). Doğan Büyük Türkçe Sözlük. Ankara: Yazar Yayınları.
- Erol, Kemal (2014). "Mehmet Âkif'in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: Cehalet ve Kavmiyet". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7/32, 95-110.
- Erdem, Tevfik. (2001). "Abay Yolu Romanının Sosyolojik Açından İncelenmesi". Bilig Dergisi, 17: 1-32.
- Ersoy, Mehmet Âkif (1994). Safahat. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Esim, Garifolla (2012). Hakim Abay. Astana: Foliyant Baspası.
- Hopaç, Mustafa. (2013). "Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme". Akademik Bakış Dergisi, S. 37, s.1-11.
- İsmail Zeyneş – Çınar, Ali Abbas (1995). Abay-Abay'ın Eserlerinden Seçmeler. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Karakoç, Sezai (2007). Mehmed Âkif. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- OKAY, Mehmet Orhan (1998). Mehmed Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Soysal, Abdullah (2010). "Atalet: Etkin Yönetim İçin Kişisel ve Örgütsel Düzeyde Bir Analiz". Çimento İşverenleri Dergisi, 24/3, 16-26.
- Sunar, Lütfi (2007). "XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı". Sosyoloji Dergisi (İstanbul Üniversitesi), 3/14, 57-80.
- Sümer, Mehmet (2023). "Mehmed Âkif Poetikasının Temel İlkesi: Gerçekçilik." Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 75, s.321-333.
- Topçu, Nureddin (2006). Mehmet Âkif. İstanbul: Dergâh Yayınları.